

1-102
benne a bekötésben is

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

KLADJA

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET.

SZERKESZTI

Dr. HEISZLER JÓZSEF.

„A hol az Urnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság.”

2. Kor. 3. 17.

XII. Évfolyam. — I. Szállítmány.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola bettivel.

1868.

A positiv tanok és a kritika közötti viszony. A positiv és racionális tudományok. A fakultások pere.

— Kanttól, Fischer Kuno után. —

A kanti vallástan minden pontjain kitűnik az ellentét az észhit és a statutarius egyházhit között, annál világosabban, minthogy Kant ez ellentételt mindenütt öntudattal és szándékosan kiemelte. Ha a statutarius kinyilatkoztatási és egyházhit tudományos systema alakját veszi fel, úgy pozitív theológiává képződik; az észhit, ha tudományilag alakul és nyilatkozik, racionális theológiává lesz. A mely viszonyban áll az észhit a statutariushoz, abban áll a racionális theológia a positivhoz. E systemák vitája oly régi, mint önmagok. Azon sajátságos nemű az, hogy közönségesen az egyház vagy állam hatalma beleavatkozik a peres kérdésbe és az ügyet oly okokkal dönti el, melyek nem tudományszerűek. Kant maga is tapasztalta vallástana alkalmával ez összeütközést. Ellenében a vita kérdése azon gyűlöletes nemű személyes és politikai üldözéssé vált, melyről Kant életében körülményesen emlékeztünk meg. E tapasztalások és maga az ügy fontossága is érdekévé tették a filozófnak, hogy a racionális és pozitív theológia viszonyát tudományos vizsgálat tárgyául tűzze ki. E vizsgálat a kanti vallástanban már fel van állítva és általa meg-alapítva.

I. A positiv és racionális tudományok. Az universitás és a fakultások.

A tudományos vizsgálat nincs az egyes esethez kötve; fel-fogja az egyes esetet annak elvéből és azért azt egész terjedelmé-

*) Geschichte der neuern Philosophie.

ben veszi. A tudományos alak a dolog alapos és teljes képzetét követeli. A theológia nem az egyedüli eset, melyben a positiv és racionális közötti viszony forog kérdésben. Ugyanazon különbség és viszony létezik a jogtanra nézve. Itt is ellenében áll a positiv jogtudomány a racionálisnak; a tudományos vitakérdés itt is bűnvádivá lehet.

Hogy tehát a dolog egész terjedelmében méltányoltassék, szükséges az általánosság alakjába felemelni. Itt általában a positiv tudománynak a racionálishoz való viszonya van kérdésben. A positiv tudomány adott statutumok, határozatokon nyugszik; az észtudomány mindenben kritikai. Tehát általában a statutum (Satzung) és kritika közötti viszony van itt kérdésben.

Hogy e viszony és a benne foglalt perkérdés tudományilag méltányoltassék és döntessék el, szükséges a színhelynek, melyen tárgyalatik, a tisztán tudományinak lennie. Kerestessenek tehát fel a tudományok saját országukban, hol együtt vannak azon közös célból, hogy a tudományos igazságot előmozdítsák. Ezen ország az universitás, a tudományok összes organizmusa, a mennyire azok az emberi szellem birtokában vannak. Az universitásban a tudományok organisálva vannak és tárgyi különbségek szerint megannyi szakokra felosztva, melynek mintegy a tartományait tesszik az összes államnak. Az universitási szervezet főtagjai a fakultások, melyeknek a tudományt tekintve egyenlő értékek van és egymás melletti rendben állanak. (Der Streit der Facultäten 1798).

I. Az universitás az államban. A fakultások rangsora.

Azonban a fakultások osztályozási elve nem a tudomány fogalmából vétetett. A felett inkább a tudománynak az államhozi viszonya határoz. E viszony adja az osztályozási alapot és azzal egyszersmind a fakultások rangbeli rendét. Vannak tudományok, melyek közvetlen érdek által vannak az állammal összekötve, melyeknek tanai az állam körében azaz a gyakorlati élet-

ben nyilvánítják befolyásukat, a melyek épen azért a kormányzó államhatalomtól függenek abban, a mit tanítanak. Vannak más tudományok, melyek tanjok tartalmában abszolút autonomiát követelnek, melyek azért a kormányzó államhatalomtól tökéletesen függetlenek és annak kell lenniök, melyeknek az állam a mi a tan anyagját illeti, semmit sem írhat elébe, és nem is szabad elébe írnia, a nélkül, hogy e tudományok lételet általában megsemmisítené. E pont teszi az osztályozási alapot. Ez megkülönbözteti a felső fakultásokat az alsótól; a felsők magokban foglalják a függő tudományokat, az alsó a függetleneket. Azok az államtól vesznek oly credo-t, melytől tanaik kormányoztatnak; ellenben ezek az ő credoikon állanak, az ő saját, minden idegen befolyástól szabad meggyőződésökön. A tudomány üdve egyedül a független, semmi külső kényszer által nem gátolt vizsgálatban áll. Ha valamely állam a tudományt szabadon ereszti, e szabadságnak a szükséges feltételeket megszerzi, úgy ezen állam legjobban gondoskodik a tudomány ügyéről. E tekintetben oly viszonyban van a tudomány az államhoz, mint a kereskedés. „Egy francia miniszter meghívott a legtekintélyesb kereskedők közül néhányat magához, és terveket kívánt tőlök, mint lehetne a kereskedésen segíteni, mintha azok közül ő a legjobbnak kiválasztásához értene. Miután az egyik ezt, a másik amaszt ajánlotta volna, így szólt egy öreg kereskedő, ki mindaddig hallgatott: „csináltassatok jó utakat, veresettek jó pénzt, adjatok gyors váltójogot és ilyeseket, a többit hagyjátok reánk.“ Ez volna körülbelől a felelet, melyet a filozófiai fakultás adna, ha a kormány azon tanok iránt megkérdezné, melyeket a tudósoknak általában adnia kellene: csak ne gátolja a belátások és tudományok haladását.

De mikép van az, hogy a függő fakultások a felsőbbeknek neveztetnek, ellenben a független az alsónak? Ennek oka, mint Kant mondja, emberi. Abban van az, „hogy az, a ki parancsolhat, habár egy másnak alázasatos szolgája, mégis előkelőbbnek hiszi magát másnál, ki ugyan szabad, de senkinek sem parancsolhat.“ Az a befolyás a gyakorlati életre, tehát a hasznosság, a mi

által rang szerint a fakultások magokat megkülönböztetik. Vannak bizonyos célok, melyekre nézve az állam más eszközök között a tudományt is használja: oly célok, melyekhez az állam és a tudomány utjai találkoznak. Ezek az állam szempontjából használható tudományok a gyakorlatiak. A többiek, melyek ama céloknak nem közvetlenül szolgálnak, az inpraktikusok, a csupán elméletiek. Így a positiv tudományok a gyakorlatiakkal, a racionálisok az elméletiekkel egyek, és a „fakultások perében“ most magán a tudomány terén ismét megjelenik a régi ellentét elmélet és gyakorlat között.

2. A gyakorlati szakok. Az örök, polgári és testi jólét ügyviselői.

Az állam közvetlen és legközelebbi célja a polgárok jólétében áll. Az emberi jólét háromféle: a testi, a polgári, az örökkévaló jólét, más szavakkal az egészség, az igazság és az üdvösség. E megkülönböztetés egyszersmind fokozat. Ha a természet ösztöne szerint ítélünk, úgy először jönnek az időbeli, aztán az örök érdekek, és az időbeliek közül először a testiek, aztán a polgáriak. Ha az erkölcsi érték után ítélünk, úgy épen a megfordított sorozat és rangbeli rend áll. A cél feltételezi az eszközöket. Az államnak szüksége van emberekre, kik alattvalói javáról mind a három tekintetben gondoskodnak, szüksége van „az emberek örökkévaló, polgári, testi java ügyviselőire; más szavakkal, kellenek neki lelkészek, jogtudók és orvosok. Ez ügyviselők képzéséhez tudományokra van szükség, melyeknek épen abban van gyakorlati érvénye, ilyenek a theológia jurisprudencia, medicina. Ez okból képezik e tudományok az egyetemben a felső fakultásokat és az ideális érték szerint elsőben jön a theológiai fakultás, utána a juridikai, ezt követi a medical.

Az ő gyakorlati befolyásuk a közjó nyilvános céljaira való irányuk feltételezi az államtóli függésöket. Az állam adja nekik a szabályt, leköteli őket statutum által, a minél fogva függősök positiv és kötelező lesz. E függés foka és módja ama tudomá-

nyok természetéhez képest maga is különböző. Épen e pontban ismerteti meg magát mindenik fakultas sajátága. Legkevesebb megkötött a medicainak függetlensége. A statutum, melytől függ, semmikép nem érinti tantartalmát. Mint tudomány a gyógyszer és gyógyismeret csak saját vizsgálatai, észlelései, kísérleteire lehet utasítva; az alkalmazott gyakorlati természettudomány, tehát a mi tudományos alapját illeti, a filozófiai fakultáshoz legközelebb rokon, és valamint az, tana tartalmában teljesen független az államtól. A kormánynak csak azon érdeke van, hogy a nyilvános egészségápoláshoz orvosok legyenek, hogy ezen nyilvános érdek, álorvosok által ne veszélyeztessék. A testi jólét irányában az államnak nincs más kötelessége, mint alattvalói kényelme és biztonságáról gondoskodni. Azért rendeli meg a medicai fakultásokat. A medicinálisrendnek más célja nincs, mint az egészségpoliciának.

Más viszonyban van az állam a theológiai és juridikai fakultás irányában. Itt maga a tan is megszoríttatik tartalmára nézve a felállított statutum által és leköteleztetik. Nem az ész, hanem a biblia képi a theológus irányadóját; nem a természetjog, hanem az országjog a jurista zsinórmértéke. E kánontól a nyilvános hit- és jogtanítónak semmi önkényes eltérés nincs megengedve. A bibliai hitszabályok a positiv theológna mint változtathatlan határozatok állanak, maga Isten által kinyilatkoztatva, és azért minden emberi változásnak hozzáférhetlenek. Ily tekintélyt a közjogtörvények nem állíthatnak fel, azok tetteleg változnak az időkkel és erkölcsökkel. A positiv juristának nincs oly szilárd alapja, mint a positiv theológna. Ha csupán a positiv és annak szilárdsága forog fen, úgy a theológ e pontban jobban van mint a jurista.

Azonban e theológiai előny egy más hiánynyal van összekötve. A statutumoknak értelmezésre van szüksége. Az értelmezés, hogy positiv álljon, egy utolsó, elhatározó, autentikus értelmezőt kíván. A hittörvényeknek hiányzik az ily interpret: mert mint hitteles megfejtések más nem állhat, mint eredetök, az isteni kinyi-

latkoztatás maga. Ellenben a köz jogtörvények emberi eredetük-nél fogva megengednek emberi, tehát positiv értelmezést vagy a bíró, vagy maga a törvényhozó által. A mi tehát a kötelező statumok positiv értelmezését illeti, arra nézve a juristának jobb dolga van, mint a teológusnak.

3. Az alsó fakultás.

Igy a fakultásokra nézve benső függés és külső érvény egyes arányban állanak. Minél nagyobb a függés és minél mélyebben hat az magába a tanba, annál magasabban áll rang szerint a fakultás. Legfensőbb fakultás a theológia, a legalsó a filozófia. Ez tanában független. Célja az igazság, függetlenül minden gyakorlati érvénytől, minden köz, nyilvános haszontól; feltétele az ész, korlátozatlanul idegen statutum kényszere által: az autonom, csak magának lekötött ész. Már azon elvek szerint, a melyekből kiindul, az észismeret vagy empirikus (történelmi) vagy racionális. A filozófiai fakultás az összes észtudományosság terét magába foglalja, azaz minden történelmi és racionális tudományokat. Az teljesen universális. Minden észbelítés okok általi megismerés. Itt semmi sem áll jó hiszemre, feltétlen engedelmességből; itt az okok csak annyira jók, a mennyire megvizsgáltattak és megkísértettek.

Az észbeli belátás sehol sem positiv, megállapodó, veszteglő, csupán elfogadó, hanem mindenütt megkísértő és vizsgáló. Így a filozófiai fakultás egyáltalában universális és mindenben kritikai.

Mivel a filozófiai fakultás egyáltalában universális, azért magában foglalja a felső fakultások tudományait is, mind, a mennyiben elméletiek. Mivel egyáltalában kritikai, azért megvizsgálja az előzményeket, a melyekből amazok statutárius módon kiindulnak. Így a felső fakultások és az alsó ugyanazon tárgyhoz azok positiv viszonyban állanak, ez kritikaiban. E pontban keletkezik „a fakultások pere”; e pontban az elkerülhetlen. A kénysze-

rü pernek megengedett és törvényszerűnek is kell lehetni. A mi tehát a fakultásokat illeti, minden azon fordul meg, hogy a törvényszerű per a törvényellenestől szigoruan megkülönböztessék. Világos az, hogy ama viszonya a racionális tudományoknak a pozitívokhoz, az elméletieknek a gyakorlatiakkhoz, a kritikának a határozmányhoz egy alsó fakultás viszonyával a felsőkhöz.

II. A törvényellenes per. A pro domo viselt per.

A mi valamely pert jogtalanná tesz, az vagy tárgyi, vagy alakjának minősége; a tárgyé, ha oly dolog van kérdésben, mely semmi pert nem enged meg; az alaké, ha a per törvényellenes módon vitetik. Tudományilag véve minden tárgyat alá kell vetni a vizsgálatnak, tehát megvitathatónak kell lennie. T á r g y i okokból nincs a fakultások között törvényellenes per. Ha valamely tárgy felett vitatkozni magában meg volna tiltva, úgy jogilag semmi tudomány nem léteznék.

Tehát a perlekedésnek csak alakja vagy útja és módja lehet törvényellenes. Az igen is ez, ha az ellenfelek nem a tárgyért vitáznak, hanem subjektív hasznuk, személyes tekintélyök, gyakorlati befolyásukért; midőn mindenik, a mint szokták mondani, pro domo küzd. Akkor szemök előtt nem a helyes belátás van, hanem hogy minél nagyobb érvénynyel birjanak a közvélemény előtt. Mindenik úgy akar az emberek előtt látszani, mint a ki a dolgot legjobban érti: a dolgot, t. i. ez esetben az eszközöket bizonyos célokhoz, melyeknek érvénye az emberek jólétében van. Az gondolható, hogy e ponton és e dologért keletkezik per. A nép véleményében a theológok, a juristák és medikusok úgy nézetnek, mint avatottak, kik legjobban értik az elsők az örökkévaló, a másodíkok a polgári, a harmadíkok a testi javát az embereknek; nem lehet, így vélekednek az emberek, jobban gondoskodni saját javunkról, mind a három esetben, mintha e gondot azon szakférfiakra bizzuk egészen, ama „tudós urakra“, kik azt a dolgot tanulták; a nép laikus eszének úgy tűnnek fel azok, mint „csoda

emberek“, kik az emberek jólétéhez megkívántató minden titkos szerek birtokában vannak. Lehetséges, hogy a filozófok e közvéleménynyel nem értenek egyet, hogy hivataltársaikról e mágusi képzetök nincs, sőt ellenkezőleg meg vannak győződve, hogy az emberek saját eszök és erejeből az ő üdvök, igazságuk és egészségükről legjobban és legbiztosabban önmagok gondoskodhatnak erkölcsös gondolkozásmód, polgári becsületesség, helyes és mérsékelt élet által. Ha már e véleménykülönbségből per támad a fakultások között, úgy nem foly másért a vita mint a nyilvános tekintély, a gyakorlati érvény, a nép előtti becsért, egyszóval a személyes haszonért; a felső és alsó fakultások a publikum előtt kölcsönösen úgy fogják felmutatni egymást, mint haszontalant és nélkülözhetőt, és a külső becs látszatát egymástól elvitatni: tehát tulajdonkép csak önző privát cél, melyből csak személyes érdek, a melyért küzdenek. Ez a törvényellenes perlekedés módja.

III. A törvényes per.

1. A kritika és a tudományos felelősség kötelessége.

Ha ellenben semmikép nem vegyülnek személyes célok és önző rugók a per indokaiba, úgy ez egyedül a tudomány ügyére vonatkozik, azaz az igazságra és csak erre, függetlenül minden külső, ugynevezett gyakorlati érvénytől. Ha más nem forog kérdésben az igazságnál, úgy a per tisztán tudományi. A tisztán tudományos per minden körülmények között törvényes. Nem a tárgyban, hanem a per alakjában, az okok minőségében fekszik a törvénytelenség criteriuma.

A filozófiai fakultás csak vizsgálatai és tanai igazságáért felelős. Tárgya minden tanítható. Azon tanok irányában, melyeknek a többi fakultásokban positiv érvénye van, a filozófiai fakultásnak nemcsak joga, hanem állásánál fogva kötelessége is a kritika.

A felső fakultások hivatalos köteleességekbe tartoznak bizonyos dolgokat gyakorlati okokból tanítani. Senki sem fogja azokat tanítani, a ki egyszersmind igazságukról meg nincs győződve. Tana tartalmáért az államnak, igazságáért a tudománynak felelős. E felelősség tudományi állásában fekszik. Ki mint theológ, mint jurista valamely egyetem tanszékére lép, az épen az által mindazért, a mit tanít, felelősnek nyilatkoztatja ki magát, a tudomány irányában, az épen az által lekötelezti magát, tana minden tudományos vizsgálatára megfelelni, és az államtól szentesített tantudományosan is védelmezni. Az tehát nem óhajthatja, hogy ily tudományos vizsgálat ne tétessék; nem óhajthatja, hogy az elnyomassék, vagy feladatát kötelelességgel ellenszen könnyűvé teszi magának, megsemmisíti maga állása tudományos jellemét. Az állam a tanokért, melyeket szentesít, nem felelős tudományilag, az nem lehet soha. De az államnak magának is óhajtatnia kell, hogy e tanok az ész vizsgálatát is kiállják, hogy a kritika megkísértését is kitartsák. Az ő akadémiai tanítói egyszersmind tudományos védelmezői. A ki képtelen tudományosan igazolni tanát, az általában nem való universitási tanszékre; a ki tudományos meggyőződésből egyet nem ért a szentesített tanokkal, az nem való „felső“ fakultás tanszékére, az előtt nyitva áll a filozófiai. Az összehasonlítás, melyet Kant ez alkalommal tesz, igen helyes. Mint a király trónbeszédeért a képviselői államban a minisztert illeti a politikai felelősség, úgy a sanctionált hit és jogtanokért a felső fakultások tanárai tudományilag felelősek. Ezeknek köteleességek e tanokat védni; a filozófiai fakultásnak pedig kötelessége azokat megvizsgálni, és ha a vizsgálat úgy hozza magával, ellenük küzdeni.

Az világos, hogy a fakultások ezen a dologban alapuló perét, nem lehet barátságos megegyezés által megszüntetni, hanem az csak tudományos eredmény által végezhető be. Szükséges, hogy pozitív tanok vannak és mint olyanok nyilvánosan érvényesek. Szükséges, hogy azok megvizsgáltassanak. Azért a fakultások pere nem szűnhet meg soha.

2. A per tudományos határai.

A legnagyobb fontosságu, hogy e per törvényszerű határain soha túl ne menjen. Ugyanazon pillanatban törvényellenessé lesz. Határa ott van, hol a tudomány megszűnik. E per a tudományos és tudós világ körében van, ne vitessék soha más térre; a tudósoknak tudósok elleni pere ez, ne vegyen célba soha más hatalmat. Más szavakkal; a fakultások pere nem tartozik a nyilvános térre a nép elé, vagy éppen a katedrákra; ez alakban általában törvényellenes és törvénytelen: mit határozzon el a nép, mely segítségül hivatik, a tudományban, vagy mit tegyen az igazság ellen? A fakultások pere soha nem megy az állam, vagy a kormány ellen, és az államnak soha sem szabad ily pert maga ellen irányzottnak vagy nékie veszélyesnek nézni. Kant itt oly hasonlatot használ, mely azóta ez irányban sokszor ismételtetett. Én azt gondolom, Kant volt az első, kinek e jó ötlet eszébe jutott. Ő az egyetemet egy parlamenttel hasonlítja össze: a felső fakultások abban a jobb, a filozófiai fakultások a baloldal, ezek pártok, nem faksiók. Mint a politikai pártok, melyek parlamentilag egymás ellen küzdenek, a közös hazai érdek által egyesíttetnek és összetartatnak, úgy kell azon tudományos pártoknak is egyesíttetni az ismeret és igazság közös érdeke által. Az ő küzdelmök nem háboru, hanem békés meghasonlás, „discordia concors.”

E törvényszerű perbe az államnak nem szabad beavatkoznia. Ha a felső fakultásokban a szentesített tanoktól eltérés történik, úgy joga van az államnak a személyt feleletre vonni. Midőn pedig tudományos eltérésről van szó, akkor ez eset tudományos ítéletet követel. — A tudománybeli bírói hivatal a fakultáshoz tartozik, és csak annak véleményére hoz az állam határozatot.

3. A per jelentősége.

A fakultások törvényszerű pere e szerint a statutumok, t. i. a positiv hit- és jogtanok mellett és ellen szóló tudományos okok és kritikai cáfolatokban áll. A per célja mindkét részről az igazság tisztán tudományos érdeke. A positiv érvényesnek végre az észszel össze kell egyezni. Az első összeütközés, melybe a tudományos kritika a positivummal jön, még korántsem rendíti meg annak közérvényét, sőt azt nem is akarja s nem is szabad nékie megrendíteni; de igen is most a statutumból tudományos kérdés lesz. Érvénye kérdésbe jön tudományos értelemben. Ha a kritika a pert elveszti, úgy a statutum mellett vannak minden okok, az észbeliek is, hogy érvényét megtartsa; most még szilárdabban áll. Ha ellenben a védokok mindig gyengébbé lesznek, egyik a másik után ledől, végre mind elhagyják a küzdelem terét, úgy a statutum tudományilag fen nem tartható. Átalakítása és javítása szükségessé lesz. Ha e szükség felett egyszer a tudomány, az ész ítélete, tisztában van, úgy a közmeggyőződés majd követni fogja és maga a gyakorlati változtatás sem marad el a jobbnak értelmében. Így a fakultások pere, noha csak a tudomány körében vitetik, egyszersmind a kezdet valamely jótékony gyakorlati reformhoz. E kezdet semmi más által alaposabban és törvényesebben nem tétethetik. Most a dolgok folyamában a fakultások viszonya megfordult. A filozófia megy elől, a többiek követik. Itt beteljesedik ama mondás: „az utolsók elsők lesznek.”

Ha a theológia a legfelsőbb fakultásnak érzi magát, és a filozófiát, hogy középkorilag szóljunk, „szolgálójának nézi, úgy azzal még nincs megmondva, minő szolgálatot tesz uraságának e szolgáló: ha a tekintetes asszony után az uszályt vagy előtte a fáklyát viszi-e?

IV. Filozófia és theológia.

Vizsgáljuk most meg a fakultások törvényszerű perét három külön eseteiben: a filozófiai fakultás perét a theológiai, juridi-

cai és medikaival. Ha e három tudománynak vagy tárgyaiknak valamely nyílt, a pusztá észnek hozzáférhető oldaluk van, úgy itt támad a fakultások törvényszerű pere. A tiszta jog- és vallástan már megtanítottak, mennyiben tárgyai a vallás és jog a tiszta észnek. A per anyagját már ez esetekben ismerjük.

A positiv és racionális theológia ellentétele kijeleli a kettejük között vitatott tárgyat. A positiv theológ a bibliai, a szó szoros és kizárólagos értelmében. Az az írástudós az egyház-hitre nézve. A filozóf az észtudós a valláshitet illetőleg. Annak a theológia bizonyos tanok mint isteni kinyilatkoztatásoknak foglalatja; ennek erkölcsi köteleességek mint isteni parancsoknak foglalatja az. Tehát annak az isteni kinyilatkoztatás mint az első és feltétlen tény áll, ennek pedig mint az erkölcsi ész által feltételezett.

1. A theológiai és filozófiai bibliaértelmezés.

A peres tárgy e kettő között az írás érvénye. A filozófia megkülönbözteti az erkölcsi ész criteriuma szerint az írás isteni tartalmát az emberi hozzátételektől, megkülönbözteti a tartalmat az előadástól, az idők körülményei és az emberek felfogási ereje által feltételezett tanmódtól. Az íráshoz viszonya nem feltétlenül elfogadó, hanem vizsgáló mind a vallásos ész, mind a történelmi kritika értelmében.

Az írásnak értelmezésre van szüksége, ennek pedig az észre és elvekre. Már az írásértelmezés filozófiai elvei következők. A mi az írásban észfeletti taníttatik vagy beszéltetik el, azt szabad tisztán erkölcsien értelmezni. Az észellenest pedig szükséges és úgy fejteni meg. Például a háromság az istenember tana, a feltámadás és mennybemenetel elbeszélései az erkölcsi értelmezést megengedik és követelik. Hasonlón a pusztá történelmi hit üdvözítő erejéről, az Isten kegyelem hatásairól, a mi mindig hiányos igazságunk természetfeletti kiegészítéséről szóló tan.

A positiv theológok, bár mennyire akarjanak is bibliaiak lenni, magok sem nélkülözhetik az értelmezést, és ebben eszközket nemcsak úgy használnák, mint organumot, hanem úgy is. mint

criteriumot. Ha oly helyeket találnak, hol Isten emberhasonlatilag rajzoltatik, mintha emberi érzelmei és szenvedélyei volnának, úgy a bibliai theológok magok azt kívánják, hogy ama kifejezések Isten való lényegével megegyező módon értelmeztessenek. A mi „ἀνθρωποπαθῶς“ mondatik, az „θεοπρεπῶς“ értelmeztessék. Mi által különböztetik ők meg Isten igaz fogalmát a hamistól? A kinyilatkoztatás által! ez a felelet. De mi által különböztetik meg az igazi kinyilatkoztatást a hamistól, mi által ítélik meg a kinyilatkoztatást mint istenit? Semmi más, mint Isten ész fogalma által. Tehát az ész ugyan nem önkénytes, de elkerülhetlen értelmezési elve a bibliai theológoknak is. Így például semmi kétség, hogy tulajdonképi értelmében Pál tanát a kegyelemosztásról másképp nem érthetni, mint praedestinációnak, mikép a kálvinisták azt veszik. Mégis másképp értelmezték azt keresztyén egyháztanítók. Miért? Mivel a praedestinációt nem tudták az istenről igaz fogalmakkal, azaz az észszel összhangzásba hozni.

Ha a bibliai theológok a filozófiai bibliaértelmezésnek azt vetik szemére, hogy nem bibliai, hanem filozófiai, nem természetes, hanem allegóriai és mystikus, úgy az ellenvetések a vallás fogalmából megcáfoltatnak. A vallási értelmezés csak a tisztán erkölcsi lehet. Valamely tan isteni voltáról az egyedül hiteles bizonyítványt a bennünk levő isten az erkölcsi ész adja. A mennyiben a biblia vallásos, annyiban ezen bibliaértelmezés bibliai is. Oly kevésbé mysticus ez, hogy inkább ellenkezője minden titoktanoknak. A mi a biblia és annak értelmezése felett való pert illeti, azt egyszerű egyezkedés által elintézhetni. Legyen megtiltva a filozófoknak észbeli tanaikat a biblia által megerősíteni. Ugy a bibliai theológoknak hasonlóan meg kell tiltani a biblia értelmezésében az ész használatát. Ha a bibliai theológ megszűnik az ész segítségével használni, úgy a filozófiai is meg fog szűnni állításai megerősítésére a bibliát alkalmazni. De igen kételkedem, teszi hozzá Kant, hogy az előbbi ez egyességre magát reá adná.

2. Az egyházi és a religiói szekták. A mysticizmus.

Mind a kettő pere kiterjed egyszersmind az egyházi és vallási hit közötti ellentétre. Az egyházhit kizárólagos, a valláshit befoglaló. Az statutumokon nyugszik, ez teljesen általános érvényű erkölcsi kötelelességeken. Az egyházhit, kizárólagos jelleme, zsarnoki kényszerítése miatt, nem jut valóságos és szilárdan megalapított általánossághoz. Folyvást fenyegettetik centrifugális erők által. Az egyesek külön válnak a nyilvános egyháztól és separatistákat képeznek. A separatisták külön gyülekezetekké egyesülnek és szektákat képeznek. A közös egyház körében egy rész elszakad a másiktól és az által schisma támad. E szétvált hitnemeket mások ismét összeakarják olvasztani összevegyítés által, a mi mindig hamis kibékítés: így lesznek a syncretisták. Az ily meghasonlások az egyházhitre nézve egyáltalában jellemzők. Ezeket előidézni van képessége, de nincs hatalma megakadályozni vagy ismét megszüntetni.

Ezen egyházfelekezetekkel a tiszta valláshit nem gondol. Ez akkor döbbernék meg, ha religiosekták volnának. Világos, hogy az egyházi és religiói felekezetek nemökre nézve különbözök, azok egyházi formákra vonatkoznak, melyeket helyeselnek vagy tagadnak, ezek magára a vallásos hitre vonatkoznak. Ugy de a vallásos hit természeténél fogva általános és azért a felekezeti meghasonlásokon felülemelkedett. Mikép lehetségesek tehát religiói szekták?

A tiszta religió célja csak egy: az ember megváltása a bűnadósságtól az ő megjavulása által. Ezen cél elismerésében nincs különbözés és azért nem gondolható semmi hitmeghasonlás. A religio feladata tisztán erkölcsi, és azért tökéletesen érzékfeletti. Az gondolható volna, hogy minden összehangzás mellett a célban különbözés legyen az e célhoz vezető eszközökben, e feladat megoldásában. Az e pontbeli különbség magát a religiót is felekezetiileg meghasonlásba hozná.

Ha a feladat érzékfeletti, úgy a hit közel van, hogy a megoldásnak természetfelettinek kell lennie. De az érzékfeletti mint olyan még nem természetfeletti. Az erkölcsi érzékfeletti, de azért nem természetfeletti, sőt ellenkezőleg az az ember természetében fekszik, az az ember saját akaraterejéből következik. Természetfeletti egyedül Isten közvetlen befolyása. Ily befolyás tapasztalása sem érzékeink, sem eszünk által nem lehetséges, tehát megfoghatatlan irracionális tapasztalás, titkos mystikus érzelem. Azon eset most gondolható, hogy olyanok léteznek, kik a religió feladatát tisztán erkölcsinek elismerik, tehát nem az egyházi, hanem a religiói hithez tartoznak, de e feladat megoldását nem tartják erkölcsinek, hanem mysticusnak. Itt van azon pont, melyen a religiosecták képződnek.

3. A pietizmus és orthodoxismus.

A mysticus érzelemelmélet ellenében áll az egyházhitnek. A megváltás gyúpontját az egyedül az emberi szívbe teszi függetlenül az egyházi orthodoxia minden formáitól. A mint azon filozófiai irány, mely a tapasztalást teszi az ismeret elvévé, empirizmusnak neveztetik, úgy nevezhetnők azon hitirányt, mely az orthodoxiát teszi a megváltás elvévé, „orthodoxismusnak.“ Hogy tehát szabatosan fejezzük ki magunkat, a mysticismus ellenmond az orthodoxismusnak, ellenében áll a religióhit részén, az nem egyház, hanem religiosecta, és megfoghatólag az orthodoxismusban mindenkor elkeseredett ellenfele van.

A vallásos mistica közvetlen isteni befolyás érzete az emberi szívben, az embernek az által eszközölt teljes metamorphosisában, átalakulásában való hit. A mystica abban egyezik meg a tiszta religió hittel, hogy az ember természettől gonosz, és szüksége van újjászületésre, de a gonosz szív teljes átváltozását Isten közvetlen hatásába helyezi, melyről a legbensőbbben bizonyosnak érzi magát. E ponton a mystica pietizmus sá lesz. E pontban különbözik a pietizmus a tiszta religiótól, melylyel a

radikális gonoszra és az újjászületésre nézve hite közös, csak az e kettő közötti láncszemre, vagy a gonosztól a jóhoz való átmenetelre nézve nem.

4. A negatív és pozitív alak. Spener és Zinzendorf.

Maga a pietizmus, megkülönböztetve mind az egyház, mind a tiszta religióhittől, természeténél fogva két külön alakra válik szét, az egyik negatív, a másik pozitív. Isten közvetlen befolyása nélkül az emberi szív gonosz és az is marad. Ha most e szívben Isten jelenléte éreztetik, úgy rögtön megvilágosodik a gonosznak setét örvénye; az isteni kegyelem e kitörésében rögtön nyilatkozik egész mélységében az ellentétel kegyelem és bűn, az istentől jövő jó és a gyökerében gonosz emberi természet között; az isteni befolyás érzete nem más, mint épen amaz ellentét érzete egész terjedelmében, egész mélységében. Csak most ismeri meg magát az ember mint gonoszt. Csak Isten közvetlen befolyása alatt nyílik meg az emberben az erkölcsi önismeret. Ezen önismeret itt mint Isten közvetlen hatása éreztetik. A legmélyebb bűnbánatban, a végtelen büntudatban áll az. Minél inkább bűnösnek érzi az ember magát, annál bensőbben érzi egyszersmind az isteni befolyást, annál bizonyosabb nékie az isteni kegyelem. A büntudat maga vallásos élvezetté válik. A bűn elválaszt Istentől; a bűn érzete egyszersmind az elválásé is, annak legfájdalmasabb érzete, e fájdalom Isten után való sóvárgás, és épen e sóvárgás csak maga Isten által ébresztethetik fel a természettől gonosz emberi szívben. A ki ez uton keresi a megszabadulást, megváltást, nem érezheti eléggé mélyen saját bűnét, nem elégítheti ki magát a büntudatban való elmélyedésben, a saját bűnössége feletti fájdalomban. E fájdalom minden korlátozása, a bűn érzetében való minden elégtétel már önigazolás azaz új megrögzés a gonoszban. „Itt a jónak a gonosztól elválasztása természetfeletti operáció által történik, a szív vezeklése és összezúzásá által a bűnbánatban, mint a kétségbeeséssel közel határos, de szükséges mértékben mégis csak egy mennyei szellem befolyása által elérhető

keserűségben, a melyért az embernek magának könyörögnie kell, a felett keseregven, hogy nem kesereghet eléggé, (ennél fogva tehát a bánat még sem megy oly egészen szívéből). „Az önmegismerés e pokolbamenetele nyitja meg, mint Hamann mondja, az utat az istenüléshez.” Tudniillik, miután a bűnbánat e tüze legmagasb fokát elérte, akkor történik a kitörés és az ujjászületettnak regulusa tündöklök a salak között, mely környezi ugyan, de tisztátalanná nem teszi, és alkalmas Istennek tetsző használatra a jó életmódban. Ezen radikális átváltozás tehát csodával kezdődik, és azzal végződik, a mit különben természetesnek szokás nézni, minthogy azt az ész írja elénkbe, t. i. az erkölcsileg jó életmóddal.

Ez a mysticai megoldás negatív alakja, a szorosabb értelemben vett pietizmus, ujabbban felállítva a Spener-Frank-féle irányban.

A pozitív alak a szelidebb. Az ujjászületés itt is mint isteni kegyelem éreztetik, de kegyelem nem a bűntudatban, nem „az önmegismerés pokolbamenetelében” jelenik meg, hanem a megváltás mennybemenetelében, a jónak az emberi szívbe való legbensőbb felvétele, az istenneli legbensőbb közösség és egyesülés érzetében. Ezen érzetben az emberi élet csendes, áhitatos, belőlről megvilágosított lesz. A jó, azaz az isteni kegyelem úgy jelenik meg, mint a szív hazája, mely a gonosz hajlamoktól megtisztultnak Istenben, és Isten által ujjászületettnak érzi magát, Istennel mintegy folytonos és szakadatlan társalgásban él. Az egész emberi élet, a világi céloktól elfordulva, az istenneli boldog közösségben olvad fel. A község vagy felekezet formájában e mysticai neme a hitnek a morva Zinzendorf-féle irány. Gondolható ez függetlenül is a gyülekezettől, mint az egyes léleknek Istenben való kegyes, bensőleg megvilágosított csendélete. Így a legteljesebb fantáziával adatott elő Göthe által az „egy szép lélek vallomásaiban.”

E két neme a mystikának, a pietizmus és a moraviánizmus, a Spener- és Zinzendorf-féle kegyesség, az egyedül lehetséges felekezeti különbségek a religióra nézve. A vallás feladata mindkét

formában tisztán erkölcsileg, azaz érzékfelettien, és annak megoldása mysticailag azaz természetfelettien képzeltek: a negativ formában, mint a rettenetes harc a gonosz szellemmel, a positivban a benső összeköttetés a jóval; ott mint „a szívet összezuzó,“ itt mint „a szívet felolvasztó érzete az isteni befolyásnak.“

5. Kant viszonya a mysticismushoz.

A religiói hit viszonya ezen religiói szektákhoz az erkölcsi hit viszonya a mystikáihoz. A különbség nem a religió feladatában fekszik, melyben mindkettő megegyezik, hanem a feladat megoldásában.

A természetfelettiről nincs bennünk tapasztalás; a közvetlen isteni befolyásról nincs érzelem. A mysticai érzelem nem gondolható; azt köti össze, a mit az emberi természet körében egyesíteni nem lehet: a természetfelettit és a tapasztalást. A mint a vallás feladata ugyanek megoldása is érzékfeletti, nem mysticai, hanem erkölcsi vagy gyakorlati. E megoldás lehetősége világos az érzékfeletti ember fensőbbiségéből az érzéki felett, azaz a szabadságból, melyet nem ismerhetni meg természeti uton, de erkölcsileg felfoghatni. Így a tiszta religióhit ellenkezésben van mind a „lelketlen orthodoxismus,“ mind az „észölő mysticismussal.“ A kinyilatkoztatási dokumentumok között egyedül a bibliában van a tiszta erkölcsi hit. Azért a tiszta vallás az íráshittel összehasonlítva bibliai; erkölcsi nem történelmi bibliahit az. A történelmi hit általában nem vallásos. Ha tehát a vallásos bibliahitet orthodoxiának akarjuk nevezni, úgy ezen bibliai orthodoxia és a tiszta vallás-hit között nincs meg hasonlóság.

Kant vallási gondolkodásmódjára nézve igen jellemző, hogy ő minden hajlam nélkül a mysticára, ennek vallási természetét az egyházhittől különbségben mégis méltányolni és áthatni tudta. Ő némileg a mysticához rokonabbnak érezheti magát mint az egyházhithez. Az, a mi irracionális a mysticában van, a kritikai filozófiának ugyanis nem ügye, de a religiói súlypont, mely az

erkölcsiben fekszik, közös nékie a mysticával. Ha azon kegyeseket tekintjük, „a csendeseket az országban“, kiknek egyszerű istenszolgálat nem szolgálat, hanem a hívő áhitatosság egyszerű jelképe, kiknek gondolkozásmódja tisztán erkölcsi, kiknek keresztvérsége egészen bensőleges, kiknek bibliahitök saját benső bizonyosságukon nyugszik, kik épen azért az egyháztheológoktól üldöztetnek, úgy azt lehetne vélni, hogy az emberekben a kanti vallástán van megtestesülve. Ez észrevétel volt az, a mely Willmast azon állításra birta, hogy a „mysticusok a praktikus kantianusok“; ő egy értekezést írt, melyet Kant nem minden helyeslés nélkül emelt ki: „a tiszta mystica hasonlatosságáról a kanti vallástannal.“

A mystica és a pantheizmus összefüggésére már Leibnitz ismételve utalt (Fischer Kunótól: *Geschichte der neueren Philosophie* B. II. Leibnitz und seine Schule cap. IV.) A mystica és a religió közötti összefüggés jogosan foglalkoztatja, mint egyik legmélyebb problema korunk filozófiáját. A religió mysticai természetétől vették Novalis és Schleiermacher az ő kiindulási pontjokat. Különösen kiemelik, hogy Kant mindkettő összefüggését és érintkezési pontját világosan előadta, és azzal a vallásfilozófiának igen fontos újmutatást nyújtott.

V. A jurisprudence és a filozófia.

A juridikai és filozófiai fakultás között lehet per csak a jogtörvényekre vonatkozhatik. Hogy ily törvényeknek tényleg fenállani és érvénnyel birni kell, azt lehetlen kétségbe vonni. Az ész nem akarhatja a positiv törvényt sem adni, sem megszüntetni. A mit a filozófia az ész nevében igényelhet, az egyedül a jog, a törvényeket megvizsgálni. E vizsgálat kriteriuma csak maga az ész lehet, célja pedig csak a törvények javítása az ész értelmében. Minden javítás ez értelemben erkölcsi haladás. A törvények ily javítása az emberi társaság haladása és legszélesebb terjedelemben az egész emberi nemé.

Tehát állhat e következtetés: ha az emberinem a jobbhoz halad, úgy a köztörvényeket erkölcsileg javítani, és e végett észbelátás által megvizsgálni szükséges, úgy ez értelemben a jogtudomány tárgya egyszersmind tárgya a filozófiának is. Tehát a filozófiai fakultás pere a jüridikaival végre e kérdésben foglaltatik: vajjon az emberinem valóban a jobbhoz folyvást halad-e?

E kérdés az emberiség jövőjére vonatkozik és pedig erkölcsi jövőjére. Hogy e kérdés megoldassék, képesnek kell lennünk az emberiség jövőjét előre megmondani. A természetben lehet jövő eseményeket, mint nap- és holdfogyatkozásokat ismeretes törvények szerint előre meghatározni. Ellenben a történelemben ily tudományos előremeghatározása jövőendő eseményeknek lehetetlen.

Az előremondás itt jóslattá válik. Az a kérdés tehát, vajjon az emberinem erkölcsi jövőjére nézve van e jósló történelem, vagy, a mi ugyanannyit jelent, van-e a priori történet? Mint felel meg Kant e kérdésre, azt történetfilozófiai nézeteiből tudjuk.

2. A terroristai, eudämonistai, abderitai képzetmód.

Történelmi jövőnk meghatározása azon mód szerint irányzódik, a mint az emberiség történelmi pályáját általában felfogjuk. Itt három nézet lehetséges. Az emberiség erkölestörténelme vagy mint folytonos hátrálás, azaz mint nevedő romlás jelenik meg, vagy mint állandó haladás, azaz mint növedő javulás, vagy végre mint mindkettő váltakozása, azaz egészbevéve mint örökös veszteglés. Ha az emberiség nevedőleg romlik, úgy célja az abszolút rossz: oly állapot, melyben az emberiségen többé semmi jó sem marad. E nézetet Kant „a terroristai képzetmódnak“ nevezi. Ha az emberiség nevedőleg javul, úgy célja az abszolút jó: oly állapot, melyben az emberiségből minden rossz eltűnt. E nézetet Kant „az eudämonistai képzetmódnak“ vagy „chiliasmusnak“ is nevezi. Végre ha a történelem a hátrálás és előhaladás

között ide s tova ingadozik, úgy végre ugyanazon ponton marad, minden törekvése irány és cél nélküli, semmi más sürgő forgó boldonságnál; jó és gonosz egymást kölcsönösen neutralizálja, és az egész világtörténelem úgy látszik, mint bohózat. E nézetet Kant „az abderitai képzetmódnak“ nevezi.

Ha a világtörténelmet a tapasztalás korlátozott szempontjából tekintjük csak, úgy annak mozgalma az egyiknek mint visszamenő, a másiknak mint előhaladó, a harmadiknak mint mindkettő váltakozása látszhatik. E szempontnak hasonló látványt mutat az, mint a planetárpályák a földről tekintve. Itt a planeták mozgásai bonyolodottnak látszanak a tychoni cyclusok és epicyclusok szerint. E zavarok feloldódnak az elliptikus pályák egyszerű törvényességébe, ha magunkat Copernicus szemével a nap középpontjába helyezzük. De épen e napálláspont hiányzik a szemnek, mely a történetet vizsgálja. Annak az isteni gondviselés középpontjában kellene állását venni.

3. A haladás történelmi jele.

A pusztá tapasztalásból az emberinem történelmi menete és jövődjö felett semmit sem lehet elhatározni. Feltéve, hogy az emberiség mostanig csak visszafelé ment, úgy nem tudhatja a tapasztalás, ha nem áll-e be még a forduló pont a jobbhöz, ha az épen az által nem idéztetik-e elő. Mert minden emberinek meg van mértéke. Épen oly kevésbé állithatja a tapasztalás az ellenkező nézetet biztossággal.

Igy mint egyedül lehetséges álláspont az emberinem történelmi jövője meghatározásához, csak a tiszta ész marad, mely az erkölcsi törvények szerint a jóhoz való folytonos haladást követeli. E követelés ugyan még nem bizonyosság, annál kevésbbé oly positiv, a mint jelen esetben a filozófia kívánja. A positiv bizonyítás tények által történik. Lehet-e tehát valamely tény által megbizonyítani, hogy az emberiség folyvást a jobbhöz halad elő? Ezen ponton áll a juristai filozófiai perkérdés.

Ha az emberiségben a jóhoz való törekvés, az erkölcsi eszméhez irány létezik, úgy a folytonos haladás a jobbhoz, ennek kimaradhatlan következménye. Az a kérdés, ha ezen irány a jóra valamely történelmi faktum által be van-e bizonyítva, azaz oly esemény által, melyet másképp nem is lehet megfejtteni, mint az emberiség épen amaz erkölcsi képessége által? Ha ily esemény létezik: úgy az azon kétségtelen jel vagy szymptoma, melyből az emberiség folytonos előhaladását megismerjük; az a filozóf állításának positiv bizonyítványa. Nem talán maga a haladásnak oka az, hanem csak a történelmi symptoma, csak annak megismerési oka.

A jóhoz való irány alatt azt értjük, hogy az emberiségben él az igazság eszméje, hogy e képzet hatalmasabb mint az önszeretet hajlama, hogy az emberek képesek a tiszta jogállamot akarni, hogy készek e feladatot személyes feláldozással megoldani, mindent megtenni, hogy az igazság a világon meghonosodjék. Ha az emberiség ily enthusiasmusra, ily tetterőre képes, úgy azon iránya van, melyben semmi más nem lehetséges, mint folytonos haladás a jobbhoz. Ha van oly esemény, mely ily enthusiasmus, ily tetterőről tesz bizonyosságot az emberiségben, úgy a kérdés meg van oldva, mely fenforog. Van-e tehát oly faktum, mely csak úgy történhetett meg, hogy a jogeszme ily hatalmasan él az emberben?

E jelentékeny, az összes emberinemre nézve jellemző eseményt Kant a Francia nép azon kísérletében találja, hogy a jogállamot megalapítsa. „Egy szellemdus nép revolúciója, melyet napjainkban láttunk, sikerülhet vagy hajótörést szenvedhet; teljes lehet nyomorral és iszonyatos tettekkel annyira, hogy jó gondolkodásu ember, ha másodszor hozzáfogva szerencsésen végrehajtani remélhetné, az experimentumot mégis ily áron tenni soha el nem határozná, e revolúció, mondom, minden szemlélők kedélyében oly részvételt talál, mely közel enthusiasmustal határos, melynek tehát más oka nem lehet, az emberinemben létező erkölcsi képességnél. Igaz enthusiasmus csak az ideálféle és pedig

tisztán erkölcsi után megy, minő a jogfogalom, soha nem lehet azt az önhaszonlesésre oltani. Még a régi harcias nemesség becsületfogalma is eltűnt azok fegyvere előtt, kik a népnek, melyhez tartoztak, vették jogát célul és magokat mint védőit gondolták, a mely exaltációval aztán a külső néző publikum a közreműködés minden szándéka nélkül sympathizált. Ez esemény nem egy revolúció phänomenja, hanem egy természetjogi alkotmány evolúciója. Most azt állítom, hogy az emberinemnek, napjaink aspectusai és előjelei után, e cél elérését és azzal egyzersmind ezentul egészen hátrálóvá nem váló haladását a jobb felé, látnoki szellem nélkül is megjövendölhetem. Mert az emberi történelem ily tüneménye nem megy többé feledékenységre, minthogy az emberi természetnek oly képességét és tehetségét fedte fel a jobbra, minőt semmi politikus a dolgok eddigi folyamából ki nem okoskodott volna.

4. A jogállam korszaka.

E hely egészíti ki Kant ítéletét a francia revolúcióra nézve. Az állami rend erőszakos felforgatása, a forradalom minden körülmények között jogtalanságnak látszott neki. A konventkormány zsarnoksága minden körülmények között ugy látszott neki, mint a jogállam feltételeivel meg nem egyeztethető. E helyen a francia forradalmat eredeti ideája szerint veszi, és világtörténelmi szempontból szemléli. Itt az nékie világtörténelmi esemény, azaz nem csupán esemény, hanem korszak. „Mert az emberi történelem ily tüneménye nem megy többé feledékenységre.“ Kant előre látta, hogy a francia forradalom körül fogja járni a világot. Miután több elmúlt egy félszázadnál, ítélhet maga a világ, ha e jövendölés helyes volt-e?

Világos az, hová céloz Kant bizonyítása e helyen. Elérkezett az államreformok korszaka; annak szüksége, hogy a meglevő állam az igazság feltételei szerint átalakítva magát, az emberek tudatába behatott. E tudat mindinkább világos lesz, minden nap

nevekedni fog terjedelemben és biztosságban többé nem nyomathatik el vagy üzethetik ki a világból. A meglevő állam összeegyeztetésben akar lenni a jogállammal, ezen öszhangzást nem erőszakos felforgatás által törekszik elérni, hanem fokenkénti kifejlődés és reform törvényszerű útján. Ez az új kor kifejezett eszméje és feladata. Már ily korszakban a positiv és racionális jogtudomány pere épen oly törvényszerű, mint termékeny.

VI. A filozófia és medika.

1. Az ész mint gyógyerő.

Az alsó fakultás perét a két felsővel felfogjuk. A positiv hit és jogtanoknak szüksége van az észkritikára, bár mennyire küzdjenek is ellene. De a filozófiai fakultásnak a medikával, az észkritikának a gyógytannal mi dolga van? A medikai tanok is positivok, nem azért mivel az államtól szentesítettek, hanem mivel csak tapasztalás által lehetségesek.

A mit csak tapasztalás által láthatni be, azt a tapasztalástól függetlenül, azaz pusztá ész által nem lehet belátni.

Mit küzd tehát a pusztá ész a medicával? Mint elméleti tudománynak ez utóbbinak nincs nyílt oldala a filozófia számára. Tehát a gyógytan gyakorlati terén kellene szabad helynek lenni a filozófiának. Ha semmi mást nem alkalmazunk pusztá észnél, abból bizonyos hit és jogfogalmakat származtathatunk le, a positiv hitnek és jognak észhitet és észjogot állíthatunk ellenébe; de medikai belátásokat nem lehet hasonlóan a tiszta észből meríteni.

Azonban az meglehetne, hogy a tiszta észnek önmagából volna bizonyos gyógyereje, hogy az maga bizonyos tekintetben az ember testi javának hasznos, hogy azért mint jótékony gyógyszer tekinthetni és az embereknek ajánlhatni. Ezen szert elrendelni aztán a filozófiának lenne első és természetes joga. De mikép lehet a pusztá ész használata üdvös az embernek testi javára? Itt az ész csak gyakorlati jelentésében vehetni: nem mint ismeretletheiséget, hanem mint akaratot. A kér-

dés tehát az: vajjon a pusztá akaraterőben van-e gyógyerő? Bűvölésnek kellene lenni, ha az akkarattal minden lehető betegségeket meggyógyíthatnánk. Arról természetesen nem lehet szó. Az akarat nem panacea. De ha csak arra képes is, hogy az egészség fentartásához hozzájáruljon, vagy bizonyos beteges hangulatokat elűzzön, úgy már az által kétségkívül üdvös hatása van testi jólétünkre, és a bölcsészet a gyógyászatban is vehet egy tért igénybe: oly provinciát, a mely talán nagyobb mint hínők. Az egész filozófiai-medikai perkérdés az akaratnak a testi állapotokra való e befolyását illeti: mit hathatunk erkölcsileg a testre? Megemlékezünk Kant saját kritikai egészségápoláról. Ő ugyyszólván saját orvosa volt a pusztá ész elvei szerint. Ezen önmagán igazolt tapasztalás alapján írja az értekezést: „a kedélyhatalmától csupán akarat által legyőzni beteges érzelmeinket.“

2. Medikai észoktatások.

Ezen értekezés egyszersmind Kant felelete Hufeland makrobiotikájára. A makrobiotika azon mesterségre akart tanítani, mint lehet az emberi életet meghosszabbítani, betegségektől magát megóvni s azokat gyógyítani. Az első tekintetben az diätetika, a másokban therapentika. Könnyen felfogható, hogy az akarat üdvös befolyása a diätetika terén különösen otthonos. Az ész gyógyleckéi inkább diätetikai mint therapentikai-félék.

Itt Kant hű leírását adja saját, előttünk ismeretes, jól meg gondolt életrendének. Az első diätetikai elv az el nem puhulást, a testnek a melegre, álmra, általában kényelmes ápolásra nézve megedzését illeti. E megedzéshez tartozik a rendezett diäta és a szilárd akarat. De vannak némi beteges érzelmek is, melyektől csak azon szilárd akarat által szabadíthatjuk meg magunkat, hogy nem engedünk nekiek. Ha azokat uralkodni engedjük rajtunk, úgy a hypochondria támad, az örökös okoskodás a baj félszke felett, melyet mindenütt kere-

sünk és sehol sem találunk. A hypokhondria ellen, melyre Kantnak is természetes hajlama volt, csak az erős eltökélés használ, hogy azon dologra ne gondoljunk. Szinte az akaratot használta spasticus fájdalmak ellen, melyek álmát akadályozzák, és figyelmét egészen más, közönyös dolgokra fordította (p. o. a sok mellékfogalmat tartalmazó névre Cicero) s az által altató szórakozást szerzett. „Bizonyos vagyok, tévé hozzá, hogy sok kös szv ény es eset, ha csak az élvezet életrendje igen ellene nincs, sőt görcsös és epilepticus esetek, még a gyógyíthatlannak híresztelt podagra is, minden új megjelenésénél, az eltökélés e szilárdsága által (hogy t. i. figyelem az ily szenvedéstől elfordíttassék) visszatartóztathatnának és kicsinyenkint még meg is szüntethetnének.“ Már életrajzában elbeszéltük, mint használta Kant hasonló sikerrel a nátha és köhögés ellen az akaraterélyt, és e beteges eseteket „a lélekzésbeni eltökélyés által“ legyőzte. Végre figyelmezteti Kant az egészségi rendőrséget egy névszerint a tudósok szemekinek ártalmas közbajra, azaz „a könyvnyomtatók nyomoru cicomájára“, kik aesthetikai tekintetből az emberek szemekit elrontják. Ezeket azért rendőri törvények alá kell helyezni, nehogy mint Marokkóban a házak fehérre meszelése által a lakosok nagy része vak, e baj hasonló okból nálunk is elterjedjen.

3. A gyógyító észerő hatása.

A beteges esetek, melyek a szilárd akarat által legyőzethetnek, mind spastikus neműek legyenek. De természetesen nem lehet minden görcsös állapotokon az akarat által uralkodni. Utolsó évében Kant maga is oly folytonos fejnyomásban szenvedett, mely az eltökélyés erejének nem engedett, sőt az által nevedett. Az gátolta a gondolkodásban, a képzetek láncolata összeköttetésében és összetartásában; a láncszemek kiestek emlékezetéből; a képzetek közepette nem tudta hol volt, már nem volt képes magát szellemileg tájékozni. Ez nem csupán az emlékezet hiánya volt. A roppant erőlködés maga is felemészté, és az ellen már nem

segíthetett semmi akarattal, semmi diáta. A szellem energiája által uralkodhatott testén, de most a szellemet nem volt képes többé kormányozni; betelt emberi mértéke, ő maga is a végnél érezte magát. Tudta, hogy szó és írásbeli előadásában a fogyatkozó gondolaterő és a képzetek láncolata felbomlásának nyomai láthatólag mutatkoznak.

Eltűnő szellemi ereje érzetében a fakultások perét és egyszersmind pályáját, Kant az élettől való bucsuvétellel zárta be: „Oda visz az emberi élet meghosszabbítása mestersége, hogy végre az élők között csak úgy türetünk, a mi nem épen a legkellemesebb helyzet. De ennek oka magam vagyok. Mert miért is nem akarok a feltörekvő ifjabb világnak helyet csinálni, és miért akarom, csak hogy éljek, az élet megszokott élvezetét magamtól megtagadni? Miért nyujtsam gyenge életemet nélkülözések által szokatlan hosszára, a halottak lajstromait, a melyekben a természetből gyengébbek alkatára és valószínű életidejére számíttatik, miért hozzam példám által zavarba, és mindazt, a mit máskor sorsnak neveztek, (melynek alázattal és áhítatosan alávetették magokat), miért vessem saját szilárd eltökélésemnek alá, a mely azért nehezen fog általános diätetikai szabályul, melyszerint az ész közvetlen gyógyerővel bír, elfogadtatni, és nehezen fogja az officina therapeutikai formuláit valaha feleslegessé tenni?”

PERLAKY SÁNDOR.

A mai időben gyakran előforduló örültségek legtöbb okai, gyógy- és óvszerei lélektanilag fejtegetve.

Az örültek száma a mai korban élő emberek közt is megdöbbentőleg szaporodik. Ezt bizonyítják:

a) A megszáporodott tébolydák, melyekben az 1856-ik évtől számítva tíz év alatt 40 százalékkal növekedett a tébolyodottak, örültek száma.

b) A mindennapi tapasztalás igazolja a fenebbi állítást, mert fájdalom, közöttünk is sokkal számosabban találkozunk ily szánnadó lelkibetegek, mint a régi időben.

c) Ugyancsak ezen borzasztó igazságról tesznek bizonyosságot a gyakori öngyilkosságok, melyeket csaknem mindenkor megőrülés szokott megelőzni.

Ezeknek meggondolása ösztönöz bennünket ama két kérdésnek feltevésére:

I. Mi az oka annak, hogy a mai időben oly sok elmebáborodások, örültségek vannak?

II. Mik lehetnek a legfőbb gyógy- és óvszerei ezen rohanva szaporodó elmebáborodásnak?

I.

Mi az oka annak, hogy a mai időben oly sok elmebáborodások, örültségek vannak?

Ennek több rendbeli testi-anyagi, és talán világrendszeri (cosmicus) okokon kívül egyik főoka:

a) Az, hogy az ész sokaknál nem uralkodik az indulatokon, szenvedélyeken, nem az ész a kormányzó a gondolatok, érzések és cselekedetek felett.

Az Isten úgy alkotta a világot, hogy minden szerves lényben legyen egy vezérpont, melytől a szerves lények minden részei függésben legyenek. A mi naprendszerünkben a nap azon közép-pont, mely vezérli a nap birodalmának minden részeit, ő körülötte forognak a bűdosók. Az emberi társadalmakban szintén van egy fő, melytől függnek a társadalomnak tagjai. Így szokott az országoknak fejedelme vagy elnöke lenni.

Igy vannak az egyes emberek is; minden emberben az ész, az okosságot adta Isten fővezérül, ettől kell függeni az ember minden lelkimunkásságának, ha azt akarja, hogy lelke ép legyen, munkásságai pedig rendben folyjanak.

A léleknek ugyanis különbféle tehetségei vannak, melyek

mint a gépnek összevágó kerekei egyetértve munkálkodnak, hogy a lelkiélet épségben, józanságban fentartassék és kitűzött célja felé haladhasson; ha már a léleknek ezen tehetségei valami körülmény miatt megzavartatnak munkásságukban — megzavartatnak pedig leghamarább, ha az észre, s ennek alaptörvényeire nem figyelmeznak, az ész kormányja alul magukat kivonják — ekkor azt mondjuk, hogy a lélek beteg, a lélek eltévelyedett, megtébo-lyodott.

Mily sok jelenetei vannak az életnek, melyekben ily esetek előállottak!

Ily esetek p. midőn a fellázadt indulatok megrögzött szenvedélyek az embert a szeszes italok mérséktelen használatára a sok éjszakaiásra, bujaságban való elmerülésre ragadják; midőn az észre nem figyelő érzélgés és képzelődés az ifjakat a sok téves célu regények olvasására, tulságos fényűzésre, az embereket a rangkórságra ösztönözik; midőn az okosságtól tanácsot nem kérdő gondolkodás hiu reményekkel, soha be nem teljesülhető ábrándokkal, soha végre nem hajtható tervekkel táplálja és ámítja magát; midőn az ész józan megfontolása nélkül működő szülei szándék a gyermekeknek kénye kedve szerint való nevelést ad, melynek az a szomorú következése van, hogy a gyermek megszokván saját hajlamát követni, semmi ellenkezéssel nem találkozván, férfi korában nem fog tudni megküzdenni az élet bajaival. De különben is általános hibája a mai kor nevelésének, hogy az érzelmi és akarati tehetség kifejtésére, erősítésére, gyakorlására — akkor, a midőn az ösmerő tehetség erősen miveltetik — aránylag kevés gond fordittatik; holott pedig az élet viszontagságainak, váratlan nagy eseményeinek, mint szintén a gyakori csalattatásoknak törhetlen lélekkel való elhordozására művelt és szilárd akarat kívántatik; mint szintén a mai korban rohanva szaporodó erkölcsi gonoszságoknak, bűnökre csábító kísérteteknek kikerülésére, megutálására nemesen kiképzett erkölcsi- és vallásos érzelem szükségeltetik.

Egyszóval valamint a kocsit vonó állatok, kocsis vagy zabola

nélkül, ha megbokrosodnak, kirohannak a rendes utból, s a kocsi könnyen fölfordul: úgy, ha az indulatok, szenvedélyek, érzések, gondolatok, cselekedetek nem az ész által kormányoztatnak, könnyen kiesik a lélek a rendes kerékvágásból, vagyis könnyen megtévelyodik.

b) Második főoka a gyakori elmeháborodásoknak az, ha az emberi ész kivonja magát az isteni ész, az isteni kijelentés kormánya, törvénye alól.

Minden erő egy felsőbb erőtől függ, valamint az anyagi, úgy a szellemi világban is; így függenek a bolygók a naptól, a nap a maga napjától, s ez ismét a magáétól, s így tovább; így függ az emberi lélek is egy felsőbb lelki erőtől, az Isten lelkétől; így függ a mi szellemi életünk az isteni kijelentéstől, a keresztyén vallástól.

Ebből önként következik, hogy a mely erő nem akar a felsőbb erőnek engedni, vagy annak vezető hatalma alól kivonja magát, vagy valami körülmény által erőszakosan kivonatik, annak az alárendelt erőnek mulhatlanul ki kell esni a cél felé vezető utból, s rendellenes veszélyes állapotba kell jutnia. Meglehet így történt az, hogy valamikor Márs és Jupiter bolygók között egy bolygó a nap vezető hatalma alól a rendes utból kitévedvén, darabokra szakadt, s már a folyó században 86 darabot fedeztek fel belőle az égvizsgálók, melyek bolygód név alatt ösmereteseek.

Immár ki kételkedhetnék a felől is, hogy ha az emberi ész nem akar függeni az isteni lélektől, ha szellemi életünk eltávolzik az isteni kijelentéstől, ha erkölcsi életünk nem akarja magát vezetetni a keresztyén vallás alapigazságaitól, a keresztyén erkölcs tan alapeszméitől: akkor az emberi léleknek — mely magára hagyattatva igen gyarló — mulhatlanul el kell tévelyedni a valódi cél felé vezető ösvényről, s oly állapotba kell jutnia, mely rend- és céllellenes, vagyis meg kell tévelyodnia.

Már pedig a mai kornak szemmel látható tévedése az, hogy az Istent nem igen keresi, annak lelkére nem igen figyelmez, az isteni kijelentéssel keveset gondol, a keresztyén erkölcs tan nem

tartja élete sinórmértékeül, sőt még, kivált némely fejedelmek, a Krisztusával ellenkező morált igyekeznek érvényesíteni. Egyszóval a jelen korban nem annyira az égfelé, mint a föld felé; nem annyira a szellemiek, mint az anyagiak felé vonzódik az emberek lelke; s a magát miveltnek tartó keresztyén világnak nagy része, a legnagyobb erővel ostromolja a keresztyén vallás alapelveit. Kérdem: csuda-e hát, ha a mai korban oly gyakoriak a megőrülések, s a vele járó öngyilkosságok?

c) A harmadik főoka a gyakori elmeháborodásoknak az, ha a társadalom esze kivonja magát az emberi ész és isteni kijelentés, vagyis a keresztyén vallás eszméi, törvényei alól; azaz ha a társadalmakban oly eszméket akarnak érvényesíteni, oly dolgok létrejövetelét erőszakolják, melyek mind az emberi, mind az isteni ész törvényeivel ellenkeznek.

Csak a legkisebb és legnagyobb társadalmat, nevezetesen a családnak, és az országnak eszét akarom most érinteni: következőkép ilyen eset az:

1. Ha a családfő, az apa vagy anya a család tagjaitól olyat kíván, vagy reájok olyat erőszakol, a mi mind az emberi, mind az isteni észszel vagy is a vallással ellenkezik. Sokszor nyújtott már az ily eset alkalmat a családtagok között öngyilkosságra, mely az örültséggel legtöbbszörre összeköttetésben áll. Hányszor történik meg, hogy a vagyonos szülék nem engedik gyermekeiket a szegénnyel összeházasodni, s a következése sokszor elmeháborodás, sőt öngyilkosság is sat.

2. A mi a legkisebb társadalomban a családban megtörténik, még inkább megtörténik a legnagyobb társadalomban az országban, vagy valamely világrészben; ha t. i. az ország esze a kormány vagy a diplomacia oly eszméket, oly állapotokat hoz be a nemzetnek vagy nemzeteknek életébe, kormányzásába, melyek ellenkeznek mind az emberi józan ész, mind az, isteni kijelentés alaptörvényeivel; a mi kivált az újabb időkben sokszorosan megtörtént: Ilyen p. o. a népfenség eszméje (jól meg-

jegyzendő, hogy más a nemzetfenség), ilyen továbbá a kommunizmus, vagy vagyonközösség, a korlátlan lelkiismeretszabadság, holott korlátlan szabadság csak Istenben lehetséges; de meg hol van az bebizonyítva, hogy gondolkodásnak, meggyőződésnek nincsenek korlátai? ilyen a célnélküli forradalom, igazságtalan háboru, zsarnokság, mely lelkileverettetést okoz, kivált oly nemzet kebelében, melynek elébb alkotmánya volt; ilyen a roppant adó, mely elszegényedést szül, ilyen a bevégezett tények hatalma, a tények logikája, mely 3-dik Napoleon találmanya, mely az igazság templomából az erőszak konyhájába szorítja a nemzeteket, s egyes embereket.

Immár a mai kornak ily felfordult eszméi, tényei egyrésztől nem azt mutatják-e, hogy az európai polgárzat, az államok hibás alapokon nyugosznak; másrésztől nem szülhetnek-e könnyen örüléseket, melyek a tapasztalás bizonyítása szerint, megdöbbentőleg szaporodnak?

II.

Mik lehetnek a legfőbb gyógy- és óvszerei ezen gyakori elmeháborodásoknak?

Tulajdonképen csak megelőző orvosságai, vagyis óvszerei lehetnek a gyakori elmeháborodásoknak; mert ha valaki egyszer elméjében megháborodik, igen nehéz azt meggyógyítani, sőt legtöbbször az örültségek gyógyíthatatlanok, a mennyiben gyógyszerei még eddig legtöbbször ösmeretlenek. Könnyebb tehát az örültségeknek óvszereit feltalálni; különösen a jelenkori számos elmeháborodásoknak következő óvszereit gondolnám hasznosnak.

a) Nevelési rend- és módszernek javítása. Első oknak mondtuk ugyanis a gyakori elmeháborodásokra nézve azt, hogy az ész nem uralkodik az indulatokon, szenvedélyeken, nem az ész a kormányzó gondolatok, érzések és cselekedetek felett.

Immár én úgy hiszem, hogy ez a tévesztett nevelésnek, a nevelési hibás rend- és módszernek, hibás alapelveknek eredménye: ezeken kell tehát javítani.

A régibb nevelési módszernek — vélekedésem szerint — elve volt a tudományt, neveltséget, nevelési szabályokat a növendékekbe bele tukmálni, bele erőszakolni, a korműveltség cicomáit reájok mázolni. Egyszóval a közműveltség kifejlett kész ideálját, eszményét a növendékek szívébe, lélkébe kívülről benyomni, akár volt a növendékek szíve s lelke alkalmasan elkészülve annak befogadására, akár nem.

Az ily módszer kezelési eszközeinek igen természetesen s következetesen nem lehetett más vezető szelleme, mint a félelmi rendszer.

Ily nevelési módszer és elvek mellett csak kisértő körülmények voltak szükségesek, hogy a műveltség lehulljon az emberről, s az indulatok, szenvedélyek fölmondják az okosságnak az engedelmességet; ily módszer s elvek mellett a lelkitehetségek összhangzó műveléséről szó sem lehetett.

Meg kell hát javítani a nevelési rend- és módszert, s célszerűbb elvekre kell fektetni.

Hogy ezt tehessük, az az első kérdés: mi a nevelésnek igazi célja? Ezen kérdésre azonban csak akkor lehet helyesen felelni, ha elebb azt tudjuk: mi az embernek célja.

Az embernek célja: tökéletesedés az ösmertben, akaratban, érzelemben. Egyszóval az embernek célja az, hogy ő benne az Isten képe, vagyis az ember-eszme öntudatra jöjjön: következőképp a nevelésnek célja célszerű eszközök által segíteni ezen tökéletesedésben, az embereszme öntudatra hozásában.

Most már itt azon második kérdés merül fel, mit kell az embernek ösmerni, érezni, akarni? Felelet: önmagát, önnönmaga lényegét, önnönmaga egész valóját, mindazt, a mi az emberi eszmében befoglaltatik.

Itt ismét azon újabb kérdés adja elő magát: vajjon az emberrel veleszületik-e önlényege, vagyis az ember-eszme, vagy pedig az ember csak (tabula rasa) tiszta lap, s kívülről szerzi

meg ezen lényegét tapasztalás, elmélkedés, taníttatás sat. által? A régibb nevelési elv szerint ez utóbbi állítottatott, az újabb nevelési elv szerint az elébbi tartatik igaznak.

Az újabb nevelési elv szerint tehát főcél az emberrel vele született ember-eszmét, ennek erőit, tehetségeit, törvényeit sat. kifejteni, tökéletesíteni: ellenben a tapasztalás, elmélkedés, tanítás, nevelés, erénygyakorlás sat. (a mellett, hogy ezek egy-szersmind alárendelt célok is) csak eszközök az említett eszme kifejtéséhez, az ember tökéletesedéséhez.

Valamint a buza az egész buzanövény eszméjét magában rejt, s célja ezt kifejteni, vagyis mint pusztá alakot megtartaltmasítani (mert az eszméket csak reális alakjaiban, vagyis megtartaltmasítva lehet az embernek felismerni, megtapasztalni), mely tartalmat kívülről kapja, mint a milyen a melegség, világosság, nedvesség, és bizonyos földnemek sat. úgy az ember is magában feltalálja, magával hozza a világra az egész ember-eszmét, mint alakot, s főcélja ezt kifejteni, megtartaltmasítani, mely tartalmat kívülről kapja, mint a milyen az ösmeret (tudomány), érzemény, erény, vagyis minden a mi igaz, szép és jó.

Valamint a növények, ha nem alkalmas táplálékot nyernek, a növény kifejlése tökéletlen; úgy az emberi lélek is tökéletlen, ha céltalan tápláléka van.

Ezen alapelvekhez, eszmékhez képest immár az újabb kor nevelési módszerének némileg a régivel ellenkező elve van. Nevezetesen ezen újabb módszernek elve ez, hogy a nevelés belől-ről kifelé történjék, a mennyiben kétség nélküli igazság az, hogy minden emberrel vele születik az igazságnak, szépségnek és erkölcsi jóságnak magva.

A nevelésnek tehát feladata ezen magvakat a növendék lelkében kikeletetni, azután ezen gyöngé növényekbe a társadalom által a nevelés mezején nemesített igaznak, szépnek s jónak ágait beoltani, az oltványokat fákká növelni és gyümölcsöztetni.

(Ezen utóbbi fogalmakról, ezeknek kezeléséről más alkalommal bővebben fogok értekezni).

Egyszóval az ujabbkori nevelésnek főcélja az erkölcsi műveltségnek eszményét nem küvről beleerőszakolni a növendékekbe, hanem célja az említett erkölcsi műveltség ideálját magában a növendék szívében, lelkében kifejteni, oda gyökereztetni, a növendék lelkébe beültetni, vele azonosítani.

Ily nevelési elvek s módszer mellett igen természetes, hogy az éstől állandóan fognak függeni ösmereteink, érzelmeink, cselekedeteinek; és hogy a léleknek tehetségei öszhangzólag egyezményesen fognak kifejlődni; s így a lélek nem egy könnyen tévelyedik el, vagy tébolyodik meg.

J e g y z é s. Ezen ujabbkori nevelési módszer és elvek kétség nélkül ösmeretesek a neveléstannal mélyebben foglalkozók előtt: de az iskolákban, különösen pedig a népiskolákban most is csak a régi módszer divatozik.

b) A gyakori elmeháborodásoknak másik óvszereül hiszem azt, hogy a kijelentett vallás több rendbeli nehéz tantételeit a világi tudományokban előhaladott emberi ésszel a lehetőségig öszhangzásba kell hozni, a vallás külalakját a korfogalomhoz, kor-szellemhez kell idomitani.

Ugyanis a mai kor egy részben azért vallástalanodott el, s a keresztyén vallás alaphitágazataitól, a keresztyén erkölcsstan alapelveitől azért idegenedett el, mert a tudományokban előhaladott emberi okosságtól messze elmaradt a keresztyén vallásnak régi alakba öntött tudománya, a keresztyén vallásnak több tantételei világos ellentétben látszanak állani mind a kifejlett emberi észnek, mind a természetnek felfedezett törvényeivel. Egyszóval az emberi ész ellentétben látszik lenni sok tekintetben az isteni ésszel; a gyarló emberi észnek pedig természetére tartozik, hogy mihelyt az igaz Istennel meghasonlásban látja magát, azonnal idegen Istenek, idegen elvek után veti szemeit; ezt a történettan eléggé beigazolja. Minthogy már a lélek könnyen eltévelyedik, könnyen megtébolyodik, mihelyt idegen elvek, hamis eszmék után megyen: látni való, hogy igen szükséges az, miszerint a kijelentett vallás több rendbeli nehéz tantételeit a világi tudományokban

előhaladott emberi észszel a lehetőségig öszhangzásba kell hozni, a vallás külalakját a korfogalomhoz, korszellemhez kell idomíttatni. Egyszóval az emberi ész az isteni észszel ki kell békíteni, egyeztetni.

Itt ugyan megjegyezzük, hogy a kijelentett vallás lényege, tartalma egy és változhatatlan, valamint maga a vallást kijelentő Isten is egy és változhatatlan, de a vallás alakja, vagyis azon mód, melyszerint mi emberek a vallás tárgyát, tartalmát fölfoghatjuk, tértől és időtől függ, mint maguk az emberek; a vallás alakja változás alá van vettetve. A hitágazatok, magukban véve, vagyis csak Istenhez viszonyítva, tiszták, egyszerűek, világosak, s így változhatatlanok is, de az emberekre viszonyítva, ember és világi viszonyoktól függő földi borítékba kellett a bölcs Istenségnek azokat helyheztenni, oly feltétel alatt, hogy azon borítékok az idő és tér változatainak, a fokenként fejlődő tudományosságának, korszellemnek szózatára, az igazság lelkének mértékéhez képest lassanként vékonyodjanak, tisztuljanak, hogy így a vallás belső igazságai, a kor felfogásához képest mind inkább láthatókká s érthetőkké legyenek; egyszóval, a mennyire lehet a vallás külalakja megfeleljen a korszellemnek, a kormiveltségnek. Ha a vallás külalakja teljes ellentétben van a kornak miveltségével, akkor nem kell csudálkozni a vallásos közönyösségen. Ellenben ha e tekintetben a kiegyenlítés, öszhangzásra hozatal, vagyis a szükséges reformáció megtörténik, akkor az emberi ész nem fogja magát kivonni az isteni észnek a keresztyén vallás szellemének kormánya alól; akkor az emberi lélek nem egy könnyen fog letévedni az igaz utról, nem könnyen fog megtévelyleni.

c) A gyakori elmeháborodásoknak harmadik óvszeréül tartom azt, hogy az embereknek, társadalmaknak vissza kell menni a keresztyén vallás alapelveihez s a józan ész ki nem ficamított eredeti törvényeihez. Egyébiránt a két első óvszer e harmadikra is gyógyítólag hat.

Azok a felfordult eszmék, s tények a társadalomban, melyekről felebb szóltam, egyéb másokokon kívül, kétség nélkül ré-

szint azért jöttek létre, hogy a hibás nevelés miatt helytelenül, összehangzás nélkül kifejtett lelki tehetségek ferde tudományokat (egyoldalú materializmus, ideáлизmus) eredményeztek; részint azért, hogy a fent érintett okokból szülemlett vallásközünyösség miatt a kijelentett vallás alapigazságaitól, erkölcsi alapelveitől az emberek mindinkább eltávoztak; részint végre azért, mert a polgári intézkedések sok tekintetben nem harmonizálnak a kijelentett vallás eszméivel, elveivel; holott minden emberi, polgári intézményeknél tekintetbe kellene venni a vallást, ennek lényegét és alakját, hogy egymással ellentétbe ne jöjjenek; ha csak tagadni nem akarjuk, hogy vallásos életünk szorosan összefügg polgári életünkkel, sőt hogy amaz kalauza emennek is, minthogy emez csak földi és mulandó, amaz pedig mennyei, és örökké való célokat rejt magában.

Vissza kell tehát állítani az emberi észnek, lelkiösmeretnek tekintélyét, különösen a szenvedélyek, indulatok fölött, melyek korlátlanul elharapózva veszélyes fényüzéssel, feslettséggel, engedtlenséggel, tiszteletlenséggel s több ily fajta bűnökkel annyira megmérgezték a társadalmat, hogy a számos öngyilkosságokon, örültségeken épen nem lehet csodálkozni. Ki kell mutatni az embernek, az ember életének valódi célját. Szabadon és összehangzólag kell kifejteni, tökéletesíteni a lélek alaptelhetségeit. Mindezekhez pedig hathatós segítséget ad a nevelési rend- és módszer javítása.

Vissza kell térni a kijelentett keresztyén vallás alapelveihez, alapeszméihez; a hit-igazságokhoz, az erkölcsi parancsokhoz: összehangzásba kell hozni, a lehetőségig, a kijelentés alapigazságait az emberi ész kifejlett felfogásával, az előhaladott természeti tudományokkal; összehangzásba kell tenni minden polgári intézkedéseket a vallással: mindezekhez hatalmas segédeszközül szolgál egy vallási és egyházi korszerű reformáció.

Ezek után megkönnyítik mind a fejedelmeknek, mind a nemzeteknek egyrészt azt, hogy az államok természetesebb alapokra fektetessenek; másrészt azt, hogy a fentebb említett felfordult

eszmék az államokban, társadalmakban megkevesedjenek, sőt elfogyjanak.

Mindezek végre a megdöbbségtől szaporodó örültségeknek, öngyilkosságoknak hatalmas gátat vetendek.

Szentesen, 1867. november 15.

SZALAI ISTVÁN,

szentesi ref. lelkész és a m. akad. I. tagja.

Pál Korinthusban.

— Dr. Semisch berlini tanár után. —

Igen nevezetes intézkedés az a keresztyénség történetében, melynél fogva ép azon a ponton, hol annak fejleménye az ó-szövetségi formák által való megkötöttségéből kiszabadult, hogy aztán a pogányság földén, mint világvallás tényleg elterjedjen, egy férfiú lépett fel, ki birtokában vala mindazon tulajdonságoknak, melyek eme leghatalmasabb világtörténelmi lépést szerencsésen megoldhaták. Értjük Pál apostolt, Tharsusból.

Azon vélemény, hogy nem annyira Krisztus, mint inkább Pál tekinthető az előbbiről nevezett egyház alkotója gyanánt s hogy Krisztus inkább csak azon név vagy mag lenne, melyből a vallásos universalismus eszméjének teremtfői képzőesztöne kiindult: ez oly állítás, mely egy bölcsészeti iskolavéleményen épült hamis történelmi elven alapszik, s melyet már a 3 első evangéliom által rajzolt istenember egyszerű életképe is eléggé megcáfol. De annyi valószínű ez állításban, hogy míg Krisztus beszédeivel s életszokásaival, pädagógiai önmegtartóztatása folytán, óvatosan a nemzeti érülethez alkalmazkodik, azalatt Pál ezen a szentek szente előtt levő fátyol merész szétszakítása által, a keresztyénség valóságát a szellem és emberiség vallása gyanánt tüntette fel. Nagy természeti adományok, isteni szellem által vezéreltetve, lehetővé tévők ama nehéz feladat megoldását: hogy egyfelől a keresztyénségben levő tisztán ethikai lényeg érvényesítése által semmivé

tegye a zsidó külsőségeket, másfelől pedig az új vallásos életelvben vezéresillagot jelöljön ki a pogány műveltség és könnyelműséggel küzdő emberiség számára. Valóban eme természeti adományok gazdagsága, valamint fényes eredményű működése által úgy áll előttünk Pál apostol, mint a világtörténelem legfénylőbb alakjainak egyike. S ha meggondoljuk, hogy heves vérmérsékletében a nagy tetterő, vallásosan mély és benső kedély s egy minden tekintetben magasabb és tisztább jellem oly uralkodó természetet alkotnak, mely a feláldozó hűség és érzület öröklött nemességével az ő legmagasb fokig irányzott törekvését a bűnös emberiségnek Istennel való kibékítésre s az istenország felépítése körül győzelemteljesen volt képes keresztül vinni: oly vegyülékét tünteti elénk e férfiu a tulajdonságoknak, mely semmi esetre sem teszi könnyűvé, az ő ügyesbajos dolgaiban épen úgy, mint szenvedéseiben egyiránt dicső jellemének szétszórt vonásaiból egy öszhangzó képet alkotni.

Meg van benne ugyanis az akarat erélye, mely bajban és gyötrelemben a szükség és halál karjai között makacs kérlelhetetlenséggel mindent félrevet, mi az evangyéliom előhaladásának akadályul szolgál; de egyszersmind a rendszer hajlékonysága is, mely a helyett, hogy a viszonyok és előítéletek ellen folytatott merev törekvése közben a dolgot kockáztassa, e személyi jogról késedelem nélkül lemond, s lehetőleg szelidíti, hogy a Krisztus engedelmességében mindenkit megnyerjen, párosulva ismét a hangulat ama lágyságával, mely a győzelempálya közepén a sirontuli honvágytól égve, mindig azt óhajtja, hogy oda költözhessék s a Krisztussal lehessen. Meg van benne a szellem világossága, mely a legbonyolultabb eseteknél is, mindig a valódi kifejezést, a magaviselet biztos sinórmértékét tartja szem előtt; aztán a dialektika ereje és finomsága, mely az eszmét végső gyökereig s szétágazásaig kifürkészi, egyik úgy mint másik nem csupán a hit önbizonyosságával egyesülve, mely a megfeszített Krisztus ismeretével szemközt mindent szégyennek tart, hanem a mistica tulzással is, mely néha képek s kijelentések által egész a harmadik égis

ragadtatva érzi magát, hogy ott kibeszélhetetleneket halljon. Meg van benne az önérzet ereje, mely az apostoli hivatal magaságának fenkölt tudatában, békéltetési szempontból még a dolyfös szavaktól sem riad vissza, de az alázatosság is, melyszerint meggyőződve a felől, hogy ő a veleszületett gyarlóságnál fogva egyáltalában nem méltó az apostoli nevezetre, mindent a Krisztusban való isteni szabad kegyelemtől vár. Meg van benne végül a fegyelmezés szigora, mely az erkölcsteleneket s tévtanítókat, lelkeik megmentése végett kimélet nélkül a sátánnak veti martalékul, a test romlására; a polemika keménysége, mely az érzelem magas izgultságában legkeményebb kifejezésektől sem irtózik; párosulva a szeretet nagylelkűségével, mely épen oly hősies a nagyban, mint a mily gyöngéd és hű a kicsinyben, mely mindig kész áldozni a Krisztussal való tulajdon közösségért, hogy az által izráel elvakult gyermekei mngszabadulhassanak, örömet tűri a mások gyarlóságát s kerüli azt, a mi nem szabad, hogy botrányt ne okozzon. S épen a jellem egységében levő ellentétek emez összekuszáltsága teszi nehezzé az apostol életének megjelölését. És valamint a természetet, utánzás által egyik művészet sem éri utól, valamint kiválólag a történetírás csak oly viszonyban van a történet dolog igazságához, mint az arckép az élő eredetihez: úgy az apostolra vonatkozólag sem lehet írni jobb életrajzot, mint a minőt részint leveleiben találunk, melynek mindmegannyian a lélektanilag mély és igaz életbölcse s a személyek és körülmények pädagógiai remekségü tárgyalásának valódi gyűjteményei, részint pedig azon gyülekezetek tárnak fel előttünk, melyek egykor, mint a ker. ismeret és mivelődés gyöngyfoglalója, egész Illiriáig és Itáliáig nyultak.

Egy vala már ezen gyülekezetek legjelentékenyebbjei közül Korinthus, kedvenc ültetménye, de egyszersmind fájdalom gyermeke is az apostolnak. Ez az első ker. gyülekezet Görögország klasszikus földén, hol a keresztyénség kijelentési igazságának közvetlen érüklözésbe kellett jönnie az ó világ tudomány és miveltség körével. Rendkívül kedvező helyzeténél fogva, mely két tenger kö-

zött levő földszoroson Európával egyesíté Ázsia kereskedését, a népek folyvást tartó csoportosulása következtében, nem csupán Görögország minden vidékéből, hanem tovább keletről és nyugotról is; végül a várósnak, mint Achája tartomány fővárosának jelentősége folytán, melynek egy széles terjedelmű s jólét és műveltség által kitűnő környék feletti kormányhatalom minden emeltyűje rendelkezésére állott. Korinthus volt ama természetes központ, melyből az evangéliom világának sugárszerűleg minden égtáj felé szét kellett áradnia. Tekintettel ezen előnyökre, melyek a keresztyénség számára felfelé a társadalom magasabb körében is nagy jövőt nyitottak: Pál, midőn 2-ik missziói utazásakor, körülbelől 52 évvel K. u. Korinthusba ment, szokása ellenére itt teljes másfél évet szentelt az evangéliom szolgálatának. S ez idő alatt, miként maga mondja, félelemmel és rettegéssel (1. Kor. 2. 3.) vagyis óriási feladata s az azzal összekötött felelősség szorongó tudatában, de felbátoríttatva egy megváltói álomjelenet által, mely őt ama város lakosaihoz utasítá; ily kedélyállapotban tanított az apostol, hirdetvén a Krisztus keresztyét, a zsidóknak botránykozást, a pogányoknak pedig bolondságot (2. Kor. 2. 1, 4, 13.); nem az emberi bölcsesség dolyfős szavaival, nem a jól betanult retorika ékes hangján, hanem a szellem és erő hatalmával, míg éjelenként, mint ciliciai szőnyegkészítő Aquila, egy zsidó-kereszttyén házában kézművével foglalkozott. Pedig az elcsüggedésre elég oka lehetett volna, ha visszavarázsolá elméjébe Athenben kévéssel az előtt történt fellépésének majdnem egészen sikertelen voltát, hol az „ismeretlen Isten“-ről annyi finomsággal s eszélyességgel tartott előadása, a bölcsészeknél csak „fecsegő“ gúnynevet, az ő görög művészet és tudomány halhatatlan mesterművei között teljesen blazírttá lett néptömeg részéről pedig legfeljebb csak udvarias bámulatot szerze számára! Azonban a korinthusiak szívéhez utat tört magának az ő egyszerű s megindult szívből buzgó szózata, s kevés idő alatt meglehetősen ker. gyülekezetet toborzott zászlója alá. Ez részint üdvosvár zsidókból állá, kik, mint az Ur napjaiban az agg Simeon, izráel vigaszát várták,

részint pedig zsidó áttérttekből, a kapu proselytáinak szelidebb kiadásában, kik nem elégítették ki a pogány népvallás által. Jehova kijelentései s üdvigéreteiben kerestek védpontot, bünterhes koruk ziláltsága ellen s békét szorongatott lelkeik számára. A sokkal nagyobb szám azonban a pogányoké volt, kik majdnem általában az alsó rendből, a kéj és sötét bölcselkedés habzó pohara mellett is megőrzöttek még magokban némi fogékony-ságot az égből jövő örök szeretet befogadására (1. Kor. 1. 26 és k. v).

De miként az isteni váltságtörténet titka abban rejlik, hogy az istenország épülete mindenütt a legesekélyebb s legigénytele-nebb kezdetből veszi kiindulását: úgy a keresztyénség is épen az alacsony néposztályból áttért Korinthusiakban adá fényes jelét teremő erejének. Valóban, bizonyos szellemáramlat volt az, mely most a gyülekezet szolgálatára hatékony kegyadományok felette gazdag különféleségében életbe lépett. Ugy, hogy alig van második apostoli gyülekezet, melyben a keresztyénségtől részint külön-álló, részint vele közlött magasabb szellemi erők oly özöne annyi mindenféle s szabad tevékeny munkásságot tett volna lehetségessé a közönség javára. Kegyerői az ismeretnek, a legmagasb foku hit, látnoki adományok, rohamos imaáhitat, ezek valának a keresztyénség természetfeletti hatalma által felébresztett vallásos élet nyilatkozatai, mely miután magára fordítá a gondolatok s törekvések irányát; vagy a földre eljövendő istenország miniatürképét, vagy amaz önmagát felemésztő, bolygó tűzként lángoló ábrándszellemiség új babilonját hozhatta létre. S ez az oka, hogy mint egyik gyülekezet sem, Korinthus anyailag szeretett s ápolat kebelgyermeké volt az apostolnak. Ezért vevén a korinkusiakat egész örvendetes elégtétellel az ő apostolsága pecsétének az Urban (1. Kor. 9. 2), s mindenki által olvasható ajánló levelének (2. Kor. 3. 2). Ezért ad hálákat Isten előtt a reájok kitöltött szellemi ajándékok, különösen a hit és ismeret gazdagságaért (1. Kor. 1. 4). Innen magyarázható ki, hogy — és pedig nem csupán

hívásuk s rendeltetésükre való vonatkozással — Isten szent templomát látja bennök (1. Kor 3. 17.) s dicsérettel halmozva előket, hogy róla „mindenestől“ megemlékeztek és rendeléseit szem előtt tartják, egész bizalommal veti alá ítéletöknek ama határozatot, melyet az áldozathusra vonatkozó magatartást illetőleg előjök ir, nem kételkedvén, hogy úgy szól, mint a tudósoknak (1. Kor. 10. 15).

Azonban az isteninek az a balsorsa a világon, hogy nyilatkozása mindenütt alászállás s önlealacsonyítással jár. Valóban, már az a véges és végetlen között levő természetes ellentétén alapul, hogy az isteni soha sem közli magát egész lételejében egyesekkel; mert így általában nem volna felfogható s megérthető, hanem a maga rejtett dicsőségét csak oly alakban s ahoz képest tárja fel valaki előtt, a mint annak befogadási képessége kívánja. S ez által nemcsak a felfogásmódok és életformák sokféleségének vettetik meg alapja, hanem az azokban napfényre jövő zavaroknak is. A ker. üdvkijelentésnek semmi rövidséget sem okoz az: hogy már az apostoli keresztyénség több lényegesen fokozódott tanfoglalomra tagozódék szét. Szebben fejezve ki magunkat, a zenében is van ily természeti csuda; mert mi más volna azon körülmény, hogy itt a hangok művészies összeolvadása, a hangidom és dala gazdag változatosságában, épen a legfűlsértőbb öszhang-nélküliség által vezet hármóniára?! A mit Jakab a hit és cselekedetek egységében létrejött szabadság törvénye gyanánt — Péter a Krisztus által szerzett, az ő szövetségben látnokilag előábrázolt s az új nép papságánál magát fentartó üdvbirtok valóságán csüggő remény evangyélionaként — Pál apostol a Krisztusban való hit általi megigazulás folytán származott kiengesztelés hírnöke gyanánt — végre mit János a testté lett Isten fiának boldog közösségben álló szeretet vallásaként ad elő: mindez lényegben egy és ugyanazon keresztyénség, legfelebb is különbözőleg alakulva a jellem, képzésfolyam és hívás azon sajátága szerint, melylyel az apostolok, mint Krisztus szolgálai rendeltetéseket betöltötték. Azonban ama korlátoltságból, mely minden emberivel közös szo-

kott lenni, nem nehéz kimagyaráznunk, hogy a csupán egyedies s töredék gyanánt szemügyre vett keresztyénies elemnek nagyon könnyen lehetett keresztül mennie bármi veszélyes koresképződésen is. Nincs oly pont a történelem fejleményében, hol az Isten országát, melyek növése s érlelődése pedig, hogy úgy mondjuk, fénypillanata annak, ha csak viszonyosan is, bevégeztnék tartatnók. És ama történelmi optimizmuson, mely eszményítés által örömet feltalálja a multban, mit a jelen fájdalmasan nélkülöz, csupán módosítás történt akkor, midőn az apostoli egyházakat itt és amott — hogy a későbbi századok életképe majd nem egy második bünbeesés gyanánt tűnjék szem elő, bárki is úgy tekintette, mint a tant és életet illetőleg általában szeplőtlen keresztyénség hordozóit. Sőt valamint a bün sokszor épen a legalapossabban megtértteket, a tiszta érzületüeket üldözi méregleheletével: úgy az apostoli korban is fordultak elé esetek, melyeknél Isten szava, mint kétélű kard, az emberi természet sötét oldalát hozá forrongásba, tehát egymás mellett fényt és árnyat a legvadabb ellentétben.

Kivált egy oly gyülekezetben, mint Korinthus, hol a legfinomabb humánizmus zabolátlan érzékiséggel párosult, hol a görög népjellem minden erénye és gonoszsága, eszményi világműveltség és érzéki élv, szabadságérzelem és vad pártoskodás mint tűzpontban egyesült, igazán szokatlan tüneményeket kellett előidéznie a keresztyénségnek, mihelyt mélyen a nép tudatába fészkelé magát. Korinthus egyike vala az ókor leghiresebb városainak. Igen, mert miután, ha nem a korábbi terjedelemben is, vissza lőn állítva régi fényébe, a szomszédságban levő pompás isthmusi játékok s lendületet nyert kereskedelme által, mely teméntelen gazdagságot gyűjtött össze, továbbá lakosainak iparos és szellemi mozgalma következtében, kik a képzőművészetek mellett most már a bölcsészet és ékesszólást is munkásságok körébe vonták, gyúpontjává lőn e város mindannak, mi gyönyör és fényüzés által az életet széppé s vidámmá varázsolhatta. S míg számos templomainak építészete, különösen diszes oszlopcsarnokai által a világ csudálatát

költé fel, míg ércből és agyagból készült edényei oly nagy kedves-ségre tőnek szert, hogy a finomult fényűzés minden teremtménye korinthusi név alatt lőn ismeretes: oly nagy érdekekkel viseltetett e város az irodalom és tudományosság iránt, hogy miként egy második századbéli író bizonyítja, az ember minden utcán bölcsészekkel találkozhatott.

Azonban a miveltség e fényes külmáza alá, mely a földi lét megdicsőítésében találta legfőbb célját, mély erkölcsi romlottság volt rejtve. Nem esetleges dolog, hogy míg az átheni Akropolis magaslatán, Phidiás mesterműve — a bölcsesség istennőjének képszo-
bra diszlett, Korinthus a legszemérmertlenebb Aphroditecultus elhíresült helyévé lőn. Ezer meg ezer hierodul tartózkodék itt évről évre, hogy kecséit egész készségrrel bocsássa áruba, istennője tiszteletéből az első legszebb idegennek; és e kéjkultus a templom falain kívül is oly kiterjedésben üzetett, hogy az iszonyu gyalázatot végül maga a nyelv is megörökíté. Korinthusi módon élni, a bujálkodással lőn egyjelentésüvé a régiéknél. A pogányoknál sajátos könyörületlenség pedig a szerencsétlenek iránt Korinthusban, a gazdagnak szegényebb embertársaiktól való legdurvább elzárkózottságában tűnt fel. Sőt a bölcsészet is kiválólag csak mint sophistika, azaz mint oly művészet volt divatban, mely csak érvei s következtetései által fehérré tette a feketét, más szóval képes volt bebizonyítani a legellentétebb dolgokat is.

Ki csodálkoznék aztán, hogy ily körülmények között a kereszttyénség nem csupán a tömegnél talált élénk ellenállásra e csábos földön; hanem ezen felül s a félreértések mellett még veszé-
lyes cimboraságokba is kellett elegyednie. Valóban nem nehéz belátni, hogy az ifju korinthusi ker. gyülekezet, mely a többi nagyobb városokéihoz hasonlólag, a legvégsőig különböző elemekből tömörült össze — nem adhatott mindjárt átalában helyet az uj ker. életelv behatásának, s nem semmisíthet meg azonnal a buja szokásokat, főkép miután minden körülmények között igen sok bajjal jár, hogy az ember, az anyatétjével magábaszivott s a nevelés hatalma által mintegy második természetűé vált nézetek,

hajlamok és szokásoktól megszabaduljon! Ha azért a korinthusiak egy része elfogultság s előítéletek miatt alacsonyabb fokán maradt a fejlettségnek; mások meg tulmenve a hirtelenkedő s szabad szellemű kétkedésben, a ker. szabadságot közkívánatra cégérré tévék s a legdrágább ajándékokat nem gyülekezetök javára, hanem saját személyes híruk nevelésére használták fel. S nem is csupán egyes vétkek valának uralkodók, hanem általában véve bizonyos hideg önzés foglalta el a ker. közérzület helyét, vagy legalább ez soha sem volt képes amazt meghódítani s kiküszöbölni. Itt valamely beteges túlmiveltség kapott lábra, mely a ker. egyházi beszédben nem annyira az üdvigazságot, még kevésbé a kereszt botránkoztató igéjét, mint inkább a gondolatok szellemgazdagságát s a szónoki előadás művészetét akará megtestesíteni. Amott bizonyos öntetsző dolyf önös s az evangéliom dolgaival épen semmi vagy legfelebb igen csekély összeköttetésben álló célok létesítésén fáradozik; vagy oly kilátással használta fel az istentiszteleti összefüveteket, hogy tulzott vallásos enthuziasmusában a nyelvbeszéd művészete által Istennel való megteltség (Gott-erfülltsein) csillámába burkolja magát. Ez pedig oly elragadtatási állapot vala, melyben a szónokok a helyett, hogy rendszeres taneloadás vagy épületes könyörgés által élénkítették volna a gyülekezet áhitatát; imádkozási hajlamuknak rohamos, szaggatott, talányszerű és -- mint ők nevezék -- Isten lelke által eszközlött rajongásszülte kiáltásokban adtak kifejezést, melyek miután a jelenlevő hallgatóság részéről teljesen érthetlenség valának, csak az utánuk következő különös magyarázat folytán tették meg a kívánt hatást; az ilyenek alkalmával pedig megtörtént, hogy a gyűlések, az előadásra összecsoportosultak hangzavarában, kik közül a szót senki sem akarta a másiknak átengedni, örültek háza gyanánt tűntek fel, s vad zajjal oszlottak szét. De a nők sem rejtették gyertyájokat véka alá; mert a velök született nyelvkönnyűség segédkezet nyújtott nekik, hogy a lelkiismeretet odább taszítsák a női gyöngédség gerjelmeitől, mely abban is feltűnően meghazudtolta magát, hogy egy részök dévaj tetszelgésben a pogány tem-

plomszabadsággal, a ker. szokás ellenére, fátyol nélkül jelent meg az istenitisztelet helyein. És a szilárdabb szellemek? Ezek, nem ismervén az isteni erő hatalmát-, a ker. feltámadáshit tagadása alá rejték ama bölesészi idegenkedést, melylyel az örök élet bizonyossága iránt viseltettek, sőt a szabaddá lett ker. gyülekezet nagykoruságából még a pogány áldozati vendégségek látogatására is jogosulva érezték magokat, nem vevén gondolóra, hogy ez által az élő Istennel való szövetséget veszélyeztetik, ki tiszteletét semmi esetre sem engedi megcsorbulni; míg másrésről ez elv mellett aztán némely aggságoskodók a bálványimádástól való irtózatukat annyira vitték, hogy már a mészárszékekben vásárolt áldozati hus házi élvezete által is a hamis Istennel való érülködés bekövetkeztétől félték. A testvéries közérzet hiánya pedig főként abban tűnt ki: hogy míg egy részről a keresztyének egymással folytatott pereik eldöntését nem a gyülekezetre, hanem a pogány törvényszékekre bízák; másrésről az osztályok és rangigények társadalmi egyenlőtlenségét még az istenitisztelet helyeire sem szégyenlették bevinni. Megtörtént az a hallatlan dolog, hogy a szentvacsora ünnepélye, melynek sajátképen jelkép s élelemeszközül kellett szolgálni a hívők azon legbensőbb közösségét illetőleg, mely a Krisztus egy-testében való tagságon épült, sivár dobzódás által lőn megszeptségtelenítve, s hogy a gazdagok egy pogány társadalmi szokás utánzásából, minden ily alkalommal külön-külön nyalakodó asztalt tartottak a magok számára.

De e tulkapások a nemi viszonyok és a népeletből átszivárgó pártos szellem megítélésénél lőnek leginkább veszélyesek. A megszokott életnézetek utóhatása ugyanis az előbbire vonatkozólag oly erős vala, hogy a korinthusi ker. község, mely annyi komoly hangulatu s igazán megért taggal dicsekedhetik, nem csupán arra hunyhatott szemet, hogy egy magát keresztyénnek tartó polgár mostoha anyjával vérfertőztető viszonyban élt: hanem még arra is, hogy a határozottan polgáriasult férfiak egy része, az erkölcsi törvény teljes irányadása alatt a nemi életet, mint körülbelől az éhség ingerét s kielégítését, egyenesen a természeti élet nézpontja

alá helyezé s ez értelemben szabadságát fel is használta. Ki csodálkozhatnék aztán, hogy az ily ledérség iránt mutatkozó visszahatás következtében, a nemesebb gondolkodásuak hangulata megépen ascetai túlságba csapott át s a házasságot, mint a ker. élet nélkülözhetlen szentségével össze nem férő intézményt, egyáltalában elveté.

Látható tehát, hogy az egész gyülekezet pártoskodás szellemétől volt megvesztegetve, s az abból származó izgatottság oly erős uralmat gyakorolt a kedélyeken, mely egyáltalában lehetlenné tévé, hogy az istenitisztelet tartásakor zavarhatlan áhitatosság, a megszenteltetési, illetőleg erőteljes növekedés, a községi élet és az ezen nyugvó rendtartásba pedig valamely erősebb szervezet hozassék be. Eme versengés szétágazására küvülről jövő befolyások nyújtottak segílyt. Pál Korinthusból való elutazása után ugyanis egy alexandriai zsidó keresztyén — az Ephezusból érkezett Apolló folytatá itt az apostoli hívalalt, ki mint írástudó férfin teljesen a Pál szellemében ugyan, de az előadás nagyobb eleganciája és emelkedettsége s a világműveltség többrebecsülésével hirdeté a megfeszített Krisztust. Később külföldi zsidó keresztyének is vonultak be, kik Judából kapott ajánlólevelek folytán, különösen mint Péter igaz tanítványai szereztek magoknak érvényt, míg ama levelek kiváltsága alatt egyszersmind, a gyanu s ármány fegyvereivel Pál tekintélyét is alá akarták ásni. Így a korinthusi gyülekezet lassanként 4 pártra szakadt a szerint, a mint Pált, Apollót, Pétert vagy Krisztust tartotta fejének; mintha bizony — az apostol kifakadása szerint — emberek nevére is kereszteltethetnék valaki, vagy mintha az egy Krisztus részekre volna osztható! (1. Kor. 1. 12). A válaszpont nem eléggé világos ugyan e pártok között, de annyi kétségen kívül áll: hogy a paulinusok s az Apolló nevét viselők összetalálkoztak egymással a törvényszerűbecsülésének ellenébe tett megigazító hit alapigazságában, s mint határozott párt vagy csupán azért váltak külön, mert elkapatva a gyülekezetbe egyszer átszivárgott szakadás szellemétől, kiválólág az őket épen megtérítő Krisztus nagy követét tartották

legfőbb tekintélynek vagy pedig azért, mivel a ker. egyházi beszédre nézve különbözőleg vélekedtek a művészi szónoklat és bölcsészeti bizonyítás jelentősége felett. A petrinusok, vezettetve amaz eszmétől, hogy az igaz apostol különös jelvénye a Krisztussal való személyes társalkodás, épen e szempontból Péter apostolt, mint a Jézus életének szemtanuját s az ur. kedvenc tanítványainak egyikét, sokkal felebbvalónak nézték a később hivatott Pálnál; s a korinthusiak bizalmát e pogány apostol iránt, már csak azért is aláásni igyekeztek, hogy megtöretvén annak nagy tekintélye, hátróztatban felfoszólalhassanak a zsidó keresztyénség evangyélioma mellett, melynek tana szerint, a mózesi törvény tiszteletbentartása nélkül senki sem lehet boldog. Végül a krisztusi párt, felingereltetve valószínűleg az emberi tekintélyek eme pártoskodó túlbecsülése által, az emberi közvetítést s ebből folyólag a bármelyik apostollal való közelebbi viszonyt el nem ismervén, a Krisztussal való közvetlen közösségben keresé a ker. érzület alapismervét, mire mint látszik, az égből jövő ihletések és látások titokzatos megvilágosítására vonatkozó előkészületnek kelle hidat építenie.

Ezek szerint a korinthusi gyülekezet igen zavaros képét nyújtá ama forrongó éretlenségnek, mely többféle tekintetben nem egyéb, mint az egyház egész történelmi fejlődésének előjátéka. Valóban egy rész mindjárt kezdetben csupán játszólag fogta fel az evangyéliom igazságait, vagy futólagos ébredés után visszahanyatlott a pogány világélet. örvényébe. Sőt még azok között sem volt feltalálható a valódi fegyelem, az öszhangzatos mivelttség s egészben véve az igénytelen önátadás, kik az ismeret s felette bő szellemi adományaik tisztasága által koruk felé voltak emelkedve. A magasabb szellemi élet szeretet nélkül zengő ércce lön, s a szenvedélyes szabadságérzelem igen bajossá tevő a jobb érzések áttörését, leginkább ama legveszélyesebb betegség — a hiúság miatt. Sejthetjük, mily óriási feladatnak kellett lennie, hogy e gyülekezet az Ur választottjává idomíttassék, mely szent legyen, makula és szeplő nélkül való s méltó hordozója a rá bízott égi kincseknek. És az apostol nem esett kétségbe, mint hű pásztor mindent elkövetni,

mi e menyasszonyi ékszer elkészítésére nézve tehetségében állott. Ebből fejthető meg ama fáradhatlan s egész az önkimerülésig tevékeny gondoskodás, melylyel annak szükségait s az azt fenyegető veszélyeket szíven hordozá; itt találja egyuttal megfejtését azon körülmény, hogy a Pál által írott többi levelek közül egy sem tárja fel előttünk a történeti életből vett vonások oly gazdagságát, és a mennyiben ezek az apostol képét tisztán emberi oldaláról is leleplezik, egy sem nyújt élénk oly megkapó drámai életet. Igen, ha mi a korinthusi levelek által, az oly nemes céltól megtelt, s oly hatalmas eszmék és érzésektől áthatott apostoli kedély legtitkosabb mélyébe tekintünk.

Mi itt leginkább figyelmet érdemel, az ama magával soha meg nem elégedő pásztori buzgalom, mely a korinthusi gyülekezet megszilárdítása s szellemi előhaladása körül tett munkája közben csaknem életébe került az apostolnak. Ama nagy eszme, hogy egy oly hivatal betöltéséhez, mint az övé, mely hasonlíthatlan magasságban az ó szövetség felett a szellem és igazság szolgálata, a megváltottak üdvére vonatkozólag nagy felelősség van kötve: soha sem termett édesebb gyümölcsöket, mint épen itt. Mit az apostol alkalmilag magáról mond (2. Kor. 11. 28), hogy neki a gyülekezetek körül való naponkénti szorgalmatosságában, mások gyarlósága miatt, a legmélyebben közös szenvedés jutott osztályrészül: kettős igazsága volt a korinthusiakra vonatkozólag. Egy gyülekezettel sem állott ő oly élénk s benső viszonyban. Követségek, levelek, tudósítások, személyes utazás egymást váltogatták itt. Alig hogy az ujonnan alapított község egy állandó épület első szilárd körrajzait mutatá, már az apostol két térítő társát, Silást és Timótheust siettető közremunkálásra szólította fel. Ama vágya, hogy a gyöngé és sok veszélynek kitett ültetvény közvetlen beavatkozás által s hozzáértő kézzel ápoltassék tovább, Ephézusból egy második korinthusi szemleutra készíté őt, s az itt tapasztalt romlottság alapján és az Ephézusba érkező gonosz tudósítások következtében írta első, most már ismeretlen levelét (1. Kor. 5, 9). Midőn pedig a támadott meg hasonlások hire

s egy korinthusi küldöttség, mely a versengő vagy kétes kérdések egész sorával kereste, tartalomdus pillanatot tártak elébe a a belső szétbontással fenyegetett község teljes forrongását illetőleg: akkor küldé oda szeretete jeléül 2-ik, a most meglevők között első levelét, melyet szívének nagy háboruságából és keserűségéből és forró könyek között irt (2. Kor. 2. 4). De már elébb, növekedő nyugtalanságában, mint előhelyettest, az ő Timótheusát Korinthusba küldé, kit nem sokára követni szándékozott. A második követ pedig Titus személyében ment el még az előbbinek visszatérte előtt. Igen örömet utánok sietett volna azonnal az apostol. De miután magasabb tekintetek gátat vetének e vágya elé, legalább az időt és tért meg kellett rövidíteni. Szívében a legnagyobb félelem, kívülről harcok és fáradoalmak . . . így utazott ő Troásig, Macedóniába Titus elé. 3-ik (2ik) korinthusi levelében az oly hatalmas és elmentétes érzeményektől átrezgett apostol teljes kebelhánykódása tükröződik ki. Az első érzélem benne örömrivalgás az ápolit félelem alaptalansága felett. 3-ik korinthusi tartózkodása végül oda mutat, hogy ő a nyert szerencsés eredményt tartóssá igyekezett tenni. Így küzdött meg Pál ama gyülekezettel vasakarata s a szeretet leggyöngébb heve által. És épen itt alapszik a korinthusi levelek sajátos ingere, melyeknek még az is előnyül szolgál: hogy bennök egyszersmind az apostol kedélyvilágának egész gazdagsága, nyelvének egész hangtelje, tan és kormánybölcseségének pädagógiai remeksége is napvilágra jó.

Ha a galatiai levél a tévtanok ellen intézett apostoli polemika menyköcsapásai által, ha az Ephezusba és Kolosséba küldött levelek az isteni elővégzet, a Krisztus isteni létűdicsősége és az ő vele a legbensőbbben összeforrott egyházhoz való viszonyának mélységeiben csapongó misztikus világításai folytán, s végül ha a római levél a főpontjaiban kifejtett pálias tan egyetemes áttekintése által érdemelnek kiválóbb figyelmet, úgy a korinthusi levelek érdeke leginkább a lélektan és a lelkipásztori bölcsesség körében található fel. A mi csak az emberi kedélyt megindíthatja a könyek fájdaljától egész az elragadtatás gyönyör irtózatáig, szóval vé-

geslen végig ama hosszú fokozaton, melyet az érzelmek, félelem, remény, vágy, tapasztalat, a szorongva aggódó s gondoskodó szeretet, férfias bátorság, fegyelmező komolyság, atyai szelidség és a fellobbanó harag alkothatnak, mind az a Korinthusi levelekből a legkülönfélébb plasztikai vonásokban tűnik szemünk elé. Igen szoros összefüggésben áll ezzel a nyelv szingazdagsága és változatossága. Mi Pál irányának minden szárazság és darabosság, kiváltképen pedig a klasszikai kerekdedség és szépség hiánya mellett is ellenállhatlan varázst kölcsönöz; a gondolatok soha ki nem apadó friss csergedezése, az érzelem heve és valódisága, a szenvedély élénksége, általában a szív természeti beszéde sehol sem nyer oly kimerítő és hatályos nyomatékot, mint a korinthusi levelekben? Majd szeliden, behizelgőleg, a remény és bocsánat hangján, majd mélyen megrázva haragos vagy fenyegető erő kitételeivel . . . olykor olykor tulrohanva az eszmék, képek, hasonlatok és ellentétek áradatában, de kivétel nélkül nemesen, velősen és döntőleg: a hol nyugodt, tanhangon beszél, meggyőző erővel, hol az érzelem hurjait pengeti, elragadólag: szóval Pál apostol mindig a legmegfelelőbb beszédalakot keresi és találja fel eszméi és hangulata kifejezésére. Már a régiek úgy vélekedtek, hogy levelei nem szavak, hanem menydörgések, s hogy nincs gyönyörűbb zsoltár, mint a szeretet magasröptű éneke (1. Kor. 13), melyről méltán mondja egy nyomozó, hogy Seraph-kezeli irták. És e Seraph-zengemény mellett azután ismét a legkeserűbb irónia, az apostoli tekintélyt megsértő tévtanítók elleni küzdelemben! . . . Mialatt szív és fül egészen felüdülnek amaz égi hangok hallatára: (1. Kor. 13, 1 és k.) „Ha emberek és angyalok nyelvén szólanék, ha minden bölcseséget tudnék és egész hitem volna, ha testemet a tűzre adnám is, — szeretet pedig nincs én bennem — olyan vagyok, mint a zengő érc és a pengő cimbalom,“ — birtelen ismét a legélesebb sarkazmusok között találjuk magunkat, midőn Pál a hamis apostollal szemközt rámutatván sikeres működésének ténybizonyosságára eme megszégyenítő kérést intézi a korinthusiakhoz: (2. Kor. 11, 16, 19.) „Ne állítsatok engem esztelennek, ha egy

kevéssé, mint ők, én is kérkedem; ti örömet eltűritek az eszteleneket, magatok bölcssek lévén, eltűritek, ha valaki titeket rab-ságra kötelez, ha valaki megeszen, ha valaki vonszon rajtatok, ha felfuvalkodik ellenetek, ha valaki arcul ver.“

S mindazáltal az ily éles ötletekben is csak az irány sa-váról és színeiről mondhatjuk azt, hogy a körülmények szerint — mert bölcseséggel párosult, művésziessége mindig bebizonyul!

Csudálatra méltó, mily finomsággal és ügyességgel forgo-lódik Pál ama ós sikamltéren s mily szerencsésen adja meg a dőfést, most a legcsendesebb fordulattal, majd ismét a tartalom keserűségével. Neki nincs előlegesen kész s részletekig megállapított programja. De azért, a nélkül, hogy a pillanat hevében szilárd tekintetét s előrelátó, mindent megfontoló vi-gyázatát elvesztené; kifejezései és kíváncsalmi látszólag szabály-talanul ugyan, mind a mellett folytonosan kiszámított hatással cikáznak át meg át egymáson. A korinthusi leveleken a ker.hivatás fenségének és az e felett örökdő apostoli hivatal felelő-ségének párhuzamos eszméje huzódik keresztül aranyfonalként. S mily helyesen jár el az apostol ezen vezérnézpontnak a ko-rinthusi gyülekezet viszonyaira való alkalmazásában! Most ova-tosan dicsérve, hogy az ingadozó törekvés erőt nyerjen a cél kivívhatására, majd hatályosan utbaigazítólag, a nélkül, hogy az elesettnek felemelő kart, a bánatosnak vigasztaló biztatást ígérne; (2. Kor. 2, 5.) most a tények egyszerű logikájával győzte le dőlőfős elleneit, melyben képzelt előnyeikkel teljesen hasonló méltóságát, cselszövényeikkel pedig apostoli működésének fényes sikerét állítja szemközt, majd a tévutra vezetett korinthusiak bizalmát eléggé bebizonyult önzetlenségére s az evangéliom érdekében történt szenvedéseire való rámutatás által ismét megnyervén (1. Kor. 4, 9, 2. Kor. 11, 7), vagy a sze-retet legszivrehatóbb ömledezései által azoknak rokonszenvét ujjal felélesztvén, semmit sem mulaszt el Pál, mi csak tekin-télyének visszaállítására, a botránykoztatás eltávolítására és a korinthusiak ker. kimivelésére szükségesnek látszik. És ha ottan

ottan szó vagy gondolat a mérhetlenbe látszik is merülni, végül azért élesen szem előtt tartja ő az igen sok és nagyon kevés között levő keskeny vonalt. Nem irtózik vissza a legerősebb kitételektől sem, midőn az evangyéliom nagy ellensége, az erkölcsi fonákság ellen harcol, de mihelyt e ponton a gyöngédebb lelkiismeretek kiméléséhez ér, úgy irányozta a dolgot, hogy az a ker. szabadság jogánál fogva magától megszűnjék; mert különben vissza élve azzal, a mi szabad, építés helyett csak botrányt okozna az aggódókra nézve, mi alatt a megtelt szív kiapadhatlanul áradzik, midőn birtokosának a krisztusi könyörület gazdagsága felől, a tűrő szeretet hatalma és az Isten fiának boldogságáról kell beszélnie. Kevélyen üdvözli a korinthusiakat, mint Krisztusban nevelt gyermekeit, kikkel magát életben és halálban egynek tartja, kik az ő dicsekedése és viszont kiknek szellemi kincseket gyűjt, s kikért kész volna magát feláldozni, ha szinte szeretetét nem viszszonoznák is (2. Kor. 12, 14. k.), de ez atyai érzés legkevésbé sem gátolja, hatályosan figyelmezteti őket, hogy még igen távol állanak a ker. tökély céljától, s hogy szellemi ajándékaik kincse még nagyobb kötelezettséget ró rájuk a szentségben való növekedésre nézve (1. Kor. 4, 8, 10, 14. — 2. Kor. 8, 7, 12, 20). Az apostoli hivatalerő teljes érzetével hivatkozik ellenével szemközt Korinthusban véghez vitt hatalomtényeire és csudáira, melyek apostolságának fényes tanubizonyosságát (2. Kor. 12. 12); dicsekedhetnék — mint mondja — az égi látásokban is (2. Kor. 12, 1 és k.) aztán meg nyomorúságai és szenvedései az evangyéliomért világsszerte ismeretesek (2. Kor. 11, 23), de azonnal kibontakozik rágalalmazói előtt a hiu öndicsekvés szemrehányásai közül amaz elismerés által, hogy az ő tényei és szenvedései mind a mellett is végső alapjokban nem egyebek, mint köteles szolgálat Isten-hatalma által, és az dicsőségre (1. Kor. 15, 9. sat. — 2. Kor. 1, 9. 6, 4, sat. 10, 8, sat. 12, 9.) S mialatt e hatályos önvédelmzés után világosan biztosítást ad 2-ik levele végén (12, 19.) a korinthusiaknak, hogy ő sajátkép nem a gyülekezet, hanem Isten előtt felelős a Krisztusban, jóllehet a gyülekezes épülésére, veszélyez-

tetés nélkül marad az apostoli tekintély ama lehető félreértéssel szemközt, mintha a korinthusiak volnának az ő bírái (1. Kor. 4, 1, sat).

Igy érvényesíté Pál, támadásban úgy, mint védelemben, dicséret és gyalázás mellett, beszédei és gyakorlati életbölcseisége által az apostoli szolgálatot, melyből egyszersmind az is könnyen megfejthető lesz, miként volt neki lehetséges 2 évtized alatt, Jeruzsálemtől egész Rómaig mindenütt feltámasztani az evangéliom napját s ezenfelül még a megdicsőített Istenember lábaihoz rakni a legmagasb emberi miveltség — Görögország és Róma tudományosságának zsengeit is.

A korinthusi levelek tulajdonkép nem tanlevelek, hanem inkább konkrét életképek, írva a szeretet ecsetével a kedély számára. Az első feleletet ad a kitűzött kérdésekre, mely mellett a tan csak annyiban talál méltánylatot, mennyiben az a községe-szervezés erkölcs társadalmi megalapítására s a felmerülő közösségek és előítéletek kiküszöbölésére közvetlenül megkiváncsatik. A 2-ik levél tulajdonkép nem egyéb, mint fogás (Griff) az életből és az élet számára; bevezetésében meleg felhívással a korinthusiak szívéhez, melyet a két t. i. az ó és új szövetség között vont, és a legmélyebb nézleteken nyugvó párhuzam vág ketté; utolsó részében fenyítő beszéddel azon csalók ellen, kik világosság angyalaivá öltözködve, önérdekből Isten munkájában zavart csináltak; középső részeiben pedig nagyobb pénzsegélyre vonatkozó felszólítással, Jeruzsálem elszegényült anyagyülekezete számára.

Az apostoli tanformáról kell még valamit szólnunk. Ennek kitűnő ismérve, hogy üdvhirdetményében sehol sem ad érvekkel és rendszabással párosult bevégzett képet a jövő számára; mert ha említés tétetik is benne ottan ottan tervrajzokról, alaptételekről, célokról és eszközökről; azok csupán gyümölcsöző magvak gyanánt vannak elhintve, s hogy e szakadás tévelygésével nem hosszan szótt cáfolatait, hanem az igazság egyszerű bizonyosságát állítja szemközt. Ugyan ez áll a korinthusi keresztyének tudásdölyfőre vonatkozólag is, mely a cikornyátlan keresztyénségbe magasabb bölcseséget, a vallásban levő élet helyébe pedig min-

denáron elmélődést akart behozni. Ezt kiküszöbölendő világért sem az isteni és álbölcsesség között levő különbséget fejtegeti az apostol, hanem ama Krisztus keresztyét mutatja fel erőteljes vonásokban (1. Kor. 1, 23, 2, 2. — 2. Kor. 4, 5), kiből nekünk Istentől bölcsesség, igazság, szentség és váltság (1. Kor. 1, 30), a melyeket szem nem látott, hanem Isten lelke által jelentettek ki (1. Kor. 2, 9. sat). A magasabb világmíveltség ezek által nincs lerontva; Pál elismeri s méltányolja azt Apollóban, csak hogy nem szabad céllá tétetnie, mert akkor a Krisztus keresztye hiábavaló volna (1. Kor. 1, 17). Hasonlókép a korinthusi pártokra nem az ő tévtanaik fonákságának tudós bebizonyítása által mondja ki az ítéletet, hanem oly formán, hogy anyagi érdekből származott törekvéseket az egy Krisztus keresztyénellenes szétszaggatása s az ő engesztelési érdemébe való vakmerő beavatkozás gyanánt tüntetve fel; határozottan kinyilvánítja, miszerint a legérdemesültebb vezérek is legjobb esetben csak Isten szolgálói vagy segédei (1. Kor. 1, 13. 3, 5. 9, 21. sat).

A halottak feltámadásában kétkedőknek szintén nem mestereleg szőtt elméleti érvek, hanem a Krisztus feltámadásának ténybizonyossága által felel, ki mint az elaludtak első zsengeje hasonló üdvísmertetet biztosít a benne hívők számára. Feltéve, hogy az ő feltámadása csupán költemény lenne, úgy a váltság egész bizonyossága is elenyészik. Bűnbocsánat és a sirontúlra való tekintet nélkül a keresztyének volnának legszerencsétlenebbek e föld lakói között (1. Kor. 15, 13). A sziv ezen dialektikájával párosul aztán a feltámadás mikéntjére nézve ama sokat jelentő nyilatkozat, hogy az a mennyei megdicsőülésbe való átmenet gyanánt fog történni (1. Kor. 15, 35. sat). Az istenitisztelet legfőbb törvénye az épületesség (1. Kor. 13, 12. 17, 40). Az ur Jézus bevallásával párosult kegyadományoknak, melyek jóllehet igen sokfélék, de egyuttal egyez is az azokat átható isteni lélek egységében, összevéve a gyülekezet építésére vonatkozólag van értékök, a jóslatnak inkább mint a nyelvbeszédnek. De mindennél magasabb a szeretet, mely mint a törvény betöltése és a tökéletesség kötele

örök marad, míg a földi zarándoklás oly nélkülözhetlen gyámolai s vezéresillagai, a hit és remény, a hatás tökély fokán elenyésznek (1. Kor. 13, 13. 14, 23). Így emelkedik Pál felebb mindég merészebben a konkrét viszonyok lajtorjáján, egész a lánc utolsó szemjéig, mely a megváltott emberiséget Istennel a legközvetlenebbül köti össze, s a korinthusi leveleknek épen abban rejlik egyik sajátsága, hogy ezekben a ker. élet, mennyire t. i. az tekintetbe jő, a legeszméibb nézponatok alá van helyezve. Mig Philipibe küldött levelében arra szorítkozik az apostol kíváncalmával (2, 4), hogy a keresztyén saját haszna mellett a másét is nézze; az alatt a korinthusiakhoz intézett parancsa, egyenesen a mások érdekét kívánja szem előtt tartani. Bármí cselekedetben is ez a királyi törvény, mindennek az Isten dicsőségére kell történnie (1. Kor. 10, 31). Mert a Krisztusban új teremtménynyé lőn a keresztyén, ki ezután nem magának él, hanem egyedül Istennek (1. Kor. 5, 14. 17). A keresztyén teljesen szabadon a világtól s annak ingereitől, a nélkül azonban, hogy önkényileg lemondana a neki jutott helyzet és hivatásról, egy embernek se lévén szolgálja, mégis mindenkinek szolgálva, Isten parancsolatait tekinti kizárólagos vezéresillagául (1. Kor. 7, 12. 19, 23. 29. 9, 19. 2. Kor. 6, 14). Örömeztőbb szenved ő jogtalanságot, minthogy azt maga idézte elő, miből az következik, hogy pert nemcsak a pogány törvényszékek előtt nem, de általában sehol sem folytat (1. Kor. 6, 7). A házasságnak, mint Isten rendelésének, szentnek kell tartatnia, s tekintettel a természeti gyarlóságra, törvénynyé kell tétetnie. Azonban elgondolva a közeledő idők szorult állapotát, mely kétszeresen kötelességgé teszi a lélek üdvére vonatkozó osztatlan éberséget: a nőtlenség nagyobb becsű erényeszköz, miután az nem oly könnyen okoz szakadást az emberi én és megváltója között, mint a házasság, mely általában csak a gond és kéj tárgya. Mind a mellett soha se tekintendő az iga gyanánt, hanem csak mint a ker. szabadság dolga, és az is csupán annyiban, mennyiben az elfogadott kegyajándék veszélytelenné teszi annak miségét (1. Kor. 7, 1. 7, 32. 38, 40).

JANKA GYULA.

TÁRCA.

Adatok a jezsuiták történelméhez.

Anglia.

I.

A jezsuiták minden éghajlat alatt, minden országban ugyanazok maradtak. A jezsuita nem szabad egyéniség, hanem organum. Csak a jezsuitizmus bir személyiséggel. Csak ez gondolkozik, csak ez határoz, az egyéniség csak pusztá végrehajtó. A jezsuiták a vak engedelmesség iszonyu gépei. Egy ezer kezű gép. Egy hydra az új civilizáció ingoványában, egy hydra, mely még Thezeusára nem talált a modern civilizátorok s államjavítók között, mely ellen, miután felülről sehonnán sem jó egy erőteljes férfihang, az alvó oroszlán kezd itt-ott felzúgni — a nép.

Ó-Angliában mindjárt kezdetben a jezsuiták az által lettek nevezetesek, hogy e szerzet két tagja Personey Robert és Campián Edmund hirdették e földön ama tant, hogy a pápának joga van a királyokat trónjaiktól megfosztani, letenni. E tan a földi koronák római hűbérségének tana, egyházi feudalizmusa a világnak. A középkor megörökítésének törekvése.

Nevezett atyák hirdették ki azt is, hogy V. Pius pápa Erzsébet királynőt csakugyan átok alá rekesztette és letette, s alattvalóit a polgári hűség kötelmei alól feloldotta¹⁾.

E jezsuiták majd papi, majd katonai, majd polgári öltözetben,

¹⁾ Thou. Hist. Tom. 8. p. 541. 542. A királynő hirt vett a felől, hogy három jezsuita Campián Edmund, Skerwin és Briant Angolországba jöttek és pedig azon Godwel Tamás sz. assaphi püspök izgatására, ki 80 éves korába Franciaországban jött át, hogy innen az árulást szervezze.

a mint az idő és alkalom hozta magával, keresték fel a róm. kath. angol házakat különféle ürügy alatt, de a legfőbbet gondosan eltitkolták, — az összeesküvés rendezését.

Oly irományokat szórtak szét hiveik között, melyek azt tudatták, hogy a pápa és a spanyol király elhatározták ezen országot ismét leigázni, s intették eleve a hiveket a vállalatot minden kezökben levő eszközökkel előmozdítani. A kormány ébersége azonban a véres cselszövényt még bölcsőjében elfojtotta. A három cinkos jezsuita elfogatott, s mint az állam felforgatására törő bűnösök kintpadra vonattak, s halálra ítéltettek. E halálítélet felettök 1581. december 1. napján tényleg nyilvánosan végre is hajtattott.

Azonban az összeesküvés parázsa még tovább is izzott. Bizonyos angol 1584. azért lőn kivégezve, mivel ugyanazon jezsuita atyák ösztönzése folytán a királynő életére törekedett. E bűnös Parri Williám jogtudós volt, ki 1582. vagyonát végkép elpazarolván, súlyos adósságba keveredett, s az adósok börtöne alól csak szökés által menekülhetett meg. Előbb Franciaországban, majd Velencében tartózkodott, hol nem sokára annyira gyanussá lőn, hogy az inquizició börtönébe került, hol azonban vallása igazhitűsége felől oly fényes tanubizonyságot tőn, hogy nemcsak szabadságát nyeré vissza, hanem Palmio Benedetto¹⁾ különös bizalmára is érdemessé tette magát. Ennek azután felfedezte titkát, hogy t. i. Erzébet királynét szándéka megölni, s hazáját a zsarnokság alól felszabadítani. Palmio rendje sajátos moráljához hiven nemcsak le nem beszélte őt bűnös tervéről, hanem még inkább lelkesítette nagy terve keresztül vitelére. Ily tervvel érkezett Lyonba, s az itt lakó jezsuiták által szintén bátoríttatott. Azonban kilépén hazája földére, talán a haza szent képe lelkiismeretét annyira felláztatotta, hogy a melléje adott izgatók őt többé meg nem nyugtathaták, hanem egy más paphoz Watel atyához folyamodott. Ez azután neki kereken kimondá, hogy a bűn, melyet elkövetni szándékozik, a legiszonyuabbak egyike, a mely isteni és emberi jogok kárhoztatása alá esik. Most a lelkiismeretében megrendített bűnös a párisi jezsuitákhoz folyamodék, s Hanibal Coldretto atya őt azon biztosítással sietett megnyugtanni, hogy mind Watel lelkész, mind pedig azok, kik neki kétséget okoztak, csupa eretnekek. Az ily módon ismét lelkiérőhöz jutott bűnös most azon kijelentéssel jelenkezik az udvarnál, hogy neki a királynőnek teendő fontos köz-

¹⁾ Pasquier. Katechisme.

leményei volnának, bebocsáttatván elmondá, hogy miután ő mint bujdosó angol a világ nagy részét bentazta, oly összeesküvés nyomaira jött, melyet az angol korona kath. alattvalói terveznek. A királyné hitt a valószínű előadásnak, s megbizta őt, hogy a célba vett tervek meneteléről őt koronként tudósítsa. Ezen uton jutott Parry azon alkalomhoz, hogy a királynővel többször titkosan értekezhetett, s már kétszer teljesen hatalmában volt a királynő élete, de mindannyiszor a bűnöst oly belső rettegés foglalta el, hogy törének hasznát nem vehette. Végre arra határozta el magát, hogy bátorításul egy cinkost szerezzen maga mellé, s méltó társát Neueil angolban vélte megtalálni, de épen ezen lépés mentette meg a királynő életét; mert Neueil volt az, a ki az arulót árulással büntetvén meg, Parry titkát a királynőnek felfedezte, s Parry bebörtönöztetett; később mindent kivallott, írásban adván ki, hogy a gyilkos tervhez Velencében jutott, és pedig Palmio atya biztatása folytán, tervében később a lyoni jezsuita atyák is megerősítették, azonban azt a párisi atyák, különösen Coldretto, tanácsa teljes érettségre juttatta, a kinek meg is gyónt, a ki őt feloldozá, s az urvacsorával ellátá.

Parry bűnét fejével fizette le.

II.

V. Pius kormánya nem dicsekedhetett hosszú tartammal, de a leghosszabb uralkodásu pápákkal is vetekedhetett azon tervezeinek és fondorlatainak hosszú sorával, melyek nem kevesebbet vettek célba, mint Angliában a királynő kivégzésével dinasztikus változást, s a fennálló államrend és élet felforgatását eszközölni.

Róma köldöncei eláraszták az országot, s a vatikán ura megígéré, hogy a vállalkozókat az egyházi fegyvertár minden készleteivel (anathema, interdictum = bünbocsátás, polgári eskü megszüntetése) kész segíteni. A madridi udvar pénzét és hajóhadát ajánlotta fel. A fogoly királynő Stuárt Mária lett volna elsőben kiszabadítandó, a ki azután a hármás királyság trónjára ülven, Norfolk herceghez lett volna nőül adandó. Ezek ellenben a hála fejében kötelesek lettek volna a katolikus vallást az angol földön ismét uralkodóvá tenni. Ennyit és nem kevesebbet akart Róma, de a gondviselés nem akart Róma utain járni. Az Isten Erzsébetnek hosszú életet és fényes uralkodást határozott, míg állítólagos földi helytartója kora halált és teljes államfelforgatást szánt vala

neki. Az Isten győzött, s Rómának elesnie kelle. Az orgyilkosok elfogattak, s a bakó kezére jutottak, a római Curiának pedig új eszközök után kelle nézni. Ily körülmények között adatott ki ama bulla 1570. a mely Erzsébet királynőt eretneknek nyilvánítja, s alattvalóit a polgári eskü kötelve alól feloldozta. Ezen bulla ugyan 1569. febr. 25. jött világra, de a fennevezett évben lőn közrebocsátva, a mint akkor Rómában hitték, az időknek teljességében. E hitet azonban az idő tönkre tette. Felton ugyan megkísérlette e bullát a püspöki palota kapujára kiszégezni, de rajta vesztett, s merényét fejével fizette le. E történetecskét Thuanus, Rapin Thoyras és Collier hosszadalmasan tárgyalják történelmi műveikben.

Az 1570. évi kísérletet hét éves nyugalom követte, mert V. Pius pápa utódja XIII. Gergely Franciaországot tette különös főpásztori gondjainak tárgyává. E papi fejedelem volt az, kinek emlékére a párisi vérnász is oda véste iszonyatos rémképét. E mű különben ott állhat azon emlék mellett, melyet az előbbi római kényurak egyike a világváros hamvajból emelt magának. A vérnász annyira iszonyatosan sikerült vállalkozás volt, hogy ma már szeretné minden tényező visszahuzni kezét azon vériszapból, melybe 40—100,000 emberélet fojtatott, pusztán azért, mivel ezen emberek Róma nélkül akartak és tudtak is lenni keresztyének.

Bevégeztetvén a párisi nagy munka, XIII. Gergely Angliára is kiterjesztette figyelmét és nem akart kevesebbet, mint a fogoly Mária királynő börtönét feltörni, s őt az angol ügyek élére állítani a Vaticán zászlójával. De az isteni gondviselés most sem tartott Rómával, s a vállalatot párjával követték a legkellemetlenebb következmények.

A királynő kormánya belátván azt, hogy a római kuria fondorlatainak sem vége sem határa, s eddigi engedékenysége római kath. alattvalói iránt csak hűtelenségek megkönnyítésére szolgál, hirtelen megváltoztatta irányát, s a katolicizmus ellen hozott régi törvényeket felfrissítette, s a vallás szabad gyakorlatát megtiltotta. A szigor és kényszer ugyan soha sem birtak megnyugtató erővel, inkább az időre utalták a felfokozott ellenszenveket, mint lecsendesítették, mind a mellett e boldogtalan rendszabály a hatalom birtoklójánál minden időben kitünő tetszésben részesült. Bizonyos lelkész azért lőn hóhérkéz alá vetve, mivel bebizonyult felőle, hogy lázító beszéddel igyekezett az új törvények tekintélyét megingatni.

Továbbá miután XIII. Gergely a jezsuitákat szerfelett kegyelé, egész bizodalját bennök központosítá, s egyik konzisztóriumában nem is tartózkodott azon szándékát ünnepélyesen kifejezni, miszerint Angol- Skot- és Írországokat visszatéríteni elhatározta, s oda e célra egy jezsuita térítő rajt kibocsátani a hármaskorona kasából.

Angolországban ekkor mintegy 400 szerzetes tartózkodott, de ezek nem bírták Róma bizodalját, azért 64 jezsuita indított meg a fehér partok felé, a kik midőn lábaik alatt érzék az angol földet, oly tűzzel fogtak a munkához, hogy titkos feladatok felől a kormány nem sokáig habozhatott. Az ország korlátnoka már 1581-ben oly jelentéssel lépett a parlament elé, hogy az ország békeességét komoly veszéllyel fenyegeti a jezsuitáknak naponkénti nevedése, kik nem csupán vallási, hanem politikai célokat is hajhásznak, és nem egyebek, mint a római és madridi udvarok küldöncei, kik elcsábítják s kiviszik az országból bármely felekezet ifjait, hogy őket Rómában és Spanyolországban Britannia romlására, hazájok felforgatására neveljék, s felkéri ezen alkalommal a parlamentet, hogy a fenyegető veszély elhárítása felől komolyan intézkedjék. Ime itt áll elő a római törekvések második kellemetlen következése.

A parlament ugyanis következő szabályokat emelt törvénnyé:

1) A külföldön tartózkodó angol alattvalók mind hat hó lefolyása alatt haza jöjjenek, különben mint lázadók, minden javaiktól megfosztatnak.

2) Az angol korona egy alattvalója se bátorkodjék valamely római egyházbeli papot vagy barátot, annál kevésbé pedig egy jezsuitát magánál rejtegetni, hanem kötelessége mindenkinek azokat a polgári hatóságnak bejelenteni.

3) Börtön és testi büntetés alatt tilalmas ezentúl a római egyházbeli papoknak az ország határait átlépni.

4) Azon római egyházbeli papok, barátok, kik még az országban vannak, három nap alatt kitakarodjanak, ha az országba belépésük alkalmával nevöket a hatóságnak be nem jelentették.

5) Egy kereskedő vagy bankár se merészljen a tett parancsolatra haza nem térőknek pénzt utalványozni.

6) Azok pedig, a kik akár álöltözetű jezsuitákat az országba szállítanak, akár házaikban rejtegetnek vagy nekik tanácsosul és utasítással szolgálnak, a törvény legszigorubb alkalmazása alá essenek.

A jezsuiták bátorsága és fortélya onnan mérlegelhető meg leghatározottabban, hogy e szigorú rendszabályok dacára is felléptek. Elég volt nekik a pápa áldásának és a spanyol udvar oltalmának bizonyossága. Számokat szaporította a veszély dacára minden óra. Minden tartózkodás nélkül beszéltek a királynőről oly dolgokat, melyeket egy igaz angol sem mert volna kimondani, s a püspöki egyháznak rövid idő alatt annyi bosszúságot okoztak, megnyit a kerekfejük soha.

E mellett izgatták a katolikus angolokat, hogy első alkalommal ragadjanak fegyvert, és szabadítsák ki a fogoly királynőt, s ültessék őt Erzsébet székére. A királynő kormányza üldözőbe vette a lázítókat, s harmincnyolc kézre is kerültek; de míg Angolország a 34 cinkost mint állambűnöst a megsértett törvények nevében bitóra ítélte, addig Róma ugyanazokat a vértanúk közé sorozta.

Ily szerencsétlenül ütött ki XIII. Gergely pápa vállalkozása az angolföldön. Erzsébet királyi széke erősebb lett mint valaha, s a püspöki angol egyház virágzóbb mint az előtt. Sok is lett volna egy szegény halandó ember sirja mellé két oly emlék, mint a párisi vérnász. E nagyravágyást kielégíteni nem állott a világ fátumában. Non erat in fatis. Bár az angolföldi kudarcot igyekezett e papi fejedelem japáni fondorlattal fedezni, a midőn a japáni térítő jezsuiták a gyorsabb siker fejében egy megkeresztelkedett japáni herceggel szövöztek, hogy ez a már keresztyén japániak élén a császárt trónjáról taszítaná le. E fondorlatot iszonyu vérontás, s a keresztyének teljes kiirtása követte. Ennek következtében ítéltek halálra azon jezsuiták, számszerint 26, mint lázítók és országháborítók, a kiket IX. Pius 1862. jan. 8-án az „angyalvár“ ágyudörgései alatt a szentek sorába ünnepélyesen beigtatott, míg a japáni császár más felől a világnak ugyanakkor kijelentette, hogy azok mint néplázítók lettek halálra ítélve. De Pio nono mindezekkel mitsem gondolt.

A japáni vérengzés kitörése ugyan már V. Sixtus korára esik, de az összeesküvésben XIII. Gergely keze játszott, a mit Llorente kanonok a madridi egyetem korlátnok és az inkuizició egykori titkára azon megjegyzéssel ad tudtunkra, „hogy Jézus Krisztus nem adott semmi utasítást az összeesküvésre, sőt még oly zsarnok fejedelem irányában is, minő Tibérius vala, 'meghagyá: adjátok meg a császárnak a mi a császáré.“

III.

Alig hullott le Parry feje, mint a jezsuita fondorlatok nyomorult prédája, már is egy ujnak lappangó szálai jutottak a kormány kezébe.

Creighton angol jezsuitát a csatorna vizein barangoló kalózok akkor fogták el, midőn megbízó levelekkel a skót partok felé igyekezett. E szorult helyzetében legtanácsosabbnak tartotta mindenek előtt leveleit semmisíteni meg, s azokat darabokra tépve a tengerbe szórta, de mintha már a szelek is eretnekek lettek volna, nem akartak Róma csinjainak tovább szolgálni, s az elszaggatott levéldarabokat a hajóra visszarepitették, a kalózok pedig e darabkákat roppant gonddal és türelemmel ismét összerakogatták s így lemásolták, s egy sajátos komplottnak jutottak birtokába, mely szerint elhatározva lett volna a pápa a spanyol udvar és Guise herceg által Angolországot megtámadni¹⁾.

Creighton atya a lyoni jezsuiták legidősb rektora volt. Minden tulajdonsággal látszott birni hasonló vállalatokra. Egészen vérében volt már szerzete azon morálja, a mely sem a Jézus, sem a humanizmus erkölestanával soha sem fog találkozni. Egy alkalmat sem mulasztott el kimutatni azon képességét, miszerint bármely fondorlat elintézésénél elméje furfangossága és leleményessége őt a legfényesebb sikerre jogosítja.

Egykor utitársul adatott a dublini püspök mellé, kit V. Sixtus pápa oly célból küldött a skót királyhoz, hogy ennek azon felteétel alatt ajánlja fel egy spanyol infánsnő kezét, ha maga is a római kath. vallásra tér, és Spanyolországgal Anglia ellen szövethetik. Metelen skót korlátnok ezen ajánlatnak egész erejével ellene dolgozott, és elég szerencsés lett azt elakasztani. A püspöki követ látván igyekezete megghiusulását, haza ment, de ott hagyta Creightont, a ki Bruce Róbert főnemes skóttal tevő magát érintkezésbe. Ez is a jezsuiták nevéndéke volt, s nagy pénztömegek felett rendelkezhetett. Creighton utasítására most a spanyol király és a páрмаi herceg e főnemest azon megbízással ruházzák fel, miszerint az ifju királyt annyi pénz és hadakkal kínálja meg, a mennyit elegendőnek vél az angol földön bakókéz által kivégezett királyi anyjának megboszulására. Creighton atya előtt tehát egy vérző fiú sziv fájdalommal sem volt elegendő szent, sőt azt fondorlatai javára feldolgozni nem tartotta alávalóságnak.

¹⁾ Rapin de Thoyras Histoire d' Angleterre Tom. 6. p. 320.

Nem sokára Bruce Róbert oly jelentékeny utalványoknak jutott birtokába, melyen több hajó felszerelhető s hadnéppel ellátható vala. Creigton atya azonban a maga kezére is akarván dolgozni Bruce-tól oly összegpénzt ohajtott átvenni, a mennyit elegendőnek vélt egy katolikus főnemest megvásárolni, kihez az ifju király és derék korlátnokok lakomára voltak hivatalosak. De hasztalan biztosítá Brucet, hogy ama főnemes azon összegért a korlátnokot láb alól bizonyosan elteendi, ez határozottan vonakodott a reá bizott pénzt ily gyalázatos orgyilkosság végrehajtására kiadni. A tanítvány nem osztá mestereinek elveit, inkább ohajtván becsületes skót nemes maradni, mint egyháza szolgálatában orgyilkosok közé soroltatni. Előadá Creigton atyának, miként a derék korlátnoknak kivégeztetése ama lakoma alkalmával a nemzet egyetemes indignációját vonná maga után, a mely a katolikus vallásnak oly nyilvános kárával végződnék, melyet alig lehetend latba vetni a sikerült merénylet legfényesebb nyereményeivel is.

Creigton atya nem azért volt jezsuita, hogy ilyen érvek nyomása alatt meghajoljon; kis idő lefolyta után Brucetól csak 1500 tallért kért, hogy ezen összeget három olyan nemes ember között kioszsza, kik megígérték, hogy a korlátnokot kevésbé botrányos uton végezendik ki. Az ellenben azt felelé, hogy a pármái hercegtől nincs megbízatása pénzét ily árucikkre kiadni. De Creigton nem hagyá magát e második kudarc által sem visszariasztatni, harmadszor is előáll, Bruce azonban azon előterjesztéssel lepte meg a tántorithatlan jezsuitát, hogy vajjon ő ily vállalatba jó lelkiismerettel bocsátkozhatik-e? Vagy hajlandó-e őt ezen esetre előre dispenczióval ellátni? Creigton „nem“-mel felelt, hanem ha a gyilkosság bevégeztetett, és ő neki az elkövetett bűnt meggyónandná, kész leend az abszolutiót megadni. „Jól van — válaszol Bruce — ha tehát tisztelendőséged maga is úgy tartja, hogy azon tényt csakugyan meg kellene gyónnom, úgy beismeri maga is, hogy nekem vétket kelle elkövetnem. De miután én nem tudhatom azt, hogy vajjon a jó Isten megengedi-e az elkövetett bűn után nekem azt, hogy gyónást tehessek le: ugy sokkal tanácsosabb inkább el se követni ama bűnt, minthogy miatta lelkem veszélynek tétessék ki.“

És ime Creigton atya, ki az abszolutiók dolgában oly bőkezűnek nyilatkozott, most elhatározta azon becsületes férfit, kit nemtelen gyilkosságra rá nem vehetett, keményen megbüntetni, a mire akkor nyílt kedvező alkalmá, midőn az elhunyt pármái herceg

után Fuentes gróf vette át a vérző Németalföld kormányát, s ennél bevádolta Brucet, hogy a skót vállalat tömegét hűtelenül pazarolja, míg neki Metelan korlátnok biztos kivégeztésére egy fillért sem akart kiadni, s Bruce csakugyan több évi fogságra jutott.

Ime ilyen vala Creighton atya V. Sixtus pápa küldönce. Sem a ker. vallás fensége, sem a legmagasb társadalmi jogok, sem a lelkiismeret és közerkölcsiség alapszabályai őt utaiban meg nem állíthatták. S ily férfiakkal gyűlt meg az angol koronának baja, a kik hasonló törhetlenséggel nemes vallási vagy hazafiui vállalatokban az erkölcsi heroizmus oly fokára emelkedhetendnek, hol az emberiség tiszteletét kiérdemelve az utóvilág előtt, mint utánzásra méltó mintaképek állandhatának. És ezen erőkészlet, ezen megdöbbentő erély az emberiség sátánszerű megbuktatására lőn elpazarolva.

A fenebbiekből az is látható, hogy nem annyira személyes gyűlölség, mint inkább zaklató politikai okok dolgoztak oda, hogy Stuárt Mária tragoediájának elrendezésével az angol történelem legfényesebb lapjainak egyikére egy örökké sötét folt esett.

Dr. H. J.

Könyvismertetés.

„Vándorlásaim és élményeim Persiában.“ Irta Vámbéry Ármin.
Pest. 1867. Heckenast G. kiadása. I—X. és 1—399. lap.

Midőn bíráló valamely előtte fekvő művet, tüzetes megvizsgálása után, ítélet alá bocsát, köteles mindig figyelemben tartani a célt, melyet szerző önmagának elérendőül kitűzött. Mert, és ezt bátorkodunk határozottan kijelenteni, minden műnek az adja meg értékét, ha azon szükségletet, melyért létrehozott, kielégíteni képes.

Igy a tisztán tudományos művek becse az, ha szerzőjük első rangú források után közli valamely tudományszak legújabb eredményeit, s olvasóit saját kritikai eljárása által igyekszik azon téren tájékozni, a melyre őket adataival bevezette. Ezért a tisztán tudományos műveknél a bíráló főfigyelme sohasem fordul az irány, hanem mindig az adatok hitelessége, s azok helyes kritikai feldolgozása felé.

A tisztán tudományos és egészen szépirodalmi művek között az ugynevezett ismeretterjesztők, melyek egyik kitünő képviselőjét van szerencsénk jelenleg Vámbéry művében bemutatnunk, képezik a közvetítő irodalmi termékeket. Ily műveknél a boncoló kritikának semmi dolga, s inkább helyes mértéke ezeknek az ösmertetés mint kritika. Ezen nyilatkozattal azon állást volt szándokunk kimutatni, melyet Vámbéry művével szemben elfoglalni szándékozunk. Lássuk tehát, mit tartalmaz e mű főbb vonalaiban.

Persziáról akár tisztán tudományos, akár mulattatva oktatni akaró könyvet írni, kivéven a mi szegény és szűkkörű magyar nemzeti irodalmunkat a mivelt európai népek bármely nyelvén s irodalmában annyival inkább nehéz dolog, mivel nincs Persziának ó-klasszikus földén egy kő vagy bármily emlék, nincs oly vidék vagy nép, szokás és műveltségi mozzanat, melyet egy Chardin, Niebuhr, Malcolm, Christie, Pottinger, Kinneir, Fraser, Rawlinson, Loftus, Ouseley, Ker-Porter, Texier, Morier, Gobineau, Polak, Khanikoff és Duhousset kellő figyelemre ne méltattak és vonzó s mondhatni ragyogó stílusban le ne írtak volna. Ezen téren tehát újat mondani, vagy bár a régít szebben előadni valóban nehéz dolog, sokszor majd lehetetlen feladat, ha csak író az utánzás vétkeiben elmarasztaltatni nem akar.

Annyival nagyobb dicséretet érdemel Vámbéry, hogy bár nagy elődeinek buvárlatait teljesen ösméri s méltányolja is, a magyar és német közönségnek egy minden tekintetben teljesen új és rendkívül vonzó művet tudott adni, melyet azok is élvezettel fognak át meg átolvasni, kik már említett írók és tudósok valamely munkáját olvasták és ösmerik.

Jelen ösmertetés célja csak igen szűk körben forog. Nem szándokunk kedves utazónk nyomdokait követve, sokszor mulatságos, legtöbbször fáradalmas kalandjaival olvasóinkat megösmertetni, e helyett inkább azon ethnografiai és statisztikai adatokat emeljük ki, melyekkel a persiai utazásban találkozunk.

A benszülöttek által Iránnak, idegenektől Persziának, Ázsiának azon része neveztetik, melyet északról Oroszország Kaukazon túli tartományai, a káspitós a közép-ázsiai sivatag, keletre Afghanisztán, délre a persa öböl, nyugat felé Törökország határolnak. Politikai felosztására nézve a mai Persia következő részekből áll:

1. Azerbajdszan, 2. Khámseh fővárosa Zendsán, 3. Hamadan, 4. Kazvin, 5. Teheran, 6. Kum, 7. Kazan, 8. Iszfahan, 9. Siráz, 10. Jezd, 11. Kirman, 12. Malair Tuzirkan, 13. Khoraszán, 14. Arabisztán, 15. Kirmansah, 16. Kurdisztán, 17. Asztrabad, 18. Gilan, 19. Mazendran, 20. Burudsirt. Ezek Perziának egyes tartományai.

Nem szándokunk e helyütt a most előszámlált egyes tartományokat részletesen leírni, legyen elég megemlítenünk, hogy az egyes tájfestések szerző művében mindenütt a legélénkebb színekkel vannak ecsetelve. Áttérünk a népismertetésre.

Persaország lakosainak összes száma alig tesz 10 milliót, azonban igen vegyes, minthogy persákból, törökök, kurdok, örmények, zsidók, afghanok, beludsok, gebrekből és cigányokból állnak.

A persa vagy iráni Vámbéry szerint ritkán nagyon magas, de ritkán túlalacsony, jobbadán szikár, nyulánk testalkattal, meglehetősen barna arcszínnel, gazdag fekete sűrű hajzattal, hosszú orral és keskeny homlokkal, nagy fekete szemekkel, s csak igen ritkán husos arccal. Különösen kecses testi magatartással s könnyű mozgékonyassággal bír, kiváltképen pedig mindenekfelett ügyes lovas, mely ügyességét már az ó görög írók is dicsérőleg kiemelték. E mellett a persa rendkívül udvarias, finom társalgó, úgy hogy a „kelet franciájának“ nevezetét méltán megérdemli. Azonban mint minden olyan nép, mely az izlámot elfogadta, nem bír nyelvében sajátképeni szavakat az erény, lelkiösmeret és becsület fogalmának kifejezésére, s nem is mondhatni, hogy a persa cselekedeteiben ezen fogalmakhoz ragaszkodnék. Ezen közmondást:

„Durughi maszlahat ámiz,
Bih ez rászti fitne engiz“

mi ezt jelenti: „Jobb az ügyre hasznos hazugság, mint a reá káros igazság“ valamennyi persa hiven követi, s az a népet eléggé jellemzi.

A török arca, írja Vámbéry, jóval szélesebb és húsosabb, orra rövidebb és vaskosabb, szeme kevésbé van felhasítva, egész alakja inkább kifejlődött, termete csontosabb mint az iránié, s jóval alantabb fokon áll a persánál. A persa a törököt hájfejűnek, pimasznak gúnyolja, ez viszont gyáva alakosnak nevezi a persát, s hogy mily nagy gyűlölség uralkodik köztök, eléggé

bizonyítja e közmondás: „Ám aprítsd darabokra a törököt és persát, főzd együtt hetek hosszát, egy és ugyanazon üstben, még sem lesznek soha egygyé.“

A kurd nép tekintélyes termete által tűnik ki, tündöklő fekete szemmel, szép sas orral, s igen szembetűnőleg hasonlít az afghanhoz.

Az örmény fehérebb, arcbőre teljesebb, gömbölyűbb arca, gyakran előforduló testessége által válik ki, nejeik egész keleten híresek szépségükről.

A zsidók, kik Hamadan, Kirmansah, Iszfahan, Kasan, Teheran és Sirazban; mintegy 2000 családban laknak, Dr. Wolf szerint még azon zsidóknak maradványa volnának, kiket hajdan a babiloni fogság alkalmával ide hurcoltak. Arcvonásaik gyakran a férfiszépség valóságos mintaképei; nyelvök egy persa-patoisval igen erősen vegyített héber, melyen az előkelőbbek irlak is.

Arab, mely csak igen kis számban lakja Persiát, Arábiából és Maszkából vándorolt be.

Afghanok Szegisztánban mint vándor törzsek élnek, buzgó sunniták, s a siita világ legengesztelhetetlenebb ellenségei.

Beludsok és brahuak csak a keleti sivatagot lakják, kóbor életet élve.

Gebrek csupán egyes családokban mint kereskedők találhatók, ezek az iráni-faj különösen márkírozott vonásaival tűnek ki. Számuk Dr. Polák szerint mintegy 9000.

Cigányok arckifejezésüket illetőleg igen hasonlítanak a mi oláh-cigányainkhoz. Mindenben utánozzák a mi cigányainkat, írja Vámbéry, az egy lopás kivételével; mert azon közmondás igazsága: „Hol a gazda maga is tolvaj, ott bajos a lopás.“ Persiában akarva nem akarva becsületes emberekké teszi őket.

A mi a kormányzatot illeti, az Mehemed Sah uralkodásaig despotikus pátriarchális volt, mely még a mai napig sem vált mássá. A királynak vannak ugyan miniszterei, de azért ő korlátlan ur. Első hivatalnok a Szadrazam vagy nagyvezir, ezután jön a Szipehszalar v. hadügyminiszter, ezt követi az Emir Eddaulé belügyminiszter, végül az Itimadhesz Szaltanat (az ország bizalma), ez olyan forma hatalmasság, mint Törökországban a Reis a főtörvényszék elnöke. Ezek képezik az ország négy fő méltóságait. Ezekután említendők: Musztaifi-elmemálik (országos főszámvevő) vagy pénzügyminiszter. Muajjir-elmeh

malik (az ország vizsgálója) vagyis a főpénzügyigazgató. A Muajjin'-elmülk (főtítkár) vagyis a polgári és katonai ügyek főelöládója. A Naib-i-vezir-i-dzszenk a helyettes hadügy-miniszter. A Veziri-ulum oktatásügyminiszter. A Veziri-tüdzsáret kereskedelmi miniszter. A kereskedelmi gremiumok élén mindig egy Meliki-tüdzsár (kereskedők királya) áll, ki pártfogás helyett ki szokta rabolni a kereskedőket. A Veziri-duv-el-kharidzs külügyminiszter. Ezeken kívül van még számos udvari hivatalnok, kiknek felsorolását szükségtelennek találjuk.

A mi a hadsereget illeti, az alig áll 50,000 emberből, a besorozott ujonc előbbi foglalkozását folytathatja, a szolgálatidő az egész életre kiterjed, a lovasság pedig épenséggel nincs rendezve. De az összes hadseregben a legszomorubb képet a tűzérség nyújtja, mert habár temérdek pénz pazaroltatott is el ágyuöntésre Hadzsi-Mirza-Agaszi által, ezen és csatornakészítési művére igen találóan mondja a gúnyvers:

„Ne mizrai doszt z'an abi nemi
Ne khanei khaszm z'an topra gami.“

azaz:

Barátjai telkét nem termékenyíti csatornái vize,
Ellenfele várának nem árt ágyuinak dörgő tüze.

A mi az ipart, művészetet és tudományokat illeti, ezekről e helyütt szerző igen röviden emlékezik, s jelesen a művészetekre nézve azt jegyzi meg, mikép azok a versenyt az európaiakkal ki nem állják.

Vámbéry részint saját tapasztalatai, részint tudós elődeinek nyomán Persaország vallásait és régi történetét elég bőven és érdekesen tárgyalja. Részünkről minthogy olvasóink előtt ezen tárgyakhoz egykor bővebben kívánunk hozzászólni, jelenleg azok ismertetését céliránytalannak tartjuk, beérvén azzal, mikép az alább közlött, a „Báb és Bábig“ című érdekes leírásra utaljunk.

A mi magát a tulajdonképeni utleirást illeti, az vonzó és eleven stílusban van írva s az olvasó nagy gyönyörűséggel követheti szerzőt vándor utjain. Sok tanulságost és élvezettest fog találni, a ki Persiát még nem tanulmányozta, azok számára pedig, kik előtt e tárgy eléggé ösmeretes, szerző személyes kalandjai, különféle viszontagságai az ujságnak mindig elegendő érdekével fognak birni.

Rövid ismertetésünket azon óhajtással zárjuk be, bár ezen

könyv minél nagyobb kelendőségnek és elterjedésnek örvendene, hogy a nemzetben felköltött érdek által szerző ösztönöztetné arra, mikép a távol keleten átélt egyéb viszontagságait és tapasztalatait is feljegyezné azon honfiai számára, kiket a kelet tanulmányozása számos szempontból kiválólag érdekel.

A könyv külső kiállítása igen csinos, s a mellé adott metszések az ilyenmő külföldi képekkel a versenyt bátran kiállhatják. Kiváncos lett volna egy részletes térkép mellékelése szerző utjának megjelölésével, melyet reméljük, hogy egy újabb kiadásban fogunk szemlélhetni.

KUN PÁL.

Mutatvány Vambéry Armin „Vándorlásaim és élményeim Persiában“ című művéből.

Báb és bábik.

Sirazban 1843 táján egy fiatal mollah élt, kinek neve: Mirza-Ali-Mohamed, ki éles elméje, a szent könyvekben való jártassága, kellemes külsője, csengő hangja és szép szónoki tehetsége által igen korán kitűnt ismerősei körében. Mindezen tulajdonokhoz még az is járult, hogy az mint szeid, származását egyenes ágon vezeté le a próféta családjától, s azon kettős tisztelet, melyben személye és tehetségei folytán részesült, az ifju mollahnak már természettől is felhevülésre hajlandó kedélyét, önbálványozással és magatúlbecsülésével tölté el. Nem elégedvén meg a tanulmányok szokásos folyamatával, miket a persa hittanulóknak végezniök kell, már korán Rumuzat-tal, azaz: titkos tanulmányokkal foglalkozott, sokat érintkezett gebrekkel, hindukkal és örményekkel, s minthogy a dolog régi állásával nem volt megelégedve, mindig újabb és rendkívüliebb dolgok kutatásába mélyedt, s minthogy nagyságának képzeletében tehetségei valami rendkívüli terményeivel akart előlépni, a heves vérű délszlöttet az az eszme foglalkoztatá kezdettől fogva, hogy ő az izlam vallásos épületét halomra dönti, annak helyébe új hitet állit, s ezen új tannak ő lesz a prófétája a világ előtt. Hogy az ilyen tervvel nem könnyűség az iszlamita keleten fellépni, azt mindenki előre is sejtheti, s ezt Szeid-Ali-Mohamed is igen jól tudta. Hogy bekövetkezendő hatalmát megalapít-

hassa, nem volt szabad kegyes és lelkes síta hírét már előre elvesztenie. Sok ideig nyomorú asceta életet élt, Mohamedet és az imámokat legmélyebb tisztelete tárgyául tartá, s hogy még inkább olyanul tündököljön, mint a kit Isten lelke különösen ihletett, még Mekkába is elvándorolt. Onnan Bagdadba ment, hogy az ottani környéken levő, s a síták által szenteknek tartott helyeket meglátogassa. Utközben volt gondja rá, hogy földiei közül mindig egy-egy kíváncsi csoportot gyűjtött maga köré. Mondják, hogy lelkes szónoklatának csodás hatása volt, s hogy sokan, kik a végett mentek hozzá, hogy általa az Iszlambra taníttassanak, szavainak hatalma által annyira félre vezették, hogy lelkesedésök hevében alig vették észre, miszerint a mollah, a helyett, hogy vallásukban megszilárdítaná, még inkább el is térítette őket attól. Midőn a Tigris partjairól vissza tért szülővárosába, utitársai, kik egyszersmind követői is valának, nagyszámu proselytát szerettek tanainak. Új vallásalapításáról még szó sem volt nyilvánosan. Még csak az járt ajakról ajakra, hogy Hadzsi-Ali-Mohamed igen szép dolgokat beszél. Házát a hallgatók szünet nélkül ostromolták, az utcákon mindig úgy jelent meg, hogy a lakosság különböző osztályainak egész tömege kísérte, mollahk, kézművesek, parasztok sat. s a mint Sirazban hallottam, ez időben nem is az általa alapítandó új vallás eszméje, mint inkább találó logikája, melylyel egyébb mollahk visszaéléseit ostromozá, a szentírás némely kétes helyeinek merész magyarázata volt az, mi az egész világot foglalkodtatá. Hogy ezen mollahk nem sokára legveszedelmesebb ellenségeivé váltak, azt előre nagyon könnyen el lehet gondolni, kik által ámitónak neveztetett, mint eretnek megvettetett, a mi azonban őt a maga felekezete előtt annyival is inkább tisztelet tárgyává tette, minthogy az uralkodó mollahkat Persiában nem nagyon szeretik, s midőn több nyilvános disputációban Sirazban, az ulema-világ legelőkelőbb tagjait páratlan ékesszólásával legyőzte, s ezen diadal neki a győzhetetlenség páлмаágának fensőbbtségét megszerzé: a mi rajongónk csakhamar nyilván szint kezdett valami igazi célja és szándéka felől. Kimondá, hogy nemcsak a sirazi mollahk, nemcsak az iráni mollahk, hanem az Izlam minden mollahja tévedésben él, s hogy az igaz hit gyémántja az ő birtokában lévén, ő azt nem sokára úgy fogja ragyogtatni, hogy annak tündöklése az igaz hívőket a legtávolabb országokból is hozzá vezetendi, s az ellenkezőket vaksággal fogja meg-

verni. Sőt még annyira is ment, hogy egy alkalommal a mindenható s közte levő viszonyt vázolván, lángragyult tanítványai előtt arab nyelven felkiáltott: „Hu el ilm, ve ena babi hi!“ „Ő a tudomány és én az ő kapuja;“ azaz: ha ti hozzája akarok jutni, csak én általam tehetitek. S minthogy ő magát a Bá b (Kapu) melléknéven nevezé, ez lett nemsokára bevett nevévé mások ajkain is, s most már tanainak követői is Bábiknak hivattak.

Valóban különös, hogy a persák, kik külsőleg oly lelkesült mohamedánoknak látszanak, s kik különösen a maguk felekezetéhez oly rendkívüli fanatizmussal ragaszkodnak: az új prófétának, az ő előbbi hitelveikkel oly merőben ellenkező tudományát oly vakon elsajátíthassák, s úgy hiszem, ez is megbizonyítja oly sokszor kimondott nézetemet, hogy a persák minden külső bigottságuk dacára, a kelet leggyengébb hitű mohamedánjai. Könnyen izgatható kedélyük mind abban, a mi új és rendkívüli, a legnagyobb élvezet találja. s habár csak igen kevesen érték is a báb-tudomány lényegét, s talán abba bele sem akartak mélyedni, mindamellett mégis buzgó követőivé lettek. őt földöntúli lénynek tekinték, s Hazre ti Ala (legfőbb magasság) címmel tisztelték meg.

A sirazi hatóság, mely Bá b fellépését sokáig ártatlan tréfának tekinté, csak akkor ébredt eszméletre, midőn amannak már tekintélyes hatalma volt. Mirza-Huszein-Khán a kormányzó az egyházi tekintélyekkel együtt elhatározá, hogy az ügyek állásáról jelentést teend a teheráni udvarnál, hol természetesen a legfeketebb színekkel rajzolák mindazon veszedelmeket, melyek az eretnek Szeid fellépése által, az igazi vallást fenyegetik. Azonban Bá b, ki erről csakhamar tudósítva lón, cseppet sem jött zavarba. Ő is irt egy levelet a királynak és minisztereinek, keserű panaszokra fakadt az ulemák romlottsága felől, s azt mondá, hogy ő isteni küldetés által van arra felhiva, ezen a bajon segíteni. Jól tudja ő, hogy ellenei sok küzdelmet fognak ellene támasztani, de ő bizik ügye igaz voltában, melyért mind ő, mind követői, ha kell életüket szívesen feláldozzák. Az időben a gyenge Mohamed sah uralkodott, vagyis jobban mondva minisztere Hadzsi-Mirza-Agaszi, kinek bizarr valláseszméire, a szofiságához való ragaszkodásra s a Gebrek iránt viseltetett barátságra az igazi muzulmán világ a nélkül is ferde szemmel nézett. A mint előre látható vala, ezen miniszter a mollahk minden vádaskodása dacára a sirazi Szeidet nem-

csak hogy szigorúan meg nem feddette, hanem — a mint sokan állítják — titokban még pártfogása alá is vette. A helyett, hogy eltették volna láb alól, csak házifogsággal büntették, a mely engedékeny bánásmód követőit a legnagyobb öröme gerjeszté, s azok száma napról napra tetemesen növekedék. Maga Báb is sokkal világosabban és nyiltabban szólt missziója felől ezután, s tanait nemcsak a maga körében hirdeté, hanem szétküldött apostolai által az ország minden részében terjeszteté. Ez utóbbiak közül, kivált egy bizonyos Huszein-Busrevie nevű mollah tűnik ki, mint a kinek jeles képességeit ellenségei maguk is elismerék. Sirazba Khoraszanból jött, hol ifjusága éveit vallástudománynyal és caszuisztikával tölté, a „legfőbb magassággal“ megismerkedett, és csakhamar legtevékenyebb és legbuzgóbb segédévé vált. Visszautaztában nyilvánosan is fellépett Iszfahanban, s mind ott, mind Kasanban, ugyszinte Teheranban is annyi lelket térített magához, s oly annyira felgerjeszté mindenek figyelmét, hogy az utóbbi helyen maga a király is szólni kívánt vele. Mind ezt, mind pedig minisztereit hasonlóképp meg akarta téríteni, főnökének vallástanát elibők terjesztvén. Gobineau gróf beszéli, hogy a többi között arra is célzott, miszerint Iran és Európa között mindig szorosabbá és szorosabbá füződván már az egymást összekapcsoló viszonyok, szükség van e vallásra, minthogy a nyugottól elszakasztó olyas eszmékről, minők p. a frengik megvetése, mint tisztátalanoké, a soknejuség sat. illendő immár lemondani, s hogy ugyanezen gondolatok Közép Ázsiának már három nagy uralkodóját, u. m. Sah Akhbár nagy mogult, Sah Iszmaelt és Nadir Sahot is foglalkoztatták. Báb nem akar egyebet, mint ezt a fusiót, s ha a király őt pártfogása alá veszi, önmagát halhatatlan hirrel fogja koronázni. Mohamed Sah, mint telivér keleti ember, kik előtt a „laisser aller“ elve volt a legkedvesebb, egészen más dolgokért epedt, mint a mikre őt, a mollah serkentgetné. Legnagyobb gondja az volt, hogy az őt gonoszul gyötrő köszvény fájdalmaitól megszabaduljon, aztán nyugalmat élvezhessen, s így a nélkül, hogy Báb fellépteért valami nagy haragot mutatott volna, Mollah Huszein nyugtalanító szava elegendők valának arra nézve, hogy ennek kijelentessék, miszerint ha abban a nyomban minden követőivel együtt el nem tisztul Teheránból, bizonyára pórul jár. Távozott tehát, de a tapasztalt ellenzés csak növelte még buzgalmát, s bár hol jelent legyen meg az országban, szavainak hatalma mindig sokat hódított meg az új tudomány számára. Báb után őt tekintették má-

sodik főszemélynek, s csakugyan nem sokára a „legfőbb magasság helytartójának“ nevezték el.

Ezenkívül még más két főmunkatárs is volt. Az egyiknek neve Hadzsi Mohamed Ali Balfurusi (azaz Mazenderanból, Balfurusból való), a másik pedig egy kazvini nő, kinek eredeti neve Zerin Tadzs, Báb által Gurretül Atin (szemkápráztató)-ra változtatott. Ez utóbbinak szépségéről és szellemi tehetségéről csodákat beszélnek. Egy mollah leánya volt, s már korán foglalkozott theológiával, ki midőn az új próféta tanait megismeré, legbuzgóbb követői egyikevé lőn. Dacára atyja, nagybátyja és férje minden esdeklésének, magát az új vallás hívének vallotta, nyilvános helyeken fátyol nélkül jelent meg mindenütt, s a merre csak járt, mindenütt azon tanokat hirdeté, melyek őt át meg át hatották. Az irani iszlámvilágban az szokatlan tűnemény volt. A szép fiatal asszony, ki nemcsak művelt, hanem valósággal tudós, ki fátyol nélkül jár szerte, de a mellett ritka erényes tiszta jellemű: mindez oly fel-tűnő volt, miszerint nem csoda, ha apostolkodásának rendkívüli eredménye lőn.

Ők hárman egész Irán megtérítését feloszták magok között, s valóban bámulatra méltó, hogy a kormány mind Mahomed Sah utolsó éveiben, mind Naszir eddin trónralépte kezdetén oly nyugodt szemmel nézte, hogy aknázza alá Báb egész Persiát agitátorai által; hogyan veti a meg hasonlítás üszkét nemcsak a nép és hatóság közé, hanem egy és ugyanazon család különböző tagjai közé is, sőt hogyan készíti elő, mily kényelmesen egész Iránt egy nagyszerű forradalomra. Az első nyilvános zavargás Khoraszanban tört ki. Ott Mollah Huszein állt az áttérítettek élén, s bizonyára igen sok dolgot adott a hatóságnak, mely különben is a lázadó Szalár leküzdésével vala elfoglalva. Mesedben és Nisaburban utcai harcra is került a dolog. A bábik azon pillanattól kezdve, melyben az új tant felvették, annak egyszersmind legelkeseredettebb védelmezőivé is váltak; s nem egy mollah vagy kereskedő, ki eddigelé jóformán fegyvert sem fogott kezébe, az új vallás iránti lelkesedése folytán, egészen bátor harcossá változott. Azonban Khoraszanban Molláh Huszein Busrevinek még sem lehetett nagy kilátása, valami igazán tetemes pártot szerezhetni. Mazendra hegyvidékére vonult tehát hűveivel, hol törekvéseit fényes siker koronázta. Ugyanis alig töltött ott néhány hetet, s oly roppant néptömeg sereglett körébe, hogy a kormányzó Khanler Mirza a tartomány további védelmére képtelen lévén: Teheránból kényszerült segédelmet esdeni. Az új-

vallás követői ellen egészen rendes háboru lépett folyamatba. S bárha a hadiszerencse mindig a vallásos rajongók részén volt is, mind a mellett a tulhatalom visszavonulásra kényszeríté őket; de Mazendrán, mint erdős-hegyes tartomány, nagy bőségében levén a rejtek helyeknek, az üldözöttek a Szari és Balfurus közt vezető utmenti Seikh Taberszi nevű bucsujárási helyet választák ki erősségük gyanánt. Árkokat vontak körülötte, s rövid idő alatt annyi élelmiszerral látták el magukat a bábik, hogy a leghevesebb ostromot is jó ideig kiállhatónak ítélték. Innen szakadatlanul üzték a tartományban térítéseiket. Mollah Husszein Busrevi és Mohamed Ali Balfurusi — a két fővezér — fáradhatatlan volt a maga buzgalmában, s csodákat beszélnek azon vak engedelmességről, melylyel alattvalóik minden parancsokat teljesíték. S midőn utóbb körülvettek és a heves ostrom alatt sokat kellett szenvedniök, a határozottságnak és halálmegvetésnek oly fényes példáit mutatták közülök sokan, minőkre a keletieket csakis a lelkesültség teszi képessé.

Emir Nizam erélye folytán, ki Naszr eddin Sah trónralépte alkalmával a nagyvezéri tisztelet tölté be, nagyobb számú hadsereg vonult Sheik Taberszi megvételeére. Eleinte a bábik néhány szerencsés kicsapást tettek a várból, melyek alkalmával rémitő pusztítást vittek véghez a persák között. Mazendrandban még mai nap is rémitő színekkel festik azon kegyetlenségeket, melylyel az ilyes küzdelmek alkalmával a felek egymással bántak. Végre a félőrült bábik száma mindjobban fogyott, maga Mollah Husszein Busrevi is elesett a csatában, a megmaradtak pedig, éhségtől gyötretve, még egy kétségbeesett csatát kíséreltek meg, így sikerült aztán a királyi hadseregnek a fészket bevenni, mely az egész vidéknek réme volt, de az út csak a fanatikus védelmezők holttestein keresztül vezetett az erdőbe.

A mig a mazendrandi küzdelem egész Iránt a legnagyobb feszültségben és kíváncsiságban tartá, maga Báb sirazi házában élt, a kormány rendeletével elvonulttan; nem társaloghatott senkivel, ha csak túlvilági szellemekkel nem; mint övéi állíták, most már valóban ő maga is igaznak hitte misszióját, mert vajjon nem eléggé csodálatos-e, hogy a mig ő csendben elvonultan él, tanai az egész országban, a lakosság minden osztályánál napról napra jobban terjedeznek. Nemcsak pórok, hanem mollahk is, kiválképen pedig nagyszámú szeid csatlakozott az új tudományhoz, sőt a Persiában lakó zsidókat is nagyban érdeklé. Szerencsés fejlődésére nézve igen sokat tett, hogy mindjárt kezdetben olyan erélyes férfiak áll-

tak az ügynek élén, mint Mollah Husszein Busrievi, ki magával a királylyal is szembe mert szállni, s a királyi csapatok többszöri megveretése az új tannak legbeszédesebb csodatette volt.

Alig folytatott el Mazendranban a lázadás lángja vérpatakokkal, midőn a küzdelem, még pedig nem kevesebb elkeseredéssel, az ország más helyén is megkezdett. Ezen hely pedig Zendsán vala, a népes Khamsza-kerület fővárosa, hol Mollah Mohamed Ali Zendsani lakosságot ép oly bámulatraméltó erélylyel izgatá fel előbb az ottani kormányzó, utóbb a Teheránból jövő nagysereg ellen, mint Mazenranhan másik hitsorsosa. Még mai nap is láthatók a pusztulás monyai, melyet ezen küzdelem Zendsanban minden irányban terjesztett.

A bábik a most nevezett város citadellájába vonultak, s bár ha jobbára békés polgárokból lettek katonákká, hihetlen elkeseredéssel harcoltak, bátorságuk valóságos csodákat tett, míg végre a királyi sereg tulszáma által nyomottan, a kétségbeesés utolsó küzdelmeit vívták. Egy ilyennek alkalmával Mollah Mohamed Ali veszélyesen megsebesült, s midőn több napi súlyos szenvedés után végóráját közelíteni érzéné, ügyfelei főbbjeit halálos ágya körül gyűjté meg, s ágyudörgés között adta ki nekik utolsó parancsait. Felhívta őket — beszéli Gobineau gróf — hogy az ő veszte el ne csüggeszsze őket, mindvégig maradjanak meg hiven az ügy mellett, s álljanak ellen minden támadásnak. Bebizonyítá nekik még azt is, hogy ez nem leend valami nagyon drágaáru hőstett, mert ő maga negyven nap mulva ismét fel fog támadni, s a halál nekik sem lesz sokkal keserűbb. Mosolyogva inté a körülállókat, legyenek vidámak, mert mint mondá, ilyes ideiglenesen tartó balsorsban semmit sem szabad olyannak tekinteni, a mi az embert valóban elszomoríthatná. Ilyen szavak közt adta ki lelkét. Öltönyöstől oldalára kötött karddal temettetett el. De a hadsorokon csakhamar észre lehetett venni az ő hiányzását. A királyi hadsereg mindig több és több tért nyert, s a bábik fanatikus követői végre is fegyverletételre kényszerültek, s bárha nekik kegyelem ígértetett, kogyetlenül levagdalták valamennyit.

Egyéb helyeken is voltak holmi kisebb jelentőségű kitérések, de Persia akkori főminisztere elérkezettnek látta az időt, hogy a baj gyökeresen megorvosoltassék. A sirazi prófétát saját házában elfogták, s előbb a giláni Csejrek erődbe vitték, honnan azonban két legbuzgóbb hívével együtt Tebriz várába záratott. Itt eleinte a város legelőkelőbb s legtudósabb mollahknak gyülekezete elé

idézteték, kiknek az volt feladata, hogy tanait cáfolják meg. tekintélyét ez által semmisítendőök meg a nép előtt. Báb a lángész és lélekjelenlét fényes bizonyosságát adta a heves vitatkozásban, azonban minthogy őt kiáltó tévedéséről meg kellett győzni, nem használt semmit minden igyekezete, s mint eretneket, ámitót, s a király és vallás ellen lázítót — halálra ítélték. Hogy a világ meggyőződjék a próféta halandósága felől, kivégeztetését a lehető legnyilvánosabban akarták végrehajtani. Két hű tanítványa kísérte utolsó útján. Az egyik Aga Szeid Szerveizi a kinok gyötrelmétől kimerülten a földre rogyott és keservesen sirt. Kegyelmet ígértek neki, ha megtagadja hitét és Bábot gyalázó bántalommal illeti. Ő fájdalmai által meggyőzötve megfélekedzik magáról, s urának szemei közé köpött, mire aztán szabadon bocsáttatott. Teheránba menekült, de utóbb megbánván akkori gyöngeségét, még sokkal dühösebb bábívá lett, s a legborzasztóbb kinhalállal kellett elvérezenie. A másik tanítvány egészen megmaradt mellette, s ura mellé állíttatott egy falhoz, hol mind a kettőnek golyó által kell vala meghalnia. Mind a ketten kötelekkel voltak oda kötözve; de ki írja le a bámulatot, midőn egy egész századnak a két halálraitólt ellen irányzott tüzelésére a füstgomolyból maga Báb — a próféta — egészen sértetlenül lépett elő. A golyók majdnem lehetetlen módon mindazon köteleket szétszaggatták, melyekkel ő oda volt kötve, s még pedig olyan módon, hogy őt magát egyetlen egy sem érte, s minthogy a távolban egy őrházat látott, nagy gyorsasággal oda menekült.

Ha Bábnak ebben a pillanatban elegendő jelenléte van, s midőn az egész tömeget — melyben bizonyára követői is voltak — a legnagyobb csodálkozás fogta el, ha ekkor szabadulását valamely isteni csodának tulajdonítja s a körülállókhoz beszédet intéz: semmi kétség, hogy sem a katonaság, sem a király, sőt a világ semmi hatalma sem merte volna őt újra a halál elé állítani. Azonban az utolsó órák kinjai minden lelkiéberségétől megfoszták; elfogatott, újra megkötözteték, s bárha alig lehetett embert találni, a ki másodszor rá lőjön, mindazáltal a második tüzelés mégis véget vetett életének. Összeroskadt, s hogy a nép csakugyan meggyőződjék az egyén azonossága felől, holttestét három napig hurcolták szerte a városban.

Báb meghalt ugyan, de követőinek tüze nem lohadt le az ő elestével, sőt inkább újabb s még hevesebb lángra gerjedett, az elesett vértanu iránti szeretettől és a gyilkosok elleni boszuvágytól.

A fiatal király Naszr eddin Sah, kit minden oldalról ösztönöztek a bábi erélyes üldözésére, csakugyan minden kigondolható kegyetlenséget is alkalmaztatott ellenök, mi amazok boszuvágyát is még inkább felizgatá, elannyira, hogy a király alig szabadulhatott meg egy veszélyes merényletből, melyet néhány elhatározott bábi személye ellen megkísérlett. Időről időre még most is merülnek fel hírek egyes összeesküvésekről és merényletekről, melyeket ezen rejtett felekezet tagjai intéztek, s csak a legkisebb gyanu is elegendő arra, hogy egész családok kiirtassanak. Egy bizonyos Szuleman Khan kivégeztetését még maguk a persák is hallatlan-nak nevezik. Ez, kire rábizonyodott, hogy az összeesküvésnek feje: halálra ítéltetett. Jó testes ember volt, s előbb négy vágást tettek mellébe, melyekbe egy-egy égő gyertyát helyeztek, s addig vezették körül a Bazáron, míg a gyertyák viasza leégvén, azok kanócai a halálraitéltnek testéből szivárgó kövérséget kezdék égetni. Tüzes patkókat vertek aztán meztelen lábára, s ekkor ismét vezetni kezdék; végre egyenként kihuzkodták fogait s félholdalakban beleverték koponyájába, s csak ekkor halt meg. Nemcsak férfiak és agastyánok, hanem még nők és gyermekek is voltak, kik a bábi tanért rendkívüli stoicizmussal szenvedték el a halált. Sokat megakartak menteni, őket a vallott elvek megtagadására serkentvén, de csak igen ritkán, vagy épen nem sikerült egyetlen tagot is megtántorítani. A halált, mely az ő fogalmaik szerint az életnek kívánatraméltó örvendetes vége, csak egy mulékony álom, melyből nemsokára felébrednek: minden kitelhető módon keresték, s boldogoknak mondák azokat, kik szellemi főnökük által oly eszközökül választattak, hogy áldozatuk által a vértanuság koronáját nyerhetik.

Miután oly sokat beszéltünk magukról a bábikról, az olvasó méltán követelheti, hogy említsünk némelyeket azon törvénykönyvről vagyis azon tudomány szelleméről, mely oly rövid idő alatt annyi hívet számlált, s melyhez titokban — minden kiírtási kísérlet dacára — még ma is oly sokan ragaszkodnak Persiában. Ottlétemkor sokat hallottam ezen új szekta kánonról (törvénykönyvről), melyet Báb maga szerzett, s melynek egy hiteles másolata a teheráni királyi könyvtárban őriztetik. Újabb időben — mondják — Pétervárra is vittek egy lemásolt példányt. Egyes magányosoknál nem igen lehet szó az ilyes példányok létezéséről, mert annak bírása elegendő lenne, hogy az illető tulajdonos bábinak tartassék, a mi rá nézve a legnagyobb veszedelmet hozhatná, s így nem is

dicsekszik senki annak birtokával. S így valamint maguk a könyvek titokban tartatnak, az egész új tudomány felett is a bizonytalan ismeret köde borong. Némelyek azt állítják, hogy Báb kommunizmust vallott, a koránt tagadá, és az izlam minden institúcióját rakásra döntötte. Mások még tovább mentek s azt beszélik, hogy ő az ó persá és a keresztyén vallás közötti álláspontot foglalta volna el, előttem azonban az a verzió leghitelesebbnek, melyszerint Báb a Mohamed által felállított prófétai sorozatot helyben hagyván, tőle csak annyiban tért el, hogy az arab vallás-szerzőt nem tartja legutolsó profétának, hanem a meg-megújuló isteni küldetéseket szükségesnek itéli, s minthogy az emberiség Mohamed óta ismét alásüllyedt a bűnök nagy tengerébe: Isten szükségesnek látta épen őt bizni meg a tanítás és javítás küldetésével.

Mint próféta az isteni személyiség tulajdonait kezdi részletezni, mely értekezése arról tesz tanuságot, hogy keresztyénnel és gebrekkel sokat érintkezett. Azután átmegy a mai társadalom institúcióira melyek vezetését bizonyos számú papokra kívánja bizni. Templomai nincsenek, kivéve a báb-tanért elhalt vértanuk sirjai. Ki hagyja a Kiblet is, vagyis azon pontot, melyek parancsolata szerint az imádkozónak Mekka vagy Jeruzsálem felé kell fordulnia. A bábiknak nem szükség a szeszes italokról vagy más az Iszlám által tiltott elegelekről lemondaniok, egyszóval menttek mindazon külsőségektől, melyeket Mohamed szigoruan megtartandó parancsok képen irt követői elé. Igen szigorú a nem-bábik ellen. Azoknak mitsem szabad birniok, s azért tőlük mindenüket el kell venni, a mi bizonyára a legfőbb mágnes volt a kincsszomjas irániak előtt. A zsákmányban csak a nép és papság osztozik, a király és a hatóság igen alárendelt szerepet játszanak. Adót vagy más egyéb kontribúciót nem kell fizetni. Nem érdektelenek a házasságról szóló parancsolatai, melyet mindenkinek szigorú köteletségévé tesz, s ha bár megengedi is a férfinak, hogy második nőt is vehet magának, azt senkinek sem tanácsolja, s a többnejűséget általában igen veszedelmesnek tartja. (Állítólag ezen törvényekben kell annak okát keresnünk, hogy oly sok nő vált követőjévé), s ezeknek azt is megengedé, hogy fátyol nélkül járjanak. Szabad nekik a férfiakhoz hasonlóan bárhol is nyilvánosan megjelenniök s általában mindazon előjoggal birnak, mint amaz előbbieik.

A jónak és rosznak, a bizarrnak és bámulatraméltónak tarka keveréke tehát, mit a bábik szent könyve magában tartalmaz. Az ugynevezett Kánont (törvénykönyvet) közelebből nem láthatám,

s így e hiányos jegyzetek, melyeket most adtunk, részint az egyes persák tudósításaiból meritettek, részint pedig Gobineau „Les religions et les philosophie dans L' Asie centrale“ című könyvében is feltalálhatók azon a helyen, a hol Bábról emlékezik. Reám legalább az egész Báb és tudománya bármely egyéb hatást tett, csak a komoly szándéku reformációét, csak a valóságos lelkesülés eszméjét nem. Évek során át érintkezvén a keletiekkel, úgy találtam s ezen lapokban már többször ki is fejeztem, hogy náluk igen nagy hajlam mutatkozik egyik tulságból a másikba esni. A míg Konstantinápolyban időztem, ott is két ilyenféle próféta lépett fel. A körültekintőbb török kormány haladéktalanul elfogatta őket, s elvette láb alól. Azon egész földrészben, mely az Iszlamhoz tartozik, időről időre lépnek fel fölhevült elmék, kiknek fellengző képzelmi tehetsége a közérdekeltséget egyideig foglalkoztatni szokta. A fejtelenség korszakában sokkal könnyebb nekik hiveket gyűjteni, de a hol a kormányzásnak csak árnya is található, ott mint a fennálló rend megbontóit haladéktalan megsemmisítik, s minthogy az olyan szerencsés véletlenek, melyek egyik-másik próféta vagy reformátor nevének megörökítését előmozdithatják, nem igen gyakoriak, s minthogy a keleti minden pillanatnyi felindulása dacára mégis szívéosan ragaszkodik a régi institúciókhoz: igen könnyen elgondolható, hogy az ujonan felmerülő próféták műve ritkán éli túl önmagukat. „Oh a sors, a szeszélyes sors hány bolondot tett már bölcs Salamonná, s hány Salamont a világ nevetségének és gúnyjának tárgyává“ mondja a keleti példabeszéd.

A tizenhárom felvidéki megyék s szabad királyi városok folyamodványa I. Leopold királyhoz a Zemplén városában 1666-ki ápril 19-én tartott gyűlésből.

Magas fokra hágott e fejedelem alatt nemzetünk elégtelensége úgy vallási mint polgári tekintetben.

A bécsi, nikolsburgi s linci békekötés pontjaiban körül irt vallásszabadság megtapodtatott, s az erőszakos templomfoglalás s térítés botrányosan üzetett. Azért az elkeseredett protestáns rendek mindjárt az 1666-ki országgyűlés elején egyhangulag kijelenték, hogy míg vallássérelmeik nem orvosoltatnak, különösen az 1659. óta elfoglalt templomaik vissza nem adatnak, addig sem-

mi nemü más tárgyhoz nem akarnak szólni, a lelki szabadság fontosabb lévén a testnél, s e határozott szándokukat egyéb sérelmeikkel együtt Szuhai Márton s Draskócy György követek által tudaták is a fejedelemmel.

Porcia az olasz herceg, egykor a király nevelője, most annak első minisztere, éles szavakban adá értésökre a király neheztelését, valamint azt is, hogy a vallási sérelmek az ország törvényei szerint nem is országos, hanem megyei gyűlésekre tartoznak, szerezzenek tehát ott magoknak elégtételt, most pedig vegyék szívökre a biza szorongatott állapotát, s ne gátolják annak tárgyalását, különben ő felsége a többiekkel nálok nélkül fog végezni. E leverő válasz után a nádorhoz folyamodtak elégületlen őseink, kérvén sérelmeiknek még a jelen országgyűlés által eszközendő orvoslását. Nádori közbejárásra érkezett is hozzájuk egy királyi leirat, melyet azonban, mivel nem evangélikus rendeknek, hanem csak az evangélikai vallás híveinek neveztek, feltöretlenül vissza küldötték, s Berényi György által ismét más folyamodványt terjesztettek a király elé, kinek nevében Porcia ekkor határozottan nyilváníta, hogy ő felségének nem áll hatalmában a folyamodványban foglalt viszályokat az általok kijelölt módon kiegyenlíteni, intvén egyszerűs mind őket, hogy valahára egyesüljenek a többiekkel.

Megértvén e nyilatkozatból a királyi akaratot, ingerülten hagyák el az országgyűlést, s a beleegyezések nélkül csakugyan alkotott törvénycikkeket sem alá nem írták, sem el nem ismerték soha, mint szinte a tizenhárom megyék zempléni gyűlése sem.

Nem csekélyebb volt az elégületlenség polgári tekintetben, fényes győzelem vivotott ugyan Szentgothárdnál a török seregen, mégis épen e győzelemre következett békekötés miatt hallatszott országszerte az ingerültség és boszuság ily kitörése: „Szántizennyele év óta létezik a király és nemzet közös akaratával alkotott, a királyoktól esküvel pecsételt, és többször megújított törvény, hogy midőn akár békéről, akár fegyverszünetről kell határozni, a királyi felség a magyarok tanácsával éljen; maga Leopold is, midőn a trónra emeltetett, hitlevelében egyebek közt azt is fogadta, hogy valahányszor Magyarország ügyeiről kellend határozni, azokban mindig a magyarok tanácsával fog végezni. És ha nem volna is ilyféle törvény, mi igazságosabb, minthogy jogaikról, szabadságaikról, országaikról s magukról nálok nélkül semmi se végeztessék, s ime a béke alattomos megkötésében mindez mellőztetett.“ Így panaszkodott e hazában nagy és kicsiny, így nyilatkoztak a

Zrinyiek, maga a nádor, sőt még Lippai György esztergomi érsek is — Leopold leghivebb embere.

Fokozta az ingerültséget a német csapatok kitakarítását sürgető kérelemre adott kitérő kormányválasz, vagy épen ellenkező intézkedés; pedig a magyar nemzet a váraiban elhelyezett német őrségeket mindig, mint alkotmányos szabadsága s jogai elnyomóit tekintette. Leginkább szította az elégtelenséget a német hadak rendkívüli zsarolása, szándékos pusztítása, s féktelen garázdálkodása, valamint a jezsuitáknak a közérzület, béke s összetartás ellen irányzott izgatása, s több ilyenek.

E sérelmek orvoslásaért folyamodik a tizenhárom felvidéki megyék s szabad királyi városok testülete fejedelméhez az **A** alatti felterjesztvényben. A kérvény nyelve és tartalma ildomos ugyan és higgadt, de azonnal felismerhető mégis rajta a jogaiban megsértett s azok csorbultát mélyen érző nemzetnek fájdalma s önérzete, mit fejedelme előtt sem képes titkolni az őszinteség.

A remény s bizalom hangján nyilatkozik a **B** alatti okirat szerint ugyanazon testület szeretett nádora előtt, s figyelmeztetvén azt közbenjárói tisztére, követeli mintegy, hogy az összes nemzetet annyira lealázó és elszomorító bántalmak s méltatlanságoknak vége szakítsassék.

A testület zempléni gyűlésében kiadott s alább a **C** alatt olvasható követi utasítás figyelmes áttekintéséből megértheti mindenki, mennyi s mily különbféle sérelmei voltak e korban is nemzetünknek, s mint igyekezett e testület egyesek bajai orvoslásával a hazában békét s boldogságot teremteni.

A.

Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas,

Domine Domine nobis Clementissime.

Fidelitatis et fidelium Servitiorum in gratiam Majestatis Vestrae Sacrae perpetuum obsequium.

Majestatis Vestrae Sacrae per Ablegatos nostros Egregios et Nobiles Melchiorem Keczer de Lipocz, Andream Becskeházi et alterum Andream Radics reportata ac mox in subsecuta ad effectuationem ejusdem per Illustrissimum Dominum Palatinum in Liberam ac Regiam Civitatem Cassoviensem in dicta Generali Congregatione solicitata quidem, sed finem suum juxta mentem et sensum genuinum Avitarum Libertatum nostrarum, nec non Diplomatum Regio-

rum contra spem nostram minime sortita Clementi Resolutione: Posteaquam ex eadem Congregatione denuo ad Majestatem Vestram Sacram demisse cum Istantia expedito speciali Ablegato nostro dicto Andrea Radics recurrentes in eo institissemus humillime, quatenus eandem Majestatis Vestrae Sacrae benignorum in negotio ademptionis ab Evangelicis Ministris Proventuum Parochialium, per Illustrissimam Principem Dominam Sophiam Báthori et Filium ejusdem Franciscum Rákóci patratae resolutionem Illustrissimus Dominus Comes Palatinus ex commissione Majestatis Vestrae Sacrae juxta dictamen Officii sui et Tenorem Articuli 14. Anni 1647, aliorumque inibi denotatorum effectui mancipare, violenterque reoccupata cum poena contra huius modi Transgressores sancita restitueret, firmam spem habentes, nos eatenus a Majestate Vestra Sacra antelatae gratiosissimae suae resolutionis et assecurationis memori animo exauditus et in integrum restitutum iri, tantum abest Clementissime Domine ut id quod speravimus consecutos nosmet esse profiteri possumus, ut potius diversissimam si non contrariam cum dolore et consternatione nostrum summa, medio ejusdem ablegati nostri reduceis obtinuisse a majestate Vestra Sacra resolutionem manifeste prehenderimus.

Etenim Clementissime Domine vel inspecto ipso titulo Literarum Majestatis vestrae Sacrae contra expeditionem ejusdem ablegati nostri Andreae Radics, communi Tredecim Comitatum. et Liberarum Civitatum, partium harum Superiorum nomine institutam, ad solos Evangelicae Confessionis ablegatos Nuncios Cassoviae nuper constitutos restricto conjicere licuit non pro contento nostri negotium geri et promoveri, quin imo vel hac ratione nos vel justissimam Causam nostram majoribus difficultatibus involvi, reseratis vero iisdem benignis Majestatis Vestrae Sacrae Literis tum demum manifeste patuit, operam nostram et instantiam legitimam apud Majestatem Vestram Sacram temporis duntaxat protractione, et etiam expensarum profusione frustratam extitisse.

Quid enim Clementissime Domine nobis injustius et exitiosius nostraeque vitae Libertati Constitutionibusque Regni fundamentalibus magis perniciosum accidere potest, quam intelligere Majestatem vestram expetere ad Comprobationem Jurium nostrorum et legitimae acquisitionis documenta coram Majestate Vestra S. et quidem extra Regnum producenda, siquidem ad ea nullo Jure, nulla auctoritate, ac ratione qualicunque adigi et compelli nos posse vi Diplomatis Majestatis Vestrae Sacrae et communium Legum Patriarum

optime noverimus, nec Majestati vestrae Sacrae idipsum ignotum esse confidimus: Id quod declaratione nostra Majestati vestrae Sacrae per toties dictum ablegatum nostrum recenter transmissa, sufficienter et legaliter evincentes manifestum reddidimus, quam hic et nunc repetitam volentes, ab eadem necdum manifesto Libertatum nostrarum et diplomatum Regiorum dispendio recedere possimus.

Et quia Clementissime Domine, ex diutina huiusmodi Legalis et articularis Justitiae administrandae prolatione, nonnisi majora in dies invalescentia odia inter fidelis Majestatis Vestrae Sacrae Regnicolas foveri, ac per consequens publicam tranquillitatem turbari et profligari in aperto esset: Idecirco ad Majestatem Vestram Sactam in tanta extremitate et oppressione nostri denuo confugientes humillime instamus, quatenus Majestas Vestra Sacra anterioris benignissimae Resolutionis suae finalem et realem executionem, satisfactionemque nostri juxta assecurationem Literarum suarum prae manibus nostris habitarum et mentem praecitati articuli Illustrissimo Domino Comiti Palatino quantocius ad maturandam et effectui mancipandam committere, nosque eo pacto per rehabilitationem violenter ablatorum in integrum restitui, et in pristinam possessionem reduci, sic etiam alia aequae communem Patriae hujus nostrae permansionem concernentia negotia et gravamina ante hoc per saepe memoratos ablegatos nostros diversis vicibus repraesentata, et etiam nunc per Illustrissimum Dominum Comitem Palatinum tanquam Mediatorem nostrum repraesentanda Clementer exaudire, et simili modo complanari curare gratiosissime dignetur. Quam Majestatis Vestrae Sacrae gratiam et Clementiam perpetuis fidelibusque servitiis nostris vita comite etiam sanguinis nostri profusione humillime demereri contendemus. Servet Deus Majestatem Vestram Sacram in bonum totius Christianitatis diutissime salvam incolumem feliciter gubernantem et perpetuo triumphantem. Datum ex congregatione nostra in oppido Zemplin celebrata, die 19 mensis aprilis, Anni 1666.

Majestatis Vestrae Sacrae

Humilimi perpetuoque fideles Subditi N. N.
Tredecim Comitatum; nec non Liberarum et
Regiarum Civitatum, Partium Regni Hungariae
Superiorum in praesenti Congregatione pro ex-
tradanda reportata Majestates Vestrae Sacrae
resolutione constituti ablegati Nuncii.

B.

Excellentissime Princeps
Domine Domine nobis gratiosissime.

Humillimorum Servitiorum nostrorum in Gratiam Principalis Excellentiae Vestrae demissam oblationem. Midőn már néhány Esztendőktől fogvást, Kegyelmes császár és Koronás Királyunk eő Felsége atyai resolucióját, az Parochiális Proventusok véget vigeáló Controversiak Országunk Törvénye, és az eő Felsége Szentséges Diplomája szerént való finalis executiójában ohajtva várnánk eő Felségéhez expedialt Követeink Nemzetes Lypoczi Keczer Menyhárt, Beeskeházi András és Radics András Atyánkfiái eő Kegyelmekek által obtineált eő Felsége kegyelmes resoluciójával, hogy már azon Controversia Nagyságod által finali executioni mancipaltatnék, meg örvendeztettünk vala. De mivel abban is impedimentumunk interveniála s az aránt is sok ideig való várakozásunk és reménységünknek kevés successusát experiálván, kéntelenítettünk vala azon interveniált impedimentumunknak elhárítása véget megh említet Radics András Atyánkfiát eő Felségéhez remittálnunk, ki által is mind annyi sokáig való késedelmezése után is, nem hogy azon elébbi eő Felsége resolucioinak progressusát, és nagyságod által való finalis executióját obtinealhattunk volna: Sőt mind az előbbi eő Felsége Kegyelmes resoluciójával, s mind pedig Országunk Törvényével, eő Felsége Diplomájával különböz, s ezen földet nem kevésse meg szomorító Nagyságodnak is in verissimis paribus repraesentálandó válaszáat hozá eő Felségének közinkben, több hasonló Országunk törvényén fundált alázatos Instantiainkra ugyan semmi nemű választ nem is obtinealhatván. Minekokáért kéntelenítettünk Nagyságodhoz mint kegyelmes Urunkhoz Palatinusunkhoz és Nádor Ispányunkhoz s Nagyságod által penig Kegyelmes Császár és Koronás Királyunkhoz alázatosan recurálnunk, s ugyan nemzetes Lypoczi Keczer Menyhárt és Szepesi Pál Követ Atyánkfiákat eő Kegyelmekeket bizonyos Punctumokból álló Instructionkal Nagyságodhoz expedialtunk, kiknek Nagyságod teljes hitelt adván, demisse kérjük, sőt ugyan nagyságodat Méltóságos Mediatorságbeli tisztire s kötelességére obtestálljuk, hogy midőn ezen lelki és testi szabadságunkban való meg sebhetésünket megh említett Követeink eő Kegyelmekek demisse proponálni fogják, Méltotzassék Nagyságod jam tandem a minket megörvendeztető remediumhoz nyulni, és eő Felségénél is mellettünk oly atyai szánako-

zással intercedálni, hogy ezen köz haza szeretetért sértegető injuriáltatásaink s oppressióink előbbi eő Felsége Kegyelmes rosolutiója szerint is Nagyságod mint Palatinusunk articularis és summus Justitiariusunk által, sepositis quibusvis intervenientibus impedimentis debito effectui mancipáltassanak. Kirül és több közönséges hazánk meg maradását s békességét concernáló dolgokról, megemlitett Követeink eő Kegyelmekek által, Nagyságod kegyelmes válaszáat várván meg a Nagyságod Méltóságos Palatinusi Tisztiben az közönséges jónak. az törvényszerént valo promotiojával és effectuálásával enynyi sok fáradságink, terhes költségink és késedelmes várakozásink után megörvendeztessünk. Mely Nagyságod kegyelmességét s ilyen közönséges jónak promotiojában atyai indulattal való fáradozását mi is Nagyságodnak Principalisinkal edgyütt mint Kegyelmes Urunknak alázatos kétségünkkel megszolgálni igyekezzünk. *Excellentiam Vestram Principalem felicissime ad Vota valere comprecamur. Datum in oppido Zemplin, in Congregatione nostra Die 19 Aprilis Anni 1666.*

Ejusdem Excellentiae Vestrae Principalis

Servitores humilium.

Tredicim Comitatum ac Liberarum Civitatum Partium Regni Hungariae Superiorum in attacta Congregationem pro extradanda S. Regiae Majestatis resolutione Ablegati Nuncii.

C.

Instructio pro Generosis Dominis Melchiore Keczer de Lypocz et Paulo Szepesi, ad Excellentissimum Principem Dominum Dominum Franciscum Veselényi de Hadad, perpetum in Murány, Regni Hungariae Palatinum et caetera Nomine Tredicim Comitatum Partium Regni Hungariae Superiorum, Liberarum item ac Regiarum Civitatum ibidem existentium, ex Congregatione 13 Comitatum ad dictarum Civitatum Liberarum ac Regiarum in Oppido Zemplin, anno hoc currente et die 19 mensis Aprilis celebrata, ablegatis Nunciis extradata.

Primo. Méltóságos Palatinus Urunkat eő Nagyságát conveniálván, eő Nagyságát Nemes 13 Vármegye és szabad Királyi Városok nevével honorifice salutállyák cum oblatione obsequiorum nostrorum, s eő Nagyságának Credentialis Leveleket exhibeállyák.

Secundo. Praevia salutatione et Credentialium exhibitione reiterallják exponallják eő Nagysága Méltóságos személye előtt, és eszébe juttassák eő Nagyságának, miután fogvást fen forog az Méltóságos Fejedelem Asszonnyal és Fiával Rákóczi Ferenc Urammal eő Nagyságok által elfoglalt és ekkoráig azon hatalommal detineált Evangelicus Parochiális Preventusokban, s egyéb kiszámálhatlan Evangelica Religiónak exercitiumában egész ekkoráig per modum formalis persecutionis curralt turbatiojában s impedimentumában való égben kiáltó injuriák és oppressiok, melyekben se amicabile Compositiok iteratis vicibus nem succedálván, sem az Legitimus Processusbul Nemes Zemplin Vármegyében Ujhelyben subsequált Juridica executio ob violentem per eosdem Principes patratam bonorum executorum reoccupationem nem használhatván, az eő Nagysága Méltóságos Authoritásához elsőben is confugiáltunk, mind azokrul az eő Nagysága szép recommendatiojával elébbi becsületes Követ Atyánkfiak azon Lypoczi Keczer Menyhárt, Becskéhazi András és Radics András Uraimék által eő Felségéhez aláztatosan recurráltunk, az hol megint Követ Atyánkfiak sok időkig való várakozások után communicatván ezen dolog eő Nagyságának is és mind az két rendbeli eő Felsége Tanácsa által agitáltván és tractáltván, magát eő Felsége kegyelmesen resolvált, hogy ebben eő Felsége Sz. Diplomájának, Országunk Constitutioninak is semmit is dorogalni nem akarna, hanem eő Nagyságát mint Országunk Nádoorispányát ezen dolognak finalis executiojára méltóztatott volt közünkben delegalni, melyet eő Nagysága noha elkövetett és közünkbe érkezett vala, de az minémű ellenkező Instructioi supervenialtak eő nagyságának, melyeknek Tenorát eő Nagysága velünk is közlöt, ezen hivatalos Executio végben nem mehetett. Mely dolognak tovább való satisfactiojára s eő Felsége genuina informatiojára mostanában megérkezett Atyánkfiát Nemzetes Radics András Uramat, eő Felségéhez az mi Kegyelmes Urunkhoz iteráto el mult Cassai Consultatioból nomine Tredecim Comitatum ac Liberarum Regiarumque Civitatum harum Partium Regni Superiorum amandálván és azon Consultatiokor eő nagysága előtt nem valami particularis hanem Universalis Credentiankat exhibeálván, keservesen detegállják eő Nagyságának, hogy az mostani eő Felsége Kegyelmes resolutioja nem universaliter pro 13 Comitatibus Liberisque et Regiis Civitatibus harum Partium, hanem pro Evangelicae duntaxat Confessionis ablegatis Nuncis sonal, és csak azoknak intituláltatik. Levén etiam extra Negotium Reli-

gionis más rendbeli dolgokban is ordinálva alázatos Instantiánk és Követségünk: Kérni kell eő Nagyságát alázatosan, hogy inconventiántiánknek és egyenetlenségeknek tollalására nézve, remediallya ezen dolgot, és az mint vagy az Ablegatio, ugyan lenne az eő Felsége Kegyelmes resolútiójának intitultioja is, mely az előtt is observaltatott.

Tertio. Léven eő Kegyelmeknél in paribus mind ez előtt, mind az mostani adott kegyelmes resolútiója eő Felségének, nagy lamentabiliter exponallyák, és megis mutassák eő Nagysága előtt az eő Felsége két rendbeli kegyelmes resolútiójában való Continentiájokat, 'az előbbeniben igérvén eő Felsége kegyelmesen eő Nagysága által való finalis executiot, ez mostani kegyelmes resolútiójában peniglen azt parancsollyá eő Felsége kegyelmesen, hogy pro exactiori revisione et liquidatione illius negotii necessaria superinde requisita et literaria Instrumenta eő Felségének transmittaltassanak, mely eő Felsége resolútióját és mostanában eő Felségének az mi kegyelmes Urunknak alázatosan irt és elküldött Levelünknek Pariaját eő Nagyságával communicálván, eő Nagyságát tam quam Mediatorem inter Regem et Regnicolas, kérjék eő Kegyelmek, e mostani alázatos Instantiánkat eő Felségének méltóztassék quantocius repraesentálni, recommendálni s arra eő Felsége Sz. Diplomain, Országunk Constitutioin s az egyigasságon fundalt kérésünk s kívánságunk szerint való resolútiót obtineálni, azonban Méltóságos Authoritását és efficax instantijáát tovább is úgy interponálni, hogy az előbbeni eő Felsége kegyelmes resolútiója szerént, ennyi sok haszontalan várakozásunk és terhes expensaink után, lehessen ez dolognak eő Nagysága mint Artikuláris summus Justitiarius által való finalis executioja, ne admittaltatnának s ne is abstrahaltatnának abban semmi nemű contraria Instructiok és privatum Impedimentumok, szorgalmaztassák penig eő Nagyságát eő Kegyelmek, hogy megérkezvén az eő Felsége resolútiója, ezen dologban eő Nagysága efficaciusban procedallyon, ne engedgye ez iránt az eő Nagysága Méltóságos Authoritását tántorgatni és impedialtatni, lehessünk valaha csendességben, s abban szolgálhasunk eő Felségének és az haza javának. Hogy peniglen in hoc negotio Articulári in Artículo 14 Anni 1647. speciales Judices et processum habentes az kívánt productiokra mennyünk, arra minket se az eő Felsége Diplomája, sem Országunk Constitutioi nem köteleznek, s abból az mi édes nemzetünk szabadsága irrecuprabile praejudiciumot és nagy absurdításokat szenvednek, melyet is hogy

hogy eő Nagysága tanquam Mediator eő Felsége az mi kegyelmes Urunk előtt rationibus evincallya eő Naagyságát alázatosan kérjék és Tisztire kényszeritse az eő Kegyelmekek szép dexteritásának recommendállják.

Quarto. Ez felföldi Feő Generalatusság Instellatiojában ekkoráig fen forgó kérdés és Prejudiciositás, hogy ad contensum Libertatis nostrae accomodáltathatnék eő Nagyságánál szép ratiokkal agallyanak, s azokra eő Nagyságát is inducallyák.

Quinto. Mivel mindnyájunknak nem egyéb, hanem békességes és csendes permansio kellene ez hazában eő Nagyságának querulose detegallyák, hogy az Pater Jezsuiták napról napra csak az nagy egyenetlenségnek nevedésében forgolódván és munkálkodván, hogy Rákóczi Ferencz Urunkat eő nagyságát annyival inkább az velünk való nagyobb egyenetlenségre hozzák és ellenünk való hostilitasra, fegyver fogásra és vér ontásra concitallyák, Lakadalmi Sollenítások alkalmatosságával minemű fertelmes gyűlölséges s Keresztyén vér kiontására tendáló és serkengető versificatiokat s Carmeneket excudaltattak és promulgaltattak, eő Nagyságával közöllyék, és mivel nem simplex comminatiók ezek; kérni kell eő Nagyságát és Tisztire kényszeríteni, mivel Pater Jesuiták költenek, eő nagysága minden fele keresne ki Authores etiam per Inquisitiones, s az ilyen publica Tranquillitasnak turbatorit meritorie büntetni in exemplum aliorum, hogy abbul valami nagyobb Confusio és veszedelem de repente ne irrumpallyon.

Sexto. Enodallyák eő Nagysága előtt azt is, hogy Forgács Istvánné asszonyom ellen Egri Püspök Uram által Sz. Marja nevű falunak rehabilitiojában instituált processus helytelen, mert Judicatum Cameralem Articulus 46 anni 1650. penitus abrogallya; az Obligatio peniglen, mellyet Püspök uram az Nemes Kamarán producalt, az mely Donatiora Forgács Istvánné idejében referallya magát, arrul Donatio nem subsequalt, és ha lőtt volna is, semmi Statutio nem volt benne, hanem Eözvegségében az asszonynak emanaltatván eő Felségének arrul való Donatioja, és az pura Statutio is subsequalt, posterior Donatio et Statutio azon Obligationot, ha mi lőtt volna is per omnia tollalta; Püspök uram részéről intra fatales dies az Stationak contradicálván, extra Dominium alia via Juris tartozik praetensioját acquiralni, és dato sed non concesso, ha azon Obligation kellene is valamit fundalni, in Judicatum Camerae per expressam Conditionem az Asszony se maradéki magokat nem obligalták, et per hoc ruento fundamento ruit supraedi-

ficatum Püspök Uram peniglen egy felül Cameralis Processussal s Camera Praejuditiumjával, más felől peniglen ugyan magános fegyverrel is abban magát protegallya; kérjék ő Nagyságát ő Kegyelme az helytelen processust és Occupatiot ő nagysága ne engedgye ő Felségénél is az szerint az dolgot remediallya, ebből több absurdumok és inconvenientiák ne következzenek.

Septimo. Nemes Szabolcs, Szathmár és Zemplin Vármegyék az Németektől naponként szenvedett injuriáit, informatiojok szerint ő Nagysága előtt megorvosolják, és hogy az Német vitézlő rend inkább educaltassék, abban ő Nagysága ő Felségéhez leendő efficax instantiáját kívánnyák.

Octavo. Nemes Szepes Vármegye a minémű elszenyvedhetetlen és minden Consultatiokban keservesen detegalt injuriákat oppressiokat szenved az Lyublyai Lengyel Possessorok és az Tizenhárom Város béliektől, az ő Kegyelmeknek adandó Nemes Szepes Vármegye Memorialeja szerint ő Nagysága előtt detegallyák, és meg orvoslásában fáradozzanak.

Nono. Korláth Familia igazságos dolga, hogy Pető Sigmond Uram részéről ellenkező Mandatumokkal s egyebekkel ne impeditassék, hanem egyszeri ő felsége resolutioja szerint az Jószágot apprehendalhassa, ő Nagyságánál alázatosan instállyanak; Hasonlókepen Bocskai István Uram ő Nagysága és Sós György Uram contractusán fundalt dolgok is Inhibitoriumokkal és egyebekkel hogy ne prepediáltassék, ő Kegyelme laborallyának, ő Felsége előtt tenne ő nagysága mind ezekről efficax recomendatiot.

Decimo. Nemes Lőcse Városa Templomához et ad pios usus Néhai Turzó Familia Sepulturájára rendeltetett Legatum az Besztercei Kamara által miként denegáltatott és Jesuitákra transferraltatott, erről adandó bővebb információ szerint ő Nagysága előtt munkálkodgyanak, hogy ő Nagysága specialiter instalna ő Felségénél, ezen pium Legatum ne distrahataltnék az Turzók Lőcsei Sepulturajoktól contra mentem Testatoris, et ipsam communem justitiam Libertatemque Patriae: azon is kérjék ő Nagyságát, hogy Szepesi Prépost Bárson Uramat cohibeallya, az Lőcsei Evangelicus Praedicatorokat in revisione Causarum Matrimonialum ne impediiallya, contra Arciculum 55 Anni 1647, et inibi denotatos.

Undecimo. Nemes Sárosmegye, Rákóczi Ferencz Uram ugy mint Feő Ispánya ellen való igazságos praetensióját secundum informationem Comitatus proponallyák, s más interessatus s injuriatus Vármegyékkel edgyütt, mivel az Feő Ispányok ad suam Majes-

tatim delati juxta Articulum 76 Anni 1647, inibique citatos, et Anni 1536 Articulum 36 officiis privari debeant, in ea forma eő Nagysága előtt repraesentalvan, az szerént eő Nagysága azt is eő Felségének az több dolgokkal repraesentallya és recommendallya.

Duodecimo. Nemes Szathmár Vármegye Ujlaki Györgyné Asszonyom Komlósi Mária Asszonyom dolgát recommendalvan igazságában promoveallyak eő Nagysága előtt, lehessen finalis executioja secundum Comitatus Literas Adjuticatorias.

Decimo Tertio. Az Rosaly Possessorok instantiáját, mivel Németek már egynehányszor, úgy mostan nem régen is hatalmasul az Rosaly Jóságot megdézsmálták, holot a memoria hominum Rosalyhoz biratatott Jóságban Dézmája nem járt; Követ Uraimék eő Nagysága előtt repraesentalyak, hogy eő Nagysága remediallya, mely dolog azon Possessoroknak Memorialejabul ki fog tetszeni.

Decimo Quarto. Az Szathmári Templom elvételét is proponallyák eő Kegyelmekek, Item Fái László és István Uraimék dolgát proponallyák; Hasonlóképpen Kende Gábor Uram Instantiáját, és Németi Városa adandó Informatioja szerént eő Nagysága előtt proponallyák.

Decimo Quinto. Nemes Szaboles Vármegyéből, Debrecen Városában bé szokót hűtös kezes és örökös Jobbágyságok restitutioja felül Követ Uraimék eő Nagysága előtt alázatossan installjanak, hogy az Méltóságos Erdéli Fejedelemnek méltóztassék arról irni, hogy meg bizonyosodván Jobbágyságok, az olyanok törvényesen adatodgyanak ki.

Decimo Sexto. Nemes Szabad Királyi Bártpha Városa Conci-visét és Jobbágyit Vojniczki az Biczi Kapitány arestaltatván 'ez mai napig is fogva tartjaminden marhájokkal edgyütt, melyről lészen informatiojok eő Kegyelmekeknek. Kérjék eő Nagyságát mi nevünkkel, hogy ebben eő Nagysága patrocinalyon Bártphai Uraiméknak, és Vojniczkinak irjon. Datum in Praeattacto Oppido Zemplin ex Congregatione nostra, die 19 mensis Aprilis celebrata Anno Domini 1666.

Parcium Regni Hungariae Superiorum
Tredecim Comitatum et Liberarum ac Regiarum Civitatum ablegati Nuncii.

* * *

Azon meggyőződéssel közöltük ezen okmányokat, hogy általuk nemzeti s egyházi történelmünk egyes korszaka, legalább egyes pontjai iránt az olvasó biztosb tájékozást, s tisztább világosságot nyerend. — Győr, jan. 10. 1868.

LISZKAY JÓZSEF.

Széles András feljegyzései a szathmári ref. egyházme- gye egyházközségei történetére vonatkozólag.

II.

Fejér-Gyarmat.

Nagy-Gyarmat és Kis-Gyarmat hajdan két, de már régóta egy név alatt ismert helység a hozzá tartozó uradalommal együtt s 1519-ben az Ecsedi Báthory familiáé volt. Szirmay Szathm. v. m. L. t. 1. p. 98. Hogy nagyon virágzó ekklezsiának kellett lenni a reformáció kezdetében, jele az, hogy akkor egyszerre több volt négy papjánál.

1569-ben, és így épen abban az időben, a melyben 1567-től fogva a lutherána vallásról a ref. vallásra állottak másokkal együtt a Szathmár vármegyeiek — akkor mondom, midőn 1569-ben a nagyvárad papi zsinatra II. János parancsolatjára meg kellett jelenni a ref. papoknak, hogy amaz unitária valláson levő Dávid Ferenczel és Blandratával disputáljanak, négy papok jelentek meg erről a Gyarmatról (mely akkor Szamos Gyarmatnak hivatott), kik mint más papok felett való érdemes papok azon terhes disputációra küldettek. Ezek voltak Medjesi István, Szoboszlai György, Varsányi Nikodemus, Nánási Gergely. kiket is úgy lehet nézni, mint Gyarmat reformátorait (mert a mint mondtam, a Calvinus tudománya csak 1567-ben és így ez előtt két esztendővel lett közönséggé a magyarok közt az 1567-ben bevétetett Helvetica Confessio által). És így ha négy pap elmehetett: otthon is kellett legalább egynek maradni. Ezekből látszik Gyarmatnak akkori nagy virágzása. Vid. Lampe Histor. Ref. p. 249.

Sok erdélyi nagy méltóságok voltak eleitől fogva nagy pártfogói ennek a gyarmati ref. ekklezsiának, mint ide való birtokosok. Ezt igazolja egyik harangján levő következő felírás: „in honorem ac gloriam Dei Filii Jesu Christi hoc opus curavit fieri Oppidum Fejér Gyarmat Illustrissimi magnificentissimi Domini Stephani de Báthor.“ (E felirathoz hasonló irat olvasható a mennyezeten felül levő gerendán, mely az egykor tökéletesen góth templom ujitásáról tanuskodik, s következőleg hangzik: „in honorem Dei hoc opus curavit F. Gyarmat tempore Judice primario Joanne Tóth. Anno 1671.“ E templom, minden tekintet nélkül az eredeti izlésre — „minden másunnan bevehető segedelem nélkül felerészben újra építettett.“ Lásd az egyházak javai, s egyházi tisztviselők fizet-

seit tartalmazó 180⁸/₉-ben keletkezett jegyzőkönyvét a szathmári e. megyének. Ugyancsak eme jegyzőkönyv állítása szerint a fenebb említett harang „felséges Báthory István fejedelem idejében öntetett volna az ő városa F. Gyarmat által 1587-ben.“ Ez alig állhat, mert Báthory István lengyel király s erdélyi fejedelem már 1576. október 13-án Ágostaban vízkórságban meghalt. Inkább hihető az, hogy azon „tekintetes és nagyságos Báthory István“ idejében öntetett, kinek jobbágya Kakas Lukács Gyarmat mezőváros birája mint tanu említették a Tardi Vörös Zsófia nagyari és felső-veresmarti jószágokba lett beiktatásánál 1595-ben. Lásd Szirmay Szatmár vmegye leirása 1. t. p. 9.)

1619-ben adott N. M. E. B. egy hat szegletű tányért ezen ekklézsiának, és így a Bocskay ideje után kevésel. Vid. Solymosi Visit. Prot. p. 213.

1640-ben adott ezen ekklézsiának Borbély István egy ónkannát. Ibid.

1646-ban gyarmati pap volt Mezőlaky Miklós, a ki a szathmárnémeti nacionális zsinatnak egyik tagja volt. Lampe p. 421.

1650-ben adott egy szép ezüst poharat Paka Márton, melylyel négy ezüst poharak volt a gyarmatiaknak még 1726-ban is. Ibid.

1656-ban igen tiszta aranyból adott egy nyolcszögű tányért nemes Csoknyay András. (Contulit generosus dominus Andreas Csoknyay). Ibid.

1668-ban nemzetes Uray Erzsébet asszony adott egy arany fonállal varrott szép keszkenőt. Ibid.

1668. die 8. Juni ment Kolosi Dániel beregi esperes Gyarmatra püspöki (generalis) zsinatra. És így akkor annak kellett tartatnia Gyarmaton. Vid. Prot. secund. Tractus Beregiensis pag. 190.

1677-ben Kis Mária adott egy szép abroszt, mely még 1726-ban is meg volt. Prot. Solymosi.

1681-ben a sopronyi dietán panasz tétetett, hogy Gyarmat mezővárosában a templomot, parochiát és az oskolát elvették a pápisták. Hist. diplom. p. 207. in app.

1883-ban Gyarmaton parciális szinódus tartatott.

1690-ben Gyarmatnak papja volt Kismarjai Veszelin Pál, a ki a szatmári traktus esperestje vala 1690-től fogva. Vid. Lampe 1. C. p. 615.

1701-ben die 11. Junii adatott ezen ekklézsiának egy ón

kannája. Prot. Visit. Solym. p. 213. Ekkor tájban volt itt pap Szöllősi András, a ki Beregszászba ment innen papnak.

1717-ben, és így a tatárfutásnak esztendejében, Baróthi Kelemen úgy subscribál a traktus protokollumába, mint gyarmati pap. Vid. Prot. Tarcali. p. 256. A gróf Bethlen Ádám géberjéni malma sabbathaléjának fele azon grófi-ház által 1717-ben ennek a papnek idejében adatott volt a gyarmati papok számára. Vid. Archiv. Tractus Fascic. 4. Ugyanannak a grófnak udvarából Gyarmaton járt a paprak 1) hat köből buzája, 2) 10 magyar forintja, 3) egy hordó bora, 4) egy ölö sertése. Vid. Prot. Visit. Solymosi. p. 54. et Prot. Békési. p. 37. És az efféle másunnan pótlódott fizetések lehettek annak okai, hogy a gyarmati ekklézsia maga oly keveset fizetett, hogy az még 1726-ban is 140 magyar forintnál és a stólánál egyebet a papnak nem adott. Ibid. Mely mellől a mellesleg való adományok elkopván, a mi időnkben szembetünőleg kevés volt a papfizetés ebben a nagy városban.

1722-ben tavasszal (de hihető még előbb is) itt lakott Kálai János a traktus ordinárius notariussa. (Vid. p. 256. Prot. Tarcali). Ennek 1724-ben 6-a Dec. az ekklézsiával való baját eligazítá az assessoratus Szatmáron: mindazáltal 1725-re csakugyan elment innen Ováriba. Megjegyeztetik róla, hogy akademikus pap volt. 1725-ben januárisban a visitacio ezeket jegyzi meg Gyarmatról: „Infra pagos etiam minores haec Ecclesia est ingratisissima, mercedem ministrorum hactenus etiam retinet, multa promittens, pauca praestans; nisi exolverint restantias Clarissimi Notarii et duorum Rectorum: maneat sine ministris.”

Megjegyeztetik ez is: „ez előtt vásárok alkalmatosságával nem szokott volt lenni isteni tisztelet a templomban.” 1725-ben hát megparancsolja a visitáció, hogy akkor is legyen. Vid. Prot. Vist. Solym. p. 53.

1725-ben jött Surányból tavasszal Vitéz István, de a ki már nem volt akademikus pap. Megmaradt 1726-ra is. Prot. Solym. Vis. p. 161. A visitátorok parancsolatjából ez a pap köteles levén a gyarmati ekklézsia javait azoknak inscripcióival leírva beadni a tractusra: megcselekedte azt. Ibid. pag. 161—213. Incédyné nevű erdélyi nagy uri asszony Erdélyből 1726-ban küldött egy különös szép recés keszkenőt a gyarmati ekklézsiának Vid. Solym. Vis. prot. p. 213. Ez a pap 1727-ben egy szép selyem keszkenőt adott a szentmártoni ekklézsiának az Ur asztalára. Vid. Solym. Visit. Prot. p. 26—124.

1729-ben mint traktusi assessor emlittetik. Vid. Solym. Causarum Prot. p. 56. Ez volt azután is. 1731-re is marasztatott ez a pap, a mikori vizitációból az is kijő, hogy két egyházfi volt ezen ekklezsiában (mert még akkor nem volt kurátor sehol). Vid. Prot. Visit. Solym. p. 254. A hadnagynak és annak társainak jelenlétében marasztatott 1732-ben is Prot. Vis. Solym. p. 282. Traktus notáriusává lett és marasztatott 1733. p. 299. Esperessé lett 1735. végén. Meghalt Gyarmaton 1737. die 22. sept. és azt az esztendő a traktusbeli papok töltötték ki. Vid. Prot. Jer.p. 12.

1733-ban jött Sz. Németiből (a hol pap volt) Jeremiás István, a ki a meghalt Vitéz Istvánnak egyszeriben successora lett a szeniorságban 1737-ben szept. 22-ik napján. Ennek parochiáját, mint a Vitéz Istvánét is nem vizitálták tiszteletből a Zoványi XIII. Cónonára való tekintetből a vizitátorok, s mivel ott a Cónonban ez van: „ipsimet Seniores a Synodo visitantur.“ Vid. Prot. Solym. p. 355. item Prot. Jeremiae p. 28. Az itt citált Jeremiás protokollomat ez kezdte, és erről neveztetik az. 1739. jan. és 1742-re ez van írva Gyarmatról: „in Gyarmat non est peracta sacra visitatio, quoniam nec erat necessum, est enim Parochia Senioris.“ Vid Prot. Jerem. p. 28. et 71. Melyszerint aztán soha mindaddig, míg ez a Jeremiás szeniori és gyarmati papi hivatalt viselt, a gyarmati ekklezsia nem vizitáltatott, és erről sehol sincs szó a Jer. protokollumában egész 1760. esztendőig, és így 18 esztendő alatt.

(Folyt. köv.)

Erdélyi János hites ügyvéd, a magyar akadémia, s a Kisfaludy-társaság rendes tagja, 17 éves tanári pályáját a sárospataki főiskolában 1868. jan 23. hirtelen halállal bezárta.

Tanárkodását a bölcsészet előadásával kezdette meg, jogi tantárgyak előadásával folytatta, s kedvenc tantárgya. az irodalom előadásával zárta be, de pályája végén ismét a bölcsészet felé fordult, s mint docens félévig metaphysikai előadásokat tartott, s így tanárkodása pályáját azon tantárgygyal rekesztette be, melylyel azt megnyitotta.

A magyar nyelv eredeti tisztasága, a szavaknak eszmei tartalmuk utáni sajátos használata mellett Erdélyi Jánosnak főérdeme a kritikának emancipálásása volt az alanyi önkény s gyarló úgy-tetszőség súlyos járma alól, s annak tudományos objektív alapra fektetése, és ez azon pont, hol Erdélyi János helyét betölteni bárkinek is nehezen fog sikerülni.

Béke hamvaira!

T a r t a l o m:

	Lap.
A positiv tanok és a kritika közötti viszony. A positiv és racionális tudományok. A fakultások pere. Perlaky Sándor. . .	1
A mai időben gyakran előforduló örültségek legfőbb okai, gyógy- és óvszerei lélektanilag fejtegetve. Szalai István.	27
Pál Korinthusban. Janka Gyula. ,	38
Tárca. Adatok a jezsuiták történelméhez. Dr. H. J.	58
— Mutatvány Vámbéry Ármin „Vándorlásaim és élményeim Persiában“ című művéből.	71
— A tizenhárom felvidéki megyék s szabad királyi városok folyamodványa I. Leopold királyhoz a Zemplén városában 1666-ki ápril 19-én tartott gyűlésből. Közli Liszkay József.	81
— Széles András feljegyzései a szathmári ref. egyházmegye egyházközségei történetére vonatkozólag. (Fejér-Gyarmat). . .	93

A

„SÁROSPATAKI FÜZETEK“

XII-dik FOLYAMA

ára, hatvan íven tiz szállítmányban:

Egész évre postán	6 frt. — kr.
Félévre „	3 „ — „
Háztól elvitetve egész évre	5 „ — „
„ „ félévre	2 „ 50 „

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

KIADJA

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET.

SZERKESZTI

Dr. HEISZLER JÓZSEF.

„A hol az Úrnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság.“

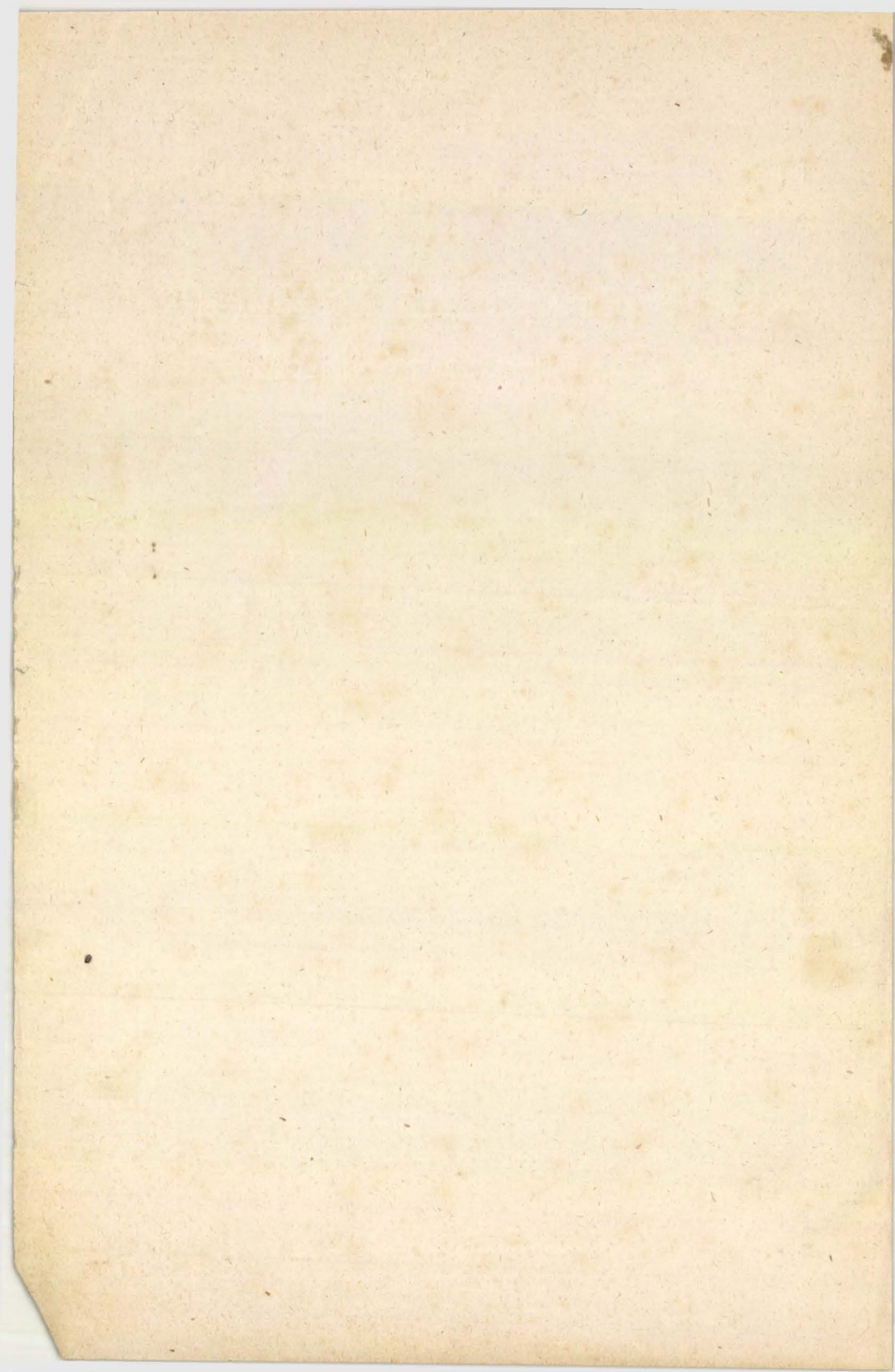
2. Kor. 3. 17.

XII. Évfolyam. — II. III. Szállítmány.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűivel.

1868.

A francia forradalom.

— Lermeniértől. —

Luther reformációja óta, azóta, hogy e wittembergi barát megosztá Európát, széttépte a pápaságot, egy hatalmas szakadást alapított, Franciaországba a kálvinizmust veté, Angliában nemzeti egyházat állított, később szükségessé tévé a 30 éves háborút; azóta, hogy előkészíté Descartes-ot, Locke-t, Spinozát, Kantot és Voltaire-t; azóta, hogy mindent felizgatott, eszméket, érzelmeket, arisztokrátiákat, demokrátiákat, királyokat, népeket, lelkiismeretet, mindent felforgatott, mindent megmozgatott, semmi nem történt Európában ily nevezetes. Anglia csinált ugyan revolúciót, de szigetére szorította annak nagyságát és termékenységét. Nem lett volna-e más esemény, mely a maga során szintén oly európaivá lesz, mint a refolmált keresztyénség?

A francia nemzet két századot fordított gondolata gyakorlára; a nélkül, hogy valamely politikai intézménye lett volna, által ment Descartes, Corneille, Racine, Bossuet és Moliere korából, Montesquieu, Rousseau, Voltaire korába; eszmék, mindig eszmék a Fronde végétől egészen 1789-ig; csodálkoztok-e még revolúciónk filozófiai jellemén?

De volt Európára nézve mintegy előhírnökül egy esemény. Amerika 1775-ben felkelt Anglia ellen, és Franciaország segítette: tevékeny gazdálkodása a történelemnek, mely az emberi jogok 1776-ki kinyilatkoztatásával összeköttetésbe hozza a francia szellemet, és egy Angliára veszélyes, nemzeti expedició által készített bevezetést egy kosmopolitikai forradalomhoz.

*) Philosophie du droit.

Melyek voltak XVI. Lajos alatt az ország politikai osztályai? A papság, a nemesség, a harmadik rend. A klérusnak a monárchia kezdetétől fogva feudális állapota volt: mint birtokos részt vett a nemesség érdekeiben; mint vallási testület a pápa és a királyság között ingadozott; majd a gallicana szabadságokhoz, a francia jogtudósok e művéhez ragaszkodott, majd Róma és az ultramontán theológia felé hajlott; de mindig hiányzott nekie az önállás, a függetlenség; nagy embereit és a nagyravágyókat a királyság szolgálatában tartotta; ilyenek Suger, d' Amboise, Mazarin, Richelieu, Fleury és Dubois; a forradalom gazdagságban, bőségben találta, de szolgaságban süllyedve és megromolva.

A nemesség kitüntette magát a háboru által és halhatatlan nevet szerzett magának, de mindig rendithetlen tudatlanságban élt, más politikai tudománya nem volt, mint a királysághoz való lovagias ragaszkodása.

Midőn a pénzügyi zavarok előidézték a rendek gyűlését (etats-generaux), mert megjegyzendő, hogy a legtermékenyebb revolúciók sokszor pénzügyi kérdéssel kezdődtek, nagy zavarban voltak az iránt, hogy mikép fog a harmadik rend megjelenni. A történelmi hagyomány úgy akarta, hogy térdre boruljanak. XVI. Lajos számos miniszterei közül egyik, mert ő könnyen változtatta őket, Montmorin azon szívességgel volt, hogy felszólította az írókat, adnának e tárgyban tanácsot. A felhívott közvélemény egy ember által nyilatkozott, ki a logikára és gondolatra csodálatosan organizált fej, az elvek minden következményeit követelő, és a szó valódi értelmében egy tökéletes doktrinaire; Sieyes abbé így tette a kérdést: „Mi a harmadik rend? Minden. Mi az ma? Semmi. Mi akar lenni? Valami.“

Valóban volt is az valami, mert egy hónappal a három rend összehívása után az tette a nemzetet. A harmadik rend követei természetesen érezték, hogy az ország belőlők áll, hogy nem az ő dolguk a papság és nemesség után futni, hanem ezek kötelessége a nép közé vegyülni, s vele egy testté lenni. Ők nyugodtan és bátran „assemblée nationale“ nemzeti gyűlésnek nevezik magokat,

teljes mértékben egyesítik a tartózkodást és bátorságot, kebelökbe vonják ellenállhatlan hatalommal az egyházat és az arisztokraciát; egy pillanatban eltűnnek a három rend, csak mély és valódi érzelemre volt szükség, hogy e két osztály eltörültesse és elmerüljön a francia népnek végtelen tengerébe.

Ne várjátok, hogy az alkotmányozó gyűlés szószerűen megalapított tekintélyeket és már híres neveket lássatok ragyogni. Homályos emberek jönnek itt napfényre; a számtalan ügyvédek közül, kik ellepték a padokat, minden nevezetességek megbuktak. Nehány ülés után Target, a törvényszék büszkesége nevetséges lesz, későbbben nem akarja védni XVI. Lajost; puha lélek, valóban méltó a megrovásra, ki elutasította a dicsőséget, mert életébe került volna. Itt a sor az ismeretlen embereken volt, Duport tanácsoson, roppant és systematikus fej; Barnav-on, a ragyogó, a nagylelkű Barnav-on, kinek fiatalsága, reményei és óhajításai oly jól képviselték a forradalom fiatalságát, reményeit és óhajításait; tüzes és őszinte, tud a sziveken uralkodni, engedvén magát is elragadtatni, szeretetreméltó szónok, kinek győzelmeiben nem volt semmi sértő és kinek egyetlen legyőztetésében nem volt semmi megszegyenítő, mert Mirabeau megkettőztetett erőlködése alatt esett le.

Mirabeau! . . . kimerítették a frázisokat e kolossus felett; hagyjuk tehát tüzes ifjúságát, szenvedélyei zaját és dühét, azon rajongó és lázas érzékenységet, mely őt munkáiban és kicsapongásaiban elragadta; még roppant szónoki tehetségét se magasztaljuk, mely első felleptével túlhaladta az angol szószerű minden fényét, s azok százades dicsőségéhez sorolja, kik Rómában és Athénében a legjobban beszéltek, és pedig rögtön, még kortársai szemében, és talán nem hágy más versenyzőt mellette az ujjabbak közül, mint Bossuet-t. De vegyük Mirabeaut az alkotmányozó gyűlés kebelében, az ő józan eszével és államférfiúi szellemével, ura a gyűlésnek, sejtí gyors ösztönnel, meddig kell törni és rontani, előre megjeleli a pontot a hol meg fog állani, hogy népszónokból miniszter legyen, és a democraciára, valamint a királyságra reá tegye lángesze diktátorságát. Felette van ő azon angломán párt-

nak, melynek az ostobasága, hogy türelmetlen volt oly ország iránt, melyet nem értett meg, ő nem állapodik meg azon kísérletnél, hogy átültetessék Franciaországba a két kamra felosztása; tudta, hogy ezen történelmi különválasztás épen oly szép Nagy-Britanniában, mint a minő lehetetlen oly korszakban, midőn a nép fejedelem. Mirabeau politikája az, hogy a végrehajtó hatalom egysége összeegyeztessék a törvényhozó hatalom egységével; ő megismerte, hogy a nép maga volt hatalmas, és hogy csupán király volt még lehetséges. Ha részletekbe ereszkedünk, Mirabeau mindent tanulmányozott, mindent megértett, felfogott; ő jártas az angol történelemben, a parlamenti előzményekben, nemhogy azokat másolja, hanem hogy belőlök merítsen szükséges tapasztalást; vegyék őt a legkülönbébb kérdéseknél, minők a bélyegjog, vető, dohány, színház, öröklés, béke- és háborújog, asszignáták és pénz, külpolitika, — ő mindenben egyenlőn jártas, mély és szenvedélyes. Ő a nemzeti szellem teljes filozófiai terjedelmével bir, és a mellett oly positiv, mint egy Pitt, vagy egy Chatam; végre ő magában foglalja egy maga a revolúció első három évét; ez azon halhatatlan munkás, ki annak első követ letette.

Minthogy atyáink 1789 ben a *novo* procedáltak és ujra teremtték a világot; mivel ők nem támaszkodtak nemzeti szabadalmakra és történelmi előzményekre, mivel Montesquieu, Rousseau, Diderot és Voltaire azon filozófia feudális bárói, zászlósbai, a mely az emberjogok kártáját előbb meghatározta, mintsem Lafayettete azt az alkotmányozó gyűlés szószékére vitte, természetes volt, hogy a revolúció azzal nyílt meg, és hogy az új alkotmány azzal kezdé, hogy az ember és polgár jogai filozófiai kinyilatkoztatását adja.

„A francia nép képviselői, nemz. gyűléssé alakulva, tekintetbe vévén, hogy az ember jogai nemismerése, elfeledése, vagy megvetése egyedüli okai a közszerencsétlenségeknek és a kormányok megromlásának, elhatároznák, hogy ünnepélyes nyilatkozatban előadják az ember természetes, elidegeníthetlen és szent jogait, a végett, hogy e nyilatkozat folyvást szeme előtt állván a társadalom minden

tagjainak, szünetlenül eszökbe juttassa jogaikat és kötelességeiket; a végett, hogy a törvényhozó hatalom tettei, minden pillanatban összehasonlítottatván minden politikai institúciók céljával, annál inkább tiszteletben tartassanak, a végett, hogy a polgárok felszólalásai, reklamációi, eztán egyszerű és kétségbevonhatlan elvekre alapítva, az alkotmány fentartására és az egésznek boldogságára szolgáljanak.

Ennek következtében, a nemzeti gyűlés elismeri és kinyilatkoztatja, a legfőbb lény előtt és védelme alatt, az ember és a polgár következő jogait:

1. cikkely. Az emberek szabadoknak és jogokban egyenlőknek születnek és azok is maradnak. A társadalmi megkülönböztetéseket nem lehet másra alapítani, mint a közös haszonra.

2. c. Minden társadalom, asszociáció célja az ember természetes és elévülhetlen jogai fentartása: e jogok a szabadság, a biztonság, a tulajdon és az ellentállás az elnyomásnak.

3. c. Minden uralom, szuverenitás elve lényegesen a nemzetben van; semmi testület, semmi egyéniség nem gyakorolhat oly hatalmat, mely meghatározottan attól nem származik.

4. c. A szabadság abban áll, hogy mindazt lehessen tenni, a mi másnak nem árt; e szerint minden ember természetes jogai gyakorlatának nincs más korláta, mint az, mely a társaság más tagjainak ugyanazon jogok élvezetét biztosítja. E korlátokat csak törvény által lehet meghatározni.

5. c. A törvénynek nincs joga megtiltani mást, mint a társadalomnak kártékony cselekvényeket. Mindazt, a mi a törvény által nem tiltatik, nem lehet gátolni, és senkit nem lehet annak cselekvésére kényszeríteni, a mit az nem rendel.

6. c. A törvény az egyetemes akarat kifejezése. Minden polgárnak joga van alkotásában részt venni személyesen vagy képviselője által; ugyanannak kell lenni mindenre nézve, akár védjen, akár büntessen. Előtte minden polgár egyenlő lévén, egyenlőn bossátható minden közméltóságokra, helyekre és hivatalokra, képes-

sége szerint, más megkülönböztetésre nem nézve, mint erényeik és tehetségeikre.

7. c. Senkit nem szabad vádolni sem letartóztatni máskép, mint a törvény által meghatározott esetekben és formák szerint. Azok, a kik önkényes rendeleteket sürgetnek, kiadnak, végrehajtnak, vagy mások által végrehajtnak, büntetendők; de minden polgár, ki a törvény értelmében idéztetik vagy elfogatik, tartozik azonnal engedelmeskedni; ellenszegülés által vétkessé teszi magát.

8. c. A törvénynek nem szabad más büntetéseket szabni, mint a melyek határozottan és világosan szükségesek, és senki nem büntethető máskép, mint a vétket megelőzőleg hozott és kihirdetett törvény értelmében és annak törvényes alkalmazása mellett.

9. c. Minden ember ártatlannak vétetvén, még csak vétkesnek nem nyilatkoztatott ki, ha elkerülhetlennek ítéltetik letartóztatása, minden szigorúságot, mely nem szükséges, hogy személyéről biztosság szereztessék, keményen el kell nyomni a törvénynek.

10. Senkit nem szabad nyugtalanítani véleményeért, ha csak nyilvánítása a törvény által felállított közrendet nem zavarja.

11. c. A gondolatok és vélemények szabad közlése az ember egyik legbecsesőbb joga; tehát minden polgár szabadon beszélhet, írhat, nyomathat, csakhogy a törvény által meghatározott esetekben ezen szabadsággal való visszaélésért felelős.

12. c. Az ember és polgár jogai biztosítása közérőtt tesz szükségessé; ezen fegyveres erő tehát mindenek érdekében állíttatik, és nem magán hasznára azoknak, a kikre bizatik.

13. c. A közérő fentartására és az igazgatás költségére elkerülhetlen a közadó; azt egyenlően kell kivetni minden polgárok között, tehetségeik arányában.

14. c. Minden polgárnak joga van meggyőződni személyesen vagy képviselője által a közadó szükségességéről, abba szabadon beleegyezni, alkalmazása felett örködni, mennyiségét, kivetését és idejét meghatározni.

15. c. A társadalomnak joga van kormánya minden tisztviselőjét feleletre és számadásra vonni.

16. c. Minden oly társadalom, melyben a jogok garanciája nincsen biztosítva, sem a hatalmak elkülönítése meghatározva, nem bir konstitúcióval.

17. c. A tulajdon sérthetlen és szent jog lévén, attól senki meg nem fosztathatik, ha csak a törvényesen meghatározott köz-szükség azt világosan nem kívánja, igazságos és előleges kárpót-lás föltétele alatt.

Igy az alkotmányozó gyűlés eltörölte azon intézményeket, melyek a szabadságot és a jogok egyenlőségét sértették; szervezte Franciaországot, a törvényhozást és közigazgatást újra alkotta, felállította a végrehajtó hatalom egységét és törvényhozó hatalom uralmát, elintézte az esküdtszéket, a nemzetőrséget, eltörölte a kínzó vallatást, a torturát, a büntető törvénytudományt reformálta, kinyilatkoztatta Európának, hogy a francia nemzet lemondott arról, hogy hódítási szándékkal kezdjen háborút és soha nem fogja fegyverét akármely nép szabadsága ellen fordítani. E gyűlés való-ban alkotmányozó volt, és teljesen képviseli a francia forradalom filozófiáját.

A mi első revolúciónknak három korszaka van, az alkotmá-nyozó gyűlés, a konvent, és a császárság; ezek az 1789-kieszmé-nek igazi frázisai, melynek kitörülhetlen egysége kapcsolja össze ezen három nagy történet festői ellentételeit, s felettük uralkodik.

A konvent felett rövid lesznek, ez a kivételes és tragikai kor-szak, melyben a demokracia oly kegyetlen volt, mint XI. Lajos és IX. Károly, melyben a filozófia túláradván saját körén, örült-ségében a keresztyénség elnyomásáról és a feltétlen, általános egyenlőségről álmodozott, melyben a pártok egymást felfalták, melyben a halál elragadott mindent Barnave-tól egészen Robes-pierre-ig; de mégis hősi korszak, melyben az ország földének füg-getlensége, azaz a hazáé, fentartatott; melyben a konvent, körül-véve Európa által mint egy vadkan az ő tanyáján, kiküldé a hatá-rokra bámulatos forradalmi seregeit, melyeknek nem volt sem ke-nyere sem saruja, de pazarolták véreket, sokszorozták a győzelmet a köztársaság szolgálatában, és úgy szólván egy rettentő hadi

négyszöget képeztek, melynek közepette Franciaország lehetett marcangolva, hanem az idegen járomtól szabad, hanem független, hanem győzedelmes.

E korszak két történelmi eredménye, az ország földének sértetlensége, és a nemesség javainak a nép között való felosztása.

Hogy a konvent küzdelem volt, annak akarjátok-e bizonyságát? Uralma alatt az alkotmány folyvást fel volt függesztve; fel-függesztettek sokkal más dolgot is, felfüggesztették a humanitást.

Tovább megyek, nem mintha szivemben a legkisebb aggodalom volna, kárhoztatni azt, a mi arra méltó, vagy panaszkodni a felett, a mi szerencsétlen volt. De végre is a történelem nem idyll, arra rendeltetve, hogy az embert örökös boldogságban mutassa, a boldogság honában, hol tej és méz patakjai folynak. Nem; ez küzdelem és harc tere, hol az előnyt sokszor igen drágán kell megfizetni, hol a célhozjutás végett győzelmesek és legyőzöttek véres nyomain kell keresztül hatolni.

Első korszakában a forradalom megállapította szellemét és filozófiáját, létele második mozzanatában konventté szedte össze magát, hogy megütközzék ellenségeivel és magát védje; a harmadik korszakban egészen egy emberbe ment által, ki hódítóvá és törvényhozóvá tette, körülvette imperátori biborral, pályáját szolgálatában kezdette, valóban csak az által létezett, aztán elfeledé és megbukott.

Hogy Franciaország fáradt volt a direktórium alatt, hogy joga volt az lenni, hogy a nyugalom és állandóság vágya politikai szabadsága elhagyására ragadta, ez igaz, de másodrendű dolog, és nem elégséges Napóleon pályáját megfejteni. De az ország mindaddig bekerítve, ostromolva érzé, a nélkül, hogy jól meggondolná, a kezdeményezés, a hadi dicsőség szükségét, mely a francia nevet Európán keresztül elterjeszsze. A revolúció erélyesen, hősileg védte volt magát, de nem vala hódító, nem volt merész és kihívó Európával szemközt, még nem szólt úgy, mintha négy ötszáz év legitimitása lett volna testén; Napoleon által egy más legitimitáshoz jutott, a dicsőségéhez. Egy nap jelentették az első konsulnak,

hogy Ausztria beleegyezett a francia reszpublika elismerésébe: „Valóban, válaszolá az, tehát a napot ismeri el fényes délben.“ Magát megismertetni sok volt; törvényeket adni másoknak még több: és a francia revolúció, miután előbb határain küzdött, most bejárta a világot.

Ha az alkotmányozó gyűlés politikai filozófiája elveit határozattá tette, meghagyta háta mögött a régi Franciaország polgári és házi intézményeit, melyeket átalakítani és az új tanokhoz alkalmazni szükséges volt*). De valamely forradalom első lelkesedésében készséggel kibocsáthatni egy politikai szervezet lényeges elveit; hanem a törvénykönyvek szerkesztéséhez, a polgári élet és a kereskedelmi szerződések rendezéséhez idő és biztos helyzet kell. A konszulság és a császárság megadta azt is, ezt is, akkor lettek kidolgozva a kodexek, melyeket iskoláinkban tanulunk; az egyenlőség nem volt többé filozófiai maxima, hanem életbelépett visszahívhatlanul a francia nép családi erkölceiben.

Mind ez nagy volt és szükséges, hanem hogy a revolúció uralkodhassék mind fegyverrel, mind törvényekkel, egy rettentő egységbe kellett magát összevonni, és ez egység nem állhatott másban, mint egy emberben. De egy másik ellenállhatlan következésnél fogva, ezen személyi egység nem lehetet más, mint a zsarnokság, mely azzal végzé, hogy megvesztegette, megrontotta azt, a kinek kezére bízva volt. A császári trón magaslatáról Napoleon alatta látván a föld királyait, aztán a kisebb fejedelmeket, végre a népeket, lehajolt, hogy megszemlélje e végtelen sokaságot, melynek zaja elhalt lábainál, feje megszédült.

Jelenleg két ellenkező véleményre oszlnak meg a szabadság barátai. Ki az, a ki előre látná Napoleon történelmében, mikor lesz ideje azt megírni? Nem lehet tagadni, a császár kortársai között mind az, a kinek eszében függetlenség és lelkében nagyság volt, elégedetlenséget táplált szívében és surlódásban volt vele.

*) Törvénykönyveink történelmi és egyszersmind philosophiai jelenét különösen a Code-civil-ét, másutt méltányoltam. Introduction générale á l'Histoire du Droit, chap 20.

Napóleon, a népből származva, a nép akarata által jutott a biborhoz, mi mellett a történelem bizonytságot tesz, a nélkül, hogy a hatósági lajstromokba beirt szavazatokat számba venné, elfeledé népi eredetét, mély önzésnek adta által szívét, és a mi még szomorubb, az emberek és emberiség megvetésének: halálos és megmérgező hajlam, melyért mint engesztelő áldozatokat azon hizelkedőket tenném felelőssé, kik nagyságában elvakították, száműzetésben elhagyták. Akkor volt oly idő, melyben a császárral ellenkezni a nemes lelkek feladata lett. A Carnot-ok, Daunoa-k, Benjámín Constant-ok azt kötelességöknek ismerték; jogosult és dicsőséges ellentállás, mely által e kiváló férfiak megakadályozták a szabadság elévülését. Ellenben a nép, a nélkül, hogy boncolgatta volna a dolgokat, az ő mély ösztönéből, a nélkül, hogy megrenditené a mindenekre nehezülő egyenlő elnyomás, a császárt mindig úgy üdvözlé, mint a revolúció gyermekét; úgy tekinté makacson, mint emberét és bajnokát, hogy őt a legegyetértőbb és legélénkebb népszerűség által, mely valaha emberi nevet megdicsőített, az utóknak ajánlja. Mi azt hiszszük, hogy az egyesek ellenzéke mindinkább el fog tűnni az összes nemzet nyilatkozata mellett, és hogy a nép szelleme többet fog nyomni a mérlegben mint néhány írók elmés kritikája.

Minő volt tehát e férfi, kit a világ majd bálványozott, majd rettegett? Volt benne Mahometből, Caezárból, Nagy-Károlyból, és a mi több e férfi Napoleon volt. Más földön születve mint Franciaország, egy szigeten Róma és Páris között, olasz és orientális képzelettel, egészen józan és élénk francia szellemmel, kiskamlik felfogásunk alól, ha a positiv, és középszerű eszmék sorára szorítkozunk. Összehasonlíták Napoleont és Washington: bizonyosan Washington a legtisztább jellem, melyet a szabadság a maga képére alkothatott; de azt akarjátok-e, hogy egy korszikai egy amerikaihoz hasonlítson, és hogy Napoleon az unio generálisát vegye mintául? Vegyük tehát a történelmet az ő eredetiségével és poezisével; gyönyörködünk kimerithetlen termékeiben, melyeket utján elsóz; lássuk, hogy szintén oly gazdag, mint taka-

rékos létére, mint bocsát meg egy kis roszt a sok jóért, és hogy semmit sem használ halhatatlan tettein legdicsőségesebb fiának a nagy Napóleonnak.

Egy hires nő egészen félreismerte a császárt. Belőle mintegy rossz szellemet, megtestesült démont csinált. De Staël asszony valami erősebbet támadott meg önmagánál: őt ellenségül birni az utókornál minden más dicsőségre mint a császáré, pótolhatlan szerencsétlenség volna; de női részrehajlásának minden ékesszólása nem győzhet Napoleon ellen. A mi több, ha más helyzetben van, az Alletagne szerzője másképp irt volna; a nagy emberek feladata felfogni a nagy embereket, és Staël asszony méltó volt, hogy megértse a császár lelkét, ugyanazon okból, melynél fogva Montesquieu feltárta Nagy-Sándorét.

Mi 1814-ben oly nép szomorú látványát adtuk, mely magát elhagyja, és országa védelmet a hadseregnek engedi. Akkor az utolsó invasióval oly dynasztia érkezett meg, melyről azon időkben senki sem hallott beszélni, mely visszakövetelte a trónt, azt állítván, hogy csupán ő boldogíthatja Franciaországot. Fox Károly azt mondá, hogy a legszerencsétlenebb forradalom egy restauráció. Miért igaz e szó és miért egyezik össze Anglia és Franciaország kettős történelmével?

Midőn egy száműzött dynasztia visszafoglalja a trónt, nincs más jogcime és gondolata, minthogy a nemzet azon részének érzelmeit és kívánatait képviselje, a mely nem akart az új eszmék és a befejezett forradalom zászlója alá menni. A történelmi legitimitás a multnak követelésein nyugszik, mely a társadalom jelene és jövője felé akar emelkedni, és nem lehet restauráció, mely arra nem gondolna, hogy a forradalmat kényszeríti magát legyőzöttnek vallani. Akkor közönségesen három vélemény között oszlik meg az ország. A legitimitás tiszta és teljes hívei abból első társadalmi elvet akarnak csinálni. Más becsületes és jószándéku személyek így szólnak a legitimitásnak: Igen, igazad van, és mi elismerjük benned a politikai alkotmány legfőbb elvét; de egyezzel meg te is abban velünk,

hogy míg távol voltál, addig történt itt valami és hogy új tények mentek teljesezésbe s fejeztettek be. De ezen tények a nép jogai és érdekei; bemutattatnak ezek a legitimitásnak, hogy amnesziát adjon nekik, és méltóztassék pecsétjével és kiváltságával megerősíteni és fedezni. Végre más, ítéletjében teljesebb és világosabb emberek, mindjárt kezdettől kinyilatkoztatják, hogy e két elv összeegyeztethetlen, szövetkezését képtelennek, monstruosusnak tartván, és visszautasítják a megalkudást a multnak felsőbbségére a jelen felett. Tudjuk e három vélemény közül melyik diadalmaskodott. Valamely restauráció nem lehet soha más rövid átmenetnél; ez a réginek utolsó erőmegfeszítése, hogy föléledjen és uralkodjék: ideiglenes feltámadás, vagy inkább erőszakos kiásás a sírból, mely csak még jobban világossá teszi a visszavonhatlan halált, mely a régi dynasztia arcát megdermeszté.

Szükséges, hogy az ország alkotmánya egyetlen egy elv folyása legyen: ha ez így nem volna, nem tulajdonitnának oly nagy fontosságot a chárták előszavának. Idéztem az emberjogok kinyilatkoztatását, mely az 1791-ki alkotmányt bevezeti. XVIII. Lajos, restaurációi királynak teljesen felvilágosott ember, oly előszóval kezdé chártáját, mely azt a királyi önkényből, a legitimitásból származtatta. Mit tettek az 1830-ki revolúció után? Mellőzték a praeambulumot. Mit jelent ez? Hogy a legitimitás és a nemzet fensősége, souverenitása közül egyiknek helyet kell csinálni a másik számára; itt lehetetlen az eclectismus.

Mi marad tehát fenn Franciaországban két forradalom után, nem elméletben hanem gyakorlatban? Minő az egész világ által elismert valóság, mely előtt megdőlték mindazon különféle ábrándok, melyek néhány napig fénylettek? E kérdésre, melyet 1789. Sieyes tett, jelenleg sokkal könnyebb és egyetemesebb lesz a felelet: mi marad fenn Franciaországban? A nép. Franciaország egy nagy demokracia különféle fokok szerint. Nincs többé testületbe egyesített klérus, a papok a közerkölesnek tisztviselői, az országos pénztárból fizetve. Nincs többé történelmi nemesség. Miben fekszik minden dolgok oka? A francia nép jogaiban és érdekeiben.

És ezen értelemben igaz, hogy minden uralom a népnél van; t. i. hogy a souverénitás, az ész, az igazság, az akarat e vegyülete, mely mind azt képviseli, a mit valamely nép hisz, gondol és akar, a népben van és nem másutt.

PERLAKY SÁNDOR.

Lykurg és Solon törvényszerzése.

— Schiller után. —

I.

Lykurg törvényei.

Lykurg tervének illő méltánylására nézve tekintetbe kell venni Spárta akkori politikai helyzetét; és ismerni, tanulni az alkotmányt, melyben Lacedämon volt, midőn ő új javaslatával fellépett.

Két király, mindegyik egyenlő hatalommal felruházva, állott az állam élén; mindegyik féltékeny a másikra; mindegyik tevékeny magának pártot csinálni, és az által tróntársának hatalmát korlátozni. Ezen féltékenységgel a két első király Prokles és Eurysthentől kezdve mind a két vonalon nemzedékről nemzedékre átszállt Lykurgig: úgy hogy Spárta ezen hosszú időszak alatt szünetlenül pártoskodások által nyugtalanított. Mindegyik király nagyobb szabadalmak engedményezése által igyekezett a népet megnyerni: és ezen engedmények a népet féktelenségre, s utoljára lázadásra vezették. Az állam az egyed- és népuralom között ingadozott ide s tova; és gyors változással egyik túlságból a másikba ment által. A nép jogai és a királyok hatalma között határvonalak még nem voltak húzva; a gazdagság néhány családnál összpontosult. A gazdag polgárok zsarolták a szegényeket; és ez utóbbiak kétségbeesése felkelésben tört ki.

A benső viszály által rongált gyenge államnak harcias szomszédainak zsákmányul kelle esni; vagy több kisebb kényuradalmakra oszolni.

Ily állapotban találta Lykurg Spártát. A királyi és népjognak bizonytalan határai, a szerencse javainak egyenlőtlen felosztása a polgárok között; közszellem és egyetértés-hiány, és teljes politikai elerőtelenedés valának a tények, melyek a törvényszerző előtt nyomasztólag feltárultak, s melyeket törvényszerzésénél kiválóan tekintetbe vőn.

Midőn elérkezett a nap, melyen Lykurg törvényeit kihirdetni akarta, harminc előkelő polgárt, kiket már előre meg nyert tervének elfogadására, arra birt, hogy a piacon felfegyverkezve jelenjenek meg, hogy azok, kik netán ellenszegülnének, megfélemljenek. Charilaus — a király ezen megrémülve, a Minerva templomába futott, mert azt hitte, hogy az egész eljárás ő ellene intézett légyen. De eloszlatták ebbeli félelmét, és visszahozták a helyszínre, hogy Lykurg tervét ő is tettleg támogatná.

Az első intézmény az uralkodást, kormányzást illette. Elejét veendő jövőben mindenkorra annak, hogy a köztársaság a királyi zsarnokság és féktelen népuralom között ide s tova hanyattassék, Lykurg egy harmadik hatalmat állított — mint ellensúlyozót: tanácsot alakita. A tanácsosoknak, kik számszerint 28-an és így a királyokkal 30-an voltak, a nép részére kellett állni, ha a királyok hatalmokkal visszaéltek; ha pedig ellenkezőleg a nép hatalma akart felülkerekedni, az ellen a királyokat oltalmuk alá venni. Jeles rendelkezés, mely által Spárta megmenekült minden erőszakos benső viharoktól, melyek eddigelé meg-megrázkódtatták. Ez által lehetetlenné tétetett egyik félnek a másikat letiporni. A tanács és nép ellen a királyok mitsem tehettek; és épen oly kevésbbé vergődhetett túlsulyra a nép: ha a tanács a királyokkal egy kézre dolgozott.

Azonban egy harmadik esetnek nem vette elejét Lykurg, t. i. ha a tanács is visszaélne hatalmával? A tanács, mint középtag, a közsensé veszélyeztetése nélkül egyesülhetett épen úgy a királyokkal, mint a néppel: hanem az állam veszélye nélkül a királyoknak nem lehetett egyesülni a néppel a tanács ellen. A honnan ez utóbbi ezen előnyös helyzetet el is kezdte mindjárt felhasználni:

és hatalmát túlesapongólag gyakorolni: mi annyival inkább sikerült, mert a tanácsosoknak csekély száma könnyűvé tette, hogy egymással egyetértsenek. Lykurg utóda ezért kipótolta eme hiányt, felvigyázókat (ephorokat) állított, kik a tanács hatalmát féken tartanák.

Veszélyesebb és vakmerőbb volt a második intézkedés, a melyet Lykurg tett. Ez abban állott: az országot egyenlő részben a polgárok között felosztani, és ez által a gazdag és szegény közti különbséget végkép megszüntetni. Az egész Lakonia 30,000 telekre, a Spárta város körüli szántóföld 9,000-re osztatott; és mindenik elég nagy, hogy belőle egy család bőven megélhessen. Spártának ez által ígő szép tekintete lőn, és Lykurg gyönyörködött eme látványban, midőn ennek utána az országot bentazta. Egész Lakonia — így kiáltott fel — hasonló egy birtokörökséghez, melyen a testvérek egymással testvériesen osztottak meg!“

Lykurg mint a földeket, épen úgy felosztotta volna az ingó javakat is: de ezen szándékának legyőzhetlen akadályok álltak ellenébe. Megkísérlé tehát mellékuton az ezen célhoz való jutást: hogy a mit hatalomszóval meg nem szüntethetett, önmagától szűnjék meg.

Azzal kezdte meg ezt, hogy eltiltott minden arany és ezüst pénzeket; és helyökbe vas-pénzeket hozott be. Még pedig egy nagy és nehéz darab vasnak igen csekély értéket adott, hogy téres helyiség szükségeltessék kis összeg pénz eltevésére is, és sok barom annak hozdozására. És hogy soha meg ne kíséreltessék ezen pénzt vasértéke végett becsülni és összegyűjteni: a vasat — melyerre használt — előbb megtüzesítve ecetbe mártatta és megkeményítette, mi által minden más használatra alkalmatlanná lőn.

Ki törekedett volna most már lopni, vagy magát megvesztegettetni, vagy gazdagságot gyűjteni, midőn az abból származó nyereség sem el nem rejtethetett sem nem használtathatott!?

De Lykurg ez által nemcsak a fényűzésre való eszközöket vonta el polgártársaitól, hanem eltávolította egyszersmind sze-meik elől mindazon tárgyakat, melyek őket arra ingerelhették

volna. Spártának vaspénzét egy idegen sem használhatta, és másikat nem adtak érette. Minden művészek, kik a fényezésnek voltak munkásai, eltűntek Lakóniából; egy külföldi hajó sem jelent meg többé kikötőiben, egy kalandor sem mutatkozott többé, hogy szerencséjét ezen országban keresse; egy kereskedő sem jött, hogy a hiuságot és kényelmet megadóztassa, mert nem vihettek magokkal mást, mint csak vaspénzt, mely minden más országokban megvettett. A fényezés megszűnt, mivel többé senki nem volt, a ki azt fentartotta volna.

Lykurg még más módon is ellene munkált a fényezésnek, és az ezzel együttjáró kéjelgésnek. Azt rendelte, hogy minden polgárok közhelyen együtt közösen étkezzenek; és az előirt módon készített mindennemű ételben egyformán részesüljenek. Meg nem engedtetett, hogy bárki is otthon ingyenckedjék, tulajdon főzés által drága eledeleket készíttessen. Mindenki köteleztetett havonként bizonyos összeget adni élelmiszerekre a közétkezéshez; és azért az államtól kapott ételmet. Közönségesen 15-en étkeztek együtt egy asztalnál; és hogy valaki asztaltársnak a táblához felvétessék: erre nézve a többinek valamennyinek beleegyező szavazatát kellett birnia. Kimaradni senkinek sem volt szabad helytálló mentségnélkül. És ezen szabály oly szigoruan megtartatott, hogy Ágis is — egyike a későbbi királyoknak — midőn egy dicsőn vezérlett hadjáratból Spártába visszajött, és feleségével magánosan étkezni akart: a felvigyázóktól (ephoroktól) tagadó választ nyert.

A spártaiak eledelei között nevezetes a fekete leves; étel, melynek dicséretére mondatott, hogy a spártaiakat jó vitézekké tette, mert nem volt oly nagy rossz — meghalni, mint fekete leves öket megenni. Egyébiránt evésidejüket vidámsággal és tréfával fűszerezték, mert Lykurg is oly nagy barátja volt a társasörömnök, hogy a nevetés istenének házában oltárt emelt.

Lykurg ezen közös étkezés behozatala által igen sokat nyert céljára nézve. Megszűnt minden fényezés a drága asztalikészletekben, mert a közasztalnál olyat nem használhattak. A kéjelgésnek mindenkorra eleje vétetett; erős és egészséges testalkatuk

lőnek ezen mérséklet és rend következtében, és az épséges atyáktól erős gyermekek származhattak az államnak. A közös étkezés által megszoktak a polgárok egymással élni, és magokat mint ugyanazon államtestnek tagjait tekinteni; nem is említvén, hogy oly egyenlő életmódnak a kedélyek egyenlő hangolására is befolyással kellett lenni.

Egy másik törvénycikk azt rendelte: hogy egy háznak sem szabad más minőségű tetejének lenni, mint a mely fejszével készíthető, és más forma ajtóinak, mint a melyek csupán fűrész segítségével csináltatnak. Ily rossz házba eszébe sem juthatott bárki-nek is drága bútorokat szerezni: mindennek az egészszszel kellett öszhangzani.

Lykurg jól fogta fel, hogy nincs elég téve azzal, hogy polgártársai számára törvényeket szerez, hanem polgárokat is kell ezen törvények számára alkotni; a spártaiak lelkiületében alkotmányának az állandóságot biztosítani, ezekben az idegen benyomások iránti fogékonyságot elnyomni.

A honnan törvénszerzésének legfontosabb része, mely a nevelésre vonatkozott. Ez által zárta be mintegy a kört, melyben a spártai államnak maga körül mozognia kellett. A nevelés volt az államnak legfontosabb műve; és az állam a nevelésnek tartós műve.

Gondját a gyermekekre kiterjesztette egész a nemzés forrásáig. A hajadonoknak testét testgyakorlások által megedzette, hogy erős, egészséges gyermekeket könnyen szülhessenek. Szinte ruházatlanul jártak, hogy az időjárás minden viszontagságait megszokják és ártalom nélkül kibírják. A vőlegénynek ugy kellett őket elrabolni; és azután is csak éjjel, akkor is alattomban volt szabad meglátogatni. Ez által a házasság elsőbb esztendeiben egymás előtt mind a ketten idegenek maradtak, és szerelmök folyvást új és élénk maradt.

A házasságból minden feltékenység száműzetett. A törvénszerző mindent, a szemérmetességet is, alárendelte főcéljának. Feláldozta a női hűséget, hogy egészséges gyermekeket nyerjen az

államnak. A gyermek mihelyt megszületett, az államé lett. Az atya és anya elvesztették. A nem szerint választott vének megvizsgálták, és ha erős s szép alaku volt, átadták egy nevelőnőnek; ha pedig gyenge és hibás alkotású volt, ledobták a Taygetus hegy alatti mélységbe.

A spártai nevelőnők az edzett nevelés folytán, melyben a gyermekeket részeltették, egész Görögthonban híresek lőnek; és távoli országokba is hivatattak. A gyermek, mihelyt hetedik évébe lépett, tőlök elvétellett, és korabeli gyermekekkel közösen neveltetett, tápláltatott és oktattatott. Korán tanították őket nehézségekkel dacolni, és testgyakorlatok által tagjaik könnyű és sikeres használatára juttatni. A felnőttek jelen voltak minden játékaiknál, megfigyelték a fejlődő tehetséget, és élesztették a dicsvágyat dicsérés vagy gyalázás által. Ha jóllakásig akartak enni, akkor az ételmi szereket lopniok kellett; és a kit rajta érték, kemény fenyíték és gyalázat várt rá. Lykurg azért választá ezen eszközt, hogy korán megszokják a cselet és fortélyosságot. Tulajdonságok, melyeket a harci célra, melyre őket képezte, épen oly fontosnak hitt, mint a testierőt és bátorságot. Már jeleztük fentebb, Lykurg mily kevésbé volt lelkiismeretes az erkölcsiségre nézve, ha attól függött, hogy politikai célját elérje. Egyébiránt tekintetbe kell venni, hogy sem a házasság megszenteltségtenítése, sem ezen parancsolt tolvajlás Spártában politikai kárt nem okozhattak, mely minden más államban következése lett volna. Miután az állam vállalta magára a gyermekek nevelését, ez független volt a szerencsétől és a házasság tisztaságától. Miután Spártában kevés érdeme volt a tulajdonnak, és csaknem minden javak közösek voltak, a tulajdon biztonsága nem volt valami fontos körülmény; és annak megtámadása, kivált ha azt az állam intézte és általa célját érte el — a legesekélyebb polgári vétség.

A spártai ifjaknak meg volt tiltva magokat felékesíteni, kivévén ha ütközetbe vagy más egyéb nagy veszélybe mentek. Ekkor megengedett nekik hajokat szépen feldisznítani, és fegyverükön cifraságokat hordani. „A haj — azt mondá Lykurg — a szép

embereket szebbé, a rutákat ijesztővé teszi.“ A törvénszerzőnek bizonynyal finom műfogása volt az, hogy mulattatót és ünnepélyest kapcsolt a veszély alkalmakhoz; és az által elvette azoknak rettentését. Sőt még tovább ment. Háboru idején a szigorú fegyelemmel is felhagyott; az életmód akkor szabadabb volt, és a kihágások kevésbbé büntetettek. Innen lőn, hogy a spártaiaknak a háboru egyetlen mód volt az üdülésre; és örültek annak, mint valami örvendetes alkalmatosságnak.

Ha ellenség közeledett, a spártai király rákezdette a kas-tori dalt; a katonák fuvola-éneklés között haladtak előre tömött sorokban, és a zene hangjánál örömmel és rettenthetlenül mentek szembe a veszéllyel.

Lykurg terve magától hozta, hogy a tulajdonhoz való ragaszkodás a haza iránti ragaszkodásnak messze utána álljon, és hogy a kedélyek semmi magángond által le nem veretve, csak az államért hevüljenek. Ezért helyesnek és szükségesnek találta, hogy polgártársait megkimélje a közönséges életfoglalkozásoktól, és ezeket idegenek által végeztesse, nehogy csak egyszer is a munkagond, vagy a családi foglalkozásokon való merengés lelköket elvonja a haza érdekétől. A ház dolgai és a földek mivélése ennél fogva rabszolgákra bízattak, kik Spártában baromhoz hasonlóan lenézettek. Helótáknak nevezték őket, mivel a spártaiaknak első rabszolgái a szinte Lakoniában fekvő Helos nevű város lakosai voltak, kiket legyőztek és foglyokká tettek. Ezen Helosiakról neveztettek görögösen azután minden spártai rabszolgák, kiket harcaikban zsákmányul ejtettek.

Iszonytató, a mint bántak ezen szerencsétlenekkel Spártában. Ugy tekintették őket, mint csupán eszközöket, kiket politikai célokra úgy használtak, a mint akartak, és az emberiséget benők kebelrázó módon meggyalázták. Hogy a spártai ifjuságnak az italban való mértéketlenségtől elijesztő képet szolgáltatassanak, ezen helótákat kényszerítették tulságos ivásra; és ilyen állapotban nyilvános szemlére állították ki. Ocsmány dalokat daloltattak

és nevetséges táncokat táncoltattak velök. A szabad polgárok táncra nekik tiltva volt.

Használták őket még sokkal emberietlenebb célra is. Ez azért cselekedte az állam: hogy vakmerő ifjainak bátorságát nehéz próbára kitévés által fokozza, és a véres előjátékok által őket a harcra előkészítse. A tanács t. i. bizonyos időpontban kiküldött az országba néhány ifjat, kiknek egy kis enni valón kívül az utra nem adatott más, mint tör. Meg volt nekik hagyva, hogy nappal elrejtőzzenek, éjjel pedig az utakra álljanak, és vérjék agyon a helotákat, a kik kezekre kerülnek. Ezen intézményt nevezték kryptia-nak = les - nek, de hogy ennek Lykurg volt légyen szerzője — kétséges. Azonban következik egészen az ő elvéből. A mint a spártai köztársaság harcaiban szerencsés lön, úgy szaporodott eme heloták száma is; annyira, hogy a köztársaságra vesélyesekké kezdtek lenni, mert a kegyetlen bánásmód által elkeverítve fel is lázadtak. A tanács ekkor egy emberietlen végzést hozott, melyet a szükség által indokoltnak hitt. Azon ürügy alatt, hogy szabadokká tétetnek, a peloponezusi háboru folyamában egyszerre 2,000 legbátrabb heloták gyűjtettek össze, és koszorúkkal felékesítve ünnepélyes menetben a templomba kísértettek. Ott azonban egyszerre eltűntek, és senki nem tudá, hogy mi történt velök. Annyi általában bizonyos és Görögországban közmondássá lett, hogy a spártai rabszolgák a legszerencsétlenebbek voltak minden más rabszolgák között, épen mint a spártai szabad polgárok a legszabadabbak minden más polgárok felett.

Minthogy ez utóbbiaknak minden munkáit a heloták végezték, ennél fogva azok egész életüket henyeségben töltötték. Az ifjúság hadijátékokban és műveletekben gyakorolta magát, az idősbek pedig eme gyakorlatoknak szemlélői és bírálói voltak. Egy spártai élemedett szégyenlette volna, ha elmaradt volna azon helyről, hol az ifjúság neveltetett. Ekképen lön, hogy minden spártai az állammal együtt élt, és minden műveletek közügyiek lettek. A nemzet szeme előtt virult fel az ifjúság, és hervadt le az öregség. A spártainak szünetlenül szeme előtt volt Spárta, és ő vi-

szont Spártának. Tanuja volt mindenki mindennek, és minden tanuja mindenki életének. A diesvágy folytontartó ingert, a szellem szakadatlan táplálékot talált; a haza és hazai érdekek eszméje összenőtt minden polgárainak legbensőbb életével. Ez inger felgerjesztésére szolgáló más alkalmak voltak még a nyilvános ünnepélyek, melyek a henye Spártában igen számosak tartattak. Harci dalokat zengedeztek ilyenkor, melyek közönségesen a hazáért el-esett polgárok emlékét dicsőítő, vagy bátorságra hevitő tartalmuak voltak. Ezen ünnepélyeken, korszerint három részre oszolva, jelentek meg. Az öregek elkezdék zengeni: „Mi hősök valánk hajdanában!” A középkorúak erre felelték: „Hősök vagyunk mi most! Jöjjön, a ki akarja, próbálja meg!” A gyermekek pedig ezzel zárták be: „Mi leszünk hősök egyszer, és tetteinkkel titeket elhomályosítunk!”

Ha csak futólagos pillantást vetünk Lykurg törvényszerzésére: valóban kellemes álmélkodás lep meg bennünket. Az ó-világ minden hasonló intézményei között kétségkívül a legtökéletesebb, a mózesi törvényszerzést kivéve, melyhez sok részben és különösen hasonlít elvben, melyben alapszik. Önmagában valósággal tökéletes. Benne minden összefügg egymással. Egy lesz a mindenből: és a minden egyből. Lykurg valójában nem választhatott jobb eszközöket a célt elérni, mely szemei előtt lebegett, t. i. hogy egy állam, mely minden többi társaitól elkülönzött, önmaga elégséges és képes lenne, benső szervezés és tulajdon életerő által magát fenntartani. Egy törvényszerző sem adta soha államnak azon egységet, azon nemzeti érdekeltséget, azon közszellemet, melyet Lykurg az övének. És mi által eszközölte Lykurg mindezt? Az által, hogy polgártársainak tevékenységét az államra tudta irányozni, és elzárt előlük minden oly utakat, a melyeken attól elvonathattak volna.

A mi az emberi lelket foglyává teszi, és a szenvedélyeket feltüzeli, a politikai érdeken kívül mindent, de mindent eltávolított törvényszerzése által. Gazdagság és gyönyör, tudomány és művészet a spártaiak kedélyére befolyással nem voltak. Az egyenlő

közszegénység által nem maradt helye a szerencse körülmények előnyösítésének, mely legtöbb emberekben a nyereségvágyat felgerjeszti. A művészet és tudományban való teljes járatlanság által, mely Spártában minden főt egyformán elhomályosított, megvédte a beavatkozások elől, melyeket felvilágosult szellem tett volna az alkotmányon; épen ezen tudatlanság, kapcsolatban a nyers nemzeti dacossággal, mely minden spártainak tulajdona volt, szünetlenül utjába állott a többi görög népekkel való egyesülésnek. Már a bölcsőben spártaiaknak voltak ők megbélyegezve; és más nemzeteknek annál inkább ragaszkodniok kellett központjukhoz. A haza volt az első látvány, mely a spártai gyermeknek eleibe tűnt, midőn gondolkodásra ébredt. Az állam kebelén nőtt fel; minden, a mi környezé, a nemzet, az állam, a haza volt. Ez volt az első benyomás lelkére; és egész élete eme benyomásnak örökös megújulása volt.

A spártainak nem volt házában semmije, a mi vonzotta és elfoglalhatta volna: a törvényszerző mindent eltávolított szemeik elől. Foglalkozást, kedvelést, tiszteletet, jutalmat csupán az államkebelén talált; minden ösztönei és szenvedélyei, mint központra arra voltak irányozva. Az államé volt tehát minden egyes polgárának erőyes ereje; és a közügyekre nézve, mely mindenkire egy arányban hatott, minden egyes polgár nemzeti érzülete fellángolt. Azért nem csuda: hogy a spártai honszeretetet oly erős fokra hágott, mely előttünk szinte hihetetlennek látszik. Ezért lőn: hogy e köztársaság polgára előtt még csak kérdés gyanánt sem merülhetett fel, ha arra került a sor: hogy válasszon az önmegtartás és a haza megmentése között. Ebből érthető: miképen érdemelhette meg Leonidás spártai király 300 hőseivel a síriratot, mely a maga nemében a legszebb, és a politikai erény legmagasztosabb emléke: „Vándor! ha Spártába jössz: beszéld el, hogy mi törvényeinek engedelmeskedve, estünk el itt.“

Meg kell tehát vallani: hogy ezen államalkotmánynál nem lehet célszerűbb, megfontoltabb; hogy ez a maga nemében tökéle-

tes remekmű; és egész szigorában alkalmazva szükségképen önmagán kellett állania.

Azonban ha itt bevégeznénk rajzolatunkat: úgy igen nagy hibát követnénk el. Ezen csudálkozásra méltó alkotmány a legnagyobb mértékben megvetendő. És az emberiségre nem lehetne semmi szomorítóbb: mintha minden államok ezen minta szerint alapítottak volna. Ezen állításról könnyen meggyőződhetünk.

Lykurg törvényszerzése saját céljára nézve az állam és emberiség remekműve. Ő egy hatalmas, önmagán alapuló, megdönthetetlen államot akart; politikai erősség és tartósság volt a cél, melyre igyekezett: és e célt elérte, a mennyire körülményei között lehető volt. Azonban tekintve a célt, melyet Lykurg magának kitűzött az emberiség céljához képest: teljes roszalásnak kell lépni a csudálkozásnak helyére, mely az első futólagos pillantásra elfogott bennünket. Az állam javáért mindent szabad áldozatul hozatni: de azt nem, aminek az állam maga is csak mint eszköz szolgál. Az állam maga sohasem cél: hanem csak fontos mint feltétel, mely alatt az emberiség célja elérhető. Az emberiség célja pedig az ember erőinek, tehetségeinek kiképzése, folytonos haladás, előbbmenetel. Az államalkotmány, ha megakadályozza, hogy az emberben levő erők kifejlődjenek; ha megakadályozza a szellem haladását: akkor káros és megvetendő, legyen bár egyéb-iránt még oly megfontolt, és a maga nemében még oly tökéletes is. Állandósága ekkor inkább gyalázatára, mint dicsőségére szolgál; ekkor csak sokáig tartó rosz, mely annál károsabb: minél tovább fennmarad.

A politikai intézmények megítélésénél általában zsinórmértékül szolgál; hogy azok csak annyiban jók és dicséretreméltók, a mennyiben az emberben levő tehetségeket kiképezik; a mennyiben a műveltség haladását előmozdítják, vagy legalább nem akadályozzák. És amint ez áll a politikai törvényekről: úgy áll a vallásiakról is. Mindkettő megvetendő, ha az emberi lélek erőit lebilincseli; ha neki akármiben megállapodást parancsol. Oly törvény, mely által egy nemzet megkötöttek, állandón azon állapotban maradni,

mely neki egy bizonyos időkorban hasznosnak látszott: az emberiség elleni merénylet volna; és semmi, még oly látszólagos cél sem igazolhatná. Ez közvetlen a legfőbb jó, a társaság legfőbb célja ellen volna intézve.

Eme közönséges mérpálcát véve, könnyen eligazodhatunk: miképen kelljen a Lykurgféle államról itélnünk.

Egyetlen erény volt, a mi Spártában minden más megvetésével gyakoroltatott: a honszeretet.

Ezen mesterkélt ösztönnek áldozatul hozattak az emberiség legtermészetesebb, legszebb érzületei.

Az erkölcsi érzület teljes elnyomásában állott a politikai érdem; és az arra való képesség fejlesztetett. Spártában nem volt házassági hűség, anyai szeretet, gyermeki vonzalom, barátság; nem volt semmi más csak polgár és polgári erény. Sok időn át bámulták ama spártai anyát: ki az ütközetből megillant fiát magától bosszusággal eltaszítja; és a templomba siet, hogy hálát adjon az isteneknek az elesettekért. A léleknek ilyenén természetellenes erejére nem tekinthetni az erkölcsiség szempontjából becsmélés nélkül. Egy gyengéd anya sokkal szebb jelenség az erkölcsi világban: mint egy hős korcsolány, mely természeti érzelmét megtagadja; hogy mesterkélt kötelességét teljesítse.

Az által, hogy a gyermeknek atyja az állam lön: természeti atyja megszűnt az lenni. A gyermek nem tanulta szeretni anyját, atyját: mivel leggyengébb korában már elszakasztatott tőlök; szüléit nem jótéteményeikből, hanem csak hallomásból tudta meg.

A közönséges emberi érzület még lázítóbb módon is elfojtatott Spártában: és a minden kötelességek lelke, a nem iránti tisztelet kipótolhatatlanul megsemmisített. A spártaiaknak államtörvény tette kötelességökké rabszolgáik iránt az emberietlenséget; ezen szerencsétlen hazaáldozatokban az emberiség meggyaláztatott és fertőztetett. A spártai törvénykönyvben magában foglaltatott a veszélyes alapelv, az ember mint eszköz, és nem mint cél tekintendő: mi által a természetjognak és erkölcsiségnek talpkövei törvény szerint forgattattak fel. Az egész erkölcsiség arra való volt; hogy

azt tartsa fenn, a mi csak mint az erkölcsiségre szolgáló eszköz, birhat értékkel.

Lehet-e ennél valami ellentétesb? És lehetnek-e bármi ellentétességeknek ennél borzasztóbb következményei?! Nem elég, hogy az erkölcsiség romain alapítá államát Lykurg: azontul ellene munkált az emberiség legfőbb céljának, midőn finomul átgondolt államrendszere által a spártaiak szellemét ugyanazon fokon erősen lekötötte, a melyen találta; és minden haladást teljesen meggátolt.

Spártából száműzve volt minden műszorgalom; elmellőzve minden tudomány; megtiltva minden kereskedelmi viszony az idegen népekkel: kirekesztett minden külföldi. Ez által bezáróztatnak ama csatornák, melyeken tisztább, helyesebb fogalmak szivároghattak volna az országba; örökös egyformaságban, szomorú önzésben kellett mozogni a spártai államnak önmaga közül.

Polgárainak minden törekvése abban állott: hogy megtartsák, a mijök volt; és hogy megmaradjanak a mik voltak; semmi újra, csak egy fokkal is fölebb emelkedni nem igyekeztek. Kérlelhetlen törvényeknek kellett a felett őrködni: hogy az állam óragépezetéhez semmi újítás ne férhessen; hogy az idő haladása is a törvények alakján ne változtasson. Hogy ezen megkötött alkotmány állandóvá legyen, a nép szellemét azon állapotban kellett tartani, a melyen állott alapításakor.

Azonban az állam valódi célja: a haladás előmozdítása.

Lykurg állama csak egyetlen egy feltétel alatt állhatna fel: t. i. ha a nép szelleme megállapodnék. Tehát csak az által tartatná fen magát: hogy elmellőzné az állam legfőbb és egyetlen célját. Mikor tehát Lykurg dicséretére felhozzák, hogy Spárta csak addig virágozhatott, míg törvényét betű szerint követték: ez a legroszabb, a mit róla mondani lehet. Épen az által, hogy el nem térhetett az ő állam szerkezetétől, melyet neki Lykurg adott, a nélkül, hogy a teljes elpusztulásnak ki ne tétessék; hogy maradnia kellett annak, a mi volt; hogy állnia kellett ott, hová egy ember állította: épen az által volt Spárta szerencsétlen állam; és szomoróbb adományt törvényszerző neki nem tehetett vala, mint állandó

tartóssága olyatén alkotmánynak, mely valódi nagyságának és boldogságának teljesen utjában állott.

Foglaljuk össze ezeket: úgy eltűnik a csalfa fény, mely a tapasztalatlan szemet elvakítja a spártai állam egyetlen kitetsző oldalánál fogva. Nem látunk többé benne mást: mint egy iskolai tökéletlen kísérletet; az ifju hajdankor első gyakorlatát, melynél a tapasztalás és tiszta belátásra nézve hiányzott még a dolgok valódi viszonyainak ismerete. E kísérlet azonban, bár hiányosan ütött is ki: az emberiség történelmének bölcsészi vizsgálója előtt mindenkor nevezetes fog maradni. Az emberi szellemnek mindig óriási lépése volt: ami műremek gyanánt tekinthető. Szükségképen tökéletlennek kellett lenni az első kísérletnek, a művészet ezen legnehezebb ágában, de becses marad mindenkor, mivel egykoron a művészet legfontosabb körében állítatott elő. A szobrászok Hermes oszlopokat készítettek: mielőtt Antonius, a vaticani Apolló tökéletes alakja kiállíthatásáig emelkedtek. A törvényalkotók még sokáig fognak tökéletlen kísérleteket tenni, míg nem végre a társadalmi erők szerencsés egyensúlya előáll.

A kö türelmesen elszenvedi a képző vésőt, és a hurok, melyeket a zeneművész ver, viszhangoznak neki a nélkül, hogy ujjainak ellenállának.

A törvényalkotó dolgozik egyedül önmunkás ellen törekvő anyagon — az emberi szabadságon. Ha tökéletlen valósíthatja is az eszményt, melyet agyában még oly tisztán tervezett légyen: itt már a kísérlet magában dicséretre méltó, ha önzetlen jó akarat a kezdője és célszerűség a jellemzője.

(Folyt. köv.)

FÁBIÁN MIHÁLY.

Igénytelen nézetek a hit köréhez tartozó igazságok megítélésében.

Minden kornak megvannak sajátos irányzatu mozgalmái, úgy látszik, hogy koronként a hit világa sajátos hullámmozgásba jön,

nem ujság ugyan az életvizének ilyszerű felbuzdulása, mert a különböző korok különböző fogékonysággal találkoznak a hitigazságok elsajátítására nézve. Kétezred éve már, mégis uralmuk alatt tartják a krisztusi elvek az emberi sziveket és kedélyeket, mert benső lényegök és tartalmuk nélkülözhetetlen kellék, mondhatni Európa civilizációja ezen elvek alapján áll vagy esik. Az apostoli korszak sajátyszerű szempontból fogá fel a szívnek és értelemnek az evangyéliomban nyilvánult kívánságait, sajátyszerű ábrándjával közelite annak elfogadására, de a beltartalom s megállapított elvek feltartják magukat időszerint. A görög konciliumok időszaka, s a hitigazságok theológiai megalapítása némi mithológiai alakban járult hitigazságok elsajátítására, s tekintélyre emelte az egyház határozott véleményét az írott igazságok felett, s erős határvonalt húzott a theológiailag kifejtett vallás és a jézusi egyszerű elvek között; később ezen tekintély hieráchiába ment által, felül kerekedett a látható egyház a láthatatlan szellemi felett, anyagiasita elvet, eszmét, s felállítá hieroglihszerű jelvényeit, s imádás tárgyává tévé a jelt, s szubstituálá a jegyeztetett dolog helyébe. Majd eljőve a reformáció, feloldozá a szellemet, feltárá a könyvek könyvét a századok tanuságára; de mégis a betűt tévé alapul, mely a szellemnek kultakarója volt. Végre megjelentek a század hitetlen emberei, nem vevék észre az elevenítő jézusi szellemet a századok által vont külkérges lepleiben, megtámadák a bölcsőt, melyben az idvezítő rengett, az anyát, kit az egyház ég királynéjává, Isten anyjává kanonizált; de a férfit, ki az atya kredenciálisával fellépve az örök tökélyt tűzé ki a halandónak, ki a lélekben s igazságban istenimádás magasztos eszméjét kijelenté, ki mint egy, és elsőszülött szüntelen azon viszonyra utalt, melyben az általa atyául megismerttetett fölénnyel állunk, s ezen magasztos forrásból szívárogtatá alá sziveinkre az örökéletre éltető életnedvet — semmit nem tehetének. Renán midőn letaposá az anyagi oldalról imádott történeti személyt, nem birván kiigazodni annak eszményi fenségével, műve végén temjént gyújt rendkívüli egyéniségének, s isteniti őt; ily különmeműek a fogékonyságok, melyekkel

a különböző korok a keresztyén hitnek tanaival találkoznak.

Korunk előhaladott szelleme, tagadhatatlan nagy hódításokat teve az ismeretek terén — bármely jelentékenyek legyenek is azok, azonban meg kell vallanunk, mind csak gyűszűnyi mérvek azok, az ismeretek feneketlen óceánjának kiaknázására. Newton égi mértéke. Liebig tanár olvasztó tégelye Cuvier felfedezései, Humboldt buvár szelleme távolról sem állanak még ott; hogy feleslegessé tehetnék azon fővalóban vetett hitet, kit Jézus mint atyát imádni megtanított, mert ha az emberiség meg van győződve, hogy a világ egy rendkívüli hatalom műve, mindig tisztelettel fogadandja az innen kiszivárgó azon páratlan erkölcant, mely minden emberi társulatok alapzata, s mindig örömmel találkozandik azon eszmékkel, melyeknek emberi méltóságot biztosító tanai, már tizenkilenc év századokon keresztül megőrzék az emberi értelem ködhomályszerű borájuban is, szüzi tisztaságukat.

Igen természetes ennél fogva, hogy az élet vize is megbuzdul koronként, mint hajdan a Siloám tavának gyógyforrása, kihányandó magából az üllepedéseket, melyeket a századok, és az emberi gyarló fogalmak, az idők lefolyása alatt abban letelepítének. És mi különös is lehetne ezen jelenetben, hiszen minden dolognak, még magának az élet vizének is tisztulni kell az idegen elemektől, hogy azt a kornak a tudományos előhaladás által átídomult izlése haszonnal élvezhesse, és épen mikor az oly nagy zajjal, s nem mindenkor a legjobb akarattal vívott eszmeharcok, oly mohón közöltetnek, az egyébként is oly annyira közönyös, fensőbb emberi méltóságban nem hívó hitszegények öröme — fájdalom! gyéren tűnnek fel a sorakozók, kik ha csak némi közvetítő eszméket is szülemelni engednének, ezen elbizakodott, mondhatni óriási romboló irodalom erős dialektikájának ellenében. Tagadhatatlan, hogy a méreg is helyesen használtatva gyógyszer sok nyavalyákban, de az azzali visszaélés, igen könnyen felzavarhatja az egyház és polgári társadalom rétegeit, s legjobb esetben munkát ad; a sok romok széthordására, hogy felállítsa ismét a hit azon szentélyét, hol

az értelem a szívvél szerencsésen találkozva, befogadhatta a hívőknek azon seregét, kik istenneli keresztyénileg értelmezett viszonyukat feladni soha nem fogják, és sem a mocskos empirizmus, sem a magasban semmisülő idealismus zavaros forrásából nem meritendik a lelki táplálékot, hanem azon felvirágozott szőlővessző által tartandják fel istenneli közvetlen viszonyukat, melyből az emberi méltóság keresztyénileg értelmezett öntudata tápláltassék és neveltessék.

Ha követjük ugyan is a rombolók korszerű oktatásait, s tanácsot kérünk a kor e téren működő szellemétől, keserű csalódás hova végtére is utánnuk jutunk, vagy oly zűrtömkeleg, hova hálátlan munka vala őket követnünk, elmondják, hogy ők a tudománynak tesznek szolgálatot, hogy ők hinni ha mindjárt okszerűen is semmit, tudni azonban mindent akarnak, hogy ők tiszta evidenciára akarják vinni a lét titkait, egyik mérónnal kezében, másik vegytani tégely által akarja felfedezni a szellemet, nem gondolván meg, hogy az ötérezékek hajóján az intensiv hatványok birodalmába nincs révpartra vezető ut; s üldözőbe veszik a hitet, s midőn meggyilkolják magukban, elborzadnak önénüktől, látván hogy öngyilkosságot követtek el.

A ki a szabad vizsgálódás szentélyébe kíván behatni, józan értelem, tiszta erkölcs és jóakarát vezérelje lépéseit, mellőzhetetlen kellékek! A józan értelem feltalálja az igazat; „mert ha keresened a te uradat és istenedet, tehát feltalálod, ha teljes szivedből és lelkedből keresened őt,“ mint az emberiség legrégibb okmánya szól, a tiszta erkölcs nem engedi felfuvalkodni a lelket; a jóakarát tiszteli mind azt, mit a szívnyugalma nélkülözhetetlennek ítél.

Vannak dolgok, melyek csak hit által érthetők meg, mint a világnak teremtese, mert az apostol szavai szerint is, hit által hiszünk, hogy Isten akaratjára, a láthatatlanokból láthatók lennének, a hit még pedig a Jézus szavaiban vetett hit e téren a fő dolog, ha a konciliümök, szimbolumok filozófiája ellen kifogást tehetnek is a későbbi korok, de annak kredencioná-

lisát, ki az atya akaratjából szólott, ki az atyának akaratát méltólag teljesíté, érvényteleníteni nem foghatják; ki szólhat az erkölcsi tökéletesedés ellen, mely a mennyei atya mintaképét tüzi ki megközelítendő, s követendő példaul? Ki szólhat az imádás azon módszere ellen, midőn a fölényt lélekben és igazságban utasíttunk imádni? Ki szólhat a tiszta erkölcsök és értelmi felvilágosodás által megnemeseült azon emberi méltóság ellen; melynek a tökélyre törekedő isteni ifjuság nevezete adja meg a legfenségebb kinyomatot, mely a fiúságban első szülött az emberi fogalom szerint legmagasztosabb ábrázatjára alakul át? Ki szólhat a szellemi örök felmaradás felséges hivatása ellen, melyre ezen első szülött minduntalan ujjal mutat? Nem tűnik ezen tanokból elő az annyira természetes, magasztos személy természetfelettsége, s magasztos egyénisége, ki az erkölcsi tökély egy felsőbb rangu fokára emeli maga után Istennek minden alsóbbrendű fiait. Hát a szeretet ezen éltető s elevenítő szellem, az erkölcsi világnak ezen napja, mely kibékít és megdicsőít, mely páratlan hirdetőjében tűnt fel legfenségebb kinyomatában, mikor fog feleslegessé tétetni, az emberi kiképeztetés a tudományos mivelődés előhaladása által? Igen, a Jézus iskolájának jelszava a szeretet, embertársaink iránt hideg, elfásult, közönyös lélekkel annak szentélyébe közelítenünk nem szabad; kiben szeretet nincsen, azt mondja az idvezítő, az nem övé.

Isten és világ, szellem és anyag napjainkban a jelszó, mely körül tolong avatott és avatatlan, mindmegannyian a bölcsészet köréhez tartozó szomszédos fogalmak a vallással. Némelyek az anyagiség szemüvegén keresvén a valót, a hátgerinc rostjaiban az agy szerkezetében vélik feltalálni a titkok titkát, s diadalérzetel kiáltják: ede, bibe, comede post mortem nulla voluptas; azonban az innen folyó következmények nem igen hizelgők az emberiségre; mert hol rejlik így a magasztos emberi méltóság? Hol van az örökszerű belhívás? Mi az alapja a folytonosan tökéletesedhető fejlődésnek? Mire alapítjátok eként feldiesért polgári jogaitokat, előzmények folytán bele kell nyugodnunk, ha egy erősebb

akarat által a másik leigáztatik, természetadta jogaiból az önkény által kivetkeztetik; hiszen szerintök úgy sincs semmi az emberben, mely belbecsessel vagy kiváló értékkel bírna, ezen következmények alkalmazását azonban nem hinném hogy örömet alkalmaznák magukra az empirizmus eféle bölcsei, nem hivatkoznának-e akaratlanul felsőbb egyediségü polgárságukra. Más ismét nem a legtisztább szándékkal keresendő a főokot, finom csalást követ el; azt mondván, hogy Isten nem egyéb, mint az embernek önmagában való hite, mint valamely külön lényben, melyet magának teremt, ez az eszményi te, melyet imádunk, melyhez könyörgünk, nem egyéb, mint saját lényünk, s gúnykacajra fakad, hogy midőn az ember legszentebb érzelmeinek hódol, önnön magát isteniti, s azt mondják magukról, hogy mind ezen felfedezések a tudomány érdekében, s firmája alatt jönnek létre.

Nem lehet, nem hivatkoznunk Thiersnek a francia szenátusban, a múlt évben mondott ide vonatkozó szavára „semmi emberi társadalom fel nem állhat, úgy mond ő, némely szilárdul meghatározott erkölcsi eszmék nélkül, mik a jó és rossz közötti különbség világos ismeretén és megválasztásán alapulnak, melynél fogva egyiknek meghatározottabb elsőbbséget adunk a másik felett, ezen eszméknek mélyen kell gyökerezniök, hatalmat gyakorolniok lelkén és szivén, nem oly mértékben, hogy a rossz lehetetlenné legyen, hanem hogy a becsületes ember feltehesse magában, hogy a jóra vissza, s arról többé soha el ne térjen, de azt tartom, hogy ezen hatalomnak ezen eszméknek magasabb eredetűeknek kell lenniök, ha csupán társadalmi érdekeken épülnek, az emberi érdekek szomszédos volta gyanusá teszi azt; ha ellenben a népek meg vannak győződve, hogy a mindenség ezen hatalmas rendi felsőbb értelem eszméje és akarata, mely az emberi értelemhez képest ugyan az, mint a mindenség végtelensége, azon szép, de elveszendő művekhez képest, melyet Parthenonnak, vagy szent-Péter egyházának nevezünk, akkor a jó úgy tűnik fel, mint ezen bámulandó rend egy része, az ember, ki jót tesz, felemelkedik ezen magasabb értelemhez, és a jó eszméje megtalálja nagyságát, méltóságát és ideális szépségét.“

Ezen eszméket már mi ápolja jobban, mint a keresztyén vallás mely az embernek istenneli erkölcsi egyesülése, mi a magasztos, szép s jó eszméje? mint az itt kijelentett az istenséggelegyesült istenember. Minthogy pedig az isteni természetnek lényege, a szellemi tulajdonok és tiszta erkölcsi törvények foglalatja, ennél fogva ezen magasztos mintakép lényegileg egy az atyával, és ezen mintakép szükség, hogy természetfeletti legyen, mert a szívnek nemesebb vágyai és érzelmei természetfelettiiek. Kik már a történelmi Krisztus személyében s magasztos tanaiban, nem ezen erkölcsi mérvet tartják főfigyelemben, hanem által viszik reá mint emberre, az emberi tökéletlen természethez ragadott minden gyarló fogalmaikat, azok az erkölcsi nagyság megítéléséhez lehetetlen, hogy illő mértékkel járuljanak. A ki a hadak nagymesterének I. Napóleonnak mértékét öt lábat haladó magasságától, szürke katona köntösétől, vagy háromszögű kalapjától venné, nehezen jutna el a világot meghódító Jupiter tonans eszményképehez: így ha mi egy legfensőbb tér és időben megjelent erkölcsi fenség, egy Istennel egyesült emberiség magasztos példányához közelitünk, s által visszük ezen történeti rendkívüliségre emberi fogalmaink minden gyarlóságait; sőt az ezt elsajátító korok és egyének ferde fogalmaival felcserélve kezdünk ellene kétségbeesett harcot, letiporhatjuk ugyan a fizikai embert, megfeszíthetjük ujfolag a világ megváltóját, de annál dicőbbben támad újra fel az eszme, az isteni lényeg, az erkölcsi nagyság nemes alakja — nem maga mondá-e? Lélek az, a mely megelevenít, a test nem használ semmit, a beszédek melyeket én szólok, lélek és élet.

A hívő lélek tehát Krisztust kíván, még pedig természetfelettit, kit az eszme, az erkölcsi nagyság rendkívüli mértéke természetfelettivé tett. Mert minden, mi vágyaink, sziveinknek nemesebb érzelmei természetfelettiiek. És minek is az eként értelmezett természetfelettin megütközni, avagy az egész természet maga in abstracto nem természetfeletti-e? Avagy a világnak, ha valaha kezdete volt, nem természetfeletti-e előállása? Hát az emberi szellem működését, lényének titkait fizikai szabályok alá kényszerítjük-e?

Avagy az emberiném előállása, és a szellem teremtése csirázás, növekedés törvénye szerint érthető-e meg? Igen, a természeti törvények alkalmazhatók s alkalmaztatniok is kell a tér határai között, de a működésének mivolta természetfeletti, maga a hit is az olyan dolgoknak valósága, melyeket reménylünk, és a melyek nem láttatnak, azoknak bizonyos mutatója, a hitnek tárgya azonban természeténél fogva is transcendentális dolog; mert ha különben volna, mi lenne a szellem rendeltetésének tárgya egyéb, mint a tér viszonyaival való foglalkozás, mely természeténél fogva kizárna minden reménylendőt. Mihez hasonlíthatjátok hát az emberi szellemre nézve oly nélkülözhetetlen józan hitet? Tudáshoz, mely határozott? Reményhez, mely ábrándjai után eseng? Vagy valami belérzelemhez, mely hol tisztábban, hol zavarosabban patakszik alá a cselekvények medrén? — Ó valamely bensőbb, valamely biztosabb a lényege a józan hitnek, melynek is, mennyiben egy legfelsőbb értelemre, egy legmagasb akaratra mint központra van vitetése, mennyiben ez az ember lényére, személyiségére a legjótékonyabb minőségben hat vissza, ennél fogva csak ez emelheti fel a halandót azon színvonalra, mely őtet mint értelmes lényt, az okos valók sorozatán megilleti. Midőn tehát mi prédikáljuk a nagy apostollal, melyeket szem nem látott, fül nem hallott, és az emberek gondolatjába sem mehetett, melyeket az Isten készített az őt szeretőknek, akkor mi oly értelmes hitre utalunk, mely istenben nyervén nyugpontját, ezen fő szellem által valóságra vitetik ismét vissza. A hitet tehát a természetszabta sorompók határai közé erőszakolni, valaminek nemesebb természetünknek ellenére vagyon, úgy szívünk nemesebb vágyainak nyugalmára nem szolgálhat.

Kivetkeztetvén azonban a vallás minden transcendentális jelleméből, nem lesz az egyéb észvallásnál, mely is a szívet felmelegíteni soha nem képes, megtöri eként a hit árbocát, elvesz minden reményt, csupa spekulációvá alacsonyítja a szeretetet; annyi bizonyos, hogy az ily öntetű hitnek nem lesznek vértanúi. És mily elbizakodás! Semmit egy magasabb lét, egy felsőbb nyilatkozat felől tudni nem akarni, mely az őt érzékek határain felülemelkedve,

tökéletesebb szervek tárgya lehetne! Hol az ész megállapodik ott kezdődik a hit birodalma, mely ha az érzéki kategóriákra nem is, minden esetre az Istennel közvetlen viszonyban álló belérzelemre alapítja, épen oly okos, emberi természetéből folyó hitének megnyugtató öntudatát. Ki bírná megfejteni csak magába véve is a lét titkait? Ki hozhatja világosságra, a tapasztalatilag észlelhető villanyosság berz és delejesség ki nem fürkészhető lényeg mivoltát? Ki tagadhatná elbizakodva egy más viszonyok közötti létezhetésnek lehetőségét? A testi ember valójában sokszor meg nem foghatja azokat, melyek Istennek lelkei, mivel azok nekie bolondságnak tetszenek.

Fejtse ki tehát a kor időtlen törekvéseit, egy észvallás körvonalozásában, alacsonyítsa azt az empirizmus uszályhordozójává, de bizonyos, hogy a belérzelem visszaköveteli mindannyiszor jogait, visszatesszi magát a szellemileg nélkülözhetetlen hitnek birtokába, mert az ész és szív összetalálkozásában található fel ezen téren a dolog életrevalósága.

Láthatjuk már ezekből, hogy Jézus ama természetfeletti személy, kinek országa nem e világból való, természetfeletti dolgokról szólt, de oly természetfeletti dolgokról, melyekkel a világ természetfeletti erkölcsi rendje szoros kapcsolatban áll, és a mely természetfeletti utáni vágy és ragaszkodás, annyira az emberi természetből folyó, s annál fogva annyira természetes, hogy attól az emberiség soha meg nem válhat. Mondhatják ugyan, hogy az anyagi nevelés, új irány ezeknek biztos gyógyszere lehet, s mindezekon segíthet. — Tévesztett fogalmak! Az ember azt, a mi benne természetfeletti, soha emberi méltósága feláldozása nélkül fel nem adhatja, azt mint őt mindenkor megillető jogát visszaköveteli, bár mint berzenkedjenek is a világ empirizmusba süllyedt minden bölcsői, mert ha a népek meg vannak győződve, hogy a mindenség ezen bámulatos rende felsőbb értelem eszméje és akaratja, ezen felsőbb értelemmel közösséget soha fel nem adják, kizavarhatják ugyan egy időre a korszellem empiristikus nézetei mindezeket nyugpontjukból, de ismét uralmat nyer ezen hit a szíveken, szövetkezve az emberi gyarlóság több vagy kevesebb ülepe-

déseivel, legbiztosabb tehát az emberi vélemények ide s tova habzó ingadozásai között azon biztos utat követni, melyet egypár évezredek gyakorlata, és az emberiség belérzelme elfogadott, annyival inkább, mivel consensus omnium lex naturae putanda est.

És az emberi vélemények ezen ingadozó tengerén, egy magasztos alak emelkedik ki még ma is, mint hajdan a sülyedéshez közeledő kapernaumi hajósok között, velőkig ható szavakkal kiáltván: „én vagyok az, ne féljete.” Megjelentem most is mint mindannyiszor, midőn megbuzdul közöttetek az életnek vize, hogy kivesse magából a tisztátalan elemeket. Megrendülnek erre mindannyian a kor hitetlen szellemétől üzött ördögösei, felismervén benne a természetfeletti mértéket; egyezőleg kiáltják: ez ismét ama galileai férfiú Názáretből; — óh Istennek fia, azért jöttél-e ismét, hogy minket gyötörnél? Nem mondtam-e meg véletek létemben, hogy a szellem minden, a test nem használ semmit, lélek az, a mely megelevenít, a beszédek, melyeket szólok — lélek és élet. Nem mondtam-e meg, hogy az atya nagyobb nálamnál, de mindamellett is én és az atya egy vagyunk, mert én az atyában vagyok, ti pedig bennem, és ti mindnyájan én általam az atyában, mert a mint az atya nekem parancsolta, a képen cselekszem. Boldog ki én bennem meg nem botránkozik. Teremjete mindnyájan megtéréshez illő gyümölcsöket, ne ingassátok meg az egy magasabb emberi méltóságban vetett hitet, mert ha megingatjátok, az ember valódi feladatának a tökéletesedésnek jártok ellenére, ellenére egyszersmind az ebből folyó tiszta boldogságnak is.

NAGY JÓZSEF.

Közlés az A. K. Z. 1833. 190—193. számaiból.

Közel van-e Róma lelkikényszerítő uralma enyészetéhez?

Hogy Róma lelki kényurasága sebes, föltarthatlan léptekkel siessen szemközt enyészetével, részint miat pusztá gyanítás, ré-

szint mint kívánság és reménység, részint mint a kor bizonyos jeleiből való jóslat, sőt részint mint már elkezdődött tényállás, protestánsok és katolikusoktól már sokszor kimondatott, úgy hogy az sokakra nézve már egyháztörténeti axioma erősségére jutott; azt sem tagadhatni, hogy igen sok dolog ennek teljesülése mellett szól.

A mi hazugságon alapult, nem állhat meg örökké, az magában hordja semmivé léte csiráját s a pápaság történetének egy rövid átnézése amaz óhajtásoknak, reménységeknek és jóslatoknak minél előbbi teljesülésöket bizonyosságra látszik felemelni.

Nem lehet t. i. meg nem ismerni, hogy a pápai hatalom már régen tetőzött, és már mélyen alásüllyedt ama magasságról, melyre Hildebrand, III. Ince, és VIII. Bonifác alatt és által felemeltetett. Akkor a nyugoti Európa minden népei porban heverték előtte, minden trónok ingadoztak s összeomlottak, mihelyt a római alisten intett; császárok és királyok szerencséjüknek tartották, ha a megtesztült Demiurgusnak a kengyelt tarthatták, papucsait s lábait megcsókolhatták; egész nemzeteket megfenyített ő tilalmi átkával és névtelen nyomort, kibeszélhetetlen inséget hozott milliókra, míg a lázongó csorda az ő hatalomszavainak engedett. Fejedelmeket és alattvalókat felszabadított ő kölesönös esküik alól; és mindezt azért, mivel a vakon hívók véleményük szerint, a menyország és pokol kulesai hatalmában voltak. Inkább féltek tőle és rab-szolgailag tisztelték őt, mint korábban kapitolinus Jupitert, kinek menykövei mégis csak ritkán sujtottak, legfőlebb egyes egyéneket zúztak szét, vagy kis megyéket pusztítottak el. Nemcsak minden nyugoti egyházak főpapjává emelkedett fel a római püspök; Hildebrand a szörnyeteg gondolatot is felfogta: lelkiuraságát a világitól, melynek ő megesküdt alattvalója volt, nemcsak függetlenné tenni, hanem ezt amannak alája vetni. IV. Henrikkel törte meg az utat Canossában, és cinikusan mentek azon utódai, gyorsan szemközt az Isten és Krisztus vicehelytartóságával a földön. III. Ince uralkodott Sicilián, hercegeket királyokká magasztalt, rendelkezett a német császári korona felett, a frank Fülep Augusztra

kimondta az átkot (excommunicatio). Interdiktummal sujtotta Angliát, magának sajátította az egyházi dolgokban a fölmentési (dispensatio) jogot, a fülbegyónást és transsubstantiációt dogmákká magasztalta föl; VIII. Bonifác, kinek trónralépténél királyok viselték vallásukként a főtisztségeket, hatodik darabban nevelte a híres decretaliákat; interdiktumot rendelt Dánországra, feleletre vont a I-ső Albertet, az első örömevet rendelte 1300-ban, megketőztette a pápai koronát, és most császári világi, majd pápai lelki ornátusban jelent meg.

De ezzel el is érte ezen sajátos keresztyén papi kormánytető és naptérítő pontját, és attól fogva lefelé ment az változó viszonyok között, melyet csak rövid vázlatokban kívánunk tudatni.

Már a XIV. évszázadban Frankhonba kellett számkivetésbe vándorolni a pápáknak. Hogy ezen gyalázatért kárpótlásuk legyen, föltaalálták a bucsukereskedést, a lelkijövedelmeket (præbenda), és tisztségeket a legtöbbet ígérőknek eladták, behozták az annatákat, tizedeket, hűbéri adókat (lehnsteier), bérmlásokat (confirmatio), fölszabadítási pénzeket (dispensgeld) és ajándékokat szent-Péterhez. A legrendszeresebb kalmárkodással űzte e kereskedést XXII. János. Majd kikémlelte a csalhatatlan, az addig elrejtve volt szentek érdeme kincsét is. Az 1352-ik évben végződött ugyan a száműzetés, de nem a nyomorúság. Bejött a szakadás (schisma) most két, majd három ellenpápákkal, mikor a római szentlélek eltévedt, kik egymást az egyházból kirekesztették; eretnekezték, és megátkozták a hívőknek nagyobb épületükre. VIII. Ince hitt a varázslókba és boszorkányokba, s ezekenkint áldozta az ártatlanokat mint ördögtársait tűzhalálra. Mindenneközt legiszonyatosabban viselte mapát VI. Sándor, és az által legtöbbet tett a méltatlanul szerzett pápai tekintély lealjasítására és aláásására (megbuktatására).

Végre épen kitört a rég eltiltott s itt ott elfojtott reformáció, és vele millió eddigi lelkialattvalók minden engedelmisséget felmondtak a római abszolút urnak. Szörnyű kipótolhatatlan veszteség!

Es ah, ha csak ebben maradt volna; de magok a még hivek is elszoktak a vakengedelmességtől. A világi fejedelmek lassanként viszont lerázták a bilincseket, melyekkel elődeik a pápáktól benyügöztettek; sőt annyira mentek isteni tekintélye meg nem ismerésében, hogy a soha nem tévedőnek parancsolatai és rendeleteinek, a melyek pedig egyedül csak az ő és alattvalóik örök léleküdvöket (és a lelkipásztoroknak fenhéjázásukat nagyra- és uralomra-vágyásukat) tárgyalták, az ő keresztyéntelen regium placetumuk által országaikba a bemenetelt elzárták; ha azok az ő világi céljaiknak meg nem feleltek. Így a rómaiatlan Westfália béke befejezésénél is legkevésbé sem ügyeltek ők a pápai ellenmondásokra és az eretnekeknek nemcsak eltűrést, hanem még szabad vallásgyakorlást és az egyedül helyeshitűekkel egyenlő jogokat is engedtek.

A hitnyomozó törvényszékek — auto-da fék sat. — az egyedül idvezítő római hit igazságára nézve különben oly győzedelmes utasítások — hasonlólag megtagadták jóltevő hatásukat; és még az egész és kétnemű barátokban, a Loyola ravasz tanítványiban is igazán szólva csak reves támaszokat talált Péter igadozó széke. Nem merészlették-e ezek a szt. atya praetorianus testőrjei, neki időről időre megtagadni az engedelmességet? — Így a szent Unigenitus és in coena Domini Bullák balsama sem gyógyíthatta be a sebeket; sőt inkább még komolyabbá tették a sérülést. A jól gondolt római index prohibitorum végre nyilván elhibázott fogás volt, mivel az inkább meghívás volt a megtiltott lelkieledel nyálkságára, mint eltiltás attól. Hogy feledhették el így egészen csak Rómában a Nitimur in vetitumot? Nem az az „Isten légyen velünk †††!“ találta-e fel a baljóslatu könyvnyomtató mesterséget, mely a római uralmat szivszurással fenyegette, midőn minden tévelygő tanítmányoknak és eretnkségeknek, sőt még a bibliának is ajtót és kaput nyitott.

Így rohant külről be és dühöngött belülről ki romlás és inség: az egyházi fejedelemre s őt végveszélylyel fenyegette. De ő elpusztíthatlan természetű. Mélyen megaláztatott ugyan VIII. Sándor a

legkeresztyénebb XIV. Lajostól és a gallikan egyház szabadságai a protestánsok ellenségétől Bossvettől Róma merészletei ellen hathatósan oltalom alá vették. Hasonló próbákat tettek később Febronius (Hontheim), az emsi punktációk, Freikirch (Werkmeister) Tamás sat. a legújabb időkben Müller Sándor és Carové, mindnyájan saját fiai a római egyháznak. Hontheimnek ugyan és Werkmeisternek mint egykor Galileinak vissza kellett huzni szavukat, de még az ő visszahuzásuknak is utánhangzott Galilei „e-pur si move“-ja, Müllert pedig s Carovét nehezen lehetett visszatagadásra (palinodia) birni. És így hatalmásult el mind gyógyíthatlanabban a felbomlás a római egyház keblében. Gyérebbekké s mindig gyérebbekké lesznek a római udvarra való fölebbezések, hivatkozások. Az annatáknak, különben oly gazdag forrásai az indulgenciák, jubileum és más bucsuk, ereklyekalmárkodások, agnus Dei és efélék mindinkább kiszáradnak. Miből fog végre a római abszolút ur az ő bibornok egyházfejedelmeivel élni és udvart tartani? Nem igazi inség-e ez? A régen már legbensőbb velegeig kiszivott Péter patrimoniuma, inkább hevérőkkel és koldusokkal, heréktől, lazaroniktól s más aljasnéptől, mint mesterségkedvelő, szorgalmas alattvalóktól népesítette, hasonlólag megtagadja szolgálatait és rázza láncait. Láthatólag homályosul a hajdan oly méltóságos tiara (pápai korona) fénye, és a pápai bársony elhalványul mint a Montblank (fehér hegy), mikor a nap egészen a láthatár alá süllyedt, s ez a kolossus már csak rémként áll ott a hold ónfényében. Csak romok és rongyok hirdetik még a ker. római tartománynak hajdani dicsőségét. Sic transit gloria mundi!

Még nem elég. XIV. Kelemennek el kellett törölnie a jezsuiták rendét, a császári ausztriai és bourbon házaktól sürgettetve; mivel egy szerencsétlen történet a nagyoknak ezen atyákra bízott gyónásaikat világosságra hozta¹⁾. Még tovább ment, s csakhogy felette sebesen is folytatta II. József reformterveit. Udvariasan ugyan, mindazáltal sürgetőleg és elutasíthatlanul hívta meg a

¹⁾ Lásd Feszler Rückblicke S. 165. (64. die An. S. 167.

pápát Bécsbe, és kényszerítette őt egy nagy pompával és udvariassággal intézett tragikomikus játékban, mint a canossai jelet ellendarabjában, a főszerepet magára venni.

A római pápának II. József császárhoz deák nyelvből magyarra fordított levelének mása :

„Tudtodra légyen tenéked császár, hogy az Isten ügyében nekem senkitől, sem hatalmastól, sem erőtlentől nincs mit felnem, minthogy mind a két félnek törvényt szabni, menyországot nyitni, vagy bezárni való hatalmat attól vettem, a ki parancsol a királyoknak, s bir az életnek és halálnak kulcsaival. Fenyegetődzöl! azzal nem boldogulhatsz ; a fenyegetésektől nem fél a kegyes, a ki az Istenben bizván, olyan sérülhetetlen szívvvel vagyon az igazság mellett, még semmi kisértetekkel vagy hizelgésekkel meg nem lágyíttatik. Azért vagy engedelmeskedni kénytelenittetel császár, vagy az Istennek erejét, az ő helytartója, a Péter fegyvere által el nem kerülhedd különben, hanemha Istennek és nekünk való engedelmességre magadat kötelezed.“

Adatott Rómában.

A császár II. József ezen levélre tett felelete :

„Az Urban boldogul nyugovó szent-Péter apostolnak tudományát követve követvén, az ő fegyverével semmi dolgom nincsen. A római pöspöknek pedig javasolnám, hogy azon fegyvert tegye az ő helyére, mert a kik fegyvert fognak, fegyverrel vesznek el.“

Adatott Bécsből.

És micsoda megaláztatásokat kellett e mindenható papnak az istentelen frank nemzettől és az ő, a Krisztusban egykor igen szeretett fiától, Napóleonról szenvedni ; nolens volens fölkellett kennie ezt az uj Attilát és a frank pórnéptől kipisszegettetett. Mélyebben még egy pápa sem süllyedt! Soha sem volt még az ő lelki-világi országa közelebb végpusztulásához. Kipihent ugyan ő ezen gyaláztatótól ; földre sujtotta a hatalmast, (titkos egyházi átkával vagy villámával) még a római embereket is (Römling ; fejcsóválva sutogják a hitetlenek és erősítik, hogy ez a fejedelmek, az ő szuronyaik és ágyuik segélyével történt) ; és ama fejedelmek, kik közt még eretnekek is voltak, segedelmével ujra trónjára lépett.

A fejedelmeknek ezen szolgálatát, nem mondható, hogy méltólag meghálálta volna. Protestált a bécsi béke ellen, és évenként megkönnyíté megindult szívét zöldesütörtökön az eretnekek megátkozására és az istenkáromló bibliai társulatok elleni brevék és bullák által.

Már lassan lassan hegedni kezdettek a vett sebek; és elsőbben Loyola ravasz tanítványa restitultattak és balról s jobbról konkordátumok köttek eretnekekkel. És ekkor a sileziai, bádeni, trieri sat. német papok meg nem emlékezve esküjükről, mely által Krisztus helytartójának testestől lelkestől elzalogosítottak, megrázták a caelibátus régi jármát úgy hogy egész Európában elhallik a zaj; kétségbe hozzák a pápa csalhatlanságát és főpapságát, elrablott emberjogokról beszélnek, melyeket örökre visszszakövetelnek; fenyegetőznek, hogy elválnak Rómától, saját tartományi egyházakat (főegyház) állitnak fel, önmagokválasztotta főpásztorok alatt. Így készülnek a frank papok is, a római és galikána mellett még egy új frank egyházat állítani, mintha nem elég mellék egyházaeskák és kápolnák volnának már !

„Szembetűnőleg megkettőzött sebesebb s föltarthatlan léptekkel siet Róma lelkiurasága szemközt végromlásának!“ Így hangzanak mindenfelől a jóslatok, kívánságok és — — — sangvinkus reménységek.

Audiatur et altera pars! Halljuk azért az igazi római embereket is. Ők talán csak mégis fogják tudni, mi van a dologban, és ha oly elfordíthatlan-e az ő rendszerük veszedelme ?

Föltétlenül megengedik ők is annak mély alásúlyedtségét hajdani dicsősége magaslatáról. Megvallják, hogy „nehéz történetek, kemény hírek alatt szenvedett az Isten választottja a laikusok iszonyu bűneik miatt, melyeknek megérdemlett megfenyítéseit most az ártatlan atya (hasonlólag előképéhez kell hogy viselje. És fájdalom, ezen sanyargatások (tribulatio) úgy látszik még sem érték végüket. De . . . a pápaság végromlásáról, a lelkiismeretek feletti lelki kényuraságának megszűnéséről, az ő görbe pálcájának és hármaskorónájának letevéséről; az ő pecsétlő gyűrűjének le-

vakarásáról, az apostol-fejedelem székéről lelépéséről, a menyorság és pokol kulcsainak átadásáról sem most, sem soha szó sem lehet.“

Gúnymosolylyal mutatnak ők a rendithetlen Péterre, kin (közleményük szerint) a római egyház alapíttatott; mutatnak az ígéretre (mely egészen ugyan nem az ő egyházuknak adatott), hogy még a pokolnak kapui sem renditik és győzik meg ezt a kősziklát. Jól alapult bátorságban (szeretnék elhitetni) csufolják jóslataitokat Nostradantól, Bengeltől, Jung-Schillingtől le a legujabbakig. Elmulnak — azt mondják — a kisértetek korai, mint egykor a babiloni frank fogság elmult. Megrendítenül dacol a Péter-széke az idő bármely viharával. Az Isten és Krisztus helytartója, mielőtt ellenségei gondolnák, diadalmasabban fog mint valaha ellenei felett fölemelkedni, porba tapodni és pokolra taszítani mindazokat, kik neki ellenszegültek. Ez a bizonyosság egyszerűsmind a tulajdonlagos ok, miért hogy a szent atya, kétségkívül, csak a felette sürgetős esetekben; mert reserváció, vagy titkon a levéltárba letett protestáció után igen is, de a nélkül soha csak egy jótát sem enged s nem mond le örökre isteni jogairól¹⁾. E szerint várakozástok hiuk, jóslatitok csalárdak, kívánságítok haszontalanok, vérmes reményetek sikeretlenek.“

Fájdalom, nekem protestánsnak osztoznom kell a római emberek ezen meggyőződésükben, a római főpapnak még soká fenállandó (ha szinte, ha Isten akarja, nem örök) uraságáról, noha

¹⁾ Ily titkos protestatiók példái: Így nyilatkozott II-ik Paschalis, az ő scriptum concessionis-a ellen az V-ik Henrik császárral beigtatási vitában: Scriptum illud, quod magnis necessitatibus coactus sine fratrum (cardinalium) consilio aut subscriptionibus feci, super quo nulla condicione, nulla promissione constringimur, prave factum cognosco. V. Labb. XII. p. 993.

Szintugy IV-ik Eugén a frankfurti cikk elfogadásakor: Quoniam propter imminetent nobis aegritudinem non valemus omnia per eos petita, et per nos concessa cum ea integritate iudicii et consilii examinare et ponderare, quam rerum magnitudo et gravitas requirit, tenore praesentium protestamur . . . habentes non pro responsis et non concessis, quaecunque talia a nobis contigerit emanare. V. Raynald ad an 1447 p. 7.

más okokból. Nem mintha hinném a Péter apostoltól öröklött helytartósági mesét, valamint ama római emberek sem hiszik azt. Az általok felhozott (l. felebb) bizonyságok ezen öröktartósságra nézve csak exoterikus tanitmányuk nekik, hogy a vakul hívők szemébe mindig újra port vessenek, hogy azok soha a lelki Silóához ne jussanak. Az én valamint az ő esoterikus okaik is, melyeket mint profánus eretnek itt talán elárulhatok, sokkal nyomósabbak és bizonyosabbak, mert azok, mint amaz exoterikusok, nem mesén és költeményen állanak, hanem a római indulatu klérusnak, a római kuriának és kormányrendszerének (római udvari theológia) ismeretén; azok a világ és emberi sziv ismeretére támaszkodnak. Azért nem is osztozhatom ama reménységekben. A frankok győzelmi kiáltások, mikor valamelyik királyuk meghal: Le roi est mort, vive le roi! sokáig győzelmi kiáltásuk lesz még a római embereknek is: Le Pape est mort, vive le Pape!

Ez mégis alaposabb kifejtést, körülményesebb kimagyarázást érdemel.

Igen-igen sokan vannak még, kiknek érdekükben van, hogy a római pápaságnak befolyása a fejedelmekre és népekre megtartassék. Ide számláljuk:

1. A római egyháznak összes papirendét, a mennyiben az még igazi római indulatu. És valóban ezen római emberek száma nem kicsiny. Szintugy a világi, mint a kolostori papok közt az oltár körül szolgáló gyermek és novitiustól fogva fel ezen hierarchia egész, hosszú sok fokozatán keresztül a pápáig.

A világi és szerzetes papok alsóbb klerikusain ugyan nyomasztó teherként van még a Rómától függés érzete, ugy hogy e részről előbb segélyt, mint oltalmat reménylhetni a pápaság ledöntésére. De az ő ezen függésre való neveltetésök és megtanításuk oly mesterileg van kiszámítva, hogy egyrészt ezen nyomatásnak már korán szokássá s második természetté kell lenni, mely annak terhes voltát oly érezhetőleg többé megkönnyíti; másrészt csak a jóindulatu, lélekben legszegényebbeket keresik fel ezen

helyekre, parasztok, napszámosok, szegény kézművesek sat. ¹⁾ kik az ő előkészítő intézetükbe való belépésükig rendszerint semmi kiképzetetést nem nyertek, és kikre nézve ezen előkészületek úgy választattak, hogy ott, hol természet szerint kevés lélekerő van, ennek a gyöngye szikrának is szükségleg el kell fojtania és nyomtatnia, és a lélek mindenfelől körülkötvén s békóba vetve érzi magát, mielőtt öntudatra, saját okossága szabad használatára, öngondolkodásra és cselekvésre megért volna. A teneris asvescere multum est! Consuetudo fit altera natura! Ezen lélekhalók alól magokat kibontani akarni csak önállású férfiak (Kopf) kísérhetnék meg. Itt nem áll: „Qui une maille rongie emporte tout l'ouvrage“ azaz: „egy elragott szem t. i. a hálóban, az egész munkát maga után vonja, vagy egy elragott szem t. i. a kötésben.“ Ez a gordiusi csomó végetlenül sokszorosan össze van kuszálva. Mily gondolat nélkül kell a noviciusnak és szemináristának igen sok tartalomüres könyörgéseket és litániákat ellantolni! Nézze csak az ember ezen lévitákat (a mint ők a római mester nyelvében neveztetnek) ott, hol ők még kolostori szemináriumi nevelést kapnak, mily merev és félénken meresztik magok elébe többnyire szemeket és pillantani sem jobbra sem balra nem mernek. A nélkül hogy Hógarth volna az ember, észreveszi a homlokukra szögeztetett deszkát, vastagon és szélesen, minden világossági sugártól áthathatlanul.

És mily műszerüleg gondatlanul mormolja le a szokott pap naponként az ő kiszabott pensumát a breviariumban, mit a nélkül, hogy halálos bünt ne kövessen el, el nem mulathat. Ha találkozik is ezen római gyárműben itt ott valamely bibliai gondolatébresztő anyag, az értelemnélküli legendák és babonás regék (mondák)-ból álló tartalom sokkal nagyobb részétől elfojtatik az. A legjezsuitikusabb pszichológus sem tarthatta volna össze alkalmasabban ezt a lélekaltató szert az irányzott célra. Hol

¹⁾ Ezzel nem állittatik: hogy ezen ember osztály közt kitűnő férfiak is nincsennek. Ezekről alább lesz szó. Mi felől szabályról, nem kivételekről szólánk.

igaz és hamis, jó és rossz, értelem és értetlenség oly művésziileg vegyítettett, ott nehéz elvállást szándéklani, és sehol sem megelőbb ez, mint a vallásosnak kényszerítő lélektáplánál; mert itt a kevés jóféle a nemjóféle által elrontatik és e keverék elfojt minden érzést az igaz és szent iránt. Jól tudják a r. k. püspökök, miért buzognak az ő egykori papjaiknak tanulásuk ellen a szokott szemináriumokban és főiskolákban, hol azok a filozófia csintalan étkét beszívhatnák s ragályt kaphatnának, és ez által jövőendő részeltetésükre egészen használatlanokká lennének. A szemináriumokban a lelkieledel egészen a római piaci konyha szabásai szerint készíthetnek el. Ezen nagyobb számtól — és csak erről van itt a szó — annál kevésbbé tarthat a római udvari theológia, minél nagyobb függésben tudja azt tartani; sőt inkább ezen babonás és vakon hívők tulajdonképeni talapjai a római egyháznak, melyeken a köznép közönséges kőfala legbiztosabban fölrakattathatik. Oszlop és támaszok aztán a főbb klérusok, és Rómában trónol ezen egyház püspöki temploma (Kathetrale Rom.) kupja és koronája.

* * *

Most egy szót a kivételekről is. Ezek már a szemináriumban, és mint noviciusok, a kolostorban észrevéttetik magukat és kétfélék. Ha t. i. a lelki mitsem-gondolkodás ezen melegágyába valamely egyén csuszott be, ki az öngondolkodás dugáruját betudta csempészni abba; ha az ilyen eljut a lelki rabszolgaság érzésére, melybe őt itt kovácsolni és megtartani iparkodnak, tehát sikerül neki, vagy elmenni, mivel még ideje van. De be kicsiny ez a szám. Hát miből éljen már most az eltávozott? Hol legyen bátorságban? A laikusok nagy segédtől megutáltatik, eltaszítottatik, mert megbélyegeztetett. Legközelebbi rokonától megvettetik, és hazájának hátat kell fordítania. Legengesztelhetlenebbeknek mutatkoznak hajdani társai. Az egyszer elbarátosodott barát és egészen elpaposodott pap, engesztelhetlenül üldözi azt, ki merész volt összetörni a láncokat, melyeknek terhe alatt önmaga nyög még. Igyekszik mintegy ostoba in-

dulatu tehetlenségeért, mely nem bátorzkodott ama merénnyt megtenni, megboszulni magát ama szerencsésen, kinek az sikerült¹⁾ vagy ravasz, de erkölcsileg elég rossz is az ilyen, hogy a képmutatót játsza (mint Peretti míg pápává kikiáltatott), magát a felsőbbek előtt kedvessé és nélkülözhetlenné tenni fülbesuttogás, árulkodás stb. által; ez használtatja magát azoktól az ő céljaikra, és ha a próbát kiállja, bizonyos a felől, hogy őt előmozdítandják, hogy annál inkább bizonyosok legyenek ő felőle. Ez által elég út és mód nyílik előtte, hogy mint barát a kolostori fogadásoknak, mint világi pap a nőtlenségnek terheit magának megkönnyítse és a kénytelenségért, melyet nyilván fölvennie kell, négyszemközt és a hozzá hasonlók társaságában magának kárpótlást szerezzen. A rendes subjektumoknál ellenben a gondolat: „a baráti szentség, azaz, a rend szabályainak rabszolgailag szoros megtartása által, bármely nyomasztók legyenek is azok, minél nyomasztóbbak, annál érdemlőbbek! — a képzelt erénynek s következőleg az egykori boldogságnak annál magasbb fokát vivni ki“ szintugy megteszi a magát. Ez a gondolat fixa ideává lesz nálok, kik az abban foglaltakat kész igazság gyanánt veszik. Mi is támasztana kétséget bennük a felől? Bennök, kiknek a gondolkodás oly természetlenné lett, mintha nem is hozzájuk tartoznék. Nem a csalhatatlan egyház tanítmánya-e „a baráti szentség az ő ígéreteivel“? Ennekfölötte a kolostori henye életnek is megvannak az ő ingerei, és kolduló barátok asztala nem mindig a legszigorubb szerzeti szabályok szerint készítettetik el. Hasonló áll a világi papokról. Nem lelki ur-e a legszegényebb falusi káplán is gyülekezetében? Nem függetlenebbül, gondmenetesebben él-e ő mintha csak napszámos, sanyargatott parasztocska, megutált sarufoltozó vagy valami eféle lett volna? Nem sugárolja-e körül őt is az oltárnál, hol a bort s kenyeret transsubstanciálja, vagy a gyóntatószékben, hol az eget ki-, a poklot bezárja, és viszont, egy földfeletti lény fényköre és méltósága¹⁾.

¹⁾ Példákat találni Feszler föllebb idézett visszapillantásaiban, más a kolostorokból elfutottak vallomásiban.

¹⁾ Interiore quadam nota (characterem nempe spirituale) animae impressa, (sacerdotes) ab aliis fidelibus distingvuntur. Cf. Cat. rom. p. 328.

Nem élvez-e oly előjogokat és immunitásokat²⁾, milyeket más honpolgár nem? Azonkívül elég utak nyitvák az okoknak, hogy a legalsó fokon megne üllepedjék, ha jó módon tud hozzáfogni, soha időelőtt a nyomásnak ellen nem szegül, senki sem tanul parancsolni, ki előbb engedelmeskedni nem tanult, hanem engedékenyen bevárja az alkalmas időt, hogy előnyomuljon.

Ha mint barát csak priorságig, vagy koldusszerzet abbáságaig, mint világi pap valamely praebendáig, főpapságig, kanonokságig sat. viszi is a dolgot, már ez olyan cél, melyre küzdeni megérdemli a fáradságot. Ha ő egyszer az előlépésben foglalatoskodik, már úgy hátra többé nem, hanem szüntelen előre néz; és ha a legalsóbb fokokat szerencsésen hátrahagyta, úgy buzgalma ezen pályának (és hol alkalmat lel, az eretnekeknek is) üzésében naponként új elvet, nagyravágyása megerősödött lökést kap. Minél felebb emelkedik, annál tartósabb és fáradatlanabb lesz erőködése. Azért oly ritka tünetények a főbb klérus kategóriájából egy protestáns vallástételre való átlépések, mivel minél fölebb hágott valamelyik, annál függetlenebbé, kényelmesebbé, élvezetdússá lesz helyzete, annál könnyebben kielégítheti az érzékiség minden ösztöneit és vonzalmait, kívánságait és vágyait. Így bilincseli őt minden a római egyházhoz. Midőn ő fáradatlanul annak érdekében munkál, legbiztosabban előmozdítja önmagáéit. Már gondolja el az ember mindazon ezreket, százezreket, kik a római egyházban ezen kiváltságosokhoz tartoznak, és tudakozza akkor önmagától, vajjon hihető-e, hogy az oly hamar megfogyatkoznék védőkben? Vajjon annak végromlását oly közelinek lehessen-e gondolni? Azoknak száma, kik ezen egyháztól, akár az ő antichristianum rendszerükről

Merito (sacerdotes) non solum angeli, sed Dei etiam, quod Dei immortalis vim et nomen apud nos teneant, appellantur. Ibid.

¹⁾ A legtöbb még tisztán róm. cath. statusokban a pap, a becsület, életmód tekintetében csak lelki jurisdictio alatt van, mely őt gyéren harapja meg, hanemha collegialis irigység forog fenn, vagy a botrány igen nagy, és közönségesen tudva van. Ez a világi törvényszékek aluli kivételése nem valami igen drága, a római egyházhoz kötő kapocs-e? Fájdalom! az Istenről elfeledkezett új constitutionalisok nem akarják többé megismerni a papoknak ezen isteni előjogukat.

való meggyőződésből, akár annak lelkiizsarnoksága megünasából elszakadnak és a protestántizmusra átmennek, mindeddig viszony-szerűleg még igen csekély. Hogy itt újra ne említsem mindazon nehézségeket és veszélyeket, melyek egyesekre nézve ily meghatározás kivételével összekötve lenni szoktak, ne mellőzze el az ember azt a belső lélekküzdést, melybe egy ily lépés kerül, míg a szándok megérésre és tenyészetre jut. Be sok ifjuságuktól fogva beszivott előítéleteket kell nekik meggyőzniök, micsoda kétkedések és lelkiismeret mardosásaival küzdeniök! Mindezeknek nem csupán csak a rómaiból egy protestáns egyházba való átmenetnél van helyük, hanem megfordított esetben is ott, hol a pusztá értelmi és lelkiismereti tévelygés mellett még mindig kegyes célok forognak fenn, és semmi pusztán földi tekintetek nem uralkodnak felül és semmi sem jogosít minket az utóbbiakat minden convertitánál előre föltenni.

A korlátoltak (t. i. barátok) közönségétől e szerint keveset, a fortélyosok és becsületrevágyóktól még sokkal kevésbbé lehet tartani a római hierarchia lerombolására nézve. Minél magasabban fölfelé áll ezen fokon, annál több ügyesség, világ és emberismeret, gyakran római kath. tudósság, jezsuitika, kazuistika és vitázati ügyesség is kívántatik; de akkor annál több eszközök és alkalmak is ajánlkoznak, mindezeket elsajátítani magának. Ez az oka, miért találni ezen egyház főbb klérikusai közt annyi jeles miveltségű, ügyes, világjártas udvari egyéneket. Tudósság nem épen szükséges minden főbb klérikusban, de nélkülözhetlen ama világjártasság. Egy püspöknek p. o. elég lehet a sajátos római kath. tudósságra nézve igen kis világosság, mit is tanult volna sok báró, gróf, prince, ki ily helyen áll, tulajdonképen? fontos dolgai voltak házánál, az udvarnál, és nincs-e most is mind a kettőnél? — a kerület, a megye tudós szükségére nézve tartják és fizetik az ő különös embereiket. Hogy ellenben a köznépi rendből ezen méltóságra jusson valaki, igen is, az más valami; akkor tudományosnak, világjártasságnak és ügyességnek egyssülve kell lenniök. Ezen okból a főbb klérus az udvarokban, még a prot. udvarokban

is, nemcsak ügyes udvarias, hanem kedvesebb, nagyobb befolyásu, kegyeltebb, mint a prot. egyház közrendbeli papjai. Hol nevezetett ki valaha katolikus konstitucionális államokban egy protesztáns főpap a pairek kamarájába (felsőház)? Való, hogy ők nem törekednek ezen kitüntetésre, ha igazi evangélikus papok; főbb hivatalt ismernek ők, mint udvarolni, származásuk és jövedelmeik nem is engedik meg nekik ama fensőbb körökben forgani.

E szerint ha a római széket veszély fenyegetné, bármely oldalról lenne is az, állandóan legiók állanak még készen, az annak megtartásáért nyugtalankodó lelkeknek oltalmul és védelmül, és esküvel köteleztetvék arra¹⁾. A nehéz időkben ugyan megszorulhat az, hatalmas lökések érhet, a nervus rerum hiányozhatik, és ez, a pénzügyi szárazság jelenleg, azt modják, nagyon uralkodik Rómában, tekintélye meg nem ismertethetik, átok menykövei kinevettethetnek, hatalma tagadtathatik, csalhatatlansága kétségbe hozattathatik: azért még nincs oda. A fergeteg kidühöngi magát és elmegy, és a mi meg nem ismertett volt, új fényvel, valamint régi merészletekkel lép viszont a színtérre; mert az ő költött jogaiból csak egy jóta sem adatott vagy veszett el. Ha min-

¹⁾ Minden püspöknek a következő esküt kell tenni a pápának. Az isten, egyház, község, fejedelem, haza iránti köteleztetésekről egy szó sem jő elő ezen formulában, hanem minden arra céloz, hogy egy tökéletes vasalli viszonyt fejezzen ki a római pápa mint hűbéri ura iránt. „A püspök t. i. kötelezi magát ezen eskü által, a szent római egyháznak, és annak urának, a pápának, becsületét, tekintélyét, jogait és kiváltságait őrizni, oltalmazni, nevelni, és előmozdítani; minden erejéből a szent atya szabályait, dekretumait, rendeleteit, reservatioit, provisioit és apostoli parancsolatait megtartani és másokat, azoknak megtartására szorgalmazni, ezen parancsolatokat alázatossággal fogadni és a legpontosabban végrehajtani; minden három esztendőben (hogy a föllebbiekből semmi feledésbe ne menjen) az apostolok küszöbén megjelenni (*visitare sacra limina apostolorum*) és uraiknak pásztori hivatalában való eljárásáról és mindenről, mi az egyházat illeti, számot adni. Föltétlen hűséget, hódolást és engedelmességet ígér „Azért nevezik a püspökök magukat; „Isten és apostoli szék kegyelme által.“ — Minthogy már minden püspök, attól fogva a mint ez az eskü elejökbe tétetett és azt ők letették, már az által is hitszegőkké lesznek, ha ezen esküben hibát keresnek, és például egy episkopális rendszerről beszélnek, mely a kurialis rendszerrel egyenesen ellenkezik,

dig tényleg nem gyakorolhatja is mind, de jogszerűleg még soká veszélyezetlenek lesznek azok bátorságos őrizet alatt. Ostobaság és fortély, alacsonyság és nagyravágyás, élvezetvágy és vakhit ércbástyák, melyektől a római papi fejedelmet az ő angyalvárában oly hamar nem fogják beérni.

Most vegyük közelebbről szemügyre magát is, s nézzük meg jól a római kuriát. Feltéve, hogy valaha oly férfi ülne a pápai székre, ki a római hittan — udvari theológia — antikrisztianusságáról meggyőződve és szilárd meghatározottsággal lenne, ezen állapotnak végetvetni és a Jézus eredeti tudományának ismétli helyreállítását egész erejével elősegélni, ámbár által nem láthatni, miként ülhetne valaha ilyen a római udvarnál fölvett viszonyok közt a pápai székre, következőleg a főbbi előreföltétel már magában lehetetlenséget involvál, mégis, feltétlenül, hogy ez az eset mint tény valósulna, úgy a római kuria, azaz ezen udvar minden praelátusi és bibornokai, legelől a róta e mellett sokkal inkább érdekeltetnék, minthogy megengednék, hogy ily reformáció menne keresztül a főn és tagokon. A pápának nem szabad és nem lehet soha az ő széke érdeke ellen cselekedni; neki saját meggyőződése, jobb tudata és lelkiismerete ellen, mégis Péter és Jézus Krisztus utódjának, helytartójának, csálhatatlannak kell tartania (legalább úgy tettetnie és viselnie) magát, különben oda van. Az ő saját mint egyháza csálhatlanságának, mely a Krisztust, az alapítót kiszorította s helyére magát tette, és a melyszerint ő és ez semmi korább állítottat vissza nem vehet, átka sokkal elháríthatlanabbul sulyosbul azon és ő rajta, mintsem hogy ő valamit, mi az egyszer megerősített dogmáihoz és arrogált jogaihoz tartozik az ő egyházának, visszavezethetne és eltörülhetne. Ha a római egyház s ha az ő elődei ezt a csálhatatlanságot és egyedül idvezítő sajátosságot soha magukra nem hazudták volna: úgy ő és az egyház állandóul elő-

látja az ember, mennyi ilyen hitszegők voltak már ezen egyházban. Ezek a római rendszer nyelvén schismaticusoknak (spurii et adulterini) nevezetnek, mint p. o. az utrechti érsek, és ennek deventeri s harlemi suffragán, püspökei; ezen kategoriába tartoznak szükségeskép azok is, kik az emsi punktációkban megegyeztek.

mehettek volna a korszellemmel, a becsuszott emberi rendeléseket a tudományban, a visszaéléseket a kultusban, a hivatalviselésben és disciplinában eltörülhették, a ker. igazságot védhették s épen fenntarthatták volna. — De így ama helyzet által örökre kötve vannak és maradnak neki és annak kezei. A római kuriának azért minden gondjának azon kell lenni, hogy amaz eredeti hamis állítást a hívőknél hitelességben s erőben megtartsa. A mi pedig nem hódol a megnemesedésre és keresztyénedésre való kifejtődés és képződés örök törvényeinek, melyekre Jézus Jan. 16, 12. s köv. és az ő apostola 1. Kor. 3, 2. utalnak, elébb hátrább de mulhatlanul saját megvetettségében elenyészik. Ha szinte azért még most, és hihető még soká, nem lehet is gondolkodni ezen keresztyéntelen ország végromlásáról; még sem fog az örökké állani. De egészen másként van a dolog a protestántizmussal. Nincs ez csalhatatlansági elv által mumiává kergülésre kárhoztatva. Ám tapadjon ahoz hajdani anyaegyházából némely ál, legyen az hamis supernaturalistikus, mystikus, theosophikus, pantheistikus foglalat¹⁾, vagy ujan keletkezett racionalistikus hozzáadás, a mennyiben ez minden objektiva kijelentést tagad, ki fogja az azt választani és magát attól megfogja tisztítani az újtestamentom folytonos okos keresztyéni magyarázása és értelmezése által, az egyesek vélekedéseinek és nézeteinek megvizsgálása és tisztázása által. E felől kezeskedik maga az ő különböző felekezeteinek küzdelme a ker. igazságért. Hiábavaló azért ezen okból, a római embereknek már annyiszor ütött győzelmi lármájuk, hogy a protestántizmusnak, bel-meghasonlászai által meg kell semmisülni és fel kell fordulnia,

¹⁾ Ezen iskola legujabb termése; B. K. Hase Hutterus redivivus, vagy az evangy-lutherana egyház dogmatikája. Egy dogmatikum repertorium a tanulók számára. 10-ik kiadás. Leipzig 1833. — Ez az esmeretes Hutter Leonhard: Compendium locorum Theologicorum — exscripturis sacris et libro concordiae collectum-a, összekötve az ő Loci communes Theologici, melyben a concordiae formulának egész Theológiája (vesd össze Plank, a prot. Theologia története a concordiae formulától fogva a 18-ik század közepéig Göttinga 1831-ki ezt a Theológiát leg-részhajlatlanabbul méltányolni és annak szerzőjének uralkodás vágyó céljaikra utasít) adatott elő a Hutter terminológiájában ugyan de egé-

mivel azok legbensőbb lényegén és létén rágódnak. Épen ezen küzdelmek bizonyítják annak beléletét, az eredeti keresztyénséggel azonságát. Azok csak az igaznak a tévelygőtől elválasztó perei, melyek az emberek közt forrás és surlódás nélkül nem gondolhatók¹⁾.

A római embereknek ama költeményük által, csak olyan emberek indíttathatnak a protestántizmusból a csalhatatlan, egyedül idevezítő egyház kebelébe menekülni, kik az érzéki nagyrayágástól betöltve, a nőktől elcsábíttatva s lebilincselve, szellemi önállóságukat megtagadják, és a pápaság hinárába beledobják magukat. Rómára nézve azért még soká igaz marad, hogy a rossz, a legrosszabb is hasonló rosszából még mindig szí valami kevés táplát egy nyomoruságos élet tengetésére. Csak oly férfiak, mint Hildebrand állottak önuralkodólag amaz egyház élén; csak ők, okosan és ravaszul használva, mi előttök dolgoztatott, vagy korukban ajánlkozott, alapították meg a római széket és rakták fel, támogatták és tartották meg a csalás és ámitásnak ama művészi építményét. A több pápák mind csak képleges tisztartók voltak. Minthogy pedig nem minden lehet Hildebrand, minthogy egy gyöngé, jószívű pápa, sőt épen egy igazi ker. indulatu — a mennyiben ilyen ellenmondás nélkül gondolható — a küzdéssel kivívottból valamit ismét elhanyagolhatna, eladhatna, így az egészet eltemethetné: tehát ezen rendszer amaz alapítói és kifejtői, például II. Miklós 1059. ennek megtartásáról is gondoskodtak, és annak, a bibornok céhben (cardinalium collegium), és az oly mesterileg összetett kuria romanában, oly megtartási tanácsot tudtak alkotni, kiknek legkülönösb

szen más, pantheistikus értelemben. Lásd ezen hamis Hutter recensióját a B. 97 Röhrs Krit. Kred. Bibl. Bd. XIV. Heft. 3, Seite 498, p. 1833.

¹⁾ Hová, azaz, micsoda eredményre fog és tartozik ez a kezdés definitive vezetni? arról l. az értekezést a „Journal für Prediger-ben von Brettschneider, Neander und Golbhorn. März bis Juni Heft 1833.“ „Über die Bedeutung und die Folge des Streites zwischen Rationalismus, Supernaturalismus und Mysticismus.“ és B. v. Ammont „Fortbildung des Christenthum zur Welt (besser: allg. Menschen) Religion Eine Ansicht der höheren Dogmatik.“ 1hl. 1833.

érdekükben van, az elfoglaltságból semmit elveszni nem engedni. Ha azért a pápa valamit másnak engedélyezni akarna is; ott van a kuria, mely egy konstitucionális állambeli felelős minisztériumhoz hasonlólag, de személyi érdekből, a főnek önkénykedéséről felelős. Ezen mestéri erőmű principium movens-e azért sem a pápa személyiségében (ha nem Hildebrand) sem a kathedra Petri-ben nincs, hanem a kuriában magában. Ennek pedig az ő egyéneiben sokkal kecsesebb érdeke van a pythica tripus megtartására nézve, mint-hogy abból a kath. egyház reformját lehetne várni; miért is a római szentlélek ember emlékezetét haladó időktől fogva, mindig csak olaszt választhat pápává, mivel csak az ilyenben egyesülhetnek szintugy a római székeknek, mint az összes európai római kath. udvaroknak érdekeik felette veszélyes collisiók nélkül. Ennek fölötte minden olasz bibornoknak, akár gyöngé, akár erősnek érezze magát személyesen, meg van ez a nagyravágyását sarkantyuzó kinezése, hogy valaha maga is ráülhet a Péter székére és így magán hasznairól gondoskodhatik. Hogy engedné meg valaha ez a kuria, hogy a pápaság elpusztuljon? Ha talán egyes tagok, vagy egész kongregációk is, koncessiókat adnának, mely a szék hasznának ártalmul lenni fenyegetődnének; az összes céh (collegium) csak mégis másként ítélend, vagy a pápa önként vagy kénytelen vagy a kuria nevében, vagy ráköltve saját erőteljességéből (ex cathedra) ismét visszaveendi ama koncessiókat. Egy ily példát, mint rontattak el ismét és vétettek vissza az összes kollegiumtól egyes kongregáció koncessiói, még miután az a csálhatatlannak helybenhagyását is megnyerte — ad által nekünk az újabb történet.

Egy római pap Angliában irt egy apológiáját a római katholicizmusnak. Az ő közvetlen felsősége megtagadja az imprimaturt. Ő Rómához fordul. A könyv a pápa parancsára egy adhoc kinevezett praelátusokból és bibornokokból álló kommissiótól megvizsgáltatik, helybehagyatik, megdilsértetik és az imprimatur a pápa tudtával megadatik. Most tudatják a könyv ellenei Angliából, hogy a felette nyíltszívűség, melylyel a szerző e könyvben a római udvar rendszerét leleplezte, árthat a kath. irlandusok

emancipációjának Angliában, mely akkor a britt parlamenttől tárgyalatott. És ime, a korábbi ítélet a csálhatatlan pápai approbációval együtt az összes kuriától félrevettetik, és a könyv alkalmasabb boldogabb időkhig elnyomatik. A pápa tehát csak exoterice csálhatlan a vakon hívó laikusokkal átellenben; a kuriában esoterice egy szót sem tudnak e csálhatatlanságról. Végre sem a pápa (lásd fennebb), sem a kuria és a bibornok céh ki nem hallhat. Tegyük föl, egy kolera nemcsak a pápát, hanem nagyszámu bibornokokat és más prelátusokat is egymásután hirtelen elragadna; a túlélők még annál inkább sietnének egy új pápát választani, és a választott szintugy nem késnék a megtizedelt ceheket (colleg.) a lehető gyorsasággal ujra kiegészíteni, ne quid detrimenti respublica capiat! Ha a bibornokok nem gyűlhetnének össze Rómában egy Conclaveba; szorultságból erényt csinálnának, és másutt gyűlnének össze, mint 1799-ben Venéciában.

* * *

A római pápaságnak pedig még más támaszai voltak. Ide számláljuk:

2. A fejedelmeket és kabineteket kiknek római katolikus alattvalóik vannak. Ha ezen fejedelmek és miniszterei maguk is ezen kultusnak sorsosi, ha mind a ketten hódolnak még az alaptételnek: „hogy minél tudatlanabb, felvilágosulatlanabb, vakhitűbb a köznép, annál könnyebb kormányozni is; ugy ez a maxima: „a népet tudatlanságban tartani“, in praxi senkitől készebb és sikerdusabban nem gyakoroltatik, mint az igazi római klérustól; és ugy ama fejedelmeknek és kabineteknek ezen klérussal ugyanazon egy érdekük van a római szék fenállása mellett és magatartására nézve. Azt gondolná ugyan az ember, hogy napjaink története ama maxima jószágát régen, minden hitelétől megfosztotta, a midőn minden ujab forradalmak soha sem protestáns, hanem kivétel nélkül csak tisztán római kath. tartományokban ütöttek ki, és ott annál félelmesebben dühöngtek, minél felvilágosulat-

lanabb volt a köznép politikai mint vallásos tekintetben. Egy értelmileg eltompított tömeget ugyan sokáig fékentarthatni lelki és politikus hüvejkujj-srófok, csavarok által, valamig a nyomás elviselhetetlenné nem lesz, és a főbb kiváltságos osztályok, mint Franklonban a forradalom előtt, külszinmutatás mellett a legfagyosabb idifferenzizmusnak, vagy éppen a legsilányabb atheizmusnak nem hódolnak. Ebben az esetben minden béketűrőssel hordozza a jószívü könnyenhevő nép rabszolgai bilincseit, ha csak valamennyire foly is mindenféle kereskedés, az adók nem túlságosak, a fogaknak valami rágni, a gyomornak valami emészteni valója van, bár még oly nyomoru és sanyaru volna is az; ugy a világi és lelki kényuraság visszaélései mégis csak szaporodhatnak valamivel. Valamig egy bizonyos maximum tul nem hajtatik, semmitől sem tarthatni. Egy állat sem hordozza készebben és béketűrőbben terheit, mint a szamar, valamig szerfelett meg nem terhelik, akkor pedig minden engedelmességet megtagad. A kötelességek és jogokról semmit sem tud. Ilyen a föl nem világosult, gondolkodásra nem szokott, könnyenhevő nép is. De jaj az ő hajtóinak, ha a hurt túlfeszítik és a köznép ravasz demagógoktól felingereltetve, láncait széttördeli. Vak dühében nem ismer az akkor többé határt, és a legszentebb sem szent többé előtte. Az ő gondatlan durvasága valami állatival bir, éppen mivel az értelmi miveltség és erkölcsi vallásos megnemesedés hiányzik benne, az ő világi és lelki kényurainak hibájok által. És így ez a lelkiösmeretlen elhanyagolás legnemesebben megboszulja magát azokon, kik az ő legszentebb emberjogaival oly lelketlenül vétkeztek. Semmi által sem lesz ez bizonyosabban, mint a romanismus által, mely csak külfényt, de semmi belnemesedést nem ad és a menyországot pénzért és munkaszent-ségért kínálja.

Mi a prot. fejedelmeket s kabinetjaikat illeti, kik hasonlag nagyszámu római kath. keresztyéneket számlálnak államaikban; tehát azok is részint politikából¹⁾, részint jogérzetből kénytelenek-

¹⁾ A pápai bulla kihirdetésében, a porosz cath. egyház miben létét illetőleg, ezt mondák a porosz status ujságban 11. Aug. 1821. „A

nek láták magukat, újra konkordátumokat kötni Rómával, melyek mellett általában ők és az ő protest. alattvalóik Róma csalfa politikájához képest mindenkor rövidséget szenvednek. Ezen fejedelmeket, ezen konkordátumok miatt elég hevesen és sajnosan gyalázták, ama konkordátumokat jogtalanoknak s az ő alattvalóikat semmire nem kötelezőknek adván elő. Bizonyosan nem egész joggal és igazsággal. Talán nyakas vonakodásuk által konkordátumokra lépni Rómával az ő kath. alattvalóikért a mozgalmas időkben azon nyilvános veszélynek tennék-e ki magokat, hogy ezen alattvalóikat, kik még testestől lelkestől Rómához ragaszkodnak, magok ellen keserítsék? A secularisációk (az egyházi javak világiakká változtatásuk) által, egy következése a forradalmi s Napoleoni háborúnak, a németországbeli kath. megyékben minden megzavartatott, teljes feloszlásra jutott; azért kívánta a többnyire még római indulatu klérus halálba a réginek ismételi helyreállítását, avagy csak a megmentettnek biztosítását, és ezt az ő elvei szerint csak az ő fejedelmeiknek Rómával való konkordátumaik által nyerhette meg. Megtagadhatták volna-e ezt ezek és kath. alattvalóikat, papokat mint laikusokat erőszakkal igyekeztek volna-e elszakítani Rómától? Ez sem okos, sem jogos nem lett volna. Nem okos! Holland királyának, merevségeért, hogy a belga római kath. alattvalóit, a papság és Róma célja ellen, kényszeríteni akarta, hogy jövődő papjaik az ország egyetemeiben, és nem a semináriumokban képeztetnének, legszebb tartományainak vesztésükkel kellett elég drágán megfizetni. A dolgot ugyan a legújabb frank forradalom döntötte el. De ki kezekedik más prot. fejedelmeknek az iránt, hogy hasonló válságok az ő vagy a szomszéd tartományban ő reájok nézve is hasonló eredményeket ne hozhatnának elő? De nem is jogos! Nem Róma arroganciáira nézve, hanem kath. alattvalóikra. Valamig t. i. ezek még lélekismereti dolognak nézik papjaikat, dogmaikat és rítusaikat Rómától és csak Rómától nyerni,

cath. egyház alkotmány minősége szerint, a mint az korunknak átadatott és az alkotmány cath. lakosainak egy hangú kívánsága szerint, kerülhetetlen volt a pápai székkel való megegyezés.

valamig még a pápát magától az Istentől nekik rendeltetett fejöknek, lelkifejöknek tekintik és hiszik, hogy egy püspök vagy pap is, ki nem a pápától tétetett hivatalba és szenteltetett föl, a sakramentumokat hathatósan ki nem szolgáltathatja, nem gyóntathat, bűnöket nem bocsáthat sat. mindaddig jogtalan, és az marad, ha őket akár positive erőszak, akár negative egy konkordátumnak megtagadása által Rómától elválasztani akarják. És ezen hitnek még sokáig adnak a római indulatu papok táplálékot a népnél. Mindaz, mit prot. fejedelmek ez esetben tehetnek az: hogy tanító és képzőintézetek által minden osztályokra nézve, sajtószabadság sat. efélék által igyekezzenek, mennyire tőlök telik, népeik között a félvilágosodást terjeszteni; hogy e mellett főkép az utánnövő kath. klérust tartsák szemeik előtt, a kolostorok számát államaikban mindinkább megszorítani és a világi papoknak képeztetésüket, csak "országai főiskolaiban igyekezzenek megengedni, és regium placetumuk által Rómának alattvalóikra, bírói befolyását mennyire csak lehet, eltiltsák. Csak ezen az uton vihetik oda a dolgot, hogy a Rómával kötött konkordátumokat lassanként, heves, mindenkor kétséges megrázkodások nélkül megerőtlenítsék, hatályonkivülivé tegyék; mely által senkin igaztalanság nem történik¹⁾, de a ker.

¹⁾ Minden egyesség különös csak addig érvényes és kötelező. míg mind a ketten teljesítik. Már azt mondja Clause N. úr az ő munkájában: Kirchenverfassung, Lehre und Ritus des Katholizismus und Protestantismus. I. 140: „A pápa oly megegyezésnek magyarázza a konkordatumot, mely nem evidens jogelveken, melyek szerint a pápa és fejedelmek közti viszony most egyszer és mindig erősen áll, hanem mulékony időköriülményeken alapult; következőleg a pápa az által egyről sem mond le az ő (istenieknek költött) jogai közül; hanem ama régi maxima szerint: „*dilatatum non datum*“ csak azoknak gyakorlásáról mond le jelenleg, és az ily egyezmény által nem tartja magát tovább kötelezettnek, csak míg a parancsoló körülmények kívánják. „De miért köteleztetnének erősebben a fejedelmek, kik amaz isteni jogokban nem hisznek, mint a pápa? Ha a pápát költött isteni jogai szerint minden országban, szabad tetszésére hagynák, ugy épen nem volna szükség konkordatumra. De épen ezen önkéntes kedv szerinti bánásnak akarnak a fejedelmek a konkordatumok által határt vetni. Ezt ugy nézi a pápa mint jogaiba való beavatkozásukat, és megszege a konkordatumokat, a mikor és a hol lehet, következőleg a vele szövetkező fejedelmeknek, kik ezt más szempontból nézik ugyan azon joguk van, megszegni azokat, mihelyt azok többé velök nem egyez-

indulatu fejedelmektől bizonyosan egy keresztyén kötelesség teljesítettik az ő most még római kath. alattvalóik iránt. Róma iránt, mely maga is soha és sehol kevesztyén jog szerint nem cselekszik, nincsen is keresztyén jogszerinti köteleztetés. Ha ennek fölötté a kath. alattvalók, a vallástanítók mint a laikusok, egyszer fölvilágosultak és meggyőződnek keresztyénileg arról, hogy a római nem a Jézustól alapított keresztyénség; úgy azoknak sincs többé köteleztetésük Róma iránt, mint annak lelki alattvalóinak. Micsoda haladást teit már az ily felvilágosodás a kath. németföld nagyrészében a klérus mint a laikusok közt, ismeretes; ha szinte el nem jött is még az idő, melyben az egész kath. németföld határozottan elvállandik Rómától. A klérustól és a tehetős, azért is műveltebb középosztálytól, ettől a minden népiség magvától kezdve föl és lefelé lassanként mind tovább terjedhet és terjed ez a felvilágosodás; az ő igaz lelki jogai s érdekeiről felvilágosult nép mindinkább meggyőződik a felől, hogy Róma emberi rendelése és arroganciái messzetávol vannak attól, hogy az ő igaz léleküdvöket előmozdítsák, hanem csak a római hierárchia ön- és lelkiuraságvágyát elégítik ki. De még nem vagyunk addig, és Róma kényurasága nincs még oly közel végéhez, mint sokan gondolják és hibásan vélik. Ezen befejező mondatra kell mindig újra visszajönnünk, és az ezen igazságróli meggyőződés olvasóinknál is mindig szilárdabb alapu leend, ha most velünk egy

3-ik mozzanatot fontolóra venni kívánnak, mely hatalmasan segít, a római pápának ingadozó székét még soká támasztani, értjük: a római egyház összes dogmáit, szokásait, institúcióit, melyek által az most már ezer évek óta az európai népek szellemi életükbe mélyen behatott, azzal mintegy összeforrott és azonosított, úgy hogy sem tanácsosnak, sem lehetőnek nem látszik azt, az eredeti keresztyénséggel ellenesíteni, elemeket egyszerre a magról leszakasztani akarni, mielőtt amaz eredeti elemek újra illőleg

nek, vagy hozzájuk nemillenek. És így a kölcsönös, ámbárcsak hallgató, de tényleges megszégés által senkin sem esik jogtalanság, nem igazágtalanság.

tenyészőkké tétettek, gyökeret vertek, és kihajtani kezdetek. A római katolikus, kitől hite és kultusa egy félszeg vagy épen hamis felvilágosodás által elvételik, azokat tőle csufolás és gúny által elragadják, mielőtt annak helyére valami tisztán keresztyénítették, épen semmit sem bir akkor többé, mihez vallásos tekintetben tarthatja magát. Egy ily eljárás hatása a legrémesebben tette magát ismeretessé a különben is érzéki könnyelmű frankoknál a forradalomban, mikor egyrésről Voltaire és az encyklopedisták anyagelvű felvilágosításaik, és másrésről a főbbrendeknek különleg szinmutató, de mégis világosan kitűnt közönyük által a sokaságnál minden vallásos érzés elmosódott és annak, egy lélek és élettelen pompás kultusznál, egyebe nem maradt. Egy ily Fetis szolgálattól csak egy lépés van a minden vallás tagadásra, mint az a forradalomban előjött és később, a jezsuitikus restauráció alatt szintoly könnyen újra a régi fanatizmusra visszaugrott.

Vallásos tekintetben csak gyér időszakok vannak, melyekben elhatározó reformációk mint egy villanyos ütés, a sziveket milliomokként elfoglalják, és ezek is csak távolról előkészítette és megérve jöhetnek létre. Így a XVI. évszázadi reformáció. Ha az ily egész nemzeteket megrázkodtató korszak elmúlt, újra megállapodás áll be, mi az első ütéstől meg nem rendült, az első vihartól el nem ragadtatott, akkor annál állhatatosabban a réginél marad, míg egy ilynemű korszak elő nem áll. A kornak minden jelei szerint egy ily reformáció látszik előkészülni a prot. mint a kath. egyházban. Emberek, mint a gondviselés műszerei által fog az ugyan előhozatni, de jöttét nem lehet, mint a hold phasisait mathematice előre fölvetni. Hasonló reformok fogják azt a századok folytában még többek követni, melyek mellett egy sem nyerheti meg a római udvari theológiát, de a melyek közül pedig csakugyan még többeket túlélhetne az. Mostanra nézve ama kiválasztása a hamisnak csak előkészíttethetik az által, hogy a fejedelmek és az ő kormányzékeik a tisztán ker. elveknek mindinkább és egyenesebb szívvvel hódoljanak, azokat mindenféle iskola- és képzőintézetek által tartósan közönségesebben terjesz-

szék és biztosítsák azoknak azon befolyásukat népeikre, mely azokat mint az igaz humanitásra legfoganatosb képzőszereket illeti. Minél inkább oltalmazták és védelmezik ők a keresztyén egyház jogait, a nélkül, hogy önkényesen, hatalmaskodva, diktátorilag, dogmatico-liturgicus beavatkozásokat és hitszabályokat állandó szabályokul engedjenek meg, a mellett a bizantiumi meghatalmazottakként, mi csak az egyháznak szabadon választott, papokból és laikusokból álló képviselői által, országgyűléseken történhetik, a fejedelmeknek tekintetük és helybenhagyásuk alatt, annál öröndetesebb és boldogítóbb lesz az ő népeikre mint önmagukra nézve az eredmény. Minél inkább életbe lépnek amaz elvek működve, tenyészve, át és újra alakítva: annál bizonyosabban veszítendnek erejökben és népekrei befolyásukban a pápaság költeményei és emberi rendelkezéseikkel a keresztyén népek életéből kiválandnak, miut az igaz keresztyén indulattal és léttel meg nem férhetők. Az élet akár természeti, akár szellemi kifejlődés, továbbképződés. Azért még ugyan sokáig megmaradhat a a római caput mortuum mint kövület; mint örök időkre bevégzettnek mégis el kell annak lassanként mállani és morzszálódni, minél inkább és tovább kivétetve marad egy józan filozófia hatásának, egy előítélet nélküli újtestamentomi exegézisnek és elfogulatlan egyház és dogmák történeti bírálatának.

Vége egy negyedik, nemkevésbbé hatás támasza van a római katholicizmusnak az embereknek, szintugy a még egészen durváknak mint a csak félszeg értelmileg, az érzékiség szolgáltatában felvilágosult, de nem erkölcsileg vallásosan is megne-mesülteknek érzékiségükben és erkölcsi roszaságukban. A római udvari theologia és annak kultusa egészen amaz érzékiségük és erkölcsi roszaságukra van az embereknek alapítva, fektetve és számítva, és segít annak; honnét maga annak munka szent morálja is elkapta ezen ragályt. ¹⁾ Abban a még meg nem jobboldt érzéki-

¹⁾ Kéretik, itt valamit ez egész értekezésben, a tulajdon értelemben római, nem cserélni fel a catholicusokkal, bár mennyi ragad is még az utóbbihoz amabból, mint vele összeforradt; még is a ka-

sége a külpompa által csalogattatik és lebilincseltetik, a műszent-ség által (opera operata) testi bátorságba ringattatik, és a képzelet miszteriosus szokások által mulattatik. Így van a dolog főképp a nagy városok cathedraleikben, és többnyire magában Rómában is. Semmi sem vonja inkább magához az érzéki embert, mint ez a színészi misztikus pompa: dicsőséges templomok, csarnokok, boltozatok, kápolnák, jólszámított világos homálylyal, pompás és tarkán diszitett oltárok, főoltárok, festmények és szentek képei, fénylő sokszínű diszruhák drága kövekkel kirakott arany és ezüst edények miszteriosus ceremóniák, processziók énekléssel és zenével, jó illat gerjesztővel és gyertyákkal. Minden csiklandja és lebüvöli itt az érzékeket, és a lelket egy látható, félig munkás, félig passive fogadó, gyönyörgerjesztőleg jóleső csalódásba rengeti. Egy érzékitasság ez, mely eltűnik, mihelyt az ember ezen varázs bonyolulattól ismét kilép, és a mely nem hagy maga után más nyomokat, mint lélekgyöngülést. A mily szigorun kötelező ezen úgy nevezett istentisztelet végrehajtása, mert az udvari tisztelkedés, oly szabadon és erőtetés nélkül vannak is azon jelen. Jöhetnek, maradhatnak vagy mehetnek, mikor akarják, állhatnak, ülhetnek, térdelhetnek, szaladgálhatnak, mikor és a mint nekik tetszik. Még a nemek vegyелütének is sokakra nézve meg vannak sajátos ingerei; az által sokaknak a bucsujárások terhei is megédesíttetnek. Hol számosabbak, kicsapongóbbak a farsangvégi orgiák, mint a fő római kath. tartományokban, Olaszországban, Spanyolhonban, Portugaliában? Nyilván ugyan buzog ellenök a klérus (olasz spanyol még csak ezt sem teszi, de titkon örvend bennök. Minél többet vétkeznek, annál magasabbra szökhetha bucsu árfolyam, annál feszebbre huzhatják a láthatlan köteleket, melyeken a magokat szabadoknak vélő laikusokat jártatják. Azért következik ezen satur-

tholicismus a tiszta keresztyéniből még sokat megőrzött, mit meg nem ismerni soha sem lehet. Fölleli azt az ember Fenelonban, Sailerban, Wessenbergben és hasonló férfiakban. A római alatt azért itt általában csak római udvari theológiát vagy jezsuitizmust az ő legfőbb hatványában kell érteni.

náliákra a kijózanító hamvazó szereda és hosszú böjtök, melyek viszont mindent jóvá tesznek és rendes kerék vágásába hoznak. Arra nézve; ki e kultusban részesülni akar, mindenben, hogy annál nagyobb érdemeket szerezzen magának, nem kevés terhe van ennek; böjtölések, gyónások, bucsujárások, bűnérti áldozatot tenni, egy isteni tiszteletet is el nem mulatni, könyörgéseket, litániákat, olvasókat százával és ezerével előmondani stb. mivel mégis mindezek csak műszeriek, a mellett pedig érdemlők, azt is ki azokat fölvállalja, a szívnek tulajdonképi erkölcsi megjobbításától, a testtel és vérrel sokkal terhesebb szakadatlan küzdelemtől megkímélik: tehát az érzéki ember amazzal is könnyen megelégszik? Hiszen elmúlik az, és azt a bizonyítást adja, hogy az ember más időkben kedvenc hajlaminak annál szabadabban megeresztheti zabláját és mégis bizonyos lehet, hogy azt hasonló műszentség által is ismét jóvá teszi és a mennyországba megyen; sőt még a szentek fölösleges érdemeiknek legkimerithetlenebb kincse is ott van, melyre az egyház készpénzért lelki váltókat adott ki. Egy kultusban sem tétetik e szerint könnyebbé a boldogság megnyerése mint a rómaiakban. Számtalan sok engesztelési és kegyelem eszközök állanak itt nyitva a legistentelenebb, legállhatatosabb bűnösnek is az örökkévalóság küszöbéig, sőt még a siron túl is, mikor a lélek már átment a megfizetés tartományába, a bűnnek minden iszonyaival bemocskoltatva és megterheltetve. Lélekmisék illendő számmal, jól és pontosan megjutalmaztatva, soha sem tagadják meg szolgálataikat. Mire való lenne különben ama kimerithetetlen kincse az egyháznak, ha csak emlékpénzeket foglalna magában és használatlanul heverne? Némely kegyelemeszközök, mint böjtölés, bucsujárás, olvasó, minden terhes voltok mellett, igen nagyon megkönnyítetnek arra nézve, ki azt megfizetheti; a böjtölés mellett p. o. semmi tiltottat nem eszik az ember,¹⁾ de annál vigabban lakik azzal, mi meg nem tiltatott. Valóban különös böjtölés! A bűnbocsánat ugyan nem árultatik többé oly arcátlanul nyilván, mint a reformá-

¹⁾ A ker. vallás ajánlja a mértékletességet, megtartózkodást, de nem tilt semmi magában megehető. 1. Tim. 4, 4.

ció előtt, melyre is alkalmat adott. De eltöröltetett-e az az egyházak és gyóntató székek bensejében is? Kérdezzük meg a bünbocsánat cédulákat az egyházakban, bucsu és kegyelem helyeken, hol az ev minden napjaira, minden szenteknek névnapjára, kiknek számok nem kicsiny, bünbocsánat ajánltatik, ha az ember azoknak tisztelkedik. Sokszor ugyan azon napra több szentek ünnepei esnek, ott hát a római keresztyénnek nem csak választása van, kinek akar tisztelni, hanem annál nagyobb érdeme is, minél többeknek mutatja tiszteletét, és mivel az ember az év 365—66 napjaiban nem könnyen adhatott helyet minden szenteknek a római kalendáriumban, tehát szinte nem tudja a buzgó keresztyén mindenszentek napján, hogy járjon körül mindenütt, s nem marad neki egyéb, hanem a frankkal felkiáltani: „Je ne sais plus, a quel Saint me vouer.“ Ennek fölötte a bünbocsánatok föltételesek. Szorosan és pontosan kell követni mindent, állhatatosan és erősen hinni, mit Róma parancsol; akkor pedig nem csak a napokra es hetekre, hónapokra és esztendőkre, hanem még századokra és évezredekre is, következőleg egy jó darab utra be az örökkévalóságba, tökéletes bocsánatot is nyerhet az ember, a szerint a mint az Isten embere, a kihez fordul, az egyháznál kisebb vagy nagyobb hitelben áll. Így például: a bocsánat, melyet sz. Ignácnál kap az ember, sokkal hathatósabb, mint az obscurus Napoleontól való, ki csak az imént kapott az ő névtestvére által egy kevés, de csak mulékony tekintetet és már viszont egészen elfelejtetett. Maga a római egyház csak borzalommal, és félelemmel és reszketéssel emlékezik ő róla.

Ha ismét visszatérünk Európába s Némethonba és kérdezzük: mi lenne hihető következménye, ha a német katolikusok nagy többsége Rómától elválnék, a pápát lelki fejének többé nem ismerne, püspökeit maga választaná és a nőtlenséget eltörölné? két lehető eset közül valamelyiknek kellene itt előállni. Vagy protesztánsokká lennének az elválók; ezen előre föltevésben minden római dogmákkal, kultussal és disciplinával szakitniok kellene. Van-e erre hihetőség! Vagy mindezeket megtartanák az anyaegyházból,

ugy ez nem tulajdonképen való reformáció, hanem csak schisma volna. Ők katolikusok maradnának, és mi protestánsok velök szemközt elveszett eretnekek. Hányszor szánta igaz szívvél az ismeretes, bizonyosan nem római indulatu, francia püspök Gergely az ő protestáns barátit, hogy űk örökre elkárhoztak, és igyekezett őket megtéríteni. Az ilyen schisma ugyan lassanként valóságos protestántizmusra vezetne, de szint oly könnyen ismét hátrafelé! Igen sok hozzáfűzési pontok maradtak, melyekhez a római udvari theológiának minden fonalai, zsinórjai, kötelei és láncai viszont erősen hozzájuk köttethetnek. Nem fogná-e később megbánni egy is az elváltak közül az ő lépését? Nem reményleni-e egy is, hogy hasznát találndja a visszatérés mellett? El fognák-e oly könnyen és hamar feledni a milliók ifjúságuktól fogva az anyatejjel beszívott római tanítmányokat, a gyöngye gyermekségtől fogva majmolt szokásokat? meg fognának-e nyugodni léleküdvük miatt, melyért semmi utolsó kenet, abszolúció, semmi lélekunise papoktól, kik már nem Rómától rendeltetnének, nem kezeskednék? minden öreg férfiak és asszonyok és stb.? Kevéssé kellene az embernek ismerni az emberi szívet, ha valami ilyest csak álmában is eszébe őtleni engedne. Mily könnyűnek kellene lenni ez esetben a jézsuitikus római embereknek (Römling) az eltévedteket az akolba újra visszavezetni¹⁾. Mely gyorsan visszatért ismét Rómától tétetett papjaihoz Frankhonban a köznép, mely a forradalomban a megesküdt lelkészek után futott volt, a restauráció sőt még Napóleen alatt is már? Ne feledje el az ember, micsoda terhes belküzdelembekerül az a gondolkodó embernek, míg a Rómától elválás megengedhetősége feletti minden kétségeket meggyőzött. Mely végtelenül nehezebbé fogna ez lenni a nemgondolkodók millióinak²⁾. És mi amaz egyház indifferentistait illeti, azoknak, hol világi tekintetek

¹⁾ L. B. S. J. Plank főlebb említett művét a 286-ik laptól, hol a római udvari theológiának ezen igen jól ismerője rövideden minden összetett, mit Róma eleitől fogva alkalmazott, hogy az eltévedt juhokat az ő lelkiaklába újra visszavezesse, vagy a tántorgókat abban megtartsa.

²⁾ Clausen a főlebb felhozott munkában l. 557. ezt mondja:

nem forognak fel, igen mindegy, melyik egyházhoz vallják magukat övéikkel, ők, kik bensőleg egyhez sem tartoznak.

A főlebb föltett első eset, hogy minden elválandók mindjárt protestánsokká lennének, igen hihetlen, mivel az erre szükséges felvilágosodás korántsem hatott még közönségesen és elég mélyen a még római katolikusok tömegébe. A második ellenben nem radikális, hanem igen kétséges természetű palliativa cura volna. Minthogy e szerint több, mint pusztán hihető, minthogy erkölcsileg lehetetlen az, hogy Németországnak minden mostani katolikusai protestánsokká lennének; minthogy legfőlebb várható, hogy körülbelől egyesek, gyülekezetek és megyék fogják tenni e lépést: már ebből is elég zavarok és versengések fognak keletkezni az egyházjavarak, beneficiumok sat. elosztása miatt. Mindenütt t. i. hol a kisebb szám válnék el, a többség, mint természetes, nem engedné által azokhoz való jogait. Miből fizesse akkor a kisebb szám lelkészeit, honnét vegyen és tartson egyházakat és iskolákat? Azt reményli talán valaki, hogy a fejedelmek, még a protestánsok is, közbe fognának lépni és mindezeket kincstáraikból kielégíteni? Ugy igen megcsalná magát. Sokkal örömelebb magokhoz húznak az ő pénzügyi kamaráik a még meglevő katolikus mint protestáns egyházjavarakat is, és a hívőkkel magokkal tartatnák testileg az ő lelkipásztorait, mint ők lelkileg azoktól tápláltatnak.

Ismételjük eddigi észrevételeinket egy helylyel a Th. N. Clausen Kirchen-Verfassung n. s. w. I. 138—139. hol az mondatik: „A megtántoríthatlanság, melylyel a pápaság minden nyomás és lökással dacolt, azon bátorságban, melylyel küzdött és végre a leglényegesebb pontokban győzelmes fél maradt, nem egyenes, de beszélő bizonyosságot tészén a pápai monárchia fennmaradásáról a

„A köznépek meg kellene tagadni lelkületét, ha neki ez a könnyűség és bátorság. nem oly kívánatos volna, hogy neki mindenkit, ki megkísérteni találná, kétségessé tenni az egyháznak a hatalmát megoldani és megkötni, az ő öröküdvössége ügyének ellensége gyanánt kellene néznie; és hogy törnék el a támasz, melylyel a hierarchikus felsőség (magasság) ezen hitben bir, mielőtt ugyan annak alapja, az erkölcsi és vallási hitlenség megrázattatik.“

kath. világban. A római szék fönsége azok által, kik rajta ültek, lealacsonyított, fisikus és lelkifegyverekkel támadtatott meg az, teológusok megmutatták szóval és konciliumokkal, megmutatták tettel, hogy az nem sziklaalapon áll; Róma gyalázatja közönségesen lelepleztetett a világ előtt; parlamentek felmondták az egyházi főnek az engedelmességet, és fejedelmek boszantották, kigunyolták a Krisztus állítólagos helytartóját és rosszul bántak vele; a tudományok világa elrettentette a babona rémeit és a korszellem szétszórta a fénykört, mely a misztikus méltóságot környezte: mindazáltal tanítja a történet, miként a pápa mindenkor, miután a pezsgő forrás lecsendesedett, helyét ismét elfoglalta, királyi pálcáját nyugodtan viselte, és követeléseit igaztalanul megújította és — nem ritkán még azon kezekről, melyek őt megbuktatták, újra felemeltetve és gyámolittatva — kivitte.“

És ezzel eléggé bebizonyítva és megmutatva lehetne, hogy a reménység, miként Róma lelkikényuralma gyorsított, föltarthatlan léptekkel siet hanyatló vége felé, csak sangvinicus csaló reménység legyen.

Közli PAZAR ISTVÁN,
aghteleki ref. lelkész.

Nagy Athanasius élete s különösen az áriánizmuselleni küzdelme.

Athanasius, az egyháztörténelem terén, a niceai korszak hit-tani és egyházi központját képezi. „Nagy“-nak méltó joggal neveztetett. Nagysága értelmi és erkölcsi vala, melyet magának az eláradt tévtanok s a császári udvar ellen sok évig hevesen folytatott harcban és keserű üldöztetésekben vivott ki. „Athanasius contra mundum“ és „mundus contra Athanasium“ divatos szólás-mód vala, mely rettenthetlen önállóságát, rendithetlen meggyőző-dési hűségét elég világosan jellemzi. A katholicizmus ama sarkias elvénél: „Quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum

est“ egyenes ellentétet képezve, rendíthetlen szilárdsággal állítja, hogy az igazság épen nem áll mindig a többség részén sőt igen gyakran lehet kívülötte. Mind száműzetéseiben, mind a császár kárhoztatása közepett, az igazság szilárd képviselője volt, a miért később „az igazhitűség atyjának“ neveztetett.

Született Alexandriában május 4-én 296 körül. Neveltetése első éveit mély homály fedi. Sándor Alexandriai püspök egy vértanu ünnepén 313-ban játszó gyermekeket pillantott meg, kik ártatlan játékukban az egyházi cselekvényeket utánózták, s közöttük a püspök szerepét az ifju Athanasius teljesítvén, a keresztséget alámerítés által hajtotta végre. Sándor püspök benne jövő nagyságát sejtve, azonnal pártfogása alá vette, s előbb saját titkárává, majd később fő diakonussá választotta (319.) A klasszikus írókat, szentírást, az egyházi atyák tanait szorgalmasan tanulmányozta, s e mellett szerzetesi életmódot folytatott; mi közben szent Antoniust, a szerzetesi élet atyját, gyakorta meglátogatta.

Sándor alexándriai püspököt, mint diakonust 325. a niceai zsiuatra kísérte, hol az Árius elleni harcban éleselműsége, lankadatlan lelkesültsége, ékesszólása s a Krisztus öröktől fogva való istenségének védelmezése által, magát feltette kitünteté. Itt veszi kezdetét Árius tévelygő pártjának ellene való gyűlölete, mely élete egére, oly sok viharfelhőt gyűjtött.

328. évben a haldokló Sándor püspök ajánlatára s egyszersmind a nép szava által, jöllehet még a püspöki hivatalra megkívántató kánoni életkort nem töltötte be, s választása elől eleinte menekvés által vonta magát félre, Sándor alexándriai püspöknek utódává neveztetett s ezzel együtt kelet egyházi feje lett. Mert az alexándriai püspök egyszersmind Egyiptomnak, Libiának és Pentapolisnak metropolitája (érsek) vala. Tüstént megkezdett az Árius és pártja ellen küzdött csatáknak hosszú sora. Ezen párt magának nagy Constantin császár udvaránál nagy befolyást szerzett, s a császárt arra vette, hogy Árius és követői a száműzésből, kiket Sándor püspök 321. egyiptomi és libiai püspökökből

álló népes zsinaton az egyházból kizárt, visszahivattassanak. Ettől fogva Athanasius sorsa az áriusi harc történetével oly elváhatlanul szövődött össze, hogy a niceai és athanasiusi hit egyjelentésűvé lett; valamint Athanásiusnak különféle letevésai és visszahívásai a niceai helyeshitűségnek vereségeit és győzelmeit jelzik. Ötször sikerült őt ellenségeinek hatalma és fondorlata által, személyes s politikai hibák vádjainak alapján, de különösen az áriusi és semiáriusi tévtan elleni kérlelhetlen ellenszegülése miatt, hivatalától megfosztani s száműzni. Árius pártfogói, hogy Athanasiuszt főnökjük visszafogadására bírják, intés, kérés és fenyegetés által mindent elkövettek, s miután a fenyegetésnek sem lett eredménye, a császárhoz fordultak, ki megparancsolá Athanásiusnak, hogy Áriust s követőit fogadja vissza az egyházba; ha pedig ezt nem tenné, hivatalától tüstént megfosztja s száműzi. Ezen parancsától Athanasius nemhogy meg nem rettent volna, hanem a császár előtt határozottan nyilváníta, miszerint főpásztori kötelessége nem engedi, hogy az egyházba tévtanításokat vegyen fel. A főpásztori hivatásának tudatában s kötelessége érzete szerint cselekvő férfiú eme szilárd ellenmondása oly nagy hatást tett a császárra, hogy tovább nem unszoló s fenyegetéseit is megszünteté. De majd elkeserült ellenségei politikai vádakkal léptek fel ellene a császár előtt. Legfontosabb vád volt az, miszerint Athanásius Egyiptomba egy általuk ismeretlen emberhez, ki a császár ellen összeesküvést szándékozott tenni, pénzt küldött volna, hogy ez őt szándéka kivitelében gyámolítaná. E vád alapján őt Constantin 332. Psammatthiába Nikomedia külvárosába, maga elé hivatá. Athanásius személyes megjelenése Constantin lelkére nagy befolyást gyakorolt s egyszersmind a vád alaptalanságáról is teljesen meggyőződött. E pillanatban ellenségei, kik az országban levő zavarok s nyugtalanságok valódi szerzői valának, új vádakkal léptek fel ellene, minek következtében két, részrehajló, ellenséges püspökökből álló zsinaton t. i. a tirusin (335), melyben Eusebius caesáriai püspök és nyílt ellenségei vitték a főszerepet, és a konstantinápolyin (335. vagy 336.) kárhoztatott s hivatalától megfosztva 336.

a császártól Trierbe (Gallia) száműzetett. Árius pedig, kit a jeruzsálemi zsinat (335) az eretnokség vétke alól formailag is felmentett, Konstantinápolyban az egyházközségbe ünnepélyesen felvétetett¹⁾; Konstantinápolyban e napon, mely épen szombatra esett, nyilvános istenitisztelet tartatott s Árius még ezen nap estéjén, epemirigynemű rohamos lázban, a természeti szükséglet végzése alatt hirtelen meghalt (336). Ezen halál sokaktól istenítélet jelének vétetett; némelyek ellenségei által történt mérgezés vagy azok varázs munkáinak tulajdonították, ismét mások szerint, hogy az, győzelme feletti tulságos öröm következtében történt.

Athanásius, Constantin halála után (337), ki csak halálos ágyában kereszteltette meg magát az áriánus Eusebius nikomediai püspök által*). II. Constantintól száműzetéséből 338. novemb. 23. visszahivatott. A néptől roppant lelkesedéssel „ünnepélyesebben mint valaha egy császár“ fogadtatott, s néhány hónappal később a niceai tan védelmezésére Alexandriába zsinatot hívott össze, melyen mintegy 100 püspök jelent meg.

Athanásius diadala csak ideiglenes volt, mivel keleten az áriánizmus, mely iránt Constantius vagy Constantin második fia — kelet ura — egész udvarával fanatikus türelmességgel viseltetett, túlnyomólag előre haladt. Árius halálával a harc nemhogy

¹⁾ Árius született Libiában, 313-tól kezdve Alexandriában presbiter volt, s ugyanott a Baukális nevű egyház élén állott. Luciánus antiochiai presbiter iskolájában tanult, tőle sajátította el a biblia magyarázás szabad, nyelvtani irányát. Ezen irány, egyes körülményre túlsúlyt fektetve s ezt egyoldalulag előtérbe tolva, a hitigazságok hamis, korlátolt felfogását idézte elő. Az Áriusnál uralkodó, nézeti képtenség nélküli, korlátolt fogalmi irány ez iskolának tulajdonítandó. Árius úgy iratik le, mint eszes, ügyes, szigorú erénygyakorló (Asceta és magát kedveltető, de mint kevély, furfangos, nyugtalan és vitakedvelő ember. A Krisztusnak az atyával való lényes különbségiségi (ἐτεροουσιος) tana feletti harcát 318. vagy 320 kezdte meg. Száműzetése után Nikomédiában és Palesztinában terjesztette tanát, egy részint kötött, részint kötetlen beszédek tartalmazó, mulattató könyve a Thalia (θάλασσα=lakoma) által; a hajósok, molnárok, vándorlok számára irt dalai szinte eszközül szolgáltak arra, hogy vallásos meggyőződését a nép alsó rétegei között tovább terjeszszék.

*) Schaff. Geschichte der altere Reise Leipzig. 1867. S. 935—452.

szünt volna, hanem inkább növekedett nikomediai Eusebius vezérlete alatt, ki az áriusi s az inkább mérsékelt, de kevésbbé következetes szemináriusi pártot védelmezte az athanásiusi s a nyugoti helyeshitűség ellen, s így aztán előkészítettett Athanásius ismételt letétele. Nagy Athanásius második száműzetése után Rómába menekült Gyula püspökköz, ki 351. több mint 50 püspökből álló zsinatot hívott össze az elűzött püspököknek védelmezésére s ellenségeinek elítélésére. A nyugoti egyház, a niceai helyeshitűség mellett szilárdan állott, s Athanásiusban az igaz hit vértanui jellemzilárdságot tisztelte. De keleten Antiochiában az eusébiánusok vezetése alatt 341. egy ujonnan épült templom felszentelésének alkalmával tartott zsinatban, az általa hozott 25 hitcikkelyt átalánosan érvényes s igazhitűnek tartották; a zsinat egyszersmind megerősítette Athanásius letevését; a hozott hitcikkely elvetette ugyan az áriánizmust, de az orthodox formulát, a vitatott homousiost is kikerülte.

Kelet és nyugot ily ellenséges harcban állának egymással.

A két császár Constantius keleten és Constáns nyugoton, hogy az elkeseredett versengést megszüntessék, egyetemes zsinatot hívtak össze 343. Sárdikába (Illiria). Itt a niceai párt és római befolyás túlnyomó volt. Gyula római pápa két pap által képviseltetett. Az elnökletet Hosius spanyol püspök vitte. A niceai hit megállapíttatott s 12 hitcikkely, mely a római szék tekintélyére felette fontos, hozatott. De az áriusi keleti püspökök, Athanásius visszafoglalásával elégedetlenek lévén, az értekezletekben semmi részt sem vettek, hanem a szomszédos Philippopolis városban ellenzsinatot tartának, melyben az antiochiai zsinat határozatait megerősítették. Ez ellenzsinat által az egyházi harc nemhogy elintéztett volna, hanem még inkább elkeseredett viszályokra nyitott tért.

Constantiust ugyan testvére Constáns kényszeríté, hogy Athanásiust hivatalába ültetné vissza, minek következtében maga a császár Athanásiushoz három levelet irt, melyekben hivatala ismét elfoglalására felhívja, s 349. valóban visszatért püspökségébe; de Constáns meggyilkolása után 350. egy mérsékelt áriániusi párt kívánalmára egymásután három zsinatot hívott össze, t. i. Sirmi-

umba (Alsó Pannonia) 351. Arelate vagy Arlesbe (Gallia) 353, és Majlandba 355. s azoknak határzatait a nyugoti egyházakra rátukmálta, s az ennek ellentmondó püspököket hivataluktól megfosztotta, mint p. o. Liberius Rómából Beroëba (Thracia), Hosius Cordovából Sirmiumba (Pannonia), Hilárius Poitiersből, Lucifert Calárisból és Athanásiust az alexandriai székesegyházból.

Midőn Athanásius 356. február 9-ik éjjelén, hiveinek egy részével a templomban szent kötelességet végezvén magát imádkozás és éneklés által az alexandriai szokás szerint pénteken reggel tartatni szokott istenitiszteletre előkészíté, épen e pillanatban nyomult a templomba Siriánus császári vezér mintegy 5000 fegyveres csapattal, lábbal tapodva a szent hely iránti tiszteletet és hódolatot. Athanásius lelkijelenlétét a katonák vad zaja közepett sem veszíté el, mindenekelőtt jelenlevő hiveinek nyugalmáról s mentéséről igyekezett gondoskodni, magát pedig buzgó imában az igaz hit oltalmába zárá. Püspöki székén nyugton maradt, s parancsolá diakonusának a 136 zsoltár elmondását folytatni, miközben a hivek énekkara által folyvást e szavak: „jóságod megmarad örökké“ énekeltettek. Ez alatt a katonák az oltárhoz mindig közelebb nyomulának; a jelenlevő barátok, lelkészek, világiak felhívták Athanásiust a menekvésre; de csak miután már a hivek seregének nagyobb része elvonult, menekülhetett el a katonák dühe elől, kik hatalmukba akarták keríteni. Helyébe fegyveres hatalommal, egy szellemetlen, szenvedélyes, durva, pénzvágó áriánus, Cappadociai György tolatott az alexandriai egyházközség nyakára (336), ki s valamint párthívei a vallás színe alatt sok iszonyatos dolgot elkövetve, Athanásiust halállal fenyegették, s egész Auxumáig (Aethiópiában) üldözték, míg aztán az egyiptomi barátok között menhelyet talált, hol e harmadik száműzetésének napjait igazságos ügyének írásilag való védelmezésére fordítá.

Ezen erőszakos eseményben nagy részök volt az udvari püspököknek és Eusebiusnak, Constantius feleségének, ki vakbuzgó áriánhitű vala. Athanásius száműzetése után a niceai vallás követői minden módon gunyoltattak s üldöztettek, miért Athanásius,

Hilárius, Lucifer, Constantius ellen hevesen kikeltek, Faraóhoz, Saulhoz, Abábhöz hasonlítva embertelen vadállatnak, Antikrisztus elődének, sőt magának Antikrisztusnak nevezték.

Az áriánizmus különböző erőszakoskodások által az egész római birodalomban uralomra jutott ugyan, de nem eredeti me-revségében, hanem a homousianismus (*ὁμοιούσιος*) vagy lé-ny e g h a s o n l ó s á g - tanának szelidebb formájában, különbségben egyrésről a niceai gyűlésen megállapltott homousinianismustól vagy lényegegyenlőségtől és másrésről az áriusi heterousianismus-tól (*ἐτεροούσιος*) vagy lény e g k ü l ö n b ö z ő s é g tanától.

Az áriánizmus belviszályok miatt enyészte-fele közeledvén, két pártra szakadt. A jobb szárny az ugynevezett eusebiánusok vagy semiáriánusok, kiknek élükön áncyrai Bazilius és laodiceai Gergely állottak, taníták, hogy „a fiu az atyával ugyan nem egyenlő lényegű, hanem mégis hasonló.” A bal szárny, vagy a ha-tározott áriánusok Eudoxius, Aecius diakonus, különösen Euno-mius cizicai püspök vezetése alatt taníták, hogy „a fiu különböző lényegű, az atyához nem hasonló, semmiből teremtetett.” Eme belső harera vonatkoznak a szirmiumi (második 357. és harmadik 358), antiochiai (359), áncyrai (359), seleuciai és riminii (Itáliá-ban 350), és a konstantinápolyi (360) zsinatok. De a harc nem enyészett el, mert azon javaslat, hogy az ousia szó teljesen ki-kerültessék, s „ὁμοιούσιος“ helyett *ὁμοιος* (hasonló) és *ανόμοιος* (különböző) tétessék, a pártokat épen nem elégítette ki. Constan-tius, Cesaropapistikus kényuralma által hasztalan iparkodott a harcot elnyomni, 361. az áriánizmus, Constantiusnak, főtámaszá-nak halálával, valamint a saját keblében forrongó meghasonlás ál-tal maga magának megásta sirját s ezzel aztán bekövetkezett a niceai hitnek második és maradó győzelme.

A pogány Julián mindkét párt elűzött püspökeit, azon remény-ben, hogy a köztük elhatalmazott versengés által teljesen felemész-tik s megsemmisítik, visszahivta. Így Athanásius is, ki ezen ke-resztyénellenes császárral szemközt a leghatározottabb ellentétet képezett, püspöki székét visszanyerte. Tevékeny és bölcs kormány-

zása által egyházmegyéjében az egyezséget visszaállítván, a pogányságot alapjában megrendítette, tehát ez által Julián tervét meghiusítá s ez őt mint veszélyes csendzavarót ismét száműzte. Midőn negyedszer kényszerült elhagyni Alexandriát, siránkozó barátaihoz mintegy profétai előrelátással megnyugtatólag szólott: „ne féljetek: „nubacula est, transibit.“ Julián halála után 362. Joviántól ismét visszahivatott. De ennek utóda az árián hitű Valens 367. oly parancsot bocsátott ki, mely minden Consantius alatt lett és Juliántól visszahívott püspököket száműzetéssel sújtott. Az ősz Athanásiusnak ötödször kellett szeretett nyáját elhagyni; mely utolsó száműzetésének napjaiban, atyja sirboltjában vonta meg magát. Majd Valens, az alexándriai törvényes püspökökhöz való lelkes ragaszkodásából rosztat gyanítván, parancsát visszavonta.

Ettől fogva, sok hányattatás után, igazhitűségnek szentelt élete nem háborgattatott. Mintegy 45 évi hivataloskodása után, az áriusi harc bevégezte előtt, meghalt 373. Az igazság és hit mellett tanubizonyosság tétele által az igazhitűség győzelmét biztosította, de mint egykor Mózes, céljának elérése előtt, e földi csatatérről elhivatott.

Athanásius, természetére nézve alacsony, bőjtök s nyomoruságok miatt meggörbödött s megsoványodott; de ábrázata megragadóan szép; átható szeme s megjelenése által még ellenségeire is nagy befolyást gyakorolt. Folytonos tevékenysége, gyors és titokteljes mozdulatai, rettenthetlensége és profétai előrelátása, barátaitól isteni segély jelének, ellenségeitől pedig a gonosz hatalmakkal való szövetségnek magyaráztatott. Innen származott varázslatáról való balhiedelem. Alexandriai gyülekezete, a nép, az egyiptómi barátok, sokat szenvedett életének minden válságai közepett, iránta hűséggel, tisztelettel viseltettek. Nissai Gergely, lelkes dicsbeszédét e szavakkal kezdi:

„Ha Athanásiust magasztalom, magát az erényt magasztalom, mivel ő magában minden erényt egyesített.“

Átalán véve az elfogulatlan történetírók egyhangú ítélete

szerint, bár kora némely hibáitól ugyan ő sem ment, az egyház-történetnek legfényesebb, legtekintélyesebb s legtiszteletreméltóbb alakjai közé tartozik, s mai nap is általánosan mint ilyen ismertetik. Vallásos lelkülete egy eszmétől volt áthatva, mint minden nagy férfinál szokott lenni, kik egy hatalmas, átható életgondolat-tól ösztönözttetve, ennek minden mást alárendelnek. Így élt és működött Pál a megfeszített Krisztusért, Luther a hitből való megigazulás tanáért, Kálvin Isten kegyelmének eszméjeért. Így tette Athanásius életfeladatául Krisztus istenségének védelmezését, melyet ő jogosan tartott a „keresztyén hit épülete szegletkövének“, mely nélkül megváltást nem is gondolhatott. Ez igazságért szenvedett mintegy husz évi száműzetést, ezért minden pillanatban kész vala saját életét áldozatul adni. Ez igazság védelmezéseért, míg egyrésről gyűlölettel, de másrésről szeretettel, ragaszkodással jutalmaztatott. Erős lelkében, Isten igazságát és védelmét rendületlen öntudattal bírván, a helyett, hogy a világi hatalmasságot egyházi célja kivitelére felhívta volna, mindenkor megvetette, s magát a császári udvar hizelgőjévé, mint ellenségei gyakorta tévők, sohasem alacsonyította le. Az áriánusoknak, mivel általok a keresztyénség lényegét hitte veszélyeztetve, kérlelhetlen ellensége volt, ellenök mindenféle gyűlölséges kifejezést felhasznált, mint polytheisták, atheisták, zsidók, faruzeusok, lázitók, hazugok stb. Szellemi fegyverrel küzdvén, erőszakhoz soha sem nyult, mint utóda Cyrill egy századdal később. Üldözést szenvedett, de ő nem üldözött senkit. Alapelvül szeme előtt tartá, hogy a hitre az igazhitűséget nem kényszeríteni, hanem rábeszélni kell. A kegyes férfiak hibái iránt elnéző volt. Origenest érdemeiért tisztelte, s róla hálásan nyilatkozott, míg Epiphanius és maga Hieronimus is azon hibába estek, hogy emlékét beszenyezzék s csontjait megégessék. Midőn hajlott korában Apollináris ellen, ifjui tüzze kelt ki, kit ő mint embert szeretett s tisztelt, nevét, személyét teljesen kikerülve, csupán tévtanának megcáfolására szorítkozott. Utolsó nyilvános fellépésekor, mint az alexandriai zsinat (362) elnöke, a két ellenséges párt kezvetítője s kiengesztelője gyanánt szerepelt. Sokat há-

nyatott életének vázlatos rajzolása után áttérünk hittani álláspontjára s a vitás küzdelem lényegesebb tételeire.

Mindenek felett legfontosabb a homousiáról, vagyis a „fiunak az atyával való lényegegyenlőségről szóló tana“, melyet még mint diakonus 325 a niceai első egyetemes zsinaton hevesen védelmezett. A homousiának megalapításánál, gyakorlatilag a megváltás fogalmából, speculativ pedig Isten fogalmából indul ki.

Minthogy Krisztus — mond ő — minket a bűnnek átkától és hatalmától megszabadított, Istennel kiengesztelt és az isteni örökélet részesévé tett; tehát magának Istennek kell lenni. Vagy negatív értelemben: ha Krisztus teremtmény lenne, más teremtményeket a bűn és haláltól meg nem válthatna. Előre feltételeztetik, hogy a megváltás épen oly és szorosan isteni munka, mint a teremtés.

Az Isen fogalmából kiindulva, így állítja fel tételét: az atyasági viszony sem esetleges és csak időben eredett, mert különben Isten változandó lenne, hanem az épen oly szükségképen tartozik Istennek lényegére és jellemére mint az örökkévalóság, bölcsesség, jóság, és szentség tulajdonságai: következőleg neki öröktől fogva Atyának is kellett lenni, mivel aztán adva van a fiunak örök léte. Az isteni atyaság és fiúság minden hasonló viszonyoknak ős típusa. A mint nincs fiu atya nélkül, épen oly kevésbbé van atya fiu nélkül. Terméketlen atya épen olyan lenne, mint homályos fény, vagy mint száraz forrás, tehát önellenmondás. Ellenben a teremtettségeknek pusztán nem létele még, semmit sem von le a teremtetőkéletességéből, amennyiben neki mindig van tehetsége teremteni, ha akar.

Továbbá Isten nem gondoltathatik okosság, bölcsesség, erő nélkül; már pedig a szentírás szerint is (mit az áriánusok megengedtek) a fiu: logos, bölcsesség, erő, Istennek igéje, ki által minden dolgok lettek. Mint a világosság a tűzből ered s tőle elválhatlan, úgy az ige Istenből, és a fiu az atyából. Tehát a fiu volt kezdetben, azaz az örök isteni lét kezdetében, az örök eredetben,

vagyis öröktől fogva. Maga az atyával egynek nevezi magát, Pál apostol pedig őt, mint örök Istent dicsőíti.

Athanásius és haretársainak emez erőteljes, sokatmondó, szellemdús vitás tételei, minden szentírásmagyarázati s lélektani hiányuk mellett is, a positiv igazság tartalmát foglalják magukban, míg ellenségeinek száraz, többnyire negatív és felületes állításai a habzás és ingás bélyeget viselik magukon. A niceai vagyis athanásiusi tan szelleme és törekvése épületes, a keresztyénség és Krisztus dicsőítésére szolgál; míg az áriusi tévtan, hideg, érzéketlen, Krisztust a teremtettségi dolgok körébe vonja, s az igaz istenitisztelet helyébe pogány teremtményistenítést törekszik tenni.

S míg a Krisztus valóságos és lényegszerinti istenségében való hit mai napon és mindenkor maradandó s elenyészhetlen életerőt s elevenséget önt a hívő szívekbe; az alatt az áriánusi világteremtő, de mégis teremtett félistenség mint okosságellenes koholmánynak, mely magát teljesen túlélte, az egyházi élet teréről leszorítva, csak a történet tartja fel emlékét.

Az áriánizmus*) Krisztusnak az atyához való viszonyról szóló tanát, Athanásius ellenében következőleg állítja fel:

„Az atya csak egyedül Isten, tehát csak ő az, a ki nem származott, örök, bölcs, változhatlan, a világtól végetlen hézag által van elkülönítve. A világot közvetlenül nem teremtheti, hanem csak egy közeg a logos által, Istennek fia előlétezett (praeexistentia) minden teremtmény előtt és felett, Isten és a világ között, középlény, a világnak teremője, az atyának tökéletes képmása, gondolatainak végrehajtója és ennyiben képes értelemben, Istennek, logosnak, bölcseségnek nevezhető. De másrészről mégis teremtmény, t. i. a legelső teremtmény, mely által az atya minden többi teremtményt létrehozott; az atyának akarata által semmiből (nem az ő lényegéből) elgondolhatlan

*) Athanásius az áriánusok és semiaríanusok külön színezete közt különbséget nem tesz, hanem mindnyáját a közönséges hit ellenségei fogalomkörébe zárja be.

idők előtt teremtetett (ποίημα, κτίσμα ἐξ οὐκ ὄντων); tehát nem örök, sőt néki kezdete volt, és volt idő, midőn (a fiu) nem volt, (ἀρχὴν ἔχει οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῆναι, ἥτοι κτισθῆναι ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν).“

Nyilván látható e tételből, hogy az áriánizmus az ebionitizmust, sociniánizmust, deizmust és racionalizmust a fiunak világ-előtti személyes előlétezésének állításával sokkal felülhaladja, de velők a fiunak a teremtettség körébe való levonásával összevág, mely természetesen az ideiglenesség és végeesség fogalmát zárja magába. Előbb tulajdonit neki változhatlansági praedikátumot, majd a teremtetett dolgok változásainak veti alá. Ezen ellenmondás azonban a morális és fizikai változhatlanság közti különbségtétel által mindenestre elenyészik. A fiu természete szerint (φύσει) változó, de akaratjának szabad végrehajtásánál fogva jó (καλός). Árius a fiuban, miután isteni valóságától megfosztotta, következetesen, a szó szoros értelmében egyetlen isteni tulajdonságot sem engedhetett meg; tartósságát (állandóság) hatalmát, tudatát szűk korlátok közé szorítva, határozottan nyilvánítá, hogy a fiu az atyát tökéletesen nem ismeri, tehát tökéletes kijelentést nem tehet. A fiu az atyától lényegileg különböző (ετεροοσιος τῷ πατρι), s a mint Aetius és Enomius*) magukat később még világosabban fejezték ki: „az atyához nem hasonló“ (ἀνόμοιος κατὰ πάντα); ezen hasonlatlanság némelyektől minden erkölcsi és metafizikai tulajdonságra és állapotra is kiterjesztetett.

A Krisztusnak emberiségét illetőleg, Árius csupán testet tulajdonított neki, okos lelket nem, mint később Apollináris, jölehet azon orthodox előfeltétből és szándékból tette, hogy Krisztus isteni személyének egységét megmentse. Árius követői későbbben semmi valódi ujat, sőt inkább sok ellenmondást hoztak napfényre, mely Árius tanával teljesen ellenkezik, p. o. Eunomius állítja, hogy a kijelentés mindent világosan elvégzett s az ember tökéletesen

*) Árius követői fővédelmezőiktől eusebiánusoknak, aetianusoknak, eunomíanusoknak, vagy pedig vezérszavuk szerint exukontianusok, heterousianusok és anomoanusoknak neveztettek.

ismeri Istent, míg Árius a fiutól a tökéletes Isten és önismeretet megfosztja. Negatív és racionális elem lépvén előtérbe, így a versengés minden mélyebb vallásos érdek nélkül metafizikai harccá nőtte ki magát. Az áriánizmus 18 tanformulája, csak levelek virág nélkül, ágak gyümölcs nélkül; tévtana a socianizmus közege által a racionálismusba, mely Krisztusban csupán embert, t. i. a hasonneműek közt az első lát, foly szét.

Lássuk e tévtan okadatolását s egyszersmind cáfolását.

a) A szentírásmagyarázati bizonyítékokat azon szentírási helyekből veszik, melyek Krisztust a teremtettségi dolgok álláspontjára látszanak helyezni (Péld. 8, 22—25; Csel. 2, 36; Zsid. 1, 4. és 3, 2; Ján. 1, 14; Phil. 2, 7—9; Kol. 1. 15.) vagy melyek az emberré lett (nem idők előtt isteni) logosnak, fejlődést (növés), tudathiányt, fáradságot, busulást vagy más változékony emberi szenvedelmet és kedélyállapotot tulajdonitnak (Luk. 2, 52; Zsid. 5, 8. 9; Ján. 12, 27, 28; Mát. 26, 39; Márk. 13, 52.) vagy melyek a fiut az atyának alárendelik (Ján. 14. 28).

Ezen erősségekre Athanásius könnyen megfelel, amennyiben ő az illető helyeket kizárólag Jézus emberi természetére magyarázza. Midőn p. o. az ur mondja, hogy az ítélet napját és óráját nem tudja, ez csupán emberi természetére vonatkozhatik. Mert az ég és föld ura, ki a napot és órát teremtette, miként ne tudhatná azokat? vádolja az áriánusokat a zsidók azon tévelygő tanával, hogy az isteni és emberi nem egyesülhet. A zsidók mondják: „Ha Isten volt Krisztus, miképen lehetett emberré és miként halhatott meg a keresztfán?” Az áriánusok mondják: „Krisztus, ki ember volt, miképen lehet egyszersmind Isten?” Mi — mond Athanasius — keresztyének vagyunk: Krisztust nem köveztük meg, midőn ő (t. i. Krisztus) örök istenséget tulajdonitván magának, még inkább boszankodunk azon, ha ő hozzánk az emberi szegénység nyelvén szól. A szentírásnak tulajdonképeni tana épen az, hogy mindenütt a Krisztusnak kettősségét jelentse ki, hogy ő mint logos és istennek viszfénye mindenkor valóságosan Isten volt, s hogy értünk később lett emberré. Athanásius az árián ellen az ő

és új szövetség minden ismeretes helyeit felhozta, hol t. i. Krisztusnak isteni név, isteni tulajdonság, isteni munka, isteni méltóság tulajdonittatik. Nem ment ugyan mint az egész pátrisztikus szentírásmagyarázat, gyakori jelképes és sofistikus elméskedéstől, de átalánfogva sokkal mélyebb és egészségesebb, mint a tévelygő, írásfélremagyarázó.

b) Az áriánizmus dogmatikai okadatolása negatív és racionális természetű. Tanuk azon fordul meg, hogy ellentétes nézetet állítani: oktalanság a szigorú monotheizmus és Istennek méltóságával össze nem fér.

Athanásius az áriánizmusnak ellenvetéseit, s állításuk vizszásságát, belső ellenmondását győzelmes dialektikával cáfolja meg. Krisztust az áriánizmus csupa teremtménynek tartja, de világteremtőnek is, mintha teremtmény: életforrás, az egész teremtettség célja és eredete lehetne! Krisztusnak világelőtti létet tulajdonít, de az örökkévalóságot tőle megvonja, már pedig az idő a világfogalmához tartozik és csak veleteremtett, tehát előtte (idő előtt) semmi sem volt mint örökkévalóság. Az előlétezett Krisztus teremtmése előtt időt vesz fel, tehát magát Istent foglalja be az időnek fogalmába, a mi Isten abszolút létének ellentmond. Istennek változhatlanságát vitatja, de a fiu örök eredetével egyszersmind tagadja az örök atyaságot is, tehát Istenben igen lényeges változást kell felvennie. Athanásius vádolja az áriánusokat dualizmussal, amennyiben két Istent tanítanak: egy nemteremtett és egy teremtett, egy első és egy másodikat s ennyiben a pogányság álláspontjára süllyednek le. Szemére veti nekik, hogy az egész üdvítant megsemmisítik.

Mert, ha a fiu teremtményt; ember marad épen úgy azután, mint azelőtt, midőn Istentől különválasztatott; ember marad épen úgy azután, mint azelőtt midőn Istentől külön egy teremtmény sem válthat meg más teremtményt, és Istennel nem köthet össze. Ha Krisztus nem isteni, úgy mi annál kevésbé lehetünk az isteni természet részesei és Istennek gyermekei.

Ha Athanásiusnak eszmemenetét vesszük vizsgálat alá, el kell ismernünk, hogy ő a homoousiaért harcolva, épen nem csupa spekulatív formáért harcolt, mely azzal, mi a keresztyénségnek lényegét teszi, semmi érülködésben sem állott, továbbá, hogy őt ezen harcnál épen nem csupa lélektani vagy szemléleti, hanem tényleg valóságos keresztyén érdek lelkesítette. Nála a homoousia megszlárdításán nyugodt a keresztyén istentudat teljes egysége, a Krisztusban való isteni kijelentés tökéletessége, a Krisztus által véghez vitt megváltás és általa az embereknek ajándékozott Istennel való közösség valósitása. Ha Krisztus — mond Athan. az áriántan ellen — a többi teremtményektől csak különböző lenne, mint egyetlen közvetlenül Istentől előállított teremtmény, lényege pedig az Isten lényegétől csak valamivel lenne különböző, ugy a teremtményeket az Istennel való közösségre nem vezérelhetné, itt közte mint teremtmény közt és a tőle különböző isteni lényeg közt még valami közvetítőt kellene kigondolni, mi által ő Istennel közösségben állana és épen ezen közvetítő lenne tulajdonképi értelemben Istennek fia.

Istennek a teremtményekhez való közlés fogalmát elemezve, végre annak fogalmára kellene jutni, kinek az Istennel való közösségre nézve semmi közvetítésre nincs szüksége, ki Istennek lényegében mint valami idegenben részt nem vesz, mivel az maga Istennek magát kinyilatkoztató (közvetítő) lénye, azaz az egyedül tulajdonképi értelemben ugy nevezendő Istennek fia. Az Isten fia és isteni eredés kifejezések jelképes neműek és csak Isten lényegének közlését jelzik. Ha Krisztus ezen értelemben egyedül tulajdonképi fia Istennek, teheti-e az okos teremtményeket Istennek gyermekeivé? A magát velök közlő, bennök lakó logos az, ki által ők Istenben élnek, Istennek fia bennök, a vele való közösség által ők magok lesznek Istennek gyermekeivé.

Ezekből kitetszik, hogy Athanásiusnál a homoousia fogalma összefüggésben azzal, mi az egész keresztyén életnek gyökere és alapja, mily állást foglal el. Midőn az áriánusok állították, hogy Isten fia és az Istenből való eredés fogalmát, a teremtmény és te-

remtés fogalmaitól meg nem különböztethetni, a nélkül, hogy az ember érzéki, emberiességi (antropomorphisticus) képzelődésbe ne süllyedjen, Athanasius ellenök így szólott:

„Istentől való minden kifejezés jelképi nemű, idői dolgoktól eredve, félreértethetnének, ha az ember az idői és érzéki vegyület alapul szolgáló fogalmát fel nem szabadítja és ugyanazt Istentől állítva, másként érti, mintha az a teremtményekről állíttatik.“

Midőn az áriánusok megengedték, hogy Krisztust Ján. 5, 23. szerint istenitisztelet illet; Athanásius vádolja őket, miszerint egy teremtmény iránt, minthogy ők Krisztust teremtenynek tartják, egyedül istentillető tiszteletet mutatnak, tehát bálványimádásba esnek*).

Ha az áriánismusi harcnak belső történetét és az ellentétes tanok kifejlődését vesszük szemügyre, ezen nagy küzdelem, mint metafizikai vizsgálódás és szóharc, mely csupán egy görög jóta¹⁾ betűn fordul meg, míg egyrésről felületes és racionális szemlélődésnek látszik, másrésről a keresztyénség szívébe hat be s minden hitágazati formát többé kevésbé megérint. A fiúnak az atyához való viszonya feletti különféle nézetek azon általános kérdést hozták napfényre, „vajjon a keresztyénség valóságosan isteni-e, a legfelsőbb kijelentés és valóságos megváltás-e, vagy csupán viszonyos igazság? Az áriánismus a keresztyén kijelentés szelleme elleni politikai elemmel vegyült vallásos harcában a világ szellemének hódolt, s miután az egyházat háromszáz évig üldözte, keresztyén név alatt ugyanazt akarta szolgálni; bár Krisztust a teremtettség és időiség fogalomkörébe s általánvéve a keresztyénséget a természeti vallás körébe vonja le. Az áriánismus kiinduló pontja az ész, az athanásiánismusé pedig az isteni kijelentés, de mindenik használ más-más ismeretforrást is mint alárendelt s bizonyító elemet. Az első deista és racionálista, a második theista, szelleme s törekvése szerint szupranaturalista. Az egyik az okos-

¹⁾ ὁμο—οὐσιος, ὅμοι—οὐσιος, ἕτερο—οὐσιος.

*) Neander: Allg. Gesch. d. christl. Rel. u. Kirche. Hamburg 1829. S. 811. 812.

ságot, a másik az irásszerűséget tette az igazság mértékeül. Az egyiknél az értelmi, a másiknál az erkölcs-vallási érdek volt a mozgató rugó. Az áriánizmus, minthogy a világi s politikai hatalommal és a császári udvarral is kapcsolatban állott, képviselte a cesareopapistikus elemet; Constántius alatti uralma áttörhetlen sora volt az államnak az egyház jogaiba való legönkényesebb s legerőszakosabb beavatkozásnak. Athanásius pedig, ki a császártól oly sokszor száműzetett, ki ellenmonda a császár rendeletének, a világi hatalmassággal szemközt nemcsak a helyeshitőségnek, hanem az egyház önállásának és függetlenségének is személyes képviselője. S míg az áriánizmus, az uralkodó udvar változó politikájához simulva, mihelyest a császári támogatás és védelem megtagadtattott, azonnal különböző felekezetre szakadt s enyészetnek indult, azalatt ellenben a niceai tan s annak rendithetlen oszlopa Athanásius, a sors minden változásai közepett is ugyanaz maradt s belsejéből való további kifejlődése, csupán szabályszerű növekedés vala.

* * *

A keresztyénség alapigazságának védelmezése Athanásiusnak oly nagy tekintélyt szerzett a nyugoti egyház előtt, minővel a keleti atyák közül egyik sem birt. Ennek hősie, elszánt védelme hozta meg számára az érdemnek azon jutalmát, miszerint később neve alatt jött létre az ugynevezett athanásiusi vagy kezdő szaváról Quicumque symbolum, mely az összes keresztyénségtől elismertetett; a protestáns egyház részéről ugyanazon különbséggel, hogy annak nem általános, hanem csupán viszonyos tekintély tulajdonittatik, a mennyiben a prot. egyház a dogmák folytonos kifejlődésének és szabad vizsgálódásának jogát fentartja magának.

Az ugynevezett niceai vagy homoousiai vagy athanásiusi tan néhány egyházi atya hozzájárulásával Athanásius által fejtetett ki legbővebben s legvilágosabban. E tan vezérpontja az áriánizmus elleni csatában, az eredeti niceai symbolban eként fejeztetik ki: „Hiszünk Jézus Krisztus urunkban, Istennek fiában, ki az

atyából eredett mint egyszülött, azaz az atyának lényegéből, Isten az Istenből, világosság a világosságból, valódi Isten a valódi Istenből, ereredett, nem teremtetett, egyenlő lényegű az atyával.“ E tan alapszava a homocusia azaz lényegegyenlőség ámbár nem bibliai kifejezés, valamint a háromegeység sem, mindamellett mindenféle tévtan ellen a legerősebb bástyául szolgált.

Hogy ezen egyházi küzdelem helyesen fogassék fel, s ítéltesék meg, szükségesnek látom a niceai tan ide vonatkozó lényegesebb tételeit idézni, mely is következőkbe vonható össze: „Azon isteni, örök, változhatlan lény, mely ős eredeti módon az atyában van, eredés általi leszármaztatott módon ugyanaz van öröktől fogva a fiuban, épenugy mint a forrásnak vize a folyamban, vagy mint a napnak fénye a sugárban, melytől elválhatlan. Azért mondja az ur: „Én az atyában vagyok és az atya én bennem“; „Ki engemet lát, látja az atyát“; „én és az atya egy vagyunk.“ Ez értelme eme kifejezéseknek: „Isten az Istenből,“ „valódi Isten a valódi Istenből.“ Krisztus isteni természetére nézve az atyával épen oly egyenlőlényegű, mint emberi természetére nézve az emberekkel egyenlőlényegű, test a mi testünkben, csont a mi csontunkból, de mind a mellett önálló személy az atyával, valamint az emberekkel szemközt.

Az isteni lényegegységet illetőleg Athanásius szerint feloszthatlan, és az csupán principiumát adja az istenségnek. E viszonyt, mint már Tertullian is tette, a tűz és fény, vagy a forrás és folyam közötti viszony által magyarázza. Nekünk — mond ő Ján. 14, 10: „Én az atyában vagyok és az atya én bennem,“ szavait nem úgy kell érteni, mintha az atya és fiu két különböző egymásban levő, átható és egymást kiegészítő állomány (substantia) lenne, mint két test, mely egy edényt tölt meg. Az atya teljes és tökéletes, a fiu az Istenségnek teljessége. Nem szabad Istenben három lényeget gondolni (τρεις ὑποστάσεις μεμερισμένας καθ' ἑαυτάς) mint az embereknel, nehogy mint a pogányok az istenek többségét gondoljuk ki; hanem mint a folyam, mely forrásból ered, tőle nincs elválasztva, jóllehet az két alkat és név. Az atya nem a fiu, a fiu nem az atya; mert az atya atyja a fiunak és a fiu fia

fia az atyának. Miként a forrás nem a folyó, a folyó nem a forrás, de mindkettő egy és ugyanazon víz, mely a forrásból a folyóba ömlik, így ömlik az Istenség megoszlás nélkül az atyából a fiuba. Azért mondja az ur: „Én az atyából jöttem és jövök az atyából.“ Ki mindig az atyánál van, ki az atyának keblében van és az atyának kebelébe soha sincs megüresítve a fiunak Istenségétől.

A fiu az atyának lényegéből van, nem megoszlás vagy kevesbítés által, hanem pusztán s csupán tökéletes önközlés által. Az örök szeretetnek emez önközlése az eredés képleges kifejezése által tétetik szemlélhetővé, mely e szentirási műszavakkal: atya, fiu, egyszülött fiu elsőszülött, szorosan összefügg. Az örök eredés belső folyamat (processus) Isten lényegében, tehát a fiu ezen lényegnek benmaradó eredménye; míg a teremtés az akarat ténye, a teremtmény pedig a teremtőn kívül van és különböző lényegű. A fiu mint ember lett (*γενήτο*) ellenben, mint Isten nem lett (*αγενήτο*) és nem teremtetett a fiu öröktől fogva a nem származott Istentől eredett (*γενήθει*). Tehát eredés és teremtés egészen különböző fogalom. Az eredés benmaradó, szükséges és mindig tartós folyamat magának Istennek lényegében, és az atyának a fiuba való örök lény — vagy önközlése; a teremtés ellenben Istennek kifelé irányzott, szabad egyszeri akaratténye és különböző idői létnek világrahozása semmiből. Istennek örök atyasága és fiasága minden hasonló viszonyoknak tökéletes ő s kinyomata (typus). De az Isteni eredés, általános szellemiségén kívül minden emberi származástól az által is különböző, hogy az nem új és hasonnemű lényeket állít elő, hanem az eredett az eredővel lényege szerint azonos; mert az isteni lényeg egységessége miatt felosztásra, végtelensége miatt többletítésre képtelen. Az eredés tulajdonképen nem is a lényegre, hanem csupán a lényegi (hypostatikus) különbségre vonatkozik. A fiu nem mint Isten, hanem mint fiu eredett, nem természete szerint, hanem tulajdonsága (*ιδιότης*) és az atyához való viszonya szerint. Az isteni lényeg sem nem eredő, sem nem eredett. Ugyanaz áll a szentlélek eredéséről (processio) is, mely nem a lényegre, hanem csak a szentléleknek személyére vonatkozik. To-

vábbá emberieredésre nézve az atya idősb mint a fiu, de isteni eredésre nézve, mely nem esik időben, hanem örök, egyik vagy másik lényeg (hypostasia) előbbiségéről vagy utóbbiságáról nem lehet szó. A fiu pedig épen oly szükséges az atya létére, mint az atya a fiu létére.

Az örökeredésnek vitatott szükségessége azonban szabadságát nem zárja ki, s csupán azt jelenti, hogy az nem önkényesen és esetlegesen, hanem magának Istennek lényegében van megalapítva. Istennek, hogy atya legyen, öröktől fogva fiának kell lenni és így maga magát újra előterjeszteni, reprodukálni, de ebben nem idegen törvényt követ, hanem saját törvényét és akaratának hajlamát. Az eredés tehát helyesen értve, egyszersmind lényeg és — akaratény. —

Az istenieredés természete és módja titok, s titok marad ezentúl is. Az ember részéről természetesen abból minden emberi képzeletet ki kell zárni és a dolgot tisztán szellemileg s erkölcsileg fogni fel. Az örökeredés, értelmi kifejezésre vonva: örök önismeret; erkölcsi kifejezésre vonva: Istennek örök és általános szeretete belső indokában és érvényesítésében.

Ezek a niceai tannak hareravonatkozó fontosabb tételei, melyekben a t. olvasó, a gondolatok tömörségét, az ész mély vizsgálódását, a positiv igazság meggyőző túlnyomóságát, a dogmai tartalom mély és éleselműségét azonnal felismerheti.

Végül Athanásius irodalmi munkásságáról emlékszünk meg.

Mint író, mély és éleselműsége, dialektikai jártassága és néhol menydörgő szónoklata által tűnik ki. Ellenségei felett mindegyütt győzelmes, s mintegy szellemfelsőséget nyilvánít; a tévelygőknek valódi ostora. Nézeteiben szigorú logika összefüggés uralkodik. Művei, melyek csaknem mind alkalmi iratok s a körülmények által születtek, következőleg oszthatók fel:

1. Apologetikai iratok (325. előtt) a keresztyénség védelmezésére. Ide tartoznak: „A hellenek elleni beszéd“ (*λογος κατα Ελληνων*) és az: „Istennek emberré lételéről“ (*περι της ενανθρωποποιησης του λογου*). Az első a pogányság megcáfolása, a máso-

dik a keresztyénség megalapítása és a hit tudományos megállapításának első kísérlete az emberről és eszméjéről.

2) Dogmatico-polemikai iratok a niceai hitvallás védelmezésére, melyek az áriánizmus harc történetére felette fontosak. Az áriánizmus ellen intéztettek: „Körirat az összes püspökökhöz (341); a niceai zsinat határozatairól (352); Alexandriai Dionisius vélekedéséről (352); körirat Lybia és Egyiptom püspökeihez (356); négy beszéd az áriánusok ellen (358); Serapionhoz írott levele Árius haláláról (358); Az áriánusok története (358 vagy 360); Az ariminiumi (rimin-nii) és seleucia zsinatok eredményéről; Serapionhoz írott négy levele a szentlélek istenségéről (358); és az Apollinárizmus ellen írott két könyve Krisztus tökéletes emberiségéről (371).

3) Személyes védelmezésére vonatkozó iratok: Apológia az áriánusok ellen (350); Apológia Constantius császárhoz (356); Apológia, menekvését illetőleg (De Fuga 357 vagy 358) és több levelei.

4) Szentírásmagyarázati iratok, különösen a zsolnárok magyarázata és a szentírás vázlatos kivonata.

5) Erényttárgyazó, épületes iratok. Ide tartoznak: szent Antonius élete (365); és ünnepi beszédek. Ez utóbbiak ritka bámulást gerjesztő papi hűségéről, némely tanárról s az akkori idő egyházi állapotáról, világos képet terjesztenek elénk. Ezek husvét ideje alatt a gyülekezetben felolvastattak. Eredetileg görögül valának írva, de csakhamar átfordították siriai nyelvre, s századokig a nitrii zárda mohos falai között voltak mintegy eltemetve, míg aztán azokat később a protestáns tudósok vizsgáló szelleme ismét napfényre hozta.

RÉTHI PÁL.

Az ágostai és helvét krisztológia különsege és kritikája.

Elejétől fogva lényeges dolognak tartatott a krisztológiai tanfoglalomban az isteni és emberi elemnek mikénti egyesítése. E tanfejlem menetelét követni a dogmatörténelem feladata, mi jelenleg a két protestáns felekezet tankülönsegeével foglalkozandunk.

Az ágostai dogmatika e tárgyban fokozatos haladást mutat hat fel. Elkezdék az unió personalissal s a két természet egyesülésével az unio personalishoz jutottak. Innen a természetek közösségét vonták ki (*communio naturarum*), s a dolgot a tulajdonságok teljes közöltetésének végleteivel (*communicatio idiomatum*) végezték.

A természetek ezen nem annyira közöltetése, mint már kicserélése azt mutatja, hogy elvégre az assumció nem az isteni, hanem az emberi természet részéről ment valóban véghez. Az isteni belép egészen teljes majestásával az emberibe, ez által befogadtatik, s benne lakik mint szent templomában¹⁾.

A helvét egyházi dogmatika az emberi természetet nem az istenivel, hanem a Logosz személyével egyesíti, illetőleg ez által amaszt assumáltatja, a Logosz, levén a Krisztusegyénben a személyképző tényező. Itt a Logosz, mint belisteni örök öntudati alak szerepel, s így subsistenciája és nem szubstanciája hozható szóba.

¹⁾ Hollaz Examen 706. Virtus hypostatica Altissimi . . . arcano modo in uterum Mariae descendit, massam sanguinis virgineam a spiritu sancto excitatam peculiari approximatione implevit, sibique univit, ut tota plenitudo divinitatis, ad quam pertinent omnia idiomata divina, in corpore Christi, tamquam sacratissimo templo habitaret.

Communicata est a Filio Dei assumtae carni per unionis personalis gratiam potentia infinita, increata, immensa, atque adeo vere divina, quam omnipotentiam appellamus.

Chemnitz pedig a Krisztusnak testleg is ubiquitast-t biztosít: dominatur omnibus non tantum ut Deus verum etiam ut homo secundum

Itt a végtelen vesz fel véges nyilatkozati alakot, s kész magát emberileg elhatározni. A végtelen nem absorbeálja a végest, hanem azt nyilatkozati organumává teszi. Itt is belép az isteni az emberibe, de nem teljes isteni majestásával, nem is az isteni természet, hanem annak csupán logoszi hypostasisa, s ezen egyesülésnél az emberi a Logosztól csak annyit vesz át, a mennyit befogadni képes. Ez nem unio, hanem csak unitio naturarum. Továbbá itt a Logosz az assumens elem, az emberi természet az assumpta felvett befogadott elem. Itt nem tényező (agens) az emberi, hanem organuma egy magasabb személyes életnek. Itt áll azon régi axioma: finitum non est capax, infiniti, szigoruan, míg az ágostai dogmatikában megfordítva áll az eset: finitum = natura humana est capax infiniti¹⁾).

dum humanam exaltatam suam naturam, salva corporis sui veritate ubicunque, quodocunque et quomodocunque adesse potest.

Schenkel úgy látja, hogy két incompatibilis természetből egy igaz emberi Krisztusképet előállítani nem lehet. Ezen állítás ellen felhozható: a) Nem teljes és abszolút az incompatibilitás, mert úgy a Theanthropos eszméje is képtelenség, mit mi reformátusok sem fogadhatunk el. b) Ha teljesen incompatibilis a két természet, úgy az első Ádám eredeti istenképsége is képtelenség, a mely istenképség tanilag elfogadtatik, anthropologice pedig világcélos dolog. Uglátszik, hogy Sch. a modern ultrák kedvéért a Krisztusból csak egy emberképet, nem egy Krisztusképet haját construálni, mely törekvés mint látni fogjuk, a Krisztust fikcióvá teszi.

¹⁾ Ezen axioma theoretice véve áll, de az emberre alkalmazottan már ingadozik; mert az ember lelkiségénél fogva úgy áll elmélkedésünk elé, mint capax infiniti, lévén maga is, ha nem is absolute, de relative mégis végtelen, halhatatlan.

Már Schenkel kíváná, hogy fogadtassék el, a) hogy az ember lény az istenétől nem egyáltalában különböző. Ez már az eredeti istenképség tanában elvileg elfogadva van, b) hogy az ember nem egyáltalában véges, hanem egyszersmind végtelenségre is képes. Ez az ember lelke relativ infinitásában már adva van, de nem az emberi természetre nézve szigoruan. Itt Sch. kívánni látszik az emberre nézve azt, mit a Krisztusra nézve nem engedhet meg, hogy az emberi természet a logoszinak idiomáival birjon.

A reformált dogmatika ezen tételnél állapodik meg: Finitum non est capax infiniti. E tan szerint a Krisztusegyénben az Isten csak úgy jelent meg, a mint a végtelen az emberi természet korlátai között megjelenhetett, s ez az emberi természet doketistikus ugylátszóságát megsemmisíti, s belőle a következő tételek vonhatók ki:

A ref. dogmatikában az emberi természet a Logosz személyében való egyesülésben marad tisztán emberi, az ágostaiban az emberi természet az isteni természettel való reális egyesülésében saját kategóriájából kilép, már egy sajátos templom, hol az istenség teljessége lakozik¹⁾. Itt a végtelenség lakik a végesben, s az emberi természet természetfeletti tulajdonokkal bír²⁾. A ref. krisztológiában nem a Logosz lakik az emberi természetben, mint valamely templomban, hanem ez emeltetik fel a Logosz személyiségebe. Az is-

1) Hogy nem az isteni lényeg, vagyis az Isten, hanem annak csupán logoszi határozottsága testesült meg.

2) Hogy nem a Logosz természete, hanem csupán személye, vagyis az isteni életnek = könyörülő isteni szeretetnek személyes határozottsága = az önmagát kijelentő isteni szeretetnek személye testesült meg. És így már Isten saját élete közlésének legmagasb ténye a megtestesülés. Az életközlés tanát, melyet Schleiermacher emelt ki leghatározottabban, Schneckenburger lényegesen ref. tannak nyilatkoztatja.

3) A Logosznak bemenése a Krisztusba nem szakítás az ő örök isteni lételével és munkásságával, hanem csak átmenés emberi önelhatározásba, életnyilatkozatba; de azért (Heppe 297) nem a Logosz hypostasisa subsistál az emberi természetben, hanem az emberi természet subsistál a Logosz hypostasisában.

4) Egyesülése a Logosz személyének az emberi természettel a Szt. léleknek rendkívüli adomány-bősége által közvetített.

5) Ennél fogva a Krisztus emberi természetével az isteni természet tulajdonságai nem közöltettek.

Elveti e tan a „csupa benlakás“ (inhabitatio gratiosa) állítását, mint Nestorián nézetet. „A hol az emberi természet készen külön áll, ott nincs helye semmi élő összeköttetésnek és egységnek.“ Zanchi. A Logosz nem lakhatik az emberi testben, mint valamely boritékban, hanem maga lett testté, de azért lényében nem változott, mert ezen létstádiumon mint személyképző faktor jelenik meg csupán, s magát emberileg határozza. Visszafelé (Isten felé) a Logosz maradt teljesen az, mi volt, de az ember felé a véges nyilatkozási módra nézve már emberileg tűnik fel. Itt nincs arra szükség, hogy a végtelen magát végesítse, mi képtelenség, hanem hogy végesen nyilatkozzék, a minek első tünetényével már a teremtnél találkozhatni.

1) Wittenbach, tota plenitudo Deitatis in assumpta natura habitat, ita ut caro illa, quasi lumine accensa luceat. Itt már a szigoruan finitum = caro illa már fogalomellenesen capax infiniti.

2) Calov azon alapon képesíti a végest a végtelenre, mivel a felvétel idegen subsistenciába, már tagadása saját tulajdonainak, s bevezeti a a másik természetnek közleményeit. Assumptio in alienam hypostesin negat propria, et infert alterius naturae communicata.

teni személyes szeretet nem azért közeledik az emberhez, hogy be-
szálljon az emberbe, hanem hogy ezt magával fel, és magához
emelje.

Azonban ugylátszik, de csakis ugylátszik, hogy e pontnál
a ref. tan is habozik, midőn a Krisztusban így is jelenlevőnek fo-
gatik fel az Isten. De az emberi természet a Krisztusegyénben
charistice képeztetik, s emeltetik oda, hogy a benne magát tevé-
kenítő isteninek megfelelő közege legyen, míg ellenben ezen isteni
(Logosz) soha sem szűnt meg egy pillanatig sem isteni kategóriá-
ját birtoklani, nem is lép be, s nem is fogadtatik be egészen a vé-
ges emberibe, ennyiben az emberben csakugyan emberileg és *κνω-
τικως* nyilatkozik, de a Krisztusban Logosz Istenneli egyenes
viszonyában isteni életnyilatkozáti jogát soha fel nem adhatta, s
ha az emberben e joggal nem él, csak majestását rejtí el (*occul-
tatio majestatis divinae*), s így a *κνωσις* mellett az ágostai oc-
cultatio *κρυψις* itt is csakugyan áll némileg¹⁾, ha nem is emelte-
tik ki.

Az ágostai krisztológiában az isteni természet a személy-
képző faktor a Krisztusegyénben; nálunk csupán Logosz személye
és pedig úgy, hogy nem a Logosz állománya, hanem szubsisten-
ciája lett emberré, de ez sem oly módon, hogy ezt teljesen magába
foglalta volna az ember Jézus. Itt hangsúlyoztatik különösen az
istenti, nálunk az emberi természet, de ez a Szentlelek különös
adományában oly arányban részesül, a minőben véges lény soha
nem részesülhetett, hogy ily módon a benne emberi önelhatárzásra
magát átengedő Logosznak megfelelő organuma lehessen. E sze-
rint az ágostaiban az isteni, a helyvétben az emberi *homousia* van
némileg kiemelve, de úgy, hogy abban a Krisztus az abszolút ősképi-
ség eszméjének reális tartalma lehessen mind a három tisztében.

II. Közbenjáróság. Az ágostai krisztológiában a Krisztus isteni
természete hordozza a közbenjárói jellemet, nálunk az emberi ter-
mészetet megszemélyesítő Logosz hypostasisa.

¹⁾ Mares: totus eam (humanam naturam) inhabitat, et totus (qua
immensus et infinitus), extra eam sit.

Igaz ugyan, hogy a satisfakciói teljesítményre nézve helvét állásponton a Krisztus felől nem taníthatjuk azt, hogy ő egyenesen érdemlő oka (*causa meritoria*) az idvnek, hanem csak *causa instrumentális*, de egyszersmind abszolút *condiciója* is. Mert bár az idv Isten szabados jótetszésének, szabad kegyelmének gyümölcse, de azt *ex foedere gratiae* a Krisztusban való hit feltétele adta s adja mind a törvény előtti, mind a törvény alatti, mind az új oekológia alatt azoknak, kiknek adni elhatározta. Vagyis az idv alapoka Isten atyai könyörülő szeretete, de ez csupán a Logoszban van *hypostatice*, s a Krisztusban történelmileg is kifejezve. Ez tehát abszolút közlőnye és feltétele az idvnek épen úgy, mint az Atya abszolút forrása. De miután a kegyelemszövetségben a Fiúnak szabadon fogadott tökéletes engedelmessége mind halálig a Fiúnak érdeme és az Atya ez engedelmesség alapján adá neki örökségül az elválasztattakat, az üdv azokra nézve, kik idvezülnek, mégis a Krisztus érdeme is; mert az Atyának könyörülő idvkegyelme csak a Fiu tökéletes engedelmességének objectív alapján, s a benne való hit szubjektív feltétele alatt alkalmaztatik. Ezen oldal a helv. krisztológiában kellőleg méltányolva nincs.

A „*cur Deus homo?*” Anselm-féle kérdésre a ref. krisztológia dogmái alapján a satisfakció fogalmából nem felelhet. Erre szorosan csak az Istenember *anthropológiás* felfogása alapján lehetne kielégítőleg megfelelni, mihez az ágostai *praexistáló theanthropos* segitene kényelmesebben el.

Belátták azt már messze Schleiermacher előtt is, hogy Isten emberré nem pusztán azért lőn, hogy az elégtételt képviselje, azért a satisfakció fogalmát az isteni életközlés eszméjével igyekeztek helyettesíteni, a minek azonban a bűnös emberben csak a satisfakció alapján lehet helye¹⁾.

Felhozatik reformált részről az is, hogy nem Istennek volt

¹⁾ Quod Verbum sit in Deo in v. Testamento adparet Dixit enim Deus, fiat et factum est. Verbum esse in deo non solum sacris scripturis, sed etiam ethnicis adparuit. Verbum Filius Dei dicitur, ac si rivum diceret filium fontis, et verbum nostrum filium mentis. Est metaphora, quemadmodum spiritus. *Musculus* 157.

szüksége, hanem nekünk közbenjáróra, hogy életét reánk átvezesse, s az isteni életet velünk közölje. Nem is a megváltási tény hanem annak reánk alkalmazása teszi Schleiermacher szerint reálissá reánk nézve a megváltást. Itt már a megváltás a megigazítás fogalmába megy át. Azonban a megigazítás nem pusztán dogmás, hanem alapjában ethikus jellemű és a lelkiismeret megnyugtatóására kell, hogy irányulva legyen, s így a teljes erkölcsi egészségességre megkivántatik, a betegségnek objektív fel emelése s büntudatos lelkiismeretünknek objectív fedezése, szóval szüksége van reális satisfakcióra, de ezt Istennek mind igazsága, mint szentsége is követeli, s így Isten maga az emberiségbeni céljait a satisfakció által érheti el, s a dekretált idv a dekretált megváltás alapján, s a hit feltétele alatt közöltetik az idvre elválasztottakkal, vagyis, a kik elválasztattak az idvre, azok elválasztattak a megváltásba való hitre is. A Krisztus maga tanítja az ő halálának szükségességét és satisfakció s jellemét, s az urvaország a bünbocsánatra vonatkozó halálának emlékezetévé teszi.

Áll az ugyan, hogy a Krisztus az istenileg dekretált idvnek legtökéletesebb eszközlője (medium executionis), de az is igaz, hogy egyetlen eszközlője, és azt, nem pusztán emberrélevésével, hanem főleg áldozathalálával eszközölte, midőn a bün átkát azok felől elemelte, kiket neki adott az Isten, s így az új világrend alapja a satisfakció marad, mely tant Pál apostolnál találjuk legélesebben kifejtve. De másrésről az is igaz, hogy a Krisztus közbenjáróságával nem az Atyára hat, hanem tüzetesen reánk, midőn az Atyának idvkegyelmét saját személyében manifestálja, s azt velünk közli. Így tehát általában véve maga az Isten *θεος σωτηρ*, a kit mi a triasi előterjesztésben úgy teszünk szemléletünk tárgyává, mint kegyelem- és szeretetteljést, vagy is mint a Fiut és Szentlelket előre feltevő Atyát. De szorosan a Fiu logoszi minőségében már ezen kegyelem-, vagyis is isteni életközlés organuma.

III. Az ágostai krisztológiában nem lényeges dolog a Krisz-

tus jordáni inaugurációja; miután a Krisztus már a fogantatáskor,

J e g y z e t. Ezen tétel: a Krisztus csak azt váltja meg, a ki öröktől fogva elválasztatott és praedestináltatott, az elégtétel tanának szükségességébe ütközik. E nehézségre megfelel az, a mi II-ben mondatott előre. Továbbá ha az idv pusztán az abszolutum decretumtól feltételeztetik, akkor a Krisztus kiküldetése sem leend absolute szükséges, s az isteni életet az abszolút isteni akarat épügy bevezetheti, mint a Fiu, lévén az isteni akarat fogalmilag absolute efficax.

Ezen ellenvetés főleg a supra lapsumos elméletet terheli, a melyre megfelel az egyház és irástan az által, hogy az elválasztottak a Krisztusban választottak el decretumilag, s a Krisztus az idv-decretum végrehajtója. De ez által csak a Krisztus szükségessége van adva, hanem az idvre való particularis elválasztás nehézsége nincs megoldva. A particularis praedestinatio tanát az „infra és supra lapsum-os“ elméletek inkább összezavarták mint elősegítették megoldását. Az egyik az ember kiküldetésénél az emberi, a másik kizárólag az isteni szabadságot törekszik biztosítani, pedig e kettőnek együttesége az embernek úgy, mint az elrendező isteni munkásságnak ethicus jellemében eleve adva van.

Az abszolút elválasztás és praedeterminálás tanát terhelő nehézségek legnagyobbikát Martensen abban látja (208 §.), hogy az egyetemes kegyelem kijelentésének isteni és emberi, örökkévalósági és idői mozzanatai mereven elkülönítettnek holott ő azok között élő organikus viszonyt lát, s Calvin felfogása az által lett egyoldaluvá, hogy praedestinációt (a mely örök isteni végzés) az elválasztással (a mely amannak időtörténelmi alakja) összevegyíti, s így az emberiségben egy örök dualismust hoz létre. Ezt tartja Lange is.

Schleiermacher megszünteti e merevséget, s különseget tesz a kegyelem-kijelentés örökkévalósági és idői mozzanatai, a praedestináció és elekcio között. Szerinte már a praedestináció egyetemes rendeltetés az idvességre a Krisztusban, s az elválasztás az idői forma. A Krisztusban meghatározott egyetemes idv successive feloldja mindenkiben a lekötött szabadságot, s a személyiség alvó csiráját mindenki életrehozza, s így ő a világdráma végére egyetemes apokatastasist állít, s Kálvin finális dualismust megszünteti. Valóban a világ épen úgy csak az egységben oldathatik meg, mint az egységből kiindult! De úgy látszik, hogy a ref. theológok nagyobb része egyáltalában nem tud megválni a supralapsarius elmélettől, mintha ezen elmélet maga idvfeltételiséggel bírna, pedig itt ez szüli a legnagyobb nehézséget; mert ime a fenebbi tétel supralapsarius alapon felfogva, az idvnek öröktől fogva elhatárolását az elválasztottak részére, magába hordja a bűnnek és kárhozatnak örök elhatárolását az el nem választottak részére, de ez által a bűn megszűnik ethicus jellemmel birni, a dekretált bűn a decretálót terheli.

De sem az infra, sem a supra lapsum-os elmélet nem elegendő a praedestináció tan tisztázására. Itt tovább kell menni Kálvinnál és Ágostonnál is; mert ezek is csakugyan a már eszmeileg definált embert teszik a praedestináció tárgyává épen úgy, mint az infra lapsum-asok a kész em-

sőt még előbb is¹⁾ az Istenség teljével láttatott el majdnem a

bert. Az idvkegyelem mint isteni életközlés az emberegynének még eszmei lételét is megelőző belisteni létszükségességnek tekintendő, a melyre Isten választ magának kifejezést, és organumot, és nem az (akár eszmében, akár történelmileg feltűnő) ember az, mi az Istent bizonyos határozatra bírja. Ha az egyén teremtését — mondá Lange — az idveszme világosságában akarjuk méltányolni, el kell ismernünk, hogy minden egyes egyén önmagában egy sajátlag egyetlenséges teremtmény, sőt magasabb lényalapját tekintve az Isten örök szeretetének egy teremtettség-feletti kegypillanata, fényszikrája. „Ime itt dicsőül meg a praedestináció-tan, nem elfelületelésben. Lehetetlen is az, hogy Isten előtt legszentebb céljain kívül valami más feküdjék primitive, s e cél megvalósítását eszközölő közegek előállítása felüli gondolkozás már másodrendű mozzanat. Itt lép be az ember elsőben eszmei egyetlenségében a már kész isteni végzés körébe, s egy még eszméjét is megelőző célban hordja léte pragmatismusát.

c) Az „örök“ fogalma is átalában nagy eloldaluságban szenved, s a fenebbi tétel értelmét nehezíti. Ugylátszik, az „örök“ alatt tudásaink nem akarnak mást érteni, mint „minden időelőttiséget.“ Szerintünk az örök-kévalóság épen ugy magában hordja az „időelőttiséget,“ mint az „időbeniséget.“ Akár egyiknek, akár a másiknak kizárása az „örök“ fogalmát semmisíti meg. S így a megváltás épen ugy lehet az eset után elhatározott dolog az emberre nézve (kiré vonatkozik in thesi a megváltás, a mely szorosan azért nem fogható fel öröktől fogva decretálnak a szó szokásos értelmében vévén az „örök“-öt; mert így a bűnnek is, mint a mi miatt a megváltás szükségeltetik, öröktől kell vala decretáltatni, a mint e gondolatra már Schleiermacher és Schweitzer is eljutottak, s a bűn okát elég pantheistice (irgendwie) Istenben keresik fel inkább, mint az ólomsulyu supralapsarius elmélettől megválljanak), és mégis örök (minden időt betöltő) szeretetnek ténye az Istenre nézve, a ki nem azért örök, mivel csupán minden idő előtt létezett; hanem mivel „minden időiség“ felett áll, és épen azért neki nincs tegnap és holnap, hanem csak egy „végtelen ma.“

Átalában itt nincs figyelemre méltatva az örök isteni végzésnek áthaladása az időiségbe. Örök itt a Logosznak istenemberi határozottsága, de már annak oka, hogy az istenember megváltói minőségben nyilatkoztatja ki isteni örök szeretetét, tisztán időtörténelmi viszonyokban keresendő, nevezetesen a megváltandó világ abnormais életfigyelmében.

¹⁾ Az ágostai krisztológiában kész eleve praexistál az egész istenember, ugy hogy a második természet nem a történelmi alanyban egyesül elsőben, hanem már egyesült az idealisban. (De így idealitása csak merő névleges!). Nálunk csupán az ideális Krisztus praexistál, és pedig mint Logosz, mint az istenember örök (belisteni) eszméje, mint a magát kijelentő isteni szeretet örök öntudata, a mely istenemberi reális minőségében a történelmi Krisztusban jelenik, addig reális emberi természettel nem birt, praedeterminálva volt, hogy ezen élettéljes isteneszme ma-

monophysismusba való átesapásig. A ref. krisztológiában már abszolúte szükséges az inauguráció, mint a Szentlélek által való ünneplés felszenteltetés és felkenetés a Jézusnak Krisztusi öntudata teljes kifejlésére. Itt az emberi természet a Szentlélek által hozatik személyes egységbe (*unio hypostatica*) a Logosznak nem természetével, hanem csupán személyével. Ott közvetlenül egyesül a két természet már a *praeexistáló* Krisztusban úgy, hogy a történelmi Jézus ott csak *gratiosa inhabitatio*, s e pontnál e tan a Nestorianismuszig vetődik.

IV. *Communicatio Idiomatum*. Az ó ágostai dogmatika a két természet egyesítésében látja a megtestesülés főérdemét, hogy így t. i. a megvetett emberi természet a Krisztus személyében isteni tisztelet és méltóságra jutott. E tan már az idiomák teljes közösségét tanítja, de oly módon, hogy a mint már Chemnitz megjegyzi, maga az isteni természet változást szenved, és e mellett még hozzá az emberi természet részéről csak fogyatkozás csatlakozhatik. E tan szerint mégis a Krisztust emberi természetére nézve is megillette a mindenhatóság, mindenütt jelenvalóság, s a Krisztus testi-

gát megtestesítse (*actualitásba lépjen a potenciálitásból*), de azt csak az idő teljességében tevé. Ott a történelmi Krisztusban csak az ideális Krisztus és ennek ideális történelmisége mozog és halad a külső történelmiség borítéka alatt. S így az egész külső történelem puszta látszat. A történelmiség az isteni életnek merő elrejtőzése.

Jahve, mint önkijelentés Isten lényének törvényében feküdt, nemcsak beléleltileg, hanem küléleltileg is nyilatkozni. Itt találkozunk elsőbben az örök időelőtti igével, mint öntudatos teremői világgondolattal, a mely mint Schenkel is megjegyzi, nem személytelen világszellem, hanem belisteni világtudat. A teremősi eszmének a személytelen életől a személyes életig haladásában kelle, hogy Isten ne csak az istenkép emberben, hanem a teljes ethikus hasonképességben is előállandó istenemberben, mint az önkijelentés legmagasb culminációjában a világt teremő alapeszméjének és legmagasb céljának láthatósításában is nyilatkozzék. E ponton az istenember eszméje oly örök s *praeexistáló*, minő a Krisztusnak logoszi hypostasisa. Hiszen a Logosz, mint Istennek abszolút világtudata, már egyszersmind az Istenembernek tudata is. E két kifejezésnek egy alany az alapja. Valamint a világ az önmagát nem magában, hanem másban felkereső isteni szeretetnek ténye; így ezen szeretetnek legfensőbb kifejezése csak istenember lehet, mint a kifejelettkettségnek magasztos egysége, mint a világtényező szeretetnek teljesen megvalósult alakja és személyes élete. Azért a Krisztus Istennek a

leg is (secundum exaltatam suam naturam ubicunque, quodocunque quomodocunque) mindenütt mindig jelen van.

A helvét krisztológiában a Logosz személye lévén a személyképző faktor, és az emberi természet benne nem az isteni természettel egyenesen, hanem csak a Logosz személyével jöven kapcsolatba, a két természet tulajdonságainak közöltetése már szóba se jöhet, hanem a két természet tulajdonságai csak a kettőt egyesítő személyre vitethetnek át¹⁾. E mellett még a ref. dogmatika állítja azt is²⁾, hogy az emberi természet a Logosz isteni valójának befogadására kegyelmileg képezetett.

Azonban a Krisztussal közölt charismák csak okozmányai lévén az isteni tulajdonságoknak, ezek pedig összeesnek az isteni lényeggel (*idiomata divina sunt ipsa Dei natura*); tehát a charistice ható isteni természet már a Krisztusban bizonyos módon lappangónak fogatik fel. Mit Schweitzer így igyekszik tisztázni: „Különben ha a Krisztus személye is isteni életben részesül, úgy annak lényeges tulajdonságaiban is: úgy mégis csak a Logosz-határozottság, a megváltó szeretet lesz benne valóban határtalan és abszolút. Ellenben Istennek abszolút hatalma és fensége a Krisztus valóságos élete megett elrejtőzik. *Ocultatio divinae majestatis.*“ 307.

1. Azonban helyteleníti az emberi természet átistenítését (Krea-

világgal közölt legmagasb kegyelme. De az istenembernek a megtestesülés előtti létele merően ideális. Odáig létezett mint az önkijelentéses isteni életnek abszolút szükségessége, de nem testben, hanem szellemileg, a teremtetési rend folyamatában megtestesülendő.

¹⁾ Az egyik természet tulajdonságai a másikra át nem tétethetnek, a mint a léleknek tulajdonságai a testtel nem közölhetők. Az irás, midőn az egyik természetet megillető tulajdonságokat a másikra átátszí, nem beszél tulajdon értelemben. Sch weitzer. 306.

Keckermann 315. *Est nihil aliud communicatio idiomatum, quam participatio proprietatum, seu communio praedicatorum, quae est inter partes personae Christi et ipsam personam, ita nimirum, ut quod alterutri naturae ab solute inest, toti etiam personae inest et attribui possit.*

²⁾ Keckerm. *Ex unione etiam humana Christi natura possidet gratias, quas vocant, habituales, bona excellentissima.*

Wendelin. *Charismata competunt Christo secundum solam humanam naturam, u. m. az emberit meghaladó bölcsesség, szentség sat. De ezen charismák megkülönböztetendők az idiomáktól, Charismata sunt effectus divinatorum idiomatum, idiomata sunt ipsa Dei natura.*

tur-Vergötterung) és így az ágostaiak által felfogott korlátlan *idiomatum communicatio*¹⁾.

A ref. krisztológia tanítja a személyes egyesítést (*unitio*) fenmaradván a természetek különsege. — Itt a természetek tulajdonságait csak a személylyel közölhetik, de nem egymással. Az ágostai már a természetek személyes egyesülését (*unio*) tanítja, a mi már követeli a tulajdonságok közöltetését (*communicatio idiomatum*). Dörner megjegyzé (731), hogy a tulajdonságok nem vitethetnek át más tárgyra az állomány átvitele nélkül; ha tehát az emberi természetre isteni tulajdonságok vitetnek át, úgy átvitetett oda maga az állomány is, és viszont!

Az ágostai elvek szerint az isteni életokfő részt vesz az ember lealáztatásában, hogy azt magával saját dicsőségébe fel-emelje, de vajjon ezt teljesítheti-e a Thomasius- és Gess-féle ön-elpusztításban? És önküresítés nélkül a plenitudo Deitatis vehet-e részt az ember lealáztatásában?

A ref. elv szerint az isteni felveszi (*assumit*) saját személyiségébe az emberit, hogy azt magával Istenhez emelje. „Bár minő mélyen fokoztatott is alá az isteni természet az emberi Logoszban, majestása odahagyása által: ép oly magasra emeltetett benne az emberi természet a csudálatos születés által, és a Szentlélek kegyelmi felkenése által.“ Lange 734. lap. Terheli a ref. tant, hogy a Krisztus kiemelt személyisége nem képes, mint abszolút actualitás az ő egész állományát, tehát az ő emberi természetét is, melyet felvett, magába bevonni, s így abba saját lényének szellemiségét s életfolyamát át nem öltheti. Mig az ágostai elvek által kiemelt isteni állományiség sem

¹⁾ Calvin. *Sua cuique naturae solida proprietas maneat.*

Conf. Helv. 2, 9 *Duae naturae sed salvis et permanentibus naturarum proprietatibus.*

Zanchius. *Deus est homo, sed non divinitas est humanitas.*

Beza. 11. *Deus mutare potest qualitates rerum, efficere vero, ut aliquid simul sit, et non sit ac simul tale sit et non tale, idio non potest, quia mentiri non potest.*

juthat soha céljához s jogaihoz, a míg a történelmi emberiség burkát tisztán át nem hathatja. Itt a substancialitás emeltetik ki a két természet egységében, amott a personalitás az isteni életnek egyesítésében az emberi természettel, s a természetek negative tárgyalatnak. A szubstancialitásnál a súlypont az isteniben, a personalitásnál az emberiben rejlik.

Reformált állásponton tehát nincs helye a *communicatio in abstracto*-nak (a természetekre nézve), de van helye a *communicatio in concreto*-nak (a személyre nézve¹⁾).

V. *Κενωσις*. Az ágostai krisztológia a teljes isteni természetet hozván át az emberibe, most azon kérdés merül fel, vajjon a Krisztusegyénben a Logosz lemondott-e az isteni majestás-jog élvezetéről, vagy csak nem használta fel isteni tulajdonságait az emberi élet határain belül? E kérdésre az ágostai krisztológia egyelőre nem felelhet a *κενωσις*-sal, miután szerinte a Krisztus az anyaméhben úgy, mint a halálán kormányozta a világot, azért saját álláspontján *κρυψις*-t karolta fel, vagy az istenélet elrejtését. Itt a dolog legmélyebb alapjában az abszolútumba való visszaeséssel (*Monophysismus*), és így lappangó theopaschitismussal is találkozunk.

A ref. dogmatika előre tolván alapelvül ezen axiomát: *Finitum non est capax infiniti* (a mi az emberre nézve egészen nem áll) az abszolútumba való visszasülyedést az által gátolja meg, hogy a Krisztusegyénnek *charistice* felszerelt lénye a Logosz isteni személyes életéből csak annyit vett át, a mennyit befogadhatott. Tehát a Logosz a Krisztusegyénben *κενωτικως* = emberileg végesen nyilatkozott, s így a ref. dogmatika a *κενωσις* felé hajlik, de azért a mint felebb láttuk, a *κρυψις*-t sem vetette meg egészen; mert a Krisztusban emberileg nyilatkozó Logosz Istenhez fordulva teljesen és örökre élvezi folyvást majestás-jogait; mert az Istenre nézve a Logosz emberrelvése által semmi változás sem történhetett, a Logosz trinitási viszonyaira nézve maradt folyvást az, a ki és mi volt, de magát véges életi nyilatkozatra határozván el, majestása élvezetéről lemond. Azt jegyzi meg Schneckenburger, hogy

¹⁾ Schweitzer. 321.

a lemondás a majestás-élvezetről még nem *κένωσις*. Ezt nem is állítottuk. Ref. alapelven, hogy t. i. a Krisztusegyén a Logosz isteni személyéből annyit vett át, a mennyit befogadhatott, már az emberrélevésben van adva a *κένωσις* (factus est ex divite pauper), midőn az önmagában isteni Logosz magát emberi életnyilatkozatra határozza el; a majestás-élvezetről való lemondás már az önmegalázás, *ταπείνωσις*¹⁾ ténye, midőn t. i. a Krisztus az emberi létkörbe eső szenvedések alá is, különösen pedig a törvény alá veti magát, hogy a benne személyes öntudatiságra fejlett isteni szeretet megváltói lehessen. A Logosz tehát a Krisztusban a legnagyobb ethikus elvnek, az isteni szeretet elvének hódol, midőn magát emberélethez határozza el, azaz kiüresíti. E tényben már majestását is az isteni lényeg = a szeretet végtelenségében felosztalja, hogy azt megváltói fenséges alakjában elősugározta, s így lehető legmagasabb fejletében, s a szeretet világ megváltó elve feltűnik, mint másnak élő-haló önfeláldozás. Az isteni önkijelentés folyamata, midőn a Logoszban a majestás előmutatása helyett (a mit különben az ó szövetségi szenttérténelem bőven elétűntetett) az Istennek lelke, mint az írás mondja, a szeretet állittatik az új szövetség élére: akkor a külső dicsőség csak egy magasabb bensőnek engedett. A *κένωσις*-ban a dicsőség és fenség ethicus térre megy át, és szellemi fenséggé alakul. A szeretet szent tüzeben kiszenvető leáldozó Krisztus a szeretetnek oly apotheosisa, minőt a világ többé fel nem mutathat. Az éneleges élet-önelhatározás szakított Istennel az emberélet kezdetén: csak az önmagát feláldozó, s Istennel törhetlenül összefüggő szeretet nyithatja meg az isteni élet kezdetét az emberben. Így lett a szeretet az új világ elve! az új teremtes élete!

Ha az ágostai krisztológia az önkiüresítés szükségességének tudatára eljutott Thomasiussal, akkor a Krisztusban a *κένωσις* után nem marad egyéb hátra, mint egy az istenitől teljesen megfosztott ember (ein gottentlehrter Mensch. Schenkel szerint. 696 l.)

¹⁾ Nitzsch. 260, 261.

Ebrard. 199. A *κενοῦν*-t. Phil. 2. 7. az emberrélevéssel hozza kapcsolatba.

míg a ref. állásponton a Krisztus csak az emberileg magát elhatárolzó isteni, és itt csak az isteni önelhatározás marad el.

Thomasiusnál depontentiázása az isteninek emberi embryolétig akarati tény és nem tagadása, sőt tévése az isteni lényeknek. De Schenkel helyesen jegyzi itt meg, hogy Isten abszolút szabadsága nem cserélhető fel az abszolút önkénnyel. Itt a *κένωσις* csak a *κορυψις* formájában élismét. Ellenben Gessnél a *κένωσις* az isteninek végkiirtásával végződik, úgy, hogy a Logosz az istenség második személye annyira besülyed a Krisztus emberi életexistenciájába, hogy mind örök (belisteni) öntudata, mind örök (belisteni) önelhatározása kialszik, és így a második isteni személynek a többiekkel való belisteni, viszonya suspendáltatik, s így Isten maga szerfelett fontos változást szenved. Így jut Gess által Thomasius nézete végkifejlésében a képtelenségig, a speculativ paganismushoz, azonban az emberi természet realitását majdnem Nestorián merevséggel állítja. Thomasiusnál a Logosz egészen bemegy az emberi létformába, de így kérdés, az emberi maradhatott-e emberi? és az Isten triasi létformájában nem állott-e be változás? Liebnér belátja, hogy a testté vált Logosz abszolút tulajdonságokat nem birhat, ily szellemben halad Hoffmann is, hogy a mint ő mondja, a két prot. felekezet között fenálló különsegeket még élesebben jelezze, mint ezt Calov és Carpzow tévék, de nem tartózkodik kifejezni azt sem, hogy az emberrélevés által Istenben változás történt, holott ref. állásponton a Krisztusbani Logosz Isten felé való állásában semmi változás sem mehetett véghez (Totus „extra“ qua immensus et infinitus). Miután nem a Logosz hypostasisa subsistál az emberi természetben, hanem az emberi természet subsistál a logos hypostasisában.

VI. A két prot. felekezet krisztológiája külön véve sok tekintetben az egyoldalú tanfejlem jellemével bir, azért az egyházi krisztológiai öntudatnak át kell haladni okvetlen a konfessionális ellentéteken, s ezekből csak azon elemeket használhatja fel, melyekben a confessiók egymást kölcsönösen kiegészítik.

Igen fontos azon közös nyereség, melyhez a cselekvő és szen-

vedő engedelmesség tanában jutottunk, bár e tan a ref. rendszerben élesebben van kifejezve, mint az ágostaiban. Ellenben a középkori kath. Krisztuseszme csupán csak a születés és halál mozzanataiban különbözik, s ott az emberi ethicus alakzat még nincs kifejlesztve, csak a reformációkori Krisztuseszme nyert a hitre nézve ember-erkölcsi férfias alakot, s feltűnt mint istenhős, kinek cselekvő engedelmessége már komoly engesztelő jelentőségű, s ezen helyzetében a Krisztust az istenemberi idv teljes fényében állítja elénk. A cselekvő engedelmesség tana már kifejtése azon magnak, melyet a konstantinápolyi zsinat 680. „a két akaratról“ szóló tanban vetett el az egyház mezején.

Az ágostai krisztológia az egyoldaluan felfogott ideális istenember praeexistenciájával a Messiás személyének teljesebb felfogása felé törekedett. Ezen tant tovább fejlesztette Osiander András, midőn azt tanította, hogy a Krisztus az egyház, az ő arája miatt akkor is testté vált volna, ha senki sem vétkezett volna. Az istenember eszméje szerinte az, a mely után, s a melyre vitetve teremtetek mindenek. Sőt plastikus erélyét is megismerte ezen eszmének, a mint az magát az emberiség fejlődési menetelébe beéli, s az ige megtestesülése eszméjének „simulacrumát“ a patriarcháknál is szemléli. Reformált részről az ige emberrelvése triasi örök (belisteni) végzés folytán van ellenben kiemelve, de egyszersmind örök megváltási érdekből, azért ezen rendszer az emberi természetet tolja előtérbe, s a történelmi és nem a praeexistáló Krisztus jelentőségét. Midőn ref. részről (Schweitzer) az Isten lényege a szeretetben állittatik elénk, s így már az önkijelentés tetőpontjának, a szeretet megtestesülésének kelle lenni; továbbá midőn taníttatik, hogy az eset nem volt sem absolute szükséges, sem Istentől akart, végre midőn Bucanus (106) és Ebrard (346) után az taníttatik, hogy a Krisztusnak akkor is el kell vala jönni, ha senki sem vétkezendik; ki van implicite mondva már az is, hogy a Krisztusnak kiküldetése eredetileg nem pusztán megváltói jellemű. Hanem nincs kimondva az, hogy a Krisztus kiküldetésének oka az isteni örök szeretet (és ez már a reális belisteni végzés),

célja pedig a megváltás (míg Schweitzer a Megváltót teszi örök isteni decretum tárgyává, nem gondolva meg, hogy így elvégre a bűn istenileg decretált dologgá fog válni).

Itt ime a két rendszer egymást igyekszik kiengesztelni. Mindezekből az tűnik ki, hogy egy oly krisztológia, mely a solid keresztyén öntudatot teljesen kifejezze és kielégítse, még nem létezik, s úgy látszik, nem fog ez sikerülni mindaddig, míg az istenember anthropológiás komoly felfogásából nem fog kiindulni az Isten lelke által vezetett keresztyén gondolkodás, a midőn az élő isteneszme centrumául az istenember eszméje fog vétetni. E tekintetben már Müller, Rothe, Liebner, és különösen Lange által jelentékeny lépések tétettek a fenálló elemekből egy organikus élő krisztológiai egésznek konstruálására, a nélkül, hogy a szilárdan ker. alap részükről feladatott volna. Hanem még e mezőn sok dolgozni való van, s az új dogmatikai virulmány (mint Nietzsche megjegyzé) még igen fiatal, igen gyöngé. A mi pedig e téren akár a deistico-rationalis, akár a speculativ pantheizmus részéről történt, csak a vihar legtisztító, de egyszersmind romboló munkáját teljesíté, s így pusztán negatív szolgálatot tőn.

Dr. H. J

Kísérletek a vallási bölcsелеmből (Religionsphilosophie), adalékul a vallások történetéhez*).

I.

A vallási bölcsелеm vagy hitbölcsészlet e szép tudomány irodalmunkban még annyira új, hogy bizonyos előismeretek nélkül mélyébe bocsátkozni nem látom célszerűnek.

A vallás az embernek Istenhez való viszonya. Az ősnépek istenészetétől fel a keresztyén kijelentés fenségéig, minden vallás azon kérdésre adott feleletet: mint viszonylik az Isten és az ember, a teremtő és a teremtés, s tökéletesebb volt az, a melyik e kérdésre tisztábban és világosabban felelt.

*) Források: Kraft, Schelling, Frauenstädt, Jules Simon, Aadée, Jaques, Emile Saisset.

Az ősnépek Istenről való fogalmai a természet behatása alatt állottak; de maga az Isten hívése annyira az emberi lélek életfeltétele, s annyira magából a lélekből merül fel ellenállhatatlanul önként és szabadon, miszerint nem volt nép, mely Istent ne imádott volna. Ott hol e fogalmakat csak némileg is rendszerbe öntötte az emberi ész, ott már megtaláljuk valamelyikét a három hitbölesészeti alaknak pantheismus (mindistenítés), deismus (Istenkülönlegítés) és theismus (Istenegytítés).

A pantheismusban összeesik egy fogalomba az Isten és a világ, a világ az Isten; az Isten a mindenség. Az Isten és világ ezen azonosítását most csak kétféleképp ismertetjük. Első az a midőn magok a természeti testek s jelenetek és az Istenség egyes kijelentései teszik az Istent, ez a természeti mindistenítés (naturpantheismus) a kelleti hitészet ismérve.

Ebben az Isten a lényeg számtalan attributumokkal (lényeges tulajdonokkal), melyből csak kettő ismerhető, az eszme és a tér; de a melyeket az Istenség véghetetlenségénél fogva nem úgy tudunk, a mint magokban vannak, hanem csak úgy a mint előttünk látszanak; az Istenség folytonos önalakítása — a folytonos teremtes. Ezen „lényeges mindistenítés“ leghatározottabb kifejezést Spinozánál nyert, ki szerint csak az Isten létezik, valóban a véges lények a végtelennek csak puszta jelenésmódjai, minden létező Istenben létezik, ő az egyetlen lényeg, ő a világnak benséges oka. A mindistenítésben nincs esetlegesség, mert miután minden, a mi történik az Isten lényegének módosítása: mindennek az isteniesesség örök természete szerint kell történni. Ez irányt miveltek főleg keleten az arab Al-Kendi és Al-Farabi bölcseészek. Második az „eszmeelvi mindistenítés“ az idealpantheismus, melyszerint már nem az istenségből a természet, hanem a természetből fejlődik ki az istenség, s a szellem az, melyben az Isten kifejezést nyer, s így az Istenség nem maga a „lényeg“, az „állag“, hanem csak az állag lelke élete, mint a kifejezés a szóban, a fény az ércben, ilyen „a minden fogalman felül álló Brahma!“ Fölösleges emlitenem, hogy ez által annyi Isten lesz, a mennyit csak a gondolatban

istenit előállithatunk, s az Istenség egység és nyugalom, a sokság és mozgással szemben. Lét, nyugalom a budhaizmus istenérzeti sarkelvei. Bizonyos, hogy ezek az istenség fogalmát sem önmagában sem kihatólag ki nem meritik, s már maga az alap hibás, a lényeg önállósága, mert erre nem az önmagától létezés, csak a többitől tulajdonok miatt elütő különlet kívántatik. A sem elégti ki a vallásos lelket, hogy az Istenség folytonos módosulásoknak van alávetve; de annyit meg kell adni, hogy midőn a mindistenítés az istenség tételét már előre fölteszi, s minden kétségen kívül helyezi: minden istentiszteletnek, vallásnak alapja, kezdete, gyökere. Ez állításunkat később azzal fogjuk igazolni, hogy a mindistenítésen alapuló vallások voltak a népek lelkében legmélyebben gyökerezve.

A deismus, a mennyire a pantheizmus azonosíthatja, annyira különválasztja az Istent és a világot. A deizmus Istene nem törődik a már megteremtett világgal, azt, a melyen ő kívül áll, életfejlésében a cosmicus törvényekre bizza. Ebben fő- és sarkelv, hogy Isten és a világ egymástól élesen elválasztassék, s azért ebben Isten számlagos egysége a főelv, s a többistenítés a legnagyobb és erkölcstelenebb bűn. Bölcselmileg azon tételen alapszik, hogy Isten a világnak elégséges oka (ratio sufficiens). Innen vették nevöket a racionalisták, kik egy ily elégleges egyedüli létalapot vettek fel. Meg kell a deismusban e két szót különböztetni, észszerűség és kegyesség, külsőségektől menten mélyebben és szellemiesebben kell a vallást az ember lélekvilágának központjává tenni. Nem elég, hogy az emberiségnek vallása legyen, hanem ő legyen vallásos; nem elég az istentisztelet, hanem ő maga legyen a ténylegesen kifejezett istentisztelet; nem elég hogy csak áthassa a világot a vallás, mint p. o. a művészet, tudomány, ezek is idéznek elő változásokat az emberiség szelleméletében, hanem szükség, hogy az emberiség állami és társadalmi élete legyen a vallás lelkének megtestesülése, és a polgári élet egyes ágai a vallás testének tagjai, és ekkor a deismus az élő Istenség fogalmának tisztább kifejezése lesz az emberek ajakán. Nálunk most csaknem

betölthetlen hézag választja el a vallást az életet, más a nyelve, más az elve mindkettőnek; p. o: „ugy szeresd embertársadat mint magadat.“ Szép, nagyszerű erkölcsi elv, de ezt az élet soha sem válthatja be. Közelebb kell hozni a hitet és az életet, a belsőt és a külsőt, az Istent és a világot. A bölcselem Istent és a világot teljesen különválasztani soha sem tudja, egyesíti a deismust és pantheismust — és lesz a theismus.

A theismusban megszűnik mindkettőnek egyoldalúsága, a különbözőség nélküli azonosságnak ép úgy, mint az azonosság nélküli különlegességnek mellőzésével, mindkettőnek önállósága és összefüggése kijelöltetik az egymást folytonos életteljes áthatásban. Hol van az Isten? kérdi a theista. A világban magában kell lenni, mert hisz a világon kívül semmi sincs. A világ ott kezdődik, hol a tér, idő és kiterjedés veszi kezdetét, de azért Isten nincs sem a világon kívül sem a világfelett, hogy ott végződne, hol a világ kezdődik, hanem benn a világban, ő általa élünk és mozgunk.“ Isten nem maga a pusztá elvont egység, hanem tevőleges egység a végtelen sokság és különbözőségben, tehát élő Istenség. A teremtések és jelenmények ezek soksága nemcsak a mindenkor és mindent áthatás rendnélküli következményei avagy együttlegessége, hanem az Istennek az egység által szülemlett ama soksága, mely magát sokfélesítve az egységbe tér vissza. Űr és szellem, idő, öröklét és mulandóság nem egymásnak ellentétei, hanem egymás feltételei, kiegészítői. Ki tudna „nem“ nélkül „igen“-t, elmulás nélkül örökkévalóságot gondolni, az idő nem enyészik el az örökkévalóság folytontartó vonalának valamelyik pontján, hanem kört haladva visszatér önmagába; — a szellem az anyagban talál létalapot, ez abban szerves egységet, életet. A világ és Isten nem egy és ugyanaz, de a világ és mindenség az Istenben létezik és az Isten abban. A mindenség azonban nem maga az Isten, hanem csak az Istenség szükséges lételeme, „lényegének szükséges eleme,“ az Isten az egyedüli feltétlen lét, mely minden létet magában foglal.

A theismus már csak azért is fennebb áll a pantheismusnál, hogy az Istennek nem az örök nyugalomban meddő létet, hanem

mindig tevő életet tulajdonít, s a deismus örök nyugalomban élő végtelenje helyett, kinek a teremtés után a világhoz levő bennleges viszonya megszakadt, munkás élő Istent ad az emberi lelkeknek.

A kettő (theismus és pantheismus) azonban megegyezik abban, hogy mindkettő kimondja a végtelen feltétlen lény szükségességét, nevezzük azt akár „állag“-nak, „lényeg“-nek, akár „Isten“-nek, de végtelenül különböznek abban, hogy míg az egyik minden az egyetlen létező állagon kívül gondolható lételt csak látzatnak mond, addig a másik, bár szerinte is Isten minden létalapot magában foglal, elismeri hogy, vannak általa teremtet és rajta kívül létező lények. Hanem ezen kis következetlenséget kimentí, hogy azt akarta kikerülni, hogy a világ és istenlényeg ne azonosuljon, s így a világ ne legyen végtelen. Szükséges ez ellentét, de csak ennyiben, mert sem az emberi, sem az isteni öntudat ellentét nélkül nem képzelhető.

A mint az olvasó észrevette, mi legtöbbrészen a három hitbölcselmi elv közül a theismusnak adunk igazat. Ha Istent és a világot külön nem választanók, akkor a kettő közt viszonyról nem lehetne szó, de egyesítés nélkül e viszony élettelen lenne. Szerintünk Isten a világ változandóságaival szemben nem a merev mozgatlanság, hanem ő benne van ennek életében, mint az írás kifejezi: „Isten örök élet“; s ez élet ő benne, és pedig nemesak erkölcsileg akaratánál fogva, mint p. o. a váltság munkájában, hanem lényegénél fogva lényegileg, hogy a két tag közt egy arányban oszolja meg a kötelesség és szeretet, akarat és cselekvés, mint az egységben a sokság. Ez azon fáklya, melylyel mi most a vallások történetébe bevilágítunk.

Vannak még hitbölcselmi rendszerek, melyekkel habár ritkán találkozunk is, de a tudományban gyakran szerepet játszanak. Ilyenek a

Hyloloismus, Istennek világsszellemesítése.

E szerint az Isten és a világ úgy viszonylanak, mint a test és a lélek. A világ az Istenség lényege, e lényeket, ez állagot,

mint képző, elevenítő, éltető erő áthatja az Isten lelke. E nézet önmagában omlik össze. Ha Isten a világ lelke: akkor nem lehet a világ teremtetője, ha a világ az Isten anyag teste, akkor a folyton teremtés alkotás, az isteni állag változásával a szellem változását idézné elő, s ekkor hiányzik az isteni lét két legfőbb tulajdona a nyugalom és állandóság.

A materialismus az anyagban találja az Istent, csak anyagot ismer és tagadja, hogy volna a világnak tőle különböző alkotója. A természeti erők szüleménye minden. E vélemény soha sincs tisztában önmagával. Azt megérthetnők, hogy a természet törvényei tartják fenn a világot, de hát a természet törvényeit ki tartja fenn? Önmagok magokat, — feleli az anyagvitató; igen, de ekkor az egységes működés egy központot követel, melyből az erők kiinduljanak és a melybe visszatérjenek, s ez okvetlen világszellemmé, mindeneket fenntartó és mozgató erővé leend. Ha csak az anyag ismertetik is el, ez anyagon történő változások önmagából mint anyagból ki nem magyarázhatók; változást változtató oknak kell előidézni, s ekkor e változtató okban e világban működő Istenre találunk.

Igy tehát a materialismus továbbfejlődésében önmagától összeomlik.

Különbözik ettől a materialistikus pantheismus, mely Schelling „Átalános“-ában nyert leghatározottabb kifejezést, mely az általános ugyanazonosságban foglal össze (abszolúta indifferentia) a természeti és lelki erők, a valóságos és eszményies, a végtelen és végesben képzelhető minden különbséget és ellentételt. Azonban Schelling emez abszolutumát — általánosát, vagy feltétlen lényét határozottan Istennek nevezi, s ő csak annyiban anyagvitató, mennyiben a mint azok csak az anyagnak tulajdonitanak létezését, ő is ez egyetlen létalapon kívül semminek sem enged meg valódi lételt, minden ezen „Átalános“ kifejlése, kinyilatkoztatása lévén valami bizonyos alakban, mely azonban nem mindig csak mint ilyen tekinthető, hanem sokszor elválás, elszakadás, s innen a bűn eredete. A lelkek, szintugy mint az érzéki világ, nem léteznek önmagokban,

s az „abszolutum“ olyan szakadványai, melyek azzal ismét egyesülnek, mert az abszolutumban mint általános és feltétlen lényben „alany és tárgy, szellem és természet különbözőtlenek (indifferrentek)“, s a szellem vagy lélek az alany mennyiségi túlnyomóságából — hatványából (potenzen) származik.

Azt mondja az olvasó, hogy mindebben még az anyagoztatás igen halvány körrajzát látjuk. A felületes elgondolásnak valóban így is látszik, hanem ha mélyébe tekintünk, akkor ismerjük fel a valódi alapot. Azt mondja Schelling, ha az Isten kezdettől fogva egész lényében szellem lenne, akkor nem birna öntudattal, nem személyességgel és étellel, ebben fekszik Schelling anyagvitatása, minthogy szerinte Isten is létalapból származik, e létalap a természet, s így nem az Isten alapja a természetnek, sőt a természet alapja az isteni szellemnek.

A feltétes és feltétlen emez ugyanazonossága leront minden különbséget Isten és ember között, valamint az erkölcsiség magasabb eszméinek sem ad helyet, mert szerinte mindazok az egyedi lét, muló jelenetek, habok hullámok a kedély oceanján.

E nézetek főforrása volt a közép gnosticizmusban.

És most már nemcsak a tudomány rendszere kívánja, hogy szóljunk az emberről, s az embernek az Istenhez való viszonyáról.

Az ember kicsinyben az Isten és világ egyesülése — mikrokosmos és mikrotheos. Az emberi élet alapja a szabadság, ebben nyilatkozik az értelem, akarat, gondolat és az ismeret az ember teremtettségének eszközei; az érzés az isteni szeretet, a lélek napja, mely nélkül lélekvilága a zürnek éjszakája marad. Gondolat, érzés és vágy e háromsága, a vallásban, Isten ismeretében lesz egység, s ebből fakad úgy lelki élete, mint annak minden öröme s így szellemével az égbe emelkedik s létét az Istenség lételebe olvasztja. Testszervezetében van kicsinyben a világ, az ocean apályával és dagályával szívében hullámoz, folyamai ereiben folynak, melegség a lelkesültség, hideg a közöny, s tűz a vulkánként dühöngő szenvedélyek. Így a természet és Isten ismerete által juthat az ember önismeretre, s ez őt a jónak és rosznak ismérvi

tudatára vezérli, jó az a mi lényéből sugárzik, rossz az ezzel ellenkező, s így lényeges életének csak a jónak cselekvése által felel meg. —

És ha már most azt vizsgáljuk, hogy a vallás minő befolyást gyakorol az embernek kedélyére, látni fogjuk, hogy az emberiség két táborra oszlik. Félelemmel lelki szorongással néz az egyik az égre, a másiknak szíve ilyenkor szeretetben dobog, hanem ez a hatás nem a vallásban önmagában, hanem az emberi kedélyben gyökerezik, ugyanazon tan az egyikben félelmet, a másikban vágyat, éldet kelt. Amazt az Isten és ember éles elkülönítése okozza; a félelem elválasztó eszköz, általa távolabb esik egymástól az Isten és az ember.

Ellenben azon mértékben, a mint tudatunkban a szeretet közelebb viszonyában jön Isten és a világ, s a mint az ember önmagát és önmagában az egész isteni teremtetést felismeri: úgy változik a mindent elválasztó félelem egyesítő, éltető és lelkesítő szerelemmé.

Ott, hol a vallás legelőbb jelenkezik az ősnépeknél, az emberesítésbe átment elkülönlegítés csak félelmet ébreszt, ilyen istentiszteletök; borzasztó okadatolatlan, elmélet, eszme, szokás és cselekvények összhangja legelőbb az indusoknak tűnik fel. E közt és China merev gyümölcstelen hitélete közt közből áll a szelidebb és termékenyebb Budhismus.

És most, mielőtt tovább mennénk, ha úgy tetszik, megkezdhetjük a vallások történetét.

(Folytatása köv.)

ZOMBORI GEDŐ.

TÁRCA.

Adatok a jezsuiták történelméhez.

IV.

A ki azt hiszi, hogy a vallás által megszentelt ellenszenvek, vagy a lélek életkérdésévé vált törekvések utját akár oda vetett törvényekkel, akár vérpadok s vesztőfákkal el lehet torlaszolni, annak nem fog ártani kiábrándulás végett a jezsuiták angolországi történetét megtekinteni.

Ott álltak már az 1581. parlamenti határozatok, mint szigorú határőrök, melyek az 1585. még szigorubb határozatokban új erősbülést nyertek. Hinni lehetne közönségesen, hogy lehetetlen oly vakmerőség, mely ily nyilvános veszedelemmel új vállalatokba bocsátkozzék, de nem volt számítva arra, hogy míg egyfelől a források és eszközök elég készletével rendelkező ármány az eléje vetett tört kikerülni reményli, másfelől az erkölcsi erők, melyek itt a főszerepet vívék, nem szoktak azon határoknál megállani, melyek előtt az pusztán anyagi érdekek által vezetett ember, s az életnek féltése hátat fordít.

Oly nagy igézete volt az erénynek bármely irányu korban, hogy épen az utba gördített akadály vagy veszedelem, csak ingere és becése fokozására szolgált inkább alkalmul, mint visszariasztásra. Már pedig a kísérlet, melyet az egyház érdeke és a pápa áldása megszentelt, azon században Róma hívei előtt kétségkívül az erény szent fényével birt. Az ezen kísérletek háttérében felállított vérpad oltárrá vált, s a hóhér felemelt pallosa végén a vértanu koszoruja függött. És az a legszomorubb dolog, hogy az emberi kebel e szentsége gyakran emberiség és polgárzatellenes célokra zsákmányoltatik ki.

A mi e történetnél némileg kiengesztel, az abban áll, misze-

rint bebizonyul e véres merényleteknél is, hogy az erkölcsi erők felsősége ellen a hatalomnak nincs sem elég erős fegyháza, sem elég biztos szuronyerdeje. Az erkölcsi erők e láthatatlan táborutját csak az erkölcsi erők hadoszlopai állhatják el. Az ultima ratio regum ellenében oda áll a népek ultima ratioja: a halál hiu remének megvetése, s az erkölcsi erők örök hatalma.

A mészpartokat sem biztosíthatá a körülárkoló tenger viharos vize, sem a törvények szigora. Garnet jezsuita még azon évben ott partra szállt, és pedig mint szerzete angol provinciálisa megkezdé baljóslatu misszióját. És bár ő mindig ugyanaz maradott, de nevét mindannyiszor megváltoztatá, valahányszor körülményei kényszeríték. Minden egyes fondorlathoz egy új névvel járult¹⁾.

Midőn II. Fülöp, ki atyja személyes tulajdonai közül annak csupán nagyravágyását örökölte, oly birodalom urának látván magát, melynek határán a nap nem ment le soha, egy oly hajóhad építtetése felől gondolkozott, melylyel a világ-tenger minden vizeit megfékezze.

E hajóhad 156 uszó várból állott és 2630 ágyutörőkből menydörgött halált körösleg, s bordáin 30,000 embert hordozott.

Mielőtt e hajóraj a liszaboni öbölből kivitorlázott, a jezsuiták, mint a vihar sirályai, előre indultak Garnet atya vezénylete alatt, hirdetvén a legközelebb jövőben Anglia kikerülhetlen bukását. Emberi számítás szerint nem is vala reménylhető, hogy Drake vagy Hawkin apró kalózhajói ezen uszó várak tüzét kiállhassák, ha lenne is bátorságuk a harcra kiuszni.

Azonban „homo proponit, Deus disponit.“ A világ sorsa felett nem Xerxes vagy II. Fülöp, vagy V. Sixtus, hanem Isten határoz.

V.

Ezen időben V. Sixtus tevő fejére a hármaskoronát, s XIII. Gergely elment oda, hova előre elmentek a párisi vérnász áldozatai, Isten színe elé, hol Te Deumot vérfürdők felett nem lehet tartani. Földi sátorozása helyét Peretti Felix az alázatos anconai ferences, és még alázatosabb montáltói bibornok foglalá el (1585—1590).

¹⁾ Actio in Proditores. 69. Henricum. Garnet professione Jesuitam alias Walley, alias Darey, alias Robert, alias Farmer, alias Philipps (ea nempe nomina sibi affinxerat) esse eundem.

Alig található halandó, kinek erkölceit földi méltóság oly hirtelen átváltoztatta volna, mint ezen egyháznagyét.

Peretti Felix a montaltói bibornok arról volt nevezetes, hogy szemeit mindig a földre sűtē, s kora legalázatosabb emberének tartatott, s midőn belőle V. Sixtus nőtte ki magát, mindig az egekre tekintett, s ott keresett valamit. Mit is adhatott volna már neki az árva föld. Midőn meghittei e változás oka felől tudakozódtak, a monda szerint azt válaszolá: eddig az egek kulcsát keresé, (az alázatosság valóban a legbiztosabb kulcsa volna az egeknek) most már mint pápa birja azt, tehát már csak az ajtót kell keresnie. (Ez az égvágy volna tulajdonképen, melyet a hit Péter kulcsa nélkül is megtalálhatna).

Különben életirói azt jegyzék meg felőle, hogy eltérve elődeinek szokásától, trónralépését mindjárt kegyetlenséggel tette baljóslatuvá. Mások ekkor amnestiát adtak, ő halált. Azon napon, midőn székét elfoglalta, őt életet végeztetett ki. Mondják, hogy mindig gyönyörködött azután is a kivégeztetéseken.

Midőn a párisi parlament Jaques Clemens-t bakókéz által kivégeztette, V. Sixtus a bikornokok konsistoriumában magasztaló beszédet tartott a királygyilkos fellett. Ezen tény szava több jellemző erővel bír, mint a római nép boszuja, midőn ezen pápa szobrát, melyet félelemből rakott, halála után, porrá törte.

IV. Henrik király, azon ritka Tituszi jelenetek egyike, kikről ismételhetni „amor et deliciae humani generis“, nem találkozhatott soha azon előszeretettel V. Sixtusnál, melylyel elődének gyilkosa találkozott. Ez felmagasztaltatott, s a legnemesebb fejedelmek egyike egyházi átok alá rekesztetik. Ezen átkot a történelem igen helyesen nevezte el „fulmen brutum“-nak.

Azonban Erzsébet királynő volt gondjának főtárgya ugyan, de ezen papi fejedelemnek jellemével nem ellenkezett még azon eszközöket is megvetni, melyeket a protestáns angol királyi szék felfogatására szána. Ő mint eszközöket felhasználta ugyan a jezsuitákat, de elég eszélyes volt őket magától mindig tiszteletes távolban tartani. Nem is volt annak belátására valami rendkívüli tapintat szükséges, hogy két oly korlátlan hatalomra törekvő nagyravágyás, minőt a pápaság és jezsuitismus képviselt, egymás mellett békésen sokáig meg nem állhatand. A jezsuita generális római kis cellájából kormányozta a világot láthatatlan kezekkel, és sokkal biztosabban mint a pápa a vatikánból.

Ugylátszott, hogy Sixtus Európa fejedelmei közül egyhez

mégis némi hajlammal viseltetett, s ez volt II. Fülöp, kinek világ urasági törekvéseit előmozdítani látszott, de oly eszközökkel, melyek azok megbuktatására alkalmasabbak voltak, mint sikerítésökre. Ez volt az angol háború, melynek háttérében egy oly trón mutatkozott, a melynek védelmére nemcsak a tenger, hanem egy nemzet közérzelme is szövetkezett.

1588. kiadott Sixtus Erzsébet ellen egy oly bullát, mely a korlátok s kiméletek félrevetésében a maga nemében egyetlen lévén, Fülöp utját egyengetni látszott; de ugyanazon időben szívesen fogadta Rómában Erzsébet követét Carret is, s nem titkolta el előtte a bátor királynő iránti bámulatát és tiszteletét.

Sixtus ugyan felszólított minden angol alattvalót, sőt az egész európai keresztyénséget II. Fülöp zászlója alá sorakozni, s résztvenni azon szent háboruban, melyet Farnese Sándor herceg volt Albion ellen viselendő. A vitézek bátorítására megnyitotta bőkezűleg az egyház kincstárát, s teljes bűnbocsánatot ígért: de másfelől Carre és egy angol lady által, kit e főpap legbensőbb bizalmára méltatott, Erzsébetnek eleve mindent megíratott, mi a spanyol táborban történt.

Iszonyatosak az átokbulla azon 11 pontjai, melyekkel Sixtus Erzsébetet trónjától megfosztottnak nyilatkoztatja ki, de nem csekélyebb a meglepetés, melyet Carrehoz intézett szavai idéznek elő, midőn ez a királynő arcképét neki bemutatná: „Királynőtök valóban szerencsés órában született. Szerencsésen kormányozza népét, s más nem hiányzik, minthogy velem lépjen házasságra, hogy új nagy Sándorokat láthasson a világ.“

Midőn értesült a felől, hogy miként fogadá a királynő a római villámot, környezete előtt minden megzavarodás nélkül tevé ezen megjegyzést: „Tehát a Bulla nem ölte meg őt, s nem vevé el bátorságát, így a spanyolok e bulla által már többet nem nyerhetnek. Adja Isten, mind a ketten annál többet ne veszítsünk.“

A királynő ugyanis, midőn az átokbulla felől értesült, a rá következő vasárnapon az ország egyházi és világi nagyjait, s mind a két ház tagjait Pál templomába gyűjteté össze, a hol azután a londoni püspök a pápát bibornokaival együtt szintén ünnepélyesen átok alá vetette. Az egyházi tüntetés után a királyi termekben 80 asztal várta vendégeit, a kik azután a királyné és az ország jóllétére erősen poharaztak, de a lakoma után még erőteljesebb készülleteket tettek az ellenségnek visszaverésére, szárazon és vizen.

Mondhatni, hogy Anglia tengerészete magasabb kifejlését

ugyanazon eseménynél kezdette meg, a melynél a félelmes spanyol hatalom bukását.

A mi pedig V. Sixtusnak Fülöp király iránti jó akaratát illeti, az nem mondható valóban őszintének. Mitől sem iszonyodott e papi fejedelem inkább, mint a kevély spanyol hatalom növekedésétől. E királyi háznak szerencséje azon kedvenc terveinek keresztül vitelére nem mutatkozott alkalmasnak, a melyek csak e hatalom hanyatlásával juthattak némi életreményhez.

Egy angol háboru tehát sokat adhatott Rómának, ha a spanyol fegyverek győznek: akkor a vállalat jutalma a fájdalmasan nélkülözött „Péter garas“ leend, ha nem: ugy a spanyol udvar hajlandóbb lesz oly engedményekre a római kuria irányában, a melyekről a szerencse napjaiban szólni sem lehetett volna. Legkedvesebb gondolatai közé tartozott ugyanis e papi fejedelemnek valamikép a nápolyi királyságot a hármasszent korona árnyékába helyezni. Nem is mulasztotta el az eretnek és átok alá vetett angol királynőt lelkesíteni, hogy népe harcvágya ne szűnjék meg egy pillanatig se. Ne feledje el, hogy Stuárt Mária véres árnyéka ott jár a spanyol zászlók előtt, s ha Fülöp kezébe kerülendne, sorsát azon ítéletben találja biróilag aláírva, mely egykor a skót királynő előtt felolvastatott. Elmondotta egész cynikus őszinteséggel, hogy ő ugyan Fülöp királynak és a katolikus tábornak tetemes pénzbeli és más ígéreteket tett, de azok Anglia királynéjának, ha szíve helyén van, nem sokat árthatnak. Feltette ugyan Fülöp kívánságára Alanus angol főpap fejére a bibornoki kalapot, de ugyanakkor el is távolította őt a németalföldi tartományokból, hol a spanyoloknak igen jó szolgáltatásokat tehetett. Azon egy millió tallér, melyet Fülöpnek ígért, csak azután hat hónapra lesz fizetendő, midőn már a foglalók a fehér partokon jelentékeny állomások birtokába jutottak. Így tehát ezen ígéret a vállalkozónak nem használ, az angol királynőnek nem árt semmit¹⁾. Azért „macte animo.“

Ezen cynismus dacára, melylyel fejedelmi székeken ily nyílt alakban csak ritkán találkozhatni, V. Sixtusnak Erzsébet ellen kibocsátott bullája marad a bullák non plus ultrája.

Sem VIII. Bonifác, ki a kiméletlenségnek nagy mestere volt, sem Borgia Sándor, ki a közvélemény, e világitélet megvetésében a hajdani római imperátorok egész hosszú sorát felülmulta,

¹⁾ Bayle. Dictionaire. Elisabeth.

sem III. Ince, ki korlátlan hatalomvágyával Caezár elhalványult árnyékát a Rubikonig visszakergette, ily hatalomgyakorlatra soha nem vetemedtek.

E tekintetben a jezsuitákat, a kiket csak távolról szeretett, felhasználta az előleges izgatásokra, melyek kevésbbé népszerű fejedelemnek, mint a minő Erzsébet volt, végetlen kellemetlenséget okoztak volna¹⁾.

VI.

Három egész év telt a hadi készülétekben. Az ó és új világ összeönté minden aranyát e vállalat sikerére. Végre készen ki állt a világtengerre a 156 uszó vár, melyhez hasonlót a történelem nem látott, a fényes nagyszerű, „a győzhetetlen armada, melyhez még a németalföldi táborból kelle a pármái hercegnek 30,000 embert lapos hajókon csatolva Angliába szállítani.

E hajóraj, melynek büszke gályái alatt nyögtek a világtenger vizei, egy utjával két munkát akart végezni; a csekély de hosszú harcaiban belefáradt Németalföldet összetörni s végkép leigázni, azután a legyőzött angol partokra tűzni a spanyol uralkodás lobogóját.

A csekély, de ügyes és bátor vezérek által vezetett angol hollandi hajócsapatoknak volt elegendő vitézségök e tengeri szörnyeket, melyek nagyságuk miatt alig mozoghattak, megtámadni, de azért álmodniok sem lehetett arról, hogy e csekély erő a hollandi partokon Salamis történetét ismételje le.

Nem a népek győznek, hanem a világ fátuma. Isten küldé a vihart azok ellen, kik a világtörténetre visszavetőleg nyomakodnak. Az Isten vihara volt ezen uszó várak méltó ellenfele, s a küzdelem folytán kiviláglott, hogy nincs oly nagyság, mely bukásának ne találna a világon elegendő tágas ürt. Csak 40 hajó uszhatott vissza a spanyol vizekre, a többinek töredékeit a meszes partra veté az Oceán hullámtemetője.

Az anyagi erő összetört, de nem az ármányé, még hátra volt a láthatatlan hadsereggel való küzdelem.

¹⁾ Actio in Proditores p. 70. Hujus classis praevis et praenuntii fuere Jesuitae, inter quos et Garnet primo in terram ingressu laesae majestatis reus.

VII.

A törvényszéki vizsgálatok előadásából kitűnik az, hogy azon idő óta, a midőn a jezsuiták az angol földre kiszálltak, soha sem mulhatott el teljes négy esztendő a nélkül, hogy valamely árulás és összeesküvés a kormány vagy a királyné élete ellen ne történt volna¹⁾.

1592 Holte jezsuitának sikerült egy Cullen Pátrik nevű egyént elszédíteni, és őt a királynő élete ellen felfegyverezni. E tekintetben felszerelte őt a gyóntatószék minden készleteivel, abszolúcióival, urvacsorával, s azon lekipásztori biztosítással, hogy a merény, melyet véghez vinni szándékozik, nem bűn, hanem Isten előtt kedves dolog. Collen expediciójára egy nyaláb lázító irományt is vitt magával, melyet egy Creswell nevű Spanyolországban tartózkodó jezsuita írt. E Philopator című munkában a királyok élete ellen való merényletek hathatós védelemre találnak.

1594. Tehát két év múlva két új összeesküvő lép az angol partra, Villiams és Yorke a királyné kivégzése végett, a kiket szintén Holte jezsuita gyóntatott meg, absolvált, s a vállalatra kibocsátott.

Azonban hasztalan, az áldás nem fogott ezen időkben semmit, s a szerencse állandó szövetségese volt a körülhálózott királynőnek. Az összeesküvés fel lőn fedezve, a cinkosok kivallottak mindent, még azt is, hogy a jezsuita szerzet római főnöke Parson egy Doleman című könyvvel is ellátta őket, hogy azt az országban szórnák szét. Szerző e könyvben igyekezett tőle telhetően kimutatni, hogy Angliának pár század óta nem is volt törvényes királya, s a mi több Erzsébet királynőt, az egész királyi házat a koronajogtól megfosztotta.

1797. tehát ismét három évre Walpold jezsuitának sikerült egy új merényletet létre hozni.

Squire, a királynő lovásza részt vett egy expedicióban, melyet 1595. Drak vezetett, de a hajó, melyen Spuirre volt, spa-

¹⁾ Actio in proditores p. 71. a primo Jesuitarum in insulam hanc ingressu ad hunc usque diem nunquam integrum quadriennium effluxisse, in quo non exitialem aliquam proditionem in totius reipublicae perniciem machinati sunt.

nyol fogságba került. Walpold itt ismerkedett meg a fogolylyal, kit minden áron megnyerni akart, makacs ellenállásra találván, végre őt az inquisició börtönébe játszotta. Ezen intézmény egész bővében lévén a megpuhító szerszámoknak, szerencsésen győzedelmeskedett Squirre csökönössége felett is. Ekkor Walpold ismét körülfogta őt, s egy pillanatig sem engedte józan eszéhez visszatérni. Előadta eleven színekkel a katolikus angolok szenvedéseit, a kikhez már most ő is tartozik, különösen azon zsarnokságot, melyet Essex lord Irland alkirálya gyakorol a szerencsétlen zöld szigeten, végre előhozá, hogy mind a királynőt, mind Essex lordot méreggel kellene kivégezni, s így végre az országot megszabadítani. Látván beszéde benyomását, felszólítá boldogtalan áldozatát, hogy határozná el magát ezen Istennek tetsző munka kivételére, hiszen a nem sikerülés esetére biztosíthatja magát, s bőséges kárpótlása leend, ime ott a szenteknek mártyrkoszoruja, és a paradicsom.

Ekkor Walpold atya bizonyos mérget kézbesített neki, mely gondosan két hólyagba vala téve, meghagyá, hogy nagyon vigyázva és mindig kesztyűben bánjon vele. Lesse ki az alkalmat, midőn a királynő sétalovaglásra szándékozik kimenni, s akkor a felső hólyagot felszurván, kenje meg a hólyaggal a nyereg kápáját, s a királynő keze ha azt véletlen érintendi, s úgy ismét véletlen arcához nyul, az elég lesz neki a bizonyos halálra. De a királyné ismét megmenekült. Más alkalommal Essex lorddal egy hajón utazván, ebéd előtt megkente székét, de a lord némi undoron kívül mást az ebéd folyama alatt nem érezett.

Ezen vállalatra többször meggyóntatta Walpold atya áldozatát, végre az utolsó alkalommal pedig a gyónszékben balkarjával körülfogva a bűnre vállalkozónak nyakát s ezeket mondá neki angol nyelven: „Kedves fiam, az ur áldjon és erősítsen meg tégedet. Légy bátor. És zálogba bocsátom az én lelkemet a tiedért, és neked részed lesz az én könyörgésemben mind életedben, mind haláldoban.

Miután több hónap lefolyt volna a nélkül, hogy a boldogtalan Squirrenek sikerült volna célhoz jutni, most a jezsuita nem tartotta alávalóságnak saját áldozatát eláztatni, egy új embert fogadott, a kinek azt kelle előadni, hogy ő neki sikerült az inquisició börtönéből kiszabadulni, s ott egy hallatlan mérgezési mére nyelet titkához jutni, melynek keresztülvitelére bizonyos Squirre lovász volna megbízva.

Igy jutott Squierre a paradicsom helyett államfogságba, s vértanukoszoru helyett a királygyilkosok gyalázatához, s a jezsuita ígért könyörgése helyett annak árulásához. Mindent bevallott őszintén, mielőtt a vesztőhelyre vitetett¹⁾.

1601. Uj vihar fenyegette Erzsébet kormányát. Winter Tamás és Tesmond nevű jezsuitákat Garnet atya Spanyolországba küldé, s levelet is vittek a spanyolországi jezsuita agenshez Creswellhez, ki ott Arthur név alatt tartózkodott. E küldöttségnek az volt feladata, hogy a spanyol királyt új vállalatra reá bírja, ki volt fejtve, hogy a partraszállás igen tekintélyes lovasság és gyalogság által támogatva leend.

Sandoval Ferenc, Lerma herceg, s az államtitkár már meg voltak nyerve az ügynek, a kik ezután úgy vezették a dolgot, hogy maga a király is a katolikus angolok támogatását nagy hévvel megragadta, elhatároztatott a foglaló hadsereg szervezése, egyelőre pedig három millió utalványoztatott az elégületlenek közötti kiosztásra. A király megparancsolta azt is, hogy azon esetre, ha a királyné meghalna, rögtön tudósíttassék.

Maga a pápa Aldo-Brandini Hippolit mint VIII. Kelemen, nagyon szeretett a királyi udvarokra nyomást gyakorolni, és IV. Henrik francia királynak megparancsolta, hogy meztláb jelenjék meg Rómában az abszolúciót elfogadni, midőn felvilágosították őt a felől, hogy a Canossai esemény már nem járja, megelégedett azzal, hogy helyette követén hajthassa végre az abszolúció szertartását, a ki azután ünnepélyesen meg is korbácsoltatott, s benne természetesen Franciország királya in effigie.

Ezen pápa két bullát küldött Angliába Garnet atyához, az egyik szólt az angol klérusnak, a másik a népnek, a melyet, mint a római egyház feje, felvilágosítani főpásztori kötelességének tartott.

E bulla tartalma körülbelől ez volt: „Ha az a nyomorult asszony (értsd itt Anglia királynéját, a római kuriának ez volt diplomatikus irálya!), ha tehát ama nyomorult asszony meghaláloznak, nem szabad senkit törvényes királyul elismerni, bármi világos volna is születési joga, a ki magát nem köteleznék esküvel egész hatalmát felhasználni a róm. kath. vallás oltalmazására²⁾).

¹⁾ Pasquer. Catechisme des Jesuites p. 212. Actio in Proditores. 72. Omnes has proditores auctores ipsi sponte, et libere confessi sunt.

²⁾ Actio in proditores 73, 74. „misera illa femina.“

Winter Tamás atya felszerelve a spanyol király ígéreteivel s a három millióval, visszautazott Angliába, s Garnet atyának hűségesen beszámolt, a kinél akkor Catesby és Tresham főurak az ország új rende felett tanakodtak.

VIII.

Erzsébet királynő hosszú szerencsés uralkodását végre 1603. március 24-én, élete 70. és kormányzatának 40. évében bezárta. Maga úgy akarta, hogy utóda Stuárt Máriának fia legyen, de igen rosszul esett neki, hogy az udvaroncok tömegestől siettek a lehanyatló napnak sugárköréből a feljövendőbe menekülni.

A királynő halála zavarba hozá ugyan a külső tervek hálózatát, de annál nagyobb élénkséget fejtettek ki a belföldi cselszövők. Elmondhatni, hogy I. Jakab trónralépése óta a konspirációk nem úgy mint előbb évi, hanem csak néhány havi respiriumokra szorítkoztak, hogy ismét felloboghassanak ¹⁾.

Alig hunyta be Erzsébet szemeit, a kath. Anglia triumvirátusa Garnet atya, Catesby és Tresham urak rögtön elküldék Wright Kristófot Madridba. Ekkor irt Garnet atya Creswelnek is, hogy most már a célba vett kiszállást nyakrafőre siettesse.

Junius havában Baudain, Stanley és Owen Hugo jezsuita atyák Faukes Guy-t küldék ismét ajánló levelekkel Creswell atyához, hogy a tudva levő fegyverkezést siettesse.

Azon közben Garnet és Gerard atyák otthon sem dugták össze kezeiket, hanem nagyban toboroztak azon lovasság talpraállítása végett, melynek a kiszállást kell vala fedezni. Dolgoztak éjjel és nappal, hogy a kedélyeket felizgassák. Lehetetlen tehát elképzelni a megdöbbenést, melyet a konspirátor atyák éreztek, midőn hirtelen a felől értesültek, hogy III. Fülöp megváltoztatta elődeinek politikáját²⁾, s a helyett, hogy megszálló fegyveres csapatokat küldene, már elküldötte azon követséget, mely az új királylyal a béke felől alkudoznék.

Most tehát ismét nem volt más hátra, mint a titkos merényletek által keresni szerencsét.

Dr. H. J.

¹⁾ Thuamus Hist. T. 14. p. 469. Actio in proditores. Atque jam inde ab adventu potentissimi Jacobi regis non quatuor, non dicam anni, sed nec quatuor, nec bini quidem menses effluxerunt, in quibus non aliqua fabricata est proditio

²⁾ II. Fülöp ugyanis 1598. szeptember havában csudálatos halállal

A Peremartonban 1736. július 29. tartott ref. egyházkerületi gyűlésnek jegyzőkönyve*).

Ex voluntate Reverendissimi Domini Superintendentis Superintendentiae hujus nostrae Transdanubianae, Domini Stephani Major Kocsi, hoc tempore quidem propter infirmitatem absentis, plenipotentiam tamen per suas literas Reverendo Domino Paulo Komáromi Ecclesiae Jauriensis Verbi Divini Ministro, Tractusque Dotensis Seniori conferentis; ex intimatione atque Consensu Spectabilis ac Generosi Domini Domini Stephani Kenessei, Ecclesiarum dictae Superintendentiae Curatoris Supremi, per congregatos, anno 1736. die 29. Julii in Possessione Peremartony Dominos Ecclesiasticos ab una, velut Reverendum Dominum Paulum Komáromi Tractus Dotensis Seniore, et Ecclesiae Jauriensis Pastorem, Reverendum Dominum Stephanum Deáky Tractus Cis Balatoniensis Seniore, et Ecclesiae Felsőöriensis Verbi Divini ministrum, Reverendum Dominum Michaellem Vázsonyi Tractus Campestris Seniore, et Ecclesiae Taciensis Verbi Divini Ministrum, Reverendum Dominum Johannem Kádártai Tractus Csókakőiensis Seniore, nunc propter senectutem invalidam apud Keneseienses emeritum Jesu Christi servum, ejusdem Ecclesiae ante fidelem Verbi Divini Ministrum, Reverendum Dominum Johannem Valesium Csallóköziensis Seniore, et Ecclesiae Aranyosiensis Verbi Divini Ministrum, per solas literas comparentem et consentientem, Reverendum Dominum Jo-

halt meg, azon halállal, melylyel a gyermekgyilkos Heródes halt meg. azon halállal, melylyel meghalt Sylla, ki udvarát római senátorok fejével rakatta ki — a tetvek rágták össze azt, ki halála előtt írásban vallotta be, hogy csupán az eretnekek kiirtására 50,000,000 aranyat fordított, de minden eredmény nélkül. E vallomásokhoz néhány levelet is csatolt fiához, s ezen leveleknek köszönhető az, hogy III. Fülöp, kit VIII. Kelemen a bibornokok konsistóriumában II. Fülöp feltámadásának tartott, egészen új és pedig béke-politikát követett.

*) Peremarton, Veszprémmegyének ma is fenálló helysége. Ennek kebelében hajdan oly tekintélyes ref. egyház létezett, hogy a mezőföldi esperességnek, melyhez tartozott, nevet is kölcsönzött. Bíró Márton veszprémi püspök kihajtván innen is a reform. lakosokat, az egyház hanyatlani kezdett, utóbb pedig végkép elenyészett, — de a név, melyet az esperességnek kölcsönzött, ma is használtatik, s innen van, hogy még történeti évkönyvekben is ezen esperesség itt mezőföldinek, amott peremartoninak neveztetik.

sephum Komáromi Tractus Papensis Seniore et ejusdem Ecclesiae Verbi Divini Ministrum, absente, neque per literas comparente Reverendo Domino Francisco Kőrösi Tractus Belső Sümeghiensis Seniore. Item Reverendum Dominum Petrum Gál Ecclesiae Mező Komáromiensis Verbi Divini Ministrum, Reverendum Dominum Georgium Pető Ecclesiae Polyányiensis Verbi Divini Ministrum, Reverendum Dominum Johannem Szentgyörgyi Ecclesiae Igmándiensis Verbi Divini Ministrum, Reverendum dominum Oroszi Ecclesiae Fürediensis Verbi Divini Ministrum, — omnes Proseniores. Reverendum Dominum Johannem Bilkei Ecclesiae Peremartoniensis Verbi Divini Ministrum.

Ab altera vero parte Dominos Nobilis hujus Superintendentiæ ex Statu Seculari Potiores velut: Perillustrem ac Genesum Petrum Kenessey, Perillustrem ac Generosum Sigismundum Csejte, perillustrem ac Generosum Georgium Nemes, Perillustrem ac Generosum Johannem Szőke, Perillustrem ac Generosum Stephanum Skuglics, dictæque Possessionis Peremartoniensis Primarios Nobiles, ex iis quæ maxime ad bonum Communitatis spectare videbantur examinata, et utraque parte consentiente conclusa sunt, taliter sequuntur:

I. Qualiter Superintendentia ea Komaromiensi et Vespreniensi unita uno nomine sit denominanda, ne vocabulum unionis argumentum esset vel dissidii, vel aliquando Animorum abalienationis; tanto magis posthabitionis partis alterutrius?

Ad hanc quaestionem responsum est hoc modo: Quoniam in Repraesentatione Superintendentiarum et Superintendentium Excelso Consilio Locumtenentiali Regio exhibita, nomine Transdanubianae denominata esset: maneat itaque denominatio ista, ad complectendam uno nomine utramque Superintendentiam.

II. De electione Scribae Generalis. Ubi cum hæc nostra Superintendentia ab ipso Reformationis tempore, nullibi in Canonibus meminisset Scribae Generalis, neque ejusdem officii; ventillatum primum est, quæ essent, vel esse deberent officia Scribae Generalis. In quo hæc quinque sunt consignata — tam diu donec necessitas plura suggessisset — observanda.

Primum. Superintendente sua munia peragere non valente, vel per senectutem nimium debilitato; vel per aegritudinem ad aliquod tempus ad sua officia gerenda impotente reddito, officia ejusdem Superintendentis Generalis Scriba, ex indultu tamen Superintendentis supportet.

Secundum. Decedente autem Superintendente, Generalis Scriba habeat auctoritatem Fratres convocandi — si id licuerit — et suffragia pro electione novi Superintendentis colligendi.

Tertium. Si Superintendens officia sua in Canonibus praescripta vel neglexerit, vel iis Canonibus praevaricatus fuerit, eum admonendi, ut se officiaque sua Canonibus conformiter accomodet, auctoritatem habeat.

Quartum. Determinata Venerabilis Fraternitatis fideliter adnotet, fideliterque conservet, neminique ante tempus propalet.

Quintum. In Canonice semper correspondentem sit cum domino Superintendente :

Formula Juramenti Scribae Generalis :

Ego Ministrorum Dei Helveticae Confessionis, et Ecclesiarum Helveticam Confessionem amplectentium in hac Superintendentia legitime electus Generalis Scriba N. N. testor coram Deo et Christo Jesu, et electis angelis, et in praesentia Sanctae hujus Congregationis, quod in functione mea, et officio Generalis Scribae, juxta tenorem modo conditorum et mihi praescriptorum punctorum, secundum imbecillitatem naturae humanae, quantum fieri potest, fidelem et diligentem me praestabo, sine prosopolepsia justitiam administram. Sic me Deus adjuvet Trinus et Unus, sic mihi sit propitius Pater, Filius et Sanctus Spiritus Amen.

III. De Elemosyna pro Domino Agente, et extra ordinariis expensis acquirenda, ejusque exactionis modo, et quanto, ab hac nostra Superintendentia annuatim Domino Agenti praestando.

Modus acquisitionis :

1. Ut quilibet Dominorum Seniorum, omnium Ecclesiarum sibi subjectarum Salaria, quae parato aere solvantur producat.

2. Ut pro quolibet floreno desumantur 7 denarii ab Ecclesiis exigendi, medio Dominorum Seniorum.

3. Ut ex hac Communitatis Elemosyna Domino Agenti quolibet Anno nostra Superintendentia solvat 100 fl. idest Centum florenos.

4. Quia vero Ecclesia Papensis et Jauriensis manserunt exemptae in Computatione Salarii Verbi Divini Ministrorum, itaque florenis a Presbyterio exhibendis addant florenos 50, ut Agente ex tota Superintendentia quibuslibet annis 150 floreni solvantur.

5. Pars residua Elemosynae ab Ecclesiis colligendae supra

flor. 100 servetur pro extraordinariis expensis totius Superintendentiae.

6. Ut hujus Eleemosynae percipiendae et erogandae officium committatur uni Jauriensium Verbi Divini Ministrorum, nempe Reverendo Domino Johanni Kis Pataki, qui quolibet anno Domino Superintendenti et Generali Scribae tenebitur perceptorum et exhibendorum rationem reddere.

NB. Ex cujus Commissione debeat aliquid perceptorum exhibere in extraordinariis, de eo nihil deliberatum est.

IV. Domino Superintendenti honorarium pro quolibet anno dabuntur floreni 30.

V. Domini nobiles pro Communi promittere et conferre noluerunt quicquam, neque ii qui personaliter erant praesentes, neque nomine absentium, toto onere miserae contribuenti plebeculae relicto.

VI. Erigi debet, si possibile erit, primitiarum collectio pro necessitate Superintendentiae.

VII. Clarissimus Dominus Jacobus Torkos Ecclesiae Papensis Verbi Divini Minister tenebitur se iuramento mediante obligare ad obedientiam sibi praepositorum, et observationem Canonum in Hungaria receptorum.

NB. In Generalem Scribam per libera Reverendorum Dominorum Fratrum et Dominorum Secularium vota electus est Reverendus Dominus Paulus Komáromi, et adjuratus in dicta Possessione Peremarton. praesentibus supra memoratis Reverendis Ecclesiasticis, et Spectabilibus ac Generosis Dominis Secularibus Nobilibus. Cui omnes exaequo felicem Ecclesiarum administrationem apprecantes etiam manus stipulatione ad obedientiam praestandam se pariter ex utraque parte obligarunt. Cujus felix faustaque administratio diutissime duret!

Nekünk dunántuli reformáltaknak a kögyelet s elismerés érzelme kell hogy merüljön fel bensőnkben, midőn e nevezetes gyűlés végzeményeit figyelemmel olvassuk.

Ugyanis e gyűlésben határoztatott meg véglegesen egyházkerületünk neve, területe, s jelöltetett ki egyházi főnöke. Előbb ama földrajzi téren, melyet mostani kerületünk elfoglal, két testvérkerület létezett, ugymint a veszprémi vagy dunántuli, s a komáromi vagy dunamelléki, mindegyik külön superintendessel. Kiköltözvén pedig a clérus által méltatlanul gyanúsított, s bebörtönzött Hodosi Sámuel veszprémi lelkész és superintendens 1710-ben egyhá-

zából s kerületéből, a püspöki szék üresen állott 1736-ig, s kormányozta mindegyik esperes saját megyéjét függetlenül. E gyűlésen azonban a két testvérkerület összeolvadván, fensőbb megtagadás folytán nyerte a dunántúli nevet, egyházi főnökeül pedig Major Kocsi Istvánt ó-szőnyi lelkészt s a komáromi szuperintendencia eddigi püspökét¹⁾.

Ez összeolvadás oka annak, hogy kerületünk maiglan is oly szabálytalan; mert bár a folyam szerint neveztetik dunántúlinak, mégis kiterjed Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Esztergom, Nógrád és Hontmegyékre. Bizton remélhető, hogy ez, s több ily honszerte még létező hiány a változott viszonyok, közlekedési utak, s vasuti hálózatok figyelembe vételével, az első zsinaton helyre hozatik.

E gyűlésen állapított meg szinte véglegesen az egyházi főjegyzői hivatal is. A generális skriba nem volt ugyan már ekkor új az egyházi szótárban, s hivatala nem ismeretlen a gyakorlati téren; mert az 1708. augusztus 8-án Pápán tartott zsinatban az egyházirend által választott új püspök Hodosi Sámuel mellé ilyen választatott Dobrovicai Sáfrán Miklós polgárdi lelkész s prosenior személyében; mégis tartózkodás nélkül aláírjuk a peremartoni gyűlés határozatai II. cikkelyének e tételét: *cum haec nostra Superintendentia ab ipso Reformationis tempore nullibi in Canonibus meminisset Scribae Generalis neque eius officii*; mert ily alakban, minőtama gyűlésén nyert, nem is létezett a szuperintendencia; és mert a főjegyző hivatalköre ily szabatosan meghatározva, esküje kijelölve ekkorig nem volt; s midőn az eddigiek választása csak egyoldalu lehetett, az e gyűlésen székét elfoglalt Komáromi Pál győri lelkész s tatavidéki esperes *per libera Reverendorum Dominorum Fratrum et Dominorum Secularium vota electus et adiuratus est.*

E gyűlés intézkedett a fejedelmi székvárosban a protestáns ügyek vezetésével testületileg megbízott agensek tiszteletdíjának megállapítása, beszédese, valamint rendszeres kezelése iránt is. Ez eszme sem volt ekkor már új, mert a bodrogkeresztúri 1734. november 5-kén rögtönzött értekezletben már megállapodás történt az iránt, hogy a reformált egyházakban minden urvacsora-osztás alkalmával, megelőző hirdetés nyomán, persely vagy láda fog kité-

¹⁾ A hely. vallástételt tartó túl a dunai fő szuperintendenciában élt szuperintendensek vagy ref. püspökök élete Irta Tóth József, a reformátusok pápai kollegiumában theológiát tanító professzor. Győr, 1808.

tetni a templom ajtaiban adakozás végett, s az így összegyülcindő kegyadomány a visitáció által a helybeli bíró jelenlétében kivétetvén, „agentiale“ cím alatt a segédgondnokoknak, ezek által pedig a kerületi pénztárnok kezeihez lenne szolgáltatandó, egyik főgondnok köréhez tartozván minden egyes alkalommal a kiutalványozás.

Veres fonalként vonul keresztül ez értekezlet minden tettén a vágy: emelni a világi elemet, s háttérbe szorítani a papságot, ezért nem csoda, hogy a hatás ellenhatást szült! Igenis, a peremartoni gyűlés figyelmen kívül hagyván a bodrogkeresztúri intézkedést, azt végezte, hogy a papság pénzülléteke minden forintjától fizessen a gyűlekezet hét denárt az esperes kezeibe, s a kerületből így begyűlcindő összeg kezelése bizassék egy tekintélyes lelkész gondjaira, ki azután évenként a szuperintendens és főjegyző előtt számot adni köteles, a minthogy meg is választatott legelső egyházkerületi pénztárnokul Kispataki János győri második lelkész.

Távol van tőlünk hitbuzgó őseink felett pálcát törni; s midőn azért a kezünk alatti jegyzőkönyv IV-ik cikkében azt olvassuk, hogy a szuperintendensnek évdíjúl 30 forint határoztatik, a főjegyzőnek pedig semmi: hinnünk kell, mikép ama bibliai elv nyomán: „ingyenvettétek, adjátok hát ingyen is“ protestáns egyházunkban a hivataloskodás akkor is kitüntetésnek, s nem dús jövedelem forrásaul tekintetett.

Végül tán nem tévedünk, ha állitjuk, mikép e gyűlés folyama intő szözata korunknak, hogy tanuljunk többet tenni, s kevesebbet vitatkozni, mert *ars longa, vita brevis!*

Győr, március 20. 1868.

LISZKAY JÓZSEF.

A tiszáninni eni helyét hitvallásu egyházkerület véleménye az 1848. XX. t. c. 3. és 4. §-ai folytán teendő törvényhozási intézkedésre nézve.

Az 1848. XX. t. c. 3-ik §-sa minden közelebbi meghatározás nélkül egész átalánosságban csak azt mondja ki: hogy „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek“; a 4-ik §. pedig, hogy: „a bevett felekezetek iskoláiba járhatás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedtetik.“ Amaz első elv részletes alkalmazását

az illető hitfelekezetek meghallgatása mellett a miniszteriumra bízván.

A mi az egyház szükségéit illeti, itt önként felmerül azon kérdés: elfogadhatja-e az egyház szükségéinek állami fedezését, és mennyiben? Ha az egyházat, mint szabad vallásos és erkölcsi társulatot a maga eszményi fönségében fogjuk fel, annak önmagában kell létezési alapját feltalálnia, és saját erejéből felállania: de ha az egyháznak mint külső intézetnek szükségéit anyagi erőnkhez mérjük, egyházunk, a mennyiben közvetve az állam célját is munkálja, nemcsak igénybe veheti, hogy létező szükségéi állami segélylyel fedeztessenek, hanem azt joggal is követelheti azt hozván magával az osztó igazság, hogy ha az egyik felekezet akár az egyházi és nevelési célokra adományozott országos alapból, akár az adóból részesül; a másik is hasonló arányban részesüljön. Szükségeinek ezen állami segélylyel való fedezését azonban csak oly feltétel alatt fogadhatja el, ha azért szabadságát s önhatósági jogát nem kell áldozatul hoznia. Ha azért a miniszter a törvény értelmében a prot. felekezetet kölcsönös értekezletre hívná fel: szükség, hogy kimutassa azon forrásokat, melyekből segélyezni akar, s a módot és föltételeket, melyek szerint az országos törvénynek eleget kíván tenni; fentartván magának a protestáns felekezet a nyerendő segélyt önszükségére saját belátása szerint fordítani.

A mi továbbá az iskolai szükségek fedezését s azon szabadságot illeti, mely szerint a bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedett: ezen két szakasz egybevetéséből az tűnik ki, hogy már az 1848-diki törvényhozás elismeri ugyan az állam kötelezettségét a köznevelés és oktatás iránti gondoskodás tekintetében, de megmaradván a történetfejlődés alapján, meghagyta a felekezeti iskolákat.

Tekintetbe véve a fennálló viszonyokat, mi továbbá is e téren akarunk maradni, s ezen alapon fejleszteni tovább a hazánkbeli közoktatás ügyét.

Nézetünk szerint a tudomány s így a nevelés és oktatás ügye is öncél, melylyel sem egyesek, sem felekezetek, sem az állam nem üzhetnek monopóliumot. Az iskola e szerint nemcsak az államé, nemcsak a felekezeteké, hanem az egyéné, családé, a társadalmi köröké, sőt az emberiségé. Ennél fogva mi azt óhajtanók, hogy a magyar államban az iskola vetköztetnék ki mostani kizárólagos fe-

lekezeti jelleméből, mely mindig csak egyoldalú, és részleges, s e helyett ölténé fel általános társadalmi jellemét, mely az egyetemlegesség; azaz a hitfelekezetek választanak külön, s gondoskodnának kizárólag arról, a mi a hitfelekezeteket illeti; egyebekre nézve azonban csak mint egyenjogu felek, de nem mint egyedáruság birtokosai szerepelnének; az állam pedig főadatának tekintvén gondoskodni az állampolgárok szellemi szükségéről, segíeyzné a már létező s az általános közmívelődési céloknak megfelelő tanintézeteket, a mennyiben pedig ezeket elégségeseknek nem találná, állitana fel maga is új tanintézeteket.

Az elemi iskolákra nézve annyit kellene most kimondani, mennyi már 1848-ban kimondatott, hogy t. i. ott, a hol a különböző felekezetek oly számarányban vannak, hogy külön felekezeti iskolákat nem tarthatnának fenn, a község köteles egy közös községi iskolát alapítani és fentartani. Hasonló községi iskolák jellemével bírnának azok is, melyeket az állam akár közvetlenül, akár közvetve oly helyeken állitandana fel, a hol ezek még nem léteznek.

A dolog természetéből foly egyébiránt, hogy ha a felekezeti iskolák megmaradnak, az azok felállitásával s fentartásával járó teher első sorban tovább is az illető hitfelekezetet fogja terhelni, s csak második sorban az államot.

Az eddig mondottakból következik, hogy mi az 1848-ik XX. t. c. 3. §-át így kívánnók módosítani: „Az állam elegendő községi iskolák felállitása által tartozik gondoskodni a hazai ifjuság neveléséről.“ Ha pedig a felekezeti iskola elve fentartatnék, az általunk ajánlott módosítás fentebbiekből önként foly.

De ha az állam kötelessége oly kiterjedt és egyetemleges jellemű, minőnek fentebb bebizonyittatott, szükségkép birnia kell annak, az e kötelemnek megfelelő jogokkal is, melyek nélkül az országos pénzerő haszontalanul fecséreltetnék el. Ha az állam tartozik gondoskodni eszközökről, hogy a tudományhoz férni módjában legyen mindenkinek, el kell ismernünk annak minden tanintézetekre nézve — akárki által állittatnak fel — azon jogát, hogy egyöntetű nemzeti, köznevelési és oktatási rendszert hozhasson be, és hogy a felügyeletet az országban levő tanintézetek felett alkotmányos közegei által is gyakorolhassa. Ez azonban teljességgel nem hozza magával, hogy a nevelés és oktatásügy teljesen az államkormány kezében összpontosittassék, sőt inkább annak a jól rendezendő községi életben kell gyökereznie, a felügyelet is fokozatosan, községi, megyei és állami közegek által gyakoroltatván.

A mi névszerint az elemi iskolákat illeti, ezek irányában vannak kétségtelen állami jogok. Jelesül:

a) Ha az államnak más alap rendelkezésére nem állna, közadózás útján is kivetni és behajtani az eszközöket, melyek nélkül a fent kijelölt cél el nem érhető. Legcélszerűbbnek látszik erre a községek megadóztatása, mert ez által a község az iskola iránti érdekelt-ségbe önkénytelenül is bevonatik. Magától értetvén, hogy a hol a község a teher elviselésére elégtelen: a központi államsegély el nem maradhat.

b) Az elől említett kötelességgel egybefüggő kétségtelen joga továbbá az államnak: meghatározni és kijelölni azon ismeretek összegét, melyek nélkül a mai társadalomban senki nem boldogulhat, azaz, sem erejét a maga és övéi fenntartására nem hasznosíthatja kellőleg, sem a szerzetteket megtartani és gyümölcsoz-tetni nem tudja eléggé, sem a honpolgári kötelességeknek meg-felelni nem képes. Ez ismeretek megszerzése bizonyos időt, életkort megkíván. Innen önként foly a tanköteles éveknek meghatározása, mikhez mint korollarium, még egy harmadik jog járul, t. i. a tan-köteles koru gyermekeknek az ismeretek kiszabott mértékére való szorítása. Ime az állam szerepe az elemi vagy népiskola irá-nyában.

Azon ellenvetéseket, melyek a kötelező elemi oktatás ellen felhozatnak, nem nehéz megcáfolni. Mert ha a szülék szabadságát értik, azt lehet kérdeni, hogy vétkes mulasztásra létezhetik-e szabadság? már pedig, hogy a mulasztás vétkes: kitűnik, avagy csak onnan is, mivel a házasság fogalmában a gyermekeknek nem-csak nemzésére, tartására, hanem nevelésére való kötelezés is befoglaltatik. Oktatásra épen úgy van a gyermeknek szüksége, mint táplálékra. Vagy a gyermek szabadságát vélik megsértettnek a kötelező elemi oktatás által? A nevelés és oktatás épen a lelket teszi szabaddá! Tudatlan ember soha sem lehet szabad. Az állam, midőn a gyermekek kötelező oktatása felett öröködik, és azt, ha kell, bíróságok s egyéb büntetések által is foganatosítja, nem egyebet tesz, mint gyakorolja azon legfőbb gyámi kötelességet, mely-lyel tartozik azoknak, kik ügyeiket önállólággal vezetni még nem ké-pesek. Helyesen jegyzi meg a nevelés ügye mellett buzgólkodó Laveley, hogy ha az állam a katonakötelezettek összeírását köve-telheti, hogy ne rendelhetné meg a gyermekek besorozását a szel-lemi mivelődés, a haladás zászlói alá!

De az elméleti érveken kívül a tapasztalás is azt mutatja, hogy

Európában csak ott sikerült az oktatást minden osztályra kiterjeszteni, hol a törvény kimondta a tankötelezettséget.

Nem is protestántizmus-ellenes kényszerítési elv a kötelező elemi tanítás. A protestántizmus elve: a szabad vizsgálódás; ennek pedig fáklyája a tudomány, az ismeretek. A népiskola Európában a reformációnak köszöni eredetét.

A mi végre különösen hazánkat közelebbről illeti, a kötelező elemi oktatás elve mellett még különösen is szól két fontos érv.

Az első az, hogy a szülék neveltetési kötelessége fölötti örökös nem is egészen új, mert bennfoglaltatik az az 1723: 105. t. cikkben, mely ezen örökösét a megyékre, s ha azok elmulasztának, a m. kir. Helytartótanácsra bizza, míg az 1765: 26. t. cikk szerint az atyától is elvétethetik az atyai hatalom, rossz nevelés miatt.

A második még fontosabb érv pedig az, hogy alkotmányunk az 1848-iki törvények szerint a legszélesebb képviseleti alapon nyugszik; választási törvényünk csaknem a suffrage universell-el érintkezik. Pedig, ki saját igaz érdekét sem képes felfogni, nem méltó, hogy szava legyen azoknak megválasztásában, kik a közérdek szabályozásába befolyhatnak, s ha vagyoni censust szükségesnek találunk felállítani, nem sokkal szükségesebb-e fölállítanunk az értelmi censust?

S hogy mennyire szükséges volna nálunk ily rendszabály, mutatják a hivatalos és nem hivatalos statisztikai adatok. Igaz, hogy a protestáns hitfelekezetek helyzete a többiekéhez képest még irigylendő; de más boldogabb állású országok hasonló viszonyaihoz mérve, ez is vajmi sok kívánni valót mutat még.

A mi a közép tudós tanodát, gymnáziumot illeti: míg az elemi oktatás terén az állam beavatkozása, gondoskodása s kötelező intézkedése, a haladás és nemzeti tömör megszilárdulás feltétele, a másodfoku iskolák, a gymnáziumok tovább is maradhatnak felekezeti kezekben, az állam csupán segélyezéssel járulván fentartásukhoz, a hol és a mennyiben szükséges. Míg ugyanis egy részről a népnevelés és oktatás történelmi fejlődése ellenmondhatlanul igazolja, hogy nincs állam, hol akár egyeseknek, akár egyesületeknek, akár felekezeteknek sikerült volna elegendő számú iskolákat állítani, s a népnevelést csak országos erővel lehet virágzóvá tenni; addig a tapasztalás azt mutatja, hogy a hol az elemi oktatás kellő színvonalra emeltetett s egyetemessé lőn, a fölébredt tudományszomj a középoktatás terét sem hagyja

parlagon. Felmarad azonban ezen felekezeti iskolákra is általában, miként az államkormány főfelügyeleti, úgy az országgyűlés azon joga, melyet már az 179 $\frac{1}{2}$ törvényhozás kifejezett, midőn megadta ugyan a protestánsoknak az iskolaállitás és kormányzás jogát és szabadságát, a tanítás módjának és rendének meghatározását; de fentartotta magának egész általánosságban a tanulmányok koordinációját, sértetlenül hagyván a felekezetek vallásos oktatását.

Minthogy azonban az 1848. XX. t. cikk 4. §-a azt rendelí, hogy a bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedettik; hogy e részben minden aggodalomnak eleje vétessek, az idézett törvény természetes követelményének tartjuk, hogy úgy a hitfelekezeti, miként az állami gymnasiumok tantárgyai közül különítessék el mindaz, a mi a vallásra tartozik, s taníttassák az ily tárgyakat külön, az illető egyházi közegek által.

Szólanunk kell még az államnak a főiskolák, egyetemek, akademiák iránti viszonyáról. A tapasztalás azt mutatja, hogy az egyes hitfelekezetek nem bírnak, vagy legalább nem mindenik bír elegendő anyagi erővel arra, hogy felső tanintézeteiket a tudományosság azon európai színvonalára emelhessék, mely a mai kor várakozásának és követelményének megfelel. E bajon segíteni három úton és módon lehetne; a) vagy úgy, hogy a pesti egyetem megtartván tovább is mostani felekezeti jellemét, a gyöngébb anyagi tehetségű, például protestáns hitfelekezetek eldarabolt erőiket egy, hasonló színvonalon álló felső tanintézet létrehozására egyesítenék. De erre sajátságos viszonyainknál s történelmi fejleményeinknél fogva kevés a kilátás; b) vagy úgy, hogy a magyar törvényhozás megemlékezvén az 1848. XIX. t. cikkről, azzá tenné a pesti egyetemet, a minek ott tervezve van, t. i. magyar egyetemmé, azaz országos központi felső tanintézetté, melynek aztán nemcsak a római katolikusok, hanem a többi hitfelekezetek hittani szakai is kiegészítő részét képeznék. Csakhogy a mi viszonyainkban a magasabb képzettséget és felsőbb tudományosságot terjesztő illetén intézeteknek központosítása, mely elébb-utóbb a vidéken létező hasonló intézetek összezsugorodását vonná maga után, nem látszik kívánatosnak; c) vagy végre meghagyatván a létező akademiák az illető hitfelekezetek kezeiben, az állam csupán segélyezéssel járulna ahhoz, hogy azok a bennök foglalt szakok teljességére és előadási módjára nézve egyetemi színvonalra emeltessenek. A magasabb szellemi

mivelődést terjesztő centrumoknak illetén sokszorozása lenne viszonyaink közt a legkivánatosabb; ez lenne a leggyümölcsözőbb beruházás, mely bőven meghozná kamatait a szellemi téren.

Az ily felsőbb tanintézetekben egyébiránt akármelyik módon történjék az átalakulás, ha csak pusztá hivatalnok-idomító intézetekké nem akarjuk őket aljasítani, az akadémiai szabadság vagy „tanszabadság“ elvének kell uralkodni. A tanszabadság pedig, a mint tudva van, két nagy elvet foglal magában, u. m. a tanítás szabadságát, mely oda irányul, hogy a tanárok tanítmányaiknak úgy tartalmára, mint előadási módjára nézve saját szabad meggyőződésüket követhessék és hogy nemcsak a rendes, hanem más törvényesen képesített tudományos egyének, ugynevezett docensek is tarthassanak előadásokat; és magában foglalja a tanulás szabadságát vagyis azt, hogy az akadémiai ifju önkéntesen, azaz ne osztályzatért tanuljon; továbbá csak azon tantárgyakat hallgassa, melyeket jövő életcéljára nézve szükségeseknek tart, oly rendben hallgassa, a mint legjobbnak látja, s azon tanártól hallgassa, a ki hallgatni legjobban szeret. Itt tehát az állam részéről semmi beavatkozás a módszerbe, semmi kézikönyvrendszer, semmi megfélemlítés vagy kegyelvonása tanárokat illetőleg. Utóbbiak függetlenségét a törvénynek kellene biztosítani az elmozdíthatatlanság kimondásával.

Hátra van még végre felelnünk azon kérdésre: mi történék a hitfelekezeteknek magán alapítványokból került iskolai vagyonyával, ha felsőbb tanintézeteik segélyezését az állam venné kezébe? E vagyont nézetünk szerint a hitfelekezet fordíthatná saját életével összeforrott célokra, mint péld. a theológia s azzal egybefüggésben álló tanszékeknek, lelkész-képezdékeknek minél du-sabb dotációjára, míg a többi szakokat, melyek a hitfelekezet közvetlen céljain kívül állanak, — az állam látná el.

Észlelések a tan- és énekügy felett.

Ha komolyan figyelembe vesszük azon nemes törekvést, melyet a tanügyi bizottmány a népiskolai élet fejlesztése s általában a népnevelésügy körül fáradatlan kitartással tanusít, bizton azon reménnyel kecsegtethetjük magunkat, miszerint népiskoláinkban a régi korhadttanmódszer romjain egy újabb, korszerűbb, s állan-

dóbb rendszer keletkezendik, melynek következtében, amár bemohosodáshoz közel álló népiskolai élet mezején új élet támadván, a tudatlanság és felületes vallásosság bogácskórói helyett, hervadatlan szellemvirágokat hoz létre a tenyész-erő, hogy az utókornak legyen miből fűznie koszorukat a népnevelés bajnoki halántékaira. Ha az itt ott felmerülő ellenszenvek s előítelek legyőztével csakugyan sikerülni fog népiskolánk úgy tanmódszeri mint szellemi tekintete be vett átalakulása, bizvást elmondhatjuk, hogy iskolai s ennek folyán a nép-szellem-élet voltaképen eddig nem volt, hanem lesz: teljes meggyőződéssel mondjuk, hogy lesz, mert a népnevelés nagy fontosságu ügye mindnyájunk közös ügye lévén, oly munkatérre alakul át, melyen a közjó érdekében, a tudomány paizsával vértvezve versenyezni, minden művelt és nemes gondolkozásu ügybárátnak szabadságában álland.

A népiskolának, a népnevelés rengő bölcsőjének a nép szellemélet felébresztésére s művelésére többen mű segédeszközök állanak rendelkezése alatt, de a kívánt eredményt illetőleg, ezen segédeszközök felhasználásától függ legtöbb, mert azok, voltak legyen a legcélszerűbbek is, silányokká s hasznavehetlenekké lesznek avatatlan, roszakaratu lelketlen kezekben, míg ellenkezőleg, nem megvetendő eredményre lehet kilátás. Azonban bármily jóakarrattal s úgyszeretettel kezeljék a népnevelés harcasi eszközeit, igyekezetök gyakran hajótörést fog szenvedni az ugynevezett vaskalapos rend ellenszenves magatartásán. Tudnunk kell, miszerint a baglyok és denevérek velök született ösztönüknél fogva kerülnek a világosságot, s a szemeten kapargáló tyúk szégyenli, ha csirkei gyöngyszemet találnak; így egyházi életünkben is voltak és lesznek oly fajtájú egyének, kik mintegy kiarendálva hivatalukat, napjaikat pedig megszokott szellemi tétlenségben odázván el, minden újításnak, előre törekvésnek ösztönszerűleg ellenei, hátramozdítói.

Mennyi sopánkodást, mennyi jajveszékelést van szerencsénk hallani itt ott! mi lesz belőlünk, ugymond, ha a népet fölvilágosítjuk, hova lesz a tekintély, a tisztelet? minek oly tudományosan növelni a népet, s minek szítani a századok óta lappangott szellemi szikrát? „beati sunt simplices“ kedves szójárásuk lévén, csak ohajtják, hogy legyen úgy mint régen volt!

Mily szánandó szellemszegénységi bizonyítványok az ily ferde okkoskodások, mily alacsony szűkkeblűségnek, aristokratiai gögnek bélyegei ezek az illetők homlokán! Vajjon mikor vész ki már szent

Sionunkból az ily hálátlan sáfárok tömege? s az Ur veteményes kertjéből mikor lesznek kigyomlálva ezen erkölcsi és szellemi dudvák? Ti műkertészek az Ur veteményes kertjében vigyázatok és őrkdjetez ébren, mert e veszélyes sáskahad, a ti elődeitek növeltjei, egyre pusztítják titkosan nemes ültetvényeiteket!

A tanügyi bizottmány bármily önzéstelenül s lelkiésszéggeel vezesse is a valódi protestáns szellemélet tengerére bocsátott népiskolák hajójának kormányát s bármily nemes törekvésszel legyenek matrózai e hajónak néptanítóink, említettem mozgó akadályok rosz akaratu szélvészeli véletlenül zátonyra hajthatják azt, sőt biztonság esetében is csak ugy lehet remény a révpartra jutáshoz, ha az elővigyázat delejtüjének segítségével, kikerülik azon óriási gátakat, melyek folytonosan várják szétromboltatásukat.

A valódi nép szellem-élet-fejlesztése, tehát ama hajó utjában gátul tömörül:

1. Iskoláztatási rendszerünk. Fölösleges emlitenünk, hogy jelenleg a népnövendékek iskolabajárása megtestesült rendetlenségből áll; nem mondjuk hogy nincsenek kivételek; e rendetlenség az, mi a tanítói szorgalmat eredményben leginkább kockáztatja. E rendetlenségről azonban még a szokásos, de eddig csekély sikerűnek bizonyult körlátogatás sem tudott tenni. Mily lelkiharcot, mily lelki küzdelmet kell az oly neptanítónak, kit sorsa ily helyre vezetett — vizitacio alkalmával kiállani!? ily esetben a mintegy kintpadra állított néptanító hiába hordja föl a súlyos okokat, melyek miatt primitiv módon gazdálkodott a szellemi vagyonból, azoknak kevés erkölcsi nyomatékuk van a körlátogatói mérlegben!

Mi lehet oka felekezetünkben a rendetlen iskoláztatásnak, a szülék s tanítók-e, vagy azok, kiknek szigorú kötelességük volna az iskolai felügyelet? mi azt állítjuk, hogy a rendetlen iskoláztatásnak, többnyire a felügyelők lelkimerevsége, tétlensége sügyszeretlensége az oka. A szüle mihelyt gyermekét iskolába s illetőleg szellemi kiképzés alá adta, lemondott egyszersmind a gyermeke feletti szabad rendelkezés jogáról; erre nézve a szegénység sem szolgálhat mentségül, mert épen ilyeneknek van kiváló szükségük a taníttatásra, hogy idővel annál észszerűbben tudjanak megélni a világon. A tanító csak azon esetben vétethetik a rendetlen iskoláztatás okaul, ha hivatalában hanyag, léha, roszakaratu, lelketlen, vagy ferde modoru s tudatlan, mi által elidegeniti növendékeit az iskolától; ugy de az eddigi rendszer szerint a nép erkölcsi és szel-

lemiélete feletti örökös is a nép által választott egyháztanácsstagok kezében van letéve, tehát jogában is áll az egyháztanácsnak mind a szüléket kényszeríteni gyermekeik iskoláztatására, mind a rendetlen s miveletlen tanítókon túladni. Mihelyt a tanító nem képes magas hivatásának megfelelni, azon kívül még erkölcsileg is bélyegzett: az egyháztanács bűne, ha tűri kebelében, mert tudva rosszat megszenvedni erkölcsi szenny, s mert a mely fa jó gyümölcsöket nem terem, az kivágattassék.

A rendetlen iskoláztatásnak tehát egyedül az egyháztanács a fő oka, a többiek csak mellékokoknak tekinthetők, melyeknek elhárítása, egy — a népnevelés fontosságát és szükségességét fel fogni tudó egyháztanácsnak nem nehézség.

2. Népiskoláink fölszeretlen volta. Ki nem látta, fogalma se lehet arról, mily nyomorban sinylenek néptanítóink csak lakhelyet illetőleg is. Itt a tanítói lakot betudjuk iskolaépületnek is, mert oda nem értünk még, hogy az iskolák a tanítói laktól elkülöníttetnének. Mig a lelkész ur kényelmére, sok helyen lehetőleg minden megtéttetik, addig a leendő népivadék, ugyanott egymásra zsufolttan, oktatóstul együtt, sötét és korhadt lakban nyomorog. Palotát nem ohajtunk ugyan, mert tudjuk hogy az emberiség leg-hűbb tanítójának annyi tulajdona sem volt, hova fejét lehajthatta volna; de mégis egészségi szempontból kívánatos, hogy az efféle amerikai rab, s ha tetszik szolgaságra emlékeztető helyiségek, valahára izlésesebbekkel váltatnának föl. Ily iskolák létezését, az egyházak szegénysége teljességgel nem mentheti ki. Ismerünk oly iskolákat, s a gazdag alföldön úgy mint a felvidéken, melyekben a gödrök, rozszant ajtók s ablakok, repedezett kályhák, meszeletlen ronda falak, hozzá gondolva a kerítetlen s élőfáknélküli udvart, inkább az alföld valamelyik pusztulófélben levő tanyájára, mint iskolára emlékeztetnek. Sőt oly iskolák is léteznek, melyekben a felszerelés teljesen konyhaikészletből állott, úgy annyira, hogy nem voltunk képesek meghatározni, vajjon a konyha van-e az iskolában, vagy az iskola a konyhában!! Mig az illető oktató, egyik oldalon igyekezett kapacitálni növendékeit, addig a másikon oktatóné aszszony törekedett napvilágra hozni a párolgó étkeket! Itt már nemcsak szellemi, hanem kézzelfogható anyagi tápban is lakmározhattak a növendékek, legalább képzelet útján s illatilag! Képzeltjük, mily odaadással figyelhetnek ily helyeken a növendékek! Valóban sajátságos elszomorító érzet támad bennünk ily látványon, itt láttuk az iskola fogalmát tökéletesen lealacsonyítva! Bizony

csekély áldozatkészség tűnik ki ily helyeken, a növendékek szellemi érdekeik iránt, főleg akkor, midőn a természet eléggé bőkezű a tüzelő anyagokban!

Protestáns szempontból vévén föl a dolgot, mi azt állítjuk, hogy építkezési tekintetben, mindig első a templom, második az iskola, ezek után sorakozhatnak a többi épületek. Emlékezzünk csak vissza Kálvinra, mily egyszerű lakkal birt! de volt jeles temploma s még jelesebb iskolája! Sajnos dolog, hogy felekezetünkben az iskolákra nem ritkán csak akkor kerül a sor, mikor már az egyházaknak nincs mire költeniök.

Azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy az iskolák az oktatói lakkal rendesen egy fedél alatt állat állanak, s néhol egy pítvarról van a bejáró. Nem célszerűbb volna-e elkülönítve, csendes helyen állítani föl azokat? Mennyi családi bajoknak s egyéb kellemtelenségeknek nem volnának tanui s szóvivői a növendékek! Nem fűzzük e részben tovább gondolatinkat, csak annyit mondunk őszintén, hogy sokan nem tudják még, milyennek kell lenni azon intézetnek külsőleg is, melyben egy népivadék erkölcsiségének és szellemi életének alapköve tétetik le!

3. Szakavatott körlátogatók hiánya. A mily szigorú szemlét kell kiáltniok a rendetlen iskoláztatás sulya alatt nyögő képzőknek, épen oly sajátzerű vizsgálati módszert kell tapasztalniok az újabb tan módszer átplántálóinak. Ez igen természetes dolog; mert miután némely jó urak a korszerűsített tanulmányok elsajátítását terhes feladatnak tekintik, lehetlen tőlük kívánni, hogy szakértőleg tegyék a vizsgálatot is. Tisztelet a kivételeknek! Az illetők hátramaradása okozza aztán, hogy bizonyos vidéken, az újabb népiskolai könyvekre jelenben is anathema mondatott, s csak a Hübner, Kiskáté, Szenthistoria, s más elévült könyvek szerepelnek az iskolai padokon; ez az oka, hogy a mult századból történetesen fenmaradt esperes ur, lehetőleg törekedett ironizálni az újabb-szerű éneklést, oda utasítván az illető oktatót, hogy csak a régi mód szerint kezelje azt, mert — ugymond — az éneklés nem fődolog, énekeljen kiki a hogy tud sat. s miután az illető oktató rendületlen maradt, az esperesi mennykövek elől vonulnia kellett biztosabb helyre! prosit nagytiszteletű ur, dicső bajnoka a vallásos életfejlesztésének! felséges izlése lehet önnek, megérdemli ezért, hogy környezői emlékoszlopot emeljenek holta után. De ha még ily eseteket fogunk hallani, majd magunk is emelünk néhány sorban oly oszlopot emlékül, a minőt ily eljárás megérdemel.

Hány oktatonak kell küzdeni az ily ferde esperesi szeszélyek ellen, s hány nem kényszerült az újabb tanmódszert elhagyva, a régi slendriánra vissza térnie!

Arra nézve tehát, hogy az új tanmódszer általában gyakorlatba vétessék, szerintünk fő dolgok: a növendékek folytonos iskoláztatása és a felszerelt iskolák, ezek hiányával a legjobb akaratu néptanító sem képes működése terén kellő eredményt mutatni föl; e két fő kelléken kívül, minthogy szakképes néptanítókról a képezde időről időre gondoskodik, okvetlen megkiváncsítják a szakértő körlátogató.

Egyébiránt ha tehetnők, őszintén kimondjuk, puritán elveink s nézeteinknél fogva, mi egyszerűen emancipálnánk a néptanítói kart, mind az esperesi körlátogatás, mind a papi felügyelet alól, mert a régi avas rendszer tökéletes kiskorúságban s szolgai alárendeltségben tartja máig is a néptanítókat. Tisztelet ismét a kivételeknek! Mi azt hisszük, hogy néptanítóink kinőttek már a papi gyámság alól, s feltudják fogni magas célú rendeltetésüket. Szerintünk az iskolák felvirágzására sokkal több befolyást volna képes gyakorolni minden vidéken egy gyakorlott és képzett tanítóból alakult kör; az ily körök által választott s bizalmukkal teljesen megajándékozott tanítók gyakorolnák aztán társaik felett a felügyeletet. A tanítói hitelt és becsületet sokkal inkább megőrizhetik és fenntarthatják önmaguk közt, önmaguk által, mintha idegen elem ékeltetik közzéjük. Az egymás iránti vonzalom, testvériesség, gyakori érüklözés által jobban kifejlenék, s lelki családiasságot formálva az erősebb a gyengébbet szíves készséggel segitené, intené, feddné s dorgálná. Közös erővel igyekeznének közszellemet teremteni, s méhszorgalommal örködnének annak föntartásán. Azon meggyőződésben vagyunk, hogy egy ily tanítói kar, ha protestáns szellemtől vezéreltetik, nem volna képes megtérni maga közt a heréket, hanem minden tagnak munkásságát éber figyelemmel kísérné, s hűtlenség esetében maga lenne tagtársa ellenében a legkérelmelhetlenebb bíró.

Az ily tanítói körök mellett ohajtandó volna, hogy a példányiskolákat legalább mindig a képezdei igazgató látogatná és vizsgálná meg, még pedig a példányiskolákhoz tartozó körtanítók előtt. Sokkal több eredménye volna az ily módu iskolalátogatásoknak, mint különben.

Mindenekelőtt ajánljuk tehát a rendszeres iskoláztatás életbe léptetését, a kellőleg felszerelt iskolákat, s a célszerűbb felügye-

letet; ezek nélkül csak vajudni fog a nevelés szentügye a néptanítók minden mártírása mellett is.

Mi a népiskolai tantárgyakat illeti, azokról most nem közöljük nézetünkét; az egyházi éneklést azonban nem hallgathatjuk el, már csak azért sem, mivel, ha jól emlékezünk, e lapok hasábjain a szakértők egyszer már föl voltak hiva kimutatni azt, hogy az egyházi és iskolai éneklésnek mi módon volna lehetséges más irányt adni, de ugylátszik, izraelben nem akad egyén, ki e fölhivásnak engedett volna!

Sajátságos ez a kálvinista énekésség, ugylátszik gondolkozni komolyan valamely dologról nem szeret, vagy nem tud, vagy nem akar, de annál inkább töri magát némely része az anyagi és földi érdekek után; más diletáns szakértők pedig csak bírálni, gáncoskodni tudnak, de új eszmék és tervek fölállítására képtelenek. Megvalljuk, a mostani monoton egyházi éneklésnek mi sem vagyunk barátai, de tökéletlenségén segíteni nem áll hatalmunkban, azonban e részben is megkísértjük nézetünket elmondani.

Minden, az egyházban előfordulni szokott rendetlenségnek, vallástalanságnak, erkölcsi süllyedésnek egyedüli oka az egyháztanács. Nincsen is súlyosabb átok az egyházon, mint a hanyag, s a maga hivatalának fontosságát felfogni nem tudó egyháztanács. Ily előjárók miatt szenvednie kell az énekügynek is. Tudunk egy esetet, mely igen jellemzi előjáróink fogalmát az egyházi éneklés terjesztéséről. Bizonyos helyen — kiméletből elhallgatjuk nevét — énekegyesület alakult, s tagjai közt volt egy tanácsbeli is, ki őszinte kedvelője volt az énekügynek. Azonban az illető tanácsfő, vele e miatt széket nem akarván ülni, kénytelenített az egyesületből kilépni. Mi megvalljuk, az énekügy iránt, külföldi mivelt protestáns hitsorsosainknál ily elfogultságot, minőt a magyar népnél tapasztalnunk kell, sehol nem észleltünk; s már ez egy maga elegendő mérfoka népünk vallástalanságának, hogy éppen azon eszközt, mely a vallásosságot nagy mérvben előmozdítaná, nem karolja fel; sőt, mint tudjuk, csak a diktálást sem képes megszüntetni, minél izléstelenebbet gondolni is alig lehet; olykor e ferde szokás a nevetségig vitetik, pl. mikor ilyeneket hallunk diktáltatni: „És meg nem engedéd azoknak; Hogy nagyanyámon vigadjanak“ és: „Ki ülsz a kéruki dombon, Jelenjél meg Világoson“ sat. — Kérдем, ily s

ezekhez hasonló diktálások nem nevetségesek-e, nem prostitúciója-e ez az istenitisztelet fogalmának?

Mint felebb említettük, s egy esperesi példánnyal igazoltuk is, az éneklés javításának is épen s leginkább szellemüket a mult századból kölesönzött lelkész urak az ellenzői, a ferdítésnek pedig nem ritkán példamutatói; volt alkalmunk látni ezt, de „exempla sunt odiosa.“ Szóval ugylátszik, hogy Sztárai szelleme kevés lelkészt lengett át; és bátor vagyok kérdezni: Magyarhonban volt-e és van-e oly lelkész, ki az éneklés tökélyesítése érdekében határozottan fellépett, vagy legalább tanítást tartott volna gyülekezete előtt? Bizony vajmi csekély lehet azoknak száma!

Az illetők semmit nem gondolása mellett sietteti még elé az éneklés ferdülését a kántorok izléstelen és sértő éneklésmódja, s az ugynevezett művészi orgonázás is. Hallottunk oly orgonázást és pedig Kálvin-féle egyházban, melyért Helvéciában az örültek házába csukták volna az orgonistát, boszantó volt hallgatni, hogy az orgonarohamok miatt miként kapkodott a gyülekezet az énekhez; sokszor az éneklők azt sem tudták, mikor kezdte s végezte orgonistájuk a sorokat; csak úgy ment az ének ziláltan összevissza, a művész ur pedig ott fenn csak úgy törte magát a klavisokon, mintha nehézkóros lett volna! S ez legjobban tetszik, mert művész; a nép, az éneklőgyülekezet másodrendű dolog, első a művész!

Sajnálatra méltó dolog, hogy ily hűtlen s romboló kezekre bízatik ez az árva ügy, de még sajnálatra méltóbb, hogy anyyira protestáns szellemnélküli már az egyháztanács, miszerint az ily hiu s tökéletlen magafitogtató orgonázókat nem tudja rendre utasítani. Nem a mi egyházunkba valók ezen kalvinismussal mitse törődő orgonisták, ezek csak önmagukat kívánják hallgattatni az éneklés rovására; mutogatják, hogy ők mily művészek! Igen bizony vészek, még pedig szélvészek, melyek az egyházi éneklés hajóját már csakugyan szírtre vetették!

Az éneklés javításáról egy pár évvel közöltük nézetünket a prot. e. és isk. lapban. Itt már nem sok mondanivalónk van, csak egy tanácssal vagyunk bátrak szolgálni.

A szélsőségek gyakran vezetnek célhoz; így az éneklés javítására nézve is legcélszerűbb volna valami szokatlant és rendkívülit találni ki. Ha jól emlékezünk, a mult század végén, ily esz-közt talált ki az egyházi éneklés javítására egy bizonyos, s legu-

jabban kántor választásáról is, mely nem egyéb volt pusztá látványosságnál ismeretes egyház. Ez az egyház, mely csak névben él már de ősi szellemét veszítve, többé nincs jelen, miután más uton nem volt képes segíteni az éneklés tökélyesítésén, felfüggesztette azt, s mikor egy új népvadékokat kiképeztetett, vette föl ismét a száműzöttet kultusába*).

Nagyon ajánljuk ezen drastikus eljárást! annál inkább, mert hiába tatarozgatjuk már az alapjában teljesen korhadtt épületet, célszerűbb a helyett újat s izlésest állítani fel. A művészek serege talált ugyan fel egy gyógyeszközt, melylyel vél a bajon segíthetni, ez az ugynevezett orgona. Oszttjuk teljesen egy régi udvari lelkész és megtestesült protestáns nézetét, ki azt mondja: nincs szebb és kellemesebb hangszer az emberi hangszervnél; szerinte az orgona olyan az egyházban, mint a csárdában a muzsika sat. Mi is orgona-elleneszenvesek lévén, semmi különös befolyásának nem tartjuk azt az éneklés javítására, tudván és látván azon számtalan visszaéléseket, melyeket a magyar reformált orgonisták, magyar reformált szellemiség nélkül azzal elkövetnek. Annyit jó lélekkel mondhatunk, hogy ha azon nem megvetendő összeget, melyet csak egy évtized alatt kidobtak az egyházak orgonáért, iskolákra s más hasznos intézetekre fordítják, Isten és emberek előtt sokkal többet cselekedtek volna a népnevelés érdekében. Egyébiránt, s ezt jó leend megjegyezünk, el jő az idő, midőn az öntudatosabb protestáns szellemben nevelt utóvadékok, oly készséggel fogja kihordani egyházából az orgonát, mint a mily szívvvel és igyekezettel azt atyáink felállították. És ez leend a legszebb szellemi vívmány, mit valaha mély vallásosság nyert! Az éneklés javítása érdekében egyetemes felszólalásra volna szükség, — egyesek szava elhangzik a pusztában minden siker s eredmény nélkül. Nem volna felesleges, ha a tanügyi bizottmány e részben is kiterjesztené már figyelmét, vagy legalább az által mutatná ki érdekeltségét, hogy az énekeskönyv újítására tenné meg a szükséges intézkedést; tudjuk, hogy az efféle dolog úgy is végtelen lassu léptekkel halad elő. Egyébiránt az illetőket őszintén kérjük, hogy ha e részben képtelenek a javításra, akkor legalább ne romboljanak jobban, tehát az orgonista ne tegyen látványosságot játékból saját hiúsága kielégítésére, az éneklő hagyja el a kocsmai kifejezéseket éneklésekor, s mutasson jó példát, népta-

*) E gyülekezetben, mint észleltük, az éneklés — dacára a művész orgonista urak művészkedésének, ismét azon a ponton áll, hogy azt a tekintetes egyháztanács újra felfüggesztheti, s e célra ismét növelhet egy új nemzedéket.

nitóink legyenek énekeink iránt kegyeletesebbek, tiszteljék azokat célukért s történelmi multjokért, annál fogva tanítsák azokat vallásos ihletséggel s buzgósággal; a lelkész és esperes urak végre nyujtsák jobbukat, s ne állják útját a javítani törekvőnek, inkább az ige fegyverével harcoljanak a visszaélések ellen, s oda törekedjenek, hogy mindenek ékesen és jó rendben legyenek a gyülekezetben, akkor az egyházi éneklés mentve leend a végsősúlyedéstől.

EGY PURITÁN.

Kossuth Lajos a közoktatásról.

Kossuth Lajosnak a közoktatás-ügyi reform kérdésében irt levele jelent meg az „Uj korszak“ című haviközlöny 1-ső számában. Az 1868. márc. 3-kán Turinban kelt levél Schwarc Gyulához van intézve, a ki közoktatásügyi munkáit megküldötte Kossuthnak. Kossuth elismerőleg nyilatkozik Schwarc munkái felett, s aztán így folytatja :

„A kép, melyet önnek oly ritka szakképzettséggel, s annyi discernens erélyvel folytatott buvárlatai a helyzetről nyujtanak, valóban irtózatos. Tizenhétezer község közül ötezer faluban semmi iskola! Tizenötezeröt száz községben a nőnem semmi iskolai oktatásban nem részesül! (Semmi iskolai: azaz semmi nőiskolai oktatásban nem részesül, 15,500 községben nem külön tanteremben, hanem ugyanazon teremben a fiukkal elegyest oktattatván a leány-gyermekek.) A tanköteles gyermekeknek 52 százaléka, több mint fele nem jár iskolába! A hazai menyasszonyok sorában, kik a nemzedékek legelső, legmaradandóbb hatásu nevelőivé vannak a gondviselés által rendelve, száz közül 85 nem tudja nevét leírni! Száz ujone közt 78, Erdélyben már épen 91 nem tud írni! És mindez, közel ezred-éves államélet után, a keresztyénség XIX-dik századában, midőn amott a jeges északon, Norvégiában, hol a mezzei nép többnyire nem falvakban, hanem elszórt házakban lakik, s a földnépe gyermekeinek mérföldekről kell egyes gyűlpontokra vándorolniok, miszerint az itineráns néptanító oktatásában részesülhessenek, alig van az egész országban egyetlenegy ember, a ki írni, olvasni ne tudna. Hiszen a kép, melyet ön fáradalmasan összegyűjtött, adatok alapján ekkéntfelmutat, több mint borzasztó! Egy rémületes bűnlajstrom az, mely az országló hatalmat, a kormányzat közegeit, s a nemzet sorsa körüli intézkedést

századokon át monopolizált arisztokráciát irtózatossá sulylyal terheli! Egy bűnlajstrom, melyet ha a jogaiba behelyezett demokrácia egy nagyszerű erőlködéssel nem siet a fátum könyvéből kitörölni, félek, a történelem megkérdelhetetlen logikája teljessébe fogja rajtunk hozni Mózes haragos boszus Istenének ama rettenetes fenyegetését: hogy megbünteti az apáknak vétkeit a maradékon tizediziglen.

Sőt — félek — nem tized-iziglen, hanem örökre, mert a mindenhol nagy fontosságu közoktatási ügy hazánkra nézve valószínűs életkérdés. Két oknál fogva.

Először azért, mert a mint ön is helyesen megjegyzi nemzeti létünk csak az által biztosítható, ha a suly, melyet a szám, az életrevalóság, s a történelmi állás nyújt, a közművelődés sulya által hatályoztatik. Tökéletesen egyetértek önnel e részben. Teljesen meg vagyok győződve, hogy ha közép- és al-Duna ethnographiai rendszerében nem sietünk nemzetünk számára kulturai tekintetben a „primus inter pares“ szerepet biztosítani, vagy éppen túlszárnyaltatni engedjük magunkat, veszve vagyunk. Pedig a közművelődés, melynek alapját a közoktatási reform képezi, nem nő fel egy éj alatt mint a gomha. És a világ mozog, nincs vesztegetni való időnk. De csak egy óránk sincsen.

Másodszor: életkérdés hazánkra nézve a közoktatásügyi reform azért, mert a modern európai társadalom történelmi progressusában, melynek logikai fejleménye a történelemben lépésről lépésre bámulatos egymásutánban észlelhető, a demokrácia kora elkövetkezett. Nemzetek már csak egy erőteljes demokrácia által ígérhetnek maguknak jövődőt.

Igen, de az ész az erő kutfeje. A demokrácia csak értelmi fejlődés által válhatik a nemzeti fenmaradás önálló hatalmas tényezőjévé; különben csak eszköz marad particuláris érdekek kezében saját romlására, s mert ő a haza, a hazának romlására.

Egyike voltam azon sokaknak, kik munkások valának, hogy Verbőczy nemzete helyébe, faj, nyelv, valláskülönbség nélkül a nép lépjen. De az 1848-ki törvényhozás csak jogot adhatott, képességet a jog üdvös gyakorlatához nem. Ezt csak az értelemfejtés adhatja meg.

Kossuth végül a közoktatásügyi reformot a községi szervezéssel hozá kapcsolatba, s azon elvet állítja föl, hogy a választói jogot bizonyos értelmi képzettségtől kellene függővé tenni. A levél egy része így szól:

„Miután az állam politikai jogokkal ruházta fel a népet, faj,

nyelv, valláskülönbség nélkül, az államnak kötelessége faj, nyelv, valláskülönbség nélkül gondoskodni, hogy a polgárok magukat politikai jogaik gyakorlására képesíthessék, s ha ekként gondoskodott, joga van megkívánni, hogy valósággal képesítsék is.

Innen következik az állami közös iskolák alapítása s fenntartása, következik az ingyen oktatás és tankötelezettség elve, következik az elemi tanodáknak, melyeken túl a polgárok zöme nem megyen és nem is mehet, oly módoni rendezése, hogy a növendékek politikai jogaik és kötelességeik ismeretével felruháztassanak s polgárokká képeztesse.

Ha az állam ezen gondoskodás kötelességének eleget tett, én a választói jogot semmi más feltételhez nem kötöm, de ehhez igen is hozzákötém, hogy csak azon törvényes kort ért honpolgár lehessen választó, ki vagy az illető közhatóság bizonyítványával igazolja, hogy legalább elemi iskolát végzett, vagy pedig szintugy az illető közhatóság előtt letett vizsga által bebizonyítja, hogy az ismeretek azon minimumát, mely az állam elemi iskoláiban taníttatik, akár valamely vallásfelekezeti iskolában, akár más úton megszerezte. Ezen kötelesség természetesen csak azon nemzedékekre értetvén, melyek már a mondott állami gondoskodás hatása alá eshettek.

Minő áldásos volna így a kölcsönös hatás a politikai institúció s a közmívelődés között! Nem mondom, hogy a tankötelezettség biztosításának egyéb módjait is mellőzni kellene, hanem meg vagyok győződve, hogy maga a választói jognak az elemi tanfolyam-végzettséghez kötése, minden ellenszenv-ébresztés nélkül nagyobb sikerrel volna az elemi iskolabajárás általánosítására, mint akármilyen kényszer tehetné. A második nemzedéknél már nem fordulna elő a kényszer eszközök, bírságok, büntetések alkalmazásának esete. A törvény azon felséges előnnyel bírna, melylyel a természet törvényei bírnak, hogy maga magát végrehajtaná. Tovább megyek. Én valódi szabadságot jó községi rendszer nélkül képzelni sem tudok. Autonom, egyszersmind a politikai állam-organismus létszerves részeit, és a törvényt (nem az önkényt) végrehajtó hatalom organumait képező községek, városok, megyék nélkül az alkotmányos életet még akkor sem tartanám valóságnak, ha hazánk független állam volna. Hát még így a mint most van!

Ámde a községi rendszer hivatása értelmességet feltételez. Én arra, hogy valamely falu községi joggal legyen felruházva, egyik elengedhetetlen feltételnek szabnám, hogy lakosai számának megfelelő elemi iskolát tartson fenn, még pedig nemcsak valami

olyasfélét, hogy neve legyen, hanem oly iskolát, mely a törvény által kiszabandó kellékekkel el van látva, s tanítói vizsgát kiállott, törvénytiszabta tisztességes fizetéssel ellátott tanítókkal bir. És mert vannak számos kisebb falvak, melyek sem a költséget nem bírnák, sem az iskolát be nem tölthetnék: nehogy ezek a községi rendszer politikai jóvoltaiból kizárva maradjanak, mely nézetem szerint a megyék képviselői alapra fektetésénél nem melőzhető, a hol szükséges, több szomszédfalvat egy cantonalis községgé lehetne egyesíteni.

Nem kell önt figyelmeztetnem, hogy az ellenőrségnek és fokozatos felügyeletnek szüksége ezen eszmében benfeküdvén, minő hivatás hárulna innen a megyékre azon magasabb fokozatu direkt feladaton kívül, melylyel ezeknek a másodlagos tanintézetek tekintetéből fel kellene ruháztatniok, s miként beleszövődnek így a saját tisztviselőkkel ellátandott közoktatási ügy, mint egyik fontos közigazgatási szak, a megyei institucióba szintoly áldásos, mint elválaszthatlan kapcsolatban. Hadd említsek még egy példát. A honvédelem minden polgárnak kötelessége. Az államnak joga van megkívánni minden polgártól, hogy a hon védelmére készen legyen, de hát viszont kötelessége is módot nyújtani a polgároknak, hogy magukat a hon védelmére kiképezhessék a nélkül, hogy a családi kapcsok megszakatásával s a közgazdászati irtózatossá hátrányára ezenekint elvonja őket béke idején is a polgári élet hivatásaitól. Én a honvédelem ügyét a közoktatási rendszerbe foglalnám bele. Már az elemi tanodákban beletaníttatnám a gyerkőcöket a honvédelmi kötelesség teljesítésének elemeibe, s belegyakoroltatnám a katonai mozdulatokba, miként ezt nem egy helyütt gyakorlatban is láttam különösen Amérikában. És a honvédelmi képeztetést a magasabb tanfolyamokon át is mindenütt részévé tenném a közoktatási rendszernek. Állandó hadsereget, egészen önkénytesekből állót, csak annyit tartanék, hogy keretül szolgálhasson az egész nemzetnek a katonai szolgálatba begyakoroltatására, mire ily előképzés mellett egy év tökéletesen elég volna, s ez senkinek sem rontaná meg polgári pályáját. Eszembe jutnak itt a böcs szavak, miket egykor az aradi mátyás hősök egyikétől, a szintoly tudományos készségű katona s jeles hadvezér, mint szilárd jellemű hazafi Aulich tábornok hadügyminisztertől hallottam. „Ha egyszer a békés szervezés ideje elkövetkezik — mondá — ne gondoljunk katonai növeldekre, külön katonai intézetekre, ne emeljük válaszfalat polgár és katona közt; a honvédelem a legnemesebb polgári

kötelesség; ne vetkeztessük azt ki a polgáriasság jelleméből, különben a katonai állam lesz az államban, soldatesca-cast, a szabadságnak veszélye, a közvagyonosság átka. Neveljük az egész nemzetet honvéddé, tegyük a honvédelmi képzést nemzeti közoktatási rendszerünk lényeges kiegészítő részévé, a falusi iskoláktól kezdve fel az egyetemig, s miszerint azoknak, kik a katonai pályát életpályájukul akarják választani, alkalmuk legyen a legmagasb katonai kiképeztetést is megszerezni, állítsunk egyetemünknel speciális katonai tanfolyamot, mint van speciális hittudományi, orvosi, jogtani tanfolyam, de ne különbözzük el sohol a katonát a polgártól.“

Széles András feljegyzései a szathmári ref. egyházmegye egyházközségei történetére vonatkozólag.

(Folytatás).

1759-ben hogy már tavasszal Vasvári Ódor István nevű akademikus volt legyen Gyarmaton papi hivatalban, noha Jeremiás István 1762. halt meg, abból jó ki, hogy az 1760-ik esztendő elején lett visitatio ötlet kapta itt. Vid. Prot. Jerem. p. 397. Assessorrá lett anno 1764. die 21. mart. p. 134. in Prot. Caus. Solymosi. Ugyilátszik, hogy a templomnak vagy fala építettett, vagy falán javítás tétetett 1766-ban. 1775-ben ment ez a pap (t. i. Vasvári Ódor István) Porcsalmára p. 544.

1775-ben tavasszal jött a pataki kollegiumból Bosvai István nevű diák, a kit a traditio nagyon tanult embernek mond. Ezt 1776. 6. juli. Gyarmaton bizonyos traktusi dologban megjelent szuperintendenciális deputatio assessornak tette. Vid. p. 143—155. Solym. Caus. Prot. — Ennek idejében az egri püspök ezen a környéken visitálván (mely még akkor az egri püspök kezé alá való volt) megjelent előtte Bosvai, és dicséretet nyert tőle; más papokat is citált az maga elibe. 1783-ban ns. Fábián István összeveszván ezzel a pappal, a dolgot szuperintendenciális deputatio igazította el. P. 672. Prot. Jer. szerint 1783-ra is megmarasztatott, de még ezen esztendőben elment innen Porcsalmára, és ott halt meg 1787-ben.

1783-ban jött Szigeti István, debreceni diákkéle új akademikus (vid. Solym. Caus. Prot. p. 165.) a ki marasztatott itt mind

haláláig. Traktusi assessorrá lett 1788-ban. 1787-ben azt jegyzi meg a visitatio Gyarmatról mint hibát, hogy karácsonnak harmadik napján is papoltatott a papjával, és annálfogva ünneppé tette azt, p. 730. Prot. Jer. (A sátoros ünnepek a szathmári ref. egyházmegyében jelenleg is három naposak, kivéven egy pár egyházközséget).

1791-ben ennek a papnak a fizetése neveltetett p. 766. Prot. Jer. Szigeti 1777-ben Óváriba hozatott, s ugyanott exmittáltatott, s hat esztendő múlva úgy jött Gyarmatra, hol miután 21 és fél esztendeig lakott volna, meghalt 1804-ben, szept. 6. napján. Volt meglehetősen poéta.

1804-ben Domján György a pataki kollegiumból hozatott ide káplánnak; de más esztendőben ordinárius pappá lett itt, és most is — 1810-ben — itt lakik. Vid. p. 303. Causarum. Prot. Solym.

Széles feljegyzéseit az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nyomán eként egészítjük ki az újabb időkig: „F. Gyarmaton tiszteletes Domján György ő kegyelme eddig hallgatóinak kedvök szerint folytatott hivatalában tovább is megmarad ugyan; de panaszkodik, hogy a szűk időhöz képest elegendő subsistentiája nincs. A Ven. szuperintendenciától kirendeltetett stólát fizetni nem akarják hallgatói, melyet már másodszor jelent a tiszteletes predikátor, de ezt a visitatio előtt is úgy declaralták hallgatói, mert ők már jó előre a predikátor fizetést felebb vitték, melyet többel szaporítani nem kívánnak.“ Lásd. E. jegyzőkönyv 1811. évi egyházlátogatásról tudósítását.

1818. nov. 30. „Fejérgyarmati predikátor t. t. Domján György assessor, közkedvességben van hallgatói előtt, s viszont szereti hallgatóit — marad. A mult esztendei kurátori számadás bizonyos okokért mindeddig nem revideáltatott; de a jelenvoltak bizonyítása szerint semmi veszedelemben nincsen az ekklézsia kaszsjája. Más napon pedig más becsületes ekklézsiái tagok jöven elő, azt állították, hogy az valósággal veszedelemben van, azért is az emeritus kurátor számadásának revideáltatására intetett.“ Lásd E. jegy. k. 1818.

1822-ben az egyház elrendelvén, hogy a temetések alkalmával szokásban levő harangozások különbség nélkül mindenki részére fizetésért tétessenek, e miatt a gyarmati egyházban zavargások támadtak, melyekben Mándy László volt a különösebben szerepelő egyéniség. Ezen ügyek elintézésére vegyes küldöttség nevezetett ki. Lásd 1822. máj. 1. Szathmárt tartott egyházmegyei

gyűlés jegyzőkönyvének 8. számát. E küldöttség vizsgálata s jelentése nyomán az agentialis szükségek fedezése végett rendelt pénzes harangozás csakugyan elrendeltetett, s az izgatók kemény megdorgálásra ítéltettek az 1823-ban jan. 22—23. tartott egyházmegyei gyűlés által. Lásd E. m. jegyzőkönyv 7. sz.

Az 1830-ki tunyogi közgyűlésen a gyarmati egyházközség elhalt lelkésze Domján György özvegye részére akarván a „fogyatékos papiesztendő” jövedelmét fentartani, a rendes vasárnapi isteniszolgálatot a szomszéd lelkészek által kéri végrehajtatni, s egyzsersmind új lelkész hívására engedélyt kér, s mindkét kérése az egyházm. által teljesítettik. 1830-ki egyházm. j. k. 7. szám.

Domján György utóda Illyés István lett, ki több egyházmegyei hivatalt viselt, s mint ülnök halt el.

Rectorairól. Eleitől fogva nagyon népes lévén ez az ekklézsia, voltak ennek iskola rektorai is, — mond Széles A. — de se papjai se rektorai a régiek nem tudatnak. Én ezekre találtam:

1690-ben Dálnoki György volt a rektor, az akkori esperest (Kismarjai Veszelin Pál) idejében. Vid. Prot. Tarcali. p. 305.

1705-ben F. Gyarmathi János, ide való fi. Vid. ibid. p. 306.

1707-ben Matolcsi János, matolcsi fi, ki azután pappá lett. Ibid. Ennek igaz neve Öri István volt, mint kitetszik a prot. Jeremiae p. 112.

1707-ben következő oskolások voltak: Etymologistae, Conjugistae, Syntaxistae. Vid. Protoc. Béltéki. p. 37.

1724-ig kik voltak: nem tudom.

1724-ben Tunyogi Mihály, kinek idejében 1725-nek januáriusában így ír a visitatio: „Közel 60 gyermek volt ez előtt esztendővel az oskolában, most pedig harmadrésznyi sincs; de a melynek nem a rektor az oka, hanem a romlásba levő iskolaház és a rektori fizetéssel való nemgondolás. A rektori fizetés elszámálódván a gyermekekért: 1725-ben csak a deklinistákért való fizetés is előadatik, melyből kijő, hogy már a tatárfutás után is egyszeribe, azaz 1726-ban syntaxisták is voltak a gyarmati oskolában. 1725 és 1726-ban az volt a szokás, hogy a kinek vetése volt: mindenik adott a rektornak egy-egy kereszt búzát; a kinek vetése nem volt, 40 kispénzt. A három nagy vásárokon a vásárvám fele a rektore volt, a hetivásárban árulók pedig minden szekértől adtak 4 pénzt. Volt három kerülő Coquia is.” Vid. Solymos. Visit. Prot. p. 53—162.

1726-ban jött Vári János, mint subscribálja nevét in Protoc.

Tarcal. p. 307. (Ez Ungvári János vagy András névvel hivatik in Protoc. Visit. Solymosi. p. 222).

1729-ben jött Ungvári István, vid. Prot. Tarcali. p. 308. Marasztatott ez harmadik esztendőre is, azaz 1731-re, a mikor új iskola építését oly fenyegetéssel parancsolta a visitatio, hogy különben nem lesz rektorjok.

1732-ben jött Csengeri Pál. Vid. Prot. Tarcali. p. 308. Marasztatott 1733, 34, 35-ben is. Vid. Protoc Solym. Vis. p. 299, 319, 333.

1736, sőt azután is, mivel mint senior lakóhelye nem visitaltatott, nincs szó a rektorokról a Jeremiás protocullumában egészen 1760-ik esztendőig. Vid. Prot. Jer. p. 12, 28, 71, 397.

1759. tavasszal (ha nem elébb egy esztendővel) jött rektor-nak Demjén István, a ki 1761-re is megmarasztatott, de nem maradt. Prot. Jer. p. 397. 401.

1761-ben jött Sztalmári András. Ennek idejében nagyon virágzó volt az iskola. Ekkor építtetett új iskola és rektori ház. Marasztatott ez 1763-ban is, de nem maradt ibid. p. 412—423. Később assessor lett a beregi traktusban.

1763-ban jött Balási István, kinek igen sok tanítványi voltak. Ennek idejében emlitenek legelsőben praeceptort a visitatio actái. Marasztatott ez 1765-re is, de nem maradt. Pappá lett a Nyíren; de azután szélütésbe esvén, sokáig Gyarmaton lakott. Ib. p. 445. 460.

1765-ben jött Petróci Ferenc, ki 1768-ra is marasztatott, de nem maradt, papságot kért. Ibid. p. 476. 483. 497.

1768-ban más jött, kit 1769 s 1770-re is marasztottak; de nem maradt. Nevéről nincs szó. Ibid. p. 505, 514.

1770-ben lakott itt — t. i. Gyarmaton — Erdélyi István, a ki jó iskolájáról dicsértetik. Marasztatott ez 1772-re is, de nem maradt. Ibid. p. 528. 539.

1772-ben ki jött és ki lakott itt 1775 tavaszáig: nincs szó róla. p. 542.

1775-ben tavasszal itt lakott Szegő István, ki 1777-nek tavaszán kitöltvén a szokott időt, Körmöröbe hivatott papnak; Ibid. p. 553, 570, — de a nyirbe ment papnak és gebei papságában halt meg.

1777-ben jött Csécsi Nagy János, ki 1779-re is marasztatott, de nem maradt. pag. 584. 621. Hérmányszegi pap korában halt meg.

1779-ben jött Bakó Miklós, kinek 110 tanítványa voltak. Ibid. p. 642. 643.

1781-ben más valaki jött, a ki itt Gyarmaton halt meg, és a praeceptor Árkai Sámuel töltötte az esztendejét helyette. Ibid. p. 669. (Egy más kéz jegyzése: „volt ez Kubinyi N. N. mint a gyarmatiak, bizonyítják“).

1782-ben jött Gáthi Mihály, a ki 1784-re is marasztatott, p. 672. 689. Mikolában pap korában halt meg.

1785-ben jött Ványai Mihály. Innen Almásra ment papnak.

1787-ben itt lakott Domján Mihály, ki madai pap lett a Nyirben. Marasztatott ez 1789-re is. Ibid. p. 745. 750.

1790-ben jött Csonka János, ki itt csak 1 esztendeig lakott.

1791-ben jött Etédi József, a ki 1794-re is marasztatott, de Nagy-Arba ment papnak; p. 776. 788. 798.

1794-ben jött Rozgonyi Ferenc, a ki marasztatott 1796-ra is.

1797-ben Magyar István, p. 230. Solym. Caus. Prot. item p. 266. Tarcál. Prot. Pappá lett a Duna körül.

1800. Márk Ferenc, p. 261 + 334. in Prot. Caus. Solym. Darai pap lett.

1803. Kis Mihály; p. 349. Prot. Caus. Solym. később nábrádi aztán méhteleki rektorra lett.

1805-ben Szaploncai Pál, p. 310. Tarcali Prot. Ugocsában almási rektorra lett.

1808. Orbán György; p. 266. Tarcali Prot.

Eddig Széles. Az ő feljegyzéseit az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nyomán következőleg egészítjük ki az újabb időkig:

1809—1811. Orbán György.

1811-ben Szaploncai János. L. e. jegyzőkönyv.

1812-ben Szaploncai ellen panaszkodnak, ki betegeskedése miatt nem taníthatott.

1814-ben Gyalai Pál. Épületes és hasznos tanító. 1816-ban papi hivatalt kér; de a canonica visitatio még egy évre ajánlja a gyarmatiaknak, mivel időközben hely nélkül maradna, s a consensust, a sárospataki kollegiumból, új tanító hozására megtagadja.

1817-ben Varga István. 1818-ban dicsértetik. 1820-ban papi hivatalt kér.

1821-ben Erdélyi József. 1822-ben gyarmati rektor Erdélyi József oskolája helybenhagyható. A syntaxisták Phaedrúst nemcsak fordítani, resolválni tudják, hanem könyv nélkül is elmondják. A grammatisták, declinisták, conjugisták, kiki a maga nemében a

rector szorgalmát mutatják; de a helybeli előljáró urak a gyermekek ezen tudását még más rector hagyományának tulajdonítván, kívánják elbocsátani, jámborságáról predikátori hivatalra recommendálván. Lásd. F. egyházlátogatási jk. 11. lap.

1823-ban „a gyarmati ekklészia a deák ifjak promotioját nem akarván visszatartani“ Erdélyi József rektorát, noha dicséri, de „az Ur nevében elbocsátja“, ki kápláni vagy tanítói állomásért esd. L. F. jk. 32. lap.

1824-ben rector Melegh Zsigmond egyszersmind káplán. F. jk. 40. lap. — 1825. Németibe káplán és rektorul hivatik.

1828-ban a Canonica visitatio Kövér Ferencet találja mint rektort Gyarmaton. F. jk. 66. lap. 1829-ben resignál. U. o. 78. lap.

A praeceptorokról eként beszél Széles: Már jó darab időtől fogva a rektorok mellett egy-egy praeceptort szoktak tartani a gyarmatiak, a ki leginkább a leányokat tanítja. Azok, a kikről a traktus archivuma emlékezik, (kik leginkább Patakra mentek) vissza:

1764-ben lett legelső praeceptor Ikafalvi Ferenc nevű, a ki dicsértetik; p. 460. in Protoc Jerem. Volt-e ezután szünetlenül nem tudom; mert nincs szó rólok a protocullumban Gyarmat neve alatt.

1776-ban újra volt valaki praeceptor, a ki

1777-ben visszament Patakra p. 570.

1777-ben jött Buzik Gábor a ki más esztendőben is marasztatott, de nem maradt; mert Kis-Arba ment rektornak; p. 583.

1778-ban jött Ónodi György egy esztendeig; p. 621.

1779-ben Kocsis György, esztendő mulva visszament Patakra p. 642.

1780-ban. Tályai Márton jött, ez is úgy tett p. 663.

1781-ben jött Árkai Sámuel, lakott egy esztendeig; p. 669.

1782-ben jött Aszalai István, a ki más esztendőre nagyari rektornak ajánlotta magát; p. 672.

1783-ban jött Nyilas Sámuel; p. 689.

1785 s 1786-ról nincs szó; p. 712. 723.

1787-ben jött Bihari János, esztendő mulva Patakra visszament; p. 745.

1788-ban jött Handsovszki János, ez is visszament; p. 750.

1789-ben jött Vitányi György; p. 756.

1790-ben jött Balla János; p. 776.

1791—1794-ig inclusive ki jött: nem tudatik.

1795-ben jött Tarcali József; p. 828. Prot. Jer. Ez is esztendőre visszament Patakra.

1796—1800-ig silet.

1801-ben jött Mikola Ábrahám, a ki esztendőre kisari rektorrá lett.

1802-ben jött Fűzi János; p. 268. in Protoc. Tarcali.

1809-ben Dobos István; p. 273. Prot. Tarcali.

1810 s 1811-ben Szarvas József, lásd egyházlátogatási E. jk.

1812-ben Beregszászi József, l. u. ott.

1813-ban Praeceptor Kovács János illő szorgalmatossággal tanít, marad l. u. ott. 1814-ben a visitatio által szorgalom és előkészületre inti. L. u. o. 1816-ban szintén marasztotta a visitatio a midőn a superintendia végzése szerint „a didactrumot duplumba fizetni“ parancsolja, s a fizetés javítás kérvényezésére utasítja a gyarmati praesbiteriumhoz. L. u. ott.

1817-ben hozatott Toronyai Ferenc. L. u. o.

1818-ban Szőke János. L. u. o.

1820-ban Szakács Ábrahám szorgalmas és hasznos tanító, a kollegiumba vissza ment. L. u. ott.

1821-ben Gönci Sámuel l. u. ott.

1822-ban Gacsályi Pál nagy kedvességben van. L. F. jk. 11. l.

1823-ban Szakál György vissza vágy Patakra diáknak 32. l.

1824-ben Kassai György. F. jk. 40. lap.

1825-ben Ráski István. F. jk. 51. lap.

1827-ben Ferenci István, promotioért esedezik. L. u. ott.

1828-ban Prágai István. L. u. F. jk. 66. lap.

1829-ben Széles Baniamin. F. jk. 79. lap.

Szatmárt és Németit kivéven, az egész traktusban ezen ekklezsiában vagynak legtöbb reformátusok. Mert van itt lélekszám 1640, ágyszám 330 (t. i. 1809-ben). Oskolája sokszor meglehetősen van, melybe esett meg, hogy poësis is taníttatott. Praeceptor is van a rektor mellett ma is (1809). Szép dicséretére szolgál ezen ekklezsiának, hogy a tatárfutástól fogva, és így szinte száz esztendőtől óta csak nyolcadik predikátora van. Papjokat örökké tisztelik és dicsérik minden kifogás nélkül*).

*) F. Gyarmaton ez évben a lelkek száma volt 2166, iskolások száma összesen 221. Egyházi épületei a legjobb rendben vannak, kivéven a paplakot, mely jövő tavasszal újból fog építtetni, s hozzá az anyagok be is vannak szereztve. Egy három éves fi-, s egy állandó

A szatmári egyházmegye levéltárában levő eredeti kéziratból közli:

KISS KÁLMÁN.

Könyvismertetés.

Beküldetett: Protestáns főiskoláink és a tanszabadság. Irta Imre Sándor tanár. Debrecen. Telegdi K. Lajos bizománya. 1868.

Imre Sándor tanár az iskolai reform-irodalom ügyében már különben is jó névvel bír, s ezen újabb műve érdeme szerint kedvezően van ismertetve, jövő szállitmányunkban tüzetesebben fogunk hozzá szólni. E korszerű munkát ajánljuk a tan körök teljes figyelmébe.

Beküldetett: Népiskolai könyvtár. Szerkeszti Molnár Aladár, a m. tud. akadémia I. tagja. I. évi folyam I. füzet. Téli esték. Pest. Kiadja Osterlamm Károly.

E munka címlapjára oly fényes nevek vannak, mint dolgozó társak nevei elősorolva, hogy azok bármely más irodalmi vállalat sikerét is biztosíthatnák. De nézetünk szerint e vállalat minden célszerűsége dacára sem fog addig legalább úgy, mint óhajtanók sikerülni, míg a község-könyvtárak felállítása felül komolyan s tüzetesen gondoskodva nem lesz. Ha ez előbb nem jutott eszünkbe sem, de már 1850-ben kelle vala a nemzet vezéreinek a község-könyvtárak felállítása által a nép szelleme irányzására vigasztalólag, emelőleg, képzőleg befolyjni. A „Sárospataki Füzetek“ fel is említették a multban annak eleven szükségét. De korunkban sem látszik ezen utolsó, de legbiztosabb életalap a „népnek képzése minden áron“ oly érdekek birni, a minővel jövőnk érdekében birnia kellene. Magyar hazánkat többé nem a fegyver dicsősége, hanem népének képzettsége menthetendi meg. Ez az a legbiztosabb Palladium.

leánytanító által vezetett iskolája a szatmári s németi szintén jól vezetett s felszerelt iskolákkal minden tekintetben kiállja a versenyt. Ifjú lelkésze t. Illyés István ur jelenleg egyházmegyei aljegyzői hivatalt visel.

K. K.

Beküldetett: Buda halála. Szomorujáték. 5 felvonásban. Vajda Pétertől. Közrebocsátá Zsilinszky Mihály. Pest. Kilián György bizománya.

Vajda Péter kedves irodalmi szelleme, tiszta szabatos irálya, nyomós gondolkozása, életmeleg érzelme mindnyájunk előtt ismeretes, s helye irodalmunkban kipótolva nincs, és tekintve Vajda Péter szelleme eredetiségét, azt kell hinnünk, hogy fájdalom, még igen sokáig kell utódjára várakoznunk. Jelen szomorujáték mintegy opus posthumum. Ugylátszik, szerző maga sem akará közrebocsátani ezen alakjában.

A mű ugyanis egészen aristotelikus formába vagyön öntve, s a mi korlátlan szenvedélyü őseink alig tudnak mozogni a klasszikus forma szűk korlátai között.

Ugy vagyok meggyőződve, hogy azon ösztönszerű világetélet-áramlat, melyet a népvándorlás képvisel, rokonszenvesebb formákra talált volna az eleven, csapongó, szabad romantikai rendszerben. Attila nekem ne beszéljen, ő villogtassa Hadur kardját, görbessze mint Isten büntető ostora a világot lábai alá. Így érteni fogom őt, mert így ismeri őt a történelem.

Nem hiszem azt, hogy a klasszikai forma mindenre alkalmas volna, a középkor zavaros eseményeinek előadására annál kevésbé; mivel az maga még egy oly öntudatlan életmozgás, mely feltisztulási egyes mozzanataihoz a tudományok vándorlása s keletről átköltözése után jutott el.

De van e műben egy szép gondolat, mely a mű vezéreszméje is: hogy t. i. őseink két nagy elv befolyása alatt huzódtak át a földön, s mind a kettőt egyenlően vallásuk tárgyává tették, mind a kettőnek egyenlően papságot szenteltek, hogy ezek lennének ugyanazon elveknek élő közlönyei, személyes képviselői. E két elv: a béke és a háboru, és kettős papság a bék-urok és a hadurok. E két elv e kettős papságban mint országos párt küzdött egymással, s egyik a másik hátranyomásával uralkodásra törekedett. Hiveket toborzottak össze magok körül s a fejedelmi család tagjai is a küzdelem körébe vonattak. Budát megnyeré a békepárt, s az a nemzeti élet belső szervezésére s kifejtésére törekedett. Egy önmagát korlátozó erő. A másiknak gát vala minden határ, bukás vala minden nyugalom, mindig kifelé törekedett, a nélkül, hogy belső életcentrumát megalapította volna, s így magát biztosította volna. Villám akart lenni, szabad, korlátlan, nem gondolta meg, hogy a villám hatalma

ugyan rendítő, de élete pillanatokra vagyon számítva. Ily világ-tűzagnak eldurranását látta a világ a marathoni, katalóni és waterlooi mezőkön.

E műben mérkőzik e két elv a két pártban; a békepárt elesik, s ez van Buda halálával tragice jelölve.

E mű a forma dacára érdekes olvasmány fog maradni.

Beküldetett: Elégiák, kis fiamhoz. Irta Majthényi Flóra. Pest. 1868.

Szerzőnő kéri olvasóit, hogy e kis füzetben ne keressenek költészetet. Szerintünk nincs magasztosabb költészet a földön az igaz anyai érzelemnél. Isten teremtfői tevékenységét a világban az anya által végezi, s így a költészetek legmagasbikát a teremtés folytatását, s így nincs többé arra szükség, hogy a nő a képzelet szárnyaira emelkedjék, csak írja le hiven az anyaiság szent érzelmeit, és mi homeroszi remekeknek fogunk birtokába jutni. Ezen érzelem még kimerítve nincs, s érdeke örökké biztos. Ajánljuk az olvasó közönség figyelmébe ezen füzetkét.

Beküldetett: Titi Livi ab Urbe condita Liber 1. Magyarázta Szénássy Sándor, gimnásiumi tanár. Pest. Osterlamm Károly tulajdona. 1867.

A magyarázat a latin nyelv mai hanyatlásában valóban nagy szolgálatot tesz, és erre való különös tekintettel van szerkesztve, és komoly szükségét fedez. Hiszszük, az illető tankörök e könyvet készséggel karolandják fel.

Egy szóban ugyan megütköztünk, de az a könyv érdeméből mitsem von le, az t. i. hogy „Livius“ név genitivusát négyszer egymásután Livi-nek mondja, holott az előszóban a nominativust maga is így írja ki „Livius“, de ekkor már a genitivus „Livii“ leend.

 Kérelem. Teljes tisztelettel felkéretnek a „Sárospataki Füzetek“ azon megrendelői, kik még a mult évi illeték lefizetésével hátramaradtak, ezen irodalmi vállalat iránti részvételből a hátralék teljes lefizetésére.

T a r t a l o m :

	Lap.
A francia forradalom. Perlaki Sándor.	97
Lykurg és Solon törvényszerzése. Fábián Mihály.	109
Igénytelen nézetek a hit köréhez tartozó igazságok megítélésében. Nagy József.	122
Közlés az A. K. Z. 1833. 190—193. számaiból. Közlő Pazar István.	131
Nagy Athanasius élete, s különösen az áriánizmus elleni küz- delme. Réthy Pál.	162
Az ágostai és helvét krisztológia különsege és kritikája. Dr. H. J.	183
Kisérletek a vallási bölcsелеmből (Religionsphilosophie), adalékul a vallások történetéhez. Zombori Gedő.	198
Tárca. Adatok a jezsuiták történelméhez. Dr. H. J.	206
— A Peremartonban 1736. július 29. tartott ref. egyházkerületi gyűlésének jegyzőkönyve. Liszkay József.	216
— A tiszáninneri helvét hitvallásu egyházkerület véleménye az 1848. XX. t. c. 3. és 4. §-ai folytán teendő törvényho- zási intézkedésre nézve.	221
— Észlelések a tan- és énekügy felett. Egy puritán.	227
— Kossuth Lajos a közoktatásról.	236
— Széles András feljegyzései a szathmári ref. egyházmegye egy- házközsegei történetére vonatkozólag. Kiss Kálmán.	240
— Könyvismertetés.	297

A

„SÁROSPATAKI FÜZETEK“

XII-dik FOLYAMA

ára, hatvan íven tiz szállítmányban:

Egész évre postán	6	frt. —	kr.
Félévre „	3	„ —	„
Háztól elvitetve egész évre	5	„ —	„
„ „ félévre	2	„	50 „

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

KIADJA

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET.

SZERKESZTI

Dr. HEISZLER JÓZSEF.

„A hol az Urnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság.”

2. Kor. 3. 17.

XII. Évfolyam. IV.—V. Szállítmány.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűivel.

1868.

A jogfilosófia álláspontja.

Hegeltől.

Egy tulajdonképeni compendiumnak tárgya valamely tudomány késznek tekintett köre és sajátága, talán itt-ott valamely csekély hozzáadás kivételével, főleg oly tartalom lényeges momentumai összeállítása és rendezése, mely régtől szintugy kétségbe nem vonatik és ismeretes, mint azon formának megvannak rég kicsinált szabályai és modorai. Egy filozófiai alaprajztól már talán azért sem várják e szabást, mert azt képzelik, hogy a mit a filozófia előterjeszt, oly egy-éji munka, mint Penelope szövete, mely mindennap elől kezdetik.

Mindenesetre az én alaprajzom legközelebb valamely közönséges compendiumtól azon methodus által tér el, mely benne a vezérlő. Hanem, hogy az egyik tárgyról a másikra haladás és a tudományos bizonyítás bölcseلمي módja, általában ezen spekulativ megismerési mód, lényegesen különbözik más megismerési módtól, az itt előre feltételek. Ily különbség szükségének belátása lehet az egyedül, mi a filozófiát azon szégyenletes hanyatlásból, melybe korunkban süllyedett, kiragadni képes lesz. Az előbbi logika, a meghatározás, felosztás és következtetés formái és szabályainak, melyek az értelmi megismerés szabályait foglalják magokba, elégtelenségét a spekulativ tudományra nézve megismerték ugyan, vagy inkább csak érezték mint megismerték, és aztán e szabályokat csak mint bilincseket elvetették, hogy a szívből, a fantáziából, az

esetleges szemlélethől önkényileg beszéljenek; és miután mégis reflexiói és gondolati viszonyoknak is kell beállani, öntudatlanul az egészen közönséges következtetés és okoskodás megvetett methodusában járnak el. Az én tárgyalásomban a mi körül a kérdés forog, az a tudomány, és a tudományban lényegesen kötve van a tartalom az alakhoz.

Lehet ugyan hallani azoktól, kik legalaposabban látszanak venni, hogy az alak valami külső és a dologra nézve közönyös, csak ez a fő; továbbá az író, különösen a filozófiai író működését abba helyezhetni, hogy igazságokat fedezzen fel, igazságokat mondjon, igazságokat és helyes fogalmakat terjesztszen. De ha megtekintjük, mint szokott e működés üzenni, úgy látjuk egyrészről, hogy ugyanazon ó-káposzta melegítettik mindig újra fel és osztatik ki mindenfelé, oly működés, melynek szintén meglesz érdeme az elmék művelése és ébresztése körül, noha inkább csak úgy tekintethetik, mint sokattevő feleslegesség, „mert megvan nekik Mózes, megvannak a próféták, hallgassanak azokra.“

Különösen sokszoros alkalom van az e mellett nyilatkozott hang és praetensió felett csodálkozni, tudniillik, mintha a világnak mégcsak az igazság ezen buzgó terjesztői hiányoztak volna, és mintha a felmelegített káposzta uj és nem-halott igazságokat hozna és különösen mindig „a mostani időben“ főleg fontolóra veendő lenne. Hanem másrészről látjuk, hogy a mi ily igazságokból az egyik oldalról kiadatik, az épen ilyesek által a másik oldalról kiszorittatik. A mi már az igazságok e tolongásában se ó, se uj ne legyen, hanem állandó, mint emelkedjék ki az ezen idomtalanul idestova menő elmélkedésekből, mint különböztesse meg és igazolja magát máskép, mint a tudomány által?

Egyébként is jog, erkölcsiség, állam felett az igazság épen oly igen régi, mint nyíltan előadott és ismeretes a nyilvános törvényekben, a nyilvános morálban, és a religióban. Mire van ez igazságnak tovább szüksége, amennyiben a gondolkodó szellem azt ezen legközelebbi módon birni nem elégszik meg, minthogy azt megis értse és a már önmagán észszerű tartalomnak az ész-

szerű alakot is megszerezze, minélfogva a szabad gondolkodás igazolva legyen, mely az advalevőnél, legyen az az állam vagy az emberek egyetértésének külső pozitív tekintélye, vagy a benső érzelem és szív tekintélye, vagy a szellem közvetlenül helyeslő tanubizonyysága által támogatva, meg nem áll, hanem magából indul ki, és éppen annálfogva követeli, hogy az igazsággal legbensejében tudja magát egyesülvé.

Az elfogulatlan kedély egyszerű magatartása az, hogy a nyilvánosan ismeretes igazsághoz bizalmas meggyőződéssel tartsa magát, és cselekvési módját és szilárd állását az életben ezen rendületlen alapra építse. Ez egyszerű magatartás ellen talán már azon ügyvélt nehézség támad, mint lehessen a végtelenül különböző véleményekből azt, a mi azokban az általánosan elismert és érvényes, megkülönböztetni és kitalálni; és ezen kétséget könnyen úgy vehetni, mint igazi és valóban komoly érdekeltséget a dolog iránt. De a kik e kétségnek fontosságot adnak, valósággal azon esetben vannak, hogy a fáktól nem látják az erdőt, és csak azon zavar és nehézség létezik, melyet önmagok csinálnak; sőt e zavaruk és nehézségök inkább annak bizonyysága, hogy ők más valamit akarnak, mint az általánosan elismertet és érvényest, mint a jogosnak és erkölcsinek lényegét. Mert ha igazán az a cél, és nem a vélemény és létel hiusága és különössége, úgy a lényegesen jogoshoz, tudniillik az erkölcsiség és az állam parancsaihoz tartanak magokat, és a szerint rendeznék be életöket. De a további nehézség azon oldalról jön, hogy az ember gondolkodik, és a gondolkodásban az ő szabadságát és az erkölcsiség alapját keresi. De e jog, bár minő magas, bár minő isteni, jogtalansággá ferdítették el, ha csak az ismertetik el gondolkodásnak, és ez csak akkor tudja magát szabadnak, amennyiben az általánosan elismerttől és érvényestől eltér és magának valami különöst tudott kitalálni.

Korunkban azon képzet, mintha a gondolkodás és a szellem szabadsága általában csak a nyilvánosan elismerttől eltérés, sőt irányában való ellenségeskedés által tanusitaná magát, legszilár-

rint az igaz kívülre legyen, és egyszersmind, mivel mégis észnek is kell benne lenni, az igaz csak problema. Ebben legyen pedig mindenkinek jogosultsága, sőt kötelezettsége a ki csak gondolkodik, hogy szinte neki fusson, de nem a bölcsek köve keresése végett, mert korunk bölcselkedése által a keresés megkiméltetik, és mindenki bizonyos, hogy úgy a mint áll, e kö hatalmában van. Megtörténik ugyan, hogy azok, kik az állam ezen valóságában élnek és benne tudatukat és akarataikat kielégítve találják, és ezek sokan vannak, többen mint vélik és tudják, mert tulajdonkép mind olyanok, — hogy tehát legalább azok, kik tudatosan bírják kielégítetésüket az államban, azon nekifutamodásokat és biztosításokat nevetik és azokat majd tréfásabb vagy komolyabb, mu-

figyelmeztet, hogy azok nem általánosak. A jogtörvények megállapítottak, emberektől származók. Ezekkel a benső szózat szükségképen összeütközésbe jöhet, vagy hozzájuk csatlakozhatnak. Az ember a meglevőnél nem áll meg, hanem azt állítja, hogy önmagában bírja annak mértékét a mi jogos: a külső autoritás kényszerűségének és hatalmának alája lehet vetve, de sohasem úgy, mint a természet szükségességének, mert benseje mindig megmondja nekie, mint kell lenni annak, és magában találja a fennállónak igazolását vagy tagadását. A természetben az a legfőbb igazság, hogy általában törvény van. A jog törvényeiben a dolog nem érvényes azért, mivel van, hanem mindenik azt követeli, hogy az ő saját kriteriumának megfelelően. Itt tehát ellenkezés lehetséges a között a mi van, és a között a minek lenni kell; a magán és magának, (az önleg és önmagára nézve) levő jog, mi változatlanul marad, és annak meghatározása önkényessége között, minek mint jognak kell érvénnyel birni. Ily szétválás és küzdelem csak a szellem terén találtatik, és mivel a szellem elsősége így vizsályra és boldogtalanságra látszik vezetni, annál fogva sokszor az élet önkényéből a természet szemléletéhez utasítatunk vissza, és hogy azon magunknak példát vegyünk. De épen az önleg és önmagára nézve levő jognak, és annak, a mit az önkény, mint jogot érvényesít, ezen ellentételeiben fekszik annak szükséglete, hogy a jogost alaposan megismerni tanuljuk. Az ő eszének kell a jogban az embernek eléje jönnie; tehát a jognak észszerűségét kell vizsgálnia, és ez a mi tudományunk dolga, ellentétben a positiv jurisprudenciával, melynek sokszor csak ellenmondásokkal van dolga. A

latságos vagy veszélyes, üres játéknak veszik. A reflexio és hiúság ama nyugtalan eljárása, valamint a fogadtatás és bánásmód, melyet tapasztal, külön úgy volna már, mely a maga módja szerint magában kifejlődik; de a filozófia az általában, a mely azon eljárás által különféle megvettetésbe és rossz hitelbe jutott. A megvettetések legrosszabbika az, hogy a mint mondtam, mindenki, úgy a mint áll, meg van győződve, hogy a filozófiát általában ismeri és azt elítélni képes. Semmi más művészet és tudomány iránt nem mutatnak ezen utolsó megvetés, mikép valaki azt vélné, hogy annak egyenesen birtokában van.

Valóban a mit az újabb idő filozófiájától az államról a legnagyobb praetensióval elmondani hallottunk, mindenkit, kinek kedve van hozzászólni, azon meggyőződésre jogosít fel, hogy éppen olyast tud egyenesen magából csinálni, és azzal magának azon bizonyítványt adhatja, hogy a filozófiát bírja. Egyébként is a magát úgynevező filozófia azt világosan kimondotta, hogy magát az igazat nem lehet megismerni, hanem hogy igaz az, a mit az erkölcsi tárgyak felett, különösen állam, kormány, alkotmány felett mindenki az ő szívéből, kedélyéből és lelkesedettséggel

jelen világnak ehhez még sürgetősb szüksége van, mert régi időkben megvolt még a fennálló törvények iránt a tisztelet és tekintet: de most a kor műveltsége más fordulatot vett, és a gondolat állott mind annak élére, a minek érvénnyel birni kell. Theóriák lépnek fel a meglevővel szemközt és úgy akarnak mutatkozni, mint önleg és önmagukra nézve helyesek és szükségesek. Most már különösebb szükséglet lesz az, hogy a jog gondolatait megismerjük és megértjük. Miután a gondolat a lényeges formához felemelkedett, szükséges a jogot is mint gondolatot megfogni törekednünk. Ez esetleges véleményeknek látszik ajtót és kaput nyitni, ha a gondolatnak kell a jog fölé jönni; de az igazi gondolat nem vélemény a dolog felett, hanem a dolognak magának fogalma. A dolog fogalma nincsen nekünk a természetből. Minden embernek vannak ujjai, lehet ecete és festéke, de azért még nem festész. Éppen úgy van a gondolkodással. A jog gondolata nem talán az, a mi mindenkinek első kézből van, hanem a helyes gondolkodás a dolog ismerete és megismerése, és ennél fogva a mi megismerésünknek tudományosnak kell lennie.

ből felemelkedtet. Mi nem mondatott arról minden, különösen az ifjuságnak szájaize szerint? Az ifjuság hallgatott is reá. A z ö v é i -
nek ál o m b a n a d j a, ez a tudományra alkalmaztatott, és az-
zal minden alvó az ö v é i h e z s z á m i t o t t a m a g á t; a m i t i g y a f o -
galmak álmában kapott, a szerinti áru is volt. Ezen csekélyességnek,
mely magát filozófálásnak nevezi, seregvezetője Fries*) nem szé-
gyenlette egy ünnepélyes, elhírhedett nyilvános alkalommal egy
beszédben az állam és alkotmány tárgyáról ily felfogást adni:
„azon népben, a melyben valódi közszellem uralkodik, a közérde-
kek minden ügyének alólról a népből jönne az élete, a
nép képeztetésének és a népszerű szolgáltatnak minden egyes mun-
kájára eleven tanúságok adnák magukat, a barátság szent
láncá által megtörhetlenül egyesítve“, és ilyeseket. Ez e cse-
kélyesség főértelme, hogy a tudományt, a helyett hogy a gondo-
lat és a fogalom kifejlődésére helyezné, inkább a közvetlen észre-
vételre és az esetleges képzeletre állítja, épen úgy magában az er-
kölcöknek gazdag szervezetét, a mi az állam, az ő észszerűsége
architektonikáját, mely a nyilvános élet köreinek meghatározott
megkülönböztetése és azok jogosultsága által, és azon mérték szí-
gorúsága által, melyben minden oszlop, iv és támasz magát tartja,
az egésznek erejét tagjai öszhangzatosságából eszközli, — ezen
kiképzett épületet „a sziv, a barátság és lelkesedés“ pépjébe ösz-
szeolvasztja. A minő Epicur szerint a világ átalában, akképen az
ugyan nincs, de úgy kellene az erkölcsi világnak az ily felfogás
szerint, a vélemény és önkény subjectiv esetlegességének átadni.
Azon egyszerű háziszserrel, hogy az é r z e l e m r e állittassék az,
a mi az észnek és az ő értelmének és pedig több ezer éves mun-
kája, megvan igenis a gondoló fogalomtól vezetett észbelátás és
megismerés fáradsága kimélve. Mephistopheles Göthével, — jó te-
kintély — erről körülbelől azt mondja, a mit másutt is idéztem:

„Vess meg csak eszt és vess meg tudományt,

Az ember legfőbb adományit —

*) Tudománya felületességéről másutt bizonyítványt adtam; l. Wissenschaft der Logik.

Ugy az ördögnek adtad magad
És el kell süllyedned.“

Közvetlenül közel fekszik az, hogy az ily nézet az á h i t a t o s s á g alakzatát is felveszi; mert mi minden az, a mivel e működés magát autorizálni nem törekedett! Az istenesség és bibliával pedig a legfőbb jogosultságot vélte magának megadni, hogy az erkölcsi rendet és a törvények tárgyilagosságát megvesse. Mert igen, az á hitatosság is az, a mi a világban egy szervezetes országgá szétterjesztett igazságot az érzélem egyszerűbb szemléletévé beburkolja. De amennyiben igazi féle, az ezen régióknak sajátos alakját elhagyja, mielőtt a bensőből a kifejlődésnek és az eszme kinyilatkoztatott gazdagságának napfényére lép, magával hozza az ő benső isteni szolgálatából a tiszteletet a magán és magának levő, az érzélem subjectiv alakján felülemelkedett igazság és törvények iránt.

A hibás lelkiismeret azon különös formáját lehet e mellett megjegyezni, mely az ékesszólás azon modorában nyilvánul, a melyhez ama csekélyesség felfuvalkodik; és pedig legközelebb, hogy a hol legszellemteleg, ott legtöbbet beszél a szellemről, hol legholtabban és szárazabban szól, e szót élet és életbeléptetni, hol az üres kevélység legnagyobb önzését árulja el, ott veszi e szót nép a legtöbbször szájába. A sajátlagos megismertető jel pedig, melyet homlokán hordoz, a törvény iránti gyűlölet. Hogy jog és erkölcsiség, és a jognak s erkölcsinek világa magát a gondolat által fogja meg, gondolatok által adja magának az észszerűség alakját, tudniillik általánosságot és meghatározottságot, ez, a törvény az, a mit azon érzélem, mely tetzését fenntartja magának, a mit azon lelkiismeret, mely a jogost a szubjektív meggyőződésbe helyezi, méltán mint a nékie legelleneséesebbet úgy tekint. A jogosnak mint kötelességnek és mint törvénynek alakját ő úgy érzi, mint holt, hideg betűt és mint bilincset; mert benne nem ismer önmagára és benne ennél fogva magát nem ismeri szabadnak, mert a törvény a dolog okossága és ez az érzélemnek nem engedi meg, hogy magát saját par-

tikuláritásán melengesse. Azért a törvény kiváltképen azon schiboleth, melyen az ugynevezett nép hamis barátjai és testvérei elválnak.

Miután már az önkény rabulistikussága a filozófia nevét elfoglalta és nagy közönséget birt azon véleményre, mintha ilyféle működés filozófiai volna, így csaknem szégyenné vált az állam természete felett még bölcselmileg szólni; és juridikus embereknek nem lehet rossz néven venni, ha türelmetlenek lesznek, mihelyt az állam filozófiai tudományáról hallanak beszélni. Még kevésbbé csodálható, ha a kormányok fegyelmöket végre az ily bölcselkedésre fordították, minthogy különben is nálunk a filozófia nem gyakoroltatik, mikép a görögöknél mint privát művészet, hanem nyilvános, a közönséget érintő létezése különösen, vagy egyedül az állam szolgálatában van. Ha a kormányok az e szakra hívott tudósainak azon bizalmat tanusították, hogy a filozófia kiképzése és tartalmára nézve magukat egészen reájok hagyják, — hacsak ez itt ott, ha úgy akarjuk, nem annyira bizalom, mint maga a tudomány iránti közönyösség nem lett volna, és annak tanítási hivatala csak tradícióból tartatott fenn (— mikép, amennyire én tudom, Franciaországban a metafisika tanszékeit megszüntették) — ugy nekik azon bizalom sokszor rosszul viszonztatott, vagy a hol, a másik esetben, közönyösséget akartak látni, ott az eredményt, az alapos ismeret kiveszését, úgy kellene nézni, mint a közönyösség bünhődését. A felületesség legközelebb ugyan talán legösszeférhetőbbnek látszik, legalább a külső renddel és nyugalommal, mivel nem jut oda, hogy a dolgok lényegét érintse, vagy csak sejtse is, ennél fogva legalább rendőrileg semmi sem volna ellene, hacsak az állam még a mélyebb műveltség és belátás szükségét magában nem foglalná s ennek kielégítését a tudománytól nem követelné. De a felületesség az erkölcsi, a jog, a kötelességre nézve általában önként azon elvekhez vezet, melyek e körben a csekélyest teszik, a sophisták principiumaira, melyeket Plátóból oly határozottan megismerünk, azon principiumokra, melyek azt, a mi jog, a szubjektív célokra és véleményekre, a szub-

jektív érzelemre és a pártikuláris meggyőződésre állítják, azon principiumokra, melyekből a belső erkölcsiség és a becsületes lelkiismeretnek, a szeretet és magános személyek közötti jognak megrontása épen úgy következik, mint a nyilvános rend és az államtörvények felforgatása. Azon jelentőséget, melyet ilyes tüneményeknek a kormányokra nézve nyerni kell, nem utasíthatni vissza talán azon cím által, mely magára az adott bizalomra és a hivatal tekintélyére támaszkodnék, hogy az államtól követelje, miszerint az azt, a mi a tettek szubstanciális forrását, az általános elveket megrontja, és még ennek dacára is, mintha ennek úgy kellene lenni, megengedje és működni hagyja. Kinek Isten hivatalt ad, annak ad ésszt is, ez régi tréfa, melyet korunkban csak nem akarnak komolyan venni.

A bölcselkedés neme és módja fontosságában, mely a körülmények által a kormányoknál megújított, nem lehet a védelem és előmozdítás momentumát félreismerni, melyre a filozófia tanulmánya sok más oldalról szorulni látszik. Mert ha a pozitív tudományok, úgy a religiói épületesség és más határozatlan irodalom szakából való oly sok termékekben olvassuk, mikép azokban a filozófia ellen nemcsak az előbb említett megvetés tanusíttatik, hogy olyanok, kik egyszersmind megmutatják, hogy a gondolképzésben teljesen hátravannak és a filozófia nekik valami teljesen idegen, mégis vele úgy bánnak, mintha rajta túlvolnának, — hanem mikép ott a filozófia ellen kikelnek, és tartalmát, Istennek, a fizikai és szellemi természetnek megértő megismerését, az igazság megismerését, ostoba sőt bűnös bitorlásnak nyilatkoztatják, mikép az ésszt és ismét az ésszt és végtelen ismétlésben az ésszt vádolják, lealacsonyítják és kárhoztatják, — vagy mikép legalább tudtul adják, mennyire kényelmetlenek a tudományosságot követelő működés nagy részénél a fogalom mégis elutasíthatlan igényei, — ha mondom, ilyes tünemények vannak előttünk, csaknem hajlandók vagyunk befogadni a gondolatot, hogy ezen oldalról a tradíció már nem tartatik tiszteletben és nem lenne elégséges

a bölcseleti tanulmányoknak a türelmet és nyilvános lételt biztosítani*).

A korunkban divatozó deklamációk és bitorlások a filozófia ellen, azon különös látványt szolgáltatják, hogy ama csekélyesség-nél fogva, melyhez e tudomány lesüllyesztetett, egyrésről igazuk van, és másrésről önmaguk is ezen elemben gyökereznek, mely ellen háladatlanul irányozva vannak. Mert miután azon magát úgy nevező filozofálás az igazság megismerését bódult kísérletnek nyilatkoztatta, mint Róma császári despotismusa nemességet és rabszolgákat, erényt és bünt, becsületet és becstelenséget, ismeretet és tudatlanságot egyenlővé tett, úgy ez minden gondolatokat és tárgyakat nivellirozott, úgy hogy az igaznak fogalmai, az erkölcsinek törvényei is többé semmi egyebek, mint vélemények és egyéni meggyőződések, és a legvétkesebb elvek mint meggyőződések ama törvényekkel hasonló méltóságba helyeztetnek, és hogy épen úgy, minden még oly silány és partikuláris tárgyak és még oly szalma-materiák egyenlő méltóságba helyeztetnek azzal, a mi minden gondolkodó emberek érdekét és az erkölcsi világ kötelekeit teszi.

Azért szerencsének tartandó a tudományra nézve, — valóban ez a dolog szükségessége, — hogy ama filozofálás, mely mint iskolabölcselet magában tovább fonódhatott, a valósággal közelebb viszonyba jött, melyben a jog és köteleességek elvei komolyan vétetnek, és a mely ezek tudatának nappalában él,

*) Ily nézetek jutottak Müller János levele (művei VIII. kötet 56. l.) olvasásánál eszembe, hol Róma 1803. évi állapotjáról, midőn e város francia uralom alatt állott, többek között ez mondatik: „Kérdezettvén, minő állapotban vannak a nyilvános tanintézetek, egy tanár ezt felelte: on les tolère comme les bordels.“ Az ugynevezett észtant t. i. a logikát még ajánltatni is hallhatjuk, mintegy azon meggyőződéssel, hogy azzal, mint száraz és terméketlen tudománynyal különben is már vagy nem foglalkoznak, vagy ha ez imitt amott történik is, benne csak tartalom nélküli, tehát semmit sem adó és semmit el nem rontó formulákat kapnak, hogy tehát az ajánlás semmi esetre nem fog ártani valamint nem is használni.

és hogy ennél fogva nyilvános szakadásra került. Épen a filozófia e helyzete a valósághoz az, a mit a félreértések érnek, és ezzel visszatérek ahhoz, a mit előbb megjegyeztem, hogy a filozófia, mivel az észszerűnek alapos megismerése, épen azért a jelennek és valóságnak megfogása, nem pedig valami túllelvőnek, minek Isten tudja hol kellene lenni, vagy a miről igenis megtudjuk mondani hol van, t. i. valamely egyoldalú, üres okoskodás tévedésében. Jogfilosófiámban megjegyeztem, hogy a platói res publica, mely mint üres ideál vált példabeszéddé, maga sem fogott fel lényegileg egyebet, mint a görög erkölcsiség természetét, és hogy aztán az abba benyomuló mélyebb elv tudatában, mely rajta közvetlenül csak mint még ki nem elégitett sóvárgás és annál fogva csak mint romlás mutatkozhatott, Platónak épen e sóvárgásból kellett ellene a segítséget keresnie, de azt, melynek a magasságból kelle jönni, legközelebb csak azon erkölcsiség külső különös formájában kereshette, mely által ama romlást legyőzni gondolta, és a mi által annak mélyebb ösztönét a szabad végtelen személyiséget épen a legmélyebben sértette meg.

„A mi észszerűleg van az valósággal van, és a mi valósággal van, az észszerű*)“.

*) Ezen gyakran félreértett állításnak felvilágosításául ide iktatom Hegel saját értelmezését az ő filozófia-történelméből. Kinek ez sem elég, utasítom Gans-hoz és Fischer Kuno logikájához. „A mi valósággal van, az észleges. De tudnia kell, mi van ténylegesen valósággal; a közönséges életben minden valósággal van, de különbség van a jelenetes világ és a valóság között. A valóságnak is van külső létele, mely önkényt és esetlegességet mutat, mint a természetben fa, ház, növény összejönnek. A felület az erkölcsiségben, az emberek cselekvése sok rosszal bir, és itt sok jobban lehetne; mindig lesznek bűnös és romlott emberek, de az nem az eszme. Ha a szubstancia valóságát megismerjük, úgy a felületen, melyen a szenvedélyek tusakodnak, keresztül kell látnunk. Az időszerinti, a mulandó létezik ugyan és elég bajt okozhat; de mindamellett nem igazi valóság, oly kevésbé, mint az egyén partikularitása, vágyai, hajlamai.“

E meggyőződésben van minden elfogulatlan öntudat, mint a filozófia, és ebből indul ez ki épen úgy a szellemi universumnak mint a természetinek vizsgálatában. Ha a reflexió, az érzelem vagy akármely alakja az egyéni öntudatnak, a jelent valami hiúnak nézi, azon túl van, és azt jobban tudja, úgy hiuságban van, és mivel valósággal csak a jelenben bir, így maga is csak hiuság. Ha megfordítva az eszme annak vétetik, a mi csak egy ily eszme. ily képzet valamely véleményben, úgy ellenkezőleg a filozófia azon belátást adja, hogy semmi sincs valósággal mint az eszme. Az aztán a földolog, az időszerinti és mulandó tüneményben a lényegét, mely immanens, és az örökévalót, mely jelen van, megismerni. Mert az észszerű, mi synonym az eszmevel, midőn az ő valóságában egyszersmind a külső létezésbe lép, a formák, tünemények és alakzatok végtelen gazdagságában lép fel, és az ő magvát azon tarka héjjal vonja be, melyben az öntudat először telepedik meg; melyet a fogalom még csak áthat, hogy a benső üteret megtalálja és azt épen úgy érezze a külső alakulásokban ütni. De a végtelenül különféle viszonyok, melyek e külsőségben, a lényegnek beléjük tükörözése által képződnek, e végtelen anyag és ennek szabályozása nem tárgya a filozófiának. Azzal oly dolgokba keverednek, melyek nem illetik; attól megkimélheti magát, hogy a felett jó tanácsot adjon; Plató abban hagyhatta volna a dajkáknak ajánlani, hogy a gyermekekkel soha ne álljanak meg, mindig karon hintázzák, épen úgy Fichte az utlevéli rendőrség tökéletesítését egészen addig, mint mondák, konstruálni, hogy a gyanusakról ne csak a leírás legyen az utlevélben, hanem az arckép is bele legyen festve. Eféle előterjesztésekben a filozófiának már semmi nyoma sem látható, és ilyes túlbölcseiséget annál inkább elhagyhat, minthogy a tárgyak e végtelen sokasága felett épen a legliberálisabban kell magát mutatnia. Az által e tudomány azon gyűlöletből is, melyet a jobbandás hiusága sok körülményekre és institúciókra vet, — azon gyűlöletből, melyben a kisszerűség magának leginkább tetszik, mert csak az által jut önéhez, — legtávolabb fogja magát mutatni.

Igy tehát az én flosófiai értekezésén, amennyiben az állam-tudományt magában foglalja, semmi más ne legyen, mint kísérlet, az államot mint magában észszerűt megfogni és előadni. Mint flosófiai iratnak legtávolabb kell attól lennie, hogy oly államot konstruáljon, a mint annak lennie kell; a tanulság, mely benne fekehetik, nem mehet arra, hogy az államot tanítsa, mint kelljen lennie, hanem inkább, hogy mint kelljen azt az erkölcsi universumot megismerni.

Ἰδὸν Ρόδος, ἰδὸν καὶ τὸ πῖδγμα.

Hic Rhodus hic saltus.

Azt a mi van megérteni, a flosófia feladata, mert az, a mi van, az az ész. A mi az egyént illeti, az ugy is mindenik az ő korának fia; így a flosófiai is, az ő kora gondolatokban megfogva. Épen oly bódultság azt hinni, hogy valamely flosófia saját jelenvilágán túlmegy, mint azt, hogy valamely egyén túlugorja az ő korát, Rhoduson túlugorjék. Ha theóriája valóban túlmegyén rajta, ha oly világot épít magának, a mint annak lenni kellene, ugy az létezik ugyan, de csak az ő véleményben, — egy puha elemben, melybe tetszés szerint mindent beképezhetni.

Kevés változtatással ama mondás így hangzanék:

Itt van a rózsa, itt táncolj.

A mi az ész mint öntudatos szellem és az ész mint meglevő valóság között fekszik, a mi azon észet ettől elválasztja és ebben kielégítését találni nem engedi, az valamely abszaktumnak bilincse, mi nincs fogalomná felszabadítva. Az észet, mint a jelennek keresztjében levő rózsát megismerni, és annál fogva ebben gyönyörködni, ezen észszerű belátás azon kiengesztelődés a valósággal, melyet a flosófia azoknak nyújt, kik egyszer benső szükségét érezték a megértésnek, és hogy abban, a mi lényeges, épenugy megtartsák az egyéni szabadságot, valamint hogy az egyéni szabadsággal ne álljanak valami különös és esetlegesben, hanem abban, a mi önleg és önmagára nézve van.

Ez egyszersmind az, a mi annak konkretebb értelmét kifejezi,

mi fentebb elvontabban, mint az alak és a tartalom egy-
sége jeleltetett meg, mert az alak az ő legkonkretebb jelentő-
ségében az ész mint megértő megismerés, és a tartalom az
ész, mint szubstanciális lény az erkölcsi valamint a természeti va-
lóságnak; mindkettőnek tudatos azonossága a bölcselmi eszme. Az
egy nagy önfejűség, azon önfejűség, mely az embernek becsületére
válí, hogy a gondolkodásmódban semmit sem akar elismerni, a mi
a gondolat által nincs igazolva, és ez önfejűség az újabb kor jel-
leme, egyébként is a protestantizmus sajátos elve. A mit Luther
az érzelemben és a szellem tanubizonyságában mint hitet kezdett
meg, ugyanaz, a mit a tovább érett szellem a fogalomban
megérteni, és így magát feltalálni törekszik. Mint híres mondás
lett az, hogy fél filozófia Istentől elvezet, és ez ugyanazon félség,
mely a megismerést az igazság megközelítésébe helyezi, az
igazi filozófia pedig Istenhez vezet, épen úgy áll a dolog az ál-
lammal. A mint az ész nem elégszik meg a megközelítéssel, mint a
mely sem nem meleg, sem nem hideg, és azért kiokádtatik, épen
oly kevéssé elégszik meg a hideg kétségbeeséssel, mely megengedi
hogy ezen időszerintiségben ugyan roszul, vagy legfelebb közép-
szerűen megyen, de már benne semmi jobbat nem kaphatni és csak
azért békében kell lenni a valósággal; melegebb béke az vele, me-
lyet a megismerés szerez.

Hogy még azon tanításról, mint kelljen a világnak lenni,
egyet mondjak, ahoz a filozófia egyébként is mindig későn jön.
Mint a világnak a gondolata, mégcsak azon időben jelenik meg,
miután a valóság az ő képzése processusát bevégezte és megké-
szült. Ezt, a mit a fogalom tanít, épen úgy mutatja szükségkép a
történelem, hogy még csak a valóság érettségében jelenik meg az
ideális a reálisnak átellenében, és az ugyanazon világot, az ő lé-
nyegében megfogva, egy intellectuális ország alakjában építi fel.
Midőn a filozófia az ő szürke színeivel fest, akkor az élet egy
alakzata megvénült, és azt szürke színekkel nem lehet megifjítani,
hanem csak megismerni. Minerva baglya még csak a beálló alko-
nyattal kezdi meg repülését.

PERLAKY SÁNDOR.

Lykurg és Solon törvényszerzése.

II.

Solon törvényei.

Lykurg Spártában lett törvényszerzésével csaknem általában ellentétet képezett Solonnak Athenében való törvényszerzése; és minthogy e két köztársaság — Spárta és Athene — a görög történelemben főszerepet játszanak: érdekes foglalkozás, különböző államalkotmányukat egymásmellé állítani, és hiányaikat s előnyeiket egymás ellenében fontra vetni.

Athenében Kodrus halála után a királyi méltóság eltöröltetett, és a legfelsőbb hatalom élethossziglan választott személyre ruháztatott, ki Archon nevet viselt. Ilyen archon 13 uralkodott Athenben háromszáz évet meghaladó időszak alatt: mely időszakból semmi nevezetést sem tartott fenn a történelem az új köztársaságról. De a népuralom szelleme — mely az atheneiekben már Homér idejében megvolt — ezen időszak végén ismét feleszmélt. Az archonság élethossziglani tartóssága nekik még mindig a királyság előképe gyanánt tetszett, mire nézve eszközölül valószínűleg a kimult archonok nagy és állandó hatalmukkal való visszaélése szolgált: tehát az archonság idejét tíz évre tették. Fontos lépés a jövőre szabadságra! Mert az által, hogy minden tíz évben új uralkodót választott: megújítja a nép felségi tényét, minden tíz évben visszavette átadott hatalmát, hogy azt jónak találása szerint újból átruházza. Ez által mindig friss emlékekben maradt nála, mit az öröklő egyeduralkodók alattvalói utoljára egészen elfelejtettek: hogy a legfőbb hatalomnak forrása ő maga; hogy a fejedelem — a nemzetnek csak képviselője.

Az athenei nép az élethossziglan tartó archonságot 300 évig eltűrte maga felett: de a tíz éves archonságba már a 70-dik évben belefáradt. Ez egészen természetes volt: mert ez idő alatt az archonválasztás hétszer megújult; s ennél fogva felségi jogára hét-

szer emlékeztetett. A szabadság szellemének a második korszakban sokkal élénkebben kellett mozogni, sokkal gyorsabban fejlődni, mint az elsőben.

A tiz éves archonok között a hetedik egyszersmind utolsó is volt. A nép felségi jogát minden évben akarta élvezni, tapasztalván, hogy a hatalom átadása tiz évre is még mindig igen hosszú arra, hogy visszaélésre csábítson. Jövendőre tehát az archoni méltóság egy év tartamára szorítottatott, melynek lefolyása után új választás eszközöltetett. Sőt még tovább is mentek egy lépéssel. Minthogy a hatalomnak egy személy kezeiben tartása -- még oly rövid időre is, az egyeduralomhoz (monarchia) igen közel állott, tehát a hatalom kezelését meggyengítették akképen, hogy azt megosztották kilenc archon között, kik egyszerre kormányoztak.

E kilenc archon közül három a többi hat felett elsőséggel bírt. Az első archon Eponymos néven neveztetve, vitte az elnökséget a gyűléseken; ennek neve állott a hivatalos okmányokon; róla neveztek az esztendő. A második Basileüs-nek neveztetett, ki a vallás felett őrködött, és az istenítiszteletről gondoskodott. Ez a régibb időkből maradt át, midőn az istenítisztelet feletti felvigyázás a királyságnak lényeges munkája volt. A harmadik Polemarch a hadsereg vezére volt. A többiek -- hatan -- Thesmoteteknek neveztettek, minthogy az alkotmányt megőrizni és a törvényeket fenntartani és értelmezni volt tisztök.

Az archonok a legelőkelőbb családokból választattak, és csak a későbbi időben emelkedtek ezen méltóságra a népből némelyek. Az alkotmány tehát sokkal közelebb volt az arisztokraciához, mint a népkormányzáshoz; és ez utóbbi még ezzel nem igen sokat nyert.

A rendtartásnak, hogy minden esztendőben 9 új archont választottak, azon jó oldala mellett, hogy t. i. a legfőbb hatalommal való visszaélést ellenőrizte, volt igen rossz is: mely abban állott, hogy a pártoskodást az államban előidézte. Mert ez által sok polgár lett az államban, ki a legfőbb hatalmat kezelte, és ismét le-

tette: és az ilyenek méltóságuknak letevésével nem mindnyájan tudták letenni ezen méltóságnak érzetét is, az uralkodásban való gyönyörködési hajlamot, melyet megizlelni kezdtettek. Tehát, kívánván ismét urrá lenni, a mik voltak, pártot szereztek magoknak, s a köztársaságban benső rázkódtatásokat támasztottak. Továbbá, az archonok gyors változása és nagyobb száma minden tekintélyes és gazdag athenei polgárban reményt gerjesztett archonságra jutni, a mely előbb, midőn e méltóság egy személyre ruháztatott, és attól is nem egyhamar vétetett el, kevésbbé ismeretes, vagy egészen ismeretlen volt. Eme remény végre türelmetlenséggé vált bennök, és a türelmetlenség veszélyes ármánykodásokra ragadta őket. Mindkét rész tehát, úgy azok, kik már archonok voltak, mint azok, kik azzá lenni vágyakoztak: a polgári nyugalomra nézve egyformán veszélyesek lőnek.

A legroszabb volt ebben, hogy a felsőségi hatalom, többek közti megosztás és rövid tartamúsága által megerőtlenített. Hiányzott ennél fogva az erős kar a pártoskodások fékezésére és a lázongók zabolántartására. Hatalmas és vakmerő polgárok zavarba döntötték az államot, és függetlenségre törekedtek.

Végre hogy ezen nyugtalanságoknak elejét vegyék, egy feddhetetlen és általánosan becsült polgárt megbíztak a törvényeknek rendbehozásával és kijavításával: melyek eddigelé csak hiányos mondákban (traditiók) állottak. Drákó volt eme köztiszteletű polgár, egy emberi érzés nélküli ember, ki az emberi természetről semmi jót fel nem tételezett; minden miveleteket csupán tulajdon homályos lelkének sötét tükörében látott, és az emberiség gyengeségei iránt egészen kiméletlen volt; egy rossz bölcselő, és még rosszabb emberismerő fásult szívvel, korlátolt elmével és előítéleteiben való makacssággal. Ilyen ember alkalmas a törvények végrehajtására, de hogy azokat készítsen, alkosson, erre nézve az atheneiek rosszabb választást nem tehettek!

Drákó törvényeiből kevés maradt fenn számunkra: de e kevésből is megismerhetni az embert és törvényeinek szellemét. Hallállal büntetett ő minden vétséget különbség nélkül — a dologta-

lanságot, mint a gyilkosságot; egy káposztafejnek vagy egy juh-nak tolvajlását, mint a felségsértést és gyujtogatást. Midőn ennélfogva kérdezték, hogy miért bünteti épen oly szigoruan a csekély kihágásokat, mint a legnagyobb vétkeket, ez volt rá felelete: „A legkisebb vétségek halálra méltók; a nagyobbakra nézve nem tudok semmi más büntetést, mint a halált: ezért kell mind a ketőre egyformán alkalmaznom.”

Drákó törvényei kezdetleges kísérlet az emberi társadalom kormányzása érdekében. Ijesztés az egyedüli eszköz, a mely által működik. Csak az elkövetett roszt bünteti, de azt nem akadályozza; arra nem is gondol, hogy annak forrásait elfojtsa, és az embereket jobbitsa. Pedig egy embert, az élők közül kitörülni, mivel valami roszt tett, épen annyi, mint egy fát kivágni, azért, hogy gyümölcsei közül egy férges.

Törvényei kétszeresen megvetendők, mivel nemcsak egyedül az emberiségi érzet és jogok ellen voltak; hanem mivel a mellett a népet is — melynek adaték — legkevésbbé sem vette tekintetbe. Ha volt nép a világon, képtelen eme törvényeknél fogva felvirágozni, az athenei volt épen az. A Pharaók rabszolgái végre valószínűleg beletalálták volna magokat, de miképen hajthatták volna magokat ilyen járom alá az atheneiek!

S alig állottak érvényben félszázadon át, midőn rájuk egyszerűsmind a változhatlan törvények szerénytelen címe ruháztaték.

Drákó tehát megbizását igen rosztul teljesítette, és a helyett, hogy használtak volna, inkább ártottak törvényei. Nevezetesen, mivel azokat megtartani nem lehetett; és mások meg mindjárt nem lettek, mikkel helyök pótoltatott volna; ez épen annyi volt, mintha Adhenének semmi törvénye nem lett volna; és a legszomorítóbb fejetlenség harapódzott el.

Az athenei nép állapota akkor a legszánandóbb volt. A nép egyik osztálya birtokolt mindent, a másik ellenben semmit sem. A gazdagok elnyomták és a legkegyetlenebbül zsarolták a szegényeket. A szükség kényszeríté a szegény polgárokat a gazdagoknál keresni menedéket; épen azon nadályoknál, kik verőket ki-

szívták volt, azonban irgalomnélküli segélyt találtak nálok. A felvett összegekért iszonyu kamatokat kellett fizetniök; és ha a határidőt meg nem tartották: földbirtokaikat hitelezőik azonnal elfoglalták. És miután többé nem volt a mit odaadhattak volna, és mégis élniök kellett: annyira jutottak, hogy tulajdon gyermekeiket mint rabszolgákat adták el; és végre midőn ezen utolsó forrást is kimerítették, tulajdon személyökre kölesnöztek; és alá kellett vetniök magokat annak, hogy hitelezőiktől mint rabszolgák eladassanak. Ezen irtóztató emberkereskedés ellen nem volt törvény Attikában, és misem korlátozta a gazdag polgárok kegyetlen birvágját.

Ily borzasztó volt Athene állapota! Hogy az állam el ne buk-jék, a javak ezen feldult súly-egyenét erőszakkal is helyre kellett állítani.

E célból a nép között három párt alakult. Az egyik, melyhez különösen a szegény polgárok sorakoztak, közuralkodást (demokrátiát) követelt; a földet egyenlő felosztását, mint ezt Lykurg Spártában tette. A másik, mely a gazdagokból állott, főrendi uralkodásért (aristokrátiáért) küzdött. A harmadik e két államformát egyesítve szerette volna; és ellenszegült a másik kettőnek, hogy szándékát egyik se vihesse keresztül.

Ezen küzdelemnek békés módoni elintézéséhez legkisebb remény sem lehetett különben, ha csak egy ember nem találkozna, kinek mind a három párt egyformán alávetvén magát, elismerné felettök való ítélőbiroul.

Szerencsére találkozott egy ilyen ember, és a köztársaság iránti érdemei, szelid tiszta jelleme, és bölcsességének hírneve már régen reáirányozták a nemzet szemeit. E férfiú Solon volt; királyi családból való mint Lykurg, mert Kodrus ősei közé tartozott. Solon atyja igen gazdag ember volt, de jótékony-ság által vagyonát megfogyasztá, úgy hogy az ifju Solonnak elsőbb éveiben a kereskedéshez kellett fogni. Az ezen életmódjával szükségképen együttjáró utazások, s ennek folytán a külföldi népekkel való érintkezés által gazdagítá szellemét, és lánglelke kifejllett az

idegen bölcekkel való társalgásban. Már korán ráadta magát a költészetre, és az ügyesség, melyre abban jutott, később igen kedvező előnyül szolgált neki, erkölcsi igazságokat és politikai szabályokat ezen tetsző ruhába öltöztetve, terjeszteti, — szíve fogékony volt öröme és szeretetre; ifjúságának néhány gyengesége csak kiméletesebbé tette az emberiség iránt, és törvényeire a szelidség és gyöngédség bélyegét nyomták, mely azokat Drákó és Lykurg törvényeitől oly szépen megkülönbözteti.

Továbbá, ő még vitéz hadvezér volt, a köztársaságnak megszerezte birtokul Salamine szigetét, és még több más fontos hadiszolgálatokat tett. Akkor még a bölcsesség tanulmánya nem volt, mint most, különválasztva a politikai és hadiműködtetéstől, a bölcs volt a legjobb államférfi, a legderékabb hadvezér, a legbátrabb katona; bölcsessége magát a polgári élet minden műköriében kimutatta. Solon hírneve egész Görögországon át szertehangzott, és Peloponezus közügyeibe neki igen nagy befolyása volt.

Solon volt az egyetlen ember, ki Athenében minden párt előtt egyformán kedves volt. A gazdagok sokat reményltek tőle, mivel maga is vagyonos ember volt. A szegények biztak benne, mivel becsületes ember volt. Az értelmiségi osztály őt kívánta uralkodóul, mivel az egyeduralom legbiztosb eszköznek látszék a pártok elnyomására. Rokonai hasonlóképen őt kívánták, de azon önző számításból, hogy az uralkodást vele megoszthassák. Azonban Solon elutasította e tervet, mondván: „az egyeduralom szép lakhely, de nincs kijárása.“

Megelégedett azzal, hogy archonnak és törvényszerző-nek neveztesse; és ezen nagy hivatalt kénytelenségből vállalta el, csak polgártársai java iránti érdekből.

Az első, melylyel munkáját megkezdette, a híres rendelmény — Seisachteia (felmentés) nevezetű volt, mely által minden adósságok megszüntettek, és egyszersmind megparancsoltatott, hogy jövődre senki másnak személyére nem kölcsönözhet. E

rendelmény a tulajdonnak igenis erőszakos megtámadása volt, de az államnak legfőbb érdeke ezen erőszakos lépést szükségessé tette. A két rosز közül ez a kisebb vala, mert a nép azon osztálya, mely ez által vesztett, sokkal csekélyebb volt, mint az, mely általa szerencsés lőn.

Eme jótékony rendelmény által egyszerre lehárítá a nehéz terheket, melyek a szegény polgári osztályt évszázadok óta nyomták, a gazdagokat pedig nem tette szegénynyé, mert meghagyta nekik, a mijők volt; csupán az eszközt vevé el tőlők, hogy igazságtalanokká legyenek. És ezért épen oly kevés hálával találkozott a szegényeknél, mint a gazdagoknál. A szegények teljes egyenlő földfelosztásra számítottak, melyre nézve Spárta például szolgált, és zugolódtak ellene, hogy várákózásokat meghiusította. Felejtették, hogy a törvényhozó a gazdagoknak épen úgy mint a szegényeknek, igazságos tartozik lenni; és hogy a Lykurg-féle intézkedés épen azért nem méltó követésre, mivel méltánytalanságon alapul, melyet inkább eltávoztatni kellett.

A nép hálátlanságáról tanuskodik a törvényszerzőnek eme panasza: „Előbb mindenűnnen dicséretem özönlött körül, most meg mindenki ellenséges szemekkel tekint reám!”

Azonban nemsokára jótékony következményei mutatkoztak ezen rendelkezésének Attikában. Az ország, mely előbb rabszolgaságban sinlett, most szabad volt; a polgár most mint tulajdonát úgy munkálta a szántóföldet, hol előbb mint napszámos hitelezőinek dolgozott. Több polgárok, kik külföldre eladtak, és ott már anyanyelvőket elfelejteni kezdték, ismét meglátogathatták mint szabad emberek.

Ezen szemmel látható tapasztalás folytán a törvényszerző iránti bizalom ismét helyreállott. És most reáruházták az állam teljes reformálását; és pedig a polgárok tulajdona és jogai felett rendelkező korlátlan hatalommal. A mit ennek folytán legelőször tett, Drákó törvényei eltörlése volt, kivéven azokat, melyek a gyilkosság és házasságtörésre vonatkoztak.

Megkezdé tehát a nagy munkát, hogy a köztársaságnak uj

alkotmányt adjon. Minden athenei polgárnak alá kellett magát vetni annak, hogy vagyona megbecsültesse; és ezen becslés folytán négy osztály vagy szakaszra soroztattak.

Az első azokból állott, kiknek évenként 500 mérték száraz és folyadék-féle bevételök volt.

A második, kiknek jövedelmök 300 mértéket tett, és egy lovat tarthattak.

A harmadik, kiknek az előbbinek csak fele volt, és ennél fogva mindig kettőnek kellett összeállni, hogy amaz összeg meglegyen. Ezeket e miatt nevezték kétfogatosoknak.

A negyedik osztályt azok tették, kik ingatlan vagyont nem birtokoltak, és csupán kézi munkájuk után éltek, mesteremberek, napszámosok és művészek.

A három első osztálybeliek viselhettek közhivatalokat, az utolsóbeliek abból kizárattak, de a nemzetgyűlésen nekik is volt szavazatuk, mint a többieknek, és csupán az által nagy befolyást gyakoroltak a kormányzásra. A nemzetgyűlésen, mely Ekklesiának neveztetett, tárgyalattak minden nagyobb ügyek; az által intéztetett a felsőség választása, a hivatalok betöltése, fontos jog- és pénzügyek, háboru és béke. Továbbá, minthogy a Solon-féle törvények bizonyos homályosságba burkoltak voltak, mindegyik esetben, hol a bíró kétséges volt a törvény felől, melyszerint ítélendő volt, az Ekklesiához kellett felebbezni, mely utolsó bíróságilag határozott, hogy a törvény miképen értendő. Mindegyik törvényszéktől lehetett a néphez felebbezni. Harmincadik évkor előtt senkinek sem volt helye a nemzetgyűlésen, de a mint valaki ezen megkívántató életkort elérte, többé büntetés nélkül onnan el nem maradhatott; mert Solon semmit inkább nem gyűlölt és torlott meg, mint a közügyek iránti közönbösséget.

Athenének alkotmánya ilyenmódon teljes demokráciává változott. A legszigorubb értelemben a nép volt az uralkodó, és nem képviselő által uralkodott, hanem tulajdon személyében, önmaga által.

Azonban csakhamar mutatkoztak hátrányos következtései ezen

intézménynek. A nép igen hatalmas lón, és nem volt képes ezen előjognak mérséklettel való használására, szenvedélyesen járt el a közgyűléseken és a zsivaj, melyet ily nagy tömeg támasztott, nem engedte mindig az érett megfontolást és bölcs ítéllethezást. Solon, hogy ezen rosznak elejét vegye, tanácsot alkota, melybe mind a négy osztályból száz tag vétetett fel. E tanácsnak kellett előbb tanácskozni a pontozatok felett, melyek az Ekklesia eleibe terjesztettek. A mit a tanácsban előbb nem tárgyaltak, meg nem hánytak vetettek, azt nem volt szabad a nép eleibe terjeszteni; hanem a népen állott egyedül a határozás. Midőn valamely ügy a tanácstól a nép eleibe terjesztetett, akkor felléptek a szónokok, annak maga elhatározására nézve irányt adandók. Ezen osztály igen nagy tekintélyre vergődött Athenében; és a visszaélés által, melyet művészetők és az athe-neieknek könnyen megindítható érzékenységoöknél fogva elkövettek, a köztársaságnak épen oly sok kárt okoztak, mint a mennyit használhattak volna, ha a magánérdekektől mentten, az állam igazi javát tartották volna szemeik előtt. A szónokok a szónoklat minden műfogásait arra használták, hogy a nép előtt a dolognak azon oldalát tegyék vonzóvá, a melyre épen vezérelni akarták; és ha értették e művészetet — minden sziv kezökben volt.

Eme szónokok szeliden és észrevétlen tartották a népet lebilincselve. Rábeszélés által uralkodtak, és uralkodások azért nem kevésbbé volt nagy, hogy a szabad választás fennhagyatott. A népnek teljes szabadság engedtetett — elfogadni és elvetni, de a művészet által, melylyel a tárgyat eleibe tudták terjeszteni, mintegy járszalagon vezették szabadságát. Nevezetes intézmény, ha a szónokok működése mindig tiszta, őszinte kebelből folyt volna. De eme szónokokból csakhamar álokoskodók (sophisták) lettek, kik abban helyezték dicsőségöket, hogy a rosztat jóvá, és a jót rosszszá tegyék.

Athene közepén volt egy nagy nyílttér, melyet az Istenek és hősök szobrai környeztek, s mely Prytaneumnak nevez-

tetett. E téren volt a tanácsnak gyűlhelye, és innen a tanácsosok *prytaneusok*nak neveztettek. Hogy valaki *prytaneus* lehessen, arra nézve feddhetetlen kíváncsatott. A tékozló s a szüléi iránt tiszteletlen, vagy a ki magát csak egyszer is leitta, még gondolni sem merészelt arra, hogy magát e hivatalra jelentse.

Midőn később a népesség Athenben szaporodott, és a 4-ik osztály helyett, melyet Solon megállapított, 10 osztály hozatott be: a *prytaneusok* száma is 400-ról egyszerre 1900-re emeltetett. Azonban eme 1000 *prytaneus*ból évenként csak 500 működött; és eme 500 is soha sem egyszerre egy időben. Közülök mindig 50-en kormányoztak öt hét hosszú időn át, és pedig úgy, hogy mindegyik héten csak tizen voltak hivatalban. Így egészen lehetetlen volt önkényileg eljárni, mert mind-egyiknek működésében épen annyi tanuja és ellenőre volt, mint a hány hivataltársa; és az utód mindig megbírálhatta elődjének eljárását. Minden öt hét alatt négyszer tartatott népgyűlés, — a rendkívülieket nem számítva — intézmény, melynél fogva egészen lehetetlenné tétetett, hogy valamely ügy sokáig elintézetlenül maradjon, és az ügyek folyama halasztást szenvedjen.

Solon a *prytaneusok* tanácsán kívül, melyet újképen alkotott, ismét felelevenítette az *Areopagus* tekintélyét is: melyet Drákó lealacsonyított, mivel az irányában nagyon emberileg gondolkodott. Ezt tette a törvények legfőbb felügyelőjévé és védnökévé; és mint Plutarch mondja: „e két törvényszékhez, t. i. a Tanácshoz és *Areopagushoz* — mint két horgonyhoz erősítette a köztársaságot.“

Eme két törvényhatóság volt rendelve az állam és törvényei fenntartása feletti örökösre. Már tíz törvényszék foglalkozott a törvények alkalmazásával, az igazságszolgáltatással. A gyilkossági bűntényekre nézve 4 törvényszék volt: a *Palladium*, *Delphinium*, *Phreatys* és *Heliäa*. A két első Solon csak megerősítette, mert ezek még a királyok

alatt alakítottak. A Palladiumtól a szándéktalan gyilkossági tények ítéltettek el. A Delphinium eleibe tartoztak azok, kik valamely megengedettnak vélt gyilkossági tényeket bevallották. A Phreattis arra rendeltetett, hogy azok felett ítéljen, kik szándékos gyilkosság miatt vádoltattak be, miután már szándéktalan gyilkosság miatt az országból száműzettek. A vádlott egy hajón jelent meg, és a parton állottak birái. Ha ártatlan volt, akkor nyugodtan térhetett vissza száműzetése helyére, azon örömdetes reménnyel, hogy egykor ismét szabad hazájába visszatérnie. Ellenben ha vétkesnek találtatott, akkor is visszatért ugyan bántatlanul, de hazáját örökre elvesztette. A negyedik bün-törvényszék a Heliäa volt, mely nevét a nap - tól (ἥλιος) nyerte, mivel a nap feljötte után mindjárt, és oly helyen, melyet a nap besugárzott, szokott összegyűlni. A Heliäa tulajdonképen más nagy törvényszékeknek rendkívüli bizottsága volt, a honnan tagjai egyszersmind bírák és tanácsosok voltak. Ezeknek nemcsak a törvények alkalmazása és végrehajtása volt teendőjük, hanem azoknak javítása és értelmök meghatározása is. Összejövetelek ünnepélyes volt: és rettentő eskü kötelezte őket az igazságra.

A halálos ítélet mihelyt meghozatott, és a vádlott önkénytes száműzetés által magát abból ki nem vonta, azonnal átadták őt a „tizen - egyeknek“, így nevezetvén ama bizottság melybe a tíz osztály közül mindenik egy embert választott, s a vérbíróval 11 tagból állott, s a melynek kötelessége volt a fogolyra vigyázni és rajta a halálos ítéletet végrehajtani.

Háromféle volt a halálnem, melylyel az elítélteket büntették Athenében, vagy valami mélységbe taszították, néha a tengerbe is; vagy pallossal végezték ki, vagy bürköt adtak inni neki.

A halálbüntetéshez legközelebbi volt a számkivetés. E büntetés borzasztó — boldog országokban. Vannak államok, honnan száműzetni épen nem szerencsétlenség. Hogy a számkivetést a halál-büntetésekhez legközelebbinek, és ha örökös volt, az ntóbbiakkal egyenlőnek tekintették: az athenei nép szép önértetének bizonyossága. Az athenei, ki hazáját elvesztette, az egész világon

máshol Athenét többé nem találhatott. A száműzetés minden javak elkobzásával volt összekötve, kivéven egyedül az Ostracismust.

Polgárok, kik rendkívüli érdemek vagy szerencse által nagyobb befolyásra s tekintélyre jutottak, mint a köztársasági egyenlőséggel összeillett, és ennél fogva a polgári szabadságra nézve veszélyesek kezdettek lenni, néha számkivettettek, előbb mint azt tényleg kiérdemelték. Hogy az államot megmentsék, igazságtalanok voltak egyes polgárok iránt. Az eszme, mely ezen eljárásnak alapját képezi, önmagában dicséretes; de az eszköz, melyet választottak, gyermekes politikáról tesz bizonyosságot. A száműzetés eme nemét nevezték ostracismusnak; mivel a szavazatok cserépre irattak. Hatezer szavazat szükségeltetett, hogy valaki e büntetéssel illettessék. Ostracismus tehát természetesen többnyire a legérdemteljesebb polgárokat érte, s ennél fogva inkább tiszteletül mint gyalázatul szolgált, de azért mégis nem kevésbé volt igazságtalan és kegyetlen, mivel elvette, a legérdemesebbnek, a mi legdrágábbja volt, hazáját.

A negyedik nemű büntetés volt a bűntényeknél az oszlopbüntetés; t. i. a vétkesnek bűne egy oszlopra iratott, és ez becstelenné tette őt egész nemzetségével.

Csekélyebb polgári ügyek elintézésére hat törvényszék rendeltetett, de a melyek sohasem lőnek fontosokká, mivel az elítéltek mindenkor nyitva volt az út a felebbezésre a felsőbb törvényszékekhez és az „Ekklesiához.“ Mindenki maga vitte ügyét, kivéven a nőket, gyermekeket és rabszolgákat. Vízóra jelölte az időt a vádló és vádlott beszédének tartamára nézve. A legfontosabb polgári ügyeknek is 24 óra alatt el kellett intéztetni.

Solon törvényszerzése nem csupán polgári és politikai intézkedésekre szorítkozott, hanem kiterjedt a társadalmi lét minden viszonyaira, mi a régi törvényalkotóknál általános, s a miért sokaktól az újabbaknak felibe emeltetnek. Azonban e részben is ovatossnak kell lennünk a hajdankor dicsőítésében! A hol mi elmaradtunk, ők meg igen messze is mentek! Ha a mi törvényhozásunk

hibát követ el, hogy az erkölcsi kötelességeket és szokásokat merőben elhanyagolja: a görögök törvényszerzői meg abban hibások, hogy az erkölcsi kötelességeket a törvények kényszerítésével parancsolják. A cselekedetek erkölcsi méltóságához, fenségéhez az akarat szabadsága az első feltétel, és a szabadság oda van, mihelyt erkölcsi cselekvésre törvényes büntetésekkel kényszerítenek. Az emberi természet legmagasztosabb előjoga: önmagát elhatározni, és a jót a jó érdekében cselekedni. Nem szabad közgazgatási törvénynek kényszerítőleg parancsolni hűséget a barát iránt, nagylelkűséget az ellenség iránt, háladatosságot az atya és anya iránt, mert mihelyt ezt teszi, a szabad erkölcsi érzés félelemből való ténynyé, szolgálai ösztönné válik.

Lássuk Solon't e tekintetben.

Solonnak egy törvénye azt rendeli, hogy minden polgár a megbántást vagy sértést, mely egy másik irányában elkövette, mint ő maga iránt elkövetettet — tekintse és addig ne nyugodjék, míg azt a megbántón meg nem bocsátja. A törvény jeles, ha az ember annak célját tekinti. Célja volt t. i. minden polgárban társai iránt meleg részvétet ébresztetni; és mindeneket egymás irányában oda vezérelni, hogy magukat mint összetartozó egésznek részeit tekintsék. Mily kellemes meglepetés lenne ránk nézve, ha oly országba jönnénk, hol minden velünk találkozó felhívás nélkül a bántalmazó ellen bennünket oltalmába venne! De mely igen lehangolna, ha egyszersmind hozzánk azt mondanák: „így cselekedni kénytelenek, mert különben megbüntettetnek!

Solonnak másik törvénye becselennék nyilvánít mindenkit, ki polgári lázadásnál semleges maradna. E törvénynek is elvitázhatlanul jó cél szolgált alapul. A törvényszerző azért cselekedte ezt, hogy polgáraiban az állam iránt a legbensőbb érdeket ébreszse. A haza iránti hidegség előtte a leggyűlöletreméltóbb volt egy polgárban. A semlegesség gyakran lehet ezen hidegségnek következménye, azonban feledé, hogy a haza iránti legerősebb érdek néha szinte követel semlegességet, t. i. mikor egyik pártnak sincs igazsága, és a haza ügye mindegyiknél egyformán veszélyeztetik.

Solonnak egy másik törvénye tiltja a holtakról rosszul beszélni; ismét egy másik a nyilvános helyeken -- mint törvény-szék előtt, templomban vagy játékszinben előről rosztat utánmon-dani. A fatytyu-gyermeket feloldja a gyermeki kötelességektől; mert az atya — ugymond — az éldelt érzéki élv által már kielégít-tetett; épen ugy felszabadítja a fiut azon kötelesség alól, hogy atyját táplálja, ha ez őt valami életmódra való készítés nélkül ne-velte fel.

Megengedte a végrendelkezést és a vagyonnak tetszés sze-rinti elajándékozását, mert — ugymond — az e célra kiválasz-tott barátok többet érnek, mint a csupa rokonok. A menyasszonyi hozományokat eltörölte, mivel azt akarta, hogy a szeretet és ne a haszonkeresés alkossa a házasságot. Még szebb vonás jellemének szelidségéről, hogy a gyűlöletes tárgyaknak szelidebb elnevezést adott. Az adóbeli tartozást adománynak, a beszállásolt katonákat városőreinek, a börtönöket csendes lakhelyeknek, az adósságmeg-semmisítést könnyebbitésnek nevezte. A fényüzést, melyre az athe-nei nép oly igen hajlandó volt, mérsékelte böles rendeletek által; szigoru törvények őrködtek a nők erkölce, a két nem társalgása, és a házasság szentsége felett.

Solon egyszersmind azt rendelte törvényeire nézve, hogy ezek csak száz évig legyenek érvényben. Mennyivel tovább látott ő mint Lykurg! Ő felfogta, hogy a törvények csak a mivelődés-nek hordozói; hogy a nemzeteknek érett korukban más vezérlés szükséges, mint gyermekségökben. Lykurg a spártaiak gyermeki szellemét megörökíteni akarta, hogy az által törvényeit megörö-kitse; de állama eltűnt törvényeivel együtt: ellenben Solon csak 100 éves tartamot ígért az övéinek; és ma is igen sok érvényben áll belőlök a római törvénykönyvben. Az idő legigazabb megíté-lője mindennek!

Solonnak azt a szemrehányást teszik, hogy a népnek igen nagy hatalmat adott; és ezen szemrehányás nem alaptalan. Midőn egyik kőszirtet a rangurasságot (oligarchia) igen nagyon el-kerülé, a másikhöz a korlátlan-ság hoz (anarchia) igen közel ju-

tott. De csakis közel jutott, mert a prytaneusok tanácsa és az areopagusi törvényszék erős zabolái voltak a népuralmi hatalomnak. Az a rossz, mely a demokraciától elválaszthatatlan, lármás, szenvedélyes határozás, ítélethozás és pártoskodási szellem, természetesen Athenében sem volt elkerülhető; de eme rossz sokkal inkább az alaknak, melyet választott, mint a demokracia lényegének tulajdonítandó. Igen hibázott abban, hogy a nép nem képviselők által, hanem önszemélyében határozott, mi a nagy embertömeg miatt zavargás és láрма, és a vagyontalan polgároknak túlnyomó számánál fogva vesztegetés nélkül nem mindig történhetett. Az ostracismus, melyhez legkevesebb ezer szavazat kívántatott, következtetést enged vonni, hogy mily zajosan folyhattak le ily embertömegnél a közügyi tárgyalások.

De ha az ember a másik oldalra gondol, hogy a legközségesebb athenei ember is mely igen ismerős volt a közügyekkel, a nemzeti szellem mely erős volt benne, a törvényszerző mely igen gondoskodott arról, hogy a polgárnak hazája minden másnál előbbvaló: akkor az athenei nép politikai értelmességéről helyesebb fogalmat szerzünk, és őrizkedünk legalább a mi köznépünkről hirtelenkedve arra következtetni.

Csudálkozásra méltó marad mindenkor a szellem, mely Solont törvénytörvényezőjében lelkesíté; az ép és valódi államtani szellem, mely az alapelvet, melyen minden államnak létezni kell, szemel elől soha se tévesztette: t. i. hogy maga hozzon magának törvényeket, melyeknek engedelmeskedjék; és a polgári kötelességek a dologhoz való értésből, meggyőződésből és a haza iránti szeretetből, — nem a büntetéstől való félelemből, nem a fensőbbek akaratának vak és renyhe magamegadásból teljesítendő.

Solonnál szép és nevezetes, hogy figyelemmel volt az emberi természetre, és az embert az államnak, a célt az eszköznek soha fel nem áldozta; hanem azon volt, hogy az állam legyen szolgálatára az embernek. Törvényei tág kötelek voltak, melyeknél fogva a polgároknak szelleme minden irányban

szabadon és könnyen mozoghatott, és soha sem érzé, hogy azok vezérlik. Lykurg törvényei vasbilincsek voltak, melyek a mozgékony elmét akadályozták, s nehéz súlyokkal a szellemet elnyomták. Az athenei törvényszerző polgárai tehetségének és szorgalmának minden lehető pályát megnyitott, a spártai törvényszerző elzárt az övéi előtt mindent, kivéven az egyetlenegy, a politikai érdemet. Lykurg a henyélést törvény által parancsolta, Solon szigoruan büntette. Azért fejlettek ki Athenében minden erények, virágoztak minden mesterségek és művészetek, felgerjedtek minden hivatottak előre s magasabbra törő vágyai; azért műveltettek ott a tudománynak minden ágai. Találunk-e Spártában Sokratest, Thucydidest, Sophoklest és Plátót?! Spárta csak uralkodókat és hadfiakat, — de művészeket, költőket, bölcsészeket, világpolgárokat nem nevelhetett.

Solon és Lykurg mindketten nagy emberek voltak, de mily különbözőképen munkálkodtak, mivel ellentétes alapelvekből indultak ki. Az athenei törvényszerzőt a szabadság és öröm, a szorgalom és jólét, minden művészetek és érvények, minden 'gráciák és múzsák állják körül; s hálásan tekintenek fel reá, sőt atyjoknak és teremtőjöknek nevezik. Lykurgban nem látni mást, mint zsarnokot, és borzasztó ellentétét — a rabszolgaságot, mely láncait csörgeti, és nyomora okozóját átkozza.

Egy nép jelleme — törvényeinek leghűbb kinyomata, és ennél fogva legbiztosb ismerve értékes vagy értéktelen voltának. A spártai nép értelme korlátolt és szíve érzéketlen volt, szövetséges társai iránt kevély s fennhéjázó, legyőzöttei iránt kiméretlen, szolgálói iránt emberietlen, és felsőbbjei iránt szolgálai; eljárásaiban lelkiismeretlen és hirtelen, intézkedéseiben zsarnoki. Még nagysága és erénye is hiányos volt; nem volt benne vonzó kellem, mely egyedül képes megnyerni a szívet. Az athenei ellenben érzékeny és szelid volt a társalgásban; udvarias, élénk a beszédben; nyájas a kisebbek iránt, vendégszerető és szíves az idegenek iránt. Szerette ugyan a kényelmet és piperét, de ez nem akadályozta, hogy az ütközetben mint oroszlán ne küzdjön. Bársonyba öltözködve és

illatosan kikenekedve Xerxes millióit és a nyers spártaiakat egyformán rettegésbe hozta. Kedvelte a vendégeskedést, és csak nehezen tudott ellenállni a kék ingerének, de dobzódás és szemérmetlen magaviselet becsstelenné tettek bárkit Athenében. A finomság és illedelmesség egy népnél sem volt meg oly mértékben, mint nálók. A macedoni Fileppel való háboru alkalmával az atheneiek elfogták a királynak egynehány levelét, melyek között volt egy a királynéhoz szóló is, a többit mind feltörték; ezen egyet feltöretlen küldötték vissza. Az athenei nagylelkű volt a szerencsében, és állhatatos a szerencsétlenségben; akkor nem számított semmit, hanem kockára tett mindent hazájáért. Szolgáival emberiesen bánt, és a rossz bánásmódban részesült szolgának szabad volt zsarnokát bevádolni.

Sőt még a barmok is érezték e népnek jószívűségét. A hekatonpedoni templom építésének bevégzésével elrendelték, hogy azon barmok, melyek ott munkára használtattak, szabadon bocsáttassanak, és egész későbbi életök folyamán át a legjobb legelőkön tápláltassanak Isten nevében!

Ezen állatok közül egy később szabadságából visszatért és gépszerűleg a többiek után futott, melyek munkában voltak, szekeret vontak. Eme látvány az atheneieket annyira elérzékenyítette, hogy azt rendelték, miszerint ezen állat jövődre különösen az állam költségén tartassék.

Azonban tartozunk az igazságnak azzal, hogy az atheneiek hibáit se hallgassuk el, mert a történetírás nem lehet dicsbeszéd-tartás. Eme nép, melyet finom erkölcei, szelidsége, bölcseségeért csudáltunk: nem ritkán beszennyezte magát a legundokabb hálátlansággal nagy emberei-, s kegyetlenséggel ellenségei iránt. Szónokainak hizelkedései által elrontva, szabadságára konok, és oly sok fénylő előnyeire hiu lévén, — szövetségestársait és szomszédait gyakran elnyomta szenvedhetetlen büszkeséggel, és a köztanácskozásoknál vezettetni engedte magát könnyelmű ámitásoktól, melyek gyakran legbölcsebb államférfiainak fáradalmaikat megsemmisítették, és az államot a végveszély örvényébe sodorták. Minden

egy athenei gyöngéd és engedékeny volt: de a közgyűlésekben többé nem volt az előbbi ember. Ezért rajzolja Aristophanes földieit mint értelmes öregeket — otthon; és mint bolondokat, a gyűlésekben. A hirnév, szeretet és ujságszomj szinte a tulságig meg volt bennök; az athenei gyakran feltette a hirnèvre vagyonát, életét; és nem ritkán — erényét. Egy olajágkoszoru, az oszlopra való felírás, mely érdemét hirdette — előtte erősen sarkantyuzó inger volt a nagy tettekre; mint a persának a nagy királynak kincse.

Az athenei nép a mily igen túlhajtott hálátlanságával, épen oly túlesapongó volt hálájában. Ily néptől a gyűlésből győzelemmel hazakisértetni, ha csak egy napi foglalkozás után is, nagyszerű élvezet volt az athenei polgár hírvágyára nézve; és valódibb élvezet, mint a melyet egy uralkodó legkedvencebb szolgájának szerezhet: mert egészen más valami egy gyöngéd érzelmősége mellett kevély népet megindítani, mint egyetlen egy embernek tettségére lenni.

Az athenei népnek folytonos tevékenységben kellett élni; érzéke szünetlenül újabb benyomások, újabb élvezetek után vágyott. Ezen ujságvágnak időnként újabb táplálékot kellett nyújtani, nehogy maga az állam ellen forduljon. Ezért lőn, hogy a maga idején tartott színjáték gyakran megmentette a közcsendet, melyet a fellázadás fenyegetett; azért lőn gyakran nyertes egy bitorló, ha a nép eme szenvedélyének néhány mulatsággal áldozott. De épen azért volt szerencsétlen a legérdemteljesebb polgár; ha nem érté a művészetet, időnként ujnak lenni, és érdemét megifjítani.

Solonnak életestvéje nem volt oly derült, mint élete munkáságával megérdemlette volna. Az atheneiek tolakodásaitól menekülendő, kik őt naponként ostromolták kérdésekkel és javaslatokkal; mihelyt törvényei életbe léptek, elutazott Kisázsian keresztül a szigetekre és Egyiptomba, hol korának legnagyobb bölcseivel értekezett; Lydiában Croesus királyi udvarát, és Egyiptomban a saís-it meglátogatta. Athenébe visszaérkezésekor a várost három pártra szakadva találta, melyeknek szítója két veszélyes

ember Megakles és Pisistratus volt. Megakles gazdagsága, Pisistratus állambölcsésége és lángesze által volt hatalmas és félelmes.

Pisistratus, Solonnak hajdani kedvence és Athenének Julius Cézárja, egyszer a népgyűlés előtt, szekerén kinyújtózva, halványan és önmaga által megsebzett karjának vérével befecskendezve jelent meg és így szólt: „Nézzétek, ily gonoszul bántak velem ellenségeim ti miattatok! Életem örökös veszélyben van, ha annak oltalmazásáról nem intézkedtek.“ Erre barátai, a mint őket megoktatta, azt indítványozták, hogy rendeltessék mellé testőrség, mely őt kísérje, valamikor nyilvános helyen megjelenik. Solon ezen indítványnak csalárd értelmét átlátta, és küzdött ellene erősen, de sikertelen. Az indítvány elfogadtatott, Pisistratus testőrséget kapott, és mihelyt magát ezeknek élén látá, azonnal elfoglalta a fellegrárat. Most leesett a nép szeméről a hályog, de már későn volt. Athenét félelem fogta el. Megakles és párthivei eltávoztak a városból, odahagyván azt a bitorlónak. Solon volt az egyetlen, ki nem vesztette el bátorságát, és a mily sokat tett, hogy polgártársait az elhamarkodástól visszatartsa, a mig arra még idő volt: szintoly sokat tett most, hogy csüggedésökből feléleszsze. És midőn sehol sem talált fogadtatásra, hazamenvén, fegyverét háza ajtója elé tette és felkiáltott: „Legalább megtettem, a mit tehettem hazám javára!“

Nemcsak menekülésre nem gondolt, hanem tovább is nem szünt meg az atheneiek bolondságát, és a zsarnok lelkiismeretlenségét szigoruan becsmérteni. Midőn kérdezték barátai, hogy mi teszi oly bátorrá, hogy dacol a hatalmassal? azt felelte: „Életkorom tesz engemet bátorrá!“ Ugy halt meg, hogy végpillanataiban sem látta szabadon hazáját.

De Athene nem esett zsarnok kezébe. Pisistratus nemes lelkű ember volt, és tisztelte a soloni törvényeket. A mint később vetélytársától kétizben elüzetett, és mindkétszer ismét a város urává lőn; mikor azután uralmának esendes birtoklásában maradt, az állam iránti valódi érdekem és fénylő erények által bitor-

lását elfelejtette. Senki sem tapasztalta alatta, hogy Athene többé nem szabad: oly szeliden és enyhén folyt uralkodása, — sajátképen nem is ő, hanem Solon törvényei uralkodtak. Pisistratus nyitotta meg Athene aranykorát; ő alatta viradt ki a görög művészetek szép reggele. Ugy halt meg, mint egy atya, mélyen meggyászolva.

Elkezdett művét fiai Hipparch és Hippias tovább folytatták. E két testvér összhangzón kormányozott, és egyenlő szeretet lelkesíté mindkettőt a tudomány iránt. Alattok már diszlett Simonides és Anakreon, és alapított az Akadémia.

Minden Perikles dicső kora eleibe sietett!

FÁBIÁN MIHÁLY.

Arábia, Mohamed születése, jelleme és tana.

(Gibbon nyomán).

A keresztyéni egyszerűségtől mindinkább eltávozó, a jézusi elvekkel hovatovább szakító keleti egyház ellen, feltámadott a boszuló Nemezis Mohamedben, és általa hirdetett tanában a Koránban. És valójában az arabs látnok genialitása oly polgári és szellemi átalakulás szerzője lett, melynek nyomai mélyen bevésvők még ma is a keleti népek jellemébe és polgárzatába, a Hellespont partjaitól a Ganges folyó bálványgazdag forrásaig.

Van egy félsziget délkeleten, háromszeg alakban, egyenetlen oldalakkal Persia, Syria, Egyiptus és Ethiópia között, melynek neve Arábia; ezen félsziget négyszeresen haladja meg nagyságra akár Frankhont, akár az összes Németföldet, azon különbséggel azonban, hogy ezen terjedelmes tartományt, a nyugoti számítás természetes sajátságainál fogva köves, homokos és boldog nevezetel jelöli, mely közöttünk szokásos elnevezés, a bentlakó Arabs előtt teljesen ismeretlen. Éghajlatát illetőleg a tropikus nap égető sugarai alatt, a homoktengerek ezen száraz Oceánján elhal minden

növényélet, csak a tamarindfák s ákácok kőszirtekbe mélyedő gyökeikkel, aszkóros lombozatukkal tápláltatnak némileg az éjek harmatai által, a Számum öldöklő szele, mely gyakran utazó karavánokat temet homoktorlaszai alá, a vidék föcsapását képezi; s a vizgazdag források kevés száma Kajrótól Mekkáig, köves és sivatag Arabia szomoru arcképét adják. Az itt-ott felmerülő vizgazdag oázok azonban a pálmaerdők hűsítő árnyában, kedves ellentétül szolgálnak a sivatag egyhanguságának.

Nagy ellentétben áll azonban ezen sötét képpel boldog Arábia, a tömjén, fűszer, kávé illatos hazája, a földész szorgalmát bőven jutalmaztató növényéletével. Az ugynevezett indiai Oceán mellett elnyúló magaslaton Bahrein tartomány és Omán szomszédos Persiával Yemen boldog Arábia ismert neve, Nedsched közép Arábiában terül el, Hedschac tartomány a verestengerpart hosszában, Mohamed születéséről ismeretes.

Arábia lakosai hivek maradtak ősatyjuk Izmáel szokásaihoz. A szegény ichtiófágok ugyan a persaöböl partjain nyomorogva tengetik életüket, s nyom nélkül repülnek el felettök az évek, a nélkül, hogy fajuk a polgárisodásnak, vagy jelentékenyebb szaporodásnak örvendene, Arábia más lakói azonban, még az őskorban kivették magukat ezen nyomoru állapotból, a kereset és élélhetés biztosabb módját a baromtartásban találván fel; még ma is oly sátrak alatt találkozunk vélek, azon legelőkön kalandozva, azon források közelében, melyeket ősatyjuk Ábrahám használt; életük ép oly egyszerű, szokásaik oly vonzók és eredetiek, mint a távol régiség tisztességes korszakában.

Az arabnak leghivebb barátja a nemes ló, melyet kimondhatlan gyengédséggel ápol, nemessége nem annyira nagyságában, hanem természetben, tűzében, és kitartásában áll, a nemesebb fajok származási fáját felviszik a mesés régiségig; az ostoresapások, és durva bánás által el nem tompult érzékű állat, gyengéd kézmozdulat által igazgattatva, versent fut a puszták szelével; a tevé is elválhatlan társa a beduinoknak. Ezen türelmes és kitartó állat, melyre maga a természet nyomta a szolgaság bélyegét, éhséget és

szomjat napokig tűr, a vizet ugynevezett ötödik gyomrában frissen és iható állapotban megtartja; ezer font teherrel még biztosan halad, szőréből ruhaneműek készülnek. Az arabs még ma is — mint hajdan a jordánparti látnok János, a keresztelő, teveször öltönyt visel. E nép előtt a fényűzés és elpuhulás ismeretlen. Egy középrendű európai polgár több kényelemben részesül, mint egy arabs emir, ki tizezer harcedzette lovagtársának osztja parancsait, Abulféda 42 városairól emlékezik Arábiának, hol ipar és földmivelés üzetik, mely helyekről a puszták fia nélkülözhetetlen szükségeit teljesíti; bizonyosságul állnak ezen keleti nemes faj magasabb képzettségének Saana tornyai, Méráb mesterséges vízvezetői, melyeknek világi fényök csak Mekka és Medina a prófétától kölcsönzött szent fénye által borul némi homályba.

Az arabs nemzeti függetlenségét s önállását ezredek hosszu során feltartotta, Izmaél utódai felett a gondviselés mindenkor kegyteljesen örködött! Az abiszfinok, persák, török szultánok hódításai csak mulékonyak voltak — Sesostris és Cyrus Arábia meghódítását be nem végezhettek. Pompejus és Traján legiói kevés sikerrel mérköztek meg az arabs lándzsákkal. Horácnál a „non ante devictis Sabeae regibus, et intacti arabum thesauri“ teljes bizonyosságai annak, hogy Róma uralma Arábián kevés ideig tartó, és igen ephémérszerű vala. A törökök szultánjának jelenlegi uralkodása is csak árnyékhatalom ezen vidékeken, leereszkedvén magas trónjáról, barátsága után kell járnai azon népnek, melyet ingerelni veszedelmes, legyőzni lehetetlen. Hadi szerencsájök lehetséges, legyőzetésök lehetetlen, gyors lovaik segélyével eltűnve a puszták sivatagain, elleneiknek éhség, szomj s kimerülés által biztosan veszniök kell.

Az arabok vallása Mohamed előtt a nap, hold és álló csillagok imádásában állott — sajátos nemei az értelemre nehezedett ragyogó babonának! A kiterjesztett erősség fénytengert árasztó testei reájök mint Isten ábrázatjának viszsugárai tündöklöttek, a csillagezrek roppant távolsága a végetlenség képzetét ébreszték fel bennök. S ezeknek kölcsönös egységre törő körfutásuk, az egy-

ség magasztos eszméjére emelék, romlás és enyészeten felülemelkedett ugylátszó tartósságuk, az öröklét magas fogalmával ismeretik meg őket, körfutásaik szabályszerűsége általuk egy magasabb értelem kifolyásaul tekintetett; és ezen testek földünkre gyakorlott befolyása, önkéntesen azon eszmét ébreszték bennök, hogy az itt alant lakók ezen magasságos testek gondoskodásának köszönhetik lételőket, melyek éjjeli kalandjaiknak is vezérei. Minden arabs őseitől öröklött kegyelettel hajlott meg az ég csillagai, és a titokteljes Kaaba rejtélyes szentélye előtt.

A Kaaba egy hosszú folyosó által körített négyszeg épület, hossza 24, szélessége 23, magassága 27 rőföt téssen; belseje egy ajtón és ablakon nyeri a gyér világosságot. A kettős tető három fa oszlopon nyugszik, s fedélzetéről egy arany csatorna vezeti alá az esővizet, s ennek közelében a Zemzem szent forrása fedelzettel védetik a tisztátalanságoktól.

Ezen szentély építtetésének korszaka a keresztyén időszámítás korát jóval túlhaladja. Diodor a görög történész a veres tengerpart leírásában emlékezik egy nevezetes templomról, mely az arabok előtt mindenkor szent tisztelet tárgya vala. A szentélyt elfedező függöny a Mohamed előtt 7 századdal élt, Homeriták családjabeli kegyes királytól származik, mely a török szultánok által minden évben megújittatik. A Koreschiták családja csellel játszák kezére az ezen szentélyfeletti örökdést, s valóban a főpapi működés a Haschemiták családját illeté, s magát a főpapi méltóságot egyenes leszármazásban, a Mohamed nagyatyjáig ezen család birta, s ennek következtében a Haschemita törzs egy volt a nép legtiszteltebbjei közül. Az ide zarándokoló musulmánok bucsus szertartása a régi bálványimádók szokásaiból ered. A kaaba jámbor zarándokai már tiszteletes távolból levetik öltönyeiket, hétszer kerülnek meg áhitattal a szentélyt, végezetre megcsókolják utazásuk óhajtott tárgyát a kiblát, vagy a fekete szent könyvet; hétszer mennek fel az ezt környező kopasz hegyekre, ugyanannyszor vetnek követ az azt környező Mina völgyébe, tevéket áldoznak, hajfürteiket s körmeiket emlékül elássák a megszentelt földbe, s végre minden törzs

a szentély bálványai előtt végzi szokásos imáját. Méltó szemrehányás sujtja Mohamedet, ezen öröklött őskori szertartások abba nem hagyásaért.

Szokásosok voltak a régi araboknál az emberáldozatok is; sajtáságos neme a vérengző babonának, midőn az ember azt, mi szívének legkedvesebb vala, Isten nagyobb dicsőítésére semmisíté! Némely arabs törzsek minden harmadik évben megáldoztak egy serdülő figyermeket. Egy saracén fejedelem, bizonyos főrendű foglyot a Justinián táborából, csupa vallásos jámborságból bálványai tiszteletére áldozott meg. Maga Mohamed atyja is máglyára kerül, ha száz teve váltságdíj fel nem menti az áldozati haláltól. A környülméletkedés szokásos mütétele közöttük még ma is divatozik, a nélkül, hogy azt a korán tilalmazná, vagy javasolná.

A mi a mai Európára nézve szabad Amerika, épen oly menhely vala a zsarnokság elől futó kelet fiára nézve Arábia. Ide menekültek az égi testeket imádó Sabaeusok, a hét plánétákban, ezeknek futását intéző hét felsőbb lényeket imádtak, a tizenkét égi jegyek a déli és északi látkör 24 csillagesoportozatai, állatjegyekben ábrázoltattak ki általuk, a teremtsérről, özönvizről, pátriárkákról szóló szóhagyományaik, megfelelő öszhangzásban állanak. Mózes könyveivel, s az idegen bölcsek által közikbe bevitt azon tan, hogy egy független szellemhatalom uralkodik a mindenség felett, felvilágosodottjaiknak meggyőződésükbe ment által; még Mohamed előtt az ó és uj szövetségi könyveket nyelvökre lefordítva birták, örömmel ismerte fel ezekben nemzete ősatyjait, saját szokásait, s büszke volt ezek nyomán származási fáját az első emberpárig felvihetni. A Titus és Hádrián által széjjel szórt zsidók közül is sokan Arábiában találtak menedéket. Sőt az anyaegyház által üldözött marcioniták, s manicheusok is ide menekültek ábrándjaikkal s hamisított evangyéliomaikkal, végre a nestoriánokat, jakobitákat is az arabs sátrak fogadák be; ez volt a régi kor szabad Amerikája, ez volt az üldözöttek biztos menhelye!

Mohamed állítólagos póri származása, elleneinek ügyetlen találmánya, mely ha bebizonyítható volna is, még annál nagyobb

dicsfény környezné bölcsőjét. Ha mindjárt Izmaelig nem vihetjük is fel származási fáját, kitűnő állása honfiai között kétségbe nem hozható. Ő a kaaba felett őrködő mekkai fejedelmi családnak ivadéka, a korcsiták törzsének Haschem ágából vette származását. Nagyatyja Abdul Motalleb volt, honfitársainak szerencsés üzerlete következtében az éhség idején megmentője. Atyja Abdalla, ki vi tézsége által űzte el Ábrahát, elnyomójuk az abissiniai fejedelem helytartóját. Száztíz évet élt Motalleb családja körében, gyermekei között legjobban kedvelé a testi szépségére nézve minden arabs ifjak között kitűnő Abdallát, Mohamed atyját, ki a monda szerint midőn a Zaraiták nemes sarjából Aminával menyegzői ünne pét ülné, kétszáz hajadon vetett véget szerelmi kétségbeesésből életének. Egyetlen fia Mohamed négy évvel Jusztinián halála után 569-ben született; kora gyermekségében vesztvén szüleit, nagybátyja Abu Jáleb gyámsága alá került, atyai öröksége mindössze őt tevéből és egy szerezsen rabnőből állott. Huszonöt éves korában egy gazdag özvegy Kadicha szolgálatjába lép, ki is őt kitűnő tulajdonaiért kezével s jelentékeny vagyonával megajándékozván, családi fényét helyreállítá ismét, zavartalan családi jólét boldogította negyven éves koráig, midőn belöszöntötte őt mint prófétát léptetése fel.

Mohamed külsejét tekintve szép férfiú volt, mely tulajdonsáira nézve többnyire előnyös szokott lenni; átható pillanata, férfias hangja, habzó szakállá különös méltóságot s tekintélyt kölcsönözének külsejének; könnyű felfogása, helyes ítéléte, felemelkedett gondolkozása, s rábeszélő szónoki tehetsége szellemi fensőségre mutatott; ha szószerűkre lépett, hallgatói az ügy érdekében rendesen megvoltak nyerve, inkább az emberiség nagy könyve volt tárva előtte; maga írás és olvasásban járatlan lévén bár, melyet kora viszonya s polgártársainak hasonló tudatlansága némileg ment, bár tanait tanítványai foglalák is írásba, az egyöntetűség mindazáltal, mely művein átvonul, egy mesterkézre mutat. Némelyek hajlandók könyve szerkezetét az üldözés elől menekült kereszttyén és zsidó bölcséknek tulajdonítani. Mohamednek főcélja vala szétszag-

gatott hazáját egy Isten imádásában s egy államban egyesíteni; igazat mondva, ő a keresztyén egyházban a hetedik század racionalistája vala. Minthogy pedig a nagyratörő szellemet a magány fejtí, a társalgás pedig gazdagítja, az elsőt a hérai barlangban töltött elvonultságának, az utóbbit bosztrai és damaskusi útjának tulajdoníthatjuk. A ki is kedvelt barlangjában a nélkül, hogy Numáról és nyμφhájáról Egiáról valamit tudott volna, a rajongás, vagy ha jobban tetszik, a csalás szellemével társalkodott, melynek laka nem a menny, hanem a próféta keble vala, s családja körében lépett először is fel azon örökérvényű tannal: „egy az Isten“ és saját költeményével, hogy „Mohamed annak követe.“

A héber bölcssek nemzeti dicsőségükhöz méltán számíták, hogy míg egyéb népek a több istenhívés tömkelegébe valának merülve, az egy igaz Isten imádása nemzetük sajátja volt, és ha általuk Isten metaphisikai tulajdonai elég homályosan advák is, de a természet urát szentségtelen hasonlatok képében sohasem ábrázolák. A arabok a sabaeusok nyomán a fénylő napessilagzatnak alárendelven a kisebb rangú égitesteket, imádásuk módjában bizonyos hierarchiát alkottak; a mágusok rendszere szerint a jó és rossz okfőnek örökös harca igen kétes világba helyezé az elsőnek hatalmi állását. Kelet görög egyháza mintegy észrevehetetlenül viteték a több istenhívés sikamlós örvénye felé, s a fővaló trónja szentek, vértanuk, angyalok rajától homályosíttatik meg; képek, vértanuk, s alsóbbrendű teremtmények levének másodrendű imádásuknak tárgyai. Az ontológiai egységben nyugvó mystikus tanán kívül az egyháznak a Kolyridián eretnekek evangéliomellenes tanukban Máriát mint istenasszonyt imádnak, s lepénynyel (κολυβίς) áldozának urnőjöknek. Mohamed megveté a bálványok, csillagok, és égitestek szokásos tiszteletét, egy szellemi tökélyeit önmagából meritő fölényre utal, oly tisztaságban, melynek korunk deistája is, minden tétova nélkül aláírhatna. Felállítá továbbá az elővégzet tanát, s ulemmái küzdenek az Isten mindentudóságának az emberi szabadsággali megegyeztetésével. Mózes és Krisztus a mohamedának előtt kitűnő tisztelet tárgya, az ősatyák korát virágos legendáik

által pótolják, s a keresztyénség titokteljes személyiségű alapítója iránt is mély tisztelettel viseltetnek. Nyíltan kimondatik, hogy Jézus, a Mária fia, Isten küldötte, hogy oly szellem származék tőle, mely mind a jelen, mind a jövő életben tiszteltetik, s ő egy azok közül, kik a mindenható trónját környezik (Koran 7--10; és 3—4 fejezet). Jézus csudatevő ereje is teljes érvénnyel bír előttük, szerintök Jézus szenvedése csak úgy látszó szenvedés vala, még ellenségei bőszen dühének esett áldozatul, maga a hetedik égbe felmagasztaltatva örvende, s az utolsó ítéletre eljövendő sat. A latin egyház a 12. században már közérvényre emelkedett, szent Bernát által ostromoltatott, a legközelebbi multban hitcikkelylyé kanonizált Szűzmária szeplőtlen fogantatásának tanát, nem átallá a korántól kölesnőzni.

Mohamed nagy szerényen csak mint közlője szerepel, az általa hirdettetett tudománynak, tartalmát pedig Istentől származtatja, mely mint magát kifejezi, a világosság tollával Isten örök végzéseinek lapjára jegyeztetett, mely vele Gábiel angyal által közöltetvén, a próféta által fejezetenként töredékekben adatott elő, s minden ellenmondásnak, mely abban előkerül, az azt követő mondat által kell elháríttatni, ezen töredék közlemények már hiv tanítványai által pálmafalevelekre, vagy ürü vállapockára jegyeztetvén, szekrénybe helyeztettek, s gondviselésök a próféta egyik kegyelt hölgyére bizattak. Két évvel a próféta halála után Mohamed utóda Abubéker adta ki a koránt, Othman kalifa a Hegira harmincadik évében vette ezt ismét bíráló szemle alá. Mohamed Istentől küldetését igazolandó kijelentése beltartalmának tökélyére hivatkozik, önelbizakodással szólít fel embereket és angyalokat: képesek-e utánozni ennek szépségét? Az arabs örömmel hallgatja e műnek zengzetes folyamárját, mely a hitetlenek nyelvére áttéve ezen varázsától megfosztatik, s a kíváncsi olvasó hidegen fordul el azon össze nem függő mesék, tanok, deklamációk halmazától, melyek most a porba csúszva, majd a fellegek között kalandozva, eszmét költeni, vagy az emberi kebel nemesebb érzelmeire hatni képtelenek. Mily nagy különység a korán és ezen tartomány őskori virága,

és egyszerűségében is oly fenséges Jób könyve között! A Sunna, vagy a szóhagyományokból álló mondatok gyűjteménye, honnan a sunnita felekezet nevét veszi, a Koránnál kétszáz évvel későbbi mű. A Korán azon helyei, melyek a próféta csodáit tagadják, határozottak és világosak; melyekből ezeket következtetni lehetne, kétértelműek és homályosak. A próféta elleneitől sarkaltatva, hogy küldetését csudákkal igazolná, unszólásaik elől nagy ügyességgel tér ki. Mennél nagyobb azonban a távolság, a tömeg annál több csudákat tulajdonít látnokának, hogy a fák tiszteletből eleibe mentek, kövek köszönték sat. — erős hite utódainak. Legendáik izetlenségét eléggé igazolja ezen elbeszélés: „A próféta szavával ketté hasítja a hold karikáját, az iránta engedelmes égi test leszálla égi útjáról, hétszer kerül meg a kaabát, köszönté Mohamedet arabs nyelven, s elvégre a próféta inggalérán lesimulva, ingujjain jöve alá“, a korán tudósabb exegetái ez izetlen hagyományok felemlítésére, visszatörölésul legfelebb annyit felelnek: „akármint lett legyen is, a próféta kardja felért a Mózes esodatevő veszszejével.“

Mohamed honfiai szokásainak hódolt csak, midőn mint új valásalapító megengedé népének a kaaba látogatását. Ezen egyen kívül Mohamed igen egyszerű útját jelelte ki a jámborságnak; könyörgés, böjt, alamiznaosztás voltak, melyet hiveitől megkívánt; a könyörgés, ugymond ő, a paradicsom fél útjáig vezet, a böjt a menny kapujáig segít, a jótékonyság pedig megnyitja a menyország ajtaját. Egy bizonyos legenda szerint Mohamed Istenneli személyes társalgása alkalmával parancsot vett naponként ötvenszeri könyörgésre, melyet ő mint meglábolhatatlant esedezése által ötre szálaltá alá. A musulmán napfeljöttkor, délben, délután, este és az éj kezdő óráiban Mekka felé intézi fohászait, mely erőteljes s rövid felkiáltásokban áll. Meglepő a szigor, melylyel a török mai nap is teljesíti könyörgését. A könyörgést mosódás előzi meg, a zsidóktól s keresztyénektől a pénteknap megünneplésével különböztetik magukat. A nép előtt az imám végzi imáját, s egyházi szónoklatát. A vallásos szabályok által nem korlátozott muzulmán megvetőleg tekint az idegen hitűek ragyogó ceremóniájára.

Mohamed nyilván kimondja (Korán c. 5. p. 94), hogy ő egyházában szerzeteseket nem türend. A fakirok és dervisek e féle rajai a török számítás után 300 évvel tűntek fel. Mohamed a böjtöt komolyan ajánlja mint oly eszközt, mely tisztítja a szellemet s némileg megtöri a testet. Rhamadán holnapban három napokon által a mohamedán reggeltől estig megtartóztatja magát ételtől, italtól, női társalgástól. Kelet mohamedán népei egyházi alapítójuk szigorú parancsára lemondottak a boritalról is, ezen táplálól, de a visszaélés által könnyen veszélyessé válható italról, gazdag kárpótlást találván magukban a mákonyban, s más kábító szerek élvezetében. A mohamedán részvéte s jótekonysága nemcsak az emberekre, hanem minden más élő és érző teremtményekre kiterjed.

Mohamed az minden törvényadók között, ki a jótekonyság mértékét szorosan meghatározta. A muszulmán jövedelmének tizedrészét jótekonny célokra fordítani köteles, ha lelkiismerete felszólal, hogy ebbeli kötelemét pontosan nem teljesíté, ötödével adózik ezen célra, bármely titkos forrásokból meritse is akármely vallásalapító metaphisikai tételeit; de az erkölestán megalapításában, csak saját keble sugalmait tanácsolhatja. Szerinte a jótekonyság alapja minden erkölcsi erényeknek, mely ha tiszta érzelemből buzog, kizárja a másokon méltatlankodó lehetőséget.

Az arabs látnok a test feltámadását s utolsó ítéletet is hitcikkelyei közé foglalá, napját azonban ezen nagyszerű eseményeknek nem merte meghatározni, bizonyos nagyszerű, világok rázkodtatásával kötvén azt össze, mely a természet eddig fennállott rendét összedöntendő, azon zűrzavarból új életet fejtend ki. Mohamed az alkotó mindenhatóságára alapítja állításainak súlyát, ki a tehetetlen port megeleveníteni, és a szétszórt parányokat ismét egyesíteni képes.

A törökök prófétája az utolsó ítélet leírásában magát mindenben egy földi ítélőszék körülményeihez szabja. Türelmetlen ellenei kárhoztatják, hogy minden elfoglaltságon felül emelkedve kimondá, hogy ki Istenben hisz és jót cselekszik, osztályosa az örök üdvnek. De ha meggondoljuk, hogy szerinte istenbe vetett

hit elválhatlan a prófétába vetett hittől, jó cselekedetek pedig azok, melyeket a próféta mint olyanokat elfogad, ebből kiviláglik, hogy ő csak az övéinek tartá fel a paradicsom boldogságát; sőt a hitetlenek vaksága, legyen bár tudatlanságuknak menthető, életök erényekkel ékesített, örök gyötrelmekkel büntettetik. Mohamed könnyei, melyeket anyjának sírjára hullatott, de idvéért könnyörögnie nem szabad volt, benne a gyermeki hála és rajongás ellentétiségét mutatják fel. A hitetlenek kárhoztatása nála általános szabály, büntetések mértéke a visszautasított győző okoktól és az általuk vallott tévtanokhozi ragaszkodástól feltételeztetik, pogányokat, égitest-imádókat, keresztyéneket, zsidókat, fentebbi és alantabbi pokolmélységbe süllyeszt, ezen poklok legalantabbikába szórva azonban a képmutatók, kik a vallás álarcát hordják, erényeit azonban nem gyakorolják. — A jót vagy roszt, melyet a hívő elkövet, valódi vagy allegóriai mérőserpenyővel méri Mohamed, sajátyszerű módját állítja fel a Ierovásznak. A másokon méltatlankodó, betudás alá jövő jötteinek egy részét tartozik átengedni a megsértett fél javára, vagy ha semmi erkölcsi kincs birtokában nincsen, a megbántatottnak bűneiből kell egyrészt átvennie kárpótlásul, mindenki a szerint ítéltetik meg, a mint erényeinek, vagy bűneinek mérőserpenyője alá billen, mindenkinek át kell mennie a mélységnek azon szédítő hidján, melyen csak a Mohamed nyomdokaiba lépés visz által szerencsésen, az izlámkövetők azonban a hét poklok legtűrhetőbbikébe hullnak alá, hol 900— vagy 7000 évek közötti vezeklések között töltendik idejüket, honnan is véglegesen vagy önhitők erejénél, vagy a próféta közbenjárásánál fogva következik be a menekülés. Rendesen a képzelet ereje, a siron-túli boldogtalanság állapotját élénkebb színekkel rajzolja, mint ellentétét a boldogság hazáját, tűz és sötétség mint szomszédos fogalnak Mohamed pokolrendszerével is kapcsolatba jönnek.

Ezen nincs mit csudálkoznunk, ha az arabs látnok paradicsomát mint a gyötrellem helyének ellentétét, árnyas vidékek, források és folyókkal gazdag helyek tájképében festi, — a helyett azonban, hogy a megdicsőült szellem magasztos lelkiboldogságát

rajzolni, gyarló hiúsággal kéjpalotákról, gyémánt ékszerekről, bitor és bársony öltözetekről beszél, izlést csiklandoztató étkeket és italokat emleget, és más eféle egyéb testi érzékek sovár tárgyait. Szerinte a legalsóbb rendű hívőnek, hetvenkét ragyogó szépségű, fekete szemű, szüzsies tisztaságu hurik, vagy fiatal szüzek adatnak rendelkezésére. Hol a gyönyör ezer évekre terjed, s az élvezet által az erők százszorosodnak. A menny kapui megnyílnak azonban a nőneműek számára is. Különös, hogy Mohamed a választott nőkhöz férfi párokat nem társít; talán a földi férjek féltékenységet nem akarta már itt e földön felcsigázni, vagy a nőket gyöngédségből akarta az örökös páros élet aggodalmaitól felmenteni. A keresztényen ascetikus bölcsészet, ezen testi paradicsom tisztátalan boldogságát indulatos szenvedélylyel rohanta meg, s ily alkalommal a korán szemérmes védői, a képes, és allegóriai előadás szegényes védbástyái megé vonulnak; de exegetáik következetesebbjei, pírulás nélkül ragaszkodnak a betűszerinti értelemhez, mire való volna mondják a feltámadás, ha a test legjobb tehetségeinek gyakorlása vissza nem lépne? Az ember kettős természetéből indulva ki, Mohamed menyországának boldogsága sincs egészen testi műszervek gyönyöreihöz kötve, sőt taníttatik, hogy a szentek és vértanúk Isten társaságában minden aljas boldogságról le fognak mondani.

Mohamed feladatának legnehezebbike vala önkörnyezetének, kik gyengéit legjobban ismerék, megtérítése, mindamellett nejének Kadischának dicsszomja, Seidnek szolgájának felszabadulás utáni epedése, unoka öcscsének Alinak hősie s szelleme, Abubéker megfontoló higgadtsága megveték az első szövetkezés alapját. Tíz férfiak szövetkeztek 609. évben az izlám ezen alaptételének értelmében: „egy az Isten, és Mohamed az ő prófétája“ az új hit terjedése azonban még magában Mekkában is igen kevés sikert ígérő vala. Baráti körbe vonván Mohamed pártfeleit, bizonyos vendégségben e szavat intézé hozzájuk: „Barátim! csak én adhatom néktek e világnak boldogságát, és ajövőnek üdvét; én Istentől bizattam meg, hogy titeket szolgálatjára megnyerjelek, ki osztozand közületek terhembben, ki leend vezéremmé? (vezir arabs nyelven portator, bajulus, onus ferens —

később az ozmánoknál legfontosabb státus hivatal elnevezése). Szavait mély csend követé. Én, felkiálta kevés szünet után Ali, ki ellened felkél, fegyverem által veszszén, enyim légyen a vezérség; erre Mohamed Abu-Táleb előtt éles gúnynyal jegyzé meg, hogy fiának Alinak fensőbb méltosága előtt hajoljon meg. Abu-Táleb komolyan kéré a prófétát, hagyna fel veszélyes szándokával; nem, viszonozá a bátor rajongó, ha a nap jobb felől, a hold balfelől tartának is vissza, nem mozdit ki feltételemből semmi. Ez alatt meg halt szeretett neje Kadischa, pártjuk Hamzával és a vad Ómárral erősödik, küldetésének hetedik évében felekezetének pártja 83 fi- és 18 nőszemélyeket számlál.

E mozgalmaknak visszahatás lőn nyomban következménye, a Koreschiták dühösen kelnek ki azon ember ellen, ki bálvány isteneiket kiirtani készül és gunyt űz az ősök vallásából. Abu Sofián a Hascemiták halálos ellene s a bálványok buzgó tisztelője végveszélyt, esküszik a próféta ellen, Abu Táleb tekintélye még él némileg védi a bátor rajongót. A monda szerint angyal, vagy helyesebben egy a prófétához ragaszkodó kém értesíté őt a felette lebegő veszélyről. Mohamed Hor barlangjába menekül Abubékerrel Mekkától egy órányira. Ali feláldozó készsége, ki a próféta zöld öltönyét ölté fel, élte veszélyeztetésével csalá meg a kapuőröket, a rászedett Koreschiták felkutatnak minden zugot, megfordulnak a barlang előtt, de a barlang nyílását beszótt pókháló és egy fészken ülő galamb által félrevezettetve rejtekébe nem nyomulnak. Csak ketten vagyunk szóla a rettegő Abubéker, hárman viszonozá a próféta közöttünk vagyon isten. Eltárgulván a vész, a szorongatott Medina felé veszi utját, utközben egy pár őt üldöző ellenre bukkan, kérelem s ígéretek által menekül, s minő fontos perc; a próféta szive ellen intézett egy lándzsa szurás az egész világtörténet folyamának új irányt adhat vala; csekély okok szülői a legnagyobb következményeknek, kelet rajongásának kell vala később nyugot hoszas álmát megzavarni. Mohamed futása vagy a hegira azon nevezetes korszak, melytől a Mohamedánok számlálják éveiket.

A szent társulat futva üldözői előtt, közel áll vala feloszlásá-

hoz, ha Medina nyílt karokkal nem fogadja üldözöttjeit. Ezen köz-társaság tekintélyesbbjei mekkai bucsujárásuk alkalmával ismerkedtek meg a prófétával és tanaival, tizenkét férfiak csatlakoznak hozzája, esküvel pecsétlik ragaszkodásukat. Mi hamar követi ezt a második polgári színezetű szövetségzés. Hetvenhárom polgárok tévén le Mahomed kezébe honfitársaik nevében a hűség esküjét; de majd ha szülővárosodtól visszahivatol, szólának hízolgó aggodalommal az új frigyesek, el fogod-e hagyni új barátidat? Mi egyek vagyunk, viszonzó a rávasz rajongó, a ti véretek az én vérem, romlástok az én romlásom, minket a becsület és érdekek kötelmei fűznek össze, én barátotok vagyok, s ellene közös elleneinknek. „De ha elvérzünk szolgálatodban, mi lesz bérünk?” A paradicsom, felelé a látnok. „Terjeszd ki ismét karjaidat, kívánák a szövetségesek, s s meg lett, és ujonnan ismételtetett a ragaszkodás esküje. Ötszáz polgárok környezik már az ünnepélyesen bevonuló prófétát, s szét-szórt hívei is gyülekeznek környezetébe, az egyetértés és bizalom erőre kap, Mohamed ünnepélyesen elfoglalja az egyesített főpapi és királyi méltóságot, hét évi uralkodás után ezeröttszáz musulmánok ujtják meg a szövetségi esküt, ragaszkodásuk iránta határt nem ismer, a korán hirdetése alkalmával a próféta szakálából kieső szálcacskát ereklyeként szedik fel, a szent beszéd szólása alkalmával kiköpött nyálát, mint szent tisztelet tárgyát szedik össze; ezt látván egy Mekkából érkezett küldött, ámulva kiálta fel: láttam, ugymond a nagy Cosroét Persiában, Caesart Rómában, de egy királyt sem láttam oly fenségben alattvalói között, mint Mohamedet szövetségesei körében. Nem is csuda, mert a rajongás jámbor ragaszkodása sokkal bensőbb és igazabb, mint az udvarok szertartásos szolgálása.

Mohamed Yátreb (Medina) királyi székében magát egész biztonságban érezvén, az az előtt csak a szó hatalmára támaszkodó próféta fegyvere élére bizta tanainak terjedését, kezdetbeni szelidebb fellépése tehát csak gyengeségének volt tanujele, ha a honfoglaló Izráel a Kanaán hét nemzetségét fegyverrel irtá ki; miért nem használhatná vala ő is, így gondolkozó, a hitetlenek téríté-

sében? előnyösebbnek látá még is elleneit földi országa és ígért paradicsoma boldogságának élvezetével megnyerni, mint fegyverrel irtani ki. Nem csuda, ha harcias honfiai önként csatlakoztak azon zászlóhoz, mely dicsőségre úgy, mint egyszersmind rablásra vezetett. A harcias apostol maga kilenc csatákat vívott, 50 hadi vállalatokat vitt vagy vitetett tiz évek lefolyása alatt másokkal végbe, a fegyver eként rajong szent könyvében, menynek és pokolnak kulcsa egyiránt egy csep vér, mely a vallás ügyében ontatik, egy éj, mely fegyver alatt virasztatik, sikeresebb, mint kétholnap bíjt és könyörgés, a ki csatákban vérzik el, bűnei megbocsáttatnak, sebei fénylenek és illatoznak, elvesztett tagjai angyal és chérub szárnyakkal pótoltatnak, mi csuda, ha az elővégzet és kikerülhetetlen sors tanától ihletett mozzim, bátran áldozá fel éltét ígért paradicsomáért!

Elsőben 623-ik évben Bédernél találkozik elleneivel; midőn a koreschiták ellenséges sorait csatarendben látá a hegyről alászállani, felkiálta: „Isten, ha megsemmisíttetnek hiveid, ki által imádtatol e földön! bátran gyermekeim sorakozzatok, löjjétek el nyilaitokat, a nap sikere miénk“. Mohamed szószékéről nézé a harc fejlődését, az igaz hitűek sorai tágulnak, fegyverei meglankadnak, ekkor lovára veti magát a próféta, egy marok fővenyet szór a légbe, megvakultan zavarodjatok össze, kiált menydörgő hangon elleneire, azonban a rajongás új erőt ad, a bátorság nő, segéd mennyei seregeket lát a felhevült képzelet, a koreschiták ingadoznak, majd megveretnek; 70 halott, s ugyanannyi hadifogoly diszesíté a nap kimenetelét. Szerencsétlenebbül fordult a hadi kocka az izlám hiveire nézve 623-ban az óhudi csatában. A próféta elleneit a rettenthetetlen Káled vezette, a muzulmánok mindjárt a csata kezdetével elébbeni szerencséjébe bizakodva, rablásnak adják magukat, azonban az ellenséges lovasok által körülszárnnyaltatva, érzékeny veszteséget szenvednek; 70 vértanuk fedik a csatatér, Mohamed maga is sebet kap arcán, s egy kőhajítás következtében két fogát veszti, a mekkai nők elég gyengédtelenül vetekekednek az elhulottak meg-

csonkításán, de mind e siker mellett is a mekkaiak Medinát bevenni magukat elég bátraknak nem érezték.

Hatszázhuszonötödik évben ismét 10,000 ellen támadja meg a szövetségeseket, Mohamed tartván a kétes kimeneteltől, védbástyákkal óvja magát; majd a koreschiták között kitört egyenetlenség s kedvetlen időjárás által az ostrom félbeszakasztatva, felhagy az ellen merész honfiuk trónjának megingatásával. Ezek után Mohamed a szétszórt zsidó telepek, mint a koreschiták szövetségeseinek megfenyítésén törte fejét, legelsőben is Medina ótalma alatt álló Kainok zsidó törzs ellen fordítá fegyverét, kényszerítvén őket vagy az izlámnak hódolni vagy pedig az általa kezdeményezett szent ügynek szolgálni, kiknek is meghagyá ugyan életüket, de kifosztá javaikból, vagyonaikból. Sokkal vérengzőbb kegyetlenséggel lépett fel a Koreidha zsidótörzs, mint a mekkaiak szövetségesei ellen; 700 szerencsétlenek hurcoltattak általa a vesztőpadra, s a szentgyilkos, a vérengző apostol megindulás nélkül nézé kivégeztetésüket. Nem kisebb szerencsével hódítá meg az erődökkel rakott Chaibár gazdag zsidó gyarmatot, hol Ali hősi bátorsága s testi ereje szerepelt a leigázásban. Ezen vagyonukból kifosztott zsidó gyarmatok Syria barátságosabb vidékein találának menhelyet.

Mohamed sovár tekintete e közben minduntalan Mekka felé vala intézve, a Kaaba az arabs nemzetiség központja vala a száműzött vágyainak tárgya, bucsujárat ürügye alatt közelít rég nélkülözött szülő városa határai felé, nem hiányoznak ezuttal az áldozatokra rendelt hetven tevék, az emberi szeretet leplével fátyolozandó be terveit, mekkai foglyait szabadon bocsátja. A koreschiták fegyverrel kezükben várják a szent zarándokokat, az isten apostola félve a cserbe hagyatástól, számító államférfiui szerepet ölt, tíz évi frigyet köt elleneivel, kiköti hogy egy év múlva ünnepélyes zarándok utat tehessen Mekkába. Megkötöttvén a frigy, a koreschiták a hegyek felé vonulnak, a vágy azonban a szent várost láthatni Mohamednél és társainál nőttön nő, bevonul Mekkába zarándokaival, hétszer megkerüli a Kaabát, barát és ellen épületet vesz Mohamed

kegyességéből és áhitatosságából, álkegyessége által sziveket hódít. Káled és Amru Syria később hódítói kegyességén épülve hátat fordítanak a bálványoknak, Mohamed pártja nőttön nő, tizezer rajongó csatlakozik zászlójához. Abu Sofián a város kulcsait tisztelete jeléül általadja, s Mohamedet isten apostolának vallja. A frigy-töréssel vádolt bálványimádók fejei, látván a városba három osztályban bevonuló fegyveres népet, életükért könyörögnek a prófétánál, „várhattok-e tőlem kegyelmet szóla Mohamed, kit oly sokat bántalmazatok? nagylelkűségére bizzuk magunkat rokonunknak felelének ők, menjetek szabadon, élteteket visszaadom, járjatok békével (629). Mekka az Izlámra tér, a száműzött főpapi és királyi széket nyer, a bálványok széttöretnek, a szent hely megtisztittatik, a hitetlenek pedig Mekkából és vidékéről örökre kitiltatnak.

Mekka meghódítását Arábia hódolata követte, melyet a próféta tudományával és fegyverével hajta végre, a bálványimádók ellenszenve, a tájefi ütközetben tett kísérletet ős isteneinek megmentésére. Négyezer pogány beduin készül a próféta zászlóját környező tizenkétezer muzulmánt csel által megfogni. A szövetségesek bizva erejökbe, meglehetős gondatlansággal ereszkednek alá Honáim völgyeiben, a hegy szorosait jól elfoglalva tartó bálványimádók nyilasai és parittyásai kelepcébe kerítik a szövetségeseket, soraik a nem várt meglepetés miatt tágulni kezdenek és ingadoznak, a kétes hajlamu szövetségesek a koreschiták mosolyognak a kelepcébe jutott prófétán. Mohamed fehér öszvérjére vetvén magát, az ellenség lándzsái közé rohan, tiz ritka elszántságu szövetséges mellével fedezi a hősi elszántságu apostolt; testvérek, „én az igazság hírnöke vagyok, legyetek álhatatosok a hitben, Allah mutasd szabadításodat“. Abbás a próféta rokona, mint a Homér hősei közül egy érc hangon viszhangoztatá Mohamed szavait, a próféta elszántsága e közben új erőt ad, a szaladók a szent jelvény körül újra tömörülnek, a csata helyre áll; a muzulmánok a kudarcot a bálványozók vérével öblitik le. Innen Tájefnek tart, s az erősített város kőfaltörő műszerek segédelmével sok fáradság után romba dől; roppant hadi prédát nyer, melynek tetemes részét harcosai

között osztja szét, a meghódolt város lakóinak az izlámra térés feltétele alatt megkegyelmez, s azokat szabadokká teszi, kétes szövetségeseit a koreschitákat újabb jótéteményekkel kötelezi le, térdre hulva könyörög a hódított város küldöttsége. „Engedj nekünk mondának ök három évi fegyverszünetet oh Isten küldötte, s legalább kedvez isteneinknek.“ „Egy óráig sem, felele az elbizakodott hódító.“ Legalább ments fel bennünket a könyörgés kötelmei alól. „Könyörgés nélkül nincs értéke a vallásnak, viszonozá Mohamed. A próféta győzelmének hírért rajongó örömmel fogadá Arábia, s a tisztelgők száma oly nagy vala, mint a keleti szójárás magát kifejezi, mint az éredés alkalmával a fák alját borító datolya pálma gyümölcsök.

Négy évekkel halála előtt ereje gyengülni kezdett, epileptikus bajai csak görög költemények (Theophanus Zonárás, s mások) melyről Abulféda és más arabs írók mit sem tudnak. Maga a próféta azon gyanút táplálta szívében, hogy chajbári táborozása alkalmával bizonyos zsidónő által mérgeztetett volna meg, halála előtt tizennégy napokkal forrolázba esett, mely időszakonként eszméletétől fosztá meg. Végóráiban pedig bűnbánata, alázatossága s magamegadása által építé környezetét. „Ha van valaki közöttetek kit méltatlanul megostoroztattam, ön hátamat ajánlom fel elégtételül, ha valakit jó hírétől fosztottam meg, vesse tulajdon hibáimat a gyülekezet előtt szememre, ha valakit javaiból fosztottam ki, ime csekély vagyonom szolgáljon kárpótlásul. Igen; felszólal egy a gyülekezet közül, engem három drachma ezüst értékéig károsítál meg, Mohamed jónéven vette az emlékeztetést, kielégítette őt; s köszönte a felszólalónak, hogy e földön nem a végítéletben emelt ellene panaszt. Félelem nélkül várta halálát, vigasztalá környezetét, 17 fi, 11 rabnőt felszabadítván, a béke áldását osztá ki hivreire. Abubékerre ruházá hivatalának kettős méltóságát, de a régi barát bölesen elhárítá magáról a reája önkényszerűleg ruházott méltóságot. Apostoli méltóságát és enthusiastikus rajongását végórájáig megtartotta; emlité, hogy a halál angyalának rajta mind addig hatalma nincs, míg lelkének meghívására a beteg prófétától

egész tisztelettel engedelmet nem kér, de a legfőbb való irgalmába s kegyelmébe vetett hit benne végperceiben sem ingadozott. Mohamed e közben végküzdelmébe esik, fejét a kedvelt Ajescha kebelén nyugtatva, eszmélete egy kevés időre ismét vissza tér „Isten bocsásd meg bűneimet, szóla remegő hangon, felszállok elköltözött bajtársaimhoz a magasságba“, s ezzel a földön elterített szőnyegen békességbe elaluvék. A nép kétségbe esése minden határon túl tör, hát a mi közbenjárónk s bizonyágtévőnk Isten előtt halva! nem; e csak boldog elszenderedés, olyan mint a názáreti férfiné a Jézusé; visszatér-visszatér bizonynyal kedvelt hivei közé, erre a rettenetes Ómár kardot ránt, s felkoncolással fenyegeti, ki azt állítani merné, hogy a próféta meghalt, a zürzavarnak Abubéker komoly bölcsessége vet véget. Avagy Mohamed-e az, nem pedig Mohamed istene kit ti imádtok? szóla kérdőleg Ómárhoz, Mohamed meghalt Mohamed istene él mind örökké, azon helyen takarítottott el Medinában, hol élte 63-ik évében meghalt, s a szent zárándokok százezrei vallásos tisztelettel hajolnak meg még ma is a próféta sirja felett. *)

NAGY JÓZSEF.

A szellem megerőtetése és néhány szent életrajza.

Az igazságot komolyan fürkésző szellem valóban megérdemli azon tiszteletnevet, melyet a lousianai történész le Page de Praz szerint a Yazou nemzet egy sok értelemmel és nemes szívvel bíró vadra ruházott, Moncacht apeenek (fáradtságölő) nevezvén őt. Ezen egyén Északamerikában ötévi utat 1900 óra alatt tett

*) Al Dschannabi és Abulféda megjegyzik; hogy Mohamed férfiasági erélyére nézve minden embereket felülmult, innen következik, hogy ki nem felejtheté paradicsoma boldogságából testi gyönyöreit. Petrus Paschasius az arabok könyvéből ezen szavakat idézi: „Sibi robur ad generationem, quantum triginta viri habent inesse jactaret, ita ut unica hora posset undecim foeminis satisfacere,“ ex Arabum libris refert Petrus Paschasius.

meg, hogy utazása közben különféle népek erkölceit és szokásait tanulmányozza, s szerzett ismereteit nemzetének hasznára fordítsa. Azt mondja Rousseau, hogy az ész a szenvedélyek hatása alatt lesz tökéletes. Nem képzelhető, hogy valaki elmélkedésre adná magát, ha őt arra sem félelem, sem vágyak nem ösztönözik.

Ókori klasszikus íróink mondják, hogy a tudományok vigasztalnak a szerencsétlenségben és megóvnak a legnagyobb rosztól, az unalomtól. Új eszmékre törekszünk, hogy értelmünk öregbedjék, hogy éltünk ne folyjon le bután, mint az állatoké és ne legyen pusztán a porra korlátozva, melyet taposunk. Eszméink bővülésével és terjedésével megtanulunk mindent alaposan s az előítéletektől menten vizsgálni; bölcsészi szellem határozza tetteinket s lengi keresztül iratainkat.

De az ismeret utáni szomj, az új eszmékre való törekvés sok bajnak forrása. A közönséges ember előtt, ki mindig csak kézzel dolgozik megfoghatatlan, hogy a tudós, ki egész nap ül, olvas, gondolkodik és ír, sokkal jobban meggyengül testben, mint a földmives, ki egész nap szánt és még is úgy van. De megfordítva is áll ez, mert a test erős munkája alatt meg a szellem törpül meg.

A köznép csak azt látja, mi szembeötlik. Minden elvont ismeret és következőleg minden, mihez értelem által juthatni, rája nézve el van veszve. Egész nap kovácsolni vagy kapálni munkának, egész nap olvasni és gondolkozni henyeségnek tetszik ő előtte. A gondolkozásnak műszere — mint tudjuk — az agy, de a változásokat, melyek annak állományában a szellemi munka alatt történnek, nem látjuk, csak érezzük. Az emberi testnek minden része elfárad, ha az folytonos működésben van, és ha ez a testnek minden tagáról igaz, állnia kell a lélek műhelyéről is, ha annak szakadatlanul egy különös része vétetik igénybe.

Lehet ugyan némileg valamely mozgást sejteni az agyban gondolkozás alatt, de hogy minemű legyen az, nem mondhatni meg. Ha az éles- és tompaelmű fejeket észleljük, e tekintetben némi valószínűsége teszünk szert. Az éleselmű fejben szemlátomást minden mozgásban van, hány egyes fogalmat nem lát ez át a legna-

gyobb gyorsasággal, mily könnyen tér egyik tárgyról a másikra, mily gyorsan fölleli távolabbi tárgyakban is a hasonlatot és összefüggést; ellenben az oktondínál az egyszer felfogott gondolat annyira megragad az agy alapján, hogy minden más jó ötlet nyomtalanul sikámlik le ezen márványfalról.

Ezen jelenetek kétségkívül az agy nagyobb vagy csekélyebb mozgékonyságának fogalmát adják. Ezen mozgékonytságot Pythagorás tanítványainál korán reggel zene által költötte fel, mi az az agyvelő nagyobb érzékenységén látszik alapulni. Boerhave is azt állította, hogy a lángészhez az agynak és idegeknek rendkívüli mozgékonytsága kívántatik, de ezen mozgékonytság nem állhat fenn gyengeség nélkül, míg a szilárdság idegeket tesz föl, melyek a gondolkozásra fölötte merevek.

Ha már a szellemet erősen foglalkoztatjuk, az agy mozgékonyságánál fogva távolabbi okává lesz a nyavalyáknak. Legmagasb jó a földön az egészséges szellem, egészséges testben (*mens sana in corpore sano*), s ezt úgy érhetni el, ha egyiket is, másikat is kellő ápolásban részesítjük. Egész sor betegségeket lehetne előszámlálni, melyek a szellem tulzott ápolásából, megerőtetéséből keletkeznek. Legelsőben az emésztő erő gyengül meg, a nedvek kiválasztása hátramaradást szenved, s a táplálkozás meggátoltatik. Szerencsés az orvos, mond Baglivi, ki ezt átlátja, mivel ekkor a rásztkórságnak, a száj rosz szagának s a kellemetlen szájiznek igazi okait is át fogja látni. Celsus azt mondja, hogy csaknem minden tudósnak rosz gyomra van, ahonnan ezek többnyire halványak, soványak és szomorúak. Ciceróról beszéli Plutarch, hogy gyomorgyengesége miatt nagyon keveset és ritkán evett, s oly száraz volt, hogy csaknem bőrből és csontból állott. Voltairenek arca háromszöget ábrázolt. Wielandnak lábai pedig pipaszárhoz hasonlítottak. Rousseau, midőn nem beszélt, fejét mellére hajtotta, mely helyzet elmélkedést és busongást fejez ki.

Az idegek gyengeségével, mint már említettük, ilyen körülmények közt nagyobb mozgékonytság párosul, mi különben minden szellemes emberben, s a nyavalyából felüdülés után is észreve-

hető. A tudósok ezekből oly ingerlékenyek és hirtelen haraguak. Salamon azt mondja, hogy a dorgálás mélyebben hat az értelmesre, mint száz pálca az esztelenre. Innen van, hogy a muzsák barátai a legveszélyesebb ellenségek, s ezért nem kellene a tudósoknak soha egymást bántani, és a világ urainak is kimélni kellene a tudósokat, mivel a koldustól a királyszékig minden ember hirt szomjuzik, igazi hirt pedig csak az őrtoronyban virasztó s a világ által gyakran üldözött szellemek adnak.

A mindig olvasó és gondolkodó emberek szellemereje végre megtompul. Ezen hanyatlása az idegerőnek sokszor a külérzésekben is visszatükrözik. A szemek nem szenvedhetik a fényt, szikrákat vagy fekete foltokat (legyeket) látnak, elsőben éjjel, aztán világos nappal minden tárgyon, mire erősen néznek, utoljára a legcsendesebb nyugalomban is. Epikur a sok tanulás által annyira megerőtlenítette testét, hogy élte utolsó korában ruhát nem viselhetett testén, ágyát nem hagyhatta el, a fényt ki nem állhatta s a tüzet nem nézhette. Néha fekete hályog követi ezen jeleneteket.

Mások a szerfőlötti tanulás által egészen elvesztik az álmot, s a mozgás mellesleges hiánya miatt rásttkórságba, agydühbe és dermengésbe esnek. Zimmermann a mult század egyik leghíresebb orvosa, egy beteg hölgyhöz hivatott egykor, ki hosszas és mély komorkórsága után eszelős lett. Esetleg egy falusi lelkész is vetődött oda. Utóbbi a betegség okát kezdván fejtegetni, azt a sok olvasásban vélte feltalálni. Ugy látszik, hogy tisztelendőséged mit sem olvas, mondá Zimmermann. Keveset vagy semmit, felelt nyájas arccal a pap, mert higgye el orvos ur, hogy a ki sokat olvas, megbolondul.

Valóban a szellem megerőtetése által a képzelő erő és értelem lassanként megzavarodik, s végtére hiu bölcseségünk egészen gépiesen vezet esztelenségre, vagy mint Rousseau mondja, az ember eredeti ostobaságába lép vissza. Azt mondja Boerhave is, hogy a legéleselműbb férfiak szemlélődésök következtében, ha megvénülnek, aszkórba vagy agysorvadásba esnek, lassanként kevesebbet látnak, hallástalanok lesznek, utoljára belérzéköket is el-

vesztik és teljesen eszméletlen állapotra jutnak. Száz meg száz ide vonatkozó példát lehetne itt elősorolni. Egy városi lelkész és jeles szónok Helvéciában egyházi beszédei által érdemlett hirre tett szert. Igyekezett ő ezen hirt megtartani, igen sokat olvasott, beszédeit maga fogalmazta, s nagy bajjal könyv nélkül betanulta. Emellett emberszerető és szerény valója miatt gyakorta hívták betegekhez, buskomorokhoz és haldoklókhöz, de egyébként is ezerféle foglalkozással volt elhalmozva, miket a legjobban akart végezni. Szellemének ezen állandó feszítése közben, vidámságának folytonos veszése mellett, testereje és emlékezete is megfogyatkozott, mely utóbbit annál inkább erősítette, minél jobban fogyott. Végre az új eszmék nem akartak többé megragadni, de még mindig emlékezett a régiekre. Szélütést kapott, mely egyik oldalát megbénította, s már 42-ik évében meghalt.

De a szellem megerősítését különböző szempontokból kell tekinteni. Némelyek csak a figyelmet, mások a képzelő erőt, ismét mások a lángészt erősítik meg. Ámbár a lángeszű emberek leginkább alá vannak vettelve idegnyavalyáknak, mindazáltal olyanok is szenvednek a figyelem feszítése miatt, kik a lángész minden igénye nélkül sokszor oly hasznosak, mint a lángeszű egyének.

Gyengefejük mind inkább ostobák lesznek a figyelem megerősítése által, mivel egyszerre nagyon keves eszmét látnak át, és mégis szellemöknök minden erejét arra kell fordítaniok. Nem kevesebb szenved tulterhelés által az emlékezőtehetség. A helyett, hogy a gyermek értelmét gyakorolnók, emlékezetének adunk foglalkozást. Ugyanazt a dolgot tizedik-, huszadikszor sem fontoltatjuk meg, hanem csak fenhangon mondatjuk el, hogy annál inkább az agyba nyomassék. Szókkal és fogalmakkal töltjük meg a fejet, melyeket nem ért a gyermek. Nyomoru módszer az, midőn a gyermek előtt az összetett fogalat nem elemezzük, hanem csupán betűk- és hangokra tanítjuk, melyeknek csekély benyomását az eszmék új folyama azonnal kioltja. Ezen még most is divatozó módszer szerint a gyermeknek minden tudománya emlékezetében van, holott annak az értelemben kellene lenni, mert szerencsétlenségre

az emlékezet kincsei könnyebben kirakhatók, mint az érteleméi. Gyermekségökben csodaműveknek tartott emberek a világban sokszor jelentéktelen szerepet játszanak, mert az iskolai módszer következtében egyedül emlékezetüket ápolván, észlelésre, ítélésre, feltalálásra és általában gondolkozásra képtelenek.

Az elvonásra nem alkalmas fejek, vagy a kik elvonó erejökkel visszaélnék, azon tudós sorsára jutnak, kit báró van Swieten a szellem nagy megerőtetése által erős szédülésekbe látott esni, ha csak egy rövid történetkét akart is hallani, ki azonnal elbágyadt és elájult, mihelyt valamire akart emlékezni, a mennyiben minden ellenállás dacára azon dologról kellett elmélkednie, miglen összerogyott.

Egy munkája sincs a szellemnek oly bágyasztó, mint az, melyhez kedvetlenséggel fog az ember. Ha unalommal olvasunk valamit, ha munkánknak ez vagy amaz részét kedvetlenséggel írjuk, kezdetben még csak meglehetősen kijövünk, de majd meggyengül az agy és idegrendszer, ilyenkor aztán munkája közben ásit, burnótól az ember, dörgöli homlokát, harapdálja körmeit, vakarózik sat. és végre is silányságot hoz létre. Azért feledünk el oly sokat abból a mit olvasunk, azért vagyunk gyakorta oly gondtalanok, azért oly tarkák és hasonlatlanok magokhoz irataink, azért cselekszünk sokszor fonákul, mert semmit nem teszünk helyesen, mit nem kedvvel teszünk. A szellem minden munkája közt legkevésbé árt az, melyet mások segélye nélkül, egyedül szellemünk productiv ereje által viszünk végbe, mivel ez legkellemesebb. Azt mondja Sanctorius: a tanulás indulat nélkül alig tart egy óráig, ugyanazon indulattal 4 óráig, váltakozó indulattal éjekig és napokig.

A képzelő erőnek fölötte nagy megerőtetése, különféle irányához képest különböző mellékutakra vezet. A zenészek és képirok közül sokan a kicsapongásnak voltak példányképei, melyekre az igen fölhevült képzelő erő teszi az embert hajlandóvá. Renoncini Drezdában repülni akart, s a harmadik emelet ablakából utnak indulván, leesett — mint kellett — az utcára és mindkét lábát

eltörte. Az isteni Rafáelt a tulságos szerelmi élvezet vitte korporsóba. Corregiót egy 200 franknyi nyereség, melylyel örömtelve nagy hőségben nejéhez haza sietett. A költők elragadtatásukat nem ritkán eszökkel fizetik meg. Tassó egykor Eleonóra a ferrarai herceg nővére előtt néhány verset olvasott fel, melyek ennek tetszését megnyerék. Ezen dicséret a fénylő költőt annyira elragadta, hogy a hercegasszonyt megcsókolta, miért fogságra vitetett, hol legszebb költői munkáinak közepette megbolondult. — Swift, ki képzelő ereje- és szellemére nézve mindenben minden volt, és a kinek tolla azon időben legszebben és legjobban írt, terhes szédülésekbe, majd dühöngésbe, aztán eszméletlen és végre halálos állapotba esett, midőn egyetlen szót sem lehelhetett meg, melylyel gondolatait kifejezni akarta.

A természetet áthágó, de Istentől sem parancsolt kegyesség az embert a képzelő erő megfeszítése által fölemészti. Az ily egyének azt hiszik, hogy ők a legfelsőbb lénynél különös kedvességben állnak, és hogy attól természetfölötti jeleket is kapnak. Rá akarnak bennünket beszélni, hogy az eszelős látja, mit a bölcs nem lát, és hogy az emberi értelmet nélkülöző képes az istenire szert tenni. Ezen tévedésbe többnyire élénk képzeletű és korlátolt fejű nők esnek, kik ábrándos képzeletöket valóságnak veszik és lelki dagályuk által felfuvódva, magokat Isten jegyeseinek tartják.

Néha ezen ábrándozó lelkek az ingerlékeny és érzésdus test ösztöneit tulfeszített kegyesség által akarják elfojtani, holott a szenvedélyek annál vészesebbek lesznek, minél inkább igyekszünk azokat elnyomni, hasonlólag a tűzhöz, mely az oltási törekvések közt új erőre kap és kétszeres dűhvel ég. A tulfeszített ájtatosság leg-erősebb gyakorlatai alatt a szenvedélyek csak irányukat változtatják meg. A rejtélyes apácák minden okos keresztyén olvasó előtt rendkívül utálatosak, a szerelmi vágyak, kinyilatkoztatások és egyesülések, kiözcnlések és elragadtatások állandó kiabálása miatt. A megtestesülésről nevezett Mária azt mondta az ő belső ihletéseinek mindig visszatérő érzetében: az én kedvesem kiöntött ke-nőcs, égi édességével telten akarok én az ő szűz ölelései közt elemész-

tódni. Szakadatlanul tapasztalja a lélek ezen nyájas gerjesztőt, mely őt a legkedvesebb tüzzel felgyulasztja, egészen tönkre teszi, és mégis örökös lakodalmi dalt énekeltet.

Már ezen lelki bujálkodások szintugy semmivé teszik az életműséget, mint a testiek. Ha a szentek életrajzát tanulmányozzuk, azt vehetni észre, hogy azok nagy mértékben rászt- és nádrakórosok, néha dermengők és sokszor eszelősök voltak. A pusztá bölcsész nem tehet ily észleleteket, mivel ily iratokat nem olvas, de az orvos sokat tanulhat azokból.

Ezen szomorú kedélyállapotok erősebb nyilvánulásai sokszor a testi okok és hatások világos jeleit mutatják. Sziénai szent Katalinról azt olvassuk, hogy ő életében holt volt, szelleme már mennybe ment és mégis négy óra mulva ismét visszajött testébe. Ájulásban feküdt, a többit képzelete tette. A hires Hűet püspök nővérét a rejtélyes szerelem annyira megbűvölte, hogy minden italtól tartózkodott, de annyira is megromlott egészsége, hogy száraz lett mint pergamen, orvost hivatott és meghalt.

Pazzisi Mária Magdolna különös szerelmi ömledezésekben szenvedett. Elsőben elragadtatás lepte meg, midőn nem mozdult és nem érzett, a szerelmi ömledezés előjött s új élet hatotta át tagait. Felugrott ágyából és oly szerelmi dühöngésbe esett, hogy társnéi közül egynek kezét megfogván, így szólott: „jer, fuss velem szerelemért kiáltani, én sohasem elégülök meg annak nevezésével.“ Mária igen nádrakóros volt, ájulások- s rángásokkal küzdött.

Génuai Katalin Isten iránti szerelme miatt nem dolgozhatott, nem járhatott és sokszor nem is beszélhetett. Minden nő és férfi tengerbe rohanna — mordá ő — ha ez az isteni szerelem volna. A legédesebb szerelemnek ezen békes örvényétől elnyeletve ment ő sokszor a kertbe, s fűveknek és fáknak elbeszélte szerelmét. Gyakran nyargalódozott a zárdában, kinyújtózva földre feküdt és így kiáltott: „szerelem, szerelem, többet nem mondhatok.“ A rejtélyes szerelemtől fölizgatott szellemének hevessége végre szétrombolta testét. Nem nyelhetett le egy csepp vizet, csaknem

semmi ételt nem evett, belőlről és kívülről égett, az álmod egészen nélkülözte, majd a legerősebb rángásokkal és dermengéssel küzdött, vért köpött, megnémult, megvakult és meghalt. Az orvosok természetfölöttinek mondták nyavalyáját, mert nem ismerték.

Garciás Anna, ki Franciaországban és Németalföldön néhány zárdát alapított, az Isten szerelmével annyira el volt telve, hogy sorvadásba esett. Jézusról nevezett szent Terézia Spanyolországban hasonló okokból a nádrakórság minden fokán keresztül ment, s végre szélhűdést kapott, midőn egyszersmind teste golyóként összehuzódott. Ez igen szerelmes volt és igen kegyes.

Armelle, egy francia nő, ifjúságában szerelmes és érzéseteljes nedvvalkatu volt, ezen felül sokszor szenvedett méhbajokban, ahonnan asszonya, kinél szolgált, ábrándjai ellen a dolgot, mint egyetlen eszközt igen okosan ajánlotta. Életirója mondja, hogy szívét azon időben, midőn még az Isten szerelmével nem foglalkozott, oly pokolbeli tűz, egész lelkét oly ocsmány és utálatos gondolatok, képzeletét a legbujább képek töltötték be, s a tisztátlan szerelem tüze annyira égett benne, hogy többé magához jönni nem tudott. Ujjászületése után ezen tűz csak irányát változtatta. A lelki nyilatkozások és szerelmi ömledések most oly erősek lőnek, hogy Armelle azt állította, miszerint lelki vőlegényével egyesülés nélkül egy pillanatig sem élhet. Ezen tulságosan érzett erő mindent felülmul, mondá ő, ő nem tudja, hová forduljon, mert a szerelem vezeti mindenüvé s mindenhol legyőzi. — Egykor úgy tetszett neki, hogy szerelme miatt égőkemencébe taszított, azonnal ájulás következett, ereje naponként fogyott s gyakran kemény tagszaggal küzdött. Szellemi szerelmének átható tüze lelkének belső alapját, középpontját látszott emésztetni, e mellett állandó láza volt és alig tudott beszélni. Ezen szerelem édes erőszakától eltelve, mérhetlen mélységébe elsüllyedve és befulva egész éjeken át virasztott ő, és mint életirója mondja, békesen élvezte a szerelmi csókokat, melyekkel szive legtitkosb fenekén ajándékozta meg égi vőlegénye, végre azt képzelte, hogy vőlegényével egészen egygyé lett.

Más időben heves szerelmi tüze annyira megtámadta, hogy megnémult és érzékeinek használatát elvesztette.

De ezen szentek érzéseiben a világtájakhoz képest, hol éltek, némi különbséget lehet észrevenni. Szent Gertrud Szászországból hidegebb elragadtatásában így kiáltott föl: oh adomány! mely minden adományok fölött van, az istenség fűszereinek ezen gyógyszer-tárában annyira megeléggülni és az isteni szerelemnek ezen kellemes pincéjében úgy megittasodni, sőt úgy megtelni, hogy az ember lábát sem mozgathatja.

Hasonló örültséget látunk azon embereknél keletkezni, kik képzelő erejük feszítésének következtében rendeltetésöket és terem-tőjököt félreismerik és fölvilágosulatlan hirhordóknak többet hisznek, mint minden fény forrásának, az üdvezítőnek és szentirásnak. Semmi ne feküdjék annyira szivünkön, mint Istennek tetszőleg élni, de sokszerűek, ellenmondók és zavartak gyakran az utak, melyeket ezen végcél elérésére választunk. Igen észszerűnek látszik ugyan, hogy az ember a maga reményét nem annyira vallásos pompába, színmutató beszédek- és taglejtésekbe, kényszerített babonás szorongásokba vagy az erkölcsi elragadtatás finom csalásaiba, mint inkább a szivnek és életnek általánosan uralkodó igazságába, az erény tiszta és csendes békéjébe, s a keresztyén vallásba helyezze, mely lélekismeretes önviselet által nyilvánul. Mert csak akkor kezd a képzelő erő hatni, ha az ész megállapodik. Ez az egyszerűt, az erőst, a megfoghatót, amaz a cifrát, a képest, a megfoghatlant kedveli. A mi hitünk vezérsillag a megfoghatlan országában, de a hitet is vezérli a kérlelhetlen ész, a legérdemesebb emberek s a legtisztább szellemek esze. Bárgyu ábrándos az, ki azt hiszi, hogy az igazi keresztyén élet az Istentől nyert legmagasb adomány megvetését kívánja.

Minden lelki vizsgálódás szétrombolja ezen tulzottságban a setét előállításokkal foglalatosságyat, s az ily embereknél már az eszmék erős volta is eszelősségre, örültségre vezet. A nők gyengébb és mozgékonyabb nedvelkatuk miatt sokkal könnyebben esnek tulságba, mint a férfiak, a magába vonult és érzéki

tárgyakon kevesbbé függő ember sokkal hamarább, mint a ki a világban él. — A lelki érzések és vizsgálódások hatása, ha szakadatlanok és szerfölttiek, legelsőben a fejben nyilvánul, nehézség, szédelgés jelentkezik, majd szívdobogás, ájulás jön létre, végre átlépi a képzelő erő a határt, megzavarodik, a helyesen ítélő és okoskodó erő elenyészik s ábrándozás áll be. Ezen sajnálatos állapotban elragadtatásokra elragadtatások következnek, az ábrándozó álmodik, hogy ő magas szólásmódok és repülő gondolatok csilámló felhőin a világosság határtalan tájékaira emelkedik; neki látásai vannak; ő jósol, szellemeket kelt föl, ördögnek s vésznek parancsol.

Mélységes, de mégis elérhető igazságok fürkészése épen oly káros, mint a lelki repülések. Minden mélyelmű megfontolás azt kívánja, hogy az ember a vizsgálandó tárgyon sokáig késsék, hogy a részeket darabonként s az egészhez viszonyokban vizsgálja és hogy ezen vizsgálattól semmi idegen gondolat által el ne engedje magát térítettetni. Ahonnan a mély elme egyenesen vezet a komorkórsághoz; azért került Carneades minden ünnepélyt, s feledve legközelebbi szükségeit, sőt az ételt is, melyet másnak kelle szájába rakni. Archimede st minden vigalomra kényszeríteni kellett, s azért rajzolt ő a hamuban és olajjal megkent testen mértani ábrákat. Varignon minden reggel bámult, ha mondták, hogy nem este, hanem reggel van. Newton is, kinek szelleme minden egeken keresztüllebegett, eszméletlen buskomorságba esett, melyből őt barátai úgy szabadíták meg, hogy magára sohasem hagyták, hanem folyvást vidám beszélgetésekkel mulattatták.

Látható ezen észleletek- és tapasztalatokból, hogy a szellem tulfeszítése mennyi bajt okozhat, főkép csendes és magános élet mellett, s minő esztelenség az embernek magát halálra dolgozni, hogy élhessen, vagy életét veszélyeztetni, hogy halhatlan legyen. Felfogható egyszersmind, miért állítja Rousseau a gondolkozást természetleni állapotnak, s a vizsgálódni szerető embert elfajzott állatnak, s miért magasztalja az emberbarátot, ki elsőben a gyermek fejét deszkák közé szorítja, hogy az agy veszélyes fejlődését meggátolja.

Dr. SOLTÉSZ JÁNOS.

Báró Sandau vagy a vegyes házasság.

Egy napjainkbeli történet Brettschneider K. G. tanár után németből
Pazar József szalókai ref. pap egykori ungi esperes.

Előszó.

E munka célja, a római székek a némethoni evangélikus kormányok s a vegyes házasságok irányábani mostani rendszabályai felett elfogulatlan ítéletet eszközölni, a katolikusok és evangélikusok között az által gerjesztett elkeseredést megakadályozni, mind a két részt keresztyéni békességre s egyességre hangolni, a szeretetlen „eretnek“ gyűlöletnek ellene állani, és végre azokat, kik vegyes házasságban élnek, vagy ilyenre lépni akarnak, ezen viszony nehézségeire s azon indulatokra és meggyőződésekre utalni, melyek mellett lehet egyedül békességre s házi boldogságra számolni az ily házasságokban. Nem tudósok és kormányférfiak számára van ez írva, kikre nézve már e tárgyakról tudós munkákban sokszorosan értekeztek, hanem a nagy közönség a katholika és evangélika egyház minden miveltei számára, kiknek értelmesítésére s megnyugtatóására ez ügyekben még kevés vagy semmi sem iratott.

Ezen rendeltetése tette tanácsossá azt, mi mondandó vala, oly alakban adni, mely szerint a tény kétségkívül mutatkozik az életben. Hogy az előadás ezen alakja a bíráló olvasó elnézését szükségeli, igen jól érzem, de reménylem is azt megnyerni stb.

Gotha, 15. novemb. 1838.

A szerző.

I. A sz. Orsolya örömnünnepe.

Élénk mozgalomban vala a vén tiszteletre méltó Köln a fel-
sleges Rajna folyam partjain. Egy nagy egyházi örömnünnephez dí-
szította magát, mely a sz. Orsolya s az ő 11 ezer kísérei emlékének
dicsőítésére 1837 október 22-én vala kezdendő.

Orsolya, egy nagy-brittanniai ker. hercegnő, így szóla szent rege, bucsura ment Rómába, a szent városba. Egy sereg szüz a történet 11000-et mond, kísérte őt több papokkal, püspökökkel s főfőurakkal együtt. De haza menet 237-ben Köln körül megtámadtatva a Rajna folyam melletti akkor még pogány lakosoktól, mindnyájan vértanuhalállal haltak meg. E kegyes szüzek sorsa nem jövendett az utókorra, ha a 12-ik század közepén csontokat nem találtak volna, melyek csudatevő erőt mutattak, és így szent személyektől kelle származniok. Szent Erzsébet trieri apátasszony menyei kijelentéseket revén a felől, közönségessé tette a sz. Orsolya és 11000 kísérői sorsát, s Köln a szentek csontjait mint drága kincset magához vette.

A kölni érseki székhely mostani birtokosa gondoskodva a felől, hogy az egyház tekintetét nagy hatású ünnepélyességek által is emelje, azt rendelte azért, hogy a sz. Orsolya 1600 éves örömnepét fényesen üljék meg. Sok idegenek, kivált a hívők tódultak ide a Rajna vidékeiről, hogy vagy részt vegyenek az ünnepben, vagy legalább mint nézők örvendezzenek az ünnepélyen.

Eichfeldben a Sandau őrnagy lovaglakában is szóbajött, ha ne jelenjenek-e meg az ünnepen, s ezért, mint gyakran megesett, ne menjenek-e néhány hétre Kölnbe! A család csak az őrnagyból, nejéből s egyetlen leányából Augusztából áll, ki épen 18-ik évét végezte be. Az őrnagy Napoleon alatt táborozott, de a lábáni seb miatt mint kapitány bucsut vett „őrnagy“ címet nyerve, s aztán egy régi nemzetségből való kisasszonyt elvett, kivel igen igen boldog házasságban élt két gyermekkel, egy fiuvul és egy leánynyal ajándékozta ez őt meg. A fiu főhadnagy volt a porosz ezredben, mely Brandenburg megyében állomásozott; a leány a házban szellemi és elméleti tehetségei, teste egészsége s deli termete által öröme való szüleinek. Mind a két gyermek a katholika hitvallásban neveltetett, mivel atyjuk ezen volt és nejevel összekelésekör, ki evangyelika hitvallású, világosan kikötötte, hogy házasságuk minden gyermekei katholikus módon neveltetnének. Nem álbuzgalom vitte őt erre, mert a Napoleon seregében meglehetősen szabad elveket fogadott el

az egyházi dolgokról; hanem részint kath. rokonai sürgetése, kik azt állították, hogy még eddig minden Sandau bárók az igaz egyházhoz tartoztak; részint az a gondolat, hogy a dolog természetében van, hogy az atyának mint gazda és családfőnek hitvallása terjesztessék a családban s határozza meg a gyermekek választását. Sandaunő, noha hosszas ellenkezés után, megnyugodt e feltételben, minthogy nemcsak megismerte az utolsó okot annak súlymértéke szerint, hanem általában és könnyen vette a dolgot, látván, hogy az őrnagy minden álbuzgalomtól ment. Nem is volt oka megbánni tett lépését. Az őrnagy szabadon engedte gyakorolni az ő hitvallását, s a két gyermek is tökéletes gyermeki szeretettel és tisztelettel viseltetett hozzája.

De nem maradt így a dolog. A juliusi forradalom után nagyobb buzgalmat vett észre férjében hitvallása iránt mint előbb, s ellenkező hangulatot a protestánsok iránt, mit máskor benne nem tapasztalt. Könnyen megbocsátotta volna ő ezt szeretett férjének, ha szíve más, minden anyának érzékeny oldalról nem sértetett volna. Tapasztalni hitte, hogy a hitvalláskülönbség egyetlen leányára is hatással van s rövidséget okoz azon teljes bizalomnak, melylyel Augusztának hozzá mint anyához lennie kellene. És nem hibázott. Augusztát mind függőbbé lön a papi befolyástól, mely lassankint aláásása az anya tekintélyének. Az őrnagy egy belga püspök sürgető ajánlatára bizonyos Cyriák lelki atyát tett eichfeldi papnak s a bárói ház gyóntatójának, ki őt ellátta mindazon könyvekkel, melyek kevés idő óta a porosz kormány ellen megjelentek, és azt vádolták, hogy a rajnai tartományokban el akarja nyomni a katholicizmust. Ő oktatta Augusztát is a kath. egyház tanítételeiben, s hitte, hogy kapnia kell az alkalmon, miszerint a leányt megőrizze anyja eretneki mérgétől. Ezt annyival inkább tehette, mivel az anya gyöngéd érzelemből nem erősködött azon, hogy a vallási oktatás leányával jelenlétében tartatnék. Bármennyire tisztelte is Augusztát anyját, mégis annyira gyökeret vertek benne a pater sugallásai, hogy azt hinné, miszerint neki a szent vallás ügyeiben feltétlenül a paterrel kell tartania s anyja ítéleteit nem kell tekin-

tetbe vennie. A pater annyiszor ismételte az elvet, hogy a vallás dolgaiban a pápának és papságnak feltétlenül hitelt kelljen adni, hogy az végre Augusztá elméjében megdönthetlen igazsággá lett. Az őrnagyné részéről azt hitte, hogy mindent kerülnie kell, mi leánya vallásos érzését megháboríthatná, vagy őt hitében ingadozóvá tehetné. Nem akarta annak kedvét elvenni hitvallásától, hanem csak az ábránd és álbuzgalomtól akarta őtet megőrizni. De épen e volt a nehéz feladat. Augusztá, bármennyi esze volt is, de fiatal s igen élénk érzelmű volt, s így az anya kedvetlenséggel s aggodalommal látá, miként leánya mindennap, mikor csak lehetett, misére járt, a bucsujárások, processziók iránt nagy vonzalmat mutatott s könyörgéseiben sokkal többet foglalkozott sz. Orsolyával, az ő védasszonyával, mint Istennel. Augusztá ugyan eddig még mindig teljes készséggel hallgatta azon halk emlékeztetéseket, melyeket anyja megengedett magának; de mégis megesett néhány-szor az is, hogy az anyai akarat nyilvánulására ezt válaszolta: „de édes anyám! hiszen egyházam akarja ezt, s nekem annak hinnem s engedelmeskednem kell, minthogy abban Isten szavát tisztелеm.“ Az őrnagyné ugyan észrevehetővé tette neki, hogy ő nem magát a dolgot, hanem csak a tulságot becsmérli abban; de mégis érezte, hogy az egyház befolyása veszélylyel fenyegeti az ő anyai tekintélyét leánya felett.

Épen azon nagy tölgy lombjai alatt ült a család egy gyönyörű este, mely a lovagilak udvarát beárnyalta, midőn a sz. Orsolya közelgető örömnépére került a beszéd. Az őrnagy kedvét nyilatkoztatta Kölnbe menni s az ünnepélyt látni és Augusztá teljes élénkséggel helyeselte atyja gondolatát. Ez ellen most semmi szava sem volt volna az anyának; de Augusztá hozzátevé: hogy ez az ő védasszonya örömnépe, s azért reményli, hogy ennél igazán kedvességbe jőne, ha résztvenne a bucsuban. „Mondják, kiálta fel, hogy egy sereg fiatal leány vonul el a sz. Orsolya mezeje körül! De szeretném és is szentemet megtisztelni, magamat igazán ájtatosan védelmébe ajánlani. Kérem, kérem édes atyám, édes anyám,

engedjék meg résztvennem a körjáratban, s szép szerencsét érdemelnem szentemtől.“

Az őrnagy nejére tekint s ez hallgata. „Majd meglátjuk édes gyermekem mit cselekszünk“ válaszolá az atya a türtelennek. De az őrnagyné hamar magához térve szeliden, de szilárdul szóla: Kölnbe az ünnepre elmegyünk ugyan, de megegyezésemet, hogy te is bucsut jársz, meg nem nyerheted. Te nem vagy kölni leány s mérészségnek fognák magyarázni, ha helyet kívánnál a seregben. Hiszen megjelenhetel a szent misén, mely sz. Orsolya tiszteletére tartatik; ez neked mint idegennek elég. És szerencséd gyermekem jőni fog Istentől, ha rája méltó vagy, sz. Orsolya közbejárása nélkül is.

Augusztá. De az én hitvallásom szerint mégis igen hathatós az ily közbenjárás, s megvallom, hogy én sokkal nagyobb bizalommal könyörgök sz. Orsolyához, mint a jó Istenhez. Ez oly végetlenül nagynak tűnik fel előttem, hogy alig bátorkodom őt könyörgésemben megszólítani.

Őrnagyné. Isten nagy, de ő szeretet is. Azonban itt nincs szó a szentek közbenjárásáról s hitvallásodról, hanem arról, ha illik-e neked, mint idegennek résztvenned a bucsujárásban, s im én azon meggyőződéssel vagyok, hogy az nem illik, s hogy az általában szükségtelen.

Augusztá elhallgatott ugyan anyja iránti tiszteletből, de most már csendes és kedvetlen is vala. Ez az őrnagynét ingerelvén, felbárítá őt szabadon kilépni véleményével.

„Ne úgy tekintsd, monda leányának szokatlan komolysággal, vonakodásomat mint fejességet, s még kevésbé úgy mint hitvallásos fejességet, hanem mint javadróli anyai gondoskodást. Nekem úgy látszik, hogy te a vallásos ábránd útján vagy, mely egész jövőendődet elronthatná, s itt kötelességem téged inteni. Távol legyen tőlem, hogy hitvallástokat sérteni akarjam: de nekem úgy látszik, hogy sz. Orsolyának az ő 11000 szüzeivel a katolicizmushoz (közkeresztyénséghez) semmi köze nincs. Maguk a katolikusok is mondták nekem, hogy az az egész történet, mely az örömnépnek

alapja, történetileg be nem bizonyítható, és csak a középkorban keletkezett, hihetőleg valamely talált emlékkövöni fölírat hibás magyarázata által. *) Ezt én most egészen magára hagyom; de nem hihetem, hogy valaha egy szűz herecegnőnek azon kalandori ötlete lehetett volna, hogy egy kis szűzsereggel Rómába zarándokoljon, sőt mi több, védtelenül pogány tartományokon vonuljon keresztül. Lehet-e csak gondolni is, hogy az atyák és anyák beleegyezésüket adantották volna ennek a seregnek oly költözésre, melynek azon durva időben szükségesképen megtámadásokra kelle számolnia?

Örnagy. Nem tagadom, nekem is csodálatosnak látszik e dolog. Még most a mi bátorságos napjainkban sem tanácsolnám egy 11000 leányból álló seregnek sem, hogy a Rajnán leköltözködjék. De ama kor csodák kora volt, s a hitnek életelevensége sokat tett, mi most lehetlennék lenni látszik. De az egyház dolga, megvizsgálni amaz elbészélés igazságát vagy hamisságát. Én abba nem elegyedem. Csak ez világos előtttem, hogy igen hasznosnak mutatkozik a nép hitét ókorbeli szent emlékeztetések által feléleszteni, a mire pedig, leányához fordulva, épen nem szükséges, hogy te abban együtt szerepelj. Érted?

Az egész házban tudták, hogy az „érted“ az ur visszahuzhatlan határozatát jelentse, s ezzel el volt döntve, hogy Augusztia ötlete elutasított legyen.

Az örnagyné örült ugyan titkon férje határozatán, de hivé, miszerint használnia kell az alkalmat, hogy egyszer szabadon szóljon férjével azon kellemetlen helyzetről, melybe ő mint protestáns nő egy katkolika család közepett lassankint jutott vala, és a mely mind kellemetlenebbé lenni fenyegetődzék. Késő estve azért, a mint Augusztia aludni ment, így beszéle férjéhez:

*) Gyanítják t. i. hogy azon csudatevő csontok mellett, melyeket a 12-ik században Kölnnél találtak, egy emlékkő találtatott, e fölírattal: Ursula cum XI. M. V. melyen az M-et mille ezernek vették, a martýribus helyett, úgy hogy e volt legyen az értelmé: Orsolya tizenegy vértanu szűzekkel.

„Tudod kedves Bertim, mondá sajátos nyájassággal és szelidséggel, hogy én eddig soha sem engedtem meg magamnak, hitvallásodról, vagy éppen az ellen valamit beszélni, mi neked kellemetlen lehetne; de hogy te is megigérted összekelésünkkor, semmit sem tenni, mi engem hitvallásomban keserithetne. Ezt kedves férjem, igazán meg is tartottad, mit neked köszönök. De az utolsó időben azon szemrehányások által, melyeket itt is Baváriában a porosz kormánynak tesznek, mintha az hitvallásodat elnyomni akarná, oly csipősségre engedted vitetni magadat a protestánsok irányában, mely engem aggaszt, és őszintén megvallom, gyakran mint prot. nőt engem is megsértett.“

Az őrnagy itt hirtelen félbeszakítja: téged kedves nőm, soha sem akartalak sérteni, de hogy a kormány nyom minket, az napvilágos.

Őrnagyné. De a porosz kormány még sem az evangélika egyház? Mit tehetne az utóbbi arról, ha amaz többet tenne, mint illeti?

Őrnagy. De képviselője az a németországi eret... protestantizmusnak; egyetlen állam Némethonban, mely hitünk ellenének politikai tartósságot ad.

Őrnagyné. Így tehát én is ellenséged volnék s háboruban hitteddel?

Őrnagy. Nem úgy, de hibásan értesz! Halld az én egyenes, őszinte véleményemet. Én idős nemes ember vagyok, püspökség képes nemességű és nemzetségem tisztaságának s rangom kiváltságainak fentartása kötelességemben áll, mint szent őseimtől öröklött végakarát. Lám a régi jó időben a kövér Rajna vidékei Mainztól fogva a hollandi határig voltak azon termékeny mezőségek, melyeken a lovagság nemes paripái legeltek s jóllaktak. Mienk volt a főkáptalan s az ország három érseki széke. Ha egy nemes nemzetség valamely nemes ivadékát a mainzi, trieri vagy kölni székre emelhetette, a család szerencséje el volt készítve. Az utánzülött fiak gazdagon ellátathattak a püspökségek zsiros hivatalai által, még most, mint hadnagyok nyomoru zsolddal az egész or-

szágban mindenfelé kell küldöztetniök. (hévvel) Ime elkapják a kíváncsi poroszok szép tartományaikat, hisznek most zsirunkon, és nekünk, kik különben itt az urak voltunk s bőségben ültünk, parancsolnak és semmink sincs. Ez boszant engem! Azért kell, hogy a régi katholika hatalom itt viszont ápoltassék, felemelkedjék, előbbeni dicsőségét megnyerje, a régi gazdagság bőségével vegye körül magát. Isten nevében ám tegyék a poroszok az ő unalmas porzótartójukat, a Márkot, mint tehetik; azt nem irigylem nekik. De itt, itt mi hon vagyunk, itt mi vagyunk s akarunk urak maradni.

Örnagyné. (egy kis szünet után). Hogy volt csak, nem emlékezhetem reá, ki dulta hát fel a rajnamelletti érsekségeket?

Örnagy. A franciák voltak azok a forradalmi háboruban, kik a német birodalmat és minden érsekségeket, püspökségeket, apátságokat s a szent egyház egész jószágát elpusztították.

Örnagyné. És ki volt a francia uralom alatt kölni vagy trieri érsek?

Örnagy. (hévvel) Senki! senki! Az Istengyülölte Napoleonnak épen nem jutott eszébe, ismét kiadni az elrablott egyházi jószágot.

Örnagyné. És ki állította helyre a püspöki lakokat s káptalanokat, és ki ruházta fel azokat viszont gazdag jövedelemmel?

Örnagy. Ezt ugyan Poroszország cselekedte, s ezt bizonyosan kelle tennie! De micsoda a „most“ a máskorhoz képest?

Örnagyné. Édes férjem, én gondolnám, hogy királyunk mindent megtett a rajnamelléki tartományokra nézve, a mit tehetett. Mert az érsekeket mint uralkodókat ismét helyreállítani, ez neki, habár akarta volna is, politikailag teljes lehetetlen volt. És ezen kívül, hiszen valóban tisztességet és gazdagságot adott nekik úgy, hogy az ő evang. püspökei hozzájuk képest szegény élődik, és hogy a katholikusok az ő méltóságukat nagy fényvel fentarthatják. Te igazságtalan vagy!

Örnagy. Az igaz, Poroszország többet tett, mint várni lehet, mi békével is voltunk. De mi az újabb időben még magasb állás-

pontból fogtuk fel a dolgot. (bizalmasan) Nézd, édes gyermekem, mi végtére, kivált a gyűlölt juliusi forradalom által azon belátásra jutottunk, hogy a korszellem szándéka, megtörni megsemmisíteni a felsőbb és alsóbb nemesség hatalmát, s a polgárságot állítani annak helyére. Nem akarnak többé királyokat nemesi udvartartással, hanem polgár királyokat. A szatócs réfje, akarja kiszorítani helyéből a lovag kardot; Mihály nagybátya akar kamarássá és tábornokká lenni; a zsidó, ki különben nekünk tartozott testvámot fizetni, akar országlár lenni. Mindez a gonosz felvilágosodás gyümölcse, mely először az egyház fékét tépte szét a hitjavításkor s aztán a királyszéket s főrendi hatalmat (aristocratia) tördelte darabokra a forradalomban. Nem lesz pedig újra jobban a dolog, míg a szoros zabola viszont reá vettetik a népre, mely azt egyedül fékezi s tartja engedelmisségben. És ez a papuralom. Ez kell, hogy visszakapja régi erejét s mindenhatóságát: akkor visszatér a 'középkor aranyideje, s mi bátorságban vagyunk. Én nem vagyok vakbuzgó a kat. hittanra nézve; miattam ám higgye akárki a mit lehet. De a fejedelmek királyszékei s a mi lovagszékeink az oltáron s a papoknak a pór nép feletti tekintélyen nyugosznak. Ezt kell azért minden módon támogatni s emelni.

Örnagyné. De hová gondolsz, kedves férjem. Hiszen még sem a protestántizmus volt az, mely a francia vagy juliusi forradalmat, még kevésbé a spanyolt, belgát, a rómaid vagy nápolyit készítette. És a mi német népizgatóink között nem mutatkoztak-e oly sokan evangélikus szenteskedőknek, kik a katolikus belga vakbuzgókkal egy vonalon állanak? Teljesen igaznak látszik nekem, mit minap egy igen részrehajlatlan munkában megmutatva találtam, hogy államaink viszonyai a tűzfegyver, a könyvnyomtatás feltalálása s Amerika felfedezése által rendkívül megváltoztak, Ezt sem pápa, sem püspökök, sem jézsuiták meg nem változtathatják, habár a középkor minden hatalmát nekik engednék is. Azért pedig nekünk, a nemességnek is lehetlen, újra elővarázsolni azon időket, mikor a népek nemességből s parasztokból állottak. A polgárrendtől, mely-

nek tudománya, iparja s gazdagságai majd nélkülözhetlenek, nem tagadhatunk meg többé egy tiszteletteljes helyet az államban.

Örnagy. (hirtelen) Ám birja azt! De ne parancsoljon, ne kérjen hivatalt, ne bíráljon, felül ne akarjon uszni, a kenyeret és tiszteességet ne kívánja szánk elől elvenni.

Örnagyné. Gondolnám, hogy azt úgy kellene hagynia, habár jézsuiták és papok nem volnának is. Lásd, édes barátom, mieink a katonaságnál a tisztségek, az erdőszetnél a főhelyek, az udvari hivatalok kivétel nélkül, az országlárságok az elnökségek s nagyobb része a magasb állami hivatalok. Nem szép kincs-e ez? — Félek, félek, hogy határtalan követeléseitek s folytatott ellenségeskedések által nem csak semmit sem nyertek, hanem mitek van, azt veszélyeztetitek. A mit pedig most gyakrabban emlegetsz a papi hatalomról, hogy azon nyugosznak az álladalmak, bocsáss meg! nekem úgy látszik, mintha nem téged hallanálak, hanem Cyriák pátert.

Örnagy. Cyriák eszes és világértő férfit.

Örnagyné. De pap!

Örnagy. Nem azok-e a ti lelkészeitek is?

Örnagyné. Nem, ők nem azok. Ők nem urai a mi hitünknek, ők senkit nem idvezitnek, sem pokolra nem kárhoztatnak, és a fődolog, ők egy külföldi pap fejedelemnek sincsenek lekötelezve feltétlen engedelmisséggel. Ők nem próbáltak császárokat királyokat tenni s letenni, nem állítottak fel hitnyomozó törvényszéket.

Örnagy. (őt félbeszakasztva) No hiszen jól van, jól! mindezeket tudom, s jól látom, hogy meglehetősen kész ügyvéd vagy. Hagyjuk el ezt!

Örnagyné. Örömet elhagynám, hanem ha ez (megindulva) házasságunkat nem zavarná.

Örnagy. (meglepetve) Hogyan édes kedves nőm?

Örnagyné. Hát nem hiszed, hogy sért az engem, mikor halom, miként a te Cyriákod rágalmakat ömleszt az én egyházamra, melyeket te egészen nyugodtan hallgatsz és gyakran javalni látszol? Nem nyitattik-e itt oly üreg közötted és közöttem, mely min-

dig szélesbedik? És (jelentéssel) hátha végre rá beszélteted magadat a pátertől, hogy én eretnek, az ördögé s örökre elkárhozott legyenek? Hogy ő ezt a rémitő elvet tanítja, hinnem kell; mert hiszen ez egyházatok tana s a pápa szünet nélkül mondja ezt! De férjem! mid volnék, mid lehetnék én még neked, ha csak egy pillanatig is beleegyeznél egyházad ezen szeretetlen ítéletébe, és csak távolról, csak kevéssé igaznak, csak valószínűnek is tarthatnád azt?

Örnagy. (megölelve) Luiza, édes Luizám, mi jut eszedbe? Hogy jössz ilyen bőszej gondolatokra? Én kath. vagyok olyan mint akárki: de elkárhozástokat hinni, csak gondolni is azt, még álmomban sem jut eszembe. Akármit beszéljenek arról a papok, de azt hiszem a mit akarok.

Örnagyné. Az igen jó rám s rád nézve is! De ugy fog-e gondolkodni Augusztá is, mint te? Hátha ő beszíván ezt a papi szellemet, anyjában, (megindultan) egy pokol tüzére kárhoztatott eretneket láthatna, kinek társasága őt elundokitná s hitét veszélyeztetné?

Örnagy. (megrettenve) Luiza! az Istenért, minő gondolatokkal tépelődöl?

Örnagyné. Vajna pusztán alaptalan gondolatok volnának! De fájdalom attól tartok, hogy Augusztá már egészen azon uton van, hogy vakbuzgóvá legyen hitvallására nézve. Neki ugyan elég esze van, de érzelmeit izgatják fel, s félek, hogy Cyriák lassanként átvihetné reá álbuzgalmát! És akkor — — oda volna anyai befolyásom!

Örnagy. (kevés gondolkodás után) Egy mélység közellétét mutatod itt, melyet én vak nem láttam. Innen mennünk kell! mindjárt holnap! Augusztá kell, hogy más környezetek közé jusson. A telet Kölnben töltjük el. A társas élet szórakozásai jótékonyak leendnek Augusztának. Ebben maradunk.

Az örnagynak nyugtalan éjszakája volt; de a legközelebbi napon minden intézkedések megtették az elutazásra s néhány napok múlva a büszkén elterülő Rajna partjain járdalt a család. Látták sz. Orsolya örömnépét... Augusztá nem vala a szüzek csapatában.

II. Cyriák lelkiatya.

Az őrnagy nem reménylette, hogy, mint a példabeszéd mondja, az eső alól csorgó alá menendne, s mégis úgy történt. Nem sokára észrevette, hogy a papság és a porosz kormány közötti feszültség magas fokra hágott. Bármely kevéssé volt is porosz érzelmű, mégis úgy látszék neki, mintha a pappártaik igen a belga jézsuitai befolyástól vezettetnének. A diszteljes székesegyház tekintete, melynek teljes felépítésére a király oly tetemes összegeket utalványozott, kibékítőleg hatott reá. És mikor látta a katolikusoknak ezen százezereit számos, hatalmas és buzgó papok által vezettelve, majd úgy látszék neki, mintha azon kevés hivatalnokoknak, kik talán katholika nőket vettek, bár ha mind úgy cselekednének is, de a min kétkednie kelle, mint ő, és gyermekeiket az apa hitvallásán neveltetnék is, mégis a katolikus népesség folyamában el kellene enyészniök, és a kath. papok toborzási vágyuk s ügyességük mellett utódaikban majd újra egyesülniök a katolikus népességgel. A Rajna zöld vize, mondá megnyugtatólag leányának, sok folyókat vesz fel magába, s még is zöld marad. Láttad-e a minap a hajókázható Ménus veres vizét, miként az még Biberichnél is nagyon elvált a zöld Rajnaártól? De Bingennél már elnyeletett az, s a Rajna újra zöld volt.

Augusztá t. i. már oda mivelletett Cyriák pátértől, hogy a porosz protestáns tiszteknek és katonáknak a rajnamelléki katholika nőkkeli házasságaiban a katholika egyház mellékes megtámadását s annak nagy veszedelmét nézze, és Köln nem volt az a hely, mely őt ezen nézetből eltérítse. Az őrnagy ellenben következetesen szilárdul tartotta azon tételt, hogy az atya mint gazda hitvallásának kelljen a gyermek hitvallását meghatározni, és hogy erre nézve a protestáns atyának se lehessen vétkelni, ha gyermekeit hitvallásában nevelné.

„Hol marad különben, így kiálta fel, a tisztelet, melyet a gazdának családjában birnia kell? Ha az atya katolikus és a

gyermeknek evangélikus módon neveltetnek. úgy ezek atyjukat, ha misére megy, vagy védszentjét tiszteli, bálványozónak fogják tartani, mindenesetre pedig oly embernek, ki szellemben és belátásban gyöngébb ő náluk. S hol marad itt a tisztelet, a függelem! Ha pedig az atya protestáns s a gyermekek katolikus módon neveltetnek, úgy az első, mit nekik a papok tanítanak, az, hogy a pápa a lutheránusokat s reformátusokat mint eretnekeket kárhoztatta, hogy közülök egy sem idvezülhet, hanem mindnyájoknak pokolra kell menniök. Ugy de a gyermekek, ha ezt valósággal hiszik, honét származik akkor a tisztelet? Azért én tételem mellett maradok, hogy a ház ura hitvallásának kell lenni az uralkodónak. Innen megis kell nyugodnunk, azon, hogy a prot. atyák, kiknek kath. nejeik vannak minden gyermekeiket prot. módon neveljék. Mi az egyiknek jogos, a másiknak méltányosnak kell lenni, és ez Németországban épen nem lehet másként, minthogy mind a két hitvallásnak egyenlő jogai vannak.“

Augusztá mit sem felelt, hanem csak nyilvánítá, hogy ő legalább, ha férjhez menne, szilárdul azon erősködendnék, hogy minden gyermeknek katolikusnak kellene lennie. Mire atyja röviden s bosszusan azt válaszolván, hogy akkor tessék őrizkednie is valamely protestánsba bele szeretni s vegyes házasságra lépni, tehát erősítette, hogy neki épen nincs is szándéka, valaha protestánsnak nyújtani kezét.

E beszélgetést félbeszakította az őrnagyné, ki egy idegennel lépe a szobába. Ez Cyriák páter vala.

Mi, ugyan mi hozza önt Kölnbe? kiálta fel az őrnagy meglepetve.

Cyriák. Egy kedvetlen ügy, melyben ön segítségét kérném ki. Az ön eichfeldi jószágá haszonbérleljének egyetlen leánya mátkájává lett egy wupperthali rögzött protestánsnak, ki nem akarja alávetni magát azon feltételnek, hogy ezen házasság minden gyermekei a kath. egyházhoz tartozzanak. A haszonbérlelő azért nem akarja elveszteni a jövődöbeli gazdag vőt, nekem pedig nem szabad s nem lehet elállanom e feltételtől. Kérem tehát önt, hogy

földesuri tekintélyével vesse közbe magát, hogy vagy szilárdul a tőlem tett feltételhez ragaszkodjék, vagy a mi még jobb volna, inkább egészen küldje el a vót.

Örnagy. (boszusan) Mi jut eszébe önnek? Én legyek házassági ügyvéd, én-e? — — Nem az én dolgom!

Cyriák. Nem tartok attól, hogy sikertelen legyen kérésem, holott maga örnagy ur saját gyermekeit oly dicséretesen a szent-egyházba hozta.

Örnagy. (hirtelen) A családfő hitvallásának kell uralkodónak lenni a családban. Azért katolikusok az én két gyermekeim, s azért a wupperthali is hadd nevelje evangélikus módon az övéit. Azt erővel nem is ellenezhetjük, egyenlő jogaik levén a német szövetség szerint mind a két hitvallásnak. Ezt Bécsben ígérték, melyre minden kibékülő német kath. fejedelmek szavukat adták, s az embernek meg kell tartani szavát. Érti?

Cyriák. Igen jól örnagy ur! De . . .

Örnagy. (tüzesen) Én jó katolikus vagyok s nem barátjok a poroszoknak; de, uram, . . . ki szavát meg nem tartja az — — Ha mi azt meg nem tartjuk a protestánsoknak, ő nekik sem szükséges azt megtartani nekünk, mikor őket erőltetni akarjuk, hogy minden vegyes házassági gyermekeiket kath. módon neveljék, akkor nekik ítéljük azon jogot, hogy ott, hol hatalmuk van, minden ily házasságbóli gyermekeiket protestánsokká tegyék. Ez oly világos mint a nap!

Cyriák. (mosolyogva s nyájasan) Ön úgy ítél a dologról mint lovag és katona, ki becsületszavához van köttetve. Én tudom ezt becsülni, de kérem, hogy most ön is engedje meg a kath. papnak magát kibeszélni.

Örnagy. Talán ennek szabad szószegőnek lenni?

Cyriák. Épen nem! De ki adta szavát akkor Bécsben? a kath. egyház, annak papjai, annak feje a római szent atya-e? Ezeket még csak meg sem kérdezték. De ők kérdezetlenül ellenmondottak. A szent atya mint a kath. egyház feje a szövetség ama cikkelye ellen Consalvi bibornok követe által ünnepélyesen óvást tett. Ama

cikkely azért minket sehogy sem kötelez, az ellene van a szent kath. vallás elveinek, mely eleitől fogva tiltotta s megvetette a nem katolikusokkal való házasságot.

Örnagy. Tudom — — mind tudom. De azt is tudom, hogy a sz. atya és hogy ti mindnyájan ünnepélyesen felhagyatok amaz óvással.

Cyriák. Ez soha sem történt.

Örnagy. Megtörtént, nem szóval ugyan, de tényleg. Ha a sz. atya állani akart volna óvása mellett, úgy szerződésre sem kelle lépnie Poroszországgal s nem kellett elismernie a porosz államot, mint azt a szövetség meghatározta. Hiszen előbb is szintoly ünnepélyesen óvást tett a porosz királyi méltóság s a püspökségek világivá tétele ellen. De szerződésre lépén Poroszhonnal, elismerte a porosz koronát is, elismerte jogszerűnek annak kölni, trieri és münsteri birtokát, de érvényesnek ismerte el a szövetséget is. Szint-ugy felhagyott tehát a két egyház egyenlő jogai elleni óvásával, mint a porosz királyszék s a papi püspökségek birtoka ellen korábban tette. És a rajnamelléki papság, hogyan? hiszen az hódolt a királynak, elfogadta kezéből a püspöki székek felékesítését (dotatio) s még a püspököket is; tehát alávetette magát a szövetség határozatainak. Hogy akartok most fellépni, mondván: hogy ez a végzés titeket nem kötelez? Mint becsületes embereknek mindjárt akkor kellett volna mondanotok: uram, mi ezt a szövetséget nem ismerjük el, mivel a szt. atya az ellen óvást tett; mi neked nem hódolhatunk! De akkor hallgattatok; örömet elfogadtátok, mi hasznót hajtott nektek, az új püspökségeket; most pedig hátra léptek. Midőn a király a szerződést (concordat) kötén, azt mint becsületes ember betöltötte, előre fel kell tennie, hogy a szt. atya és ti nem haboznátok, egyenlő jogokat engedni az ő hitvallásának, és hogy a szt. atya eláll óvásától. Ki valamely országos szövetségkötésen szerződésre lép, az ezzel elismeri az országos szövetséget. De ha fentartja magának, hogy el nem ismeri s mégis megkötö a szerződést; nem becsületesen, hanem hűtlenül cselekszik. Érti? Én eléggé boszankodtam akkor, mikor poroszokká lettünk.

De a némethoni protestánsok egyenlő jogai szükségesek, igen szükségesek voltak, melyeknek ellentmondani a szent atyának sem kellett volna.

Cyriák. Szükségesek? Nem tudnám mi feltételezte volna e szükségességet!

Örnagy. Nem? (tüzesen) Megmondom önnek páter ur. Ha a bécsi gyűlésen egyenlő jogokat nem határoztak volna mind a két hitvallás követőinek, úgy Poroszországnak, Hollandiának, Hannovera, Baden, Würtemberg, Hassiának egy kath. alattvalót sem lehetett volna adni vagy hagyni; de aztán Bajorországnak sem lett volna szabad Anspachot, Beirutot és Nürnberget elkapni, sem a szász királynak helyre állíttatnia. A német fejedelmi házak birtokai állásának egészen fel kellett volna fordulni. Kérdem önt: lehető volt-e ez? És ha lehető volna, tanácsos-e? Nem új háborút okozott volna-e ez mindnek mind ellen? A szt. atya óvása azért a kath. hatalmasságoktól, nevezetesen Osztrák- és Frankországtól épen nem vétethetett tekintetbe. Hiszen egyedül a Napoleon legyőzésének köszönte helyreállíttatását s erre szinte annyit tettek a német protánsok, mint a német katolikusok. Ennek meghálálásául ő óvást tesz, hogy a protestánsoknak egyenlő jogaik legyenek a katolikusokkal az ő hazájukban! Hogyan? azért ontották vérüket a protánsok, hogy a sz. atya őket kárhoztassa? Azért egyenlő jogok mindkettőnek! Ezt követeli becsület, háládatosság, egyenesszívűség! Érti?

Cyriák elhallgatott. Tudta, hogy a báró „érti“-jére semmi válasz nem állott, azt pedig, mit egyedül mondhatta t. i. a kath. részre nézve a léleküdv veszélyét az örnagyné jelenlétében nem akarta szóba hozni. Abba hagyván tehát ezt, más dolgokról beszélt, melyeket az örnagy örömelebb hallott. Elbeszélte neki, miként épen az érseki káplánnal Michaelissal beszélt s tőle hallotta, hogy a porosz kormány (minisztérium) az érsekhez levelet küldött, hogy vagy a kormány akaratához szabja magát, vagy tegye le hivatalát; de miként a kegyes érsek állhatatosan nyilatkozott legyen, hogy sem egyiket sem másikat nem teendi: amazt nem, mivel lel-

kiismerete tiltja; ezt nem, mert pásztori hivatalát a sz. széktől nem a királytól bírja. „Most már felkiálta kezeit törve, teljes törésre kerül a dolog köztünk s Poroszhoz között, a mint kívánjuk, s ily állhatatos főpásztor vezérlete alatt az eredmény mienk, s kell hogy legyen.“

Örnagy. (fejét rázva) Szalmatüz, mely lármát okoz s csakhamar elalszik! Én is kívánnám ugyan, hogy bárcsak újra a püspöki pálca uralkodnék a Rajna mellett, de a világ jelen politikai állása mellett nem látok reményt ahoz.

Cyriák. S miért nem? Jusson csak eszébe Belgium.

Örnagy. Belgiumnak háta megett volt a juliusi forradalom és egész Franciaország. De nekünk mink volna?

Cyriák. Van pápánk, itt az egész kath. papság, itt Bajórország, Belgium, és mindenek előtt Frankország. A mostani francia kormánynak szüksége van ránk s mindent elkövet, csak hogy minket megnyerjen. A párisi érsek kalapálja a vasat. Meg fogja ön látni, miként Lajos Fülep és a pápa rövid idő alatt barátokká lesznek. És olvassa csak ön, miként a nyilvános lapok, melyek a kormány közlönyei, pártját fogják az érseknek a poroszok ellen!

Örnagy. Ez mind semmi. Lajos Fülep eszesebb, mintsem hogy érettetek egy ujját is megégesse.

Cyriák. Mit gondolunk mi ő vele! Használjuk ötét, hogy engedményein hatalmunkat újra megalapítsuk. Ez megtörténvén, ha az erősség kőfalain vagyunk, elvetjük a lajtorját, melyen felhágtunk.

Örnagy. De így gondoljátok meg csak, hogy ti egyenesen a lázzadás útján jártok!

Cyriák. (meghitten) Olvassa csak ön, miként a frank és belga lapok, melyek jó katolikusok, most azt a szent széktől is régenten név szerint a porosz király méltóság ellen kimondott tantételt hirdetik, hogy eretnek fejedelem épen ne uralkodjék az igaz hívőkön, és hogy az utóbbiaknak joguk van pártot ütni az ellen. És épen mi papok, teljességgel nem vagyunk Poroszországhoz kötötve; mert egy kath. pap, ha pártot üt és az uralkodó ellen nem

követ el felségsértési bünt, mivel ő, mint pap, csak a pápa alatt áll, nem a világi kormány alatt.

Örnagy. Piha! ez jézsuitatan. Félre ezzel tőlem!

Cyriák. Ugyvan, a Jézus táraságabeli sz. atyák tanítják ezt; de a római sz. széknék is ez az elve. Azon utasításban, melyet a kegyes VII-ik Pius pápa bécsi követének küldött, világosan olvasható ez: „Az egyházi törvény elve az, (Absolut. 16. de haereticis) hogy egy nyilvánosan eretnek fejedelem alattvalói minden az iránti hűség, hódolat és engedelmesség alól felmentve maradnak. És bár ha jelenleg a Jézus mátkája megaláztatásának annyira nem kedvező idejében élünk is, úgy hogy annak lehetetlen valósággal is érvényessé tenni amaz elvet, mégis hasznos megemlíteni a legigazságosabb szigorúság legszentebb szabályait a hit ellenségei ellen.“ Lássa Örnagy ur, az igazhitűek felmentetnek a szent széktől az ő hódolati esküjök alól, és az eretnek fejedelem iránti engedetlenség igazságos szigorúság szent szabályának nyilvánittatik. Mi szüksége van további bizonyosságra a hívőnek, ki a pápa szavában Isten szavát tiszteli? Reánk nézve sincs ugyan még közel az idő, mint a sz. atya mondja, érvényesíteni az igazságos szigorúság ezen szabályát a hit ellenségei ellen, de kell, hogy arra emlékeztessünk, azt a népnek tanítsuk, a Vulkánt a kitörésre előkészítsük.

Örnagy. (haragosan) Uram, most már egy szót sem többet, ha örökre ellenségekké lenni nem akarunk. A ti papi lelkiismeretek kigyócsavargásairól mit sem akarok tudni. Én nemes és becsületes ember vagyok, kinél az eskü, eskü! Nézd csak, először hódoltok s megesküsztek mint becsületes emberek, s azután eljöttök s mondani akarjátok, hogy azt csak tréfából tettétek? ez rossz, ez hitszegés. Ha a katolikusnak lelkiismerete s a szent atya tiltja, hogy egy év. fejedelmet, mint eretneket, maga felett elismerjen, úgy a porosz királynak nem kelle hódolnotok, nem az alattvalói esküt letennetek; ha nem mindjárt ezt kell vala mondanotok:

Uram, ez nem lehet, lelkiismeretünk és a sz. atya ezt nem engedi, hogy te mint eretnek ur rajtunk uralkodjál. Ekkor ugy cselekedtetek volna mint becsületes emberek. De először meg-

küdni, s aztán szófizmabeszéddel élni; ez rossz; ez hitszegés. És hogy igazoljátok ezt? Nem parancsolja-e Pál apostol a római keresztyéneknek: Minden lélek a felső hatalmasságoknak engedelmes legyen? (Rom. 13, 1). Az apostol pedig nem keresztyén hatalmasságokról szól, milyenek a mieink, hanem pogányokról. Nem vagytok-e pedig ti is és a sz. atya az apostoli fejedelem ezen parancsához köttetve? Igazán meg kellene pedig nektek és a sz. atyának azt is gondolnotok, mit cselekesztek, mikor régi eretnek fogalmatokat a mi időnkre s a protestánsokra alkalmazzátok, és ily tanokat hirdettek. Micsoda állapotba hozzátok azonban a porosz, hanoverai, württembergi, oroszthoni katolikusokat, ha oly hiteltvet (dogma) állítottok fel, miszerint minden nem kath. urnak azt kell várnia, hogy kath. alattvalói titkon felmentetteknek hívén magukat az irántai hűség esküje alól, csak a jó alkalmat lesnék, hogy urokra, mint eretnekre, a legigazságosb keménység legszentebb szabályai szerint ráüssenek! Akkor bolond volna a prot. ur, ha ő nekünk az ő országában az evangélikusokkal egyelő jogokat engedne, vagyonából számunkra püspökségeket alapítna, s nekünk csak egy óráig is hinne. Sőt inkább az önfentartás joga kívánná, hogy minket erősen nyomorgatna és szárnyainkat minden felől elvagdálná, hogy az alkalmas idő, ama szent szabályt érvényesíteni, soha elő ne kerüljön. Ezt királyunk nem tette; de ha így beszéltek, eléggé értésére adjátok, hogy azt megtegye. Hát azon protestánsoknak, kik kath. urak alatt vagynak, mint a bajorországiak, mily bizalmuk legyen fejedelmök igazságához s kegyéhez, ha hihetnék, hogy urok csak jó alkalmat les, hogy velők a legigazságosabb keménység legszentebb szabályai szerint úgy bánják, mint ellenséggel? Hát nem látjátok-e, hogy a sz. atyának ama mondata, ha a katolikusok azt hinnék, vagy mi több azt követni akarnák, Európát lángba borítandná? És valóban ekkor még kérdés volna, ki maradna felül. Megkísértétek azt már egyszer a harmincéves háboruban és nem sikerült. Most sem fog sikerülni! Álmodoztok s félrebeszélték, és gazda nélkül számoltok.

Cyriák midőn így hallá beszélni az őrnagyot, zavarban volt

a feleletre nézve, s azért nagyon szerette, hogy az öreg Tamás, az őrnagy inasa, egy tisztelő látogatást jelentett be, s elfogadására az őrnagy nejével együtt a vendégszobába mentek.

„Ugyan kérdé Augusztá. a mint a páterrel egyedül volt, mit felelt volna ön atyám beszédére, mely nekem igazán tetszett?”

Cyriák. Semmit kisasszonykám. A kegyed atyja derék nemes és katona, de nem épen olyan jó katolikus.

Augusztá. Fel kell hagyni a becsület s a hűség szigorú elveivel, ha az ember jó katolikus akar lenni?

Cyriák. (határozottan) A becsület világi elvei nem alkalmazhatók a sz. vallásra. Mindenek felett Isten, úgy jön aztán az ember. Előbb az Isten földi helytartója iránti hűség s engedelmeség, csak ezután az emberek iránti. Inkább kell engedni Istennek mint az embereknek. Ez a fő elv, és gondolja meg csak kegyed, hogy itt a lélek örök üdve forog fenn, melyet a világi becsületért soha sem kell feláldozni. Gondolja meg kegyed, örök kárhozat fekszik azokon, kik eretnecség bűnébe esnek, vagy azzal csak egyet értenek is.

Augusztá. De tisztelendő ur! hát egészen komolyan értik azt, mikor a sz. egyház minden eretnekeket, minden protestánsokat elkárhoztaknak nyilatkoztat? Ez valami oly rémitő, hogy mindig reszketek, valahányszor azt csak gondolom is.

Cyriák. Ej, ej, kisasszonykám! honnét ez a kétkedés? Nem úgy oltottam-e kegyedbe e tételt, mint a legelső kath. igazságot, nem mutattam-e meg, miként ebben minden kegyes pápák meg-egyeznek, s miként a trienti szent zsinat még csak most mondotta ki az átkot legünnepélyesebben minden lutheránusok s kálvinistákra? A szent atya ítéletéből egy jóta sem vész el.

Augusztá. Mindezeket nem feledtem el, de mindig azt gondoltam, hogy azon protestánsok, kik jól és kegyesen élnek, kivételek. A sz. atyának könnyű kárhoztatni Olaszthonban, hol merő hívőktől van környezve; de nekünk, kik itt protestánsok közt élünk, s köztük annyi derék embereket találunk, nekünk nem oly könnyű a sz. atya szigorú ítéletét helyeselni. Hát nincsen-e vala-

mely hátulsó ajtó, hogy annyi igazán kegyes és jó protestánsokat megmentünk?

Cyriák. Mit kell hallanom! Micsoda balga reményt táplál a kegyed szive! Nem tudja kegyed, hogy a r. kath. egyház az egyedül idvezítő? Minő elsősege volna még annak, ha az eretnek Luther- vagy Kálvinnal szintugy mennyországba lehetne menni, mint minden szent püspökök s pápákkal? Nem tudja kegyed, hogy a hit az, mi idvezit, és hogy csak mi birunk az igaz hittel? (fennen) Elkárhozott, örökre elkárhozott mindaz, valami elszakadt az egyedül idvezítő egyháztól, mely egyedül mátkája Krisztusnak!

Augusztá (kendőjébe rejtí arcát) Ah! anyám! édes, édes jó anyám!

Cyriák. (szánalommal) asszonyanyja édes kisasszonykám, bizonyosan nem tesz kivételt azon változhatlan törvény alól, mely minden eretneket kárhoztat.

Augusztá. (fájdalmasan) Nem?

Cyriák. (szilárdul) Nem! Én is bensőleg szánom őt! Ah! és gyakran imázom sz. Ignác védszentemnek, hogy bárcsak szemei még megnyílnának, és hogy bárcsak még halála előtt visszatérne az igaz egyházhoz.

Augusztá. Reményli ezt, tisztelendő ur? ah, én nem!

Cyriák. Az isteni kegyelem s a kath. gyógyszer erejében soha sem lehet kétkedni. A kegyed asszonyanyja megtérése nagy jutalomra méltó munka volna, mely által az ember bizonyosan a mennyországot érdemelné. Ő olyan jó, olyan nemes, olyan jóakaró.

Augusztá. (fájdalmasan) Ugy van, az ő, és épen azért — —

Cyriák. Épen azért megérdemli, hogy az ember minden módot elkövessen kiragadni őt a veszedelemből. Mert az egyházon kívül nincs idvesség, ha bár valaki az augsyalok minden erényeivel birna is.

Augusztá. (sirva) Óh ez kegyetlen, ez rettenetes!

Cyriák. (szigoruan) Ne beszéljen kegyed így. Sőt inkább Isten csak igazságos! Hiszen itt van az egyedül idvezítő egyház, — ennek karjai ki varnak terjesztve a kegyed asszonyanyja felé, neki

csak jőnie kell, az eltévedt juh örömmel fogadtatik! (szenvedélylyel) Oh mily boldog nap, melyen ily érdemes asszonyiség, ily nemes családból való, veszedelmes tévelygését elesküszí! Oh mily boldogság a lélekre nézve, ki a kedves eltévelyedetett az igaz utra vissza fogja vezetni! (bizalmasan megfogja kezét) Ne csüggedjen el kisaszonykám! Talán kegyed az a szerencsés, kit sz. Ignác kiválasztott magának, végrehajtani e gyönyörű nagy munkát!

Augusztá. Ah, ez csoda volna, erre igen gyöngének érzem magamat!

Cyriák. Sz. Ignác valóban nagyobb csodákat tett ennél. Egyébaránt e kegyes munkában, mely által magának és asszonyanyjának a mennyországot kiérdemli, számolhat kegyed segítségére.

Augusztá. Istenem! bárcsak tehetném ezt! ez a dolog nagy és dicső volna! De mint kezdjek ahhoz? a leány győzze meg anyját a felől, hogy hamis hite van!

Cyriák. Nem úgy! ez annyit tenne, mint végén kezdeni a dolgot. Ezt kegyed bizza rám. Kegyednek nem kell, épen nem, megtámadni az ő hitét, hanem csupán a biztossági okoskodással kell élnie, miként mi szólunk, azaz, érthetővé tenni asszonyanyja előtt, hogy a kath. egyházban mégis bizonyosabb az ember idveségéről, mint a protestánsban. Mert minthogy a protestánsok megengedik, hogy mi a mi hitvallásunkban szintugy idvezülhetünk mint az evangélikában; mi pedig ellenben szilárdul állítjuk, hogy valaki csak egyedül kath. idvezülhet, tehát mindig legbiztosabb katholikussá lenni. Ezt kegyed mint aggodó gyöngéd leányi szívéből eredőt, szeliden, szeretetteljesen, sirva-kérve kell hogy előterjeszsze, e mellett a ker. kath. kegyességben buzgalmát tüntesse ki; ez mind az mit kegyedtől kívánnak.

Augusztá. Hát atyám, segítségül vegyem-e őt?

Cyriák. A kegyed ura atyja derék ur! De nem hajló valamit tenni a kegyed asszonyanyja megtérítésére, mivel házasságakor szavát adta nem terhelni őt hitvallásáért. Jól tudja pedig kegyed, mily szorosan lekötöttnek véli magát ura atyja adott szavához. Azért már tőlem meg is tagadta e részben segítségét. Hogy tehát

az öröm, megmenteni a kegyed asszonyanyját, el ne rontassék, mind erről mit sem kell tudni uraatyjának.

Augusztá. De nem vonom-e magamra jó atyám neheztelését, ha megtudja, hogy valamit sürgetek, mit ő maga tenni nem akar, és így azt sem akarja, hogy én tegyem?

Cyriák. Kisasszonykám, kegyed nem adta szavát, mint ura-tyja. Az ő kétkedései nem lehetnek a kegyedéi. Meg is vagyok győződve, hogy ura-tyja örülni fog, ha ez a jó munka véghez megy, a nélkül, hogy szükséges legyen neki arra nézve valamit tenni és szavát megszegni. Egyébiránt pedig, ha megneheztelne is; egy anyának — gondolja meg kegyed — egy anyának megmentése oly nemes, nagyszerű és drága, hogy egy kis neheztelés ahhoz képest tekintetbe nem jó. Kegyedé a választás! Itt a pokol az ő ördögei s gyötrelmeivel, ott a mennyország minden angyalokkal és szentekkel, és az ő örömeivel! Mit akar kegyed egy szeretett anyáért?

Augusztá. (gyorsan s elszántan) Igen, megkísértem . . . megkísértem! Talán sikerül a gyenge gyermeknek egy szép munkát végrehajtani, s így meghálálni mindazon számtalan jótéteményeket, melyekkel elhalmozott.

Cyriák. Igérje meg ezt nekem kegyed ünnepélyes kézcsapással.

Augusztá. (kezét nyujtva) Igérem!

Cyriák. (kenettel) Isten áldja meg kegyedet! és sz. Ignác és sz. Orsolya legyen kegyeddel! Ámen.

III. A z é r s e k .

Körülbelöl egy héttel ez után, egy szép novemberi napon egyedül ült szobájában Augusztá csöndes magányban, mert szülei látogatáson voltak, ő pedig fejfájása miatt honn maradt. Schiller „orleáni szűz“-ét olvasta, mert Cyriák nem csak megengedte, hanem még ajánlotta is e darabot, „mivel az az egyedül igaz egyház csodáit dicsőíti.“ E gyönyörű költemény fölgerjeszté a fiatal leány képzelgését. Mint Istentől ihlelt szűz egy sereg előtt menni s azt

bizonyos győzelemre vezetni, valami földöntulinak, főségesnek tűnt fel előtte. Jól tudta, hogy most a politikai háborukban, egy oly jelenet, mint ama szüzé, nem volna helyén. De egy vallásháboruban, hol a szt. egyházérti lelkesülés föllángoljon; feltárva látszék előtte még most is a tér ilyen csodákra nézve . . . Isten szt. anyja, — felkiálta — talán én te szolgálód sem volnék igen kiesiny, hogy a szt. egyháznak mutasd meg csodás oltalmadat.“ Itt eszébe jutott a kegyes Cyriák páternek az egyház nyomatásáni panasza, és a csata, melyet kilátásban felmutatott. Hogyan, — gondolá — hátha egyszer a rajnamelléki hívők leráznák az uraságot, a szt. atya csatára hívná a hívőket, és a harcolókat áldásával kísérné! Nem helyén volna-e ott egy kölni, a 11,000 szent szüzek nyughelyökbeli szüz szintugy, mint hajdan a Dom-kengi szüz Orleánban.

Feje fölhevült. Megfontolta képzeletében, mit tartana hasonlóan azon jelenet mennyei hívásaul a tölgyfa alatt, mely által Johanna elhivattaték, — már az oriflamme-t*) látta hordani magát.

Ekkor felkölté őt ábrándozásából az utcán csörtető harefiak zszibongása. S kinyitván az ablakot, egy zászlóalj katonát látott a Gereon utcán menni. E látvány visszahivta az álmok országából a valódiságba, s azt mivelte, hogy kissé szégyenlené ábrándozását. Okossága visszatért; átlátta balgaságát. E mozgalom okát tudni vágyva, csöngetett Tamásnak, ki a hadban megmentvén atyjának életét, most szolgálatában volt, s rá bizta, hogy kimenvén, hozzon hírt, mi történnék a városban. Csaknem egy óra telt el, míg visszatért. Belépve s katonai állásban következő jelentést tette:

Tamás. Nagyságos kisasszony, az érsek ur nem akart engedelmeskedni.

Augusztá. A kegyes érsek? Az Istenért, mit cselekedett?

Tamás. Nem engedelmeskedett, s ki ezt megtagadja, fülön fogják. Annak ez a rendi.

*) Oriflamme-nek nevezték hajdan a frank tábornál ama főzászlót, melyet a frank királyok, mikor háboruba mentek, maguk előtt hordoztattak.

Augusztá. Hogyan? nem akarok félni, hogy ő szentelt személyéhez hozzá nyultak!

Tamás. Azt cselekedték. A Gereon utcát katona-csapatok zárták, és épen most tették az érsek urat egy kocsiba, de fedezet alatt a városból kifelé.

Augusztá. Lehetetlen! Bizonyosan más volt az.

Tamás. Nem. Ő maga volt. Igen jól ismertem.

Augusztá. Szent Isten! Tehát erőszak?

Tamás. Királyi rendeletet teljesítettek. Ez rendin van.

Augusztá. Hát senki sem találkozott, ki őt védelmezze?

Tamás. Senki.

Augusztá. Nem lázították fel a népet? nem szegültek ellen?

Tamás. Nem.

Augusztá. Hová vitték őt?

Tamás. Kimentek a városból. Tovább mit sem tudok.

Augusztá elbocsátja az inast. Ő a leghevesebb fölgerjedésben volt. „Tehát háboru — kiáltá, s gyors léptekkel méregetve szobáját, — háboru a szt. egyház ellen! Mit akarnak a kegyes öreggel? Minden bizonyynyal istentelen dolgokra akarták őt kényszeríteni!”

Végre megjöttek ohajtva várt szülei, kiktől megtudta a közelebbi eseményt. Augusztá sirásra fakadt, anyja szomorú s gondolatteljes volt, atyja boszus. „Gonosz történet — kiáltá — törés a vasuton, mit nem oly hamar forrasztanak össze ujra. . . Valóban bátorszívű tett vala az, az igaz! De Rómában jajgatni fognak . . . az érsek nem enged . . . mi lesz már most a dologból? Rosz, rosz vért fog az szülni a rajnamellékiekben is, és sokáig gyűlölséggel fogja őket betölteni. De mit fog az érni? a kormány az erősebb rész. De így kell-e visszaélni az erővel, hogy az egyház első méltóságviselőjét, mint egy pezsgőpalack dugancsát egy lökéssel kippantantsák megyéjéből? Ez igen rosz . . . utálatos!” Luiza, mit mondasz e történetre?

Örnagyné. Én valóban ohajtottam volna, hogy a dolog ezen tulságra ne jutott volna, s oly veszélyesnek tartom a foganatosított

szigorú rendszabályt, hogy hinnem kell, miszerint arra a kormánynak a legelhatározóbb okainak kellett lenni, s a szigorúságot egészen kikerülhetlennek ismernie. A király igazságos, és a püspökök s az egyház iránt mindig kegyelmesnek mutatkozott. Csak a szükség, a kénytelenség határozhatta őt az utólsóra lépni. Reménylem, hogy a kormány ki fogja jelenteni bánása okát, s gondolnám, hogy addig legtanácsosabb volna magunkban tartani az ítéletet.

— Órnagy. Anyád jó szót szökött. Várjunk . . . Augusztá, ne vedd szivedre e dolgot, mert hiszen az érsek még nem a kath. válás. Ha, mint valóban hiszem, igaztalanság történt volna is a főpappal, azért az egyház szilárdul és rendithetlenül áll. Hiszen már korábban is megesett, hogy még pápák is elűzettek s tömlöcbe tettettek, és az egyház azért mégis csöndesen megállott. Várjunk tehát, mit fogunk tovább hallani.

És nem soká kelle várniok, a kormány sietett közzé tenni szigora okait, kivált a székesegyházi káptalanhoz intézett kibocsátványában. Ezen kibocsátványnak meglehetősen kedvező behatása volt az órnagyra. Ő két dologban nem hagyta helybe az érsek tettét: először a vegyesházasságok iránti rendszabásokban, melyekről ujjlag ugy szökött mint korábban, és aztán a királyi helybehagyás mellözésében a pápai kibocsátvány kihirdetésénél. Mint katona a függetlemre s a parancsnokság egységére támaszkodva, melyet maga is fentartott házában, nem helyeselte az érsekben azt, hogy e részben más elveket akart érvényesíteni, holott pedig Bécsben, Párisban, Madrid és más kath. udvaroknál is a pápa minden rendelete csak a kormány előtudata s helybehagyása alatt tétethetik közönségessé. Augusztá ugyan azt a kifogást tette, hogy ezek kath. kormányok, itt pedig prot. kormány vette igénybe ugyanazon jogokat, miáltal az nyilván uralmat tulajdonit magának az egyház felett; de az atyja megmutatta, hogy attól semmi sem függ, hogy hiszen a királylyal szerződésre léptek, és hogy a király megszűnnék főhatalmu lenni, ha akármely püspök azt rendelhetné, mi neki jónak látszik! „Én előmbé kerülne valaki, — ugymond — ha én király volnék, s nekem akarna parancsolni az én birodalmamban, a nélkül, hogy

tudnám s megengedném! Az épen olyan volna nekem, mintha Cyriák páter merészelne neked, vagy fiamnak, vagy a vén Tamásnak tudtom nélkül titkos utasításokat adni s házi jogomba vágni. “Augusztá ezen szavakra ujja hegyéig elpirult, mert érezte, hogy Cyriák neki egy titkos atyja előtt elrejtendő utasítást adott, és elgondolta, mily lehetlen volna igazolni magát atyja előtt arra nézve, hogy azt elfogadta.

Nem ily nyugodtan ítéltek más családokban, melyekkel az őrnagy társalgott. Ezek többnyire s föltétlenül az érseket vették védelmük alá, s minél többet beszéltek e tárgyról, annál inkább fölhevültek. Különösen szenvedélylyel pártolták az érseket a nők, kiknek rokonérzelmük ugysis örömet a gyöngébb rész mellett áll; sőt a fiatal leányok annyira mentek buzgalmukban, hogy elhatározták magukban az eretnekekkel minden társalgást félbeszakítani, azoknak barátságukkal felmondani, és még sokkal kevésbbé valaha valamely eretnekbe szeretni, vagy még mi több, vegyes házasságra nyujtani kezüket. A szt. atyának 1837. december 10-iki beszéde, mely Kölnben igen gyorsan elterjedt, még inkább felingerelte őket, és Augusztá egynél több barátnéját találta annyira felizgatottnak, mint kik készek volnának e villongásban mint Johanna a főzászlóval föllépni, és a 11,000 szüzeket, kiknek csontjaik Kölnben tartattak, vértanui halálba követni.

De az őrnagyot észrevehetőleg meghűté a pápai beszéd, mivel abban csak úgy mutattatik fel az érsek, mint a vegyesházasságok iránti pápai rendeletek vértanuja, s ő épen e pont felett volt más véleményen*). Ő úgy vélekedik, hogy a pápa ezzel elég rosszul védel-

*) Valósággal ez a dolog a pápai beszédben, mely a kormánynak a püspök elleni több panaszait hallgatva mellőzi, és csak a vegyes házasságokról pápai levélhez való ragaszkodását hozza fel az ő ellenébeni szigorú rendszabás okául. Világosan mondatik: „Azért érte őt, (az érseket) ily nagy szomorúság, mivel a vegyes házasságokra nézve semmi más szabályt nem tett maga eleibe, mint a melyet stb. . . És: „Rögtön megizenték az érseknek, hogy a vegyes házasságokra nézve vagy (a pápai levélnek) ama tőlünk rosztalt magyarázatát kövesse, vagy püspöki hivatalát tegye le.“

mezi az érseket, s egészen feledték Rómában, hogy majd minden németszövevényes államok vegyes hitvallásuak, melyekben a Rómában felállított elvek általában kivihetlenség úgy, hogy háborút ne idézzenek elő katolikusok és protestánsok között.

Augusztá itt meg nem tartóztathatá magát, atyjának azt mondani, hogy épen a vegyes házasságokrólí tétel tett legtöbb hatást az ő fiatal leányismerősinél, s nem keveset határozottá tőn, szilárdul felfogadni, hogy soha protestánszhoz férjhez nem mennek. De atya boszúsan kiszalasztotta száján: „nektek, fiatal leányoknak igazán mondják: hosszú baj, rövid ész! Egy nemes férfit csakis azért megvetni akarni, mivel az protestáns, ostobaság!

Augusztá. (megrémulve) De édes atyám, a lelkiidvesség mindenekfeletti, e pedig bizonyosan veszélyeztetik a vegyes házasságban.

Örnagy. (komolyan) Így tehát én is rosszul tettem, hogy anyádat elvettem! Egészen azt hiszem, leány! hogy leckéztetni akarod atyádat. (hévvel) Mond meg, micsoda veszélybe hozta anyád az én lelkiidvességemet, vagy a tiedet? Hálátlan gyermek! Nem jó katolikussá lettél te? Bizony majd azt mondom, hogy igen jóvá, mert megvetni, káromolni kezded prot. anyádat! Piha ördög!

Augusztá. (megrémulve) Kedves atyám! méltatlanul bánik velem. Legbensőbbben tisztelem és szeretem én e derék anyát. De épen azért . . . ah! Önre kell hogy bizzam, mi engem oly rémitőleg gyötör! . . . Bárcsak kath. volna édes anyám; mert mint protestánsnak ah! (előtte letérdelve és sirva) hiszen nincs reménye az idvességhez, hanem örökre elveszett! Ah atyám segítsen, mentsen!

Az örnagy megijedt. Nem szólott semmit, mint szelid hangon ezt: „Kelj fel Augusztá!“ Aztán lassu léptekkel járt fel s alá, de elvesztett elmecsendje nem akart vissza jőni. Szobájába küldte Augusztát, hogy ne volna tanuja zavarodásának.

Valósult tehát — kiálta, a mint egyedül volt — derék nőm balsejtelme! A leány megismeri anyja jelességét, s mégis el-kárhozottnak tartja! És még csak haragudnom sem szabad ezért,

mert hiszen a pápa, a püspökök és mindenek szüntelenül hirdetik, hogy minden eretnekek mulhatlanul elkárhoztak legyenek. Büntetésre méltó-e ő azért, hogy azt hiszi? De ha már 'ezt hiszi, nem kell-e éjjel s nappal aggódnia? Szánom őt, mert leányom jó! de szegény nőmet is sajnálom. Neki semmit erről megtudni nem szabad. De hogy kell itt segíteni? Így nem maradhat a dolog, mert úgy házi nyugalmam, az anya és leánya békesége veszélyezve van. Mit kell tenni?

Az őrnagy nem lelt tanácsot; mégis rögtön előhivatván Augusztát, s a legvilágosabban megtiltá neki, hogy távolról se gyaníttassa anyjával, hogy őt mint eretneket elkárhozottnak tartja. De ez már voltaképen későn jött; mert az őrnagyné, férjénél élesebb látásu, Augusztá magaviseletéből s egyes nyilatkozataiból régen átlátta, hogy leánya, egyházának oly elvét szivta be, melynek szükségesképp meg kell zavarni az ő és Augusztá közti eddig boldog viszonyt, és melynek minden vegyes házasságot szét kell tépnie s földi pokollá tennie. Mi is mélyen szomorítón hatott reá, úgy, hogy még egészsége is szenvedé az alatt. Egész kölni mulatása fájdalmas vala kedélyére. Akárhova ment, a gyűlölség legkeserűbb ömledézéseit hallotta hitvallása ellen, s jelenlétében is oly kevésbé tettek az emberek önmegtartóztatást, hogy hinnie kelle, miszerint boszantására cselekvének. Érzé, hogy az anya s leánya közti viszony feszültsége sokáig így nem tarthat, hanem vagy a legjobbra vagy a legroszabbra való elválásnak kell bekövetkeznie. Ez a szomorú szükség foglalta el magános óráit épen azon időben, mikor Augusztának ez a története vala atyával. Könyek jöttek szemeibe s épen azokat törle le keszkenőjével, midőn az öreg Tamás belépe, neki egy levelet átadni. Kinek sólyom szemei előtt nem maradt elrejtve, hogy az őrnagyné szemei borultak valának.

„Jó sürgönyök, nagyságos asszony! Egy levél a főhadnagy urtól.“

Őrnagyné. (vidáman) A fiamtól! mégis egyszer valami örvendetes. Ugy is ma igazán szomorú estve van.

Tamás. Ugy van, nagyságos asszony, látom.

Örnagyné. (figyelmesen) Hogyan, öreg Tamás?

Tamás. Öreg vagyok ugyan, de szemeim még oly tiszták, hogy a könyüt száz lépésre is meglátom ragyogni a szemekben, nem hogy tizre.

Örnagyné. Jó Tamás, valami esett a szemembe. . .

Tamás. Tudom, nagyságos asszony; olyan érsek darabka került a szemébe.

Örnagyné. Hallgass Tamás.

Tamás. A mint parancsolja a nagyságos asszony. De nekem az nem mindegy. Ha a nagysád szemében könyüt látok, fölmelegül szívem. Lelkemre, azt nem tűröm.

Örnagyné. (kegyesen de komolyan) Tamás, tudod mit tartok felőled; de nem fogadok el semmi meggondolatlanságot.

Tamás. Engedelmeskedem. . . De

Egy vén vitéz

Mindig tanácskész.

Ezzel mély tisztelettel ajánlá magát.

Midőn a kisasszony szobája mellett ment, úgy gondolkodott, hogy vele is közölni kellene azon örvendetes hirt, hogy bátyjától levél jött. Mert ő a legnagyobb szenvedélylyel vonzódott ezen bátyjához. Ezen örvendetes hirt megjelentendő azért, szerénydeden belépe szobájába, s itt is látta, hogy a kisasszony szeme kisírt. „Né, — mondá magában — csetépaté volt az anya és leánya közt.“ Ebben ugyan hibázott, de abban eltalálta az igazat, hogy annak okát a szigoru kath. leánynak a prot. anyáhozi viszonyban kereste. Az uraságok titkai ritkán titkok a szolgavilág előtt. Augusztá sokkal kevésbbé vigyázott magára, mint sem hogy a szobaleány s ez által Tamás észre ne vették volna, miként Augusztá mindinkább inkább meghidegedett anyja iránt. Midőn azért Tamás már ismét az ajtó kilincset fogta, még egyszer visszafordulván kérdezé a kisasszonyt: „parancsol kegyed valamit?“

Augusztá. Nem, Tamás! de miért kérdezed?

Tamás. Azt gondoltam, hogy egy kis vizet kívánna kegyed, hogy szemeit megmossa.

Augusztá. Nem úgy, Tamás. Elmúlt már ismét; egy kis por esett volt a szemembe.

Tamás. Hihetőleg templompor. . . Az rémitően csipi a szemet. Asszonyanyja is éppen most szenvedett abban.

Augusztá. (figyelmesen) Anyám?

Tamás. Veresek voltak szemei, mint kegyednek, nagyságos kisasszony.

Augusztá. (aggódva) Istenem, beteg? van valami baja?

Tamás. Nem beteg, de valami baja van.

Augusztá. Tehát mindjárt hozzá megyek.

Tamás. Jó volna talán, nagyságos kisasszony; mert a minék hijával van, az a leánya.

Ezzel az öreg ajánlá magát s Augusztá kissé meg volt zavarodva. Nem tudta ugyan igazán mit akarna az öreg, de szíve dobogott s megmagyarázta neki Tamás szavait. Nem érzette magát eléggé késznek, hogy anyjához menjen, s félt megtudni sirásának okát. De majd atyjához hivatott, ki megmondá neki azon örvendetes hirt, hogy bátyja Erneszt, kapitánynya lett. E hirre és kivált minthogy anyja is azon felette örült, feledte Augusztá, mi szivét az előbb szorongatta, s csak akkor zavarodott meg ismét egy kissé, midőn csakhamar szokatlan komolyságot látott visszatérni atya arculatára; a mikor tudtára adta, lenne készen a napokban Kölnből elutazni. Mire csengetvén az öreg Tamásnak, megparancsolta, hogy a legközelebbi napon mindent készítsen el az utazásra. Az öreg örült a hir hallásán. „Meglesz — ugymond — minden a parancs szerint: mert Köln jó, de nagyon régi város is. Eichfeldben több léggel s verőfényvel bir az ember.“ „Egy óra múlva — mond az őrnagy — jőjj vissza! Egy levelet viszesz a postára fiamnak.“

Tamás ment, egy gondolattal agyában, melyet azonnal végre is hajtott. „A dolog nem jól van — ugymond — segílyt kell szereznem, míg rosszabbá nem lesz.“ S leülvén, következő levelet irt a ház fiának:

Nagyságos főhadnagy ur!

A házbán többé nem jól van a dolog. A gonosz szellem be-

ütött. Én lődöztem reá, de ez nem elég. Kell, hogy ön eljővén azt kiütse. Őrnagy ur ráncos s mindig összehuzza homlokát; a nagyságos asszony szemei veresek, úgy a kisasszonyéi. Szeretném, hogy a tisztelendő urak mind Rómában a szt. atya mellett volnának s ott vigan élnének, de nem Kölnben. Forduljon ön nem sokára balra. jöjjön s üzze el a gonosz ellenséget. Igaz, hogy kérem önt. Én tudom a mit tudok.

legalázatosabb

N. Tamás.

IV. A beteg anyja.

Kevés napok mulva búcsut vett Kölntől az őrnagy s visszament Eichfeldbe. Az idő hideg és viharos, s az őrnagyné egy hurutlázssal érkezék Eichfeldbe, mely csakhamar ideglázzá fajulván, veszélylyel fenyegeté életet. Az egész ház szomorú lett s aggódott, midőn az orvos nyilvánítá kételyét, de leginkább Augusztá. Mert lelke elébe állottak a pokol minden félelmei, s reszketett a gondolattól, hogy anyja úgy halhatna meg mint hitetlen. Aggodalma oly nagy volt, hogy egészen hijába akarta azt titkolni. Cyriák páterhez folyamodott, hogy hivatalból tenne egy próbát anyja megtérítésére; de az őrnagyné, ki nem akarta magát ő tőle tolakodó térítési, kísérletekkel kinoztatni határozottan vonakodott őt elfogadni. „Nem kell nekem monda az ő vigasztalása, mert nekem jobb vigasztalom van ő nála. Egy jó ev. keresztyénnél az egész életnek halálra készülnék kell lennie. Én készen vagyok, s Istennel békeségben, melyet nekem egy bűnös pap mystériuma (áldás mintája) sem adhat, de szintúgy el nem is vehet tőlem egy pap átkozási formulája.“ „Igazságod van Luiza! Midőn én régente utközetbe mentem, — monda férje — én velem sem volt szentelt víz!“

„De — felelé Augusztá — ha kaphat az ember, még sem kellene megvetni. Anyám talán mégis élesztetnék a tisztelendő ur biztatása által, vagy“ . . . itt megakadt, anyja kezére hajtá halvány arculatát könnyfolyammal áztatván azt.

„Édes gyermekem, — szóla az őrnagyné sajnálattal — tu-

dom mi kinoz. Lelkemeni aggodalmad. Megbocsátok neked . . . de nyugodj meg. . . Atyjuk, — tévé hozzá gyöngén — fogd fel ügyét leányodnak, ez a hasztalan aggódás fölemésztí életét.”

Az atya szobájába vivén Augusztát, inkább hajló volt reá neheztelni sőt dorgálni, mint vigasztalni. De látva mily halvány és reszketeg, nyájasabbá lőn, és csak arra kérte, hogy vagy keveset menjen anyjához, vagy legalább jelenlétében bírálná meg magát.

De Augusztá szenvedése senkire nem birt nagyobb hatással, mint az öreg Tamásra. Ő — mint magát kifejezé — térdein nevelte a kisasszonyt, úgy szereté, mintha saját leánya lett volna. Azért felbátorodva, hozzá ment s igyekezett vigasztalni, miközben nem mulasztá el elbeszélni, miként ez vagy amaz ideglázban beteg bajnoktársa mégis viszont egészségesse lett, bár az orvosok régen felhagytak vele. Ekkor így szóla hozzá Augusztá: „Jó a szándékod édes Tamásom, de a mi engem gyötör, nem csak azon gondolat, hogy anyám meghalhatna, mi nekem elég lesulytó volna: hanem ezerszer sujtolóbb nekem az, hogy nem az egyedül idvezítő egyházhoz tartozik: hogy ő” ..Nem mondhatta ki fájdalom miatt, s elfordulván, eltakará arcát.

„Ej lőpor és ágyu, — kiálta az öreg harefi — minő dolgot tesz kegyed föl magában! A kegyed asszonyanyja kárhoznék-e el, mivel nem katolika? egy olyan asszonyság, ki százszorta jobb, mint száz páter! No ha az ilyen elkárhozik, úgy nekem szegény katolikus bünösnek tizszer pokolba kell mennem.”

Augusztá. Ah! Tamás, hiszen tudod, hogy az egyházon kívül nincs idvesség, és hogy semmi erény a világon ki nem pótolja az igaz egyházzal s az igaz hitteli közösség hiányát. (fájdalmasan) Hiszen a szt. atya, a mi főpásztorunk, minden lutheránusokat a legünnepélyesebben megátkozott és a kárhozatnak adott által.

Tamás. Minden tisztelet a szt. atyának! Csókolom papucesait s kérem áldását. Áldásába hiszek; mert az áldást a jó Isten örömet nézi és felróvja azt valakinak. Mi pedig az átkozást illeti, itt sajátos gondolataim vannak. Senkinek sincs az áldás vagy átok úgy — érti kegyed? — úgy az ujjai között, hogy azt tetszése szerint

szálítsa alá, hanem a jó Istennek kell azt azután cselekednie. És ő gondolom, nem akarja ezt tenni az átokkal, mert ő az átkot nem örömet nézi, sőt megtiltotta. Ifjúságomban egy mondatot kelle megtanulnom a szt. bibliából, mely így hangzik: „Ne átkozzatok, hanem áldjatok. (Rom. 12, 14.) Azért gondolom, hogy a szt. atyának tán áldani, nem pedig átkozni kellene; és hogy az ő áldása valami igen jó, átka pedig senkinek sem árt.

Augusztá. De a szt. atya Isten földi helytartója, és Isten helyett szól.

Tamás. Épen azért kell neki is Isten törvénye szerint szólani, és Isten parancsolata: ne átkozzatok, hanem áldjatok. Ha mégis átkoz és kárhoztat, az neki mitsem használ; mert a jó Isten már csak nem teljesíti az emberek átkát. Lássá csak kegyed kisasszonykám! háromszáz éve már, hogy a szt. atya a lutheránusokat megátkozta, és a jó Isten azt ez óráig még nem teljesítette.

Augusztá. De fogja teljesíteni a másvilágon.

Tamás. (nyugtalanul) Mi, mi? Kettős parancsolása volna neki? Először parancsolni: ne átkozzatok, hanem áldjatok, saztán ismét mondani: jól tetted hogy átkoztál? Ezt higgye más! Mit Isten ott cselekedni fog, egy ember sem tudja. Büntetni fogja a gonoszokat, de nem azért, mivel valaki, legyen bár szt. atya, őket előre kárhoztatta, hanem azért, mivel őket gonoszoknak ismeri ítélőszéke előtt. Várjuk el tehát szépen a dolgot.

Augusztá. Jó Tamás, protestánsnak lenni, már valami rossz, sőt a legrosszabb, mi az ember lehet. Mert a prot. elpártolt az egyedül igaz egyháztól s Krisztus ellensége, és mit tesznek az ellenséggel, jól tudod.

Tamás. (ingerülten) Lám, minő fecskefészket rakott kegyed — engedelmével szólva — fejébe. Ellenség csak az, ki más zászlót követ. Mi Krisztus zászlójával birunk, de a lutheránusok is. Ők Krisztus keresztje alatt harcolnak mint mi, csak hogy más egyenruhájuk, más jelszavuk van. (tüzesen) Lássá kegyed, úgy van itt a dolog, mint a császár nagy táborában volt. Voltak ott testőrök, kik a sereg java, jobb öltönyűek, a császárnál nagyobb kegyelet-

ben voltak, mint a katolikusok a jó Istennél. De voltak sorkatonaságok is, könnyű csapatok, szököncök (voltigeur), különböző lovasok, tűzerek s így tovább. De ezek mind egy zászlót követtek, és balga volt volna, ki úgy vélekedett volna, hogy a császár csakis a testőröket tekintené barátainak, a többieket pedig ellenségeinek. Ném, akármely vitéz, bárhol szolgált, megkapta a keresztet. Gondolnám az Úr Krisztus is így cselekszik mindazokkal, valakik zászlóját követik. És a nagyságos asszony a legjelesebb keresztyén nő, a ki lehet.

Augusztá. Vajha úgy hihetnék én mint te!

Tamás. (buzgón) Csak kissé igyekezzék kegyed, már meglesz.

Augusztá. Mintha az igyekezet használna valamit a hit dolgában!

Tamás. Ugy, ugy; használ! Csakhogy igazán nyomja be ezt kegyed szívébe, és gyakorta gondolkozzék róla, meg fogja hinni tanulni. Most kegyed mindig csak az elkarhozásról gondolkodott s im hívése annyira megfészkelte fejében. Gondolkozzék csak kegyed a felszabadításról, s azt is meg fogja tanulni hinni.

A nyílt szívé öreg tanácsa, mely könnyen megfejtí, miként némely tudós valamely alaptalan vélekedésen oly szilárdul nyargalhat, s miként némely csélcsep, saját hazugságait, ha azokat gyakorta elbeszélte, utóljára maga is hiheti, talán használt volna valamit Augusztánál, ha Cyriák az ily jó indulatot kellőleg meg nem előzte volna. De még sem lett egészen nyomtalan az öreg Tamás beszéde. Mit ő az átokról mondott, megragadt lelkében, s önkénytelenül emlékezetébe jött, mikor másnap a nemes szenvedőhöz közelített.

Azonban váratlanul oly segítség érkezék a betegre s Augusztára nézve, melyre senki nem számolt, s csak Tamás remélt titkon. Negyedik napja már, hogy a beteg élete küzde a halállal, midőn estefelé egy postakocsis vigan fuva kürtjét egy urat hozza a nemesi udvarra. Az őrnagy és Augusztá siettek eléje elfogadására. Erneszt volt, az őrnagy fia, ki Tamás tudósítására a leggyorsabban szabadságot eszközölt, hogy az atyai házat meglátogassa. Mint egy jó

küldött angyal jött ő haza, mert a beteg az utolsó napokban forrón ohajtotta szeretett fiát. Előbb előkészítették azt ennek látására, de azon örvendetes hatás, melyet megjelenése tőn, oly jótékony és hathatós volt, hogy a nyavalya azonnal döntő fordulatot vett a javulásra, és az orvos már másnap megjelentette a betegség jobbra fordultát.

A kapitány más reggel, miután meglátogatta s jelenléte által újra felvidította a beteget, kikérdezvén a vén Tamást magánosan, körülményesen megmagyaráztatta magának levelét, melylyel őt haza hívta. Tamás elbeszélte mindent, a mit tudott, s mit a kisaszszonynak mondott. „Derék fickó vagy Tamás, jól tetted“ mondá a kapitány, s egy darab aranyat adott kezébe, hogy majd az őrnagyné egészségére igyék, s csináljon egy jó napot magának.

Az őrnagyné gyorsan haladt elő a javulásban, s néhány nap mulva már a veszély gondolata is el vala háritva. Ezzel magában elenyészett az Augusztá aggodalma is, és most már veszélyen kívül lévén a szeretett anya, e pillanatban nagyobb nyugalommal gondolkodott a jövődőről.

Erneszt, megérkezése után harmadik estve, midőn a beteg egy jóltevő álom karjai közt pihenne, egyedül volt atyja s testvérjével a mellékszobában.

„Te nekem, szóla testvérehez, rendkívül elgyöngültnek látszol! Elsoványodtál, sápadt vagy, szemeid beestek, s valami belső nyugtalanságtól látszol emésztetni, csigáztatni, és hogy kimondjam, semmivé tétetni.“

Augusztá. Ne csodáld édes Ernesztem; ez az anyám miatti aggodás.

Erneszt. De hiszen anyánk csak néhány nap volt életveszélyben, és téged még csak virasztani sem hagytak mellette. Ily kevés napok alatt oly nagy változás nem alakul.

Augusztá. (zavarodva) Kölnben sem volt már egészségem.

Erneszt. Akarod mondani, nyugalmad. De mi az, mi szivedet elfogta s téged ily nyugtalanságba ejtett? Talán részt vettél a kölni zendülésben?

Örnagy. Igen is, inkább mint szerettem.

Auguszt. Ugy van. Nagyon szívemre hatott a kegyes érsek sorsa s még inkább az egyházé, melynek fenállását, jogait és biztonságát veszélyezni látom.

Erneszt. Képzelem. Itt a Rajna mellett mindnyájan tüzes láng vagytok. Pedig nincs semmi okotok reá. Mert habár a kormány méltatlanul bánt volna is az érsekkel, mégsem lehet teljességgel gondolkozni egyházunk elnyomatásáról, sőt csak veszélyeztetéséről sem. Mióta én néhány évig a brandenburgi és sziléziai földön voltam, másként gondolkodom, mint az előtt. Látnád csak a berlini, sziléziai s más helyi katolikusokat! Senki nincs akadályára isteni tiszteletünknek, papjainknak, senki nem árt alkotmányuknak. A katolikusok építhetnek maguknak templomokat, a mint és a hol akarnak, senki őket nem akadályozza.

Auguszt. Csak hallgass el Sziléziáról. A mi Cyriák paterünk azt erősítette, hogy 1797-ik évtől fogva a kormány kedvezése által a protestánsok száma nagyon megnövekedett, a katolikusoké pedig nagyon megfogyott.

Erneszt. Oh de mindent elferditenek! Poroszország 1795-ben Lengyelország egy részét 54000 kath. lakosokkal Uj-Szilézia név alatt Sziléziához foglalta, de a mit 1807-ben újra elvesztett. Ellenben 1825-ben a felső Lusátiától nyert kerületeket, Görlicet, Laubant. Rothenburgot és Hoierswerdát egyesítette Sziléziával 160,000 evang. lakosokkal együtt. Ez, nem pedig a térítés az oka, miért több most Sziléziában a protestánsok száma a katolikusokénál. De bizonyosan nem is csak az érsek sorsa az, mi az én Augusztámnak szívében fekszik. Mert hiszen igen világos, hogy habár a püspök megyéjéből eltávolított is, mindazáltal a püspöki székek javadalma (dotatio), a püspöki káptalan, az isteni tisztelet, szóval az egész kölni egyház változatlanul maradt. (kezét megfogva) Auguszt! neked még más bánatod is van! Bizz meg abban engem, bátyádat.

Auguszt. (nyakába esik és sir.)

Örnagy. Majd megmondom én, édes fiam! Azon szükségtelen

gondolattal gyötörtte s öli magát még most is, hogy anyja mint luterána nem idvezülhet, hanem szükségeskép elkárhozik.

Erneszt. Szegény testvérem, de szánlak! Egészen helyzetédbé tudom tenni magamat, mert egy ideig, most már édes atyám! szabad megvallanom, engemet is e gondolat bántott, minthogy a pap vallási oktatásában az egyedül idvezítő egyháznak, s a minden eretnekek elkerülhetlen elkárhozásának tana vereték belém. E tétele igen természetesen jó anyámra vittem, mivel egyszersmind azt is tanították, hogy Luther főeretnek és minden lutheránusok a sz. atya ünnepélyes egyházi átka alatt volnának. Csakhogy nem gyötörttem azzal magamat, úgy, mint te, mivel szilárd ifju valék s előbbeni öreg papunk egy vigaszt nyújtott nekem, mely elég volt nekem. Midőn t. i. előtte rémulésemet, hogy tehát anyámnak is pokolba kellene menni, bizalmasan kijelentettem, azt mondotta, hogy a szent szűz majd megtérítendi még anyámat az igaz egyházhoz, bárha csoda által lenne is az. Csakhogy igazán szorgalmasan imádkozzam az Isten anyjának megtéréseért, s még jövődőben is tegyek valamit, s kérjem őt, hogy esküdjé el eretnekségét.

Augusztá. Cyriák is épen ezt mondta nekem.

Örnagy. Hogyan? mit hallok? Alattomban oktattak titeket, oktattak, hogy anyátokat, kit tisztelnetek kell, a pokolra kárhoztassátok s térítési kísérletekkel boszantsátok? — Gyalázatos!

Erneszt. Én édes atyám, azon épen nem csodálkozom. Ez természetes folyama a viszonyoknak. Ez a tantétel „a római katholika egyház az egyedül idvezítő“ ha egyszer főhitágazat, a vegyes házasságbeli kath. módon neveltetett gyermekeknek az ő ev. anyjukat vagy atyjukat szükségeskép a pokol fiának kell tartaniok. Aztán pedig, hogy minden gyermeki tiszteletet el ne rontsanak, mindig a legszelidebb nyílás még ez, hogy az eretnek szülék megtérését reményltetik velök.

Örnagy. Van igazságod. Érzem édes fiam! hogy a dolgoknak ezen folyása természetes, melytől minden atya tarthat, ki evangélika nőt vesz, s gyermekeit kath. módon nevelteti. Csaknem ohajtom, hogy evang. módon neveltem volna Augusztámat.

Auguszt. (kérőleg) Édes atyám! ne haragudjék, hiszen maga is katolikus. Nem találná-e kívánatosnak, ha anyánk is egyházunkhoz fordulna? Nem volna-e ez neked is kedves, édes bátyám?

Erneszt. Ha édes anyánk igaz meggyőződésből lenne katolikussá, jó, ám lenne. De hogy igaz meggyőződés nélkül, csakis atyánk kedvéért és a tiedért lenne azzá, azt semmi áron nem szeretném.

Auguszt. Még az idvesség árán se?

Erneszt. Én nem osztozom a te kárhozatbani bitedben.

Auguszt. (meglepetve) Nem?

Erneszt. Nem, kedves testvérem! másként tanulnál gondolkodni, ha mint én, több évekig az evangélikusok közepette éltél és láttad volna, mennyi derék és kegyes emberek vannak köztök, mily buzgalommal sürgetik lelkészeik a keresztyén életet, micsoda ajtatossággal ünnepelek a szent vacsorát, s mily becsben tartják a szent bibliát! Sőt meg vagyok győződve, hogy a szent atya más értelemmel lenne, ha egy pár évig protestánsok közepett kellene élnie, s elhatározhatná magát, hogy az ő isteni tiszteletükön megjelenjen.

Auguszt. Te tehát evang. templomokba jártál?

Erneszt. Mi csak kevesen vagyunk katolikusok a zászlóaljnál s így mi is gyakran elmegyünk a többiekkel az evang. isteni tiszteletre.

Auguszt. Kétség kívül kényszerítettek arra, s csak meg nem akarod vallani.

Erneszt. Nem, nem! mi azt önként tettük. De még ha kényszerítettek volna is, az semmi nagy igazságtalanság nem volna. Hiszen a bajor evangélikusoknak is, ki sorban és rendben áll, meg kell várni a kath. isteni tiszteletet, le kell térdelni a venerabile (tiszteletre méltó) előtt, jóllehet ő az ostya imáadását hite szerint bálványozásnak tartja. A mi egyiknek helyes, talán a másiknak is méltányos volna.

Auguszt. (nyugtalanul) Édes Ernesztem, ott azon veszélynek tetted ki magadat, hogy hitedben megtántorodjál. Ez nem helyes. Én azt soha se tenném.

Erneszt. Elégge gyöngé alapja volna akkor egyházunkbani hitünknek, ha még csak az ev. isteni tisztelet behatásának sem állhatna ellent. Mi valóságban igazság, annak nem kell a vizsgálatától félnie; és ha meg nem áll, tehát nem igazság az.

Augusztá. Lásd ez már evang. elv, melyet ott szívtál be; mert a katolikus nem okokból hisz, hanem mivel az egyház azt hiszi. (ábrándozva) Oh az valami boldogság, hogy az igaz hitűnek semmi vizsgálatlalt, semmi kétségekkel nem kell küzdenie, hanem csak egyháza szavát kell hallgatnia, mely csalhatlan. Ehez csatlakozom én bizalmasan, és minden kétségektől, minden nyugtalanságtól megválok.

Erneszt. Az anyánk és néhány millió kegyes protestánsok el-kárhozásuk miatti nyugtalanság gyötrődésig.

Kedves testvérem, a hit okairóli kérdéstől még sem menekszünk meg. Mert ha mondod: ezt hiszem, mivel az egyház hiszi; újra ezt kell kérdened: miért hiszi azt az egyház? És ha mondod: az egyház csalhatlan; újra e kérdés fordul elő, ha valósággal is az-e s mi okokból? Ha valamit tudnál az egyháztörténetből, nem kérkednél annyira az egyházzal.

Augusztá. (érzékenyen) Az egyház történetéről ugyan mit sem tudok. De ha te oly tudós vagy, mutass legalább egy, csak egy példát, a hol az egyház magának ellent mondott volna.

Erneszt. Jártasabb vagyok ugyan a katonai törvénykönyvben, mint az egyháztörténetben, de egy legottan jut eszembe. Ganganelli pápa a mult század közepén eltörölte a jezsuiták rendét, mint feletle káros intézetét az egyháznak, és Pius pápa körülbelöl 20 évvel ezelöl vizsont helyreállitá azt, mint az egyháznak feletle hasznos intézetet. Talán mindegy a káros és hasznos? Nem kell-e e szerint a korábbi pápának hibáznia?

Augusztá. (gunyosan) Ej, be fontos ok! ezen régen tulsegített engem a tisztelendö Cyriák páter, a fegyelem és hit dolgainak megkülönböztetése által. Amazokon idő s körülmények szerint a pápa változtathat, ezen nem.

Erneszt. Hiszen de ezzel még sem nyersz semmit, mert a tény

mégis áll, hogy két magukat eltörlő rendeletek jöttek legyen ki a szent atya szájából. De ha ez neked nem elég, jut még eszembe más példa. A szent sakramentomi poharat minden keresztyének élvezték a 12-ig századig. Csak ekkor kezdték el, nem adni a kehelyt a világiaknak, és csak a konstanciai zsinat (1415-ben) tette e szokást törvénnyé.

Augusztá. (buzgón) Azt is mondta tisztelendő Cyriák, de igazolta is e dolgot a konkomitantia által, t. i. hogy a Jézus vére az ő testében foglaltatva van, és ezzel kézzel fogható.

Erneszt. Ha ez úgy van, és kézzel fogható, a papoknak sem kellene a kehelylyel élni, sőt Krisztusnak sem volt volna szükséges a kehely az apostoloknak nyújtani. De ezt nem tekintvén, ebből tehát az következik, hogy az első ezer évek alatt az egész egyház tévedésben volt, minthogy a pohárt kiszolgáltató.

Augusztá. Cyriák azt mondta, hogy az egyház megengedte, de szükségesnek nem tartotta a pohár kiosztását.

Erneszt. Ugy Cyriák nem helyesen tanított. Az igen helyes hitű nagy püspök Cyprian nagyon keményen feddőzött azért, hogy bor helyet vizet vesznek az urvacsorában, mivel általában nem szabad Krisztus rendeletében valamit megváltoztatni. Még több. Nagy Leó és I-ső Gelasius pápák mint a sakramentum szétDarabolását, gyalázták azt, hogy a manicheusok s önmegtartóztatók, kiket encratitáknak neveztek, a borral nem akartak élni a szent vacsorában. Ők tehát szükségesnek nyilvánították a kehelyt élvezni, a konstanciai egyházi gyűlés pedig nemcsak szükségtelennek, hanem még helytelen s eretnekinek is mondotta azt.

Augusztá. (zavarodva) Az — — de igaz-e az is? úgy van-e megírva a könyvekben?

Erneszt. Ugy! és ebből megítélheted, hogy mégis valami igen kényes dolog, csakis a szent szék s az egyház mondatai csallhatlanságára támaszkodni, kivált ha azok olyanok, melyek millió jámbor keresztyéneket csak azért kárhoztatnak, mivel azok egyházunktól elváltak. Ezek, mégis gondolnám, megérdemlenék, hogy kissé tudakozódjunk, ha szinte oly bizonyos volna is elkárkozásuk.

Augusztá. Te tehát tudakozódtál? és minő okaid vannak az egyház ítélete ellen?

Erneszt. Én embertől nem tudakozódtam, de két okaim vannak, melyekkel megelégszem. Első saját szívem, mely nem hiheti, hogy Isten, a ki szeretet, derék, őt s parancsait tisztelő embereket örökre elkárhoztathasson csakis azért, mivel némely dolgokat, melyeket mi hiszünk, nem birnak elhinni. Hiszen a hit nem függ szabadakarattunktól. Hogy lehet azért büntetésre méltó a protestáns, mivel a hitben nem tulságos, mint a katolikus? Ha királyunk neked azt parancsolná, hogy őt csalhatlannak s minden fejedelmek fejedelmének higgyed és valljad, vagy meghalsz, ezt fognád mondani: megölhetsz, de azt nem hihetem. És ha most a király téged halálra vitetne, mondani fognád, hogy ő zsarnok. Már ha a protestánsnak mondatik: hinne kell, hogy a pápa csalhatatlan, a Krisztus helytartója, vagy örökre el vagy kárhozva, az sem hiheti ezt, habár örömet akarná is. S mi volna már most az Isten, ha ezt a kárhoztató ítéletet végrehajtaná? Tarthatod-e őt zsarnoknak, hiheted-e, hogy azt cselekedné, mit a leggonoszabb zsarnok sem cselekednék az emberek között? Igazságos lenne-e Isten, ha valamit tenne, mi minden emberi igazságróli fogalmakkal ellenkezik?

Augusztá. Egészen tudom tisztelni ezt az okot. Mert megvalom neked, hogy szívem gyakran így beszélt, ha kedves jó anyáinkra néztem. De a szent biblia és az egyház csak a hittől teszi függővé az idvességet. Ekkor nem hittem szívem szelidebb szavának.

Erneszt. Jó, magad vezetsz második okomra. Épen a szentírás az, mi engemet a kegyes protestánsok sorsán egészen megnyugtatót. Olvastad-e a bibliát?

Augusztá. Nem, Cyriák arról komolyan megintett, mivel az engem csak megzavarhatna az egyházbai hitemben.

Erneszt. No, honnan tudod hát, hogy a lutheránusok kárhoztábi hited a bibliában alapult legyen?

Augusztá. Cyriák erősítette. Hát ne adjak hitelt a tisztelendő páternek? Talán olvastad te magadnak a bibliát?

Erneszt. Ugy van és igazán szorgalmasan, kivált az ujszövetséget.

Auguszt. De nem eretnek fordításban?

Erneszt. Nem, a két derék testvér Esz Károly és Leander kath. püspökileg jóváhagyott fordításban. Az általok fordított újtestamentomot félig könyvnélkül tudom, s mindig magammal hordom. Most is itt van velem, s te is olvashatod. Igen sokat találnál benne, mi nagy hasznodra volna.

Auguszt. Hát mit találtál benne?

Erneszt. (kézen fogva őt) Édes jó testvérem, én nem akarom ostromolni hitedet. Olvasd magad, s meg fogod találni, mi téged minden hasztalan gyötrelmeidtől kigyógyít. Csak azt akarom előre mondani, hogy az egész újtestamentomon keresztül négy tételt fogsz találni; először, hogy általában egy ember se ítélje, kárhóztassa s átkozza a másikat; hogy tehát a szent atyának s nekünk katolikusoknak sem szabad kárhóztatni a lutheránusokat; másodszor: hogy Isten kinek-kinek erkölcsi megaviselete szerint fizet meg, s nemcsak a keresztyének, hanem a pogányoknak is, nemhogy a protestánsoknak. Harmadszor, hogy az eretnekeket, kiknek keresztyéntelen elveik vannak, kerüljük ugyan, de nem hogy valaha kárhóztassuk, mivel a bíróság mindenütt úgy iratlik le, mint Isten és Krisztus cselekedete, sehol sem pedig úgy, mint embert illető cselekmény; és végre, hogy az a hit, mely megkívántató az idvességre, csak az egy igaz Istenbe és a Jézusba, mint Isten Krisztusába vagy Messiásába való hit, melylyel az evangélikusok is birnak, de sehol a hittől több az idvességre nem kívántatik.

Auguszt. (bámulva) Hogyan? ez volna-e a szent biblia tanítása? Igen, Erneszt — ha e volna; oh be boldognak érezném magamat — anyámra nézve! — De olvashatom-e én is a bibliát? Nem törvénytelen-e az? Ne mondjam-e azt meg legalább Cyriák páternek?

Örnagy. Minő kétkedés ez! Hiszen az kath. fordítás, kath. paptól készítve, a hildesheimi kath. püspöktől helyben hagyva.

Auguszt. Mégis nem Hermes követői-e az Esz testvérek? Akkor mi közömet sem szeretném hozzá.

Erneszt. Ne aggódjál! Ez a fordítás 1807-ben, születésed előtt jóval nyomtatott.

Auguszt. (késedelmezve) Hátha az új testamentom olvasása által olyan fél-lutheránussá lennék, minőnek te lenni látszol előttem.

Erneszt. (tüzesen) Nagy tévedésben vagy, ha ezt hiszed. Én katolikus vagyok s maradok, mert hűséget fogadtam a katolika egyháznak. De megmondom neked, mivé lettem! Oly katolikussá, ki többé szeretetlenül nem ítél s nem kárhoztat, nem szidalmaz s nem átkoz, mert ez istentelen; hanem igazságos, keresztyéni és kedvező minden más vallás sorsosi iránt! Édes Augusztám! nem szűnünk meg jó katolikusok lenni, habár minden Rómából mondott rendeleteket dönthetlen igazságoknak nem tartunk is. Hát te nem vagy már katolika, ha lehetlen volna hinned mindazon csodákat, melyeket a római szék a szentek szentítése közben bebizonyítottaknak és így tényeknek nevez? például, hogy páduai szent Antal a halaknak prédikált, hogy ezek seregenként jöttek elő, s hogy a prédikáció végével fejeiket teljes alázattal meghajtották? vagy hogy szent Eutropius félig sült madarakat viszont fölélesztett s éneklésre hozott?

Auguszt. (kevés gondolkodás után) Add ide azt a könyvet bátyám!

Őrnagy. (magában) Hála Istennek! — — végre!

Erneszt. Auguszt. még egyet! Jegyezd meg azon helyeket, melyeket az én négy tételimre találsz, hogy azokat gyorsan felaláljuk, s róluk beszélhessünk.

V. A szerencsés nap.

Mindjárt másnap kíváncsilag elővette Auguszt. az átvett új-testamentomot, s föltette magában azt gyorsan átolvasni. Máté 4-ik részeig semmit sem talált, mi előtte ismeretlen lett volna; de

midőn az ötödik résztől a hetedikig olvasta az Ur dicső hegyi tanítását, annyira meg vala lepetve, hogy szünetelve hosszabb ideig fel s alá járkált szobájában. Végre magához térven, még egyszer nyugodtan s figyelemmel mind elolvasta.

Máté 5, 8. Boldogok, a kiknek szívük tiszta, mert ők az Istent meglátják; — vigaszteljes ige, — gondolá. Oh anyám, édes anyám, te tiszta szívű vagy, tehát boldog is! Te el fogsz jutni Isten látására, mert ezt az mondotta, ki egykor bíránk fog lenni.

9-ik vers. Boldogok a békességre igyekezők, mert azok Isten fiainak mondatnak. Hogyan? békesség szeretők vagyunk-e mi katolikusok az evangélikusok iránt? Békeszeretet-e az, mikor őket a római szent szék eretnekeknek nyilatkoztatja, velök mint eretnekekkel bánni s őket üldözni parancsolja?

43—45. vers. Hallottátok hogy megmondattott: Szeressed felebarátodat és gyűlöljed ellenségedet. Én pedig ezt mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak; jól tegyetek azokkal, a kik titeket gyűlölnék, és imádkozatok azokért, a kik titeket háborgatnak és kergetnek, hogy legyetek mennyei atyátoknak fiai, ki az ő napját feltámasztja mind a jókra, mind a gonoszokra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak. „Napvilágos, hogy az evangélikusokat nem kell kárhoztatnunk. De hiszen ők, mint a szt. atya kinyilatkoztatta, főellenségei a mi kath. vallásunknak! Hogy volt a VII. Pius szava bécsi követéhez? — a legigazságosabb szigorúság legszentebb szabályai a hit ellenségei ellen. — Igen, így hangzik az. Bizony pedig így a római szt. szék még a Krisztustól megvetett ama régi szabályt követi: gyűlöljed ellenségedet. A helyett tehát, hogy az evangélikusokat kárhoztatja, áldani kellene azokat is; a helyett, hogy velök mint eretnekekkel bánik, jól kellene velök tennie és imádkoznia érettök, bárha ők gyűlölnék s hitünket üldöznék is. De talán nincs alávetve a szt. atya e rendszabálynak? Nem ugy! hiszen neki mint Krisztus helytartójának, minden egyebek felett is tisztelnie kell Krisztus parancsát! De e parancs engem is illet. Nekem tehát nem kellett gyűlölöm Poroszországot, nem roszt ki-

vánnom neki az érsek miatt; nem kellett volna kárhoztatnom anyámat. (fájdalmasan) Oh én nem vagyok a mennyei atya gyermeke, ki az ő napját feltámasztja lutheránusokra s katolikusokra! Vétkeztem, midőn gyűlölködtem! No, soha se legyen ez többé! Nem, nem veszek részt továbbat azon gyűlölségben, mely mindent kárhoztat, mi nem kath. Szeretni, áldani, jól fogok tenni, s az ítéletet Istenre hagyom. Valóban igaz volt, mit a becsületes Tamás mondott: hogy Isten az emberek átkát nem hajtja végre, mivel ő az átkozást nem akarja.“

Máté 6, 12. Bocsásd meg mi nekünk a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, a kik mi ellenünk vétkeztenek. „Csak most imádkozhatom igazán örömmel a szt. „Miatyánk“ ezen kérését, s csak most lehetek bizonyos a meghallgattatás felől. Valamig az evangélikusok elleni gyűlölségben s azok kárhoztatásában megégyeztem, mindaddig e könyörgésnek az én számban utálságnak kelle lenni Isten előtt. Mert Krisztus mondja 14, 15. v.: Ha megbocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, megbocsátja nektek is a ti mennyei atyátok; ha pedig meg nem bocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, a ti mennyei atyátok sem bocsátja meg a ti vétkeiteket.“

Máté 7, 1—3. Ne ítéljetek, hogy ti is ne ítéltessetek; mert a minémű ítélettel ítélték, olyannak ítéltettek, és a minémű mértékkel mértek, olyannal mérnek nektek. Miért nézed pedig a szálkát, a mely vagyon a te atyádfiának szemében, a gerendát pedig, mely a te szemedben vagyon, nem veszed eszedbe? Vajjon olvasták-e ezt a szt. leckét a tridenti szt. atyák, midőn a lutheránusokat s reformátusokat ünnepélyesen megátkozták, vagy azon szt. atyák, kik ezt az átkot oly gyakran ismételték? Lehetetlen! mert hiszen ez kereken tiltja az ily ítélest s kárhoztatást. És bár sok tévelygéssel birjanak is az evangélikusok, nekünk is meg kellene néznünk, ha nincs-e nálunk is sok jobbitani való. Kétségkívül ide tartozik a kárhoztatás, s talán ide tartoznak a szent Antal halai és a szt. Eutropius félig sült madarai is.“

Máté 7, 12. Valamit akartok hogy cselekedjenek az emberek

ti veletek, azonképen cselekedjete ti is azokkal; mert ez a törvény és a próféták. „Én eddig mindjárt oly érzékeny és keserű voltam, s mindig rossz akaratot tettem fel előre, ha evangélikusok hitvallásomban valamit becsmeltek, és gyaláztam s pokol gyermekeinek nyilatkoztattam őket.“

Máté 7, 18—20. Nem teremhet a jó fa hitvány gyümölcsöket, sem a megveszett fa jó gyümölcsöket nem teremhet. Valamely fa nem terem jó gyümölcsöt, kivágattatik és a tüzre vettetik. Azért az ő gyümölcsöikről ismeritek meg őket. — Itt Augusztus letevén a könyvet, fel áll. Mert ez az ige megkapván ötöt, erővel komoly gondolkodásra vonta. „Vajha valamely részrehajlatlan megmondaná nekem, hol termette a keresztyénség a legjobb gyümölcsöket, vajjon a lutheránusok- és reformátusoknál-e, vagy a katolikusoknál? Az olaszok, ezeket nem hallottam dicsérni; úgy írják le őket mint álnokokat, kiknek orgyilkosai vannak, s egy egy törzsurás s egy emberélet elvesztése csekélység nekik. A spanyolok! ezek vadállatként dühöngnek egymás ellen, s e nép semmi könyörületességet nem ismer, mi pedig első ékessége a keresztyénnek. A frankok, mit ezekről olvasunk és hallunk, nem magas fokára állítja őket a keresztyén erkölcsiségnek. Ugy festik őket mint igen bujákat, hiukat, és felekezeteseket. Angolok, ezeknek mégis sok erényeik, habár hibáik is vannak, de csakugyan kedvesebbek előttem a spanyolok és frankoknál. És miként ünneplik azok vasárnapjokat? Talán inkább a nemzetiségben, mint a vallásosságban van a különbség ezen népeknél? Belgák és hollandiak, megállj, ezek egy néptörzs; de hogy őszinte legyek, inkább tetszenek nekem a hitjavított hollandiak nyílt szívé egyenességökkel s példás szorgalmukkal, mint a nyugtalan kath. belgák. Némethon, itt vegyesen élnek katolikusok és evangélikusok, úgy hogy nehéz szám alá vonni. Azonban a századoknak, kiknél az eretnekség kitört, valóban a legrosszabb, a mindig kath. bajoroknak pedig a legjobb erkölcsű keresztyéneknek kelle lenniük! De nem így van! És a kegyes jóerkölcsű Gellert, a nemes keblű Schiller, az Istentől ihletett Klopstock, eretnekek voltak! És anyám, az én anyám! Igen,

ő jobb atyámnál, és sokkal, sokkal jobb mint én! S én őt kárhoztatni akarom? Nem, nem! Ő rajta betelik, mit Krisztus (20. v.) hozzá tesz: Nem minden, a ki ezt mondja: Uram, uram! megyen be a mennyeknek országába, hanem csak a ki cselekszi az én menygyei atyámnak akaratját. Tehát én sem, Cyriák sem, az érsek sem, a szt. atya sem, hanem ha erkölcsileg jól élnek; tehát a kath. és ev. uram, uram! mondás mit sem használ s nem teszi a dolgot. Ezt Cyriák nem mondta!

Augusztá nagyobb figyelemmel tovább olvasott. Csakhamar ama helyre ért Máté 12, 47—50. Monda neki egy ember: Ime a te anyád és atyádfiai ott künn állanak, és teveled akarnak beszélni. És ő felelvén, monda annak, a ki ezt neki mondotta vala: Kicsoda az én anyám, és kicsodák az én atyámfiai? És kinyujtván kezét az ő tanítványira monda: Imé, ezek az én anyám és az én atyámfiai! Mert valaki az én mennyei atyámnak akaratját cselekszi, az énnékem az én atyámfia, néném és anyám. Ez — gondolá, — gyönyörű s vigasztaló hely! Ez egyszerre világossá teszi nekem, melyik legyen az igazi szent család (familia sacra), melyhez csatlakozni annyira vágyakodom. Valaki tehát akármelyik hitvallásban Isten akaratját igaz szívvvel cselekszi, azt az Ur úgy nézi, mint családtagját, mint atyafiát, és így bizonyosan mint az örök idvességnek is örökösét. Gallizin hercegnő, a wischeringi Brosték tehát azért, hogy feladatul tették maguknak haddal támadni meg az evangelika egyházat, s a lehető legnagyobb befolyást szerezni a katholikának, még nem voltak a szt. család-, és a jó Stollberg Lipótnak nem lett volna szüksége katholikussá lenni, hogy Krisztus atyjafia legyen, s a szent családhoz tartozzék. Hát anyámat, a legjobb ker. nőt kit ismerek, ki nem átkoz, hanem áld, nem kárhoztat, hanem felold, és Isten parancsait egész örömmel teljesíteni törekszik, nem ismerné-e az Ur néniének?“

Tovább olvas: Máté 19, 16—19. És ime egy ember hozzája járulván monda neki: Jó mesterem, micsoda jót cselekedjem, hogy az örök életet vehesem? És Jézus monda annak: Ha be akarsz az életre menni, tartsd meg a parancsolatokat. Monda az Jézusnak:

melyeket? Jézus pedig monda: „Ne ölj; ne paráználkodjál; ne orozz; hamis vallást ne tégy; tiszteljed atyádat és anyádat, és szeressed felebarátodat, mint magadat. „Hogyan, — gondolá Augusztá — hiszen ezek merő erkölesi parancsolatok, és egyetlen egy egyházfegyelmi parancsolat sincs? A hitből is semmije nem volt a kérdezőnek, mint az egy igaz Istenbe és Jézusba, mint Isten nagy követébe való hite. És így a keresztyén is, — az evangélikus is — anyám is, mind, csakhogy e hitük legyen s az erkölesi parancsolatokat hiven megtartsák, megbiztatvák az örökélettel. És én őket a pokol gyermekeinek s Krisztus ellenségeinek tarthatnám, mivelhogy nem hisznek a szent székben, s annak csalhatalanságában, nem hívják segítségül a szenteket, nem hallgatnak misét? Ki ád nekem jogot, elítélni azért ő tőlök a boldogságot, bármely jók s hasznosak legyenek is azok, miket ők megvetnek? Krisztus bizony nem. De adhat-e az ő helytartója? Végre fogja-e hajtani Krisztus a szent szék minden egyházi átkát az evangélikusokon, kik Isten akaratját cselekszik s a parancsolatokat megtartják és a kiket azért Krisztus atyafiaiának vallott?

Ezek voltak azen helyek, melyeket Augusztá magának Máté evangyéliomából megjegyzett, és melyekhez még hozzá adta az ítélet leírását is Máté 25, 34. s következő verseit, mivel Krisztus e helyen hasonlóképen s a leghatározottabban mondja, hogy életünk bírása az emberszeretet tetteit tudakozandja ki s azok szerint határozandja meg sorsunkat.

Most felállott, hogy a reá tett benyomásokból magába szállván, azokról önmagának számot adjon. Oly kedvet érzett, mint kinek hosszas fogságáboli szabadulását hírül adják, de ki örömét igazán nem hiheti, mindig félvén, hogy az nem igaz. Azon őt szüntelen nyughatatlanító gondolat, hogy anyja mint eretnek az Isten haragjának tárgya s kárhözatra rendeltetett legyen, lidércként nyomta szívét s betölthetlen üreget nyitott föl ő közte s anyja között. Csak most, midőn szelleme szabadabb ítéletet nyert önmaga felett, csak most lőn nyilvánossá előtte, hogy eddig az anyja iránti szeretet és tiszteletben valósággal meghidegedett, hogy kerülte őt,

látni s vele beszélni, hogy anyja ítéletei s intései gyakran elmosódtak azon gondolatra, hogy az eretnek az ördög befolyásainak legyen alávetve, mivel nem az Isten, hanem az ördög országához tartozik. Most bátorkodott megvallani önmagának, a mit gondolt, érzett, s megszágyenültnek érezte magát. Sajnált minden kath. gyermeket, ki a neki tanított egyházi hit által evangélika anyja, vagy evangélikus atyja iránti szeretetben és bizalomban hajótörést szenved. Megismerte, hogy bármely vegyes házasság mindig nagy merészlet az evang. félre nézve, és hogy abban a szülékre nézve a legdrágább, gyermekeik szeretete s szívük odaadása van kockára téve, és hogy egy katolikus nőnek, ki protestánszhoz megyen férjhez, ki minden gyermekeit, leányait is protestánsilag neveltesse, sokkal jobban van dolga, mint egy prot. nőnek, ki katolikushoz megyen és gyermekeit kath. módon nevelteti, mivel a prot. gyermekek még sem tartanak elkárhozott eretnekeknek az ő kath. szülőiket. Legjobb gondolá, ha az ember vegyes házasságra nem lép, hanem kiki hitvallása mellett marad, ha pedig csakugyan vegyes házasságra lép, akkor legalább a ház békességeért jobb, hogy minden gyermekek az evangélika hitvallásban nevelteszenek.

Midőn így neki adta magát gondolatinak, hirtelen eszébe jutta a kétség, hogy hiszen még csak a Máté evangyéliomát olvasta, hogy a több evangyéliomokban s az apostoli levelekben talán egészen más mondatokat találhat, és hogy talán ítéletében hirtelenkedett. Azért elvégezte magában annál nagyobb figyelemmel olvasni a következő könyveket, ha anyjánál a reggeli látogatást megteendné.

Sokkal könnyebb szívvél ment tehát most beteg anyja ágyához, mint máskor; sokkal szívélyesebb volt köszöntése, részvéte; sokkal világosabban s meghittebben nyilvánult gyermeki szeretete, és sokkal tovább maradt a beteg mellett mint máskor. E nemes asszonyságnak leirhatlan jólesett egyetlen leányának újra föllángoló szeretete, s még inkább örülne, ha annak okát tudná, mert Augusztá örömét csakis élte megszabadulásának tekintette.

Midőn Augusztá anyjától visszatért, megújult buzgalommal előhevén az újtestamentomot, egészen átolvasta még Márk és Lu-

kács evangyéliomit; melyek legkevésbé sem igazolták kételyét, hogy valami más sülnetne ki, hanem viszont azon mondatokat találta. Csak egyetlen egy hely látszott neki valami mást mondani, melyet megjegyzett magának, hogy bátyját a felől kihallgassa.

Ki délfele jött szobájába, kíváncsi hallani, mi hatása volt az általa ajánlott irás szava olvasásának, s teljes oka volt megelégedni a sikerrel. Csak Krisztus egy mondata látszott Augusztának valami másat mondani, t. i. azon szavai, melyeket az apostolokhoz szólt. Márk 16, 15. 16. Elmenvén mind e széles világra, prédikáljátok az evangyéliomot minden teremtetett állatnak. A ki hiend és megkeresztelkedik, idvezül; a ki pedig nem hiend, elkárhozik. Itt, mondá Augusztá, mindent egyedül a hittől függeszt fel a Krisztus, s a kegyes életet nem is emliti. Azonban pedig a hit csak a helyes és igaz hitről, nem a hamis és tévelygőről állhat; a helyes és igaz hit a régi, az apostoloktól származott katholika egyháznál van, következőleg csak a kath. hit idvezit.

Erneszt. Ha Krisztus ezt értette volna, ugy minden egyéb egészen határozott mondásainak egyenesen ellentmondott volna. Ugyan gondolhatod-e ezt ő róla? Már ebből is látod, hogy értelmel nem lehet a helyes értelem. Urunk mondását nem lehet a mi időnkre s hitvallásainkra, hanem az apostolok helyzetére vinni, mert hozzájuk szólja e szavakat. Hogy elmenvén minden népekhez, hirdetnék az evangyéliomot, azaz az örvendetes hirt, mert ezt teszi az evangyéliom szó. Ez az örvendetes hír pedig nem más volt, mint-hogy a megigért Krisztus vagy boldogító a názáreti Jézus személyében megjelent, vagy hogy a názáreti Jézus legyen a Krisztus. Nagyon csalatkoznál tehát, ha az evangyéliom alatt a mi katholika egyházunk tanait, mint talán azokat a tridenti zsinat meghatározta, akarnád gondolni. A következő: „a ki hiend“ azért csak azt teheti: a ki hiszi, hogy a názáreti Jézus az Istentől megigértetett Krisztus legyen. Ezt az evangélikusok épenoly szilárdul hiszik, mint a katholikusok, és általában velünk közösen birják, ők azt a hitet, melyre az apostoli egyházban kereszteltek, t. i. azt, mit mi krédónak (hiszek egy Istenben) nevezünk. Én ezt szorosan kituda-

koztam. A mi krédónkat az atyáról, fiuról és szentlélekről, mire keresztelnek, az evangélikus gyermekeknek könyvnélkül meg kell tanulniok az iskolában, arra kereszteltetnek meg nálok a gyermekek, kiknek aztán a megerősítéskor vagy bérnálásakor ezt a vallástételt ujlag le kell tenniük. Ha te, hugom, János evangéliomát és az uj testamentom más könyveit olvasni fogod, ugy fogod találni, hogy az a hit, mely az örök életre megkivántatik, sokkal egyszerűbb s korlátozottabb, mint a mi kath. egyházhitünk, t. i. csak az Istenbe és Jézusba mint Krisztusba és Isten fiába, mi Urunkba és idvezitőnkbe való hit.

Augusztá. Örülök, hogy e szerint a szegény evangélikusok is birják azon hitet, melyet Idvezitőnk itt kíván. De mégis megmarad az ellenmondás, hogy az Ur itt egyedül a hitet nevezi, s a kegyes életet nem említi.

Erneszt. Sőt inkább igazán hathatósan említi, és a kegyes élet igen lényegesen be van foglalva amaz igében: és megkeresztelkeddik. Mert lásd hugom, az apostolok nem a gyermekeknek, vagy épen a most szülötteknek, hanem a megletteknek hirdették az evangéliomot. A keresztség pedig az ujtestamentomban mindig ugy tekintetik, mint újjászületés feredője. A keresztelendő lekötölte magát, lemondani minden ördögi életről, bálványozásról és a gonoszságról, s ezután mint uj ember, szentül s igazán élni. Az Ur szavai tehát ezt teszik: a ki én bennem, mint az Istentől küldett Krisztusba s Idvezítőbe hiszen, és a keresztség által uj, Istennek szentelt s kegyes ember lesz, — idvezül. A keresztyéni élet azért épen nincs kizárva, hanem igen lényegesen belé van foglalva. De megjegyzett helyeid jegyzékében nem találok egyet, Lukácsból 9, 51—56. mely egészen föltételünket illeti. Olvasd csak, mi történt az urral, midőn Jéruzsálembe méne.

Augusztá. (olvas) Az ur bocsáta követeket maga előtt, kik neki egy samáriai faluban szállást szereznének. De a samáriaiak őtet nem fogadák be, mivelhogy Jéruzsálembe menő akarátát jelelnti vala. Hogy ütközhettek ebben meg?

Erneszt. A samaritánusok és a zsidók hitellenségek voltak, s

köztök majdnem olyan volt a viszony, mint az evangélikusok és katolikusok között. A samaritánusok elszakadtak a zsidó istenszolgálat és templom egységétől, és saját templomot építettek maguknak Garizimba, miként az evangélikusok lemondottak Rómáról. A szent könyvek közül is csak Mózes öt könyveit vették be mint istenieket s kötelezőket, megvetvén a később iratott prófétai könyveket, s a zsidó törvénytanárok hagyományi tanukat; miként az evangélikusok csak az új testamentumot fogadják el mint istenit és kötelezőt, a későbbi egyházi atyák munkáit pedig és a kath. egyház hagyomány tanát nem hagyják helybe. A zsidók azért úgy tekinték a samaritánusokat, mint elpártoltakat, mint az igaz hittől elszakadtakat, mint eretnekeket, s istengunyolókat, kikkel társalogni nem szabadna, s kik Isten haragja alatt volnának, épen mint mi katolikusok tekintjük az evangélikusokat. A samaritánusok viszonozták ezen gyűlölséget, és már mivel látták, hogy Jézus a husvét innepére Jéruszálembé zárandokol, és így zsidó vala, megtagadták elfogadását.

Augusztá. Ezt nem tudtam. Most már értem, miért mutatta fel az Ur annyiszor a zsidóknak például a samaritánusokat. Meg akarta szégyeníteni vallási gyűlölségöket. De a samaritánusoktól is rossz volt, hogy Jézust azért, mivel Jéruszálembé szándékozott, el nem fogadták.

Erneszt. Igenis, érzették ezt az Ur tanítványi is, kik a samaritánusok ezen konokságán haragra lobbantak. Olvasd csak tovább!

Augusztá. (olvas) Mikor ezt látták volna az ő tanítványi Jakab és János, mondának: Uram! akarod-e, hogy parancsoljuk, hogy tűz szálljon alá az égből, és megemészsze ezeket, mint Illyés is (2 Kir. 1. 10—12.) cselekedett. De Jézus hozzájuk fordulván, megdorgálá őket, mondván: nem tudjátok, minémű lélek legyen ti benetek. Az embernek fia nem azért jött, hogy elvesztené az embereknek lelköket, hanem hogy megtartaná. Elmenének azért más faluba.

Erneszt. Gondolnám tehát, hogy az is egészen ellenére volna Krisztus lelkének, mikor a szent atya és papjaink az evangélikuso-

kat a pokol fajzatának nyilatkoztatják, s a kárhozatnak adják, vagy a szt. hitnyomozással (inquisitio) üldözik.

Augusztá. Ugy van, látom, hogy ez egyenesen az Idvezítő szeretetteljes lelke ellen van, és sokat adnék érte, ha a kegyes Pius pápa nem szólott volna a „hit ellenségei elleni legigazságsabb szigorúság legszentebb szabályairól.“ De nem fogok-e talán mást találni a János evangéliomában?

Erneszt. Olvasd el ma délután, minthogy az idő ugyis a szobába üz, és vedd ehhez ezen evagelista első levelét is, mely egészen öszhangzik az ő evangéliomabeli mondatokkal. Estvefelé, ha átolvastad, majd bővebben erről.

Augusztá bátyja kívánsága szerint használta a délutáni órákat. Érzé, hogy Jánosnál más szellem uralkodik. De a mely jóltevőleg és megnyugtatólag beszélt ő hozzá. Ugy találá, hogy János is úgy adja elő (1. Ján. 2, 9, 3, 14, 15) az atyafiak elleni gyűlölséget, mint Istennek és Krisztusnak kitünőleg nem tetszőt, és hogy ő az atyafiak alatt mindazokat érti, valakik Jézusba, mint Isten fiába hisznek, hogy tehát az evangélikusok is oda tartoznak. Megjegyzé, hogy az Ur Jánosnál gyakrabban s komolyabban állítja mint a többi evangélistáknál, hogy ő benne kelljen hinnünk, hogy ő általa üdvezüljünk, s felirta magának erről János 3, 16 — 18. 36. — 5, 24 és 6, 47 — ellenben pedig nem tagadhatá, hogy itt is mindenütt csak a Jézus személyébe, mint Isten Krisztusába s fiába való hitről legyen a beszéd, nem a hittanokról átalában. Erről már a legteljesebb bizonyítást találá János első levelében. Itt olvasá 2, 22, 23. kicsoda az eretnek tanító (a hazug), hanem csak az, a ki tagadja Jézust ama Krisztusnak lenni? Ez az antikrisztus, a ki tagadja az atyát és a fiút. — „Az igaz ker. tehát — gondolá — az, ki az atyába mint egyedül igaz Istenbe, és Jézusba mint az ő fiába hiszen. Itt több nem kívántatik a hittől, s e hittel az evangélikusok birnak egészen úgy mint a katolikusok. Ők tehát nem lehetnek az antikrisztus, nem a Krisztus ellenségei.“ Ugyanezt találá már igen nyomatékosan ismételve 1. Ján. 4, 2. 15 és 5, 1. hol ama szavak: Valaki hiszi a Jézust lenni ama Krisz-

tusnak, Istentől született az, — igen különösen meglepték őt. Most már teljes fényre jött előtte az Urnak ama szép mondása is: Ján. 17, 3. Ez az örökélet, hogy tégedet egyedül ismerjenek lenni igaz Istennek, és a kit elbocsátottál a Jézus Krisztust. „Nem kíván tehát többet az idvezítő a hittől, mint az igaz Istenbe és Jézusba való hitet! Ugy van! az Urnak ezen mondása erős horgony, melyre bizalomteljesen bizkodhatik az evangélikusok örökélet felőli reményük. Mert e hitet bírják, bírják a katolikus Kredot is. Őket biztatja azért az örökléttel az, ki maga az élet és a holtak bírása. Ne bizzam-e teljesen az ő mondásában? Épen nincs tehát okom azzal kinoznom magamat, hogy mindazt higgyem, valamit a papság egyházunkban hitágazatul állapított meg, és a mi nekem sokszor fájón esett; és így saját idvességem felőli aggodalmam, midőn szent egyházunk e vagy ama tana s rendelete felett kétség keletkezék bennem, egészen szükségtelen volt. Oh be igaza volt bátyámnak! De abban is igaza volt, hogy az Istenbe s Krisztusba való hittel itt is a legszorosabban összekötve terjesztetik elő a keresztyéni élet, mely nélkül minden hit hasztalan az idvességre.“ Ján. 14, 13. Ha a ki engemet szeret, az én beszédemet megtartja, az én atyám is szereti azt, és ahoz megyünk és annál maradunk. „Oh gyönyörű vigasztaló ige! (érzékenyen) Tehát a kegyes protestánsokhoz is, ha csak szereti az Istent s az Idvezitőt, eljő az Ur és benne lakozik! Tehát ő nem eretnek, nem ellensége Istennek, nem elkárhozott, hanem Isten fia!“ És mit ír a szelid János apostol első levelében? 2, 3—5. Ez által tudjuk meg, hogy őtet ismerjük, ha az ő parancsolatait megtartjuk. A ki ezt mondja: ismerem őtet, és az ő parancsolatait meg nem tartja, hazug az, és abban nincsen igazság; a ki pedig megtartja az ő beszédét, abban valósággal megteljesedett az isteni szeretet; ez által tudjuk meg, hogy ő benne vagyunk. Rész 3, 7—9. A ki igazságot cselekszik, igaz az, miképen az is (Krisztus) igaz. A ki bünt cselekeszik, az ördögtől vágyon. Valaki tehát Istentől született, bünt nem cselekszik. — „Oh én igaztalan! Én ördög gyermekének tarthatám az anyák legnemesbikét csak azért, mivel ő nem az én hitemen van, s nem úgy

tiszteli Istent mint én! Hallottam, hogy voltak pápák, mint VI. Sándor, és papok is, kik rossz és bűnös életet éltek, kik tehát Isten fiai nem lehettek! S mégis azok is a szt. székbe ültek! Mégis azok határozatai is az apostoli szék szent parancsai közé számítatnak! Igazad van Erneszt! Lehet valaki jó katolikus keresztény a nélkül, hogy minden Rómából jövő határozatokat csalhatlanoknak tartson!“

A kapitány oly kíváncsi volt megtudni a tőle ajánlott olvasmány hatását, hogy jókor megjelent testvérénél. Ki is érzékenyen nyakába borult, mint nehéz szívkuzdelmektől megváltójának. „Ez — így kiálta fel — a legnagyobb szives szolgálat, melyet hozzám mutathatál! Mert ha még sokáig így ment volna a dolog, ki nem állom, hanem halálra busultam volna magamat. Mert már most csak megvallom neked, hogy éjjelenként gyakran órákig térdelve könyörögtem minden szenteknek, hogy vagy térítnék meg anyámat, vagy legalább könyörületességet eszközlenének neki Istennél. Mert Cyriák sürgetőleg ajánlotta nekem az anyám megtéréseérti könyörgést. De ezzel nem jöve béke lelkembe. Anyám maradt oly szilárdul evangelika, mint volt mindig; csuda nem történt s a szentek közbejárására nem számithattam, minthogy Cyriák annyiszor belémverte, hogy Isten egy eretnekérti könyörgést sem fogad el, kivén annak az igaz egyházhoz téréseértit.“

Erneszt. Látod tehát, hogy jólteszed, ha magadat papod vezetésének oly föltétlenül át nem adod, s kivált ha az ő evangélikusok elleni papi gyűlölségét s előítéleteit nem osztod.

Auguszt. De nem találандok-e talán más valamit az apostolok leveleiben, mint az evangéliumban olvastam?

Erneszt. Ne busulj! Azok semmi mást nem mondanak.

Auguszt. Könnyen elhiszem. És habár valamelyik mást mondana is, mégis inkább Urunk saját mondataihoz ragaszkodnám, mert hiszen még sem az apostol jobbithatja meg az Urat, hanem az Ur az apostolt.

Erneszt. Azt jól tennéd; de nem szükséges. Majd megkönynyebbitem neked a dolgot, mert ma nem szabad többé magadat

megegyeztetned, s a leveleket nem oly könnyű elolvasni, mint az egyszerűen írott evangyéliomokat. Mindjárt előadom neked azon helyeket, melyeknek mi előttünk fontosaknak kell lenniök. Először, hogy áldjunk és ne átkozzunk, ezt igen komolyan parancsolja Pál itt: Róm. 12, 14. Áldjátok azokat, a kik titeket kergetnek, jót kívánjatok azoknak és ne átkozzatok. És XV. 21. Ne győzöttessél meg a gonosztól, hanem inkább a gonoszt jóval győzd meg. Hallod-e Augusztus? jóval; tehát nem kárhoztási ítélettel!! Olvasd azon gyönyörű helyet is Jakab levelében: 3, 10—18. hol szigoruan ócsároltatik, gonoszt mondani valamely embernek, holott az Isten hasonlatosságára teremtetett. Az apostol mondja: Ki magának bölcsnek látszik, mutassa meg az ő jó életéből az ő cselekedeteit bölcseségnek szelidségével, mert a mely bölcsesség onnét felyül vagyon, békeséges, mértékletes, engedelmes. Mi a hitet illeti, az apostolok sem adnak nagyobb tért, mint Jézus az evangyéliomban. Mit ők az új keresztyénektől kívánnak, az az igaz Istenbe és Jézusba mint Isten Krisztusába való hit, és teljes visszatérés az erkölesi életre, mire azokat a keresztség által kötelezék. Ha olyanokkal volt dolguk, kik az igaz Istent már ismerték és tisztelték, ők is arra szorítottak, hogy megmutassák azoknak, hogy a názáreti Jézus Isten Krisztusa legyen. Erre nézve az a Péter apostol beszének — melyet a pünkösdi ünnepén a zsidókhoz tartott — főtétele Csel. 2, 14—35. és azok, kik hitték, hogy Isten azt a Jézust, kit a zsidók megfeszítettek, urrá és Krisztussá tette (36. v.), és jobbulást ígértek (37, 38. v.) s megkeresztelkedének. Péter és a több apostolok azért általában nem kívántak többet a hittől, mint maga az Ur, Ján. 17. 3. mint az örökéletre szükségést kívánt, az egy igaz Istenbe, a Jézusba, mint Isten Krisztusába vagy megígért követébei hitet. Kornelius századosnak is (Csel. 10), ki már hitt az egy igaz Istenbe, nem tűzött elébe más hitágazatot, mint azt (34, s köv. v.), hogy Jézus a megfeszített és Istentől feltámasztatott Isten Krisztusa legyen. Ugyan ez volt s több nem, mit Pál a thessalonikai zsinagógában Csel. 17. 1—4. a zsidóknak hittárgyul eleikbe adott. De ha, mint

az áthéneiekhez tartott beszédében Csel. 17, 22—31. bálványimádókkal volt dolga, akkor az Istenről tan volt a főfeltétel, melyhez aztán hozzá adta a tant, hogy Jézus, az Istentől koporsójából föltámasztatott, Isten Krisztusa legyen. Látod hát, hugom, azt is, miként Pál az ő apostoli működését Csel. 20, 21. e szavakba összefoglalhatja: Zsidóknak és görögöknek hirdetem az Istenhez való megtérést és a mi Urunk Jézus Krisztusba való hitet. Pálnak a rómaiakhoz írt levelében, mely ugyan kissé nehéz, valamint a galatákhoz írt levelében, hol azt a tételt mutatja meg, hogy az ember a Krisztusbani hit által idvezül a nélkül, hogy zsidóvá lenne s a mózesi törvényt megtartaná, szinte általánosan nem találsz egyebet az idvesség föltételéül, mint az egy igaz Istennek és Jézusnak, mint az ő tőle megígértetett Krisztusnak hívését, és kegyes keresztyéni életet. Az apostolok tanítása szerint is tehát oly hitágazatoktól függ a keresztyén üdvössége, mikkel közösen bírnak ugy a katolikusok, mint az evangélikusok, és így sok hitágazatokra nincs szükségük a keresztyéneknek hitbeli üdvösségökhöz, melyeket az egyház később állított fel.

Augusztá. Mindez igen megnyugtató nekem. De nincsenek-e az apostoloknak szigorú szabályaik is, hogy az eretnekekkel teljességgel ne legyen társalkodásunk, sőt azokat ne is köszöntsük? Cyriák szólott nekem arról.

Erneszt. Igen jól ismerem azon helyet; van 2. Ján. 9—11. v. s így hangzik: Valaki általhágja és meg nem marad a Krisztus tudományában, Istene annak nincsen. Ha valaki ti hozzátok megyen, és e tudományt nem viszi hozzátok, ne fogadjátok azt házatokba, és ingyen se köszönjeteek neki; mert a ki köszön neki, annak gonosz cselekedeteiben részes lesz. De ezt a helyet semmi módon nem lehet, s nem szabad az evangélikusokra alkalmaznunk; mert János olyanokról szól, kik a Krisztustól elszakadtak és gonoszt cselekesznek; a kik tehát a keresztyén vallást elhagyván előbbeni pogány életüknek adják át magukat.

Augusztá. De ugyan mi értetik itt e kifejezés alatt: „e tudomány?”

Erneszt: Látod az előbbeni 7-ik versből: Sok csalárdok jönnek e világra, kik nem vallják, hogy a Jézus Krisztus eljött a testben. A ki ilyen, csalárd az, és antikrisztus. Az olyanoktól inté pedig az apostol, kik Jézust mint Isten Krisztusát és fiát megvetik, midőn a hitnek azon föltételét, hogy Jézus legyen a Krisztus, megvetik: következőleg az elpártoltaktól, kik már nem voltak keresztyének. Az evangélikusok pedig egészen a katolikus tant tartották meg a Krisztusról. Nem is bűnösök ők, mint azok az eretnek tanítók, kiktől János szól, azért általában igaztalanság, ha az apostol intését reájuk alkalmazva, őket átkozni s velök minden társalkodást felbeszakítani akarunk. Még kevésbbé igazoltatvák pedig azok, kik az evangélikusokat mint eretnekeket pokolra kárhoztatván, üldözni s kiirtani akarják. Az evangélikusoknak általán fogva ugyanazon krédójok (hitforma) van a mi nekünk, ugyanazon tanuk Istentől, Krisztusról az Istenfiáról és a Szentlélekről. Nekünk tehát őket még csak azon zsidó gondolkodás-felekezet alkotókhöz sem szabad hasonlítani, kik a keresztyénekre a mózesi törvényt akarták rájuk tolni, kiktől Pál inti Titust. S mégis csak azt mondja Tit. 3, 10: Az eretnek embert egy vagy két intés után megvesse; de nem mondja: kárhoztasd azt a pokolra, vagy add át a hitnyomozó törvényszéknek. Sőt Pál a 2. Thes. 3, 14, 15. még csak azt sem akarta, hogy az, a ki az ő hozzájuk irt levelének nem engedendne, ellenségül tekintetné, hanem ezt írja: ne tartsátok mint ellenségeteket, hanem intsétek mint atyátok fiát. Az evangélikusok pedig az apostolok minden leveleit úgy fogadják el, mint hit és élet szabályait. Sokkal inkább állanak mi reánk katolikusokra nézve az evangélikusok irányában azon utasító szabályok, melyeket ad Pál Rom. 11, 1—13. hol nagyon int minket, hogy ne tegyük magunkat birókká a mások gondolatai és belátásai felett, hogy az ő különböző nézeteiket a hittárgyairól szeretettelve hordozzuk s az ítéletet Istenre hagyjuk. Ezt írja Rom. 15, 1. 2. Tartozunk mi, kik erősek vagyunk, ezzel, hogy az erőtleneknek erőtlenségeket hordozzuk, és ne kedveskedjünk magunknak. Inkább mindenikünk az ő felebarátjának kedveskedjék, annak javára, azaz,

épületére. Meggyógyultál-e már ebből az evangélikusoktól való irtózatból?

Augusztá. Hála Istennek! meg. Ugy van bátyám, helyes kifejezést adott nyavalyámnak. Én balga, minden protestánstól irtóztam, s e felett úgy tekintettem, mint kiből valóban az ördög néz ki, kinek nralma alatt áll. És megvallom, ily érzet nyomását éreztem néha anyám irányában is, kivált a legujabb időben.

Erneszt. Miután Cyriák hatott reád. Ugy, ugy; jól veszem észre, hogy a páter ur, ki itt Eichfeldben öreg és becsületes papunkat követte, más szellemű, s azon nagy párthoz látszik tartozni, melynek élén a jezsuiták állanak, kik új vallásháborút szeretnének támasztani. Semmi kedvem sincs vele megismerkedni s anyámnak nem veszem rossz neven, hogy őt betegségében látni nem akarta.

Augusztá. Valóban igaztalan vagy hozzá. Ő ugyan felette túrlmetlen a protestánsok iránt. de azért igazán még sem jezsuita. Igen sokszor is van atyámnál, ki nagyon szereti társaságát. De hagyjuk ezt! Én sietek anyámhoz, kit ma oly kevésbé láttam, minthogy egészen az olvasásba voltam merülve. Oh mi könnyű és vidám szívvvel mehetek most hozzá! Egészen boldog vagyok, hogy most már hozzá forró szeretetemnek tisztán és egészen átadhatom magamat.

Anyjukhoz mentek, ki gyorsan halada a javulásban, és most már órákig fenülhete ágyában. Két gyermekeinek, kik főboldogsága valának, belépésök igen örvendetesen megindítá, kivált minthogy ma oly keveset látta őket. Azonnal fölegyenesedvén, mindkét kezét oda tartá kedves gyermekeinek üdvözlésükre. Gyermekeim! mondá szeliden és érzékenyen, igen vágytam reátok. Szívesen fogadlak titeket!

Augusztá mélyen meg vala indulva, s meghajtva magát anyja kezére nyomá meleg ajkait. Egész igaztalanságát érzé e pillanatban, melyet nemes keblű anyján elkövetett. Önkéntelen térdre roskadt s érzékeny csókokkal ömleszté el anyja kezét, melyekkel majd a megindulás könnyei is vegyültek.

Édes Augusztám, mondá anyja érzékenyen, mi alatt barna haját homlokáról elsimitotta neki, te jó gyermek vagy! Igen jól esik szívemnek, hogy ennyire örülsz helyreállásomon. Készen valék meghalni; de magasztalom is az Istent, hogy még nekem életet ád, mert még neked Augusztá szükséged van az anyára.

És anyám is — válaszolá Augusztá buzgalommal, --- édes jó anyám is engedelmes jó leányt birjon bennem. Most már az anya Augusztá egészsége felől tudakozódék, mely az utolsó időben oly láthatólag hanyatlott, s végre kinyilatkoztatá azt is, hogy azt ohajtaná, miszerint Augusztá ne busuljon az ő, mint protestáns nő lelkiidvességén. A mikor Erneszt nem tartóztathatá magát, biztosítani anyját, hogy Augusztá e hasztalan aggalomból kivetkezett.

Gondolhatni, mily örvendetes megindulással hallá az anya e kedves hirt. Augusztá, kinek szive e vallomástól még elfogódott vala, most szinte bátorságot vett szive szenvedéseit s annak meggyógyulását elbeszélni anyjának, és a vidám gyermekek versenyeztek egymással, megmondani anyjuknak, miként történt minden.

„Ez az isteni ige áldása!“ mondá az őrnagyné egy hálapil-lantással ég felé. Köszönöm édes Ernesztem! te egy jó angyal voltál reám s Augusztára nézve. Ma Augusztá, ma ujraszületté nekem. Igen! most, most igazán egy szerető leányom van! De (hozzá tévé kis idő múlva) ne hagyj abba a szent bibliának azon helyeit, melyek téged a te szomorú és keresztyénietlen vallási gyűlölségedből kigyógyítottak; gyakrabban újra elolvasni s azokat egészen magadévá tenni, mert másként könnyen visszaeshetnél azon gondolkodásmódba, mely eddig már rajtad oly nagyon uralkodott. És — hisz a mostani kor mindent elkövet, hogy ezen veszélyes egyházi gyűlölséget mineen elmékben fölgerjeszsze. Neked még édes leányom sok visszaesésrei kísértést kell legyőznöd. Azért vigyázz szivedre s fegyverkezzesd fel magadat az igazság isteni igéjével.

„Ne aggódjék azon édes anyám,“ szóla Augusztá. A milyen könnyű lón nekem közönségesen hinni az evangélikusok elkárhozását, mikor egyet sem láték közülök; épen oly nehéz lett nekem e hitet megtartani, mikor e hitvallásu derék és vallásos em-

bereket láték, és leginkább mikor édes anyámat látám, nemes szívü jó anyám! Anyám képe védelem leend nekem minden ily szomorú ábránd ellen.

„A legjobbat reménylem,“ mondá a beteg, és tévé hozzá kis idő múlva: Ez a negyedik szerencsés napja életemnek! Erneszt nem tartóztathatá magát megkérdezni, melyik három napot számolja élte szerencsés napjai közé. „Első — mondá az örnagyné szelid megindulással volt, midőn atyád megkért, a második és harmadik, midőn te születél és Augusztá.

(Folytatása következik.)

TÁRCA.

Adatok a jezsuiták történelméhez.

VIII. A löporösszeesküvés.

Mi sem mutathatja fel a jezsuita morál iszonyatosságát riasztóbb merevségben, mint a löporösszeesküvés. E merénylet nemcsak egy államépületbe szándékozott vetni egy nagyszerű conflagratio vészkanócát, e merénylet conspiratio a keresztyénség szelleme ellen a papuralom legionáriusai részéről.

A finis sanctificat media, jezsuita elv itt egyértelműnek mutatkozik Palingenius azon boszus kifejezésével: Utilitas facit esse deos, qua nempe remota, templa ruent, nec erunt arae, nec Jupiter ullus. E végleletben valóban a jesuitismus úgy tűnik fel, mint hadüzenet az egyetemes erkölcsi világnak. E végleletben a világ legsötétebb napjaiban érintetlen hagyott szentélyeink támadtatnak meg.

A történelem, a mely gyakran nem több, mint a szegény földlakók nagy csapásainak évkönyve, meg van terhelve viharos forradalmak, országpusztító háborúk, leigázott jogaikból kiforgatott népek, fényes királyi székeikről letaszított, s földönfutó fejedelmek történetével: de arra alig akad példa sötét könyvében a közemlékezetnek, hogy egy pár rajongó a végből, hogy néhány gyűlölt egyén életét boszujának feláldozhassa, kész egy csapással egy egész államot, egy egész királyi családot, egy nemzetnek minden képviselőit kivégezni. Az elvetemülésnek oly fejleme ez, melynek előadására és színezésére nincs szavunk, nincs ecsetünk. Ó-Angliában magok között a legbuzgóbb római katolikusok között sem találtatott a bűncinkosok kivételével oly ember, ki ama ténytől a legmélyebb undorral nem fordult volna el. A jezsuiták megbélyeg-

zésére alig mondhatni a legsötétebb ellenszenvvel is többet, mint-hogy azt egyedül ők óhajthaták. ¹⁾

I. Jakab élete ellen öt összeesküvést szerveztek a jezsuiták azon edictumban, melyet e fejedelem 1604. február 22-én adott ki, a jezsuiták úgy vannak nyíltan megnevezve, mint ezen összeesküvések rugótollai.

Ezen atyák által szervezett lőpor-összeesküvés élén Catesby Róbert, Winter Tamás és Percy Tamás állottak, (ez utóbbi rokona volt Northumberland grófnak) Wrigth János és Fawkes, kit Flandriából hívtak haza.

Egyik titkos gyűlésben Catesby a következő allocutióval lepte meg cinkosait: „Nem elég többé ennek vagy amannak láb alól eltétele, több kell ma már, egy csapással az egésznek véget kell vetni. A királytól ugyan könnyű ezer uton és módon megszabadulni, de mi haszna annak, ha életben marad a koronaherceg és a yorki herceg? Ha kivégeztük a királyt és gyermekeit, még ott marad egy erős, éber, minden lépéseinkre figyelő parlament. Félnünk lehet még az ország nagyjaitól, a magasabb műveltségű férfiaktól, a hatalmas lordoktól, a kik mindnyájan eretnekek: tehát ezeket együtt s egyszerre kell megtámadni, s e munkára minden erőnket egyesíteni.

IX.

Van Londonban egy ódon, s tiszteletet parancsoló épület, ez a Westminster palota. Itt gyűltek össze az ország rendei, a parlament, az ország lelke. A cinkosok elhatározták ezt aláásni, s lőporral légbe repíteni, s egy csapással egy országot törni porrá, egy nemzetet temetni el.

A munka megkezdésére Percy vállalkozott, s kibérlett egy házat, mely a Westminster palotának szomszédja vála, mely a titkos ásásokra alkalmasnak mutatkozott.

Ezen idő alatt Bates Tamás Catesby inasa, ki urának teljes bizalmát birta, de a titokba be avatva nem volt, gyanítani kezdé a dolgot, s a cinkosok tanácsosnak véleék őt is beavatni. A merénylet pokoli nagysága előtt visszariadt inas titkát csakhamar elvitte

¹⁾ Rapin. Histoire d' Angleterre T. 6. p. 423.

gyontató atyjához, Tesmont atyához, a ki különben Greenwellnek is neveztetett, de ez különben oly nagy bőségében volt a neveknek, hogy gyakran maga is beléjük tévedett. E gyónatya az inas nagy meglepetésére nem győzte ama nagyszerű vállalat hasznát és érdemét annyira magasztalni, és ajánlani, hogy elvégre annak egyik legbuzgóbb tagja lett. Később Keys Róbert, Rookwood és Graunt János is szövetkezett.¹⁾

Catesby maga is szükségesnek találta e vállalatot, miután az a lelkiismeretet szerinte is érdekelte, valamely theologiai tekintély által sanctionáltatni, s felkereste tehát Garnet atyát, ki mint a jezsuiták angolországi tartománynoka, a római kúria ágense oly nagy befolyással birt, hogy nézetével a lelkiismeretre nyomakodhatott, s azt céljai felé irányozhatta.

A főcinkos e kérdést intézte hozzá: Vajjon a katolikus ügy előmozdítására az eretnekek ellenében szabad-e, ugy hozván magával az idő és alkalom, a sok bűnös között az ártatlant is elveszteni.²⁾

E casuista kérdésre Garnet atya rendje ismeretes szellemében válaszola: Ha a kath. ügy haszna világos volna, és a bűnösök száma nagyobb volna a bünteleneknél, fel lehet őket áldozni. Tanát e következő példával igyekezett felvilágosítani: Ha valamely várost az ellenségtől vissza kellene foglalni, de ott némely ügybarátok is tartózkodnának, ezeknek az ellenség sorsát kell osztani.

Ez után következett még az összeesküvés ünnepélyes szervezése, a tagok meggyónván és megurvacsoráztván, a szentháromságra s a veendő urvacsorára megesküvének, hogy sem közvetve, sem közvetlenül, sem szóval, sem jellel, vagy bármi más módon ama szándékot, mely előttök felfedeztetni fog, senkivel sem közlendik, és hogy a megállapított tervtől eltérni nem fognak, a nélkül, hogy arra társaiktól felhatalmaztatnának.

A gyontató atya, kinek ezen iszonyatos bűnököt meggyónták, Garnet atya volt. S a pap, a ki őket feloldozá, és az urvacsorát közöttök kiosztá, Garnet atya volt. Sőt azon bűnös egyén, kinek kezeibe tették le egy állam felforgatására tett véres esküjüket e

¹⁾ Actio in proditores p. 80, 81.

²⁾ Actio in proditores pag. 79. An ad catholicorum causam adversus haereticos promovendam (ita exigente et temporis et occasionis necessitate) fas sit inter multos santes insantes etiam nonnullos una perdere?

sötét merény férfiai, s a ki épen ezen minőségében mint a merénylet centruma lép fel, e bűnös egyén sem volt más, mint Garnet atya! ¹⁾

X.

Az ármány megindult a vallás szent palástjában. Ha ármány sátána kimozdíthatná utjából az Istent, a világfejlés éltető lelkét!

A parlament már az előbbi évben, 1604. július 7-ik napjáról 1605. február 7 eig napoltatott el. Tehát a szerencse is kedvezett az ármánynak, s adott neki időt; s az idő élet.

December 10. napján megkezdettek az ásások, már a palota falaihoz jutottak, de a talapzat oly szilárd anyagból volt letéve, miszerint nem vala kilátás arra, hogy a munka a parlament megnyitásaig bevégeztessék. Az akarat erősebb a kőnél, s a kőnek is engednie kelle, de az akaratnál erősebb az idő, s ezt nem lehet megghóditani. Ezen hatalom csak azon erkölcsi vállalkozásokat nem törheti meg, melyek az Istennel állanak szövetségben. S az Isten itt hallgatott, várt, ítélt.

Már-már csüggedni kezdenek a sötét földür munkásai, midőn új biztosítást nyertek azon ismét kedvező körülményben, hogy a parlament ismét elnapoltatott februártól szeptemberig.

Egy fél év! Mennyi idő, mennyi munkatér az erélyes akaratnak. Senki sem kételkedett többé az összeesküvők közül, hogy a szerencse velök tart, s hogy ők Anglia végzetének munkásai. Törték, zúzták ismét a sziklafalat s már az oly vékony kérget képezték, hogy tisztán kilehete venni, miszerint a falon túl embereknek kell valamivel foglalkozni, s így tovább ázni annyit tenne, mint mindent eljátszani. Fawkes rögtön elküldetett, hogy puhatolja ki, mi történhetik a palota földalatti osztályzatában. A követ azon jelentéssel tér meg, hogy ama földalatti osztály bérlője meghalt, s most a szemet hordják el, mit az előbbi bérlő ott tartott.

Ismét kedvező körülmény, és pedig akkor, midőn már majdnem tervök feladásához jutottak oly hosszú s nehéz munka után.

Percy tehát kiküldetik, hogy miután ama helyiség bérlője meghalt, azt minden áron bérelje ki. És minő szerencse. E helyiség épen a thrónterem alatt terjedett el, s a véres merény kárho-

¹⁾ Actio in proditores p. 79, 80. de Thou T. 14, 470.

zatos emberei most már a gondviselés eszközeinek hitték magokat, s tervök sikeréről mitsem kétkedtek többé.

A löpor-készlet a Catesby házában vala összegyűjtve, ez pedig szemközt állt a Westminster palotával, nem nagy fáradságba került tehát azt a bérlett földalatti osztályba átszállítani.

Eleinte csak husz hordó löport vittek át, később ismét tizennégyet, s azokat rőzsével gondosan betakargatták. Azután mint *re bene confecta* neki fogtak a tanácskozáshoz. Nagy aggodalomra adott alkalmat azon körülmény, hogy a walesi herceg valószínűleg nem veend részt a parlamentben, ennek tehát külön kivégeztetése felől kelle gondolkozni, annyival is inkább; mert a koronaherceg kevés hajlamot mutatott azon időkben a katolikusok iránt. A felől is tanakodtak, hogy miként lehetne a parlament katolikus tagjait megmenteni a terv elárulása nélkül. Ezek után szükségesnek találtatott idegen hadcsapatok toborzása és készen tartása felől intézkedni, hogy az Anglia régi állapotának conflagratioját jelentő durranásra azok hirtelen a fehér partokhoz közeledjenek. E célra Spanyolország ugyan biztosnak mutatkozott, de távolsága miatt sikerre nem jogosíthatá a várakozókat. Franciaországot gyanussá tévé előttök Hollandiával való szövetsége. Nem volt tehát más hátra, mint Flandria, s Garnet atya irt Baudain atyának, s felkérte őt, hogy a vállalkozó hadcsapatok ugyanazon időben a tengerpartra szállíttassanak, a midőn a katasztrofának kell vala történni, hogy a csatornán előbb átvitorlázhassanak, mint a megrendített ország ijedelme kábulástól kiocsudhatik.

Mindezeket jól elrendezve a cinkosok, elváltak egymástól, s kerülék az összejövetelt, hogy a gyanura még árnyékot se adhasanak. Némelyek kimentek a tartományba, némelyek épen a kontinensre mentek, ott várandók be a dolog kimenetelét.

Nemsokára Wallis tartományban katolikus vallási nyugtalanság támadott, s Garnet atya most ir a pápának, s kéri, hogy akár személyesen, akár Aquaviva jezsuita generális által iratna Anglia katolikus népeinek, hogy minden nyugtalanságtól ova-
kodjanak.

XI.

Végre az ismét novemberre elnapolt parlament összeülése közeledett, s az összeesküvők is összejöttek titkos tanácskozásra, s elhatározták, hogy a király legidősb leányát Erzsébet hercegnőt,

kit Anglia királynéjává akartak kikiáltani, s a ki most Warwick tartományban Harvington bárónál tartózkodott, el kell ragadni azon vadászat alkalmával, melyet Digby új szövetséges lesz adandó Dunchurch vidékén, azután pedig a nép lecsendesítése és megnyerése végett az új királyné nevében kiáltványokat fognak közre bocsátani, melyekben az adó alább szállittatik, s más kedvező ígéretek tételnek, s magokat a közszabadság őrei- és megbosszulóinak mutatandják fel.

Az ármány haladott észrevétlenül sötét célja felé, s az örvény készen állt, egy palota fényes ékszereivel betakarva. Egy szabad nemzet legszebb ünnepélye a parlament vala kijelölve gyászünnepély helyéül. Semmi sem állt többé az ármány és végsiker között, — csak az Isten! A kanóc már égett a tűzakna felett örökös gonosz nemtörő kezében, London megtelt az ország képviselőivel, a palota várva vendégeit, s a sir áldozatait.

Csudálatos dolog, hogy rendesen mi jelentéktelen csekélység elég Istennek oda, hogy az emberek hosszú fáradalmas törekvéseinek s bűnös vágyainak határt vessen. Waterlőnán elég volt egy parasztnak fejesóválása, hogy Európa rettegett hadura, két évtized fáradságos nyereségeit s azt, hogy Európa végzete legyen, elvesztette. Itt elég volt a jobb érzés egyetlen szikrájának felcsillanása egy félév kínos munkája meghiusítására.

XII.

Kevéssel a parlament megnyitása előtt Monteagly báró következő tartalmu levelet kapott:

Uram!

Az összeköttetés, melyben vagyok önnek némely barátjaival, oka annak, hogy önnek biztossága felől is gondoskodjam. Ha ön előtt kedves még élete, úgy tanácsolom, gondoskodjék oly mentség feltalálása felől, melylyel a jövő parlamentben meg nem jelenését kimenthesse. Mert Isten és az emberek egyesülnek ezen idők álnokságait végre megbüntetni. Ne vesse meg ön a tanácsot, melyet adok, hanem mihelyest szerét teheti, távozzék ki a tartományba, vagy oda, hol ön a közelgő eseményeket bevárhatja. A parlamentet iszonyu csapás fenyegeti, és a kezét, melyből a csapás jó, nem láthatja senki. Ne vesse ön meg, a mit írok, ezen értesítés önnek nagy hasznára lehet. A veszély oly rövid idő alatt menend véghez, a mennyi szükséges oda, hogy ön e levelet elégesse. Reményilem,

hogy ön jól hasznát veendi Isten segédelmével, kinek én önt kegyelmébe ajánlom, azon intésnek, melyet adtam.

Monteagly levelét megmutatta az államtitkárnak, melyet kezdetben mind a ketten figyelemre méltatlannak tartottak, de miután itt a király személye is érdekelve volt, addig egy lépést sem akartak tenni, míg a királyt nem értesítendik. Cecil Salisbury gróf államtitkár látván a királyt gondolkozásba mélyedni, azt jegyzé meg, miszerint a veszély, mely oly rövid tartamu, alig nevezhető komolyan veszélynek. De a király figyelmét folyvást lekötve tartá azon kitétel: a parlamentet borzasztó csapás fogja érni, de a kezét, a melyből jó, senki sem látandja. Szobájában fel s alá sétálván, hirtelen azt gondolja, hogy egy akna fellobbantása körül forog a titok.

Ezen szerencsés ötletnek azon eredménye lőn, hogy az államtanácsban elhatároztatott, hogy mind a westminsteri palota helyiségei, mind a szomszéd házak titokban, de szigoruan megvizsgáltassanak.

Hétfőn estve a parlament megnyitása előtti napon Monteagly báró a főkamarással megkezdé a vizsgálódásokat, s így jött végre azon házba is, melyet Percy kibérelt, a hol is a pincében nagy mennyiségű fát, rőzsét és szenet felhalmozva találtak. A palota háznagya, ki a vizsgáló urakat kísérte, rögtön gyanakodóvá lett e roppant készlet meglátásakor, a főkamaras pedig a pince egyik zugában egy embert vett észre, azt elő hivatá, Fawkes vala a cin kosok egyike, s midőn azt kérdezték tőle, hogy ki volna ő? azt felelte, hogy Percy ur házi szolgálja, s e helyiség feletti felügyelet az ő gondja alá van helyezve. Midőn a vizsgálók a szolga zavarodása és képének sok alattomoságot eláruló vonásai miatt gyanujokban erősödni kezdének, Monteagly bárónak eszébe jut, hogy az a Percy, ki e helyiséget kibérlette, szerfelett buzgó katolikus ember, s hihetőleg az intő levél is tőle származhatott, mivel ez vele egy idő óta igen jó barátságban él.

Itt végződött az első vizsgálat, de midőn annak eredménye a király előtt előadatott, Knewer Tamás lovag westminsteri báró erős fedezettel el lőn bocsátva a vizsgálat ismétlésére, s éjjélkor a háznagy vezetése alatt Percy osztályába jutottak, s midőn ezek épen lemenni akartak, jött eléjük teljesen felöltözve a házi szolga, a kit a palota birója rögtön elfogatott, s bemenvén a pincébe, a felhalmozott szenet, rőzsét félre hányatván, előtűntek egymás után az eltakart lőporos hordók. Most az elfogott Fawkes megvizítálásához fogtak, és találtak nála tűzszerszámot és kanócot, s a megrettent

gonosztevő kivallott mindent, s még azt is hozzá tevő, ha nem a szobájában, hanem a pincében lepték volna meg, a löport kétségkívül fellobbantandja, s magát velök együtt a palota romjai alá temetendi.

Az ármány most az egyszer kigyó uton sem juthatott célhoz. A felfedeztetés hírére a cinkosok futásnak indultak Holbech felé a staffordi grófságban Littleton István előkelő nemes ember házába, de Walsch Richard worcesteri kormányzó sietett őket ott ostromzár alá fogni, s a futás általi menekülést lehetetlenné tette, csak egy ajtó maradt számukra nyitva, a halál sötét ajtaja, s ezt ők merész önvédelem által akarták elérni, legalább fegyverrel kezökben meghalni, azonban löporuk megnedvesedvén (ismét löpor), azt a tüzhöz közel száritani megkísértvén, eldurrant, s a cinkosok képét, kezét annyira elégette, hogy löfegyvereiket használni többé képesek nem valának; nyomról nyomra védekezve visszafelé húzódtak. Catesby, Percy, a legbátrabban harcolva végre megtalálták a kinosan keresett golyó-halált. A két Wright is a küzdőtéren maradt, a megsebesült Winter, valamint Graunt, Dygby, Roockwood és Bares fogásra jutottak, később Winter Robert, Tresham és Littleton is kézre kerültek s a Towerbe hurcoltattak.

A történet vallatások folyama alatt a cinkosok ugyan mindent kivallottak, de egyetlen egy papot sem akartak bűnrészesnek vallani. Sokan azt hitték, hogy arra magokat eleinte esküvel kötelezték¹⁾. Azonban nemsokára Tresham mégis Garnet atyát bűnrészesnek vallotta, de halála előtt neje tanácsára Salisbury korlátnoknak egy oly levelet irt, a melyben vallomását visszahuzza, s vigyázatlanságát mentegeti.

Minő különös ereje van a vakbuzgóságnak minden téren. Azt hiszi, hogy jó célból még a halállal szemközt is lehet rokonszenve tárgyait hazugsággal fedezni. De miután itt egy vizsgáló bíróság tévutra vezetése céloztatik, mely az orgyilkosnak megfenyítésére, és nem méltatlan yérontásra törekszik, e hazugság kétszeresen gonosz dolog, s mutatja az emberi szellem szomorú erkölcsi fogságát, hol a lelkiismeret felett rokon- vagy ellenszenvek határoznak.

Azonban Tresham visszavonásának esküvel állított igazsága csakhamar gyanussá lőn; mert buzgósága hevében többet is mondott, mint a mennyi állításához egyszerűen szükséges volt, azt irván, hogy ő ezen jezsuitát 16 év óta nem is látta. Garnet atya pedig bevallotta, hogy vele különösen hat hónap előtt gyakran találkozott²⁾.

¹⁾ Mezeray. Abregé chron. T. 14, p. 575.

²⁾ Thote. Hist. T. 14, p. 480.

Különben Garnet atya bűnösségét elég világosan elárulta az által Gerard atyával, a ki magát alkalmilag Bronchnak is elnevezé, és Tesmond atyával, a ki szintén szerette az álneveket, és magát olykor Greenwelnek adá ki, hogy ázármány meghiusulása után menekültek. Azonban 1606. január 15 napján egy oly edictum becsátatott ki a kormány részéről, a melynél fogva nagy jutalom ígértetett azoknak, a kik nevezett jezsuitákat az igazság kezébe szolgáltatnák. Ellenben szigorú büntetés határoztatott azokra, a kik az üldözőbe vettek házaikba fogadnák, vagy elrejtjenék!

Garnet atya rendtársa Hall atyával és szolgáljukkal Abington előkelő angol nemes kastélyában találtak rejtelyet, hol ők egy káminban oly odaférhetlenül rejtettek el, hogy a hű szolga maga is csak csöven át nyujthatott nekik táplálatot, huslevet. Ez ugyan igen szomorú koszt volt a jobbbhoz szokott gyomroknak, azonban az atyák roppant ijedelmére ez is nem sokára elmaradott, s már kész volt az anathema a szegény szolga fejére, a ki ez alatt kinpadra vonatott a nyomozó igazság által, s ez első kísérlet már oly komoly volt, hogy a hű szolga, nehogy urait elárulni kényszerítettnek, a második vallatást öngyilkossággal előzte meg, hasát felmetszvé. De minderről a rejtőzködők mit sem tudtak, a kastélyban pedig a régi cselédség helyébe egészen idegenek állittatván, a jezsuiták rejtelyeiket odahagyni kénytelenítették, s az Abington kastélyból a Towerbe szállították át.

A toweri fogságban Garnet atya határozott tagadással igyekezett szorult ügyén segíteni. Furfangos magatartását a kormány úgy játszotta ki, hogy melléje oly börtönőr adatott, a ki magát oly buzgó katholikusnak adta ki, a ki feljogosítva érezte magát az egyház nyomorusága felett minduntalan sohajtozván, a királyt és kormányát égbe kiáltó vádakkal terhelni, s így végre fegyencének bizalmát megnyeré, ez neki azután csakugyan kézbesített egy levelet bizonyos előkelő hölgyhöz, a ki a tudva levő ügyben szintén a Towerben raboskodott. Ezen levélben ugyan nem sok utba igazító taláztatott, legfeljebb arról tudósítá, hogy eddig miről kérdeztetett ki. Azonban nem sokára egy másik levelet is kézbesített Roockwood nevű paphoz, a mely az által lőn gyanussá, hogy igen széles tiszta oldalakat hagyott fel, s a tüzhöz közel tétetvén, csakhamar kitünt, hogy oda citromlével oldaljegyzetek irattak, a hol azon reményét fejezi ki, hogy legutolsó ügyéből (a lőpor összeesküvés) nem sokára kitisztázhatja magát, miután az ellene emelt vádaknak nincs elegendő támaszok.

De Garnet atya végre mégis elárulta magát, elnyomhatlan vágya Hall atyával értekezhetni, melyet a kormány fenebbi bérence előtt több ízben kijelentett, a kormányt azon szerencsés ötletre vezette, hogy ezt a börtönőrt felhatalmazta a bebörtönzöttek kívánságát teljesíteni, azonban a határozott helyiségben jó előre két tanu gondosan elrejtetett.

Midőn a két jezsuita a kitűzött helyre ért, az örök oly távolságba huzódtak tőlük vissza, hogy az értekezők szavait ki nem vehették, mi által ezek nagyobb bizalomra ébresztettek.

E leshelyen a két bebörtönzött nyiltan kezdé egymást oktatni, hogy mint s mennyit valljanak ki, minő mesterfogásokkal éljenek jövőre.

A tanuk szórul szóra feljegyzék az egész párbeszédet s átadák az államminiszternek.

Garnet atya a másnapi vallatásnál azt gondolta, hogy az eléje írásban tett párbeszéd csak merő fogás, s azt határozottan tagadta. Sőt papi becsületére megesküdtött, hogy azon írásbeli előterjesztés merő koholmány.

A jezsuita tehát papi becsületére esküszik. Innen látható, hogy a papi becsület egy jezsuita előtt minő portéka.

Hall ellenben azt gondolván, hogy már Garnet mindent kivallott, tehát ő az érintett előterjesztést elismerte, s így végre Garnet kelepcébe került, s papi becsületére többé nem is esküdhetett.

Garnet meggyőzetvén bűnrészessége felől¹⁾, halálra ítéltetett, nevezetesen akasztófára, a hol azután a bakónak hasát felvágni, s bélét kiontani kelle. Ezen ítélet felette 1606. május 3-án végre is hajtattott. Azután Hall atya is felakasztatott.

Azonban mint minden conspirator jesuita, Garnet is csak hamar vértanu lett és csudatevő erővel ruháztatott fel, épenugy, mint azon japáni jezsuiták, a kik egy már megkeresztelkedett japáni herceggel élőkön a régi államrendet és vallást felforgatni igyekeztek, és e miatt mint nyilvános felségsértők és lázítók kivégeztettek, 1862. a szentek sorába igtattattak. Ugyanis a kivégzés alkalmával a vesztő fa alatt levő szalmára hullott vércseppei a szalmaszáron Garnet arcképeivé változtak át²⁾.

¹⁾ Suplicium de Henrico Garneto Superiore Jesuitarum in Anglia sumtum.

²⁾ Gefahr der Majestäten auf Erden bey den abscheulichen Lehrsätzen und Thathandlungen der Jesuiten. 2. Abtheilung. p. 252.

Mezeray, Abregé chron. T. 14. p. 575.
Juveney.

A lőpor-összeesküvésnél azt tanítja a történelem, hogy azon legfőbb lény, kinek kezében vannak a világesemények végszállai egyesülve, nem mindig szokta megtartani azon szabályt, melyet hosszútűrése felől jegyeztek fel az emberek ama szép szavakban: *Lento gradu ad vindictam divina procedit ira, tarditatemque supplicii gravitate compensat.*

A szép de könnyelmű és boldogtalan Stuart Mária második férjét Darnley lordot ivó társaival együtt vadászkastélyában Rizzio Dávid megöletése után lőpor által légbe röpitette, s két évtizedre azután fiát egy ország színével akarják ugyancsak lőpor által légbe röpiteni.

Továbbá a lőpor-összeesküvők Littleton kastélyában az eldurant lőpor által tétettek védelemképtelenné. Itt a bűn és bűnhődés között alig fekszik néhány nap. Ime az események kérlelhetlen logikája igazolja, hogy a világtörténet világítélet, és a világítélet a világtörténelme, s a bűnösen elejtett áldozatok vére egy oly ítélet asztalára hull, honnan azt semmi hatalom le nem törülheti, s ott várakozik az isteni igazság visszatorlására olykor századokig, de oda olykor néhány tized, sőt napok is elegendők. Igen az ember Istennek örök gondja, s Isten meggyalázott, összetört földi képét ki fogja engesztelni. Ez a népek vigasztalása.

Dr. H. J.

Könyvismertetés.

Protestáns főiskoláink és a tanszabadság. Irta Imre Sándor tanár. Debrecen. Telegdi K. Lajos bizománya. 1868.

Mint minden előbbi munkáját a derék szerzőnek, úgy a fencimzettet is örömmel vettük kezünkbe, feszült érdekléssel olvastuk át, mert belőle hosszas gyakorlat, alapos gondolkodás jogosult ítéletei szólnak.

Szerző álláspontja, melyről gondolatait bocsátja, mely körül eszméit szövi, a szó legnemesebb értelmében *conservativ*. „Csak oly változtatásokat javallok, melyek intézeteink szellemével megegyeznek, sőt abból folynak, az által postuláltatnak, oly bővítést kívánom az épületnek, mely az eddigi alapon megfér, mely saját ősi nemzeti telkünkön helyet talál, annyira terjeszkedést,

mennyi saját erőnktől telik.“ Ez álláspontot, mint ez ügyben egyedül biztosat, helyeset, egyszersmind a magunkénak valljuk és vallottuk. Az ellenkező annyi volna, mint eltagadni, hogy voltak és vannak főiskoláink; annyi volna, mint a lakható régi házat földig lerontani azért, mert már egy új palotának pompás terve a kezünkben van, csak éppen az építési költség hiányzik. De ha nem hiányoznék, még úgy sem szabad soha intézményekkel — ha csak a múlt és jelen őket teljesen meg nem rohasztotta, — tabulára rasara helyezkedni. Az angolok ez elv alkalmazását még az iskolák helyiségeire, a tanépület falaira is kiterjesztik.

A conservatív álláspont tehát nem maradás, nem tespedés, hanem a meglévőnek, minthogy ez életképes, fejlesztése, természetéből folyó új gyarapítása. Nem lehet tehát attól tartani, hogy ez álláspont elvének takarója a mi természetes nyújtózkodásunkhoz rövid lesz. Bár bírnánk addig nyújtózkodni, meddig ez a takaró ér. Ezt meg is kell kísértenünk főiskolai organismusunk egyik legkiválóbb tagjával, a bölcsészeti facultással.

A mi tisztelt szerzőnk miután elmondja: „Nincsen szó klaszszikus irodalomról a sajátlagos akadémiában, nincs szó a nemzeti irodalom történetéről, — így folytatja — kell-e bővebben értelmez-nem a dolgot, tájékoznom helyzetünket, vagy bizonyítgatnom, hogy nekünk főiskolánk a szó jelenkori értelmében nincs, hanem csak theológiai és jogtani tanfolyamunk, s ezekbe szorított vagy a gimnáziumba lealázott bölcsészeti előadásaink.“

Valóban úgy van: „nekünk főiskolánk a szó jelenkori értelmében nincs.“ Nincs, mert a bölcsészeti facultás hiányzik. Idézem, mit a „Prot. egyh. és isk. lapok“ 1867-iki folyam hetedik számában irtam; nem mondom a gyengébbek kedveért, hanem mert lehető, hogy az erősebbek sem olvasták, vagy ha igen, talán elfeledték.

„Tudjuk, hogy a középkorban az egyetemes értékű, semmi specifi-cus életcélra nem irányuló elméleti tudományok képezték az egyetemi tanulmányokat. Így volt ez a párisi egyetemnél, melynek mintájára alakultak későbbben a német egyetemek. A facultások, e különös hivatásra kitűnő szakok, orvosi, jogi szak, csak mint járulékok kerültek az egyetemhez, darab ideig ennek csak mellette állottak, nem olvadtak be, úgy hogy az egyetem, később az artisták facultása (a bölcsészeti szak) eleinte maga választott rektort, azután annyi szavazata volt, mennyi a többi facultásnak együtt. A párisi egyetem mintájára alapított bécsi egyetem statútumaiban a

facultás artium(bölcsészeti szak) pia nutrix et alma mater omnium facultatum neveztetik (Erdmann: Vorles, über akad. Leben u. Studium). Épen így nyilatkozik Schleiermacher: nyilván van, hogy a talajdonképeni egyetem, csupán a bölcsészeti szakban van összpontosulva, a másik három csak specialis iskola.“ (Erziehungslehre, herausg. v. E. Platz.)

Mennyiben van már az egyetem e tulajdonképeni alapja, a legkiválóbb facultás igényeinek nálunk elég téve?

Van egy bölcsészettanárunk, történelem, világirodalom-tanárunk, a mai kort mozgató természeti tudományokból — itten épen Patakra nézek — eddigelé semmi*). S lehetetlen meg nem jegyeznünk, hogy mi néhol meglévő erőnket sem vagyunk képesek sikeresen és célszerűen felhasználni.

Mi taníttatunk világirodalmat, tehát megyünk a világba, mielőtt saját Magyarországunkba mentünk volna, azaz akadémiánkban magyar irodalom történetet taníttattunk volna. Tisztelem a világot, mint a földön létezőnek összeségét, de sokkal inkább hazámat, mint nemzetem élete és szelleme műveltsége hordozóját.

A világirodalom előadása a mi gazdálkodásunk keretében fényűző és felesleges dolog. Miután a történelem-tanár szakmáját nagy terjedelemben adja, a régibb és újabb nemzetek irodalma, szellemi műveltsége, a művelődés történeti szakaszokban, előadási körébe esnek. Így ketten irodalom és történelem rendes tanára ugyanazon tárgyat adják elő, mi szűk helyzetünkben körülményeink közt legalább is fölösleges dolog.

Önálló magyar irodalom történetet, bár kevés órákra szabva, óhajtunk, s ennek egy főiskolai tanrendből sem szabad kimaradnia.

De magának a bölcsészettanárnak is működése, úgy a mint van, rendkívül meg van nehezítve, a siker minden képesség és munkásság mellett is majdnem lehetetlenné téve. Minő furcsa körülmények közé van ő helyezve. Valamelyik főiskolánkban például kimondják: mától fogva tanszabadság. Tehát tanszabadság a theológiai, tanszabadság a jogi, tanszabadság a bölcsészeti szakban. A két előbbi szakban való szabadság teljességgel nem visz forradalomra, az anárchia örvényébe épen nem sodor, az itteni szabadság inkább szabottság, kiszabott körben való mozgás. Mindenik szak folyamának végén le van téve a kenyér cum appertinentiis s ezek bűvös illatától az illetőt egy és más körülmény nem egy könnyen

*) Örömmel értesültünk, hogy a közelebbi iskolai évben a s.-pataki akadémiában math. phys. rendes tanári szék fog felállíttatni. B. I.

csábíthatja el. De nincs semmi nemű élelmi szer a bölcsészeti pálya végén letéve; e pálya kenyérhez, anyagi előnyhöz közvetlen nem vezet. Így lévén a dolog, midőn nálunk a jelen erőkkal, a jelen körülmények közt a tanszabadság ki van mondva, a bölcsészeti szakbeli tanárok igen furesa helyzetbe jutnak. Mert noha a tanszabadsággal megszűnik a kényszer, de csak azon kényszer szűnik meg, mely belőlről az iskola részéről fenyeget; de fenmarad az eltörölhetlen kül-kényszer, mely kenyér és jövedelem alakjában kívülről imponál. Így lévén a dolog, előnyösebb s könnyebb a hivatali pályára készítő tanárok helyzete, mint azoké, kik a semmiféle kenyérrel nem biztató bölcsészeti szak körében mozognak. Amott a tanár csak előjátékos, mint az orgonista, de hátul az orgonát más, az élet szüksége húzza: itt a bölcsészeti szakban a tanár teljesen magára, önerejére van hagyva. Őt az élet, semmiféle mellékörülmeny nem, csak saját tanulmánya, ereje segíti.

Ebből következik, hogy a bölcsészeti szaknak tanárait a többi szak tanáraival egy és ugyanazon helyzetbe, körülmények közzé szorítani épen nem célszerű.

A díjazástól elvonatkozom, veszem az órák számát. A professionalis szakokban a tudományokat elejétől kezdve el kell végezni; mert ezt úgy kívánják s várják bizonyos vizsgákon. A tudomány terjedelme marad egy és ugyanaz. A bölcsészeti szakban nem így van, itt nem végeznek, itt nem kell végezni, csak az utolsó órával megszakasztani. Tehát itt mint a dolog természete kívánja, nagyobb terjelemben, mélyebbre ható vizsgálódással folynak az előadások. Mind ez, mind azon körülmény, hogy itt kül-kényszer nincs, csupán csak belkényszer, csak önelhatározás az indító, nyilván oda mutatnak, hogy a bölcsészeti szak s különösen a bölcsészeti tanárait nem lehet maga a szabad tudomány bizonyos veszélye nélkül órák tekintetében a többi facultásbeli tanárokkal egészen egy kalap alá szorítani; úgy vagyok meggyőződve, hogy főiskoláinkban a bölcsészeti ügye attól függ, ügyintéző férfiaink a mondottakról mennyiben vannak vagy lesznek viszont meggyőződve.

Minő furesa beszéd, minő kiváltságra, munka könnyítésre való kacsingatás, gondolja az az egy két olvasóm. Pedig épen ellenkezőleg; nem a munka könnyítésére, hanem épen a komolyabb, alaposabb munka lehetővé tételére kacsingatunk.

Még nálunk az akadémiai munka eredménye becsét mindig az óra szám mennyiségétől mérik. Tehát a népiskola, a gimnázium mértékét alkalmazzák az akadémiában. Rendkívül téves felfogás.

Ha igaz az, hogy az akadémiában nem betanultatásnak, hanem tudományos előadásnak, nem bele töltésnek, hanem kínálásnak van helye: akkor az óra szám a tanárral szemben nem lehet lényeges, hanem csak mellékes, s ha nagyobb mennyiségű talán épen akadályozó. Az akadémiái tanár működésének értéke nem az órák mennyiségétől, hanem az előadandó tárgyra fordított tanulmány minőségétől függ. Az előadáshoz egy csekélyebb tanulmánnyal járuló egyén tíz órán kevesebb sikert arat, mint egy tanulmányozott három vagy négy órán. Ezt azt hiszem, nem kell bővebben bizonyítanom.

Mit itten mondtunk, az kiválólag a bölcészettanár működésére alkalmazható. Az ő tudománya, előadása semmiféle külső előnyre, érdekre nem támaszkodhatik, csupán csak a szellem művelődés legbensőbb vágyára, ösztönére számít. Hogy ennek megfelelhessen, valami bensőbb, erősebb viszonyba kell lépnie a körülötte álló szellemekkel; ezt pedig csak mélyebb, behatóbb tanulmányok eszközölhetik, melyektől az előadási órák nagy mennyisége a kívánt időt el nem rabolták.

A VI. szakaszban így szól szerzőnk: „Feladatommá nem azt tettem, hogy előadjam, miként lehetne főiskoláinkból egyetemet alkotni, hanem hogyan lehetne ezek oktatását tudományosbértékűvé, hasznait általánosbakká, gyümölcseit szebbekké tenni és szaporítani. E végre nem annyira oda irányoztam fejtegetéseimet, miképpen tétessenek iskoláink külsőleg terjedtekké, hanem inkább arra, miképpen váljanak bensőleg erősebbekké s belerejök által külsőleg hatályosabbakká. Orakodtam tehát szólni tanszékek szaporításáról, új tantárgyak behozásáról; sőt inkább nem egy helyt sejtetni kívántam, hogy minden a belső rendezéstől, az iskolai egyének, tanítók és tanulók lelkiéletétől függ. Most azonban némi külterjedtségi gyarapítást kell szóba hoznom, t. i. a tanítást és tanszéket a leendő gimnáziumi tanárok oktatására.“

A tanárképzés szükségét s módját nyomosan indokolja, adja elő szerzőnk. A tanárképző seminárium a bölcészeti facultas sarjadéka lenne, mint a papnövelde a theol. facultas, a klinika az orvosi facultas kihajtása, mondhatjuk gyümölcsözőése. Ilyennek szükségét már korábban érezték s ki is fejezték nálunk. De mily hosszú hid van az ohaj és teljesülés között, az csak ha valahol, nálunk tapasztalható.

Tanárképzésre főiskoláinkban terv- és számításszerűleg még eddig semmi sem történt. Hogy a népiskolai tanítót sajátlag ké-

pezni kell, ezt már beláttuk, hanem hogy a gimnázialis tanárnak is szüksége volna erre, miután ő az egész főiskolai cursust elvégezte, ezt nehezen bírjuk belátni. A ki mindent tanult a főiskolában, ugyan mit tanulhatna az még? Tanulni igenis tanulhatott mindent, csak tanítani nem tanult. Ugyan mit mondanánk azon orvosról, ki minden elméletieket sikerrel végzett, csak épen a gyógyítás maradt el, csak épen beteget nem látott. A mint már nem biznók magunkat az ilyen orvosra, hogy orvosolni, vagy azon másokra, hogy nyirni, és a többi, rajtunk tanuljon meg: ugy a növendéket tanítani nem tanult tanár kezére bízni, lelki sérelem és veszély félleme nélkül nem lehetséges.

A VII. szakaszban mondja szerzőnk: „Főiskolánkat — nézetem szerint — ha belülről a kor szelleméhez képest újítani, a methodust bennök szabaddá tenni szükséges is, nem tanácsos teljesen világiasítani, egyházas (nem mondom theológusi, sem egyházi) jellemökből egészen kivetkeztetni s mindenben a német szabad egyetemekhez alkalmazni.“ Alább: „ha már főiskoláinknak egyházas jelleme nem változhatik meg egészen, igen természetes, hogy a növelésnek oly tényezőiről sem mondhatunk le egészen, minők növendékeink, kivált papjelölteink bentlakása és együtt étkezése, mi általánosan növelési, de különösen segélyezési érdekből is nagyon fontos.“

Igen tisztetem és méltánylom szerző egyházas érzelmeit és hajlamait, melyek őt a főiskolák világiasítása miatt talán túl a rendén aggódóvá teszik. Megszokták és megszoktuk immár a világot bűn és romlottság fészkének, vagy legalább olyan folyamnak tekinteni, melynek medrében jó és gonosz vegyesen zajlik. Innen a világiasságtól ovakodás. Az egyházat pedig valami oly veteményes kertnek nézik, melynek növényeit a szél sem érinti, virágait féreg meg sem közelíti. Az egyházi, vagy épen még az egyházas jellem egy intézet növendék-sereget meg nem óv, kivált az utóbbi, azon egyházas oly vékony lepel, melyen át egy légy, egy szunyog is megesis. Hanem igenis megóv a tudományos foglalkozásban szelidült jó erkölcs, azon jó erkölcs, mely sem nem világi, sem nem egyházi, hanem épen emberi. A kedvből üzött tudományos foglalkozást tenném a főiskolai növendékre nézve minden rossz ellen fő védő eszközzé.

A bentlakást, együtt étkezést nem mint az egyházas jellem fentartása eszközét, hanem mint a szükség követelményét tekintem. S ha már ez így van, maga a dolog természete int, sürget,

hogy e körülményt nevelésileg is fel kell használni. A főiskoláknak vagy egyetemeknek nem céljuk ugyan egyenesen, közvetlen, hanem csak közvetve a tudományok befolyásával növelni. A közvetlen növelés nem céljuk, nem lehet az, bizonyosan nem azért, mintha e nagy munkát kicsinylenék, vagy mellőzni akarnák, hanem mert rá képtelenek. Azon néhány tanár, mely a tudományos művelődést vezeti, nagyon csekély kovász, hogy oly tömeg tésztát, mint a milyen egy főiskolai növendéksereg, áthasson és kelésre hozzon.

Ennyit röviden a kezünk alatti munka némely főpontjairól, nem bírálatul, sokkal inkább olvasóinknak figyelmeztetésül, utalván őt magára az oly szép tanulmánynyal, valódi human keresztén szellemmel irt jeles munka olvasására.

Hadd legyen meg a derék szerzőnek legalább azon jutalma, nemes gyönyöre, hogy az ügynek, hogy másoknak használt, haszinte önmagának anyagiilag épen semmi hasznót nem tett is.

Csüggesztőleg szomorú jelenség az nálunk, hogy míg némely beteges képzelődés kóros szüleményei regény és vers után, melyekben gyakorta semmiféle törvény és igazság nincs, kijár a fizetés, meg van a haszon is: addig oly igazi tanulmánynyal, az ember legnemesb erejével készült, értékes és tartalomdus munka, minő a kezünk alatt lévő, ugyan mi hasznót hajt, mi jövedelmet hoz szerzőjének? Felelet: ötven ingyenpéldányt és egyebet semmit!

Emelkedettebb nézetek, nagyobb mérvű egyszerűtetet, kiválóbb szellem kívántatnak ahoz, hogy valaki szerény anyagi helyzetében egy magas rendű ügy oltárára oly nemes áldozatot hozzon, minőt szerző hozott.

Ezt kijelenteni, bár jóval nagyobb, az összes hazai közönség színe előtt tehetnők! szoros kötelességünknek ismertük.

B. I.

Beküldetett: A nagy-győri evangéliomilag reformált egyház multja és jelene, összefüggésben hazánk politikai s vallásos mozgalmával. Irta Liszkay József, a nevezett egyház lelkésze.

E jeles monografia ismertetésénél legcélszerűbbnek tartottuk annak egyes darabjait közleni, hogy így annak mind tartalmi becése, mind irálya, szorgalma és tehetsége kitünjék.

E tárgynál el nem nyomhatjuk azon ohajtásunkat, vajha a pataki, pápai, debreceni és beregszászi ekkleziák ily monográfiát

mutathatnának fel. Ezen egyházak reformáció-kori történetünk hű rajzával a magyar egyházi reformáció történelmének megírására irányozó adatokkal szolgálhatnának.

Mutatvány: **Küzdelem és halál.**

A nyomor részvétet, s a fájdalom szánalmat kelt. Tárt karokkal fogadták a lecsigázott gályarabokat Schweic és Szászország; protestáns fejedelmek emelték fel szavokat Leopold előtt üldözött hitfeleik mellett; sőt honunkban is a közvélemény hangosan követelte a véres jelenetek megszüntetését, s visszaohajtá a száműzött béke áldásait.

Ily szerencsés előjelek után ült össze 1681-ben a soproni országgyűlés, s betöltetvén itt legelőször is a Vesselényi halála óta ürességben volt nádori hivatal gróf Eszterházy Pál személyében, a közfigyelem protestáns egyházunk felé fordult.

Maga a fejedelem az országgyűlési lelkész alkalmazásaért folyamodó reformáltaknak, ¹⁾ majd az utolsó gyűlés óta felhalmozott sérelmek orvoslásaért esdő protestáns rendeknek igen megnyugtató s kedvező válaszzal felelt. ²⁾

Az új nádor hálajelül, s mindkét tábla a jog és testvériség szempontjából, valódi érdekeltséggel igyekeztek a vallásügyet, országos törvények védelme alatt álló protestáns polgártársaik javára intézni el; de a clerus inkább ohajtotta vérben s lángban látni a hazát, mint Magyarhon területén a katolicizmus mellett más vallást eltűrni. E nézetkülönbség heves szóvitát idézett elő melyben Kapi Gábor sárosmegyei követ, s királyi személynök Orbán István, mindketten buzgó katolikusok keserű szemrehányá-

¹⁾ Az országgyűlési lelkész tartására vonatkozó engedély ez: Si quidem antiquitus in omnibus Diaetis admissum fuisset Evangelicis, Religionis ipsorum exercitium: proinde nec de facto iis denegari posse; auctoritate igitur Regia nostra admitimus, consolidationis ergo, Praedieantem Evangelicum advocent cuius opera utantur. Historia Diplomatica 1710. 90. lap.

²⁾ A vallássérelmek orvoslását e nyilatkozat által biztosítá Leopold: Paterna eiusdem Sacratissimae sua Majestatis intentio semper fuit, ac etiam nunc est, stante adhuc hac Diaeta, praefata Religionis Gravamina in compositionem assumendi, et neutiquam eam ad aliud tempus vel locum remittendi. Historia Diplomatica. 1710.

sokkal illették, a státuscim- s szavazatjogtól is megfosztandónak ítélték a clerust. ¹⁾ — A kedélyek ily hullámozó s felizgatott állapotában szerkesztettek a protestansok vallásgyakorlatát biztosító törvénycikkek, melyek üdvések, ha tartalmukból e záradék: épen hagyatván a földesurak joga kimarad, üdvtelenek így, mert a jogbitorlásra s törvényszegésre általuk tág mező nyitattott.

Még is, alig hogy a soproni XXV. s XXVI. törvénycikkek köz tudomásra jutottak: reform. egyházközségünk azonnal kísérletet tőn tizenegy éven keresztül zárva állt belvárosi temploma- iskolái- s egyházépületeinek vallásos célokra leendő használata iránt; s már 1682. Augusztus 4-én Mocsai István lelkész hivatalát az őstemplom falai közt ünnepélyesen megkezdte. Fájt ez a clerusnak, s a főnebbi országgyűlésen szenvedett vereséget alkalmilag megtorlandó, Telekesi István egri püspök közbenjárása folytán kinyerte a kormánytól, hogy egyházunk a belvárosból kiszorittatván, az új város területén élvezendő vallásgyakorlatra utasítottatott.

A folytonos üldözés miatt számban megfogyott, de lélekben soha el nem csüggedt őseink nyugodtan tűrték e csapást is, s megállva még egyszer könyes szemekkel szent sionuk pitvarában, mint egykor a megváltó Jéruzsálem felett, nyomorban megedzett lélekkel fogadták fel, hogy a csaknem másfél százados vallásgyakorlat folytatásaul e végvidéki, s azért a nyelvre s nemzetiségre nézve oly jelentékeny városban ismét templomot építendnek, melyben Istenőket

¹⁾ Kapi Gábor követ, a clerust tartván a vizsály s egyenetlenség főokául, így szólt: Clerum non curare, etiamsi nunquam sit Diæta, nunquam complanatio injuriarum secularium; nos versari in periculo, ipsum conglobatis divitiis facillime Regno exire posse. Reddat rationem coram Deo, Sanctis Angelis eius, Orbe Christiano, qui causa modernæ dissensionis, ac interitus afflictæ patriæ, Antemuralis totius Christianitatis; seculares se coram Deo, Angelis eius, Orbe Christiano, et sua majestate Sacratissima excusatos volunt.

Orbán István királyi személynök, megúnván a clerus örökös ellenmondását, fenyegető hangon így menydörgöt: Si Clerus more habitus usitato, etiam imposterum, nil nisi reliquis Statibus et Ordinibus contradicere et resistere noverit, satius sibi esse, deposito Praesidis officio idipsum Clero committere; — verendum etiam, ne Clerus ob has et eiusmodi insolentias tandem status pariter et voti privilegio privetur. Nam et suæ Sacratissimæ Majestatis eam esse benignam voluntatem, ut Clero pertinaciam suam exuere detrectante, reliqui Status incumbencia agant. Historia Diplomatica. 1710. 93. 186. 187. lap.

lélek- s igazságban imádhassák. A fogadást tett követé, s a mostani helyiség tőszomszédságában, drága pénzen vásárolt téren templomot s iskolát rögtönzött csüggedést nem ismerő vallásbuzgalmuk. Megzendült hát templomukban újra a vallásos ének, s buzgó ima szárnyain Istenéhez emelkedett a hitéhez annyi hűséget s kegyeletet tanusított nép, felsőbb s alsóbb iskoláiban kettős szorgalommal kezeltetett a nevelés szent ügye, s a vallásos élet fejlődésére üdvös intézkedések tétettek.

De nem tudták felejtetni szellemi s anyagi veszteségeket, s az 1687. pozsonyi országgyűlésre menesztett követeiknek utasításul adák, hogy azok csatlakozva a protestáns rendekkel, kérvényezzék a törvény ellenére erőszakosan elfoglalt, s világi célokra használt belvárosi templomuk s vallásszabadságuk helyreállítását¹⁾.

S mit nyertek követeink, mit az egyetemes protestáns egyház? A soproni valláscikk megerősítését a XXI. törvénycikkben, és pedig a kárhozatos bevezetéssel: „jöllehet a protestánsok, az 1681. országgyűlésen alkotott XXV. s XXVI. törvénycikknek ellenmondván, vallásszabadságukról tetteleg s önként lemondottak: mindazáltal a közbéke s egyesség tekintetéből, királyi kegy- s jó-

¹⁾ Az utasítás címe s tartalma ez: *Instructio pro Generosis Dominis Michaële Bösze et Joanne Torkos Ecclesiarum Helveticae et Augustanae Confessionis ad praesentem Regni Diaetam Posoniensem Ablegatis et Nunciis.*

Et Primo: Accedálja ő kegyelmek az Nemes Evangelikus Statust, s mind az két Ecclesiának nevével honorificé köszöntse! azonban az Credentialisunkat — ha kívántatik — praesentálja.

Secundo: Azon Nemes Evangelikus Statussal, in promovendis rebus suis, mindenekben egyet értsen, in derogamen et praeiudicium religionis et Libertatis Evangelicae, semmiben ne consentialjon.

Tertio: Ratione Domus sive Auditorii nostri, in hoc Praesidio Jauriensi existentis, az, melyet a magunk pénzén szerzettünk, restitutiót cum fructibus haecenus perceptis kívánjon, et inter reliqua Gravamina Evangelici Status föltétesse in bona forma et cum Declaratione.

Quarto: Az mi legjobb s hasznosabb, és jövőendő securitásra nézve legkívánatosabb említett Ecclesiáinknak, abban tehetsége szerint szívesen fáradozzon, és az, mi a jó követnek hivatalja, azt cselekedni el ne mulassa. Datum Jaurini, die 17. Novembris 1687. Iványos Miklós (p. h.), Komáromi István (p. h.), Csapó János (p. h.), Zámory István (p. h.), Nemes György (p. h.), Nagy Mihály (p. h.), Bernhard Tassner (p. h.), Ferdinand Vay (p. h.), Horváth György (p. h.), Boros Márton (p. h.), Karcvai Zsigmond (p. h.).

akarattól a nevezett cikkek még most megerősítettnek¹⁾. Vigasz s remény nélkül hagyák el hát a protestáns egyház képviselői ez alkalommal Pozsonyt, mert vallásszabadságuk elvesztvén a törvényes jogalapot, egyéni kegy- s jóakarattól tétetett függővé, s így a percenként változó szeszély vészes kitérésétől remeghettek, míg előbb a törvény betűiben találták fel egyházi létök biztosítékát. Igaz, jótékonyan hatott kedélyökre a VI. törvénycikk, melyben a Karaffa elnöklete alatt dühöngött. s pusztá gyanuból annyi ártatlan protestáns honfira halált szavazott eperjesi vérbiróság megsemmisítettét²⁾, de annál leverőbben ama tény, hogy a XX. törvénycikkben bevettnek s megállapítottanak nyilvánított a jézsuiták társulata, melyez Kolonics már a soproni országgyűlés alkalmával a Szentgyörgy templomában tartott egyházi beszédében oly melegen, s a római katolikus rendeket sértőleg ajánlott³⁾, szinte, hogy a XXIII. törvénycikk szerint horvát, tót és dalmát társországban csupán a római katolikusoknak engedtetett polgári és vallásjog.

Izgatottság s elégtelenség dult hát mindenfelé hazánkban. Budavár falairól eltűnván a félhold, a török hatalom honunkban

¹⁾ Corpus Juris Hungarici 1779. Budae.

²⁾ Karaffa Antal nápolyi gróf, bibornok rokona által nyert az ausztriai kormánynál 1665-ben kamarási tisztséget, s már 1685-ben mint a keletészaki megyékben tanyázó császári hadak tábornoka szerepelt. Gyűlölete a magyarok iránt engesztelhetlen volt, s nem átalotta nyilvánítani: „ha tudnám, hogy van ereim közt csak egy is, melyben hajlam vagy csak kimélet rejlik a magyarok iránt, kész volnék azt kimetszeni s tűzbe vetni.“

Folyt hát ennek parancsára az ártatlan vér, annyira, hogy el-tompultak az öldöklő fegyverek, s a folytonos mészárlásban a bakók kifáradtak. S mindez egy jöttment kalandor akaratóból történt!

Vége a türelem kifáradt, s legelőször panaszt emelt ez önkény s szívtelen zsarnokság ellen Megyeri Gábor sárosmegyei követ, mondván: „a bírák nyelve s szavazata nem szabad, s mindennek a tábornok esze s akarata szerint kell történni,“ panaszt tett az összes képviselő testület is. Végre Leopold a vérbiróságot eltörölte, s eljárása megvizsgálására bizottmányt nevezett. De Karaffa, hatalmas pártfogói védelme alatt nem csak büntetlen maradt, hanem iszonyu vérengzéseért még fényesen is jutalmaztatott. Nemsokára ugyanis tábornagyi s titkos tanácsosi rangra emeltetett; majd az egész Felsőmagyarország várainak igazgatójává, s végre még aranygyapjas vitézzé is avattatott. Magyarország történelme. Irta Horváth Mihály. Negyedik kötet. 183. 187. lap. Pest. 1862.

³⁾ Historia Diplomatica. 1710. 166. lap.

vonaglani kezdett. Erdély letette a hódolati esküt, s Tököli hadseregei szinte szűkebb körre szorítottak. A kormány e politikai vívmányokra büszke, a trónt családi birtokul, s a nemzetet meghódítottul tekintvén, még inkább szította az elégtelenséget.

Török sereg csatázott az alyidéken, s az ellene indított katonaság a nemzet akarata ellen gyűjtetett össze, a sereg Eugén vezérlete alatt Zentánál győzött, s a karlovici béke 1699-ben ismét a nemzet tudta nélkül kötött meg. A német zsoldosok tatár-csordaként pusztítottak a felső megyékben. Jászkunság a német rendeknek eladatott, törvénytelen adó szedtetett, s így nemzetünk alkotmányos élete alapjaiban támadtatott meg. Ez az, miért feljajdult II. Rákóczy Ferenc, de csak feljajdult, mert előbb mintsem a cselekvés terére léphetett elfogatóván, rémes sejtelmek közt a bécsujhelyi börtön épen azon zugában töprenkedett ügye s jövője felett, honnan nem rég öregapja Zrinyi Péter oly férfias és határozott lelkölettel a kispadra lépett.

Innen neje Amália ügyesen alkalmazott cselszövénye által Lengyelhonba menekülvén, éber figyelemmel kísérte a hazai mozgalmakat, s a felszöktetett adó s vallásüldözés miatt lázongó beregi és ugocsai népnek pénzt és zászlókat küldött. Sőt a dolhai csata után Bercsényivel honába sietett, s Tiszabecsnél az ellenálló Csáky István csapatait legyőzvé, Pozsony felé nyomult, s bár a nagyszombati csatában veszített, mégis Leopold által békealkura kéretett fel. De ő nem egyezett, mert neki a széchenyi és nagyszombati végzemények szerint, egyedüli célja volt Erdély- s Magyarhonban a királyválasztási jogot ismét gyakorlatba léptetni, a törvényesen bevett három hitfelekezetnek teljes vallásszabadságot biztosítani, s a belügyek feletti jogos intézkedést az országgyűlésre visszaruházni. Ezért küzdött oly vészes csatákban Heiszter, Pálffy s Herbeville ellen. Ezért nem jelent meg az 1708. országgyűlésen, mert célja kivitelétől még messze állott. És célja kivitelétől örökre távol is maradt; mert a trencsényi veszített csata után legjelesb vezérei: Ócskay, Bezerédy, s utóbb Károlyi is a császárhoz pártolván, Bercsényi szinte a huszti vagy szatmári egyezés pontjait kezdte latolgatni. De Rákóczy mint hullámtengerből kinyuló szirtesucs rendithetlen maradt vész és vihar között. Neki győzni, vagy függetlenül halni volt jelszava. S mint független, kevés meghittjei között boldogabbnak érezte magát a Márványtenger partjain a nyomoru Rodostóban, mint céljától elúttatva kegyelemért esedezni, vagy épen kinyultatni.

Ily lázas izgatottság s keserű elégtelenség hervasztá a protestáns egyház életét is. A megszilárdult hatalom védpaizsa alatt titkos szellemek működtek, érvényre juttatandók ama keresztyéntelen elvet: a kié az ország, azé a vallás is, s megsemmisítendők a protestáns egyház testületi címét és jogait, hogy így a vallásügy az országgyűlés termeiből kiküszöböltetvén, a kérvényező egyház mint magánosegyén kényszerüljön folyamodni a trón zsámolyához kegyelem s jóakarattért, de többé nem jogért vagy jogélvezetért.

S a kormány elnézvén, sőt belenyugodván a titkos szellemek csel- s ármányszerű intézkedésébe: egyházaink jogtalan megtámadások s méltatlan bántalmaknak estek sokszor áldozatul. Miután pedig az 1723. országgyűlés XCVII. törvénycikkében a magyar királyi helytartótanács felállítása elhatároztatott; s e kizárólag római katolikus tagokból álló testület hivatalos működéseit megkezdette; s működéseiből a pártfelekezethesség botrányosan kitűnt: a jogsérelem s törvénytapolás nyilvánosan követtetett el.

1724-ben Kontor István győrmegyei püspökhelyettes a ref. lelkeszt belvárosi betegek látogatásában, s halottjai szertartásos eltemetésében karhatalom alkalmazásával jogtalanul gátolta. Az egyház százados joggyakorlatához ragaszkodva, pártfogásért a kormányhoz folyamodott s kedvező választ nyert, meghagyatván abban a városi hatóságnak, hogy folyamodó egyház azon jogállapotba helyeztessék vissza, melyben volt, mielőtt a pesti bizottmány a protestánsügy szabályozása végett üléseit megkezdette¹⁾.

¹⁾ A városi tanácshoz érkezett királyi leirat ily tartalmu: Idcirco vobis elementer hisce committimus et mandamus, quatenus in negotio religionis usum illum, quem Augustanae et Helveticae Confessionis addictorum Ministri ante ac sub ipsum tempus praetactae Articularis Commissionis habuerunt, examinare ac investigare, illoque comperto, penes eundem memoratos supplicantes pro exigentia etiam praeadductae Benignae Resolutionis Nostrae conservare ac manutenere debeatis, et teneamini.

A nevezett vegyes bizottmány az 1715. országgyűlés XXX. törvénycikkje értelmében, hogy a protestáns egyház helyzetét megvizsgálja, sérelmeit orvosolja, s a visszaéléseket megszüntesse: összeült Pesten 1721-ben, s folytatta üléseit Pozsonyban Koháry István országbíró elnökelete alatt. A bizottmány protestáns és római katolikus tagjai közt már kezdetben vita támadt a tanácskozás alapjául szolgalandó törvények iránt, amazok a békekötések s koronázási oklevelek, imezek pedig határozottan az 1681. s 1687. vallástörvények mellett küzdvén. Az utolsó nézet győzött. Ekkor még hevesebbé vált a szóvita; mert a protestánsok ellenére a római katolikusoknak, mellő-

De a legmagasabb pártfogás mellett sem sokáig élvezhette, legalább békében az emberiség ezen elidegeníthetlen jogát, mert már nevezett év közepén, a hely színére kormányilag menesztett királyi táblai jegyző Zaborák István előtt hiteles tanuvallatással kellett igazolnia, hogy lelkészei e vallásos foglalkozást a betegek s halottak körül, már hosszabb idő folytán gyakorolták¹⁾.

zendőnek vélték az 1691. fejedelmi, előttük igen gyanus magyarázatot s előmutatását követelték az eredetinek, melyet Leopold halála előtt kevéssel Széchenyi Pál kalocsai érsekhez küldött köröztetés végett, é a melyben protestáns hitfeleink méltatlan sértegetése, s a lélekisme retők feletti zsarnokság a földesuraknak is szigorun tiltatik.

Igy a két fél közt az ohajtott egyetértés létre nem jöhetvén, 1731-ben megjelent a királyi helytartóság útján Károly leirata következő tartalommal:

1. A protestáns vallás alapjául szolgálnak az 1681. XXV. s XXVI. törvénycikkek, és pedig az 1691. fejedelmi magyarázat szerint.

2. Nyilvános vallásgyakorlat illeti hát csupán az 1681. törvénycikkekben megnevezett helyeket, a többieket csak is magános.

3. Ez utolsók köteleztetnek a római katolikus lelkészek egyházi szolgálatát igénybe venni rendes díj mellett.

4. A földesuri jogok épen hagyatnak, de a vallási ujitások felsőbb helyen bejelentendők.

5. A szuperintendensi hivatal meghagyatik ugyan; de a világi hatóság örköed a lelkészek hivatalos eljárása felett, s a római katolikus esperesek ítélendik meg azok szellemi képességét.

6. A hithagyók szigorun büntetendők.

7. A vegyes házások római katolikus lelkész által esketendők.

8. Köteleztetnek a protestánsok minden római katolikus ünnepet megülni, s a kézmivesek még a templomi meneten is megjelenni.

9. A protestáns tisztviselő köteleztetik az országos esküt hivatalvesztés büntetése alatt letenni.

E királyi leirat átokként nehezült egyházunkra; s a hegedni indult sebek vérezni, az elfojtott visszaélések ismét föléledni kezdettek, s így a béke körünkől ismét kiköltözött. Magyarország történelme. Irta Horváth Mihály. Ötödik kötet. 92. 93. lap. Magyarország históriája. Készítette Budai Ésaías. Harmadik kötet.

¹⁾ A tanuk elé terjesztetett kérdés ez volt: „Tudja-e nyilván a tanu, és emlékezik-e reá, hogy mióta az Augusztána és helyetika Confession levőknek Predikátorai új városban laknak is, mindazonáltal mindenkor szabad bejárások volt az Győri belső városban, és az benvaló lakosok körül Predikatori szent szolgálatjokat, ugymint szükségnek idején az betegeket látogatni, gyóntatni, házasságra egybe kelő személyeket esküttetni, és több a féle predikatori tisztjeikhez tartozandó dolgokat elkövetni szabad volt, s véghez is vitték, és ugyan mikor, hol, és kiknél.“

1744-ben Prety János zámolyi plébános a megye által tiltatta le a győri protestáns lelkészeket, Sziget, Révfalu s Pataháza helységekben egyházi cselekvények gyakorlatáról, azon sajátyszerű indokból, mert ez neki tetemes anyagi kárt okoz, mivel a nevezett helységek egyházilag az ő felügyelete alatt állanak.

1746-ban pedig Szommer Ferenc kanonok s belvárosi plébános, Naszvadi Mátyás megyei főbíró segélyével kiutasítottá protestáns lelkészeinket a belvárosból, s így a betegek lelki vigasz, s a

E föltett kérdésnél, a tárgy érdemére vonatkozólag mind a nyolc római katolikus tanu igennel felelt. Igazolni fogja állításunkat néhány példa:

1. Bíró István a dunántuli kerületi táblának ülnöke, római katolikus, 49 éves győrbelvárosi lakos vallomása ez: Tudja nyilván ezen tanu, és jól emlékezik reá, hogy miulta az Augusztána és Helvetica Confession lévőknék Praedikátorai Ujvárosban laknak is, mindazonáltal mindenkor járások volt az győri belső városban, és tudja azt is jól, hogy az benn való lakosok körül Praedikátori szolgálatjokat, ugymint: szükségnek idején betegeket látogatták és gyóntatták, mely gyóntatás esett Nagy Mihály Uramnál, Zádoriné Asszonyomnál és Bíró János Ur házánál, házasságra egybekelő személyeket esküttettek, és több e féle Praedikátori tisztjeikhez tartozandó dolgokat elkövelték, mert tudja nyilván ezen tanu, hogy Kutasy Ur leányát is Kenesey Urammal, és Semberger Ádám Uramat Miskei Ur leányával ide be az belső városban Praedikátor Uraimék, inter reliquos adták öszve; de ezen praedeclarat dolgokat, an eum scitu et notitia eorundem, quibus incumbat similibus invigilare, elkövelték e Praedikátor Uraimék, a fatens nem tudja.

2. Fiáth János a kir. helytartótanács Assessora, 72 éves, római katolikus vallomása ez: Tudja jól ezen tanu, a miulta emlékezik reá, hogy mindenkor az Augusztána és Helvetica Confession lévő Praedikátor Uraiméknak szabad volt az Győr belvárosában béjönni, mindazonáltal a Sacramentumokat, vagy is egyéb hivataljokat soha se vizsgálván a Tanu, miképen és hogy administralták, a vagy hol, nem tudhatja, egyedül az egy rendbeli esküttetést, ugymint Győri Péter Urat maga feleségével, néhai Iványos Miklós Uram hajadon leányával, maga is jelen volt ezen tanu, a mikor a Helvetika Confession lévő Praedikátor Ur megesküdtette ugyan ide bé a belső városban.

3. Fördös Katalin Fiáth János felesége, körülbelől 65 éves római katolika meghiteztetvén vallotta: Hogy miulta emlékezhetik róla ezen tanu, mindenkor az Augusztána és Helvetika Confession lévőknék Praedikátorainak az győri belvárosban bé volt szabad jönni, és be is jártak; mert ezen tanu is ennekelötte kálvinista lévén, mind ezen tanut, mind pediglen az apját néhai Fördös Péter Uramat, és az Anyját is sokszor meggyóntatták Praedikátor Uraimék az említett apja ura házánál, itten belső városban levőben. De reliquo nihil.

halottak szertartásos temetésben nem részesültek. Sőt 1746. dec. 22-én ama közbotránynak lőn városunk tanuja, hogy midőn egy jelentékeny grászkiséret, néhai Lehner Mihály koporsójával az újvárosi temető felé közeledett, egyszerre a vámház melletti sorompó leeresztetvén, az egész tömegnek sárban, vízben mellék uton kellett haladnia, hogy céljához juthasson.

Elképzelhető, mily leverőleg hatott e rakoncátlan pajkosság a különben is lehángolt kedélyekre!

Átalánosán elismert igazság, hogy a protestáns nevelésügy legalább egykor, rendszere s célszerűsége által tulszárnyalta a többi felekezetekét, szálla lőn hát ez is a féltékenyek szemeiben. Innen magyarázható meg azon föllépése gróf Zichy Ferenc győri megyés püspöknek, midőn az a győrvárosi protestánsok felsőbb iskoláinak bezáratását minden áron kieszközölni akará, azon indokot használva, hogy ezek létezésének alapja országos törvényeinkben föl nem fedezhető.

Résen állt egyházunk, s hivatkozva a joggyakorlatra, ¹⁾ s az 1681. XXVI. törvénycikkre, mely a vallásgyakorlatot a templo-

¹⁾ A joggyakorlatot egyházunk leginkább azzal vélte igazolandónak, ha iskolájában tanult s tanított egyének bizonyítványával cáfolja meg ellenfelei állítását. Följegyzünk itt a sok közül kettőt, mely a joggyakorlat kellő földerítésén kívül, egyházunk kedvező helyzetét is fényesen igazolja.

1. Mi alább megírtak, igaz Jó Lelki esmérettel viseltetvén attestáljuk: Hogy mi Gyermekségünkől fogva, majd egész Emberkori Időnkig, Nagy Győri Új városban tartozván, az Istenes Tudományban való Eöregbűlésünknek okáért, Reformatus vagy is Calvinista Oskolában jártunk, és mindenkoron józan emlékezettel vagyunk fölöle, hogy régi Időknek elfolyásátul fogva, mindenkoron szép rendel folyt Oskolánk, ugy hogy az akkori Tanító Mesterünk volt Anno 1690 ben még a Kuruc Világ előtt nagy idővel Vörösmarty Mihály hogy peniglen változtanak Mestereink, annakutánna bójott Cseh Csuzi József Uram, az öreg Diákok hol tizen, hol tizenketten is voltak, és azok közül némelyek, ki Grammaticát, ki Syntaxist, ki Poésist, ki Rhetoricát, ki Logicát s fölyebb is tanulának s tanítottanak, és mi is egyetemben tanittattunk az fenneb megnevezett Rectoraink által, az apró gyermekek hol százan, hol többen is voltak, és a szolgáló Deákocskák is, azon tanulásunk Idejében soha senkitől semmi bántódásunk nem volt, és nem is tilalmaztatott az Tanításnak módgya. Melyről adhatjuk is ezen Hiteles Testimonialis Levelünket Győri Református Urainknak kérésére, az mellyet meg is erősítünk magunk saját kezünk aláírásával és pecsétünkkel. Datum Ovár. Anno 1746. Die

mok s iskolák használatára is kiterjeszti, kétségbe vonhatlan jogai védelméért legelőször is a trónhoz, ¹⁾ majd a plébánusok jogtalan föllépése ellen a megyei s városi hatósághoz intézett panaszszózatot. De a kormánytól rendesen kitérő válaszzsal, vagy legfőlebb az illetők rendre utasítása reményével távolítottatott el, s az első bíróságok!

25. Octobris. Keszeý János mpr. (L S) Tóth János mpr (L S) Keszeý Ferenc mpr (L S).

2. Infrascriptus ab Ecclesia Jaurinensi Helveticae Confessionⁱ addicta, ut de pristino Scholae suae Statu qualiter videlicet eadem, a memoria hominum ratione Studiorum in ea traditorum constitut^a fuerit fide dignas Testimoniales elargirer requisitus, bona fide testor: Quod dum ibi Loci a Die 15. Mensis May Anni 1695. per duos solidos Annos Ludi Magistri officium tenuissem ac obivissem, supra Studia Trivialia, Humaniora quoque, adeoque etiam Rhetoricam, Logicam, Oratoriam, ut et Lingvam Graecam et Tyrocinia Philosophiae, Alumnis Ecclesiae illius, ac majoribus Studiosis ultra 12 Disciplinae meae Commissis, constanter, libere, imperturbate, sine ullo Impedimento, ac nemine eatenus contradicente aut obloquente tradiderim, docuerim et inculcaverim. Super quo hasce meas bona fide Christiana, et ilibata, intemerataque Conscientia do et exhibeo Testimoniales. In Oppido Privilegiato Nagy Kőrös. Anno 1746. Die 6. Octobris. Stephanus Helmecy in Ecclesia Nagy Kőrösiensi Verbi Divini Minister, et Ecclesiarum Helveticae Confessionⁱ addictarum, Cis et ultra Danubium sitarum Superintendens mpr (L S).

¹⁾ Nádori meghagyás nyomán, Noszdrovicky Ferenc Győrmegeye főügyészének felügyelete alatt 1747. Mártius 11-én, ismét tanúk kérdezettek ki az iránt: birtak-e a győrvárosi ágostai és helvét hitvallású lakosok elemi s felsőbb iskolákkal, s mi uton szerezték azokat? S vajon lelkészeik a belvárosban, vagy a megye területén fekvő leánygyülekezetekben egyházi hivatalokat gyakorolhatták-e sértetlenül, s ha nem, ki által gátoltattak s mikor?

Welligrand Pál Fehérmegeye rendes ügyvéde, Neupauer Rozina, Visi Lőrinc győrvárosi Senator, Enesey Imre győrmegeyei táblabíró, Torkos István győrmegeyei táblabíró, Komáromy József pápai ref. lelkész, Torma István veszprémmegeyei táblabíró, Bíró István kir. táblai ülnök, letett eskü után csaknem egyhangúlag vallották, hogy az ágostai és helvét hitvallásuaknak Győrt régtől fogva voltak és pedig saját erejükből szerzett s fentartott iskoláik, melyekben a körülményekhez képest egy vagy több tanító által oktattatott az ifjuság az elemi s gymnasiumi tantárgyakban. Nevezett tanúk vallomásából kiderül az is, hogy őseink Draskovics megyés püspök izgatása folytán belvárosi birtokukból az újvárosba kiszorittatván, midőn lelkészeik belvárosi, vagy vidéki hiveiknél egyházi működés végett megjelentek, itt a jézsuiták, amott a káptalan, s a megyés püspök vagy helyettese által karhatalommal is gátoltattak céljuk kivitelében.

a legjogosabb kérelemre vagy vállvonítással, vagy azon üres nyilatkozattal feleltek, hogy az elkövetett jogbitorlás tudtok s beleegyezésök nélkül történt. ¹⁾

De mit is remélhetett egyházunk e korban az udvartól, hol a clerus mindenható erővel birt? mit a városi hatóságtól? mely önállósága- s birói függetlensége rovására a papság uszályhordójává aljasult, s mint ilyen a protestantismus nyílt ellenségeül lépett fel, hol csak erre alkalom kínálkozott.

Igy 1748-ban minden felsőbb utasítás nélkül, pusztá önkényből, a reformált egyház templomát, iskoláit s épületeit fölmérette, megbecsültette, s összes birtokát az 1647. VIII. törvénycikk világos tilalma ellenére, mint egyes polgári vagyont különemű adóval terhelte. ²⁾

Még ez nem volt elég, s mintha romlásunkra szövetkeztek volna az elemek, csapás után csapás látogatá egyházunkat. A város e részében dühöngött tűzár tőle is három izben követelt áldozatot. ³⁾ S mindannyiszor, néhány óra alatt, temploma, iskolái, középületei

¹⁾ Protestáns hitfeleinknek, a Szommerféle ügyben benyújtott vádlevelökre a városi hatóság így válaszolt: Factum Reverendissimi Domini Plebani in puncto modernae inhibitionis citra et praeter scitum Magistratus huius intervenisse. Kimondatván már a bevezetésben, hogy vallásügyben, legilletékesb bíró a kormány, s így ahoz folyamodjanak.

²⁾ A legelső törvénytelen megrovása egyházunknak ily hangon fejeztetett ki: Domus Conventualis Helveticorum Anno 174^{7/8}. in rationem Contributionalis Quanti praestabit 7 fl. 34 xr., in rationem Gabarum 3 fl. 55 xr., pro expensis Comitatusibus 1 fl. 45 xr. In summa 12 fl. 35 xr. Josephus Mogyorosi. Civitatis exterioris Perceptor.

³⁾ Az első tűz pusztított 1686-ban, a második az elsőnél sokkal rombolóbb 1713-ban, a mikor Ujvárossal együtt Sziget nagy része is elhamvadt, s a harmadik 1731-ben.

Az első, csin s nagy költséggel épült templom 1686-ban leégvén, helyébe kőlábkra. deszka oldal- s nádtetővel igen szegényes imaház rögtönzöttetett, 1713-ban ez is lángok martaléka lévén, folyamodott az egyház Keresztély Ágost esztergomi érsek s győri püspöki kormányzóhoz a legegyszerűbb imaház építhetéseért. Az engedély megadatván, a 11° hosszú, 6^{1/2}^o széles, s 2° magas, s így a legigénytelenebb imaház elkészült, mely az 1731-ki tűz által szinte megemésztetvén, helyette egy a kort s szükségét kielégítő templom építése határozott el. Ez avattatott fel 1735. Január 1-jén, a felavató lelkész alkami egyházi beszéde alapjául használta Zakariás IV: 7 versét, mely így van: Micsoda vagy te oh nagy hegy! Zorobábel ellen, elosztatol és térföldd leszsz, és fölteszi Zorobábel a felső követ a népnek nagy hálaadó kiáltásával: hála legyen, hála legyen Istennek.

romjain az enyészet mutogatá romboló hatalmát, s a veszteség fájdalma e keserű szavakban hangzott fel a szenvedők ajkiról: Sionunk pusztá, szentségünk s ékességünk háza, melyben az Urat dicsértük, tüzze megégettett, s minden drágálatos dolgaink elpusztultak. ¹⁾

De az Ur szemei az igazakon, s az ő fülei azoknak kiáltásukon, ²⁾ s ime a gondviselés a sujtolt hivek lelkét annyira fölgerjeszté, hogy a most negyedszer fölépített imaházban, már 1735. év első reggelén. melyen azt Komáromi Pál a gyülekezet egyik lelkésze ünnepélyes szertartással felavatta, vallásos ihlettséggel zengheték a szent költő ezen szavait: Uram! szeretem a te házában való lakásomat, s a te dicsőséged hajlékának helyét. ³⁾

S tán a rendkívüli építkezés által kimerülve, lelki erejében is fogyatkozott egyházunk? Távolról sem, sőt miként a pálmafa teher alatt nő és virul; s a harefi erejét a csaták tüze edzi meg: úgy egyházunk folytonos szellemi s anyagi küzdelmeiben képességének oly biztos tudatára jutott el, hogy mi őt e korban haladása legmagasb fokán látjuk. A hivek létszáma egykori jelentőségéből sokat veszítve bár, még mindig tűrhető volt. ⁴⁾ Templomában két lelkész hirdette apostoli buzgalommal Krisztus ígeit a sovárgó lelkeknek,

¹⁾ Ésaiás LXIV: 10, 11.

²⁾ Zsoltár XXXIV: 16.

³⁾ Zsoltár XXVI: 8.

⁴⁾ Az Anyakönyvek tanusítása szerint legnépesebb volt egyházunk a XVII. század vége felé. S ha a nevezett század utolsó évtizedében születtek számát a jelenkori szaporodással hasonlítjuk össze, az akkori létszámát bizton tehetjük 3000—4000-re, — s a nyelv, kivévén a várórségét, tisztán magyar volt. Nevezetesebb reformáltcsaládok ezek voltak: Adorján, Battyán, Bálint, Bíró, Boráros, Borbély, Borsodi, Bősze, Cékus, Cene, Csabai, Csapó, Csejte, Csík, Compó, Deák, Decsi, Farkas, Fehér, Fördös, Gazdag, Gyöngyösi, Győri, Halmi, Hajnal, Iwányos, Kenesei, Keresztes Keszi, Kocsihorváth, Kutas, Látos, Listár, Losonci, Magyar, Major, Megyesi, Molnár, Nagy, Nedőczy, Odor, Oláh, Ollé, Orbán, Patonai, Pázmándy Rácz, Roboz, Rózsa, Sár, Sárközy, Szemeti, Szentmihályi, Szikra, Szücs, Téslá, Tornyos, Zámory, Végh, Veres, Veszprémi, Vince s a t.

Az anyakönyvek vizsgálata arról is meggyőz bennünket, hogy Bécs s Buda felszabadulása után, a portyázó katonák több ozmán családot elfogtak, s a gyermekeket a keresztyén egyház tagjaiul avatatták fel. Így a mi Anyakönyvünkben is 1698-ról ez áll bejegyezve: Aldozó csötörtökön kereszteltük meg Komáromi Uram török gyermekét Istvánnak. Kereszt szülői: Iványos Uram, Moesai István, Zádori Andrásné akkori győri biróné asszonyom.

a főnebb nevezett Komáromi Pál esperes, és Molnár István, ez utóbbi Tokajból tetemes költséggel a célból hozatván ide, hogy a várórság német ajkú vitézei koronként nemzeti nyelvökön hallgathassák a vallás biztató s földerítő szövegét. Jelentékeny fi- és nőiskola létezett két tanító vezetése alatt, ugyanannyi tanár működött a jól fegyelmezett népes gymnásiumban is. Az egyház tag épületében lakott s ellátást nyertek a gymnásiumi osztály kitünőbb növendékei Senioruk felügyelete alatt, ismét a munkaképtelen házi szegények, sőt még a külegyetemekre városunkon keresztül utazott ifjak is. Az egyház és iskola ügyeit vezette a nemesi és vitézi rendből alakult tekintélyes presbyterium, melynek egyik elnöke éveken át Kenesey István a mezőlaki s mátyusházi urodalom birtokosa, s a dunántúli egyházkerület legelső főgondnoka volt. ¹⁾

Egy futó pillantás kell csupán arra, hogy a figyelmes olvasó megértse, mikép az egyház és iskola ily karban fentartása, szorgalmas tanulók s elaggott szegények ápolása, s a külegyetemeket látogatott ifjak gyakori segélyezése nem csekély pénzerőt feltételezett! S mi teremté elő a szükséges pénzerőt? A hit és vallásbuzgalom, mely protestans életünkben ma is csodákat képes mivelní! E hit s vallásbuzgalom eszközlé, hogy koronként jelentékeny végrendeletek tétettek az egyház és iskolák javára. ²⁾ E hit s vallásbuzgalom

¹⁾ Az 1734. November 5-én tartott bodrogkeresztúri értekezletben célszerűnek találtatott, hogy az egyházi ügyek sikeresebb vezetése szempontjából, a Superintendensek mellé egyházkerületi főgondnokok választassanak. De ez alkalommal a választás törvényes alakban nem történhetvén, kinevezés útján lettek, és pedig az elhunyt egyetemes főgondnok Ráday Pál helyébe gróf Bethlen József máramarosi főispán, továbbá a dunántúli egyházkerületben Kenesey István, a pataiban, mely ma pesti vagy dunamelléki nevet visel. Gyürki István, a tiszántúliban Patay Sámuel, a tiszamellékiben Jobaházi Dóri Endre.

Megállapodás történt itt arra nézve is, hogy a kinevezett főgondnokok a kerületekkel egyet értve, a megyebeli esperesek mellé buzgó s erélyes segédgondnokok alkalmazását, valamint a fejedelmi székhelyen, főllebbezett ügyeink előmozdítására, s a sürgős teendőik gyors bevégzésére ügyelő jogtudósok Agensek tiszteletdíjának az itt megállapított mód szerinti behajtását mielőbb munkába vegyék.

Nevezett értekezlet jegyzőkönyve kéziratban, melyet birunk.

²⁾ Egyházunk ereje e korban nevezetes végrendeleti hagyományokkal szaporodott. Ugyanis:

1723-ban Turóci Katalin általános örökösévé tevén egyházunkat, annak néhány száz forint értékű vagyonát azonnal örökölte.

1726-ban Fördös Mihály s neje Doroszló Ilona hagyományoztak a közszükségek fedezésére 2400 forintot.

eszközlé, hogy egyházunknak szépen kamatozó tőkén kívül, Pataházán nemes birtoka, a sági, nyuli s barát hegyeken pedig terjedelmes és szépen jövedelmező szőlői voltak. E hit s vallásbuzgalom eszközlé, hogy urasztali értékes készületünk egyesek ajándékából oly meglepő csinnal előállított. E hit s vallásbuzgalom eszközlé, hogy hiveink e korban, a vallás érdekében tett utazásokra, ügynöki díjakra, s a pesti vegyes bizottmány ügykezelését földerítő okiratok megszerzésére több mint 800 darab császári aranyat áldoztak. ¹⁾ E hit s vallásbuzgalom hozta létre ama határozatot is, mely az 1740. május 7-én a t. c. lelkipásztorok és tek. Kenesey István főgondnok elnöklete alatt, tek. Győri Péter főstrázsamester, tek. Fördös Mihály, tek. Csapó József, tek. Gyulai Ferenc, Patonai János főkapitány, péztárnok Deák István, algondnok Kocsi Mihály s több presbyterek, s a három egyházi 'jelenlétében tartott gyűlés 6-ik pontja alatt így hangzik: „Miután a közelebbi időben, nem csak a tiszt. Predikátor Uraimék, hanem az oskolabelieknek is gabonaproventusaikra nézve rövidség tapasztaltatott: azért jónak és szükségesnek ítéltetett, hogy ha mód és alkalom suppeditáltatik, egy malom procuráltassék, hogy annak jövedelméből ezen defectusok subleváltassanak, a malom megszerzése Nemes Fehér Pálra bízván“. ²⁾

Rövid 'életü a virág, egyházunk viruló kora is alig néhány évtizedig tartott. Beköszöntött az 1749. év, s a zordon tél után, lanyha szellők gyenge fuvalmiban beköszöntött a tavasz is, hogy lombot fűzzön a száraz ágra, virágot fakaszszon a folyam kies partján, s dalló csalogánynyal népesítse meg a viruló berkeket. De egyházunk számára a tavasz lanyha szellőiben az enyészet gyász fátyola

1732. November 24-én Pápán kelt végrendeletében Komáromi Kata, Telekesi Török István özvegye hagyott egyházunknak 4000 forintot, a két predikátornak 200 ft, az Ekklesiában levő Professornak 50 ft, az öregebb s apróbb tanulók közül az érdemesebbek számára 100 ft, végre a koldusoknak 12 ft, azon kikötéssel, hogy a tőke meg ne szaggattassék, hanem csupán annak kamata osztassék ki évenként.

1734-ben Kalocsai Péter hagyta egyházunknak révfalusi háza árából a félrészt. E hagyomány mennyisége nem tudatik.

1744-ben Páncér János hagyott a közpénztár javára 50 forintot.

¹⁾ Acta Commissionis Pestiensis cím alatt, egy ritka kincset bir egyházunk, mely a tudomány barátinak megtekintés s kellő használat végett mindig nyitva áll.

²⁾ Lásd az egyház jegyzőkönyvét, mely 1721. január 4-től fogva soha meg nem szakított rendben vezetettik.

lengett, s a közel berkekből a jósmadár vészhangja hallatszott. S a vész bekövetkezett; mártius 17-kén a hatalom parancsszava elnémitá hitszónokait, bezárta temploma s iskolái ajtait, s azokat terjedelmes épületeikkel együtt a római katolikusok használatába bocsátotta, melyek mind e mai napig, mint a „Szentháromság-ról címzett újvárosi kórház helyiségei“ a város birtokában vannak¹⁾.

Midőn e hallatlan csapásra gondolunk, nem lehet nem kétszeresen éreznünk ama kertész levertségét, ki viruló növénytábláit a kék égből alázuhant vihar után letarolttan látja; és nem lehet nem éreznünk égető fájdalmát annak, ki önfeláldozása s őszinte fáradozmai után is áldás helyett átkot nyer. Csak nyolc évvel előbb tartatott amaz örökhírű pozsonyi országgyűlés, melyben nemzetünk a fejedelem iránti kegyeletes tisztelete s ragaszkodása jeléül vérét s életét ajánlta fel; s ha volt a lelkesült honatyák s az általuk megszavazott harcfiak sorában egyetlen protestáns, s még is a kormány a legválságosabb időben, csaknem egy egész erkölcsi tételnek országos törvények- s békekötéseken nyugvó lételét nem

¹⁾ Jeléül annak, mily szellem s hangulat vezette Mária Terézia kormányát s államférfiait a közjogi kérdések megoldásánál; mennyire nem borzadtak azok a kebel szentélyében jogtalanul dúlni: álljon itt a vallásszabadságot egy tollvonással megsemmítő királyi leirat:

Prudentes ac Circumspecti, Nobis honorandi! Sacra sua Caesareo Regia Majestas super Acatholicorum tam videlicet Augustanae, quam Helveticae Confessionis addictorum, publici suae Religionis exercitii ad praesens ibidem in Suburbio incompetenter usurpati, eiusque aecessoriorum qualitate genuine informata, sub decima huius benigne resolvit: „ut liberum tam Augustanae quam Helveticae Confessionum exercitium in civitate hac Jaurinensi hactenus incompetenter continuatum cassetur et abrogetur, consequenter ipsorum etiam utriusque Confessionis Acatholicorum Ministri nisi privatam vitam ibidem ducere velint cum reliquis Oratoriorum et Scholarum subministris inde amoveantur; Fundi vero Oratoriorum Scholarum et Domorum Ministorum, aliorumque Subministrorum, et Scholae Rectorum, velut alioquin civiles et publicis oneribus obnoxii, cum aedificiis desuper suis expensis exstructis, per civitatem hanc, erga condignam aestimationem, quippe eorundem exsolutionem redimantur“.

Civitatis huius proinde Magistratus praeductam hanc benignam Suae Caesareo Regiae Majestatis Resolutionem, et Mandatum prae exposita modalitate, quantocyus debite effectuare, super illiusque effectui, Consilium hoc Regium Locumtenentiale genuine informare noverit, nec intermittat. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Posonii die 14. Martii 1749. celebrato. Eorundem Benevoli: Comes Josephus Illésházy mpr. Georgius Fábiánkovics, mdr. Michael Domsics mpr.

iszonyodott egyetlen tollvonással megsemmisíteni: akkor e tény lovagiassága, jogossága s méltányossága felett a leghidegebb vérű s közönyös olvasó is pálcát törend. És vajha történelmünk évtapjain található volna számára csak két szóból álló mentség is, miként Leopoldéra, ki az 1681. országgyűlés kezdetén, értesülván Szelepcsényi s Kolonics kebellázító tetteikről; s olvasván a protestánsok vádlevelében az ellenök alkalmazott irtó háborút: elszörnyedt a tudta s akaratja nélkül történeteken. Ámde e tett menthetlen; mert általa sértve lón jog és méltányosság egyiránt, és pedig fejedelmi akarat sőt parancs által.

A fejedelmi példa rajongó követőkre talált. A Tisza vidékein gróf Eszterházy Károly egri, a dunántuli megyékben gróf Zichy Ferenc győri, s Biró Márton veszprémi püspökök ohajták kiirtani megyéikből a protestáns lakosokat, vagy legalább azokat gyengíteni. Nem türhetvén többé őseink az ily jogbitorlást, az angol, porosz s hollandi udvaroknál kerestek védelmet, s Nagy Fridrik meg is izente boroszlói püspöke által Biró Márton s gróf Zichy Ferencnek, kik a protestánsokat leghevesebben zaklatták, hogy majd ő is hasonlólag fog bánni birodalma római katolikus népeivel.

E hirre megdőbbsent a kormány. De különben is meggyőződ-
vén arról, hogy a nyílt üldözés célra nem vezet; sőt az a megtá-
madott felekezetet inkább erősíti, buzgalmat s lelkesedést óbreszt-
vén annak híveiben: a szellem fegyvereihez nyult, s velők sikeresen
küzdött. A kegyelmek, címek, hivatalok s adományok osztogatá-
sánál a római katolikusok, különösen a más vallásból áttértek
mindig elsőséget nyertek, s az, ki a római katolika egyház kebe-
lébe tért, bizonyos lehetett, hogy vagy jövedelmes hivatallal, vagy
évdíjjal, vagy gazdag házassággal fog jutalmaztatni¹⁾.

A clerus sem maradt e téren messze fejedelme után, Biró Márton „Enchyridion“ című gunyiratában mintegy követelte fejedelmétől az eretnekek száműzetését, s az egyedül üdvezítő hit védelmét. A megjént röpiratok, a gyűléstermekben emelkedett szózatok a protestáns egyház létalapját támadták meg, izgatván a fejedelmi esküvel szentesített országos törvények s békekötések ellen, s hirdetvén, hogy azok a politikai viszonyok változtával nem birnak többé érvény- s kötelező erővel. Helyén látjuk itt az ügyesen fogalmazott, de minden alap- s logikai rendnélküli kifo-

¹⁾ Magyarország történelme. Irta Horváth Mihály. V. kötet 230. lap. Pest 1863.

gásokat, habár csak futólag is fölemlíteni, mert ezeknek még napjainkban is találkoznak nyílt védői.

Állítattott ekkor, s állittatik ma is, hogy a bécsi, nikolsburgi s linci békekötések fegyverrel s így erőszakkal csikartatván ki, jelenleg, miután a katolikusok száma a protestánsokét többszörösen is meghaladja, nem birhatnak többé érvény- s kötelező erővel.

Itt a legelső tekintetre nem világos-e? mikép e kifogás az észjog s társadalmi élet igényeit tapodja meg. Hisz mindegyik béke önálló s független egyének közt kötöttett, s szokott ünnepélylyel országgyűlésileg is szentesítettett: kölcsönös szerződés pedig csak közös egyezés folytán felbontható. És kérjük, mikor egyezett bele a protestáns egyház jogtalan nyomatásába, s üldöztetése ellen mikor nem emelt szót gyűlésen s a kormány előtt? Ide járul még, hogy az említett békekötések pontjai csekély leszámítással hazánk politikai viszonyait tárgyazzák, s ezek szabályozó erővel birnak a gyakorlati téren ma is. Ha azért a politikai jellemű törvényeknek érvény tulajdonittatik, szinte a vallásra vonatkozó cikkeknek is kell, hogy tulajdonittassék, ha bár az üldözések sulya alatt feltűnőleg megfogytunk is.

A békekötések vallást tárgyazó pontjaik az 1681. 1687. s 1715. országgyűlések által módosittatván, ma már azok kötelező erő nélküliek.

Ismét őszintén kérjük, vajon a csonkitások s módosítások a két erkölcsi fél közös akaratanak eredménye voltak-e, vagy csak egyiké és pedig a rossz szándokúé, mely az ész és szív sugallatával dacolva, az ellenvéleményűek ellen dühöngött? És ujra szerényen kérjük, vajon a számban s erőben megfogyott protestáns fél, midőn már egyebet nem tehetett, a megszorító s korlátozó szabályok s végezmények ellen mindannyiszor nem tiltakozott-e? De nincsenek is a békekötések megsemmisítve; mert az 1790. XXVI. törvénycikk egyházunk alapjául ismeri azokat. Főnállnak hát, bár csonkitva, s birandnak is kötelező erővel, míg a közvélemény kitörlésöket nem követelendi, de ezt korunkról föltenni éppen nem lehet.

Az idézett békekötések vallást tárgyazó pontjaik, a clerus többszöri ünnepélyes ellenmondása miatt teljesen érvénytelenek.

Itt egy titkos fájdalom rezeg át szívhurjainkon, midőn honi történelmünk lapjain olvasni kényszerítettünk, hogy a clerus az eddigi rendszer nyomán országunk első rendje, a szellemi miveltség egyik tekintélyes bajnoka, a saját befolyása- s közremunkál-

tával szülemlett magasztos művet igyekeznek összezuzni. De fájdalom sulya alatt is nyilvánítjuk, és pedig az 1647. 1681. s 1687. országgyűlésekre hivatkozva nyilvánítjuk, hogy a célus s bárki ellenmondása az igazság mérlegében többé mit sem nyom, s érvénytelen.

S hogy soha még csak gondolatban se törekedjék bárki is, a papi ellenmondásra a legparányibb sulyt is fektetni: főlemlítjük Althán Frigyes bibornok s váci püspök esetét, s ez szolgáljon korunknak intő példaul. — Ugyanis, midőn III. Károly az 1681. s 1687. vallástörvényeket magyarázó leiratát 1731-ben a pest-megyei gyűlésen kihirdetteté, nevezett püspök óvását a királyi leirat ellen e szókban fejezte ki: „lelkem keserűségével s borzalmával olvasván a rendeletet, melynek tartalma a katholika hittel, az istenitisztelettel, a lelkek üdvével, az apostoli szék tekintélyével, a kiváltságokkal s jogokkal homlokegyenest ellenkezik: főpásztori kötelességemnek tartom ez ellen is megújítani mindazon, ellenmondásokat, melyek a vallás ügyében a katolikusok részéről 1608 óta tétettek; és miként enmagam e rendeletet érvénytelennek tekintem, úgy nyilvánítom, hogy ez egyetlen megyémbeli katolikust sem kötelez; végül főlebbezem ügyemet a Pápához, mint a vallásügyekben egyetlen bíróhoz.“ A fejedelem két egész hónapig szótlanul tűrte a bibornok tettét, s csak miután a magyarhoni protestánsok védelmére felszólalt angol, svéd s porosz követek közbeléptek, idéztetett a püspök Bécsbe. S mivel az kétszeri hívásra sem jelent meg, a kérdéses ellenmondás oly meghagyással küldetett Pest-megyéhez vissza, hogy az nyilvános ülésben szétszakgattatván, a püspök egyházi javai zárlat alá vettessenek. A parancs azonnal végre is hajtattott, s a püspök csak egy év múlva, pápai közbenjárás után juthatott ismét javai birtokához¹⁾.

Honi viszonyaink az idézett békekötések, különösen a trónöröklési törvény létre jötte után lényegesen változván, ma már a protestáns egyház vallásügye egyedül a királyi kegy- s jóakarat-tól függ.

Mi ugyan honpolgári kegyelettel hódolunk fejedelmeinknek, szentül tisztelve kormányjogaikat, de hogy annyi országos törvény szentesítette vallásgyakorlatunkat ez alkotmányos hazában egyéni intézkedésnek alárendeljük: ezt tőlünk alkotmányos hon polgáritól

¹⁾ Magyarország történelme. Irta Horváth Mihály. V. kötet. 94. 95. lap. Pest 1863.

követelni senki nem fogja. Igaz, viszonyaink a szabad választási jog elvesztése után tetemesen változtak, de az ősi szokás, miszerint a fejedelem koronázásakor az ország alaptörvényeire megesküszik, nem változott, s így, ha a felavatandó magyar király az alaptörvények megtartását s mások általi megtarttatását esküvel fogadja, kötelezendi egyszersmind magát az ezekben foglalt protestáns egyházi szabadsalmak s alaptörvények pártfogása- s védelmére is, sőt ma már ennél többet várunk, s e többet ismét nem királyi kegy s jóakarát, hanem a jog és törvény alapján.

Ez alkalomszerű kitérés után, nézzük, mit mivelt a protestáns egyház, nem türhethén tovább a szellemi s anyagi nyomtatás terhé? Küldöttei által megjelent a külhatalmaknál, szinte saját kormányánál is, amott közbenjárásért, itt az izgatók elnémitása- s a méltatlan guny-, rágalom- s bántalmak megszüntetéseért esedezvén. Föllépésének annyi eredménye csakugyan lőn, hogy a püspökök, üldözői buzgalmuk mérséklésére kormányilag megintettek, s Biró sérelmes könyve elkoboztatott¹⁾.

S mit miveltek e gyülekezet lelkes előjárói, midőn az egyháztagok hontalanokká lőnek saját tűzhelyöknél, s megfosztattak

¹⁾ Mária Terézia tulbuzgalmában a catholicismust elődei hagyományos nézete szerint, a fejedelmi kényuralom faltörője gyanánt tekintvén, nem csak ápolta azt minden erejével, hanem a többi hitfelekezeteket szinte minden áron gyengíteni törekedett. Csoda-e hát, ha a megjelent küldöttségét az üldözött félnek e gunyos kérdéssel fogadta: „voltatok-e már a külhatalmak követeinél, mert azok már ügyetekben engem fölkerestek.“

Igyekezett ugyan Erdődi püspök arra birni a fejedelemnőt, hogy szóra szóval, levélre levéllel feleljen a külhatalmaknak, s szemfényvesztésül nevezzen ki ez alkalommal néhány protestáns főurat királyi tanácsossá, különben a protestáns ügyet bizza a clerusra. De ő nem felejtvén különösen az angol király II. Györgynek a legválságosabb napokban irányában tanusított jóindulatát: személyesen rendelte meg Zichy s Biró püspökök megintését, s a már ismeretes könyv lezáróztatását. Sőt eltűrte, midőn báró Révay József római katolikus főur Birót a kormány nevében ekkép hallgattatta el:

Biró tace! Regina vetat te bella parare

Haec vult tollantur scandala, Biró tace.

Biró tace, non vis, iussit Regina tacere

Maxima sunt cuius brachia Biró tace!

Magyarország történelme. Irta Horváth Mihály. V. kötet. 228. 229. lap. Pest 1863. — Andrae Schmalii: Adversaria ad illustrandam Historiam Ecclesiasticam Evangelico Hungaricam 1765. Megjelent e mű nyomtatásban Fabó Endre jeles buvárunk intézkedése nyomán.

attól, mi eddig szemeik fénye, s lábaik szövétneke volt, szent vallásuk nyilvános gyakorlatától? Tört szívvel s épen azért könnytelen szemekkel, a benső fájdalom legkisebb nyilvánulása nélkül tevék le a kormányilag megbízott városi küldöttség kezeibe a templom s egyházak kulcsait; kérvén a történetek felől hiteles bizonyítványt, melyet még az nap mindket protestáns egyház előjárósága meg is nyert.¹⁾ S hitkönyvünkből megtanulván, hogy ha kérünk adatik, ha zörgetünk megnyittatik:²⁾ egy a veszteség feletti fájdalmat hiszen tolmácsoló folyamodvánnyal borultak a fejedelem lábaihoz, s mit sem nyertek; ismét zörgettek, és pedig ekkor mindkét árvaegyház küldöttei³⁾ s a reménylt gyógyir helyett, a folyamo-

1) A városi hatóság bizonyítványa ez: *Infrascripti testamur, et vigore praesentium recognoscimus, quod posteaquam nos, Die, Anno, et Loco infra notatis, Loca Oratoriorum, et Scholarum Dominorum Acatholicorum hujatum, tam utpote Augustanam quam Helveticam Confessionem respective profitentium, Domorum item et Habitationum Ministrorum, Subministrorum, Rectorumque Scholarum ipsorum eo utriusque pertinentium, omnium omnino in exteriore hac Civitate Ujváros dicta existentium, una cum ibi superexstante cuiusvis nominis aedificio, in conformitate Clementissimae Resolutionis Caesareo Regiae, benigne suae Majestatis Smae Decreti erga Magistratum hunc de Dato 14. Mensis et Anni currentium, medio Exe Consilii Sui Regii Locumtenentialis expediti, cum omni Pace et Moderamine inibi benigne scripta Modalitate occupassemus, iidemque Domini utriusque sortis Acatholici, Loca eadem universa simul cum aedificiis superextractis pacate similiter, et sine omni tumultu, et Renitentia nobis manumississent, et una cum clavibus ad ea spectantibus tradidissent et resignassent; eadem occasione mox et in continenti certum etiam Scriptum ad Gratiam et Clementiam Caesareo Regiam nobis exhibuerint, petendo superinde Literas quoque Testimoniales sub Sigillo Civitatis huius sibimet extradari.*

Unde nos ad justam et legitimam memoratorum Dominorum utriusque Sortis Acatholicorum petitionem, Literas hasce nostras, Sigillo Civitatis istius Nostrae Communitas esse dandas duximus, et concedendas Testimoniales, communi svadente iustitia. Actum in Domo Nostra Senatoria, Jauriny Die 18. Martii 1749. (L. S.) Judex et Senatus Liberae ac Regiae Civitatis Jaurinensis.

2) Máté VII. 7.

3) Mély elkeseredés, de egyszersmind teljes jogérzet ömlik el minden során e folyamodványnak, melyet a győri protestánsok részéről egyes küldöttség nyújtott be Mária Teréziának:

Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas
Domina Domina Clementissima!

Totae Domus et Familiae Augustanae et Helveticae Confessionis addictorum attonitae fuerunt, omniaque ad tristem inexpectatumque

Oratoriorum, Parochiarum et Scholarum nostrarum occupationis rumorem, in fletum et Lacrymas versa sunt. Ubi vero per Civilem Magistratum, die 17. Mensis decurrentis eadem intrari, occupari clavesque nobis adimi vidimus, non tantum stupentes et moerentes, dolore et moerere exanimati concidimus, verum et ritibus quoque Catholicis initiari videntes, horrentes, flentes, et lacrymantes veluti extremo moerore et gemitibus prostrati, Consilii mentisque inopes, fletu, lamentis, lacrymis et singultibus obruti, corporibus et animis, uno quoque ex nobis sequenti nocte exanimato corruimus.

Auxit Lamenta, Lacrymas et gemitus, quod hactenus controversia tantum de pendenda ab Oratoriis nostris publica contributione orta quaestio illa, unde nobis religionis exercitium competit neutiquam mota, nec eatenus auditi, verum infelici duntaxat eventu, eodem actu, ac simul et semel petita Contributionis loco, ipsis Scholis, Parochiis et Oratoriis nos exui, inexpectato attoniti plorantes experiri debuimus.

Vero huic et non ficto dolori, Gemitibusque et Lacrymis succumbendum esset, nisi depredicata et experta Majestatis Vestrae Smae ad Augustum ejusdem Thronum, tutum refugium et recursum sumendi Clementia afflictissimis nobis spem et animum adderet, quodque amisimus, id ex Benignitate Majestatis Vestrae Smae consequendi indubiam fiduciam praeberet.

Neque vero nos latet obiectio, cum Generalatu, Confiniisque Exercitium quoque nostrum publicum sublationi obnoxium fuisse, ast in Contrarium illud quoque publice notum est. Quod sublato Jaurini Domini pie defuncti Comites Altham Heiszter, et alii, quos vel fama accepimus Gubernatores, cum Liberarum Compagnarum officialibus e Praesidiariis Catholicae Religionis addicti fuerint, hincque exercitio Augustanae et Helveticae Confessionem non indiguerunt. Illi vero incolae et Inhabitatores, quibus id in Legibus et Articulis Regni concessum fuerat, et quorum Majores, et ipsi praeteritis Seculis copiosum pro Gloriosis Majestatis Vestrae Smae Praedecessoribus et Majestate Vestra Sma sanguinem et facultates suas profuderunt Jaurini esse non desierint, sed sicuti ex Gratia et Clementia Majestatis Vestrae Smae Gloriosorum Praedecessorum Iidem Jaurinenses mansionibus, sedibusque, atque cum his Libero etiam Religionis exercitio frui permittebantur, ita cum eadem Majestatis Vestrae Smae Caesareo Regiae protectione et Legum tutamine, continuatio quoque eiusdem exercitii ipsis competierit, tanto magis, quod virtute Soproniensis Articuli XXVI. ne posthac ullae Templorum, Scholarum, Parochiarumque occupationes et exercitii turbationes admittantur, articulariter cautum et provisum fuerit.

Et quamvis interea Majestas Vestra Sma oppidum Liberae et Regiae Civitatis clementer evehere dignata sit, in eo attamen casu, etiam nos sollicitatione, precibus, laboribus et pecuniis cum caeteris Civibus et Inhabitatoribus Catholicis concurrimus, unde in concesso Civitati Benigno Majestatis Vestrae Smae Diplomate, super praerogativa Civitatis extradato quoad exercitium nostrum nihil immutatum fuit, verum et sub Installatione solempni Diplomatica Civitatis, et successivis Annis ad hos usque tempus illaesum ac imperturbatum permansit.

dás lehetőségét is megsemmítő helytartósági parancsokkal némitattak el.¹⁾

Exercitium hoc nostrum tot mille animabus deserviens servitio quoque regio per commerciorum, consequenterque Vectigalium et Contributionis Augmentum proficuum, omnibusque nobis ad omnia pro Majestate Vestra Ssma perferenda incitamento existit, adeo ut prouti antenatis nostris in Libero Religionis usu successimus, ita non solum, ne quopiam demerito nostro hoc Beneficio nos indignos reddamus, evitare studuimus, verum potius omnes vires eo convertimus, ut sanguine Majorum parta merita, nostra etiam fidelitate et devotione illustremus et augeamus.

Hactenus nullum bellum Turcicum fuit, seu nostra seu Majorum aetate, in quo Majores nostri, aut nos sanguinem nostrum non fudissemus. In ultimo vero Bello Majestati Vestrae Ssmae per plures potentias illato, cum caeteris nostris sociis primi fuimus e Nationalibus, qui armati pedites equitesque extra Patriam exivimus, et undique irrueantibus hostibus, terra et aqua, arma corporaque et pecunias pro summo posse, servitium Majestatis Vestrae Ssmae promovere contendimus.

Unde ad Reginam Dominam et Matrem nostram Clementissimam Majestatem Vestram Ssmam tanto majori cum fiducia submississime recurrimus, prouolvimurque ad Augustissimos Majestatis Vestrae Ssmae pedes, et per viscera Misericordiae Divinae, ac per quinque vulnera Salvatoris nostri Jesu Christi, cuius dolorosam passionem nunc in Christianitate pia mente recolimus, Majestati Vestrae Ssmae Lacrymabundi supplicamus. Misereatur sibi semper fidelis sui populi, misereatur tot mille animarum, tot mille sibi corde et animo fidelissimorum Subditorum, utque Deum ulterius quoque etiam pro Majestatis Vestrae Ssmae Gloriosissimae perenni felicitate humillime exorare possimus, per ulteriorem praehabiti liberi exercitii Religionis nostrae, ejusdemque accessoriorum Clementissimam Concessionem pro suprema sua Caesareo Regia Autoritate nos afflictissimos benignissime consolari, et ad servitia sua erigere dignetur, perseverantes. Allefatae Majestatis Vestrae Ssmae humillimi perpetuoque fideles subditi Augustanae et Helveticae Confessionii addicti Jaurinenses Nobiles, Cives et Inhabitantes.

¹⁾ A folyamodást eltiltó helytartósági rendelet szavai ezek : Suam Majestatem Caesareo Regiam, quoad sublatum Jaurini Augustanae et Helveticae Confessionis publicum exercitium, velut contra positivas Regni leges ibidem usurpatum, auditis etiam A catholicis, in Anno 1749, elargitae, et in Legibus Regni fundatae, ac in effectum deductae Resolutioni firmiter insistere, consequenter omnes semet eidem conformare debent, nullusque imposterum eatenus quidpiam temere movere, aut supervacaneas Instantias, toties iam iteratas et denegatas amplius ponere, sub gravi indignatione Regia praesumant. Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Posenii die 3. Februarii 1752. celebrato. Dominationum Vestrarum ad officia paratissimi : Comes Georgius Erdödy mpr. Georg. Fábiankovics mpr.

De a biztos jogérzet, az ismételt fejedelmi ígéret, s a viruló egyház ily kora sorvadása feletti méltó aggodalom, mintegy kényszeríték hitfeleinket, hogy egy tekintélyes választmány által hódolatteljes bizalommal azt kérvényezzék a fejedelemtől, hogy vagy a Majorokban, vagy Szabadhegyen, vagy Pataházán nemes birtokuk területén állíthassák fel a vallásgyakorlathoz szükséges épületeiket, hangsúlyozván különösen a kérvény azon szakaszát, melyben a megyei s földesuri bántalmak elleni védelmet, s a vallásos célra kijelölendő térnek királyi biztos általi megerősítését a fejedelem gondoskodásába ajánlják.¹⁾

A szép kilátások közt megindult választmány ohajtott eredmény nélkül térvén vissza: az 1681. s 1687. vallástörvények és pedig az 1691. magyarázat szerint alkalmaztattak. Ily körülmények közt méltán elcsüggedt egyházunk saját jövője felett; mert sákramentumok kivételével, hiveinek vallásos ügye, sőt lelkészei képességének megítélése is határozottan a clerus véleménye, aka-

¹⁾ A küldöttség számára kiállított megbízó levél egész terjedelmében így szól: Mi alább megírttak, az Helvetica Confession levő győri lakosok közönségesen, adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik: hogy mi mind magunk, s mind az egész község képében ezen Credentionalisunkkal authorizáljuk, s mindenképen plenipotentiázzuk mindazon érdemes jó urainkat, valakiknek mint árva ekklesiánk ügyében közülünk deputálendő követeinkek ezen Credentionalisunk kezekhez adattatik: hogy nevünkben felséges koronás királyné kegyelmes asszonyunkat, a maga sokszori kegyelmes consolatoria ígéreteire, cum demissa homagiali fiducia emlékeztetvén, tovább is azon alázatossággal instáljanak: hogy vagy itt a győri majorokban, vagy Szabadhegyen; vagy ha az, mindezen felyül megnevezett helyeken meg nem engedtetnék ő felségétől, tehát valaholott ő felsége kegyelmesen applacidálni méltóztatik, ottan alázatosan eltenni, s amplectálni kelletik, és az Oratoriumot, minden Accessoriumival együtt ad praecavendas Illustris Comitatus, et Dominorum Terrestrium divexationes, maga ő felsége királyi Comissarius által excindáltatni, s consolidáltatni kérjék, s implorálják. Melyről is adjuk ezen hivatalos írásunkat. Győrött die 10. Septembris 1753. Kenesey Péter mk. (p. h.) Csapó József mk. (p. h.) Szücs Pál mk. (p. h.) Stephanus Fördös de Aba mpr. (p. h.) Sigismundus Csejtei mpr. (p. h.) Samuel Sály mpr. (p. h.) Tésla Mihály mk. (p. h.) Nagy Ferenc mk. (p. h.) Mike Ketzi György mk. (p. h.) Boráros Ferenc mk. (p. h.) Patonay János kapitány mk. (p. h.) Patonay Sámuel Obristlieut. mpr. (p. h.) Horváth Kocsi Mihály mk. (p. h.) Rácz Gergely mk. (p. h.) Horváth Sámuel mk. (p. h.) Szücs Péter mk. (p. h.) Takács István mk. (p. h.) Patonay Zsigmond hadnagy mk. (p. h.) Karczag Ádám mk. (p. h.) Sárközy Imre mk. (p. h.) Nagy János mk. (p. h.) Nagy András mk. (p. h.) Vörös Péter mk. (p. h.) Vörös Mihály mk. (p. h.) Czompó István mk. (p. h.)

rata- s nyilatkozatától tétetett függővé.¹⁾ Zsibbasztólag hatott ez a kedélyekre, annyira, hogy többen a legvirágzóbb reformált családok közül városunkból kiköltözvén, nyom nélkül tűntek el, mint hajó a tenger hullámain. A hátramaradt rész pedig ősz pásztorával együtt, nehéz szivharc után, kibékülve a körülményekkel, por-szemeket kezdett gyűjtögetni reményvára fölépítéséhez. Évek jöttek s tűntek el, de a melegen táplált remény valósulni nem akart!

Pedig a tömeg erkölcsi s vallásos élete gondoskodást igényelt, azért az előjáróság, hivei lelki táplálékáról akkép gondoskodott, hogy a szomszéd szemerei reform. egyházban működött hivatalnokok díjazásához évenként jelentékeny összeggel járulván, azok szolgálatát vette igénybe.

Gymnasiuma könyvtárát ideiglenes használat, s kellő őrizet végett a nagykőrösi iskola igazgatóságának küldötte el, levelében világosan kijelentvén, hogy kedvezőbb napok beálltával azt ismét visszakövetelendi.²⁾

¹⁾ Hogy győri reformált egyházunk vallásügye sákramentomok kivételével a klerustól függött, a következő példák is igazolják:

Honestam virginem Elisabetham Szabó, Helveticae Confessionis Parochianam meam cum Nobili Domino Josepho Nagy Czeglédiensi Helveticae Confessionis Predicantio, ter in facie Ecclesiae promulgatam, nisi ex parte Sponsi quidpiam obstiterit, libere ubivis locorum copulandum dimitto. Jaurini 4. Mai 1753. Josephus Hermán Exterioris Civitatis Jaurinensis Parochus mpr. (p. h.)

Praesentem Copiam cum suo originali per omnia conformem esse testor. Joan. Suhajda I. T. Rae. Jud. Juratus Notarius mpr. (p. h.)

Dispensatorialis quoad Baptismum.

Si quidem Dominus Spectabilis ac Generosus Dominus Samuel Patonay Vicecollonellus stolam competentem deposuisset, ideo praesentibus prolem eiusdem ad Sacrum Fontem Baptismatis, eum in locum ubi vult, et Ministrum, a quo vult baptisandum dimitto. Datum Jaurini die 9. Augusti. Ao 1747. Michael Sebő de Szin. Liberae Reg. Civitatis Jaur. Parochus mpr. (p. h.)

²⁾ Losonczy István nagykőrösi tanár 1759-ben küldött levelében elismeri a küldemény valóságát, egyszersmind igéri, hogy ha valaha ezen árva egyháznak vidulása leend, repetentibus a könyveket resignálni fogják. 1805-ben a követelés Maár Péter lelkészünk által meg is történt, de azon évi ápril 18-kán érkezett válaszában Kovács József lelkész arról értesíti egyházunkat, hogy a könyvek nagy része elárvereztetvén, csak a pénzt fogja küldeni, s a még eladatlan könyveket. Azonban mind e mai napig sem pénz sem könyv nem érkezett, bizonyosan ez úgy a nem sürgetés miatt elaludt.

S hogy a megszakitott vallásgyakorlat mielőbbi élvezetéhez annál biztosb reménye lehessen, az egyházi tanács élére ifjabb Pázmándy József tekintélyes jogtudóst hívta meg, ki is az itteni evang. egyház felügyelőjével Kiss Jánossal szövetkezve, az annyi országos törvény- s békekötések által biztosított vallásgyakorlat visszaállításaért több ízben jobbágyi hódolattal borultak a trón elé, honnan azonban folyvást csak remény- s üres biztatással tértek meg az övéikhez.

Gyászos idők gyászos emlékei!

E néhány lapra jegyeztük fel egyházunk keletkezése, küzdelmei, fájdalma s elbukása történeti vázlatát lehetőleg hiven. És most ideiglenes sirja felett állva, kegyelettel emlékezünk meg azon jelesekről is, kik együtt sirtak bánatos, s együtt örültek örövendő hiveikkel, vigasztalva, oktatva s bátorítva azokat, valamint szinte azokról is, kik egész erővel oda munkáltak, hogy az ifju nemzedék az apák hitét s vallásos buzgalmát örökül nyerje, tudniillik a lelkészek és tanítókról. De be kell vallanunk, hogy vázlatunk hézagos leend, mintán az 1671. catastrophá alkalmával, majd a szerencsétlen lelkész száműzetésekor, az egyházi okirattár néhány darab kivételével elveszett, vagy idegen kezekre került, mint ezt őseink oly fájó szívvél panasztak.

Reformált egyházunk első lelkésze volt hát Komáromi Sülye István később gályarab, utóda Mocsai István, ki az 1682. szeptember 5 kén kezdvén meg az Anyakönyvek vezetését, a legelső esetet így vezette be: Szeptember 5. Török István, Klára. K azaz kereszt-szülői: Fördös Ágoston, s egynehány nemes asszonyok.

Helyébe lépett Tölhi István 1700 körül.

Szentgyörgyi Sámuel 1716.

Csúzi Cseh János 1723. augusztus 1-jén kezdte meg hivatalát, s elhalt Győrött 1732. ápril 28-kán. Buzgó lelkész, hatalmas egyházi szónok, s ügyes orvos volt. Vallásos használatra imakönyvet írt, melynek nyomtatása halálakor félbeszakadván, annak folytatását a hivek közkívánatára az egyházi előljárátság 1735. január 26-kán tartott ülésében ismét elhatározta. Orvosi foglalkozása miatt sok baja volt a clerus és városi hatósággal, de egy kezeink közt levő védiratában az ész és szív fegyvereivel erőiesen küzd, mutogatván elleneinek, hogy a megváltó kivétel nélkül követeli hiveitől a betegek ápolását s vigasztalását; s hivatkozván Lukács evangelistára, ki egy személyben orvos s igehirdető volt, bebizonyítani törekszik, hogy a lelkész s orvosi működés egymással

helyesen összeegyeznék, s állítja hogy e kedves foglalkozásait, az emberiség javára ezután is hiven folytatandja.¹⁾ Vele együtt működtek Szentgyörgyi Sámuel s Kasza Benedek.

Széles András feljegyzései a szathmári ref. egyházmegyé egyházközségei történetére vonatkozólag.

IV.

Nagy - Ar.

Nagy-Ar igen régi és nevezetes ekklézsia a szathmári egyházmegyében. Egy ón kannát 1645 vagy 41-ben Bihary Gáspár adott; egy keszkenőt 1648-ban Márjási Mária. 1801-ben volt benne a reformátusok részéről 370 lélek, ágyszám 79.

¹⁾ A jeles védirat ez: Quod me attinet Johannem Csuzi Medicinae Doctorem, alterum Praedicantium Ecclesiae Jaurinensis Helveticae Confessionis, Quandoquidem nunquam Praxim Medicam lucri causa exercuerim aut exerceam, neque ad quempiam nisi vocatus et rogatus accedam, salva uti quidem ego arbitror Conscientia aegros visito, et quantum in me est, succurrere iisdem adnitor, nec puto, integro tamen omnium dignitate et autoritate Excellentiorum iudicio, aegrorum opem meam expertorum et impense efflagitantium curam et visitationem seculare negotium esse, cum illud dulcissimus Salvator Dominus noster Jesus Christus Christianis omnibus praecipiat, aut cum functione Praedicantis e diametro pugnare et incompatible quidpiam esse, cum Sanctum Lucam Evangelistam Medicum simul fuisse ex sacris Bibliis notius sit, quam ut dici debeat: proinde nullius violentiae aut temeritatis reus sum arguendus, si utrique muneri, obligatione id exigente, pro tenuitate et simplicitate mea satis factum iri cupiam.

Sub umbra autem aut colore Doctoratus me Deo militare velle non accusat conscientia, cum ad hanc Spartam a Dominis Principalibus meis sub ista Conditione vocatum et assumptum me noverim, ut Animarum solatium et resipiscentiam quaerentium curam in me suscipiam, ea enim ab officio, Praedicantis disjungi neutiquam debet.

Érintett védiratot a következő sorok kíséretében küldötte a lelkész Gyöngyösi Mihály egyházi gondnokhoz, valószínűleg az illető hatóság előtt leendő bemutatás, s igazolás végett:

Bizodalmas jó Uram!

Az Apológiát ime beküldöm. Si quid non bene, aut convenienter sit scriptum, kegyelmetek pro lubitu mutalja és corrigálja. Az ur Isten ily Apológiákra való szorulástól oltalmazzon meg bennünket. Kegyelmednek köteles szolgája Csúzi János.

Papjai közül ezekre találtam:

1722-ben tavasszal jött ide Gacsályból Nábrádi György, a ki itt lakott négy esztendeig, akkor nem marasztatott Vid. Protoc. Solymosi. p. 72—154.

1726-ban tavasszal jött Pávai György Császlóból. Solymosi Causarum Prot. p. 41. 1727-re marasztassék; de nem maradt, nescitur quo spiritu ductus. Vid. Solymosi Visit. Pr. p. 222.

1727-ben tavasszal jött Nagyari Jakab nagyari születésű ember, ki ekkor traktualis assessor volt, és az 1728-ki visitációt ez vitte véghez. 1723-ban 20-ik áprilistól fogva mintegy esztendeig esperes is volt, de abból kitétetvén a papság által, azután csak assessornak maradt mind haláláig. Vid. Prot. Caus. p. 44. 51.

1731-ben die 8. január az visitáció Hagymási Pált mondja lenni nagyari papnak, hozzá tévén, hogy Nygyar azt meg nem marasztotta, hanem örökös papjának Nagyari Jakabot hívta meg, melybe a visitáció is megegyezett. Vid. Prot. Visit. Solymosi p. 256. Így hát Hagymási még ez idő előtt ide jött; de mikor? tudni nem lehet.

1731-ben tavasszal vissza jött tefát Nagyari Jakab, kiről a visitáción Oláh Mihály és Balogh András minden jót mondtak.

1732-ben ezt jegyzi meg a visitáció: sunt hic auditores pro ratione temporis Deum timentes, disciplinamque recte observantes. Vid. Solymosi Prot. Visit. p. 286. 1733 elein tartott visitáció így ír: D. Jacobus Nagyari Pastor ecclesiae Patriae (quod rarum est) charus, veteranus J. Christi miles. Dieséreték közt marasztatott az öreg még 1734-ben is, midőn a visitáció így ír: a nagyariak nagyon megjegyztették magokat előttünk egy olyan paraszti ész-től sült ujsággal, a milyennek ez ideig csak hire se hallatszott soha; ebben áll az, hogy a papot és rektort a Tur árkának és a cinterem kerítésének csinálására kényszeritik csak az ezen okon, hogy ezek pénzen holmi püsztát szereztek és birnak a faluban, mely miatt őket a szent visitáció erősen meg is feddette. Ibid. p. 327. Egyébiránt az isteni tiszteletben elég buzgók. 1735 ben is megdicsértetett ez a pap, midőn három szántóföld miatt a rektor és pap közt per volt. Ibid. p. 339. Ezen esztendő tavaszán ment Kis-Arba papnak innen.

1735. tavaszán jött Nagy-Arba Udvarhelyi György, legalább 1736 januáriusban lett visitáció ötet találja itt, midőn meghagyatott, hogy minden ember egész bért adjon. Negmaradt 1736-ra is. Vid. Protoc. Solymosi. Visit. p. 355.

1737-ben tavasszal jött Szathmári Pál, kinek clarissimus et doctissimus vir titulust ad a visitáció. Marasztatott 1740-ben is, de tekintetes pátronusával Rhédey Ferenc urral valami baja lévén, meg nem maradt. Vid. Prot. Visit. Jeremiae p. 47. Ment Nábrádra papnak. Ibid. p. 58.

1740-ben tavasszal Baróti Miklós el disocaltatott ide. Vid. Ibid. p. 58. A visitáció actája 1746-ban p. 235 azt mondja, hogy Sároi András már hatodik esztendőre lakik Nagy-Arban. És így Sároi András 1740-ben tavasszal a pestisnek ezen a részen való uralkodásakor jött Nagy-Arba papnak. 1744 elején midőn már traktusi assessor volt, panasz képen jelenti a visitáció előtt, hogy némely hallgatói gabonát adnak és nem tiszta buzát: meghatároztatott, hogy a ki tiszta buzát teljességgel nem adhat, adjon annyit érő gabonát. Ibid. p. 171. Megmaradt 1745-re is, de oly conditióval, ha a salariumot a Protocolatio szerint adják meg. Rendelődött ekkor egy szekér szénáért az akkori időjárásához képest három márfás. Ibid. p. 197. – 1746 januáriusi visitáción megkérdeztetvén a nagyariak: miért nem marasztják t. assessor Sároi Andrást? így feleltek: nincs panaszunk ellene, de érje meg vele, hogy most hatodik esztendőre lakik a nagyari parochiában. Ibid. p. 235.

1746-ban tavasszal jött Gyarmati István, traktuális assessor, ki 1747. is megmarasztatott. Ibid. p. 245.

1748-ban tavasszal jött Ujvárosi Sámuel, ab anno 1646. traktuális assessor, kiből nótárius és végre esperes is lett. Vid. Solymosi Causarum Prot. p. 118. item Jeremiae prot. Visit, p. 289. Az 1750 elein lett visitáció tractuális assessornak titulálja ezt a papot. Marasztatott ez erősen 1750-re is, de nem maradt meg. Ib. p. 302.

1750-ben jött Fülöpösről Muzsai István ib. p. 302. kit 1751-re is marasztottak; de mivel a matricularis fizetést megakarták a nagyariak változtatni: tehát felfüggesztette a maradását. Ibid. p. 327. 1752-ki visitáción ugyan ezt a papot marasztják a nagyariak. Ibid. p. 339. Marasztották egész 1764-ig; de már 1765-re nem akarták marasztani; de mivel semmi okát nem tudták adni, a visitáció a papot ott hagyta. Ibid. p. 460. Ott is maradt az, és 1766-ra magok önként megmarasztották a nagyariak p. 476. 1768-ban traktuális assessornak titulatik, (mert az lett 1764-ben) s marad p. 498. 1770-re nehezen marasztották meg, pedig semmi okot nem adtak ellene p. 514. és 1771-re csakugyan el is bocsátatott p. 533. Lakott Magyarban egy huzomban 21 esztendeig.

1771-ben tavasszal jött Garzó István Óváriból, a ki 1772-re is megmaradt, — p. 540 — de még ez esztendőben elment Matolcsra.

1776. januáriusban a visitációkor Ónodi József academicus pap lakott Nagyarban. Ez esztendő tavaszán a kalocsai suppletóriája tolta ki. Ment ez ekkor Zsarolyánba. Ibid. p. 553.

1776-ban tavasszal jött Ökörítőről Kalocsai Mihály, ki 1782-ben tavasszal visszament Ökörítóra. p. 669.

1782 tavaszán jött Váci György. (1763-ban tractusi assessor lett Vid. Solymosi Caus. Prot. p. 143). A kinek kedvéért a parochia ház 1782-ben megzsindelyeztetett; marasztatott 1783-ra is. Vid. Jeremiae Prot. p. 674. Nehezen vette rá magát a megmaradásra 1786-ban. p. 722. 1787-re pedig meg nem maradt, hanem ment Császlóba. p. 729.

1787-ben tavasszal jött Császlóból Balogh Pál. — Vid. Solymosi Caus. Prot. p. 172. Megmaradt 1788, 89-re és 1790-re is; de 1791-re nem marasztatott. p. 772.

1791-ben jött Kömlei János academicus pap. — Vid. Soly. Caus. Pr. p. 194. Ez itt csak esztendeig lakott, és ment a beregi tractusba, a hol regiment pappá lett. Nyomtatásban kijöttek két munkái, ugymint: „Hat heti poenitentialis könyörgések“ és „Szükségben segítő könyv.“ Az Jeremiás Protocullumában p. 780. mondatik, hogy 1790 elein az árviz miatt nem volt visitatio Nagyarban, de ott minden jól van. Pag. 788. az van, hogy a Kömlei János elmenésekor bizonyos buza fizetést a papéból elfogott a nagyari ecclesia.

1792-ben Dobrai József hozatott a bereghi tractusból. Vid. Jerem. Prot. p. 787. Marasztatott tiltul 1794-re is, de nem maradt. p. 798.

1794. tavasszal jött f.-gyarmati rectorstágból Etédi József. Vid. Solymosi Causarum Pr. p. 205—206. Itt lakott ez 12 esztendeig, s aztán ment Óváriba papnak, ott elnyomorodván 1810-ben F.-Gyarmatra kiszállott a maga házába.

1806. Óváriból jött Szabó Mihály, ki most — 1810-ben — ott lakik. Vid. Solymosi Caus. Prot. p. 307.

És így 1722—1810-ig 88 esztendőök alatt 20 papja volt Nagyarnak.

A nagy-ari rektorokról.

A mióta a tractus archivuma rá emlékezik, mindig volt rectora is Nagy-Arnak. A kikről emlékezik ezek:

1690. Gacsályi Márton nevű egy subskribál az Tarcalinum Vetus Prot-ban p. 305 mint nagyari rector. Ő utánna kik lettek, nincs honnan tudni.

1706. 25. martii, és így a kuruc világ közepén Nábrády Vig György nevű ugyanazon Prot. p. 89. úgy coramizál mint nagyari rector.

1724-ben Czeglédi János volt tavaszig. Vid. ibid. p. 307.

1725-ben jött Szigeti Ferenc tavasszal, a ki megmaradt 1726-ra is. Solymosi Causarum Pr. p. 44.

1727-ben jött Mándról Fányi János. Ibid. p. 44. Ez meddig lakott itt nem tudom. Az 1731 elein lett visitatio nem említi a rektor nevét, hanem csak azt jegyzi meg, hogy tanítását ugyan dicsérik, de nem marasztják; mert nem tud levelet írni és olvasni. Prot. visitationale Solymosi p. 250.

Ugy látszik, hogy 1732 tavaszán jött ide Gyarmati Miklós. Az 1733 elein lett visitatio úgy említi, mint nagyari rektort. Ibid. p. 301. Nem hozza elő nevét az 1734-ki, hanem csak azt jegyzi meg róla csudálkozva, hogy a rektort és papot árok ásni és cinterem kerítés építeni hajtották a nagyariak. Ib. p. 327. Megmaradt 1736-ra is. Ibid. p. 355.

1737 tavasszal jött Kisarból Fányi János, ki most már másodizben lakott itt, de mivel a papjával és hallgatóival civódott, azt nyerte vele, hogy a kisariak sem marasztották meg 1738-ra; a tractus is kicsapta 1738. 4. martii. Vide Solymosi. Causa. Pr. p. 85.

1738-ban jött Lepsényi Mihály, marasztották ezt, de vissza akart menni a collegiumba, hanem aztán csakugyan Kisarba ment rektornak. Pr. Jerem. p. 71.

1739-ben jött Miszti István, ki 1740-re is megmaradt. Ibid. p. 47.

1741 tavaszától 1742 tavaszáig két rectora volt Nagyarnak. Első volt Nagyari O. János. — Az O. talán Oláh nevet tesz, a milyen nevű familia volt akkor Nagy-arban. Ez dicsértetik ugyan, de miért, nem tudom, elment fél időben. Az ekleziiai esztendő kitöltötte Megyesi István, kit megmarasztottak ugyan, de ez vissza ment a szatmári gymnasiumba. Ibid. p. 72.

1742 jött ismét Nagyari O. János, kit részegsége miatt kicsepott a tractus 1744-ben. Solym. Caus. Pr. p. 103.

1744-ben tavasszal jött Jósa Imre. — Vid. Pr. Jeremiae p. 197. 1746-ra nem akarák marasztáni, mivel a gyereket dolgoztatta. Ibid. p. 235. — És 1747-re nem is marasztátott. Ibid. pag. 245.

1747-ben harmadszor jött vissza Fányi János, ki 1750-re nem marasztatott. Vid. Pr. Jeremiae p. 265 ad 280 + 289 + 302.

1750-ben jött a gulácsi rektor Maklári Sámuel, a ki marasztatott 1751 is. Vid. Pr. Jerem p. 302 + 326.

1752. tavasszal jött Nagy József, ki 1759-re elbocsáttatott. Solym. Caus. Pr. p. 123.

1759 tavaszán jött úgy látszik Nagy Ferenc, kinek neve ki nincs téve a Jeremiás Prot.-ban. Marasztatott 1760-ra is. p. 389. 1762 elein lett visitatio emliti meg Nagy Ferenc nevét, ki akkor is megmaradt, Ibid. p. 415. — és 1768-ra bocsáttatott el. p. 498. — Itt lakott 9 esztendeig.

1768. tavasszal jött Kis József, a ki 1779-ben bocsáttatván el, lakott itt 11 esztendeig. Vid. Jerem. Prot. p. 511 et 620.

1779-ben tavasszal jött Patai József, ki második esztendőre nem marasztatott. Ibid. p. 643.

1780. tavasszal jött Cégényből Váradi István, ki itt lakott 3 esztendeig, akkor is megmarasztották volna, de nem maradt, mert Porcsalmára hívták. Solymosi Caus. Pr. 159 és Jerem. Pr. p. 643 + 663 + 669 + 674.

1783. tavasszal jött Aszalai István, kit 1793-ra is marasztottak volna, de nem maradt. Solym. Caus. Pr. p. 165, item Jeremiae Pr. p. 688 etc. — 787.

1793. tavasszal jött Szilágyi András, ki itt lakott 4 esztendeig. Solym. Caus. Pr. p. 203. item Jerem. Pr. p. 798 – 827.

1797-ben jött Szabó József. Solym. Caus. Pr. p. 227. Pap lett ebből.

1800-ban jött Nagy Zsigmond. Ibid.

1803-ban Pataki Mihály. Ib. p. 282.

1804-ben jött talán Márk Ferenc, ki ez előtt gyarmati rektor volt. Ez már pap Darán.

1808-ban jött Hajdu Pál Kömöröből, ki most is ott van 1810-ben.

És így 25 rektora volt Nagy-Arnak a mai napig a tatárfutás tájától, azaz 1724-től fogva, 86 esztendők alatt.

V.

Kis-Ar.

A mi a nevét illeti ezen helységnek, az csak azt mutatja, hogy Nagy-Ar már akkor meglevén, mikor Kis-Ar fundáltatott, annálfogva relative neveztetett Kis-Arnak. Egyébiránt népes voltára nézve ez volna a nagyobbik Ar, mint Kis-Marja hogy nagyobb Nagy-Marjánál. Ez a szó hogy „Ar,“ csak paraszti régi pronuntiatioja annak a szónak hogy „ár,“ mely ma is árvizet teszen. Mert tudjuk, hogy sokan azon szókat, melyek a pallérozott beszédben accentussal mondatnak ki, accentus nélkül mondják, péld. batyám, baatyám = bátyám. Látni való, hogy a vizeknek itten mindig lenni szokott nagy árja miatt, mely az ugynevezett „gyűjtőn“ szinte az egész vármegyéből összegyűl, neveztetetett úgy ez a hely.

A mi a Kis-Ar régiségét illeti, jobban tudnék ahhoz szólani, ha a N.-Váradon talált azon írást láthatnám, a melybe vagynak a tűzesvas próbájára citált némelyek. Talán Szirmay ur a Szathmár-vármegye leírásában fog szólani róla.

Hogy a reformáció előtt már nemcsak helység volt Kis-Ar, hanem temploma is volt; az itten talált azon eszköz, melyben a szentelt viz tartatott, bizonyítja.

Azt mondja a traditio, hogy először csak halászok kunyhója volt, és azokból a kunyhókból lett idővel valami falu, mely apródonkint megszaporodott.

Annyit tudok, hogy ez van írva a historiában, hogy Szvendi Lázár és Balassa Menyhárt nevű ref. híres vitéz és nagy ur a Maximilián vezérei 1565-ben Kis-Arnál táboroztak. Budai Ezsa. Magyarok Hist. T. 2. p. 613.

Azt tartja a traditio, hogy Kis-Ar valaha Nagy-Arnak filiája volt. Meglehet; de hogy mikor volt, sem a tractus archivumból, sem másunnan nem tudtam kitanulni. Egy kannája 1675-ben adatott, egy pedig 1679-ben. Fel van jegyezve, hogy anno 1686. die 23. octobris (vid. vetus Tarcalinum Prot. p. 35), és anno 1693. die 25. febr. (ibid. p. 56), és anno 1704. die 9. apr. (ibid. p. 86) a régi időben papi gyűlések voltak Kis Arban, és többnyire assessor papok laktak benne. Volt rektora is eleitől fogva, és van ma is. 1807-ben volt benne lélek 517, ágyszám

142. Hogy a határa régen buza termő száraz föld volt, onnan lehet a többek közt kihozni, hogy a régi papbér, mely anno 1707-ben a kuruc világ idején purizáltatott Bélteki esperes idejében, azt mondja, hogy akkor mind a papnak, mind a rektornak kereszt buzával fizettek a kis-ariak, p. 47. Miből állott régen a kis-ari pap és rektor fizetése: meglehet látni a Bélteki 1707-ben irt papbéres protocollumában, és a Solymosi visitationale protocollumában pro anno 1725. p. 56. Ugy az ekklézsiának javait is Solymosinak közelebbi protocollumában p. 56. és p. 156. Az 1808. esztendei papbéres protocollumban is megvagyon mind a belső emberek fizetése, mind az ekklézsia javainak laistroma. Lehet még azon ekklézsiáról némely dolgokat ezen kívül is látni az ekklézsia matriculájában, melyeket én tettem jegyzésbe oda való pap koromban.

Kis-Arnak papjai, a kiket a tractus archivumában kitapogathattam, ezek:

1690. Dányádi György, a ki 1708-ban a tractus esperesévé lett. Vid. Vetus Prot. Tarcali. p. 253.

1697. Almási János. Ibid. p. 254. mint annak subscriptioja mutatja.

1720. kis-ari pap volt a tatárfutás után Kisari Gergely, kis-ari fi, a ki igazán Nagy Gergelynek hivatott, mint a traditio tartja. Ez 1726-ban tavasszal ment Kis-Arból Császlóba papnak, és még 1743-ban is életben volt mint rozsályi pap. Vid. Prot. Jerem. p. 125. Ez 1698-ban rektor volt Kis-Arban. Vid. Prot. Vetus Tarcali. p. 305. Ennek idejében 1725. 5. febr. akkori szokás szerint megjelentek a visitation és megeskettettek Szarka István, Tóth István, Nagy Mihály, Fodor Mihály, Tóth Pál, Séra András. Vid. Solymosi visitationale Prot. pag. 55. sequent. Az 1720. 8. febr. visitatio actáiba az ekk. javai bevannak jegyezve, a hol ez is van, hogy akkor se papot se mestert nem marasztottak a kisariak. Van ott ez is: „aediles salarium nec Pastori nec Rectori praestare solent etc. templum reaedificent.“ Jelen voltak a visitation: Törös János, Lengyel István, Kozma Mihály, Balla Ferenc, Péter Tamás, Tóth Pál, Szarka András, Séra András és az esküdt egyházfiak Tóth Gáspár és Balla Bálint. Vid. Ibid. p. 156. sequent.

1726. tavasszal jött Butsi István, ki már 1724-ben tract. assessor volt, a ki Gacsályba is mehetett volna, oda is ígérkezett, de aztán módja lévén a Kis-Arba való menetelre, oda menni inkább szeretett, s el is ment. Hívták volt ekkor a kis-ariak elébb Vásárhelyit a jáнки papot, de az el nem sült. Vid. Solymosi Visit. Prot.

p. 158+222. Megmaradt 1727-re is; és 1728 elein ez volt egyik visitator. Vid. Prot. Solym. Visit. p. 236. Megmaradt ez 1729-re is. Ibid. p. 237. *Malae uxoris.*

1730. tavasszal jött Matolcsi István, ki 1707-ben gyarmati rector volt, és 1727-ben assessor. Megmarasztatott ez 1731-re is. Ibid. p. 255. Így 1732-re is, mikor a visitation jelenvoltak: „Stephanus Szarka nobilis; Mihael Kozma judex primarius etc. ibid. p. 286. Az 1733 elein lett visitatio ezt írja: „Pastor hicce manere factus est. Quod Joannes Balla Socer Rectoris generum suum in parochia percussit, tamquam violator parochiae communi suffragio ad sedendum in cippo communi judici extradatus est.“ Ibid. p. 301. Megmaradt 1734-re is. Ibid. p. 328. 1735-ben dicsérték a visitation, de még se marasztották. Ibid. p. 338. Ment Mándra papnak. Igazi neve Őri István volt, hanem minthogy matolcsi fi volt, azért hivatta így magát. Vid. Prot. Jerem. p. 112. Meghalt 1742-ben.

1735-ben tavasszal jött Nagy-Arból Nagyari Jakab, egy emeritus senior, most pedig első assessor. Dicsértetett, hogy a templomban bibliát olvas, írást magyaráz, de vádoltatott, hogy egy embert a tractus hire nélkül excommunicalt. 1736-ra is megmarasztatott, — Ibid. p. 355. — valamint 1738-ra is. Vid. Prt. Jeremiae Visit. p. 12. Meghalt 1738-ban Kis-Arban, és az esztendő a rektora töltötte ki, Váradi János. Vid. Prot. Jerem. p. 28.

1739. tavasszal rendeltetett kis-ari papnak Szentimrei N. István a simai pap. Prot. Jer. p. 8. 1743-ban tractus notariussa lett Ekkor volt a pestis egy néhány esztendőök alatt ezen a környéken. Vid. Prot. Caus. Solymosi. p. 874. 1740-ben nem visitáltatott Kis-Ar, és így ott se rektorról, se papról szó sincs, így 1741-ben sem.

Anno 1742 így szól róla: „tamquam vir pius et doctus laudatur R. D. Szentimrei“ — megmarasztatott p. 71. Nincs szó Kis-Arról az 1743 esztendei visit. actáiban. Az 1744-ik esztendő elein lett visitatio actáiba ezek vannak a többek közt: „mandatum est ecclesiae, ut arboretum ecclesiae, quod pecuniis sacris emtum est in Osztoro (ma Uszturónak prononciálják) sibi non vendicent auditores, neque per vicinos minui patiantur; idem mandatum est de arboreto, quod est in Sarókert. Mandatum est item, quod arboretum quod testamentaria legatione a Valentino Fodor pie defuncto, conjugeque ejusdem, Ecclesiae depositum est, in Szájvető, (quod pessima fraude possidetur per Casparum Imre) Ecclesiae re-

stituant. Ligna pro futuro anno moderna hyeme administrent etc.“ Ibid. p. 171. Ekkor is megmarasztatott a pap, valamint 1745-re is, a mikor a visitatio ezt protocullalta: „arboretum Szájvető dictum restitutum est ecclesiae, in usum ministrorum, ut in visitatione anni praetiriti mandatum erat, et jam actu possidetur a ministro.“ Ibid. p. 197. Hét esztendeig papja volt ez Kis-Arnak; de nyolcadikra nem marasztatott meg, melyről így szól a visitatio: „Dicséri az ekklézsia, de mégis nagy háládatlansággal viseltete hozzá, meg nem tisztelvén ennyi ideig volt jó predikátorát a marasztással.“ Ibid. p. 236.

1746. tavasszal jött Szigeti János, akadémikus pap, a ki 1747-re is megmarasztatott p. 244. Nincs Kisarról szó 1748-ban. Nem marasztatott meg ez a pap 1749-re p. 291. Itt lakott hát ez három esztendeig.

1749. tavasszal jött Udvarhelyi György, tractusi assessor, megmarasztatott 1750-re is p. 326. 1752-ről nincs szó. 1753-ra semmi panaszt nem tudnak ellene feladni hallgatói, de még se marasztották meg, és Batzoni Sámuel t hívták meg papnak a senior consensusával, de Udvarhelyi György mind a maga képébe, mind úgy mint első assessor a tractus személyében ellene mondott annak a consensusnak és hívásnak, mint törvénytelennek, és protestálván a tractusra halasztotta a dolog eldöntését. Vid. Prot. Jerem. p. 339. Melynek a lett a sikere, hogy ott maradt még más esztendőre is; de akkor a kisariak újra meg nem marasztották, és különösen mocskolta egy Törös Mihály nevű a papot becstelenül, p. 353. a melyért meg is büntetődött.

1754. tavasszal jött Szikszay István, debreceni diákféle jó reménységű ifju, ki 1775-ben tractus assessorává, 1778-ban tractus nótáriusává lett, igen derék tudós ember volt mint nótáriáskori munkái mutatják. Ezt 1795-ben szokásbeli marasztással se tudta megtartani az ekkl. Lakott hát ez itt 5 esztendeig p. 385.

1759. tavasszal jött Etédi Márton, ki 1779-ben tractusi assessorrá lett. Megmaradt 1760-ra is p. 388.

1761. tavasszal jött Kovács István, kit mint különösen kedves papjokat a kisariak ma is emlegetnek. Idővel a beregi tractusba ment ez papnak. 1768-ig megmaradt, akkor elébb nem akarták marasztani, azután marasztották; de optima vocatioja akadván a szomszéd tractusban: oda ajánlotta magát. Ibid. p. 497. Lakott hát ez 7 esztendeig.

1768. tavasszal Tereh Szatmári Ferenc jött, a ki még

1756 óta tractusi assessor volt. Megmaradt 1769, 70, s 71-re is p. 533. 1772-re némelyek elakarták iktatni Kisarból, de a visitáció abban ellenállott. 1773, 74, 75-ik esztendei visitációnak actái elvesztek.

1773-ban jött Átányi János, kit 1776-ban úgy említ a januáriusi visitáció mint kisari papot. Megmaradt 1776-ra is p. 553 és tovább, 1780-ban a kisari ekkl. visitáltatás végett Gyarmatra citáltatván, nem jelent meg. Megmarasztatott 1781-re is p. 663 s az után is p. 669 + 674. 1784-ben el akart menni Sályiba, de azután arról letett, p. 668 + 723 + 729. Ugy tett le 1788-ban is a nábrádi obligatióról p. 744, hanem csakugyan elment Porcsalmára.

1788. tavasszal jött Keresztury György, a ki 1793-ban tractusi assessorrá lett. Megmaradt ez sok ideig. Vid. p. 750 — 812 + 827. Ez itt halt meg 9-ik esztendei papságában.

1797. tavasszal jött Árokháti István tractusi assessor Gacsályból. Ez itt lakván, 5 esztendeig ment Gyügyére.

1802. tavasszal jött Széles András, a ki születését vette Szatmár-vármegyében Matolcsón a nemes Széles familiából. Ott tanult a poésisig. Azután tanult Debrecenben, és nyolcadfél esztendő deák korában, midőn már juratus deák volt, kiment professornak 1798. esztendőben ősszel Szatmárra. Mely idő után hogy a németországi tapasztalásra költséget szerezhetne, egy esztendeig papi hivatalt viselt Sz.-Németiben. Onnan elmenvén a német földre, 1802. esztendőnek tavaszán lett kis-ari pappá, a hol az ekklézsia ennek kérésére és serkentésére építé az esmeretes parochiális szép kőházat. Itt lakott hat esztendeig, hetedikre is szívesen és sok ízben marasztatott; de árvíz nélkül való helyet ohajtván, a gacsályi ekklézsiába rendeltetett 1808-ban két esztendei lakásra. Ottan 1808-ban decemberben, és 1809-ben januáriusban visitatio alkalmazásával t. t. Kabay Ferenc esperes urral eljárván a szatmári tractusnak ekklézsiáit, felette terhes munkával összeírta a belső emberek fizetését, minden ekklézsiában utat mutatott az ekklézsia javainak összeírására, mely munka ha figyelemmel tartatik, kimondhatlan hasznót fog hajtani a maradéknak. Ugyan Gacsályban laktában regisztrálta a szatmári tractus archivumát, mely addig sose volt regisztrálva. Ugyanott a szatmári tractus espereseinek életét leírta; leírta historiáját a tractusnak, feljegyezte eleitől fogva volt főkurátorait, espereseit, notariusait és nevezetesebb fátumát a reformációtól fogva a más időkig. Ugy másrészt az ekklézsiák-

nak némely változásait, azoknak papjait, rectorait, a kiknek emlékezetét vagy az archivumban, vagy másutt találta. Gacsályból ment Egribe. a hova különös szíveséggel meg volt hiva. És noha alig lett vala pappá, mikor már assessornak candidáltatott, mely hivatalba csakhamar is belépe a tractusbeli papság voksnak többsége szerint; noha Egrit maga is szerette: mindazáltal, mivel házi környülállása a beregi tractusban való lakásra nógatták, hivatala esvén a beregi tractusba a csekei virágzó ekk-lézsiába ¹⁾, sajnálva is Egrit, ment Csekébe, és ott vitte tökéletes-ségre a fent említett munkát, úgy mint a szatmári tractus historiáját, valamint a más munkáját is: „A reformáta magyar ekk-lézsiák vallását és ekk-lézsiái igazgatását illető artikulusok, királyi parancsolatok, zsinatokon készült cónonok etc.“ Tagja volt három tractusnak, a szatmárimak, beregeinek és a szabolcsinak. A beregi tractusban is második esztendőben assessornak és notáriusnak tétetett. Csekéből 1811-ben ment Váriba papnak.

1808-ban tavasszal lett kis-ari pappá Kása József, ki oda Gacsályból ment. Most is ott lakik 1810-ben.

És így 16 papja volt Kis-Arnak a tatárfutástól fogva ez ideig 90 esztendő alatt.

A kis-ari rektorokról.

1683-ban kis-ari rektor volt Csengeri Mihály, kit a Tarcalinum Vetus Prot. p. 27. szerint parázna feleségétől Nagy György Annától a papi szék választott el.

1690-ben Gödöllei István, Ibid. p. 305. a ki 1727-ben gacsályi pap volt.

1698. Kisari Gergely, Ibid. p. 305. a ki 1720-ban pap is volt Kis-Arban.

1699. Mohácsi István. Ibid. p. 305.

1700. Lévai Balázs. Ibid. 305.

1704-ben a kurucvilág második esztendejében Komáromi János. Ibid. p. 306.

1712-ben a kurucvilág vége után Petróczi György, Ibid. p. 306.

¹⁾ Cseke a coordinatio óta a szatmári egyházmegyébe van kebelezve.

1722-ben csakhamar a tatárfutás után Angyalosi Miklós. Vid. *Fragmenta Visitationis*.

1723-ban Matolesi András. Vid. *Vet. Pr. Tarcali* p. 307.

1724. tavasszal más tavaszig Fányi János. Ment ez 1722-ben tavasszal Mándra rektornak. Vid. *Solymosi visitationale Prot.* p. 158 + 55.

1725. tavasszal jött Sz.-Ujlakról Beregszász György (ki egy helyt Istvánnak is iratik), ki 1727-re is megmarasztatik. *Solymosi Causarum Prot.* p. 42 + 27 + 47.

1728, 1729-ki *visitatio actái* nincsenek kezeimnél.

1730. Nines Kis-Ar a *visitatio actáiban*.

1731. A *visitatio* a rektor nevét nem teszi fel, hanem csak azt jegyzi meg, hogy elrontotta az iskolát. *Visit. Prot. Solymosi.* p. 256.

1732 elein lett *visitatio* azt jegyzi meg, hogy Sentei N. N. a kis-ari rektor elrontotta az iskolát, és hogy nem akarták megmarasztani. *Ibid.* p. 286.

A következő esztendőben azt jegyzik meg, hogy megjobbitotta magát, beletanult az éneklésbe. *Ibid.* p. 301. És megmarasztotta az ekklézsia 1733-ra is. *Ib.* p. 328.

1734. tavasszal jött vissza újra Fányi János, ki 1736-ra is megmaradt. *Ibid.* p. 339 + 355.

1737-ben jött tavasszal Váradi János, a ki dícsértetik, de 1739-re nem maradt meg. *Prot. Jeremiae* p. 28. Ekkor volt az utolsó pestis.

1740-ben jött Nagy-Arból Lepesényi Mihály. *Ibid.* p. 48 + 61 + 71. Ez haza ment, hiába marasztották.

1742 tavaszán kellett jőni Halmi Istvánnak; mert 1743-ban a *visitatio* nem említi ugyan Kis Art; de 1744 elein nyilván kiteszi, hogy ez volt itt a rektor. Cégénybe hivatott ez rektornak. *Ibid.* p. 93 + 171 + 197.

1745. tavasszal jött Gyarmati Miklós. Megmarasztatott 1747-reis. *Ibid.* p. 236 + 244. Az 1748-ik esztendő hallgat Kis-Arról p. 265. 1649-re az van jegyezve, hogy arra az esztendőre nem marasztatott meg a kis-ari rektor; de ki volt az, fel nem teszi p. 291. Ugy látszik, hogy ennek a Gyarmatinak kellett annak lenni.

1749-ben jött Diószegi Ferenc, a ki szerencsétlenül még karácsony előtt meghalt. *Ibid.* p. 301.

1750-ben jött tavasszal Tétsi János, *ibid.* p. 301. a kit a

citált Prot. Sámuelnek is hiv. pag. 326. Megjegyezvén, hogy ez 1751-re is megmaradt.

1752-ben jött Csekei János. Ez nem marasztatván, 1753-ra Cégénybe kötelezte magát. Ibid. p. 339. Solymosi Caus. Prot. p. 123.

1753-ban tavasszal jött Szűcs István Matolcsól, ki nyolc esztendeig lakott itt. Az iratik róla, hogy jó iskola volt alatta. Ibid. p. 353—388. Ment Nábrádra.

1761 tavaszán jött Kis József, kit a második esztendőre marasztottak, de nem maradt. Ibid. p. 411.

1762. tavasszal jött Tegze Pál, ki itt lakott két esztendeig. Ibid. p. 453.

1764. tavasszal jött Váradi Gergely. Itt lakott négy esztendeig, ötödikre elbocsáttatott. Ibid. p. 461—497.

1768-ban jött Pataki Mihály. Dicsértetik ez, és hogy ez legalább 5 egész esztendeig itt lakott, annyi ki jő a Jeremiás Protocullumából p. 511—539-ig. Hihető, hogy még azontul két esztendeig lakott itt, noha azt az említett Prot.-ból tudni nem lehet; mert abba nincsenek benne az 1773, 74, 75-beli visitationalis acták. p. 542.

1775-ben tavasszal jött Varga István, ki itt lakott 3 esztendeig, negyedikre nem marasztatott. Solymosi Causarum Prot. p. 141. és Jerem. Prot. p. 553—598-ig.

1778-ban tavasszal jött Burik Gábor, ki az előtt pataki deáksága után gyarmati praeceptor volt. Erről a Tractus Prot. mindenütt nagy dicsérettel emlékezik. Mely nagyon szerették a kis-ariak, elég jele az, hogy szinte példa nélkül való hosszu ideig 25 esztendeig sokat és szívesen marasztották a kis-ariak rectorjoknak. Hajlott idejében gazdának kiszállván, ugyan csak volt tanítványai közt lakik maga telekén.

1802. Mikola Ábrahám jött ugyan csak gyarmati praeceptor-ságból. Jó antecessora példáját követi; mert most 1810-ben már 9-ik esztendőre lakik Kis-Arban. Önként lemondván hivataláról.

1811-ben jött helyette Szaploneay.

És így a mult seculumban 22 rectora volt Kis-Arnak, legalább annyit lehet találni a tractus archivumában. A tractus archivuma mindenütt csendes voltáról dicséri ezen ekklézsiát.

Közli KISS KÁLMÁN.

Gróf Eszterházy Károly egri püspök körlevele 1790-ben.

Epistola pastoralis ad clerum dioecesis Agriensis. L. J. C.

Dilecte Fili!

Quamvis nihil magis haecenus aut optaverim, aut curaverim, quam, ut inter patriotas animorum unio conservetur, dissensionesque et collisiones omnes quantum fieri potest penitus evitentur: cum tamen intentionem hanc meam facto A catholicorum, Augustanae nempe et Helveticae Confessioni addictorum praeverti videam, utpote, qui ad particularia descendentes, causam suam hocce Regni comitiorum tempore, formatis ultra quam justum sit praetensionibus promovere, ac agere intendant, officii mei pastoralis et ipse admoneor, ut conatibus eorum modis quibus possum de tempore occurrere, eaque aggredi incipiam, quae iis antevertendis et destruendis opportuna videntur.

Hunc in finem Dominationi Vestrae per praesentes injungo, ut in districtu suo, quo ocyus congregationem indicat, convocatisque ad eam districtualibus parochis, parochiarumque administratoribus, et localibus capellanis, initisque mutuis consiliis injurias suas, quas non modo a tempore emanatae Christianae Tolerantiae, verum prioribus etiam annis, ab A catholicis ferre debuerunt connotet, easque ad instar gravaminum proponat, mihiq[ue] nomine totius districtus sine mora transponat. Haec tamen a Dominationibus vestris, sine strepitu et ita in silentio tractari volo, ne ad aliorum aures quoquomodo perveniat. Caeterum paternam et episcopalem meam benedictionem Dominationi Vestrae impertior et maneo.

Ejusdem

Pestini die 20. junii 1790.

verus Pater

Carolus Episcopus Agriensis Comes Eszterházy m. p.

Közli a szatmári ref. egyházmegye leveltárában levő nyomott eredetiből

KISS KÁLMÁN.

Közigazgatói jelentés a sárospataki ref. főiskola szel- lemi és anyagi állapotáról az 1867/8. iskolai évben.

Egy évre terjedő közigazgatói hivatalom utolsó s egyik legkedvesebb tisztét teljesitem, midőn számot adok a nagy közönségnek azokról, mik történtek a sárospataki ref. főiskolában az 1867/8. iskolai év lefolyása alatt.

Jól esik tudni, hogy a t. közönség ohajtja, sőt követeli, hogy ezekről időnként értesítve legyen; mert ez arról tanuskodik, hogy e főiskola sorsát szíven hordozza. Magasult lelkek sokat áldoztak a multban e főiskola javára: legyen örökre áldott az ő emlékeztők: de ez áldozatok mellett a protestáns közönség nemes érdekeltisége az örök és kiapadhatlan forrás, mely e főiskola életét s fennmaradását az idők végéig biztosítja.

Az 1848. vallástörvények reményt nyújtottak, hogy el fog jöni az idő, melyben a protestáns iskolák szükségait az állam fogja fedezni. Tudjuk, hogy a szövétnek, mely prot. tanintézeteink oltárán lobogott, a haza egét áldásban világította meg, s ugy látszik, megsokalta maga az állam, hogy ez intézetekért, melyek fejlődésének leghathatósabb tényezői voltak, mintegy negyedfélszáz éven át semmit sem tett. S talán egykor komolyan fog gondolkodni tanintézeteink sorsában saját sorsáról az állam; talán minden hatalmában álló eszközökkel gyámolítani fogja iskoláinkat. Meglehet, hogy el fog közelgetni az a boldog idő, de annyit tudunk, hogy még el nem érkezett, s ha azt akarjuk, hogy iskoláink fennálljanak, gondoskodnunk kell azokról, mint gondoskodtunk századokon át ez ideig.

A protestáns egyház fennmaradása iskoláinak fennállásához van kötve, s azok fenntartásának terhetől nem kíván menekülni oly drága áron, hogy ugyanakkor saját lételéről mondjon le. A lelkesedésre s nemes áldozatkészségre mindig szükség volt és mindig szükség lesz, s örülünk, hogy annak e korból is oly nagyszerű bizonyítékait mutathatjuk fel, melyek a protestáns egyház létrejöttének dicső korára emlékeztetnek.

Viszont az iskola, főleg egy felsőbb rendű magyar protestáns tanintézet pillanatra sem fog arról megfejtkezni, hogy csak a legnemesebb és legdrágább érdekeknek tehet szolgálatot: ezek a tudomány, az egyház és a haza érdekei. És azt dicsekvés nélkül, de örömmel mondjuk ki, hogy a sárospataki főiskola ezekre

nézve a leghivebben teljesítette nemes feladatát mindenkor: híven sáfárkodott a tudomány terjesztésében, s érzületben és gondolkodásban soha sem volt más, mint hazai és protestáns; ezért a közönség soha sem vonta meg tőle ápoló gondoskodását, sőt mindig kegyelettel őrködött ennek élete felett.

A mi ennek jelenlegi állását s legközelebbi multját illeti: a lefolyt iskolai évről nagy és korszakot alkotó eseményt nem jegyezhetünk fel a történelem számára. Erre a nagy közönség bizonyynyal nem is számított. Még csak kevéssel ez előtt értesült arról, hogy az akadémiai reform nagy elve kimondatott; ez előtt egy évvel vette a halhatatlan emlékü pálóci Horváth testvérek Simon és Mária végrendeletét, melyhez hasonlót kitudja, melyik század fog felmutatni! Ezek közelében ismét egy századokra vagy csak évtizedekre szóló eseményt is várni, egy neme volna a hálátlanságnak a gondviselés iránt, mely áldásait egy részben más korszak és más nemzedék boldogítására tartja fel.

Az anyagi és szellemi téren annyi történt kevés idő alatt, hogy a teendők rendszeres munkába vétele komoly megfontolást kíván, sa bölcs előjáróság nem szunnyad, az akadémiában működő tankörök a jövőre nagy fontosságú tervezet készítésével foglalkodnak: az akadémiai reform munkába vétetett; nagyobb mű, hogysen évek lefolyása előtt bevégeztessék.

A főiskola fennállásának és működésének egyes mozzanatait a következőkben soroljuk el.

a) Akadémia.

I. Tudományos ügy, tanárok s azok működése.

A sárospataki akadémia három tanszakra oszlik: ezek a hittani, jogi és bölcsészeti szakok.

A három szakban ez év folytán összesen 12 tanár működött, az első félévben 9, a másodikban 8 rendes és 4 magántanár.

Változások a tanári személyzetben.

A mult 1867. évben b. e. dr. Szeremlei Gábor hittanár elhunván, az ekkép üresedésbe jött dogmatica-theológiai tanszékre a fenálló gyakorlat szerint a gyülekezetek többsége által dr. Heiszler József akadémiai rendes tanár választatott el. A tiszáninnyi ref. egyházkerület ezen választás és megtisztelő bizalom által a tudományos érdem iránt tanusított méltányló elismerést.

A meglevő tanerő nem lévén elegendő az akadémiai tudományok előadására, a főtit. egyházkerület a hiányon magántanárok, docensek alkalmazása által kívánt segíteni. A kivitellel megbízott tanári testület a végrehajtásnál érezte e megbízás nehézségeit, melyeket tetemesen nevelt azon körülmény, hogy felette fontos tudományok előadása felől kellett intézkedni, ezek voltak többek közt a szentírásmagyarázat és a metaphysica.

A tanári testület, miután azon egyéneket, kiket magánuton megkeresett, s kikre egész nyugodtsággal bízhatta volna a nevezett tudományok előadását, docensekül meg nem nyerhette, a helyben levő erőket igyekezett megnyerni és csak örülni tudott az eredménynek, hogy e célra az akadémiából dr. Heiszler József és Erdélyi János, a gimnáziumból Kun Pál tanár urakat nyerte meg, elő fogván adni a kezdetét veendő iskolai év folytán dr. Heiszler József a szentírásmagyarázatot, Erdélyi János a metaphysicát, Kun Pál a héber nyelvet.

Erre következőleg a főtit. egyházkerület a szeptemberi közgyűlésen kimondotta, hogy egy részről a meglevő tanerő emelése végett, más részről pedig, hogy a tanárjelölteknek magok képzésére és kitüntetésére mielőbb alkalmat szolgáltatasson, docensi állomásokra nyilvános pályázat hirdettessék az iskolai év második felére. A közzétett felhívás következtében nyerte meg a főiskola Varga Lajos urat, ki mint magántanár az iskolai év második felében a metaphysicát adta elő.

Továbbá a főtit. szuperintendens ur közbejöttével Nagy Ignác és Kérészi Barna esküdt deákok magántanárokkul kineveztettek a hittani szakban.

Az ekkép megalakult személyzet a következő tanári munkát végezte.

Az első félévben előadta

a) A hittani szakban.

Dr. Heiszler József: az egyháztörténetből az o és középkort; a dogmaticából az anthropológiát és christológiát; az exegesisből Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első levelét.

Kolos Dániel: a homiletikát elméletileg és gyakorlatilag; az erkölcsstanból az önismeretről szóló részt; a katekhetikából az előadási módszerek tanát gyakorlatilag is; a canonjogot; a symbolicát; héber exegesis.

Nagy Ignác magántanár: a héber archäológiát; az új

testamentomi szent iratok történetét, és pedig a) az új testaméntomi szent iratok előállításának, b) az új testaméntomi szent iratok cónonának történetét.

Kérészi Barna magántanár: a theológiai encyclopaediából az általános részt, vagyis a theológia viszonyát más tudományokhoz s a theológiában feltűnő különböző tanirányokat; a héber nyelv elemeit az igékig.

b) A jogi szakban.

Emödi Dániel: a magyar polgári magánjog anyagi részét, kapcsolatban a telekkönyvismével; a magyar törvényhozás és jog történetét.

Antalfi János: a római magánjogot; a magyar váltó és kereskedelmi törvényeket.

Nemes Ferenc: a belügyi politikát; a magyar királyság és osztrák császárság statisztikáját; a jog- és államtudományok ismekerét.

c) A bölcsészeti szakban.

Bihari Imre: az új kori bölcsészet történetét folytatva, tekintettel az előzményekre.

Erdélyi János: a világirodalmat, mint magántanár a metaphysicát.

Orbán József: az egyetemes történelemből az ó kor történetét a görögökig; oklevéltant; a latin irodalomból Cicero De Oratore című szónoki művét.

Árvai József: az oktatástant.

Kun Pál magántanár: a török nyelvtant.

A második félévben:

a) A hittani szakban.

Dr. Heiszler József: az egyháztörténetből az új kort; dogmaticából folytatólag a krisztológiát; az exegesisből bevégezte Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első levelét.

Kolos Dániel: a liturgiát és papigondot; homileticai gyakorlatokat; az erkölestant folytatólag; a katekhetikát gyakorlatokkal; protestáns egyházjogot; symbolicát; héber exegesiset.

Nagy Ignác magántanár: a héber archäológiát folytatva; az új testaméntomi szent iratok történetét, és pedig a) az új testaméntom textusának, b) az új testaméntom fordításának, c) az új testaméntom exegesisének történetét.

Kérészi Barna magántanár: a theológiai encyclopaediából a különös részt vagyis a theológiai tanszakokat s azoknak kölcsönös viszonyát.

b) A jogi szakban.

Emődi Dániel 1) a magyar polgári magánjog alaki részét, ide értve a csődrendtartást is; 2) az ausztriai polgári törvénykönyv ismertetését. Előadta a magyar positiv jogrendszert, mivel voltak hallgatói között, kik azt nem ismerték; 3) az európai tevőleges nemzetközi jogot.

Antalfi János: a római törvénykezést; a bányajogot; a magyar és ausztriai büntető törvényeket; az 1843-ban készült magyar büntető törvénykönyvi javaslatot.

Nemes Ferenc: a nemzetgazdaságot; pénzügytant; az osztrák császárság és magyar királyság statisztikáját.

c) A bölcsészeti szakban.

Bihari Imre: a metaphysicát; az ujkori bölcsészet történelmét; észjogot, államjogot és nemzetközi jogot.

Orbán József: 1) az egyetemes történelemből az ó kort, a görögök és rómaiak történetét; 2) Magyarország történetét. 3) A latin irodalomból Cicero De Oratore című művét folytatva.

Árvai József: a nevelés és oktatástant.

Varga Lajos magántanár: 1) a logikát és metaphysikát; 2) a művészet és művelődés történetét.

Kun Pál magántanár: a török nyelvtant.

Ha végig tekintünk az utolsó fél év munkásainak sorozatán, látni fogjuk, hogy egy tisztos név hiányzik abból: b. e. Erdélyi János r. tanár és főkönyvtárnok, hites ügyvéd, a magyar tudományos akadémia rendes tagja a folyó 1868. év január 23-kán sírba szállt, bevégezte közhasznú földi munkásságát. A tudományért oly magasan lángoló szív életszervei meggyengültek; az erősnek mutatkozó testalkat idő előtt összeomlott; néhány percig tartó küzdelem kioltotta a becses életet. A gyászhiert osztatlan részvétellel fogadta a nagy közönség, és az időszakai sajtó. Patak egész közönsége, főleg az iskolai ifjúság, oly fényes jelét adta a tiszteletnek, midőn a tudós földi maradványait örök nyugalomra kísérte, a mely méltó volt a derék férfiú kitűnő érdemeihez. Ő a magyar tudományos irodalom kitűnő munkása, a sárospataki főiskola méltó dísekvése volt. Az igazgatóság eleve értesítette a nagy közönséget, hogy a tanári testület elhunyt jeles tagjának

tiszteletére folyó év július hó 12-én emlékünnepelet tart. Oda tartozik s ugyanazért nem céloim, hivatalos tisztem körén is kívül esik az elhunyt férfiú életrajzát adni; de vannak érdemei, melyeket a főiskola részéről elismerés nélkül hagyni nem lehet.

A tudomány az irodalomban él, az irodalom útján terjed és lehet egyetemesen üdvös és boldogító. Ha a pataki főiskola iránt a közönség kedvező véleménynyel van, azt egy részben az irodalmi munkásságnak lehet köszönni. Tekintsük meg a főiskolai nyomda berendezését: tekintsük meg annak mostani termékeit, és hasonlítsuk össze azokkal, melyeket 20 év előtt állított ki, s látni fogjuk a nagy különbséget a múlt és jelen között. Hogy a nyomda mintegy másfél évtized alatt szerencsésen átalakított, az sok részben az ő érdeme: neki izlése volt, s követelte, hogy a mit a nyomda kiállit, abban izlés legyen. És az eredmény az lett az előjáróság készséges hozzájárulásával, hogy nyomdánk sok tekintetben az első rendű ilynemű intézetekkel versenyez. Azonban a nyomdát feltartani, annyiival inkább azt virágzóvá tenni nem lehet jelentékeny irodalmi munkásság nélkül. Erdélyi János az irodalomnak élt, maga első rendű íróink egyike. Mint ifjú költeményeivel mulattatta a nemzetet; mint férfiú megirta a Hazai bölcsészeti jelenét, irt aeszthetikai és kritikai dolgozatokat, classicus felfogással s oly erőteljes nyelven, mint kivüle jelenleg talán senki sem. Sirja felett a „Világirodalom története“ áll, fájdalom! csonkán, bevégzetlenül. De nemcsak maga volt fáradhatatlan író; örült, ha munkásokat szerezhetett az irodalomnak, ha időnként felléptethetett egy egy kiváló tehetséget. A népiskola érdekében megalakult írói körnek tagja volt, munkásságát készséggel gyámolította, örült, ha annak jó tanácsosal szolgálhatott. Hogy a Sárospataki füzetek című protestáns tudományos folyóirat tizenkét évvel ez előtt létre jött, legnagyobb részben az ő érdeme. Ő maradandó emléket hagyott maga után. Békén nyugodjanak porai!

Letszám.

Az akadémiai ifjuság létszáma volt a lefolyt 186 $\frac{7}{8}$. iskolai év II. felében: 224.

	I. félév.	II. félév.
a hittani szakban	97	86
a jogi szakban	98	101
a bölcsészeti szakban	38	37

Ezek közül hallgatta

a) A hittani szakban.

	I. félév,	II. félév.
a dogmaticát	97	68
az egyháztörténetet	33	30
a görög exegezist	97	68
a homiletikát (elm. és gyakorl.)	35	36
az erkölce st nt	40	38
a katekhetikát	20	20
a kánonjogot	95	
a symbolikát	32	35
a héber exegezist	78	83
liturgikát és papi gondot		36
prot. egyházjogot		106
héber archäológiát	18	24
az új testamentomi szent iratok tört.	18	24
a theol. encyclopaediát	35	32
a héber nyelv elemeit	39	38

b) A jogi szakban.

a magyar polg. magánjogot	37	35
az ausztr. polg. törvényt		22
az európai tevőleges nemzetközi jogot		98
a római magánjogot	40	
a magyar váltó és keresk. törvényt	54	
a római törvénykezést		43
a bányajogot		51
a magyar és ausztr. büntető törvényt és az 1843. magy. bünt. tvk. javaslatot		48
jog és államtudom. encyclopaed.	50	
a nemzetgazdaságot		47
pénzügytant		40
az ausztr. császárság és a magyar királyság statisztikáját	97	97
a belügyi politikát	48	

c) A bölcsészeti szakban:

a metaphysikát		18
az újkori bölcsészettörténetét	40	38
észjogot, államjogot, nemzetközi jogot	47	48

	I. félév.	II. félév.
az egyetemes történelmet	38	32
Magyarország történetét		52
latin irodalmat	18	28
nevelés és oktatástant	49	42
logikát és metaphysikát (tudománytant)		14
a művészet és művelődés történetét		12
a török nyelvtant	5	17

Az összes létszám volt az akadémiában a múlt iskolai évben 198, a jelen iskolai évben 224.

Beiratott a múlt évben 63, ez évben 46.

Érdekelni fogja a t. közönséget annak kimutatása, mennyire ment a tanuló ifjak összes létszáma a sárospataki főiskolában a lefolyt iskolai évben. Ezért álljanak itt a következő adatok.

A gimnáziumban

Az I. osztályban 126; a II. osztályban 124; a III. osztályban 99; a IV. osztályban 118; az V. osztályban 84; a VI. osztályban 57; a VII. osztályban 51; a VIII. osztályban 43.

A nyolc osztályban volt összesen az iskolai év végén 702 növendék.

Az elemi osztályban 62.

A képezdében.

Az I. oszt. 19; a II. oszt. 11; a III. oszt. 7; összesen 37 tanuló ifju.

Az összes létszám a főiskolában 1025, a múlt évben 1077 volt.

A főiskolai könyvtár.

A főiskola legbecsesebb, legféltőbb kincsei közé tartozik a könyvtár, a melyben vannak letéve a kéziratok, érmek, arcképek és mellszobrok is.

A könyvtár berendezéséhez tartozik, hogy az egyes darabok szakok szerint beosztva és lajstromozva legyenek, s minden egyes darab a legnagyobb biztossággal feltalálható legyen. Könyvtárunkban még e részben sok tenni való van. Az időközben s oly véletlenül elhunyt Erdélyi János főkönyvtárnok e nagy munkát be nem végezhetette. Ez lesz legközelebb megválasztandó utódának első és legsürgetőbb teendője.

Továbbá a teljes berendezéshez megkivántatik, hogy a könyvtár mellett egy azzal közvetlen összeköttetésben levő olvasószoba álljon nyitva azok számára, kik a könyvtár használására fel vannak jogosítva. Ugy hiszszük, hogy ez üdvös terv, melylyel az előljáróság régóta foglalkodik, nem sokára megvalósul. A könyvtár biztossága és a tudomány érdekei követelik, hogy megvalósuljon.

Egyes jóltevők kegyelettel emlékeztek meg ez év folytán is a könyvtárról s becses adományokkal gazdagították. Neveiket hálával mutatjuk fel a t. közönségnek.

1. A bécsi egyetem 500-dos fennállásának emlékére kiadott s következő címmel ellátott könyvet: „Geschichte der Wiener Universität“ iskolánk részére megküldeni sziveskedett.

2. Sacher Smolinszki Gusztáv ajándéka: „Histoire du Calvinisme et celle du Papisme.“

3. A nagyméltóságu cultusminisztérium által főiskolánk részére ajándékoztatott a párizsi világiállítás katalógusa.

4. Liszkai József győri ref. lelkész a győri egyház monographiáját a főiskola könyvtára részére megküldötte.

5. Nagymélt. Székelyi Majláth György országbiró, a főrendi ház elnöke, a magyar országgyűlés főrendi ház nyomtatványainak eddig megjelent egy példányát, nev. a főrendi naplónak 1—39. izeig; a főrendi jegyzőkönyvnek 1—16 izeig; és a főrendi írományok 1—31. izeig a főiskolai könyvtár részére azon megjegyzéssel küldötte meg, hogy a szóban levő nyomtatványok folytatását, a mint azok a sajtó alól ki fognak kerülni, az igazgatóságnak meg fogja küldeni.

6. A vallás- és közoktatási minisztérium a trieszti kikötőben 1867-ik évben előfordult kereskedelmi mozgalmak iránt szerkesztett jelentés egy példányát főiskolánk részére megküldötte.

7. Imre Sándor „Protestáns főiskoláink és a tanszabadság“ című könyvét a főiskolai könyvtár részére megküldeni sziveskedett.

8. Az erdélyi muzeumegylet évkönyveinek IV. kötete, szerkesztője Brassai Sámuel ur által a főiskola könyvtárának megküldetett.

9. Mélt. ifju báró Vay Miklós ur a főiskolai könyvtárt gróf Széchenyi István mellszobrával kegyeskedett megajándékozni.

10. Tompa Mihály ur arcképét kegyeletes aláírással a főiskola részére megküldötte.

11. Dr. Szabó József ur a Hegyalja díszes térképét küldötte meg.

12. Sasku Károly ur 100 péld. Neveléstant, kiosztás végett.

13. Kun Pál tanár ur Pukolay Dániel kézirati naplóját az 183⁹/₄₀-ki országgyűlés üléseiről a főiskolai könyvtár részére ajándékozta.

14. A Reichsgesetzblatt folyó számai megküldettek.

Említést érdemelnek a könyvtárban levő becses műdarabok. A meglevőkhöz kevéssel ezelőtt tétettek be a pálóci Horváth Simon és Mária arcképeik.

Ott diszlenek a Lorántfi Zsuzsánna, Ámos Koméniusz János, Kazinczy Ferenc, Berzsenyi, Vörösmarti, gróf Széchenyi István mellszobraik életnagyságban, melyek az ifj. báró Vay Miklós ur művészetéről s a főiskola iránti kitűnő kegyeletéről fényesen tanuskodnak.

Legyen megújítva a hála és köszönet a lelkes adományozók iránt.

A tanári olvasó kör.

A pár évvel ezelőtt alakult tanári olvasó kör két olvasó szobával rendelkezik, melyek ez év folytán kellőleg felszereltettek, könyvtartó polcokkal, szekrényekkel s a szükséges butorizzattal elláttattak, választott elnöke volt Kérészi István gimnáziumi tanár.

Az olvasó kör tagjainak száma volt 32.

El volt látva az olvasó kör a következő hirlapokkal, közmíveltségi és tudományos folyóiratokkal.

1. Hon esti lappal. 2. Magyar ujság. 3. Hazánk. 4. Századunk. 5. Budapesti közlöny. 6. Pesti napló. 7. Fővárosi lapok. 8. Prot. egyh. s iskolai lap. 9. Hazánk és külföld. 10. Pester Lloyd. 11. Wiener medizinische Wochenschrift. 12. Üstökös. 13. Bolond Miska. 14. Ludas Matyi (a szerk. szivességéből). 15. Magyarország anyagi érdekei. 16. Gazdasági lapok. 17. Kertész gazda. 18. Jogtudományi közlöny. 19. Protestantische Kirchenzeitung für das ev. Deutschland. 20. Literarisches Centralblatt für Deutschland.

Folyóiratok következők:

1. Budapesti szemle. 2. Századok, a magyar történeti társulat közlönye. 3. Az országos középtanodai tanári egylet közlönye. 4. 1848, politikai szemle az állam és egyház köréből. 5. Sárospataki füzetek. 6. Missiói lapok. 7. Rheinisches Museum für Philologie. 8. Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht.

9. Theologische Studien und Kritiken. 10. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 11. Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. 12. Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 13. Annalen der Physik und Chemie. 14. Revue des deux mondes.

Ifjúsági olvasó egyesület.

Az iskola mindent nem adhat; elég, ha az ifjút oda képezi, hogy tudományos képzettségét önerejével; tovább vigye és bevégezze; hogy nemés célokat lásson maga előtt, s ismerje és meg tudja választani az eszközöket, melyek a célhoz vezetnek. Az iskola, főleg egy prot. tanintézet sajátlagos irányban halad; azon felül, a mit ez adhat, igen sokat kell elsajátítani egyetemes és társadalmi műveltség tekintetében. Ez a nemes célja az ifjúsági olvasó egyesületnek, melylyel méltán dicsekedhetik a főiskola, részint azért, mivel a külsőt véve tekintetbe, a főtiszt. superintendentia kegyességét s illetőleg a főiskolai gazdasági választmány gondoskodása folytán jelenleg már két igen csinosan felszerelt szobával rendelkezik; részint azért, mivel asztalain a megjelenő hazai lapokban minden szak s irány képviselve van, s így bátran versenyezhet bármely ifjúsági olvasó egyesülettel.

Hordat 16 lapot: ezek a Hon, Hazánk, Pesti Napló, Magyar Ujság, Fővárosi Lapok, Vasárnapi Ujság és Politikai Ujdonságok, Magyarország és a Nagy Világ, Hazánk s a Külföld, Egyházi s Iskolai Lap, Jogtudományi Közlöny, Nefelejts, Igazmondó, Üstökös, Bolond Miska, Ludas Matyi. Bevétele volt ez iskolai évben 413 frt. 50 kr., kiadása 275 frt. 49 kr. Jövő évi kiadások fedezése maradt tehát 138 frt. 1 kr.

Ifjúsági önképző társulat.

Az önképző társulatnak ez évben 60 tagja volt, kik szavalt, szavaltati tárgyak elemzése, szavalt helyett írt értekezések, kötött s kötetlen művek és azok bírálása által képezték magukat.

A társulat titkári hivatalába összesen 98 munka érkezett, részint értekezések, részint versek, beszédek, predikációk, színművek, fordítások latin, német, francia nyelven írott munkákból.

Pályakérdés kitűzetett 7. Nevezetesen:

a) A Profét 12 forintos díjra „Kossuth Lajos élete

és hatása a függetlenségi nyilatkozatig.“ Érkezett két pályamű, nyert az I. szám. Szerző Varga Sándor.

b) Az egyházi beszédekre kitűzött 12 frtos és 8 frtos díjra 8 pünkössti egyházi beszéd adatván be, első jutalmat a 3. sz. alatt Janka Sándor, másodikat a 2. szám alatt Székely Bertalan nyert.

c) A társulati 15 frtos beszéldíjra előbb három, majd ismét egy pályamű érkezett. A jutalomra méltónak ítélt munka szerzője Mihály Lajos.

d) A Katinszky 10 frtos díjra beadott 8 elégia közül a 3-ik számúval Pap Kálmán nyert jutalmat.

e) A 40 frtos díjra pályakérdésül a Magyarországon létező nemzetiségek története tüzetvén ki, egy pályamű érkezett. Jutalomra ítéltetvén, a jelíges levélkében Nagy József neve találtatott.

f) A szinmű díjra beadott két pályamű. Az 1. szám alatti vígjátékkal Pap Kálmán nyert 20 frtot, a 2. sz. alatti-val pedig Végh Endre nyert 12 frtot.

g) A Nemes Ferenc társulati főelnök által óda-fordításra kitűzött egy darab cs. kir. arany díjra érkezett 3 pályamű, melyek közül egy sem találtatván jutalomra méltónak, a díj bentmaradt.

Az ifjúsági önképző társulat tőkéje ez évben 554 frt. 89 kr-ra szaporodott; ez évi kiadása volt 100 frt. 54 kr., maradt tehát 454 frt. 35 kr. mint alaptőke. Ezenkívül vannak a társulatnak alapítványai is. Ilyen Profét János vizsnyói ref. lelkész urnak 200 frtnyi alapítványa, melyet a főiskolai pénztár kezel s hatos kamatja minden évben pályadíjakra fordítatik; ilyen továbbá Katinszky János beregszászi tanárnak 100 frtos alapítványa, melynek évi százaléka szintén pályadíjul tüzetik ki. A társulat ez év folytán 132 frtot és egy aranyat tüzetik ki pályadíjúl.

Ifjúsági könyvtár

Az ifjúsági könyvtár jelenlegi létszáma 1925 kötet, u. m. regényfélék 777 kötet, szinművek 69 kötet, költemények 169 kötet, utazások 57 kötet, jog és történelem 268 kötet, vegyes rovat 204 kötet, folyóiratok 180 kötet. A német irodalom 200 kötettel van képviselve.

Új könyv hozatott ez iskolai évben 148 kötet, még pedig: regényfélék 62 k., ezek közül 39 kötet az avultság miatt elada-

tott régiék helyett. Költeményekhez 6 kötet, utazásokhoz 2 kötet, jog és történelemhez 34 kötet, vegyes rovathoz 36 kötet, folyóiratokhoz 10 kötet. — Pénzerejét illetőleg: bevétel 260 frt. 30 kr., kiadás ugyanannyi.

Pályaművek.

Főiskolánkban az akadémiának öt rendbeli oly alapítványa van, melyek kamataiból azon ifjak díjaztatnak, kik a tanári kar által kitűzött tárgyakról legjelesebb dolgozatot irnak. Az iskolai év elején a következő pályakérdések voltak kitűzve.

1. A Péczeli díjra. Többször támasztatván kétség a legújabb magyar prózai írálynak eredetisége, tisztasága iránt, annyival inkább, mert a német idő alatt igen sokat kelle fordítani, másolni a hivatalos és napi közlönyökből: példák ből mutattassék meg, melyek lehetnek a kétségre okot adott hibák, s a nyelvnek anyagi vagy alaki, vagy talán mindkét oldalát illetik-e? Nevelni fogja a munka becsét, ha bármely idegen nyelv hatása prózai irányunkra vétetik vizsgálat alá. Jutalma 42 forint.

2. A Vay első díjra: Maga a Krisztus semmit sem foglalt írásba, az apostolok nem mindent, mi előnye van mindemellett a protestans íráselviségnek a római katholikus hagyományelviség felett? Jutalma 33 frt. 60 kr.

3. A Vay kettős jutalomra: Készíttessék egyházi beszéd a következő tárgyról: Jak. II. 17. A hit, ha cselekedetei nincsenek, meghalt ő magában. Jutalma az első helyen kitüntetendő pályaműnek 25 frt. 20 kr., a másodiknak 16 frt. 80 kr.

4. Okolicsányi jutalom a Kövy emlékére. A nemzetgazdaságtan fejlődése Magyarországon; ezzel kapcsolatban jellettessék ki azon álláspont, melyet Széchenyi István a nemzetgazdászok közt elfoglalt. Jutalma, mivel a mult évi díj 20 frt. pályamunka hiánya miatt bentmaradt, 40 frt.

Egy pályamű terjedelme sem tehet többet 4—5 ivnél.

A pályázat feltételei szerint a kitűzött időre idegen kézzel írva, befűzve, lapozva, a szerző nevét rejtő jelígezés levél kíséretében 8 pályamű adatott be.

1. A Péczeli díjra egy munka sem érkezett.

2. A Vay első díjra egy pályamű érkezett; jelígeje: Vizsgáljátok az írásokat.

3. A Vay kettős díjra 5 egyházi beszéd adatott be a következő jeligékkel ellátva :

I. A hit lángja életadó melegség.

II. Jak. II. 18. Mutasd meg a te hitedet a te cselekedeteidből sat.

III. Pét. I. 24. Minden test olyan, mint a fű.

IV. A hit szeretet által cselekszik.

V. A ki munkálkodik, annak a jutalom nem adatik ingyen, hanem adósságból.

4. A Kövy emlékére alapított Okolicsányi jutalomra két pályamunka érkezett a következő jeligék alatt:

1) Magyarország nem volt, hanem lesz.

2) Munka és civilizáció, hogy el ne heverjük az Isten napját, a nemzet életét.

Sajnálni lehet, hogy a Péczeli díjra egy pályamunka sem érkezett. A kitűzött pályakérdésben főcél volt, figyelmet ébreszteni az iránt, a mi a nyelv tisztaságával, classicitásával ellenkezik. S bizonyos, hogy a nyelv tisztasága igen megzavartatott, főleg azon időben, midőn a magyar törvényhozás nem állott egyébben, mint a német paragrafusok lefordításában. Azon fordítások nyomán a nyelv tekintetében visszás dolgok kezdenek divatba jöni. Sokan vannak, a kik nyugodtan használják az ily kifejezéseket: beállítani e helyett megszüntetni; elkötelezte magát e helyett lekötölte, s vannak ehez hasonló temérdek visszasságok. A tudomány feladata a nyelvet a maga elvitázhatatlan jogaiba visszahelyezni, szeplőtlen tisztaságát megőrizni.

A beadott pályaművekről a bírálatok következőleg szólnak.

A Vay első díjra beadott apologiai értekezés szerzője a mű kezdetén történeti alapokat keres, s tárgyát — az íráselviséget — történeti alapon igyekszik megoldani. E téren elég ügyesen halad s érveit jó renddel állítja össze. Ohajtandó, hogy a dogmai alapok kikeresésében s megfigyelésében hasonló erélyt fejtett volna ki szerző, mi által a cél, az íráselviség fölénye a tradícióelviség felett, még nagyobb szerenésével lett volna kimutatva. A mű, bár vetélytárs nélkül áll, jutalomra teljesen érdemes. Felbontatván a a névrejtő jeligés levél, kitűnt, hogy a nevezett pályamunka szerzője Janka Sándor pályavégzett hittanhallgató, esküdt deák.

3. A Vay kettős díjra beadott öt egyházi beszéd közül az I. szám alatti, melynek jeligéje: A hit lángja életadó melegség — eszmékben elég gazdag, irálya emelkedett, s első tekintetre a munka megnyerő, de lényeges hiányai vannak. Ilyenek már,

hogy a főtárgy nincs benne kellőleg kifejezve; továbbá, hogy a részek nem zárják ki egymást teljesen, ennél fogva az osztás logikailag hibás, mi még inkább kitűnik a tárgyalás folyamában, hol egyik résznek sincs biztos eszmeköre, s az egyiknek adatait bátran ki lehetne a másik rész adataival cserélni: legnagyobb hiánya, hogy nincs benne logikai következetesség és rend. A munka sok részben elismerést és dicséretet érdemel, de jutalomra méltónak nem ítéltetett.

A II. szám alatti munka jeligéje: Mutasd meg a te hitedet sat. Ennek irálya egyszerűbb, mint az I. szám alattié, de mindamellett megvan benne a kellő emelkedettség s vannak benne kitűnő helyek tartalom és rövidség tekintetében. A gondolatok menete ugyan természetes és helyes, de nagy hibát követ el a szerző abban, hogy analyticus okoskodásainak végeredményét, az okoskodásból levont következtetést, a főigazságot nem mondja ki, s ezért előadásának nincs éle, a didaktikai cél nagy hátrányára. A mit e tekintetben ad, oly későn adja, hogy a tárgyalás részletei akkorra feledésbe mennek. Ezen hiányok miatt e pályamű nem táltatott jutalomra méltónak.

A IV. szám alatti pályaműben, melynek jeligéje: A hit szeretet által cselekszik, szép igyekezet és törekvés mutatkozik; de e szép törekvést nem koszoruzza kívánt siker. Szerző okoskodása sok helyen nem állja ki a bírálatot, s különösen felette téved, a nem hitből, hanem a cselekedetekből való megigazulást tanítván. Ehez járul, hogy felosztása homályos, alig érthető. E pályamunka sem ítéltetett jutalomra méltónak.

A III. szám alatti munka, ily jeligével ellátva: Minden test olyan, mint a fű; a legtartalmasabb a beadott pályaművek közt. Szerző kitűnő érdeme a mélyre ható gondolkodás, következetes logika. De a mű feltűnő alaki hiánya, hogy inkább értekezés, mint egyházi beszéd, noha több helyen szónoklati emelkedettsége van.

Hiánya az is, hogy a részek a főtárggyal nincsenek szoros összefüggésben, az egyes tételekben pedig nincs meg mindenütt a kellő szabotosság. Ezen jelességei mellett e munka, mint a pályázat céljának nem mindenben megfelelő, másod rendű jutalomra méltónak ítéltetett. Felbontatván a névrejtő levél, kitűnt, hogy a szerző Dobai Lajos.

Az V. szám alatti munkában, melynek jeligéje: Annak, a ki munkálkodik sat. a nyelvezet, valamint az okoskodás

menete tiszta; az előadás népszerű és mégis szabatos, egyházas; az irány eléggé emelkedett, zamatos. A tárgy alapján helyesen van felfogva; a felosztás helyes.

A bevezetésben a hitetlenséget tárgyalja nyomatékosan, mint a főszme ellentétét; majd a hit lényegébe igyekszik mélyebben behatni, mit sikerrel tesz, midőn a meddő és termékeny vagy munkás hitet állítja ellentétesen szemközt a két részben, hogy egyiknek értékét a másik mellett annál inkább kitüntesse. Az egész egy sikerült egyházi beszéd, a részek végén azonban a buzdításból lehetett volna többet belé illeszteni. A III. szám alatti pályamunka mélyebb felfogásról tanuskodik, de ez egyéb jelességek mellett egyházasabb, s mint ilyen, első jutalomra méltónak ítéltetett. Szerzője Szabó József.

Az Okolicsányi díjra beadatott mindkét pályamunkának dicséretére válik az azokban észlelhető ügyes nyelvkezelés s azon tudományos komolyság, mely ilyenmű kérdések megfejtésénél elengedhetlen.

A mi már a pályamunkákat külön-külön illeti:

1. Az I. számú pályamunka ezen jeligével: „Magyarország nem volt, hanem lesz“ mondhatni aránytalanul van kidolgozva; a mennyiben a pályakérdés első részét, jelesen Magyarországon a nemzetgazdászati fejlődését felületesen tárgyalja. Még azon kevés író gondolkozásának feltüntetésére is igen kevés gond van abban fordítva, kik magyar nemzetgazdászokul felemlítettnek. A kérdés második része már több figyelemről tanuskodik; megvonja abban szerző Széchenyi István nemzetgazdászati elvkörét, de nem jelzi egész határozottsággal azon álláspontot, melyet ő a nemzetgazdászok között elfoglal.

Történelmi kutatásai helyesek. Nyelve szabatos. Az első számú pályamunkát a bíráló választmány megdicséri.

2-szor. A II. számú pályamunka, melynek jeligéje: „Munka és civilizáció, hogy el ne heverjük az Isten napját, a nemzet életét,“ sok tekintetben messze felette áll az I. számú pályamunkának. Ugyanis monghatni, minden jelesebb írónkat felemlíti, kik a nemzetgazdászati művelésében fáradoztak és fáradoznak, s műveik megnevezése után nézetök kivonatával rámutat mindenik álláspontjára. Rámutat továbbá Széchenyi István előhírnökeire, az uttörőkre. Elég bőven tárgyalja a magyar liberális, vagyis inkább ellenzéki párt két táborra különülését a nemzetgazdászati kérdések körül Széchenyi és Kossuth zászlója alatt. Megemlíti II. József

császár fiziokratisztikus törekvéseit s ezekkel kapcsolatban államháztartási elvkörét is. Kimondja határozottan és helyesen, de egyszerűsrimind igazolja is, hogy gróf Széchenyi István eclectico-oconomista volt.

Kutatásai igazak, hűk. Nyelve szabatos.

Mindezekért az Okolicsányi 40 frtos díj a II. számú pályamunka szerzőjének íteltetett. Felbontatván a jelígés levél, kitünt, hogy a szerző Pap Kálmán.

Ösztöndíjak.

Az évi jelentésekben folyvást megújuló kegyelettel emlékezünk meg ama lelkes jöltevőkről, kik a jó erkölcs és szorgalom emelésére s egyszerűsrimind azon nemes célból, hogy szegényebb sorsu ifjainknak segélyt nyujtsanak, s lehetővé tegyék reájuk nézve, hogy iskolai pályájokat megfuthassák, ösztöndíjakra tettek kegyes alapítványokat. Nemes lelkek! fogadjátok a jelen és a jövő kor háláját.

Az ösztöndíjak száma, mint a mult iskolai évben, jelenleg is 35-re megy. Családalapítványon volt legközelebb az akadémiából, gimnáziumból és képezdeből 35 ifjú, közalapítványon 60.

Főiskolai éneklőkar.

A sárospataki ifjusági énekkar a legujabb intézkedés szerint két részből áll, u. m. előkészítő és szereplő vagy 36 tagu karból. Ez utóbbi ismét elnökből, fő- és közénekesekből. A főénekesek felgimnáziumi énektanítói díja 30, az algimnáziumi énektanítók díja 20 frt. A kartagok összes száma 70.

Az énekkar anyagi állását illetőleg az 1867/8-ik iskolai évben az összes bevétel volt 76 frt. 64 kr., hozzászámítva a Ragályi alapítvány kamathátralékából évenként kiadatni szokott 12 frtot. Ez évi kiadás 36 frt. 18 kr. Zenedarabok szerzésére, zenészeti lapokra, kottáztatásra. Jelenleg az énekkarnak készpénze van 40 frt. 46 kr. Kötvényeken 110 frt. 87 kr

Anyagi ügyek.

A közigazgatói hivatal a folyó iskolai év szeptember 1-jén mentetett fel véglegesen az anyagiak kezelésének terhes gondjai alól. Akkor foglalták el hivatalaikat: mint a főiskola jogi és jó-

százigazgatója Kun Dániel, mint pénztárnok Katona Zsigmond, mint ellenőr Molnár István urak.

A szabályok nyomán megtartatván január havában a számadások, kitűnt, hogy a múlt 1867. évben összes bevétele volt a főiskolának 65586 frt. $34\frac{2}{10}$ kr., kiadása 64713 fr. $50\frac{5}{10}$ kr.; pénztári maradvány 872 fr. $83\frac{7}{10}$ kr.

A főiskola épületeinek fenntartására bejött az egyes egyházmegyékből 426 fr. $42\frac{1}{2}$ kr.; az aratási segélygyűjtésből 453 fr. 42 kr.; a szüreti segélygyűjtés útján 131 fr. 2 kr.; akadémiái és gimnáziumi tandíjból 6975 fr. 94 kr.

Meghozták áldozataikat a következő egyes jóltevők: nemesbikki lakos Nagy Sándor Bay Bertalan úr által 1000 frtot a közpénztárnak; néhai özvegy Majoros Andrásné hagyományából bejött 286 fr. 32 kr.; b. e. Patay József ur 1000 frt.

A tápintézetre: Apostol József úr 9 fr. 45 kr.; a szoboszlói ref. egyház 11 fr. 60 kr.; Miskolci József ur 2 fr.; nagymélt. gróf Andrassy Gyuláné 360 fr.; a pelsőci ref. egyház 2 fr.; Jóni Tivadar ur 100 fr.; ugyanő 5 fr.; Ferenci Lajos ur 5 frt.; az alsózempléni nagytiszt. egyházmegye 23 fr. 62 kr.; Felső Zemplén 4 fr. 73 kr.; Szabolcs 23 fr. 51 kr.; Ung 7 fr. 23 kr.; Alsó Borsod 51 fr. 39 kr.; Felső Borsod 22 fr. 46 kr.; Torna 16 fr. 20 kr.; Gömör 16 fr. 24 kr.; Abauj 58 fr. 38 kr. Fogadják mindanyian forró köszönetünket.

Ez évben már életbe lép néhai Gyulai Sámuel 1832-ben tett végrendelete, melyből a főiskolai pénztárba 7000—8000 frtnyi tőke fog befolyni; végre özvegy Szathmáriné született Mihalovics Karolina asszonyság a Bánátból 5000 frtot hagyományozott. Mily kevesen vannak közöttünk, a kik őt ismerték. Nemes lélek! annál mélyebb hálára vagyunk kötelezve emléked iránt.

A nyomda.

A házi kezelés nem lévén célszerű, a nyomda jól felszerelve, már régebben bérbe adatott. Jelenlegi bérlő Steinfeld Béla, ki nemcsak könyveket, hanem megyei és más hivatalos munkákat izléssel és a legnagyobb pontossággal kiállít.

Ez év folytán a következő iskolai és tudományos munkák adattak ki:

1. Gedicke, latin olvasó könyv	1060 példány.
2. Lélektan és logika Steiner Sámueltól	500 ”
3. Vallásos és erkölcsi olvasókönyv	5160 ”
4. Természetráaj népiskolák számára dr. Soltész J.	5160 ”
5. Német olvasókönyv szótárral dr. Soltész J.	1060 ”
6. Természettan Orbán Józseftől	5160 ”
7. Sárospataki füzetek	400 ”
8. Egyháztörténet	2100 ”
9. Új kor története	1060 ”
10. Földrajz Szivos Mihálytól	700 ”
11. Görög exegesis dr. Heiszler J. kiadták hallgatói	300 ”
12. Dogma dr. Heiszler J.-tól, kiadták hallgatói	100 ”
13. Magyarország története Orbán Józseftől	10250 ”
14. Törvényjavaslat a főtiszt. egyházkerületől	500 ”
15. Missiói lapok Czelder Mártontól	600 ”
16. Énekiskola Ivánka Sámueltól	2100 ”
17. Ásványtan dr. Soltész Jánostól	1060 ”
18. Vezérkönyv a számtanításban Árvai Józseftől	530 ”
19. Ó és új testamentomi szent történetek Árvai J.	10250 ”
<hr/>	
összesen	48,050 példány.

Tápitézet.

A főiskolai tápitézetben jelenleg van 142 ifjú. Ezek közül alapítványos 19, ingyenes 27, felszolgáló 25, $\frac{2}{3}$ díjas 45, $\frac{1}{3}$ díjas 26. E szerint tápitézetünkben a létszám fele, vagyis 71 ifju ingyen tápláltatik és szállásol; a többi nagyon csekély díjt fizet.

A lakásokra nézve ez évben azon változtatás történt, hogy az egy osztályban tanulók együvé, egy szobába szállásoltattak el. Tizennégy lakszoba van a főiskola épületében számukra kijelölve, ebben összesen 125-en laknak, a városon 17 ifjú szállásol.

Főiskolai kórház.

A lefolyt iskolai évben orvosi kezelés alatt volt az ifjuság köréből 409 különféle köreset, mégpedig az első félévben 212, a másodikban 197. Ezek közül a főiskolai kórházban ápoltatott 29, az első fél évben 18, a másodikban 11.

A főiskola orvosa dr. Raisz Gedeon ur jelentése szerint az általános egészségi állapot kedvezőnek volt mondható, súlyosabb kórosatok csak elvétve fordultak elő; járvány nem uralkodott.

Halálozás összesen 4 fordult elő.

Betegsegélyző egyesület.

186 ⁷ / ₈ . évi bevétel	513	frt	20	kr.
Gyógycélt kiadás	358	"	40	"
Pataki bankba tétetett	64	"	70	"
Igy a pénztár állása	90	frt.	10	kr.

Ezen kívül régebbi évekről Patakon a bankban van 158 frt. 6 kr.
 ujhelyi takarékpénztárban 195 " 62 "
 a tartaléktőke összege tehát 353 " 68 "
 s a pataki bankba ez évben tett 64 " 70 "
 összesen 418 frt. 36 kr.

E számadás azonban még nem bevégzett a folyó kiadások miatt.

Kölcsönpénztár.

Az ifjúsági kölcsönpénztárból minden akadémiai polgár kaphat kölcsönt jótállás mellett; a hitelezés egyik ünneptől a másikig tart; 10 frtnál többet senki sem vehet ki, bármennyi részvénye legyen is. E kölcsönpénztár 1852-ben keletkezett s a 10 kros részvényből mai nap már 468 frt. 38 kr-ra szaporodott. Jelenleg tehát a pénztári tőke 468 frt. 38 kr. A részvények száma 3941. Ez iskolai évben 68 részvényes tag kapott belőle kölcsönt.

Kezelője az ifjúság által választott ellenőr mellett mindig a főiskola széniora, a n. t. egyházkerületi küldöttség felügyelete alatt.

Tanítóképesítési vizsga.

A főtiszt. egyházkerület az iskolai törvényekben kimondotta, hogy népiskola-tanítószágra kimenni szándékozó akadémiai ifjak a nevezett hivatalra képesítő tudomány mind elméleti, mind gyakorlati részéből kötelesek vizsgát tenni egy bizottmány előtt,

melynek elnöke az akadémiai igazgató, tagjai pedig a képezdeitanárok és a főiskola papja, mint katekheta.

Az 1867. december és 1868. január havában tartott vizsgán a következő pályavégzett ifjak képesítették iskolatanítói hivatalra: Sőregi Márton, Bakos Pál, Nagyváthi Ferenc, Szilágyi Sándor, Kulcsár János, M. Tóth Károly, Klimon Pál, Lovas Sándor, Székely Bertalan, Domján János, Tariska Lajos, Hodi János, Fodor József, Szabó Károly, Lövei Pál. Összesen 15.

A tanítóképesítési vizsgát jövőre az aratási közvizsgák alkalmával a nagytiszt. egyházkerületi küldöttség előtt fogják az ifjak letenni.

Iskolatanítóságra kiment a főiskolából a lefolyt iskolai évben 21 ifjú; segédtanítóságra 4.

Uszoda.

Az uszoda felügyelője Szinyei Gerzson gimn. tanár.

Uszómester Proksch Szeverin, segéde a testgyakorlatoknál Pulvermacher Károly.

b) K é p e z d e.

Noha a képezde, szintén mint az akadémia és gimnázium is, elkülönített és önálló osztálya a főiskolának, az én kötelességem annak állásáról is értesíteni a t. közönséget, mivel folytonos vezetésével csekély személyemet bizta meg a főtiszt. egyházkerület.

A sárospataki képezde fennállása épen egy évtizedre terjed, mert noha 1857. november havában nyitattott meg, a rendes tanfolyam a következő 1858. évben kezdődött. Miképen jött létre, nagyon jól tudja a t. közönség, mely érette meghozta áldozatát; mi volt multja, nem szükség elsorolnunk, hanem annyit még sem lehet elhallgatnunk, hogy a zsenge intézet ellenséges elemekkel erős harcot vívott lételeért. A mivelt, hatalmas és hódító Poroszországnak 50 képezdéje volt, midőn mi a felett vitáztunk, legyen-e nekünk ez az egyetlenegy. És a midőn létre jött, bizony nem lehet mondani, hogy el volt kényeztetve. Talán ez szolgált javára: a gyermek, ha sanyaruságban nő fel, s idő előtt el nem hal, annál edzet-

tebb lesz. Hogy az intézet hitele az idővel folyvást nevededett, azt örömmel tapasztaltuk.

Volt-e szükség a képezdére, számadatok fogják megmutatni. Az ezt megelőző iskolai év elején 100 növendéke volt az intézetnek, végén 45; ez év elején 64, végén 37, a többi időközben kevés kivétellel mind iskolatanítónak lett, noha az intézettől nem volt ajánlva 10—12. A mily károsan hat e körülmény az ifjak kiképezésére, kik idő előtt kilépnek az intézetből, mielőtt kellőleg elkészülnének a tanítói hivatalhoz, oly elutasíthatatlan követelmény gyanánt tekinthető arra nézve, hogy legyenek intézetek, melyekben iskolatanítók képeztetnek.

És csak örülni lehet ama boldogító intézkedésnek, hogy képezdek alapításáról és fenntartásáról rövid időn az állam is gondoskodni fog. A népnevelést csak országos erővel lehet sikeresen munkába venni, a nemzet összes anyagi és erkölcsi erejével kell azt gyámolítani, hogy üdvös legyen a milliókra. S ha talán rövid időn megnyitvának is ama képezdek, a tiszáninnen i. ref. egyházkerület saját erejére hagyott közönsége némi önérettel mondhatja el, hogy e téren több mint tíz évvel megelőzte az államot.

Tanárok.

A képezdében négy rendes és egy segédtanár működött a lefolyt iskolai évben. Ez elegendő tanerő, mint annak minimuma, egy kevés módosítással a segéd tanári állomásra vonatkozólag.

Egy tanintézetet, s épen egy képezdét, állandó tanári személyzet nélkül fenntartani igen kétes kimenetelű feladat, s az intézet hitele, még azon esetben is, ha már meg volna alapítva, igen könnyen kockáztatva van az által, ha benne a segédtanárok évenként, s nem ritkán még gyakrabban is változnak. Nem szükség hosszasan fejtegetni, mennyire káros az ifjak tudományos előmenetelére, ha a segédtanár, midőn kezdene sikerrel működni, oda hagyja állását, s más kezdő foglalja el helyét, talán ismét csak addig, míg teendőivel némileg meg ismerkedett.

És ha ez káros más nemű tanintézetre, kétszeresen veszélyes a képezdére nézve, mely szakismeretet közöl, s melyben a tanár élő mintakép a növendékekre nézve. Hasztalan nyerne az intézet egyik oldalon emelkedést, ha a másikon alább kell szállania. E baj és fogyatkozás a képezde hitelét komolyan fenyegeti, s orvoslását a tanári testület a főtiszt. egyházkerületnek melegen ajánlotta.

Nem lehet tudni, mi sors vár a sárospataki képezdére, ha egykor az állami képezdek megnyitnának. De akármit legyen a dolog, elvitázhatatlan, hogy ez intézetet, mibelyt lehetséges, egészen el kell különíteni a főiskolától, különben nem fog teljesen felvirágozni.

Továbbá úgy a jó erkölcs szeplőtlen megőrzése, mint a tudományos kiképezés érdekében is szükséges, hogy a képezdei növendékek bent lakjanak az intézetben. Mily kimondhatatlan előny az, ha az ifjak folytonosan szem előtt vannak; ha a felügyelő tanár bármely pillanatban betekinthez a dolgozó szobákba, s az ifjura nézve lehetetlenné válik, nem teljesíteni a kötelességet! Ily rendszer és eljárás mellett adhattak a képezdek Szász- és Poroszországban oly bámulatos emelkedést a népnevelésnek. Ha így lesznek állami képezdeink is berendezve, azokkal mostani szerkezetökben intézeteink nehezen fogják a versenyt kiállani.

Tantárgyak.

Árvai József igazgató, előadta az ó és új szövetségi szent iratok magyarázatát; lélektant; gondolkodástant; oktatástant; szám- és mértant összesen 13 órán.

Ivánka Sámuel ének- és zenetanár, tanította a zsoltárzene-ismeretet; énektant; énekes könyvünk történetét; énekészeti tant; egyházi éneklésünk rendszeres felosztását, kiviteli módját; a temetési éneklés rendszerét; az énektanítás módszerét a népiskolában; általában a zsoltárok, előénekek és dicséretes dallamait; az összhangzatos éneklést; a hangköz- és hangnem tant, mind az új, mind az egyházi zenében.

Zongorán: gyakorlatokat; egyházi énekeket; összhangzattant Az orgona belső szerkezetének ismertetését, összesen 19 órán.

Kiss József tanár tanított magyar nyelvtant és irodalmat; ügyiratok fogalmazását; természetrajzt; természettant; földismét, összesen 27 órán.

Szűcs István a rajz és szépírást tanára 5 órán: az írástanítás módszerét, ütem és szépírást; rajzolást, mely a képezdében egy idő óta szünetelt, ez évben azonban ismét kötelezett tantárggyá lett.

H. Nagy Lajos segédtanár: vallástudományt, földrajzt, történelmet, összesen 17 órán.

Létszám.

Tíz évre terjedő fennállása óta a képezde a múlt év kezdetén volt legnépesebb; midőn 100 volt a növendékek összes száma.

Ez évben volt

	I. félév:	II. félév:
a IV. osztályban	9	
a III. „	10	7
a II. „	16	11
az I. „	29	19
összesen	64	37.

Néhány éven át február havában vette kezdetét a tanév a képezdében, a mely két évvel ez előtt szeptemberre tétetett át. Azon ifjak, kik februárban irattak be, ugyanakkor fogják bevégezni a három évre terjedő képezdei tanpályát; ilyen osztály csak egy van jelenleg.

A január hó végén tartott vizsgán tanító hivatalra képesített 5 pályavégzett ifjú; név szerint: Bene Lajos, Kerekgyártó Elek, Janthó Gyula, Nyitrai László, Menyhért István.

A jövő iskolai évben meg fog alakulni a képezdei olvasó kör s illetőleg önképző egyesület, pályadíjakkal, melyekre V á r a d i S z a b ó Lajos ur 1000 frt. alapítványt tett. Jelentékeny az összeg magában is, de nemes célja még jelentékenyebbé teszi.

Taneszközök.

A képezde a legszükségesebb taneszközökkel el van látva, de a természettan előadásában még a gimnázium taneszközeit használja sok részben. Vannak alkalmas tantermei s ez évben jó karban levő zongorákat nyert ifj. báró Vay Miklós ur becses közbenjárására.

Gyakorló iskola.

A képezde gyakorló iskolája, hol az ifjak a népiskolai tantárgyak előadásával, a fegyelmeléssel gyakorlatilag ismerkednek meg, két rendes tanító vezetése alatt áll. A leánynövendékeket vezeti Csécsi Pál, a finövendékeket Kapitány János. Volt az aratási nyilvános vizsga alkalmával 61 leány és 68 fiú-növendék az iskolában.

Á R V A I J Ó Z S E F,

ez évi közgazgató.

Előfizetési felhívás

A

„SÁROSPATAKI FÜZETEK“

XII. évfolyamának második felére.

Az ország megváltozott politikai életének napi érdekei anynyira lefoglalják a közfigyelmet, hogy a tudományos és egyházi irodalmi folyóiratok nem nagy pártolásnak örvendhetnek.

Felesleges bizonyítgatni azt, hogy a vallásos és tudományos közlönyök elhanyagolása egy oldalu életfejlésre mutat.

Vallásos és tudományos felvilágosodás az államok belső életereje, s ma inkább, mint valaha, miután a szurony fölé ma egy új világhatalom emelkedett, a közvélemény hatalma. E nagy hatalmat pedig csak a két említett tényezők vezethetik, s minden más külső akaratnak ellenáll.

A haza és az egynaz közérdeke az, hogy a tudomány és vallás közlönyei szóhoz jussanak s ápolassanak.

Korunkban, midőn mindenki szólni akar, e kettőnek kellene birni lehangosabb s legtiszteltebb szóval.

A Sárospataki Füzetek mindig tettek annyit, a mennyit a reájok nehezült körülmények között tehettek. Őszintén szolgáltak a vallás és tudomány érdekeinek, s minden időben, minden körülmények között szabad és hazafias szellemet vallottak, s már öt év óta a halál révébe jutott e folyóirat.

A tiszánineni h. h. egyházkerület mindenkor igyekezett magát azon nagylelkűsége által kitüntetni, hogy a vallás és tudomány a törvényes szabadság és haladás nagy érdekeit hő szízzel karolta fel, s e tudományos és egyházi irodalmi egyetlen közlönny is már öt éve súlyos áldozatokkal fedezi (évenként 300—400 frt. pótlással) azon remény fejében, hogy a hazai protestantismus elvégre belátván e közlöny közápolásának szükségességét, öt súlyos áldozatai alól felmenteni igyekezendik.

Azonban ezen kedves reményében mind e mai napig csalatkozván, a Füzetek ügyét feladni kényszerült, s az 1868. május 5—8 napjaiban Miskolcon tartott közgyűlése 57. határozatában a költségpótlást csak e folyó évre terjesztette ki.

Kötelességemmé vált a Sárospataki Füzetek ezen válságos helyzetét a hazai Protestantismussal tisztelettel tudatni, mert úgy tartom, hogy e folyóirat élete vagy halála a hazai Protestantismust nem csak tudományilag, hanem becsületileg is érdekli. E folyóiratnak lehetett nem születni, de meghalni soha égő vád nélkül arcainkon!

Csak 250 elő- vagy utófizető kell, s e folyóirat élhet tovább a maga erejéből. Csak 250 pártoló, 3 millió protestáns részéről! és több leend megmentve, mint pusztán e folyóirat élete. Meg leend mentve becsületünk.

Ha annyi sem találthatik, a Sárospataki Füzetek folyóirata el fog hallgatni. Becsülettel élt 12 évig. Korunkban folyóiratokra nézve ez nagy idő, s így meg is halhat becsülettel. De mi miként fogunk megállhatni sirja felett a világgal szemközt?

A Sárospataki Füzetek sirja is kiáltani fog, s azt fogja mondani az átmenőknek: „A mai Protestantismusnak nincs többé mondani valója a világnak, kimerítette magát. A szellem, mely halgat, vagy alszik, vagy meghalt.”

E kiáltást mi el nem nyomhatandjuk, nem nyomhatandja azt el egy világ összes hatalma sem. A sirok szava erősebb az élők szavainál!

A sirok évszázadokon keresztül beszélnek, lelkesítenek, vagy vádolnak. A sirokból istenítélet beszél az átmenőknek.

A két magyar haza protestánsai az evangelium és szellemi haladás szent zászlóival kezükben nem határozhatják el magokat soha oda, hogy utánok a sirok vádja kiáltson. Tegyük ezen ügyet jó akarattal egyházmegyei és egyházkerületi tanácskozás tárgyává, s a mit az egyes nem tehet meg, azt siessenek megtenni a testületek. Még van idő, még tehát nem késő.

Én Istenben és a jövőnek jóakarátában bizva, megindítom ezen alkalommal is féléves előfizetési felhívásomat, kijelentvén hogy a

„Sárospataki Füzetek” XII. folyama

ára hatvan íven tiz szállítmányban:

Egész évre postán	6	frt. — kr.
Félévre	3	” — ”
Háztól elvitetve egész évre	5	” — ”
” ” félévre	2	” 50 ”

T a r t a l o m:

	Lap.
A jogfilozofia álláspontja. Hegeltől.	251
Lykurg és Solon törvényszerzése. Fábián Mihály.	266
Mohamed. Nagy Józseftől	285
A szellem megerősítése sat. Dr. Soltész Jánostól.	303
Báró Sandau vagy a vegyes házasság. Közli Pazar J.	314
Tárca. Adatok a jezsuiták történelméhez. Dr. H. J.	376
— Könyvismertetés.	386
— A győri egyház multja és jelene.	392
— Széles András feljegyzései a szathmári ref. egyházmegye egyházközségei történetére vonatkozólag. Kiss Kálmán.	418
— Gróf Eszterházy Károly egri püspök körlevele 1790-ben.	432
— Közigazgatói jelentés a sárospataki főiskoláról.	433
— Előfizetési felhívás a Sárospataki Füzetekre	457

A

„SÁROSPATAKI FÜZETEK”

XII-dik FOLYAMA

ára, hatvan íven tíz szállítmányban:

Egész évre postán	6	frt.	—	kr.
Félévre	3	"	—	"
Háztól elvitetve egész évre	5	"	—	"
" " félévre	2	"	50	"

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

KIADJA

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET.

SZERKESZTI

Dr. HEISZLER JÓZSEF.

„A hol az Urnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság.”

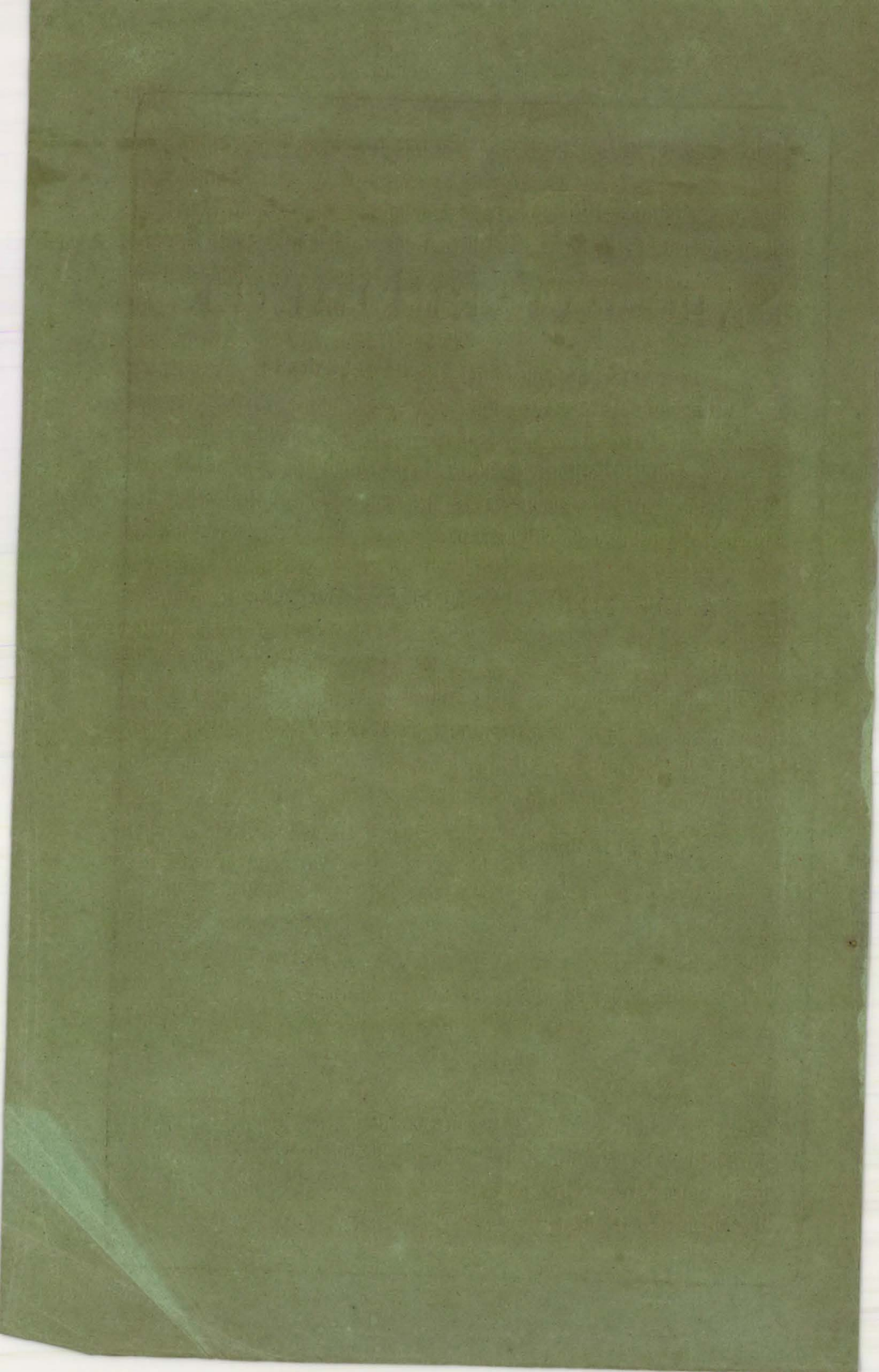
2. Kor. 3. 17.

XII. Évfolyam. VI.—VII. Szállítvány.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűivel.

1868.

A világegyetem mint észország.

(Természetbölcsezet).

1. Az ismerő tehetség lényegegysége az egész világegyetemben.

Ha ezen tárgyat közelebről vesszük bonckés alá, ki fog tűnni, miszerint az a természetrajz körébe esik. A természet nem áll csupán testből vagy anyagból, mert azt szellem hatja keresztül, mi az ő végtelen törvényszerűségéből kiviláglik. Testünk — mint tudjuk — a természetisme tárgya, már pedig testünkben léteznek az ismerő tehetség szervei. A természet buvárlása érzékszerveinkről már sok tudni valót hozott napfényre, s ezen uton mindig tovább halad, de itt még nem állapodik meg, hanem behatol az idegrendszer alkotásába és működéseibe, s feladatul tűzte az érzékszervek összefüggését a lélektehetségekkel kieszközölni. Feladatának megfejtésére ugyan eddigelé még keveset tett, melynek jelentősége vizsgálatunk folytán is érezhető leend, ha meggondoljuk, hogy az ismerő szervek hibája zavart idézhet elő az embernél a világ felfogásában s az isteni és emberi dolgok előállításában.

Midőn már a tudomány bebizonyítja, miszerint azon törvények, melyek földünket és ennek valóit kormányozzák, a többi világtestekre nézve is érvényesek, önként merül föl bennünk a kérdés az egész világegyetem lakóit illetőleg. Sok tudós ugyan gunynyal háritja el az ily kérdéseket magától, mert az azokra való felelet nem lehet matematikai bizonyosság. De ha meggondoljuk, hogy az első lépés minden tudományban bizonytalan, és hogy tökéletesebb ismeretre sohase jutnánk, ha annak csiráját megvetnők, bizonyára a tudományra nézve is hasznosnak tartandjuk, hogy erőnket abban gyakoroljuk, amennyiben vizsgálódásunk menetén ahoz ra-

gaszkodunk, mi meg van mutatva, s a kétest a bizonyostól elválasztjuk.

Az ismerő tehetség lényegegységéről állításomnak nem kell nagyobb terjedelmet adni, mint a mit a szó jelent, s egyszersmind az is szemügyre veendő, hogy a lényegegység a létalakok nagy sokszerűségét nem zárja ki. Csak az általunk lakott világtesten kell körültekinteni, hogy példáit lássuk a lényegegységnek a legnagyobb sokszerűségben. Mily különbözők az alakzatok, melyekben a légzés szervei (tüdők, légesők, kopoltyuk) a különböző állatosztályoknál előfordulnak. Mily egyenlőtlenségeket láthatni a mozgásszervek (karok, előlábak, szárnyak, parák) fejlődésénél! Nem csekélyebb a halléletművek hasonlatlansága, mely péld. az emlősök- és halaknál oly nagy, hogy csak dologértők fedezik föl abban a hasonló célt és alapegységet. Nem is kell mondani, hogy e tekintetben a különbség más világtesteken még sokkal nagyobb lehet, s hogy ott oly eszközei létezhetnek az ismerő tehetségnek, minőkről fogalmunk sincs.

A következőkben részletesen igyekszem bebizonyítani, hogy a természeti törvények az egész mindenségre nézve érvényesek. Ezen egyetemességet mindazon természetbuvárok föltették, kik vizsgálódásaikban a föld körén túl hatottak, és méltán, mert erre nézve elegendő bizonyítékot találtak fölfedezéseik összefüggésében és következményében. Nem ezek azok, kiket én meggyőzni igyekszem, hanem a tömeg, melynek ezen igazságról nincsen tiszta meggyőződése. Azt is belátom, hogy felállított nézetemet és a mi ahhoz tartozik, kevesebb szavakba is összefoglalhatám vala, hanem tanácsosabbnak tartottam tárgyamát bővebb fejtegetés után állítani szem elé.

Gondolatimat példákbán adandom elő, úgy választván azokat, hogy az általánosból a különöst könnyen le lehessen hozni. Vessük figyelmünket elsőben is a mozgástanra, és győződjünk meg, hogy annak főtörvényei olyneműek, mint azt a mi ismerőtehetségünk követeli, és amint azokat a természet önként követi. Mindnyájan tudjuk, hogy az egyenes vonal a legegyszerűbb; láthatni azt, ha a szel-

lemi cselekvésmódot vizsgáljuk, minélfogva vagy kívülöttünk, vagy a belső nézletben huzunk egyenes vonalat; mert azt mindig változatlan gondolattal viszzük végbe. A mennyiségtan ezt közelebből fejtegeti és bebizonyítja. Ha továbbá meggondoljuk, hogy az egyszerű rugerőnek egyszerű mozgást kell létre idézni, a mozgásnál első törvény lenne, hogy minden egyszerű rugerő egyenes vonalú mozgást hoz létre, és ime! a természet mindig ezen törvényt követte, már sokkal azelőtt, mint az ember azt belátta volna. Hogy az akaratlan tömeget mozgásba nem hozhatni, s hogy következőleg a mozgás sebesebb, vagy lassabb nem lehet, vagy irányát meg nem változtathatja, míg arra új erő nem hat, vagy más szókkal, hogy minden egyszerű mozgásnak egyforma sebességgel és változatlan irányban kell történni, hasonlólag oly világos észszükségesség, miszerint alig hihetni, hogy azt csak az utóbbi századokban látták be. Ezen törvényből következik továbbá, hogy minden állandóul ható erő minden pillanatban új és épen oly nagy mozgást eszközöl, mint az első pillanatban, hogy tehát a létre jött sebességnek egyenlőn kell növekedni, s a mozgás kezdetétől lefolyt időhöz aránylani. Ezen egyszerű igazságnak mennyiségtani megfontolása több törvény fölfedezésére vezetett, melyeket azelőtt a tapasztalatból ki nem okoskodhattak, de miután azokat fürkésztek, könnyen megtalálták.

Ezen igazság alkalmazásával jutottak annak belátásához is, hogy minden görbevonaltú mozgás összetett erőknek eredménye. Hogy mindazon hatások, melyek egy pontból indulnak ki, sikokon terjednek el, melyek a távolság négyzeteihez aránylanak, hogy következőleg az erőnek minden pontban megfordított arányban kell állni ezen négyzetekhez, igen egyszerű, de nagyon későn fölfedezett észtörvény.

Haszinte nem mutathatjuk is meg elegendőképen, hogy az általános vonzás észtörvény, annyit állithatunk, hogy az ész okoskodta azt ki a természeti eseményekből, s a távolság négyzeteinek megfordított arány szerinti hatástörvényénél fogva mondhatlan nagy alkalmazást nyert. Az itt érintett ismeretek gyakorlatbavétele által

a központi mozgás törvényei feltaláltattak, és azon központi mozgásoknál, hol az általános vonzás a testeket a központ felé hajtja, bebizonyult, miszerint a leírt pályák kúpmetszeteket ábrázolnak, és hogy a tapasztalatban fölfedezett ilyen pályaalak csupán egy erő által állhat elő, mely a mondott törvényt követte. Mindezen vizsgálatokból kiderül: hogy a világtestek mozgásai ugyanazon törvények szerint történnek, melyek szerint a hajított testek mozognak a földön.

Senki ne várja tőlem, hogy mindezekre bizonytságot hordjak fel. Ezen vállalat előadások hosszú sorát kívánná, s e helyen mégis fölösleges lenne; mert minden dologértő tudja, hogy az itt röviden érintett igazságokat gondolkodó fők csaknem háromszáz évig tartott erőködések után fedezték föl. Azt is fölteszem, miszerint mindenki tudja, hogy a tapasztalatilag élesített gondolkodás által feltalált ama törvények a világtestek minden mozgására alkalmazhatók.

Próbáljuk már ezt célunkra alkalmazni és megmutatni, hogy az ismerő tehetség alapegységét az egész világegyetemben elfogadhatni.

Hogy az általánosra való törekvésnél a nézlet tisztaságát el ne veszítsük, fordítsuk elsőben figyelmünket valamely idegen világtestre, s meg fogjuk látni, hogy az így nyert eredményeknek a szükséges közösséget megadhatjuk. Tegyük magunkat gondolatban át Jupiterre. Mi ott évszakok, napok és éjek váltakozását fogjuk megérni, mint a földön, csak hogy más időhosszakban. Ezen váltakozás ott, mint itt, a földnek tengelye és napköri forgásából származik, és ezen mozgások épen azon egyszerű törvények szerint jönnek létre, melyeket itt e földön fölfedeztünk és a világegyetemre alkalmaztunk. Hasonlót fogunk észlelni Jupiter holdain, melyek ugyanazon törvények szerint mozognak, mint a mienk, s mi mindezen dolgokat ott ugyanoly értelemmel fogjuk felfogni, mint a földön. Tegyük helyünkre más, tőlünk különböző lényt, mely csak annyira hasonlítson hozzánk, hogy a természetet öntudattal fogja fel, ezen más lény is ugyanazon természeti eseménye-

ket fogja ott tapasztalni. A nyert benyomások mások lehetnek ugyan, más alakot vehetnek föl, de hogy azoknak törvényszerűségét felfoghassa, ismerő tehetségének a természeti törvényekkel, következőleg a mienkkel is meg kell egyeznie. Ha pedig ezen tehetsége a természeti törvényekkel meg nem egyeznék, úgy tévedésekbe kel-lene esnie, oly gondolat, melyet első tekintetre el kell utasítanunk, míg azt alább teljesen megcáfolnók. Ha a dolgot meg akarnók fordítani és azon kételyt állítnók fel, hogy mi a dolgokat talán hely-telenül fogjuk fel, más planéták lakói pedig vagy helyesen, vagy hasonlólag helytelenül, csak hogy más módon, erre azt feleljük, hogy az éggépezetnek látnoki természete erős bizodalmat csepegtet be-lénk, midőn az a legkülönneműbb égi jeleneteknek bizonyos meg-jóslására tanít. A nap- és holdfogyatkozások s a helyzetek megjós-lásán kívül, melyeket adatott időkben a planéták elfoglalnak, csak azt akarom itt emlékezetbe hozni, hogy az 1781-ben Herschel Frigyes Vilmos által fölfedezett Uránusnak négyévi ész-lelése után kiszámították, hogy annak körforgására körülbelől 84 év kell, és hogy Gausz néhány napi észlelés után a Ceres pályáját pontosan meghatározta és jóslatai által annak fölfedezését eszközölte. Nem szabad itt egy újabb példát mellőznöm. Külön-böző csillagászok — köztük Bessel — az Uranus mozgásának tetszőleges rendetlenségeiből egy még föl nem fedezett planétának szükségességére következtettek. Leverrier aztán előre meg-mondta, hol kelljen azt keresni, s valóban Gall azon helyen meg is találta. Ezen planétának fölfedezése ismét egy újabb, habár az avatottra nézve fölösleges bizonyyságot szolgáltat a naprendszer felfogásáról. Minden dologértő tudja, hogy én itt néhány diadalát a csillagászatnak csak azért hoztam fel, hogy figyelmet ébreszszek. Pontos bejelentett és beteljesedett jóslatainak száma elláthatlan, melyeknek kétségtelen igazságokból kelle származni, és az ezekkel ellenkező nézet nem egyeznék meg a természeti eseményekkel, kö-vetkezőleg nem lenne igaz.

Írányozzuk csak gondolatunkat Jupiter lakóira, tapasztalni fogjuk, hogy ők a napnak, holdnak, csillagoknak pályáját, röviden

az egész világra menetét nem más, mint az általunk elismert törvények szerint számítják, következőleg nem érthetik meg oly módon, mely a mienkkel ellentétben áll. Ugyanazon természeti törvényeket, melyeket az ég észlelése által fölfedeztek, legközelebbi környezetekben, saját planétájokon is feltalálják. Jupiter holdainak valószínűsége és a természeti törvények szerint előre kiszámított összeegyező mozgásaiból matematikai bizonyossággal következik, hogy a nehézség törvényei valamint planétánkra, úgy Jupiterre is éppen úgy vonatkoznak; péld. ha planétánkon minden test egyenlő sebességgel esik alá légüres térben, Jupiteren is éppen úgy kell annak történni, csak hogy más sebességgel. Ugyanazon szükségességgel következik, hogy a hajító mozgás ott, mint itt, görbe vonalat ír le, éppen oly bizonyos az is, hogy a körmozgás törvényei itt is, ott is, ugyanazok. Nem bizonyíthatjuk ugyan be mindezen következtetéseket észlelt tények által, miként azt a világtestek mozgásainál tehetjük, de nincs is arra szükség, mivel azok a már biztosított igazságok elvitázhatlan következményei; de ezenkívül még a tapasztalat által nyújtott bizonyítékokra is utalhatunk. Mi tudjuk, hogy Jupiter alakja egyenesen azon törvények szerint van képezve, mint földünk. Tudjuk alakáról, hogy az a golyóidomot megközelíti, annyiban mindazáltal eltér attól, hogy az egyenlítő felé kissé megnyult. Tudjuk! továbbá, hogy ezen eltérés azáltal származik, miszerint a földnek minden része a planéta tengelykörüli forgásánál fogva oly körben mozog, hol a középfutó erő a tengelytől távolsághoz aránylik.

Túl lépnek a határt, ha itt mindazon vizsgálódást szóba hozzák, melyeknél fogva a föld alakja meghatározott. Elég nekünk annyi, hogy minden dologértő megegyezik az ide vágó számításokban, melyeket a tett mérések megerősítenek. Hasonló számításokat lehet a többi planétákra, névszerint Jupiterre is alkalmazni. Ennek sokkal nagyobb átmetszete és sebesebb tengelykörüli forgása van, s felületén a nehézség felülmúlja a mienket. Mindezek után kiszámítjuk Jupiter eltérését a golyóalaktól, és úgy találjuk, hogy az sokkal nagyobb, mint a földé; valóban olyan az, mint tengelyének

és egyenlítője átmérőjének csillagászati mérései bizonyítják. Földünk vizsgálásánál kitűnt, hogy tömörsége a központ felé nevekszik, s a számítások ismét bizonyítják, hogy Jupiternél is hasonlóképen van a dolog. Mindezekből láthatjuk, hogy a földön uralkodó természeti törvények mintegy szemeink előtt jutnak érvényre Jupiter felületén és tömegében.

Tehát miként a földgömbön, Jupiter-bolygón is épen úgy gyakorolhatják annak lakói ismerő tehetségüket legközelebbi környezetükben s az égboltozaton, anélkül, hogy ezen általános egyenlőség a részletes különbséget kizárná. Így péld. kiszámíthatjuk, hogy a nehézség Jupiter felületén harmadfélszerte nagyobb mint földünkön, hogy az esés sebessége ezen planéta különböző pontjain nagyobb egyenletlenségeket mutat mint nálunk, hogy ama világtestnek tömörsége sokkal csekélyebb mint földünké, mialatt ezen eltéréseket ugyanazon törvények idézik elő.

Hogy pedig Jupiter lakója a természetből eredő mindezen viszonyokat felfoghassa, szükségképen kell az ide vonatkozó törvényeket ismernie. Talán világosabb, élénkebb és terjedelmesebb vagy csekélyebb tudomása lehet azokról, de amennyiben ő azokat megismeri, ismerő tehetségének olyannak kell lenni, minő a mienk. Ő nála is egyenes vonalúnak kell lenni az egyszerű mozgásnak, s a görbevonalúnak egynél több erő által kell előidéztetni; rá nézve ugyanazon mennyiségtani rend fogja az egyenlőn növvő sebességet előállítani; rá nézve ugyanazon viszonynak kell létezni a görbe vonalon, péld. a körkörön, mely a planéta mozgásának alapalakja, a kanyarban (Parabel), melyet a nem függélyes vonalban hajított testek irnak le sat. Ezen viszonyok felfogásáról pedig tudjuk, hogy az észcselekvény, és hogy az a nézlettelii összeköttetésben alapot képez. Ha ezen felfogás más valóknál is megvan, ugy ezek is hasonlólag észcselekvényt követnek el, és minthogy ezek érzéki valók, cselekvényeiknek — mint nálunk — érzéki alappal kell birni. Későbbben elég példát fogunk találni, melyeknél fogva ezt világosabbá tehetjük.

Vizsgálatunkkal eddigelé a naprendszer határain belől állapodtunk meg, de pillanatunkat tovább is kell terjeszteni. Annyt már tudunk, hogy a mondott törvények a naprendszeren túl is kiterjednek, és hogy azoknak általános érvényessége mindinkább bebizonyul. Ha pedig az eszmélő lényeknek az egész világegyetemben ismerő tehetségek tárgyául hasonló természeti törvények adatvák, ezáltal föltételeztetik, hogy ezen tehetségnek, valója szerint, mindenütt ugyanannak kell lenni.

Válaszszunk más épen ily általános és világos példát: a fény hatásait és törvényeit. Természet és belátás itt is tökéletes egyetértésben vannak egymással, mert a tapasztalat által erősített gondolkozás majd előre mondja meg a várandó hatásokat, majd az előre nem látottat észismeretbe olvasztja fel. A látható hatásban ismét megtaláljuk az egyenes vonalat; a mit a tapasztalat tanít a világításról különböző távolságokban, az árnyék nagyságáról és alakairól, a tükrhatásokról, azt mind lehozhatni észtörvényekből. A fény megtöréséről, színekké oszlásáról, sarkulásáról, sugártorlódásról ¹⁾ sat. ugyanez áll, ha némi ki nem egyenlitett homályt elnézünk, de a mi nem akadályozza, hogy a törvények lényeges összefüggését be ne lássuk.

Könnyen meg lehet győződnünk, hogy a fény valamint a mozgás és vonzás törvényei az egész világegyetemre nézve érvényesek. A fény, mely a naptól, planétáktól és álló csillagoktól származik, hasonló természetű azzal, mely a földön jön létre; épen úgy megtöretik, visszavetetik, képekbe szedetik az a mi látcsöveinkben, tükrötávesöveinkben, mint a földi tárgyaktól jövő fény. Ezen számos tapasztalatban fekszik nagy része annak, mit itt meg kell mutatnom, és a mit mindenki be fog látni, ha különben látani műszereink elméletét ismeri. A fénynyel tett kísérletek ugyanazon eredményt szülik, s ugyanazon vegytani hatásmódját látjuk a

¹⁾ Sarkulás (Polarisation) alatt a felfogott fénysugárnak visszaverés általi fogyását és növekedését, sugártorlódás (Interferenz) alatt pedig egy vagy több fénysugár összehatásának eredményét értjük.

föld, valamint a nap és más égi testek fényének; mi ezekből a színeket ugyanazon törvények szerint fejtjük ki, s a hasonlatot, melyre láttani műszereink tanítottak, szembeötlőbb módon állítjuk elő. Mi egyformán sarkítjuk a fényt, legyen az földi vagy égi testektől származott. A csillagászatból még azon tényt veszszük át, mely az irányferdülés ¹⁾ által bizonyittatik be, miszerint a fény, mely a világegyetem bármelyik részéből jön, mindenütt egyenlő sebességű, és azt adjuk hozzá, hogy a fényhatások, melyeket a holdakkal ellátott planétákon észreveszünk (a holdaktól a főbolygóra vagy megfordítva vetett árnyak), épen úgy történnek, mint azoknak az ismeretes természeti törvények szerint kell történni.

Tehát a fény, valamint a mozgás tulajdonaiból is kitűnik, miszerint a világ végetlen kiterjedésében a szellem által igényelt törvények korlátozást nem szenvednek.

Jó alkalom mutatkozik itt néhány példát felhozni azon nagy különbségekből, melyek a lényegegység mellett helyt lelhetnek. Mi már itt a földön nagy különbségeket találunk az állati szemek szerkezetében; mily egészen más az az emlősnél, halnál és rovarnál! Mennyivel inkább különbözhetnek az érzékszervek más világtesteken a mieinktől! Ellenben alig hihető, hogy léteznék valamely ismerő tehetséggel ellátott lény, mely a fény által távol tárgyakról annyi mennyi tudomást nem nyerne.

A fény elméletéből megtanulhatjuk, hogy annak érzéke különböző behatások iránt fogékony, melyeket a rezgések okoznak az étherben. Igen határozott benyomásokat nyerünk az oly étherhullámok által, melyeknek szélessége egy vonalnak 300 és 175 milliónyi része közt van, és csak csekélyeket olyaktól, melyek azon kissé innen vagy túl esnek. A mi látérzékünkre nézve igen lassu, azaz, szélesebb hullámu rezgések a meleg érzését hozzák létre; a sebesebbek bizonyos vegytani hatások által jönnek tudomásunkra.

¹⁾ Irányferdülés (Aberration), a fénysugarak szétválása, midőn színes sugarakra oszlanak.

Lehetnek azonban oly fényszervek, melyek vagy csak a sebesebb, vagy csak a lassabb rezgéseket, vagy mindazokat, melyeket mi érzünk, sok másokkal együtt felfoghatják. Ez nemcsak gondolt lehetőség, hanem teljesen a dolog természetében fekszik, mert tudjuk, hogy az érzékre nem ható fénysugarok is megtöretnek és ugyanazon módon vettetnek vissza, mint azok, melyek szemeinkbe jönnek, és hogy következőleg azok is képeket idézhetnek elő. Azon fénysugarok, melyek vegytani hatás által tűnnek ki, mint tudjuk, a tárgyaknak igen szép képmásolatát adják.

Mint hogy a színek benyomásai nálunk az éther rezgéseinek különböző sebessége által jönnek létre, azért a színes világ más valóknál másként is fog megjelenni. De ezen különbség dacára is nevezetes hasonlat fog itt mutatkozni, mivel a rezgések egyenetlen sebességei épen oly egyenetlen benyomásokat fognak okozni az érzék belső tökélyéhez képest. Sőt azon eset is gondolható, miszerint valamely fényérzék csak egyetlen rezgési sebesség iránt bír nyilvános érzéssel. A színek észrevevésének tehetsége ellenben más teremtményeknél nagyobb terjedelmű lehet mint nálunk. A mi érzékeink által észrevehető színek közt a veres nemzésére leglassabb, a violaszín előállítására legsebesebb éther-rezgések kívántatnak, de ezek az előbbieknél kétszeres sebességét még nem éri el. A színrezgések legszélsőbb viszonyai tehát 1 és 2 közt léteznek. Mi a színekre nézve épen azon esetben vagyunk, mint azon ember volna a hangokat illetőleg, kinek hangérzéke csak egyetlen nyolcadfoki hangra terjedne. Azon teremtmény, kinek épen annyi nyolcadfoki fényérzéke volna, mint a mennyi nyolcadfoki hangérzékekkel mi birunk, számtalan ismeretekre és érzésekre lenne képes, melyeket nekünk nélkülöznünk kell.

A fény iránti különböző és egyenetlen erejű fogékonyságnak is nagy különbségeket kell létre hozni. Fordítsuk gondolatunkat ismét Jupiterre. Ezen világtesten minden négyszöghüvelyk 25-szörte nyer kevesebb fényt mint a mienken, s ezenkívül még a tárgyak megvilágítását a homályos gőzkör is korlátozhatja. Ahonnan igen valószínű, hogy Jupiter lakójának finomabb fényérzése

van az őt környező tárgyak felfogásához, mint nekünk a mienkhez; de ezen magasb fogékonyság az ég nézésére is átvitetik. Ha tehát az ő gözköre nem sokkal csekélyebb átlátszósága mint a mienk, a csillagos ég nekie sokkal fénylőbbnek és gazdagabbnak fog mutatkozni, s annak észlelése által ő többet tanuland és könnyebben jutand a világegyetem terjedelmes ismeretére. Tekéje kétszerte vagy még sebesebb forgásának következménye, hogy az ég látszólagos forgásának benyomását aránylagos sebességgel fogadja, sőt általában azt is sejthetni, miszerint a nap és éj gyors váltakozásának a munkásság és nyugalom megfelelő fölcserélésével, s ennek ismét a benyomások gyorsabb és élénkebb fölvételével és sebesebb enyészésével kell összekötve lenni. Ide járul még, hogy Jupiter lakója, tekéje pályájának nagy átvágása miatt sokkal többet láthat a világalkotmányból, és sokkal könnyebben tehet méréseket, melyek az állócsillagok távolságának meghatározásához szükségesek.

Magától értetik, hogy itt csak lehetséges s bizonyos föltételek alatt szükséges vagy valószínű viszonyokat adtunk elő, és valóban még más föltételek is helyt lelhetnek, péld. a részeknek nagyobb vagy csekélyebb tökélye, melyek a mi idegrendszerünknek felelnek meg. Célunk itt csak az volt, hogy megmutassuk, miszerint a legsokszerűbb föltételek megállhatnak a világegység mellett.

A hang felfogását illetőleg igen rövidre szoritkozom. Elegendő tömötséggel ellátott testekben a rezgések, ha bizonyos sebességgel birnak, meghatják a halléletművet, tudva van mindazáltal, hogy azon rezgések különösen alkalmasok a legsokszerűbb és határozottabb hangérzések felköltésére, melyek légnemű testekben szülemленek. Rezgések már más világtestekben is keletkezhetnek, hanem a lakók szervezésétől függ, hogy minő rezgési sebességek adhatnak ott határozott s a körzet megismerésére vezető érzéseket.

Eddigélé csak példákat hoztunk fel, melyek a szó legtágabb értelmében erő műveinek mondathatnak. Most tehát a vegytaniakra térünk, melyeknek megjelelését ismét szélesebb értelemben kell venni. Most ezt fogjuk megkísérteni. Be kell vallani,

hogy a természettörvények épen oly észtörvények, mint az erőművek, ámbár ezt nem lehet oly tökéletesen keresztülvinni ezekenél, mint amott. A 16-ik századbeli ismeretek a melegről, villanyosságról, delejességről, sőt még az anyagok összekötése és szétválasztásáról is csak csekélyek voltak, többnyire csak tapasztalatból vett töredékek, melyekből aztán néhol a buvár természet-törvényi egyesüléseket olvashata ki; de az ezek közti észösszefüggés azon mérvben lőn nyilvánosabb, a mint a mi természeti ismeretünk nevedekett.

Minő törvényszerű szabályozást találtak lassanként, még pedig mindig nagyobb terjedelemben a meleg hatásai közt, s a hő-sugárzás nem engedelmeskedik-e azon észtörvényeknek, melyeket a fényre nézve fölfedeztünk? Villanyosságróli ismereteink a 17-ik században, sőt még a 18-iknak kezdetén is lassu előhaladást tanusítottak, de a mióta Franklin Bénéjámín annak alaptörvényét feltalálta, hogy t. i. a két villanyos erő mint ellentéti nagyság tekintendő, egyik fölfedezés a másikat éri. Az ész már most egy tisztán belátott igazságból másokat hozhata le és azokat a természetben ismét megtalálhatá. A Voltaoszlop fölfedezése bizonyos tekintetben a Franklin-féle elméletnek volt következménye és ezen oszlopnak mily sok hatását fedezte föl későbbben a tapasztalat által vezetett gondolkozás. Alig tanította a tapasztalat, hogy a Voltaoszlop a vizet szétbontja, egymást érték a villanyos-vegytani hatások legszebb fölfedezései éveken keresztül és még most is folytattatnak. A delejes fölfedezések hasonlóképp haladtak előre a 17. és 18. században s későbbben a villanydelejeség fölfedezéséhez csatlakoztak. Mindenki tudja, hogy a gondolkozó természetvizsgálat ezen fölfedezést már rég óhajtott, s a mint az valósággá lőn, tartalomdusabb volt, mint sem azt a korábbi idők igényelheték. A körforgás új törvénye újabb következtetésekre vezetett, melyeket a tapasztalat igazolt.

Az említett századokban hasonlólag a vegytan is gondolkozva és kísérelve haladt elő. Eleinte ugyan a feltalált természeti törvényeket némely tévedések beleplezték, a mi különben a tovább

fejlett körülmények közt sem fog kikerültethetni, mindazáltal a fölfedezett törvények ezen homályból mindinkább kibontakoztak és az ő szükségességekben világra jöttek. Napjainkban már látjuk az anyagegyesülések matematikai törvényeinek elemeit s az alakoknak a létrészekkel összefüggését földerengeni, nem mintha a tett fölfedezések inkább volnának kételyekkel fedve, mint más emberi ismeretek, hanem mivel azok nyilván csak reggeli csillámai annak, mit tőlök jövődöben várhatni.

Azonban nagy fontosságu még itt annak kiemelése, hogy az ezen századbeli fölfedezések minden itt említett hatás egységet bebizonyították. Ezen egységet ugyan nem lehet oly tökéletesen megmutatni, mint a mozgástörvényeknél, de századunk fölfedezései mégis annyira megvilágosíták azt, hogy többé kétségbe hozni nem lehet. Ezenkívül már némely jelek tünedeznek a láthatáron, miszerint a vegytani és erőművi törvények egy bensőbbben összefüggő tudattá egyesülendnek a jövőben.

A vegytani természettörvények tehát épen oly természeti törvények mint az erőművi, és oly szoros belső összefüggésben állanak, hogy azokat észegységnek kell tekinteni. A kérdés csak az, vajjon azok kiterjednek-e az egész világegyetemre. Az ész kívánja ezt; de ez nekünk nem elég. Meg fogjuk azért kísérteni a dolgot szellemi szemeink elé állítani és azzal kezdeni, hogy meggyőződjünk, miszerint az anyag általános tulajdonai mindenütt ugyanazok.

A kiterjedést és alakot látjuk ugyan az égi testeken; az összefüggést és oszthatóságot nem lehet ugyan közvetlenül az idegen világtesteken megmutatni, de később ki fog tűnni, hogy ennek elfogadása más megmutatott tulajdonoknál fogva szükséges. Nagy fontosságu ránk nézve a nehézség, mint egyike az alaptulajdonoknak. El van ismerve, hogy a nehézség az általános vonzás nyilatkozása, de célunkra szolgálatos leend, ha azt mint olyat, közelebből megvilágosítjuk. Az erőművi természettan bizonyítja, hogy a planéták, ha a naphoz egyenlő távolságba hozattathatnának, tömegök egyenetlenségére való tekintet nélkül egyenlő sebes-

séggel rohannának a nap felé, és hogy a holdak is ugyanazon törvénynek vannak alávetve. Ez épen olyan bizonyos, mint a Kepler-féle törvények ¹⁾ alaptana. Látjuk tehát, hogy azon törvény, mely a földi törvények eséssebességére nézve áll, a napon, planétákon és holdakon létező testek esésére nézve is érvényes, csak hogy más nagysággal; de itt nem állapodunk meg, mert a további vizsgálódás megmutatja, hogy az minden világtestre nézve érvényes.

A mit áthatlanságnak neveztek, és a mi tulajdonkép a terjesztő erőnek eredménye, a már bebizonyított vonzásból következik, mely minden világtesten helyt lel; mert ellenállás nélkül a vonzás minden részt egy pontba huzna össze.

Egyébiránt a planéták terjesztő erejüket azon képességnél fogva is mutatják, miszerint a fényt visszavetik, mert enélkül az étherhullámok, melyek a fényt előidézik, a visszavetéshez szükségelt ellenhatást meg nem nyerhetnék; de az önvilágító testek sem volnának képesek ezen erő nélkül az éther hullámalaku mozgásait létesíteni. Ha más nézettel bírnánk is a fényről, még mindig egy vagy más mekhanikai erőre lenne szükség, annak kisugároztatása végett. Az ugynevezett Newton-féle ²⁾ elmélet is szükségli ezen

¹⁾ Keppler János szül. Weilban Würtembergben, meghalt 1630-ban Regensburgban. A három Keppler-féle törvényen alapszik a világtestek forgásának elmélete. 1-ső törv. A planétai világtestek körkörben futnak a főtest körül, melynek ez egyik gócéban van. 2-ik törv. Ezen körkörös futásnál a térnagyság, melyet a főtestből a keringő égi testre vont vonal keresztül fut a keringési időhöz aránylik. 3-ik törv. Minden világtestnél, mely valamely főtest körül forog a keringési idő négyzetszámai a főtesttől közép távolság köbjeivel vannak arányban.

²⁾ Newton János, szül. Angolországban 1642. meghalt ugyanott 1727. A mozgásnak következő alaptörvényeit állította fel: 1. Minden test nyugalomban vagy mozgásban marad mindaddig, míg külső erő által állapotának megváltoztatására nem kényszerítették. 2. A mozgás megváltoztatása egyenes arányban áll a ható erővel, s azon egyenes vonal szerint történik, melyben az erő hat. 3. Az ellenhatás mindig egyenlő a hatással, s az ellenes részekre van irányozva. Fénytana,

erőt, hogy az apró fényrészecskéket végetlen sebességgel kiszórhassa.

A mozgékonyság, mely a testek általános tulajdonságai közé tartozik, az egész világegyetemben előfordul, hol minden mozgásból áll. A restséget vagy a lelketlen tömegnek akaratlanságát az egész mindenség erősíti, amennyiben azt az égi testek mozgásainak bekövetkezések által igazolt megjósolása előre föltételezi.

Most már azon tulajdonok- és hatásokra térünk, melyeknek általánosságát nem szokták kiemelni, pedig némely fontos elővéleteknél részint azokat is föl lehet ismerni.

Hogy a hő törvényei nem egyedül földünkre korlátozva, régi és helyes elővélet, melyet korunk ismeretei is bizonyítanak. A nap-tól jövő hősugarak épen azon törvények szerint hatnak, mint a föld hősugara. Továbbá az is tudva van, hogy hő és fény csak az éther-rezgések sebességéhez képest különbözik, és hogy a fénysugarak hősugarakká változhatnak át. Minthogy pedig a kisugárzást a hő alaphatásának kell tekinteni, elfogadható, miszerint a hő törvényei az egész világegyetemre nézve érvényesek. Szilárdság, csepfolyóság, légnemű állapot a hőviszonyokon alapul: ha már az anyag mindenütt ugyanaz, ezen állapotok is mindenütt helytlenek ugyanazon viszonyok közt.

Itt tehát tökéletes megerősítésére találunk azon általános nézetnek, miszerint a növények nemcsak a fényt, hanem a meleget illetőleg is, hasonló nap- és évszakoknak vannak alávetve, mint földünk. Önként értetik mindazáltal, hogy ezen felosztásnál bizonyos okok kivételeket okozhatnak, mint péld. az Uránus gyűrűje.

Ha továbbá meggondoljuk, miszerint kísérletek bizonyítják be, hogy a testek dörgölés, különmemű tárgyakkali érintkezés, hőkülönbségek által villanyosokká lehetnek, alig szabad kétkednünk, hogy ezen hatások más planétákon is ugyanezen törvények szerint következnek be, és hogy a melegnek, fénynek s a delejes erőnek

különösen a színeknek származása a fénysugarak megtörése következtében rendithetlen alapját képezi a természettan ezen részének.

villanyosság, s a villanyosságnak delejes erő általi sat. származásáról hasonlót mondhatni.

Mindezt vegytani hatásokra, az anyagok egyesítésére és elválasztására is lehet alkalmazni, a szónak korlátozottabb értelmében. Hiszen mi villanyosság által a legkülönbözőbb belső változásokat hozzuk létre. Miként volna lehető, hogy az erős villamos folyam, mely itt a testet porrá és gőzzé változtatja, más világtesteken azt végbe ne vihetné! Ellentétes anyagok egyesüléseit a villamos folyam máshol nem szüntethetné meg? és az egymástól elválasztott vegytani elemek egy helyt mint más helyt, nem úgy viszonylanának, mint az alkalmazott villamos erők mennyisége?

Egy szelleműs vegyész és jeles kísérlettevő néhány év előtt fontos kérdéseknél fogva oly véleményre vezetett, mely egy nagy természeti törvény általános érvényességével ellentétben áll, amennyiben azt hitte, hogy különböző anyagok tömegei más világtestekre nézve különböző súlylyal birnának, habár a földön egyenlő súlynak volnának is, mi más szókkal azt teszi, hogy a vonzásnak nem volna általános érvényessége. Mint igazi kísérlettevő véleményét próbára tette, s évégett azon testeket, melyek nála kételyt támasztottak a nappal és éj különböző idejében, megmérte, hogy ha a nap azokat nem olyan arányban vonná, mint a föld, a mérlegeléseknek különböző eredményt kellene mutatni; de a leggondosabb mérlegelésnél sem talált különbséget. Ezáltal kiderült, hogy azon viszonynak általánossága, mely a testek belső természetéről tanal szoros összefüggésben van, a vegytanban ellene támasztott kételyek irányában rendithetlenül áll.

A világűr számtalan hirnökei által vettünk már tudomást az anyag hasonnemű természetéről a földön és azon kívül, sőt oly hasonlatot is tapasztalunk, mely már inkább az egyesbe vág: értem a lebköveket. Ha a tömeg, melyből ezek állanak, a mi gőzkörünkbe való bejövételnél uj egyesülésekre lépne is, mindazáltal a lebkövek összeegyeztése a földi testekkel, az elemeket, egyesülési módot és az innen eredő jegecalakot illetőleg, rendkívül nyomatékos.

Tehát mindenhol ugyanazon anyag, ugyanazon erők és tör-

vények mutatkoznak, és ezen törvények észtörvények, melyeket következőleg csak eszes való foghat fel.

Tárgyunknak még egy igen fontos oldala megvizsgálendő: a planétáknak egyforma fejlődési módja, és a mit innen célunkra vonatkozólag kiokoskodhatni. Tudjuk, hogy a föld folyó volt, mielőtt megszilárdult. Ezen igazság bizonylatai közt van egy, mely más világtestekre is alkalmaztathatik, t. i. a földteke eltérése a golyóalaktól, mely már más tekintetben eddig is magára vonta figyelmünket. Nyilvános igazság, hogy azon erők, melyek a földnek a golyóidomtól eltérő alakát adták, ezt csak akkor eszközölhették, midőn még a föld folyó állapotban volt. Minthogy már ezen eltérés a golyóalaktól más planétáknál is megvan, amennyire azok idomát és tengelyforgását meglehetően határozni, és minthogy a különböző átvágások viszonyai mindenik világtestnél épen olyanok, mint a miénket az ismeretes természeti törvények alkalmazása igényel, következik, hogy a többi planétáknak is egykor folyó állapotban kellett lenni.

Ha már meg vagyunk győződve, hogy az egész testi világban minden ugyanazon anyagból, ugyanazon erők által és ugyanazon törvények szerint létesül, nem lehet meg nem engednünk, hogy a bolygók ugyanazon törvények szerint fejlődtek ki, melyeket a földre nézve érvényeseknek állítottunk fel. Erről pedig tudjuk, hogy az végetlen időközön keresztül s átváltozások hosszú sora után fejlett ki, együtt a növények- és állatokkal. Ezen fejlődés az alsóbb teremtményekkel kezdődött, melyekre mindig tökéletesebbek következtek, míg végre a legújabb fejlődési korszakban azon teremtmény jött létre, melyben az öntudatos ismeret nyilatkozott. Következésképpen nekünk a többi planéták hasonló fejlődését is el kell fogadnunk; legyen az tökéletlenebb mint a földön, vagy magasabb lények foglaljanak rajtok helyet. Az eszes lények pedig mindenhol a természet szüleményei, oly értelemben mint mi, azaz, az ő egész ismeretök a test szerveihez van kötve; ahonnan az ő ismeretmódjuk alapján nem lehet különböző a mienktől, hanem ugyanazon törvényeknek kell alávetve lenni. Én itt csak az emberre nézve mondom ki tagadhatlan tényt, anélkül, hogy a vizsgálódások mélységébe bocsátkoz-

zam, azon mód fölött, miszerint a szellem a testtel összefügg. Hogy a materializmusnak minden színét elhárítsam, azon kiengesztelésre vezető ellentétre utalok, hogy ugyanazon természet, melynek az ember kétségtelen műve, az örök alkotó szellem kifolyásául tekintendő, és hogy a mi szellemünk isteni eredetét a természet jogainak elismerése által épen nem tagadhatjuk meg. A világ fogalma tehát tökéletlen, ha azt nem az örök alkotó szellem folytonos műveként fogjuk fel. Az alkotó abban a szellem, a test pedig az alkotónak műve, mely létezni mngszünnék, ha az alkotó hatás megszűnhetnék. A szellemnek, mint természetműnek ezen értelemben kell az embernél a természeti törvényeket magában foglalni, de csak úgy, hogy azok a természet behatása által öntudatra jussanak, s a környező természetnek az ember befolyása nélkül, de az ő ismerő tehetségével összeegyezőleg kell hatni, ámbár ezen ismerő tehetség csak évszázadok mulva lesz képes ezen öszhang belátására emelkedni. Könnyen látható, hogy az okok, melyek ezen meggyőződést bennünk előidézik, az egész mindenségre nézve érvényesek. Mert az egész mindenségben szétszórva a lények, melyek oly képességgel vannak felruházva, hogy az isteni fény szikráit megfoghassák, s az Isten ezen lényeknek az őket környező világban nyilatkozik, a bennök szunnyado értelmet az észnél fogva költi fel, mely mindenütt uralkodik, mely benyomást tesz rájuk, s a testi létbe annál mélyebben enged pillantani, minél inkább fölébredt saját szellemök, úgy hogy ők szünetleni élénk fejlődéssel foglalkoznak, mely ha bizonyos fokra hágott, mindinkább eltávolítja azon biedelmet, miszerint a létnek alapja a kézzel fogható tömegben volna keresendő, és végre odavezet, hogy magokat a lények szellemen és testben egy végetlen életműség tagaiul tekintsék.

II. A szépiészeti törvények alapegysége az egész világegyetemben.

Ha a léterők és ismerő tehetségek lényegegysége az egész világegyetemben meg van mutatva, következik, hogy hasonló lényegegységet vehetni föl a szépiészeti érzékre és a lélekismeretre

-nézve is. Ezt azonban közelebbi fejtegetés nélkül alig lehet elfogadni, melyet a szépészeti érzékkel akarunk kezdeni.

Megmutattuk már, hogy más világtesteken is ugyanazon alaperők uralkodnak, és ugyanazon alaptörvények állanak, mint földünkön; hogy az élő lények más világtesteken ugyanazon alaperők által és ugyanazon alaptörvények szerint idéztetnek létele, melyeknél fogva a föld élő valói származtak; hogy ezek gondolkodó tehetségének bár erősségben és világosságban különbözőnek, de oly természetűnek kell lenni, mint a mienknek; hogy észrevető tehetséggel kell birniok a testi benyomások felfogása végett, mint nekünk, és hogy ezen képességekhez nemcsak külső érzékszervek tartoznak, hanem belső tehetség is, mely az észrevett benyomásokat felfogja és megtartsa, szóval belső érzék, az oly benyomásokat is felfogandó és összefoglalandó, melyek úgy jönnek létre, hogy a kultárgyak rezgései az öntudatos lény saját testével közöltetnek, és végre oly tehetség, miszerint az éther-rezgéseknél fogva a külvilágról is ismereteket nyerhessünk. Ezen tételek elsőjének a többiek szükséges következményei, hanem az eddigiekben különválasztva tárgyalattak.

Ha a szépészeti érzést, amint az a földgömb eszes valóinál nyilatkozik, megtekintjük, úgy találjuk, hogy az abban áll, miszerint a belső érzék ugyanazon törvények szerint van képezve, mint a többi lét, úgy hogy ezen érzéket mindaz kielégíti, mi az ész bélyegét viseli, anélkül hogy az élvezés alatt ezen eszmék tudata megkiváncsoltatná. Ugyanezen törvényeknek kell más világtestek gondolkodó valóinál is helyt lelteni. Ezen igazságnak nincs további bizonyításra szüksége, hanem csak közelebbi megvilágosításra, hogy felfogattassék.

Az előbbi szakaszban megmutattuk, hogy más világtestek lakóinak lényegben a mozgás törvényeit épen úgy kell felfogni, mint nekünk, s egyebek közt a holdpálya alakára utaltunk, melynek meghatározása mennyiségtani igazságokat tesz föl: a körben, körkörben, kanyarban sat. ugyanazon észtörvényeket kell fölismerniök, melyeket mi azokban találunk, és mivel ők érzéki, időben és

térben létező valók, melyek a benyomásokat térben és időben létező tárgytól fogadják, azért a matematikai gondolkodási törvények szerint előidézett idomokat lényegben azon módon kell előállítani, mint nekünk. Pedig minden törvényhez kötött idomot lehet matematikainak tekinteni, úgy hogy a „matematikai“ megjelelés általában fölösleges, és itt is csak azért használtuk, hogy a figyelmet oly idomra vezessük, mélynek matematikai kezelése leginkább ismeretes. Az alak iránti érzéknek következőleg minden világtesten egynek kell lenni, az észszeli összhangzásban kell annak mindenhol képeződni, és azért csak az észszerű elégítheti azt ki, csak az észellenes taszithatja el. Képzelden magának az ember egy helyesen rajzolt kört egy oly idom mellett, mely egy ilyen rajznak nem sikerült kísérlete, könnyen belátható, miszerint nem lehet egy oly észtörvények szerint képezett érzéknek lenni, mely nagyobb, vagy csak egyenlő kielégítetést is érezne az utóbbi rajztól az elsőhöz képest. Hasonlót mondhatni minden más előadásról, s ezen példa más tárgyakra is alkalmazható. Ránk földlakókra nézve a mérő g y e n (Symmetrie) a legterjedelmesebb szépművészeti alakok egyike, de mélyen gyökerezik az a gondolkodás főalakaiban, az ellentétek egységében. Ahonnan nem gondolhatni oly valót más világtesteken, mely a méregyent nem találná szépnek, holott ezen érzék náluk az észnek alája van vetve. Itt a földön az emberi alak a legmagasb eszmét fejezi ki, mely csak kifejezhető, de minden egyes emberi alakban más meg más fejlődési iránynyal s ezenkívül a legtöbb embernél az esetlegek oly nagy keverékével, mely az eszme tiszta kinyomatát elhomályosítja. Ahol pedig az ész által lelkesített természetmű az eszméhez nagy mérvben közelit, vagy ha azt a művész felfogta és előállította, a szépségnek legmagasb képét nyertük, melyet a testi világ adhat. Azon lény, melyben az eszme tökéletesen valósult, más világtesten is rokon benyomást fog előidézni. Nem szükség itt mondanom, hogy ez eszme, melyben az alak más világtesteken kinyomva van, nemcsak annak erejétől és teliségétől, hanem azon testi tényezőktől is függ, melyek közt ott a teremtmények származnak.

Itt a földön minden ember örömet érez a világosságra, mely a dolgok természetén alapul. Hogy ezt megfoghassuk, emlékeznünk kell, miszerint a fényt és meleget éther-rezgések okozzák. Akármint vegyük a kettő közti különbséget, annyi bizonyos, hogy a természeti hatás, mely fényt idéz elő, meleg nemzése végett lehanggoltathatik, és azon hatás, mely meleget okoz, főlebb emeltethetik, hogy fényt hozzon létre. Nem fogunk tévedni, ha elfogadjuk, hogy a fény sebesebb, a meleg lassabb éther-rezgések által keletkezik, habár így a kettő közti különbséget kimerítőleg nem is jellemezhetni. A melegségen nyugszik általában a testek állapota. Az ő terjedékenységük, összehuzódásuk, s a részek kölcsönös mozgékony-sága a hév fokától függ, sőt bizonyos tekintetben mondhatni, hogy az a hév állapotával egy, mert az általok fölvelt alak is a hévvel kölcsönhatáson alapul. Képzelje csak magának az ember, hogy minden test vesztené el lassanként saját melegét, erre azok mind inkább összehuzódnának és hasonló módon megkeményednének, szóval kiszáradásuk és elhalásuk következnek. A létezés alapszerkezeténél bizonyosan volt arról gondoskodva, hogy ez ne történhessék, mindamellett bizonyos, hogy a belső munkásságot és életerőt a meleg föltételezi. Már pedig a természetnek közönséges felfogása szerint a fény a melegnek főforrása, s az emberben rejlő benső összefüggés, melyet itt kiemeltünk, nem lelhet helyet anélkül, hogy a lételben be ne bizonyíttassék. Az ember még nem tett tudományos vizsgálódást, hogy a fény és élet közti összefüggést érzékelje; a fény pedig az ő hatásaiban élesztő. Mindenütt így látszik az hatni, de legérzékeltetőbb módon hat a látidegre, hol az a látérzék-nél fogva bensőnkbe, az öntudathoz, a kültermészetről igen terjedelmes ismereteket visz. A fény a világmörnek legnagyobb hirdetője. Semmi nem ismeretesebb az ember előtt mint ezen igazság, de mivel annak tudata nagyon is mindennapi, azért a tömeget emlékeztetni kell, hogy a fénytől okozott öröm eredeti forrását felfoghatóvá tegyük. A fény-okozta örömet saját tapasztalatából mindenki érzi, ki némileg számolni tud arról, mi benne történik.

A mit mi itt a földlakókról mondottunk, más planéták lakóira

nézve is állnia kell; mert a fény az egész világra és minden testre hat. Megmutattuk már, hogy a fény hatása az egész mindenségben ugyanazon törvényeket követi. Igen csekély természetérzéket mutatna az, ki azonnal be nem látná, miszerint ott, hol nap és éj, fény és árny közti váltakozás lel helyet, az élő valóknak a fény iránt érzékkel kell birni; sőt ezen gondolatot szélesbiteni kell és azt állítani; mivel az egész mindenségben egyik világtest a másikhoz világosságot bocsát, az élő valóknak ezen világtesteken is a fény iránt érzékkel s az öntudatos lényeknek annál fogva a világnyilatkozásról tudomással kell birni. Legyen az ő érzékműszerök, sőt egész testalkatuk a mienktől még egyszer oly különböző, ha elfogadjuk, hogy ők észtörvények szerint vannak teremtvé, melyeket mi belátásunk szerint az egész természetben érvényesítve találtunk, az ő fénygyönyörüknek és szépség iránti érzéköknek is ugyanazon törvényeket kell követni. Hogy ezen előállítást nézlettel is erősítsük, gondoljuk magunknak azon benyomást, melyet a csillagos ég látása más planéták lakóira épen úgy gyakorol, mint reánk. Valamint az ő fenyérzékök hasonló tényezők közt hasonló hatásokat nyer mint a mienk, nekik is mint nekünk az ég boltozatalakban s mint setét alap fog jelentkezni, melyen az égi testek tündöklenek; az ő planétájok felületét éjjelre setétség fogja borítani, mi alatt szemeik számtalan világos benyomást nyernek távol eső világtestektől; gondolataik a mindennapiság szűk köréből a messzeségbe szárnyalnak, s a lét nagy képének felfogására terjednek ki, mely annál gazdagabb és élénkebb leend, minél magasbra emelkedett a természet ezen planéta lakójánál.

Hogy más világtesteken is a tárgyak kölcsönös behatásánál fogva épen oly rezgéseknek kell létre jönni, mint a minők által nálunk a hang keletkezik, s hogy az élő testek az ily rezgésekbeni részvéttől kizárva nincsenek, sőt hogy azokat épen úgy észre kell venniük, mint a mi körülök történik, már az eddigiekben említettük. Itt még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a rezgés törvényei annyira a dolog természetéből folyók, miszerint azokat mindenhol érvényeseknek kell tartani. Ugyanazon kifeszített hur

minden legkisebb rezgésének más világtesten is addig kell tartani, mint nálunk, s a különböző hurok rezgéssebességének azon arányban kell nagyobbnak lenni, amint a feszült sulyak négyzetgyöke nagyobb, hossza és átmérője pedig kisebb; a rezgésbe hozott és porral behintett lemezen ugyanazon alakoknak kell képződni mint nálunk; hasonlóképpen mindenütt igaznak kell lenni, hogy a csövekben foglalt légtömegek nem egyenlő könnyűséggel hozathatók mozgásba, de hogy minden ilyen légtömeg külhatás következtében képes bizonyos rezgések létrehozására, melyek belső ellenhatás által meg nem zavartatnak. A hanghatások külső föltételei tehát más világtesteken is éppen úgy jelen vannak, mint nálunk: minden élő testre hatnak azok, melyek a természet általános alaptörvényeinek alá vannak vetve; s az élő testek — föltéve, hogy a náluk előidézett törvényes változásoknak tudói — ezeket másként veszik észre, mint az olyakat, melyeknek törvényhez kötöttsége ismeretlen. És mindezen állapotoknál fogva nem vagyunk-e kényszerülve a hanghatások alaptörvényeit az egész világegyetemre érvényesekül elfogadni?!

A szépirodalmi törvények általánosságának tanát itt egyébként röviden tárgyaltuk. Ilyen összefüggésben adatva a dolognak nincs különös részletezésre szüksége.

III. Az erkölcsi természetnek hasonló alapvalója az egész világegyetemben.

Ezen vizsgálódás kezdetén emlékeztetni kell olvasóimat, hogy a földlakóknál mi történik, hol t. i. az észről átlengett természetnézet az egész lételt az örök élő észnek végetlen és szünetlenül ható műveként mutatja fel, melyet ha az ő öntudatában és személyiségében vizsgálunk, Istennek nevezünk. Csak tisztán kell hát emlékeznünk arra, miként az egész embernem tagja az egésznek, és hogy minden egyes ember, mint a nemnek egy része, a létel nagy tömegében láncszemet képez, hogy azon szellemi álláspontot elfoglaljuk; hol a jog, kötelesség, erény, kegyesség és mindannak fo-

galma és érzése, mi ezekkel érintkezésben áll, a természetteli összefüggésben jelentkezik. A mit mi aztán az emberről tudunk, lényeges viszonyaiban azt az egész világegyetem lakóira lehet alkalmazni. Ki fog abból tűnni, hogy valamint az eszméletlen természet törvényeinek vizsgálatát földi tárgyakkal kezdjük, s innen azokra megyünk át, melyek a létkörben minden akaratlan dolgot körülfigyálnak, az akaró és gondolkodó lények természeti törvényeinek fürkészésénél is ezen módot kell követni.

Miután már kimondtuk azon igazságot, hogy a természeti hatások isteni hatások, s a természeti törvények isteni gondolatok, anélkül, hogy félreértésre szolgáltatnánk alkalmat, a testeket majd természetieknek, majd istenieknek mondhatjuk, s ezen kifejezések közül mindig azt választhatjuk, mely a vizsgálat közelebbi tárgyának leginkább megfelel. Ezáltal nem térünk el az ismeretes szokástól, péld. az ember szellemi képességeit majd természeti adományoknak, majd természeti hajlamoknak, majd Istentől ránk bízott jónak nevezhetjük.

Eszerint mondjuk már, hogy az ember természeti hajlamokkal születik, melyek őt eszes lénynyé teszik. Tehát azt is mondhatjuk, hogy az ember okosságra, igazságra, istenismeretre született. De mindez csak hajlamban van jelen, mely a többi létteli kölcsönhatásnál fogva fejlik tudattá, és amint ez egyes emberrel történik, úgy történik az egész embernemmel is. Itt a cél csak az, hogy ezen fejlődést Isten és kötelességünk tudatának tekintetében megérintsük.

Valamig az ember a szellemi fejlődésnek első fokán áll, hol a vizsgálódó gondolkozás érvényre lép, a szellem természete hozzá magával, hogy ez az őt környező tárgyakkban valami rokont keresen. Ezen módon tölti meg a gyermeteg embernek az eget és földet gondolkozó, érző és akaró valókkal, s az ember lényében fekvő csira ezáltal kezd már Isten tudatára emelkedni; de még ez csak csirázás, mely a többi világerők együtthatása által jut fejlődésre. Ily segély nélkül a vetést elfolytaná a gyom, mely amazzal együtt nő fel.

Az ember természetéhez tartozik a hozzá hasonlóvali kölcsönhatás. Már a nemi ösztön s az ivadéknak beoltott szeretete követeli azt. Hanem a többi szükségletek és ösztönök is nem kevésbbé igénylik, sőt mondhatni, miszerint az eszes, érzéki való természetéhez tartozik, hogy társaságos állat legyen. Mialatt ő behatásokat nyer a hozzá hasonlóktól, a lényegegység érzete ébred föl benne, mely köztök helyt lel. De fejlődési fokok egész során kell keresztül menni, mielőtt ezen érzet egész jelentőségre tesz szert; vizsgáljuk hát, hogy ezen fejlődés miként vezet erkölcsi fogalmakhoz.

A szeretet növekedését folytonosan gátolja a mások vágyaitól és az erre következő erőszakos beavatkozásoktól való félelem. Azonban majd jót, majd roszt tesznek az emberek egymásnak, s ezáltal a jó és rossz akaratnak, a jognak és jogtalanságnak némi előállítási jönnek létele. Ha ezen előállítások még egyszer oly homályosak is, kiindulási pontokul szolgálnak a jövő nemzedék előhaladására nézve. A durva őskorban, midőn a társadalmi érzetek az önzés sokszerű igényei miatt háttérbe szorultak, egy vagy más vidéken annyira mentek, hogy közös segély és védelem végett egyesültek. Ezen fokon a közügynek és rendnek gondolata támad fel melyet közös jóra kell irányozni. A közügynek előhaladásával mindinkább fejlik ezen tudalom, s a kötelesség és erény eszméje jó létre. Nem kell azonban elfeledni, hogy mindezen külsőleg és belsőleg kifejtett okok ugyanazon örök élő észnek hatásai, mely által minden teremtetett, teremtetik és megtartatik. Ehezképest már mondhatjuk, hogy kizárólag a testi természethez kötött s a szellemivel látszólag ellenmondásban álló, egyoldalú nézet szerinti fejlődés is, a mindenható, mindenütt jelenvaló isteni akarat szerint következik be.

Téves előállításba esnék azonban az ember, ha azt gondolná, hogy az embernem fejlődésére mindenki egyiránt befoly. Vannak nagy tehetségű egyének, kiknél ezen fogalmak legelsőben jutnak némi tisztaságra, s általuk aztán a tömeggel közölte tnek. Az ily férfiak rendszeren más tekintetben is clónnyal birnak a többiek

fölött és sok hasznos igazságra képesek ezeket tanítani, péld. az égi testek helyzetére, az évszakok menetére; ezek aztán olyaknak tekintetnek, mint a kik szellemekkel társalkodnak, melyeket természeti tárgyakban képzelnek magoknak, azaz, az Isten megbízottjai; csodálják és engedelmeskednek nekik. De ezek is mélyen érzik azt, hogy a mit ők tudnak és tudomásra hoznak, nem kizárólag saját művek, mert gondolataik kívülről, a természetből jöttek, melyet ők vizsgáltak, melyről gondolkoztak, és a belső tehetségről is, melynél fogva a nyert anyagot feldolgozták, tudniok kell, hogy az Istennek adománya; ők Istentől valának ihletve, s ámitás nélkül adhatták ki magokat Isten választottaiul. Ezen ártatlan hitben egy kétségbe nem hozható igazság fekszik, melyet sokszor a későbbi korszakokban sem vettek észre; mert isteni hatás, s az emberben és természetben honoló törvényadás volt, mely bennök élő, de nem egészen tiszta tudalomra jutott. Nem kell mondanom, miszerint eképen az ember nem az ő erkölcsi fogalmainak s a természetbe való belátásának kifejtésében évszázadról évszázadra, évezredről évezredre halad elő, és hogy az eszes természetmű, az ember az, a ki a természettel és egymással állandó kölcsönhatásánál fogva a szükséges léttörvények következtében a nyert fogalmakat és belátásokat tovább fejleszti.

Az ember nem szellemi növekedése közben fejlett ki az istenség fogalma, és mint minden más fejtőzés, eleinte ez is lassan ment. A természet tisztelete sokáig maradt tulnyomó, de lassanként, amint az ember erkölcsi tulajdonai mindinkább kifejlettek, ezeket az istenekre vitték át, kiket nagyobb erkölcsi természettel ruháztak fel. Annak megmutatására, hogy a pogány istenek pusztán természetistenek voltak, azt hozzák fel, miszerint azoknak mindenféle erkölcsi sajátságokat tulajdonítottak; de ez az igazságot nem leplezi el előlünk. Az emberek azon erkölcsi tulajdonokkal ruházták fel az ő isteneiket, melyeket magokon kifejlődve láttak, természetesen oly gondolkodásmóddal, mely mindenik természet hatalomnak megfelelt. Ezen körülmények megfontolásánál nem szabad elfeledni, hogy a mythuszok kezdettől fogva oly korszakban támadtak, midőn

még az erkölcsi fogalmak igen durvák voltak, s a kéjt, orvágyat és kegyetlenséget épen nem zárták ki. A minők valának az emberek, olyak voltak az istenek is, melyeket ők a természetköltészet törvényei szerint alkottak magoknak. Ezen istenek az ő eredeti jellegöket áthozták a későbbi fejlettebb korszakba, melyben ismét valamit toldottak hozzá. De végre oly időszak következett be, melyben azok a megnyert, miveltség, a természetet felfogó és erkölcsi tudat elleleinek találtattak. A régi isteneket elsőben a fölvilágosultak vetették meg, későbbben a nagy többség is. A dolgoknak ezen menetele különféle népeknél természetesen különböző volt, de ama vonások képezik a fődolgot a régi istenek történelmében. Itt ugyan nem szólhatunk [a Zoroastert vagy Konfuciust megelőzőtől időről oly ismerettel, mint a Socrates előttről, de a dolgok rokon folyamatát nem vonhatni kétségbe.

A természetismének hatalmas része van az istenészet megváltoztatásában, amennyiben az az egykor inádott természeti tárgyakat, a szabad lények sorából elhelyezte és a természet törvényei alá vetette. Mert már most péld. vége van a napistennek, ha az ő szekere nála nélkül kormányoztatik, melyen a holddal együtt tova vándorol, s így más istenek is elűzettek hegyi lakaikból, mihelyt ezekkel az emberek jobban megismerkedtek.

Vannak az ember fejlődési történelmében időről időre forduló pontok, hol a szellem új és magasabb fokra száll, de ezen nyereség közvetlen hatásai nincsenek érezhető veszteség nélkül a közlelbi időt illetőleg. Midőn régi meggyökerezett tévedéseket kell elhárítani, csaknem mindig elveti az ember győzelmi dölýfében a nagy igazságokat, melyek amazokkal összekapcsolvák, és a szellemileg kiskoru tömegnél, mely az újat nem saját, jobb belátása szerint fogadja, hanem mások szavára s anélkül, hogy ennek összefüggését világosan látná, a szellemiek tekintetében bizonytalanság, a világnézetben ingatagság, az életben törvénytelenység támad, mely a népet hibák és setétség tömkelegébe vezeti, honnan rendesen csak évszázadok mulva képes kibontakozni.

Az ily felforgatásoknak mindamellott nem szabad bennünket

azon hiedelemben gátolni, miszerint ész és világosság ismét győzedelmeskedni fognak. A dolgok összefüggésének, a lét törvényeinek felfogására való minden törekvés segédkezet nyújt az embernek, hogy Isten ismeretéhez juthasson, még akkor is, ha nem ez volna szándékolva, sőt ha az ilyen törekvésnek különböző célja leendne. A gondolkozásnak utai végre a minden gondolatok magasságának tökéletes felfogására vezetnek, s habár eleinte attól eltérni látszanak is, a gondolkodó valók törekvései által a helyes középpontra vissza kell térniük, mert a gondolkozás önmaga semmiti meg az ő átirányát.

Vizsgálódásunk által egyengessük az utat ezen középponthoz, hogy törekvéseinknél a kötelesség és erény tanának elvét feltalálván, tudjuk, hol kelljen az egységet keresni. Mint tudva van, ilyen elvül azon tanácsot állították fel: tökéletesedés! mozdítsd elő a közjót! cselekedj elvek szerint, melyeket általános törvényekül fogadhatni el! sat. Fölösleges lenne mindnyáját előhordani; elég nekünk az, mi bennök általános, t. i. azon szabály, hogy életünket az ész előiratai szerint intézzük. Ezen elvek közül egyik sem mutatja fel az erény egész valóját, de egyik is, másik is feltárja az ész utát az előtt, ki őt követi. Mert az okos életelv, melyhez az ember ragaszkodik, kényszeríti őt, ha számtalan ellenmondásba esni nem akar, hogy mindazon észszabályokra ügyeljen, melyekből kiindult, amennyiben ezeknek összefüggését amazzal felfogja. Ha a boldogság fogalmát az egész természeteli összefüggésében jól fogjuk fel, egy oldalról vizsgálva, az a mi erkölcsi viszonyainknak tiszta előállítására fog vezetni. Ugyanis gondolóra kell venni, hogy az ember akkor is, ha a szenvedélyek elkápráztatják s eszes természetére nem emlékezik, ezt nem képes megsemmisíteni, valamint a befolyást sem, melyet a világ észszerű összefüggése rája gyakorol. A mi rosztat tesz vagy csak gondol is, őt, bármint igyekezzék is elrejteni, saját természetével s az egész léttel hozza villongásba. Minden, mi vallásos értelemben bűn, a helyes világnézetben esztelenség. Arra nézve hát, ki az egész létel észszerűségéről meg van győződve, a boldogság az erénynyel és kegyességgel olvad

össze. Bizonyos, hogy sokszor nagy erőfeszítésre van szükség, ezen meggyőződés hatását a véges viszonyokban jelentkező erős befolyások ellen biztosítani, úgy hogy a nemes meggyőződés gyakorta háttérbe szorul. De ezen emberi gyarlóság nem ingathatja meg a meggyőződést, miszerint abban a jónak hatalmas gyámolát látjuk.

A többi erkölcsi tanok tekintetében sokkal szembeötlőbb azon kívánság, miszerint az emberi életnek az ész, de nem egyesek esze, hanem az örök ész szerint kell rendeztetni. Nemcsak önviselésünknek kell ahoz igazodni, hanem egész belső valónknak megadni magát ezen észnek és abban mintegy felolvadni. Az embernek érezni kell, hogy az ő igazi életforrása az örök ész átsajátításában van, ha nem akarja, hogy egész élete szakadozott, észellenes, szerencsétlen létel legyen. Minden, mi jogra és erényre hi föl, elősegél bennünket az élethez Istenben és a valláshoz.

Ezen gondolkozásmódot megerősíti a természetből eredő meggyőződés, miszerint az egész testi világ, melyet csak az eszes léthezi ellenállásként szokták tekinteni, ezzel a legtökéletesebben egyesülve van, úgy, hogy a természetben tőlünk független ész működik, ez pedig éppen az, melyet mi szabad akaratunknál fogva a világban megvalósítani törekszünk. Most tehát már tudjuk, hogy a mi belső és külső életünk annál tökéletesebb összhangzásban áll az egész léttel, minél inkább az isteni ész szabályai szerint folytatjuk azt.

De hogy egyesítjük már a mondottakat azon tagadhatlan igazsággal, miszerint bennünket saját testi természetünk és a kültermészet behatásai sokszor kísértetbe hoznak, hogy a jótól eltérjünk? Ezen igazságot itt nem kell vitatni, hanem azt egy más, éppen oly tagadhatlan igazsággal összefüggésben kell vizsgálni, miszerint mi t. i. saját szabad gondolkozásunknál fogva hasonlóan összeütközésbe jövünk a jóval. Ezen vizsgálat közben ki fog tűnni, hogy itt minden végesnek sorsáról van szó, melynek mi kikerülhetlenül alá vagyunk vetetve, de nem egészen ártatlanul minden különös esetben. Itt is úgy áll a dolog, mint a kültermészet élvezetére

irányzott törekvéseinknél, jelesül ha azok bonyoltabb neműek. Nem könnyen sikerül ilynemű vállalatoknál mindent úgy intézni, hogy a mivolt vagy némely részeknek külvilághoz viszonya a nagyobb tökély elérését ne gátolná. Szinte gyakori eset, hogy a gondolatok és tervekbeni tévedés okozza a tökéletlenséget. Látjuk tehát, hogy valamint az erkölcsi, úgy a külvilágban is sem nem a test, sem nem a gondolkodás az, mely mint olyan, tévedéseinkre alkalmat szolgáltatna, hanem hogy az a véges lény természetében fekszik.

Most tehát az Isten és világközi ellentét semmivé lesz? Nem, épen oly bizonyos az, mint hogy a végesség valami. Ha oly embert gondolhatnánk, a ki már tökéletesen Istenben élne, erre nézve az Isten és világ közti különbség megszűnne; de ezen eszményt senki sem éri el. Annyit azonban mondhatni, hogy minél erőlesebben törekszik valaki ezen eszmény után, annál gyakrabban részesülhet abban, hogy némely szent pillanatokban ezen ellentétet magánál megsemmisítse, amennyiben szellemi szemei előtt világos lesz, miszerint az, mit mi világnak nevezünk, Istennek hatása. Nyilvános, hogy minél kevésbbé erős valamely embernek Istenbeni élete, annál erősebben áll rája nézve az Isten és világ közti ellentét. Nem lehet azonban észre nem venni, miszerint arra nézve is, a ki legjobban törekszik az istenbeni életre, a világ bizonyos értelemben a legnagyobb ellentétet képezi Istennel, amennyiben a végességben mindaz, a mi Istentől távol áll, világnak neveztetik: oly nyelvjárás, mely teljesen menthető, s egyszersmind régi és szentesített jogultsághoz tart igényt.

Midőn mi a lételt, mint észországot állítjuk elő, nagy kétely támad azon kérdésnél, hogy mindezt miként lehet egyesíteni a szabadsággal, melyet a rossz szokás és következőleg az esztelenség megenged? Bizonyára az emberi szabadságnak befolyással kell lenni a világ folyására! Mielőtt e kérdésre felelnénk, gondolóra kell vennünk, hogy ezen körülmény főnehézség a világ felfogásánál, melynek a keresztyén egyház legerősebb tanubizonysága. Jelen vizsgálat célja mindamellett nem kíván feleletet minden kérdésre, mely a szabadságot illetőleg föltétethetik, de igenis a fentebb em-

litettre, mely annak megfejtését kívánja, hogyan állhat meg a mindent befoglaló észország az egyes lények szabadságával.

Amennyiben az ember gondolkozik, szabad. Szabadsága együtt nő a gondolkozással: enélkül ő az eszméletlen természet törvényei alatt áll. Az ember sohasem szabad egészen és sohasem rabja egészen a természetnek; hanem a kettő közt lebeg, csak hogy egyenetlen hajlásokkal az egyik vagy másik állapothoz. A gondolkozás szabad hatása azonban csak föltételesen van a természet törvényei alul kivonva, melyek a léttörvényekkel egyenlők. Ugy látszik ugyan, hogy az egyedi valók szabadságának az általános törvények uralma ellen kell harcolni, hanem ezen látszat a dolog közelebbi megfontolására elenyészik. Nyilvános ugyan, hogy a szabad akarat gyakorta cselekvényekre vezet, melyek nemcsak magokban véve elvetendőek, hanem legközelebbi hatásaikban is az ellen törnek, minek különben az általános törvényekből kellene következni. Emellett azt is lehetne hinni, miszerint Isten a véges valók visszaélései által kényszerítetteti, oly önkényes cselekvények elővételére, melyek az örök észrenden kívül fekszenek. De meggondolandó, hogy valamint minden észellenes, mely gondolatinkba belopódzik, végtére önmagát rombolja szét, habár huzamosb időn keresztül birt is az igazság színével, épenugy fogja magát megsemmíteni minden észellenes az ember egyéb szabad munkásságában. Minden gondolkozásnak saját-ságához képest a természet örök törvényei szerint kell működni, úgy hogy a gondolkozásbani esztelen kicsapongás a gondolkozás alapvalója ellen harcol, miből már látható a rossz erejének gyengítésére irányzott törekvés az akaró lényben. Ezenkívül az ilyen lény az egész lét észszerűsége által, melylyel elválaszthatlan kölcsönhatásban áll, fölhivatik, hogy gondolatait annak keretébe illeszsze, úgy hogy a szabad akarat elhatárázásai bizonyos általánosságban az egésznek észegyezményébe beszövetnek, bár a szabad akarat önállólag nem jó. Amennyiben pedig a rossz akarat által nemzett hatások az észrendnek bizonyos tagait zavarják, ellenhatásokat idéznek elő, melyek végre a rosszat megsemmítik.

Mindez a dolog természetéből önként következik, de mégis

közelebbi fölvilágosításra van annak szüksége. Példával fogjuk ezt megkezdeni.

Tegyük, hogy valakit feddendő uralkodási vágy lepne meg, ezen tulajdonság sajátlagos alapjában épen oly kevéssé rosz, mint bármely más természeti hajlam. Az uralkodási vágy rendesen vezénylő és rendező képességet zár magába, de egyszersmind oly hajlam is van azzal párosulva, mely a saját akaratot érvényesíteni és másokat annak követésére kényszeríteni törekszik, s ennek elérhetése végett még ott is elfajul, hol azt az ész követelései épen nem hozzák magokkal. Egy jó irányu uralkodási vágy az önhatalmuságban, az előítéletekben és önhaszonlesésben ellenállásra találhat ugyan, de gyámolítja azt mások belátása és jó akarata, hogy az eszest előmozdítsák. A rosz irányu uralkodási vágy ellenben könnyebbséget talál mások rabszolgai érzéke által és segílyt azoknál, kik jutalmat várhatnak azért, hogy az uralomvágyó akaratának eszközeiül magokat felhasználtatni engedék, de ellenállásra is talál mindazon akadályokban, melyek a jót gátolni szokták, s az emberek igazi önérzetében és szabadságérzékében. Az erélyes uralomvágy, ha önmagát fékezni nem képes, a jóval, melyet eszközöl, egyszersmind sok jogtalanságot fog végbeinni, de könnyen látható, hogy az erők, melyek a jó irányt gyámolítják, észszerűek és következőleg nem foglalnak magokban olyat, mi az idő folyamában önként szétromlanék. Az erők ellenben, melyek a rosz irányt gyámolítják, észellenesek, következőleg kölcsönös ellenmondások egymás közt és az egész léttel. Az erélyes uralomvágy oly erőpont, honnan sokszerű hatások terjednek ki, melyeken annál nagyobb mérvben uralkodik az erő szelleme, minél közelebb állnak az említett ponthoz térben és időben, de annál könnyebben kibúnak az alul, s annál könnyebben hódolnak idegen befolyásoknak, minél inkább eltávolznak a kiindulási ponttól. Világos, hogy ezen megjelölések csak a legáltalánosabb vonásokat képezik, hol számos kivételeknek van helye, melyekről számot adni sokszor igen nehéz. Némelyik azonban világosabb leend példánk ágazatainak kifejtése által.

Az uralomvágy legjellemzőbb nyilatkozatai közé tartozik a hódítási szenved. Hogy az uralomvágy ennek nem egyetlen forrása, s hogy itt a diesvágy is közreműködik, nem vonhat le elveink alkalmazásából. A hódító nem sokat vívhat ki, ha más országokban renyheségre és feloszlásra nem talál, melyek ébresztő és rendező erőt igényelnek, mint azt az uralkodói szellem hozza magával. A dolgok új rendét majd nagyobb, majd kisebb mérvben, zavar és szétbomlás előzi meg, de itt a szabadság hatásai a természetihez hasonlítanak, amennyiben azok minden egyenetlenség dacára a lét alaptörvényei szerint működnek. Ha a hódítás huzamos elnyomássá fajul, s ezen elnyomás és jogtalanság által az erőket föl nem serkentheti, hogy a jármot lerázzák, akkor a nép megújulva és megifjodva lép elő a tusából, vagy a hatalomsúly nem talál elegendő ellenállásra, akkor a győzők fognak új népséget alkotni a meghódított országban, hol a régi használható erők is igénybe vétetnek. Azon jó erők, melyeket a győző úgy saját, mint a leggyőzött népnél fölizgat, s a jó törvények, melyeket hoz, a jó szerkezet, minőre talál, huzamos tartósságuak fognak lenni, mialatt annak, mi a világra nézve káros, az ezáltal fölizgatott ellenálló erőknél fogva semmivé kell lenni. Itt csak azt hozzuk emlékezetbe, hogy évszázadok rövid időközt képeznek az embernem történetében.

A zsarnokság mint tudva van, a hódítási szenvednek rendszertintű kísérelője, de a mely magában is fenállhat; csak ott tényésszik az, hol a nép szellemi ereje még kissé van kifejlődve, vagy álfelföldési irány által meg van gyengítve. Utóbbi esetben a zsarnokság hosszas tartamu lehet, és ha a nép közt elegendő ellenálló erő nem keletkezik a nyomás elhárítására, ezt előbb később idegen hatalmak fogják eszközölni.

Mielőtt tovább mennék, egy ellenvetést kell megérintennem, mely tetőpontján legyőzhetlennek látszhatnak, de azon pontról nézve, honnan még az egész áttekinthető, minden súlyát elveszti. Ha t. i. szemeinket a végesre függesztjük, imigyen szólhatunk: mit használ az a számtalan lényeknek, melyek szenvednek, melyek talán szellemileg és testileg szenvednek, melyeknek talán

egész életükön keresztül szenvedni kell, hogy balsorsuk a dolgok magasabb rendében véget érjék? Ezen ellenvetés régi, hasonlólag az arra való felelet is. De ezen ellenvetés mindannyiszor előfordul, valahányszor az örök észrend az embernek szeme elébe állittatik; ezekből a feleletet is mindannyiszor ismételni kell, még pedig annál inkább, minthogy minden előterjesztés új világosságot kölcsönöz annak. Legelsőben és mindenekelőtt megjegyzendő, hogy jelen előterjesztésünk nem arra tör, hogy a lét összeegyeztetését a mi, részint érzéki állásponton nyert, részint egyoldalú gondolkozás által képezett tökéletességi fogalmainkkal bebizonyítsuk. Mi csak az igazságot akarjuk épségben fentartani, miszerint minden észellenesnek végtére a lét örök észmunkásságában meg kell semmisülni és az észszerűnek egykor győzedelmeskedni. Még csak azt akarjuk hozzáadni, hogy az is, mi magában észszerű, az egésznek észrendével bizonyos időben ellenmondásba jöhet és azért elenyészhetik, hogy annak idején ismét feltámadjon.

Ellenvetőinket továbbá arra kell emlékeztetni, hogy még nem találattott oly tanállitmány, mely a (testi vagy erkölcsi) rosztat úgy adná elő, mint a melyet a jó megsemmíthet, valamig az ember a véges állásponton foglal maradandó helyet. Hogy oda-juthassunk, az életnek a földi életen túli fenmaradására kell gondolnunk. Ezen előnyt nem nélkülözi a mi felfogásunk: a folytonos életnek hívése természetes, mint azt a következőkben megmutatva látandjuk. Itt csak a dolgok észösszefüggéséhez tartjuk magunkat, hizelegjen az ohajainknak vagy dacoljon azokkal.

Továbbá nem szabad elfelednünk, hogy minden emberi lét végetlen kicsinység, összehasonlítva az egészszel, és ha a szabad akarat gyarlóságával visszaélés egyes hatásai évszázadokon vagy évezredekben keresztül kiterjedhetnek is, mindez még megtartja a kicsinység bélyegét. Ezen igazságot senkisé sem fogja tagadhatni, mindazáltal annak belátását éleszteni és hatásosabbá fogja tenni, ha mi azt szemlélet által nyerjük. Eszközül erre földtekénk szolgál.

Anélkül, hogy az időszámításban tovább mennénk hátra, mint

ahova bennünket biztos tények vezetnek, látjuk, hogy a földnek évezredekén át kellett állani, mielőtt annak felületén szerves teremtmények fejlődtek, hogy új évezredeknek kellett eltelti oly állapotban, hol azon csak virágtalan növények és gerinctelen állatok foglaltak helyet és ismét egész sora folyt le időkoroknak, melyek mindenike a megelőzőnek enyészetével kezdődött, mielőtt az ember létre jöve. Micsoda már az egész idő, melyet az embernem keresztülélt, évezredeknek ezen elláthatlan hosszú sorához képest?! és mik az egyes időközök az embernemnél azon időhöz képest, melyben már jelen volt?! nem is említve az időt, melyet még várni lehet. És pedig csak a földtekét vettük itt például; az egész világrendszer még mondhatlanul hosszabb időszakaszokat mutat.

A földtekével az embernem is kifejelett, dacára az emberi szabad akarat beavatkozásának, mely a természet folyására csak csekély behatást gyakorolhatott. Voltak ugyan hittudósok, kik a szentírás szavainak betűszerinti értelmezésénél fogva azon állításra vetemedtek, hogy a testi halál az eredendő bűn által jött a világra. De hogy itt félreértés van, arról világosan tanuskodik a természet, amennyiben mindenütt enyészetet és halált mutat, s a fájdalom kétségtelen nyomait tárja fel, mielőtt az embernem keletkezett, de anélkül is, minden az emberi testen végbevitt vizsgálódás bizonyítja, hogy annak alapszerkezetében rejlik a balandóság csirája.

Ahonnán a megelőzőkhöz képest el kell fogadnunk, hogy az embernem észtörvények szerint fejlődik, hogy a változások, melyeken az keresztülmegy, mindenestre valódi fejlődésre mutatnak, dacára az elő- és hátramenetel közti minden ingadozásnak, és hogy a szabad akarat beavatkozásai, ámbár látszólag zavart idéznek elő, az örök észrendnek tesznek szolgálatot. Még hozzátehetjük, hogy az emberész ismeretekben és tiszta felfogásban mindig nagyobb és nagyobb vivmányokra tesz szert, s a tévedéseket egyszersmind nagyobb erővel tiporja le. Szabadjon tehát azon örvendetes meggyőződést nyilvánítani, miszerint minden az embernemnél mutatkozó zavarok, melyek a mostani időkben részint fenyegető alakot öltöttek, nem

semmitik meg annak belátását, hogy az embernem e földön mindinkább közeledik az észország megvalósulásához, habár a végesség által parancsolt korlátok közt.

Most visszatérünk az eszes földlakók kölcsönhatásának új áttekintésére. A szellemi fejlődés, hova minden egyes földlakó eljut, saját munkásságának és az őt környező világ behatásának egyesült műve, melyben öszves embertársainak rendszerinti lényeges része van. Egy ember sem lehetne képes magában mindazon ismereteket és belátásokat kifejteni, melyeket az öszves embernem előállított, sőt egy egész emberélet sem volna elegendő ezen ismereteknek felfogására, egész teljességökben. Mit az ember képzettségének legmagasb fokán elérhet, abban áll, hogy az ismereteknek korlátozott körét egész belátással áthatja és az ezáltal nyert szellemfejlődés segélyével, ha az tudványó köcültekintéssel párosul, magának az egész létről némileg világos képet szerez. Mindarra nézve, melyet tulajdon fürkészése által sajátjává nem tehet, az öszves emberiségre kell támaszkodnia, s ezt az egész létet átható ész adományaként fogadnia. Létezik oly fény, melynél fogva ő meglátja, mi fekszik saját valójának feneketlen mélységébe elrejtve. Az ő felfogása és elsajátítása ekkor nem egyéb, mint hit. Ezen megjelelést azonban többé vagy kevésbbé terjedelmes jelentésben vehetni, és szorosabb értelemben csak azon igazságokra nézve használhatni, melyek a lét saját alapvalóját közelebbről érintik. Szoros határt azonban még sem lehet itt vonni, mert minél magasabb az igazi és természetes szellemfejlődés, hova az ember elhatott, annál több eszköz van kezénél, hogy magát az igaznak hívésében megerősitse, sőt ezáltal azt, mi másoknál hit, tudássá változtatja. De akkor is, ha a hitnél kell maradnia, ezt a világosság és erősség magasabb fokára emelheti azáltal, hogy a tudatában levő többi igazságokkal gyámolítja. De szellemi törekvéseinknél, hogy félre ne vezettessünk, a természetes igazságszeretetet egész ártatlanságában meg kell tartanunk; mert vágyaink gyakorta megkísérlenek, hogy igazságnak tartsuk azt, mi ezeknek hizelg. Ily kísérletekhez tartozik a vágy, hogy embertársainknak valami rendkívülit mondjunk, olyasmit, mi a szó-

nek számára csodálkozást szerez; egyike ez azon kísértéseknek, melyek legkönnyebben erőt vesznek az oly egyedeken, kik az ember nem tanítójaiul és vezéreiül akarnak föllépni.

Mindazon világos és tiszta igazságok, melyek az emberben létre jönnek, az eddig hallottak után, az örök ész nyilatkozásai. Ki azokat feltalálja és hirdeti, Istennek eszköze. A mely mértékben nagyobb, terjedelmesebb és fonságesebb a kinyilatkoztatott igazság, azon mértékben mondathatik az a véges állapot viszonyához képest természetfölöttinek, ámbár Istennek örök természetében egészen természetes az. A kinyilatkoztatás magas valójának külső ismejegye a hatás nagysága, nemcsak kiterjedését illetőleg, hanem a következményre nézve is, melyet az, az embernemnél maga után hagy, minők a megjavulás, a fölemelkedés és közeledés Istenhez, melyeknek az emberiség azáltal tudója lesz.

A mit itt a szabadság viszonyairól említettünk, főkép azt mutatja, hogy az öszves szabad valók a földön egy észország alapítására vannak rendeltetve, és hogy ez a dolgok természete szerint már fenn is áll, s folytonos fejlődés közt mindig nagyobb tökéletességre kell emelkednie. Most már könnyű leend a mondottakat más világtestek lakóira alkalmazni. Ezek ugyanazon észtvörvények szerint vannak alkotva, melyeket a földlakókra nézve felállítottunk, következőleg azoknak is, mint ezeknek, mulandóknak kell lenni; lételét mindeniknek a maga idején és helyén kell kezdeni, a külvilág behatásait hozzánk hasonlóképen kell érezniek és annak tudatára kell jutniok, mi egyezik meg az ő akaratukkal és mi harcol az ellen, azaz, kedvet és kedvetlenséget kell érezniek: érzéki lételöket észhajlamokkal kell kezdeni, s azokat részint a természeti ösztönök, részint a külvilág ébresztő behatásai által kell kifejteni. Mindeniknek behatásokat kell szabad társulényeitől fogadni, melyek közül némelyik az ő akarata és jóléte ellen tör, mások azzal egyezőleg működnek. A vitás akarat közti harenak az akarattörvények fogalmát kell kifejteni, melyek nem kényszerítőek ugyan, mint a természeti törvények, de mégis követelik, hogy más világtestek szabad akaratu valói is az örök ész szabályainak megvalósítására töre-

kedjenek. Nekik, mint nekünk hasonló tehetségekkel kell életre jönni, mert mindeniknek létezése más körülmények közt térben és időben kezdődik. Ahonnan ott is az fog történni, mint a földön, hogy a magasabb tehetségűek nagyobb vagy kisebb terjedelemben, s az ő különböző tehetségeikhez képest vezérei lesznek társfeleiknek. Az akaratlan természet legyőzésének közös ingere mellett, a lét felfogásának közös vágyától ösztönöztetve közösen kell működniük, röviden az ő szellemi létöknek hasonlóknak kell lenni a földi szabad teremtményekéhez.

Ha már az erkölcsi világ lényegességét felfogtuk, vigyázónak kell lennünk ezen alapgézet további fejtegetésében. Mert az ily kísérletnél könnyen tévedhetünk, hogy a földi sajátságokat az egész lételre átviszszük, és a mit az ismerő tehetségek lényegegységéről és más létalakok terjedtebb lehetőségéről mondtunk — ámbár mindnyájan egy alapvalóval birnak — itt ismét alkalmaznunk kell. Gondolja csak az ember a felette különböző állapotokat, melyekben mi az emberi szellem fejlődését itt e földön a különböző létezési föltételek közt találjuk! De mik ezen föltételek egyenetlenségei azokhoz képest, melyek más világtesteken helyt lelnek! A számtalan világtestek közt minden lehető egyenetlenségek előfordulnak az életkor, a fény és hév iránti részvét sat. tekintetiben. A mi némileg bizonyos ismereteink ezen föltételek egyenetlenségéről az egésznek végetlen csekély részére vannak szorítva, és a határozott létalakokat illető további következtetések alkalmazásának még korlátozottabbnak kell lenni. Már a mi naprendszerünk világtesteinek egyenetlenségei is igen nagyok, és ha gondolatinkat az egész világra kiterjesztjük, még számtalanabbak lesznek. Némely világtesteken a teremtmények sokkal nagyobbak mint mi, másokon kisebbek; némelyeken sokkal finomabb anyagból alkotvák, mint mi, sőt ezen anyag esetleg az étherhez hasonlíthat, vagy sokkal tömöttebb lehet. Némely világtesteken az eszes valók talán gyorsabb, sokkal finomabb, vagy világosabb benyomásokat fogadhatnak el, mint mi, másokon talán megfordított viszony lel helyet. A szellemerőre és szellemfejlődésre

menvén át, nem csekélyebb különbségekre találunk. Bizonyosan következtethetjük, hogy némely világtesteken csekélyebb tehetségű eszes valók lakhatnak, mint mi; de ha jól meggondoljuk, mennyire alul állunk mi azon, mire a mi értelmünk törekszik, kényszerítve vagyunk elfogadni, hogy tömérdek fejlődési fokok vannak azon tul, melyen mi állunk. De ez ne verjen le bennünket! A mi nemünk még ifju itt e földön, s magasabb fejlődés végett hosszú időre van szüksége. Szabadjon remélnünk, hogy azok, kik itt életpályájokat bevégezték, máshol nagyobb magasságra fognak emelkedni.

IV. Ismeretközösség a világtestek közt.

Láttuk, hogy a föld lakói más világtestek állapotáról némi ismerettel birnak. Az erkölcsi világot illetőleg idegen világtesteken azon erősségre vagyunk korlátozva, hogy annak alapvalója épen olyan mint a mienk, de hogy minden különös világtesten előforduló sajátságokról valami bizonyost mondhassunk, e tekintetben nélkülözzük az eszközöket. A mi a természeti törvények ismeretét illeti, itt már nem vagyunk annyira megszorítva, mert a naprendszer minden planétáján meg tudjuk mondani az évek hosszúságát, azokon, melyeket leginkább ismerünk, a napok hosszúságát, a nap- és holdsetétüléseket, az esés sebességét, a hajított testek pályáját, tömegök sűrűségét, a fény mennyiségét, melyet azok a naptól vesznek sat. A mint mi ezt más világtestekről tudhatjuk, épen ugy tudhatnak némelyeket az idegen földtekék lakói a mi földünkön állapokról. Idegen világtestek lakói, kik nálunknál nagyobb képességekkel birnak, vagy az ismeretekben nagyobb előhaladást tettek, természetesen többet tudhatnak a mi földünk állapotáról, mint mi az övékről; de mi sem maradunk még amellett, a mit mi a többi világtestekeni állapokról tudunk. Menjünk csak vissza gondolatban 300 évvel, péld. a Kopernikusféle rendszer elhíresztelése korába, mit mondtak volna akkor, ha valaki azokat más világtesteken sejtette volna, melyeket most bizonyosan tudunk? hogy a planéták golyóalakok, mint a föld, év- és napszakokkal? Mit gondoltak volna

a felől, ki előre megjósolta volna, hogy valaha a holdban hegyeket fognak fölfedezni, azoknak magasságát megmérni, s felénk fordult oldalát abroszokon pontosan lerajzolni, melyek bizonyos tekintetben felülmúlják földabroszainkat? És mit gondoltak és mit mondtak volna azon emberről, ki azt állítandotta, hogy az álló csillagok napoknál nem egyebek, melyeknek a mi napunknál sokkal nagyobbaknak kell lenni? Nem ábrándosoknak tartották volna-e az ilyeneket? Nem, legalább nem mindenki. Nehányan már az előkorban elfogadták ezeket részben, bár nem oly erősségeiktől támogatva, mint a minőkkel ezen igazságokra nézve jelenleg bírunk; de a tömeg, mégha fölvilágosodott volt is, a közönséges ismeretkörön túl ható ezen sejtelmeket nevetségeseknek találta. Avagy nem kell-e hasonló föltételek közt napjainkban is hasonló sorsot várni? Alig ha ki lehet ezt egészen kerülni. Pedig még messze vagyunk attól, hogy a világalkotmányának tökéletes felfogására szert tettünk volna! Ha meggondoljuk, hogy a mi fölfedezési eszközeink szakadatlanul tökéletesednek, hogy a tudomány egyik ága a másikat gyámolítja és erősíti, élénken fogjuk érezni, hogy a tudás határa tőlünk még végtelen távol van. Tycho Brahe még sem a távesövet, sem a csillagászati órát, sem a kicsinymérőt nem ismeré. Egy évszázaddal utána még a messzelátók és távesövek tökéletlen műszerek voltak azokhoz képest, minőket Dollondnak és Herschelnek köszönünk, és ezeket ismét fölülmulták a Frauenhoferfélék. Az órák és mérési műszerek oly tökélyt értek el, mely nem sok követelni valót hagy. Előhalad a tudomány a tanoncok számának növekedése által, a világtestekről tudományt különösen istápolja a természettan többi ágainak mivélése, a földtan péld. képessé tesz bennünket, hogy más világtestek belső alkotására következtessünk. A föld delejségének tanulmányozásával más világtekék delejségét is megismerjük. A fény és hév természetébe való belátás annak idejében más világtestek ismeretlen viszonyait fogja feltárni előttünk. Sőt szabadjon messze kilátásba helyezni, miszerint mi egykor az életműség törvényeinek oly ismereteire fogunk szert tenni, melyeket idegen világtestekre is lehet alkalmazni. Bár ezen ugrás roppantnak tetszik, nem lesz az

oly nagy, ha meggondoljuk, hogy az állati természet törvényeinek ismerete az utóbbi ötven év alatt mily óriási előmenetelt tett. Az évezredek során kihalt állatvilágnak a mostkorival összefüggése, a törvények egysége, mely alá azokat összefoglalhatni, remélni engedti, hogy egykor oda fogunk jutni, miszerint a növény- és állatvilágban a fejlődési lépés, sőt a még nem valósult alakok feltételeit is előadhatjuk. Még ekkor ugyan egy látszólag kivihetlen lépés marad fen az idegen világtestek szerves valóinak ismeretéig, hol egészen más anyagoknak kell lenni, mint a földön. De a vegytan is föl fogja annak idején fedezni az anyagképződés általános törvényeit, melyek segítségével következtethetni lehet arra, a mi más világtesteken történik.

Reméljük hát, hogy mi itt e földön mind inkább elérjük azon álláspontot, honnan a szellem sokkal jobban át fogja látni azt, mi idegen világtesteken történik, s azon mérvben fog öregbedni szellemi létünk részvéte is a világegyetemben. Ha már most meggondoljuk, hogy ez ránk nézve más világtesteken is be fog következni, ebből az jönne ki, hogy a véges létben megvan a hajlam, miszerint egyik világtag szellemi erejénél fogva a másikat felfogja, hogy tehát minden lényeges világtag az egésznek tudatára jön, sőt hogy egyik tudatával bir annak, mi a másiknál is megvan, röviden azon meggyőződés, hogy az egész lét az örök észtől származás és vezérlés következtében észország, nemcsak, hanem hogy a véges gondolkozó valók közt az észösszefüggés hajlama is megvan; azon hajlam, mely a földlakóknál csak igen csekély fokára hágott a fejlődésnek, mialatt a lét más pontjain már a remélt tökélynek magasabb lépcsőjére emelkedett. A dolgok valóján alapul tehát, hogy a gondolat legdusabb jelentésében mondhatjuk, miszerint a világegyetem, az egész lét egyetlen észország.

(Idegen kutatók után)

Dr. SOLTÉSZ JÁNOS.

A háboru erkölcsi jelentősége*).

Első tekintetre alig van valami balgább, esztelenebb és bü-
nösebb cselekmény, mint a háboru. Hogy a népek — mellőzve a
közöttük támadt perek békés és ítélet szerinti eldöntését — egy-
másnak a lehető legnagyobb károkat okoznak, erejüket és jólétüket
kölesönösen szétrombolják, egymást tömegesen öldösis és nyomorba
taszítják: ez annyira ellenkezni látszik a szeretet mindazon erköl-
csi viszonyaival, melyekkel az emberek egymás iránt és minden
nép saját jólétét illetőleg viseltetik, hogy a háborunak — melyben
a gyűlölség legmagasabb történelmi fokozatán észlelhető — bizo-
nyára az emberiség erkölcsi romlottságának tetőpontja gyanánt
kell feltűnnie. Isten az ember számára paradicsomi lakhelylyé al-
kotá e földet, ő pedig Kain testvérgyilkosságán kezdve vért és si-
ralmat áraszt szét azon; és egy csatamező az ütközet után -- az
életnek e legiszonyatosabb s minden emberi érzést fellázító tüne-
ménye — szívszaggaató fájdalommal hirdeti az emberiség szomorú
eltévelyedését erkölcsi rendeltetésétől; úgy hogy a föld, mely vér-
től lőn ittas, boszuért látszik kiáltani a szent Istenhez . . . boszuért
ama gonosztevők ellen, kik a háboru furiáit szabadon ereszték.
Erre vonatkozólag mondja egy nagy és hirneves férfiú: „meg nem
foghatom, miként történhetik az, hogy azon lények, kik magokat
okosoknak tartják, s kik csak átsudamló tünemények e világon, a
helyett, hogy egymást szeretnék, egymáson segitenének s napjaikat
— mennyire lehetséges — nyugodtan töltenék, épen ellenkezőleg
arra használják e rövid életet, hogy egymásnak sirt ássanak, . . .
mintha bizony e szerepet nem elég gyorsan lejátszaná az idő. A há-
boru és halálbüntetés — melynek jogát a társadalom oly vak-
merően bitorolja — nem egyéb, mint szervezett barbarizmus, mint

*) Vuttke hallei tanár értekezése a berlini evangélikus egyet-
gyűlésén.

örökség a vadság korszakából, mely ügyesen kigondolt intézmények s csalárd szónoki érvek által lón beburkolva és feldíszítva.“ Lajos Napoleon*), a most uralkodó francia császár tollából jő e nyilatkozat 1831-ben; s benne kifejezve találjuk azon általános véleményyt, mely megdönhetlenül helyesnek nyilatkozik mindenhol.

Igen, de csak az elmélet terén; mert ennek dacára is az egész Krisztus előtti történelem háboruk láncolatából áll, melyet csak hébe-korba szakaszt meg egy-egy kevés ideig tartó békés időszak; a legtöbb nép minden erejét és buzgalmát, lelkesedését és szenvedélyét háborukra és más népek leigázására pazarlá; s a béke, tudomány és művészet embereinél mindig nagyobb becsületben részesültek a háboruk hősei, kik embertársaik öldöklésében emésztették fel életerejüket. Valóban ekkor csak kevés népnek és igen ritkán jutott osztályrészül a békés élet élvezete. Krisztus előtt épen a leghatalmasabb népek kedvelték leginkább a hadakozást, úgy hogy a római Jánustemplom 700 év alatt csak háromszor, és akkor is rövid ideig volt bezárva. A nép vére, az ifjui férfierő, legtöbb esetben iszonyu módon emésztették fel, és sehol sem találhatjuk nyomát a bánat érzelmének, melyet az ily szántszándékkal előidézett nyomor méltán fakaszthatna a szívekben; hanem igenis, dicsőség borostyánjától körülövezve a hősök homlokát... tomboló kéjérzetre gyulva a népek kebelét, midőn bevonulni látják harcosaikat a győzelmi kapukon, s a fogoly fejedelmeket és hősöket láncokba verve hadvezérok diadalkocsija előtt. Így a népek gyötrelommé változtatták az életet önmagukra nézve s legfőbb szellemi és akaraterejökkel oda munkáltak, hogy más népek szabadságát, önállását és jólétét elrabolva, azokat nyomorba taszítsák s e föld kerekességét vériszonnnyal borítsák be.

A meg hasonlítás és harcsíralom e világában jelent meg a szeretet és béke vallása, eredve attól, ki övéit ilyen szavakkal üdvözlé: „Béke veletek!“ a békesség ama fejedelmétől, kiről Ézsaiás próféta (32: 1, 17, 18) így nyilatkozik: „Ime a király uralkodik igaz-

*) Réponse a Sir Valter Scott, 1831. 84. Isk. L.

ságban, és a fejedelmek elől járnak az ítélettételben; és az igazságnak cselekedete leszen békeség, az igazságnak cselekedete leszen csendesség és bátorság mindörökké; mert lakozik az én népem békeségnek hajlékában, bátorságos sátorokban és gazdag nyugalmakban;“ Zakariás pedig ekként (9: 10): „Békeséget szól ő a pogányoknak, és az ő birodalma egyik tengertől a másikig, és az Eufrates folyótól a földnek végső határáig leszen;“ ki az övéihez így szólott: „Békeséget hagyok nektek, amaz én békeségemet adom nektek,“ (Ján. 9: 27) Péterhez pedig így: „Dugd el a te kardodat; mert a ki fegyvert ragad, fegyver által kell annak elveszni,“ s végül a [kiről Pál ekként nyilatkozik: „Ő a mi békeségünk, ki mind a két nemzetséget (zsidót és pogányt) egygyé tette és a közbevetett falnak válaszát — az ellenségeskedést — elrontotta, ki jött és az evangéliomban békeséget hirdetett nektek, kik közel valátok és azoknak, kik távol valának; mert mindkettőnknek ő általa vagyon menetelünk egy lélek által az Atyához, azért immár nem vagytok (pogányok közül valók) jövevények és zsellérek, hanem a szenteknek polgártársai és Istennek cselédei.“ (Eph. 2: 14, 15, 17, 18, 19.) Nem illő-e hát, hogy a háboru templomának ajtajai mindenkor be legyenek zárva s borostyán helyett az olajfa és béke pálmája zöldeljenek? Nem az volna-e a feladat, hogy a népek testvéri, békés szeretettel öleljék egymást, miután többé nincs zsidó, nincs görög, hanem mindnyájan e g y g y e k a Jézus Krisztusban?!

Valóban eleinte úgy is látszék lenni a dolog; a keresztyének mint a csend, a béke és benső élet emberei, még a zsidóknak a rómaiak ellen támasztott zendülésében sem vettek részt, s bár ez utóbbiaktól csakhamar gonoszabb és dühösebb üldöztetést kellett kiállaniok, mint a zsidóknak, fegyvert még sem emeltek azok ellen, hanem ellenszegülés nélkül hagyták magukat keresztre feszítettetni, gyilkoltatni és vadállatok elé dobálni, egyedüli fegyverök levén a könyörgés, a vallástétel, leginkább pedig a menekvés. Igen, a keresztyének között mindenféle erőszak tehát a háboru irányában is bizonyos elhatározott visszatetszés kapott lábra, úgy hogy az általános ker. tudat határain néha-néha tulhajtó Tertullian azt állítá,

— s nem minden tetszés nélkül — hogy keresztyénhez általában véve nem illik fegyvert viselni és hadi szolgálatot teljesíteni.

Azonban a békés érzület eme korszaka igen hamar lejárt. Csak addig tartott ez, míg a keresztyének idegenek voltak a pogány államban, hol a háboru minden bizonynyal pogány alapokon nyugvók, s a vallással oly szorosan össze volt növe, hogy a pogány szokások s vallás cselekvényekben való részesülés alól a keresztyének sem vonhatták ki magukat. Amaz ellenszenv minden háboru iránt azonnal megváltozott, mihelyt az állam keresztyénné lőn, s Konstantin óta a ker. császárok alatt hadi zászlóul a kereszt vétetett fel. Csak igen megoszolva, s inkább az egyháziatlan felekezeteknél — quakkereknél, mennonitáknál — tartotta még fen magát ama nézet: hogy keresztyénnek egyáltalában nem szabad a háboru, tehát a hadi szolgálatoktól el kell vonatnia. És ha a középkor keresztyéniségében van is némi eszmei nyoma az általános békeuralom után való törekvésnek s az egyház legfőbb képviselőjében igényt tartott is ahoz, hogy a ker. népek között a béke közbenjárónője legyen; de ez igény soha sem jutott a tömeg részéről oly érvényre, hogy valódi tartós békeállapotot biztosíthatott volna. Sőt igen feltűnő jelenség az, hogy a leginkább ker. népeknél a németeknél, kik többféle vegyületben majdnem az egész mielőtt Európa felett uralmat gyakoroltak, a háborura való hajlam épen azon időtájban jutott legfensőbb eszmei kifejlődésére és erejére, mely lovagkor név alatt, teljes lénye szerint az egyházat és a keresztyén eszmét szolgálta; és hogy ama régi irtózat helyét most épen a leglelkesebb szeretet foglalá el a háboru iránt.

És ha a szerencsétlen 30 éves háborutól eltekintünk, mely első kezdete után csakhamar a vadság jellegét ölté magára s a német erkölcszetet századokkal visszavetette, általában a legfelemlőbb történelmi emlékek, s a szellem és néperő leghatalmasabb szárnyalása kapcsolódnak a győzelmesen vezetett háborukhoz; mi volna Poroszország a 3 sléziai és Némethon a szabadságharc nélkül?!

Midőn a nagy francia forradalom megkezdődött, a népek az

általános, örök béke gondolatával kecsegteték egy ideig magukat, mert hiszen véleményök szerint tulajdonkép a fejedelmek voltak a háboru okozói, míg nekik csak békére volt okuk és hajlamuk; de valódilig oly félelmes láncolata fonódott e forradalomból az iszonyu háboruknak, minőre a rómaiak kora óta nem emlékezett a világ. A francia köztársaság háboruiban hivatalos, de valószínűleg igen csekély számítás szerint 948,000 ember lelte sirját, Napoleon 10 évi császársága alatt pedig 2'200,000, holott a vele szövetséges népek vesztesége számitva sem volt. És hogy a köztársasági népek is heves és gyűlöletes háborut folytathattak mostani államformájuk ellen: bizonyítja ezt nemcsak a görög és római ókor, hanem a legujabb időszak is a szerencsétlen amerikai háboruban. A népek többnyire épen úgy le vannak kötve a háboruhoz mint fejedelmek, s majdnem gyakoribb eset az: hogy ez utóbbiak kényszerítettnek háboruszkodni amazok által, mint megfordítva.

E szerint úgy látszik, mintha a háboru a népek történelmi fejleményében valóban elodázhatlan s többé-kevésbé szükséges tényező volna, mintha a történelem csak véres csatamezőkön és füstölgő romokon keresztül fejlődhetnék tovább. Ily szempontból véve fel a dolgot, előttünk egy minden tekintetben csudálatos ellenmondás, egy történelmi és erkölcsi talány merül fel. Igen, mert ez uton amaz iszonyu erő, mely fékét oldja a mindent elpusztító s az ember életét és boldogságát megsemmisítő hatalmaknak, tényleg nem egyéb, mint oly élettünemény, mely csaknem minden néptől buzgalommal s gyakran lelkesülten és szenvedélylyel pártoltatva, az emberiség történelmének mozgalmában a leghatalmasabb emeltyüvé válik; egyiknek szerencsétlenségére, másiknak emelkedési lépcső gyanánt, az egésznek pedig erőteljes tovább fejlődésére.

A háboru erkölcsi jelentősége felett való kérdést — annak jogos vagy jogtalan volta szerint — csak ker. állásponton lehet valódilig megfejtteni. A keresztyénségen kívül eső népek, — melyek előtt legkevésbé sem ismeretes valamely egymással békében élő emberiség eszméje, s melynek csak az egymásra nézve

idegen és ellenséges népek sokaságáról van fogalmuk — csak annyit tudnak és tudhatnak, hogy a háboru a népeletnek kizárólag természetes es szükségképi tüneménye, és pedig legtöbbször azon egyszerű értelemben, hogy a kijelölt nép feljogosítva érezze magát a többieket meghódítani és sajátjává tenni a szabad önkényesség jogát más népek megtámadására.

Ily értelemben voltak az ókor bölcsészetének legkiválóbb alakjai is. Aristoteles — ki e ponton hű kifejezést adja a görög nemzeti szellemnek — nem úgy tekinti a háborut mint roszt, hanem mint a népek, különösen a görögök rendes és természet szerű életmozgalmát, mennyiben ezek, mint már természet szerint is magasabban állók, arra rendelvék, hogy minden nemgörög felett uralkodjanak. Ebből magyarázható meg, hogy ő a háborut a kereset-ágakról szóló fejezetnél, nev. a vadászatnál tárgyalja erkölcsi irataiban. „Természete szerint — mondja Aristoteles — a háboru szintén keresetág; mert a vadászat a keresetszerű munkásság része lévén, ez nem csak a vadállatokra való vonatkozásban jön alkalmazásba, hanem az oly embereket illetőleg is, kik természet szerint arra rendelvék, hogy uraltassanak; de minthogy ők ezt nem akarják: az ellenök folytatott háboru csak igazságos lehet“ *). A rómaiak, kik a világhódítási eszmét leghatályosabban keresztül vitték, szintén ily gondolatban voltak. De akármely nem ker. naturalistikus világnézet szerint is oly mulhatlan szükségesség a háboru, mely távol attól, hogy az emberiség vétkes elkorcsosulása által feltételeztetnék, egyenesen annak jogszerű természetében s a történelem lényében gyökeredzik. Hegel szerint végül oly, az államot mint legfőbb erkölcsi közjót illető s általában észszerű tünemény az, mely a minden végesse köz mulékonyságot és esetleges-séget nyilvánosságra hozva, az erkölcsi világban ugyanazon benső szükségességgel és jogossággal bir, mint a természetben a halál; a háboru nem egyéb, mint erkölcsi halál.

A keresztyénség szükségszerűleg egészen másként fogja fel a

*) Polit. 1, 8.

dolgot. Azon eszme mellett, hogy az összes emberiség egy vérből származott, s az isteni szeretet könyörülő kíváncsi szerint egyenlő istenfiuságra s kölcsönös szeretetre van hivatva, semmikép sem állhat meg ama gondolat, hogy a háboru valamely, az ember jogszerű természetében gyökerező világrend, tehát eredetileg isteni végzés; mert annak általánfogva csak az emberiség vétkes elkorcsosulására való tekintetben van értelme és lehetősége. A háboru mindig erkölcsi bűnt tesz fel, a népek egymáshoz való igazi viszonyának vétkes megháborítását, tehát oly valamit, minek általában nem kellene történnie. Keresztyén állásponton e szerint a kérdés csak így állhat meg: vajon a háboru vétkes-e már mindig és magában véve, vagy tekinthető-e oly jogszerű ellenhatásnak is, mely az erkölcsi világrend igazságosságán alapulva, a vétkes elkorcsosulás ellen emeli fegyverét? . . . azaz: felvehető-e úgy, mint igazságos büntetés és fenyték a vétkekre vonatkozólag, és pedig nem csupán oly értelemben, hogy mint az isteni gondviselés egyik ember vétkét a másiknak büntetésére bizza, a bűnt a bűnös által bünteti, hanem hogy egyszersmind, mint erkölcsileg jogszerű büntetés nélkül, tehát mint erkölcsi kötelesség is folytattathassék?!

Mióta első szüléink az eset következtében ellentétbe jöttek Istennel, el van vetve a visszavonás magva is az emberek között; a vétkes emberiség, mely az egységet és Istennel való békét elvesztette, nem lehet többé maga magával békeségben; a népek egymásra nézve szellemileg is idegenségben és egymást meg nem értve ellenséges csoportokra különültek el, s a szerető egység helyén egyik népnek a másik által való erőszakos leigázása ütötte fel vétkes fejét. Ebben egyszersmind ki van mondva a bűn és a bűnnek büntetése is. Az ó szövetségi szentírás, mely az emberiség szétszakadásának bünteljét elég világosan rajzolja, az isteni fenyték és a népek háboru által való bűnhődésének eszméjére teszi kiválólag a nyomatékot s bármelyik nép leigázásában is határozottan valamely isteni átkot lát beteljesedve. „Átkozott legyen Karaán (a gonosz Khám fia) és legyen minden szolgálknak szolgálja az ő atyafiai kö-

zött;“ (1. Móz. 9. 20.) az engedetlen Izráelhez pedig így szól Jehovah: „Az én arcámat fordítom ellenetek, hogy a ti ellenségeitek előtt elhulljatok és uralkodjanak rajtatok, a kik titeket gyűlölnek . . . és hozok ti ellenetek fegyvert, mely boszút álljon rajtatok az én szövetségemnek megrontásaért, és elvesztek a pogány népek között, s a ti elleneiteknek földje megemészt titeket.“ (3. Móz. 26 : 17, 25, 38). Jehovah a hadakozást, sőt Kanaán elfajult népeinek kiirtását is világosan Izráel népére bizza, s az ellenség legyőzése mindig úgy tűnik fel, mint Isten áldása az ő választottai felett. „Szaporítsa az Isten a Japhetet, lakozzék a Semnek sátoiraiban és legyen a Kanaán neki szolgája.“ (1. Móz. 9 : 27). Izsák ezen szavakkal áldja meg fiát: „Népek szolgáljanak neked és nemzetségek hajoljanak meg előtted (1. Móz. 27 : 29); Jákób Judát így: „A te kezéd legyen a te elleneinek nyakokon.“ (1. Móz. 49 : 8). Jehovah pedig az ő népét következőleg: „Sok népeken fogsz uralkodni és te rajtad senki sem uralkodik,“ és: „az ur azt miveli, hogy ellenségeid, kik ellened támadnak, előtted elhulljanak. (5. Móz. 15 : 6 ; 28 : 7). Az ő szövetségi időkben tehát, határozott isteni végzés alapján kétségtelen a háboru joga. Jehovah háboru által fenyíti és bünteti a népeket. Csak az a kérdés: hogy a keresztyénség korszakában, mely a népek közt levő korlátokat ledöntve, azoknak mindenikét váltságra hívta, és a melyben másrésről — mint az ő szövetség ideje alatt — nem várhatók többé közvetlen isteni jóslatok, lehet-e még felvenni erkölcsi jogot a háborura nézve?!..

A legközelebbi és megszokottabb felelet így hangzik e tárgyban: Ha az apostol határozott nyilatkozata szerint (Róm. 13.) fegyvert ragadhat a felsőség az igazak oltalmára és a gonosztettek megbüntetésére: akkor nemcsak jogában, hanem köteletségében áll az is, hogy gátot vessen a más népek részéről jövő ellenséges támadásoknak s védelmezze magát és saját nemzetét az ily gonosz tények ellenében. De épen azért neki sem szabad példát adnia efélékre; nem szabad megtámadnia más békében élő népet. A védelmi háboru tehát jogszerű és kötelesség, a támadó pedig

jogtalan és vétkes; mert ez utóbbi jog helyett rendesen erőszakot használ. Igen ám, ha a dolog oly egyszerű volna, mint itt elbeszél-tük! Akkor igen könnyű lenne az erkölcsi megoldás s készen volna a felelet: hogy t. i. a támadó mindig jogtalanul, a védő pedig mindig jogosan cselekszik. Csakhogy a mily sok igazság van ama tételben: épen oly keveset ér az az erkölcsi kérdés valódi megoldását illetőleg.

Mindenek előtt arra kell utalnunk, hogy a dolog lényege szerint gyakran a csak önvédelem tekintetéből fegyverkező nép is állhat jogtalan téren. Megtagadta p. o. a másik néptől azt, mire annak jogszerű igénye van, s barátságos egyezkedés által semmikép sem birható elégtételre. Legutolsó esetben tehát az eként feljogosított népre nézve nem marad más eszköz, mint az erőszak, vagy a támadás, ha nem akarják jogát elismerni; a felsőségnek pedig határozott hivatása van, hogy szükség esetén fegyver élére bizza s úgy hajtsa végre a dolgot. Tapasztaljuk továbbá, hogy sokszor nem lehet valódi különbséget tenni a támadó és védelmi háboru között, s hogy a szükséges önvédelem igen gyakran nem létesíthető másként és sikeresebb uton, mint a szándékolt támadás megelőzése által. Így a 7 éves háboru kétségkívül épen egy védelmi harc vala porosz részről, mint az 1-ső sléziai támadó; mindazáltal amaz úgy tűnt fel, mintha támadás lett volna. Hasonlókép az 1843-iki igen szégyenletes elnyomás ellen intézett szabadságharc védelmi háboru volt elvitázhatlanul; a támadás még is azon népek részéről történt, melyek legszentebb jogaik és történelmi létök oltalmazásán kívül semmi mást nem céloztak.

Ha tehát el kell ismernünk, hogy van jogtalan védelem és jogszerű támadás, úgy arra vagyunk kényszerítve, hogy a háboru erkölcsi joga felett való kérdés előbb kísérlett megoldásának a védelmi és támadó háboru közt levő különbség által eszközölt megoldásnak valami más fordulatot adva, kinyilatkoztassuk: miszerint erkölcsileg csak az a háboru bir jogosultsággal, mely a fenálló jogot védelmezi; történjék bár ez akár a pusztá ellentállás külső alakjában, akár pedig a jogot eltagadó állam tényleges megtámadása

által. Eme felfogással már kétségkívül közelebb érünk az igazsághoz, csak az a kérdés, hogy vajon megtaláltuk-e azt egyszersmind?! A háborúnak — mint láttuk — csak a már fenálló jogot kell megtartani, nem pedig újat szerezni, vagy a létezőt megváltoztatni.

Jó eleve el kell ismernünk, hogy az igazságosan fenálló jognak törvénytelen támadások alkalmával a hatalom is védelmére kelhet, s annak megtagadott érvényesítését erőnek erőnek erejével is kicsikarhatják azok, kik isteni és erkölcsi rendelet szerint fegyverrel kezökben szolgáltatnak igazságot; bár ok nélkül ahöz ők sem folyamodhatnak. A hatalom a népek tényleges életében sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint első tekintetre látszik. Mindenesetre akármely rendezett államban is az egyesek és az összes jogai egyesek ellenében törvényes és bírói határozatok által kezeltetnek és tartatnak fenn; melyek azonban kivétel nélkül hiábavalók és semmisek volnának, ha a jog mellett hatalom nem állana, ha a vonakodók nem kényszerítették annak tényleges érvényesítésére. A jog becsét valódiilag csak a neki megfelelő hatalom feletti rendelkezhetőség mértéke határozza meg; úgy hogy az egész törvényszolgáltatás nem egyéb, mint a jól rendezett állam háboruja mindazok ellen, kik jogait kétségbe vonják vagy megtámadják; hiszen Isten maga tette feladatává a felsőségek, hogy ha szükség, a jog védelmére erő-hatalmat is használjon. De ha valamely rendezett felsőségnek joga és kötelessége, hogy a valódi törvényt annak megvetői ellenében hatalmának felhasználása által is biztosítsa: akkor ez áll minden bizonnyal nem csak a jognak ellenszegülő egyeseket illetőleg, hanem mindazon népek és államok irányában is, melyek azt sértegetni törekeshetnek. Röviden fejezve ki magunkat: a háboru annyiban bír kétségbevonhatlan jogosultsággal, mennyiben ez valamely állam igazi jogát oltalmazza a sérelmek ellen, midőn is az nem egyéb, mint egyszerűen jogérvényesítés, végrehajtás.

Igy lévén a dolog, ez állásponton amaz igen természetes kérdés merül fel előttünk: hogy általában véve nem volna-e mel-

lőzhető a háboru, ha mindazon viszályokat, melyek a különböző államok között az ő határozott jogaikra nézve előfordulnak, valamely fő-fő birói s minden mivel állam által elismert törvényszék ítelné el?! Az erre adandó feleletben nincs szándékunk fejtegetni ama másik kérdést: hogy valjon e bármely mivel államra nézve is igen kívánatos egylet létesíttethetik-e oly könnyen, mint a képzélet világában megálmodjuk s valjon a legközelebbi évszázadok nyújthatnak-e kilátást egy ily életképes egyesület alakulására? Itt egyszerűen csak azt jegyezzük meg, hogy ilyennel most még nem dicsekedhetünk, s hogy a mely helyeken az eddigelé csekély kiterjedéssel létrejött is, — mint a német szövetségben s Északamérikában — épen azon idők alatt darabolódott szét, midőn magát igazolandó, a béke országának felépítésén kellett volna fáradoznia. Megjegyezzük továbbá, hogy egy ily főtörvényszék tényleges jogdöntvényeinek csak akkor lehetne kellő sikerök, ha hátok megett megfelelő hatalom állana, mely azokat szükség esetén erőhatalommal is képes volna keresztül vinni; tehát itt ismét a háboruval találkozunk szembe, mihelyt nem lehetszó önkéntes meghódolásról. Végül azon csak a lehetetlenséggel határos nehézségre kell rámutatnunk, mely a háborura rendszerint okot adó vitakérdéseket illetőleg egy valóban párt nélküli főtörvényszék alakításánál bizonyára felmerülne. Hát még ezen felül a szabályok megállapításánál, melyek szerint ítélet hozatnék?!... A legujabb kor elég tapasztalást nyújtott arra nézve, hogy a népeket felingerlő fontosabb kérdésekben még a legmélyelműbb jogtudós is alig képes korrekt ítéletet hozni, s hogy ez ítéletek a különböző álláspontok és érdekek szerint gyakran egészen összeférhetlenül állanak egymással szemközt.

Azonban ne nyomozzuk tovább az ily birói döntvény lehetőségeit és sikeres voltát a népvizsályokat illetőleg. Mélyebb vizsgálódás e téren nem vezetne célhoz, hanem igenis annak közvetlen tudatára, hogy a felfogás eddigelé bevett álláspontjával semmikép sem békülhetünk ki, s hogy a legtöbb háboru eseteiben és épen azoknál, melyek a nemzetek életében a leglényegesebb és jótéko-

nyabb változásokat eszközlik, nem annyira az egyszerű jogi, mint inkább az életkérdések keresztülvitele a főszerep. A fenálló jogok felett támadt viszályok szolgáltatnak ugyan alkalmat háborura; de azok legtöbbszörre nem tulajdonképi oka ennek; majd nem mindig mélyebben gyökeredzik ez s távol jár minden birói határozománytól. A jogi kérdések eldöntése nem a lelkesülés, hanem a merő okosság dolga; amaz általánvéve csak a már fenálló jogállapot megvédésén törekszik, a háboru pedig, mi aztán abba erőt és lelkesedést is önt, egészen új jogot s a népeletre nézve oly törvénelmi létet akar szerezni, minővel az még nem dicsekedhetett. Az oly háboruk, melyek bevégeződésök alkalmával épen csak már előbb is érvényes jogállapotot állítják vissza, rendszerint hidegen hagyják a népeket, és többszörre azon tudatot költik fel bennök, hogy azok által sajátkép semmi eredmény sincs kiviva. Valóban nem titkolhatjuk el azon meggyőződésünket, hogy az oly jogérvényesítési háboruk számára, minőket az újabb idők is mutathatnak fel, sehol sem akad termékeny föld a nép között, hogy azok iránt a nép és seregben legkevésbé sincs lelkesülés; mert hiányzik róluk a nimbus, az eszmei elem, melyek nélkül pedig a tökéletes prózaiasság miatt könnyen amaz elégtelen érzés kelhet fel a harcosokban, hogy hivatásuk nem egyéb, mint poroszlói foglalkozás.

S e pontnál egy első tekintetre igen kiváló tünemény jut eszünkbe a népvélemények mezejéről. Azt hihetnők ugyanis, hogy a társadalomban nincs tiszteletteljesebb állás, mint a jog végrehajtójaé annak áthágóival szemközt, s nem lehet becstelenebb, mint a hatalom érvényesítőjeé azok ellenében, kik velünk szemközt jogosultnak vélik magokat. És ime míg a bírák hivatala — kik igazságot szolgáltatnak — felette tisztelt minden társadalomban: a hóhéroké — kik a gonosztevőkre kiszabott ítéletet végrehajtják — a mivelte népek tulnyomó része által oly nagy becstelenségnek tartatik, melylyel még érütközni se tanácsos; a harcosok állása pedig mindenhol a legnagyobb tekintélynek örvend, s általában tisztelettel van körülvéve. Nincs szándékunkban ezen a felületes értelem előtt esztelennek látszó, mindazáltal jogosnak és

erkölcsinek bizonyult tények okát tovább fűrkészni; hiszen ebből már megérthetjük, hogy a népek általános tudata szerint még egészen más és magasabb cselekvény a háború, mint valamely jogítéletnek pusztán erőszakos végrehajtása. Az is tudvalevő dolog, hogy a legtöbb háború tényleg új jogállapotokat szerzett, s az európai jogviszonyok legnagyobb része az államok között, nem más módon alapszik, mint a háborúk eredményein.

De éppen e ponton, éppen ha a háborúnak nem csupán az a célja, hogy a fenálló jogot védelmezze, hanem hogy újat szerezzen, amaz igen súlyos erkölcsi vélemény lép előtérbe, mely nyíltan kimondani látszik azon elvet, hogy „elsőbb a hatalom mint a jog!”

Ne hamarkodjunk el az ítéletet!... Abból, hogy valamely háborúnak talán nem az a célja, hogy bizonyos fenállónak ismert jogot védelmezzen, legkevésbé sem következik, hogy általán véve ne lenne joga annak indokára és céljára. Az emberi jog — ellentétben az istenivel — nem az marad mindig a mi volt, hanem a határozott viszonyoktól korlátoltan, azoknak változásával szükségkép ugyanazon sorsban részesül. A gyermeknek más joga van, mint a már nagykorú embernek, s a tanulónak kevesebb, mint mesterének. A jogi élet akármely államban is szünteleni fejlődésnek van alávetettve; és míg a bírói tevékenység a fenálló joggal foglalkozik, abból sem elvenni, sem valamit hozzátenni nincs hatalmában: az alatt a törvényhozás, változtatások által, a jog tovább fejtését tartja feladatának, s e munkássága általában csak az állam életével szűnik meg. Mennyiben pedig minden új törvényhozás változtatni szokott a fenálló jogon, azt gyakran korlátozza vagy meg is szünteti; ez okból a már létező joggal szemközt sok tekintetben háború gyanánt tűnik az fel, s alig lehet ahárhól is oly törvényt alkotni, mely egyik vagy másik állampolgár eddig gyakorlott tényleges jogait és érdekeit ne csonkitná, s melynek hogy teljesen keresztül vitessék, szemmel ne kellene tartania az állam szolgálatjában levő hatalmat is.

Innen indulva ki, a háború erkölcsi megítélését illetőleg, egy új és magasabb nézpont tárul fel előttünk. Miként az egyes ember

személyes fejlődése, öregbülő ismerete, ügyessége és jellemképzettségé által mindig nagyobb jogot nyer a társadalomban, s ott tiszteletet, becsültetés, munkássági kört és befolyást igényelhet; épen úgy van a népek életében is. A mily kevésbé köthető le valamely erkölcsi személy teljes és egész joga, írott szabályok és szerződés-szerű rendelvények által, kivéve azon esetet, ha az emberi rendeltetésnek megfelelő folytonos művelődés folytán önmaga változtat azon: épen úgy különbözik valamely nép valódi és élőjoga a pusztán törvényszerűtől, mely szerződési szabályok által jött létre. A népek nem csupán jogalanyok, melyek holt, tespedő merevségben vesztegelnek s évszázadokon keresztül is ugyanazon unalmas mindennapiság jellegét tüntetik fel; élő erkölcsi személyiségek ők, melyek míg történelmi ifjúságuk s férfikoruk tart, mindig magasabb erőfejlésről tesznek bizonyosságot; vagy pedig ha elég vétkezésen, magok rongálják magukat, idült betegségeik folytán előbbutóbb sirba temetkeznek. És a nép-személyiség ezen valódi élő joga nem maradhat mindig ugyanaz; sőt kiemelkedve a pusztán szerződési törvény eredetileg természetes, majd pedig megkötött, elévült alakjaiból, magasabb jogot keres és követel emelkedett lényé számára... a gyermek ruházata nem illik többé a felnőtt ifju vagy férfi természetéhez. A történelmi erő és miveltség joga fensőbb fokon áll erkölcsileg, mint a pusztán írott törvény. „Fiam! keress magadnak más királyságot; mert Macedónia kicsiny neked.“ Ebben véltük mi feltalálni már mint tanulók az ifju Sándor igen méltányos feladatát s természetes jogát. A világtörténet nem törvényterem, melyben írott törvényformák döntik el a peres ügyeket; jogositott versenymező az a népek és azok vezéreinek szellemi és erkölcsi tehetségeit illetőleg.

A világtörténelemben csak életerős alakzatok birnak létezési joggal, mely csak addig valódi, míg azoknak erejük is van e jog érvényesítésére. Az államban a polgárokat illetőleg szintén így áll a dolog; míg az emberiség történelme másként és magasabb fokozatán tünteti fel ez eszmét. Joga itt csak annak van, ki

azt érvényesíteni is képes; és ez nem méltánytalanság, hanem valódi történelmi igazságosság. Népek és államok — melyek gyengék saját történelmi egészöknök önálló megőrzésére — épen ez által tesznek bizonyosságot arról, hogy önálló létezéshez nincs történelmi joguk; és ha közelebből szenvedés is az rájuk nézve, hogy valamely erősebb nép fensőbb hatalma alatt kell meghajolniok; valósággal jótéteményt láthatnak abban, mely egy nemesebb s erődusabb életalakzatot teremt számukra. Viszont, ha valamely gyenge nép, egy erősebbtől függve, attól vezetetteti s gyámnokoltatni kénytelen magát, vagy ha csak másokkal való összeköttetésben jut a fenállás biztonságának tudatára: ez egészen jog-és természetszerű viszony, természetellenessé s történelmileg jogtalanná válik, mihelyt ama nép nagyobb erőre kap, a többi őt gyámnokoló s vele szövetségben levő államok pedig megállapodnak, vagy erejükben súlyedni kezdenek. Az ily eredetileg jog- és természetszerű kötelek oly veszélyes hálóká válnak egy megerősödött népre nézve, melyekben neki — mint Laokonnak a kigyók között — az agyonnyomatás és megfuladás veszélyétől kell félnie, ha azokat erős kézzel szét nem szaggatja. A fa megizmosodott gyökerei előbb utóbb szétpattantják a kötömgöt, melyben véletlenül elterjeszkedve, összehosszorulva voltak.

Azon mező már, melyen a népek történelmi erejüket próbára tehetik, melyen valódi jogaikat kiküzdhetik, ha az egyezkedés sikertelen volna, épen a háboru és pedig legfőbb mértékben, mely nem zsoldos csapatokkal folytattatik, midőn tehát a nép csak néző és szenvedő szerepet viselne, hanem a mely igénybe vett és tényleges nyilvánulásra hoz a nép részéről minden szellemi és erkölcsi erőt. Ha a háboru csak kölcsönös embergyilkolás, pusztítás és gyujtogatás, tehát a viszonyos fizikai erők versenye volna: úgy az teljes ellenmondássá válnék a szellemileg polgárosult népeknél, a a népélet általános lényére nézve. De egy valóságos világtörténelmi háboru épen az erkölcsi és szellemi erők összeségének igénybevételével folytattatik, a szellemi miveltség s erkölcsi tökéletesedés versenye az. A népek legbecsesebb kincsöket, leghűbb

fiaik életét kockáztatják ekkor sily nagy áldozattal teszik nyilvánvalóvá: hogy a mit oltalmazni s kiküzdeni akarnak, az nem csupán valamely külső előny, hanem egy nemes életfeladat, egy magas, s a legdrágább áldozat árán elnyerendő jog. Nem a többség, nem a nagyobb fizikai erő szerez győzelmet, hanem a mélyebb belátás a nemesebb és a nagyobb áldozatkészség. Nem ott van a megveretés, a mely részen több halott maradt a csatamezőn, hanem a hol előbb elfogyott a bátorság, s hol a nép legkevesebb áldozatot volt hajlandó hozni saját ügyéért.

Békét csak az igazságosság uralma alatt lehetne létrehozni. Ez pedig nem valamely létező szerződési jog pusztá fentartásában áll, hanem abban, hogy a magasabb történelmi jog mellett ugyanolyan erő is legyen, melynek érdekében fegyvert ragadni támadó háborúnak látszik ugyan, de tulajdonkép védelmi harc az, és épen itt van erkölcsi értéke. Nem áll azon erkölcstelen tétel, hogy „a hatalom elsőbb, mint a jog,“ de igen ama magasabb elv, hogy „erő a történelmi jog alapja.“ Azon félelem pedig, mintha e tétel alkalmazása tényleg könnyen az előbbi elvvé fajulna, felette megnyhül az által, hogy a mivelt nemzetek között bizonyos közösség uralkodik, tehát hogy a népvizályok elintézésénél egyik úgy, mint másik szükségkép szereppel bir. Ha a népek ezen összesége jónak látja távol tartani magát két nép harcától, ez által tényleg épen arról tesz bizonyosságot, hogy azok között oly vizály forog fen, mely nem igazitható el a merő törvényszabványok szerint, hanem hogy ott a néperők versenyének történelmi pere érvényesül, melynek kiemenetelétől új jogok feltételeztetnek.

Épen azért tehát, mivel a jogszerű háboru nem egyedül durva hatalmi nyilvánulás, hanem az összes néperő általános kifejtése, melynek feladata világot vetni valamely nép történelmi életére: mindig a jogszerű nemzeti becsérzet munkája az, mely lángoló lelkesedést fejt ki, s melynek folyama alatt a nép legdrágább kincseit is örömezt áldozatul adja. Első tekintetre igen szembeötlő tünetény, hogy míg egyik vagy másik kormánynak az alattvalóbbra vonatkozó kisszerű követelése, mint péld. új adók, más hasonló

terhek és a szokások korlátozása sat. gyakran keres heves ellentállást, sőt zendüléseket támasztanak: az alatt a legnagyobb áldozatra, a háborura való felhívás — ha t. i. a nép valamely magasabb cél tudatától hevül — legtöbbször szíves készséggel találkozik még azok részéről is, kik különben kormányukkal örökös ellenségeskedésben állanak. S mit bizonyít ez? Azt, hogy ekkor magasabb javakról van szó, mint a külső vagyon, a becsület egy nép életének történelmi megvédése itt a feladat.

Ha a háboru, mint támadás, mindig csak a jog kizárólag igazságtalan megrontása, tehát az emberiség ellen elkövetett gonoszság volna; akkor erkölcsileg minden bizonynyal a nép szembe-tűnő elkorcsosulása következne abból s teljességgel nem volna lehető, hogy valamely alapindokot fedezhessünk fel abban a nép való-ságos erkölcsi emelkedését illetőleg, holott többször ez az eset szokott előfordulni. A német népen az erkölcsi aluszékonyság vett volna erőt, ha a francia forradalommal összeköttetésben levők fel nem rázták s nehéz csapásuk által önismeret és öneszméletre nem serkentették volna. Tartós béke a jólét karjai között, sulyos erkölcsi veszély magvát rejti magában; a nép igen könnyen asszonyi, buja élvágy s az anyagi érdekek szolgálatába szegődik ekkor. A jólét és szerencse sokkal sulyosabb teher a nagy többségre nézve, mint a nyomor és szerencsétlenség. A háborunak épen oly jelentősége és hatása van a népek erkölcsi életében, mint a természet zivatarának, mely a nyári ég hosszú, rekkenő hőséget eszközölő derűtsége után bekövetkezik. Megtisztítja, felfrissíti a népek légkörét s bár sulyos lecsapásai által a tenyészetet és sarjadzó veteményt semmivé teszi is némely helyeken, de az egészbe új, fokozott élet-erőt szokott önteni. A háboru iszonyu komolysága eltávolítja a szíveket az asszonyi és buja élvhajhászatoktól; a férfierő s felpeszűlt ifjui hév elé nagy, nemes célt tűz; felébreszti az eszmény, becsület, erő, rend és engedelmesség iránti érzéket; szilárdítja az állam kormányzói iránt való tiszteletet; szorosabb és bensőbb viszonyba fűzi a népet és fejedelmét, mennyiben mindkettő csak együtt és egymásért fáradozik, ugyanazon drága kincsért küzd és hoz ál-

dozatot. A becsülettel folytatott háboru valamely nemes, férfias önérzetet támaszt a népben, mely hogy mennyire különbözik a békeelv kéjes melegében fogamzott demokratikus függetlenségi viselkedet önhittségétől, — talán mondanunk sem szükség. A harcosok, kiknek — a nép legalsó osztályából — csak mindennapi kenyerökért is a legaljasabb szolgálatokat kelle végezniök, most pedig legnemesebb honfiaiuk mellett és fejedelmök vezérlete alatt, golyók zápora között állanak, s a nép legdrágább kincseért a halállal néztek szembe, az atyák, kik fiaikat dicsteljes hősi harcban látták a hazáért elvérzeni, . . . ezek bizonyára egészen más, magasabb és kiirthatlanabb érzelemre gyultak, erkölcsi méltóságukat, s a nép erkölcsi életéhez és annak magas feladatához való viszonyokat illetőleg, mint sem azok, kiknek csak az alacsony napi gondok, vagy a még alacsonyabb napi szükségek között kell áttengeni élteöket.

Épen ily jótékony befolyása van a háborunak a vallásos életre is. Mert hogy példákkal bizonyítsunk: a németek vallásos életét — mely az előbbi század végén s a mostaninak elején, a legaljasabb világi élv, istentelenség és hitetlenség halálos álmában volt elmerülve — mi ébreszté fel ujlag és emelte magasabbra, ha nem az 1813-ik év dicső szabadságharcai? s valjon csak a legközelebbi mult is rettentő komolyságával nem hasonló örvendetes tapasztalattal gazdagított-é?! Az emberi szív soha sem fordul oly mértékben az örökkévaló felé, mint midőn a véges megrendül benne; úgy hogy a valódi haláltmegvető bizodalom csak az élő Istenben való hit által tápláltatik a háboru vészei és viharai között . . . a háboru felrázza a szunnyadót, megerősíti a gyengét és utba igazítja a tévelygőt. Azonban csak is az a háboru erkölcsi és keresztyén, mely mint a nép legmagasb, jogszerű feladatainak védezköze, Istenre való kegyes tekintettel, alázatosan, s ő előtte kezdődhetik és kezdődik, s mely után a győzelem, csak mint meg nem érdemelt isteni kegyajándok fogadhatik és vitetik véghez.

De hát a harc fenyegető fáklyájának elolthatatlanul pislognia

kell-e, hogy újra meg újra fellobbanjon s a pusztítás tűzét a békés lakhelyekbe szórja? a népeknek folytonosan a háboru iszonya alatt kell-e elvérezniök? és sohasem jön-e idő, midőn örök béke virágzik? Előbb bizonyára nem, mint midőn az örök béke az emberiség szívét elfoglalta s Isten békéje othonossá lett nemcsak ennél vagy annál, hanem általában a népek nál. Mig az emberiség meg hasonlításban él Istenével, addig saját üdvének szempontjából szüksége van isteni fenytékre is. De bizonyára hovatovább közeledhetik s hihetőleg közeledni is fog a keresztyén emberiség a tartós béke állapotához. Minél inkább fejlik a keresztyén polgárosodás, terjed az igazság és alázatosság, s — a mi szinte elmaradhatlan feltétel — minél több erőt fejtenek ki a népek, hogy — egyik a másikkal szövetkezve — nagy, természet-történelmi alapokon nyugvó s egymást feladat és saját-ságra nézve kiegészítő államokká tömörüljenek: annál közelebb van hozzánk a béke országa! . . Miként a folyamok télben először csak hullámjeget képeznek, melynek kezdetben kis részecskéi egymásra tolulnak s egymást széttörik, mig a töredékekből nagy tömegek alakulnak, melyek aztán egymáshoz érve, szilárd és igen erős jégpáncéllá tömörülnek: ugy roncsolja szét a világtörténelem tova siető folyama a kicsiny népfajok laza és ingó csoportozatát, hogy apró részek egy egészszé alakulva szilárd épületet képezzenek. A közel jövő sejtelmet ad ez alakulásról; de hogy miként az ó kor végén a népvándorlás langyos szele ezer meg ezer zajongva tova hömpölygő darabokra zuzá a római világbirodalom erős jégtömegét, hasonlólag fogja-e felelemezni a távol jövő az egygyéforrott nép és államtömböket, azt nem láthatja be emberi szem. De annyit tudunk, hogy elütőleg ama pogány világbirodalomtól egy ország áll fen, melyen a pokol kapui sem vehetnek diadalmat, és hogy e világ országai csak azon mérvben reménylhetnek fenmaradást és békét, melyben a békének amaz országa lakhelyet, erőt és erkölcsi uralmat nyert bennök,

JANKA GYULA.

A francia forradalom és az egyház.

— Olvasta dr. Hase Károly Jénában 1868. jan. 15-én. —

Az első francia forradalom egy tragoedia, előadva egy egész nép által; eszméjében nagy, erélyében rendkívüli, végződve vér s könyekben. Ez esemény egyházi része nem bír a politikainak tragikai érdekével. Az első felvonásban ritka elevenség s gyöngédséggel vannak tárgyalva az állam és egyház közötti viszony kérdései; a második felvonás feleletet ad e kérdésre: meddig állhat fenn egy modern műveltségű nép ker. vallás nélkül?

Két osztály, a klérus és nemesség, megmérhetlen kiváltságokat birt szembe egy adók által elnyomott néppel, melyben a szabadság gondolata már gyúladni kezdett. Kitérését az udvar százados vétke ama bűntéher siettette, mely alatt az állam összeomlott. Az országrendek összehívása volt a közvélemény által követett mentőeszköz az állambukástól.

Hajdan, a francia koronának a pápaság elleni harcában, a klérus és nemesség képviselőihez csatoltattak volt a városok követei is, egy harmadik rend. Ezek választása módja soha szabályozva nem lévén, csak homályos emlékezetben maradt fenn; most tehát egészen a kormány kényétől függött. Mivel pedig előre látható volt, hogy kénytelenek lesznek a magas klérustól, a prelaturától áldozatot követelni, kedvezett a választási törvény a papoknak.

A választás eredménye a papi rendre nézve a következő volt: 47 püspök, 53 prelatus, 187 pap.

A kormány így okoskodott: a három osztálynak elkülönített kamarát kell képeznie, úgy hogy a harmadik rend, bár a legnépesebb, a más kettő által mindég leszavastassék. Franciaországot azonban Sieyes püspöki helytartó egy röpirata szárnyalta be: „Mi a harmadik rend.” Felelet: semmi! Mi kell hogy legyen? Minden! Mert ereje 25 millió, 80,000 pap és 120,000 nemessel szemben.” Elhallgatta, hogy a kiváltságos osztály az összes föld-

birtoknak csaknem felét birta: hanem épen mert azt birta, ebben állott a nép keserű sorsa. Kérdés és felelet egyaránt túlhajtás volt, de a nép gondolatát foglalta magában a törvény előtti egyenlőségre nézve, s a forradalom programjává lett.

Ebben a szellemben követelte már most a harmadik rend, hogy a nemesség és klérus vele, a nép küldötteivel egy gyűlést képezzen. Eleinte mindkettő vonogatta magát. Azonban egyes papok, kik magokat a nép fiainak érezték, átmentek a harmadik rendhez, s végre többségöknél fogva magokkal vitték a prelatusokat. Most a nemesség egyedül állván kénytelen volt hasonlót tenni. Kifejlődött tehát egy nemzetgyűlés. Nemsokára bebizonyult, hogy ez a valódi souveraenitas, míg a nép maga tömegekből áll; a tömegek azonban megkísérlék azt közvetlenül gyakorolni.

A kiváltságos osztályok a szükségesség érzetében elhatározták áldozatot hozni. — Javaiknak egyenlő megadóztatását ellenmondás nélkül fogadták el. Ezután arra a gondolatra jöttek: valjon nem lehetne-e a felesleges templomi edényeket beolvasztatni? A párisi érsek, a papi karral tartott rövid tanácskozás után, kinyilatkoztatta, hogy abban semmi nehézség sincsen, hisz az egyház már több ízben adta e holt kincseket segedelmül a szegényeknek, vagy szükségében az államnak. A határozat egyhangulag meg lett állítva, hogy t. i. minden nélkülözhető nemes érc-eszközt a legközelebbi pénzverdébe szállítsanak.

Ez azonban még nem volt menekülés az állam-adósságtól, mert ez évenként 224 millió frank adót igényelt, s minden bevételt egy szörnyű deficitbe nyelt, mely a folyó rendetlenségek miatt havonként növekedett.

Ekkor megszólalt Autin püspöke Taleirand: „Fizessük ki tehát az államadósságot az egyházi vagyonból, mert hisz az a nemzet sajátja. Felesleges kolostorok és prelaturák eltörlésével évenként 100 millió marad az egyház javára, néhány év múlva 80 millió a nyugdíjasok halálával; ennekutánna a nemzet rendelkezésére 70 millió, mely fekvő javakban 2100 millió frank értékű tőkét képez. Hitelezőink örömmel belé egyeznek, ha mi a

vételárnak bár egy részét azon összegek törlesztésével engedjük fizetni, melylyel az állam nekik tartozik.“ Mindenki megértette ebben, a mit Taleyrand elhallgatott, az összes egyházi-javak elfoglalását az állam által.

Ez ellen felhozott mindaz, a mi a kegyes alapítványok sértetetlensége mellett szól, és annak veszélyessége, hogy az egyház eltartása jövőben a nép megadóztatásából történjék! Sieyes szemrehányása városok és falvakon keresztül hangzott; „Szabadok akartok lenni, s még igazságosok sem vagytok“! A prelatusok elszörnyedtek a gondolatra, hogy nekik majd zsoldot kelljen huzniok.

Mirabeau válaszolt; „Én csak három módot tudok a társadalomban megélhetni: a munkáért megjutalmaztatni, koldulni, vagy lopni.“ Figyelmeztették, hogy a becsületesen szerzett vagyont és örökölt gazdagságot elfeledte.

Az új korban felmerült nagy kérdések egyike volt feltéve a következőkben: szabad önelhatározások következtében, melyek nagyobbára elmúlt századok szüleményei, az egyház oly gazdagság birtokában van, melynek fölöslege jelenleg semmi élő igazolással nem bír; az állam ennek lefoglalásával megmentheti magát: teheti-e?

Mirabeau-nak 1789. október 30-iki beszéde magában foglal minden nézpontot ennek eldöntése körül:

Ha egy nagy nemzet gyűlésében oly kérdés fordul elő, mely által tagjainak egy nagy része, a társadalomnak egy tiszteletre legméltóbb osztálya érdekelve van, sőt a mely által egyszersmind a tulajdon sérthetetlen jogai és az egész társadalmi viszony alapelvei vannak közről érintve: igen is méltán igényli azt a fáradságot, hogy bizonyos vallásos lassúsággal tárgyalassék. Kétségkívül ilyen ez a kérdés: kit illet egyházi javaink felett a tulajdonjog? Némely szónokok csupán azt az érdeket tartották szem előtt, mely itten az államot vezérli; de ez az alapok bármily nagy legyen is, még sem jogosíthatná fel a gyűlést arra, hogy az egyházi javakat a nemzet számára ítélje, ha ez a klérus birtokjogainak meg-

sértése nélkül nem történhetnék. Mondották itt nekünk, hogy semmi sem hasznos, a mi nem jogos; nem is lesz közülünk senki-nek kedve az elvet megtámadni. Másrészről beszéltek ama befo-lyásról, melyet a javasolt határozat a nyilvános hitelre gyakorolna; a megmérhetetlen jelzálogról, melyet ez az állam hitelezőinek nyújtana, és a bizalomról, mely ez által abban a pillanatban élesz- tetnék föl ismét, midőn egészen elveszettnek látszik. De e re- ménységben csalatkoznánk, ha a világ abban a határozatban, mely az egyházi javakat államjavaknak nyilvánítja, csak egy törvényte- len erőszak szentesítését volna kénytelen látni. Ha az állam semmi módon sem menekülhetne is a veszélyektől, melyek minket minden felől fenyegetnek, én mégis inkább bíznám sorsát ama gondvise- lésre, mely népe k és királyok felett őrködik, hogy sem ilyen esz- közre adjam szavazatomat.

Itt visszamegy a tulajdon mély alapelveire. Sérthetetlennek mondja az egyén tulajdonát, mert ő csak azért lépett be az állam- társaságba, és szabadságának egyrészét azért áldozta fel, hogy jogának védelmet találjon. Másképp van a dolog testületek birto- kával, melyek mint olyanok, csak az állam által állanak fenn. Ezek kénytelenek engedni az állam legfőbb törvényének — a köz- jólétnek. — Azon felül egy emberi mű síncs balhatatlanságra készítve. A kegyes alapítványokra nézve is, beszéljenek róla bár- mily vallásos tisztelettel, általában szükség, hogy legyen egy hata- lom, mely azokat megszüntethesse, különben végre minden egyéni birtokot elnyelnének, ha egyszer a hiúság számításait azok meg- sokszorozásában találná. Ha mindazon emberek, a kik valaha éltek, mindnyájan külön sirt ohajtottak voltak: egyszer csak mégis be- állana a kényszerűség a sírokat összerombolni, hogy a föld a terme- lés számára fennmaradjon, és a halottak porát háborgatni, hogy az élők táplálkozhassanak.

Végre így szól: „Mit akartam bebizonyítani? Alapelvül kell elismerni azt, hogy a valódi birtokjog a klérus javai felett mást nem illethet, mint a nemzetet. Nem kívántam egyebet, minthogy a gyűlés ez alapelvet szentesítse. — S csupán azért kívántam ezt,

mert elvitázhatatlan igazságot foglal magában. Egy igazság pedig egy államot megmenthet, valamint egy tévely megdöntheti azt. Hogy azonban senki se kételkedjék a nagy lelkiségben, melylyel a nemzet lelkészeinek legszükségesebb és tiszteletre legméltóbb osztálya iránt viseltetik, kívántam egyszersmind, hogy még most nyilvánítsuk azt a határozatot, melynek értelmében egy papnak, egy falusi papnak is évi jövedelme ezentúl 1200 franknál kevesebbre ne tétessék.“

A határozat abban az értelemben lett fogalmazva: „A nemzet gyűlés kinyilatkoztatja: 1) hogy a nemzetnek joga van minden egyházi javak felett rendelkezni, ha magára vállalja a kötelezettséget, hogy az egyház minden szükségeiről illő módon gondoskodik; 2) hogy azon intézkedésekben, melyek a lelkészek jövőbeli tartását illetik, egy pap számára évi fizetésül — szállás és ahoz tartozó javakon kívül — 1200 franknál kevesebb ne határozassék.

Ezután az állam birtokba helyezte magát. Ez volt a gazdag jegy-ajándék a forradalomhoz, egy forgalomba indult hatalom, ha a féketvesztett szenvedélyek elő nem lépnek, minden rend felforgatására.

Az egyház birtokának egy nagy része a kolostorokhoz tartozott. Most szabad lett azok eltörlése. Egy mérsékelt párt ez intézkedés ellen volt; mert ez által egy csomó, heves és hosszú kényszer által izgatott szenvedélyű ember löketnék ki a világba; a még előkészítetlen nép részvétet tanusítana a kolostorok sorsa iránt; nyugdíjak által kimerítenének a kolostor-javak; „olyanok vagytok — mondák — mint Louisianában a vadak, melyek levágják a fát, hogy gyümölcsét élvezhessék.“ Csak a felesleges gazdagságot kellene elvenni a kolostoroktól, s csak is egyháziatlanná lettek eltörölni.

A gyűlés azonban egy magasabb szempontra engedte magát ragadtatni; egy szabad államhoz nem illik kényszerítő hatalmával természetellenes örök fogadalmakat érvényben tartatni. És ily módon keresztül vitetett a végzés, hogy: „A törvény semmiféle rend-

fogadalmat nem ismer el; mindenki kiléphet, a törvényszékek két hóig elfogadják mindenkinek határozatát; a kilépők a kolostorokban maradékkal egyenlő évi díjban részesülnek.“ Erre nézve illő mennyiség határozottatott, a rend életmódja és az egyesek életkorához képest. És így Franciaország kolostorai felnyitak több mint 50,000 ember előtt, a kik örök fogadalmakkal voltak bilineselve.

E változásban az a kérdés is felmerült: vajon a kolostori fogadalmak az igaz vallás szellemével megegyeznek-e? Egy püspök Istent káromlásnak nevezte azt, s erre azt az óhaját nyilvánította: fejeztetnék ki egy tételben az új alkotmány elején, hogy: „a kath. vallás Franciaország nemzeti vallása.“ — Némelyek hajlandók voltak azzal erőtleníteni az indítványt, hogy az egyház veszélyben van.

Mirabeau válaszolt: „az vagy kiváltság: senkinek sem szabad illet bírnia; vagy csupán tény, hogy a franciák többsége a kath. egyházhoz tartozik: ez statistikai számítás, nem tartozik a törvénybe.“

Fölemlítették mindazon keserű nyomást, melyet a protestánsok kétszáz év óta ez állam-vallás részéről szenvedtek. A püspökök ellenben a korlátlan vallásszabadság veszélyeire hívták fel a figyelmet, nyomosan utalván a francia nép egyháziasságára; ők a protestáns isteni tiszteletet csak az eddigi rendőri korlátozottságok között akarták továbbra is tűrni.

Mirabeau válaszolt: „Én nem akarok türelmet prédikálni. A legkorlátlanabb vallásszabadság oly szent jog, hogy azzal szembe maga e kifejezés: türelem, némi zsarnokit foglal magában. Egy oly hatalomnak, mely tűrni tud, már magában annak létele nyilatkozat a hitszabadság ellen, mert hisz az is lehetséges, hogy nem fog tűrni.“

„Kérem csak azokat közöttünk, a kik oly sok rendetlenséget jósolnak, melyeket egy korlátlan vallásszabadság idézne elő a királyságban, gondolják meg, hogy a türelem a mi szomszédaink között semmi oly mérges gyümölcsöket nem termett, minthogy Németországon, Holland és Angliában a protestánsok magokat

legalább ebben a világban egészen tűrhetőleg rendezték be, bár mi legyen is sorsuk egy más világban.“

Azután közéje sujtott a zajos vitának egyet azon villámok közül, melyekkel a gyűlést néha megrázkódhatta: „Arra emlékeztettek minket, hogy XIV. Lajos megesküdött a kath. valláson kívül mást birodalmában meg nem tűrni. Semmi bizonyítványt nem kívánok ez állításhoz, mert mire nem esküdhetnék meg egy király, ki a nantesi edictumot visszavonta!? Hanem egy másik emlékezet emelkedik föl bennem. E helyről szemembe ötlük az ablak, melyből egy király, saját alattvalóinak gyilkosa, a földnek érdekeit a mennyországéval összeelegyítvén, a Bertalan-éjhez a jelt adta!“

Ezután államvallásról nem volt többé szó. A törvény mint az emberi jogok alkatrésze egyszerűen így fogalmaztatott: „Senki elveiért, még vallási elveiért se háborgattassék, valameddig azok terjesztése által a nyilvános törvények által megállított rendet nem zavarja.

Az eredmény természetes viszfényében az a vélemény képződött, mintha a szabadság fája mindjárt kezdetben az egyház romjain emeltetett volna fel.

A forradalmat természetesen egy forradalmi irodalom is megelőzte, mely ama vad tételt állította fel, hogy: a népek üdve nem jó el addig, míg az utolsó király az utolsó pap bélivel meg nem folytatik.

A forradalom szóvivői a nemzetgyűlésen azonban nem is gondoltak egy harc merényletére a nép hitével szemben. A papok között pl. Gregoire, már akkor buzgó republikánus, ki a királyok történelmét, népek kinzói történelmének nevezte, leglelkiesmeretesebben járt el lelkeszi hivatalában, s az azutáni évekről is találtattak levelek, melyek teljesen igazolják a ragaszkodást, mely őt és az ő akkori falusi közönségét összefűzte. Ő minden változó körülmények között, melyeket átélt, következetes maradt törekvésében: szövetséget hozni létre a demokrácia és ker. vallás között.

S ha a püspökök között egy Taleyrand születésénél fogva a magas arisztokráciához tartozva, semmi mélyebb egyházi érdeket

nem is képviselt, hanem mindig csak a győzelemgazdag párt felé hajolt: azért mégis püspököknek érezte magát, s úgy vélekedett, hogy a lelkek nagy mozgalmában illő az egyháznak is előhaladni.

Az egyházi ügyek számára kiküldött választmányba valódi kath. kegyességű emberek választottak, utódai egy pártnak, mely teljes keresztényi mély meggyőződéssel vállalkozott volt a század elején a kath. egyház reformálására, de egy másik t. i. a jesuita párttól, a pápa befolyása által, lázadás név alatt elnyomatott.

Most tehát gondolták: elérkezett már az idő eszméjüket megvalósítani, hogy t. i. a klérus, a gazdagság csábító fényét nélkülözve, kénytelen legyen valódi érdem után törekedni.

Hogy ez nem sikerült, legközelebből azok hibája volt, a kik nem keresztényiességet minden áldozat árán, hanem egyháziasságot akartak gazdag jövedelmekkel: pedig a forradalom oly rettenetes menete lehetetlenné lett volna, ha az egyház hatalmas ott, hol hatalmának valódi alapvonásai vannak, a szivekben.

Mínthogy a szükséges gazdálkodás tekintetéből már nem nélkülözthetett, az új állam-alkotmánynyal egy időben megjelent az egyházi bizottmány előterjesztéséből egy új egyházi-alkotmány is e cím alatt: a klérus polgári alkotmánya.

Alapvonásai ezek:

Először: „A birodalom minden kerülete egy püspöki egyházmegyét foglal magában.“ Ez által segítve lett a püspöki kerületek nagy egyenlőtlenségén, mely az egyház előkorából fejlődött volt ki. Franciaország épen 83 kerületre volt felosztva. Eddig 136 püspöke volt, tehát 53-at elbocsátottak.

Másodszor: „Minden francia polgárnak meg van tiltva idegen püspök tekintélyét elismerni.“ Ez a nemzeti egyház függetlensége volt, az emancipatio Róma alól. „Ez azonban ne legyen hátrányára a bitközösségnek, mely az egyház látható fejével fenntartandó.“

Harmadszor: „Minden — a lelkészségen kívül levő egyházi hivatalok azonnal felfüggesztendőek.“ Ez volt a halaldőfés a henyé hivatalokra, az egyházi járadékokra nézve. Fenntartásuk csak

a végre érvényesítettett, hogy tiszteletteljes nyughelyet nyujtsanak öreg kiszolgált papok számára. Az egyházi hivatal védője viszonzá erre: „sokkal jobban tudunk mi kiszolgált papjainkról gondoskodni. Hagyják csak őket hivatalaikban és adjanak melléjük egy, a nemzeti kincstárból fizetett segédet, a ki foglalkozásaikat kevesbitse. Ez által a papokról s egyszersmind közönségükről is gondoskodva lesz.”

„Minő szerencsésebb helyzetet kívánhatna magának egy jó pap, mint a mely a terheken kívül, melyeket tovább nem hordozhat, minden egyebet nyujt, a mi neki az életet eddig kedvessé tette, miközben sem eddigi életmódjából, sem azok köréből ki nem szakíttatnék, kiket hosszú időn keresztül gyermekeiként szeretett. És minő szerencsének kellene lenni a pap hivei részére is, magok közt birni a tisztes öreget, kit megszoktak atyjokként szeretni. Öregsége és gyengesége ugyan nem engedné meg neki, hogy hozzájók menjen, de elmehetnének ők hozzá, és így tovább is vezérők, vigasztalójok lehetne. Az ilyenmő nyugalalmazás jóval felül mulná azt, melyet mi papjainknak a káptalanokban nyujthattánk.”

Negyedszer: „Minden egyházi hivatalok jövőben népválasztás által töltendők be.” A főpapoknak ezt, mint régi egyházi szokást kellett elismerniök. De a nép választás ez idő szerinti ferdeségeit következőleg rajzolták: „Választható lelkészeink serege ellepi az országútakat, rendre járja a házakat, hogy szavazatot kolduljon és vásároljon. Ezután papjaink tolongani fognak a népmulatságokra, a közemberek lakmározásaira, egyiken a hizelgés, másikon a mulattató szerepét játszani; mert főtanulmányok a nép megnyerésének mestersége lesz. Az állás elveszti méltóságát s tiz év mulva már nem lesz papság.”

E sötét jóslatokkal szemben fölemlítették, hogy Franciaország pöspökei eddig a királyok kéjencnői által tétettek, és oly pöspökök által a papok.

Sokkal csábítóbb volt az egyház régi szokása, hogysem attól menekülni lehessen. A választás azonban gondosan korlátoztatott;

nem közvetlenül a községek, hanem „azon választó férfiak által töltendő be évenként minden megürült állomás egy kerületen belül, kik már mint olyanok a közönségtől vannak választva a kerületi hivatalnokok és nemzetgyűlési követek választására. Míg a választás bizonyos vasárnap a főtemplomban a mise után foly, protestánsok és zsidók kizáratnak. Ezután következnek a választóképesség meghatározott feltételei.

Az utolsó szakasz az évi fizetést illeti. A bizottmányi jelentés az apostol szavaival kezdődik: „Ha eledelünk és ruházatunk van, legyünk megelégedettek.“ A szelid megelégedésről más idézetek is bőven fordulnak elő. „De bár mily igazak legyenek is ez alapelvek, a bizottmány nem győződhetett meg arról, hogy ezeket most szorosan alkalmazni lehessen. Csak azoktól kell valamit elvenni, a kik igen sokat birnak.“

A püspökök fizetése kellő tekintettel állítottatott meg: a legkisebb kör püspökének 12,000 frank, a párisi püspöknek 50,000. Továbbá az akkori prélátusok számára 15,000 — 75,000-ig. Nem volt szükön mérve; de némelyek eddig 200,000-et is huztak. A papoké határozottan megjavíttatott 1200-tól 6000 frankig; a segédek számára 700 lett a minimum; ezek közül sokan eddig csak 300-at kaptak.

A gyűlésben jelenlevő püspökök aggálylallyal hallgatták ezt; de akadt a szabadelvűek között egy barátjok, a ki azzal állott elő, hogy: saját magukért nem, de a szegényekért többre van szükségök. Ki fog különben azon szerencsétlenekről gondoskodni, a kiket igen szégyen lenne az ajtók előtt koldulni engedni!?

Ennek azt felelték, hogy tévedett a személyekben: a püspököket felcserélte a papokkal. „Nagyon is titokban kellett a mi püspökeinknek jótéteményeiket osztogatni; mert ki hallott valaha azokról! De arról gyakran hallottunk, hogy szegény falusi papjaink megosztották falat-kenyeröket azon szerencsétlenekkel, kiket a püspökök szolgálai, azok palotáinak kapuitól elűztek.“

A püspökök mostani jövedelmöknek egy harmadát áldozatul ajánlották. „Háztartásuk a megszokott kényelemre van berendezve.

A jelen nemzedék iránt nagy lelkűnek kellene lenni. Többnyire öregek, s nagyon nehéz lenne az élet-módot egyszerre csak megváltoztatni. Egy kény ur szándékának keresztülvitelére feláldozhat egy nemzedéket, ő kénytelenítve van terveit gyorsan kivinni, különben abba maradnak; de nekünk, egy szabad felvilágosodott nemzetnek, kik a végtelenre kihatunk, ki a jövő századokra ép oly biztosan számíthatunk, mint a jelen pillanatra, bár mily jogos és hasznos legyen is amaz intézkedés, mi okunk lehetne így járni el!?”

Ekkor felemelkedett Robespierre, az apostoli szegénységnek e kedvelője, ki most még kevésbé volt ismert: „A püspökök iránti kedvezésre hívták fel nagylelkűségét és bőkezűségét a nemzetnek, egy oly nagy nemzetnek — mondják. Milyen hát az a nagylelkűség, mely egy nagy vagy kis nemzet — és annak képviselőihez egyaránt illik? Ennek ugyan is, a mennyire lehet, az egészre ki kell terjeszkednie, de első tárgyává a polgárok legszegényebb osztályát tegye. Nem szabad kizárólag egyes szerencsétlenekért érdeklődni, a kik arra vannak kárhoztatva, hogy nem több mint 30,000 frank évi jövedelmet felemésztszenek. Én e nagylelkűséget polgártársaink azon nagyszámu csoportja iránt hívom fel, kik a régi rendszer alatt leginkább szenvedtek; azon ezer meg ezer családtya számára hívom fel, kiknél hiányzik az eszköz, gyermekeiket, kiket a hazának ajándékoztak, nevelni. Ha több mint jogsok, ha nagylelkűek akartok lenni, legyetek ezek iránt. Ha ti, mint a nemzet képviselői, feljogosítva érzitek magatokat bőkezűeknek lenni: irányozzatok érzéseket legalább valódi érdem és szükség, ne pedig női szánakozással képzelt szerencsétlenség felé.“

A bizottmány ajánlata mellett maradtak. Az új beosztás szerint feleslegessé lett püspökök, valamint az új alkotmány következtében lemondott papok számára illő évi díj rendeltetett; a püspököknek 10,000 frank.

Ez egyházalkotmány különösen a prelatusok részéről történt sokféle ellenmondás között befejeztetett; ezek a vallás megbukásának, az isteni jogba való avatkozásnak nevezték azt.

Velük szembe felhozták mindazt, a mit az újabb kor az egyház külső önálló jogterére nézve érvényesített, hogy: ez nem a hitet, nem a vallást illeti; ez a külső mindig változott; ez csak polgári alkotmánya a klérusnak.

1790. októberében harminc jelen volt püspök egy nyilatkozatot adott be, melyben állítják: hogy a nemzetgyűlés azon hatalmat ragadta magához, melyet Krisztus a maga egyházára ruházott; tehát ama végzések érvénytelenek, s csak az által szentesíthetők, ha a szent atya és egy nemzeti zsinat elfogadja azokat. Engedjék meg nekik egy olyannak tartását és ők engedni fognak mindenben, a mi csak lelkiismeretükkel nem ellenkezik.

Mirabeau erre zivataros beszédeinek egyikével felelt: „Az ármány, mely itt közöttünk képződött, és új alkotmányunk megbuktatására esküdött, végre leálcázta magát. Még ugyan a barátnak képmutató nyelvén beszél, mely neki már természetévé vált; de ezen beszédben lázadásának terve van rejtve. Azt a színezetet adja, mintha előbb a római szék elhatározását várnák a klérus alkotmányára nézve.

„De miért mondja hát ki már előre kárhoztatását a felett! miért tesz már készülődéseket a kath. Franciaországot, a szabad Franciaország ellen fegyverezni! Nem annak-e ez nyilvános jele, hogy a határozatot, a melytől Franciaország sorsát függővé akarják tenni, már előre tudják; és hogy azért tudják, mert ők diktálták!”

„És miben mutatkozunk mi az egyház üldözőiként? Mi legnyomósabb oka panaszainknak? Mi a vallás szentelyébe nyultunk, mert szolgáltnak választását visszaadtuk a népnek. Franciaország püspökei! akarjátok-e itt tőlem hallani, a mit egész Franciaország ép oly jól tud, mint ti magatok: mily becestelen cselszövényeknek köszönik közöltetek legtöbbben püspökségre hivatásukat és az állást, a melyen most törvényeinkkel dacolnak? Főlkavarjam-e ama tisztátalan forrást, melyből a francia egyház felett a legtöbb romlottság szétáradott? Főltárjam-e aljasságait az eddigi kormánynak, a mely klerusunknak éppen egészséges, munkás

részét lökte vissza az egyházi méltóságoktól, s a szent tiara csak oly homlokok körül forgott, melyek már mindenféle bűnök bélyegével megvalának szégyenítve és a közmegvetés által megjegyezve? Nem szabad-e legalább az egyet mondanom, hogy az a leggyalázatosabb szemtelenség, ha főpapok, kik köztudomásilag oly egyháziatlan uton hatoltak fel, kárhoztatni merészelnek egy törvényt, mely által csak arról van gondoskodva, hogy utódaik ezen hivatalt csupán polgártársaik tiszta becsülése által nyerhessék el?”

„De hallgassatok rám Franciaország papjai, ha még halani tudtok! Én nem bírok jós tehetséggel; de sejtek valamit a dolgok menetéből és a nemzet jelleméből. E sejtelem után bizom magamban, esalhatatlanul megjósolni, hogy mi következik ebből, ha ti tovább is állhatatosan igyekezni fogtok a szabadság szellemét az ő menetében feltartóztatni. A nemzet utóljára kétkedni fog abban, hogy ti még hasznos polgárai lehessetek. A közbosszuság ekkor nem fogja tovább tűrni, hogy lelki ügyeink oly emberekre legyenek bízva, kiket szerencsénk ellenségeiként kell tekintenünk. A mi még ma legfennebb egy nyomós indítványnak tetszhetik, nemsokára a szükségesség által ránk parancsolt rendszabályul fog elismertetni. Indítványoztatni fog, hogy a nemzetgyűlés egyszerre minden egyházi hivatalt megürültnek nyilvánítson, s új betöltésöket rendeljen el, hogy a népnek alkalma legyen bizalmának megfelelő tanítókat választani, s vallásának jövő apostolaiban egyszersmind szabadságának és a szolgaságbóli megszabadulásának barátait tisztelje.“

Roszbab történt mint Mirabeau jósolta. A nemzetgyűlés, végzései iránt engedelmességet biztosítandó, elhatározta, hogy minden lelkész, a ki egyházi vagy iskolai hivatalt visel, esküt tegyen, ezt az esküt: „Esküszöm gondosan örködni a hívökre, kiknek vezetése reám bízott; esküszöm a nemzet, törvény és király iránt hű lenni; esküszöm a francia alkotmányt, névszerint azon határozatot, melyek a klerus polgári alkotmányát illetik, minden erőmmel épségben tartani.“

A követeknek a gyűlésben azonnal le kellett az esküt tenniök, a többieknek saját templomaikban a mise után, az országból távol levő papoknak két hó alatt; ki ezt elmulasztja, úgy tekintetik, mint a ki hivatalát önként letette; a ki megesküszik, s ez ellen tesz, mint lázadó.

Ez eskü nagy szerencsétlenség volt Franciaországra nézve, mert örökre elkülönítette a megesküdt, alkotmányos és római kath. papokat. Taleyrand és Gregoire 1791. jan. 2-án tették le az esküt. Kevesen követték őket. Tudták, hogy a pápa az egyháznak egy világi gyűlés által történt ezen átalakítását roszalja, rosزالnia kell, ámbár a bulla, mely amaz esküt egyházi átok alá vetette, csak áprilisben jelent meg.

Taleyrand szentelte fel a nép által választott első püspököt. De a kath. gondolkozásmód erélye igazolta magát. Mély benyomást okozott a mint hallották, hogy nem csak majd minden püspök tagadta meg az esküt, hanem a papok közül is sokan főlebb becsülték egyházi meggyőződésüket hivataluknál.

A legszerencsétlenebb következmény a király fejét érte. XVI. Lajosnak a parlamentáris államrendszer nem volt ellenére, sőt jól esett, hogy a nemzetgyűlésnél felelős miniszterek többé nem háborgatják az államkormányzás minden aprólékosságaival; de a papok népválasztása által eltűntnek látta a papság szentségét, s a régi egyházrendszernek a szent atya akarata nélkül, sőt ellenére történt bukása miatt féltette lelki üdvét.

A nemzetgyűlés határozata csak az ő beleegyezésével válhatott törvénynyé, mert az első alkotmány fenntartott számára legalább egy halogató vetot. De fenyegetve népfelkelés által, szorgattatva minisztereitől, hosszas késedelmzés után 1790 dec. 26-án beleegyezését adta, féláltnoksággal, mert azt remélte, hogy a pápa ellenzése és csendes ellenhatás következtében az új egyház életbe lépése nem fog sikerülni.

Miután lelkiismeretében le volt verve, bűnnel szennyezvén be az új alkotmányt, tekintetét a külföld felé irányozva, és meg kezdett

barátkozni ama tárgyalásokkal, melyek az ő és a királyság megbukását vonták magok után.

Egyes püspökök már külföldre menekültek volt, s pásztori leveleikben izgatván a népet a nemzetgyűlés ellen, átkot mondtak az egyházi javak eladására, a vásárlókat pedig azzal rettentgették, hogy a feloldozás megfog tagadtatni az ítélő széken és halálos ágyakon egyaránt. Némely vidékeken csakugyan senki sem mert ajánlkozni, mégis azonnal 300 millió értékű adatott el s ment át ezer szolgalmassal kézbe, kiknek érdeke ez által azonosult a forradaloméval.

A mint a nemzetgyűlés 1791 szeptemberében lelépett, nyílt ellenségeskedés állott be a római katolikusok és a szabad Franciaország között.

A birtoktalanok felizgatott szenvedése, a polgárság (bourgeoisie) bátortalansága, a nemesség hazaárulása, az udvar ingadozása és a külföl beegyedése között összeomlott a trón és vele az oltár. A korlátlan szabadságból természeti törvény szerint kifejlődött a legtörvénytelenebb zsarnokság.

Már keresztülhangzott az országon a kiáltás: „Harc a paloták ellen! Béke a kunyhókon!“ A klérus legnagyobb része az eskühalogatással úgy tűnt fel, mint az új alkotmány ellensége. A kath. aristokrata párt kimutatta gyűlöletét, az idegenek behívásával köszörülvén a polgárháború törét.

A vendéi parasztok, mint minden forradalmi földnép, megfogható előnyökben részesülvén, inkább az egyház, mint a királyság érdekében keltek föl. A templomajtok előtt esküt tett papok voltak felakasztva.

Az esküt tettek között voltak sokan, kiknek egyetlen érdekük hivatal nyerhetés volt, s püspöki hivatalt most csakugyan könnyen is lehetett kapni. De a lelkiismeretes katolikusok kerülték őket, mint pápai átok alatt levőket.

A nép egy része kiáltott: „Le a szabadsággal, mely egyházunkat, örök üdvünket, veszélyezteti!“ A másik rész: „Mi szabadok és szerencsések vagyunk, le az egyházzal, mely javainktól meg

akar fosztani! velünk marad az Isten, ki a világot teremtette, a szabadság Istene!”

A szabadságnak szeretete némely kedélyekben vallássá lett. Roland miniszternek a királyhoz intézett levelében, melyet neje fogalmazott, ez áll: „Az emberi jogok hirdetése evangéliummá lett és a francia alkotmány vallássá, melyért a nép kész meghalni.”

1792-nek késő nyarán, a mint a poroszok és osztrákok az emigránsokkal közeledtek, hogy a királyt megszabadítsák és a régi Franciaországot ismét helyreállítsák, Páris fogházai megteltek a nemesség és a klérus esküt megtagadt tagjaival. Hogy a rémes példa által minden ellentőrekvés elfojtassék, vagy mint mondták, hogy árulók ne maradjanak hátuk mögött, mialatt a nép az ellenség ellen kivonul, a fogházakat egy felbérelt dühöngő csapattal rohantatták meg. A karmelita kolostorban 200 pap volt bezárva, köztük 3 püspök. Ezeket a templomban és a kolostorkertben halomra lövették, s minthogy némelyek csak megsebesültek, néhányan pedig sértetlenül maradtak, ezeket egyenként agyonvérték.

A forradalmi és kath. elv összeütközése az egyház bukására vezetett, mielőtt még a nemzetgyűlés népszerű egyházi alkotmánya gyökeret verhetett volna. A kevés számú megesküdött papok mit sem tehettek ellene.

Emelkedettebb szellemű republikánusok is csak pogány eszményképekről beszéltek. Charlotte Corday, ki ifjú életét feláldozta, hogy a hazát Marat-tól megmentse, így szólt a halál útján: „Remélem, hogy ezután Brutus- és a többi nagy republikánusokkal fogok élni. Gyűlölöm a papokat, a megesküdteket, mint a meg nem esküdteket.”

1793 őszén a hitszabadságról az ellenkezőre szédültek át a ker. vallás ellen. A képviselők, képviselői egy népnek, mely ker. nevelésben nőtt fel, elhatározták: a ker. vallást, mely e nép szívében egy évezreden át fölemelte és könyeit folszárasztotta, eltörölni és minden ker. emlékeket kiirtani. Új időszámítás kezdődött a köz-

társaság évei szerint; a ker. hetek és egyházi ünnepek helyébe dekadok léptek, minden hónapban három; matematikai ünnepei a decimal-rendszernek. A ker. hittelt eltűnt a ker. erkölcs: minthogy a házasság, mint csupán polgári szövetség könnyen felbontható volt, Párisban két év alatt 5000-en fölüli házasság bontatott fel.

A megesküdt párisi püspök, az éveiben előhaladott Gobet papjainak menetével megjelent a nemzeti convent sorompói előtt, kijelentvén, hogy ő a nép iránti engedelmességből ült a püspöki székbe; a népet csak annyiban csalta meg, a mennyiben hivatalának befolyását arra használta, hogy a szabadság és egyenlőség iránti szeretetet növelje. De most már midőn a szabadság erős léptekkel halad, midőn semmi egyéb iránti tiszteletnek nem szabad léteznie, hivataláról, mely a kath. isteni tisztelet szolgálatában állott, lemond és papjaival együtt leteszi a pásztorbotot.

Gregoire azonban azt állította, hogy Gobet csak félelemből tette ezt; mert azelőtt kevéssel még kath. szellemben nyilatkozott előtte. Egy toulousei protestáns pap Julián is kinyilatkoztatta ugyanakkor, hogy ő husz évig szolgált a reformált egyházban; de ezután a törvények szentsége lesz az ő temploma, a szabadság az ő istene, az alkotmány az ő evangéliuma. A szerencsétlenek még a legközelebbi év szabadság mámorában nyaktilon végezték ki mind kettőt, a vádra azt felelvén, hogy előmozdították a közerkölcs romlását.

Egy törvénytelen színjáték volt ez: amaz erő kifejtés, mindenfelé halál és teljes nélkülözése a vallásnak! . . . Egy elítélt a vértörvényszéken kinyilatkoztatta, hogy ő személyes ellensége a Mária fiának. Egy pap lábaival tapodta a keresztet: „Nem elég, hogy a test zsarnoka megsemmisíttessék, gázoljuk le a lélek zsarnokait is!” Egy másik a szentelt cstyát e szavakkal lökte egy számár elébe: „Barom, edd meg az Istent.”

A keresztyénséggel együtt eltűnt az istenbeni hit is. Egy bucsuzó pap magáról a szószékről hirdette, hogy nincs Isten, s szó-noklatát e felkiáltással zárta be: „Ha azonban még is volnál,

bizonyítsd be létedet és sujtsd rám villámodat.“ Egy temető kapura e feliratot tették: „A halál örök álom.“

Majd megint torzképet csináltak a vallásból. A Gobet megesketeése után egy menet jelent meg a convent sorompói előtt, egy elleplezett alakkal. A vezető így szólt: „Halandók! szünjete meg egy Istennek, a kit képzeletek teremtett, tehetetlen villáma it rettegni. Ne ismerjete ezután más Istent a szabadságnál, melynek legnemesebb, legtisztább képmását ezennel elöttetek leleplezem.“ Fölemelte a fátyolt, mely alatt egy fiatal angolnó ült, mint a szabadság istennője. Végsorsáról mellesleg csak annyit jegyzünk meg, hogy egy nápolyi grófhoz ment férjhez, azután 20 évet örűlt-ségben élt le, mindig ezt kiáltva: „Én a szabadság istennője vagyok.“

A párisi tisztes székes egyház a Notre Dame is megszent-segtelenített oly eszeveszett isteni tisztelettel. Itt a ballet egy s szépségét mint az ész istennőjét hordozták körül s felűltetvén a a nagy oltárra a keresztet lábaihoz tették. Egy elsace-vidéki városkában pedig ártatlanul énekelte az éji ör: „Dicsérd Isten a polgárt!“

Azonban Isten és az ő szentsége ellen nyilvánult örűltlázaási tettek mellett voltak még egyesek a forradalmi enthusiásták között is, kik magokat nyíltan a régi Krisztushoz tartották.

Gregoir az uj választási törvény óta Blois püspöke, violaszin talárját soha sem tette le, s többször ült vele a nemzeti convent elnöki székében is.

Ő egy időben, mikor a strassburgi székes egyházat leakarták rombolni, a miért oly aristokratikusan emelkedett ki a polgárok házai közül, a művészet s tudomány emlékein kívül nem egy tudóst mentett meg. Ama napról, midőn Gobet a keresztyén vallást mint tévhitet letette, következőleg emlékezik meg irataiban:

„A közoktatási bizottmányban voltam. A mint a convent ülésébe visszajöttem, kath. papokat és prot. lelkészeket láttam a szószékre rohanni, istenkáromlások között mondván le hivatalukról. A hegypártiak (les Montagnardes) követei rám kiáltottak: „Lépj a

szószékere!“ Miért? „Hogy püspökségedről, bohóc-üzletedről lemondj.“ Azután az elnökre kiáltottak, hogy adjon nekem szót. A szószékere léptem, a lármát kezdetben mély csend követte. „A nélkül jövök ide, — szólék — hogy bizonyosan tudnám, mi történt itten. A hazáérti áldozatról beszélnek. Én ahoz szokva vagyok. Jövedelmemet, mint püspökét illeti ez? Örömet átengedem nektek! De a vallást illeti? Az jogotokon kívül van. Én katolikus vagyok meggyőződésből és pap szabad választás útján. Engem a nép választott a püspöki hivatalra, de a hivatást arra sem tőlök, sem tőletek nem nyertem. Elvállaltam annak terheit hordozni abban az időben, a mikor mindenfelől nehézségekkel volt körülvéve. Én valóban törekedtem kerületemben a jót előmozdítani, a ker. vallás szent alapelvei szerint cselekedvén: megmaradok püspöknek, hogy még több jót tehessek, s ki is kérem magam számára az isteni tisztelet szabadságát.“

E beszéd, minthogy a várakozásnak oly kevésbé felelt meg, többszörösen félbe szakították. Rá kiáltották: „Két lépcsőt léptél a vesztő helyre . . . harmadikra emeld lábadat.“ A mint helyére ment, eltávoztak tőle mint egy belpoklostól. A földolog ebben nem az ő elszánt bátorsága, mely akkor megszokott dolog volt, hanem, hogy magát csufosan megvettetni engedte azoktól, kiknek véleményét nagyra becsülte.

Azt is megemlítette, hogy némelyek a legdühösebb lármázók közül neki lelkiismeretök mardosását jelentették ki ama gyalázatos ünnepek felett, melyeken jelen voltak; némelyek pedig kérték, hogy feleségeik gyónását titokban hallgassa meg, vagy, hogy gyermekeket keresztelje meg.

A vidéken, kivált délen és a protestánsok között, az isteni tisztelet egészen megszűnt. A parasztok mondták: „Ökreink ismerik a vasárnapot, nem akarnak akkor dolgozni.“ E közben Párisban egyes templomok megnyitattak, hová a nők boszus rettenthetlenséggel tódultak, hogy ott legalább imádkozzanak.

A tanácsháznál megvetőleg mondták erre: „Könnyelmű nők, kik töredelmeskedni akarnak bűneikért.“

Az esküt le nem tett papok, kiknek életmódjukról maguknak kellett gondoskodniok, mint titkárok, tisztartók és mesterlegények éltek. Mindenféle csel felhasználtatott hivatali viselkedésükre. Az is megtörtént, hogy egy nő bált adott az állam termeiben és egy mellék szobában egy pap ült a gyóntatásra.

Robespierre még az istentagadás idejében ritka bátorsággal lépett fel az Isten ügyében, Robespierre, a ki így vélekedett: mi egy félmillió ember egy eszméért! a ki minden áron szabadságot és egyenlőséget akart. De ő tudta, hogy mind ezek csak az erkölcs- és közérzelmeken nyugsznak.

Ő, midőn (1794) Franciaországot véres kézzel kormányozta, a conventben a káromlók ellen e szavakkal lépett fel: „Ha a filozófia a maga moralját a valláson kívül más alapra építheti is, őrizkedjünk a népek e szent ösztönét megsérteni. Mert hol a genie, mely találmányával helyettesíthetné e nagy eszmét, a polgári rend és minden erények e védőjét.”

Ajánlatára tehát azt végezte a convent, hogy: „A francia nép elismeri Isten léteét és a lélek halhatatlanságát.” Rettenetes, hogy egy politikai gyülekezetben ily határozatnak is létre kellett jönnie! Azonban nem kicsinylendő az, a mit Robespierre e tekintetben megtett. Leghívebb embereit sértette meg ez által, a kik így nyilatkoztak: „Tíz évvel lökött vissza minket, erre senki nem gondolt.”

A megrendelt isteni tisztelet teljesedésbe vétele természetesen nem tetszett. A Mars-mezőn egy nemzeti ünnepet szenteltek a hazai erényeknek. Dávid a festő Papiermache-ból szobrokat készített az erények- és bűnöknek. Az utolsókat elégették. Robespierre talárban jelent meg, mint pap, egy hatalmas virágcsokorral. Beszédét így végzé: „Franciák! ti a királyokat ostromoljátok, tehát méltó hozzátok az istenséget tisztelni. Lények lénye! te ismered kezeidnek művét! Gyűlölet a zsarnokság ellen és boszszu ég a mi sziveinkben az igazság és hazaszeretet mellett. Az a mi imánk, az a mi áldozatunk, az a tisztelet, melyet mi neked hozunk.”

Miután a vérengzők a vérfolyamban elmerültek, Gregoir mintegy csuda által megtartva, 1794 dec. 21-én a conventben egy beszédet tartott az isteni tisztelet szabadságáért. Zaj nélkül hallgatták végig, csak egy hang emelkedett: „a vallás nem egyéb, mint jó gazda-, jó fiu- és jó polgárnak lenni.“

A legközelebbi év elhozta ama szabadságot. De sokan a ker. vallást nem tarták kiegyeztethetőnek a forradalommal. Hogy azonban a fölébredett vallási szükségérzetnek valamit nyujtsanak, 1796-ban Párisban egy isteni tiszteletet rendeztek természeti vallás szerint. E csecsemőnek La Reveillere, az új alkotmány-szerinti köztársaság 5 directorának egyike, volt a dajkája.

Ez isteni tisztelet számára megnyitottak a templomok. Neve theophilantropismus, magában foglalja minden vallás alap-gondolatát: az isten- és emberszeretetet. Innepeltek természeti és politikai ünnepeket, dekádokat, confirmatiót és esketést, imával, énekkel és prédikációval.

De hiányzott vallásos és történelmi nevezetes személyisége az alapítónak, hiányzott a lelkesedés. Ezek nélkül vallást alapítani nehezebb dolog, mint alkotmányt; a közömbösek nem biztosították fennállását, a komolyak és őszinték pedig megint a régi ker. valláshoz fordultak. Midőn La Reveillere egyszer Taleyraudal szép vallásának elterjesztése eszközeiről beszélgetett, utóbbi mondá neki: „Én csak egy módot tudok ajánlani: Jézus Krisztus, hogy a maga vallását megalapítsa, megfeszítettet és feltámadott: próbálja meg hasonlót tenni.“

Franciaország komolyan emelkedett fel halálharcából. A ker. vallás minden egyházi alakban akkor bizonyította be erejét leginkább, mikor üldözték s kiirtani törekedtek. A győzelemkoronázott hadvezér, ki a forradalom viharában esküdt föl, és Franciaországnak a szabadságért dicsőséget adott, fölsírmerte szükségességét annak, hogy az államot ismét keresztyén alapokra kell helyezni. Chateaubriandnak „a ker. vallás Geniussa“*) — mely

*) E nevezetes munka e cím alatt: „Le génie du christianisme

fényesen felmutatja nem annyira lényegét, mint azt a mit az a művészeti tudomány és civilisatio érdekében szolgáltat — úgy tűnt fel Franciaország felett, mint szívárvány a vizözön után.

Minthogy az első consul mindjárt azon gondolkozott, hogy Europa törvényes fejedelmei közzé belépjen, elhatározta a kath. egyházat megint helyre állítani — a pápávali szövetségben.

Midőn követét Rómába küldötte, kérdé ez: mikép alkudozzék a pápával? „Alkudozzék ön úgy vele, mintha 200,000 ember állana az ő parancsa alatt.“ Ennyire becsülte saját szempontjából egyháza fejének erkölcsi hatalmát.

A concordatum, a mint ma is fennáll, 1802-nek Husvétján iktattatott be ünnepélyesen a Notre Dame székesegyházban. Napoleon egyik tábornokától kérdezte: miként tettsett az ünnepély? mire ez így felelt: „Igen csinos kapucinád volt! Semmi sem hiányzott belőle, csak az a millió ember, a kik elvérzettek annak lerombolásában, a mit ön ismét fölépitett.“

E korszak egy igen fontos tanuságot szolgáltat: Valamint a politikai eredmény bebizonyította, hogy törvény és engedelmesség nélkül a polgári szabadság fenn nem állhat, sőt a reszpublika a leggyalázatosabb zsarnoksággá fajul: azonképen a vallási eredmény is bebizonyította a vallás szükségét, sőt a ker. vallás nélkülözhetlen voltát egy civilisált népre nézve.

Az eredeti kéziratból fordította

KOZMA FERENC.

A pásztori levelek helye Pál életében.

A Tübingából kiindult tagadólagos ítézet kísérletei után, melyek a pásztori leveleket álműveknek bizonyítgatják, ¹⁾ több ki-

ou beauté de la religion chrétienne, 1802-ben jelent meg Párisban. Német fordításban 1803. Münsterben. Ford.

¹⁾ Baur: Die sogenannten Pastoralbriefe des Apostels Paulus auf's neue kritisch untersucht. Stuttgart und Tübingen. 1835.

tünő theologusok gondos nyomozásai, kik közül főkép Wieseler, Huther, Ottó és Wiesinger kiemelendők, eléggé megmutatták, hogy nem csak minden, e levelek igazeredetősége ellen előhordott érvek meg nem állhatnak, hanem határozottan meg van állapítva a remény azon nehézségek elhárítására nézve is, melyek annak, hogy a pásztori levelek a Pál apostol önmaga és Lukács által nekünk fennhagyott élettörténetébe beillesztessenek, még eddig ellentállának. Csak a levelek elhelyezésével foglalkozik jelen értekezés, minthogy e helyt még ama hittudósok törekvései, miszerint a pásztori levelek igazeredetőségét az említett megtámadások ellen védelmek alá veszik, még nem mondhatók egészen sikerülteknek. Alapossággal s éles elmével cáfolta meg Wiesinger¹⁾ az ellenzék azon érveit, melyek a pásztori levelekben látható egyházi élet fejlett voltából s természetéből származtatnak le. Épen oly alaposan bizonyította főleg Ottó,²⁾ hogy a pásztori levelekben levő, más páli levelekkel összehasonlításkor helyenként igen eltérő kifejezés-mód s szólások, mint a levelek igaz eredetősége elleni tény egyáltalában semmit nem bizonyít, s a körülményből kitünőleg megmagyarázta, hogy az ember egy közönséghez egészen más kifejezésekkel és fordulatokkal szokott beszélni, mint legbizalmasabb barátihoz. Ellenben, az igazeredetőség védőitől, a pásztori leveleknek az apostol élettörténetében kimutatott hely bizonyos alapos vizsgálódás nélkül azért nem állhat meg, mivel némelyek (Huther, Wiesinger) nézetök megalapításához szükségesképenek tartják a Pál második római fogságát, melynek bebizonyíthatatlanságát, s valószínűtlenségét Meyer³⁾ (Einleitung zum Commentar über den Römerbrief) kimutatta; mások (Wieseler, Ottó) több szentirati helyekkel megfejtethlen ellenmondásba es-

¹⁾ Wiesinger J. T. A. Erklärung der Briefe Pauli an d. Philipper, Titus, Timotheus und Philemon. Königsberg. 1850.

²⁾ Otto C. W. Die geschichtlichen Verhältnisse der Pastoral-briefe. Leipzig. 1860. S. 8.

³⁾ Meyer H. A. W. Krit. exeg. Handb. üb. d. Römerbrief. 2. A. Cötting. 1854.

nek. Szerző efféle ellenmondásba, tekintettel az általa fölállított tételekre, dacára leggondosabb vizsgálódásának, nem esett, minél fogva azon véleményben van, hogy a 3 pásztori levél története fölötti nézetét — melyeket egymásután legcélszerűbben időrendben vesz fel — a hittani tudományokkal foglalkozó közönségnek bátor-sággal előadathatja.

I.) A Timótheushoz irt első levél.

Mielőtt az első pásztori levél iratása idejét, melyet 1 Tim. 1, 1—3 szerint Pál az Efézusban tartózkodó Timótheushoz írott, a legszorosabban meghatározhatnók, szükség, egy az efézusi ker. gyülekezetet illető fontos körülményt fölvilágosítani. Szokás azt venni fel, hogy e gyülekezetet Pál apostol korinthusi első tartózkodása után az 54-dik évben alapította, és idézik erre nézve (Meyer) ¹⁾ is az efézusbeliekhez irt levél feletti magyarázat bevezetésében) Cselek: könyve 18, 19 s következő, valamint 19, 1 s követ. helyeit. De sem itt, sem bármi más helyen nem találjuk ama közönségesen elterjedt nézet megerősítését. A gyülekezet megalapításáról itt épen semmi sincs; a *οὐ ἀδελοφά* (Csel. 18, 27-beli) kifejezés sokkal inkább egy Efézusban már létező keresztyén gyülekezetre mutat, és lehetetlen, hogy oly igen rövid idő alatt, mint a mennyit Pál, Csel. 18, 19—21 szerint Efézusban töltött, s azon világosan említett sietsége mellett, (v. ö. 20, 16), mely néki a zsinagógában csak egyetlen felszólítást engedett a zsidókhoz, alapithatta volna meg azt. Az is igen valószínűtlen, hogy Pál Kis-Ázsiának legjelentékenyebb városában, melynek látogatása részéről épen nem volt oly nehézségekkel összekötve, mint Rómára vonatkozólag (Róm. 1, 13) panaszkodik, a keresztyénség megalapítását ne magának tartotta volna fenn, hanem segédjeire bízta volna azt. Tehát a Csel. 18, 19 s követ. helye, szorosabb megfontolásnál az efézusi gyülekezet korábbi megalapítására vezet. Bizonyosságra

¹⁾ Meyer H. A. W. Krit. exeg. Hb. ü. d. Brief an d. Epheser. 2. A. u. o. 1853.

emelkedik ez eredmény Csel. 20, 18 által. Itt ezt mondja Pál az efézusi gyülekezet véneihez: „ti tudjátok, az első naptól fogva, melyben Ázsiába jöttem, mint viseltem magamat ti köztetek, abban az egész időben!“ Itt az „Ázsia“ szó csak e 3 tartományt, u. m. Mysiát, Lydiát és Cariat foglalja magában, ¹⁾ és a szavak azt fejezik ki a legvilágosabban, hogy amaz Efézusba menételhez, mely az Ázsiába jövessel egy és ugyanazon napon történt, ²⁾ az Apostolnak efézusbeli hosszasabb tartózkodása csatlakozik közvetlenül. Pálnak akkor tengerről kellett jönni Efézusba, mert Ázsia legközelebbi határszélei legalább 15 mértföldnyi távolra vannak Efézustól, úgy hogy az akkori utazásmód szerint a száraz földről Ázsiába lépés bizonyosan nem ugyanazon napon történt volna az Efézusba megérkezéssel. Tehát semmi módon nem gondolható a Csel. 19, 1-ben említett megérkezés, mivel száraz földről történt. Minthogy már most a Csel. 18, 19-ben előadott Ázsiába s Efézusba való megérkezés, az akkori rövid időtöltés miatt, a mennyit az Apostol azon városban élvezhetett, szinte nem gondolható, és a Lukács által előadott három téritői utazás alatt egy más, Efézusba való ilyenmü megérkezés nem létezik: tehát nem maradt fenn más lehetőség, mint az, hogy azon Efézusba menetele, mely a gyülekezet megalapításával összekötve van, a Lukács által fel nem jegyzett időben, t. i. az Apostol Társusba érkezése (Csel. 9, 30) és onnan Barnabás Antióchiába történt elhivatása közt (Csel. 11, 25) esett.

¹⁾ Wiener: Biblisches Real-Wörterbuch zum Handgebrauch. Leipzig. 1838. — Lásd az „Asien“ cikket.

²⁾ Ha e szavak: „ἀπὸ πρώτης ἡμέρας, ἀπ’ ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν“ nem jelentéstelenek: akkor Pál, ki kezdettől fogva végig Efézus iránt tanusított nagy részvétét akarja rajzolni, semmi más nem gondolhat, minthogy ő azon első naptól fogva, hogy életében legelőször Ázsiába jött, teljes tevékenységét húzamosb időn át azon városra fordította. Minthogy már itt, az azon helyeni akkori időzés rövidségénél fogva nem a Csel. 18, 19-ben elbeszélt Efézusba érkezésről lehet szó: tehát következik, az ezután általunk használt földrajzi bizonyítékok nélkül is, hogy a gyülekezet megalapításának bizonyos korábbi időben kellett történnie.

Jóllehet ezen, az efézusi gyülekezet korábbi alapíttatását célzó bizonyíték erősségét illetőleg semmi hiány nem forog fenn: mégis érdekünkben áll, hogy más helyeknek a nyert eredménynyeli megegyezése szem elé terjesztessék. — Csel. 19, 8—10 szerint tartott az Apostol ott előadott, Efézusban tartózkodása 2 évig és 3 hóig; Csel. 20, 31 szerint pedig 3 évig működött Pál Efézusban. Ha most már Meyerrel kifejezésbeli szabatosság hiányt felvenni nem akarunk, — mely kisegítő eszköz annyival bajosabbnak látszik, mert akkor az Apostol könnyen érdemének kérkedékeny tulzásaért lett volna okolható, mely szerint egy évnegyedet egész évnek számít be: — úgy szükségesképen azt kell fölvennünk, hogy Pál egy külön időben, mely itt még beosztásra vár, t. i. az ő Lukács által előadott 3 térítői útja előtt kilenc hónapot töltött Efézusban. E szükség által parancsolt föl vételhez képest, egy azon időben Efézusba, s talán még máshova is tervelt s kivitt tengeri-utakkal jól egyez a 2 Kor. 11, 25-ben említett, hasonlókép csak a nevezett időben berendezendő háromszori hajótörés, miből igen megfoghatónak látszik az akkor még új hévbuzgóság a keresztyénség terjesztése ügyében, mely kitünőleg Efézusra, Ázsia fővárosára irányult, mert az Apostol minden veszedelem, s a hajózásra való kedvező idő óvatos bevárásának teljes megvetésével, életét bizonyos merészséggel kockára tette, mely később, midőn élete nagyszerű rendeltetését világosan fölismerte, egy nem kevésbé bátorság teljes Istenbenbízó meggondolásnak adott helyet.

Az efézusi gyülekezet alapítása ideje tekintetében eddig uralkodó hibán kívül, egy két szóból álló őskori szöveghamisítás beiktatásában is volt oka levelünk iratási ideje fölött elterjedett homálynak. Ha egyfelől általában félre vetendő az, midőn valamely magyarázó a szöveg szavait, melyek néki az értelmezésnél kényelmetlenek, a kéziratok figyelembe vétele nélkül nem igaz eredetűeknek nyilatkoztatja ki: úgy más részről tökéletesen igazolva van akkor, egy igen korai időből származó, minden most létező kéziratba átment széljegyzet (glossa) felvétele, ha a nem valódiaknak nyilatkoztatott szavakban e következő három ismérv egyesülve feltalálattik:

1-ör hogy azok az irás eredeti céljára nézve általában felesleges tartalmuak,

2-or hogy a midőn azok nem voltak ott, azoknál, kikhez eredetileg az irat intéztetett, később koru olvasók az azon szavak által eszközölhető fölvilágosítást nélkülözvén, kénytelenek voltak efféléket beiktatni.

3-or hogy azon szavak által mindazon kísérleteknél, melyek a megmagyarázandó helylyel egybekötött nehézségek megoldására elővételtek, tökéletes tévedés, de ugyanazok elvetése által a nehézségek tökéletes megoldása áll elő.

E három ismerv egyesül 1 Tim. 1, 3-beli *εἰς Μακεδονίαν* szavaknál, ugyanis:

1-ör a Pál által szilárdan megállapított utazási cél megnevezése, az uttervébe tökéletesen beavatott Timotheusra nézve egyáltalában felesleges volt; ez a levél vételénél igen jól tudta, hogy Pál, midőn ő elhagyta, hova utazott?!

2-or Minden későbbi, a körülményekkel nem ismeretes olvasónak, a magában álló, helymeghatározás nélkül kitett *πορευόμενος*¹⁾ szót el kellett vetni, ezt kérdvén: hova utazott Pál? Az ő macedóniai utazására gondolva valaki, jóhiszemben odairta, a csak önmagának feltett kérdésre megfelelő, a szöveg szélire: *εἰς Μακεδονίαν*, és így jöttek be a leírásnál e szavak már igen korán a szövegbe.

3-or A minden eddigi kísérletek hajótöréséből, a bevett szövegnek fogva, levelünknek történeti alap teremthető, mert a magoktól ajánlkozó lehetőségek mellett mindent a leggondosabban és legéleselműbben megkísérlettek a hittudósok, bizonyossággal határozni meg, hogy a helylyel összekötött nehézségek szövegváltoztatás nélkül épen nem oszlathatók el, mialatt, mint ezután ki fog mutatattni, az *εἰς Μακεδονίαν* szavak elvetésével a megoldás teljesen könnyüvé és egyszerűvé lesz. Szükség azonban e kihagyást az idézett alapokon ítészileg igazolni, föltéve, hogy a

¹⁾ Ekként áll magában gyakorta a *πορεύεσθαι*, pl. Ján. 4, 50. stb.

3-ik pontra nézve még szükséges bizonyítékok a következőkben még felhozatnak.

A minden eddigi kísérletek hajótörésének állítására nézve, tekintve a korábbiakat, annyira fogunk terjeszkedni, mennyire a kezdetben nevezett négy férfiú által magunkat cáfolatra fölhíva érezzük. Saját kísérleteik tekintetéből azonban Huthert és Wiesingert, minthogy ők a Pál apostol bebizonyíthatlan 2-ik római fogságát felveszik, értekezésünkben tovább nem fogjuk használni. A Wieseler felvétele ellen, hogy a levél egy oly utazás ideje alatt íratott, melyet a csel. könyve efézusi hosszú tartózkodásnak bizonyít, s a mely utat Pál Macedóniába, Korinthusba és Krétába tett, de Lukács említetlenül hágy, Huther és Wiesinger azon nézete nyer erőt, hogy az utazás szükségképen felveendő rövidsége a levél egész lényegével összeférhetlen. A Titushoz írt levél feletti értekezésnél is szükség azon bizonyítékot előhozni, hogy amaz utazás felvétele a korinthusi levelekből az a végre idézett helyek téves magyarázatán alapszik. Ottó az *ἐν Ἐφέσῳ*-t (1 Tim. 1, 3.) nem *προσμεῖναι* igével, hanem *παρεκάλεσα*-val akarja egybekötni, mely mellett *προσμεῖναι* ezt jelenti: „állhatatosan maradni,” *πορευόμενος* pedig a következőkre vonatkozik. Timótheus e szerint azon szándékkal, hogy később Macedóniába megy, (*πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν*) utazhatott Korinthusba, — hova levelünk küldetett — és midőn ezután Pál, ki Efézusban maradt, tervét megváltoztatta, általa onnan ismét Efézusba (1 Kor. 16, 11) hiyatott. E magyarázat azonban hajótörést szenved részeit az 1 Tim. 1, 3-beli szórend miatt, részeit azon, hogy Csel. 19, 22 szerint Timótheus Macedóniába való utazása valósággal megtörtént.

Minden nehézség eloszlik, ha az 1. Tim. 1, 3-beli szavakat, az *εἰς Μακεδονίαν* elvetésével, a Pál csel. 18, 21-ben említett, Efézusból Jeruzsálembe s Antiochiába 54-dik évben tett utazására célzóknak vesszük. Hogy Lukács ama helyen Timótheusnak Efézusban történt hátramaradását nem említi, hanem csak Aquilát és Priscillát nevezi ott maradtakul: abból igen világos, hogy előadása rövidségénél fogva Timótheus működésének itt elbeszélésében semmi helyet nem hágy,

sőt inkább a következőkben (18, 26. v.) Aquiláról és Priscilláról előadja, hogy azok Apollóst a keresztyénségben pontosabban oktatták és ezért Efézusban való jelenlétüket (18. és 19. vers), eleve említeni szükségesnek tartja. Ha valakinek tetszik nézetünk ellen Timótheusnak az Efézusban maradottak közt nem említését emelni érvényre: épen úgy hivatkozhatunk mi is e tekintetben arra, miszerint az, hogy ő Pál apostolnak uti társa volt, nem emlittetik. Azt, hogy mint némelyek talán állítani szeretnék, az idő, mióta Pál Timótheust megismerte (Csel. 16, 1.), mindkettőjük Efézusba történt megérkezéseig (Csel. 18, 19) igen rövid a végre, hogy Timótheust egy oly fontos állásra, a melyet ő levelünk szerkezetéből láthatólag elfoglal, előkészitse, határozottan tagadnunk kell. Mert azon időtől fogva, hogy Timótheus az apostol több kis-ázsiai városokon keresztül (Csel. 16, 4), Frigián és Galatián (6. v.) átkísérte; Filippiben tartózkodása alatt (16, 12—40) és Thessalonikában (17, 2—9) folyvást nála vala; azután Athenéből Thessalonikába küldetett, hogy a gyülekezetet szorongatásai között Istenbeni bizodalommal erősítse és hitbéli állhatatosságra intse (1. Thess. 3, 2—3), melynél őt az apostol már mint testvérét és Isten segitőtársát (ἀδελφόν καὶ συνεργόν τοῦ θεοῦ) jellemzi; és a Thessalonikabeliekhez irt mindkét levelet egyszersmind a Timótheus nevében is fogalmazta Pál (1. Thess. 1, 1. és 2. Thess. 1, 1.); azután ugyan csak ő azon másfélév legnagyobb részét (Csel. 18, 11.), míg Pál Korinthusban időzött, ő nála töltötte és valószínűleg ott fogadá, az 1. Tim. 4, 14. és 6, 12-ben említett felavatást. Bizonyosan senki nem akarja komolyan állítani, hogy ezen idő alatt Pál nem lett volna képes különben is tehetséges tanítványát a megbízatásokra, melyeket ő néki Efézusban hátrahagyása alkalmával adott, előkészíteni. Kétségkívül még akkor Timótheus kevésbbé előhaladt korban volt, midőn ama megbízatás fontossága reá nézett, (1. Tim. 4, 12); de épen abból, hogy Pál ezt említi, megismerjük, hogy levelünk szerkesztése Timótheus működése első éveire, nem pedig egy több évet befoglaló későbbi korszakra, vagy épen Pálnak első és állítólagos második római fogsága idejére teendő.

Nézetünkhöz, hogy a levél a Csel. 19, 1. által jelölt időben, midőn Pál az Efézustól befelé fekvő tartományokat τὰ ἀνωτερικά μέρη), mint Galácia s Frigia, átutazta, iratott, mely utazás alatt ő nem épen eleve s pontosan határozhatta meg: meddig fogna egyes helyeken tartózkodni, tökéletesen illenek az 1. Tim. 3, 14—15-beli szavak (v. ö: 4, 13. v.), melyekben reményét fejezi ki a felől, hogy majd Timótheushoz fog jönni, de egyszersmind értésül adja, hogy megérkezése lehetséges módon még továbbra is haladhat, és hogy épen ezen esetre ő szükségesnek tartja, hogy hozzá a kezünk alatti levelet intézze.

Lukács szerint (Csel. 19, 8—10.) tartott az Efézusban tartózkodás 2 év és 3 hónapig, t. i. (1. Kor. 16, 8.) körülbelül az 57-dik év pünköstjeig: tehát érkezhett Pál Efézusba az 55-dik év február vége felé, és levelünket néhány hónappal elébb, talán az 54-dik év november elején írta, valószínűleg, mielőtt a Klaudius császár 54. év október 13-án történt meggyilkoltatásáról tudósítás Rómából azon vidékekre eljutott volna, mire legalább is 3 hét kivántatott. A 2. Thess. 2, 3—10-beli rajzolás ugyanis egészen Néróra illik, kinek jellemét Pál a 2-ik Thess. levél írása előtt 53-dik évben, Korinthusban, Galliától (Csel. 18, 12.), Seneca testvérétől tudhatta; Seneca ugyanis már akkor bizonyynyal kiismerte az ő növendékét és jól tudta, hogy fondorkodó anyja Agrippina őt a trónra emelni törekszik. A parusiát megelőzendő általános romlottságot, mely amaz ἀνθρωπος τῆς ἀμαρτίας-ban (2. Thess. 2, 3.) leli támaszát, mintegy összpontosulandó, elsőben akkor várta Pál, midőn az azt még feltartóztató Klaudius láb alól eltétetik (ὁ κατέχων ἄρτι ἔως ἐκ μέσου γένηται. 7. v.). Mig így állott a dolog, a parusiát még távolinak tartá (2. és 3. v.); a házasság megtiltását tévtannak nyilvánította. (1. Tim. 4, 1—3.). Klaudius halálával pedig a parusia időpontja szerinte nagyon elközelgettnék látszott, a mi a Korinth. 1-ső leveléből kitűnik (1. Kor. 7, 29—31; — 16, 22.), annyira, hogy most a házasság elmellőzését ajánlja, mint oly dolgot, mely ama nagy jelenségre megkivántató előkészületet könnyen akadályozhatná (1. Kor. 7, 26—40). Te-

hát az 1. Tim. 4, 3. folytán a Timótheushoz intézett első levél valószínűleg korábban íratott, mint Pál a Klaudius császár haláláról értesülhetett volna.

Az ugyanebben foglaltatott egyházi életet illető rendszabályok, a mint első pillanatra látható, egy már hosszas idő óta rendezett egyházalkotmányoknak igazitnak nyomába. Mivel hát már, a mint mi a leghatározottabban utánnyomoztuk, a gyülekezet még a Lukács által megírt ugynevezett első térítői ut előtt Pál által alapított meg: ekként fennállott ez a levélnek az általunk megállapított íratási korában már évek hosszú során át, a honnan eslesnek az alapok végképen, melyeket az egyházi közélet már igen előhaladott fejlődéséből a levél oly korai íratása ellen, — mint a milyet mi állítunk — elő szoktak venni.

A mi a tévtanok minőségéből levezetett alapokat illeti, melyekben a tübingaiak, névszerint Baur, a 2-ik század gnosticismusát akarja fölhalálalni, hivatkozunk e tekintetben Wieseler, Huther, Wiesinger és Ottó alapos cáfolataira. A pásztori levelekben ostromlott tévtanok ama gnosticismustól teljesen különböznek, jöllehet mintegy csiráit magokban foglalják. Csak a midőn be van bizonyítva, hogy ama tévtanok kizárólag az apostolok utáni korhoz tartoznak, szolgálhatnának ezek bizonyítékul a pásztori levelek igaz eredetisége ellen. Ellenben pedig az bizonyul be, hogy azok azon idő tájt, midőn Pál nézetünk szerint a levelet írta, már léteztek. Mert a mint mi röviden akarjuk rajzolni, ama tévtanok egyetemleges sajátságai abban határozódnak, a mit Fláviusz József, Filó és más írók az Essenusokról előadnak. Mindemellett is semmiképen nem állítjuk, hogy valósággal az Essenusokat, kik Efézusban tartózkodtak, kell a Pál által megtámadott tévtanítók alatt érteni, minthogy ezen osztály Fláviusz József szerint (Ant. 18: 1, 5.) vagyon-közösségben, általában szoros összetartásban élt, s épen ezért lakhelyeiktől, melyeket Syriában és Palaestiában legnagyobb részt a holt tenger közelében birtak, messze el nem távoztak. E tévtanítók zsidók voltak, áltörvénytánítók (*νομοδιδάσκαλοι*, 1. Tim. 1, 7.), kik az essenusi tanok befolyása által,

a mennyire azok nyíltan ismeretessé lettek, vagy az alexandriai vallásbölcselet által, melylyel az essenusok tanai sokban közösek voltak¹⁾, rendszeröket kiképezték, és annak Frigiában, általában Ázsia tartományaiban, különösen a fővárosban Efézusban, valamint Krétában is kelendőséget tudtak szerezni. Pál harcol velök a három pásztori levélben és a Kolossébeliekhez írottban, melyet tehát itt tekintetbe venni szinte szükséges, csaknem kilenc éven keresztül. Jellemző ezekre nézve (Kol. 2, 18.) a Flávius József (Bell. jud. 2, 8, 7.) szerint az essenusoknál is uralkodó angyalok tisztelete, mely valamint mindegyik részen nagy súlyt fektetett az angyalok nevére: úgy valószínűleg az ahoz tartozó mythusokkal is azok származására nézve sokban egyezett, addig, míg e felől az Essenusoknak a legszigorubb titok-tartás parancsoltatott. Mindenesetre a saját szemlélődés sokat toldott hozzá, felölelvén az ó-szövetségben adott gazdag anyagot, úgy hogy eltekintve attól is, hogy az essenusok zsidók voltak, ama mythusokat különösen zsidóknak kell tekintenünk. Ugyanezekkel hozattak a száműzetésben volt zsidók előtt ismeretessé lett jó s rossz szellemekről való kiszivárgástanok (*γενεαλογίαι*) egybekötetésbe, úgy, hogy tehát 1. Tim. 1, 4-ben a *μῦθοι καὶ γενεαλογίαι ἀπέραντοι*, melyek meg nem határozható ősvilági időkbe merültek, a 6-dik versben a *ματαιολογία*, a 4, 7-ben a *γραῶδεις μῦθοι*, továbbá a 2 Tim. 4, 4-beli *μῦθοι* ismét a Tit. 1, 14-beli *ιουδαιοι μῦθοι* és a 3, 9-beli *γενεαλογίαι*-ostromoltatnak egyenesen Pál apostol által. Hasonló értelemben utalnak: a *φιλοσοφία* (Kol. 2, 8.), a *βέβηλοι χειροφωνίαι* (2. Tim. 2. 16), a *μωραὶ καὶ ἀπαιδευτοὶ ξητίσται* (2. Tim. 2, 23), bizonyos magasabb tudományra, kevély tanítókra vissza. Továbbá, szilárdan megtarták az utóbbiak az essenusoknál is (Flav. József. Bell. jud. 2, 8, 8—9.) uralkodó szigorú askesist, az étkezési s ünnepi rendtartásokban (Kol. 2, 16; Tim 4, 3: 4, 8; Kol. 2, 23.), ezért utasítja valószínűleg 1. Tim. 5, 23-ban Pál Timótheust, hogy a vizivással, azaz, a bortól való teljes önmegtartóztatással hagyjon fel, a mint kifejezi: gyomra s egészsége erősítése végett, főképen

¹⁾ Baur: Christenthum der drei ersten Jahrhunderte. Seite: 19.

pedig azért, hogy annak még látszata se legyen, mintha Timótheus amaz askesist példája által pártolná. Az, hogy a tévtanítók a házasságot megengedni nem akarták (1. Tim. 4, 3.), Plinus előadásával (Hist. nat. 5, 17.) tekintettel az essenusokra, egészen meg-
 egyez: gens sola, sine foemina, omni venere abdicata; valamint Flavius József (Bell. jud. 2, 8, 2.) eme szavaival: γάμου ὑπερωπία παρ' αὐτοῖς és (Ant. 18, 1, 5.): οὔτε γαμετὰς εἰσάγονται οὔτε etc., jöllehet azon szokás a miatt, hogy nemzet-ségek ki ne haljon (Bell. jud. 2, 8, 13), bizonyos korlátoeltságot szenved. A tévtanítóknak azon sajátságos nézetét is, hogy a feltámadás már megtörtént (2. Tim. 2, 18.), könnyen megmagyarázhatni az essenusok hittanából. Ezek szerint (Flav. József. Bell. jud. 2, 8, 11.) a jók lelkei azonnal, mihelyt a test bilincseiből megszabadulnak, felemelkednek, és egy oly tájékra, melyet sem a tél zivatarai, sem a nap heve soha nem háborgatnak, átvitetnek, úgy hogy tehát e szerint a már meghaltak feltámadását nem a jövődőhöz, hanem a multhoz tartozó ténynek tekintették. Így most már egészen kimagyarázhatók a tévtanítók sajátságos nézetei abból, a mit az essenusokról tudunk, azonban mégis hiányzott nálok az essenusi igazságszeretetet és szerénység teljesen. Meyer jogosan jegyzi meg a kolossei levélhez való bevezetésében, hogy kétszínűség, önhittség és hitetési tökély, melyekre nézve ama tévtanítók tetőponton álltak, az essenusi jellemmel nem egyeznek meg, jöllehet az essenusok theosophiája, askesise s hagyományokhozi szigorú ragaszkodása azok ismertető jeleihez nagyon hasonló. Minden világos, ha zsidóknak gondoljuk őket, hogy mivel az essenusok magas becsültetésben álltak, ezek tanait vették át és magukat ezek bölcsesége által nagygyá tették, anélkül azonban, hogy ezek erényeit is egyszersmind jellemvonásukul elsajátították volna. Azt sem kell félre ismerni, hogy mi őket a későbbi gnosticusok előcsatárainak tartjuk, minthogy pl. az angyalokróli mythusból s genealógiákból a későbbi Aeonoktana fejtett ki.

Ezzel elenyészik még a legutolsó gondolat is, mely azon nézet ellen, hogy Pál a Timótheushozzi első levelet Efészusban

hosszabb tartózkodása előtt néhány hónappal irta, érvényre vergődhetnék.

II. A Titushoz irt levél.

A második pásztori levél, az időrendi sorozathoz képest, a Titushoz írott levél, melyet Pál Titushoz a Tit. 1, 1—5 szerint annak Krétában léte alatt írott. A Titus személyisége fölött annyiban némi homály ül, mennyiben a Csel. írott könyvben Titus (ámbar v. ö. a Csel. 18, 7. különböző olvasását), kit mi csak a Pál leveleiből ismerünk, még pedig olyannak, kit a keresztyénség terjesztésébeni buzgalmaért az Apostol nagyérdemű barátjának és segéd társának tarthatunk, sehol sem említetik, míg ellenben Lukács sok jelentéktelenebb férfiakat ismételve megnevez. A dolog tökéletesen megmagyaráztatik azon nem nehéz utánigazító fölvetel által, hogy Titus, vezetéknéve a Pál Csel. könyvében gyakran megnevezett kísérőjének, a névszerint Macedoniában és Achajában oly tevékeny Silásnak, kivel a mi Titusunk egy és ugyanazon személy. Az ő egész neve: Titus Silvánus; Lukács őt folyvást csak Silásnak ¹⁾ nevezi rövideden ²⁾; Pál Silvánusnak nevezi őt (1 Thess. 1, 1.; 2 Thess. 1, 1.; 2 Kór. 1, 19) vagy szokottan vezetéknévén Titusnak (2 Kór. 2, 12; 7, 6; 7, 13—14; 8, 6; 8, 16; 8, 23; 12, 18; Gal. 2, 1—3; 2 Tim. 4, 10; Tit. 1. 4.). A mellett, hogy Silás és Titus ugyanaz, a belső egybekötöttség szól, melyben Silás vagy Silvánus (Csel. 18, 5; 2 Kor. 1, 19; 1 Thess. 1, 1.; 2 Thess. 1, 1.), épen úgy, mint Titus (2 Kór. 2, 12; 7, 6. 13—14; 8, 6. 16. 23; 12, 18. a korinthusi gyülekezettel állott ³⁾ Továbbá: e mellett szól a Csel. 15, 32. szerint a Silásnak ada-

¹⁾ F. Burmann: Exerc. theol. II. p. 161 sq. a Róm. 16, 22-ben előjövő Tertius-sal azonosítja Silást (Silás = שִׁילָס = Tertius stb.)

²⁾ Láss hasonpéldát: 2 Tim. 4, 19 és Róm. 16, 3; Csel. 1, 2. 18; és 1 Kor. 16, 19-ben.

³⁾ Vesd össze különösen 2. Kor. 1, 19 versét 2 kor. 8, 23 mal. Itt Titus $\text{σοῦρωδὲς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς σπεύγων}$, — amott Silvánus mint Krisztus hirdetője említetik Pál és Timótheus mellett.

tott profétai tehetség ¹⁾, azaz: oly adomány, mely szerint a hallgatókat megragadó s lelkesítő előadást tarthatott az isteni dolgok felett értelmes nyelven és a 2 Kór. 2, 12. és 7, 6—7 szerint Titusnak osztályrészül jutott megbízás, mely az adományt szívhöz szóló beszédre magasb mértékben kívánta és a melyet a legalkalmasabban teljesített, azon megbízás, hogy a korunkig eljutott két levélnek, — melyeket Pál a korinthusiakhoz írt, — elseje szerint, a kedélyekre áldásteljes hatást teremtsen, épen úgy Silásnak a Csel. könyvében megírt térítői munkássága és a Titus megbízása, hogy Krétában a gyülekezetet rendezze és tanítsa (Tit. 1, 5), valamint Dalmatiában az Evangeliumot hirdesse (2 Tim. 4, 10). A Silás vagy Silvánus név a Titus névvel soha sem jön összeütközésbe, mely bizonyosság lenne mindezen nevek által jelölt személyek ugyanazonossága ellen. A látszólagos ellenmondás, mely Csel. 15. 22 és Gal. 2, 1—3 közt van, gondos magyarázat által megfejtetvén, az ugyanazonosságot tökéletesen megerősíti. A Galatákhöz írt levél szerint ugyanis Pál Titust magával vitte Jeruzsálembe az apostoli gyűlésre ²⁾ hol ő, görög létére, nem kényszerítettet a körülmetélkedésre, jöllehet a buzgólkodó zsidó keresztyének kívánták azt. Az apostolok Csel. könyve szerint a gyűlés végzése folytán elhatározták az apostolok, presbyterek, az egész gyülekezettel együtt, hogy kebelökből (ἐξ αὐτῶν) egy küldöttséget (ἀνδρας) válaszsza-nak, és azután Antióchiába, a Pál és Barnabás társaságában, Judást, mellékneven Barnabást és Silást, kik az atyafiak közt nagy befolyással bírtak, a küldöttség élén utnak indíták, hogy a gyűlés határozatát az antiochiai gyülekezettel tudassák. A két előadás a következő módon egyesül: Miután a judaeabeli zsidókeresztyének Antióchiában azt tanították, hogy a pogány keresztyének nem idevezülhetnek, ha csak a mózesi szokás szerint körül nem metél-

¹⁾ Winer: Realwörterbuch, „Propheten“ cikk.

²⁾ Wieseler véleménye (Chronologie des apostol. Zeitalters, Seite: 176 u ff.) mely szerint a Gal. 2, 1—3 szerinti utazás nem a Csel. 15, 2-beli hanem a Csel. 18, 21—22-beli Jeruzsálembe való utazással ugyanazonos, Meyer által, (Commentar zu Gal. 2, 1) eléggé megcáfoltatott.

kednek, (Csel. 15, 1), Pál kijelentést nyert Istentől, hogy ezen véleménynek, az apostolokkal Jérúzsálemben tartandó értekezlet szerint hamisnak kell bizonyulni. E végre az ő sürgetésére neveztetett ki a küldöttség és ő Barnabással együtt annak élére állítatott (Csel. 15, 2). Ő tehát isteni kijelentés szerint ment (κατὰ ἀποκάλυψιν, Gal. 2, 2) azokkal Jérúzsálembe, és maga mellé vette a vele már akkor barátságban levő, de a küldöttségben részt nem vevő Titus Silvánust kísérvöl. Ez részint profétai tehetsége által, részint a magas tiszteletben álló Pálhozi viszonyánál fogva Jérúzsálemben rövid ideig való tartózkodása alatt a gyülekezetben, nagy tekintélyt nyert és nem csak Jérúzsálemben, hanem általában minden keresztyének közt becsülésben volt, mint oly férfiú, kinek szellemi fensőségének magokat alárendelték, (ἀνὴρ ἡγούμενος¹⁾ ἐν τοῖς ἀδελφοῖς). Hogy őt Pál mellett megtiszteljék, egyszersmind pedig a görögök körül nem metélkedésének elhatározását tettleg is igazolják, — őt, dacára az ellentörekvéseknek (Gal. 2, 3–4), körülmetéletlen görög létére Judás Barabással együtt a küldöttség élére állíták, melynek kötelessége volt a gyűlés határozatát az antiochiai gyülekezetnek általadni. Ily módon az is világos, hogy Silás Csel. 15, 33–34 szerint, miután az antiochiabeliek a jérúzsálemi küldöttséget onnan (πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτοὺς) ismét elbocsátották, miért, hogy mégis Antióchiában maradhatott? Az ő helye a küldöttségnél csak tiszteletbeli volt s barátjánál Pálnál való visszamaradása egészen rendben volt.

A Péter első levelében, melynek iratását Wieseler a Pál római fogságának második évére teszi (62-re), Silvánus úgy jelenik meg (1. Pét. 5, 12.), mint a ki Babylonból a kisázsiai gyülekezetekhez viszi a levelet. Ezzel megegyez az, hogy mi Titust az 59-től — 62-ig levő időszakban megemlítve soha nem látjuk, hanem legelsőbbben 63-ban, midőn ő Dalmátiába küldetik (2 Tim. 4, 10.). Valószínűleg azt kívánta Pál, mivel fogsága huzamos ideig tartott, hogy az ő gyülekezeteivel, a kikhez egy részben, melyek 1. Pét.

¹⁾ ἡγούμενος jelentésére nézve tekintsd meg Meyer Commentárját, ki azt „*einflussreich*“ szóval értelmezi.

1, 1-ben megnevezettekhez tartoztak, Péter közelebbi összeköttetésbe lépne, melylyel (Kol. 4, 10.) a Márkkal való Pál eszközöltte ismétli egybeköttetés (v. ö. 1. Pét. 5, 13.) öszhangzásban áll, és ezért Titus Sylvánust hozzá Babylonba küldte. Péter ez alkalom által indittatva, írta ama levelet, melynek elismert pálias színezete az ő Pállali, valószínűleg Silvánus által eszközölt tökéletes megegyezését bizonyítja.

Jöllehet Silás és Titus ugyanazonsága semmi befolyással nincs a Titushoz levél körüli nyomozódásra, mégis illőnek látszik, hogy itt azt, midőn Titus személyisége fölött értekezünk, hallgatással ne mellőzzük.

Levelünknek Pál apostol élettörténetébe való berendezésénél, ugyanazon alapokon, mint az első pásztori levélnél, egyedül Wiesler és Ottó kísérleteire fogunk tekintettel lenni. Mindkettő a levelet, az 55. februártól 57. májusig tartott efézusi hosszab tartózkodás szakára teszi, mely idő alatt Pál Titussal együtt egy rövid utat tett Korinthusba és Krétába és Titust hátra hagyta Krétában. Wiesler szerint a levél valamivel később iratott, mint az első korinthusi levél, tehát az 57-dik év husvétja előtt nem. De ez, mint Huther, Wiesinger és Ottó után nyomozták, azért nem lehetséges, minthogy 2 Kor. 2, 12. és 7, 5. szerint 57 husvétja s pünköstje közt Titus Korinthusba uzazott, és Pál őt pünköstkor korinthusi tudósításokkal, nagy kívánsággal várta Troásba, Tit. 3, 12-ben pedig rendeletet ad neki, hogy Nikopolisba való elhivatásaig, hol Pál a telet tölteni akarta, Krétában időzzön. Sokkal jobban sikerült az Ottó kísérlete, ki e levelet kevésbé az első korinthusi levél előtt írottak veszi, midőn Pálnak még korábbi uti terve forgott elméjében, hogy Korinthuson át megy Macedoniába, és a telet Nikopolisban töltendi. — Ez utóbbi határozatról a második valósággal létesített uttervénél fogva letett, és Titus Krétából egy apostolsegéd által hivatott el, hogy Korinthuson által Macedoniába és Troásba utazzék. E nézettel jól összeegyeztethető lenne azon körülmény, melyre Ottó semmi tekintettel nincs, hogy 2 Kor. 8, 6-ból 9, 2-vel összeköttetés-

ben határozottsággal kell következtetnünk, hogy Titus 56 nyarán, midőn ő ama nézet szerint Korinthusba s Krétába utazott, Korinthusban a jeruzsálemi keresztyének számára gyűjtést rendezett. Ellenben a 2 Kor. 7, 14-ből az látszik meglehetősen bizonyossággal kitűnni, hogy Pál, mielőtt Titust Korinthusba küldte, hogy levelének hatását kedvezővé tegye, neki előszóval a korinthusi keresztyénekről dicsekedő véleményét, és azzal együtt az ottani zavaroknak kedvező megoldására nézve a legjobb reményeket fejezte ki, — úgy hogy, ez az Ottó azon nézetének, miszerint Titus Krétából egy apostolsegéd által hivatott el Korinthusba, ellene áll. De még inkább ellene áll az ut bebizonyíthatatlansága, melyet Pálnak efézusi hosszabb tartózkodása alatt Korinthusba és Krétába tenni kellett volna. A Lukács ezen ut felőli hallgatása, minthogy ő az Illyriába való utazásról (Róm. 15, 19.) is hallgat, nem bizonyít semmit, ha csak a Csel. 19, 21-ből látható nem volna, hogy ő épen a Pál működését Macedóniában s Achájában különösen szem előtt tartja, úgy hogy a nevezett helyen azon tartományokba való utazási szándokát is előadja, jóllehet az utazás maga most elmaradt. Ha tehát Pál efézusi tartózkodása alatt tett volna egy utat Korinthusba, úgy Lukács bizonyosan nem hallgatta volna el azt. Szinte nehéz egy ilyen utazással a Csel. 20, 31-et is megegyeztetni, hol ő az efézusi gyülekezet véneihez ezeket mondja: hogy ő három éven át nem szűnt meg éjjel s nappal könyhullatással inteni mindent. Egy szigorú magyarázat be fogja bizonyítani, hogy e helyek, melyeket amaz utra vonatkozólag idéznek, nem csak erre nézve nem bizonyítanak semmit, sőt a mi több, egyből két döntő erősséget csinálnak az ellen. Hamis legközelebb az, hogy e szavakból: *οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν* (1 Kor. 16, 7.), e következtetést vonják, hogy Pál ezelőtt egykor a korinthusiakat átmenetel közben (*ἐν παρόδῳ*) látogatta meg. Az *ἄρτι* azért tétetett oda, mivel épen a most előtte álló út, mintegy olyan jelenhetett meg, melynél Korinthusba csak *ἐν παρόδῳ* látogatná meg, minthogy az 5-dik versbeli szavak egészen úgy hangzanak, mintha azon felül főcélja Macedónia volna.

Tehát a félreértéstől megóvó értelem ez: nem egy pusztá futólagos látogatás most (azaz: a közelgető utazásnál, a melyről szövegek) nálatok a célom. Az ἄρτι nélkül a szavak ez épen ide nem vágó közönséges értelmet adnák: Pál egyáltalában nem akar semmiféle pusztán futólagos látogatást tenni Korinthusban. Továbbá: 2. Kor. 2, 1-ből: Ἐκρινῶ δὲ ἑμαυτῷ τὸντο τὸ μὴ πάλιν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν a — πάλιν miatt azt akarják következtetni, hogy Pál már előbb egykor ἐν λύπῃ jött Korinthusba. Csak az ἐν λύπῃ-hez tartozik πάλιν, nem az ἐλθεῖν-hez. Mint a 2-dik versből: εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς καὶ τίς etc. látható: jelent — ἐν λύπῃ — búsítót azaz: „szomorúságba ejtőt,“ tehát: πάλιν ἐν λύπῃ (értelemre nézve annyi mint: πάλιν λυπῶν): „ujlag megszomorított.“ — 2 Kor. 7, 8-ban, t. i. ez áll: εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι. Pál az ő igen erős kifejezésekkel irt levele által a gyülekezetet egy részben megszomorította, ő nem akarja eljövételénél ismét megszomorítani; tehát így szól: „elhartároztam, hogy én, hogy ujlag meg ne szomorítsalak, nem jövök hozzátok.“ Ama levelének a kedélyekre tett benyomása az, a mi őt kiválóan foglalkoztatja; ő (12 v.) már Troásban reménylett a felől tudósítást venni, de csak most, Titus által, (7, 6--16) s a kivánt módon kapta meg. E benyomásra céloz a mi helyünk is 2, 1. hogy t. i. egy Korinthusba korábban tett utazás soha nem történt meg. A 2 Kor. 10, 1. és 10, 10 helyeket Ottó egészen alap nélkül Pálnak egy másik, Korinthusban való megjelenésére vonatkoztatja, azonban első ottlétére viszonyítani azokat, tökéletesen elég. Hogy a 2 Kor. 12, 14-beli helyet helyesen megértsük: szükség a 2 Kor. 1, 15—23-ből fontolóra vonni, hogy Pált uttervének megváltoztatására, mely a korinthusiaknak, nem pedig Pálnak hibája miatt történt, valami igen nagy nehézség birhatta, úgy hogy nem tűnhetik fel, ha ő levele vége felé még egyszer arra visszatér. Előterjeszti a Csel. 19, 21-ben is világosan kifejezett és a gyülekezettel szintugy Timótheus (1 Kor. 4, 17) mint Titus által (2 Kor. 7, 7—8) pontosan megismertetett Korinthusba utazásra való készségét, melyre vonatkozólag 2 Kor. 1,

23-ban így szól: *φειδόμενος ὑμῶν οὐκ ἐτι ἦλθον εἰς Κόρινθον*, továbbá Áthénbe (Csel. 18, 1.). S most a 2-dik korinthusi levél iratása alatt is meglevő utazási készségét hasonló módon. E szavak: „íme harmadszor¹⁾ is kész vagyok ti hozzátok menni,“ tehát semmiképen nem szólnak egy Korinthusba való harmadszori utazásról. De azt mondhatná valaki: a 2. Kor. 13, 1-beli szavak mégis egy Korinthusba való harmadik utazást fejeznek ki világosan. Épen nem! E szavak: *τρίτον τοῦτο*, melyek a fentebb magyarázott helyhez csatlakoznak (2. Kor. 12, 14) ismét, röviden e helytt állanak: *τρίτον τοῦτο ἐτοίμος ἔχων ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς*. Tehát *τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς* ezt jelenti: „most harmadszor (már, hogy hozzátok jöjjetek) jövök én (valósággal) hozzátok,“ melynél az *ἔρχομαι* hangsúlyozandó és értelme ez: ez alkalommal nem úgy történik, mint másodszor, midőn a jövetel elmaradt (Csel. 19, 21). A szavak ezt jelentik: „harmaduttal megyek már hozzátok,“ melynél, ha élénk akarjuk terjeszteni, hogy valósággal három utazás történt Korinthusba; ezen észrevétel a 2. Kor. 12, 14-beli előzmények után a legköznapiabb, — mintha bizony a gyülekezetnek oly nehéz volna háromig olvasni! — és mert az egybefüggést is megszakítja. De helyesen fogva föl, tekintettel az ellenzék gúnyolódó nyilatkozataira, hogy Pál épen nem akar jönni (*ὥς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς ἐφυσιώθησάν τινες* 1. Kor. 4, 18.) azok a közvetlen őket fenyegető szigorúsághoz a legbensőbb viszonyban állnak. Mindkét hely, 2. Kor. 12, 14 és 13, 1. helyes értelmezésnél eldönthetetlen bizonyítékot tartalmaz arra nézve, hogy Pál csak kétszer utazott Korinthusba,

¹⁾ A *τρίτον τοῦτο*-nak szó elhelyezés folytán a *ἐτοίμος ἔχω*-ra, nem pedig az *ἐλθεῖν*-re kell vonatkozni. A mostani utrakészületnek, mint egy harmadiknak említése a körülményekkel ismerős gyülekezetre nézve épen oly jó volt, mint a *φειδόμενος ὑμῶν* etc. 1, 23-ban ismétlése; és a szavaknak alapul szolgáló gondolatmenet ez: első megjelenésem alkalmával nem terheltelek titeket (12, 13), a második út elmaradt csak a titeket kimélés miatt, és most már harmadszor jövén (csakugyan) hozzátok, nem foglak benneteket terhelni.

minélfogva természetesen azon utazások, melyeket ő Korinthusból, mint tartózkodási helyéről más helyekre és azután ismét oda vissza tett. nem mint Korinthusba különlegesen tett utak beszéltetnek el. Mégis a 2. Kor. 13, 2. mint ilyen, említésre méltó, melyre két, már a most tett korinthusi utak előtti utazások felvétele támaszkodott. Ott ez áll: *προείρηκα καὶ προλέγω, ὡς παρών, τὸ δεύτερον καὶ ἁπὼν νῦν τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν* etc. „megmondottam és mondom, mint jelenlétemkor, úgy most másodszor is távollétemben mindazok előtt, kik az előtt vétkeztek és minden egyebeknek stb. Ez egyedül helyes fordításnál eszik a *ὡς παρών*-nak a *τὸ δεύτερον*-nal való helytelen összeköttetéséből előálló magyarázat, mintha Pál egy második Korinthusban való jelenlétele célzatra, végképen önmönmagától. A *προημαρτηκότες* alatt azok értetnek, kik az első jelenlétnél már az akkor kimondott dorgálás előtt vétket követtek el.

Egy oly utról, melyet Pál az 56. év nyarán tett volna Titussal együtt Korinthusba és Krétába: tehát szó sem lehet. Avagy a Pál ellenei mimódon nyilatkozhattak volna már 57. husvétja előtt különben — hanemha az ő Korinthusba utazásának elhalasztását tudhatták — oda nem menetele felett (1. Kor. 4, 18.) gúnyolólág? Ha Krétába tett útját korlátozni akarnók, mégis marad nehézség, először, hogy arról említés sehol nincs, másodszor, hogy akkor azon ut, melyet (2. Kor. 8, 6, összekötve 9, 2-vel) Titus 56 nyarán Korinthusba tett, épen nem egyeztethető azzal össze. Ezért tehát le kell mondanunk arról, hogy a Titushozi levél az efézusi hosszasb tartózkodás idejébe beilleszthető legyen. De hát, mint legtöbben gondolják, egy más időpont arra nézve, a 2-dik római fogság felvétele nélkül nem létezik. E nézet azonban helytelen időszámításon alapszik. Wieseler és vele legtöbben a Csel. 20, 3-ban foglalt, Korinthusban való 3 hónapi időzést az 1. Kor. 16, 6. miatt az 57-ről 58-ra forduló télre teszik, jöllehet e szavak: *ἢ καὶ παραχειμάσα* még egészen határozatlanul hagyják, hogy valjon Pál téli szállását Korinthusban üti-e fel vagy nem? Ezen időszámítók a télig való hosszas felesleges

időt egy, Macedóniából Illyrián és Epiruson átmenő téri tői uttal töltik be. A ki pedig a korinthusi leveleket figyelemmel olvasta, s világos előterjesztést alkotott azon hatalomról, melylyel az apostol lelke a korinthusi ügyeket megragadta, soha nyugton nem lévén azon időpontig, mignem elintézve s rendbe hozva láthatja azokat, kénytelen lélektanilag lehetetlennek találni azt, hogy ő Macedóniából Illyriába egy új működési körre ment legyen ki, nemde nem sokkal inkább még onnan is, a tőle telhető legnagyobb gyorsasággal, mihelyt a rövid, még szükséges határidő (2. Kor. 13, 10) a második korinthusi levél előadása szerint lejárt, Korinthusba sietett volna, hogy a veszélyes állapotok elintézését befejezze? Ha Pál, a mint 2. Kor. 13, 1—10-ben írta, még hosszasan, mint szükség, késlekedik vala, akkor az ő ellenségei, mint már korábban tettek, gyávasággal okolták és felülkerekedtek volna rajta, így aztán azon egész hatalmas benyomás, melyet utolsó levele előidézett, ismét elveszett volna, kivált ha Pál decemberben jött volna elsőben Korinthusba, mint Wieseler és az őt követő időszámálók, az azon városban való három hónapi tartózkodás és a télben történt hajózás beillesztése végett, állítani szükségesnek látják. Egyébiránt a 2. Kor. 9, 4-beli hely is követeli egy Macedóniából Korinthusba rögtön történendő utazás felvételét. Mert a macedóniai követeket, kik a collecták ügyében egyszersmind Pállal (*σὺν ἐμοί*) Korinthusba utaztak, ő csak nem vihette magával Illyrián és Epiruson keresztül, kiváltképp midőn azok valószínűleg a macedóniai collectákat Korinthusba vitték. Ha Pál Macedóniából Illyriába utazott volna, úgy Lukács, ki azon időben Filippiben és legvalószínűbben azok között volt, kik őt kísérték, bizonyosan nem hallgatta volna ezt el. A Pál három téri tői utjából felvett utakat mindenütt úgy rajzolja, hogy az ember meg lehetős pontossággal követheti. Itt (Csel. 20, 2.) elég világosan utbaigazit a *διελθὼν τὰ μέρη ἐκεῖνα* által az Amphipólison, Thessalónikán és Beraeán át tett utra nézve; a *παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ* nem vonatkozhatik senki másra, mint az ott már hosszabb idő óta létező, nem pedig az Illyriában éppen akkor téri tített keresztyénekre, a mi-

kor az illyriai utazás a Csel. könyve előadásával nyilvános ellen-tétben állana. A huzamosb tartózkodás állomás helyeiből kiinduló s oda ismét visszatérő utakat szokása Lukácsnak elhallgatni, épen ezért az Illyriába tett ut (Róm. 15, 19.) felőli hallgatása legkevésbé sem tűnik fel, ha mi azon utat a korinthusi másfél éves első tartózkodás (Csel. 18, 1—8) idejére tesszük, hova az minden tekintetben illik. Mert jóllehet a korinthusi igen élénk élet az apostolnak ott sok foglalkozást adott, mégis, mivel annak vezetésére Silásban és Timótheusban támaszt nyert, — egészen elhagyhatta azt, és azokat — ottani tartózkodásának mintegy kezdetét kivéve — Csel. 18. 5; 1 Thess. 3, 1—6), helyetteseül megbizta, hogy így a Korinthusban töltött 18 hónapból körülbelöl 3 hónapot az Illyriába való utazásra fordíthasson. A honnan most már, hogy ezen ut az 57-dik évből teljesen kiesik, ezen év eseményei, a Cselek. könyvével, korinthusi levelekkel, s a Titushoz irt levéllel, legpontosabb összhangzásban, következő módon sorakoznak.

(Folyt. köv.)

Märcker után RÁCZ KÁROLY.

Báró Sandau vagy a vegyes házasság.

Egy napjainkbeli történet Brettschneider K. G. tanár után németből n. Pazar József szalókai ref. pap, egykori ungi esperes.

(Folytatás.)

VI. A szobaleány.

Mig ezek történtek a báró családkörében, a Cyriak pater szíve telve volt töprengésekkel, melyek egész figyelmét felizgatták. Nagy mérvben bosszantá, hogy az őrnagyné betegségében nem hivatá, holott szomszédságban egy evangélikus lelkész sem volt. S mélyen sértettnek érezte magát, hogy — midőn önként felajánlá szolgálatát — világos tagadó, sőt eltiltó választ nyert. Különösen kellemetlenül hatotta meg, midőn így alkalmá sem nyílt láthatni Augusztát, kinek hitére nézve veszélyt látott a halálosbeteg anya nyilatkozataiból. Már ez is veszélyesnek látszék előtte, hogy Augusztá talán kitanulhatná, hogy mise s utolsó kenet nélkül is

nyugodtan halhat meg valaki. Az utóbbi pont felett végre megnyugodott, midőn a beteg hogy léte felőli tudakozódására, — melyet naponkint tőn — annak javulása jelenteték; de e helyett új gondokkal tölté be a kapitány megérkezése. Ismeré Augusztá hó ragaszkodását bátyjához, de ám a kapitány nem az ő növeltje volt, s még nem is ismeré, minthogy csak az atyai háztól távozta után jött volt Eichfeldbe. Minthogy a kapitány több éveket töltött eretnekek közepette, attól tartá, hogy beszívhatott némely elveket, melyek az egyedülidvezítő kath. hit minden pontjaival össze nem hangzanak, s már elgondolta magában, miként kísértené meg e fiatal férfit, ha az őt meglátogatná. Mert nem kételkedé, hogy ha csak udvariságból is megfogná látogatni. Mégis elmúltak néhány napok, míg ez megtörtént, s midőn megtörtént, annyira sieté a kapitány, hogy a célzott vizsgálatához nem juthata.

E közben kevés maradt elrejtve az éber pater előtt, mi a bárói családban történt. A bárói ház s kivált kisasszonya feletti örködéshelyben nem bizta magát egyedül saját szemeire, bármely élesen örködtek is ezek, hanem segédet választott erre magának.

Az őrnagyné szobaleánya, Zsófia, egy körülbelől 24 éves barna leány, kit a gyónószékben csakhamar közelebből megtanult ismerni, legalkalmasb eszköznek látszék neki lenni az ő céljára. Nemsokára sikerült magát vele biztos viszonyba tenni, minthogy a szobaleány nemcsak természeti hajlammal bírt a cselszövényre s égett a vágytól, valami szerepet játszani, hanem nagy mértékben vakbuzgó is volt s egyháza papjai iránt föltétlen engedelmességet mutatott. Az utóbbiban épen annyi része volt kacérságának, mint kegyességének. Mert minthogy egyháza papjainak nem lehet feleségük, következőleg náluk házasságra nem gondolhatni, nem hitte igen aljasnak lenni, hogy egy pap ur szemeit magára vonja. És miként a szenvedély mindig foglalatossá, igazolási rendszert gondolni ki magának, hogy ártatlannak, sőt igaznak is mutatkozzék, tehát a szobaleány is egy eszmeláncolatot alakított magának, melyet csalhatatlannak tartott, minthogy hajlamainak hizelgett. Minthogy neki a tilalom — meg nem házasodni — emberfelettinek látszott,

melynek megfelelni nem érezte magát; nagy szánakozást érzett azon szent férfiak iránt, kik e paracsnak engedelmeskedének, s valami nagyon áldozatos dolognak tartotta, nekik e súlyos tilalom terhét megkönnyíteni. Azt is könnyen elhitette magával, hogy egy oly szent egyénhez szereltem, minő egy pap, nem lehet rossz, és mi őt egészen megnyugtatta, az a gondolat vala, hogy hiszen a papnak, — ha a hozzá való szerelemben valami bűnös van, — hatalma van mindenkör az ily bünt megbocsátani. A fiatal s jól-termett Cyriak tehát csak hamar megérkezése után magára vonta az ő pillantásait. Minthogy egyháza elve szerint szükségesnek tartotta, szive minden mozdulatait kijelenteni a papnak, tehát a paternek is első gyónásában megvallotta, hogy nagy szerelmi vonzalmat érez az egyház egy papjához. Cyriak eszesebb volt, mintsem hogy őt át ne látta volna. Feloldozta őt, de bündijul azt parancsolta neki, hogy vigyázzon a kisasszony lelkére, nehogy reá az anyja eretneksége elragadjon, s minden veszélyről, mely erre nézve fenyegető lehet, őt rögtön titokban tudósítsa. Különösen minden erejét arra fordítsa, hogy a kisasszony valami módon eretnekhez vonzalommal ne viseltessék s vegyes házasságra ne lépjen, vagy anyjától eretnek könyveket ne kapjon olvasásra.

A szobaleánynak egészen érdekében volt ezen utasítást követni, hogy a paterrel megszerettesse magát, kit ő most szóval majd levelke által, mindarról tudósított, valami a bárói házban történt. A kandi szobaleányok fülei az ajtókon keresztül hallanak s a kisasszony fiatalabb s elfogulatlanabb volt, hogy sem az éber Zsófia szeme őt át ne látta volna. A kapitány megérkezte után megkettőztetett éberséget ajánlott az ő papi barátja, és ő annál serényebben gyakorlotta, minél inkább boszantá az, hogy a takaros kapitány szemet vetni sem látszék reá. Gyakran ajtókon keresztül kileste a kapitány testvéréveli beszélgetésének is egyrészét, s midőn Augusztá szobájából távozik, időt is nyert megnézni azon könyv címét, melyet a kisasszony oly buzgalommal olvasott. Midőn a gyermekek estve anyjukhoz mentek, utánok lopódzott, bement velök a beteg szobájába, mintha abban valami dolga volna, s aztán

gyorsan távozva, az ajtót melyet csöndesen betett, nem csattantá be, hanem kissé tátva hagyván, az anya és leány közötti egész jelenetet végig hallgatta.

Most már eleget tudott, s még estve, midőn minden elcsöndesedett, leülván, egy levélkében megjelentette a paternek a mit tapasztalt. Alig várhatta a napot, hogy levélkéjét a pater kezébe játssza. Mindjárt korán reggel a nemesi lak majorjába ment, hova az út a pap lak mellett vitt el, és levélkéjét a pap kert sövényének egy odvas fűzfájába dugta, bizonyos levén a felől, hogy a pater, ki ezt a levél szekrényt igen szorgalmasan megnézegette, azt majd megtalálja! És nem is hibázott. A pater, ki őt oly korán elmenni s figyelmesen az ő szobája ablakára pillantgatni látta, azonnal megvizsgálván e rejteket, a levéllel szobájába sietett.

Legkedvesebb pater ur! írja a szobaleány.

A veszedelmes K. . . . a k. . . .nak egy német bibliát adott, melyet egész nap olvasott, s már nem hiszen az egyedül idvezítő egyházba. A. . . . kisasszony maga mondta este anyjának, hogy többé nem tartja elkárhozottnak. Ez gyönyörű történet. Csókolom kezeit. Sietve.

„De meggondoltam, kiálta Cyriak — bosszusan — hogy ez a gögös kapitány rá fog szedni! . . Ha én neveltem volna de ezek a következményei, ha nem egyszerre oly ügyes pap kezeire bizzák a gyermekeket, ki korán beléjök csepegtesse az egyház iránti mély tiszteletet. De mi most a teendő? — Csak a kisasszonnyal egyedül beszélhetnék! — De ez nem lehet!“

A pater sokáig habozott, mint kezdje el a dolgot, noha a felett tisztában volt magával, hogy itt be kelljen avatkoznia, még pedig gyorsan s hatályosan. Miután mindeneket megfontolt vala, mégis legtanácsosabbnak látszék előtte, tüstént titkon írni a kisasszonynak, mivel félt, hogy nem oly hamar beszélhet egyedül vele. Látta ugyan a veszélyt, miszerint a kisasszony megmutathatja a levelet atyjának; de a legrosszabb esetben, gondolá, mint pap és gyóntató atya kötelessége megé vonja vissza magát, mely ily lépésre jogosítja őt. S következtkezőn irt Augustának:

„Midőn kevés idő előtt szerencsém volt látni kegyedet Kölnben, kézzel megígérte kegyed, mindent elkövetni, hogy aszszony anyját a szomorú eretneki hittől, mely őt elkerülhetetlenül örök kárhozatra viszi, az egyedül idvezítő katholika hitre fogja téríteni. Mint tartotta meg kegyed ígérését? — Vizsgálja meg önmagát! De nem, ez nem szükséges; én megmondhatom azt kegyednek. Kegyed a bibliát az anyai nyelven olvasta, mit a szent egyház szigorú megtiltott a világiaknak. Kegyed ezt hátam megett, engedelmem nélkül cselekedte, holott pedig 'én a kegyed lelkéért felelős vagyok az Isten anyjának s kegyednek egy gondolatának sem szabad lenni, mit nekem ki nem jelent, s miről ítéletemet nem veszi. Ez a lelki atya iránti engedetlenség, — mely ezerszerre büntetésre méltóbb, testi atya iránti engedetlenségnél, — meghozta veszélyes gyümölcsét. Eretneki elvek ragadtak kegyedre. Kegyed hiszi, — iszonyodom kimondani! — hogy az eretnek is idvezülhet; kegyed a szent egyház alaptanát, azon hitet, hogy egyedül csak az, az egyház; egyedül csak az idvezít, gonoszul elvetette magától. Szerencsétlen! Mit cselekedett kegyed? Ki az egyháznak nem hiszen, vakon és minden részben nem hiszen, az párttűző az ellen, következőleg Isten ellen is, és a pokol tűzének esett, hanem ha gyorsan megtér zsákban és hamuban. Megvakított! Bármit olvasott is kegyed a szent bibliában, vagy más könyvben, vagy bármit beszélt is kegyedelőtt eszénkívül az eretnekségnek valamely botor pártfogója, mindaz . . mindaz por az egyház ítélete előtt, mely magának a mindenható Istennek szava. És ez az egyház régen kárhoztatta az eretneki hitet; és ez az egyház kárhoztatja kegyedet, mint elpártoltat s eretneket. Igen, szegény megcsalatott! Elkárhozott kegyed a legutálatosabb bűn, — az eretnekség iránti türelmességével! Nem tudja-e kegyed, hogy csak egy egyház, csak egy Krisztus jegyese van, melynek egyedül ígértetett kegyelem és örök üdvösség, és hogy ez nem más s nem is lehet más, mint az apostoli római katholika, mely egyedül volt eleitől fogva? Elfeledte-e kegyed, hogy következőleg csak ezen egyházzal közösségben nyerhetni kegyelmet Istennél, kivüle pedig

csak Isten örök haragjának átka uralkodik? — A szt. atya igazságos szigorúsággal nyilatkoztatta dögkórnak a német bibliákat, s kegyed — könnyelműleg rohan e dögkórkatyuba! Ő a lutheranus eretnekeket elkárhoztattaknak nyilatkoztatta s kegyed — fölszabadítja őket! Kegyed tehát zendülésben áll Isten egyháza ellen.

— A szent atya és az egyház felette vannak a bibliának, mint az ég felette van a földnek és épen az az evangélikusok eretneksége, hogy inkább hisznek a biblia — mint az egyháznak. Ezen eretnecségbe esett kegyed. Ne utasítson kegyed engem asszony anyja erényére. Még igen is soká, s félek bűnhődésemre bocsátottam meg a kegyed gyarlóságának ezen odautasítást. Az eretnekeknél szó sem lehet erényről; mert az eretnekek a sátán országában vannak, s igaz erény csak az igaz hitből származik, mely egyedül a katolika. Minden eretnecség az egyház s következőleg Isten és Krisztus megvetése; a ki tehát a megvetés ezen szellemében cselekszik, annak nem lehetnek igaz erényei, hanem a jó, melyet cselekszik, az ördög látszata, kétszínűsége. Kegyednek nemes keresztyéni bátorságot kell vennie, hogy elszakadjon az asszony anyja iránti felette nagy tisztelettől. Krisztus mondja Máté 10, 37. „a ki szereti atyját vagy anyját, inkább hogy nem engemet, nem méltó az én hozzám.“ Oly súlyos vétkek mellett, mint kegyed magának megengedett, nem számíthat többé az Isten anyja, s a szentek védelmére és közbenjárására. Szent Orsolya, a kegyed védasszonya, bár szánakozva, de utálattal fordul el kegyedtől. Kegyed hűtlenül megszegte fogadását melyet tett Kölnben az ő ünnepén. Térjen meg hát kegyed! Vesse el magától utálattal azt a német bibliát! Dugja be fülét a tapasztalatlan, okosságukkal kérkedő, eretneki fölvilágosodás ragályában nyavalygó emberek minden susogásai előtt, s ne hallgasson semmit, semmit, mint az egyház szavát, mely az Istennek szentelt papok szája által szól kegyedhez. — Minthogy én vagyok a kegyed lelke őrije, egyedül én vagyok felelős a kegyed idvésségeért, hivatalomnál fogva ünnepélyesen és világosan megtiltom kegyednek, e levelet valamely halandó szemnek megmutatni, vagy ennek foglalatjáról, rajtam kívül valakivel, csak beszélni is. Ezen gyón-

tatóatyai parancs áthágása oly súlyos véték volna, hogy én kegyedet — sajnálattal mondom ezt — nem részeltethetném feloldozásban a szent gyónásban.“

Cyriák.

Látjuk, hogy a kegyes páter az írásban lassankint neki tüzesedett. Egészen haragosan kelt fel. Micsoda? gondolá, a bárány akarja kiragadni magát az oroszán hatalmából, a galamb a sas karmai közül? Lassan kapitány ur! igen korán diadalmaskodol! E levél lemennydörgi a gyarló leányt. Ismerem én őt! Lágy ő mint a viasz, s azt tehetem vele, a mit akarok. Ugy függ ő én tőlem, mint az alvajáró az ő magnetizálójától. Reszketni s remegni fog ő; de ez rákseb, melyet merészen kell kimetszeni s legott gyökerestől kiirtani.

Azonban hogy a levelet lepecsételte, meggondolta ugyan, mint kelljen azt a kisasszony kezébe játszani anélkül, hogy valaki észrevenné. A szobaleány által, kire rábízható magát, nem akarta azt küldeni, tartván attól, hogy az miatta kedvetlenségbe talál jőni s szolgálatjából kiesik. Ekkor eszébe jutott az öreg Tamás. Ám érje ezt — gondolá — a zivatar, ha keletkezne az őrnagynál. Jól tudta ő ugyan, hogy Tamás becsületes, de butának is tartotta. Mert Tamásnak az a sorsa volt, mi sok igazán értelmes embereknek, hogy buta arca volt. Tudta is ő ezt jól, mert hadi pajtásai gyakran ingerkedtek ezzel vele. Minthogy tapasztalta, hogy sokszor nagy előny butának tartatni, a csalfa megszokott külsőleg is butának látszani. Cyriák mihelyt őt előtte elmenni látta, behívta, bizodalmasan megszólította, dicsérte hűségét, titoktartását és magasztalta őt a kisasszonyhoz nagy ragaszkodásaért. Tamás észrevette, hogy ez alatt valami rejlik, a legbutább képet mutatta, melyet mutathatott. Mert eddig alig méltatta őt egy pillantására is a tiszteletes ur. Végre sok kerengés után kitanulta a titkot, mit rábizni akarnak. A kisasszony Kölnben egy főrendű szeretőt talált, kihez ő is örömet férjhez megyen, de ki a szüléknek, kivált az anyának nem tetszik. Mire nézve az egy levelet irt a kisasszonynak, melyet is Tamás egész titkon adna át, és abból mit sem vétetne észre

a szülékkel, legkevésbé pedig a kapitánynyal. Egyszersmind egy erős tallért nyomott a kezébe, reményt nyújtván neki, hogy több ilyeneket kereshet szolgálatával.

Tamás egy pillanatig sem gondolkodott. Elvette a levelet, s a tallért csöndesen az asztalra téven mondá: „tisztelendő ur! igen örömet elviszem e levelet uramnak az őrnagynak.”

Cyriák. Teljességgel nem édes Tamásom. Hiszen hallja kend, hogy az őrnagy ur semmit se tudjon róla.

Tamás (buta nyíltszívű ábrázattal) „Fájdalom, páter ur! hogy úgy tisztelendőségednek nem szolgálhatok. Mert lássa ön, én az őrnagy ur s nem a kisasszony szolgálatában vagyok. Ennél Zsófi van. Nekem azért épen nem illik, hogy a kisasszonynak s nem az őrnagy urnak vigyek levelet. Ez épen olyan volna, mintha a csizmavetőn akarná az ember lehuzni a cipőket. Kiki az ő hivatalában! Ez az én mondásom. A testőrök a császár személyeért, a vadászok a táborszemen! Így illik az. Nekem testőri szolgálatom uramnál, ez az én diszhivatalom. A pogyász melletti szolgálat, hol az asszonyok vannak, nem nekem való.

Hasztalan volt Cyriák minden ékesszólása, hogy az öreg más gondolatra vigye. Ő mindig a mellett maradt, hogy neki ugyan illik levelet vinni az őrnagynak, miről a kisasszonynak mitsem szabad tudni, de megfordítva nem. „Kend bohó!” mondá végre a páter, sajnálván, hogy vele beszédbe elegyedett. Csak azt tiltá meg azért neki, hogy a levelről valamit ne mondjon az őrnagynak, mit Tamás meg is ígért, és elbocsátá őt magától.

„Jól elfáradt!” mondá az öreg, hazament s önelégülten mosolyga. „Mégis van annak jó haszna is, ha a butaság hírében van valaki. Az őrnagynak ugyan mit sem szabad mondanom az ügyről, ezt könnyen megigérhettem. Mert ő mindjárt riadót fuvatna, s úgy a jó nagyságos asszony oda volna. De a kapitány előtt elhallgatni a dolgot nem ígértem. Ám állítsa ő ki titokban az őrhelyeket.

Az öreg, ki valósággal azt hitte, hogy valami szerelmi kalandról van szó, mindent pontosan elbeszért a kapitánynak, és a kapitány, ki kedves testvérével a legbizalmasabban volt, semmit

nem kétkedett a dolgot vele közleni. Augusztá mindenre erősítette, hogy semmi titkos vonzalma nincs: de mégis távol volt attól, hogy a dolgot hazugságnak tartsa. Mert Kölnben igen is egy báró tolakodott hozzá, jöllehet neki és anyjának egészen ellenökre volt. Csak ettől lehet, úgy vélé, a levél. De mélyen sértve érezte magát, hogy Cyriák neki szüléi háta megett akar leveleket játszani kezébe.

Nyugtalanabb volt Cyriák. „Ez ostoba csiny volt, — mondá magában — hogy ezzel a vén bolonddal beszédbe elegyedtem. A fickó vagy számár, vagy igazi róka rejlik az ő számár bőrében! Legbiztosabb volna, semmitném meg a levelet. Mert ha az öreg a dolgot kifecsegi, mindig mondhatnám, hogy az öreggel tréfát akartam volna űzni, vagy becsületességét próbára tenni. De tenem kell valamit . . . Micsoda gyalázat felsőbbjeim előtt, ha egy oly régi nemességből való kisasszony a szent egyháztól és családtól elidegenítettnek! A levélnek el kell menni! És végre . . . mit árthat nekem az őrnagy, ha megtudja is azt? mi hatalma van neki az egyház papjai felett? Igen, egy oly szegény pap az eretnekeknél, ez kétségkívül kell, hogy tisztelettel legyen pártfogó ura iránt. De egy kath. pap! kinek püspöke, pápája háta megett van, mit gondol egy nemes emberrel? Hiszen a királylyal is alig gondolunk?”

Eltökélte magát. Másnap korán a vén fűzfára bizta levelét, egy boritékkal a szobaleányhoz, melyben utasítja, mit kelljen tennie. Zsófi várt valamit, s azért jókor megjelent a fánál, és Cyriák látá, miként a levelet megtalálván, sebesen távozott.

E reggelen egészen elhagyá az őrnagyné kórágját, s délután, minthogy szép idő volt, sétálásra ösztönözte kedveseit a szabadba. A szobaleány, kinek aközben az őrnagynénál kelle maradnia, valami ürügy alatt egy pillanatra kiment a szobából, s gyorsan azon újtestamentomba csusztatta Cyriák levelét, mely Augusztá dolgozó asztalán hevert, bizonyos levén a felől, hogy estve lefekvés előtt, mikor még kevés ideig mindig olvasni szokott, megtalálja. De más-ként történt mint gondolta. Az őrnagy a sétán Kölnről beszélt fia-

nak, s közben mulólag bizonyos bárót is említett, kit Augusztá nagyon érdekelt. A kapitánynak újra eszébe ötlött a levél, melynek elfogadását Tamás megtagadta, s meg vala győződve, hogy az a bárótól legyen. Azért amint visszatértek, csakhamar testvére szobájába ment, hogy arról vele még egyszer beszéljen. Azonban hogy varró-asztalára — mely mellett dolgozott Augusztá — lekönyökle, meglátá az ott nyugvó újtestamentomból kilátszó, a szobaleánytól belopott levelet. „Im egy levél, — kiálta fel, kivevén azt, — egy levél Sandau Augusztá kisasszonynak! (oda nyujtván Augusztának) nyisd föl s olvasd imádód szerelmi gyötrelmeit!“ Augusztá megrettent, s vonakodott elfogadni a levelet.

„Nem nemesi címerrel van lepecsételve, — mondá a kapitány — de mit sem tesz, a boríték végre Cyriáktól való.“

Augusztá. Hadd lássam! Ugy van, ez a páter kézírata. Most már teljességgel nem akarom látni s még kevésbé olvasni e levelet. Mert minek a pátertől boríték, ha a báró nekem írt? Bizonyosan a báró megbízásából a páter írt, s ez utálatos.

Erneszt. Mégse higgy a báró felől ily lovagiatlanságot! Gondolnám mégis kétkedés nélkül felbonthatnád e levelet.

Augusztá. Soha! Szüleim hátuk megett nem fogadok el levelet.

Erneszt. Add hát atyánknak, s bontasd fel ő vele.

Augusztá. Azt sem! Ne szólj ebbe; ez becsületedet illeti.

Elvevén a levelet ezt írta címére: Nem fogadtatik el, hanem fölbontatlanul megyen vissza a küldő urhoz.“ A kapitány még mindig vetekedett vele e felett, midőn az őrnagy e kérdéssel belépett: „Hát mi felett vetekedtek gyermekeim?“ Miután a tárgy összefüggését neki elmondták, monda: „Augusztának nagy igaza volt. Ő általában el nem fogadhatá e levelet. De rám nézve valami más a dolog. Én hiszem, hogy még köteles is vagyok egyenest menni, s meglátni, minő dolgokat akarnak üzni hátam megett.“

Felbontván a levelet, nézé az aláírást. „Hogyan? ez Cyriák pátertől van! ugyan mi titkai vannak ennek?“

Augusztá kinos zavarodásban volt s egy pillantását sem vette

le atyja arcáról. De elrémült, midőn látta a benyomást, melyet az irat atyjára tett, ki majd lángoló piros lőn haragjában, majd sápadt boszuságában.

Minthogy az őrnagy természettel heves volt és hevessége gyakran megbánás okává lett, már évek óta szilárd elvévé tette magának, haragja első forrásában soha sem cselekedni, hanem időt hagyni magának a meggondolásra s elfogulatlanságai visszatérésre: oly elv, melyet nem lehet eléggé ajánlani az ingerlékeny elméknek. Azért most erőszakot vett magán, csupán ennyit szólván: „Jól van! majd megtudjátok.“ De szava oly reszketeg volt a harag miatt, hogy gyermekei megijedtek s Angasztá elsápadt. Ily villámokat még nem láttak annyira jó atyjuk szemeiből kilövelleni.

Rögtön e kérdéssel pattant fel az őrnagy: „Ki hozta ezt a rongy papirost? Aztán a csengetyüt megragadván, előhívá a vén Tamást s a szobaleányt, kiket a legszigorubb vizsgálat alá vett. Tamás könnyen igazolta magát, minthogy a kapitány erősíthette, hogy már tegnap elbészélte neki a paterreli történetét. Zsófi tagadta a mint lehetett, s arra hivatkozott, hogy ő a kisasszony távollétében az asszony nál volt s egy pillanatig sem hagyta el.

Az őrnagy lassankint magához jött s látván a levélből, hogy Cyriák már másnap reggel megtudta, mi estve gyermekei és anyjuk között esett, tisztán látta, hogy házából fecsegték. Mire nézve nézve megkérdezé gyermekeit, ki volt a cseléd közül a szobában, midőn tegnapelőtt estve anyjok ágyánál voltak. A kapitány emlékezék, hogy Zsófi jött be egyszer a szobába. „Jól van, — mond az őrnagy — maradjatok itt a szobában mind, míg visszajövök. Senki se merészeljen egyet is lépni az ajtó felé, s te fiam gondoskodjál, hogy parancsom teljesíttessék.“

Az őrnagy gyorsan Zsófi hálószobájába ment, oly szorosan megvizsgált mindent, a mint csak lehetett, de semmit sem talált. Sófi a Cyriáktól kapott levelkét azonnal elégette, de nem a puszta bori-téket. Épen csak visszajövésekor lett az őrnagy figyelmessé egy levelke papirosra, mely az ajtó előtt hevert Erre. ugyan mi sem volt írva, de rajta volt mégis a pecsét fele, s ez nyilván a páteré

vala. Ebből bizonyossá lőn előtte, hogy a levél Zsófi keze által jött; de azt is tudta, hogy őt e levél által meg nem győzheti. „Holnapig — mondá kevés gondolkodás után — abba hagyom a dolgot. Talán az éj megtanít, mit tegyek.“

Ez kétségkívül a legjobb eltökélés volt. Kibocsátá azért Tamást és Zsófit fogságukból, s gyermekei kérdéseit azon ígéret által utasította vissza, hogy mindent megtudnának, a levelet is megkapnák az elolvasásra, de még jó okai vannak előbb néhány napokat bevárni. Aközben egy ígét se szólnának valakinek, s legkevésbé anyjuknak a levélről.

Estve lefekvéskor titkon elébe vevén az őrnagy az öreg Tamást, mindent elbeszéltetett magának. Épen nem kételkedett a felől, hogy Zsófi lenne a hirhordó a papnál s vele egy követ fuj. Ez volt az öreg véleménye is. „Rávigyázz öreg — mond az őrnagy — és lásd meg, hogy nekem kitudd a csempészést.“

Az öreg ezt nem mondatta magának; mert a szobaleány iránt, ki vele mindig csipősen bánt, nem épen jó hajlandósággal volt, s abból, mit látott és hallott, azt következteté, hogy itt valami rosszabbról kelljen a pernek lennie, mint egy szerelmi levélről. Meggondolta a dolgot még éjszaka is ágyában s kiokoskodni hitte, hogy Zsófinak a páterrel az ő reggeli majorba menetelein kelljen közínek lennie, s most már eszébe juta, hogy ez az ut rendszerint a házi szolgáló tisztében áll, és hogy Zsófi csak nehéz, de akkor nagy tolakodással erőszakolja ki magának ezt az utat. „Ha igazam van, ugy korán reggel mindenesetre Zsófi fogja hozni a tejet, hogy a páternek jelentést tegyen.“

Az öreg azért korán fölkel, dolgait elvégezte s vállára vevén puskáját, ment, a mint mondá, egy rókát meglesni. De egy félig lehuzott zabasztagra lopódzott, mely a pap-kerttel átellenben volt, honnét körülbelől az utat beláthatta, és ott lesbe állott. Zsófi pontosan eljött, a kerítés szegletén mindenfelé körülnézett, egy bokorba nyult a kerítésnél, kivett valamit, mit zsebébe dugott s e helyett valami mást tevén belé, sietve eltávozott. Az öreg azonnal elhagyta buvhelyét s megvizsgálta a kerítést, hol legott meglátta

a vén fűztuskót. „Hisz ez épen olyan, mint egy Isten ládája,“ gondolá, s közelebbi vizsgálás közben egy levelkét lelt a tuskó odvában, melylyel gyorsan távozott, s azt mindjárt átadta az őrnagynak. A levélben nem volt egyéb egy rövid tudósításnál arról, mit cselekedett, s mi következett arra. Midőn Zsófi visszajött, az őrnagy minden ceremónia nélkül feltartóztatta és zsebjébe nyulván, kivette Cyriák levelét. Ki is azt írta a szobaleánynak, hogy ne adná át a kapott levelet, hanem rögtön égetné meg, hogy haragjában írta azt, s a dolgot jobban meggondolta.

Ha az őrnagy kimélni nem akarta volna nejét, nehéz zivatar tört volna ki. De így hallgatott s csak a szobaleányt üzte el, főtartva magának a továbbit. Cyriák pedig midőn megérté a dolgot, rögtön elulazott három hétre, azt mondván: papi felsőbbjeitől hivatik.

Az őrnagy kétkedett, megmutassa-e a levelet Augusztának. E felett értekezett fiával, kinek oda adta azt olvasni. „Ugy örültem, — mondá — hogy Auguszt szíve végre lecsendesedik. Elolvastassam-e vele e levelet s régi gyötrelmei közé dobjam-e újra? Mert mégis lehető volna, hogy a dörgő szavak megrenditenék.“ De a kapitány azon véleményen volt, hogy meg kell azt kísértetni. Jobb, hogy Augusztá bebizonyítsa az ő jobb meggyőződését ezen szívére tett roham közben, mintsem hogy attól megkiméljék; mert hiszen majd találkozhatik egy más Cyriák, ki őt hasonló módon ostromolja. Mert u mint Cyriák beszél, úgy beszélnek mindnyájan, s úgy kellene beszélniök, bár szelidebben gondolkodnának is, mivel nagyon függenek főbbjeiktől.

A kapitány elvállalta előkészíteni Augusztát a levél tartalmára, s egy hétre azután megkapta azt atyja kezéből.

Bármily ravasz volt is Cyriák, mégis hamisan i telte meg a kisasszonyt. Nem volt ő „lány mint viasz.“ Mély vallásos érzés lakozék benne, és minthogy a vallást egészen Cyriák szájából vevé, föltétlen odaadással fogadá az ő szavait. Cyriák pedig azt hitte, hogy ezen odaadás személyét s az egyházat illeti. Azért azon véleményben volt, hogy csak az ő s az egyház haragját kell fölmutatnia,

hogy Augusztát lábaihoz borulni lássa. Nagyon tévedt. Miólta Augusztá az evangéliomot olvasta, végetlenül méltóbb tárgyának találta szíve átadásának magát a Krisztust, kinek szavai s mondasai, de kivált szeretetteljes s emberbaráti szelleme szívét legmélyebben megragadá, s azt a sötét engesztelhetlen és méltánytalan gyűlölséget, melyet Cyriák s egyháza papjai az evangélikusok ellen tápláltak annak ellenében, előterjeszté. Csak egy körülmény alázta le maga előtt: hogy Kölnben azon ígéretre engedte magát ragadtatni, hogy anyját utbaigazítási kísérletekkel gyötörje. Egyébiránt a legmélyebben sértve s megbántottnak érzé magát a levél által. „Hát azt véli ez az uralomra vágyó pap, — kiálta fel — hogy én rabnője vagyok, ki egy gondolat s egy érzettel se bírjon, mit ő ne tudjon, rendeljen és javalljon? És engemet pokolra kárhoztatni? Hát mit vétettem én? Hogy az Urat kérdeztem s hallgattam meg, kinek a papok is szolgálai, kitől vették ők is először minden hatalmukat, minden igazságot! És anyámat tanuljam megvetni! ő érette megvetni!“

„Augusztá! — szóla a kapitány — nekem se jól folyt dolog; mert „az eretnokség botor pártfogója“ valóban nem más, mint becses személyem. De észrevetted-e a ravasz berekesztést, hol ünnepélyesen megtiltja valakivel, még atyáinkkal is szólanod a levélről? A tiédnek minden segedelmétől el akart téged szakítani, hogy föltétlenül hatalmában légy.“

„Azért — mond hévvel az őrnagy — kardomnak leendne felelős, ha pilise (tonsura) nem volna. De látod Augusztá, mily tanácstalan dolog az, ha a katolikus oly föltétlenül átadja magát papjának, mint eddig te cselekedtél. Ebből tanuságot vehetsz a jövőre magadnak. Minden tisztelet ezen urak hivatalának! de rabszolgájuknak nem kell lenni; minden érzeteink s gondolatink örjeivé nem kell őket tennünk. Ezt akarják ugyan ők; ezért sürgetik, hogy nekik mindent, mindent meg kelljen gyónni. Valóban azon katolikusok, kik lelkiismereti dologgá teszik maguknak, szívük minden titkát kijelenteni gyóntatóiknak, s ezek mondatainak mint Isten mondatainak engedelmeskedni, megkötött kéz és lábbal

adják át magukat azoknak. Iszonyu, de rémitő hatalom is az, melyet ezzel azoknak kezükbe adnak. Látod Augusztá, Cyriák nem gondol azzal, ha te; ha anyád, ha én az ő befolyása alatt elveszünk, csakhogy az ő országa, az ő hatalma áll, csakhogy te hiszed az ő szavára, hogy anyád és minden becsületes protestáns elkárhozott.“

„Egyedül az ő szavára — válaszolá Erneszt — nem akarja ugyan, hogy azt higgyék, hanem az egyházra, a pápákra s egyébre hivatkozik, de a mi mint reménylem, nem fogja megzavarni Augusztá helyes látását.“

„Nem merészek — szóla Augusztá — az ő okai s ily tudós dolgok felett értekezni akarni, hanem ezekben Urunk s az ő apostolai mondataikban s saját szívem érzetében bízom. De valóban tanulságos leendne nekem valamely részrehajlatlan hittudóst hallanom egyszerre ezekről beszélni.“

Az megeshetik — kiálta az őrnagy — de nem itt, hanem más helyen! Mihelyt anyád utazhatik, elszándékozom innen menni. A tavaszt a felső Rajna mellett fogjuk eltölteni, hogy itt a sűrű légből valamennyire kivergődjünk. Igen! (kiálta az őrnagy örömmel) a pacsirtákkal induljunk s a fülemilék elébe utazzunk, és a szép tavasszal örüljünk, és a kölniek papi perét feledjük. Az orvos úgy akarja, hogy anyád a wiesbadeni fürdőt használja. Mainzba, vagy Wiesbadenbe megyünk tehát s bárhol is ott hagyjuk a komor felhőket.“

A kapitány föntartotta még magának „leckét adni“ — miként magát kifejezé — Cyriák páternek. Mire nézve nagyon bosszankodék, midőn megtudta a páter elutazását. Szabadságideje már vége felé járván, a rövid időt még arra használta, hogy Augusztá léleknyugalmát megszilárdítsa. Mert mégis vette észre, hogy a páter némely nyilatkozatai halkkal kissé nyugtalaníták Augusztát. Így kérte ő, őtet megmondani, miként van mégis a dolog azon mondat-tal, melyet Cyriák elébe tartott. Máté 10, 37. A kapitány felele: „Urunk eme beszéde: a ki szereti atyját vagy anyját inkább hogy engemet, nem méltó az én hozzám, azokra vitetik, kik atyjukra s anyjukra nézve el nem tökélheték magukat, az Urat a megigért

Krisztusnak elismerni s az ő személyéhez csatlakozni; tehát azokra, kik épen nem lettek keresztyénekké. De hiszen te keresztyén és katolika vagy, egyenesen követed az Urat, hogy engedelmeskedjél az ő parancsának, nem átkozni s pokolra nem kárhoztatni keresztyántársaidat az evangelikusokat. Az Ur nem mondja: a ki Cyriák pátert, a papokat vagy a szt. atyát; hanem: a ki engem inkább nem szeret, hogynem mint atyját és anyját, nem méltó az én hozzámm. És mit a páter ott az egyházzól mond, hogy csak a római katolika legyen az egyház, arról egészen másként szólott az Ur. Azt mondja Máté 18, 20: Valahol ketten vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük. És az evangelikusok nem a földből nőttek éjszaka, hanem a katolika egyházból mentek ki, és a mi krédókat, mind a két régi közönséges hitvallásunkat, a niceait és athanasiusit, a szt. bibliát és két sákramentumokat elvitték magukkal tőlünk; es így ők épen úgy mint mi, az első egyházban gyökereznek. Igen, ez az, melyre ők visszamennek, és melynek példája szerint intézték hitüket, istentiszteletüket és szokásaikat. Általában pedig meg kell emlékezned arról, hogy a mi papjaink, mikor az egyházzól beszélnek, többnyire csak önmaguk vannak eszükben, és hogy így azon magas jogokat, melyek az Isten egyházát illetik, magukra s uraságukat az államra s a világiakra viszik át. Az egyház pedig minden keresztyéneket magába foglal, kiknek a papok csak igen kicsiny, de nagyon szabadalmazott részök. Ők az egyházért léteznek, hogy annak szolgáljanak. Mikor pedig Cyriák mondja, hogy a szt. atya és az egyház felette állanak a bibliának, mint ég a földnek, ez épen annyi, mintha valaki mondaná, hogy az uralkodó helytartója és a neki alárendelt államszolgák fölötté állának az uralkodónak s a tőle adatott alkotmányi törvénykönyvek- és törvényeknek. Ekkor nem az uralkodó helyettesei volnának többé, hanem maguk független uralkodók; nem felelős szolgák, hanem korlátlan urak. Már pedig minthogy a szt. atya és az alája rendelt papság maga, csak Isten és Krisztus helytartójának akarnak tartatni, tehát nem felette, hanem alatta állanak a szent törvénykönyvnek a bibliának, mely Isten és Krisztus

rendeleteit foglalja magában, innen nem szabad nekik az Isten és Krisztus határozatai ellen határozni. De ha mégis ezt teszik, tehát úgy az ő határozásuk teljességgel nem kötelező a hívőkre nézve és pusztán emberi ítélet, mint például az ő kárhoztató ítéletük az evangélikusok fölött.“

„De hogy ő engem fenyeget, — mondá Augusztá — hogy az Isten anyja és a szentek tőlem elfordultak volna, s hogy azok közbenjárására többé nem számíthatok, ez valami, mi engem igen aggaszt, ha azt igaznak gondolom.“

„Oh azon ne busulj, — mondá a kapitány — Cyriáknak sem követelni, sem elfogadni nem kellett volna azt az ígéretet: hogy anyádat katholikává tegyed. Egyébiránt én igen nagyon tisztetem a szenteket s a hit vértanuit. De mi illeti Istenneli közbenjárásukat, nem aggódok azon, ha gondolom, hogy annak hijával vagyok. Mert nézd csak! hiszen az ószövetségi kegyeseknek sem vértanúik, sem szentjeik nem voltak, hanem Istennek könyörögtek. Dávid az ő gyönyörű zsoltárában közvetlenül mindig Istent hívja segítségül*), de egy szentet sem, s ama szép ígéretet vevé Istentől: hívj engemet segítségül a te nyomoruságodnak idején, megszabadítlak tégedet, és dicsőítesz engemet. Zsolt. 50, 15. Jézusnak és az apostoloknak sem voltak még szentjeik s vértanúik, kik közt első a keresztyén diakonus István vala, és az Ur a miatyánkban minden kérésünket magához a mennyei atyához tanít intézni. És így csakhog tudjad, hogy Isten és a Krisztus szeretetére, parancsaik iránti engedelmességed által méltó vagy, bizvást könyöröghetsz hozzájuk. Egyébiránt azt sem hihetem, hogy a szentek és vértanúk az ev. keresztyéneket, ha ezek idejökben már léteztek volna, pokol gyermekeinek nyilatkoztatták volna.“

VII. Roma loquuta est; res judicata est.

Miután a kapitány ezredéhez visszatért, az őrnagy minél előbb kívánta elhagyni Eichfeldet. Az őrnagyné egészsége is megengedte

*) pl. Zsolt. 86, 7.—87, 10.—118, 5.

az utazást; de mielőtt Eichfeldet elhagyná, vágyott még fölvenni az urvacsoráját az ő evangélikus gyóntató atyjától. Máskor e végett ő szokott ahoz menni, de most elhatározták, őt ide hivatni s a szt. cselekményt a bárói kastély egy szobájában -- mely e célra fölkészítették -- teljesíteni. Az őrnagy nemcsak maga jelen vala a szertartásnál, hanem az Augusztá és a cselédek jelenlétét is kívánta, úgy vélekedvén, hogy az nekik épen semmit sem árthat, ha egyszer egy evangélikus urvacsorai ünnepélyen mint nézők megjelenének.

Az evangélikus lelkész egy lelkes és elmés férfiú, egy érdemes öreg vala, ki e cselekményt méltósággal s kenettel teljesíté. Egy beszéddel vezeté azt be, melyben használá azon súlyos betegséget is, melyből az őrnagyné fölépüle, hogy ezen ünnepélynek különös szentelést adjon, és nemcsak a fölödültet, hanem az őrnagyot és Augusztát is Isten iránti hála ébreszsze. Névszerint szívére köté Augusztának a gondolatot, minő szerencsét adott neki Isten az által, hogy neki az ő ifjúsága s tapasztalatlanságában egy ily jó és próbált anyát megtartott. Ezt ugyan röviden tette, de úgy a szívhez szólva, hogy Augusztá mélyen megindították. Az egész inneplés, az anya színletlen alázatossága s ájtatossága, a szertartás méltósága, a működő lelkész komolvsága s kedélyessége nagy hatást tett ő reá. „Ez tehát — gondolá — az evangélikus mise! Ilyennek azt nem gondoltam! Ez az ünnepély oly kegyes s az elmét fölemelő! Hát ily kegyesség nem tetszenék-e a magosságosnak? Ily vallóit halálának nem tartaná-e az Ur övéinek, hanem pokolra taszítná?”

A lelkészt könnyen rábirták az ígéretre, még néhány nap Eichfeldben mulatni; mert hivatali kötelességének tartá, barátságos beszélgetés által is elősegíteni az őrnagyné szelleme földerülését. Az evangélika egyházban ugyan a gyóntató nem ura, nem is akar ura lenni a gyónó lelkiismeretének; azt sem kívánja semmi módon, hogy a gyónó neki mindazt elbeszélje, valamit cselekedett, érzett, kívánt: de mégis közelebbi meghittje, szellemi tanácsadója gyónójának, ha ez lelke valamely baját önként kinyilat-

koztatja neki. Az őrnagyné egészen méltánylá e nemes viszonyt, s az utolsó félévben sokkal többet próbált és tapasztalt, mintsem hogy azokat elhallgatná szellemi barátja előtt. Kinyilatkoztatá azért neki Augusztávi viszonyát, mily kétes volt az s miként csak rövid idő óta változott jobbra. Ki sürgetve tanácslá neki, hosszabb időre távoltartani Cyriák páter légköréből, különösen pedig egy ideig evangelika hitvallásu helyen tartózkodni vele, hogy annál tökéletesebben kigyógyuljon azon ábrándból, mintha minden evangelikusok a sátán birodalma alá tartoznának. Mert állítá, hogy bármely katolikus, ki hosszabb ideig evangelikusokkal s azok közt él s azok házi életét s isteni tiszteletét látja, magától visszajön azon sötét eretnekfogalomból, melyet a római udvar inkább a következetesség s a szellemi jólét kedvéért, mint saját meggyőződéséből fog erősen.

Augusztá maga is bizalmas lett e férfinhoz. Nyílt szívéne és tudományosnak tartotta őt, s azért nagyon vágyott őt néhány szentírásbeli helyről hallani, melyek őt nyugtalaníták, mivel azok a szent atya jogát, az evangelikusok kárhoztatásánál látszának magukba foglalni. Estve felé azért, midőn bizalmas körben együtt ülének, ügyesen úgy igazgatta a társalgást, hogy végre a lelkész elébe e kérdést teheté: Valjon hát nem Krisztustól adatott legyen-e a Péter apostol utódainak, a római szt. atyának a jog, idvesség és kárhozat felett határozni, midőn Krisztus mondotta Péternek Máté 16, 19. Neked adom a mennyek országának kulcsait, és valamit megköténdesz e földön, a mennyben is kötözve leszen, és valamit megoldándasz e földön, a mennyekben is oldozva leszen. „Ezzel — monda Augusztá — úgy látszik a szent atyának van odaitélve a jog, hogy az olyanokat, kiket nem tart méltóknak, kirekeszthesse az egyházból, és hogy ez a kirekesztés a mennyben is érvényes. A ki pedig kirekesztetik Krisztus egyházából, hogy idvezülhet az Krisztus által? Ön tudja micsoda vallásu vagyok, de nagyon lekötelez, ha megmondja, miként tekintí ön — mint evangelikus keresztyén — ezt a helyet.“

Lelkész. Erre kegyednek csak úgy felelhetek, ha ura atyja megengedi, hogy arról kegyeddel beszéljek.

Örnagy. Igen örömet! s engemet is le fog ön kötelezni, ha erről közleményt nyújtani tetszik nekünk.

Lelkész. Az evangélikusok megjegyzik először, hogy ezen ígék, egészen mellőzve azok értelmét, csak a Péter személyéhez mondattak, tehát csak neki adnak hatalmat; és hogy Krisztus az apostol utódairól semmit nem mond. Továbbá megjegyzik, hogy Péter akkor nem volt római vagy más községi püspök, hogy ő általában püspök sem volt, hanem apostol, hogy tehát Jézus szavai nem a püspöki hivatalra, vagy valemely hívő keresztyén előljárója hivatalára, hanem az apostoli hivatalra, vagy valamely zsidók- és pogányokhoz küldött Krisztus hirdetője hivatalára vitetnek. Az a felhatalmazás azért, mely ezen szavakban lehet, nem illetheti a szent atyát, mivel ő nem apostol, hanem püspök; keresztyénekre sem terjedhet ki, hanem csak zsidók és pogányokra, s azért csak azoknak nyereségük, kik most is még apostoli hivatalt folytatnak, és így a térítőknak, kik az evangéliumot a hitetleneknek hirdeték.

Augusztá. Ez a megkülönböztetés jeles, de alaptalannak nem látszik: mert a megkötés és megoldás e szerint nem a Krisztust hívőkön, hanem olyanokon történik, kik még Krisztusba 'épen nem hittek.

Lelkész. Igen helyesen! Azon hatalmat, mely Péternek adták, nem a hívőkön belől, hanem Krisztus községén kívül zsidók és pogányok ellen kelle gyakorolnia. Minthogy tehát az evangélikusok sem nem zsidók, sem nem pogányok, hanem ők is hisznek Krisztusban s az ő evangéliomában, tehát a szent atya, habár úgy tekintjük is őt, mint Péter apostol utódját a püspöki hivatalban, nem alkalmazhatja a megkötözést és megoldást az evangélikusokra. De azt sem tekintve, hogy Péter akkor, mikor vele Jézus beszélt, nem püspök, hanem apostol volt, mégis az a teljhatalom csak ő reá, az ő személyére terjedhete ki, s halálával el kelle enyésznie. Mert az úgy adaték neki, mint egy kitűnő személyiségnek t. i. az ő szilárd hitének jutalmul.

Augusztá. De mégis nem rejlenék-e abban hasonló felhatalmazás az utódokra nézve a Péter székén?

Lelkész. Ez a felhatalmazás oly nagy és fontos volt, hogy Jézus — ha azonnal minden papokra vagy minden jövődő római püspökökre is ki akarta terjesztetni — ezt bizonyosan világosan kimondotta volna, sőt ki kellett mondania. Mert egy ily fölhatalmazást Krisztus világos nyilatkozata nélkül más emberekre is kiterjesztetni, kik nem egyenesen, talán korántsem Péterek, még sem lehet szabad semmi módon. Tegye föl kegyed az esetet, egy királynak valamely tartományában volna egy helytartója, kinek bölcseségét, hűségét különösen megpróbálta volna, s a király neki azért teljhatalmat adna, bármit rendelni, cselekedni, azon ígérettel, hogy minden tényei mindenkor királyi helybehagyást nyerendnének; hasonló hatalom adatnék-e ezzel a tartomány minden leendő helytartóinak?

Augusztá. Kétségkívül nem, hanem ha a király világosan kimondaná, hogy minden utódok ezen hatalommal bírnának.

Lelkész. És ha már az utódok ezen hatalommal felruházást úgy akarnák tekinteni, mint maradandó felhatalmazás, mely őket is illetné; ez visszaélés leendne, s a király bizonyosan ovakodni fogna javahai mindazt, valamit csak magukban föltennének. Így Krisztus sem fogja semmi módon helybehagyni a szent atya ítéleteit azon ige kedvéért, melyet hajdan Péternek mondott. És így mégis bizonyosan oly természeti megszorítása van azon teljhatalomnak, mely Péternek adaték, mely magában érthető; t. i. az, hogy Jézus előre fölteszi, miszerint Péter e hatalmat csak Krisztus akarattja szerint s nem igaztalanságára használandja. Mert hiszen épen nem gondolható az, hogy Jézus ezt akarta volna mondani: valamit megkötendesz vagy megoldandasz, méltán vagy méltatlanul, szenvedélyből vagy helyes okokból, hirtelenkedve vagy meg-gondolva, azt megerősítem.

Augusztá. Ez magában érthető.

Lelkész. Ha tehát a szent atya alaptalanul és helyes ok nélkül kárhozná az evangélikusokat, az ő ítéletét nem hagyja hely-

ben, nem hajtja végre a Krisztus, még kevésbé, ha örök kárhozat forog föl.

Augusztá. Gonoszság volna hinni, hogy Isten megerősíti az igazságtalan bírói ítéleteket.

Lelkész. Látja tehát kegyed, hogy nem elég az, hogy a szt. atya valakit csak eretneknek s elkárhozottnak nyilatkozzat, hanem hogy mindenkor meg kell előbb vizsgálni, ha van-e joga is arra, hogy az ő ítélete, ha ezen jog híjával van, nem ér többet Isten előtt, mint akármely más igazságtalan kárhoztató ítélete valakinek. Ama jelmondattal azért: Roma loquuta est; res judicata est, — Róma mondta, tehát úgy van! — nem boldogulhatni.

Augusztá. Ez igen vigasztaló nekem. De ugyan miben áll hát azon fölhatalmazás, mely e szavakkal Péternek adatik?

Lelkész. Ezen vizsgálattól megkimélhetnők magunkat tulajdonképen, minthogy úgy találtuk, hogy a felhatalmazás csak az apostolt, nem a püspököt, csak a Péter személyét, nem utódait is illeti, és ha bár úgy lenne is, még sem szenteli meg azoknak semmi hamis és igazságtalan ítéleteiket. Magát a felhatalmazást pedig következő módon értjük. Jézus Péterhez s Péterről szól, nem minden emberek- s időkről. Még vele voltak Péter s a többi apostolok, de közel volt az idő, mikor őket zsidók- s pogányokhoz kiküldeni akará, hogy néki egyházi községet gyűjtsenek. Ebben a tekintetben kell vétetni e szavaknak. A mennyeknek országa azért nem az örökélet, hanem Isten földi országa, az egyház. Erre kelle immár nem sokára hivatni az apostoloknak, és azokat, kik Krisztusba hívének, bevették aztán az egyházba s megkeresztelték azokat, mely által azok korábban elkövetett bűneik bocsánatját vevék. Erről van itt a szó, s Jézus tulajdonkép ezt mondja Péternek: legyen hatalmad, zsidókat és pogányokat, kik keresztyénekké lenni akarnak, az egyház társaságába bevenni s megkeresztelvén őket, ez által bűneikből feloldozni, vagy vissza is utasítani őket, megtagadván tőlök a keresztséget s az ő bűneik feloldozását. Mit e részben cselekedni fogsz, megerősítették az én ítéletem s az atya ítélete szerint. Mire nézve a zsidók és pogányok Krisztus földi egyházába,

nem pedig azoknak, kik keresztyének, az örökeletbe való bevételeükről van a szó. Azért e mondat nem a papoknak mint papoknak, hanem a keresztyén térítőknak való. Ezek — a missionariusok — bizhatnak, hogy ha egy nem keresztyént a hitre vezettek, s azt a keresztség által keresztyénné tették, ugyanazt már Krisztus is úgy fogja tekinteni s fogadja, mint az ő egyházának tagját.

Augusztá. Így bizonyosan hasonlóan értendő egy ehez hasonló mondat, t. i. mikor Jézus ezt mondja: Máté 18, 15. Valakiket megkötöztök e földön, mennyben is kötözve lesznek, és valakiket megoldoztok-e földön, oldozva lesznek mennyben is.

Lelkész. Azt gondolná az ember: mert a szavak ugyanazok, és Jézus — mit megjegyezni kérek — nem egyedül Péternek mondja itt ezeket, hanem minden tanítványinak. De a Jézus beszédének összefüggése nem engedi, hogy itt ugyanarról gondolkodjunk. Mert az előbbiekben arról szól, [mint viselnék magukat az ő tanítványai a törvényszék előtt a rajtok történt sérelmekben. Ha valamely atyafi vétkezik valaki ellen, annak méltatlanságát okoz, először egyedül igaztalanságát terjeszszé ez annak elébe; ha ez nem használ, vegye maga mellé még néhány barátit; hogy ha ez sem használ, vigye az ügyet az egész község — Jézus minden tanítványi — elébe; és ha ezek ítéletét is megveti, ne nézze azt többé Jézus tanítványának, atyafitársának. Az egész gyülekezetnek ilyen igazság vagy igaztalanság fölötti ítéletét — mondja már Jézus — hogy mindenkor érvényesnek tekintendi, s Isten ítélőszéke előtt is megálland az. Jól látja tehát kisasszonykám! hogy itt nincsen szó az egyház hittanairól, hittévelygéseiről vagy fegyelmi okairól, hanem mások elleni vétségekről, elkövetett igazságtalanságról, és hogy ily esetben az ítélet is nem egynek — talán Péternek — vagy csak az apostoloknak, hanem az egész gyülekezetnek tulajdoníttatik.

Augusztá. Hát ama helyről Ján. 20, 22, 23. mit mond ön, hol Jézus így szól tanítványihoz: Vegyetek szent lelkét. Valakiknek megbocsátjátok bűneiket, megbocsátatnak nekik; a kiknek megtartjátok, megtartatnak?

Lelkész. Az ur mikor így szóla, kibocsátá az apostolokat, ő hozzá hívni zsidókat és pogányokat. Miképen elbocsátott engemet az atya, aképen én is elbocsátlak titeket, mondja a 21-dik versben. Értelme egészen az, mi az első helynek, t. i. teljhatalmat ad ő itt minden aposoloknak, nem csupán Péternek, zsidókat és pogányokat, kik ő benne hinni fognának, az ő közösségbe fölvenni, s őket a keresztségre, s ez által az ő bűneik bocsánatjára fölvenni, azon biztosítással, hogy az ily fölvetel és keresztség neki s mennyei atyjának igen kedves.

Augusztá. De mégis úgy látszik, hogy itt a papságnak különös elsőség engedtetik, midőn az Ur mondja: Vegyetek szent lelket. Hiszen a ki Isten lelkétől igazgattatik, csálhatlannak látszik, kinek ítéleteinek úgy látszik, döntő erejűeknek kell lenniök. Ha már ez minden papokról áll, mennyivel inkább azok fejről a szent atyáról? Erre utalt Cyriák páter is, midőn fejembe verte az elvet: Ha Róma szólott, általában nem áll semmi ellenmondás, hanem az úgy akkor be van végezve.

Lelkész. Gondolnám, hagyjuk el, mert a tárgy oly szint öltethetne, mintha én kegyedet hitvallásában meg akarnám zavarni, ezt pedig nem akarom. Hiszen tudja kegyed, hogy mi evangelikusok a római szék ama csálhatlanságát el nem ismerjük.

Augusztá. Ezt jól tudom. De szeretném hallani, micsoda okkal bírnak ellene az evangelikusok. Én nem hiszem, hogy valaki megszűnik jó katolikus lenni, habár kétségkívűlinek nem tartja is ama csálhatlanságot, s csálhatlannak nem tart is minden ítéletet, melyet a szent atya tesz, mint az egyház feje. De szeretném ezen hitemet minden oldalról is megpróbálva látni, s ezért szeretném tudni, mit mond ön amaz ígére: vegyetek szent lelket.

Lelkész. No tehát megjegyzem kegyednek, hogy azzal épen nem adaték különös elsőség az apostoloknak. Nemcsak minden tanítványival beszél itt a Krisztus, hanem a szent lélek a püнкöst innepén az egész gyülekezetre is kitölteték és szintugy mindazokra, kik keresztyénekké levének, ha megkeresztelkedének. A lélek közvagyonuk volt minden keresztyéneknek, a papok- és világiaknak.

Amazok tehát nem rendeltettek Krisztustól csallhatlan urakká, ezek nem rabszolgákká. Tessek csak kegyednek megolvadni. Csel. 2, 38. — 8, 15. s köv. 9, 17. — 10, 40 — 47. — 19, 2, 6. — 1. Kor. 3, 16. — 12, 7. s köv. Eféz. 1, 17. — 4, 30. — 1. Pét. 4, 14. Az apostolok azért távol is voltak attól, hogy magokat a világiak hite urainak hirleljék. Pál azt írja a korinthusi gyülekezetnek 2. Kor. 1, 24. hogy a korinthusiak iránti kedvezésből nem ment legyen hozzájuk, hanem irt, de ezt: „Nem hogy uralkodnánk a ti hiteteken; hanem mivelhogy szolgálai vagyunk a ti örömtöknek; mert hit által állotok.“ És János világosan bizonyítja olvasóinak 1. Ján. 2, 21. „nem azért irtam nektek, hogy az igazságot nem tudnátok; hanem inkább hogy azt tudjátok, és hogy egy hazugság is nincsen az igazságtól. XV. 27. De a kenet, melyet ti elvettetek ő tőle, megmarad ti bennetek, és nem szükség, hogy valaki titeket tanítson; hanem miként ez a (kereszttségben vett) kenet tanít titeket mindenekről, úgy igazság is az, és nem hazugság.“ Ezért írja, mi több, Pál apostol 1. Kor. 10, 15: „úgy szólok mint tudósoknak, ítéljétek meg ti a mit mondok.“

Augusztá. Így tehát nem foglalta magába a szent lélek vétele a csallhatatlanságot?

Lelkész. Legalább Jakab apostol szerényebben gondolkozott erről, midőn mondá, hogy a tanítók is tévedhetnének. Ezt írja ő Jak. 3, 1. 2. Atyámfiai! ne legyetek sokan mesterek, tudván azt, hogy súlyosb ítéletünk leszen! mert sok dolgokban megesünk mindnyájan. A ki beszédben meg nem esik, az ilyen tökéletes ember.

Augusztá. Tehát azt is szabad megvizsgálni, ha igaz-e, mi lélekben adatik elő?

Lelkész. Pál és János nem csak megengedik ezt, hanem még kötelességül is teszik. Pál írja 1. Thess. 5, 20, 21. Az írásnak magyarázatit meg ne utáljátok. Mindeneket megpróbáljátok, a mi jó, azt megtartsátok. És 1. János 4, 1. olvassuk: Szerelmeseim! ne higgyetek minden léleknek, hanem megpróbáljátok a lelkeket, ha Istentől vannak-e?

Augusztá: De miszerint hiszi ön, hogy e vizsgálat teendő!

Lelkész: Jól tudja kegyed kisasszonykám, hogy az evangélika egyház csak Jézus és az apostolok ítéleteit hagyja helyben, mint próbakövet. Mert Jézus mondá, midőn az igazság lelkét megigéré az apostoloknak Ján. 16, 14. Az (a lélek) engemet dicsőíteni fog; mert az enyimből veszi, a mit nektek jelent. A mi tehát Krisztus és az apostolok mondatai ellen van, azt igazságnak nem tarthatjuk.

Augusztá: De nem gondolja ön nagytiszteletű barátom! hogy az ur, midőn Ján. 21, 15—17. Péternek azon háromszoros bizományt adá: legeltesd az én bárányimat! legeltesd az én juhaimat! ezt az apostolt és utódait a keresztyénség főpásztoraivá rendelte legyen, és hogy ezen főpásztori hivatalban a felbatalmazás is ott rejlik, döntőleg meghatározni, mit kelljen hiinni a keresztyénnek az ő idvességére?

Lelkész: Ez a bizomány is csak az apostol személyét illeti; utódaira tehát ki nem terjesztethetik, nem is kizárólagos ez, és nem mondatik: egyedül te legeltesd az én bárányimat. De Péter sem gondolta azt, hogy Krisztus őt ezzel a keresztyénség főpásztorává rendelte volna; hanem azt mondja első levelében (2, 25. 5, 4.) hogy Krisztus legyen a fő és nagy pásztor önmagát pedig csak egyszerűen apostolnak nevezi (1, 1.) Hogy pedig Krisztus az apostoli hivatalt újra rábizta, annak oka abban van, hogy Péter kevéssel azelőtt megtagadván az urat, erre nézve könnyen azt gondolhatá, hogy méltatlanná tette magát az apostoli hivatalra, ha az újra rá nem ruháztatnék; vagy abban, hogy Péter, mint az előbbeniekből látjuk, Jézus halála után ismét neki adta magát halászi hivatalának, azért itt ezt az intést veszi, hogy ha még szereti az urat, tehát már most haladék nélkül kezdje el apostoli hivatalát. E kifejezésben pedig: „legeltetni“ nincsen oly korlátlan hatalom, minő van a pásztornak a valóságos juhokon, hanem az egy kép, mely azt jelenti, hogy Péter tanítson és vezessen.

Augusztá: De nem bir-e pásztor azon joggal is, hogy a méltatlanokat vagy engedetleneket elkülönitse?

Lelkész: Ezt Krisztus, ki egyedül maga a főpásztor (Jan. 10 és Sid. 13, 20) önmagának tartotta fön, miként világosan mondja Máté 25, 32, 33.

Örnagy: Látod tehát Augusztá, hogy a Cyriak pater azon mondása, hogy mindeneknek föltétlenül hallgatniok engedelmeskedniök kellene, mihelyt a római szék szólott legyen, nem igen nagyon van a rendén. — De csak azon csodálkozom, hogy ezen elvnek régen üdvös korlátot nem vetettek a katholika egyházban!

Lelkész: Ez régen megtörtént, még pedig igen ünnepélyesen.

Augusztá: Lehetetlen! — És mégis — igazán megtörtént volna ez? Cyriak erről egy szót sem mondott, hanem mindig szilárdul állította, hogy eleitől fogva mindenek mély tisztelettel meghajoltak, mihelyt Róma szólott.

Lelkész: Igen hiszem, hogy a jó pater mitsem beszélt erről kegyednek. Eleitől fogva másként volt mint most igen sok. A római püspökök alattvalói voltak a római császárnak, kit el is ismertek uroknak. Még Nagy Gergely pápa is „Istentől rendelt urának nevezte a császárt, kinek ő engedelmeskedni tartozik, mivel Isten adta neki az uraságot nemcsak a katonák, hanem a papok felett is.“ Csak a XI-ik század későbbi pápai állíták, hogy a császárság a szent szék hűbére legyen; és tetszésük szerint tehetnének meg és le császárokat. A császárok is egészen az egyház főurainak bizonyíták magukat, püspököket tettek és letettek, még a rómaiakat is, közönséges egyházgyűléseket hívtak össze és megerősítették, vagy megvetették azok határozatait.

Augusztá: Hogyan? — hát nem mindig az egyház főnökei, a bibornokok töltötték be a szent széket?

Lelkész: Nem! a bibornoki tanács az ő előjogaival csak a XI-ik században, tehát elég későn hozatott be. — De a fődolog az, hogy maga a kath. egyház is ismételve és ünnepélyesen ellene mondott azon elvnek, hogy az egyháznak föltétlenül hinni vagy engedelmeskedni kelljen a római szék bármely határozatának.

Augusztá: (nagyon csodálkozva) Megtörtént volna ez?

Lelkész : Igen, a frank katholika egyháztól, mely mindig azon elvet állította föl és tartotta szilárdul, hogy a pápai határozatok nem nyernek addig törvényes és kötelező erőt, míg minden püspököktől meg nem vizsgálatnak s helybe nem hagyatnak. Megtörtént ez 1409-ki pisai egyházgyűléstől. A kostneci 1410-ki nagy egyházgyűlés, mely Huszt tűzhalálra kárhoztatta, két pápát tett le, V-dik Mártont tette pápává, s a legünnepélyesebben kimondta, hogy a pápák alatta volnának a közönséges egyházgyűlésnek s annak végzéseinek hódolni tartoznának. Az 1431-ki baseli nagy és közönséges egyházgyűlés pedig maga elébe idézte a pápát s le-
 evén azt, megállapította az elvet, hogy a pápa nem egyedüli püspöke az egyháznak, hanem hogy minden püspökök egyenlő felhatalmazásuak s a pápa csak rangja után az első; hogy azért a törvényhozó hatalom az egyházban nem a pápát, hanem az összes püspököket illeti. Ugyanezen elveket megújították a rajnai érsekek, a kölni is, 1786. évben egy bad-emsi gyűlésen, hol világosan meghatározták, hogy minden római bullák és brevék nem elébb nyernek törvényes erőt, hanem mikor a német püspököktől megvizsgáltattak s helybehagyattak. Sőt ezt mondták a három rajnai érsekek már korábban is 1769-ben egy a császárnak benyújtott panaszlevelben. Mindez világoszerte ismeretes!

Augusztá : Tehát a rajnamelléki érsekek, még a kölni is csak 1786-ban mondták még ki, hogy nem kell minden Rómából jövő brevét azért mert onnan jó, csallatlannak és kötelező hitágnak tekinteni? — Ezt most mindenki hiszi Kölnben!

Örnagy : Nem mondom hogy mindenek hiszik, de legalább úgy tesznek, mintha hinnék. Ugy látszik tehát, hogy egészen feledtek az 1786-ik évet. De mégis hogy esik az, hogy ama nagy egyházi gyűlések fontos határozatai most oly egészen elfelejtettek s tekintetbe sem vétetnek?

Lelkész : Kétségkívül tekintetbe lennének azok még; de a pápák feledékenységbbe tudták hozni azokat és a fejedelmek elég gyarlók voltak ezt eltűrni. De mióta már a XVII-ik században a jésuiták alapították, ezek különös feladatukká tették a pápák ha-

talmát korlátlanúvá emelni s érvényessé tenni az elvet: Roma loquta est; res judicata est. Róma szólott; tehát hallgass.

Örnagy: (magában) Most világosul előttem, miért ajánlották nekem oly sürgetőleg Cyriakot Belgiumból.

Augusztá: Mit ön itt mondott, igen jól esik szívemnek s lelkiismeretemnek. Megvallom, hogy a szent szék némely ítéletei, mint a minden evangélikus keresztyének kárhoztatása és a vegyes házasságok kárhoztatása mindig remegéssel töltöttek be engemet. Oly sebesítve vágnak ezek a szívbe, a legmélyebb s legszentebb érzetekbe. . . .

Lelkész: Szegény szív s kisasszony! Rosz lábón állana nyugalmunk, ha ama tétel szerint: Róma szólott és így mindennek hallgatni kell — mindent föltétlenül hinnünk s tennünk kellene. Pál apostol megvallja Rom. 13, hogy minden felsőség, a pogány is, isteni rendelmény. A nagy és dicséretes VII-ik Gergely pápa pedig a XI-ik században azt határozza, hogy a fejedelmi méltóság semmiképen sem Istentől származik, hanem az ördög találmánya.¹⁾ Ugyan hiszi-e ezt kegyed az ő szavára? VIII-ik Bonifác pápa kimondta, hogy a királyok nemcsak a szellemi, hanem az anyagi dologban is alatta legyenek a pápának. A pápák kimondották, hogy a császárság hűbére a pápának, ki császárokat s királyokat tehet s letehet. És átok alá vetették, kik ezt nem hinnék. Azt állították, hogy egy király vagy fejedelem sem vehet adót alattvalóitól, ha neki azt nem a pápa engedi meg. Ők a kostnici és baseli nagy egyházgyűlésektől kimondott elvet, hogy a pápák az egyházgyűlés alatt volnának, eretnekségnek nyilatkoztatták. Annak vallották a

¹⁾ Harduinnal 6-ik K. 1471 l. 7-ik K. 21. levél mondja Gergely: „Dignitas a secularibus etiam Deum ignorantibus inventa. Quis nesciat, reges et duces ab iis habuisse principium, qui Deum ignorantes, superbia, rapinis, perfidia, homicidiis, postremo universis pene sceleribus mundi principe, diabolo videlicet agitante, super pares scilicet homines, dominari coeca cupiditate et intolerabili praesumptione affectaverunt.“

Kopernik világrendszerét is, a mit pedig ma katolikusok s evangélikusoknál egyetemileg igaznak ismernek.

Augusztá: No én sem gyöttrődöm tovább az evangélikusokra kimondott pápai kárhoztató ítélet miatt.

Örnagy: Nem is oly komolyan gondolták azt. Mert a pápa a mult században azt is végezte, hogy Poroszország királyi méltósága semmi, mert csak a pápa tehet királyokat; és e században teljes titokban elismerte Poroszország királyi méltóságát, és a koronával szerződésre lépett.

Lelkész: Átalában a boldoggá nevezés vagy kárhoztatás nagyon közönyös dolog annak, ki tudja, mi a menny.

Augusztá éppen kérdeni akará, mint értette ezt, midőn Tamás belépven, jelenté a vacsorát.

VIII. A távcső.

A vacsora ideje alatt beállott az éjszaka, s midőn végezték, a hold első negyedében nyájasan tündöklött az egen. Az örnagné örült a felhőtlen egen a csöndes hold s a ragyogó csillagok látásának, mondván lelkészének: „nehány hetekkel ezelőtt nem hittem, hogy még egyszer is ezen látásom legyen.“ Ki felelé: „ugy most egy szép csillagból látná nagysád az eget.“

Ezzel szobájába menvén, egy szép távcsőt hozza ki, melyet az utra is magával hordozza, mivel nagy barátja volt a csillagászatnak, s innen gyakran monda tréfálólág: két könyvet olvasok legörömessebb, a szentírást és a csillagírást: A holdra egyengetvén a csőt, meghívá Augusztát, a holdat vizsgálni. Ez, ki még a holdat soha távcsőn keresztül nem vizsgálta, nagyon meg volt lepetve a látás által. „Hiszen itt — felkiálta — saját szemeivel látja az ember, hogy a hold nem karika, hanem gömb és hogy nagy hegyekkel bir! Oh mi csodálatos, hogy az ember a holdban a hegyeket megismerheti!“

Lelkész: Abban még ne ütközzék kegyed! Még nagyobb távcsöveken oly világosan mutatkoznak a hold hegyei s völgyei, hogy

a holdról szintugy vannak földképek, mint a földről. Mert minden világok közt ez az, mely legközelebb van hozzánk, miért is, noha tizenháromszorta kisebb a földnél, mégis oly nagynak látszik. Távolága a földtől csekélységet, ötvenezer mértföldet tesz összesen.

Augusztá: Csekélységet? — Gondolnám hogy rémitő távolság. Gondolja meg csak ön! A mi leggyorsabb gőzhajóink vízmentébe körülbelül két mértföldet haladnak egy óra alatt; egy gőzhajó, mely éjjel nappal folyvást menne, 25,000 órát szükségelne azért, hogy minket a holdba vinne. Hány napot tesz ez?

Lelkész: 1083 napot s nyolc órát, vagy 12 nap hián 3 esztendőt.

Augusztá: Rémitő távolság! — De hát egy gőzkocsinak vasuton, ha ez vinne a holdig, hány órába kerülne oda menni?

Lelkész: A gőzkocsi 8 mértföldet megy egy óra alatt. Annak 260 nap és tíz óra kellene ezen utra.

Augusztá: Hiszen az csaknem három negyedrészt esztendő. A napig akkor tán néhány évnek kellene?

Lelkész: A nap legkisebb távolága tőlünk, mikor ahoz legközelebb vagyunk, (mert télben közelebb vagyunk ahoz mint nyárban) kerek számmal tesz húsz millió mértföldet. A gőzhajónak azért 10 millió óra, azaz 1141 év 201 nap kellene, hogy a napba érkezénk, ha szüntelen éjjel nappal mennénk. Egy gőzkocsinak 285 év, 141 nap 116 óra kellene ezen utra.

Augusztá: Hogyan? — 285 év? hisz akkor utközben, háromszor meghalhatnánk!

Lelkész: Bizonyosan! — A ki születésekor gőzkocsiába tétetnék a nap felé, mikor 70 éves öreg volna, még csak negyedrészt, s a gőzhajón még csak tizenhatod részét hagyandotta volna hátra az utnak.

Örnagyné: Hiszen akkor ezen távolságok nagysága mellett lehetlennék látszik, hogy szellemünk a halál után egy más világba juthasson, a mint mindig gondoltam. Mert mennvi időt töltene, míg oda érne?

Lelkész: (mosolyogva) Bizony soká tartana az, ha egy gőz-

hajó vagy vasút csigamenését használná a végre. De az erőkre nézve, melyekhez szellemünk tartozik, szinte semmivé törpülnek el a távolságok. A világosságnak például csak 8 nagy perc és 13 másodperc kell, hogy a 20 millió mértföldet a naptól a földig keresztül fussa. — Egy gőzkocsi nyolc mértföldet, a világosság 151 millió mértföldet fut át egy óra alatt. — Azonban a nap mégis igen közel van hozzánk — (más csillag felé egyengeti a távcsőt.) Nézze csak kisasszonykám ezt a csillagot.

Augusztá: Ah! — egy kis sárga gömb, mely mellett négy drága ezüstpontocskák fényesen ragyognak.

Lelkész: az a Jupiter az ő négy poroszlói vagy holdjaival, a legnagyobb bolygócsillag naprendszerünkben. Mikor legközelebb van is hozzánk, mégis 79 millió mértfölddel és így négyszerte távolabb van a földtől, mint a nap. A gőzhajónak azért 39 és fél millió óra, tehát legkedvezőbb esetben egy millió 645 ezer, 833 nap, azaz 4509 év és 48 nap kellene, hogy a földről oda érjen. Mikor pedig Jupiter tőlünk legtávolabb van, távolsága akkor 130 millió mértföld, s ekkor a gőzhajónak 7337 év és 298 nap kellene, hogy oda megérkezzen. Számítsunk egy emberéletet 80 évre, tehát egy embernek, ki születésekor hajóra ülne Jupiter felé, körülbelül 92-szer 80 éves öregnek kellene lennie, hogy még élve Jupiterre érkezzen. — Uranus pedig a legtávolabbika azon bolygóknak, melyek földünkkel együtt a nap körül forognak, legmesszebb távolában 424 millió mértföldnyire áll a földtől, s a gőzhajónak 24000 évnél valamivel több kellene, hogy azt elérje. Ha vasutunk volna Uranusig, melyen egy óra alatt nyolc mértföldet mennénk, mégis 6055 év és 63 nap kellene, hogy oda jussunk.

Augusztá: Oh mi végetlen nagy a világ!

Lelkész: Mindezek még nagyon közeli tárgyak a világegyetemben. Valóban megmérhetlenné válnak a térek, ha az álló csillagokat vizsgáljuk. Itt minden földi mértékek megszűnnek és semmivé enyésznek.

Örnagy: Hát mennyi távolságra van a földtől a legközelebbi állócsillag?

Lelkész: Az állócsillagok oly rendkívül távol vannak tőlünk, hogy a csillagászoknak még csak kevéssel ezelőtt sikerült egy csillag távolságát meghatározni, s úgy találták, hogy az 19 és $\frac{7}{8}$ rész billió mértföldre van távol tőlünk, oly tér, melyet a világosság csak tíz év alatt hagy hátra. Melyik állócsillag legyen pedig hozzánk a legközelebbik s mily távol legyen az tőlünk, azt még nem tudjuk; annyit mindazáltal tudunk, hogy a legközelebb álló csillag nem lehet hozzánk közelebb, mint négy billió mértföldre.

Augusztá: Négy billió mértföldre. Ezen távolságról nem szerezhetek magamnak fogalmat. Világosítsa fel kérem, mennyi egy billió?

Lelkész: Ha világosan s elfutadás nélkül szólunk, egy percnyi idő alatt egytől csak 150-ig számolhatunk. Ugyan mennyi időt hiszen kegyed szükségesnek, hogy egytől billióig számláljunk?

Augusztá: Talán még sem egy egész évet.

Lelkész: Sőt inkább valamivel többet 12 ezer évnél, s ekkor még éjjel és nappal kellene egyhuzomban számlálnunk folytonosan.

Augusztá: Hiszen ez rémitő mennyiség!

Lelkész: Ugy van. Innen a leggyorsabbnak, a világosságnak is, melynek nem kell egészen 9 perc, hogy a 20 millió mértföldet a naptól a földig átfussa, a négy billió mértföldre három egész évi idő kellendne. Vaspályán ilyen utra 57 millió 77 ezer 625 év és 208 nap kellene. Ez csak a legközelebbi állócsillagig volna; de még más sok ezrek igen sokkal távolabb vannak, s némelyikről hogy a földig jusson, évezredek s még többek kellenének a világosságnak.

Augusztá: De honnan számíthatják föl mindezeket oly pontosan, holott senki sem mehet oda az égi világokba?

Lelkész: Ez az elenvetés a tudományba avatatlanra nézve természetes s azért igen megbocsájtható, de egészen alaptalan. Már a csillagzatok mozgásairól minden csillagászati fölvetések és jövődöléseknek pontos megegyezése is mindenkinek kezes lehet a csillagászat ellenmondhatatlan helyességeért, s ha kegyed ezen igazságoknak a tanulatlan előtt is meglehetősen érthető megmutatását kívánja, olvassa el egyszer Littrow gyönyörű könyvét: „az

ég csudáit.“ — De vizsgáljunk még többet. — (máskint egyengeti a távcsőt). No nézzen bele csak kisasszonykám!

Anguszia: Oh Isten! minő fény! minő sok csillag!

Lelkész: Kegyed a hetevényt vagy fiastyukot látja. Ez 44 napból áll, melyek mérhetlen távolságuk miatt látszanak nekünk oly sűrűen egymás mellett állani. Mégis ez még mind semmi. Nagy távcsőkben az egész eget övként körülvevő téjutnak ezüst csilláma is merő csillagokba vagy napokba oszlik fel, melyek fénye csak végtelen távolságuk miatt foly össze valami gyöngye csillámba.

Anguszia: Hiszen így egészen megszámlálhatlanok Isten világai!

Lelkész: Ugy van! — Isten nagyon kicsiny volna, ha egy gyarló ember minden ő műveit fölszámithatná! Halljon kegyed még többet! — Valószínűleg mindazok a csillagok, melyeket az egen szétszórva látunk állani, maga a mi napunk is a földdel s bujdosókkal a téjut nagy övéhez tartoznak, és csak azért tűnnek föl nekünk oly szétszórva, mivel földünk maga is a téjuthoz tartozik és mi, annak napjainak hemzsegése közepett állunk, mire nézve az öv keskeny oldala felé ki mindenfelé egyes csillagokat szemlélünk, de hossza felé nézve oly tömörteknek látjuk a világokat, hogy fényük egy világos ut csillámába foly össze.

Örnagy: Ha tehát földünk nem a téjuthoz tartoznék, hanem attól messze — végtelenül messze távol állana, akkor talán mindazon csillagoknak, melyeket most szétszórva látunk, közel együtt állva kellene látszaniok és végre, ha a végetlenségig mind tovább, tovább távoznánk, minden csillagoknak és a téjutnak csak ugy kellene feltűnniök, mint középszerű terjedelmű fényes ködnek.

Lelkész: Ugy van! És valósággal nagy sokságát látjuk az egen oly kis ködfoltoknak vagy csillagködnek, melynek mindenike igenigen valószínűleg egy egész téjutrendszer összefolyó fénye.

Anguszia: Oh mi végetlenül nagynak tűnik föl most nekem a világ teremetője!

Lelkész: Oh igen! itt mondhatni a Zsoltáriróval: Az eget hirdetik az erős Istennek dicsőségét.

Augusztá: De mi kicsinynek, mi semminek tűnnik itt fel az ember!

Lelkész: Mégis oly nagyok vagyunk, hogy a világegyetem megmérhetlen nagyságát sejdíthetjük s titkaiból oly sokat megismerhetünk. Ez a bepillantás a világegyetembe, bizonyosan legerősebb kezessége halál utáni fönmaradásunknak s legszebb értelmezése urunk ama vigasztaló szavainak Ján. 14. 2. „Az én atyámnak házában sok hajlékok vannak; elmegyek, hogy megkészítsem nektek a helyet.“ Oly lényeknek mint mi, kik Isten távoli világait kifürkészszük, megmérjük s szemeinkkel azokba bepillantunk, arra rendeltetteknek is kell lenniök, hogy azokba bemenjenek. Miként a világok közt természeti összefüggés van, úgy ő közöttök szelleminek kell lenni. Miként sok teremtmények vannak, melyek csak egy világért látszanak élni rendeltetteknek, úgy oly teremtményeknek is kell lenniök, melyek több mint egy világért rendeltetvék, melyek, ha egy világon végezték éltüket, másba mennek uj életre. És ilyen lény az ember, ezt mutatja szellemi természetünk.

Örnagyné: Így hát urunk mennybemenetele is ilyen uj világ-bai bemenetele Jézusnak?

Lelkész: Igen is; s mit az uj testamentom a feltámadásról mond, az ránk nézve akkor következik, mikor a halál után egy más világegyetembe megyünk, hol ezen világhoz illő s ennek anyagaiból készült testet is nyerünk lelkünk számára, miként ezt Pál apostol is reményli 1. 2 Kor. 5, 1—6. kimondja.

Augusztá: De hát a többi bujdosóknak, a napnak és állócsillagoknak is vannak lakosai, vagy épen csak a földről az emberekben kapják lakosaikat?

Lelkész: Ha mi tölténők be Isten világait, úgy bizonyosan végetlenül soká tartana az. E gondolat igen kevély gondolat volna. Semmit sem tudunk ugyan a más világ lakosairól, de hogy azokban is laknak, kétségtől. Mert balgatagság volna hinni, hogy csak egyedül ezen a kis parányon, a földtekén legyenek elevenek mindenek, minden egyéb dicső bolygóknak és a bámulatos napban pedig és a számtalan csillagokban csak halál és pusztaság uráljon.

Ugyan hogyné szülne életet keblében maga a nap, melynek sugarai költenek fel csakis minden életet földünkön? Hogy lehetne gondolni, hogy ez a tetemes égi test nem önmagáért is, hanem csak azért léteznék, hogy ezt a kis földet szolgálja, megvilágosítsa?

Augusztá: Hát mi arányban van a nap a földhöz?

Lelkész: Az egy millió 300 ezerszer nagyobb a földnél. Hogy e különbséget érzékelhesse, gondolja kegyed, hogy ha a nap gömb kivájtának, hogy a föld annak közepébe állíttassék s a hold 50 ezer mértföldnyi távolságban körötte forogjon. Erre nem csak kényelmes tér lenne, hanem a nagy gömb héja mégis körülbelül 48 ezer mértföld vastagságu leendne. A földtekét, mely az egyenlítő alatt 5400 mértföldnyi területű, egy gőzkocsi, ha vaspálya vinne körül egyenes vonalban az egyenlítőn, 28 nap 15 óra alatt kerülné meg, ha egy óra alatt 8 mértföldet hagyna hátra. Hogy pedig a nap egyenlítőjét megkerülje, több mint nyolc év kellene. Hát ily égi test ne foglalna-e magába élőlényeket! Vagy a három nagy bujdosók Jupiter, Szaturnus, Uranus üresen állnának-e? Sőt inkább azt lehet reményleni, hogy ezek sokkal tökéletesebb lakosokat rejtene, mint mi emberek vagyunk; mert ha azokban az élet az ő éveik, azaz, napközi forgásaik szerint számíttatik, mint ez igen valószínű, úgy az Uranus lakosára nézve, egy Uranus év, 84 föld évnél s 27 napnál hosszú és az az Uranus lakos, ki 80 Uranus esztendősen öreg, egy kevéssel fölül élt 6725 földi éven.

Örnagyné: Csak azon csudálkozom, miként lehetnek az emberek oly rövidlátásúak, hogy csak magukat tartás a megmérhetlen világegyetem egyedüli lakosainak, s miként adhatják át magukat még a kevély büszkeségnek, hinni, hogy az ég csak egyedül ő érettek, vagy éppen az ő fajtájukért létezzék. Az az ábránd, miszerint minden vallásfelekezet csak magát tekinti a mennyre választottnak, csakugyan úgy tűnik föl a világegyetemre tekintés mellett, mint igazi szegénység.

Lelkész: Ez az ábránd könnyen szülemlheték a régi időkben, mikor az eget még erős boltozatnak tarták, melyre a csillagok mint fénypontok legyenek függesztve, és melynek ajtai vagy kapui van-

nak, melyeken keresztül csak kevés, mintegy kiváltságos emberek, különös kedvezés által juthatnának keresztül.

Örnagy: E szerint tehát épen nem volna ég, és így tán pokol sem?

Lelkész: A csak épen most említett értelemben kétségkívül nincs ég, azaz zárt boltozat, melyen a csillagok függenének, s mely a földet körülvenné mint körülbelől a légkör a földet köröskörül bekeríti. Mert a dolgot szorosán véve, tehát földünk is velünk együtt az éghez tartozik s mi, — — már az égben vagyunk. T. i. a föld is csillag, és a hold, a Vénus, a Jupiter s más bujdosók lakosinak mint égi csillag, szintugy égboltozatukon áll, mint ama bujdosók, mint csillagok tűnnek fel fejünk fölött. Ama más bujdosókra nézve a föld lakosaival együtt az ő egükhöz tartozik, mint azok a mi egükhöz tartoznak. De ha az ég alatt más és tökéletesebb világot gondolunk, melybe szellemünk a halál után megy, hogy más csillagon felsőbb életet kezdjen, ugy igen is van ég.

Örnagy: Pokol is?

Lelkész: Ég és pokol az ő ellentétökben s a biblia leírás szerint azok a képek, melyekben ki van mondva az a nagy igazság, hogy legyen a halál után a jónak és rosznak visszafizetése. A visszafizetés már itt elkezdődik, már itt e földön is lehet mennyünk, de poklunk is; de folytatódik az a más világon, s ott még tökéletesebb leend. Mitsem tudunk ugyan a visszafizetés módjáról, de mikor látjuk, miként már itt is oly különbözők az emberek helyzetei a rabszolgától az uralkodóig; a nyomorutól a szerencsésig: nem kétkedhetünk, hogy egy nagyobb és gazdagabb világ, mely a halál után fogad fel minket, a viszonyok és állapotok végetlenül gazdag különfeleségével is fog kínálkozni, mely által kinek-kinek megfizettethetik az ő cselekedetei szerint.

Örnagné: De a bibliában mégis ama régi fogalom kerül elő az égről, mint egy a földnek ellenébe tett, a földet körülölelő különös térről.

Lelkész: Igen is! A biblia e részben egészen a régi világ fogalmai szerint szól, az érzéki látszat szerint, valamint beszélünk

mi is a nap futásáról, noha átlátjuk, hogy az csöndesen áll, — és az égboltozatról, noha átlátjuk, hogy az nem boltozat. Ha Jézus idejében másként beszéltek volna, senki sem értette volna: mert az ismeretek és tapasztalok nagy összegét, melyek a világegyetemet csak most tárták föl előttünk, csak a hitjavítás óta bírja az emberi nem.

Augusztá: (mély gondolkodásából ébredve). De hogy van hát a dolog az éggel, a pokolnak, a kárhoztak lakhelyének ellentétével? Mi katolikusok azt hisszük, hogy ég és pokol két egymással ellentétes zárthelyek, s köztök van még egy hely a tisztító tűz, egy más a keresztség előtt meghalt kisdedek számára. Mindezek épen nem egyeznek a világegyetemről fogalommal, a mint az valóban létezik.

Lelkész: A kegyed egyháza kisasszonykám, betű szerint és tulajdon értelemben vette azon képeket, melyek alatt a szent biblia a gonoszok büntetéseit leírja. A zsidók a gonoszok büntetéseit képét kölcsönözték a holt tengertől, mely most azt a helyet fedezi, hol Zsodoma és Gomora városai föld alatti tűz által elsüllyedtek, s a mely még most is sok kénkövet és kátránt foglal magában, úgy hogy egy hal sem élhet e vízben. Innét származnak a tűznek, a kénköves tónak büntetési képei, melyek nem egyebet adnak elő, minthogy a gonosznak megfizetnek a halál után, mint érdemlette; és ez az örök igazság, mi a képnek alapja. De kétségkívül hiba volt az, hogy e leírásokat az egyházban változhatlan hitágazattá tették, miként ezt a kegyed egyháza teszi. Itt igazán nem maradt egyéb hátra a kegyed egyháza élén álló szent atyáknak, mint a világegyetem helyes ismeretét, midőn az lábra állott, büntetésre méltó eretnekségnek nyilatkoztatni.

Augusztá. Tették volna-e ők ezt valaha?

Lelkész: A nagy csillagász Galiaei, a hitnyomozó törvényszék tömlöcébe vettetéért, melyből nem előbb jött ki, hanem midőn a megismert igazságot mint tévelygést visszahuzta s a megismert tévelygést igazságnak nyilatkoztatta. Kérdezze meg kegyed erről Cyriak pater urat.

Augusztá: De ugyan mit használhat az a szent atyának, hogy oly makacsul állítja ellenkezőjét annak, a mi egyszer van? Mert hiszen azért nem változik meg Isten nagyvilága, az ég örökre úgy marad mégis, miként Isten azt egyszer teremtetete.

Lelkész: Ez annak a következése, hogy a szent atyákat csalhatatlanoknak lenni állítják és amaz elvnek: Róma szólott, tehát a dolog örökre el van döntve. Ez az elv igen jó volna, ha a római szent atyák valósággal oly tökéletes emberek volnának, hogy egy szóban se hibáznának. De minthogy nem olyanok, tehát ez elv igen veszélyes, és csak árthat nekik. Mert ha már egyszer megtörtént rajtok, hogy valamely ítéletükben hibáztak, tehát becsülettel nem térhettek vissza, s meg kell tételükben maradniok, bármi legyen is belőle, bár senki sem hiszi többé! Így kárhoztatták egyszer a vegyes házasságokat és a protestánsokat, mire nézve az egyházi átkot többé becsülettel vissza nem vehetik, hanem folyvást harsogtatják, noha nem lehet nem alkudozniok s szerződésre nem lépniök protestánsokkal egyházi ügyekben. Ideje volna pedig, hogy a szent szék épen úgy tegyen a protestánsokkal, mint tett az igazi világrendszerrel.

Augusztá: Hát szabad a katolikusoknak a nélkül, hogy eretnekké legyen, az igazság szerint vizsgálni Isten nagy világegyetemét?

Lelkész: Főlig meddig! — Minthogy a világegyetem meg nem változott azért, mivel Rómának tévelygő ítélete volt arról, és az igazhitű csillagászok a katolikusok közt zavarban voltak, midőn egyfelől az igaz világrendszert el nem tagadhatták, más felől pedig a hitnyomozó hatóság kezeibe esni sem akarának: tehát megengedé végre a szent atya ezelőtt körülbelül 15, 20 évvel, előadni az igaz világrendszert; — mégis jól megjegyezve! nem mint igazságot, hanem — mint föltételes, azaz mint tűrhető ötletet.

Órnagy: Ravasz mód, mely egyikünknek sem jutott volna eszébe! — Gondolám, a szent atya már most arra is eltökélhetné magát, hogy ezen eszes módot használja az evangéliumikeresztyének

iránt is, kik most már szintugy léteznek, s dacára minden kárhoz-
tató bulláknak megmaradandnak, mint a világrendszer létezik és
marad. Most már egészen idején volna, hogy kimondaná, miszerint
szabad hinni a vegyes házasságok szabados voltát s az evangéli-
kusok idvességét, nem ugyan mint igazságot, de mégis mint
tűrhető ötletet.

Lelkész: Ezzel a szent atya sok bajok s egy ellenségeskedés
s gyűlölség gyökerét fogná kiirtani, melynek csakugyan végének
kell lenni egyszer, hogy a katholika egyház magában Némethon-
ban is és a pápai tekintély, a legnagyobb veszélyek s rövidségekbe
ne essék. Mert hiszen csakugyan nem kerül vissza az idő, melyben
az eget várlaknak, a poklot várbörtönnek nézték, a szent atyát
pedig annak, ki mind a kettőnek kulcsait birja. Az ég már
csak nem zárt vár, hanem Isten nagy világegyeteme; és Isten
dicső fényvilágihoz, melyek nekünk és minden szellemeknek nyit-
vák, nincsen kulcs, melyet valamely halandó hordozzon gyarló
kezébe.

Augusztá: (élénken megindulva) És így semmi sincs abban,
hogy egy pap, egy ember az ő ítélete által az ég vagy a pokol
kapuit megnyithatná, s az egyiket amabba segíthetné, a másikat
pedig ebbe taszithatná!

Lelkész: Abban — hála Istennek! — semmi sincs! És
mondja meg csak kegyed maga, akarhatja s kívánhatja-e, hogy
egy ember, ki mindig csak ember marad, tévedhet, vagy érzetei,
vágyai s érdekei által hibás ítéletre csábíthatatik, oly szörnyű
hatalommal birna, hogy ítélete által minden emberek sorsát
még tul a siron, sőt az örökkévalóságban is meghatározhatná és
a legfőbbbről — az örök idvesség vagy örök gyötrelmekről, — meg-
másolhatatlanul eldöntőleg vélhetne? Vizsgálja meg kegyed
magát! ugyan fogná-e kegyed bölcsnek, igaznak és jónak
tarthatni Istent, ha valamely embernek ily rettenetes hatalmat
adott volna? — S mit kellene kegyednek vélni Istenről, ha ő
még ennek felette egy ily embernek minden kárhoztható ítéletét, az
emberi bosszúságban tettét is, föltétlenül végrehajtani akarná?

Augusztá hallgatott. — Ez a kérdés őt belsejében kapta meg. — Aztán hirtelen anyja karjai közé vetvén magát, keblén rejté el arculatát.

Az őrnagyné megcsókolván kedves leányát, szeliden monda: „béke, - - béke legyen köztünk Augusztám!“ — Megörülve ily látványon, kérdé az őrnagy: „Mit gondolsz Augusztá, ne szereznek-e én is egy ily, tán még jobb távesőt is?“

Augusztá: Ugyan cselekedje ezt édes atyám. — Ha valaha bizonyos kőd jőne újra szemem elébe, tehát széleszsze el azt egy bepillantás Isten csillagainak fénytengerébe.

Ekkor előlépe Tamás, ki egy ideig hallgatott, s szerényen megrántván a kisasszony ruháját, mondá halkkal: „Lám, hogy semmi sincs az átkozásban! A jó Isten azt már csak nem teszi, és az átok senkinek sincs így — — az ujjai között.“

IX. A kettős látogatás.

Senki sem érte magát e nap estéjén boldogabbnak az őrnagynénál, ki a házában fájdalmasan felzavart békét helyreállítva, s egyetlen leányát hozzá szeretettel és bizalommal visszatérni látá. Hogy a kölni per is jótékony visszahatással volt férjére s őt láthatólag visszavonta a papi párttól, melynek részére Cyriák előkészítette vala, — magasítá meglegedését. „De jóvá lehet mégis valamely esemény, — melyet először rosznak tekintünk! Az érsekkel történt föllázító esemény nélkül talán leányom szívét, sőt őt magát elvesztettem, — s jó férjemet a pappárt forradalmi izgatásaiba még mélyebben belekeveredni láttam volna.“

De az is egészen világos volt előtte, hogy neki jövéje biztonságaért mindent el kelljen követnie, hogy Cyriák pátert Eichfeldből eltávolítsa, vagy családjával együtt lakhelyét változtassa. Hogy amannak meglegyenek nagy nehézségei, jól látá. Annál inkább hajlott azért az utóbbi gondolatra. S közlé férjével még estve, midőn vendégük elnyugodott s magukra maradtak, s igen megörült, hallván nézeteik találkozását férjétől, ki hajlandó még Eichfeldet is eladni

Augusztá miatt, kire nézve tartós helyváltoztatást tart szükségesnek. Mert az őrnagy a Cyriák által bele oltott poroszok elleni szenvedélyességéből épen azon mértékben magához jött, a melyben amaz nála bizalomban vesztett. Okosabb volt, mintsem hogy lassanként át ne lássa, hogy a kormány elleni állandó ellenszegülés semmi jóra sem vezethet, sokkal őszintébb és hivebb is volt, mintsem hogy arra törekedjék, hogy egy jövőendő zendülés tűzét szítsa. Fia is sokat tett arra, hogy korábbi előítéleteit eldobja, az által, mit a régi porosz tartományok állapotáról s a kormány törvényszerűségéről beszélt.

Másnap, midőn a család együtt ült a reggeli mellett, jelenté az öreg Tamás, hogy Cyriák páter ur tegnap estve igen későn haza jött ismét, egy idegen báró urat hozván magával. Augusztának e szavakra arcára futott a vér, mert sejté, ki legyen az idegen. A páternek t. i. nagy gondja volt arra, hogy a kisasszonynak egy buzgó katolikust szerezzon férjül, és báró N.-nek szintugy érdekében volt megnyerni a bájos kisasszonyt, mivel szerelmes volt belé. Már Kölnben is Cyriákhoz folyamodott ezért, ki meg is ígérte segedelmét. A kapitánynyal jelenet felindította a pátert minél hamarabb előhozni a bárót.

Nem sokára mind a ketten bejelentették az őrnagnál látogatásukat, ki természetesen nem tagadhatá meg tőlük az elfogadást, sőt inkább ebédre kérésé az urakat. Azian nem is volt ellenére leányának a báróvali házassága, minthogy ez jó régi nemességből, igen gazdag s még legjobb korában volt, noha a tulajdonképi élet virága nála elmúlt vala. Mert 36 évvel nem ifju már az ember! Augusztá ellenben legkisebb vonzalmat sem érzett a báró iránt, ki inkább — maga sem tudta miért — ellenére volt. Az őrnagnénak, ki egy pillanatig sem kétlé, hogy a báró házassági célból jött legyen, semmi különös öröme nem volt ugyan azon, minthogy a báró már kissé öreg volt leányához és igen vakbuzgó a protestánsok ellen; de elhatározá mindent attól függesztetni fel, ha Augusztá bizonyos vonzalmat mutatandna a kérő iránt.

A báró és Cyriák jó idején megjelentek, de nagyon kedvetlenül

vették, hogy még egy idegen is volt a háznál, mégpedig egy eretnek lelkész. A báró midőn megtudta, miért vala ott a lelkész, a házi asszony iránti tekintetből nagyon udvariasnak mutatkozik ugyan iránta, ellenben a páternek keresztüljárá szivét annak látása, s inkább tiz mértföldnyire távol lenni kívánta volna azt. De mint világfia ő is vidám arcot mutatott s csak attól őrizkedék, hogy az idegent valahogy lelkész urnak vagy tisztvársnak ne nevezze, mely által a római egyháznak, mint egyedüli egyháznak valamit lebuzni gondolt volna, hanem prédikátor, vagy szomszéd urnak cimezé őt, noha néhány mértföldnyi távolban laktak egymástól.

Az őrnagy úgy fogadá a bárót, mint atyák szoktak fogadni olyat, kiben jöendő vót nyerni reménylenek, s meghívá őt házába, mit a báró azon nyilatkozattal nem fogada el, hogy holnap korán ismét el kell utaznia. A pátert ellenben nagyon hidegen és szárazon fogadá, úgy hogy könnyen észreveheté, miszerint csakis a bárónak köszönheté, hogy zivatar nem ront reá! Mielőtt még a vendégek bementek, Augusztá feltárta szivét anyjának, nyíltan megvallotta a báró iránti idegenségét, s kérte őt megakadályozni, hogy részéről semmi nyilatkozatra ne kerüljön a dolog. „Csak mindig közelemben légy,” szóla az őrnagyné, s aztán megkéré lelkész barátját, kit az ügyről értesített, hogy menjen mindig hozzá vagy Augusztához, ha a báró velök különös beszélgetést akarna kezdeni. A bárót különben egy főrendű asszonyságnak azon szép magatartásával fogadá, mely a gondos nevelés által egészen hatalmában volt, reménylven ezzel még legelsőben elejét venni a báró bizalmas közeledésének. De öntartásának vállalt szerepét természeti jósága annyira gyöngíté, hogy terve csaknem meghiusul, ha Augusztá hidegsége s a lelkész jelenléte nem támogatják őt. Ellenben munkába került neki — a páter látására, ki szivét annyira megsértette — legyőzni fölindulását, mely arcái lángpirosságában nyilvánult. De megbocsátván neki szivében, őt is udvariasan fogadta. Augusztá ellenben nem birt úgy magával; a pátert hidegen s büszkén, a bárót pedig zavarodva s kissé ügyetlenül fogadá. Ki is jó adag öntetzsőséggel birva, kétkedés nélkül hívé, hogy a kisasszony hozzá-

való érzelemből legyen elfogulva, és hogy csak azért látszik kissé halványabbnak, s azért lett kissé soványabbá mint Kölnben volt, mivel az ő távollétén busongott. Egyébiránt a szép kisasszony ezen szenvedett fájdalom vonása által, mely még keresztül csillámlék, csak kétszeresen igézőnek látszék előtte.

Ebéd felett a beszélgetés a nap ujságait s azért csakhamar a kölni érsek ügyét is érintette. A báró épen a münsteri tartományból jött, hol ez ügyben a forrongás szenvedélyesebb volt mint magában Kölnben is. Ott Görres röpiratát „Athanasiuszt“ bőven elterjesztvén, ez által a Poroszország elleni zendülésnek hatalmas lökést adtak. Hogy hallgathatta volna ezt el a báró? „Az Athanasius — mondá — hatalmas könyv, a legjobb, mi régóta iratott. Dacára annak, hogy tiltva van, mégis minden házban találtatik az ott, és elnyeletik mintegy a közembertől.“

Örnagy. De hát meg is emészthető-e az annak?

Báró. Óh, ha nem értik is, mégis tán megszállja őket a könyv szelleme. Ugy van, mit egy Görres ír, az ugyan fenhágó, s ki kell mondanom, hogy magam sem értek mindent abban, de tudja forgatni a cséphadarót úgy, hogy az csörög csattog: ez a földolog a népnek.

Örnagy. (gondolkodva) Görres? Talán az a Görres az, ki a forradalom idején a veres sapkával futván, mindent elkövetett, hogy a három papi választófejedelemséget elrontsa, s a köztársaságot behozza; ama „Görres polgár,“ ki egy küldöttség élén Párisba ment, hogy a Rajna balpartjának Franciaországgali egyesülését sürgesse?

Lelkész. Ugyanaz. De ne vegye ezt neki oly sokra, örnagy ur. Ő akkor fiatal ember volt, s mint sok fiatalok, elengedé ámitatni magát a forradalmi szédelgéstől. Annál inkább megbocsátható neki ez az eltévedés, minthogy ő szenvedélyes ember, ki sehol sem tudja megtartani az arany közép utat, dicséret- s becsmérlésben hártart nem ismer, mindig a legnagyobb szélsőségekre csapong, s ítéleteiben mindig inkább élénken fölgerjedt érzetektől, mint jól meggondolt okoktól vezettetik. Ilyennek mutatkozik ő most öreg napjaiban is Athanasiusában, melyben őt Poroszország és az evange-

likus egyház iránti gyűlölete az igazság és igazságosság korlátain tularagadta.

Cyriák. (szavába esve) Ama politikai tévedést meg kell neki bocsátnunk! Mi pedig illeti az ő mostani buzgalmát az egyedül igaz egyház rajnamelléki nyomorgatott papsága mellett; ő mindig jó s buzgó katolikus volt, tele mély tisztelettel a papság iránt, s tele buzgalommal a püspökök s az egyház jogai mellett.

Órnagy. Igen páter ur, eltalálta ön! A mostani müncheni Görrest ugyan nem ismerem, de a rajnai Görres minden erejét megvetette, hogy a rajnamelléki papi püspökségeket, melyeket szemünk fényeuil tartánk, elrontsa.

Cyriák. Talán csak azok uralkodói fejedelemségüket bántotta, de bizonyosan nem papi hivatalukat, püspöki méltóságukat.

Órnagy. Nem, nem! Hiszen azon forradalmiakkal tartott, kiket a pápa ünnepélyesen átok alá vetett; rátette kezét a püspökök hosszú ruhájukra, jöllehet tudta, hogy az által a pápai átok alá esett, és keserű gunyt üzött a papi méltósággal. Várjon csak ön! Csak kevéssel ez előtt volt kezemben valami tőle, mit önnek is megmutathatok. (felugorván, a másik szobából hoz egy könyvet). Imé hallja csak ön „a hajdani római szent birodalom gunyos végrendeletét,” melyet ama Görres Mainzból, midőn a frankok ezen erősséget megrohanták, közönségessé tett. Itt a jakobinusok nyelvén gonyolódik ő a német birodalom végromlásán s a legaljasabb gunyt önti ki a püspökökre, apátokra s kolostorokra. Azt mondja itt, hogy a német birodalom, halálakor „három választósapkákat hagy hátra, melyek vastag főkre illenek.” Az ezekhez tartozó püspöki pálcák „belülről ólommal vannak teleöntve, gyilkokkal el látva, kívülről mesterséges kigyókkal körültekerve. A felül rajtok találatató Isten szeme vak. Két püspöki süveget bélgörres-bársonyból, gazdagon szegélyezve sárgasikkal, keves hideg veritékkel átfűzve, azért igen használhatók veressipkákul szabadság-fákra. Egyik közülök mesterileg készült csörgőkkel megrakva. Több apát és apátasszony-öltözeteket, azon posztó- és szabásból, mint Krisztus idejében viseltek, belülről szőrből s puha bársonyból, a szentség

illatjával bebalzsamozva; azért derékeket, hogy velök ördögök kiüzessenek s megrontott tehenek a varázsból ismét kivétessenek, egyébiránt elég bőveket, hogy velök egy öreg hordónak az illendő függönyszet megadassék.“ — No mit mond ön, páter ur! a kath. papság ezen kegyes tisztelőjének?*)

Cyriák. (kegyes ábrázattal) Szent Ágoston is, mielőtt jó katolikus keresztyénné lön, manichaeus vala, s mégis aztán szt. Ágostonná lön. Az egyház bebizonyította Görresen csudatevő erejét, miként az már sok csufolókat megtérített.

Lelkész. Csakhogy az a különbség, hogy Ágoston, midőn a manichaeusok bölcséletével tartott, még nem volt keresztyén, Görres pedig, midőn ezt a gunyt írta, már bérnált katolikus keresztyén volt; hogy amaz az egyházat, midőn még manichaeus volt, nem ismerte, ez pedig az egyház iránti mély tiszteletben nőtt fel.

Báró. Hova gondolnak az urak? Amaz istentelen Görres s a mi kegyes müncheni Görresünk lehetlen, hogy egy személy lehessenek (kihuz egy könyvet zsebjéből). — Mindig nálam van a kedves könyv, az Athanasius, és szorgalmasan olvasom azt. Imé hallják csak, mit kiált ő nekünk rajnamellékieknek az ő személyéről a be-rekesztés végén (170. lap): „Ismeritek még korábbi időktől fogva a szózatot, mely hozzátok beszél; legalább az öregebbeknek még köztetek jól eszökbe fog jutni annak hangja, és ezek tanubizony-ságot adhatnak az ifjabbaknak, hogy az, kitől ez kimegyen, soha félnek, kétértelműnek, gyávának és csalárdnak, sem annyiival inkább haszontalannak s rosznak nem beszélt, és hogy a lelépő nemzedékhez ugyanazon nyelven szólt, melylyel most e lapokban a fellépőt köszönti.“ — Nem látják-e önök ebből világosan, hogy a müncheni Görres nem lehetett a mainzi? Hogy hivatkozhatnak

*) E munka 1-ső és 2-dik kiadásában más helyet is hozott még fel az őrnagy az akkor kijött „politikai állatkör“-ből 2-ik rész 838. lap, melyben hasonló szellemben csufoltatik a pápaság s catholicismus. De minthogy Görres a müncheni és az egyetemes hirlapban kinyilatkozattatta, hogy a politikai állatkört nem írta, ez a hely itt méltán elmaradt.

különben oly bátran arra, hogy ő a régi időkben nem másként beszélt mint most? hiszen ez szemtelenség s hazugság volna! Bizzanak önök abba, hogy az a Görres, ki a sankülotismust*) hirdette, nem a müncheni. Ez igen kegyes és szilárd hitű ember. Nemesak a szentszék minden és akármely ítéletei iránti föltétlen engedelmességre int minket, melyeknek csalhatlan Istenítéletekül kellene tiszteltetniök; hanem arra is, hogy ezentul is higyjünk a dülmeni apácának minden pénteken vérző sebeibe, és hogy hordozzuk azon csodaemlékpénzeket, melyeket a müncheni érsek megszentelt, s melyek a lövést kiállókká teszik.

Őrnagy. Lövést kiállókká? (nevet). Ugy olcsó lesz a háboru s a bajor hadsereg győzhetetlenné leend! Ugy az erősségeket csak szentelt csodaemlékpénzekkel kell ellátni, akkor bizonyosan egy rés sem lövetik rajtok! Ah! ha 25 évvel ez előtt efélékkel birhatam volna, most nem volna béna lábam, és te öreg (Tamáshoz, ki épen egy tányért nyujt be), te is megkimélhetted volna magadat sebeidtől. Nem igaz?

Tamás. Bocsánatot kérek! úgy tartom, a csudák egyikünkre nézve sem történnek, hanem csak a királyok és nagy urakra nézve.

Báró. Ne gunyolódjék őrnagy ur! A mi Münchenünk oly kegyes, hogy nem lephet meg minket, ha az Isten anyja ott csodákat tesz.

Őrnagy. De hogy esik hát, hogy a kegyes München, mint a nyilvános lapokban olvassuk, minden más német városokat felülhalad házasságon kívüli gyermekekben?

Báró. (mosolyogva) Azok csak a test bünei, melyek könnyen elmosattatnak azon kegyelmek folyamától, melyeket az egyház osztogat.

Cyriák. (szavába vágva) Fájdalom! a nyilvános hirlapok mondják, mit őrnagy ur említe. De az nem egyéb, mint azon fölvilágosodás rossz következménye, mely a felette jó Miksa király alatt Bajorországban elhatalmazott.

*) Nadrágtalanságot.

Báró. Igen helyesen! A jézsuiták majd elhárítják a bajt! Őrnagy. A jézsuiták? Mig ezek uralkodtak az előbbeni frank udvarnál, ez az udvar épen a legkicsapongóbb volt! Azt se lehetem, hogy valamelyik németszövetségbeli fejedelem behozandja őket, mivel ez a hitvallásoknak a szövetségi végzésben biztosított egyenlősége ellen leendne.

Cyriák. A szövetségi végzés ezt sehol sem tiltja.

Őrnagy. Az igaz! de a szövetségi végzés szelleme tiltja azt. Ez azt akarja, hogy a hitvallások egymással békében éljenek; a hol pedig jézsuiták vannak, ott a protestáns békében nem élhet, mert az ő jelszavuk: szüntelen háboru a protestánsok ellen. Mire nézve nem lehetem, hogy a bajor király, ki igen jó és igazságos országatya, számos év. alattvalóit nyugtalanitná a jézsuiták elbefogadásuk által.

Cyriák. Mit fog cselekedni a bajor király ő felsége, nem tudom. De annyit bizonyosan tudok, hogy a szövetségi végzés, mi a vállás pontját illeti, régen átllyuggatva van, és hogy azért az által nem vagyunk többé lekötve. A zillerthaliaknak ki kelle menni Tyrolból, s a szövetségi végzés nem védé őket. Hiszen Poroszország maga sem akarja szenvedni ólutheránusait, s mit sem gondol vele, hogy az ő lutherána hitvallás a westphaliai béke s a bécsi fejedelmi gyűlés végzései szerint szabavallásgyakorlattal bir.

Őrnagy. Én nem akarom megítélni, valjon a szövetségi végzés a zillerthaliak s ólutheránusokban megsértetett és így igazságtalanság történt-e? Talán jobb lett volna, ha egyiket sem értük volna meg. De ha fölteszszük is, hogy mind a kettővel igaztalan-ság történt, érvénytelen volna-e az által a szövetségi végzés a való-lási pontban? Némethonban e miatt, hogy e vagy ama szövetségi fejedelem egyszer a szövetségi végzés ellen cselekedett, sem a katholika, sem az evangelika egyház el nem veszithetné jogát, melyet annak a szövetségi végzés biztosít.

Báró: Semmiképen nem hiszem azt; derék Görresünk sem hiszi ezt, ki inkább a szövetségi végzés épen ezen cikkét sürgeti, és ugyanabból különösen megmutatja, hogy a kölni kegyes érseken

a legnagyobb igaztalanság történt legyen. Mert ezt megmutatni az ő feladata.

Örnagy: No ha Görres egyebet semmit sem bizonyított be, épen nem vala szükség könyvének azt a nagy utat tenni München-től a rajnai tartományokba; mert hiszen ugy is közönséges volt ott az a vélekedés s meggyőződés.

Cyriak: De a megmutatás örnagy ur — az bizonyosan még sem volt felesleges! Milyen szépen megmutatta Görres; hogy egy pápai kibocsátványnak sincs szüksége a kormány helybehagyására, hogy kihirdetessék, és hogy az államot épen nem illeti, egy szót is tudni az ő papságának a szent székkeli levelezéséről! Igen helyesen mondja (lap 117), hogy ez a József császártól behozatott rendelet, miszerint minden pápai kibocsátványoknak a császári jóváhagyást kelljen megnyerniök „oly rendetlenség, mely az egyház állomány minden elemeit megposhasztotta legyen.”

Lelkész: Nem József császár hozta be először ezt a rendet, hanem az ő kegyes katholika anyja Mária Theresia császárné, már 1746-ik évben megtiltotta a pápai követek körüljárásukat az országban, mivel az által az ő papjainak Rómával oly szövetkezésük keletkeznék, melyre az állam fel nem ügyelhetne; ő volt az is, ki 1747-ben azon parancsot adta ki, hogy a római székeknek egy rendelete, brevéje vagy bullája se hirdetessék ki, mely előbb fejedelmi helybenhagyást nem nyert volna. A frank királyok eleitől fogva szilárdul megtartották ezt. Hogy ez a rend rendetlenség legyen s az egyház valójának minden elemeit megposhasztotta, nem igaz és értelem nélküli nagyítás, mint oly sokak Görresnél.

Örnagy: Ne vegyék rosz neven uraim, hogy én is azt mondom, hogy véleményem szerint is egy uralkodó sem engedheti meg országában a szent atyának, hogy parancsoljon az ő megegyezése nélkül, ha különben ura akar maradni államának.

Cyriak: Az ugyan áll a világi dologról, de az egyház lelki s innen az államnak nincs hatalma rajta.

Örnagy: Ej, pater ur! a kegyetek lelki dolga mégis szer-

felett világi. Hiszen a szent atyának mint a katholika egyház fejének egész királysága van Olaszországban, a Péter örökség, — s innen egyszersmind egyház feje és világi király. Az ő országa igazán nagyon látható s mindenütt érezhető. Vagy talán az érsekek, püspökök, papok, szerzetesek, kiknek oly nagy serege van a katolikus tartományokban, és a kik neki mint földesuroknak esküvel lekötöttek; a nagy egyházi jószágok, melyek minden adóktól fölmentvék, a palástokérti nagymennyiségű pénzek, a mindenféle fölmentések, az annáták, reservatiók és több efélék; ezek talán mennyei dolgok, szellemek, gondolatok s érzetek, vagy nem inkább igazán testi, anyagi s földi dolgok, melyek jól lenyomják a súlymértéket?

Cyriák. Akár mint legyen is, mindezek a szent egyház léte s méltóságára tartoznak. Ez isteni intézet, s a vallás isteni. Azért minden, mi a vallásra tartozik, általában ki van véve a világi hatalom alól.

Örnagy. Jól tudom, hogy ti pap urak mindig a vallást nevezitek, mikor átallotok ti magatokról beszélni. Az isteni vallást igen igen tisztellem én, és szintugy az egyházat, a mennyiben ez a vallást hordozza, föntartja és az emberekkel közli. De a vallás között, mely a lelkiismeret dolga, és az egyház közt mint a vallás föntartója közt, és papságunk közt, mely földi királyságot, nagy uradalmat, terjedelmes jószágot s terjedelmes jogokat bir a polgári társaságban, talán nagy különbség van még. A mi főpapunk, a pápa nemcsak egyházfőnök. hanem egyszersmind király is a földi királyok közt, és közvetlen alattvalóin kívül a pápai birodalomban, a papok is, minden katolikus országokban alattvalói, kik neki engedelmességre köteleztetvék. Ez által ő uralkodótárs más királyok országaiban. Itt természetesen közel van a kisértet, a vallás segédelmével uraságát kiterjeszteni. Ellenben az is világos, hogy nem vétkezhetni más uralkodóknak azt, hogy jogaikat őrzik, s azért a papi főnöknek egy rendeletét sem engedik hirdettetni a nélkül, hogy előbb elolvasták legyen, hogy biztosítva legyenek, miszerint az uralkodói jogukat nem sérti.

Báró. Bocsánatot kérek! A katolikusként megvan az ő lelkiismerete, melyet semmi áron nem szabad megsérteni, és az lelkiismereti dolog, hogy a szentszék minden ítéleteinek általánosan engedelmeskedjék. Mert inkább kell engedni Istennek, mint az embereknek. És a szent atya, miként a csak most elbalt kegyes Pius pápa nevezé magát, a mindenható Istennek földi helytartója, kinek ítéleteinek azért mint isteni szívatoknak engedelmeskedni kell. Ez lelkiismereti dolog!

Lelkész. Jól meggondolja ön, mit mond! Ezzel ön a szent atyát még Istenné is tenné. Hiszen Isten helytartójáról talán általában nem lehet szó, minthogy a katolika hittan még a pápát is csak úgy terjeszti elő, mint csak Krisztus helyettesét. De magában érthető, hogy ha a római szék valami igaztalant vagy méltánytalant mondana ki, senkinek sem volna szabadalma engedelmeskedni annak. Mert minthogy minden pápa csakugyan csak ember is, tehát a jelszó: inkább kelljen engedni Istennek, mint az embereknek, ellene is érvényes. Ha például a szent atya az osztrákokat azért, mivel Ferrarát a pápai birodalomban most elfoglalva tartják, átok alá vetni s minden katolikusként azt akarná parancsolni, hogy minden osztrákokat, valahol velök találkoznának, rohanjanak meg, tegyenek rabszolgákká, jószágukat rabolják ki, vagy dúlják föl, vagy öljk meg azokat; kötelesnek tartanák-e magukat lelkiismeretből ezt cselekedni?

Báró. (sértődve) Uram! köszönöm, de el nem fogadom az ily példákat! Oly igazságtalan parancs, mely engem rablóvá tenne, soha sem jöhet ki egy szt. atya szájából.

Lelkész. Ne hevüljön föl báró ur, mert valóban így történt a dolog! 1309-ik évben történt, hogy a szent atya V. Kelemen a velenceieket átok alá vetette, őket negyedizig becsstelenségnek nyilatkoztatta, s minden hívőknek megengedte, rajtok ütve rabszolgákká tenni a dögét, a tanácsot és minden velenceit; ellenben megtiltotta velök kereskedést üzni vagy közlekedésbe bocsátkozni. De nem akarván engedni a velencések, egy bullát bocsátott ki, melyben keresztes háborút hirdetett ellenök, s minden keresztyén

népeket felhívott azok ellen, kik akkor a legelső kereskedő nép voltak Európában, hogy őket mindenütt rabolják. Frankországban, Németalföldön és Olaszthonban engedelmeskedtek e parancsnak, kirabolták s földülták a velencések tőzstelepeiket, és Olaszthonban megis gyilkolták, vagy rabszolgácul eladták őket. Mit mond ön ezen „szentszék isteni szózatához.“ ?

Báró. Minden bizonynyal igen elvetemült eretnekeknek mutatták magukat a velencések.

Lelkész. Épen nem! Ők a legigazabb hitű katolikusok voltak, a kik lehettek; de Ferrarát elfoglalták s nem akarták kiadni a pápa parancsára.

Báró. (zavarodva) Ah! hiszen ezek régi történetek! Megtörtént egyszer, és bizonyosan nem fordult elő továbbat.

Lelkész. Régi vagy új, attól mi sem függ; mert hiszen a pápák állítják, hogy nem épen csak mostanában lettek Isten csalahatatlan helytartóivá, hanem eleitől fogva azok voltak. Nem is az egyetlen egy eset ez, mikor a pápák elveket mondtak ki, melyeket még a katolikusoknak is roszalniok kellett. A XIII. század vége felé IV. Adorján, és a XIV. század elején VIII. Bonifác pápák azt állították, hogy azon két szablyák, melyeket Luk. 22, 38 szerint a tanítványok az Urnak átadtak volna, a lelki és világi szablya, a lelki és világi főmagasság a föld felett voltak legyen, melyek azért mindketten Krisztus helytartóját illetnék. Mire nézve a pápa világi főúr is minden királyságok fölött, királyokat tehet és letehet s azok alattvalóit a hűség esküje alól feloldozhatja. IV. Pál pápa 1558. febr. 5. bocsátott ki az egész szent tanács megegyezésével egy igen innepélyes bullát, mely szerint minden császárok, királyok vagy fejedelmek, kik eretnekségbe esnének, az által minden méltóságukat, országukat s hatalmukat elvesztenék, és alattvalóik a nekik tett esküjök alól feloldoztatnának. Mint eretnekeket hagyják őket gyámoltalanul s foszszak meg minden emberi segítségtől. Valaki pedig őket befogadná, védelmezné vagy pártolná, hasonló átok alá essék. Ehez tessék tehát alkalmazkodni a porosz, hannoverai, württembergi, bádeni, hassiai, nassau, oroszthoni, angol katolikusok-

nak, s csak feledjék el alattvalói esküjüket. Mert Róma szólott! itt lelkiismereti dolog engedelmeskedni!

Báró. (zavarodva) De — de — . .

Cyriák. (közbeszólva) Ugy van, igaz, hogy ama szent atyák igen messze engedték ragadtatni magukat buzgalmuktól, mit maga a jeles Görres is megismer. Az is türhető lehet még, hogy világi dolgokat illető pápai rendeletek az állam ellenörködése alatt legyenek. De ellenben a tisztán lelki dolgok, mint ezt Görres méltán sürgeti, épen nem tartoznak az államra. Ezekkel épen nem szabad gondolnia.

Lelkész. Csakhogy az ugy nevezett tisztán lelki dolgok az önök egyházában ne játszanának be mindenütt az életbe. De lám egyetlenegy hittan sincs, mely földi s polgári viszonyokra ne vitetnék. Mi lehet tisztábban lelki az Istenbeni hitnél. Ugyde önök egyet a földi királyok közt, a pápai birodalom urát Isten helytartójául tekintvén, ez okból a legnagyobb előjogokat tulajdonítják annak minden országok királyai s alattvalói fölött, miként ugyan VIII. Bonifác pápa az 1302-ik évről „unam sanctam“ hires bullájában kimondá, hogy idvesség vesztese alatt hinni kelljen, hogy a pápa legyen a főura minden emberi teremtménynek*). Krisztusról, a megváltóról tan bizonyosan tisztán lelki; de önök egyháza azon tant csatolta ahhoz, hogy a pápa Krisztus helytartója legyen, s azért sok olyan jogokat bíró illetőségeket engedtek annak minden kath. országokban, melyek mélyen bevágnak a polgári életbe. Az Isten lelkérőli tan ugyan egészen lelki; de abból önök egyháza a pápák csalhatatlanságát s az ő parancsaik iránti föltétlen engedelmességet gyártotta, s ez által a dolgot viszont világivá teszi. Az a tan, hogy Krisztus, mint áldozat a mi bűneinkért halt legyen meg, a hit és remény dolga, mely az urvacsorája ünneplése közben az elmére uézve fölélesztetik; de az önök egyházában hozzá van ahhoz ragasztva a mise, a halotti áldozat, a fülbegyónás a feloldozással és az

*) Subesse Romano Pontifici omnem creaturam humanam, declaramus, definimus, dicimus et pronunciamus omnino esse de necessitate salutis.

egész bucsu. Az a keresztyéni parancs, hogy a keresztyén uralkodjék az ő testén, tiszta dolga az erkölestannak s a lelkiismeretnek; de önöknél viszont hozzá csatlakozik ehhez az egész szerzetesség, a polgári életei hatalmas befolyásával. Továbbá a keresztyénség tana a jövő világról, idvesség és kárhozatról, a hit és szív dolga, de önök egyháza a pápáknak ítélte a jogot, boldoggá vagy elkárhozottá nevezni és nem bizza a jövő világra, a mint ugyan kel-lene végrehajtani ezen ítéletetnek, hol azt kiki csendesen elvárhatná, hanem már most azt is kívánja, hogy azok, kiket a pápa elkárhoztatott, már itt is érezzék azt, hogy polgári jogaikat egészen vagy részben veszítsék el, és hogy velök teljességgel ne társalogjanak, minden összeköttetést velök félbeszakítsanak, s velök házasságra legkevésbé se lépjenek. Hát hol vannak most a tisztán lelki dolgok az önök egyházában, melyek mindenütt a földiekbe, az életbe, a polgári viszonyokba ne vágnának?

Cyriák. Ám legyen ez így! az egyháznak is át kell hatolni az életen, s a keresztyén vallásnak alakitnia kell a polgári társaságot. Ez a ker. állam lénye.

Lelkész. Magáról a ker. vallásról megengedem, de nem a pápának bulláiról s breveiről, melyek egészen más dolog, mint a ker. vallás. Ki tartaná a világon csak azt az ismeretes átokbullát, mely Rómában zöldesütörtökön olvastatik el — a ker. vallás szavának, mely nem átkozni, hanem áldani parancsol?

Örnagyné. Hát minő bulla az, mit ön átokbullának nevez?

Lelkész. A római szent atyák már századok óta zöldesütörtököt, — azt a napot, melyen annak halálát hirdetjük, ki az átkot elvette s minket Istennel megbékéltetett — ezt választák ki, hogy azon évenként ismételjék azon átkozódásokat, melyek nekik különösen szívükön fekszenek, s a századok folytában, amint arra alkalom adódott, szaporiták azokat. VIII. Bonifác 1309-ben kimondá az átkot mindazokra, valakik a muhamedanusoknak fegyvert, pénzt, élelmiszereket s egyéb dolgokat szállítanak. II. Pál 1468-ban már névszerint megemlítvén sok eretnekeket, nemcsak ezeket s ezek pártfogóit és védőit megátkozá, hanem mindazokat is, valakik a pápa

engedelme nélkül a papi jószágoktól adót szednék, az élelmiszerekkel s portékákali kereskedést Róma felé gátolnák vagy félbeszakítanák, a Rómába való bucsujárások útjába akadályt tennének, valakik Sziciliát, Nápolyt, Korszikát, Szárdiniát, a pápai birodalmat elenségesen megtámadnák, névszerint minden haramiákat, gyilkosokat, utonállók- s tolvajokat is. Ezen társaságba fel vőn a bulla a hitjavítás után minden lutheránusokat, zwinglianusokat, kálvinistákat is. — No báró ur! mint áll ezen bulla iránti engedelmessége? És szomszéd ur! miért nem engedelmeskedik a kirekesztésbeni parancsnak, hol parancsolva van, hogy a papok gyakran s legalább évenként egyszer elolvassák?

Cyriák. (nyersen) Ha püspököm parancsolná azt, megtenném; mert egyenest a pápai parancsolatok szerint kell élni.

Lelkész. És miért nem parancsolják azt püspökeik? Érzik, hogy e bulla végre nem hajtható, miként nem egyszer maguk a pápák is tartották. Mert dacára annak, hogy a nagycsütörtöki bulla kárhoztatja mindazokat, valakik a muhamedanusoknak valami segédelmet adnának, VI. Sándor pápa mégis barátsági szerződésre lépett Bajazet szultánnal a frankok ellen, és követe Bocciardo által elébe terjesztette a szultánnak, hogy hiszen ő, a pápa és a szultán közt mindig „igaz jóbarátság volt legyen (*vera et bona amicitia, quam habemus ad invicem*), mely mind nagyobbra növekedendik (*nostrae intentionis est, accrescere et meliorare nostram bonam amicitiam*).“ A nem régiben elhunyt jó Pius pápa sem ügyelt a bulla átkára és szövetséget kötött a szultánnal a frankoknak a pápai birodalomtól kiűzésükre. — Jólátja tehát szomszéd ur, hogy a pápai bullák iránti tüsténti engedelmességet magok a pápák sem vették oly szorosan, és így a hívőktől sem oly szorosan veendő az.

Cyriák. Hosszu lélekezése van szomszéd ur! De mire valók mindezek? Itt nem a törökökről s eretnekekről van a szó, hanem a kölni érsekről. És hogy ezzel Poroszország méltatlanul bánt, azt Görres tisztán kimutatta Athanásiusában. (gunynyal) Hogy ön s

a hozzá hasonlók nem akarják ezt megengedni, azt igen természetesnek találom.

Lelkész. Nem oly természetesnek mint tán ön gondolja. Mi nem tartjuk csalhatlanoknak világi királyainkat, mint önök pápi fejedelmüket, mire nézve megengedjük, hogy a világi fejedelmek jogtalanul cselekedhetnek. Biróknak sem akarjuk erőszakolni magunkat a porosz és a hármass korona kölcsönös jogaik fölött. De békés viszonyokat óhajtunk a katolikusokkal, s azért nincs örömünk a kölni civódáson, hanem sajnáljuk, hogy az által új elkeseredés magva vettetett el a két hitvallás között. Ha már Görres semmi más föladatot nem tűzött volna ki magának, mint ezt, hogy a főnálló s elismert jogokból megmutassa, hogy a porosz kormány rendszabályai az érsek irányában igaztalanok legyenek, úgy egy protestáns sem vétkelné az ily védelmezést. De Görres sokkal többet tett, mi ide épen nem tartoznék. A leglealacsonyítóbb s legelleneségesebb módon szól a protestánsokról: igyekezik a katolikusokat ellenünk a legkeserűbb egyházi gyűlölségre fölgerjeszteni s azt a vallásos vakbuzgalom szörnyetegét felkölteni, mely korábban századokig vérrel és könyekkel árasztotta el Európát. Olvassa csak valaki a legiszonyatosb történetét az albigensek és waldensek elleni vallásos irtóháborúnak, a spanyol hitnyomozó törvényszéknek, hol Torquemada hitnyomozó egyedül 17 év alatt (1481 — 1498.) 10 ezer keresztyéneket égettetett meg gondolt tévtanok miatt, s 470 ezeret büntettetett jószágai elkobzásával s fogsággal. Olvassa valaki a jezsuitáktól támasztott thorni vérfürdőt s párizsi vérmenyegzőt, hol a protestánsok, mintha vadállatok volnának, lemészároltatának.

Cyriák. A protestánsok is követtek el iszonyúságokat a katolikusok ellen.

Lelkész. Azt épen nem akarom tagadni; mert nyomás ellennyomást gerjeszt, üldözés boszuvágyat szül. Az önök egyházának sem akarom szemrehányásul tenni az abból kifolyt korábbi üldözéseket. Mert ezek tulajdonkép nem a kath. egyházat terhelik, hanem csupán a római püspököktől föltett azon tant és törvényhozást az

eretnekség megbüntetéséről, mely a kath. ker. vallással épen nincs lényegesen összekötve. De épen azért kell lelkiismeretlennek tartanom, hogy Görres és a hozzá hasonlók most ama régi Német-honban feledékenységre ment pápai eretnektant újra előkeresik, s a régi elszenderült gyűlölséget újra fölköltik, melynek sehol nagyobb szerencsétlenséget nem okozhatnak, mint épen Német-honban, hol mindenütt vegyesen élnek katolikusok s protestánsok.

Cyriák. De Poroszország adott okot a panaszra! Talán ne mondjuk meg, ha súlyos igazságtalanság gyakoroltatik? Mindaz, mit Görres mond, Poroszország ellen van intézve.

Lelkész. Nem! nem! Görres oly mozdulatokat tesz, mintha Némethon minden evangélikus fejedelmei összeesküdtek volna a kath. egyház elpusztítására. És ezt a képtelen állítást semmire sem tudja fektetni, mint arra, hogy a protestáns fejedelmek a szövetségi végzést végrehajtani, s az evangélikusoknak mint a katolikusoknak egyenlő jogokat adni akarnak.

Örnagy. Hát miként függnek ezek össze?

Lelkész. A pápák a középkorban egy igen keresztyéntelen és embertelen jogot állítottak fel azok ellen, kiket ők eretnekeknek nyilatkoztattak, mely szerint az eretneket a polgári tarsaságban teljességgel ne tűrnék, hanem irtanák ki. Ezt az avult keresztyéntelen eretnekjogot akarja most a római szék a protestánsok irányában érvényesíteni, és Görres s a hozzá hasonlók tehát úgy nézik a szövetségi végzésnek az evangélikusok és katolikusok egyenlő jogaikróló cikkét, mint a kath. egyház méltósága megsértését és jogainak csonkítását. De magam is hiszem, hogy Görres ur Athanasiusában nem annyira a többi evangélikus fejedelmekre, mint inkább Poroszországra célzott. Én ugyan senkinek szívébe nem láthatok; de azon szerfeletti hevességben, melylyel Görres a porosz állam ellen kitör, még igen is hajlandó vagyok hinni, hogy ő abban személyes szenvedélyre hallgatott. Emlékezni fog még ön, hogy ő politikailag gyanussá lőn, és miután munkája „Némethon s a forradalom“ megjelent, a Rajna vidékét el kelle hagynia. Ezt lát-

szik, hogy el nem feledte. Innen a szenvedélyes törekvés, a Rajna mellékeit az ő porosz gyűlölségére fölingerelni.

Báró. Itt bizonyára méltatlanul tör pálcát fölötte. A jeles világosan mondja, hogy nem ingerelni, hanem megnyugtanni akar.

Lelkész. Mit ér, hogy tagadja, ha mégis cselekszi!

Báró. Azt ön meg nem mutathatja.

Lelkész. Látható azon egész hevesességben, azon határtalan tulzásokban, azon szörnyű, de alaptalan vádokban, melyeket tesz a protestánsok ellen. De vannak elhatározó helyek is, (a könyvből fölmutat egy helyet). Itt (84. l.) Görres a vegyes házasságok szentesítése kívánását a sákramentom széttépésének nyilatkoztatja, a mi már is szörnyű tulzás. Most pedig folytatja Poroszországot vádolni: „A házasság sákramentomának megsemmisítését, hogy a munka (?) hasztalan ne legyen követi, a másíknak, a gyónásnak megsemmisítése. Aztán könnyen azon ötletre is jöhetnének, hogy a vegyes házasságban élő házastársak lelkiismeretét nyugtalanítani, s a szükséges egyetértést meg kelljen háborítani annak, ha ők különböző hitvallásu papoknál külön mennének az Ur asztalához, s ezen azt a kívánságot alapíthatnák, hogy az ilyeneknek szabadságuk volna egymásközt fölváltólag egyikhez vagy másíkhöz menni. Így sákramentomról sákramentomra, hitelvről hitelvre menve, gyorsan fog haladni a pusztítás műve, míg elvételten tölünk mindaz, miknek most örülünk, anyaszült meztelen s elhagyott szegényen maradunk, mint a tulnaniak. Így ítéł a nép, s mit felelhetnek neki, holott a tények az igazolás minden szavát megszegyenítik?“ De ez pusztá altatás, hogy a nép ily képtelen következtetéseket tesz, hanem ezzel megmondják annak, miként ítéłjen, mitől féljen még mindentől. S gondolja az ezt: a kormány megtehetné ezt, tehát megfogja tenni! megengedi a vegyesházasságokat, tehát elveszi minden szentseégeinket és mindazt, valamit szeretünk. Hát nem izgatás lenne ez, kívált mikor még hozzá teszik, hogy a tények lehetlenné tennék a kormány minden igazolását ily vádák irányában?

Örnagy. Ez botor fecsegés Görrestől, épen oly botor, mintha én így szólnék: ha valaki Mannhémában egy cseber vizet merit a

Rajna folyamból, megsemmítéssel fenyegeti azt, nem sokára egy szivatyút is, aztán egy csatornát csinálанд, s a kölniek rövid időn szárazon ülnének.

Lelkész. Még velősebb hely is van (86. l.). Ez mondatik: „Ha ez folyvást így áll; ha ez (a porosz) fellengős tisztviselői álam, mely kísérteti havasként fekszik a mostani világon (?), mely kívülről és minden mozdulatra, melyet teszünk, akadályoz, sajtól, nyom és csikar, szorít, nyomorgat és ijeszt, most már lelkiismeretünk és hitünk legbensőbb szenthelyébe is majd benyomul, hogy baromi erejével itt is az urat játszsza; akkor igen is egészen reményvesztett lesz a dolgok állapotja: de akkor az ő legbensőbb alapjaiban megtámadott erkölcsi természet is a legelhatározóbb visszahatásra van feljogosítva s felhiva.“ Mit tart báró ur egy ily békehirdetőről? Annak ismerné-e ön azt, ki az ön westphaliai parasztjaihoz menvén, így szólana azoknak: a báró és tisztjei havaskint feküsznek rajtatok; akadályoznak, nyomnak, szorongatnak titeket, állapototok igen átkozott, és helyesen, jól cselekesztek, ha legelhatározottabban ellenálltok! Mondaná-e ön, hogy ez kedves, jeles ember, ki éppen nem fölingerelni, hanem igazán meggyugtatni akarja az ön parasztjait?

Örnagy. Én részemről az ily békeangyalt fülenfogva tömlőbe tételném. Né csak! Görres Münchenben, hol jó s biztos helyen van, könnyen bujtogathat! Hát azt gondolja, hogy mindkét részre súlyos igaztalanság s nagy szerencsétlenség nélkül mulandik el, ha ő az embereket fölingerli, míg neki dühödvén, elől s hátul verekedni kezdenek? Életemben soha sem szenvedhettem, mikor hátul a pogyász mellett levők, kik a lövéstől távol vannak, vasgyuróknak akarnak mutatkozni.

Cyriák. A jó Görres ugyan itt kissé tele vette pennáját, de bizonyosan nem oly rossz volt szándoka, holott hiszen más helyeken inti a rajnamellékieket a zendüléstől.

Örnagy. Micsoda? Ha én a köznépnek ezt kiáltom, mindent elakarnak venni tőletek, álljatok ellen a legelhatározottabban!

Nem annyi-e ez, mint zendülést hirdetni? — És zendülés! — ez gonosz szó.

Lelkész. Bár nem ez volt volna is Görres szándoka, mint magam is hinni szeretném, mégis az ily pusztá mendemonda által felizgattatván a köznép szenvedélye, újra fölkelletik a gyászos válás és egyházi gyűlölség. Ez a prot. egyházra nézve veszélyes, de a katholikára is. Mert ha egy Görres szellemében így folya a dolog, a protestánsok sem dognák keblükbe kezeiket, és még attól függhe a dolog, ki legyen az erősebb fél.

Cyriák. (kevélyen) Megpróbálhatjuk! Ne védjük magunkat mikor igaztalanság történik velünk? ne álljunk ellent, mikor letaposnak? talán még csókoljuk az érkesztyűt, melyet szemünk közé hajtnak?

Lelkész. (indulatosan) Valóban, az önök egyháza egészen más jogokkal bir, mint a miénk. Az évenként pokolra kárhoztat minket s nekünk hallgatni kell. Az minden vegyesházasságokat magának kíván, s nekünk tisztünkben áll, alázatteljesen igent mondani. Az állítja, hogy egy eretnek fejedelemnek nem kellene királyszeken ülni, legalább nem a hívőkön uralkodni, s mi megrettenvén, kérjük a szt. széket, hogy engedje meg ezután lételünket. De ha talán amaz egyházi átok ellen fölkelünk; ha talán mi is kívánjuk részünket a vegyesházasságokból, ha követeljük, hogy a püspök urak is, mint más emberek, szabják magukat az ország törvényeihez: akkor a legnagyobb igaztalanságot cselekeszszük; akkor ott van a visszhatásra való följogosítás; akkor a kath. egyház erkölcsi természete alapjaiban támadtatik meg.

Szünet keletkezik. Ekkor szóla szeliden a házi asszony: „Mind a két egyháznak szívére kellene venni annak mondását, kit mindketten uroknak ismernek: szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, kik titeket átkoznak, tegyetek jól azokkal, kik titeket gyűlölnék!“ — „Igazad van,“ szólott az őrnagy, és fölemelvén poharát, kiálta: „Béke urak! s feledjük Görrest!“ Ittak, s az őrnagyné székét elmozdítván, ebéd után kimentek egy kissé a szabadba, a kastély udvara nagy fája alá, hol kávéztak.

Cyriák csakhamar elbucsuzott, mivel még dolgai volnának. A báró igyekezett Augusztához közeledni, de ez meg nem állott, és nem sokára eltűnt. S megvala győződve, hogy ez a szerelem féltékenysége legyen, mely tart tőle, hogy közelében elárulja magát. Kényszerülve azért az őrnagygyal tartott, ki most már jószágát mutatá be, kimentek a mezőre, sőt a birtok erdejének egy részét is bejárták. „Szép birtoka van őrnagy ur!” „Igen is — szóla ő — igazán szép, de mégis eladnám, ha jó vevőre találnék; mert nekem ez igen rideg, s szeretnék a városban lakni. Vénülök, fiam távol van! Igen csöndes a házam. Hetvenezer tallért adtam Eichfeldért, ki 80 ezer tallért megád, annak adom.”

A báró igen megörült. Oh, gondolá, ha a birtokot megveszed, bizonyosan tied a leánya! De kész pénzét is szeretette birtokba fektetni. Hosszasb beszélgetés után végre előlegesen mindketten meg egyeztek, s az őrnagy megígéré, hogy ha neje beleegyezik, az alku bevégezett tény. Neje, ki férjénél jobban tudta az egész eichfeldi jövedelmet, a vételért oly elfogadhatónak s a dolgot annyira kíváncsnak találá, hogy habozás nélkül beleegyezék. Az őrnagy és báró erre lovagilag kezét adtak, s a dolog el volt intézve. A mint Augusztá előjött, a báró úgy mutatta be magát, mint Eichfeld jöveendő birtokosát, hozzá veté gyöngéden, hogy ezen birtokot rendelte legyen azon nemes kisasszony jegyajándokául, ki őt keze által boldogítandná. Azt hívé, hogy ezzel a legillendőbb szerelmi nyilatkozatot tette. A kisasszony az egészet tréfának vevé, mignem a báró becsületére erősíté az igazságot. Ekkor álmélkodva hallgata, nagy szemeket vete reá, szerencsét kívánva neki s anyjához simult.

A báró el vala bájolvá. „Elnémul — gondolá — örömeiben.” Nem volt azért sietősb teendője semmi, mint a hátralevő délután és estve még megállapítani a vétel minden feltételeit és másnap elutazék, felette önelégülten, hogy ily jó dolgokat végezhetett.

Az őrnagy is meg volt elégtelve. Eichfeld valósággal rideg s félreeső hely volt neki. A páterreli egyetlen társalgást nem akará folytatni. Ha pedig meggondolta, hogy Augusztája a báróhoz férjhez mehetne és Westpháliába költözhetnék, úgy látszott előtte,

hogy Eichfelden többé nem tartózkodhatnék. Az őrnagyné más szempontból nézte a dolgot. Neki Augusztá további képzése feküdt szívében, mi Eichfeldben nem vala reménylhető; és jól tudta, hogy férje Eichfeldre sokat kiadott. Mire nézve nagyon megvolt elégedve a kötött alkuval. Augusztá nemcsak elvágyakodott a gyakran unalmas eichfeldi csöndességből, hanem vágyton vágyott a páter köréből is kimenekedni, kihez talán viszont gyónni menni s ama mennydörgő levél ismétlését hallani kénytelenített, elviselhetlennek látszék előtte. Csak az a gondolat szorongatá őt, hogy épen a báró volt a vevő, mivel nem kétlé, hogy az csupán érlette történt. De ezt csak anyjának fedezte föl; mert atyjáról hitte, hogy még igen is hajlik a báró céljaira.

Midőn az őrnagy estve szobájában — mint rendszerint — csizmáit huzatá le Tamással, az öreg kissé ügyetlenül viselé magát az őrnagy béna lábánál. „Hol van az eszed öreg?“ kiáltá az őrnagy kissé bosszusan.

„Bocsánatot kérek, hogy kissé ostobául tettem! Az igaz, eszem még az inasi szobában volt.“

„Hát mi volt ott oly fontos?“

„A báró ur inasa.“

„Az a cifra kamasz? Bizonyosan ügyesen előfecsegted neki táborozásaidat!“

„Bocsánatot kérek! Mit használ a tehennek a szerecsendió! Ő fecsegett nekem!“

„Hát minő nagy dolgokat beszélt?“

„Hát — a báró urról.“

„Mégis hihetőleg minden szépet és jót?“

„Szépet bizony; Zsófikáról is beszélt. Midőn őrnagy ur őt a minap a háztól elhajtotta, a páter ur keresztyén szeretetből pártját fogta s maga vitte egy fedeles kocsiban a báró urhoz, mint olyat, kit katholika hiteért üzött el egy eretnek házi asszony.“

„Micsoda? Zs. . .“

„Azt nem mondta, hogy Eichfeldről jött, és ott igen jól van

dolga Zsófikának. Ő a ház kulcsárnője, — a báró ur hálósobájának is kulcsárnője.“

„Akkor hazudott kissé előtted a fickó. Épen egyenest egy kulcsárnő fogott hiányzani.“

„Valóban hiányzott, őrnagy ur! mert az előbbeni elbetegesedett, és januárban fürdőbe utazott, mely az ő nyavalyájának valóban télben is jól esik.“

„Hallgass öreg! s azt az ostoba fecsegést itt a házban valamikép el ne beszéld! Ezt megtiltom neked!“

(Folytatása következik.)

TÁRCA.

Adatok a jezsuiták történelméhez.

XIII.

II. József császár lángelműségének ismervei közé tartozik azon vonás, hogy kora visszaéléseit nemcsak felismeré, hanem eleendő bátorsággal, akaraterelylyel is birt azokat megszüntetni, bár ezen megszüntetések oly előítéletekkel hozzák összeütközésbe, melyek évszázadok ellenszenve, és rosz akarat felett győzedelmeskedni hozzá szoktak.

A szerzetek kezdetben ugyan a belső missió jellemével bírtak, idővel elszaporodások, de különösen ama jellemök elvesztése miatt az emberiségnek valóságos terhére, a szellem és polgárzat előhaladásának akadályává váltak: József császár elég erős volt e szerzeteket, kivéven az ingyen tanítással foglalkozókat megszüntetni. Különös erélyt fejtett ki a már akkor a világ nyakára nőtt jezsuiták legyőzésében, kiket anyja Mária Terézia a tett világos előterjesztések dacára erélyesen oltalmazott mindaddig, mignem sikerült ezen atyáknak tett gyónásait a római jegyzőkönyvből, a mely valóban a világnak titkos és legérdekesebb krónikája lehet, megküldeni.

József császár igen jól ismerte már 1780. azon jezsuitákat, kiket az osztrákkormány 1850-ben oly nagy buzgósággal behívogatott, mintha a nép felébredt szellemét a világosi szerencsétlen és az október 6-iki bélyegző katastrofa kinzásai után csak ezen atyák lettek volna képesek megfojtani. A szabadság az Istenség lélekzete az embervilágban! Ezt sem országromok alá nem lehet temetni, sem a lelkiismeretre való erőszakos nyomakodással megfojtani. A világtörténelem mutatja, hogy a jezsuiták a hasztalan gát szerepét játszották folyvást, a szelleméleti áramlat mindig átesapott felettök, s átment győzelmesen azon ármány sötét hálózata fe-

lett, átment azon vértavak felett, melyekkel ezen atyák hasztalanul terhelték lelkiismeretöket, a mit a közerkölcsiséggel ellenkező rendi érdekeknek feláldozni a szerzetbe belépés alkalmával gondosan gyakoroltattak. Mint minden ál és nem-igaznak csak rövid látszólagos győzelmök és csak negatív életök volt, s rendeltetésök legmagasb nyereményökbe befulladás. Ez a világháztartás isteni örök törvénye!

Hogy József császár igen jól ismerte a jezsuitákat, a hová természetesen a szabadelvű Kaunitz korlátnok is nagy befolyással volt, azt tanusítandja azon két levele, melyeket Choiseul franciaországi államtitkár és Aranda gróf a castiliali tanács elnökéhez irt.

1. II. József császár levele Choiseulhoz.

Uram! Köszönöm bizalmát. Számolhatna ön támogatásomra, ha már regens volnék. Ön birja egész tetszésemet a jezsuitákra, és azok megszüntetésének tervére nézve. De anyámra ne igen számítson ön. A ragaszkodás ezen szerzethez családunkban hagyományos. XIV. Kelemen maga e felől elég bizonyítékkal bir. Azonban Kaunitz önnek barátja, és ő mindenható a császárnőnél, a szerzet megszüntetése tekintetében önnel és Pombal marquis-val tart, és ő nem oly ember, a ki valamely dolgot félig visz keresztül.

Kedves Choiseul! Ha valaki ismeri azon embereket, én ismerem, és tudom terveiket mind, melyeket keresztül vittek, és azon törekvésöket, hogy sötétséget terjeszsenek a földön, hogy így Európa felett elvégre Cap Finis terrae-től a Nordseeig uralkodhassanak, s annak ügyeit megzavarhassák. Ezek Németországban mandarinok, Franciaországban akademikusok, udvaroncok, gyóntatók, Spanyolországban és Portugalliában a nemzet grandjai-, s Paragujában királyok valának.

Ha nagyapám I. József nem volt volna császár, mi itt Németországban valószínűleg Malegridákat, Aveirosokat és néhány királygyilkossági merényletet láttunk volna. Ez azonban tökéletesen ismerte őket, és midőn a szerzet synedrimuma az ő gyóntatójának őszinteségét gyanuba fogta volna, mivel ezen ember inkább látszott ragaszkodni a császárhoz, mint a Vatikánhoz, ezért Rómába idéztetett. Előre látta borzasztó sorsát, ha oda megy, s kéré a császárt, hogy ne engedje meg. Hasztalan lőn minden, a mit a császár e tekintetben tett. Maga a Nuntius udvara nevében követelé eltá-

volittatását. A császár végre megboszankodván Róma ezen despotismusa felett kijelenté, hogy ha e papnak csakugyan már Rómába kell mennie, úgy majd megteszi azt, hogy szép számos kísérettel mehessen oda, az osztrák tartományokban létező jezsuiták egész tömege követendi őt, s azok közül egyet sem akar többé viszonzlátni. A császárnak ezen rendkívüli válasza, mely azon időben igen váratlan volt, a jezsuitákat előbbi szándokuktól való elállásra birták.

Igy volt ez egykor Choiseul! Előre látom, hogy e dolognak meg kell változni. Adieu. — József.

2. II. József császár levele Aranda grófhoz a castiliai tanács elnökéhez.

Uram! XIV. Kelemen a jezsuiták eltörlése által maradó hirt biztosított magának. Az apostolság e sybilláit száműzte a földről, s nevök jövőre csak a versengések és a jansenizmus történetében fog megemlítettetni. Mielőtt ezek (a jezsuiták) Németországban ismeretesekek lettek volna, a vallás a népek bolgogságtana volt, a jezsuiták ezt egy lázító tanná átídomitották, nagyravágyásuk tárgyává, s fondorlatuk fedező palástjává aljasították.

Oly szerzet ez, mely egy rajongó spanyol rokkant hadonc képzeletében született Európa délvidékeinek egyikében. Oly szerzet ez, mely általános uralkodásra törekedett az emberi szellem felett, s a Laterán palota csalhatatlan senatusának mindent alávetni akart, s Tuiszko unokáira nézve ez valóban boldogtalan ajándék leende.

A loyolitak szinedriuma első feladatul tartá nagyságának terjesztését, s a világnak elsötétítését. Türelmetlenségök volt oka annak, hogy Németországnak egy 30 éves háboru nyomorait kelle kiállania.

Az ő elveik foszták meg a francia Henrikeket (III. és IV.) életöktől és koronáiktól. Ők szerzői a nantesi edictum utálatos eltörlésének.

A hatalmas befolyás, melyet házunk hercegei felett gyakoroltak, ismeretes. II. Ferdinánd és I. Leopold utolsó pillanatjaikig pártfogóik valának. Az ifjuság nevelése, irodalom, jutalmazások, az állam legelső méltóságainak kiosztása, a királyok fülei, a királyok szívei mind az ő bölcs vezetésök alá lettek rendelve. És igen jól tudjuk, hogy ők miként használták

fel mindazokat, minő terveket vittek keresztül, minő láncokat vetettek a nemzetek nyakára.

Jól tudom, hogy a nagy Kelemenen kívül a bourbon udvarok miniszterei és Pombál ur az ő eltöröltetésökön kiválóan munkálkodtak. Az utóvilág elismerése meg fogja egykor őket jutalmazni, s nekik a dicsőség templomában oltárokat emelend.

Ha valaha valamit gyűlölni képes vólnék: úgy azon emberfajt fognám gyűlölni, a mely egy Fenelont üldözhetett, s a mely egy Coena Domini bullát kieszközölhetett, a mely bulla annyi megvetést szerzett Rómának. Adieu. Bécs. 1773. Jul. — József.

S a nagy Kelemen nem sokára a jezsuiták eltörlése után a legiszonyatosabb méreggel kivégeztetett. Mondják, hogy megmérgezett ostya okozta volna szörnyű halálát, s beütött aggasztó jövendölése, melyet az eltörlés aláírásakor kimondott: „Questa soppressione mi dara la morte.“

Dr. HEISZLER JÓZSEF. msk.

A Luther-emlék leleplezése Wormsban junius 24, 25, 26-án.

„Nem tanácsos harcolni és tenni a lelkismeret ellen. Itt állok, mást nem tehetek, isten engem úgy segéljen!“ Az egyszerű barát ezen merész, döntő nyilatkozatának szelleme vonult át ma is, mint ez előtt háromszázaddal a wormsi néptömeg lelkületén.

„És ha a világ tele volna is ördöggel mégis sikerülni kell,“ sikerülni a vallásos is politikai szabadság és nagyság munkájának.

1521 jun. 21. tette le Luther V. Károly császár előtt a wormsi országgyűlésen „jó vallástételét;“ s még ugyanezen évben, midőn X. Leo pápa Luther képét Rómában megégetteté, a szelid Melánchton következőleg nyilatkozott: „Luther mindannyiszor és és mindig uj alakban támad fel, valamennyiszer őt megégethetik.“ Melánchton eme szavai, miként a történet isteni vezetése által a népek és nemzetek szívébe mélyen, kiirthatlanul vésettek be, úgy a mai Luther-ünnepélyen uj, jellemző megerősítést nyertek. Ez ünnepély bizonyítja be, hogy az egyszerű barát neve három század után is nemesak az egész németföldön a legnépszerűbb, hanem hatal-

mas vonzerőt gyakorol az egész európai száraz földön, sőt a tengeren túl is.

Amennyiben ez ünnepélyhez még Izland szigetéről és Brazyliából is küldettek kegyes adományok, s a mennyiben a leleplezésnek Orosz,- Franciaország, Északamerika és Chicago is tanúi valának, s nemcsak az angol királynő, hanem az olasz Perugia község is sietett üdvözlő táviratát küldeni a régi királyvárosba, annyiban ez ünnep egyetemes evangyéliomi jelentőséggel dicsekedhet s ez által a különféle érdekek egy egésszé tömörülését, a protestáns világ belső közösségét és összetartozását, ha szabad szólni, belső katholicitását felemelő módon tükrözte elő.

A „S. P. F.“ t. olvasóinak figyelmét ez ünnepélynek nem annyira külső lefolyásával, mint inkább annak magasabb jelentőségével, belső érdemével, horderejével kívánom foglalkoztatni.

A Luther-émlék tevékeny választmánya 12 évi folytonos működése után június 24, 25, 26-ikát választá a leleplezés napjainál, azon történeti emlékezés végett, mivel 25. jun. volt azon nap, melyen Augsburgban a „protestáns hitvallástétel“ felolvasatott. Jun. 24. napja előünnepül volt kitűzve, részint a vendégek fogadtatása és bejegyzése, részint előkészítő isteni tisztelet végett.

A Luther-ünnepély előestéje épen Keresztelő János napjára esett s ehez alkalmazottan tartotta beszédét Gerock stuttgarti lelkes a „szentháromság“ templomban Math. 11. 7—10 alapján következő alaptételről: „mit akarunk látni? Mely kérdésre következőleg felelt: a) látni akarjuk az igazság hősbajnokát, hogy sziveinket reá függesztve, megerősítsük; b) látni akarjuk istennek kegyes szolgáját, hogy minket az urhoz vezessen; c) látni akarjuk saját népének barátját, hogy körülötte egyetértésben gyülekezzünk össze. A beszéd egyes részeiben Luthernek találó, érdekes jellemzését adta ügyes alkalmazással a jelenre. Az utolsó részben az evangyéliomi keresztyéniséget összetartásra inti, majd a római katolikus keresztyénységhez fordul, „most — mond szónok — miután a birodalomból való számkivettetés Luther vállairól régen levétetett, és ma, jóllehet mint tiszteletbeli polgár, ismét Wormsba vonul be, ezen hithősről az egyházi átkot is vegye le, ki magának a róm. katolikus egyháznak is oly sok üdvöt hozott.“ A záríma alatt megkonduktak a

Rajna partján oly szép összhangot alakító harangok, s így az egész ünnepély méltólag volt bevezetve.

Ugyanazon időben szinte isteni tisztelet tartatott a két másik kisebb „Frigyes“ és „Magnus“ templomban. Előbbiben (nevét Nagy Frigyesről kapta) beszélt dr. Holzm ann karlsruhei prälat, Róm. 10. 2—4 alapján. Luthert úgy jelezte, mint azon igazságosság férfiát, mely igazságosság isten előtt kedves és értékes. A Magnus templomban, a város legrégibb egyházában, melynek első papját maga Luther nevelte és küldte, beszélt Kraussold egyházi tanácsos Bayreuthból. Mind e két egyház nem nagy közönségnek örvendett, mert a népség a szabadelvű Gerock beszédét sietett hallgatni.

Estve 9 órakor, mintán a főünnepnap, choralének és harangok által tudtul adatott, kezdetett a vendégek üdvözlése, fogadtatása, az ünnepély csarnokában. Az ének elhangzása után, dr. Eich a Luther-émlék választmány alelnöke jelent meg a csarnok karzatán, hogy a választmány nevében az emlékoszlop-alaphoz mindenfelől összefolyt adományokért köszönetét fejezze ki, s hogy azokat, kik szólni óhajtottak, felhívja a csarnok karzatán való megjelenésre. Hogy az egyetemek theologiai szaka képviselőinek beszédeiket a csarnok zenekarzatáról le, s a le s fel özőnlő beláthatatlan tömeg zugása alatt kellett tartani, nem épen kellemesen tűnt fel. Először dr. Schlottmann hallei tanár, a halle-wittenbergi egyetem theologiai szakának üdvözlő iratát olvasta fel, érintve Wittenberg és Worms egymáshoz való viszonyát. Utána heves küzdelem után *) dr. Schenkel Dániel kapta meg a

*) A szabadelvűség és helyes-hitűség (orthodoxia) mily halálos ellenségeskedésben áll Németországon, Schenkel legujabb esete kiáltólag igazolja. Mindjárt az első napon a Luther-émlék választmányának elnöke Zimmermann darmstadti prälat rendőrileg tiltatta el az árultatástól Schenkel legujabb, az emlékünnepek alkalmából irt, elevevességgel, melegséggel, egyszerű de ékes, ragyogó, de nem dagályos iránylyal ékeskedő, tömör gondolatokkal telt könyvét. (Luther und seine Zeitgenossen. Eine Beleuchtung des Luther-Denkmales in Worms im Lichte unserer Zeit. Für Jedermann. Lahr. bei Geiger 1868. Első kiadása két hét alatt 10,000 példányban kelt el, második kiadás 18 kr. délnémet ért. kapható.)

Csak az ünnepély harmadik napján sikerült a kiadónak erőlyes fellépése folytán, Schenkel könyvét a papi censura börtönéből kiszabadítani, mialatt utonutfélen vendéglőkben mindenféle helyeshitű iratok szabadon árultattak. Továbbá a választmány mindent elkövetett, hogy az ünnepély szónokai csak a szélső jobb oldalból (orthodoxia) válasz-

szót, ki a heidelbergi egyetemnek, különösen a theologiai szaknak üdvözlétét elénken, mint mindig, szabadon, mint minden iratában, lelkesen és velősen, a közönség tetszése alatt következőleg fejezte ki: „A bekövetkezendő ünnepnaphoz, a heidelbergi egyetemnek, különösen az ottani theologiai szaknak üdvözlétét és szíves kívánságát hozom önöknek, midőn annak mint képviselője és követe önök között megjelenek. Épen a német egyetemeknek van fontos okuk arra, hogy a wormsi Luther-emlék felavatásához őszinte részvéttel járuljanak, és hogy Worms városának, a vezérkedő választmánynak, s mindazon férfiaknak, kik évek óta kimondhatlan fáradsággal mozdították elő a nagy, most már sikerrel koronázott művet, hálájukat, elismerésüket nyilvánítsák; mert mik lennének a német egyetemek Luther nélkül? Luther a német nemzet férfi a volt, sőt a népfia, egyszerű pórgyermek. Azért vert szíve oly hűn népeért, azért szerette népét mély kedélyének teljes bensőségével. Azért csüggett a németnép is rajta teljes lélekkel; azért adatott neki, hogy légszentebb szükségleteit, legmélyebb vágyódását kinyilvánítsa. Wormsba állított emlékoszlopa azt kiáltja felénk, hogy egyetemeinknek, a népélet fénypontjainak, a nemzeti műveltség műhelyeinek kell lenni, hogy ezzel rendeltetésüket betöltsék. A nép nem az egyetemekért és tanáraikért van, hanem az egyetemek és tanáraik vannak a népért. Luther a szabad szó férfi a volt. Rettenhetetlenül és meggyőződéséhez hűen mondta ki az igazságot minden himezés és szépítés nélkül. Azért szava, mint villám csapott be századába, és gondolatai lángokká lettek, melyek ezereket gyujtának fel. Így ma is az egyetemek a szabad szónak megszentelt menedék helyei, tanítóik szájukból kell

tassanak. Ez nagy részben sikerült is. A protestans egylet tagjai a szónokok soraiból teljesen száműzettek, talán, hogy a berlini udvari theologia zavartalanul élvezhesse a nap győzelmét. Midőn a választmány megtudta, hogy a heidelbergi egyetem képviselőjeül Sch. választatott, hirtelenül összeült, Berlinbe távírozott, honnan rögtön azon válasz érkezett, hogy Vilmos porosz király kénytelen magát a megjelenéstől visszatartani, ha valamiképen Sch. szóhoz jutna; tehát a választmány határozatilag Schenkeltől a szónoklást megtagadta. Jun. 24. Sch. a küldöttség élén megjelent Wormsban. A választmány tiltakozik szóhoz jutása ellen, de ő bátran harcol, erőiesen követeli szólásjogát s fenyegetődzik tüsténti elutazással. Az esemény híre az egész városban hirtelen elterjed, nyugtalanság uralkodik a vendégek közt, míg aztán végre a választmány kénytelen volt határozatát visszavonni és a szólásjogot megadni.

R. P.

a népnek azon igazságot hallani, mely lelkiismeretet és szellemet szabaddá tesz. Luther a szabadvizsgáldás férfja volt. Sohasem félt az igazság előtt, szándékosan tárta fel, nem ólálkodott körülte félénken, nyíltan, élénken tekintett szemébe, legmélyebb gyökereig vágott és épen azért jutott a hibának forrására, melyet senki oly merészen mint ő, nem ostromolt. Szép feladat az egyetemeknek ebben Luther utóda lenni, a német ifjúságot az igazság forrásához vezetni és szentségét nem adni árulgyengeségből, vagy kicsinyes tekintetekből. Luther az élő hitnek, az egészséges keresztyén kegyességnek férfja volt. Nem formákban, formácskákban, szertartásokban kereste ő az üdvet; az erőszak hatalmától, kitiltásától megszabadított. Vallásossága: világosság és ész, szellem és élet volt. Ily tiszta, élénk, üdítő hitet elérni jelenben különösebb feladata theologiai szakjaiknak, hogy a keresztyén kegyesség egész népünknek ujjalag szivverése legyen.

Holnap ama dicső nap. A holnapi ünnep nem Wormsnak, nem egy férfinak, nem egy pártnak, hanem az egész német nemzet ünnepe, sőt mindazon népeké, melyek az igazság és szabadság után törekeshetnek. Midőn mi holnap a Luther-emléket leleplezzük, csak régi szent adókat rőjjük le. Itt Wormsban ültek össze Luther felett ítélet mondásra, itt ítéltek és egy ideig remélték, hogy ő halott. Régen feltámadt ismét minden jobban gondolkozók szíveiben. De csak holnap ünnepeltetik nemzeti feltámadásának ünnepe. A holnapi ünnep a 19. század ünnepe. Luther is ember volt s megvoltak emberi hibáisgyengeségei. Mit tenne ő ma, ha közénk lépne? Még igen sokat javítana. Mondaná: 350 év előtt némely dolgokban gyermek voltam; azóta az idő hatalmasan előhaladt a műveltség fejlődésének folyamával. A 19. században is előhaladna, mint a 16. században előhaladt. A vallásos, szellemi, tudományos szabadság zászlóját kapná meg, azt mint világosság zászlóját tűzné ki és lobogtatná magasan a sötétség felett, melylyel mi még küzdünk.

A főünnep előestéje esővel fenyegetett, de a felhők csak hamar eloszlanak, s így a nyílt tiszta ég a legfénylőbb és égetőbb napsugárral koronázta az ünnepélyt. Jul. 25-én korán, még napkelte előtt ezrével özönlött a pfálzi köznép, élükön lelkészekkel, másfelől vasutak folytonosan szállíták a sűrűn érkező vendégeket. Örömmel üdvözölte a vendégek közt a nép az érkező

protestáns fejedelmeket, a porosz királyt, a többi számos hercegeket. A három evangy. templomban ismét isteni tisztelet tartott. A tömeg ismét a „szentháromság“ templom felé vonult, mivel a hercegek itt voltak jelen. A német nép felette kíváncsi fejedelmét látni. A fejedelmek megérkezése, chorálének és oltár-imádság után dr. Hoffmann berlini főszuperintendens lépett a szószékre, Math. 10. 32. alapján következő tételről beszélt: tégy vallást az emberek előtt a te uradról, ő is vallást tesz rólad az atya előtt.

Ugyanazon időben a „Frigyes“ templomban dr. Brückner lipcei tanár 1 Cor. 15. 10. alapján következő alapgondolat felett szónokolt: „istennek kegyelme által vagyok, ami vagyok, kegyelme rám nézve nem volt hiába való.“ Az apostol ezen vallástételének kell egyszerűsmind ami vallástételünknek is lenni, ezzel erősítjük meg azon eseményt, mely egyházunk körül folyt le, és a lelkiismeret kötelességét, melyet annak betölteni kell. Ama tapasztalást: istennek kegyelme által vagyunk amik vagyunk, Luther hozta létre; az egész reformatio kora ezt hirdeti, a leleplezendő szobrok, ha azok szólni tudnának, ezen tapasztalást erősítenék meg a mai kornak nyilván. A multa tekintve méltán mondhatjuk: istennek szava nem enyészett el. A tudomány, művészet, élet a reformatio által vannak áthatva. Nekünk jutott a feladat, de lelkiismereti kötelességünk is, még pedig először is a belső evangyéliomi kegyesség által megmutatni, hogy istennek ígéje bennünk nem veszett el. Ezen kegyesség ugyanaz, mi az igaz szabadság. Hit-szabadság ne legyen hitetlenség. Ezek valának beszédének főbb mozzanatai.

A Magnus templomban Fischer bécsi lelkész Nehémias 4. 17. verseit vette alapul.

12 óra felé vette kezdetét az ünnepélyes menet a város főbb vonalain; elől a szomszédos városok énekegyletei zászlókkal, utánuk fehérbe öltözött hajadon leányok (mintegy 300) koszorukkal, majd iskolás gyermekek; erre következett a lelkészek hosszú sora, hivatalos öltönyeikben, a bonni és hallei egyetemek theologia tanárai különösen hosszú akadémiai talárjaikban. Az éjszakenémet lutherán lelkészek szokatlan nagy nyakgallérjai, derékkötői, a hesseni lelkészek számtalan rendkeresztei, arany láncai, vörös szalagjai, különféle alakú fővegei nem épen kellemes hatást idéztek elő egy szabad protestáns kebelben. Mintegy 2000 főnyi

roppant tömeg lelkeszsereg után, művészek, államhivatalnokok, miniszterek, európai és Európán kívüli országok és városok képviselői, katonatisztek, városi hivatalnokok beláthatlan sora húzódott, míg aztán az ünnepélyes menet egy óra körül az ünneptérhez érkezett. Folyvást végtelen „Hurrah“ és Hochrufe“ kiáltások tölték be a Rajna part levegőjét. Ugy látszott, mintha a német nemzeti egység a lelkesülés legmagasabb fokára emelkedett volna e pillanatban. Poroszok, osztrák-németek, thüringiaiak, hesse-niek, bajorok, württembergiek, bádeniek, mindnyájan érezték, hogy egygyé kell lenni ama bátor nyilatkozat szellemi hatalmában, mely egykor Wormsban mondatott ki, s elenyészhetlenül működik folyvást az evangéliumi vallásban.

Az emléktér valóban szép, egyházilag méltó képet mutatott, középbén a még leplezetlen szoborcsoportozat, mely minden oldalról zárt karzattal véttetett körül. A bemeneti kapu külső oldalán az észak-német államok cimerei és zászlói, belől a keleti és nyugoti oldalon minden mai porosz tartomány és az összes észak-német szövetség apró államainak cimerei, melyek felett az észak-német szövetség zászlója felette kitűnt. A déli homlok hosszában látszottak azon Németországon kívüli államok cimerei, melyek a Luther-emlékhez adományokkal járultak, Oroszországtól, Délamerikáig, Schweictől, Schwéd- és Norvégorszáig.

Majd egy férfikar által vezetett ének után Oppermann művész (Zittauból) lépett szószékre, ki az emlék elméleti és gyakorlati kivitele eseményeiről a művészek nevében tudósítást adott a közönségnek. Utána azonnal dr. Keim decán (Wormsból), a wormsi Luther-emlék választmány elnöke vette át a szót. Keim egy körülményes, hosszú beszédben, miután az ünnepély koronás vendégeit üdvözölte, Luthernek szellemi csatáit, veszélyeit, hős elszántságát, wormsi útjára vonatkozó tartalmas nyilatkozatát akarta rajzolni, hogy ezzel teljes történeti képet adjon, s azon szellem hatalmát, melyen maga az emlék és a leleplezési ünnep alapszik, bebizonyítsa. Szónok mintegy teljes óráig bámulatos türelem közt hallatta szavát, de midőn semmi kilátás nem volt ahhoz, hogy beszédét bevégezné, s midőn a nagy közönség észrevette, hogy a fejedelmek sorából egy tekintélyes egyéniség szónok felé menve, kétszer is kifejezte azon kívánságát, miszerint fejezné már be hosszú beszédét; a nap forró heve, a végtelen tolongás s hosszú unalmas predikáció miatt a tömeg elvesztvén türelmét, hirtelen mindenfelől eme kiáltások harsogtak: „Luther! Luther!

Leleplezés! Beszédberekasztés! Mi Luthert akarjuk látni! A mi Lutherünket akarjuk látni!“ Midőn szónok a nép zugása, folytonos „genug“ kiabálása miatt beszédét nem folytathatá, intő jelt adott a leleplezésre. A lepel csak lassan hullott alá, s darab ideig Luthernek csak feje volt látható. Mig aztán lassan lassan az óriási alaknak többi részei, baljában a bibliával, melyen jobbját ökölbe szoritott kézzel nyugtatja, majd a többi alakok, Savanarola, Husz János, Wicclef, Melanchton, Zwingli, Reuchlin, böles Frigyes és Philep fejedelmek hatalmas fénynyel tűntek elő.

A pillanat, épen két órákor megragadó volt, kimondhatlan kedélyrázkodás fogta el a közönséget, ezrek örömköltésai hangzottak, ezrek szemeiből örömkönyek peregtek, melyekben csodálatosan tört meg a forró nap sugára. E pillanatban mindenki felegyenesedett, egy fej sem maradt fedve, egy szem sem szárazon, csillámló, örömkönyek nélkül. Ritka történeti pillanat, magasztos esemény! Luther! Luther! Szabadság! egetrázó hangok uralják a pillanatot. A tér minden pontjáról a népség a központ felé tódul. E percben trombitaszó harsog, ágyudörgés kísérete mellett, a nép mintegy megrezzenni látszik, pillanatnyi csend áll be, mindenek engedelmeskednek és most Luther éneke „Eine feste Burg ist unser Gott“ zene kíséret mellett, ágyudörgés között az egész tömeg ajakáról emelkedik ég felé, az egész várost mintegy hangár folylya át, a város távoli helyein is gyermekek, férfiak fedetlen fővel, asszonyok a nagy közönséggel együtt énekelnek, az emléktéren az ének végsora már elvégződött, s mintegy félórányi távolban folyvást hangzik a távoliak éneke. Ez az egész népben a legfelsőbb lelkesültségnek, a hitnek mozzanata volt, de nem ama hitnek, mely szűk szimbolumokon, formákon nyugszik, hanem a benső munkás, humánus hitnek, a szabadság diadalának, a gondolat ellenállhatlan hatalmán álló hitnek, az emberiség szünteleni előhaladását eszközlő, az igazság és joggyőzelmén nyugvó hitnek mozzanata. „Ez az mit nagyszerűnek neveznek a földön,“ ily szavakban tört ki örömtelt ajakkal mellettem egy jó öreg német. Valóban igaza volt! A Luther-ének feledteté a hosszú beszédek elméleti okoskodásait, megmutatta: mi ezen ünnep a népre nézve? t. i. a szabadságnak, a gondolat, lelkiismeret felszabadításának ünnepe. Protestánsok, r. katolikusok, zsidók, hívők, hitetlenek egyiránt tárták ki karjaikat a nagy reformátor óriási képe előtt. Egy érzelem, a szabadságé,

egy alaptétel az igazságé, egy remény és törekvés a világegyetem boldogításáé, uralt minden kebelt. Nem vallásos, nem filozófiai, nem protestáns, nem katolikus szabadság fénye lelkesítette a szívet, hanem azon szabadság, mely az összes emberiség javára munkál.

A Luther-ének elhangzása után dr. Zimmermann darmstadti praelatus lépett a szószékbe. A tömeg zugása miatt csak sok idő múlva volt képes szóhoz jutni, mindenki az emlékoszloptól, mint valami varázsműtől volt elbűvölve. Szónok a néma szobroknak kifejezést adott, azokat beszélteté a gyülekezethez s átadá az emléket mindnyájok nevében Worms városának. A város részéről Brück polgármester fejezte ki háláját az emlék átvételét és gondoskodását érintve. Majd az ünnepélyen megjelent képviselők a „Frigyes“ templomban gyűltek össze. Itt először is a theologiai szakok küldöttei adták elő küldetésük értelmét. Beszéltek a berlini, hallei, bonni, jenai, bási egyetemek küldöttei. Azután Grandpierre francia nyelven emelt szót. Meg kell gondolni — mond ő — hogy csak egy reformatio volt, nem három és hogy csak egy protestantismus van, dacára a három vagy több protestans vallásnak. Hoffmann (Lipcseből) kiemelés, hogy a Gusztáv Adolf egylet érdemeihez tartozik, miszerint a confessionális ellentéteket szelidítette. Hundsleben bonni tanár fejtegeté, hogy a lutheri és remormált egyház között semmi elvi különbség nincs. Hagenbach bázeli tanár nyilvánítá, miszerint a népben semmi elválasztó különbség nincs a két egyházat illetőleg, s ez alkalomból Luther felett egy szép költeményt olvasott fel. Kalb frankfurti lelkész emlékezett, hogy az érzelem visiója tovább terjed, régibb s értékesebb, mint az uniált egyház. Mint jelentékeny esemény emeltetett még ki, hogy a Luther-emlék oly földön állítatott fel, hol lutheránusok és reformátusok régóta békés kezet nyujtának egymásnak, és hogy az oszlop talapzatán Zwingli is helyet foglal.

Julius 26-án a „Paulus“ oratorium adatott elő, mely méltán kepezte az ünnepély koronáját.

A Luther-ünnepély a történeti előítéletektől és részletektől megszabadított szellemi reproductioja volt a Luther reformatori tényének. A mai emberiség, mely ezen egyértelmű ünnepen minden rendüekből sok ezrek által képviseltetett, egész magatartásában a reformáció elvéhez való egyezését nyujtotta.

Az emberiség legszentebb és elidegenithetlen java a szabadság és önálló erkölcsi kiképzés; ez lett közös vívmánya azon népek-

nek, melyek többé-kevésbé a reformáció körében neveltettek fel. És ezen vívmány volt lelke, magva ezen ünnepnek, innen a hatalmas, magasztos, általában kenettelj ezen emlékezetes nap kifejezésében, melynek értelme: „minden a tiétek, ti pedig a Krisztuséi, Krisztus pedig az Istené.”

Worms, junius végén. 1868.

RÉTHI PÁL,
ref. segédlelkész.

A Kenesey-Szondy végrendeletben kijelölt egyházi, nevelési s egyéb jótékony irányu hagyományok, s a hagyományok lélekismeretes kezelését szigorun meghatározó szabályok.

Én alább megírt Szondy Zsuzsána, gróf Kastiglioni Eudemius házastársa, az én idvezítő uram Jézus Krisztusomnak drága szent vérén és érdemén megváltott bűnös lelkemet a teremtő atyának, megváltó fiunak, megszentelő és vigasztaló szentlélek teljes szentháromság egy bizony örök mindenható Uristennek képében, testemet pedig az ő anyjának a földnek, melyből formáltatott, a csalahatlan és bizonyos hittel várandó feltámadásnak reménysége alatt. az Uristen kegyelmeiben megnyugodott lelkiemérettel ajánlván, minekelőtte az én testemnek sátora elbomolna, és amint várván hűséggel vártam az Urat, az én lelkemnek magához vételére hozzám fordulna, és így a változás alá vettetett árnyékvilágban maga dicsőséges színe eleibe az örök boldogságra áttalköltöztetne, mivel a mindennapi történetek és esetek által, hogy ezen áttalköltözésemnek bizonyosan eljönne órája, az én asszonyi nememhez képest Isten ő szent felsége által adatott természet világának elegendő mértéke szerint megtanultam: annakokaért ily bizonyosan eljövendő halálom után Isten ő szent felsége fáradozásink és nyughatatlanságink által ugyan, de mégis ingyen kegyelméből a mi kicsiny világi ingó és ingatlan akármely névvel nevezendő jókkal és jószágokkal megáldott (melyért szent neve magasztaltassék), és az, melyeket inkább éltünk idejéig csak sáfárságunk alá bizott, és így melyeket megboldogult consiliarius Kenesey István előbbeni édes uram ő kegyelmével együtt kerestünk, és az ő kegyelme halálával mind országunk élő törvénye, s mindazon felyül már az előtt nagy idővel köztünk költ mutua és reciproca fassionk szerint telyes és szabados

dispositiomon állanak és vagynak, hogy mindezek minémű módon és kikre maradjanak, illendőnek ítéltém azok eránt testamentomi rendeléseket tennem, a mint is tudtára adván ezt mindeneknek, a kiknek illik, ezen levelem által, mindazokról ép és csendes elmével, meghatározott és szabad akarattal tettem ezen testamentomot, ily renddel, móddal, regulatioval és conditioval, a mint következik:

Elsőben is akármely keresztyén hiten levő keresztyén embernek illendő a maga religiójához úgy buzogni, hogy ahoz való buzgóságát alamizsnálkodásával is bizonyítsa: annakokáért Isten ő szent felsége valamim vagyok, mindazt ingyen kegyelméből adván az én ideig való sáfárságom alá, nem lehet, hogy abból én is ő szent felségének valamit vissza ne adnék, és a magam helvetica confession fundáltatott igaz vallásomon levő ekklesiával, ennek hitbéli cselédeivel, oskoláival, tanítóival, tanítványaival, szegényeivel, megnyomorodott árvaival, beteges öregeivel, gyámoltalan özvegyeivel (távol légyen a színmutatás) az én ideig való sáfárságom alá bízott tulajdon magam kereszményéből jól nem tennék.

Melyre nézve: nemes Veszprém vármegyében ezen Pápa városában mindjárást a reformatio kezdetivel a jó Istennek gondviseléséből megtelepedett, és azoltától fogva ő szent felsége kiváltképen való kegyelmes védelmezéséből mindezideig fenálló helvetica confession és reformáta religion levő szent ekklézsia részére és szükségére hagyok és legálok tízezer rhénes forintokat, idest 10,000, ily formán tudniillik: hogy ezen tízezer forintból álló capitalis summát testamentomi executor uraimék jó bátorságos és bizonyos helyre úgy elocálják, hogy ezen capitalist magát az pápai ekklézia és annak előljárói magok kezekbe ne vehessék, hanem annak esztendőnként ötpercenten járandó interese menjen kezekhez, mely téssen ötszáz forintokat. És ezen interest is ilyen képen rendeljék és fizessék az ekklézia szükségére, ugymint: valamig fenáll itt Pápán ezen helvetica confession levő ekklesiának religiobeli szabados publicum exercitiuma, és két praedikátorok fognak abban szolgálni, ebből az interesből esztendőnként fizetessék az eddig szokott fizetéseken kívül, mellyel az ekklesiabeli hallgatók tartoznak tiszteletes predikátor uraiméknak, száz száz forint; oskolamester uramnak hatvan forint, kántor uramnak harminc forint, két klasszikus praepceptornak, kiket az öreg deákok közül alkalmasoknak itél az ekklézia arra, hogy classist tanítsanak, negyven forint, és ezek tartozzanak ingyen tanítani a classisban, hogy annyival inkább mind az itt való, s mind vidéki gyermekek könnyebb költséggel

tanulhassanak, és ismét, ha valamely szegény de jó reménységű deákok az öreg deákok száma közé subscribálnak, az ilyenek ruházatjoknak könnyebben lehető megszerzésekre fiztessék huszonöt forint, tiszteletes predikátor, mester és curator uraimék által, érdemek szerint appropportionaltatván; item az oskolabeli neutralistak és mendicansok számára tizenkét forint, az én és megboldogult férjem nevünknek emlékezetivel minden esztendőnként hasonló módon kiosztassék; még is az istenitisztelet helyének ajtajánál kinálló koldulni szokott érdemes szegények számára 10 azaz tíz forintot, és az academiákra kimenő személyeknek, kik Pápán megfordulnak, husz forintokat tartozzék ezen pápai ekklesia esztendőnként azon interesből kifizetni, és végre a mi abból megmarad, fordittassék ezen ekklesiában magát elől adó más szükségekre.

És ez mellett vagyon egy öreg és töltő kannájával együtt 88 latot nyomó ezüst mosdóm, ezt is mind kannástól hagyom ezen szent ekklesia számára, hogy ezeket keresztelő alkalmatosságra való edényeknek applicálják. Ezen testamentumom ereje által meghagyván azt is, hogy tudniillik, ha ellenkezőképpen (melyet az könnyörülő mindenható szent Uristen végképpen eltávoztasson) a közönséges istenitisztelet az ő szent felsége titkos ítéletéből ezen pápai helvetica confession levő gyülekezetből tolláltatnék; és ezen confession levő religionak publicum exercitiuma nem folyhatna, tehát testamentumom executori, vagy ezeknek majd alább megírt mód szerint leendő successori, a megírt capitalist jó bátorságos helyeken elocalva tartván, annak járandó interesét esztendőnként más helyekben ugyan helvetica confession levő szükölködő ekklesiának, ha Dunán innen találtnak olyasok, ezeknek; holott nem találtnának, Dunán túl való szegényebb ekklesiáknak szükségeire tartozzanak fordítani, megvizsgálván jó és igaz lelkiismerettel, hová és minémű proportioval, egy vagy több helyekben levő ekklesiáknak számára legyen szükségesebb ezen alamizsnából segítséggel lenni; úgy nem különbben a megírt keresztelésnek alkalmatosságára általam rendeltetett edényeknek conservatiojára, a megesendő casusban executor uraimék hasonló provisioval és dispositioval tartoznak lenni.

Másodszor. Nemes Vasvármegyében felső-őri nemes és articularis helységben helvetica confession levő ekklesiának szükségeire hagyok 2000 forintokat, azaz kétezer rhénes forintokat, melyekről alább bővebben emlékezem.

Harmadszor. Magyarországi sárospataki és debreceni helve-

tica confession levő gymnasiumoknak számára hagyok négyezer rhénes forintokat, azaz 4000 r. for., azaz egyik egyik collegiumnak két két ezer forintot oly conditioval, hogy ezen capitalisok testamentumom executori által jó helyre elocaltatván. ezek öt per centum járandó interesséből a megnevezett gymnasiumokban az öreg deákok száma között az én nevem és emlékezetem alatt öt öt személyből álló, és így összességgel tiz jó reménységű szegényebb sorsu ifjak segittessenek meg. Mely végre ezen capitalisok intecte conserraltassanak, és semmi módon ne distraháltassanak.

Negyedszer. Szabad királyi Debrecen városának megboldogult édes urammal együtt, in anno 1743 már kezébe adtunk bizonyos secularis helvetica confession levő nemes ifjaknak subsistentiájára institualandó alumniára nézve 5000 frt, azaz ötezer rhénes forintokat, melynek capitalisa jó helyre elocaltatván, annak interesséből hat jó reménységű és erkölcsű ifjak intertenealtassanak, és az ott helvetica confession levő oskolában taníttassanak a szerint, a mint az arról költ fundationalis levelünk tartja, hogy a szegényebb sorsu valóságos nemességű jó erkölcsű ifjak közül, többeknek lehessen alumniumon subsistentiájok, tartások és taníttatások, ratihabálván és megerősítvén ezen testamentaria dispositiom által az jelentetett Institutumot, vagy Alumnia állapotját, ujabban adtam ezen alumniára és jó végre 10,000 for., azaz tízezer rhénes forintokat. Mely tízezer forintokat említett nemes Debrecen városának, az elmúlt 1751-ik esztendőben, már özvegységemben kezéhez adtam, arról való jó fundationalis alatt, úgy, hogy annak interessére is esztendőnként mindenkor tizenkét ifjak taníttassanak, és az előbb ezen alumniara consignaltatott 5000 forint summával coniungaltatván, ezen tizenötezer forintokból álló egész capitalis semmi okkal és móddal ne distraháltassék, hanem jó helyre elocaltassék, és így ezen két summának interesséből 18 jó reménységű helvetica confession levő nemes ifjak és valóságos nemes emberek gyermekei (kik tudniillik szüleiknek segítségek által nem taníttathatnának) reflexió levén fundationalis levelünk rendi szerint a Dunán innen levő familiákból származandó nemes ifjúságokra, illendő gondviseléssel intertenealtassanak, és következőképpen a megírt ötezer forintok eránt költ, hasonlóképpen a tízezer forintok eránt költ fundationalisokban bővebben deducaltatott mód és conditio szerént providealtassanak, taníttassanak és tractaltassanak.

Ötödször. Édes hazánk törvényeinek, szokásainak és dicséretes rendtartásinak tanulása szükségesképpen megkívántatik a haza

faiban; a melyre némelyeknek ha szinte kedvek volna is, megakadályozza szegénységek. Annakokáért kívánván az ott tanultatott nemes familiáknak ebben is segítségül lenni, e végre hagyok tizezer forintokat, idest rh. 10,000; ily conditio alatt, hogy ezen summa is hasonlóképen elocaltatván jó helyre, egészen megtartassék, és hogy ennek öt per centum járandó interesséből, édes hazánk törvényeinek tanulására, és e végre akármely törvényes forum, vagy táblánál való experientiarra, a mint közönségesen hívják, patvariai szenvedésre magokat adó jó reménységű, ugyan helvetica confession levő tiz nemes ifjakkal asztali intertentio vagy tartás procuraltassék és szereztessék, úgy hogy mindeniknek asztali tartásától ötven ötven forint fizettessék executor uraimék és az ő kegyelmek hivatalbeli successori szerény és jó lelkiismerettel való gondviselések által, vigyáztván ő kegyelmek arra is, hogy a szükséges időnél tovább, vagy hijában, vagy haszontalanul ezen condition vagy állapoton valamely ifju ne heverjen, hogy ekképen mind az én igyekezetemet, és institutiomat vagy rendelésemet ne defraudálja és meg ne bántsa, s mind más jó ifjunak kenyerét el ne vegye.

Hatodszor. Egy megnyomorodott sinlődő betegnek ágyára és annak szükséges gondja viselésére a pozsonyi szabad külső kir városban szent Erzsébet szerzetén levő apáczaszűzek klastromához hagyok ezer és ötszáz rhénes forintokat, idest 1500 flor.

Hetedszer. A helvetica confession levő akárhol és akármely helyekben lakó és tartozkodó belső vagy külső renden levő szegényeknek, nyomorultaknak, gyámoltalan öregeknek, özvegyeknek és árváknak, a kik tudniillik házanként nem koldulnak, említett helvetica confession levő hitünk cselédinek, és azoknak számokra s szükségekben lehető segítségekre fordítandó alamizsnául hagyok 10,000 rhénes forintokat, azaz tizezer forintokat. Ily okkal, hogy e capitalis jó helyre elocaltassék, és így egészen conservaltassék, és annak egyedül öt percentum járandó interesse fordittassék azon szegények tápláltatására és szükségekre, ily formán, hogy holtom után testamentumom executori, és az ő kegyelmek hivatalbeli successori által ezen nevezett summának interesséből száz forint Pápara akkori tiszteletes predikátor, vagy curator uram kezéhez adassék, és itt a szegényeknek, kik házanként nem koldulnak, kiosztassék; száz forint Losoncra adassék hasonló formában; száz forint ismét hasonlóképpen Rimaszombatban, 200 forint pedig Debrecenbe szolgáltatassék, és az ott ezennevezett móddal kiosztassék, úgy hogy a megirt helyeken tiszteletes predikátor uraimék az ekklesia curato-

rival vagy előljáróival értvén, jó lelkiismerettel úgy oszszák ki a szűkölködők közt, a mint Isten előtt számot adhatnak arról. Az egész capitalisra pedig a négy curaternak légyen gondja, hogy a mi hová hagyva vagyon, az interesből a megírt helyekre fogyatkozás nélkül kiszolgáltassék és általküldessék.

Nyolcadszor. Miszerint szüntelen kényszerítettünk felséges asszonyunk lábaihoz alázatossággal folyamodni religionk dolgaiban való impetitionkban vagy háborgattatásinkban, s ebbéli sérelminknek megörvoslására teendő agentiaira is hagytam 4000 forintokat, azaz négyezer rhénes forintokat, hasonlóképpen hogy ezen capitalis jó helyre elocaltatván executor uraimék által conservaltassék egészen, és annak öt pro cento esztendőnként járandó interesse fordittassék ebbéli költségre; úgy mindazonáltal, hogy testamentumom executori, és az ő kegyelmek hivatalbeli successori böles ítéletén maradjon és álljon, hogy minemű történetekben kívántassék ezen interesből succurrálni vagy segítségül lenni.

Kilencedszer. Mezőlaki és bolhási helységekből, és örökös faluimban levő helvetica confession való ekklesiáknak tiszteletes predikátorinak, a helységben lakos hallgatóság által kiadni szokott fizetéseknek auctiojára vagy megjobbítására, hogy ő kegyelmek jobban subsistálhassanak, hagyok 600 forintokat, azaz hatszáz rh. forintokat, úgy hogy ezen capitalis is jó helyre elocaltatván, örökösen conservaltassék, és semmi uttal móddal ne distrahaltassék, hanem ennek esztendőnként járandó interesse fordittassék az ő kegyelmek fizetéseknek jobbítására, ezt igaz proportioval kétfelé osztván. Mindazonáltal in casu extremi, azaz a végső dolognak esetében, az első punctumban megíratott hasonlatosságban, tudniillik ezen summa eránt, hogy testamentumom executori, vagy jövődöbeli curatori jó lelkiismerettel disponáljanak és rendelkezzenek az ő kegyelmek hatalma, auctoritassa és jurisdictioja alá hagyom.

Tizenegyedszer. Minthogy Chernelházi Chernel László sógor uram még szegény megboldogult uramhoz gyermekségétől fogva tisztelettel viseltetett, annyira, hogy ezért az édes uram is kedvellette, és más nálam tudva levő respectusokból említett Chernel László uramnak és maradékinak hagyok négyezer rhénes forintokat idest fl. 4000. úgy mindazonáltal, hogy Pap Mária asszonynak, néhai kapitány Najd Ferencz ur meghagyott özvegyének (kit most asztalomnál tartok) esztendőnként, míg az Uristen említett kapitányné asszonyomat élteti, tartozik fizetni Chernel László uram kilencven forintokat idest 90 fl., minden esztendőről esztendőre,

ugymint 1500 forintoknak sex per centum járandó interessét, melyet mindenkor minden perpatvar és halogatás nélkül, minden esztendőben nevezett kapitányné asszonyinak tartozik letenni, azon tizenötszáz forintoknak elvesztése alatt, mind maga ő kegyelme, mind maradéki is tartozni fognak, és említett kapitányné asszonyom halála után magának és maradékinak Chernel László uramnál maradjon a capitalis, úgy hogy ezzel együtt, ugymint az 1500 forintokkal leszen 4000 azaz négyezer forint ő kegyelménél, úgy hogy az én halálom után harmadfélezer forintot hagyok ő kegyelmének, és ezen tizenötszáz forint az ő kegyelme kezébe adassék, mely kapitányné asszonyom halála után Chernel László uramra és maradékira maradjon, és ezen kívül mivel Chernel László uram azon kétezer forintokat is magához fogja venni, melyeket felyebb a második punctumban a felső-őri helvetica confession levő ekklésia számára hagytam, ezen kétezer forint summának öt pro centum esztendőnként járandó interessét mindaddig tartozik fizetni, míg magánál fogja tartani, vagy más oly helyre nem elocalja, az honnén ezen capitalisnak interesse azon ekklésia számára esztendőnként megjárjon. Mely capitalis örökösen conservaltassék, ugyan e végre nem tartozik Chernel uram a felső-őri ekklésiának előljárói kezében adni magát a capitalist, hogy ne talán tán elköltessék, sőt annak interessének dispositioja is az ő kegyelme lelkiesméretén és bölcs rendelkezésén álljon, hogy tudniillik abból mit és minémű szükségre kelljen az ekklésiának fordítani, és esztendőről esztendőre ezen interesnek erogatiojáról az ekklésia ládájában a szükséges recognitiok reponáltassanak, hogy tudniillik az ekklésia előljárói ezen interest hova fordították, azokból lehessen megtudni.

Huszonötödször. Tisztességesen leendő eltakarittatásomra hagyok 1500 forintokat, azaz ezerötszáz forintokat, és ezen kívül tiszteletes pápai két predikátor uraiméknak, kik azon alkalmatossággal a holt testem felett fognak predikálni, hagyok 800 fl., azaz nyolcszáz rh. forintokat, és így mindeniknek 400 forintokat. Akkori oskolamester uramnak ötven forintot, kántor uramnak huszonöt forintot, deákságnak ötven forintot, neutralistáknak 25 idest huszonöt forintokat, mendicansoknak 25 forintokat, és a szegény koldusoknak is ötven forintokat, melyeket kifizessenek és osztogassanak executor uraimék.

Huszonhatodszor. Mivel ezen testamentomi végső dispositio-mat vagy testamentomi rendelkezésemet általam feltett istenes vég-gekre el is kell vezetni, és ezen akaratom szerint executioba

kivántatik venni, szükséges ezeknek mentül jobb módal leendő végbevitelére és executiojára ahoz alkalmas subjectumokat vagy személyeket ezen testamentaria dispositiomnak és rendelkezésnek executoriul denominálnom, a mint e végre denominállom és megnevezem avagy választom Dunántul való részről Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Domokos Márton és Darvas József uraimékat, innen a Dunán levő részről pedig Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Csejtei Sigmond és Chernel László uraimékat ő kegyelmeket, telyes jurisdictiont vagy hatalmat adván ő kegyelmeknek, hogy együtt vagy magán és különösen constitualtatván, ezen testamentomi rendelkezésemet és dispositiomat minden punctumiban ugy effectualják, dirigálják, disponálják avagy rendeljék, és mentül jobban lehet exequalják, valamint én életemben effectualhattam, dirigálhattam, disponálhattam, avagy rendelhettem és exequalhattam volna. A capitalis summákat a honnan önként vissza akarják fizetni, vagy nem alkalmas helyeken látják lenni, leválhassák avagy felvehessék, incassalhassák vagy beszedhessék, és más jó helyre elocalhassák vagy kölcsön kiadhassák. Az alumniara applicalandó ifjakat denominalhassák vagy megnevezhessék, præsentalhassák vagy bejelenthessék, és behelyheztethessék vagy illocalhassák; sőt e felett látván, hogy az általam fundáltatott alumniáknak administratiojában egyik vagy másik gymnasiumban vagy iskolában ezeknek mesterei, moderatori, rectori és curátori visszaélnének, és az én jótéteménnyemmel magok vagy mások hasznára interessentiaival avagy akármi kereskedéssel és magános respectussal vagy tekintettel annyira abutalnának, hogy az én igyekezetem nem secundáltathatnék avagy elő nem segítették, az olyas alumniara deputalt vagy elszánt interesttel más gymnasiumban vagy iskolában hasonló végre felállítandó alumniat erigalhassanak, de másként is az Uristen dicsősége nem köttethetik csak egy bizonyos helyre, azért hogy az én arra célzó szándékom egyik vagy másik helyen meg ne csalattathassék, in casu extremi avagy a veszedelmet okozó végső történetben megnevezett executor uraimék vagy az ő kegyelmek hivatalbeli successori (kiket executor uraimék még életekben válasszszanak magoknak, és meg levén az első executioja ezen rendelkezésemnek, azután nevezzék őket curatoroknak, ugy hozván magával a szükség és a ratio status, avagy az akkori időnek alkalmatossága) a megnevezett foundationalist vagy felállítandó alumniámat egy helyből más helybe, a hol igyekezetem és szándékom jobban effectualtathatik, transpo-

nalhassák vagy általhelyeztethessék ugyan, de semmi uttal móddal vagy szín alatt ne csalhassák és ne exstingválhassák vagy semmivé ne tehessék átok alatt.

Kérem azért a nagy Istennek nevében megnevezett executor uraimékat és kényszeritem is, hogy ezen valamennyire terhes, de Istenhez s Isten dicsőségéhez illendő szeretetet mutató szolgálatot ne terheltessenek magokra vállalni, és ebben tiszta lelkiesmérettel fáradozni. Melyért én is az ő kegyelmek számára hagyok 4000 fl., azaz négyezer forintoknak kapitalisát, azon felyül pedig az irgalmas mindenható Uristen megjutalmazza ő kegyelmeket az örök életben. Minthogy pedig ezen executori és jövendőbeli curatori hivatalnak örökösen meg kell maradni, hogy jövendőbeli curator uraiméknak is néminemű módon recompensáltassék teendő fáradságok, ezen capitalis jó helyre elocaltassék, és egészben megtartassék avagy conserváltassék, hogy annak esztendőnként járandó intereséből executor és jövendőbeli curator uraimék időről időre participálhassanak avagy részeltethessenek, és ezen interest magok számára incassalhassák avagy szedhessék. Továbbá hogy a dolgok annál helyesebben folytathassanak, nyilván kívánom, hogy a dolgoknak végső történetéig avagy extremitasnak casusáig executor és curator usaimék közül minden időben Dunáninnen való részről ketten, Dunántul való részről ismét más ketten, és helvetica confession levők legyenek, kiknek halálok által történhető vacantiajok kétképen remedialtathatik:

Először, ha praecoccupálják ő kegyelmek a casust, és életekben választanak magoknak hivatalbeli successorokat, ily formán tudniillik, hogy apponaltatván két-két vox vagy votum superalja avagy felyül haladja az egyetértő provincialis avagy azon egy részről valóknak voxa azon provinciara nézve, ugymint Dunántul való két votuma egyetértvén magok részére, és viszont a Dunáninnen valók egyet értő voxa, ezen részre concludaljon. Történvén pedig, hogy conjungaltatnék egy Dunántul való másik innen valónak voxával, a ki öregebb executor vagy curator uraimék közül (nem az maga, hanem hivatala idejére nézve), annak a votuma duplázzon, avagy kettőt tegyen.

Másodszor, ha valamelyik executor vagy curator uraimék közül meghalna, ezen vacantiat így lehet suplealni, tudniillik ha még életben hárman lesznek ő kegyelmek, két egyetértő vox erősebb legyen és determináljon. Ha pedig történnék kettőnek együtt leendő vacantiaja, úgy hogy csak kettő lenne az élő is, akkor kiki maga

mellé a *helvetica confession* levő érdemes *subjectumokból* vagy személyekből válaszszon hivatalbeli collegát avagy társat. A már ilyenképen elválasztatott *curator* uraiméknak pedig kötelességek a nagy Uristen előtt teendő számadás alatt főképpen ebben is áll, hogy telyes igyekezettel a *legatarius* kárát a magok *executioja* és *administratioja* által távoztassák, annál inkább mind magokat az *ananas* vétkében esni vigyázásból oltalmazták, tudván azt, hogy nem csak az a véték a mit rosztat az ember cselekszik, hanem az is, ha az ember a jónak cselekedetét elmulasztja, és hivatalát épen nem, vagy vigyázatlan viszi végbe. Mert ugyanis ez az Uristen dolga, melyet legkisebb csalárdsággal is nem lehet mivelni átok alatt. Ellenben ezeket előttük viselvén *executor* és *curator* uraimék, ha inkább szabados móddal és uton a szegény *legatariusok* *conditiojához* vagy állapotához és hasznokhoz, s ezek által az Uristen dicsőségének terjedéséhez, hivatalukban való igaz eljárásukkal *contribualnak*, avagy segítséggel lesznek: az emberektől dicséretet, az Uristentől pedig áldást és bővséges megjutalmaztatást várhatnak.

De továbbá *executor* és *curator* uraimék *instructiojához* ezt is hozzáadom, hogy minden *fundationalis summanak* interesét csak öt-tel per centum folytassák, hogy ne talán nagyobb interesnek tekintete alatt a *capitalis* inkább veszedelemben forogna, a mint példák tanítanak, hogy a legfizethetlenebb ember szokná inkább a nagy interest igérni: annál inkább tiltom a *deputalt* avagy elajánlott *capitalisokkal* való *partialis* vagy magános kereskedést. és azoknak törvénytelen sulyos uzsoráját, amint is, ha valamelyik *curator* uraimék közül (melyet távoztasson a mindenható Uristen) az *alumniu-moknak* és *fundatioknak* tapasztalható kárára, tulajdon *interessentiával* és magános *particularitássával* vagy hasznával, ezen *curatori* hivatalával visszaélne, annak megörvoslását ily móddal reményilem, hogy tudniillik a többi *curator* uraimék által megintessék, egyelőszőr a végre, hogy hűségesebb sáfárságot folytasson, melyre magát meg nem jobbitván másodsor adattassék tudtára neki, hogy *resignaljon* avagy hivatalát tegye le, ha leteendi, jó, ha pedig nem: a többi *curator* uraimék tudtára adván és *denunciálván* a vádat, melyben a *delinquens*, avagy a vádoltatott személy ha nem *purgálhatja* magát, *cassáltassék* avagy *letétessék* *curatori* hivatalából, és ezen dolog az *alumniu-mokban* is *publicáltassék* avagy *hirül* *adattassék*.

Végtére megkívánom, hogy ezen fellyebb megnevezett *alumniu-mimra* bevéttetendő ifjak között az én atyámfiaira, megboldogult

édes uram atyafaira, és ezek után az én testamentumomnak effectuatiojában vagy végbevitelében executori vagy curatori hivatalt viselő személyek maradékira, kik tudniillik az időnek változásával jövőendőben ezen alumniumi subsistentiára avagy segítségre szorulóknak, kiváltképpen való reflexio avagy tekintet tétettség.

Mely ezen leiratott rend és mód szerént általam tett testamentumomat és végezésemet többször is mind magam csendesen megolvastván, mind világos értelemmel magam előtt megolvastatván, a deák szókat pedig együl egyig értem, mint esméreteseket és fenforgókat, tovább is helybehagyom, és mindezeket az én akaratommal megegyező dolognak lenni, senkitől nem kényszerítettén, önkényt és szabad akarattal vallo, és ezek szerént ép elmével, egészséges testtel testállok, avagy végső testamentumot teszek, a melyet is ezen saját kezemirásával, szokott pecsétemmel, és ezen együtt jelenlevő, általam arra requiráltatott, és összehivattatott testisek avagy bizonyságok coramisatiojával, avagy jelenlételeknek felírásával megerősíték.

Költ Pápán Böjtmáshavának huszonnyolcadik napján 1752.

Szondy Zsuzsána, Gróf Castiglionnak házastársa mpr. (LS.).

Coram me Paulo Vigyázó, Inclyti Comitatus Wespremiensis, Tabulae Judiciariae assessore, nec non Sedis de Vecse surrogato Vice Comite mpr. (LS.). Coram me Michäele Vigyázó I. Comitatus Wespremiensis Jurassore, nec non I. Sedis de Vécse Tabulae Judiciariae assessore mpr. (LS.). Coram me Josepho Tersanszky de Nádas mpr. (LS.). Coram me Adamo Boné I. Comitatus Wespremiensis Jurassore mpr. (LS.). Coram me Francisco Tallián I. Comitatus Wespremiensis Jurassore mpr. (LS.). Coram me Mojse Eöry I. Sedis de Vécse Jurassore mpr. (LS.). Coram me Stephano Soos requisito teste mpr. (LS.).

(Hitelesített másolatról.)

Hármas szempontból véltük közlendőnek e jeles végrendeletet:

Hogy alkalmat nyujtsunk magyarhoni hitfeleinknek a kegyeletes megemlékezésre, s hálanyilatkozatra azon nemes lelkű jóltevőink irányában, kik még ama nehéz napokban is, midőn templomaink s tudományos intézeteink ajtai az önkényt s erőszak által egymás után bezárattak, hön ápolák keblökben a reményt szent egyházunk fenmaradása reményét, sőt lelkesülve a bekövetkezendő győzelem hitétől fényes áldozatot hoztak a közügy oltárára.

De közlendőnek véltük e végrendeletet az egyetemes reformált egyház érdekéből is. Mind a négy egyházkerület osztályosa az ezen végrendeletben foglalt jótéteményeknek, hadd lássa hát mindenki, vajjon a nevezett kegyes hagyományok az alapítók rendelete s akaratára szerint kezeltetnek, s kizárólag a szigorun megjelölt célokra fordíttatnak-e?

Végre közlendőnek véltük azért is, hogy azok, kik a kerületek fölügyelete s rendelkezése alá tartozandónak hitték ekkorig a hagyományozott összegek kezelését, saját szemekkel lássák, mennyire érvényesíthető e követelési jog? miután a nagylelkű hagyományozó az elidegeníthetlen rendelkezési hatalmat örök időkre a négy gondnok kezeibe tette le, melyet jelenleg Bertha Sándor, Eöry Sándor, Kenessei Kálmán és Sárvári Jakab urak gyakorolnak, kik azonban, mint biztos hír után állíthatjuk, a legközelebbi egyetemes convent elé a végrendelet tartalmával összeférő reformot szándékoznak terjeszteni.

LISZKAI JÓZSEF.

Szózat az új biblia fordítás ügyében.

A magyar sajtó minden észrevétel nélkül közli, hogy Kámory Sámuel pozsonyi ev. theol. tanár az Ó és Új szövetséget, tehát az egész szentírást az eredeti héber, arám és görögből lefordítva, megkezdte annak nyomtatását és az előfizetéseket, a minőséghez képest 2, 5, 10 frtban lakásán Pozsonyban elfogadja. Semmi megjegyzés! Tehát oly gazdag irodalmat reprezentál Magyarország, hogy ily dolog, mely mindenütt a sajtó általános figyelmét szokta felkölteni, nálunk csak elhangzik mint kiáltó szó a pusztában? Nincs magyar fordításunk még csak tűrhető sem és a könyvek könyvének új magyarázója figyelem nélkül marad.

Hiszen ha végig tekintünk egyházi irodalmunkon, elszomorodik az ember. Mig Német,- Angol,- Francia ország, a kis Schweiz a kort előzik meg e téren, addig nálunk semmi lendület. Kevés lelkiismeretes munkás küzd, fárad, áldozik; a többi összedugott kézzel néz és nevet; sőt magában az irodalomban is van elég gyász vitéz, ki inkább sirját ássa e kevés munkásnak is, mint gyámolítná törekvéseiket. Nem rég volt alkalmunk látni, hogy az

odium theologorum hogy működött. A magyar prot. theol. akademiák tanárai szép címekkel ékes pasquilusokban kapták ki a magukét, a miért merészeltek theológiát írni, merészeltek fellépni az egyházi irodalomban. Néhol sikerül az összesített öröknek tenni valamit; Patakon a theológiát hallgatók kiadták tanárok exegetikai felolvasásait, kiadták theológiáját. De ha a szerzők merészelnek? Hever könyvük. Debrecenben Menyhárt nem hiszem, hogy érdemlett hasznót huzott volna exegesisé után. A papok nem olvasnak, szegényeknek fejős tehenet kell venni, földeket acquirálni, mert családjuk van, ergo theológiára egyházi irodalomra nem telik. Így aztán a munkások erőszakadtan kidűlnek az ur szőlőjéből. Ugy kell nekik, mért nem csinálnak szótárt vagy kalendáriumot.

Szomorú állapot! Pedig ez így lesz Isten tudja meddig, ha csak valami véletlen nagy csapás e lethárgiából föl nem ráz bennünket. Na dehát igaz, az egyházi irodalmat, theológiát nem élvezheti mindenki. Legyen igazad édes magyarom, hanem most ime itt a könyvek könyve, mutasd meg szerelmedet nemzetiséged, kedves magyar nyelved iránt. Hajdan a reformatio korában képes voltál vértanuvá lenni bibliáért, nem engedve az örökigazság könyvét elkoboztatni kezeid közül. Most kínálják, hirdetik új palástban, napjaid művelt nyelvén, izléssel, kecscesel kiállítva, lássuk, mit tudsz tenni az eszméért. Szjah! de most nem kell protestálni, opponálni, demonstrálni, tehát hagyjuk menni a dolgot a hogy megy. Nem hiszem hogy a következők igazolná e szavakat; de elég szomorító, hogy fel lehet tenni.

A bibliai irodalom Magyarországon nem mondható épen meddőnek, munkálkodtak e téren elegenden, hanem a részvétlenség mindég lankasztotta a buzgalmat és sokszor el is ölte. Komjáti Benedek óta, ki régibb fordítás után Pál leveleit újra dolgozta, egész az újabb korig találkozunk itt oly jelenségekkel, melyek dicsünkre válandottak volna. De e jelenségek jó része kiadatlan maradt el egyik másik iskola könyvtárában p. o. a Nagymenyi Bessenyei a debreceniben. Szántó István jezsuita a XVI század végén az eredetiből egész fordítást állított ki. Nem látott napvilágot. Bárány György egy kis társulattól segélyezve, kiadta az újtestamentomot, majd Sartorius szuperintendenssel összefogva önerejükön kiakarta adni az ó testamentomot is. Nem jelenhetett meg ez se.

Ennyi sikertelen erőfeszítést felgondolva, nem ígérhetünk sokat Kámornak se . . . Pedig nagyon szükséges volna már az újítás. A báró Szepesi püspök által eszközölt újfordítás sokhelyt át-

viszi az exegesist a szövegbe, már ezért elvetendő. És a protestánsok Károlija? Hajoljunk meg tiszteletteljesen e középkori épület előtt, melyben csak a szándék s a moles indit bámulatra. Használjuk fel a köveket belőle, a mennyire lehet az új épülethez, de mozdítsuk félre, sérti már ma szemünket. Nem is az eredeti, de déák szövegből, a vulgata szemmeltartása mellett készülvén, hogy adhatná vissza az eredeti zamatját? Nincs benne erő, nincs szépség és sok az ingadozás.

Pár évvel ezelőtt olvasva Kámory röpiveit e tárgyról, látva azon próbákat, melyeket ez érdemben tett, az énekek éneke, Mózes, Jozsua stb. kiadásával vágyam ébredt közelebből megismerkedni a tudós fordító törekvéseivel, melyeket nyereségnek tartottam reánk magyarokra.

A mult év közelebbi viszonyba hozott e férfiúval, ki évek óta dolgozott, hogy miben Ballagit és Székácsot a forradalom s a viszonyok meggátolták, kivigye. A munka óriási és a siker sem maradt el. — A tudós fordító felhasználta a külirodalmak exegetait, nézett mindenfelé, és lelt és dolgozott. Angol, francia, német példányokat olvasott, megfigyelte a magyar nyelv legbensőbb titkait és Isten megjutalmazta, hogy művét immár kezeibe adhatja a közönségnek. Ha az ember olvasta Hiobot az ő fordításában, nem tudja a gondolatok nagyszerűsége vagy a nyelvezet baját csudálja-e? A zsoltároknál kiérzi az ember a rythmust. Dániel, a kisebb próféták meghatnak. De előleges bírálat nem célja e szózatnak, melylyel csak a napi sajtó részvétlenségén felindulva, a közönség figyelmét akartam ez ügyre felhívni.

A munkásnak önérzete adja meg a legszebb jutalmat. Igaz, de nem elég. Nekünk csoportosulni kell e vállalatnál, hogy a fordítónak nemes munkája s az arra tett nagy költség koldusbotot ne adjanak kezébe, mint Sz. Molnár Albertnek. Nálunk a szentírás és mindenütt is a legolvasottabb könyv. A nép belőle szívja miveltsége jó részét. Németországban mily nagy hatása volt a Lutherféle fordításnak! Nálunk még inkább előidézik a hasonló okok a hasonló eredményt. Nem csak az egyház, de a nemzetiségnek hasznára leszünk tehát ez ügy lelkes pártolásával.

Itt van még egy körülmény. Az angol biblia társulat Károlit nyomatja százezer példányokban, valjon mit mondana hozzá, ha ez új fordítás cserébe felajánlatnék? Csakhogy ehez a zsinat tekintélye kíváncsatnék, mely pótolná e mellett azt, mit az idő tett Károliórt. Az egyes egyházi Convent Decemberben összeül, nem

tartozik ugyan szakába a dolog, de az egyház jelesei közül annyi együtt levén, nem karolhatnák-e fel a dolgot?

Mindenesetre gondolkozni nem árt felette, addig is lehetségsük a megjelenést. Lelkészek, tanítók! „ha az igazságot megismeritek, szabadok lesztek“ azt mondja mesteretek; az igazságról szól e könyv, melyet ime új fordításban nyujtanak felétek, tegyék meg kötelességteket, vezéreljétek általa, mint hű pásztorok, igazságra népeteket.

Hazámiai és leányai! Nem oly régen vetekedve sorakoztatok az egyházi és a kapcsolatos nemzetiségi ügy védelmére; azt hirdettétek, hogy készek vagytok minden áldozatra, most bizonyítsátok be annak valódiságát, hogy ne mondhassák, miszerint csak a demonstrálási kedv ragadta el a szalmatüzű magyart! K. Á.

*

*

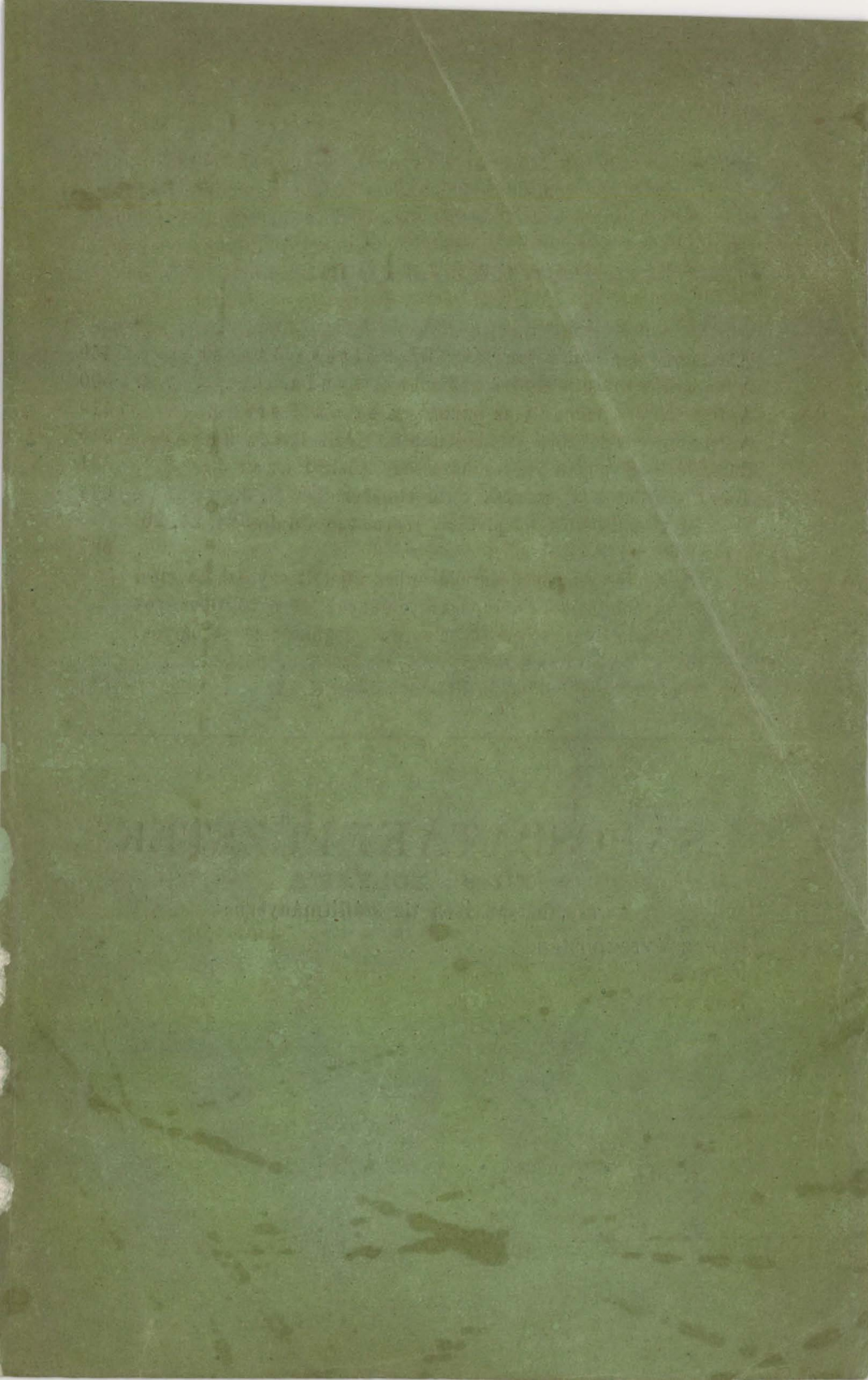
*

„Bátor vagyok értesíteni a t. közönséget, illetőleg t. előfizetőimet, hogy az általam héber, aram és görögből, tehát az eredetiből magyarra egészen újonnan fordított biblia vagyis szentírás, mind az ó, mind az újtestamentom, **sajtó alá került**. Nyomatik Pesten nagy alakban, jó nagy és jól olvasható betűkkel: és még ez év folytán kikerül a sajtó alól. Lesznek 10, 5, és 2 frtos példányok. Az előfizetések folyton szívesen fogadtatnak. A levelek azonban és az előfizetések hozzám Pozsonyba intézendők. Vegyék egyelőre is mind azok, kik a dolgot lehetségesítették, alázatos köszönetemet. Azon voltam, hogy a nyilvánult bizalomnak megfelelhessenek.

Azon hozzám intézett kérdésekre pedig, be lesznek-e kötve a példányok, szerencsém van következőleg nyilatkozni. Bekötve csak azok kapják, kik ebbeli kívánságukat tüzetesen kijelentették. Ha ilyen előfizetők nagyobb számban jelentkeznének, reményilem, hogy a külföldi biblia társulatok, melyekkel eddig meglehetősen jóviszonyban állok, e tekintetben támogatni fognak engem. Az aláírási íven a bekötést nem érintettem, mert tudom, hogy az ilyen művet, mely sok évekre szól. kiki diszesebben és erősebben kötteti be magának semmint én tehetném, sőt mennyire lehet, tegye meg a t. közönség e kis áldozatot is nekem, hogy a kitől csak telik, kegyeskedjék maga köttetni be magának a művet, tetszése szerint.“

Pesten, 1868, jul. 18-ikán.

KÁMORY SÁMUEL,
tanár.

T a r t a l o m:

	Lap.
A világegyetem mint észország. Dr. Soltész Jánostól.	459
A háboru erkölcsi jelentősége. Janka Gyula.	500
A francia forradalom és az egyház. Kozma Ferenc.	519
A pásztori levelek helye Pál életében. Közli Rácz Károly.	540
Báró Sandau vagy a vegyes házasság. Közli Pazar J.	561
Tárca. Adatok a jezsuiták történelméhez. Dr. H. J.	624
— A luther-émlék leleplezése Wormsban Junius 24, 25, 26. Réthi Pál.	627
— A Kenessey-Szondy végrendeletben kijelölt egyházi, nevelési s egyéb jótékony irányu hagyományok, s a hagyományok lélekismeretes kezelését szigorun meghatározó szabályok. Liszkai József.	636
— Szózat az új biblia fordítás ügyében. K. Á.	651

A

„SÁROSPATAKI FÜZETEK“

XII-dik FOLYAMA

ára, hatvan ívén tiz szállítmányban:

Egész évre postán	6 frt. — kr.
Félévre „	3 „ — „
Háztól elvitetve egész évre	5 „ — „
„ „ félévre	2 „ 50 „

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

KIADJA

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET.

SZERKESZTI

Dr. HEISZLER JÓZSEF.

„A hol az Urnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság.“

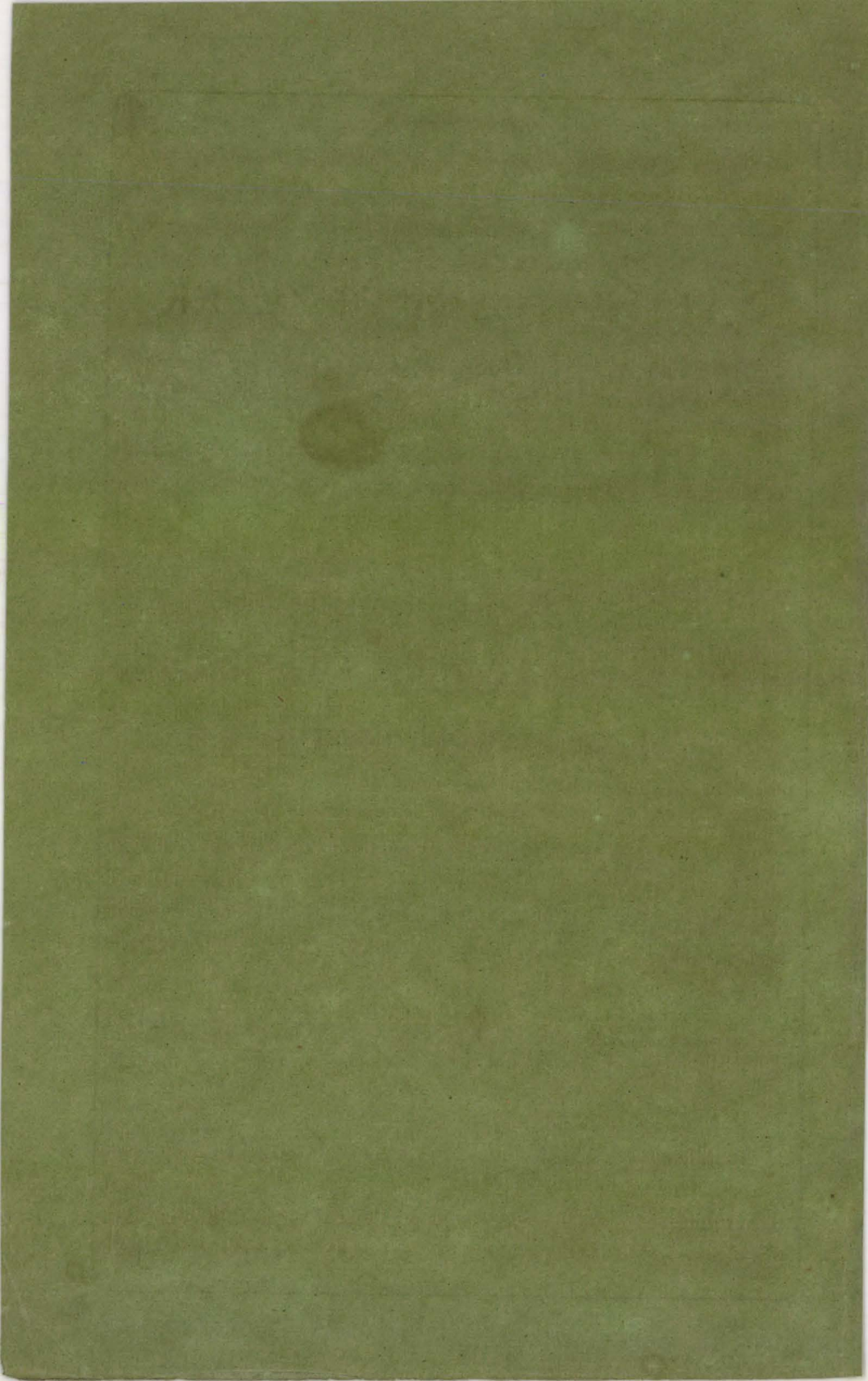
2. Kor. 3. 17.

XII. Évfolyam. VIII.—IX. Szállitmány.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűivel.

1868.

Kant vallásfilozófiája.

— Fischer Kunótól*) —

I. FEJEZET.

A vallás helyzete a kritikai filozófia rendszerében. A vallás viszonya az elméleti és gyakorlati észhez. Észszükség és észhit.

Mielőtt a pusztá ész határai közötti vallást szemügyre veszünk, szükséges, képileg fejezve ki magunkat, szabatosan meghatározunk a helyet, melyet az a kritikai filozófia globus intellectualis-án elfoglal. Már a kritikai korszak előtt és még szkeptikai filozófia befolyása alatt nyíltan kijelentette Kant, hogy az erkölcsiség minden tudományos belátástól független, hogy a vallásos hit csak az erkölcsi kedélyalkattól függ. Abban állott közvetve a vallás függetlensége az ismerettől. E viszony érvényes marad; a kritikai vizsgálatok által nem változtatik meg, csak mélyebben megállapítatik, és magából az emberi ész természetéből fogatik fel.

Az észkritika azon fölfedezést teszi, hogy egyetlen ismeret-tehetségeink az érzéklet és értelem, egyetlen ismerettárgyaink az érzéki tünemények, hogy ez okból érzékfeletti tárgyak megismerése lehetetlen. Ily tárgyak gondolhatók, de nem ismerhetők meg. Észposztulatumnok ezek, de nem ész tárgyak; erkölcsi eszmék ezek, nem tudományos fogalmak. Azért a vallás tárgyairól semmiféle tudományos belátás nem létezik. Az ily tárgyak valósága és létele vagy teljesen bizonytalan, vagy a bizonyosság, melyet magokkal hoznak, egészen más nemű mint a tudományos meggyő-

*) Immanuel Kant Entwicklungsgeschichte und System der kritischen Philosophie von Kuno Fischer. Mannheim. 1860. II-ik kötet III-ik könyv.

zódás. Az erkölcsi bizonyosság, az észhit volt az, melyet már a kritika módszertana az ő canonában felállított, és mind a tudattól, mind a véleményről megkülönböztetett. Itt van az átmenet az észkritikától a vallástanhoz.

Minden tudatnak a tapasztalás és az szemlélet az utja. Ez uton sehol nem találunk érzékfelettit. Az ész képi a szabadság, Isten, halhatatlanság eszméit, de ez eszmék nem képviselnek oly tárgyakat, melyeket a megismerés elérhetne, melyeknek létele tudományos okok által bebizonyítható volna. Még csak az erkölcsi törvény fedezi föl előttünk a szabadság lételetét. A minő bizonyos bennünk az erkölcsi törvény, oly bizonyos bennünk a szabadság tehetsége. Épen oly bizonyos a legfőbb jó, mint az erkölcsi véggél és azon feltételek, melyek alatt e cél egyedül elérhető: Isten létele és a lélek halhatatlansága. Így a gyakorlati ész kritikája volt az, mely az észhit tárgyait megerősíti. Közelebbről az erény mondatott volt, mint kötelességszerű gondolkozásmód, amin az erkölcsi világtörvényhozóban való hit alapszik, azaz az erénytan, mely magában foglalja a kulcsot a vallástanhoz.

E megkülönböztetése a vallásnak a tudománytól és általában minden elméleti belátástól, ez összekötése a vallásnak az erkölccsel, határozza meg mindenütt a kritikai filozófia vallásbölcseleti jellemét. A vallás nem elméleti viszony. Tárgyai semmikép nem ismerettárgyak. Az emberi észben nincs belátás az érzékfelettinek természetébe. Ahol ily belátás állittatik, mindegy, akár mi módon, ott a kritikai filozófia főlemeli ellenmondását.

I. Értelmi metafizika és hitfilozófia.

Kant viszonya Mendolssohn és Schlosserhez.

Magában Kant korában találunk két irány, mely épen e pontban ellenkezik az észkritikával. Mindenik ismeretre alapítja a vallást, a hitet a hittárgyakba való belátásra. De maga e két irány ellentétben áll a módban, amint azon ismeretet meghatározza. Az egyik itt csak a természeti belátást akarja, a másik

csak természetfölötti ismeretmódot hágy érvényesnek. Az egyik oldalon az értelem filozófia áll az ő logikai fölvilágosultságával, a másikon az érzelem- vagy hitfilozófia az ő ellenszenvével minden értelemmetafizika ellen, az ő hivatkozásával a bensőleg megvilágosított érzékre. Ha az érzékfelettinek természetes megismerése lehetséges volna, úgy soha sem történhetnék az az érzéki szemlélet útján, hanem csak az értelemén. Az érzékfeletti nem szemléltethetik az emberi természet részéről, hanem csak gondoltathatik. Hogy megismerhető legyen, szükséges volna, hogy a gondolat által bebizonyíttathassék; szükséges volna, hogy Isten lételéről, a lélek halhatatlanságáról demonstratív bizonyítási mód létezék, és ily bizonyítási módot érvényesített Mendelssohn az ő „Reggeli órák“ (Morgenstunden) című munkájában, és azt törekedett teljesíteni. Minden vitáknak, melyek valaha a hittárgyakra nézve folytak, ezen világos észbizonyítványok által kellene kiegyenlítettetni, és mindenkorra elháríttatni. Szerinte a vita nem a dologban, hanem csak a szavakban van még, és tökéletesen megszűnik, mihelyt az ellenfelek a szavak fölött egymást fölvilágosítják. De a vita a dologban magában van. A dogmatikai metafizika, mint a dolgoknak önmagokban megismerése, ellenkező rendszerekbe esik minden pontjain. Ezen kényszerűséget az észkritika megértette; meg is mutatta, hogy azon vita általában csak kritikailag oldható meg. Pusztá szókiegyenlítés itt nem segít semmit, e vitával szemközt oly tehetetlen az, mint a szalmaszál, melynek az Ocean kiáradását kellene feltartóztatni. Bárminő józannak és alakjokra szigorúnak látszassanak is ezen észbizonyítványok, valósággal átugorják az emberi ész minden határait és az üres képzeletek körébe jutnak, melylyel semmi valódi tudomány össze nem fér. Az észnek minden kitérítése természetes határain túl valami rajongás, mely az igazi észhasználatot elenyészteti. Ily rajongást talál Kant ama kísérletében Mendelssohnnak, és elébe terjeszti azon megjegyzésekben, melyekkel L. H. Jacob vizsgálatát a „Reggeli órák“ felett kíséri*).

*) Einige Bemerkungen zu L. H. Jacob's „Prüfung der Mendelssohn'schen Morgenstunden,“ Leipzig 1786. Összes kiadás IV. kötet III. kötet.

Ez ama híres és következményes vita ideje volt, mely Mendelssohn és Jacobi között Lessing spinozismusa fölött támadott. A „Reggeli órákban“ Mendelssohn utolsó nyilatkozatát adta. Jacobi okot talált, Spinoza igaz tanát előadni és megítélni. És ítélete, mint tudva van, e két pontban végződött, hogy Spinoza filozófiája tökéletesen következetes és tökéletesen atheistai. A tiszta értelem nem gondolkodhatik másképp, mint atheistailag; a feltétlen, a szabadság, Isten gondolhatlan, minthogy minden gondolkodás csak megalapítás, feltételezés, tehát a feltételesnek megismerése. Az isteni létel megismerése csak az értelemtől egészen különböző részében lehetséges az emberi természetnek. Érzékeink és gondolatunk által csak a mi benyomásainkat, a mi képzeleteinket, tehát a mi lételünket veszszük észre, nem más, tőlünk független, feltétlen isteni lényét. Ezt csak kijelentés által ismerjük meg; ez csak érzelmünkben jelenti ki magát; érezzük, hogy van. Ezen érzelem az érzékfeletti észlelőtehetsége, ez a mi felsőbb ismerettehetségünk, melynek pillanata az objectiv lételbe hat be; a belátás poetai ereje, a mely mögött a csupán logikai értelem, a csupán érzéki szemlélet messze hátra marad. Jacobi rokonokra talál Herderben és Hamannban; ezeket egy újabb, lángész igényü nemzedék követi, melynek sorából itt különösen J. G. Schlossert említjük meg. Ezek mind hadat üzennek a kritikai filozófiának, melyet költői okokból ostromolnak, vallási okból pedig gyanusitnak.

1. A tájékozó szempont.

Kant kritikai okokból épen annyira küzd Mendelssohn, mint Jacobi ellen. Ugy látszik, e kettőnek vitája tette először Spinoza tanára nyomatékosabban figyelmessé. Mit mind kettejükben elvet, a dogmaticai metafizikusban és az érzelemfilozofban, az az észhatárokról nem ügyelés, az a kritikátlan gondolkozásmód, Mendelssohn félreismeri az ész határait, midőn Isten lételét demonstrálja; Jacobi és követői félreismerik a szemlélet és értelem közötti határokat, midőn

az érzelemben felsőbb intellectualis szemlélettelhetőséget, intuitív értelmet érvényesítenek. Az érzékfeletti nem megismerhető, sem demonstratio, sem kijelentés által; az értelemnek hiányzik a szemlélet, a szemléllő értelem hiányzik az emberi ész alkatában. Ha lehetlenségekre speculálunk, úgy a rajongás támad. Ha az észhatárokat nem vesszük tekintetbe, úgy a zavar keletkezik, melylyel minden világosság megszűnik, és a képzetek setét chaosba folynak össze, melyben senki sem tudja, mint tájékozza magát.

E rajongás és e zavar elkerülése végett írja Kant a két irány ellen, mind a dogmatikai metafizika, mind az érzelemfilozófia ellen, e jeles értekezését: Mit tesz magát a gondolkodásban tájékozni? (Was heisst sich im Denken orientiren?)*). Másképp kifejezve a kérdés jelentése ez: mint igazodunk el a gondolkodásban, azaz a gondolat tárgyai, csupán gondolatdolgok között, az intelligibilis világban, az „érzékfelettinek éjében?”

Hogy valahol eligazodjunk, ismernünk kell egy irányt, a mely szerint a többit meghatározzuk. A világtájakban eligazodni annyit tesz, mint magát matematikailag orientálni; a képzetekben és fogalmakban eligazodni annyit jelent, mint magát logikailag orientálni. Szabad a tájékozás ez utóbbi nemét a két elsőnek analógiája szerint megítélnünk. Ha egy világtájat ismerek, péld. az északi irányt a compas által, úgy könnyen és bizonyosan eligazodom a többi világtájakban. Arccal északnak fordulva, jobbról van kelet, balról nyugot. Tehát eligazodásomul a megjelelt világtájon kívül ismernem kell még a jobb és bal oldal közötti különbséget. E különbséget az érzelem teszi; megkülönböztetési alap egyedül subjectív. Ezen érzelem, e subjectív meghatározás nélkül, sem a világtérben, sem más adott térben, sem geografiailag, sem matematikailag el nem igazodhatom.

*) Berl. Monatsschrift october. 1786.

2. Az ésszükséglet.

Hasonlón van a tájékozással, logikai értelemben. Ha képzeitem tapasztalati tárgyak, úgy a tapasztalás a hatástól az okhoz vezet, és e vezetőtől föl és lefelé haladva tájékozom magamat a természet és érzéki világban. Mihelyt e vezetőt elhagyom, és oly tárgyakat veszek fel, melyek már nem tapasztalatiak, mihelyt tehát az érzékfelettinek homályos világában tapogatódzom, úgy azon kérdés támad: hol találom itt meg a vezető fonalat, a tájékozó szempontot? Az érzéki érzelem itt nem vezet el, a causalitási törvény itt nem alkalmazható; semmi sem gátol, hogy minden lehető ne képzeljek, hogy e homályos világot minden lehető tárgyakkal meg ne népesítssem. E képzeletekben elmerülve, teljesen desorientálva vagyok. Lehető tájékozásul e világban, kell birnom valamivel, a mi gátol egyik tárgyat épen úgy felvenni, mint a másikat; oly valamivel, a mi meghatározott felvételekre bensőleg kényszerít. Ezen valami nem lehet más, mint annak érzete, a mi az észnek szükséges, azaz bizonyos ésszükségnek érzete. Ez az egyedüli vezércsillag, mely a pusztá gondolatvilágban biztossággal vezet, melynek világánál megismerem, hogy ama csupán intelligibilis tárgyak közül némelyek szükségesek, és azért valóban léteznek. Csak ezen ésszükség által lehet az érzékfelettinek világában a valót a képzelttől megkülönböztetni. Csak ezen megkülönböztetési alap által lesz a tájékozás lehetséges. A megkülönböztetési alap érzett szükség, eszünk szüksége. Mint pusztá érzelem fogalmak által nem eszmélhető, tudományosan nem demonstrálható. Az észbeli világ tárgyairól nincs demonstratív bizonyosság. Ezt vegyük gondolóra a dogmatikai metafizikusok, kiknek úgy vélt ésbizonyítványaik itt nem tájékoznak. Mint szükséglet a megkülönböztetési alap csupán alanyi, saját énünk érzete az, egyedül saját természetünk által feltételezve, tehát nem fölülről megvilágítás, nem természetfeletti szemlélet, nem kijelentmény. Az intelligibilis világ tárgyairól nincs belátás inspiratio vagy valamely

magasabb észrevevő tehetség által. Ez az érzelemfilozófok ellen legyen mondva, ezen ellenlábasai ellen az értelmi metafizikusoknak, kik az ő titkos igazságérzőkkel épen oly kevésbé tájékoznak a gondolatvilágban. A mi itt egyedül tájékoz, nem észbelátás, annál kevésbé észsugallat, hanem csupán é s z s z ü k s é g.

De mint szerezhethet puszta érzelem, puszta szükséglet nekünk bizonyosságot valamely gondolattárgyról? A mit az érzelem által észreveszünk, hiszen az csak saját állapotunk; a mit velünk a szükség eszméltet, csak óhajtott, kívánt tárgy. A mi az ó h a j t á s o k országába tartozik, az még épen nem tartozik a l é n y e k országába. A mi nekünk s z ü k s é g e s, vagy annak látszik, az még távol van attól, hogy v a l ó s á g legyen. Igen merésznek látszik, szükségre alapítani valamely tárgy bizonyosságát, igen veszélyeztetettnek, puszta szükségtől vezetettnek s tájékoztatni magunkat egy teljesen ismeretlen világban.

3. Az észhit.

Azonban azon szükség, melyről itt szó van, nem akármely tetszésszerű; nem egyike azon számtalan óhajtásoknak, melyekkel az emberi képzelet játszik, melyek lehetnek és hiányozhatnak, melyek egynél megvannak, a másiknál nincsenek. Mi é s z s z ü k s é g r ől szólunk. E szükség az emberi észnek, mint olyannak természetéhez, alkatához tartozik. A mily kevésbé vetközheti le az emberi ész az ő eredeti szemléleteit, a kategóriákat, az eszméket, oly kevésbé menekülhet ezen szükségtől. Oly kényszerű az, mint az ész maga. Mindenkinek kell azt érezni, tehát általános és k é n y s z e r ű, és ez értelemben objectiv. A mi e szükségesen alapszik, a minek felvételére e szükség minket kényszerít, az épen általános és kényszerűen érvényes, az épen azért tárgyilagos realitással bir. Mivel e szükség é s z s z ü k s é g, azért a tárgyak, melyeket felmutat, teljesen bizonyosak. De mivel ezen észkényszerűség s z ü k s é g l e t, azért a felvett tárgyak bizonyossága, nem a demonstrációnak tudományi, nem a kijelentésnek mysticai, hanem

csupán a személyes meggyőződés subjectiv bizonyossága, melyet mint hitet a tudat és véleménytől megkülönböztetünk. Az észszükségen alapszik az észhit.

Semmi sem kényszeríti az észt, érzékfeletti tárgyak felvételére az érzékiek értelmezéséhez. Ily szükség csak akkor lehetne, ha a tudományos értelmezés az érzékvilág határán áll. E határon nem áll az soha. Azért szellemi természetlények, rejtélyes erők sat. felvétele semmi észszükségen nem alapszik. Sem a monadtannak, sem a metafizika más nemének nem szabad az ész valamely szükségére hivatkozni. Az ily felvételek elméletfélék. Elméleti felvételekkel az észhitnek semmi dolga. Ily felvételek a tudományos vélemények küzdelmébe esnek, melyektől az észhit nem érintetik.

Igy világos, miféle az észszükség és az észhit. Egyedül erkölcsi az; a felvételek, melyeket tesz, csak gyakorlatiak. Az intelligibilis tárgyak melyeket az észszükség felfog, minden kétségen fölül emel, teljes bizonyossággal megállapít, Isten, a szabadság, a lélek halhatatlansága létele. Ezek az észhit egyedüli tárgyai, melynek jelleme csupán az erkölcsi. Ha ezen észhitet tanfogalmak alakjában fejezzük ki, úgy e fogalmaknak semmi doctrinalis jelentőségek nincsen, hanem csak moralis. Az tana theistiai, de e theismus egyedül erkölcsi alapokon nyugszik: nem fizikotheológia az, hanem moraltheológia.

Ezen észhit az intelligibilis világra nézve az egyedüli iránytű és utmutató, mely bennünket tájékoz. Ez a vallási hit alapja. Ha a hittől elveszszük az észt mint alapját, úgy a religió még csak természetfölötti kijelentések által lehetséges. De mint lehetségesek isteni kijelentések, anélkül, hogy elfogadni, észrevenni, megérteni képesek lennénk? Mint vehetjük észre ezen kijelentéseket, mint különböztethetünk meg valamely isteni jelenetet egy másiktól, a nélkül, hogy tudnók, mi isteni természetű, tehát Isten észfogalma nélkül, mely szerint magát valamely kijelentés tényét megítéljük? Religió ész nélkül lehetlen. Az észhit minden esetre föltétele. Vegyük el az észtől a hívő viszonyt és azzal az erkölcsi bizonyosság lehetőségét, úgy az észhatárok meg vannak szüntetve, úgy minden

rajongás, minden babona és atheismus előtt nyitva áll az ut. Tehát mit tesz, magát a gondolkodásban tájékozni? Azon válik el, melyik világban kelljen a gondolatnak eligazodni, az érzéki vagy észbeliben-é? Az érzéki világban tájékoz szemlélet, tapasztalás, tudomány; az intelligibilis világban észszükség, erkölcsi hit, religió; tehát mind a két világban egyedül az ész az, mely eligazodik, vagy a megismerő, vagy az erkölcsi (hívó) ész.

4. A titkos igazságérzék. A geniális megvilágosodás.

Mivel a religió a gondolkodásban tájékoz, azért tartozik a fölvilágosodáshoz, tehát a gondolkodás szabadságához. Ha e vezéresillag hiányzik vagy kialszik, ugy a gondolkodás egy részében teljesen setét lesz, s a betóduló zavarral megszűnik a gondolkodás minden szabadsága. A religió az ész és hit összeköttetésben áll. Ha tudomány és hit nem helyesen osztoznak az ész birodalmán, ugy határtalan és azért törvénytelen észhasználat támad, oly önkényuralom, mely mindenestre legroszabb ellensége a szabadságnak, mely ez esetben a kritikával minden gondolatszabadságot megszüntet. Ha az észalapján minden hit száműzetik, ugy a szabadszellemesdiség támad, az észhitetlenség, mely a hittel harcra kél: oly harcra, melyet többé nem az ész, tehát végre az erőszak határoz el. Ha a hit más alapon akar felépülni mint az észen, ugy oly hit keletkezik, mely az észszel ellenmondásban van: oly hit, mely minden észvizsgálatot, minden kritikát kizár, és így magát csak tekintély és erőszak által tarthatja fen. Mind a két esetben vége a gondolkodás szabadságának. Különösen fenyegetve van, ha a lángész akarja a gyeplőt megragadni, melyet csak a leghigadtabb kritika vezethet helyesen, midőn a tudomány helyére az ugy nevezett érzelemfilozófia tolakodik hivatkozva a fensőbb észlelési tehetségre, a titkos igazságérzékre, a mysticai észmegvilágosodásra.

Kant ez iránynak előrelátó éles szemmel megmondta sorsát. Beteljesedett mit Kant óva megjövendőlt, midőn néhány találó szó-

val az utat megjelöli, a mint a geniefilozófia babonává változik. „A dolgok menete körülbelül ez. Először igen tetszik magának a lángész az ő merész fellengésében. miután azon szálát, melyen máskor az ész vezette, magától elveté. Csak hamar megbüvöl másokat is hatalmas mondások és nagy várakozásokkal, és már most oly trónon látszik ülni, melyet a lassu, nehézkes ész oly rozsul ékesített; noha a mellett mindig annak nyelvén szól. A legfőbb törvényhozó ész így elfogadott érvénytelensége maximáját mi közönséges emberek rajongásnak nevezzük, a jóságos természet ama kedvencei pedig megvilágosodásnak (Erleuchtung). Azonban mivel ezek között nyelvzavarnak kell támadni, minthogy míg egyedül az ész parancsolhat mindenkinek érvényesen, most mindenki saját sugallatát követi, azért végre benső sugallatokból tanubizonyságok által külső bebizonyult tényeknek, tradíciókból, melyek kezdetben magok is úgy választattak ki, idővel feltukmált okmányoknak, egy szóval az ész teljes alávétésének factumok alá, azaz a babonának, vakhitnek kell származni; mert ez mégis legalább törvényes alakba és az által nyugodt állapotba engedi magát hozni.

5. Az új Platonikusok. A fenhéjazó hang a filozófiában.

A kritikai filozófia ellentmond Mendelssohn értelmi felvilágosodásának épen annyira, mint Jacobi érzelmi irányának. De a dogmatikai értelmi filozófiával legalább azon fontos érintkezési pontja van, hogy minden körülmények között egyedül az ész az, a mely minket helyesen tájékozhat, mind az ismeret, mind a hit körében, hogy az észet csupán ész által szabad megítélni, hogy az észhasználat határai felett az ész maga és egyedül az eldöntő. Ellenben az érzelmi és hitfilozófia elvet minden észhasználatot, hol a valóságos létel megismerése forog fen. Ezen megismerés lehetetlen az ész-erők megfeszítése, a nyomozások által, hanem csak kijelentés által lehetséges. Azon tehetség bennünk, mely a kijelentéssel megegyezik és azt felfogja, sem érzékiség sem értelem, hanem intellectualis

szemlélet, melynek egyedül adatott, az érzékfeletti világot megtekinteni. Ezen intellectualis szemlélet úgy áll az érzékfeletti irányában, mint a plátói filozófia az ő eszmevilágához. Így az érzelmi filozófok által a plátói filozófia érvényesítették a kritikai ellen. Az az érzékfeletti nézve azon fogékony organummal bírt, mely a kritikai filozófiának nincsen, melyet ez tagad, és követőiben megsemmisít. Ezen értelemben ellenzi névszerint J. G. Schlosser a kritikai filozófia tanulmányát az ő két „Levelében egy ifjuhoz, ki azt tanulmányozni akarta. Korholja és sajnálja a prózai-kritikai gondolkodásmódot, mely a filozófiában a poetai felfogást elenyészteti, „minden sejtelmek, érzékfeletti való kilátások, a költészet minden szellemének szárnyát szegi.“

És honnan jön az organum az érzékfelettihez, mely a kritikai filozófiának csak azért nincsen, mivel az emberi ész alkatában nem találja? Hiányzik az a közönséges emberészben; tehát szokatlan adománynak kell lennie, mely csak a legkevesebbeknek van, különös észadomány az, kiváltsága az emberi szellemnek. E tekintetben különbözik épen a genialis gondolkodásmód a kritikaitól. Az iskola helyére az inspirált filozófok titokteljes orákuluma lép, az iskolaszerű gondolkodás helyére a genieféle. Ez által határozódik meg a hang, melyen ez új filozófnemzedék beszél. Nem ereszkednek ezek fürkészésekbe és vizsgálatokba; mivel kiváltságosnak látszanak magoknak, azért előkelőn, fenhéjázón beszélnek. Ők az adományozott, kiválasztott, költői filozófok; a többiek, mindenek előtt a kritikai filozófok, a prózaiak. Kant ellen Platona hivatkoznak, kiben filozófia és művészet egy volt, kinek költői esze az eszmevilág szemléletében élt. Kantnak igen fonáknak kellett látszani, hogy miután az észkritika az ő kutatásait befejezte, Platot akarták például venni, és a filozófiát, mely épen most lett oly sok erőködés után kritikai, egyszerre költőivé tenni. A filozófiától azt követelni, hogy költővé legyen, épen oly bölcseknek látszott Kant szemében, mintha a kereskedőktől azt akarnák kívánni, hogy könyveiket ezután versekben írják*).

*) Von einem neuerdings erhobenen vornehmen Tone, in der Philosophie. Berl. Monatsschrift. Mai 1796.

6. Az örök béke a filozófiában.

Midőn az észkritika a filozófia színhelyére lépett, a dogmatikusok és skeptikusok állottak vele szemközt. A dogmatizmus a filozófia halála volt, a skepticizmus legalább nem volt életadója. A kritikai gondolkodásmód ébreszté fel újra a filozófiában a már elhalt életerőt; ez ragadta ki a dogmatikusok és skeptikusok kezeiből, kik mindketten elenyészésén dolgoztak. Az ellenkező nézetek a metafizika körében a kritika által előadattak, megítéltettek, megcáfoltattak. Minden jogtalan vita lehetlenné tétetett, minden jogszerű maga az ész által intéztetett el. Ugy látszott, mintha a kritika által az elmélődő ész azon állapotba lépett volna, melyet Kant az államoknak és a népek viszonyainak követel: oly helyzetbe, mely minden kilátásokat megád, minden feltételeket magában foglal az örök békéhez.

E kilátás megint aggodalmas lett azon ujabban fölemelt előkelő hangja által az antikritikai filozófoknak. Az új Platonikusok nyilvánosan ellenzék a kritikai filozófia tanulmányát, és roszt hitelbe hozzák, hamisan értelmezvén elveit, akár tudatlanságból, avagy némi gonosz hajlamból a fondorkodásra. A küzdés e neme jogtalan és megörökíti a viszályt. Ha ama Platonikusok, kiknek kártékony szöszölője a kritikai filozófia ellen Schlosser, ez utóbbi elveit hamisan értelmezik, úgy két eset lehető. Vagy jól értik magokat azon elveket, és jobb tudatok ellenére fejtegetik, akkor eljárásuk öntudatos valótlanág, vagy félreértették azon elveket, akkor saját magyarázatukban nem lehetnek bizonyosak, és ha úgy tesznek, mintha magyarázatuk a legbiztosabb volna, úgy nem kevésbé cselekesznek igaztalanul. Oly bizonyosságot fitogtatnak, melylyel nem birnak, melyről érzik is, hogy az nékiek hiányzik. A jogtalan küzdelem a kritikai filozófia ellen meg fog szünni, ha ellenei oly elvet készek elfogadni, melyet a kritikai erkölcs tan mint első kötelességet állít fel, melylyel az ember önmagának tartozik: tudniillik ezen elvet: ne hazudj! „Ha ezen parancs: ne hazudj, (és pedig a legke-

gyesebb célból se) a legbensőbbben elvül fogadtatnék el a filozófiában mint bölcseségi tan, az egyedül nemcsak eszközölhetné benne az örök békét, hanem minden jövőre biztosíthatná is*).

II. A theodicea mint a tudomány feladata.

A mi az észnek tulajdonképeni hittartalmát, a religiónak tulajdonképeni tárgyát képezi, tudományi értelemben megismerhetlen, feloldhatlan problema. Jeleljük meg szigorun a határt hit és tudat között. Mi szigorun véve hitünk tárgya, ezen a tudatnak mindig elérhetlen objectum? A szabadság a legfőbb jót mint végcélt követeli, azaz a teljes megegyezést erény és boldogság között, a boldogságot mint az erény következményét: oly összefüggés, mely csak erkölcsi világkormány által lehetséges, az isteni gondviselés igazsága által a világban. Itt van az, a hol a hit kezdődik. Tárgya az erkölcsi világkormány, Isten igazsága a világban a természeti és erkölcsi világrend, a természet- és erkölestörvények összeegyeztése, mely azt eszközli, hogy az erényre a boldogság következik. Az csak úgy lehetséges, ha a természet is úgy van elrendezve, hogy az erkölcsi világcéllal megegyezik. Célszerűen elrendezett természetben úgy nyilatkozik az isteni akarat, mint műbölcsesség (Kunstweisheit), az erkölcsi világ rendjeiben úgy nyilatkozik, mint erkölcsi bölcsesség. Ama legfőbb műbölcsesség Physicotheológia, ezen legfőbb erkölcsi bölcsességé Moraltheológia. Tehát a hit tulajdonképeni tárgya Isten igazsága a világban, azaz a műbölcsesség és erkölcsi bölcsesség összeegyeztése, a physicotheológia és moraltheológia egysége, és épen ezen egység az, melyről semmi tudományos fogalom nincs.

Ha Isten igazságát a világban megérthetnők, úgy a világ folyamából kellene azt bebizonyítani és igazolni tudnunk. Ezen igazolás Theodicea volna filozófiai értelemben. Hittárgyunk fő lé-

*) Verkündigung des nahen Abschlusses eines Tractates zum ewigen Frieden in der Philosophie. Berl. Monatschr. Dec. 1796.

nyegében egy a theodicea tartalmával. Ha az ész hittartalma megismerhető volna, úgy kellene theodiceának filozófiai értelemben lenni. De ha minden filozófiai törekvések a theodiceában sikertelenek, úgy épen abban van a tényleges bizonyosság, hogy a hittárgyról nincs tudomány, hogy a religiónak nem szabad az elméleti észre támaszkodni. A religió csak a gyakorlati vagy erkölcsi észen alapszik, azaz tagadólag kifejezve: nem nyugszik az elméleti észen, azaz más szavakkal: theodicea filozófiai értelemben lehetetlen. Ezen bizonyítványt előre bocsátja Kant vallásfilozófiája előtt mintegy annak negatív megalapításául*).

1. A theodicea filozófiai kérdései.

Mi a filozófiai theodicea feladata? Meg kell szüntetnie az észbelátás okaival az ellenvetést, mely az isteni világkormány elmélete ellen mindenkor tétetett. Isteni világkormány terv- és célszerű. De a világban oly sok célelles létezik. Mint illik tehát össze ama theoriával a tapasztalás? Ha nincs tudományos megoldása ez ellenmondásnak, úgy nincs filozófiai theodicea.

Az ellenmondás a célszerű világrend ellen háromféle alakban áll elő. A világcélt az abszolút értelemben vett jó, a relativ értelemben vett jó, és e kettőnek helyes viszonya által magyarázzuk meg. Az általános jó az erkölcsi gondolkodásmód, az aránylagos jó a természetes jólét, mind a kettő helyes viszonya az erénynek, megfelelő boldogság: az igazság a világrendben. De a jóval ellenkezőleg annyi gonosz létezik a világban, a jóléttel ellenkezőleg annyi rossz és fájdalom, az igazsággal ellenkezőleg annyi aránytalanság erény és boldogság között. „A gonoszt szerető szemekkel kíséré, a föld nem a jónak tulajdona.” Ezek az ellenvetések, a melyek, s az utolsó legerősebben az isteni világkormány ellen a mérlegbe esnek. A gonosz létele a világban ellenkezik Isten szentségé-

*) Über das Misslingen aller philosophischen Versuche in der Theodicee. Berl. Monatsschrift. Sept. 1791.

vel, a rosznak létele jóságával, az aránytalanság erény és szerencse között igazságával.

Ha lehetetlen e hármas ellenvetést tudományilag megcáfolni, e hármas ellenmondást fogalmak által megoldani úgy nincs filozófiai theodicea. Az lehetetlen. Itt P. Baylenek igazság adatik Leibníc ellen. Filozófiailag nem lehet az erkölcsi világkormányzást bebizonyítani. Minő okokkal akarnak az isteni szentség, jóság, igazság védői győzni a vádlók ellen, ha ezek a világban létező gonosz, rosz és jogtalanságra annyi tapasztalással utalnak? Ha Isten a gonoszt akarta, úgy nem szent; ha Isten a gonoszt nem akarta, hanem megengedte, mert nem birta meggátolni, úgy a gonosz elkerülhetlen következménye a véges lényeknek, úgy maga is elkerülhetlen; tehát kényszerűség: ezzel megszűnik a beszámíthatás, a bűn, a gonoszság maga is. Tehát vagy Isten szentsége tagadtatik, vagy a gonosz a világban. Semmi esetre be nem látható ész-okok által, mint egyezik össze a szentséggel a gonosz.

2. Az erkölcsi világkormány.

A legjelentékenyebb ellenvetés a világban uralkodó jogtalanság: a meg nem lakoló bűn, mely jól érzi magát, az egyik oldalon, és a másik oldalon a félreismeret, elnyomott, inségbe taszított erény. A bűnhöz tartozik a büntetés, nemcsak a benső, a lelkiismereté, mely talán a növekedő elvetemedettséggel mindinkább fogy, hanem a külső, a világi igazságé. Ha e büntetés kimarad, úgy az igazság kérdésbe jön. Az erényhez a szenvedés mint feltétel tartozik, mely alatt az erény a megkísértetést kiállja, de nem mint következménye az erénynek, mint utolsó következménye. De ha a tapasztalás oly sok esetre talál a világban, melyek a költő mondását igazolják: s a gonoszt szerető szemekkel kíséri, a föld nem a jónak tulajdona; úgy legalább az eféle világban az igazság nem honos. Ez ellenmondást elvitatni nem lehet. Ha megoldását egy más, jövő világban várjuk, ez hitszerű remény, de nem tudományos bizonyítvány.

3. Tudományos theodicea lehetlensége.

Az eredmény ez: az isteni világkormányzást nem mutathatjuk meg dogmatikailag, de annak ellentételét sem. A mellette felhozott bizonyítványokat ugyanannyi kétségekkel erőtlenné tehetni, de épen oly kevéssé lehet az ellenkezőt cáfolhatlanul megmutatni. Így a filozófiai theodiceában sem a védő, sem a vádlónak nincs igaza; a bíró e tárgyban sem föl nem menthet, sem el nem ítélhet, nem marad nékie más hátra, hogy hasonlítóláig szóljunk, mint a kereset alól fölmenteni és az egész kérdést elutasítani, mint olyant, mely nem enged bírói ítéletet.

Ha mindamellett az isteni világkormányt és annak általános igazságát észokokból el kell ismernünk, úgy ez okok nem tudományiak, hanem csak erkölcsiek lehetnek. A theodicea nem a belátás tárgya, hanem a hité; nem filozófiai, hanem erkölcsi. Hasonlítsuk ezzel össze a theodiceát az ő bibliai elbeszélés tiszteletre méltó alakjában, a Hiob és barátai közötti vitát, úgy ez utóbbiak az isteni igazság okoskodó védői akarnak lenni, a theodicea filozófiai, a „doctrinalis interpresei“ az isteni világkormánynak; Hiob szenvedéseiből annak bűneire következtetnek, a szenvedést csak mint bűn által megérdemlett rosszat foghatják fel, és az isteni igazságot következtetéseik előzményévé teszik, mintha demonstratív bizonyosságuk volna róla. Ellenben Hiob, a bűnnélküli szenvedés öntudatával, az ő okoskodó vádlói ellen az isteni jogosság erkölcsi hitére támaszkodik, mely föl nem fogható emberi észkövetkeztetésekkel, hanem feltétlenül érvényes mint Isten kinyomozhatlan végzése.

Ha általában a theodicea tartalma szerint eszünk tárgya lehet, úgy ez csak erkölcsi és soha sem filozófiai tekintetben.

III. Minden dolgok vége.

Tehát el kell ismerni, hogy a világ folyamában annyi az isteni világkormányval való ellenmondások, annyi célellenességek

léteznek, hogy ez ellenmondásokat a világfolyam magával hordja, hogy ezek megoldását legalább tudományosan nem látjuk be. Minden dissonantiáknak az isteni jogszerűség harmonijába való tökéletes feloldása egyszersmind a világfolyam punctum finaleja, minden dolgok vége volna. A keresztyén hittan az ő eschatológiájában e képzetet elméletivé tette, miután a bibliai iratok között az apocalypsis képileg előadta. Azonban ily képzet épen úgy lehetetlen, mint a filozófiai megkísértése a theodicéának, akár miféle legyen is az. Tökéletes ábrándosság oly képzetet alkotni, melynek tárgya minden tapasztaláshatárokon túl van. E határokon túl csak az erkölcsi hit terjed. Mint jelen már meg a gyakorlati hitszemponthoz alatta a vége minden dolgoknak? Midőn Kant e kérdést felvette és az ezt tárgyaló nevezetes értekezést írta, az ő erkölcsi hittana, a religió a pusztá ész határai között már megjelent. Szükséges megemlékezni a különös viszontagságokra, melyeket a kanti hitfilozófia az egyházi hittal való küzdelemben megélt, hogy azon iratkát, melynek címe: „A vége minden dolgoknak,” egészen és helyesen méltányoljuk. A meglepő és finom ellentét, melyben az irat kezdete és vége áll, majdnem epigrammai benyomást tesz reánk. Kant az utolsó ítéletre való kilátással kezdi, hol a hívők minden dolgoknak a végét keresik, és igen érthető pillantással végzi a jelenre, mely az előrebocsátott meghatározás után úgy látszik maga, mint a vége minden dolgoknak.

1. Az utolsó ítélet.

Az utolsó nap úgy képzelgetik, mint az utolsó ítélet, a melyen az isteni jogosság a maga teljességében nyilatkozik, és mindenkinek kiosztja azt, a mit erkölcsi értéke szerint megérdemlett. Itt a gonoszt az örök büntetés, az erényest az örök boldogság éri. Lehetetlen, hogy mind boldoggá ítéltethessenek. Különben vagy Isten nem volna igazságos, vagy az emberek nem gonoszak. Ha tehát a minden dolgok végét úgy képzeljük, mint általános és kivételnélküli boldogság állapotát, akkor hamis képzetünk van, vagy az

isteni igazságról, vagy az emberi romlottságról. E pontban különbözteti meg Kant az unitariusokat a dualistáktól. Az egyik fél a minden dolgok végét egyenlőnek állítja mindenk boldogságával, a másik fél egyenlőnek állítja az utolsó ítélettel, mely az erkölcsi érték mértéke szerint egyiknek kárhozatot, másiknak boldogságot ad. Ha a gyakorlati hitnek e két képzet között határozni kell, elméleti tekintetben ugyan egyiket sem fogja elfogadni, de erkölcsi szempontból a dualistáinak elsőséget ad.

2. A természet és természetfölötti vég. Átváltozás és megsemmisülés.

A dolgok országára, a világra és természetre való vonatkozásban, különbözön lehet a minden dolgok végét felfogni. E vég vagy tökéletes világváltozás, vagy tökéletes világmegsemmisülés, vagy tökéletes világfelfordulás. Az első esetben oly korszak az, mely a világesemények folyamában történik, a létező világfolyamatot, a dolgok fenálló rendét befejezi és egy újat kezd: így mint fordulópont a világfolyamban, mint egy relatív utolsó szem a dolgok láncolatában, mint természetes vég tűnik fel. A második esetben mint tökéletes megsemmisülés nem lehetséges a természet körében, tehát természetfölötti. Az utolsó esetben természetellenes, mert a dolgok természetes és erkölcsi rendét nemcsak befejezi vagy megsemmisíti, hanem megfordítja.

A természetes vége minden dolgoknak egyszersmind tökéletesen új világállapot, mely mint boldogság egyszersmind minden rosszat kizár magából. Ezen állapot örökké maradandóság, melyben vagy semmi változás nem történik, vagy szakadatlan változás van. Egyik esetnek kell lenni a kettő közül. Tegyük: azon állapot, melyben minden dolgok végződnek, legyen örök maradandóság minden változás nélkül, ugye az állapottól minden változás, tehát minden idő is ki van zárva; idő nélküli az, benne minden lét mintegy meg van kötve. A pillanatban, melyben a dolgok megszűnnek, az idő is megszűnt; e pillanatban kell egyszersmind az idő nélküli állapotnak is kezdődni. De nem tökéletes ellenmondás-e azt állítani: az idő nélküli

tartam elkezdődött? A kezdet nem időpont-e? Mint lehet az idő nélkülinek időpontja? Mint mehet az idő által idő nélküli marandóságba? Ily átmenet egyáltalában nem gondolható. E szerint a dolgok természetes vége is gondolhatlan mint idő- és változás nélküli tartam? De ha a csere és változás örökké tartó, ugye változó állapot legalább nem lehet boldogság, mert hol változás van, ott rossz is van; hol rossz van ott nincs igazi kielégítés, megnyugtatás. Így a minden dolgok természetes vége mindenképen gondolhatlan. Boldogság sem a lét változhatlan nyugalmasában, sem örök forgásában és változásában nem honos. De miután a létnek mégis a kettő közül egyiknek lennie kell, vagy változatlan vagy forgandónak, így általában a boldogság nem a lételeben, hanem minden létele megszűnésében, a megsemmisülésben a semmiben keresendő. Egyedül a semmiség az örök nyugalom. Ez a buddistai képzet a minden dolgok végéről, melylyel Kant a filozófiában a Spinoza felét hasonlítja össze. A természet törvénye szerint csak átváltozás és metamorphosis van, de nincs megsemmisülés. A természettörvény azt nyilvánítja: semmiből semmi sem lehet; semmi sem válhatik semmivé; nincs keletkezés és enyészet, sem teremtetés, sem kimúlás. Így a tökéletes megsemmisülés fogalma túl megyen minden természettörvényi lehetőségen. Azért Kant ezen eschatológiai hitet mysticus képzetmódnak nevezi, és az örök nyugalmat, mely egyenlő a semmivel, minden dolgok természetfölötti végének.

3. A természetellenes vég. Az erkölcsi világrend megfordítása. A hit mint tekintély.

Ha a dolgok rende nem szűnik meg, akár átváltozás által aránylag, vagy megsemmisülés által teljesen, hanem megfordul, úgy minden dolgoknak azon vége áll be, melyet Kant mint természetellenest jelez meg. A mi világunk rende természetes és erkölcsi. A mi természetcélunk boldogság, erkölcsi célunk a méltó élet boldogsága. Hogy mind a két rend, a természeti

és az erkölcsi összeegyeznek, hogy az erény végre boldogsághoz vezet, hogy az összves világrend az ő utolsó alapjában erkölcsileg kormányoztatik: épen ez a mi hitünk. E hit azon erkölcsi törvényen alapszik, mely a kötelesség teljesítését követeli, semmi más indokból, mint magáért az erényért, nem a jövődő boldogságra való tekintettel és annak reményében. E rend tökéletesen megfordittatik és törvényének ellenmondatik, ha az erkölcs függővé tétetik a hittől, ha hit függővé tétetik külső törvényektől, melyek büntetéstől félelem, jutalomra való remény által akarják a hitet kierőszakolni: ha, egy szóval, a hit a helyett, hogy csupán az észen alapszanék, csupán a tekintélyre és annak hatalmára alapítja magát.

Az észhitben a kötelesség teljesítésének indító oka a kötelesség, a tekintélyhitben (Autoritätsglauben) indok a félelem. Ott a cselekedet legbensőbb gyökere a szabadság, itt annak legszélsőbb ellentéte a szabadtalanság, a kiskoruságnak és önzésnek alakjában. Az észhit az ő magvában, "lényegében egyetért a keresztyén hittel. A keresztyén hit azt akarja, hogy az isteni parancsok teljesítsenek, nem büntetéstől félelemből, nem jutalom reményében, hanem szeretetből. Ezen indok nem az erkölcs rigoristai, szigoru indoka, még kevésbé a tekintély terroristai, rémitő indoka. Abban áll a keresztyénség emberbaráti jelleme, liberalis gondolkodásmódja, hogy a szeretetet teszi az erkölcsi cselekedetet indító okává. Ezt nevezi Kant a keresztyén religio „szere-
retetre méltó voltának. Ha a keresztyénség e szeretetre méltó jellemtől megfosztatik, a szeretetnek mint erkölcsi motívumnak helyére a félelem tétetik, úgy átváltoznak a keresztyén vallás emberbaráti vonásai a tekintély parancsoló és ijesztő vonásává, melyek mást mint idegenkedést és ellenszegülést nem keltethetnek. De azzal az erkölcsi rend megfordittatik, és a minden dolgok vége az ő természetellenes alakjában áll elő. „Ha a keresztyénség egyszer oda jutna, hogy megszűnnék szeretetreméltó lenni (mi igen is megtörténhetnék, ha szelid szelleme helyett parancsoló tekintéllyel fegyvereztetnék fel), úgy irányában idegen-

kedésnek és ellenszegülésnek kellene az emberek uralkodó gondolkodásmódjává lenni; és az Antichristus, ki egyébkint is az utolsó nap megelőzőjének tartatik, megkezdene az ő ámbár rövid kormányzását; de akkor, mivel a keresztyénség általános világvallássá lenni ugyan rendeltetve van, hanem azzá lenni a sors által nékie nem kedveztetnék, bekövetkeznék erkölcsi tekintetben a minden dolgok (megfordult) vége.“

Ki nem ismer ezen így rajzolt végben, az erkölcsi rend e megfordulásában, e természetellenes világvég előidézőiben, Wöllner, Hilmer, Hermes, Woltersdorf vonásaira, kik az antichristusi elvet vagy saját személyökben teszik vagy azt előidézik? Így a kanti értekezés a minden dolgok végéről az akkori időszak vizsás működésére vetett éles verőfény.

E két értekezés „minden filozófiai kísérlet sikertelenségéről a theodiceában,“ 1791-ik évből, és a „minden dolgok végéről“ 1794-ből teszi azon időszak határát, melyben Kant az ő vallásfilozófiai rendszerét kifejti. Ezek mintegy a keretet képezik „a vallás a pusztaság és határai között“ című munkájához, melynek nyomozásai a közbeeső két évben 1792 és 93-ban jelennek meg.

E határkeret a kanti vallástannak jellemére nézve is egyáltalában jelentékeny. Az első értekezés mutatja, hogy a hit tulajdonképeni tartalma nem a tudomány dolga; a második nyomatékosan kiemeli, hogy a hit maga nem az auctoritas, nem a tekintély dolga. A hit tartalma csak az erkölcsi világkormány. Az erkölcsi világkormány csak a hit tartalma. E hit a pusztaságon alapszik, de csupán az erkölcsi észen, azaz nem észbelátáson, hanem észszükségen.

II. FEJEZET.

A gyökeres gonosz az emberi természetben.

Az összefüggés erkölcs és vallás között, amint a kritikai filozófia azt felfogta, tökéletesen világos előttünk. A negatív nyilatkozat így szól: A vallási hit nem alapszik valamely belátáson a dolgok természetébe; az erkölcsiség nem alapszik valamely

vallási hiten. Sem a tudomány nem szülheti a hitet, sem a hit az erkölcsiséget. A dolgok kifürkészésénél, az összefüggések és lenyök feletti gondolkodásban sehol nem találkozunk a vallási hittel. Sem gondolkodva sem költve nem lehet azt összeállítani. A tudománynyal és általában az elméleti észszel nem egy irányban fekszik. Ha ezen irányban keressük, úgy sehol sem találjuk. Azon hit, mely látszólag az emberi tudatot kiegészíti, mely a természet értelmezésében isten szándékaira hivatkozik, és a természetes okokhoz természetfölöttieket ad, e hit nem vallásos, hanem didaktikai; ez a tanvélemények és tudományos hypothesisok országába tartozik.

A positiv nyilatkozat ez: a vallás az erkölcsön alapszik; a moral az, amely a religióhoz vezet. Az erkölcs a gondolkodásmódban áll. Tehát a gondolkodásmód az, amely a hitet szüli. Az is világos, mi által szüli azt. A vallási elemet a sajátképeni hittényezőt már megismertük, amelyet az erkölcsi kedélyalkat magába zár. Az erkölcsös gondolkodásmód a kötelességszerű, a törvény iránti tiszteletben áll, mely minden más érzelmet lever. E tisztelettel azon érzelem összeférhetlen, melytől minden természetes érzemények kormányoztatnak: az önszeretet. E tisztelethez szükségkép csatlakozik mindenkiben a maga érdemetlen voltának, erkölcsi tökéletlenségének érzése. Mert összehasonlítva a törvényt, ki akar megállani? Senki sem jó; mindenki tartozik az lenni. Az erkölcsi tökély úgy tűnik fel, mint azon cél, melyhez törekedni kell, ellenben a saját tökéletlenség úgy, mint a létező állapot, mely ama céltól végtelenül távol áll. A tökéletlenség fogyatkozás. A fogyatkozás érzése szükség kielégítésre. Az erkölcsi tökély nem a mi állapotunk, hanem szükségünk. Mint állapot gondolva, mint elért cél, az üres képzelet, erkölcsi rajongás. Mint szükség érezve az az emberi természet legmélyebb gerjedelme, nem ideiglenes elszigetelt és esetleges hajlam, hanem kényszerű és általános kedélyállapot, és szükség.

*) Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. Előszó az első kiadáshoz.

I. Az ember megváltása mint az észhit tartalma.

E szükség az, mely a hitet csinálja. Minden szükség kielégítést kíván. Ami ezen szükséget kielégíti, nem belátás, nem cselekedet, hanem hit, tudniillik azon erkölcsi bizonyosság, hogy az erkölcstörvény valóban világtörvény, világcel, hogy a dolgok örök rende benne áll, és lesz teljes. Világosan látjuk, mint kötődik össze az erkölcsi gondolkodásmóddal egy szükség, e szükséggel egy hit kényszerüleg és elválaszthatlanul. Az erkölcsi gondolkodásmódban fekszik a saját értéktelenség, a saját erkölcsi tökéletlenség érzete. Hiányunk ez érzetében fekszik a szükség, hogy e hiánytól megszabaduljunk. A hiány a rossz erkölcsi értelem-ben. Az e rosztól való megszabadítás a megváltás. Meg vagyunk váltva, nem midőn kevésbé tökéletlenek vagyunk, tehát nem az által, hogy tökéletesebbekké, hanem hogy valóban tökéletesekké leszünk. Csak a tökéletesség állapota a megváltás. Csak e megváltás elégíti ki amaz erkölcsi szükségét. De a megváltás lehetősége csupán a hit tárgya. Azért a hit az, mely egyedül elégíti ki ama szükségét. Azon észszükség maga szükség a hívésre, mely erkölcsi törekvésünkön alapszik, mert e törekvés nélkül semmi értelme nem volna.

Minden hit, amennyiben tisztán vallásos természetű, e szükségből indul ki, és e cél felé irányozza magát, mit a gonosztól való megszabadításnak nevezünk. E szükségét az ész maga érzi; az erkölcsi észből közvetlenül következik ez, azért a hit is, mely ama szükségből következik, tiszta észhit vagy „a pusztá ész határai közötti vallás.“

1. A gonosz és jó.

És e hit tartalma már meg van határozva az erkölcsi ész szükségé által. Hiszszük azt, a mit e szükség követel: az ember

megszabadítását a gonosztól. Ez röviden mondva, a pusztá ész határai közötti vallás tárgya, themája. Innen felfogható a kanti vallástan felosztása is. Mintegy három stadiumok vagy fokozatok vannak, melyek az emberiség megváltási útjában magokat megkülönböztetik. A gonosz uralma az emberben az első, a megváltás kiindulási pontja; a jónak teljes uralma az utolsó, a megváltás célpontja. Ezen uralom a jónak győzelme, mely a gonoszszi küzdelmet föltételezi. Így a két szélsőség között, tudniillik a gonosznak uralma és a jónak győzelme között középett van a jó elv küzdelme a gonosszal az ember fölött való uralomért.

2. A gonosznak alapja és a jónak tökéletességre vitele.

A jónak és gonosznak vallási szemlélete különbözik az erkölcsiétől. Az erkölcsi szempont alatt meghatároztatik mi jó, mi gonosz. E meghatározás épen az marad a vallási szempont alatt: nincsenek különböző értelmezései a jónak és gonosznak, más az erkölcs és más a vallás részéről. Jó azon akarat, mely semmi más által nem indittatik, mint egyedül a kötelesség képze által. A gonosz a jónak ellentéte. A hit e fogalmakon legkevesebbet sem változtat, csak mélyebbé és tágabbá teszi egész szemléletmódjánál fogva. Tárgya a megváltás, azaz a jónak tökéletességre vitele. A mi megváltatik, kell, hogy valamitől megváltassék. A mitől meg kell váltatnunk, az erkölcsi értelemben vett rossz, a gonosz az. A jónak teljességéhez és valódi győzelméhez tartozik, hogy a gonoszt alaposan legyőztük legyen, hogy gyökerében megszabadíttassunk tőle. Így a gonosznak gyökere az tulajdonkép, a mitől meg akarunk szabadulni. Azért a gonosz alapjáróli képzet a megváltás képzetével a legszorosabban összefügg. És e pontban különbözik a vallási szemléletmód az erkölcsitől. Ez meghatározza mi jó, mi gonosz. Az e két fogalmat a legszélső határig követi: a jót a tökélyig, a gonoszt a gyökérig, melyből származik. A vallási szempont alatt nem csak a jó és gonosz különbsége a feladat, hanem a jónak tökélye és a gonosznak eredete.

E kérdések tudományos megoldásáról nem lehet szó. Az erkölcs azt kívánja, hogy minden körülmények között megtétessék a jó és elmulasztassék a gonosz. Az erkölcsi cselekvésre nincsen befolyása mint képzeljük a jó tökélyét, a gonosz eredetét. E képzetmód tehát sem nem tudományi, sem (szorosabb értelemben) nem erkölcsi, ez vallási. És itt a hitnek a tudomány és erkölestőlí különbsége ismét világosan előnkbe lép.

II. A gonosz eredete mint a hit alapkérdése.

A vallási szemléletmód első kérdése a gonosz eredetét illeti. Ez az első pont, melyet a hit fölkeres: az alap és sarkkérdése minden vallásnak. A megváltásnak vagy a jó tökéletességre vitelének nincs értelme, hanem világos, mitől kell megváltatnunk. És mi mástól kell megváltatnunk mint attól, a mi minden gonosznak alapja, magától a gonosz alapjától? Nem kell-e tehát kérdezni mi a gonosz alapja? E kérdést állítja Kant mélyelműleg vallástana elé. Új alakban tűnik itt fel ismét előtte az emberi szabadság problémája, a minden kérdések legnehezebbike; még egyszer visszavezettetik az észbeli jellemrőlí (intelligibel Charakter) tanjára és ezen egész a gonosz eredetét illető vizsgálat, a mint a dolog minden nehézségeit belátja, szétbontja és fölöttök uralkodik, egyike az emberi mélyelműség azon műveinek, melyek csak a legnagyobb gondolkodóknak sikerülnek. Nem csodáljuk, miért lett a kanti filozofia e része oly kevésbé honos. Hogy kérdésünk főnehézségét mindjárt kiemeljük, föltételezi az, hogy általában a gonosznak alapja van. Ha alapja van, úgy kényszerű, épen azért beszámíthatlan, épen azért nem gonosz. Ha igazán gonosz, úgy beszámítható, tehát nem kényszerű, tehát alaptalan. Tehát vagy a gonosz alapja iránti kérdésnek nincs a mint látszik értelme, vagy magának a gonosznak sincs.

1. A gonosz oka nem tapasztalati. A gonosz mint velünk született tulajdonság.

Csak a gondolkodásmód jó. A gonosz a jónak ellentéte, tehát a gonoszt is csak a gondolkodásmódban lehet keresni. Jó a kötelességszerű, gonosz a kötelességellenes gondolkodásmód. A kötelesség törvény, a subjectiv törvény maxima. E szerint jó azon gondolkodásmód, melynek maximája, főszabálya a kötelesség. Gonosz azon gondolkodásmód, mely a kötelesség ellentétét tette maximájává. Azily maxima elfogadásának első alapja minden gonosznak eredete. Valamely tárgy ezen első alap soha nem lehet. Semmi tárgy nem teszi az embert erkölcsössé; semmi tárgy nem teszi gonoszszá. Azért a tapasztalásban nem kereshetni a gonosz eredetét, tehát az minden tapasztalás előtt van; kívülről nem jöhet az ok, mely az ember gondolkodásmódját megrontja; tehát ezen oknak magában az emberben kell lenni. Leszármaztatni a gonoszt nem lehet; tehát az eredeti, az emberi természetnek veleszületett tulajdonsága, mely magában foglalja az okot a gonosz maxima elfogadásához. Ezen első alapot „veleszületettnek“ nevezük csak azon negativ értelemben, hogy tapasztalati föltételekből nem származtatható, hogy a tapasztaláson kívül fekszik.

Kérdésünkkel a tapasztalástól elutasítottunk az emberi természet eredetiségéhez. Így magát a kérdést kell általánosítnunk: mi az ember természeténél fogva a jóra és gonoszra nézve? *

2. A rigoristikus és latitudinarius álláspont. (Indifferentismus és Syncretismus.)

A szerint a mint a jó és gonosz viszonyát felfogjuk, e kérdés elhatározásához különböző álláspontok vannak. E lehető eseteket

*) Rel. innerhalb d. Gr. d. bl. V. Erstes Stück. Von der Einwohnung des bösen Prinzips neben dem guten: oder über das radicale Böse in der menschlichen Natur.

elő kívánjuk terjeszteni, mielőtt álláspontunkat meghatároznók. Vegyük a jót és gonoszt először is mint különböző fogalmakat, melyek viszonyát a logikai lehetőség szerint kell előadni, úgy e viszony vagy disjunctiv vagy conjunctiv lehet. Azon két fogalom vagy kizárják egymást és csak szétválva képzelhetők, hol az egyik van, ott épen azért nincsen a másik; vagy lehető kettejük között összeköttetés. Az első esetben a két fogalom színhelye szűk és kizárólagos, mindenkinek megvan a magáé; mindketten nem állhatnak meg együtt ugyanazon színhelyen; a másik esetben a színhely oly tág, hogy mind a kettőt egyszerre befogadhatja. Tehát attól függ, mint ítéltetik meg a jóra és gonoszra való tekintettel az emberi természet, úgy-e mint szűk vagy mint tág színhely. Az első álláspontot Kant *rigoristicus*nak a másodikat *latitudinarius*nak nevezi. És ez utóbbi álláspontnak ismét két esete van. A különböző fogalmak összekötő viszonya vagy positiv vagy negativ. Mind a kettőnek egyesítése, azaz mindketten együtt vagy elmondathatnak vagy nem ugyanazon egyénről. Az összekötő ítélet a positiv alakban így szól: mind az egyik, mind a másik; a negativban: sem az egyik, sem a másik. A mi tehát a jó és gonosz fogalmát illeti, az ő egyesülések vagy a közönyösség negativ, vagy a v e g y ű l e t positiv egyesülése. E két álláspont, Kant kifejezése szerint, mindenik *latitudinariusi*, az elsőt Kant *indifferentismus*nak nevezi, a másodikat *syncretismus*nak.

Azon kérdésre való feleletnél: mi az ember természeténél fogva a jóra és gonoszra való tekintettel? e szerint három eset lehetséges: 1. Az ember természeténél fogva vagy jó, vagy gonosz. Így ítélnék a rigoristák. 2. Az ember természeténél fogva sem jó, sem gonosz. Így ítélnék az indifferendisták. 3. Az ember természeténél fogva mindkettő, mind jó, mind gonosz. Így ítélnék a syncretisták.

A jó a maximává lett kötelesség, a gondolkodásmóddá vált erkölestörvény. E törvény csak egy, ez érvényes minden esetekben. Ha némely esetekben nem áll, úgy általában nem érvényes.

Lehetetlen, hogy egyszersmind érvényes legyen és ne legyen érvényes. Tehát a syncretismus álláspontja lehetetlen.

Minden cselekedetnek megvannak indokai, motivumai; jó a z, ha egyedüli indoka az erkölestörvény. Ha indoka nem az erkölestörvény, úgy más indokai vannak. Minden indok, mely nem az erkölestörvény, veleellenkező. Az erkölestörvény jelen nem léte szükségképen jelenléte valamely másnak, azaz ellenkező indoknak. A jó és gonosz között nincs közép. A jót és gonoszt tekintve nincs közöny. Tehát az indifferentismus álláspontja hasonlóan lehetetlen.

3. A rigoristai álláspont.

Kant és Schiller.

Az egyetlen lehetséges álláspont ennél fogva a rigoristai. Ez azon álláspont, melyet Kant mint az övét védelmez. Ha e kifejezésben „rigorismus“ a merevség gáncsának kell lenni, úgy Kant e gáncsot magára veszi; amoralnak merevnek kell lenni. Ezen rigoristai gondolkodásmód Kantot ellenébe teszi Schiller álláspontjának. E hely nevezetes, mert az egyedüli, melyben Kant Schillerrel, ki a kritikai filozófot ösvényen követi, nyilvánosan vitatkozik. A rigoristai álláspont nem tűr más indokot a kötelességnél, nem tűri semmiféle egyesítést vagy összevegyítést a kötelességnek a hajlammal. És épen ez egyesítés volt az, melynek Schiller a kellem és méltóságról írt értekezésében esthetikai tekintetből szószólója lett. Ő azt akarta, hogy a hajlam összeegyezzék a kötelességgel, hogy a kötelesség hajlammá váljék. E megegyezésbe kötelesség és hajlam között, ezen önkénytes erénybe helyezte ő a szép erkölcsösség, a kellem jellemét, megkülönböztetésül a méltóságtól, mely az erkölcsi akaratot az ő feltétlen magasztosságában nyilatkoztatja ki. Kant ellentéte Schillerhez itt a tisztán erkölcsi és esthetikai gondolkodásmódnak, a rigoristai és művészi álláspontnak ellentétele. Kant egyszersmind lehető egyesítési pontot keres az erénynek a gratiákkal, a kellemnek a kötelességgel oly összekötésében, mely az erkölcs szigorúságát nem csorbitja. Schiller professor ur, így szól a megnevezett hely, roszálja az ő mester-

kézzel irt értekezésében a kellem és méltóságról a moralban a lekötelezettség e képzetmódját, mintha karthausi féle kedélyhangulat járna vele; de én, miután a legfontosabb pontokban megegyezünk, ebben sem állithatok meg hasonlást; ha csak egymással megértethetjük magunkat. Én örömet megvallo, hogy én a kötelesség fogalmához épen méltóságánál fogva nem csatolhatok kellemet, mert abban feltétlen kényszerítés van, melylyel a kellem egyenes ellenmondásban áll. A törvény felsége (hasonlón ahoz a Sinai hegyen) tiszteletet gerjeszt (nem félelmet, mely visszataszít, nem is bájt, mely bizalmasságra hi meg) az alattvaló tiszteletét ura iránt, de a jelen esetben, minthogy ezen ur bennünk van, saját rendeltetésünk fensége nek érzését kelti fel, mely jobban elragad bennünket minden szépségnél. De az erény, azaz a szilárdul megalapított gondolkodásmód, kötelességét szigorun teljesíteni, az ő következeiseiben jó t é k o n y i s, inkább mint minden, mit a természet vagy művészet a világban eszközölhet; és az emberiség dicső képe ez alakban felállitva, igen is megengedi, hogy a g r a t i á k kísérik, de ezek, midőn még egyedül a kötelességről van szó, tisztelő távolságban maradnak. De ha a kellemes következményekre nézünk, melyeket az erény ha mindenütt elfogadtatnék, a világban elterjesztene, úgy az erkölesileg irányzott ész (a képzelet által) akkor az érzékiséggel szövetkezne. Csak a szörnyetegek legyőzése után lesz Hercules m u s a g e t, a mely munkától ama jó szűzek visszarettenek. Venus Urania e kísérői Venus Dione kíséretében kacér lények, mihelyt a kötelesség meghatározása ügyébe keverednek és ahoz indokokat adni akarnak.*

III. A gonosz alapja mint képesség vagy indok.

C á f o l a t.

A rigoristai álláspont meg van alapitva. Egyik a kettő közül az ember a természettől: vagy jó, vagy gonosz. Egyik a kettő kö-

*) Schiller értekezése, über Anmuth und Würde, a Thalia 3-ik darabjában áll 1793-ból. Kant arra vonatkozó megjegyzése, a vallás a pusztá ész határai között 2-ik kiadásában van.

zül veleszületett tulajdona, mert sem egyik sem a másik nem származtatható le tapasztalati okokból. Az erkölcsit tapasztalatilag megalapítani annyi volna, mint a generatio aequivoca felvétele az erkölestanba.

Most világos a pont, melyben a nehézség fekszik. Jó vagy gonoszsza csak a szabadságnál fogva lehet az ember. De egyszersmind a természettől vagy az egyik vagy a másik; de veleszületett minősége vagy jó vagy gonosz. Az erkölcsi álláspont a szabadságot vallja a jó és gonosz egyedüli alapjának, a rigoristai a jót vagy gonoszat az emberi természet veleszületett minőségének állítja. Mind a két álláspont alapos és egyesítésök szükséges. A mi tehát a jót és gonoszat illeti, úgy kell nézni az embert, mint szabad alkotóját veleszületett minőségének az egyik vagy a másik tekintetben. De ha a jó és gonosz első alapja a szabadság, úgy a veleszületett minőség eredetét nem kereshetni az időben, tehát nem a tapasztalati jellemben, hanem csak az észbeliben.

Most a velünk született minőséget, melynek alkotói magunk vagyunk, jól meg kell különböztetni azon velünk született minőségektől, melyek alkotói nem magunk vagyunk. Amaz az önkény körében fekszik, ezek kivüle vannak. A veleszületett minőségeket ez utóbbi értelemben képességeknek nevezzük. Képességeink adva vannak, mi nem csináljuk őket. Vannak képességek, melyek az emberi természetnek mint olyannak lehetőségéhez tartoznak. Azokat eredeti képességeknek nevezzük. E képességek közül egy sem jó vagy gonosz; mert nem az akarat az, a melytől függenek, a mely őket csinálja. Ha a képességek volnának azok, melyek az egyiket jóvá, a másikat gonoszsza teszik, úgy mind a kettő a természet műve volna, és erkölcsiiségről nem lenne tovább szó. E képességek természetcélok, melyek ismét erkölcsi célokhoz eszközök. Az erkölcsi véggél a jó. Tehát azon képességek közül egy sem lehet gonoszra rendeltetve; ha kényszerüleg a gonoszhoz vezetnének, úgy magok is gonoszak volnának. Ennélfogva az emberi természet eredeti képességei csak a jóra lehetnek rendeltetve, de e rendeltetéshez az

akarat nincs kötve, az gonoszra fordíthatja el azokat; a jó mint a gonosz egyedül az akarat irányban fekszik, melylyel szemközt a képességek ingatag eszközök, melyeknek a természettől a jónak kellene szolgálniuk, de a szabadságtól el foglalta mind a jónak mind a gonosznak szolgálhatnak. Tehát szigorún különbséget fogunk tenni azon veleszületett minőség között, mely vagy jó vagy gonosz, és az emberi természet ezen eredeti képességei között, melyek a dolgok rendében a jóra vannak rendeltetve.

1. Az eredeti képességek a jóra. A képességek mint indokok. Az indokok mint maximák. Az indokok rende és azok megfordítása.

Melyek ezen eredeti képességek a jóra az emberi természetben? Az ember élő, gondolkodó erkölcsi lény. A puszta szerves természet az állatiság, az eleven és eszes természet egyesülése az emberiség; az eszes és erkölcsi természet egyesülése a személyiség. Az életre való képesség állati, a meggondolás és önismeretre való képesség emberi, az erkölcsi törvény iránti tiszteletre való képesség erkölcsi. Magában e képességek egyike sem jó vagy gonosz. Magában mindegyike a természettől jóra van rendelve. Ha az akarat az erkölcsi képesség irányát veszi, az erkölcstörvényt teszi maximájává, legfőbb szabályává, úgy az jó, és egyedül abban áll a jó. Az akaratától függ az; hogy az eredeti képességek közül, melyek mindannyi indokok, melyiket teszi legfőbb indokká. Ha e legfőbb indok nem az erkölcstörvény és nem egyedül ez, úgy az akarat gonosz. Gondoljuk magunknak az akaratot az állati indokok uralma alatt, úgy hogy az emberi és erkölcsi természet az állat alá száll le, úgy az ugynevezett állati bűnök származnak, tobzódás, bujaság, vad törvénytelenység. Gondoljuk az akaratot csupán a természetes ész uralma alatt, úgy egyedüli célja saját jóléte, úgy az egyén nem keres mást saját boldogságánál, saját lehető nagy érvényénél, úgy saját előnyére mások veszteségét és kárát akarja, úgy önszeretetével, növekedik az ellenséges gondolkodásmód mások iránt, a gonoszság, az irigység, a hálátlanság, a káröröm egészen a végtelenig, és így támad-

nak az ugynevezett ördögi bűnök. Tehát nem a képességben magában van a gonosz, hanem a képesség viszonyában az akarathoz: a képességben, amennyiben indokká lesz. Nem az indokban mint olyanban van a gonosz, hanem az erkölestörvényhezi viszonyában: tehát abban, hogy az állati természet vagy az ildomos önszeretet indokai az emberi akaratban nagyobb érvényűek mint az erkölestörvény, hogy az utóbbinál fölibe vannak rendezve, nem pedig, mikép az erkölestörvény követeli, egyáltalában alája. Az erkölestörvény maxima. Ami az erkölestörvénytől összehasonlítja magát, és vele hasonló vagy nagyobb jogosultságot követel, mint maxima áll. Világos tehát, miben áll egyedül a gonosz. Nem a képességben, nem is a puszta indokban, hanem annyiban az indokban, amennyiben az az akarat maximája, amennyiben az akaratnak az irányt adja, a cselekedet szabályát meghatározza: azon indokokban, melyek nem az erkölestörvény maga. Ha az alsóbb képességek tudniillik minden képességek, kivéven az erkölcsit, akaratindokokká lesznek, ha ezen motivumok mint akaratmaximák állanak, mint olyanok az akarat felett uralkodnak, úgy abban áll a gonosz.

Csak most van az eldöntendő kérdés azon pontig kifejtve, melyen megoldásra képes. A kérdés értelme most világos. Az ember a természettől vagy jó vagy gonosz. Ha az emberi akarat eredeti irányánál fogva az erkölestörvényt teszi maximájává, úgy a természettől jó. Ha eredeti irányánál fogva más indokot tesz maximává, azaz ha az indokok rendét megfordítja, úgy a természettől gonosz. Épen ez az elhatározandó pont. *)

2. Az akarat mint készség. A készség a vonzalom a nem jóra. Az emberi természet gyarló, hamis, gonosz volta.

Azon színhely, a melyen a jót és a gonoszát egyedül feltaláljuk, az akaratirány, mely a maxima szerint határoztatik meg, tehát

*) Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. I. Stück I. Von der ursprünglichen Anlage zum Guten in der menschlichen Natur:

különböző a mint az akarat ezt vagy amazt a maximát fogadja el, ezt vagy amazt az indokot teszi maximájává. Hogy kérdésünket eldönthessük, szükséges az akaratirányt eredeti állapotáig, elemi alkatáig követnünk, mely a tettet, az így vagy amúgy elhatározott akaratot, az empyriai jellemet megelőzi. Az akaratirány eleme az akarathajlam. Az akarathajlamot készségnek nevezzük. A készség nem indok. Az indokot a természet csinálja, a készséget az akarat; indokaink nem a mi saját cselekedetünk, a mi készségünk akaratdispositio, elemi akaratirány. Ha e készség az erkölestörvényre irányul, úgy az ember természetből jó; ha nem arra, úgy természeténél fogva gonosz.

Itt a gonosz legtagább körében határoztuk meg, mint ellenmondatot (contradictorius, nem csupán contrarius) ellentétét a jónak. Gonosz a készség mindenre, a mi nem az erkölestörvény maga. Ezen készség a gonosz szív, a fogékonyság minden másra mint az erkölestörvényre. „Az erkölcsi törvény szelleme, mond Kant, abban áll, hogy ez egyedül maga elégséges indokul. A minem e hitből történik, az bűn (a gondolkodásmód után)“ A gonosz e legtagább körében többféle fokokat különböztetünk meg, melyek erkölcsi érzéketlenségben ugyan hasonló, de a gonosz hatalmára nézve hasonlatlanok. Ha az erkölestörvény az akaratnak nem egyedüli indoka, úgy három eset lehetséges. Az akarat vagy épen nem maximák által határoztatik el, vagy nem egyedül az erkölestörvény, hanem egyszersmind más indokok által is vezettetik, vagy végre oly maximák által határozza el magát, melyek az erkölestörvénynek egyenes ellentételei. Ha általában semmi maximák, hanem csak a kívánságok és hajlamok hajtják az akaratot, úgy a természet hajlamai erősebbek mint a maximák, erősebbek mint az akarat, úgy az akarat gyenge: ez az emberi természet gyarlósága; „akaratom van ugyan, de a teljesítés hiányzik.“ Ha a kötelességhez még más indokok is vegyülnek, és az önszeretet a cselekedet indokába befoly vele együtt, úgy ez az emberi szív hamissága, tisztátalansága. Ha végre az erkölestörvény helyett az ellenkező maxima határozza el az akaratot, ha

az önzés nem csak mint együtttható indok zavarja meg a gondolkodásmódot, hanem mint egyedüli maxima uralkodik, úgy ez az akarat gonoszsága, az emberi szív romlottsága vagy felfordultsága.

3. A készség mint bűn.

Ha így az akarat az ő elemi, eredeti irányában, azaz készségében az erkölestörvénytől elfordul, és ezen eltérés által a gyarlóságot, hamisságot, gonoszságot az emberi természetbe beleviszi, úgy az ember természeténél fogva gonosz. E készség akkor az első alapja vagy a gyökere a gonosznak. Mint készség akaratirány az, tehát akaratott a valóságos empiriai tett előtt, tehát elkövetett vétkezés és azért gonosz maga. Ez az eredeti gonosz, az ősbűn az emberben, a peccatum originarium, melyvel összehasonlítva minden más gonosz cselekedetek következmények, peccata derivata. Az egész kérdés tehát oda megy ki: valjon az akarat az ő eredeti képességében valóban elfordul-e az erkölestörvénytől vagy nem?

IV. Az emberi természet mint gyökerében gonosz.

1. A gonosz gondolkodásmód ténye.

E kérdés elhatározásánál, először a tapasztalás tegyen tanubizonyságot, a mennyire az az emberiség erkölesi természetét megismerni képes. Az emberismerő tapasztalás legnagyobb kiterjedtségében adjon felvilágosítást, mint látszik neki az ember empiriai jelleme minden időkben, az élet minden helyzeteiben, a műveltség minden állapotaiban. Az ember mindenütt ellenmondásban jelenik meg az erkölestörvénnyel, ellenmondásban az ellen, nem csak valamely az erkölestörvénnyel meg nem egyező állapotban, melyen maga az erény sem győzedelmeskedik egészen, hanem az erkölestörvénytől elforduló oly irányban, mely a gonosz szívből származik. Ha a nyers természetnépeknél az észtönök és vágyak a legtulzabb vadságig, a gyűlölet és boszu szenvedélyei a legvégsőbb kegyetlenségig hatalmaskodnak féktelenül, úgy ezen erkölestelen állapotot a természetősztönből, a természet nyers volta-

ból, minden műveltség hiányából lehet megfejtetni. De ha azt vesszük észre, hogy a kegyetlenség nem csak vak szenvedély következménye, hanem élvezet tárgya, hogy a természet e fiai minden boszuvágy nélkül kinozhatnak, csak hogy más kínszenvedésein gyönyörködjenek, úgy az ily nem ingerelt, semmi természetösztön által nem indokolt kegyetlenségnek semmi más oka nincs, mint a természetes gonoszság. Nézzük az embereket a legelőbbre haladott műveltség állapotában és vizsgáljuk meg bensejüket, elrejtí ugyan magát a mennyire lehet, az erény látszata alatt, de mindjárt a felszín alatt mindenütt mutatkozik a férges mag. A bizodalom mögött bármi őszintének látszassék is lenni, még mindig van némi titkos hamisság; a jótétemény ellen feltámad a háltálanság, más szerencséje ellen az irigység, más szerencsetlenségénél a káröröm; még a szíves jóakarát sem oly tiszta, hogy azon megjegyzés lehetséges nem volna: „legjobb barátaink szerencsetlenségében is van valami, a mi nincsen egészen tetszésünk ellen.“ Még az erkölcsi ítélet is eltompul, és a látszat által megvakittatik és megvesztegettetik; ki az elvetemedettséget nyíltan nem mutatja, ki az önző gondolatot illedelemmel elfödi, már jónak mondatik a művelt társaságban: itt az jónak ismertetik el, ki a gonosz emberek közönséges osztályába tartozik. Ha a gondolkodásmódot leleplezzük, mely az erény színe alatt nem épen mélyen van elrejtve, és ha komolyan el nem vakulva megnézzük, úgy mindegyiket megtaláljuk valamely helyen, hol lesben áll más ellen és a művelt világ szíve közepében elenyészthetetlenül él az ő természetállapot. Az emberek ez erkölcsi alkatát kinagyarázni az egyszerű önszeretetet nem elégséges. Ez az önszeretet nem az ő egyszerű, hanem tulságos érvényében, ez az uralomra emelt, maximává tett önszeretet: azon önzés, mely nem a természetösztönből ered, hanem az akaratból. Nem csupán az egyesekben, az emberiség nagy viszonyaiban is az a vezető. A népek is ezen alattomos lesben állanak egymás ellen, melyből koronkint a háboru furiája előtör, mely az önzést minden oldalról és minden alakjaiban felszabadítja, és nem hagy semmi kétséget a felett, mint van az ember bensejében.

Igy áll a dolog a tapasztalati emberjellemmel. Akárhol találjuk, akár meddig kövessük, mindenütt úgy tűnik fel, nem ugyan külső cselekvés, hanem gondolkodásmódjában mint az erkölestörvénytől elforduló, mint bensőleg a jó ellentétele felé irányzott, azaz gonosz. Mint lehet ezen általános, az egész emberi nemről álló, minden tapasztalástól bizonyított tényt megfejtteni?

2. A tény megfejtése. Az eredeti készség a gonoszra.

A megfejtési ok nyilvánvalón oly feltételben lesz keresendő, mely az emberi természethez mint olyanhoz tartozik, nem talán ezt vagy am azt az egyént jellemzi; különben a gonosz ténye nem lehetne általános kiterjedésű. Ama feltételnek nyilvánvalón nem lehet szabadakarat nélküli, önkénytelen, természettörvényinek lenni; különben a megfejtendő tény elvesztené a gonosznak jellemét.

Már a két feltétel, melyek az emberi természethez mint olyanhoz tartoznak, az érzékiség és ész. E kettő közül melyikben van a gonosz oka? Ha csupán az érzékiségben keressük, úgy egyedül az állati természet lenne, mely az embert ösztönzi és felette uralkodik, úgy az emberi akarat állati lenne, de nem gonosz. Tehát az érzékiség nem lehet az elégséges megfejtési ok: az igen keveset fejt meg. Ha a gonosz okát csupán az emberi észben keressük, úgy az észnek az ő eredetében el kellett volna az erkölestörvénytől szakadni, s erkölcsileg teljesen elhomályosodni, úgy kellene állania mint eredetében meghasonlott és gonosz szellemnek, úgy hogy az ember eszénél fogva mást nem akarhat, mint a jó ellentételét, hogy nem tud másképp tenni, mint az erkölestörvény elleni ellenmondásban megmaradni. Akkor az ember hasonló volna valamely meghasonlott angyalhoz, többé nem ember volna, hanem démon. Az emberi akarat akkor nem gonosz volna, hanem ördögi, azaz egyedül gonosz volna. Tehát az emberi ész mint olyan szinte nem lehet a gonosznak elégséges megfejtési oka; az igen sokat fejt meg.

Minthogy a gonosz okát sem az érzékiségben, sem az észben magában véve nem szabad keresnünk, talán mind a kettő egyessülésében találjuk meg. Az észben magában, a tiszta észben, nincs más indok az erkölcstörvénynél; az érzékiségben magában nincs más indok a természetes vágyaknál, melyek kielégítésöket keresik. Ha e vágyakkal az ész egyesül, ha az ész maga sem keres mást, mint az egyén jólétét, úgy a természetes önszeretet támad. Az emberi természetben mind a két indok megvan egyszersmind, az önszeretet és az erkölcstörvény. Ha az emberi természetben nem volna más indító ok az erkölcstörvénynél, úgy az ember épen nem, lehetne gonosz; ha az erkölcstörvény indoka épen nem volna benne úgy csak gonosz lehetne, de épen az által meg volna szüntetve a gonosznak jelleme; mert a mi csak gonosz lehet, ellenállhatlan törvény által van arra kényszerítve, és a gonosz lehetősége csak addig terjed, a meddig a szabadság. Az önszeretet és az erkölcsi ész indokai az emberi természetben együtt hatnak. Ha a puszta indokok jók vagy gonoszak volnának, ha a jó és gonosz közötti különbség benne foglaltatnék az indokok különbségében, úgy az embernek természeténél fogva mind a kettőnek kellene lenni egyszersmind, a mi lehetetlen.

A jó és gonosz különbsége nem az indokok minőségében van, hanem érvényében, azon becsben, a melyben az indokok az emberi akaratban állanak. A különbség egyedül és csupán a maximákban van. Nem az erkölcstörvény indoka jó, hanem az, hogy ezen indok a legfőbb érvényben áll akaratunkban, hogy minden más egyáltalában alája van rendelve. Nem az érzékiség és önszeretet indokai gonoszak, hanem az, hogy az emberi akaratban a kormányt ők viszik, hogy érvényök nagyobb, mint az erkölcstörvényé: egyedül abban áll a gonosz. Indokok, bármi különbfélék legyenek, működhetnek együtt, lehetnek egyszersmind ugyanazon színhelyen. Ellenben a maximák kizárják egymást. A maximák határozzák meg az indokok érvényét, viszonyát és rendét. Ezen rend csak egy lehet. Lehetetlen, hogy egyszerre legyen az önszeretet és az erkölcstörvény a legfőbb indok. A gonosz az önszeretet mint

legfőbb indok vagy mint maxima, a jó az erkölestörvény mint akaratelv. Lehetetlen tehát, hogy az ember természeténél fogva jó és egyszersmind gonosz legyen.

Tehát a gonosz nem az indokokban áll, hanem az indokok rendében, az erkölesi rend megfordításában. Az erkölesi törvény uralma az erkölesi rend, az önszeretet uralma annak megfordítása. E megfordítást nem a természet, nem a képesség, nem az indokok anyaga, hanem egyedül az akarat teszi. Csak az akaratban és az akarat által fordíthatóknak általában meg az indokok.

3. A gonoszra való készség, mint természetes, erkölesi radicalis.

A gonosz egyedüli elégséges megfejtési oka e szerint az emberi akarat, mely az ő első elemi irányában az indokok rendét megfordítja, az erkölestörvénytől elfordul, az érzékiség indokaihoz ragaszkodik. Mivel ezen készség az ember tapasztalati jellemének feltétele, tehát nem határaihoz tartozik, azért nem szerzett, hanem veleszületett vagy természetes. E helyen a „természetes“ alatt nem az önkény ellenkezőjét értjük, hanem a műveltség ellenkezőjét. A rosszra való készség nem kívülről vitetett az emberi természetbe, nem az idő folyamában szereztetett, az emberi természet nem képezetett reá, hanem sajátja: azt nevezzük veleszületettnek vagy természetesnek.

Ezen természetes készség sehol sem veszi másutt eredetét, mint az akaratban. Akarattett az, azért ezen természetes készség egyszersmind erkölesi, tehát beszámítható is, tehát bűnös. E bűn az első akaratirányban van, az akarat gyökerében, innen rontatott meg elemében az akaratirány, a maxima, a gondolkodásmód. Azért ezen természetes és egyszersmind erkölesi készség a gonoszra gyökeres, radicalis. Ez az eredeti gonosz az emberi természetben.

A gonosz az ő különböző alakjaiban a gyarlóság hamisság, gonoszság mintami saját bűnünk. A gyarlóság és hamisság bűne a gyenge akarat, melynek nem szándéka a gonosz, de hiány-

zik nékie az erő a jóra. A gonoszság bűne a gonosz akarat, mely szándékosan fordul az erkölestörvény ellen. A gyenge akarat másra irányozza magát, nem az erkölestörvényre, ez csak a jóra nincs irányozva; a gonosz akarat az erkölestörvény ellenkezőjére irányozza magát. Mind a kettő erkölcsi bűn; összehasonlítva a jogi értelemben vett bűnnek, a gyöngé akaratot „culpa“ a gonoszat „dolus-nak“ lehetne nevezni. A gonosz akarat a tulajdonképeni megátalkodottsága az emberi szívnek, mely nemcsak a gonosz csiráját táplálja, hanem a jónak csiráját aláássa és a gondolkodásmódot az önzésben megrögzötté teszi. Az önszeretet itt úgy áll, mint maxima, mint az akarat legtöbb és kizárólagos indoka. A gonosz kerültetik, de csak annyiban, amennyiben káros, azaz amennyiben az önszeretettel ellenkezik; a jó felvétetik mint ámitó szín, mely mögött az önszeretet jól érzi magát, azaz felvétetik, de csak amennyiben az önszeretettel összefér. Így a gondolkodásmód legbenszejében megrontatik. Más nem idéz elő megbánást, mint a cselekedet káros következményei. A bűnbánat többé nem más az önszeretet kedvetlenségénél. E bűnbánatot nevezik lelkiismeretnek, s hogy a fonáság teljes legyen, azt képzelik, ezen álnok és hamis lelkiismeret a valódi, hogy oly sok jeles tulajdonaik mellett még lelkiismeretességökben is gyönyörködhessenek, és még e hízélgéssel is kedveskedhessenek az önszeretnek. Ezen ál lelkiismeret, melylyel az emberi megátalkodottság az igazit elhomályosítja, minden gazságnál nyugodt, ha csak a káros következmények elmaradnak; ez a játszó lelkiismerete, mely csak akkor ébred fel, ha veszít, és teljesen alszik vagy is inkább egészen megelégedettnek érzi magát, midőn nyer. Az önszeretet mint maxima csak egy célt ismer: önhasznát. E céllal összehasonlítva, minden más csak eszköz előtte; legalább gondolkodásmódjában semminek sincs magasabb bece, még az emberi méltóságnak sincs, sem nála annálkevésbé másnál. Az emberi méltóság helyébe az álbecs lép, a külszín, melyet az önszeretet egyedül keres. Itt az áll, amit az angol parlament egy tagja nyilvánosan kifejezett: „minden embernek meg van ára, amelyért eladja

magát. " Ha ezen az emberiségben meggyökerezett gondolkodás módot az erkölcsi szempontból ítéljük meg, úgy bele kell egyeznünk az apostol nyilatkozatába: „itt egy sincs aki jót tenne, de csak egy sincs.“ *)

V. Az észbeli (kinyomozhatlan) oka a gonzosnak.

1. A gonosz mint öröklött minőség. Ezen elmélet megcáfolása.

A gonoszat egészen gyökeréig követtük, ez nem más azon készségről, melyet az emberi akarat első irányánál adott magának a természetünkben működő indokok megfordítására, azaz az önszeretetnek mint az akarat maximájának felállítására, az önszeretetnek gondolkodásmódunkba felvételére. Honnét jön a készség? Mint fejtjük meg a gonosz ez eredetét?

A gonosz alapja a szabadság. Azon készség maga az önkény tette; különben természeti ösztön volna, amely mint olyan soha nem lehet a gonosz gyökere. A gonoszra való készség már maga gonosz. Az a radical gonosz. A gonosz csak a gonoszból lehet megfejteti, nem abból, ami nem gonosz: sem a természetből, sem a jóból. A gonosz megfejtéséhez nincs más elmélet, mint a generatio ab ovo. A gonosz első csirája már a gonosz akarathajlam maga.

A szabadság észbeli (intelligible) ok. Az események időfolyamában nincs szabadság. Ezen időfolyamban nem szabad soha a gonosznak okát keresni. Soha nem fejtetik meg a gonosz az előbbi állapotból. Ezen gonosz cselekedet alapja nincs az előbbi cselekedetekben; különben a jelenvaló az előbbieken kényszerű következése volna, és épen azért nem gonosz. Bűnös minőségünk alapja általában nem abban van, hogy szülők is bűnösök voltak, és azok szülői is, és végre az első emberek, úgy hogy a gonosz átültetetik nemzedékről nemzedékre. Az ily átültetés öröklés volna. Amit öröklünk, az nem a mi tettünk, tehát nem is a mi bűnünk. Tehát a gonosz nem lehet örökölni. Itt van az a pont, melynél az öröklött

gonosz e képzetét, mint a szabadsággal és azért magával a gonosz természetével is ellenkezőt, vissza kell utasítanunk. Akár mikép képzeljük is ez öröklést, akár orvosiilag mint öröklött betegséget, vagy jogászilag mint öröklött adósságot, vagy theologilag mint öröklött bűnt: mind ez esetekben a gonosz alapja az előbbeni állapot, tehát időbeli ok, tehát nem a szabadság. Kant elméletét a radical gonoszról az emberi természetben jól meg kell különböztetni az eredeti bűn theologiai elméletétől, melylyel a kanti tanban más semmi sem közös, mint a gonosz eredeti voltának mélyelmű gondolata. A gonosz nem fajta. A gonosz alapja nem a nemzésben van, hanem csupán az akaratban.

2. A gonosz mint elszakadás. Az ember bűnbeesésének története.

Csak az időbeli okok ismerhetők meg, nem az észbeliek. Azért a gonosz eredete kinyomozhatatlan. Ha a gonosz alapja megismerhető volna, úgy időbelinek kellene lennie. Ha időbeli volna, úgy a gonosznak kényszerű következménynek kellene lenni, amivel szabadsága, de bűne beszámíthatósága, azaz egész jelleme is megszűnik. A gonosz nem következik mint egy időesemény a másokra e következmény kényszerű a természettörvény szerint. Az időbeli esemény egyszersmind folytonos változás. A gonoszát soha sem lehet mint időkövetkezményt, tehát soha mint folytonos változásban levő tagot vagy állapotot felfogni. Nem kicsinyenkint lett az, tehát általában nem lett, hanem van; és ama folyvásti növekedés a gonoszban, amint azt az emberi jellemeken a tapasztalásban észreveszsszük, már annak első kezdetében előleg felteszi a gonoszát: nem a gonosznak növekedése az, hanem növekedés a gonoszban. Ha a gonosznak eredetét képileg időeseményben akarjuk képzelni, mintegy a bűnnek kezdetét, úgy magától megszűnik a folytonos esemény képze, az összefüggés megszakad azon pillanatban, melyben a gonosz előlép; az előbbi állapottal összehasonlítva, a gonosz nem úgy jelenik meg, mint következmény,

hanem mint elszakadás, úgy amint a biblia az első bűn történetét elbeszéli. Ezen bűn nem úgy jelenik meg, mint az ártatlanság következménye, hanem mint elszakadás istentől, mint akarva elkövetett engedetlenség az isteni parancs ellen, mint az ember készsége a törvénytől eltérésre, mint az ember elcsábítása valamely gonosz szellem által, azaz mint a kinyomozhatlan, semmi tapasztalati ok által fel nem fogható, gonosz hajlam. E tükörben mindenki látja bűnét. Így áll a gonosz az emberi természetben. Ami Ádám-ról beszéltek el, az mindenekre nézve érvényes. Mutato nomine de te fabula narratur. Ezen értelemben, nem az öröklött bűn értelmében, áll ama mondás: „Adámban mind vétkeztek.“

VI. A gonosztól megszabadulás.

1. A jónak lehetősége. Önmegjavulás.

Minő viszonyban áll már most a radical gonosz e folyamához a jónak folyama? Ha az ember természeténél fogva gonosz, hol marad a jó? E kérdésben fekszik a tulajdonképeni hitproblema. Mint szabadíttathatunk meg a gonosztól, ha az radicalis. Az emberi természet képességeinél fogva eredetileg a jóra van rendelve, de eredetileg nem jó, hanem az erkölestörvénytől elhajolt készsége által eredetileg gonosz. Az emberi természet tartozik jó lenni. Azt követeli föltétlen kényszerűséggel az erkölcsi ész, a kategoricus imperativus. Ami az emberi természet föltétlen tartozik lenni, szükséges, hogy az birjon is lenni. Itt áll a gyakorlati tétel: „Te birsz mert tartozol!“ Mintán nem vagyunk jók, tehát tartozunk azzá lenni, tehát birunk is azzá lenni. De mint jöhet a jó oly természetből, mely gyökerében gonosz? E gonosz minőségről mint lehetséges az átmenet a jóra? A gonosz mint szűnhetik meg gonosz lenni? Mint kezdheti meg, hogy jóvá legyen? E pontban van a nehézség.

Csak az akarat jó vagy gonosz. Az akarat mi önmagunk

vagyunk. Amik az akarat által vagyunk, vagy amivé általa leszünk, azzá egyedül mi tehetjük magunkat. Az első, hogy önmagunkon segítsünk. De a minő gonoszak vagyunk azon eredeti, kiirthatlan készség által, nem látszunk-e képteleneknek ezen önsegítségre? A gonoszszal nincs a jónak lehetősége bennünk kiirtva. A gyökeres gonosz nem az általános gonosz. Az erkölcstörvény indoka él bennünk egyszersmind az önszeretet és érzékiség ösztönzéseivel. A gyökeres rossz ezen indokok megfordítása. Ezen megfordításban az erkölcstörvény indoka a többi indokoknak alárendeltetik. De alárendelés nem megsemmisítés. A bennünk létező erkölcstörvénnyel meg van a jónak képessége és lehetősége. Gonosz csak az ellenkezőre való készség, az akart ellenmondás a jó ellen. Ez ellenmondás lehetlen volna, ha a jó mint indok és képesség bennünk jelen nincsen. Így a jónak lehetősége magának a gyökeres gonosznak ellenében is kiolthatlan és kiirthatlan.

2. A jónak megfoghatlan eredete.

Mi nem foghatjuk meg, mint támad a gonosz. Épen oly kevésbé foghatjuk meg, mint keletkezik a jó, mert az eredet mind a két esetben a szabadság tette, észbeli tett, tehát az emberi értelem által meg nem fejthető. Átmenetel a gonoszról a jóra nincs. Ezen átmenetel folytonos változás volna, melyben ugrások nincsenek, amelyben tehát ugyanazon pillanatban gonosznak és egyszersmind jónak kellene lennünk, ami lehetetlen. De ha a gonosznak vége, és a jónak kezdete nem együtt vannak, ha ugyanazon lény ugyanazon pillanatban nem egyszersmind jó és gonosz, úgy az egyiktől a másikhoz nincs átmenetel.

A jó csak a jóból származhatik, valamint a gonosz csak a gonoszból. A jóban kicsinyenkint növekedhetünk; a jóhoz fokunkint haladhatunk, elveinket fokunkint megszilárdíthatjuk, erkölceinket változtathatjuk, de az előzet az, hogy a jót akarjuk, hogy az akarat a jóra irányozta magát. A folytonos változás,

mely a jóra való kicsinyenkinti átmenetelben áll, reform. A jónak kezdete az emberben, az ő javulásának gyökere nem folytonos változásban képződik, tehát nem a reform módjára,

3. A jó mint ujjászületés.

Jóvá lenni nem jelent mást, mint az akaratot az erkölestörvényre irányozni, elvonni a többi indoktól, a melyeken függ, ezek helyett az erkölestörvényt legfőbb maximává emelni fel, és az indokok erkölesi rendét az akaratban ismét helyreállítani. Ezen helyreállítás, mely az előbbi rend helyett az ellenkezőt hozza be, nem kicsinyenkinti átmenetel, nem reform, hanem revolutio az ember belsejében, tökéletes átváltozás a gondolkodásmódban, közvetlen, rögtöni változhatlan elhatározás, nem javítása az erkölcsöknek, hanem megalapítása a jellemnek: egyszóval az ujjászületés, új embernek felvétele. Ezen ujjászületésben áll a jónak kezdete, innen ered a jóban való folytonos haladás. Azt felfogjuk, hogy az ujjászületésnek meg kell történni, hogy nélküle önmegjavulás nem lehetséges, de azt nem tudjuk megfejteni, mint történik az meg.

VII. Isten kegyelemhatásaiban való hit.

1. A kedvezéstkeresésnek vallásai és a jó életmód vallása.

Az embernek a gonosztól való megszabadulása képezi minden vallások termékeny és legbensőbb magvát. De ami a megszabadulás lehetőségét illeti, arra nézve itt elválik az észhit a kijelentett hittől, vagyis a pusztá ész határai közötti vallás, az ezen határokon kívüli vallástól.

Az erkölesi önfelelemelkedés a gonosz gondolkodásmódtól a jóhoz, az emberi természet e benső átváltozása, e legbensőbb sziváltozás, a természetes ész által, egyáltalában megfoghatatlan történet. Nem láthatjuk által, mikép lehetséges gyökerében az önjavulás, noha azt felfogjuk, hogy szükségképen kell lennie.

E megfoghatlanság adja a hitnek az első lökést, hogy az észhatárokat átlépje. E megfoghatlanságra hivatkozik a puszta ész határain kívüli vallás. Ha az önjavulás megfoghatatlan, úgy lehetetlen is, úgy az ember önmagából és maga akarata erejénél fogva soha nem lehet jóvá. Tehát vagy gonosz marad, vagy javulását istentől és pedig egyedül istentől kell várnia. Javulásához az isteni segítségre van szüksége, az isteni támogatásnál többre van szüksége. Ha tudniillik isten bennünket segít, úgy az emberi akaratnak szinte kellene együtt segíteni, nékie is kellene valamit javulásához tenni; hanem aminő gonosz, maga nem tehet ahoz semmit: javulása tehát lehetlen, vagy csupán isten hatása az emberben, az ember részéről semmi által meg nem érdemelve, tehát kegyelmi tett, az isteni kegyelem áthatása a bűnös emberi természetben, melyet csodálatos módon nyerünk és magunkban tapasztalunk.

Az önjavulás lehetlenségén alapszik az isteni kegyelemhatásokban való hit. E hit az észhitnek ellenében áll. Az ész azt mondja: az önjavulás egyáltalában szükséges; lehetőségét nem foghatom fel, szükséges voltát kell állítanom: tehát az önjavulás lehetősége hitem tárgya.

Az ezzel ellenkező hit minden jót csupán istentől vár, és semmit sem az emberi akaratból, mely a gonosz bilincseiben letartóztatva, a jóhoz semmi erővel nem bír. E hit következtében azt reményljük istentől, hogy boldogokká tesz bennünket jóságánál fogva. És ha a boldogsághoz a mi javulásunk a feltétel, úgy reményljük istentől, hogy megjavít és megszentel kegyelménél és mindenhatóságánál fogva. Nekünk nem marad fen más, mint e kettőt istentől ohajtani, istent e kettőért kérni, külsőleg mindent megtenni, a mi nékie tetsző, hogy önkényét részünkre hajlvá tegyék, hogy magunknak kedvezését megszerezzük. Így támad az erkölcsi mag nélküli hit, melynek nincs más szándéka, mint az isteni kedvezést megszerezni, és e célhoz nincs más eszköze a külső cselekedetnél, az istenszolgálati eljárásnál, a kultusznál.

Az erkölcsi vallás csak egy. Vele ellenmondásban minden más vallások istenszolgálati eljárások, azon emberi szándékból gyakorolva, hogy az által az isteni akarát maga részére kedvezővé tétessék. „Minden vallásokat, úgy mond Kant, a kedvezést keresés (a csupán cultus) és az erkölcsi, azaz a jó életmód vallására lehet felosztani.“

2. Az észhit viszonya a pusztá ész határain kívüli valláshoz.

A parergák.

A kegyelemhatásokban való hit belső tapasztalásra hivatkozik, oly rögtöni megvilágosodásra, mely áthatásszerű. Ez oly tapasztalás, melynek tételéhez az emberi észnek nincs organuma, Oly tapasztalás pedig, melyet az ész nem tehet, nem valóságos, hanem képzelt, és a képzeletekben való hit „rajongás. Feltéve, hogy ily tapasztalások volnának; min akarják megismerni, hogy azok isteni kegyelemhatások; min akarják megismerni hogy azok oka Isten? Az isteni ok megismerhetlen, tehát isten kegyelemhatásai is. Tehát az arra vonatkozó hitnek az elméleti észben semmi támaszpontja nincs. De a gyakorlatiban sincs. A gyakorlati ész megmondja mit, tartozunk tenni, hogy méltó voltunk által boldogokká legyünk. Ama hit azt mondja, hogy semmit sem kell tennünk, hanem mindent istentől várnunk; tehát gyakorlatilag épen oly értéktelen, mint elméletileg.

A kanti hittan minden pontjain követi az átellenben levő állást, melyet a pusztá ész határain kívüli vallás elfoglal. Az önjavulás vagy az ujjászűletés hitének átellenében az isten kegyelemhatásaiban való hit van. A mi e két hitállást egymástól elválaszja, az észhatár; de mivel a közös határon innen és túl vannak, érintik egymást kölcsönösen, és egymással szomszédosak. A mi az erkölcsi vallással határos, és mintegy mellette fekszik, a nélkül, hogy hozzá tartoznék, azt Kant „parergonnak“ nevezi. És mint ily parergákat tárgyalja mindenkor az erkölcsi valláson tuli hitállásokat.

Igy az erkölcsi vallás a kegyelemhatásokbani hithez nem abszolút kizárólagos viszonyban áll. Nem vitatja az ily hatások lehe-

tőségét, csak nem csinál hittárgyat abból. Hisz az ember újjászületésében, önjavulásában; elvet minden oly hitet, mely az ember javulását az újjászületés, a saját benső átváltozás feltétele nélkül lehetőknek tartja. Meglehetne hogy az emberi önsegítség a jóhoz nem elégséges, hogy megszabadulásunk kiegészítésül az isteni támaszra reá szorul. E szerint az első feltétel, hogy isten hozzájárulását elfogadhassuk, a mi fogékonyságunk. És az első feltétel e fogékony-sághoz az újjászületés. Így az újjászületés hitének egy nyílt oldala van a kegyelemhatási hitre nézve. Meghagyja érvényét mint parergonnak. A kegyelemhatások csak azon hitének nem hágy érvényt, mely alapjában megszünteti az újjászületés és emberi önjavulás lehetőségét. Az ily hit a gyakorlati oldalról holt, és az elméletitől üres rajongás.

Első feltétel benső megfordulásunkhoz a jó értelmében, a gonoszal való küzdelem.

III. FEJEZET.

1. A jó elv küzdelme a gonosszal, az ember feletti uralomért.

Az ember akarata gyökerében gonosz. Ha e gyökér ki nem irtathatik, az emberi természetben a gonosz az ő alapjában le nem győzethetik, úgy az ember nem képes a jóra, úgy nincs a gonosztól megszabadulás. Lehetünk a legbensejében önző akarat-fel-színén jó erkölcsi szokásokkal bíró és törvényesen cselekvő emberek de nem erkölcsileg jók. A jó ez értelemben újjászületés nélkül lehetlen, az újjászületés pedig a gonosszszali harc nélkül. Augustin azon erényeket, melyek újjsszületés által nincsenek feltételezve, fényes bűnöknek nevezte. Kant e pontban nem kevésbé rigoristai az ő gondolkodásmódjában az egyházatyánál; csakvalamivel mérsékeltebb kifejezésben: a gonosszszali küzdelem nélkül nékie minden emberi erények csak „fényes nyomorúságok.”

A jó és gonosz egymásellenében állanak mint oly elvek, melyek együtt ugyanazon színhelyen meg nem állhatnak, melyek tehát egymás ellen életre halálra küzdenek. Mind a kettő mintegy a kormányt akarja vezetni az emberi akaratban; mindenik tenn akarja

tartani a legfensőbb érvényt, mindenik egyedüli uralomra törekszik az ember felett. Megosztani mind a kettő között ez uralmat nem lehet. Vagy a jóé az, vagy a gonoszé. Melyikhez tartozik a kettő közül jogosan? Hogy e kérdés megoldassék, mind a két félen meg kell vizsgálni a jogigényeket. Csak ily módon lehet azon szempontot helyesen megállapítani, melyből a jó és gonosz közötti per elhatároztatik. A tulajdonképi küzdelem azon jogigények között foly, melyeket mindenik érvényre akar emelni. Előre is lehet látni, mely álláspontot foglalnak el a küzdők, minő jogokkal fogja mindenik fél igényét fentartani az ember feletti uralomra. A gonosz az ő korábbi jogára hivatkozik, nékie mintegy elsőbbsége van az emberi akaratra nézve, először vette hatalmába az emberi akaratot; a jó az ő feltétlen és utolsó jogára hivatkozik. A gonosz az első akaratirány, az emberi természet eredeti készsége; a jó az utolsó akaratcél, az embernek eredeti és örök rendeltetése.

I. Az isten fiában való gyakorlati hit.

1. Az erkölcsi ideál mint isten fia vagy logos.

A jó azon akarat, melynek egyedüli maximája az erkölcsi törvény, azon akarat, mely az erkölcsi törvénytökéletesen öszeegyezik; tehát az emberiség az ő erkölcsi tökélyében. Ezen erkölcsi tökélyben az emberiség nem tapasztalás tárgya; ezen tökéletes emberiség nem a tapasztalati, hanem az eszményi, nem a létező ember, hanem az ember eszméje. Egyénben képzelve az eszme az emberiség ideálja, az erkölcsi ideál. Az emberiségnek nincs más és magasabb célja, mint az ideált utólrni. A világnak nincs más célja, mint okos világlényeket szülni, azaz célja az emberiség, végcélja tehát az erkölcsileg tökéletes emberiség, vagy az erkölcsi ideál.

Ha erkölcsi világcélról szólnunk, úgy önkényt értetik, hogy oly eszes tehetséget előzményezünk, mely egyedül képes ily célt meghatározni és teljesíteni, azaz erkölcsi világmentőt. Ha tehát a

világcelt úgy képzeljük mint az erkölcsi idealt, melynek az emberiség megfelelni tartozik, úgy ez annyit tesz, mikép isten azért teremté a világot, hogy ama célt teljesítse, hogy az erkölcsi ideal végett teremtetett. Tehát az erkölcsi ideal maga nem teremtetett, hanem istenben támadott, tehát örökké való. Az emberiség eszméje közvetlenül isteni eredetű: az, jelképileg kifejezve örök és benszülött fia istennek. Ez eszme azon cél, melyre a világ teremtetett; az semmi más szándékból nem teremtetett. Tehát ez eszme a teremtés isteni indoka, ez azon isteni teremtés-indok, azon teremő logos vagy „az ige, mely által minden más dolgok vannak, és a mely nélkül semmi sem létezik, a mi teremtetett.“

2. Az isten fia mint bűnnélküli ember.

Az erkölcsi eszmény az egy egyénben megtelepült eszméje az emberiségnek. Ezen eszményi egyén egy tökéletes, azaz isteni gondolkodásmodu ember. Ez, symbolicaillag szólva, a menyből hozzánk leszált hasonlatossága istennek, vagy az emberiség ösképe: az emberré lett fia istennek. Egyedül az isteni gondolkodásmódban van a tökéletesség. A gondolkodásmódnak, ezen legbensőbb akaratsajátságának, nincs más kifejezése, mely által hat és magát kinyilatkoztatja, mint az élet és a tan, nincs más kísértete, mely által itt alant magát igazolja, mint a szenvedés, melyet győzelmesen kiáll. A szenvedés foka nyilvánítja az erény erejét. A minden ellenálláson fölülélmelkedett gondolkodásmód, a teljesen rendithetlen, a legnagyobb szenvedésben igazolja magát, és nincs szenvedés, mely a halált fölülmulná, az egyszersmind gyalázatot és kinosat. Már pedig az igazán isteni gondolkodásu ember a gonoszta magában egészen gyökeréig megsemmisíté; ő ugyan emberi természeténél fogva a kísértetnek ki van téve mint mindenki, de a kísértet őt soha nem győzte le; ő legbenséjében tökéletesen tiszta, tehát tökéletesen bűnnélküli való. Így ezen ember az egyedüli, a ki szenvedésének nem szabad úgy állani, mint saját vétke engesztelésének. Ő absolut érdemetlenül szenved. Hol van

tehát itt az erkölcsi összefüggés a véték és szenvedés között. Mint lehet a legnagyobb szenvedést a tökéletes erénnyel erkölcsi összeköttetésben gondolni? Ha mégis mindig véték az, a mi a szenvedést maga után vonja, és ez esetben a szenvedő ment minden vétektől és büntől, úgy e szenvedését az isteni gondolkodásu embernek csak úgy gondolhatni, mint idegen bűn engesztelését; ő másokért szenved, nem ezért vagy amazért, hanem az egész emberiségért, azaz ő szenved, hogy az erkölcsi világcélt előmozdítsa, hogy az ember eszméjét magában valósítsa, és mintegy példakép mindeknek megtestesítse.

Ha tehát az emberiség eszméjét egy egyénben képzelni, és mintegy élő képpé tömöríteni akarjuk, úgy ezek azon jellemvonások, melyek hozzá tartoznak. Ily vonásokban fejezi ki magát azon emberélet, mely az erkölcsi eszménnyel megegyezik. Ez eszmény nem tapasztalati tárgy, tehát nem a belátás objectuma, hanem csak a hité. Hiszszük a jót mint az erkölcsi világcélt. Hiszszük az erkölcsi eszményt mint erkölcsi példaképünket. E tárgy átellenében képzeletmódunk csupán hit, e hit csupán gyakorlati: ez a gyakorlati hit isten fiában. És a jó elv jogigénye éppen abban áll: hogy isten e fiát higgyük, hogy ezen erkölcsi ideal nekünk bizonyos legyen, hogy nem szabad másra vágyunk, mint ezen példaképet feltétlenül követnünk.

3. Isten fia mint valóságos (természetes) ember.

E hitben tehát nem szabad sem mi oly tartalomnak lenni, a mi követésünket megszünteti vagy lehetlenné teszi. Ha azon erkölcsi példakép oly vonásokat foglal magában, melyeket mi soha nem érhetünk el, úgy azt követnünk lehetetlen, úgy elveszti isten fiában való hitünk egész gyakorlati jelentőségét, úgy megszűnik igazán vallásos lenni. A mi az erkölcsi példaképet teszi, az egyedül a gondolkodásmód. A mi a gondolkodásmódot nyilvánítja, az egyedül az életmód. A gondolkodásmód mint olyan, nem fedheti fel magát, mint a legbensőbb öröké el van rejtve; tisztaságának

más jele nincs, mint a bűnnélküli élet. Maga isten fia az emberek irányában hitelesítéseül csupán életére hivatkozik: „Ki vethet közületek bünt szememre?” Tehát nem természetfölötti jelek, a mi által az isteni gondolkodásu ember magát megismerteti; nem csodák azok, a melyek nyilvánvalóvá teszik; nem mint csodatevőnek, szabad példaképünknek lennie, mert különben csak úgy követhetnők ha mi is bírnánk erővel, hogy csodát tehessünk, vagy ily erőt kapnánk. Az isten fiában való hit mint erkölcsi ideal gyakorlati hit. Az isten fiában való hit mint csodatevőben, minden gyakorlati becs nélkül van: az csupán történelmi hit, mely a vallás valódi értelmében teljesen gyümölcstelen.

Az isten fiában való gyakorlati hit töle minden természetfölötti feltételt kizár. A természetfölötti ember képzele megszünteti a lehetőséget, hogy kövessük, azzal megszűnik más oldalról egyszerűsmind a lehetőség, hogy erkölcsi példakép légyen; tehát azon képzetel semmi módon össze nem fér a gyakorlati hit, mely más semmi tárgyat nem ismer el, mint az erkölcsi példaképet. Az isten fiát, a mennyiben hit tárgya, nem szabad képzelni természetfölötti születésűnek. Akkor példaképe már természeti okból elérhetlen volna nekünk. Nem is szabad őt képzelni, mint velle született, tökéletesen szabad akaratú, úgy hogy még a gonosz lehetősége sem volna benne, úgy hogy a kísértet még nem is érhetné, akkor benne az erkölcsi feltételek egészen mások volnának mint mi bennünk. Akkor példaképe végtelen távolságban volna tőlünk, és erkölcsi okokból elérhetlen.

De ha a hit az erkölcsi előképet tisztán emberi feltételek alatt fogja fel, úgy semmi sem gátol, hogy e példakép az érzéki embervilágban megvalósuljon, hogy egy valóságos emberben a világ szeme előtt megtestesüljön. úgy isten fiát hihetjük nem csak mint erkölcsi ideált, hanem mint valóságos megtestesült embert, és itt a tiszta észhit a Krisztushittel ugyanazon tárgyban összejön.

A jó elvnek azon jogigénye van, hogy az isten fiát mint erkölcsi eszményt, mint ezen így meghatározott erkölcsi példaképet

higyük. Az nem kíván más hitet az erkölcsinél. Ezen erkölcsi példaképhez tartozunk hasonlókká lenni és lehetünk is. Lehetünk, mivel tartozunk. De mint lehetséges, hogy hozzá hasonlókká legyünk. Ha a természetfölötti feltételek ki vannak is zárva az erkölcsi példaképből, ha nem hiszünk is isten fiában mint csodatevőben, mint természetfölöttileg fogantatottban, mint született szentben, úgy még mindig fenmarad a végtelen különbség között, a bűnnélküli ember, és közöttünk, a bűnösök között. Mint lehet e különbséget kiegyenlíteni? Ha ezt kiegyenlíteni nem lehet, úgy megmarad az átléphetlen között és miközöttünk, úgy a gonosznak uralma alatt maradunk, és a gonosztól megszabadulás lehetlen. E ponton vannak a nehézségek, a hitnek tulajdonképeni scrupulusai és problémái.

II. A hittárgy mint gyakorlati életcél.

Az ujjászületés mint az empiriai jellem átváltozása az intelligibilis által.

A gonosz a jótól végtelen távol van. Tegyük a gonoszt mint kiindulási pontot, a jót mint célpontot, úgy ezen végtelen távol eső cél semmi időben el nem érhető. Mi vagyunk a gonoszak; célunk és erkölcsi példaképünk a jó: az isteni gondolkodású ember. Az első feltétel, mely nélkül a cél el nem érhető, a mi javulásunk. Hanem a mint a baj akaratumk gyökerében van, úgy a javulásnak is a gyökéren kell teljesedni. A javulás nem az erkölcsök reformja, hanem a gondolkodásmód revolutioja, teljes megfordulása a megromlott akarathoz, új embernek fölvétele, tökéletes benső ujjászületés. Ha javulásunk nem alapos, úgy annyi mint semmi. Csak az ujjászületéssel kezdődik bennünk a jó.

Az ujjászületés fogalma, mely az emberben minden javulás feltétele, a kanti filozófiában a legnagyobb jelentőséggel bír. E fogalommal lesz egészsze és teljessé az intelligibilis character mélységes tana, melylyel nyomozásaink folytában kétszer találkoztunk Kant filozófiájában, először a causalitas cosmologiai problémájánál, aztán a szabadság erkölcsi problémá-

jánál. E tan befejeztetik itt a megszabadulás (megváltás) vallási problémájánál. Kant jól tett volna, ha épen e helyen az intelligibilis jellemről elméletét nagyobb nyomatékkal és jelentőséggel kiemeli. Megelégedett azzal, hogy csupán a nevet ismétlje, és az intelligibilis character ügyét egy elkerülhetlen kérdés irányában homályban hagyta.

Az intelligibilis character az, a mely az empiriainak feltétele. A mi a tapasztalati jellemről következik, oly cselekedetek idő sora, melyek mindegyike természetkényszerű esemény. A tapasztalati jellem cselekvényei kényszerűek, a tapasztalati jellem maga szabad, az a szabadság tette, az észbeli jellem tette. Tehát a tapasztalati jellem más is lehetett volna mint a minő. Ha gonosz, úgy más tartozott lenni és más birt is volna lenni. A minő a tapasztalati jellem, olyanok cselekvényei. Tehát minden cselekvényei és azért minden egyes is másképp lehetett volna. Ha gonoszak, úgy másoknak kellett volna lenniök, és lehettek volna is. Épen ez fejt meg a belkiismeretet a rossz cselekvények irányában. Ily módon egyesül minden cselekvény jellemében a kényszerűség a szabadsággal.

De ha minden cselekedetek, mint a tapasztalati jellem következményei kényszerűek, úgy a tapasztalati jellem cselekvésmódját nem változtathatja, tehát nem is javíthatja. Hol lesz az erkölcsiség, ha a javulás lehetősége nem létezik? A tapasztalati jellem az ő észbeli eredetében más tartozott volna lenni, és lehetett volna is, de miután ez é lett, tehát az marad, és tovább hömpölyög, mint a meghatározott lökés által hajtott golyó. Itt van a kérdéses és problematicus pont. Az észbeli jellem elmélete által akarja Kant az erkölcsiséget a tapasztalati jellemben megalapítani. Az észbeli jellem a tapasztalatnak feltétele, és az alapítja meg ebben az erkölcsiséget. Egyszersmind az észbeli jellem az, mely a tapasztalatnak az irányt adja, melyben a cselekvények természettörvényi kényszerűséggel következnek egymásra; azzal a tapasztalati jellemben a változás tehát a javulás lehetősége is meg van szüntetve: így az észbeli jellem látszik az lenni, a mely a tapasztalatitól a ja-

vulás lehetőségével általában az erkölcsiség lehetőségét elveszi. Ekkor nem marad a tapasztalati jellemnek más a lelkiismeretnél, mely azt mondja neki. „Tartoztál volna más lenni, egyszer lehetnél volna is más; most későn van, már nem lehetsz máskép, örökre el vagy veszve!” E lelkiismeret nem bűnbánat, hanem kétségbeesés a legmagasabb fokán, egész kiterjedésében.

Az észbeli jellem tana ujjában ez értelemben vétetett és fejtetett ki. A gyakorlati akaratszabadság aztán következetesen tagadtatik, és a moral az erkölestörvénytől, a categoricus imperativustól, a gyakorlati ész postulatumaitól egészen eltérő, ellenkező irányt vesz. Lehetetlen, hogy a kanti elmélet ily módon értetni akarjon. Hogy e problematicus pontot felvilágosítsuk, szigorun szemügyre kell vennünk az észbeli és tapasztalati jellem viszonyát. A tapasztalati jellem eredete, a gonoszra való készség, az ujjászületés Kantnál nem időbeli, hanem észbeli cselekvények: az észbeli jellem tettei. A tapasztalati jellem körében jár le a cselekvények időfolyama, mely a szabadságot az önkényes változást, a javulást kizárja. Annyi világos: a tapasztalati jellemben a javulás nem történhetik meg. Ha az empiriai caractert javítani kell, úgy alapjában mássá kell lennie, azaz eredetében, gyökerében, meg kell fordíttatnia. A felszínen semmit sem lehet javítani. Minden javítás a cselekvények felszínén csak foltozás és látszat; az erkölcsi szokások jókká lehetnek, a jellem maga gonosz marad. Tehát vagy épen nincs javulás, vagy az alapos. Ezen alapos javítás az észbeli jellem tette, mely az eredeti akarattírányt megváltoztatja, megfordítja, és az által új tapasztalati caractert hoz elő. Ha az empiriai jellem nem lesz gyökerében mássá, úgy általában nem lesz mássá, nem jobbá. E megjavulás épen az ujjászületés. Más megjavulás nincs. Minden más csak úgy nevezetik, valóban nem az. Az ujjászületés színhelye nem a cselekvények körében van, melyek mint olyanok az időbe esnek. A cselekvények az ujjászületés hatásai. E hatások az időbe lépnek be, a cselekvények időkövetkeztében jelennek meg, de nem az ujjászületés maga. Mivel az ujjászületés maga észbeli, független minden időbeli

feltételektől, azért hatásai minden időpontban előléphetnek. Más szavakkal mondva: az ember megjavulása mindig lehetséges. De soha sem lehetséges az empiriai character színhelyén, hanem csak annak gyökerén, a melyet az észbeli jellem határoz meg. Ezen ponton és csak ezen áll a szabadság, és tartja a kormányt és vezeti az akaratot. Ki e pontig nem mélyedhet el, és magábatérni nem tud, az nem bírja szabadsága használatát, az nem szabad, hanem a dolgok menete, cselekvényei folyamata által feltételeztetik, melyek azon pontból vették irányukat, és ezen irányban tovább haladnak, míg ez ama pontból megváltoztatik. E szerint világos, hogy az intelligibilis character tana, egész terjedelmében helyesen gondolva, minden oly javulást tagad, melyet az empiriai character színhelyén várunk, hogy nem enged meg más javulást, mint a tapasztalati jellem alapos megfordulását, mint az újjászületést, mely nélkül minden emberi erények Augustin szerint fényes bűnök, Kant szerint fényes nyomorúságok. Nincs más javulás mint ez. Ez lehetséges. Lehetséges csupán az észbeli jellemnél fogva. Csak most állítottuk az észbeli jellem összhangzását a moralitással tökéletesen helyre, és tettük azt megérthetővé. Az észbeli jellem nélkül nincs szabadság, sem a világban sem az emberi akaratban, sem a gonosztóli menekvéshez. Ha a megszabadulás nem a javulásban áll, úgy csak a megsemmisedésben állhat. Így különbözik a keresztyén erkölcs tan a budhistaitól; így különbözik Kant Schopenhauertől. Ezzel csak azon pontot akarjuk szorosan megjelelni, a hol az utak egymástól eltérnek.

III. A megszabadulási problema.

A megszabadulás nehézségei.

Az újjászületés a gonosztóli megszabadulás első feltétele. Az még nem maga a megszabadulás, nem annak befejezése. Itt vannak a nehézségek, melyek minden lépéssel növekednek.

Az újjászületés, az alapjában megváltozott gondolkodásmód

tanubizonyságai, az ember tettei. E tettek tünemények az időben, mint minden a mi időbeli, hiányosak. E fenmaradó hiány, cselekvényeink e hiányos és tökéletlen jelleme, minden ujjászületés mellett nem akadály-e a megszabadulásnak? Mint menekülhetünk ez akadálytól? Mint lehetséges tehát a megszabadulás, midőn már az ujjászületés megtörtént?

Tegyük, hogy ez akadály el van háritva, úgy egy nagyobb fenyeget. Az ujjászületett gondolkodásmód még azért nem az állhatatos. A lélek kész, de a test gyenge. Gondolkodásmódunk az ujjászületés után is ingatag és gyarló marad. Ez ingatag gondolkodásmód nem új akadály-e a megszabadulásnak?

Tegyük, hogy ez akadály is meg van szüntetve, úgy az utolsó és legnagyobb áll megszabadulásunk ellenében. Az ujjászületés előtt radical gonoszak voltunk. Ha az ujjászületett gondolkodásmód a legszilárdabb és rendithetlenebb volna is, még sem lehet a megtörténtet nem történtté tenni. Az előbbi bűn megmarad. A régi adóság még az által nincs megfizetve, hogy újat nem csinálunk. Tehát az ujjászületett ember is adós marad. Mikép lehetséges a megszabadulás ha a bűn állandó?

Ezek az akadályok a megszabadulásra nézve. Ezek a nehézségek, melyek a megszabadulás hitét fenyegetik. Minden ujjászületés mellett mint lehetséges a megszabadulás szemközt a mindig hiányos tettel, a mindig ingatag gondolkodásmóddal, a kiirhatlan bűnnel?

1. A hiányos tett.

Tegyük fel az ujjászületést, az alapjában megváltozott gondolkodásmódot, úgy ezek hatása az időben oly cselekedetek sorozata, melyek a jóban előhaladnak. E haladás, ha a gondolkodásmód állandóan ugyanaz marad, folytatólagos; tehát semmi időpontban nem teljes, tehát semmi tett, semmi egyes cselekvény e haladó sorozatában a cselekvényeknek nem absolut tökéletes, azaz tetteink mindegyike tökéletlen, tehát mindig hiányos. Tehát nem lehetnek-e tetteink, melyek megszabadulásunkat kiérdemlik. Tökéletességünk

semmi időpontban tényleg nem létezik. E hiány nem a mi hibánk' mert mi nem szüntethetjük meg az idő korlátaait és feltételeit. A hiány nem gondolkodásmódunkban van, hanem abban, hogy cselekvényeink nem jelenhetnek másképp meg, mint az időben. Azért tetteink mindig hiányos jellemők miatt a megszabadulást ugyan nem érdemelhetik ki, de nem is gátolhatják meg. A mi a tetteknek időbeli korlátjoknál fogva hiányzik, azaz időbeli korlátoktól független gondolkodásmód kiegészítheti. Az isteni igazság előtt a gondolkodásmód, e legmélyebb és elrejtett alapja minden cselekvényeinknek úgy áll, mint cselekvényeink egysége és teljes sorozata maga. Igazságosan. Az időben nem lehetnek teljesekek a tettek; a gondolkodásmódban teljesekek.

2. Az ingatag gondolkodásmód.

De a gondolkodásmódnak állhatatosan ugyanannak kell maradni az újjászületés után is. Csak akkor, ha rendületlenül megáll, kezeskedhetik a jóban való örökös tényleges haladásért, csak akkor szabadíthatja meg az embert a gonosztól. De ki kezeskedik nekünk a gondolkodásmód állhatatosságáért? Mí biztosít, hogy az újjászületett gondolkodásmód változatlanul ugyanaz marad? Saját bizodalunk akaratumk szilárdságában nem biztos kezesség, sőt igen kétes. E bizalom könnyen csalhat. E jó vélemény önmagunkról inkább hízegő önszeretet, mint erkölcsi önmegkisértés. Jobb és az erkölcsi gondolkodásmóddal megegyezőbb, hogy a jóban ne higyük magunkat igen szilárdnak, hogy folyvást őrizkedjünk a lehető visszaeséstől a gonoszba, hogy, bibliailag szólva „félelemmel és reszketéssel dolgozzunk boldogságunkon.“ A jó gondolkodásmód állhatatosságáról nincs más kezesség mint az állhatatos törekvés a jó után, a folytonos iparkodás isten országa után, a szakadatlan haladás az erkölcsi cselekvésben. Nincs más alap, melyre saját gondolkodásmódunk szilárdságába vetett bizodalunk támaszkodhatik. Ha a jóban folyvást növekedünk és gyarapodunk, akkor szabad reménylenünk, hogy a jó szellem mind mélyebben megerősödik ben-

nünk, hogy többé nem hágy el. E remény a mi vigasztalásunk természetünk gyarlósága ellenében. A szellem, mely a jót bennünk létesíti, a mi „Parakletunk,” a mely, minél állhatatosabban haladunk a jóban, annál bizonyosabban nálunk marad és megszabadít.

A megszabadulásban való hit soha nem alapulhat cselekedeteink tudatában, mert e cselekedetek mindig hiányosak. Azaz állhatatos jó gondolkodásmódon alapszik. De e gondolkodásmód önmagára nézve nem biztos; a szilárdságában való hit csak azon remény, hogy állhatatos leend, és e remény egyedül a jóban való tetteges és maradandó haladásunkon alapszik. Különben e remény üres. Különben a jó gondolkodásban való hit hiu önigazságszolgáltatás. Csupán az előhaladó tett által igazolhatja magát a jó gondolkodásmód szilárdsága. Egyedül ez igazolás veszi el a roszba való visszaesés félelmét tőlünk, s biztosítja a megszabadulás hitét.

3. A régi bűnadóság.

A megszabadulás első akadály a mindig hiányos tettben volt, e hiányt a jó gondolkodásmód egészíti ki és szünteti meg. A második akadály az ingatag gondolkodásmódban volt; ez akadályt a tettek által igazolt gondolkodásmód szünteti meg, melynek joga van reményleni, hogy a jó szellem hű marad hozzá. Mind a két esetben úgy jelenik meg az ujjászületett gondolkodásmód, mint a megszabadulás elégséges oka.

De az ujjászületést megelőzi a gonosz akarat, az embernek a bűnadóságban elmerülése. Ha az ujjászületés mindent megtesz a mit tehet, úgy a jó életmódot szüli, mely a jóban állhatatosan előhalad; ezzel nem eszközöl többet, mint a mit az erkölcstörvény tőlünk követel, semmi tulérde met, semmi felesleget melylyel a régi adóságot elenyésztethetné.

Az ujjászületett ember egyszersmind a bűnös is. Ő bűnadós marad. Az ő első és eredeti bűnadósága az ujjászületés által nem enyésztethetik el. És minthogy az ember nem képes többre, mint gondolkodásmódját alapjában megváltoztatni, így általában ő maga

nem képes első bűnadóságát leróni, minthogy ujjászületése attól nem menti fel.

Tehát vagy bűnadós marad, és azért meg nem szabadult és meg nem szabadítható, vagy bűnadóságának más által kell lerovatnia. De mikép lehetséges ez? Nem pénzadóságról van szó; hanem bűnadóságról, a legbensőbb, legszemélyesebb adóságról a mely csak létezik. Egy ember sem akarhat a másik helyett, tehát nem is követhet el bűnt más helyett, tehát az idegen bűnadóságot nem is veheti magára és nem róhatja le. Ezen adóság lerovásának kötelezettsége egyáltalában másra által nem vihető. A bűnadósagra nézve nincs transmissibilis kötelezettség.

Nincs más mód az igazságtalanságot elenyésztetni, mint hogy a büntetés által kiengeszteljük, kiegyenlítjük.

Melyik büntetés elég nagy, a bűnadóságát a gorosz akarat igazságtalanságát kiegyenliteni? Az akarat szándékosan elfordult az örök törvénytől. A minő végtelen a törvény és a maxima, mely minden cselekvényekre vonatkozik, olyan a bűnadóság. A minő végtelen a bűn, olyannak kell a büntetésnek lenni. Így kívánja az igazság. Itt van az összeütközés az igazság és hit között. Az igazság a gyökeres gonosz ellenében a végtelen büntetést követeli. A hit az ujjászületés irányában követeli a megszabadulást. De az ujjászületett ember egyszersmind a gyökeres gonosz, azaz az ujjászületés előtt az volt és az marad, minthogy az ujjászületés nem képes e bűnadóságot leróni.

IV. Bűn és megszabadulás (megváltás).

1. A megszabadító büntetés. Büntetés és ujjászületés.

A fenforgó nehézségben két kérdéses pont van. Mint kell a büntetést gondolni, hogy az igazsággal összeegyezzék? Mint egyesül ezen igazságos büntetés a megszabadulással.

A büntetés a bűn következménye: Azt nem szabad úgy gondolni mint az ujjászületés következményét, mert akkor nem volna többé igazságos. Azt nem szabad úgy gondolni mint az ujjászületést

megelőzőt, úgy hogy ez a büntetésnek terminus ad quem volna; akkor ez utóbbi nem volna többé végtelen. A gonosz ember, a mig gonosz, a büntetésnek igazságos tárgyát képezi ugyan, de a büntetés igazságát nem ismerheti meg, mert e belátáshoz már az újjászületés szükséges. Ellenben a jó ember nem érdemelte meg a büntetést. Általában minthogy a büntetésnek a megszabadulással való egyesítéséről van szó, nem beszélhetünk büntetésről a gondolkodásmód megváltozása előtt, mert ez időpontban semmi köze a megszabadulással. A büntetésnek e két feltételt együtt be kell tölteni, szükséges igazságosnak és egyszersmind megszabadító-nak lennie. Az újjászületés előtt nem megszabadító; az újjászületés után (mint ennek következménye) nem igazságos. Hogy mind a két feltételt egyesítse, csak egy időpont marad még, hogy a gondolkodásmód megváltozásának momentumában, azaz az újjászületéssel együtt lépjen fel.

Hogy Kant mély gondolatát megértsük, szükséges itt a büntetés fogalmát világosan szem előtt tartani. A büntetés, bűn által megérdemelt rossz; oly rossz, melynek alapja a gonosz tett. E fogalom körében szükséges a büntetés jogi alakját jól megkülönböztetni az erkölcsi-vallásitól. A polgári jog azt kívánja, hogy a törvénszegő megbüntettessék. Az megbüntettetik tetteért, tetteért mint külső cselekedetért, nem a gondolkodásmódért. Ha a gonosz gondolkodásmód nem nyilatkozott, úgy a legrosszabb lehet, de jogi értelemben ki van véve a büntetés alól. Azért a polgári büntetésnél egészen közönyös is, hogy a bűnös mibe veszi, minő gondolkodásmóddal szenved, ha a szenvedésben a büntudat is megvan-e vagy nincs. Mert célja nem a bűnös javulása, hanem büntetése, azaz a megszegett törvénynek tartozó elégtétel. Egészen másképp áll a büntetéssel erkölcsi-vallási értelemben. Az is megérdemelt rossz, megérdemelt a gonosz gondolkodásmód által. Alapja nem a polgár hanem az isteni jog, nem az időbeli, hanem az örök törvény. Célja az ember javulása, nem az erkölcsi szokások külseje, hanem a gondolkodásmód benseje, mely a gonosztól megszabadítja. Az erkölcsi büntetés első feltétele az, hogy mint büntetés, azaz mint

megérdemlett rossz úgy éreztessék. Az első feltétel a tökéletes büntudat. A bünt így érezni annyi, mint kiengesztelése szükségével birni; e szükség annyi, mint magát a büntetésnek alávetni, azt önkényt elfogadni, és a rosszat túrni a jó végett. Mint minden erkölesít, a büntetést is erkölesi értelemben szükséges bensőleg akarni, önkényt elvállalni, mint igazságosat érezni, nem mint külső ellenállhatlan kényszert. Így itt is a kényszer különbözteti meg a jogi kört az erkölesitől.

Hogy önmagunkat büntessük, ahhoz tartozik a bűn és annak mély öntudata. Ez okból a javító és megszabadító büntetés soha nem léphet fel az újjászületés előtt, mert még csak az újjászületés által ébred fel bennünk a bűnösség öntudata egész erővel. Ha a jogkörben a büntetésnek csak a cselekvény feltétele, úgy a vallási körben a gonosz gondolkodásmód és annak újjászületése által feltételeztetik az. A gonosz gondolkodásmód által az ember büntetésre méltó lesz az isteni törvény előtt; az újjászületés által büntetésre méltónak jelenik meg saját lelkiismerete előtt.

2. A helyettes szenvedés.

Már a gondolkodásmód gyökeres megváltozása szükségképen össze van kötve a rossznak egész sorával, a világ értelmében vett rosszakkal is, külső szenvedésekkel. Az újjászületés új ember feltétele, tehát egyszersmind a réginek feláldozása. E kettő egy cselekvény. E feláldozás fájdalmas. Ez a bajok, nélkülözések, világi szenvedések hoszu sorának kezdete, melyeket az ember magára vesz. E szenvedés az újjászületett ember előtt mint megérdemlett, azaz mint büntetés áll. E bajok a bűnös ember által érdemeltettek meg, az ő Ádám által. Szenvetnek pedig az újjászületett, az új ember által. Tehát az új ember az, a ki az őért szenved. A jó gondolkodásmód az, a mely a büntetést viseli, melyet a gonosz gondolkodásmód érdemlett meg. A jó gondolkodásmód szenved a gonosz helyett. Így a megszabadító, megváltó büntetés helyettes szenvedés.

Tehát a megszabaduláshoz nem csak az ujjászületés, és ennek következtében az állhatatos jó gondolkodásmód, hanem azon szenvedés is szükséges, melyet a jó gondolkodásmód visel, és magára vesz, mint a gonoszérti büntetést. Képzeljük magunknak a jó gondolkodásmódot tökéletesnek az emberiség eszméjében, ez eszmét megtestesülve valamely egyénben, egy valóságos testi emberben, úgy ezt nem képzelhetjük másképp, mint szenvedve a szenvedések által gondolkodásmódját igazolva, nem saját bűnét engesztelve mert benne bűn nincs, hanem idegen bünt, az emberiség bűnét; úgy gondoljuk azt, mint az emberiség megszabadítóját, megváltóját, mint annak helyettesét, képviselőjét, szószólóját az isteni igazság előtt: mint azon embert, a kiért mindenek megszabadíttatnak és bűneiktől fölmentetnek: mindenek, a kik benne hisznek, azaz a kik őt követik, kik a gonosztól bensőleg elfordultak, és a jót gondolkodásmódjokká, változhatlan s állhatatos akaratirányukká tették.

3. A megszabadító kegyelem.

Szükséges az ujjászületett ember helyettes szenvedését, a bűnnélküli ember helyettes szenvedésétől megkülönböztetnünk. Az saját bűneért szenved, ez idegenért. Azért az ujjászületett embernek, ha a szenvedésben megmarad állhatatosan a jó gondolkodásmódban, csak jogigénye van, hogy megszabadíttassék. De a leendő megszabadítás, még nem megszabadulás. Ki a megszabadítást még csak reményli, még csak utána törekszik, az épen azért még a megszabadulás állapotjában van. Hogy megszabadultak legyünk, úgy kell az örök törvény előtt, isten előtt megjelenünk, mint igazoltaknak. Csak akkor igazságos a megszabadulás. De ez igazolás nem következik életmódunkból, akár mily állhatatosan haladjon is az ajóban elő. Ha abban mégis részesülünk, úgy érdemünk és méltó voltunk nélkül nyerjük meg, azaz kegyelemből.

A megszabadulás csak az ujjászületésből ered, azaz az erkölcsi hitből isteni fiában teljessé csak az isteni kegyelem által lesz. Így a megszabadulás, a megváltás, az ő kiindulási pontjában

a hit általi igazolás, célpontjában a kegyelem általi igazolás. Tehát mi soha nem szabadíttathatunk, nem váltathatunk meg a mi cselekedeteink, azaz időbeli érdemeink által. Itten a kanti vallástan a leghatározottabban egyetért a protestantizmussal és a lutheri tannal a katholikus tan ellen.

Névszerint a kegyelem általi igazolásban való hitre fekteti Kant az anticatholicus nyomatékot, kiemeli a szent cselekvényeket (Werkheiligkeit) kizáró jellemét. A kegyelem nem szüntetheti meg az ujjászületés, a gondolkodásmód benső átváltozásának feltételét. E benső átváltozásnak nincs aequivalence valamely külső cselekvényben. A bűnadósságot nem lehet kiegyenlíteni külsőleg, úgy nevezett szent cselekedetek, askesis és önkinzás, imádság és istenszolgálati tettek, és sem miféle bűnhődési vagy ünepélyes expiatio által. Minden expiatio külselekedet oly tett, amely az ujjászületés nélkül megtörténhetik, amelynek ha az ujjászületés megelőzi, nem szükség megtörténnie nélküle tökéletesen haszontalan, vele teljesen felesleges: az csupán opus operatum, mely legkevesébbé sem mozditja elő az ember boldogságát, sem lelkiismeretét nem kelti fel, hanem elaltatja és azért nem csak terméketlen, hanem káros és romláshozó, „opium a lelkiismeretnek.“

A mit tehát a jó elv jogosan követel az embertől az 1. az erkölcsi ideálban való hit, azaz a practica hit isten fiában vagy is az ujjászületés, 2. az állhatatos haladás a jóban, a mi által egyedül nyilatkozik a jó gondolkodásmód állhatatossága. 3. a helyettes szenvedés, azaz a bajoknak (melyeket a jó gondolkodásmód szükségkép maga után von) mint a régi bűnadósság által megérdemlett büntetésnek felvétele és eltűrése.

V. A gonosz küzdelme a jóval.

1. A gonosz mint e világ fejedelme.

Az ellenkező oldalon állanak a gonosz elv jogigényei, mely a jónak ellene szegül és az ember feletti uralomért küzd. A gonosz

az ő elvében az örök törvénytől elfordult. A gonosz azon a k a r a t, mely valami mást kíván mint a törvényt. Mit kívánhat mást, mint a világ javait? Ha az akarat nem erkölcsi, úgy önző. Nincs harmadik. Ha a világ javai mindennek előtt kívántatnak, ha az akarat eredeti irányában e célok felé hajlik, úgy gonosz és pedig gyökeresen. Ezen érzéki világ az, amelyben a gonosz az ő országát egyedül alapítja. Ha azt mondjuk, a gonosznak országa „e világ“, úgy e kifejezést szabatosan meg kell érteni, hogy az egész dolog össze ne zavartassék. Ez összeköttetésben nem szólunk a világról, amennyiben a megismerés tárgya, hanem csupán amennyiben a v á g y n a k tárgyát teszi, nem a természetes és egyszerű, hanem a maximává emelt vágynak, mely mint a legfensőbb indok uralkodik akaratunkban. Ha a világi javak utáni vágy uralkodik bennünk, és az akaratban a kormányt vezeti, úgy épen abban áll a gonosz, csak az értelemben mondjuk, hogy a gonosz birodalma e világ. A gonosz akarat nem vágy más mint e birodalom után, itt akar uralkodni ő „e világ fejedelme.“ Az első bűn óta, azaz a roszra való eredeti készségnél, az emberi természetben levő gyökeres gonosznál fogva, alattvalói az emberek e fejedelemnek.

A jónak országa nem e világból való, a gonosznak országa csak e világból való. Így állanak a két országok tökéletesen egymásnak ellenében. A jó követeli az újjászületést, és igéri a megszabadulást. A gonosz követeli az önzés uralmát, és igéri a világ országait.

2. A legalis istenország. A zsidó theocratia.

Gondoljunk oly országot, a melyben az isteni törvény bir érvénnyel, de csak külsőleg és kényszerítőn, mint jogtörvény, úgy az ily ország külsőleg ugyan a jó elv jogát fogja mutatni és fenntartani, de nem fogja bensőleg a gonosz elv hatalmát megtörni. Ha az isteni törvény csak külsőleg érvényes, és csak külsőleg követtetik, úgy az akarat bensejében az önszeretet indokai uralkod-

nak, a világi javak utáni vágy, a jutalom reménye, a büntetés féltelme: úgy meg nem törve fenáll a gondolkodásmódban a gonosz elv uralma. Ily ország volt a zsidó theocratia, a törvény uralma csupán a külső legalitas alakjában, politikai nem erkölcsi istenország, épen azért képtelen az ember ujjászületésére és megszabadítására, épen azért képtelen a gonosz hatalmának megdöntésére. Az erkölcsi istenországban uralkodik a hit és a jó gondolkodásmód; a politicaiban uralkodnak a papok, kiknek országa e világból való.

3. Az erkölcsi istenország. Jézus Krisztus.

A valóságos és elhatározó küzdelem a gonosz elvvel csak akkor kezdődik, midőn isten országa mint erkölcsi hirdettetik, midőn a jó az ő erkölcsi tökéletességében kel fel, és az ő világát a láthatlan istenországot, az embereknek feltárja.

Midőn a zsidó theocratiában a hierarchiai bajok a legmagasabb fokra emelkedtek, felébredett az emberi szellem legbenszejében a megszabadulás erkölcsi szüksége. A görög filozófia a jónak fogalmát mély belátással a világ színhelyéről a megvilágosított és a vágyaktól megtisztított emberlélekbe tette. E gondolat már vallási sovárgással fejezte ki magát; behatott a hierarchiailag alakult zsidó istenországba. Jézus Krisztus megjelent. Benne a jó az ő tiszta erkölcsi alakjában nyilatkozott, menten a gonosz hatalmától, függetlenül a szertartások és cultus uralma feltételeitől. Az erkölcsi istenország megnyílik. Fölemeli jogigényét az ember feletti uralmára. A jó és gonosz elv küzdelme az elhatározó pontra megy.

4. A küzdelem és annak elhatározása.

Miben áll e küzdelem? Megmutattatik, hogy a gonosz hatalmának nincs joga az ember feletti uralomra, hogy az ember nem esett hatalmába. A világi javak ellenében, melyek el akarják csábítani, a jó akarat kiállja a megkísértetést, az ő eredetében, első irányában az isteni törvénnyel összhangzásban van: gyökereiben jó; nem vágyik az ideiglenes szerencsére, sőt minden időbeli

szerencsétlenséget eltűr, mindent a mi a világi javak ellentétele: az üldözést, a rágalmat, a halált leggyalázatosbb legkinosabb alakjában, és épen az által teszi nyilvánossá, hogy országa nem e világból való.

Ezen élet ellenében a gonosz elv jogigényei porba sülyednek. Minden hatalmak, melyeket a gonosz felhasználhat, megtörnek azon akaraton, mely gyökeresen jó. Itt megtörik a kisértet és a nyomor. A világ javai nem ingerlik, a világ szenvedése nem hajtja meg, nem sujtja le. Azért ezen élet, mivel a gonosz elvnek jogigényeit semmivé teszi, a megszabadító, a megváltó. Így méltánylandó a megváltónak halála: mint azon sors, mely a világ részéről éri, mint azon legnagyobb szenvedés, melyet a jóért tűr el. Ő eltűri a halált, azt magára veszi, elviseli a keresztet. E türelem oly jellemvonást képez a Krisztuséletben, mely teljesen elferdítettetik és megszüntetik, ha e halált rajongó vagy politikai szándékból akarják megfejteni, ha a megváltóval vagy Bahrdt szerint a halált kerestetik, vagy Reimarus szerint az életet politikai pártküzdelemben tétetik véle kockára.

Kant úgyfogja fel a jó és gonosz elv küzdelmét, mint az emberiség nagy tragédiáját, mely Krisztus halálában nyilatkozik és elhatároltatik. A jóakarát győzött a gonosznak uralmán, e világhatalma felett. A világ sem kisértet, sem szenvedés által nem törhette meg; nem birt mást mint életét megölni. Tehát a jóakarát a gonosznak hatalmát megtörte és azért életét odaadta. A gonosz hatalma azzal nincs a világból kiüzve, áll az a világban, de uralma nem áll többé. Ez erkölcsi kimenetele a küzdelemnek: a jó elv győzelme. De a világ külső ellentállásán a jó elv viselője elvész; a mi fizikai hatalommal elvétethetik tőle, az elvétetik. Ez fizikai kimenetele a küzdelemnek: az erőszakos halál a jóért.

E küzdelem bibliai történetére nézve azt mondja Kant: „Könnyű látni, hogy ha ez élénk és valószínűleg a maga idejében egyetlen popularis képzetmódot mysticus hüvelyéből kivetkőztetjük, az (szelleme észértelme) mindeneknek és minden időben erkölcsileg érvényes és kötelező volt, mert minden embert elég közel

illet, hogy benne kötelességét megismerje. Ezen értelem abban áll, hogy az emberre nézve egy általában nincs másban üdv, mint valódi, erkölcsi elveknek az ő gondolkodásmódjába való legbensőbb felvételében, hogy e fölvetelnek nem talán az oly sokszor vádolt érzékiség, hanem bizonyos önvétünk szülte viszásság hat ellene, oly romlottság, mely minden emberekben megvan, és semmi más által le nem győzethetik, mint az egész tisztaságában levő erkölcsi jónak eszméje által, azon öntudattal, hogy ez valóban eredeti képességünkhöz tartozik, és csak iparkodnunk kell, minden salakos vegyülettől tisztán megtartani, és gondolkodásmódunkba mélyen fölvenni, hogy meggyőződjunk, mikép a gonosznak rettegett hatalmai mit sem tehetnek ellene, „hogy a pokolnak kapui nem győzedelmeskedhetnek fölötte.“

VI. A megváltás mint csoda. A csodahit.

Az előbbiektől világos, miben áll egyedül a jó elv győzelme, mi által van az egyedül feltételezve. A mi Krisztus életének a megváltó erőt adja, az egyedül a jóakarat: azon akarat, mely erkölcsi tökélye által a világ kísértetét, és a halálig való szenvedést győzelmesen kiállja. Ha a megváltó erő valami másba helyeztetik, mint az erkölcsi akaratba, úgy megszűnik a jó elv megváltása és győzelme az észhit tárgya lenni. Ama más pedig, a mely nem az erkölcsi akarat és nem a jó gondolkodásmód, és a melynek mégis a megváltó életre nézve vagy mint feltételnek vagy mint criteriumnak érvénnyel kellene birnia, természetfeletti, csodatevő erő. Akkor a megváltási hit a csodahiten alapszik, melyet Krisztus maga e szavakkal bélyegzett meg és vetett el: „ha nem láttok jeleket és csodákat, úgy nem hisztek!“

A megváltási hit a pusztá ész határain belül fekszik, a csodahit azokon kívül. Itt egy második „parergon“ra találunk, azon hitállásra, mely az észhit ellenében van a megváltásra nézve.

1. A csodahit mint átmeneti alak.

A csoda mint külső jel általában nem tartozik a tisztán erkölcsi hithez, hanem oly valláshoz, mely külső jelekben, szertartásokban és cultus cselekvényekben áll. Isten jelenléte itt külső érzéki észrevehető tény, azaz csoda által hirdettetik. A csodahit a vallás e nemének alkatából érthető meg. A történelmi kifejlődés is elkerüli az ugrásokat, és külső folyamában a folytatatlagos átmeneteket követeli. Midőn a pusztá cultus és observantiák vallása végéhez ért, és a szellemben és igazságban alapuló vallás életbe lép, megértjük psychological okokból, mikép ennek kezdetében a csodahit még tovább is tart. E történelmi átmeneten össze lehet psychological egyeztetni a megváltási hitet a csodahittel.

2. A babonáshit.

Egészen másképp áll a dolog, ha dogmaticailag a csodahit a megváltási hitnek alapjává, a csodatevő erő a megváltó erőnek feltételévé tételik. Ugyanazon mértékben elveszti a megváltásban való hit erkölcsi és igazán vallási jelentését, a melyben a csodahitre támaszkodik. A csodahit tárgya minden esetben oly külső factum, oly esemény, mely így vagy amúgy történt. Valamely eseményben való hit, akármi legyen is az, nem vallási, hanem történelmi hit. Már valamely csoda oly természetfölötti esemény, mely a természettörvényekkel való ellenmondásban történik, és csak azok pillanatnyi felfüggesztése által lehetséges. Külső factum csak külső tapasztalás által ismerhető meg. Csak természettörvényi eseményeket lehet tapasztalni. A természetes causalitas minden külső tapasztalásnak feltétele. Tehát a csodákról nincs tapasztalás. Tehát a csodahit nem támaszkodik valóságos, hanem annak vélt külső tapasztalásra. A csoda lehet lehetséges, tapasztalása lehetlen. Épen úgy lehetlen, hogy valamely külső eseménynek megváltó, megszabadító ereje legyen. Itt áll Angelus Silesius szava: „Ha Krisztus ezerszer született volna Betlehemben és nem te benned,

úgy mégis örökre veszve vagy!" Ha valamely esemény a világban tőlem és gondolkodásmódomtól függetlenül engem megválthatna, úgy ez bűvöléssel egy volna. Az ily magusi határban való bizalom babonás hit. Lehet oly hitstadiumot gondolni, hol a megváltóban egyszersmind csodatevőt látnak; de olyat nem lehet gondolni, melyben a saját megszabadulás, javulás, újjászületés, egyszóval a saját legbensőbb átváltozás attól függjön, a mit más külsőleg tesz, idegen csodatételtől. Ily bizalom soha sem vallásos, hanem csak babonás. Nem szükség még hozzátennünk, hogy az ily babona a valódi vallást legbensőbb erkölcsi magvában veszélyezteti és megszünteti.

3. Gyakorlati lehetlenség.

A csodahit nem gyakorlati moralis értelemben, más szavakkal az nem vallásos. Nem is gyakorlati az pragmaticai értelemben. Még kik a hajdankor csodaiban hisznek, azok sem hiszik, hogy még mainap is történnek csodák. Még a kik elméletben lehetőknek tartják is a csodákat, azok sem hisznek tetteikben csodákat. Ugy cselekesznek és ítélnek a praxisban, mintha csodák lehetlenségnek volnának. Az orvos, a bíró, ha az egyházi csodákra nézve a leghivőbbek is, azért orvosi és bírói eljárásukban a csodának semmi érvényt nem hagynak. Így a kormány, mely az egyház csodahitét tekintélyével fedezi, teljesen hitetlen és aggodalmas a mai csodatevők ellenében. Ez nyilvánvaló következtetlenség. Ha valaha csodák történtek, úgy ma is történhetnek. Ha csodákat általában valaha hisznek, úgy azokat minden időben tehát ma is lehetségeseknek kell tartaniok. Lavaternek igaza volt, midőn az orthodoxoknak ezen következtetlenséget szemökre vetette, midőn a csodahitét minden időkre kiterjesztette, midőn a csodahit értelmében mai csodákat is lehetőknek tartott. Pferningernek igaza volt, midőn barátját Lavatert e pontban védelmezte. Ki általában csodákban hisz, annak nem szabad lehetőségeket bizonyos korszakra korlátozni, más időkből kizárni, annak e lehetőséget sa-

ját korára nézve is meg kell engednie. Ha ezt nem teszi, ha nem hiszi, hogy még ma is csodák lehetségesek, úgy épen az által bizonyítja meg, hogy általában nem hisz csodákban. Gyakorlatilag, azaz cselekedetében senki sem hisz csodákat, legalább úgy cselekszik, mintha lehetlenek volnának.

4. Elméleti lehetlenség. Theistai és dämoni csodák.

Tehát a csodahit gyakorlatilag véve, minden értelemben lehetlen. A csodahit sem mi értelemben nem gyakorlati. Lehetséges-e az elméletileg? A csoda, elméletileg véve, természetfeletti okokból való hatás a természetben, természetfölötti azaz szellemi erők által eszközölve. Ezen erők lehetnek isteniek vagy dämoniak. A dämoniak jöhetnek jó vagy gonosz szellemektől, azok vagy angyaliak vagy ördögiek. A jó angyalok mond Kant, nem tudom miért, kevés okot adnak, hogy rólok beszéljenek. Az elméleti csodahitnek csak a theistai és ördögi csodák maradnak.

Valamely theistai csoda isten hatása volna ellenkezésben a dolgok természetes rendével. Ugyde az isteni hatásmódról csak a természet rendjei által csinálhatunk magunknak némi képzetet. Ha már oly isteni hatások vannak, vagy azoknak lenni kell, melyek a dolgok természetes rendét áttörik és felfüggesztik, úgy istenről többé semmi képzetet nem alkothatunk. A theistai csoda tökéletesen megszünteti a theistai képzet minden lehetőségét és ezzel önmagát is. Mikép különböztessük meg aztán a theistai csodát a dämonitól, ha tőlünk minden mérték elvételik, a melyen az isteni hatásmódot megmérhetnők?

Csodák általában csak a természettörvényekkel ellenmondásban lehetségesek. Természettörvények nem engednek semmi kivételeket. Vagy kivétel nélkül érvényesek, vagy épen nem. Ha csodák vannak, úgy nincsenek természettörvények, tehát természettudomány sincs, tehát általában semmi elmélet, semmi ismeret.

E pontban nincs semmi transactio. A természettörvényektől semmit sem lehet lealkudni. A csodák és természettörvények között nem lehet az által egyességet szerezni, hogy az előbbieket ritkán, igen ritkán hagyjuk megtörténni. Ha azok egyszer megtörténhetnek, ugy mindenkor megtörténhetnek. Tehát így kell itélni: vagy mindennap megtörténhetnek a csodák vagy soha. Az első állítás gyakorlati és elméleti okokból lehetlen. Tehát csak a második marad fen, mint az egyedül lehetséges. A csodahit minden okokból lehetlen, az semmi értelemben nem gyakorlati, semmiben nem elméleti.

IV. FEJEZET.

A jó elv győzelme és isten országa e földön.

A jó gondolkodásmód hatalmán alapszik a jó elv győzelme a gonosz felett, az ő joga az uralomra az emberi akaratban. Ez uralom a legnagyobb kiterjedést követeli. Szükséges, hogy az összes emberiség akaratkörében érvénnyel birjon. Érvényét annyira meg kell szilárdítani, hogy a gonosz megtámadásai által, mely az emberi természetet mindig újra törekszik megfogni és hálójába keríteni, ne veszélyeztessék. Itt természetesen nem lehet szó kül ellentállásról, mert az erkölestörvény moralis uralma nem jogi uralom. Nem oly hatalom van kérdésben, mely a gonoszra való ingerléseket hatalomkarral visszajeszti, hanem oly hatalom, mely azokat belőlről fosztja meg erejüktől, mely tőlök mintegy azon földet veszi el, a melyen tenyésznek, a melyből felsarjadzanak.

I. A gonosz és az emberi társadalom.

A gonosz gondolkodásmód e termékeny földje, e kimerithetetlen méhe az emberi önszeretetet mint uralkodó akaratirány, azaz az önzés. Azon színhely pedig, a melyen az önzés él és soha ki nem apadó táplálékát találja, az emberi társadalom. Ha az

egyes embert másoktól elkülönítve képzeljük, úgy csak az ember nyers természetével van dolgunk, melyből az érzéki ösztönök jönnek, melyek állativá teszik, de tulajdonképen nem gonoszszá. A tulajdonképeni önszeretet az elkülönzött emberben tárgynélküli. A nyers természetben semmi nincs, a mi ingerli, semmi a mi azt önzéssé fokozza. Itt az ember sem nem szegény, sem nem gazdag. Azzá csak más emberekkel összehasonlítva lesz, kiknek többjük van, mint nékie. Csak e contrastban jelenik meg magának mint szegény. Az irigység felébred, vele a birtokkórság, ezzel az uralkodási vágy. Az emberek társadalmi összeköttetésében támad az egyenlőtlenség a contrast a legkülönbözőbb alakokban, az ellenséges érzületek gyűlölet, hálátlanság, irigység, káröröm, egy szóval a gonosz az ő tulajdonképeni, a jóval ellentételes alakjában.

Hogy a jónak uralma az emberiségben állandóul megszilárdittassék, szükséges ezen gonoszra való ingerléseknek gyökerét elvenni, azaz szükséges a társadalmat bensőleg átváltoztatni, belőle erkölcsi egésznek csinálni, ethikai községet, mintegy ethikai államot. Hogy az újjászületés az egyes emberben állandó legyen, szükséges az egész emberi társadalomnak hasonlóan újjászületnie, azaz az embereknek a jó elv alapján kell egyesülni. A kérdés az, miben áll az ily egyesülés? Mint kell az eszme szerint azt gondolni? Mint jelenik meg az időben, a történelmi emberélet feltétele alatt? Az első a philosophiai a második a történelmi képzete az ethikai községnek, az erkölcsileg egyesült emberiségnek. *)

II. Az emberi társadalom benső átváltozása.

1. Az ethikai természetállapot és az ethikai állam.

Mindenek előtt szükséges az ethikai államot a jogi államtól megkülönböztetnünk. Ugy különböznek ezek egymástól, mint az

*) Religion innerh. d. Gr. d. bl. V. Drittes Stück. Der Sieg des guten Princeps über das böse und die Gründung eines Reiches Gottes auf Erden.

erkölcsi törvény uralma a jogi törvény uralmától. A jogállamban a törvény kényszer által uralkodik, egészen függetlenül az államban egyesült egyes emberek gondolkodásmódjától. Jó és normalis, ha a gondolkodásmód is összeegyezik a törvénnyel. De ez összhangzásra ezen államban nem számítatik. A törvénynek állani kell ezen összhangzás nélkül is; áll az külső hatalma, uralkodik kényszerítés által. Ellenben az ethikai államban, az erkölcsi országban a törvény csupán a gondolkodásmód által uralkodik, tehát minden kényszerítés nélkül.

Más feladata van a jogi államnak és más az erkölcsinek. A jogi állam miudenkorra bevégezzi az emberek jogi természetállapotját, az erkölcsi állam bevégezzi az erkölcsi természetállapotot. Az erkölcsi természetállapotot jól meg kell különböztetni a jogitól. E kettő egyáltalában nem fedezi egymást. Mind a kettő törvénytelen állapotok, melyek az érvényes egyesülést kizárják. Mind a kettőben ellenséges viszonyban állanak az emberek egymáshoz. De a jogi természetállapotban az egyes személyek jogai állanak perben egymással, kiknek mindegyike annyira kiterjeszti jogát, a mennyire képes, nem törődve mások jogkörével. Az erkölcsi természetállapotban perben állanak egymással az ér z ü l e t e k. Világos, hogy az erkölcsi természetállapot kiterjedtebb a joginál. Az fenáll, midőn ez már régen megszűnt lenni. Az benyulik a polgári állam közepébe. Az erkölcsi természetállapotot a polgári állam nem szünteti meg. A külső jogtörvények uralma és védelme alatt meg nem törve, kormányoz az önszeretet az emberi akaratban, a gondolkodásmódok ellenségesen állanak egymással szemközt, mint a régi természetállapotban. A külsőleg érvényes, ellenállhatlan jog nem gátolja az erkölcsi természetállapot fenmaradását. Sőt ellenkezőleg, sokszor az a jól felhasznált eszköz, a melylyel a galád önzés a legbiztosabban halad. A mi erkölcsileg tekintve a legnagyobb igaztalanság, az jogilag tekintve sok esetben mint legnagyobb igazság állhat. Ez nem gáncsolása a jogi igazságnak, mely csak ebben az embereknek a gondolkodásmódtól független, kényszeríthető szabadságkörében birhat biztos léttel. Ez csak annak bizonyítványa, hogy a

jogállam bensejében az erkölcsi természetállapot tovább is életben van.

Itt van azon problema, melynek megoldása az erkölcsi állam feladata. A megoldás szükséges. A polgári jogállam által az lehetlen. Az nem oldhatja meg e problémát. Annak még csak szándéka sem lehet ezt megoldani. A jogállam e szükséges hiányában van az erkölcsi állam igazolása. A problema nem más, mint az erkölcsi természetállapot gyökeres megszüntetése. Ez állapotot elhagyni kötelessége, nem az egyes embernek önmaga, nem is mások iránt, hanem az emberi nemnek kötelessége az maga iránt: ez az egyetlen ily nemű kötelesség.

Épen azért tovább is terjed az erkölcsi állam mint a jogi. A külső jogközség természetes korlátjai nem szorítják meg. Annak nincs ott vége, hol a népnek. Sőt az erkölcsi állam az ő természeténél fogva az egész emberiségre van tervezve, célja „a minden emberek egészének ideálja,“ „egy általános erkölcsi egész.“ Mikép kell az államot gondolni?

2. Az egyház mint az erkölcsi istenország. Láthatlan és látható egyház.

Allam nem gondolható az embereknek törvények alatti egyesülése, e törvények uralma nélkül. A törvények oly hatalmat kívánnak, mely által adassanak. A jogállamban e törvényhozó hatalom a nép. Itt az így hozott törvények emberi teljhatalommal érvényesek, azon hatalom által, melyel fel vannak fegyverezve, és uralkodnak a kényszer által. E törvények változók, mint minden, a mit az emberek csinálnak. Időjárával szükségök van változásra, és minden időben jogosan megváltoztathatnak maga a törvényhozó hatalom által. Ellenben az erkölcsi államban minden kényszer nélkül uralkodnak a törvények és minden változandóság nélkül; csak a gondolkodásmód által uralkodnak, örökké ugyanazok, az emberi önkénytől, az idők folyamától és az emberi dolgok változandóságától függetlenek. Lehetetlen, hogy ez államban a törvényhozó a

nép legyen. Azon törvények, melyek itt állanak, kötelességek. Csak a gondolkodásmódban érvényesek, mert azokat csak ez teljesítheti. Csak a gondolkodásmódnak hoztattak, tehát csak oly lény által hozathattak, mely a gondolatokat ismeri és megítéli. oly szívismerőtől, ki egyszersmind a világ erkölcsi törvényhozója. Az erkölcsi állam törvényhozójakép nem állhat a nép, hanem csak isten. Az erkölcsi állam „az isten országa“ a világban. Ez állam polgárai képezik „isten népét.“ Ezen erkölcsi állam, különbségben a polgári jogközségtől, az egyház. Mint erkölcsi istenország az egyház láthatlan. Ha községe az érzéki világban megjelenik, akkor látható egyházzá leszen, melynek csak annyiban van igazi érvénye, a mennyiben a láthatlannal összeegyezik.

Ha a látható egyház a láthatlannal összeegyezik-e, azt bizonyos jelek által a legbiztosabban megismerhetni és megítélhetni. Hogy e jeleket kimerítőleg felmutassa. Kant a categoriák kedvelt eszközét használja; a valódi egyház jellemét a quantitas, qualitas, relatio, modalitas szempontjából határozza meg. Mi a schemat mellőzzük, és csak magokat a kriteriumokat emeljük ki. A láthatlan egyház, az erkölcsi istenország érvényes minden embereknek kivétel nélkül, céljában teljesen egyetemes; az embereket csupán erkölcsi indokok alatt egyesíti; törvényei minden kényszerítés nélkül állanak, és egyszersmind minden önkénytől függetlenül, itt a legtökéletesebb szabadság van változhatlan törvények alatt. E pontokon nyugszik a látható egyház összeegyezése a láthatlannal. Oly látható egyház, melynek sajátosságaihoz a kizárólagos jellem tartozik, mely csak particularis érvényt tarthat fen, mely szükségkép felekezetekre és pártokra szakad, soha nem az igazi egyház. Épen úgy ellenkezője a valódinak, ha benne más törvények kormányoznak, mint csupán az erkölcsiek, ha a babonáshitvakságának, a rajongás örültségének helyet ad magában. Nem igazi, ha hatalma az erkölcsi törvények helyett papi kényszer uralmon vagy egyesek rejtélyes megvilágosodásán alapszik, ha nem oly törvényeken nyugszik, melyek változatlanul érvényesek. E változatlanság az erkölcsi igazságokban van meg, melyek oly ke-

véssé tőrnek, önkényes változtatást mint a mathematicaiak, de nincs az emberektől alkotott hitszabályok vagy az egyházi alkotmányformákban. Symbolumok és egyházi adminisztratív formák változók, és változásra szorulnak, de nem magok az erkölcsiség örök törvényei. A mi tehát a láthatlan egyházzal ellenmondásban van, és a láthatóban kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a láthatatlannal nincs összhangzásban, tehát alapjában nem valódi: az a felekezetességek, babonás hit és rajongás, hierarchia és illuminatizmus, ingtagság az alapgondolatokban és merevség a symbolumok és külső életformákban. Alkotmányában is különbözik az egyház az államtól. Az igaz egyház alkotmánya sem monarchiai, sem aristocraticai, sem demokratiainak nem gondolható. Az egyház összetettségeseíti az embereket, mind kivétel nélkül; egyesülésök tehát nem political hanem családféle.

III. A láthatlan és látható egyház különbözősége.

1. A történelmi és kijelentési hit.

Az igaz egyház az idő föltételei alatt, azaz a történelmi emberélet színhelyén, csak folytonos haladásban jelenhet meg. E haladás célja nem más, mint a láthatlan egyház, mely a tiszta észhitben minden embereket egyesít. E céltől minden látható, megjelenő egyház távol van, időbeli jelleme miatt e céltől távol kell esnie; valódi és az erkölcsi istenország szellemében van alkotva, ha a láthatlan egyházat céljává teszi; nem valódi, ha e cél ellen elzárkózik, és tőle szándékosan elfordul.

Minden látható egyház különbsége a láthatatlantól két pontban áll. Sem nem egyesíti a látható egyház magában minden embereket, sem nem uralkodik benne a tiszta észhit. A látható egyház a láthatatlantól legtávolabb van időbeli kifejlődése kezdetében, történelmi kiindulási pontjain. Valamely egyház megalapítása lehetetlen, hogy a tiszta észhitből induljon ki, sőt inkább ez azon cél, a melyhez törekszik, ha az igazi irányt felfogja és ahhoz ragaszkodik.

Megkülönböztetjük tehát azon hitet, a melyen valamely látható egyház alapszik, melynek ez egyház körében korlátolt és kizárólagos érvénye van, azon hittől, mely a puszta észben és ez által van érvényben és azért az emberiségben mint olyanban. Az egyház hitnek neveztetik, ez ész hitnek. A mi a hitet vallássossá teszi, az erkölcsi értéke. E gyakorlati érték egyedül és tökéletesen az észhitben van, soha abban, a mi az egyházhitet az észhittől megkülönbözteti. Azért ez utóbbit a tiszta vallás hitnek is nevezhetjük.

E tiszta vallás hit minden látható egyház célja és annak kell lennie; egy látható egyház sem indulhat ki belőle. Az emberi öntudatot előre kell állítanunk, úgy amint az erkölcsi természetállapotban van, megtelve önszeretettel és önzéssel, minden igazi önismeret és erkölcsi önvizsgálat nélkül. Az erkölcsi törvények ezen öntudatnak isteni parancsok alakjában jelennek meg, úgy jelennek meg, mint isteni iránti; kötelességek e kötelességek teljesítése mint istennek szolgáló cselekedet, a vallás mint a külön kötelességek foglalatja, melyekkel isten iránt tartozunk, melyek teljesítését isten tőlünk követeli. Így a vallás isteni szolgálattá, istenitiszteletté, cultussá lesz. A cultus az istennek tetsző cselekedet. De honnan tudjuk, mi tetszik istennek, miképen akar tiszteltetni? Nem saját eszünk, tehát csak maga isten által, ki a felett akaratát nekünk kijelentette. A vallás ez alakban a meghatározott isteni kijelentésekben való hit, tehát kijelentési hit. E kijelentés esemény, mely valahol és valamikor ilyen vagy amolyan feltételek alatt történt meg. Egy esemény történeti factum. Azon hit, hogy valamely esemény így vagy amugy történt meg, történelmi hit.

2. Statutariusi hit.

Mi a tárgya e történelmi kijelentési hitnek? Mi az, amit kijelentett isten? Vagy az erkölcsi törvények, melyek mindenkre nézve állanak, melyek magában eszünkben alapulnak, vagy külö-

nös érvényű törvények azok, melyeket az isteni akarat az emberinek ad, melyeket az észnél fogva soha meg nem találhatunk, hanem csupán isteni kijelentés által kaphatunk. E törvényeknek más alapja nincs isten akaratjánál. Teljesítéseknek más indoka nincs, az isteni parancsok iránti engedelmességnél. Ezek nem erkölcsi törvények, hanem isteni statútumok, melyek szokásokra és külső tettekre vonatkoznak, melyek nem erkölcsifélék. Az ily kijelentésekben, mint isten pozitív akaratkinyilatkoztatásaiban való hit a statutáriusi hit.

Abban különbözik az egyházhit a tiszta valláshittől. Az kijelentésen alapszik, ez az észen. Az történelmi, ez erkölcsi. Eddig mindkettejüknek ugyanazon tartalma lehet, tudniillik az erkölcsi törvények. Különbözések az alakban van. Az egyiknek e törvények azért köteleességek vagy általánosan kötelezők, mivel isteni kijelentések; a másinak azért, isteniek, mivel köteleességek azaz általánosan kötelezők. Ott az isteni kijelentés képzete az első, és az erkölcsi minőség arra következik. Itt az erkölcsinek képzete az első, és az isteni minőség arra következik. De az egyházhitnek van egy alkatrésze, mely a valláshitnek épen nincs: a statutáriusi. Ha ezen alkatrészre tesz minden sulyt, és emellett bensőleg üressé lesz és az erkölcsi magvat elveszti, úgy a tiszta valláshit ellentétele támad a statutáriusi egyházhithez.

A látható egyház nem indulhat ki más hittől, mint a történelmi kijelentési hittől. Ebből kell a tiszta észhitnek fokonként kifejlődni. A istenszolgálati vallásból kell az erkölcsinek származni. Ha az erkölcsi istenországot egyháznak, és az erkölcsi vallás-tanítókat lelkeszeknek nevezzük, úgy a templomok előbb vannak mint az egyházak, és a papok előbb mint a lelkeszek.

3. Iráshit és orthodoxya.

De ha egyszer bizonyos kijelentési hit van, amelyen a látható egyház alapszik, úgy szükséges e hit tartalmát az ő eredetiségében, idegen alkatrészekkel vegyitlenül megtartani és e valódi alak-

ban kiterjeszteni. Ez lehetlen szóbeli hagyomány által, hanem csak írásbeli megőrzés által lehetséges. A meg nem hamisított egyházhit csak az íráshit, alakjában létezhetik. Minden más alak mint az írásbeli megőrzés megváltoztatja azt, és meghamisítja eredeti tartalmát.

A hitet megőrző írás adja a hitszabályt és iránymértéket. E szabálylyal határoztatik meg az egyházhit kizárólagos és particularisticus jelleme. A megállapított norma körében mozog az igaz hit, az egyházi orthodoxia. A mi e normával ellentéz, az hitelenségnek hivatik. A ki e normától eltér ugyanazon egyház körében, az vagy tévelygő hitű, ha nem lényeges pontokban tér el a szabályozott hittől, vagy eretnek, ha lényeges pontokban hagyja el a hitnormát. Van zsarnoki és szabadelmű orthodoxia. A zsarnoki, melyet Kant a brutalisnak is nevez, meggyújtja az ellenséges vallásbuzgalmat minden fokozataiban. A hitelent gyűlöli, a tévelygőt kerüli, az eretneket kitaszítja és elátkozza. Ennek ellenében a másképhivők iránt türelmes orthodoxiát liberalisnak lehet nevezni. Az egyházhit kizárólagos és particularisticus jellemében fekszik a fanatismusig fokozott orthodoxia oka. Nem a hit az, amely kizárólagossá tesz, hanem a látható egyház, mindegy, akárminő neve legyen. „Ha oly egyházat, mond Kant, mely egyházhitét egyetemesen kötelezőnek hirdeti, catholikusnak, azt pedig, mely mások ez igénye ellen tiltakozik (noha sokszor ez maga is örömet gyakorolná azt, ha birná) protestans egyháznak kell nevezni: ugy a figyelmes vizsgáló némely dicséretes példáit fogja találni a protestans catholikusoknak, ellenben több botrányos példáit a megrögzött catholikus protestansoknak; az elsők kitágult gondolkodásmódu férfiak (ámbar ugyan egyházuké nem az), kiknek ellenében az utóbbiak az ő korlátoltságukkal igen feltűnnek, de épen nem előnyükre.

IV. Írásértelmezés.

1. A tudós értelmezés.

Az íráshit követeli az írásértelmezést vagy megfejtést. Itt azon kérdés támad: melyik a helyes mód az írást értelmezni? Ki a hivatott interpres? Az első és közvetlen forma az volna, hogy az írást mindenki vegye a maga módja, értelmezze a maga érzelme szerint, s ez érzélem szerint ítélje meg az isteni kijelentést. De az érzélem természeténél fogva soha nem biztos próbaköve az igazságnak, mindig egyéni az, és biztos ismeretnek soha sem alapja. Lehetetlen tehát, hogy az érzélem legyen az írás hivatott értelmezője, az íráshit megfejtő organuma.

Az írásértelmezés legközelebbi célja az írásnak megértése. Ahoz tartozik, hogy az írást alakja és tartalma szerint megértsük. Alakja a nyelv a melyen szól, az ő eredeti alkatában. Az e nyelvnek megértése az okmányozás; a tartalom megértése minden tekintetben a fejtegetés. Hogy a kijelentés okmányait és azok tartalmát megértsük, ahoz tudománybeli feltételek kellenek, amelyeket az írástudóság neve alatt foglalunk össze. E felvilágosítás szüli a tudós írásmegértést. A tudós írásértelmem nem a vallásos. Az nem minden embereknek, hanem csak az írástadóknak való és akik azzá lenni akarnak, tehát a valláshitnek nem eszköze, és az íráshit kiterjesztéséhez igen korlátolt eszköz. Nem ér tovább mint a tudós műveltség. Az írástudóság hivatott értelmezője a kijelentési okmányoknak, de csak doctrinalis, nem vallásos interprese.

2. Az erkölcsi (vallásos) értelmezés.

Az íráshit szükséges, hogy valláshit legyen vagy azzá vállják. Azért értelmezésének tulajdonképi szabálya és normája a tiszta religio. A kijelentési iratok felvilágosítást kívánnak a gyakorlati hit értelmében minden emberek számára. Ez értelemben tolmácsolójak az erkölcsi ész. Az íráshit értelmezéséhez ez a meghívott és egyedül authenticus hiteles interpres. Ez értelemben a szentírás

minden helye úgy fejtegettetik, hogy mint az erkölcsi hitigazságok bizonyítványa és symboluma jelenjen meg. Semminek sem szabad ez iratokban az erkölcsi hittel ellenkezni. Lehet, hogy némely esetekben a hely betűszerinti és tulajdonképi értelme más mint a belőle kifejtett erkölcsi értelem. Lehet, hogy az erkölcsi értelmezés erőltetett, és a betűvel összehasonlítva erőszakoltnak látszik, és valószínűséggel az is. Mindamellett azt kell adni, és az minden másnak elébe teendő. Abetűszerinti értelmezés a doctrinalis fejtegetéshez, a történelmi kritikához, a nyelv és történelmi tudományhoz tartozik, mely nem szülhet más hitet a történelmi hitnél, mely az ember javulása és megváltásához semmit sem használ és „holt önmagában.“ A moralt nem a biblia szerint, hanem a bibliát a moral szerint szükséges megfejteni. Ha tehát, például valamely helyén a bibliának isten azért kéretik, hogy ellenségeinket semmisítse meg, azzal a zsidó zsoltár a választott nép ellenségeit, a látható ellenségeket érti. E betűszerinti értelem ellenkezik az erkölcsiséggel. A vallási értelmezésnek tehát e helyet másképp kell venni. Azon ellenségek, melyek megsemmisítését egyedül kérnünk szabad, a gonosz hajlamok bennünk. Ha a zsoltár ily értelemben adatik elő, vagy is ha az értelem adatik bele, úgy az erkölcsi hit symbolumává által van fordítva jelentése.

Kant ez értelmezési módot mint az authenticust úgy követeli, világosan kifejezván, hogy annak semmi tudományos, hanem egyedül vallási vagy erkölcsi értéke van. A moralis és doctrinalis interpretatio e szigorú megkülönböztetése óv meg a veszélyes zavartól, melyet különben az önkényes allegóriai értelmezésmód a tudomány körében okozna. Ez nem az első eset, hogy szentiratok értelmezése ily szempontra állittatik. Az allegóriai erkölcsi értelmezés volt mindenkor az eszköz az íráshitet vallásilag kezelni. A későbbi görögök és rómaiak a mythológiát, a későbbi zsidók az ő kijelentési okirataikat így értelmezik. Hasonló értelmezési módok találhatunk a Vedák és a Koránra nézve.

3. A gyakorlati íráshit.

Az erkölcsi értelmezésmód, magában tekintve, tökéletesen önkényes. Az csak célja által szükséges. Feltéve egyszer, hogy a valláshit az íráshit alakjában létezik, úgy nincs más út, az íráshitot vallásilag kezelni, a valláshitot belőle megszülettetni. Az íráshit mint olyan történelmi; a valláshit gyakorlati. Hogy az íráshitból a valláshit származzék, a közvetítő, mely az átmenetet képezi, a practikus íráshit. És épen e közvetítőt, e szükséges láncszemet, e gyakorlati íráshitot képezi a practicus vagy moralis írásértelmezés. A tudós vagy tudományos értelmezés, a tulajdonképi írásértelmezés csak a doctrinalis íráshitot szüli, amely mint minden doctrinalis hit, elmélet féle, a tudományos műveltséghez tartozik és a valláshoz semmi köze. Aminő célelles és haszontalan volna tudományi tekintetben az írást erkölcsien értelmezni, épen oly célelles, épen oly haszontalan a doctrinalis írásértelmezés vallási szempontból.

V. Egyházhit és valláshit közötti ellentét és kiengesztelés.

1. Az antinomia.

Hogy az egyház filozófiai képzeete befejeztessék, csak azon belátás van hátra, mint változik által az egyházhit a valláshitbe. A valláshit csak egy, az ő sajátágában egyáltalában megmásíthatatlan és változhatlan, változhatlanságában kényszerű, kényszerűségében általános. Az egyházhit különváló, különösségében kizáró és más egyházhittel ellenkező. Ez ellentételekben áll a küzdő egyház. Az egyházhit ez ellentételein fölülemelkedik a valláshit mint győzelmes egyház. Így a történelmi kijelentési hitnek átmenetele a tiszta religióba, hasonló a küzdő egyház átmeneteléhez a triumfalóba.

Ez átmenetel egy nehéz problémát foglal magában, melyet az erkölcsi írásértelmezés meg nem old. Ez az íráshitot erkölcsivé

teszi, de azzal történelmi alapját nem szünteti meg. És épen itt van a nehézség. Mint lehetséges, hogy az egyházhit, az ő sajátos történelmi alapját elhagyja, melyet csakugyan el kell hagynia, hogy a tiszta religióhitbe átváltozzék? Mert e pontban az egyház és valláshit egymással ellentétben vannak. Az előbbinek alapja történelmi kijelentés, az utóbbié a tisztá ész. A kijelentés teszi a hitnek a követendő statutumokat. E hitben a religio statutariusi és istenszolgálati lesz. Reménye a jutalom, melyet istenszolgálatával megérdemel. E tekintetben „az istenszolgálati vallás hite hübéri és jutalomhit,“ azonban hogy a tiszta vallás az üdvösséghez mást nem követel, mint az ember benső méltó voltát, és e tekintetben a mindeneket üdvözítő, tehát az egyedülüdvözítő vallást képezi. Mert az emberiség csak egy módon üdvözülhet.

Ha tehát az egyházi és valláshit alapjait összehasonlítjuk, úgy egyik a másikkal ellentétben van. Az egyiktől a másikhoz való átmenet most úgy jelenik meg mint változás magában a hitalapban azaz mint oly változás, mely a folytatólágos átmenetet kizárja.

E ponton támad a per az egyházi és valláshit között. Melyik a tulajdonképi és utolsó alapja a hitnek: a történelmi kijelentés-e vagy az erkölcsi ész? E kérdés képzi a hitvitát legbensőbb magva szerint. Megfejtendő kérdésünk nem más, mint e vita elhatározása.

Akárminő legyen is a hit alakja, az egyházi vagy az erkölcsi, tárgya az ember megszabadulása a gonosztól. De a megszabadulásból kettő tartozik: hogy az isteni igazságnak eleget tegyünk, és hogy magunkat megjavítsuk. Megjavulásunk az újjászületés, de a mely az ő bünadóságot nem szünteti meg. Tehát saját erőnk által nem is tehetünk az isteni igazságnak eleget. Ezen elégtétel nem a mi érdemünk, hanem idegen érdem, tehát tőlünk független tettele, melyet kijelentés által tapasztalunk, e kijelentésben való hit által sajátunkká teszünk. Így egyesülnek az ember megszabadulása, megváltásában e két előfeltételek: a helyettes elégtétel és a mi újjászületésünk. Az első előfeltételnek utolsó alapja az isteni kegyelemben van, a másodiké az emberi szabadságban.

Ha tehát kegyelem és szabadság, helyettes elégtétel és újjászületés, mindketten szükségkép öszekötöznek az ember megváltásában, úgy egymás között is szükségkép öszekötözve kell lenniök, és e hitkérdés támad: melyik a két megváltási tényezők közül a másiknak előfeltétele? Vagy a helyettes elégtétel újjászületésünk, új életünk előfeltétele, vagy megfordítva a mi újjászületésünk feltétele a helyettes elégtételnek. Vagy az isteni kegyelem szükséges az újjászületéshez, vagy az újjászületés szükséges az isteni kegyelemhez.

A megváltási hit egyesíti a helyettes elégtétel hitét az újjászületés hitével. A megváltási hit e két alapalkatrésze úgy állanak egymáshoz, mint a két alapalkatrészei magának a megváltásnak. Vagy az újjászületés hite alapszik a helyettes elégtétel hitén, vagy megfordítva. Az idegen érdem általi megváltatás oly tény, mely nekünk kijelentetett. Az abban való hit oly történelmi kijelentési hit, mely a szűkebb értelemben egyházhitet képezi. Tehát vagy az egyházhit a vallási hitnek alapja, mely utóbbi a helyettes elégtételt úgy nézi, mint az újjászületés következményét, vagy a vallási (erkölcsei) hit képzi az egyházinak alapját.

Tegyük az első esetet. A helyettes elégtétel a véghez vitt megváltási tény hite legyen az egyedülüdvözítő, az legyen megváltási hitünk alapja. Akkor megváltásunkhoz semmi sem kell többé, mint azon üzenetet, hogy bünadósságunk idegen érdem által elenyésztetett, hívőleg elfogadnunk, a nekünk kínált jótéteményt hívőleg elvonnunk, és minden üdvöt e hittől várunk. Ha csak Krisztus megváltó halálában hiszünk, e tényről szilárdan meg vagyunk győződve, úgy már új életet követünk, úgy már az által feltételezve van újjászületésünk. De egy gondolkodásmódunk és hozzájárulásunktól egészen független tény mikép változtasson által bensőleg, mikép tegye mássá gondolkodásmódunkat alapjában? Mikép szüntesse meg idegen érdem a mi bünadósságunkat, a mi akaratunk bűnét? Nem szükséges-e az isteni kegyelem e elviteléhez a mi fogékonyságunk? Nincs-e ezen fogékonyság már a mi jó bensőleg újjászületett gondolkodásmódunk által feltételezve

Csak a jó gondolkodásmód hiheti, hogy idegen érdem által együttvéve megváltatik. Lehetetlen alapíthatja meg tehát a történelmi hit az erkölcsit.

Legyen a másik esetet. Legyen ujjászületésünk a mi megváltási hitünknek előfeltétele. Legyen ujjászületésünk a tulajdonkép megváltó tény. De mikép lehetséges ez ujjászületés? Megszabadíthatjuk-e mi magunkat a régi bünadósságtól? Tehetünk e mi megtörténtet meg nem történtté? Mi nem tehetünk; tehát nem vagyunk képesek önmagunkat megváltani. Az isteni igazsággal szemközt adósok vagyunk és azok maradunk. Előtte a mi bününk csak idegen érdem által engeszteltethetik ki. Csak azon hitben, hogy ez idegen érdem minket valósággal megváltott, érezhetjük magunkat tetteleg szabadnak és ujjászületettnek. Így ujjászületésünk a helyettes elégtétel hite által feltételeztetik.

Amint tehát a dolog fekszik, a szerint sem a történelmi hitet az erkölcsinek, sem az erkölcsit a történelminek nem lehet alapjává tenni. Itt a thesis épen úgy áll mint az antithesis. Vagyis inkább a kettő közül egyiknek sincs érvénye. Az egyház és a valáláshit között a dolog természetén alapuló antinomiánk van. Ezen antinomia képezi az egyház és vallás, a kijelentés és ész között vitatott hitnek tulajdonképi magvát és középpontját.

2. Az ellenkező szélsőségek. Babona és hitetlenség.

Az ellenkező hitirányok közül mindegyiknek megvan sajátlagos joga. Ha a megváltás a javulásba helyeztetik, úgy nem lehet más kezdete, mint az ujjászületés, mely akaratunkban és az által történik meg. Ha a megváltás a büntelenné tételünkbe helyeztetik, úgy ez nem általunk, hanem csak idegen érdem által lehetséges; csak a helyettes elégtétel fejtheti még a büntelenné tételt; csak ez elégtétel hite teheti megfoghatóvá a büntelenítést. Így az ujjászületésben való hit, mint a megváltás alapja, csupán erkölcsi, gyakorlati, az a megváltást magát nem teszi megfoghatóvá; ellenben a helyettes elégtételben való hit csak elméleti, mert az a meg-

váltást csak megfoghatóvá teszi, de nem valóságossá. Az elméleti hit azt mondja: „Kötelességed a te idegen érdem általi büntelenné tételeddben hinni; hogy te e hit következtében valósággal más és új ember léssz, az az isteni kegyelem tette!” A gyakorlati hit azt mondja; „Kötelességed, magadat megjavítani, alaposan más emberré lenni; hogy újjászületésed következtében valósággal meg is váltatol és büntelenné tétetted, az az isteni kegyelem tette!” Így a két hitirányok tökéletes ellentétben vannak a módra nézve, amint a megváltást az emberi kötelesség és isteni kegyelem között elosztják. E pontból eltérnek a hit két irányai és eltávoznak egymástól a legszélsőbb végletekig. Ha a kötelesség valamely történelmi kijelentési hitbe helyeztetik, ha a vallás a pusztá hívési kötelességre korlátoztatik, úgy e religióval még bűnös életmód is összeegyeztethető, sőt általa leplezhető. Ha a kötelesség csupán az emberi javulásba helyeztetik, úgy lehet oly jó életmódot képviselni, amely a hitre és a kijelentésre nézve teljesen közönyös, sőt tagadólagos. Az első szélsőség az istenszolgálati babonás hit, a másik a naturalistai hitetlenség.

3. Az antinomia megoldása. A történelmi hitnek előfeltétele az észhit.

Hogy e szélsőségbe ne jussunk, szükséges a két vallásirány perét gyökerében, a melyből származik, kiengesztelni és ama hit-antinomiát megoldani. Valóban az egész antinomia csak látszólagos. Valóban nincs valóságos ellenkezés a helyettes elégtétel és az újjászületés elve között. Az isteni igazságnak csak a bűnnélküli, gyökeresen jó ember tehet eleget, azaz az emberiség az ő erkölcsi tökélyében: az emberiség ősképe, isten fia. Ugy hiszünk abban, mint a mi ősképünkben, mint a mi erkölcsi ideálunkban. Más szavakkal oly érvényű az nekünk, mint gondolkodás módunk szabálya, mint cselekvényeink iránymértéke. Az emberiség istenben levő ősképébeni rationalis hit egyszersmind a saját erkölcsi előképünk gyakorlati hite. E szerint a helyettes elégtétel elméleti

hite, és az ujjászületésben mint a megváltás előfeltételében való erkölcsi gyakorlati hit tökéletesen egy és ugyanaz. Az ellenkezés csak akkor támad, midőn az isten fiábani hit megszűnik rationalis lenni és történelmileg alakul, azaz midőn isten fiának a földön való empiriai és történeti megjelenése hitévé, istennek meghatározott egyénben emberré létele hitévé leszen. De ezen ellenkezés is csak látszólagos. Az isten fia nem kültapasztalás tárgya. Nincs empiriai ismertetőjel, mely által magát kijelentse. Ha a tapasztalásban és az érzéki világban megjelen is, azért még sem ismerhető meg tapasztalás és érzéki szemlélet által. Isten fiának csak az emberiség bennünk levő ősképvélti tökéletes összeegyeztetése által ismertetik meg vagy hitetik. Csak a bennünk levő szellem ad róla bizonyosságot, semmi külső történelmi tapasztalás. Tehát az isten fiában való történelmi hitnek is az ő gyökerében a rationalis hit előfeltétele, mely egy a prakticaival. Ezen egyén az isten fia, azaz, életében és tanában az emberi őskép, az erkölcsi eszmény tökéletes kifejezése van; azért példaképünk az, melyet feltétlenül követhetünk, melynek akarataunkba és legbensőbb érzületünkbe felvétele által váltathatunk meg egyedül. Itt a történelmi, a rationalis és gyakorlati hit egy elyben össze van kapcsolva, egy hitet képeznek ezek, melyben amaz antinomia tökéletesen feloldódik.

Világos ebből, mikép lehet az egyházi és valláshit közötti ellentételt egyedül megszüntetni. Ha az ezen pontban nem szüntetik meg, úgy általában kiengesztelhetlen. Az észleges hit csak az erkölcsivel egy és ugyanaz. Ha a történelmi hitnek az észleges feltétele, úgy az egyház és valláshit között nincs ellenmondás. Ellenben ha a történelmi hit mint minden észbelátástól független és feltétlen áll, mint egy csoda tényben való hit, úgy az egyház és vallás közötti ellenmondás soha nem oldható meg, akkor mind a kettőnek hitelvei alapjokban különbözők: az egyházhit elve empiriai, a valláshité rationalis. E különböző hitalapokon nem gondolható egyesülés. Innen támad minden oly vallásokban, melyek a történelmi hitet fődologgá teszik, és azért a külső kultusban van sulypontjuk, a kiengesztelhetlen per hit és ész között. Mind e

civakodások alapformája, melylyel a vallások történelme telve van, a hitelvet illeti: ha valjon empiriai-e az, vagy rationalis, ha tény-e vagy észme?

Van egy kriterium, mely szerint biztosan megítélhetjük, ha valjon valamely egyházi vallás hitelve minden észleges alapot kizár-e magából vagy nem. Ha a megváltás eszköze külső cselekedetbe helyeztetetik! Ha azt hisszük, hogy az ember valami féle expiatiók által a bűntől megszabadíthatja magát! Akkor a hit bensőleg holt. Az expiatiókban való hit a csupán történelmi és empiriai kijelentési hitnek szükséges következménye. Ha a megváltás a mi gondolkodásmódunktól független csodatény, ugy a megváltást csak isten által kaphatjuk, ugy egyedül isten az, ki bennünk a megváltást és a megváltásban való hitet is eszközli „könyörül a kin akar és megátalkodottá teszi akit akar;“ így istent csak külső cselekvények által szolgálhatjuk, azaz istennek tetsző életmód egyedüli kifejezései a cultus cselekedetei, az áldozatok, és az expiatiók.

Ez azon pont, melyhez csupán tapasztalati egyházhitnek ragaszkodnia kell, melyet a tiszta valláshit soha sem fogadhat el. Az ész soha sem hiheti, hogy expiatiók megváltanak. Mindaddig mig expiatióknak vallási értéke van, vagy azt igényleniök szabad az egyházi hit alapján, addig a hit pere is tartani fog az ésszel, az egyháznak a tiszta religióval: addig a papok panaszkodni fognak az ész hitetlensége felett.

3. A valláshitté való kifejlődés

Azon mértékben, melyben az egyházhit a valláshit ellen küzd, az ő történelmi alapjára, a hagyományokra és a cultusra fog támaszkodni. Azon mértékben, melyben a valláshithez törekszik és ahoz közeledik, elfogja hagyni azon alapot, bensőleg alakul, az ember gondolkodásmódjára és erkölcsi életére fektet minden súlyt. A külső formákat levetkőzi; a laikusok és clericusok közötti lealacsonyító különbség megszűnik; kicsinyenkint, békés reform utján,

átváltozik az egész benső hitalkotmány. Így fejlődik ki a religio mint az euber maga; „midőn gyermek volt, úgy beszélt mint gyermek és oly okos volt mint gyermek; midőn pedig most férfú lesz, elhagyja azt ami gyermeki.“

Felvilágosítottuk, mi különbözteti meg az egyházhitet a valláshittől. Ha az egyházhit soha nem szűnik meg ezen megkülönböztető jeleket, azaz cultusformáit, igazi lényegének, jellemsajáttságának tartani, melyből egy betűnek sem szabad elveszni, úgy végtelen különbségben van a láthatlan egyháztól. Ha az egyházhit mindazt ami a valláshittől elválasztja, a kevésbé lényegesnek kezdi tartani, úgy az első lépést teszi, hogy a cultusreligiótól eltávozzék, az észhithez közeledjék, úgy maga is átmenetben van a tiszta valláshoz, és elérkezett az időpont, melyben a láthatlan egyház hatása a láthatóban megjelenik. Ez időpontban kezdi meg az egyház az ő történelmi létezését. Most isten országáról e földön történelmi képzet is lehetséges leszen.

VI. A történelmi egyház.

A tiszta religió, mint minden egyházhit legbensőbb alapja és utolsó célja csak a gondolkodásmódban él; láthatlan az és az marad, nem tárgya a külső történelmi tapasztalásnak, nincs történelme. Csak az időbeni megjelenése és kifejlődése történelmi. E jelenet az egyház. Csak az egy házról van történelmi képzet. Más szavakkal, tulajdonkép nincs vallás — hanem csak egyháztörténelem. Mert nem a vallás, hanem csak az egyház változható, azaz az egyházi községben és egyházi formákban megjelenő valláshit.

Az egyházhit csak annyiban vallásos, amennyiben az erkölcsi hittől által van hatva, ezt örök alapjául elismeri, magát az alaptól függőnek tudja, e függettséget nyilvánosan tanúsítja. A történelmi képzetnek, melyet mi keresünk, nincs más tárgya a vallásos egyházhitnél. Azért az még csak azon időpontban kezdődik, midőn a vallásos egyházhit az emberiség történetében megjelenik,

midőn valamely hit és hitközség tisztán erkölcsi alapon kezdődik. Ehez egy feltétel szükséges: a teljes belátás az erkölcsi és történelmi hit különbségébe, e két hitelv különböző voltába; azon teljes belátás, hogy semmi történelmi, semmi statutariusi hit az embert meg nem válthatja, meg nem szabadithatja. Hol e meggyőződés valamely hitközségben először nyilvánosan kifejeztetik, ott jelenik meg először a valláshit, ott kezdődik meg a történelmi képzet isten országáról e földön; ott veszi az egyház történelme az ő kiindulási pontját.

1. A zsidó egyház. Kant ítélete a zsidóságról.

E kiindulási pont nem a zsidó egyház. A zsidó hittörvények nélkülözik a tiszta erkölcsi törvényhozás minden feltételeit. Azok, a minek erkölcsi parancsoknak soha nem szabad lenni, kényszersztörvények. Azok a külső követést, a törvényleges teljesítést követelik; e legalis érvény főcéljak. A zsidó hitparancsok közt nincs egy is, melynek teljesítését kényszerítéssel eszközölni nem lehetne. melynek külső teljesítése a törvénynek eleget nem tenne. A törvényt teljesítés motivumai semmikép nem erkölcsi indokok. Az igaz, azaz a legalis ember megjutalmaztatik, az igazságtalan megbüntettetik. A jutalom reménye és a büntetés félelme az indokok, melyek a hitengedelmességet és a törvényt teljesítést motiválják. És nem az igazság az, még a külsőjogi sem, amely szerint a zsidó hit értelmében jutalmaztatik és büntettetik. Az igazság csak a bűnöst éri. A zsidó igazság az ártatlant is bünteti, nem igazság az, hanem boszu, szertelen boszu: megboszulja az atyák bűnét utódaikon harmad és negyed iziglen. Az ily büntetőigazság hirdetése nem javítani, hanem elijeszteni akar; ily terroristicus világkormányzásnak, vagy abban való hitnek lehetnek politikai okai, de ha soha nem erkölcsiek. Az a célszerűség rendszabálya lehet, oly rendszabály, mély bizonyos körülmények között érvényes; a vallásos hit nem rendszabály, nem is függ külső körülményektől. A vallásos hit a tiszta gondolkodásmódot akarja, a tökéletesen vegyületlent; oly

célt akar, mely csak örökkévalóságban elérhető: akarnia kell a lélek halhatatlanságát. A zsidó hit nem teszi a postulatumot. Tehát nincs reá szüksége, tehát azt nem akarja; a zsidó hit törvényhozója nem akart tekintettel lenni a jövő életre, mert szemei előtt nem volt más, mint a hit uralma alatt egy politikai község. Végre a vallásos hit legbiztosabb ismertető jele egyetemessége, feltétlen érvénye minden emberekre nézve. Az ellenkezőnek legbiztosabb ismertető jele a particularismus, a kizárólagos érvény egy külön nemzetre nézve, az egy kiválasztott népben való hit. A zsidó hit legbensőbb alapjában nem vallásos, hanem csupán theocratiai politikai célból.

A zsidó hit e megítélése Kant részéről igen jellemzőleg különbözteti meg a kritikai filozófot a német filozófia korábbi rationalismusától. A felvilágosodási kor természetes theológiája az ő deistai fogalmaiban a zsidósághoz közelebb állott, mint a keresztyén valláshoz; sőt tetszett magának abban, hogy a zsidó istenfogalom értelmessége iránti előszeretetével kérkedett a keresztyénység mysteriumai ellenében. Amennyire mi látjuk, Kant az első, akiben az újabb kor rationalis filozófiája azon elhatározó fordulatot teszi, mely a zsidó vallásfogalmakat a keresztyéniek irányában elveti. E nevezetes fordulat alapja világos: azon kevesek előtt, kik a kanti filozófiát értik. Ezen alap nem fekszik Kant előszeretetében a keresztyén hittan mysteriumaihoz, ez előszeretet egy Hamannál elhatározó lehetett; ez alap egyedül Kant tanában van a radicalis gonoszról az emberi természetben. E meggyőződés határozza meg és szabályozza egész vallástanát, melynek themája nem más, mint e kérdés megoldása: mikép lehetséges a megváltás az emberi természetben levő gyökeres gonosznak előfeltétele alatt? E meggyőződés adja minden hitfogalmaknak az erkölcsi alaphangot. Itt más hitalap nem gondolható, mint a tisztán erkölcsi. Itt a megváltáshoz más feltételek nem gondolhatók, mint az ujjászületés, az állbatatos haladás a jóban, a megváltó büntetés, a helyettes szenvedés, az erkölcsi hit a gyökeres jóban. Ha ezen hitképzetekkel hasonlítottatnak össze a történelmi religiók, úgy ellenmondhatlanul

világos, melyikre utal a kritikai filozófia egyedül, melyikkel tudja magát valamennyi közül e filozófia egy értelmében a dolog erkölcsi magvára nézve. Vagy egygyel sem, vagy egyedül a kereszténnyel.

2. A keresztény egyház. Történelmi eredete Krisztusban. Krisztus élete. Feltámadás és menybemenetel.

Még csak a kereszténységgel keletkezik az általános egyház. Csak ez egyházzal van világtörténelmi képzet, csak a keresztény egyháznak van világtörténelmi kifejlődése, mivel az az egész emberiségre van tervezve. Abban fekszik benső elvi különbsége a keresztény vallásnak a zsidótól. Nem kell a dolog alapjára nézve a külső történelmi látszat által oly igen megvakítani engedünk magunkat, hogy a kereszténységet ne tekintsük másnak a zsidó vallás folytatása és pusztá reformjánál. Sőt inkább a kereszténység tökéletes és gyökeres átváltozása a vallási képzetmódnak, mely itt először hat be, minden nemzetiségi és politikai korlátozásoktól szabadon, az emberi élet erkölcsi alapjába.

A kereszténység történelmi eredete Jézus Krisztus személyében és életében van Ezen élet megváltó ereje egyedül a gonoszszali győzelmes küzdelemben van, mely Krisztus halálában fejeztetik be. Nincs magasabb igazolása az isteni gondolkodásu embernek, a gyökeres jóakaratra. Krisztus megjelenései a halál után, a feltámadás és menybemenetel már nem tartoznak azon feltételekhez melyek Krisztus életének megváltó erejét adják, a mi által ez élet megváltó erejét megmutatja. Itt nem azon értékükről van szó, melyel mint tények bírnak, hanem azon értékről, mely mint hittárgyaknak sajátjuk. Azok a tiszta valláshitnek nem tárgyai. A feltámadás és menybemenetel képzelei Kant szemében sokkal materialisticusabbak sem, hogy erkölcsiek legyenek. A személyiség feltételeihez sem a test fenmaradása nem tartozik, sem a térleges jelenlét a világban, Ha ugyanazon személy fenmaradását csak azon feltétel alatt tudjuk gondolni, hogy ugyanazon test újra moglelevenítettetik, úgy Kant az ily képzetmódot „psychologiai materialismusnak“ nevezi. Ha az

örökké való élet úgy gondoltatik mint a térben jelenlevő, e képzetmódot Kant „cosmologiai materialismusnak“ nevezi. A feltámadási hit materialisticus pszichologiai tekintetben; a menybemenetel képzelete a materialisticus cosmologiai tekintetben.

A keresztény hit tárgya legközelebb Krisztus történelme. Így a keresztény vallás legközelebb történelmi hit. Szabatosabban szólva: a keresztény hittárgy a Krisztus történetéről elbeszélés, a szó és írásbeli hagyomány. Így a keresztény történelemhit, közelebb meghatározva, traditio- és írás-hit. Az íráshit az ő igazolása és hitelesítéséhez történelmi bizonyítványokat kíván, melyek magok is történelmi nyomozást és tudományosságot előfeltételeznek, és akkor érdemesek legtöbb bizalomra, ha részrehajlatlan kortársaktól származnak.

3. A kereszténység korszaka. A zsarnok egyházhit.

A kereszténység őstörténelmére nézve ezen igazoló bizonyítványokat a római történetíróknál kell keresnünk; de itt csak későn találunk ily bizonyítványokat, akkor is csak gyéren, és nem olyakat, melyek magát a kereszténység eredetét megvilágosítják. Így a kereszténység történelme homályos marad azon időpontig, midőn magában a kereszténység körében keletkezik az írástudóság és a keresztény hitet tárgyává teszi. Most a történelemhitből statutarisusi csoda- és egyházhit lesz, oly ortho^{do}xia, mely mint egyházi kényszertörvény lép fel, mely keleten az államegyház caesareopapistai nyugaton a papság hierarchiai alakját veszi fel, és mindkét esetben despoticus egyházhatalmat gyakorol. Így a kereszténység történelme első korszakában homályos, a következőben igen is világos színjátéka oly egyházhitnek, mely a tiszta valláshittől minden lépéssel tovább távozik el. Az ember megváltása helyett e hitet a fanaticus hitvillongás, a papok uralma, az eretnekek üldözése, a vallási háborúk, rettentő vészek serege követi, melyeket tekintve, elmondhatnók a pogány költővel: tantum religio potuit suadere malorum!

4. A protestantismus és felvilágosodás.

A keresztény korszakok közül melyik a legjobb? Nyilvánvalón az, a melyben az egyházhit ismét a valláshithez közeledni kezd. Mint e jó korszakot Kant az övét nevezi, a valódi felvilágosodás korszakát, mely a protestantismusban keletkezik. Az emberi ész elméleti tekintben megismerte határát, megnyugszik az érzékfeletti világ megismerhetlenségén, nem civakodik többé a hittárgyak létezése vagy nem létezése felett; az erkölcsi ész felfogta hogy a történelmi és egyházi hit semmit sem tehet az ember megváltásához és üdvösségéhez: a világ gyarapodik azon belátásban, hogy a vallásos hit gyökere a gondolkodásmódban van, mely minden külső kényszerítést kizár, hogy nem szabad semmi külső lelkiismeretkényszerítést gyakorolni, hogy a legfőbb államhatalom maga is erkölcsileg kötelezve van, a lelkiismereti szabadságot tiszteletben tartani és oltalmazni. Ezzel megvannak a feltételek, hogy az erkölcsi hit magának szabadságot szerez, hogy a látható egyház, igazi céljához a láthatlanhoz törekszik, hogy a láthatlan egyházzal eljőjjön isten országa, nem mint messiási a világ végével, mikép az Apokalipszis hirdeti, hanem mint erkölcsi az emberek akaratjában és gondolkodásmódjában. „Az isten országa nem jön látható alakban. Nem is fogják azt mondani: ime itt vagy ott van az, mert lássátok, az isten országa bensőleg tibennetek van!”

VII. A vallástitok.

1. A mysterium fogalma. Az isteni világkormányzás mint mysterium.

Az ész vallásszempontja alatt, az egyház és községe az erkölcsi hitre alapítva jelenik meg. Az egyház e fogalma ellenében az észhatárain túl egy más képzetmód áll, mely az egyház alapját által nem hatható és szent titoknak tekinti.

Valamely titok csak annyiban lehet szent, a mennyiben erkölcsi természetű. De mint lehet titkos az erkölcsi? A titok elzárkozik az elméleti ész előtt, értelmünk részéről áthathatlan, sem meg

nem ismerhető, sem nem gondolható. Valami igen is megismerhetlen és még sem titok. A kinyomozhatlan nem a titokteljes. A szabadság nem titok, és mégis megismerhetlen. Így a természetben a sulyt mindenkinek ismeretes, és mégis utolsó alapjában kinyomozhatlan. Tehát a titok jelleme abban van, hogy valami általunk nem gondoltathatik, ki nem fejeztethetik, nem közöltethetik. A titokteljes a közölhetlen, annak ellenkezője a mi közölhető: a nyilvánvaló. A mi soha nem közölhető, természeténél fogva mindig elrejtve marad, az örökös titok.

Vannak titkok, melyek nem örökösök, a melyek még ma úgy állanak mint titkok, de a továbbható szellem fölemeli a fátyolt és átlátja azt, a mi a korábbi világnak áthatolhatatlan volt. Ily titkok a természet elrejtett erői. De magában véve minden természetbelátás közölhető. A természettitok csak abban áll, hogy a természet-erők minősége vagy kezelésébe való belátásunkat nem akarjuk közölni, hogy azt gondosan és szándékosan titokban tartjuk. Az ily titok arcanum. Így az ugynevezett titkos dolgok a political világban szinte magokba véve közölhetők; azok nem magok, csak a felőlők való tudat van elrejtve. A titok itt az önkényes eltitkolásban áll. Az ily political titkok secreta: oly dolgok, melyeket nem kell az egész világnak tudni, melyeket nem szabad nyilvánossá tenni. Az örökös titok sem nem arcanum, sem nem secretum. Nem is ke-restetik az erkölcsi cselekvésükben, mert a gondolkodásmód ugyan el van rejtve, de közölhető. Örökké titokteljes egyedül az isteni cselekvés. E titok mysterium. Mi hiszszük a legfőbb jót, azaz oly erkölcsi világrendet, a melynél fogva a teljes erkölcsösség a teljes boldogság okát képi. E világrend erkölcsi világkormányzás. Ezen világkormányzás isteni hatás. Mi hiszük ez isteni hatást, hanem mikép történik, az előttünk el van és örökké el marad rejtve. E pontban van a mysterium. E pontban az észhit észtitokká lesz.

2. A világkormány mysteriuma mint trinitas.

Valamely állam kormányát úgy gondoljuk, mint törvényhozó, végrehajtó, biráskodó hatalmat. Az isteni világkormányt vagy is-

tent a világhoz való erkölesi viszonyában e három alakban kell gondolnunk: mint a világ törvényhozóját, kormányzóját, bíróját. Mint törvényhozó abszolút szent, célja az erkölesi törvény uralma az az emberek szívében, isten országa a földön. Mint kormányzó abszolút jóságos, megengedi, hogy hiányos tettünk a jó gondolkodásmód által kiegészíttessék, s azt emezért teljesnek hagyja lenni. Mint bíró abszolút igazságos, kegyelmét jó gondolkodásmód által kell megérdemelni.

A három emberi államhatalmat mint igazságos állam feltételeit csak különválasztva képzelhetjük. Ellenben a világkormány három isteni hatalmait csak egyesülve gondolhatjuk: mint egy személyiséget három különböző vonatkozásban, mint „hármass erkölesi minőségét a vallásfőnököknek.” E képzetmód alkotja az észhit trinitását; tárgya az erkölesi világkormány, az ész postulatuma szerint gondolva, nem emberi analógiák után, tehát megtisztítva minden antropomorfismusi képzetektől. Ez értelemben a trinitas úgy állhat mint „az egészen tiszta vallás hitsymboluma.” A kereszténységelőtti vallásokban is van hitök mélyében trinitariusi istenképzet, mely különböző alakokban föllelhető a régi persák, indusok, egyptomiak, a későbbi zsidóknál. s a t.

Gyakorlatilag véve a trinitas észhit, azaz saját eszünk által kinyilatkoztatott titok. Elméletileg véve az teljes mysterium, melynek kifejezése, akár mikép tegyük is azt, érthetlen symbolum marad.

3. A meghívás, az elégtétel és választás mysteriuma.

Az isteni tulajdonságok mindegyikében oly megoldhatlan titok, a feltételek oly egyesülése van, melyeket az emberi ész soha sem tud összeegyeztetni. Isten mint a világ törvényhozója oly országot alapít, melynek polgárává minden emberek meg vannak hivatva. Ez ország isten teremtménye. E polgárok isten teremtményei. Ugyde az erkölesi célok valóításának, tehát az erkölesi ország polgárjogának első feltétele a szabadság, az önelhatározás feltétlen tehetsége. Mikép lehetnek teremtmények szabadok? Mint lehet azt,

hogy szabadok és teremtetek (hivatalosak) legyünk összeegyeztetni Istennek mint az erkölcsi világtörvényhozónak képzetében van a meghívás megoldhatlan mysteriuma.

Isten mint a világkormányzója teszi azt, hogy törvénye teljesíthessék és az emberek megváltassanak. A megváltás az isteni világkormányzás célja. De miután az emberek akaratjuk gyökerében (természettől) gonoszak, az újjászületés által sem tehetnek a törvénynek teljesen eleget. Az elégtétel az isteni jószág által történik, mely idegen érdem által váltja meg az embereket. Tehát oly jót kap az ember, mely nem önmagától származik. Mikép lehet e megváltást, mely megváltatásban áll, az emberi akarat spontaneitásával összeegyeztetni? Ezen összeegyeztetés lehetlen. Ez az elégtétel mysteriuma.

Isten mint a világ birája határoz az emberek boldogsága és kárhozata felett. Az igazságos bíró előtt a boldogság feltétele a jó gondolkodásmód. Ugyde az ember az ő akarata eredeti tulajdonságánál fogva nem jó, ő képtelen önmagától a jó gondolkodásmódot magában fölkeltetni: tehát isten az, a ki azt benne eszközli. Megérdemelve ez isteni hatás semmi által nincs, mert a mi egyedül megérdemelhetné, az ember jó gondolkodásmódja, az még csak azon isteni hatás következménye. Tehát isten az, a ki az emberben a boldogság előfeltételét teremti, minden érdeme nélkül, tehát minden ok nélkül az ember részéről, tehát teljesen alaptalanul, tiszta önkényből, feltétlen elhatározása, végzése szerint. Az emberek boldogsága és kárhozata tulajdonképp nem bírói ítélet, hanem isten választása; ő nem ítél, ő már elítélt volt, azaz megváltotta az egyiket boldogságra, a másikat kárhozatra. Mint egyezik össze ezen alaptalan választás az érdem szerint osztó igazsággal? Mint egyezik össze az isteni kegyelem az isteni igazsággal? Az emberi ész által ez összeegyezés megfoghatlan. Ez a választás mysteriuma.

Mind e mysteriumok csak egy és ugyanazon nagy titok különböző oldalai. Honnan jön a világban a jó és a gonosz? Mikép jöhet a gonoszból a jó: mikép lehetnek olyanok a kik gonoszak, jóvá? Miért lesz azzá az egyik és nem a másik is? Miért marad

meg az egyik a gonoszban, míg a másik megtér a jóhoz? Mind e kérdések az erkölcsi világ elrejtett alapjába szakadnak, melyet nem lehet fogalmak által felvilágosítani. A világ ezen intelligibilis elvét nem lehet belátni úgy, mikép a természetben a titkos erőket, vagy a politikai világban a titkos indokokat. Az erkölcsi világ titok az embernek a gonosztól megváltása, megszabadításában van. Mint a vallásos ész postulatuma e megváltás tökéletesen bizonyos és az egész világgal közölhető. Mint az értelem tárgya, azaz mint világ-esemény tökéletesen megfoghatlan. A trinitas nem egyéb, mint e hit tanfogalma, mint a theologiai kísérlet, a megváltás tényét isten lényegtulajdonsága által megvilágosítani.

Ha a keresztényhitet másféle hitektől meg kell különböztetni elméleti forma által, úgy ily értelmezés szükséges, és e tekintetben a trinitas az egyházhit classica formuláját képi. A gyakorlati azaz vallásos hitiránynak a symbolum közönyös; hiszi a megváltást, de nem kérdezi: mikép lehetséges az? És csak e kérdésre adja a symbolum az isten lényegéből meritett titokteljes és megfoghatlan feleletet.

V. FEJEZET.

Vallás és cultus. Igaz és hamis istenszolgálat.

A kanti vallásfilozófia feladata egyáltalában critikai. Ha a metafisikában a tiszta ész, az erkölcstanban a tiszta akarat volt kérdésben, úgy itt a tiszta hit tárgyalatik. Előadandó a hittárgy az ő eredeti alakjában, tökéletes tisztaságában, teljesen általános jelentésében. A leggondosabban elválasztatik a valódi a valótlantól, a mag a hüvelytől, és lerontatik a hit hamis látszata, mely a vallás nevét bitorolja és a meggondolatlan világot elvakítja. Az egész eddigi vizsgálat három főfogalomban forgott; az első a gyökeres gonosz fogalma volt, a második a megváltás fogalma, a harmadik az egyház fogalma mint az erkölcsi istenországé e földön. Még egy pont marad hátra, mely az egyházzal szorosan össze-

függ: az egyházi élet kötelesség teljesítése, melyet az egyház tőlünk követel, a szolgálatok, melyeket a vallás nevében tennünk kell, egyszóval a cultus. A mint előbb a bűn, a megváltás, az egyház az ő igazi vegyületlen alakjokban előadattak, úgy kell most szigorú megkülönböztetést tenni az igaz és hamis cultus, „a szolgálat és álszolgálat között a jó elv uralma alatt.“

Minthogy a cultus a vallás nyelve, azért a religio értelmét kell kiindulási pontul vennünk, hogy elhatározzuk, melyik nyelv fejezi ki helyesen ez értelmet. A religio tartalma ugyanaz, amely a moralé. Az erkölcsi kötelességekhez az nem ad másokat, csak úgy állítja azokat fel mint isteni parancsokat. E képzetben különbözik az erkölcsantól. Nem tágitja ki sem a kötelességek körét, sem erkölcsi belátásunkét, hanem az erkölcsi öntudathoz csak azon bizonyosságot kapcsolja, hogy kötelességei világtörvények, azaz a világteremtő törvényei vagy isten parancsai. E bizonyosság az erkölcsi hit. E hit religio.

A vallás összeköti a kötelesség képzetét isten képzetével. Ez összekötésnek kettős esete van. Elhatározó az, hogy melyik az alapképzet: ha az isteni parancsok képzeltetnek-e mint kötelességek, vagy a kötelességek mint isteni parancsok. Aszerint különböznek a vallás álláspontjai. Ha az isteni parancsok az elsők, úgy azok megismerése csak kinyilatkoztatás által lehetséges. Ha a kötelességek az elsők, úgy azok belátása a puszta észből következik. Az első esetben a vallás kinyilatkoztatott, a másodikban természetes.

I. Rationalismus és supernaturalismus.

1. A kinyilatkoztatás mint valláseszköz.

A nélkül, hogy a vallás erkölcsi jelleme megszüntetnék, a kinyilatkoztatás viszonyát a valláshoz három módon határozhatni meg. Vagy mindkettő egyesítése lehetlennek jelentetik ki, és a kinyilatkoztatás általában tagadtatik, vagy ez egyesítés lehetőnek tartatik, de épen nem szükségesnek, vagy végre szükségesnek tar-

tatik és a kinyilatkoztatás a vallás nélkülözhetlen attributumának. Az első álláspontot a naturalisták foglalják el, a másodikat a tiszta rationalisták, a harmadikat a supernaturalisták. A kinyilatkoztatás lehetőségét tagadni annyi volna, mint lehetlenségét bebizonyítani. Ez dogmatikai volna. A critical filozófia nem ítélhet a naturalistákkal. De ha a kinyilatkoztatásról semmit sem lehet dogmaticailag állítani áltatában, sem azt, hogy lehetséges, sem azt, hogy lehetetlen úgy szükségességét sem lehet (dogmaticailag) tagadni. Ezt megengedve, azaz nem tagadva, a rationalista a supernaturalistával közös alapon viheti perét. Mindkettő elismeri a vallás erkölcsi tartalmát, mindkettő a vallás és kinyilatkoztatás közötti összeköttetést; ami felett vitáznak az ezen összeköttetés módja, tudniillik a jog, melyet ez összeköttetésben a kinyilatkoztatás igényel.

A természetes vallástól követelhetni, hogy teljesen általános érvényű legyen és azért általánosan közölhető. Valamely csak keveseknek hozzáférhető vallás nem természetes hanem tudós. Ha valamely isteni kinyilatkoztatás természeténél fogva sohasem volna általánosan közölhető, úgy az erkölcsi vallás sohasem lehetne kinyilatkoztatott. Ez volt a szempont, mely alatt Reimarus a kinyilatkoztatott vallás ellen küzdött, megmutatta a kijelentési okmányokról, hogy természetüknél fogva csak particularis érvénnyel bírhatnak, tehát hogy a kinyilatkoztatás célelles eszköz a valláshoz, oly eszköz tehát, melyet az isteni bölcsesség soha sem alkalmazhatott.

Tegyük ellenben azon esetet, hogy valamely isteni kijelentés tartalma tisztán erkölcsi és azért általánosan közölhető legyen, úgy nincs ellenmondás az ily kijelentés és a természetes vallás között, úgy e vallás egyszersmind kijelentett és természetes; objectiv természetes az, és subjectiv kijelentett. Az emberek saját eszköz-ből reá jöhettek volna a kijelentett igazságokra és kellett is volna reá jönniök; csak hogy soha nem jöttek volna oly korán reájok. Akkor az isteni kijelentés csak az emberi ész nehézkes menetelét siettette, csak azt tette, amit bölcs nevelés tanítványával minden esetben tesz, kit saját erőivel biztosan és korábban vezet a célhoz,

melyet az, magára hagyva, oly hamar és kifejlődése helyes időpontjában nem ért volna el. Ez volt azon szempont, a mely alatt Lessing az emberi nem neveléséről irt művében a vallásbeli kijelentést értelmezte. Épen ezen rationalis módon akarja Kant a vallás és kijelentés közötti összeköttetést felfogni. A kijelentés álljon, mint valláseszköz, nem mint vallásalap. A kijelentés szükséges a vallás kifejlődéséhez, nem pedig annak eredetéhez. Emeltyűje az a vallásnak, de nem szülő feltétele.

2. A Krisztus tana.

Ily természetes és egyszersmind kijelentett vallás történelmi példája a Krisztus tana. Természetes vallás alatt Kant szerint mindig a tiszta erkölcsit értjük. Az ily vallás tartalma kétségekivül egészen és tökéletesen az emberi ész mélyében van megalapítva. Történelmi alapja és kiindulási pontja mégis Krisztusban van. Krisztus által jelentetett, nyilatkoztatott ki a világnak. Amit Krisztus a világnak kijelentett az ő tiszta és egyszerű alakjában nem más, mint az erkölcsi hit egész tökéletességében. Itt lép először az ember erkölcsi rendeltetése minden vakítás nélkül világosan és szemlélhetően a világ elé. Hogy a jó egyedül a gondolkodásmódban áll, a gonosz gondolkodásmód már a gonosz tett, a szivben gyűlölni annyi mint ölni, minden igazság igazságszeretet, melyet a benső törvény kíván és semmi polgári kényszer az embertől ki nem csikarhat; a jó gondolkodásmód csak az akarat gyökeres megváltozása, az önzésnek tökéletesen akart megszüntetése által lehetséges; ahol pedig az önzés uralma meg van törve, ott elhallgatnak az ellenséges akaratindulatok, a boszu szomja és az ellenségek gyűlölete; szeretet, jóakarat és jótékonyság az ujjászületett akarat indokai, mely ezen isteni parancsot adja önmagának: „szeressed istenedet mindenekfelett és felebarátodat, mint önmagadat.“

E tan jelentetett ki Krisztus által. És pedig az erkölcsi értelemben tökéletesen természetes. Semmi sincs benne, ami ha egy-

szer kimondatott az emberi ész legbensejében, minden kedély mélyében nem visszhangoznék, ami el nem ismertetnék mint saját eszünk parancsa, melyet mindenki tartozik és képes is adni önmagának. Ezen elismerésben van Krisztus parancsainak érvénye. Feltétlenül érvényesek azok, nem történelmi kijelentésekért, hanem emberi eredetükért. Így a keresztény parancsokra nézve a kijelentés csak elterjesztések, nyilvános érvényök eszköze, nem pedig általában érvényök kizárólagos és legfensőbb feltétele.

II. A kinyilatkoztatás mint vallásalap.

1. A hit mint engedelmesség.

A vallás és kinyilatkoztatás e helyes és szabályos viszonya megfordíttatik, ha a kijelentés több akar lenni, mint a vallás eszköze, ha azt igényli, hogy a vallásnak egyedüli jogalapját képezze. Akkor a vallás parancsai csupán azért állanak, mivel kinyilatkoztattak, mivel a szentírásban úgy van megírva. Akkor a kinyilatkoztatás nem tartalmáért, érvényes hanem azért, hogy tény: mivel úgy történt, mivel a szent okmányok úgy tudósítanak róla. Ezzel alapjában megváltozik a vallás alakja.

A kinyilatkoztatás úgy áll, mint statutum. Tartalmának érvénye nem azáltal van feltételezve, hogy az erkölcsi észszel összeegyezik, hanem egyedül a kinyilatkoztatás ténye által. E factumot hinni kell, a bennünk lévő szellem bizonyossága és vizsgálata nélkül. A hit parancscsá válik, lesz „fides imperata.“ E hit elfogadása tehát valamely parancs követésévé lesz, a hit elváltozik engedelmességgé, a saját eszünktől független, tehát vak engedelmességgé, és lesz, „fides servilis.“

2. A clericusok és laikusok.

Csak ezen alakban lehet a kinyilatkoztatási hit általánosság. A kinyilatkoztatási statutumok iránti vak engedelmeskedést kényszeríteni lehet és a kényszerítés által elterjeszteni. Ellenben a ki-

nyilatkoztatási okmányba való belátás, ami a tulajdonképi alapja e hitnek, bizonyos feltételekre van szorítva, melyek mindenekhez képest csak keveseknek állanak nyitva. E belátás írástudóságot követel az írásértelmezés minden tekintetében. De oly vallás, mely tudósságon alapszik, nem természetes hanem tudós vallás, melynek elterjedése a szerzett műveltségben találja meg határát. Ha már egy ily vallás, melynek megállapításához tudományosság kell, mégis közönségesen elterjesztendő, úgy világos, hogy a hívők, e vallás követői két teljesen különböző osztályra válnak szét: a tudókra és engedelmeskedőkre, a clericusok és laicusokra. Azok a hivatalos hitértelmezők, a hitszabályok kezelői; ezek pedig hiszik azt, amit a clericusok mondanak. Hitbeli dolgokban az egyik fél parancsol a másik engedelmeskedik. A ki nem clericus az laicus. Ha tehát valamely hit kizárólag a kinyilatkoztatás tényén és okmányán nyugszik, úgy a clericusok uralma következik a laikusok felett, úgy közel van a veszély, hogy ezen a hit körében meghonosult uralom az államra is kiterjed, hogy a clericusok a laikusok által az állam felett is uralkodnak, és a vallási hit mint zsarnoki hatalom világi értelemben is föllép. Ha tehát a kinyilatkoztatás a keresztény hithez nem oly viszonyban áll mint eszköz, hanem mint kizárólagos feltétel, úgy az ekkép megalapított hitnek egyház hierarchiailag kell alakulni azaz alapjában zsidói marad.

3. A hitbeli hamis vélemény.

Innen világosan átláthatni e hitalkotmány következéseit. A kinyilatkoztatás nem úgy áll mint valláseszköz, hanem mint vallásalap. E szerint a történelmi kinyilatkoztatáshit sem úgy áll mint medium, hanem mint a vallás célja. Az eszköz birtoka már úgy jelenik meg e hitalkotmányban, mint a cél birtoka. A hitstatutumok külső, engedelmes vallomása a vak hitengedelmesség úgy jelenik most meg, mint a dolog maga, mint a teljesen kész religio.

Az eszköznek csak relativ érvénye van. Ha abszolút érvényt tulajdonítunk neki, úgy képzelt értékkel ruházzuk fel, és csalatko-

zunk a valódira nézve. A csalódás e nemét egy a közönséges és profanus emberéletből vett eseten szemlélhetővé tehetni. A pénz a dolgok nyilvános értékét képviseli. Oly eszköz az, a mely által az élvezet és műveltség annyi feltételeit szerezhetjük meg. Célja épen ezen magunk és mások javára hasznos alkalmazás. Valjon az eszköz birtoka már e célnak is birtoka-e? Annyi-e az már, hogy pénzünk van, mint azt is birnunk, amit a pénz által szerezhetünk. Aki e hitnek oda adja magát, teljesen elégedett lesz a pénz pusztá birtokában. Nem fog egyebet kívánni a pénztől, mint hogy birhassa, azt képzei, hogy e birtok által minden egyebet nélkülözhet, vagy tulajdonkép hogy már mindenik birtokában van. E képzelet teszi a fősvénységet. A pénz birtoka ugy látszik a fősvénynek mint minden egyéb dolgoké, mint az abszolút birtok, mely nem hágy semmi ohajtani valót. E csalódást nevezzük hamis véleménynek, bódultságnak. Aki a valláseszközök birtokában már azt véli, hogy a vallás-céloknak is birtokában van, aki megváltottnak hiszi magát a hitstatutumok iránti pusztá engedelmesség, a hitparancsok követése által, annak csalódása a vallási hamis vélemény. Ha valamely statutariusi hit ugy áll mint a vallásos és istennek tetsző élet legfőbb feltétele, ugy annak szükséges következése a vallási hamis vélemény.

4. A hamis istenszolgálat.

És e balvélemény következménye mi? Csak az lehet, hogy isten szolgálata másba helyeztetik, mint a jó gondolkodásmódba, mint az akarat legbenszejében erkölcsös életbe. Akármí legyen ezen más, elvászta a gondolkodásmódtól, az külsőleges, erkölcsileg értéktelen tett, mely mint isteni szolgálat akar állani, mint olyan parancsoltatik, mint olyan hívőleges engedelmességgel gyakoroltatik. Így születik meg a nem valódi cultus, „az álszolgálat a jó elv uralma alatt.“ A vallási hamis vélemény követése nem lehet más, mint isten álszolgálata.

Amit megtisztult és gyökerében megváltozott akarat nélkül

tehetünk, az isten előtt teljesen értéktelen, annak a vallás értelmében csak a vallási hamis vélemény által van bece. A mellett teljesen közönyös, mit teszünk külsőleg isten képzelt tiszteletére: ha az istenszolgálat nyilvános ünnepélyek és magasztalásokban vagy személyes feláldozások, engesztelések, sanyargatások, bucsujárások és hasonlóban áll-e; ha isten tiszteletére szavakat vagy természetjavakat, vagy magát tulajdon személyünket áldozzuk-e fel. „Mind az, amit a jó életmódon kívül az ember még tehetni vél, hogy isten tetszését megnyerje, csupán vallási balvélemény és isten álszolgálat.”

Ha egyszer az istenszolgálat sulypontja valami másba esik mint az erkölcsi életbe, úgy a hamis cultus előtt nyitva áll az út, úgy nem lehet belátni hol állapotdjék meg, úgy az álszolgálatnak határtalan hatáskör nyílik meg. Ha egyszer a vallás elváltozott vallási hamis véleménynyé, úgy a következmény határtalan álszolgálat. Ne képzeljük, hogy a külső és valódiatlan cultus e körében határokat szabni és különbségeket lehet megállapítani. Az nem tesz különbséget, ha a külső áldozat több-e vagy kevesebb, ha alakjuk durvább vagy finomabb-e. Azok elvileg értéktelenek: azért fokkülönbségök, ha olyan létezik, elvileg közönyös. „Ha az áhitatoskodó statutumszerű menetelét a templomba, vagy bucsujárását a loretoi vagy palástinai szentségekhez teszi-e, ha imádságmintáját ajakai-val vagy mint a Tibetiek imakerékkel viszi-e a mennyei hatóságához, vagy legyen az erkölcsi istenszolgálat akárminő surrogatuma, mindegy az és bece hasonló. Itt nem a külső forma különbsége az elhatározó, hanem azon egyetlenegy elv elfogadása vagy elhagyása, istennek vagy csak az erkölcsös gondolkodásmód által, amennyiben az cselekedetekben mint jelenségeiben elevenen mutatkozik, vagy pedig kegyes játék és semmitsemtevés által tetszövé lenni.”

Ezen hamis istenszolgálatnak, akármi féle legyen is az, azon balvélemény az alapja, hogy valamely külső cultuscselekvény által istennek eleget tehetünk, tetszését megnyerhetjük, magunkat isten előtt igazolhatjuk. Ez a cultus általi igazolás hite. Ezen képzelt

igazolással átellenben áll a hit (azaz az ujjászületés) és a kegyelem általi igazolás. A cultus általi igazolás hite vallási hamis vélemény vagy babona.

5. Fetisszolgálat és paposság. Idolatria.

És ha így mint az isteni tetszés feltétele mégis a jó gondolkodásmód áll, de ez bennünk isten kegyelemhatásának nyilvánítatik, úgy az első hamis véleményre egy második következik. Akkor azt kell tartanunk, hogy a külső cultuscselekvények által e kegyelemhatást eszközölhetjük, azok által az isteni segítséget mintegy magunkhoz vonhatjuk és hívhatjuk, az isteni kegyelmet hozzánk hajlandóvá tehetjük. Akkor a külső tettek érzékfeletti erőt, a természetes oknak természetfeletti hatást, az érzéki cselekvénynek csodahatásu hatalmat tulajdonítunk. De ez annyi mint bűvölni, és ha ez istenre nézve történik „fetiscsinálás.“ A gondolkodásmódtól és a jóhoz való akaratmegtéréstől független istenszolgálat fetisszolgálat. Valamely egyházi observanciában mint a megváltáshoz feltétlenül szükségesben való hit „fetishit“. Ahol e hit uralkodik, hol a legfőbb hittörvény a cultust vagy bizonyos cultusformákat tesz az üdvösség feltételévé, ott az emberek erkölcsi szabadsága tökéletesen el van nyomva, és ott az egyházi despotismus a legkorlátlanabb értelemben létezik. Az ily egyházban nem isten uralkodik, hanem a clerus. Az ily egyház alkotmányát Kant paposságnak (Pfaffenthum) nevezi. „A paposság tehát valamely egyház alkotmánya, amennyiben benne oly fetisszolgálat uralkodik, mely ott mindig feltalálható, hol nem az erkölcsiség elvei, hanem statutoriusi parancsok, hitszabályok és observanciák teszik annak alapját és lényegét.

Az ily vallási hamis vélemény szükségkép megrontja az istenről képzetet is. Oly Isten, kinek tetszését a cultus által megszerezni hiszszük, épen e hittől a legsetétebb emberi analógiák által eltorzítatik. Ugy képzelteik az, mint oly lény, mely a látszat, a külszin által elvakíthatatik és megvesztegettetik, melynek ke-

gyelmét dicséretnek, hizelgések, megalázkodások és ajándékok által megnyerhetni. Az isteni szolgálat „udvari szolgálattá,” az isten bálványá, az ideal idolonná, és a nékie adott cultus tökéletes idolatriává leszen.

III. A hit bizonyossága és annak ellentétele.

Mi fanatizmus?

Ha isten úgy képzeltek, mint minden emberi hajlamokon fölülemelkedett és abszolút szent lény, úgy az isteni parancs így hangzik: „Legyetek szentek, mert én szent vagyok!” úgy ezen isten előtt semmi más nem igazolhat minket, mint a tiszta gondolkodásmód, az erkölcsi értelemben vett istenes élet. Azonban még e fogalom sem teszi egyedül az erkölcsi hitet. Mert még nyitva áll a kérdés: mi a mi istennek tetsző benső életünk feltétele? Ha e feltétel, a legelső és legfenső, nem az erénybe a mi legsajátabb és legbensőbb tettünkbe helyeztetik, hanem az isteni kegyelembe, idegen elégtételbe, úgy a hit nem tisztán erkölcsi, úgy a vallás igazi eredetéhez hűtelen, és az idolatria, a bálványimádás útján van. Ha nekünk a kegyesség feltétele valami más mint az erény, a vallástan megállapítása valami más, mint az erénytan, úgy az isteni kegyelmet és kiengesztelést oly uton keressük, melyet nem az erény, nem saját akaratumk nyit magának a gonoszszali győzelmes küzdelemben. Akkor a megváltási és kiengesztelési hit, bár miféle legyen is az, alaphangjában nem tisztán erkölcsi és azért elvében már külsőleges. A hit alaphangja feltételezi a kedély vallásos alaphangulatát. Hitünk feltételén válik meg, ha valjon a megváltásra nézve bizonyosak vagyunk-e vagy nem. A vallásos kedélyalkat egészen más, ha e bizonyosság benne él, és egészen más ha ez hiányzik nékie. Csak egyetlen egy alakja van a hitbizonyosságnak: az erkölcsi alak. Csak ha az erény és az erkölcsi ujjaszületés tette a kezdetet, akkor lehetünk teljesen bizonyosak, hogy a vég a megváltás lesz. E feltétel nélkül minden hit bizonytalan; és bizonytalanak érzi is magát; e bizonytalanság

érzetete az és semmi más, a mi e hitet oly könnyen fanaticussá teszi. Csak az erkölcsi hit nem fanaticus soha, mert ügyére nézve bizonyos. Minden oly meggyőződés, mely legbenszejében a bizonyosságot nélkülözi, a melyen erősen és biztosan áll, boszus lesz, ha más meggyőződés ellentmond nékie, sőt hacsak más meggyőződéssel találkozik is. Hogy fölhevül és boszus lesz, az a fanatismus, a vakbuzgóság eleme, és saját legbensőbb bizonytalansága következménye. A fanatismus jelenségét másképp nem fejthetni meg. Ebből világos lesz az is, miért honos a fanatismus különösen a hit körében. Mert itt a meggyőződések semmit sem érnek, ha nem abszolút bizonyosak. Csak a tökéletes bizonyosság adja meg a hitnek az igazi bátorság biztos és soha nem ingadozó érzelmét. E bátorsággal csak az erkölcsi hit bír, semmi más. E bátorságtól p. o. a zsidó hit gyűlölete a nemzsidók ellen, az ó islam kevélysége, a Hinduk kislelkűsége, a keresztény hit egy bizonyos alakjának passiv áhitatossága teljesen különböző. Egyedül az erény ad bátorságot, saját lábán állani. Ha a hit más alapon nyugszik, úgy oly feltételekhez ragaszkodik, melyekről soha sem lehet bizonyos, hogy megváltó erejük van. Valóban bizonytalan is és nem biztos minden biztosság dacára, melynek birtokával magát és másokat ámit. Egész külseje ellene tanuskodik, nem oly színben van, mint az, a ki bensejében ügye iránt teljesen bizonyos. Mindent az isten kegyelemtől, mindent attól reményl, hogy e kegyelemben hiszen; i csak arról aggódik, hogy annak hajlamát megnyerje, minden lehető utakon keresi azt, csak saját erkölcsi ereje által nem, mint-hogy ezt is még az isteni kegyelemtől reményli. Így „oly sopánkodó, erkölcsileg passiv állapotba jut, mely semmi nagyot és jót nem kezd, hanem mindent az ohajtásoktól vár.“ Így oly isten képzelete támad, kinek tetszését más eszközökkel lehet megszerezni mint az erény által. Így minden hit, melynek alaphangja nem tisztán erkölcsi, mely mással kezdődik, mint a saját ujjászületéssel, oly hamis istenhit, mely semmiben sem különbözik az idolatriától.

1. Az igazságszeretet a vallásban.

Tisztán erkölcsi kötelesség az önmagunk iránt, és pedig mind közül az első, hogy semmit se állítsunk bizonyosnak, semmit se erősítsünk, mint a miről tökéletesen meg vagyunk győződve, mint a miről teljesen bizonyosak vagyunk. E kötelesség szigorú teljesítésében áll az igazságszeretet. Aki mind azt, amiről meg van győződve, meg is mondja és nyilvánosan előadja, az nyíltszívű. Aki nem mond semmit, amiről meg nincs győződve, az őszinte. A nyíltszívű mindent megmond, amit meggyőződéssel hisz. Az őszinte mind azt meggyőződéssel hiszi, amit mond. Az igazságszeretet kötelessége minden körülmények között az őszinteséget követeli, de nem követeli hasonlóan a nyíltszívűséget. Őszinteség nélkül nincs többé igazságszeretet. Aki igazán őszinte, az soha nem hazudhat, az soha nem mondhat valótlant. Ne tegyék nekünk talán a következő ellenvetést. Lehet az eset, hogy legjobb tudomásunk szerint nyilatkozunk, de tudomásunk nem volt a legjobb, a dolog máskép áll miént mi véltük, úgy valótlanyságot állítottunk ugyan, de nem mondhatni hogy hazudtunk; mi a dolgot tényleg nem tudtuk jobban mint a mikép előadtuk. Itt az igazságszerűség az alakban, a valótlanysággal az anyagban összeférni látszik. E látszat üres. Aki tökéletesen nincs meggyőződve, az soha nem hiheti, hogy tökéletesen meg van győződve, az saját önvizsgálatánál látni fogja, hogy képzelt meggyőződésének minden bizonyosság, vagy legalább a legfőbb bizonyosság hiányzik. Tehát ne erősítse a dolgot, melyről bizonyos meggyőződése nincs; ne mondja bizonyosnak azt, ami nékie nem bizonyos. Ha azt mégis teszi, úgy jobb tudata ellenére oly biztosítást adott, melyet soha nem lett volna szabad adnia, ha komolyan vette az igazságszerűség kötelességét teljesíteni. A dolog valótlanysága mindenkor vád annak igazságszeretete ellen, ki azt bizonyosnak lenni mondja. Nem a dolog valótlanságában van a hazugság ismeretetőjele, mert mindenki tévedhet, hanem a biztosság színében, melyet a vallomás magára vesz. E pontban nincs öncsalódás. A dolog igazsága nem minden esetben tanubizonyosság annak igazságsze-

retete mellett, aki azt állítja. Vannak oly dolgok, melyek létezése és minőségéről egy embernek sem lehet abszolút bizonyossága. Aki e dolgok fölött mégis tökéletes biztossággal ítél, az nem igaz ember, még azon esetben sem, ha objectiv véve az igazságot mon-dotta volna is.

2. Lelkiismeret és hit.

Az igazelműség és ellentétele felett soha sem határoz a tárgy, hanem egyedül a lelkiismeret. A lelkiismeret megmondja nekünk ha valjon igazak vagyunk-e vagy nem. Az megmondja mindenkinek, ki biztossággal állítja azt, amit biztosság nélkül tud: „Te hazudsz!” Ahol tehát az igazság kötelessége forog fen, ott a lelkiismeret az egyedüli vezérfonal.

Hol hallgatnunk szabad, a nélkül, hogy kötelességet sértenénk, ott nem szükséges nyíltszívűnek lennünk. Ha a kötelesség azt pa-rancsolja, hogy hitünket megvalljuk, akkor az igazelműség köteles-sége feltétlenül követeli, hogy semmit se erősítsünk, semmire ne esküdjünk, amiről tökéletesen meg nem vagyunk győződve. E bizonyossága csak az erkölcsi hitnek van. Csak amik erkölcsileg vagyunk vagy lennünk kell, bizonyos tökéletesen, azt maga a lelkiismeret mondja nekünk. Kivülünk levő factumról nincs bennünk abszolút bizonyosság. Azért semmi történelmi vagy kinyilatkoztatási hit nem lehet abszolút bizonyos. Valamely csupán történelmi hitet, mivel hiányzik nékie az erkölcsi bizonyosság, nem lehet erősíteni, azaz mint abszolút bizonyosat állítani; ily erősítést nem lehet másoktól követelni; aki ezen erősítést megtagadja vagy más hitű, azt nem lehet elkárhoztatni. Ezen erősítés, követelés, kárhoztatás soha nem igazelműi soha nem lehet az; azért, ha megtörténik, lelkiismeretlen. Ebben van alapja, ez az oka, amiért minden a hit nevébeni elítélés (az erkölcsi hit soha sem ítél el), amiért minden kárhoztató eretnekbíróság lelkiismeretlenül ítél. Lelkiismeretes eretnekbíró épen ugy *contradictio in adjecto*, mint a fából csinált vas karika vagy négyyszögű kör. „Ha valamely *symbolum* szerzője, ha valamely egyház tanítója, sőt minden ember, amennyiben magának

állításokról mint isteni kijelentésekről kell meggyőződését bensőleg megvallani, azt kérdezné magától: ugyan mered-e a szivismerő jelenlétében, lemondva mindenről ami neked becses és szent, ezen állítások igazságát erősíteni? ugy az emberi (a jóra mégis nem egészen képtelen) természetről igen ros fogalmamnak kellene lenni, hogy előre ne lássam, mikép e mellett a legmerészebb hit-tanítónak is reszketni kellene. Ugyanazon embernek, ki oly merész ezt mondani: ki e vagy ama történelmi tanban, mint becses igazságban nem hisz, az el van kárhoztatva, annak ezt is kellene mondhatnia: ha az, amit nektek itt elbeszélek, nem igaz, ugy legyek elkárhoztatva! Ha volna valaki, a ki ily rettenetes nyilatkozatot tehetne, ugy azt tanácsolnám, hogy arra nézve tartsa magát mindenki. Hadgi persa példabeszédéhez: ha valaki egyszer volt mint zarándok Mekkában, ugy költözködjek ki a házból melyben veled lakik; ha kétszer volt ott ugy költözködjek ki azon utcából, a melyben az van; ha pedig háromszor volt ott, ugy hagyjad el a várost vagy még az országot is a melyben az tartózkodik.

3. Hitképmutatás.

Minden nem-őszinteség hitdolgokban képmutatás. Ki valamely hitet erősít, benső teljes meggyőződés nélkül, az képmutató. A képmutatástól nem véd meg semmikép azon ürügy, hogy a nyilvános hatalom a hitvallást parancsolja. A képmutatás az igazelműség ellenkezője a religióra nézve. Az igazelműség felett soha sem határoz valamely nyilvános szabály, hanem egyedül a lelkiismeret. Ha tehát az elénkbeirt hitet állítjuk, legbensőbb bizonyosság nélkül, ugy az egyháznak engedelmesek és saját lelkiismeretünk előtt képmutatók vagyunk. „O őszinteség! te Astráa, ki a földről elszállottal az égbe, mikép vonunk téged a (lelkiismeretnek és így minden benső religiának alapját) onnan ismét hozzánk alá? Azt megengedhetem ugyan, ámbár igen sajnálandó, hogy nyiltszivűség (az egész igazságot, melyet tudunk, megmondani) az emberi természetben nem találhatik. De őszinteséget (hogy mindaz, amit

mondunk, igazelműséggel legyen mondva) minden embertől kell követelhetnünk, és ha még ahoz sem volna képesség természetünkben, melynek művelése csak elhanyagoltatik, úgy az emberiségnek saját szemében a legmélyebb megvetés tárgyának kellene lennie.

4. Az elfogulatlan képmutatás. A biztossági hit.

A vallásbeli erkölcsi szabadsággal hasonló mértékben fogy az igazelműség; ugyanazon mértékben nő a képmutatás. Mert a ki itt nem igazelmű, az már képmutató. Statutarius hit uralma alatt a képmutatás szokássá válik és kényelmes elfogulatlanság fokáig megy. A hitvallásnak a legtágabb lelkiismeret ajánltatik mintegy biztossági maximakép, azon argumentum a toto szerint: hogy legbiztosabb mindent hinni, és e hitet kételkedés nélkül erősíteni; ha némi valótlan és haszontalan is, de semmi sem ártalmas és az édes isten majd kiválasztja magának a legjobbat. A legbiztosabb hitelv ez: „minél több annál jobb.“ Addig lehet az embereket vinni: hogy a vallást mint eszközt használják és az ő hasznuknak a szó közönséges értelmében az igazelműséget végkép feláldozzák!

IV. A religio és cultus közötti igaz és hamis viszony.

Csak az erkölcsi hit bizonyos tökéletesen és azért mindenekre nézve érvényes. Azt nem érinti a tudósok és nemtudósok közötti különbség. A történelmi hitet érinti e különbség és annak közölhetőségét korlátozza. Hogy a történelmi hit tartalmát sajátunkká tegyük, ahoz belátás és vizsgálat eszközei szükségesek, melyekhez nem fér mindenki. Ez oldalról a történelmi hit csupán a tudós előtt nyílik meg. Alakja oldaláról, mint események elbeszélése, megnyílik a történelmi hit a sokaságnak és e forma által különösen alkalmasnak látszik népreligióvá lenni. De épen ez oldalról zárkózik el ismét a tudósok előtt, kik azon események kikutatása és vizsgálatában sok kétes és bizonytalan helyeket találnak, melyek nékiek a hitet ez alakban terhessé teszik. Így mint egyetemileg kö-

zölhető, minden embereknek érvényes, a tudós műveltségtől független religio csak az erkölcsi marad fen.

De ha a történelmi és kijelentési hitnek az a feltétele, úgy a cultus is helyes viszonyába lép a valláshoz. A cultust nem kell lerontani, a vallással összeköttetését nem kell felbontani, csak a hamis összeköttetés helyére szükséges az igaznak lépni. Az összeköttetés hamis, ha a cultus a feltétele a religiónak, ha a religió egészen a cultusban áll. Az összeköttetés helyes, ha a religió mint erkölcsi gondolkodásmód a cultusnak alapja és ez nem más, mint mutatványa vagy jelképe a hitnek. „Oly sok függ, midőn két jó dolgot akarunk összekötni, azon rendtől, melyben azokat összekötjük. E megkülönböztetésben áll az igaz felvilágosodás.“

Ezzel világos, mely értelemben helyesli Kant a cultust és melyben veti azt el. Mint erkölcsi symbolumot meghagyja, mint mysticus kegyelemszert elveti.

Mint erkölcsi symbolum a cultus jó gondolkodásmódnak jelképe, symbolumi vagy jelképi cselekvény. A jó gondolkodásmód bensőleg meg akar szilárdulni saját kedélyünk mélyében, s kifelé el akar terjedni az emberiségben, nemzedékről nemzedékre szállani, fenmaradni az erkölcsi községben. Az ujjászületett akarat vagy a gyakorlati hit e megszilárdítása, terjesztése, és fentartásában áll isten országa e földön. Mint a megszilárdulás, jelképe jelenik meg a csendes áhitatoskodás, a privátimádság, az ember magábaszállása kedélye legbensőjébe; mint az elterjedés jelképe a nyilvános istenitiszteletben való részvétel, „a szentegyházba járás;“ mint a tovább származtatás jelképe a gyermekek felvétel isten országába, a keresztség; végre mint a fentartás jelképe a hívők közös asztala, a communio.

A jelkép jelentősége nem a képen van, hanem a jelentésben. E cultuscselekvények jelentékeny gondolata az erkölcsi gondolkodásmód. E nélkül minden cultus értéktelen. Azon érték, melylyel a cultuscselekvénynek mint olyannak kell birnia, képzelet, melyet a vallási balvélemény szül. Akkor a cultuscselekvény értelme többé nem erkölcsi, hanem mysticus és sacramentalis; akkor a cselekvény

nem úgy áll mint jelkép, hanem mint kegyelemszer, melyben megváltó erő, istennek tetsző tulajdonság van függetlenül gondolkodásmódunktól. Ily istentiszteleti tan kétszeresen ellenkezik a tiszta vallásfogalmakkal. Először az isteni kegyelmet függetlenné teszi az emberi gondolkodásmódtól, és ezt magát is isten kegyelemhatásává; aztán az isteni kegyelmet oly külső tett által feltételezi, melynek a magusi erőt tulajdonítja, hogy isten tetszését megnyerheti. Az ok nélküli kegyelem ellenkezik az igazság fogalmával, a küleszközök által feltételezett az emberre levezetett kegyelem nem is kegyelemtöbbé, hanem kedvezés. Így ily cultustan által az istenhit idolatriává rontatik meg, és az emberek elesábittatnak „hogy isten szolgálói“ helyett inkább az „ég kedvencei és favoritái“ akarnak lenni. „E végett minden kigondolható szertartásokban szorgalmasak, ami azt jelenti, mennyire tisztelik az isteni parancsokat, hogy szükséges ne legyen azokat megtartani, és hogy tétlen ohajtásaik azok megszegése jóvátételül is szolgáljanak, így kiáltanak: „Uram! uram!“ csakhogy szükséges ne legyen „a mennyei atya akaratát teljesíteni,“ és így az ünnepélyekről némi eszközök használatánál valódi gyakorlati érzületek fölkeltésére, oly fogalmat csinálnak magoknak, mint kegyelemszerekről önmagokban.

V. Kant viszonya az egyházhoz és felvilágosodáshoz.

1. A positiv egyháztan.

Ha a kanti vallástant, amint a gonoszat, a megváltást, az egyházat és a cultust összefüggőleg egy alapgondolatból kifejtette, történelmileg kiképzett hittanokkal összehasonlítani szabad, úgy a kereszténység erkölcsi magvával és eszméjével ügye közös minden religiók ellen, úgy a keresztény egyház körében egyáltalában negatív áll a catholicus, és egyáltalában helyeslőleg a protestans tan magvához; úgy a protestantismus körében az isteni kegyelem tanára nézve a Calvin-féle hitelmélet ellen van, a sacramentumok tanára nézve pedig a reformatus képzetmód részén a catholica hit magusi és a lutheri hit mysticus tana ellenében.

2. Öszehasonlítás Kant és Lessing között.

A kanti vallástan nem fedeztetik semmi egyházi dogmával sem. Ezen hasonlatlanság világos öntudatával bir és azt sehol nem titkolja el. Ha egyházon kívüli tanokkal összehasonlítani szabad, tudniillik a szabad, egyházilag meg nem kötött kereszténység fogalmaival, vallási képzetekkel symbolumi érvény nélkül, ugy a legnagyobb öszeegyezés van Kant és Lessing között. Semmi pontban sem szárnyalta jobban tul Lessing kora felvilágosodását mint vallási fogalmaiban, egyben sem közelítette meg jobban a criticali filozófiát. Reimarushozí ellentétele, kiben a felvilágosodás legtovább haladott, már a kanti álláspontot megériinti. A kinyilatkoztatást ugy tudja felfogni, hogy annak az általános érvény criteriuma nem hiányzik. Lessing mély nézetével a kinyilatkoztatásról mint „az emberi nem neveléséről.“ Kant egészen egyetért. Az egyház történetéről épen ugy itél, mint Lessing a religio történetéről.

Kant talán nem vett volna az idealis religio képviselőjeül épen egy zsidót, de bizonynyal oly embert, aki ugy gondolkodik és cselekszik mint Lessing Nathanja. Ha a kanti vallásfogalmat jellemkép által szemlélhetővé kell tenni, mely az időben hozzá közel áll, ugy Nathan a böles az, akiben e vallás classicus kifejezését találta. Amit Kant „a jó életmód religiójának“ nevezett ellentételben „a kedvezéstkereső vallással.“ az itt meg van testesítve, az egyik Nathanban a másik a patriarchában. A kötelesség hogy jó emberek legyünk, Nathanban az első: „a nagy kötelesség hogy higgyünk,“ nem nézve semmi gondolkodásmódra, az mindenek között a legfőbb az egyházfőnöknek; a gondolkodásmódot és a benső életet semminek tartja „a vastag, piros, nyájas pralatus!“ A hitet gyakorlativá tenni, a vallást minden terméketlen hitrajongástól megtisztítani, az Nathan nevelésében a böles és igazán kegyes szándék. Mit ér oly hit, melynek gyakorlati hatása nincs? Midőn Recha fantasiája a jámbor csoda és angyalhitben gyönyörködik, akkor Nathan megmutatja neki a terméketlen magvat e csillogó hüvelyben.

„ — Angyalnak mily szolgálatot,
 Ugyan mi nagy szolgálatot tehetsz?
 Hálát, sohajt, imát küldhetsz neki;
 Fölötte szétolvadhatsz kéj között;
 Bőjtöt tarthatsz szentséges ünnepén,
 Adhatsz alamizsnát. — Semmi mind. — Mivel,
 Mint én vélem, te s embertársaid
 Sokkal többet nyertek mint ő.
 Ő nem lakik jól bőjtöléseden,
 Ajándokodtól nem lesz gazdagabb,
 Kéjérezeted dicsőbbé nem teszi,
 Bizalmadtól nem lesz hatalmasabb,
 Nem ő, csak egy ember! Nem úgy van-e? ”

A jó életmód religiója ellentételben a pusztá hit rajongással a themája Nathan első beszélgetésének Rechával. Ugyanazon ellentétel az első thema Kant vallástanában. Azt nem lehet jobban kifejezni mint Nathan amaz intésével:

„ — — Menj! — De érted-e,
 Áhitattal rajongni mennyivel
 Könnyebb a jó tettnél? Mikép szeret
 A leglomhább inkább rajongani,
 Csakhogy — bár arról öntudatja nincs —
 Csakhogy ne kellessék jót tennie? ”

És Saladin azon kérdésére, melyik hit az igazi, Nathan positiv felelete teljesen ugyanaz, amelyet a kanti vallástan ad. Az igaz hit feltétele erkölcsi, nem történelmi. A külfölfele hitek, amenyiben kizárólagosak, történeten alapulnak, legyen az irott vagy traditio! Az igaz hitnek csak egy criteriuma van, csak egy a valódi hitgyümölcs: az erkölcsi cselekedet. Hol a hit következményei között el-lenséges és épen azért önző gondolkodásmód mutatkozik, ott biztosan lehet következtetni, hogy a hit gyökerében meg van hamisítva, hogy „a gyürü“ nem valódi. Mig valamely eszköz birtokát magának a cél birtokának tartjuk, addig vallási hamis véleményben vagyunk elfogulva, és a valódi hittől távol vagyunk. A gyürü birtoka nem erejének birtoka: mely isten és emberek előtt kedvessé tesz. Ez Nathan határzata, melyet birájának szájába ad.

„— Hisz azt hallom, hogy a való gyűrű
 Csodás erővel bir, mely kellemessé
 És kedvelté tesz isten s embereknél.
 Eldöntő ez legyen! mert a hamis
 Gyűrűk csak nem fogják tehetni ezt! —
 Hát, kit szeretnek kettőtök közül
 Leginkább? — Mondjátok meg! Nem felelték?
 Csak visza hatnak a gyűrűk, ki nem?
 Magát szereti-e mindenik leginkább?
 Oh ugy ti mind hárman megcsalt csalók
 Vagytok! Gyűrűtök mind három hamis.
 Mint sejtem a valódi elveszett.
 Hogy elleplezze így a veszteséget
 És pótlását szerezzé az atya,
 Hármát csináltatott az egy helyett. —
 Ha nem fogadjátok tanácsomat
 Itéletem helyett, ugy menjeteK.
 Tanácsom ez: vegyétek a szerint
 A dolgot mint vagyon. Ha mindenik
 Atyjától vette biztosan gyűrűjét,
 Ugy higgye bizton a valódinak
 Saját gyűrűjét mindenik. — Tegyétek!
 Buzogjon meg nem vesztegethető
 S balvéleménytől ment szeretetét
 Követni mindenik! Gyűrűitek
 Kövének erejét egymás között
 Napfényre hozni versenyezzetek!
 Ezen erőnek jöjjön mindenik
 Szelidség, szives békeszeretet,
 Jótékonyság és istenben való
 Legbensőbb megnyugvással önmaga
 Segítségül!

Igy hangzik „a szerény bíró“ nyilatkozata. A hit criteriuma a megtisztult élet, melynek gyökere a jó gondolkodásmód. Ezen ítélet a legszerényebb, ez egyszersmind a legszigorubb. Ily szigorun fog a bölcs ember az idők végén ítélni, akire Nathan utal: ily szigorun és azért épen ily szerényen!

PERLAKI SÁNDOR.

Kísérletek a vallási bölcsелеmből (Religionsphilosophie) adalékul a vallások történetéhez.

(Folytatás *)

I. A természet népei.

Kezdjük a vallások történetét az emberi lélekben a legegyszerűbb fogalmakról emelkedjünk a keresztyénség magaslatára.

Keressük fel az őshitnek áldozó nagyobbára ismeretlen népeket, menjünk el a természeti állapotból ki nem emelkedett népfajok közé. Rendszertelen az igaz az eszmekör, melyet ott találunk, de mindenütt még az emberi gondolkozás legalantabb fokán álló australiaiaknál is találunk annyi összhangzatot, hogy magunknak abból egy fogalomegészet alakíthatunk. Egyszerű gondolkozásuk közé találunk ugyan néhol mint a lappoknál odavetődött keresztyén hittérítőktől elsajátított eszméket, némelyik ki is halt mint az ősnorvég hit, de a többi áll eredetiségében úgy, a hogy apáiktól örökölték.

A vallás ezeknek mindenütt a lélek benső szüksége, s az eszmék és fogalmak alakultak a szerint, amint azokat a természet, égalj, viszonyaik és szükségleteik előírták. A legalsó fokon nincs pap, nincs istenitisztelet, e kettő rendszeresítése a vallások emelkedésének s az erkölcsi tisztaság fokozatainak ismertető jele.

Kimondtuk, hogy nem félelem, hanem belső szükségesség a vallás alapja. Az ősember látva a természet és mindenség egyszerűségét, belsőleg érezte magát kényszerítve arra, hogy meghajoljon az előtt, kit vagy mit, ezek lét-okának hitt. Hogy ez a tisztelet szeretet-e vagy félelemben nyilatkozzék, arra behatolt az égalj, a fejlődhetési képzettség s mindazon viszonyok, melyek között valamely nép élt. Hanem vannak a léleknek oly sajátságai, melyek minden természeti hitben u. n. őshitben felismerhetők. Ilyen: a jó és rossz Isten, egy jóltevő és egy rossz akaró hatalmas lény hívése,

*) Lásd Sár. füz. 1—2 szállitmányát.

minthogy megfoghatatlannak látszott, hogy az áldás és a csapás nappal és az éjszaka ugyanazon egy lénytől származhassék. Ha hitt, azt látni akarta, s a látottat imádni kellett. Innen a nap volt az imádás első látható tárgya. Az emberiség gyermeki érzületéből önként folyt a hála érzése is s ennek kimutatása az áldozatok. Itt van az istenisztelet kezdete. Amint az istenség fogalma az emberben megszületett, megszólalt a sejtelem, hogy a kit ő imád: a mindenség ura, tetszésének vagy haragjának nyilvánulása, a nap tiszta ragyogása, a vihar vagy a menydörgés; amannak örvendettek, ettől féltek, kerestek magok közt közvetítőt, s mindenütt csak hamar kifejlett egy hatalmas osztály az előtök megfelfejthetlenül a természet erőinek ismerete és felhasználása által előidézett jelenmények, a „csodák“ kezelői, s ezek csakhamar az isteni tisztelet élére állva, a papok és népfőnökök lettek. A legvadabb népeknél például az ausztraliaiaknál, a felfedezők uralkodó papi osztályt találtak. Harcaik küzdelmeikben törzsfőnökeik, de beléletük és igazgatásukban ezek állottak a törzs élén. Az ausztráliai népeknél csak a rosztéli félelem keltette fel valamely földfeletti lény fogalmát; ez „A g h u t“ (a felhő) mely elő s összeverekedik a nappal. Istenről több fogalom, istenisztelet és áldozat sehol, de vannak bűvészeik, kik nem annyira a szent dolgokkal, mint inkább gyógyítással foglalkoznak; jövő életről fogalmuk nincs, erény és bűn közt nem tudnak különbséget tenni; a két nem helyes szabadságban állati életet él.

Csaknem egy fokon állanak ezekkel a délamerikai vad indiánnak az ős erdők fékezhetetlen lakói („indos da matto“). Ezek a dörgésben képzelnek valami földfeletti lényt „Juppan-t“ (egyenes). Ez a jónak eszközlője, tőle jön az áldás, ellensége Murbin (görbe, sánta) kitől jön minden csapás és minden betegség. E két lénynek valahol a mindenségben külön lakhelye és szolgaszemélyzete van, egymással folyton ellenkeznek, néha megbékélnek s ekkor Juppan Murbiinnak egy élő ad ajándokul, ez a halál. Papok, kik vallásos s erkölcsi tanítással, s istenisztelettel foglalkoznának, itt sincsenek, de vannak bűvészek, kiket a látható és láthatatlan világ összekötő

kapcsainak tekintenek, ezek a Pajek, kik méregkeverők a harcosok fegyverzetére, kigyószelidítők, orvosok és tanácsadók, vadon élnek a társadalmi és családi élet örömei és kötelességeinek minden fogalma nélkül.

A vallásos élet első szikrája az északamerikai halász és vadász népeknél tűnik elő. Indian fajok ezek is roppant kiterjedésben és elágazásban. Mindeniknek van fogalma Istenről mint teremtről és az emberek sorsának intézőjéről, megkülönböztetik a testet és lelket, s a haláltól az örök életet. Mindezekről számtalan törzsnél a fogalmak különbözők. Vannak az ember eredetéről és a teremtről ős regék; örökségük ez a szájhagyományok láncolatán. Az „Abipon indiánok“ szerint „Kibet“ volt az emberiség törzsatyja; most is él, fenn lakik az égben, a güncöl csoport a szeme, ezzel nézi szerencsétlen gyermekeit, az indianokat. Kibetnek két fia volt az indus és a spanyol, amannak adott bátorságot rettenthetlen lelket és jó szívet, ennek pénzt, drága ruhákat és kegyetlen rossz szívet; amaz lettek az őserdők. ezeké a tenger és a térség, amaz itt maradt, ez elvándorolt, elköltötte mindenét s akkor visszajött, hogy bátyját örökségétől megfoszsza; azóta szegény az indián, nincs menhelye, az ősatya sokszor megsiratja sorsukat. Kibetet ők is szeretik, mikor nem látják azt hiszik, hogy beteg, s gyászolják, és örömmünepet ülnek mikor ismét feltűnik a láthatáron. Kibetet azon tárgyakban imádják, a melyeket hátrahagyott, ilyenek némely szent kövek, szirtek és fák, melyeket sajátságos alakokká idomítanak; vannak papjaik, kik némely miveltebb törzsnél még vallásos oktatással is foglalkoznak. Istentiszteletök többnyire külsőség, sajátságos testmozgatásból, karjaik hadonászása közt vonított éneklésből és ima gyanánt szolgáló felkiáltások és sohajokból áll. Főleges mondani, hogy a szerint a mint a fogalmak egyik vagy másik törzsnél tisztábbak: ott, ha bár e modorban is az istentiszteletnek szebb és vonzóbb alakja van.

A lelket megkülönböztetik a testtől; lélek lakja a test minden izmát, még az érítés is ezek mozgása. A léleknek azonban nincs szüksége a testre, a fölélek ott a szívben elhagyja helyét, s

ekkor az ember meghal, de a lélek tovább is fennmarad, él, mert halhatatlan! Hogy miként, arról nincs határozott fogalmuk, valami olyan élet az, a melyben kevesebb a baj, több a kellemes. Azonban ha bár némely törzsek hiszik, hogy a roszak ki vannak zárva a boldogok helyéről, de azt hiszik, hogy sokkal jobb az élet és világ ura, mintsem büntetni tudna. A testtől megszabadult lelkektől, a szellemektől mindnyájan félnek.

Az ember előállításáról némelyik törzsnek sajátos fogalma van. Az „ebbordás indiánok“ szerint (Jefferson-Osage körül) kutyából lett az ember, azért az nálok oly szent állat, hogy megölése és húsanak élvezése tilos. Az „író-kezeknek“ „Manitu“ (az erő) leszállott az égből a földre, átváltozott különféle állattá, s mindeniket jónak és boldognak találta, de midőn emberré változott, nem talált abban mást, mint haragot, harcvágyat és az emberhus élvezetét, ezért midőn egy férfi azért panaszkodott, hogy nem ehetik emberhust s így éhezni kénytelen, bosszúságában családjával egyetemben hóddá változtatta, miért ez állat nálok ma a szent és tisztelet tárgya. Némelyeknél az ember a föld alól, másoknál is vízből jött fel. Csaknem mindeniknél meg van a rege, hogy a száraz a tengerből emelkedett ki, többek közt fennmaradt a szájhagyomány, hogy Amerikát Ázsiától egy vizár szakította el; ez özönvízről szóló rege legtisztább „Sapviz-Indiánoknál“ kik észak tengerpartjain laknak.

Mindezen fogalmakban nincs rendszer, de tisztán mutatják azt, hogy a természet embereinek hitszüksége két pont körül sarkallik, isten léte, az ember eredete. Nyomor és szenvedés elégült emberei ők, s mégis gondolkozásukon sötétben vonul végig sorsuk fájdalma; irigylük a teremtmények nyugalmát, az állatok öntudatlan életét. Így gondolkozik az afrikai kaffer, a világon a legszánandóbb teremtmény. Így nevezik ők magokat. A kaffer a legdélibb Afrika keleti partján lakik, erős test alkatu fekete faj, termékeny rónán arannyal gazdag hegyalatt nyájakat őrizve él fél vad állapotban. Nálok e szó: Isten, ismeretlen, sajátságos imádszerü tisztelettel viseltetnek a folyók, állatok, valamint az elefántok, sőt Kraft szerint, kinek eszmemenetét követjük, a vaseszközök iránt

is imádásszerű tisztelettel viseltetnek, azokat élő lényeknek tekintvén. Ők is gondolkoznak az ember előállításáról de isten nélkül, azt mondják: „Paputh“ egy most teljesen ismeretlen folyam egyszer kiöntött és iszapot hagyott hátra, két bolygó lélek összegyurt belőle két alakot, e két alak az ember. Egyik elszaladt, megmozdott minden vízben és megerősödött, megeszeseedett, lett belőle az európai és ázsiai, a másik a szegény kaffernek maradt. Az eszmék e sajátságos találkozása csekélységök érzetéből folyó lelki nyomás, szegénységérzet különös összetalálkozása Afrikában és Amerikában. A hátramaradott népek eredetüket kicsinylik, az előrehaladottak nagyítják! A kaffereknél sincsenek papok, csak gyógyítók és varázslók. Ez utolsók az esővel foglalkoznak, mi ha nem sikerül, rendesen a felbízottak dühének áldozatai lesznek. Azt hiszik, hogy minden betegség és baj varázslat következménye s ha azok szerzőit a vállalkozó bűvészek, varázslók elő nem mutatják, vagy a bajt meg nem szüntetik, hasonló sorsban részesülnek.

Forró égálji szomszédjaik a természet erősebb jeleneitől félő négerék, egészen a természetből, helyzetökből s életmódjukból meritették hitfogalmaikat. Mint a természet végletekben jár gondolatjok csudás buja növényzet s égető puszták, rémitő hőség és hives esős évszak, zord tájak s elbűvölően szép vidékek váltakoznak azon ropant térfogaton, melyet hazájoknak mondhatunk. Ilyen a néger is. „Lelkében égető szilaj szenvedélyek, bátorság, bámulatosan kitartó erő, s aluszékony lelki bágyadtsággal párosul. Csak a testi vágyaknak él, ingerlékeny és dühös. Képzeli tehetsége élénk, de munkássága csak percig tart, büszke önérzetes és mégis rabszolga, türelmes és boszuállása irtozatos. A néger testi és lelki tehetségeinek összeállításában a természet szeszélye dolgozott.

Az égető napnál, melytől félnek, inkább szeretik a szelid fényű holdat, s ez tiszteletök tárgya. Nálok már kifejtettebb vallást, istentiszteletet s ezzel szervezett papságot találunk, vannak szent helyeik, bálványaik, melyek előtt áldoznak, ünnepeik melyeken „isten ítéletet“ tartanak. És e ponton magokkal következtlenek, hisznek istent, egy fővalóságot, ki a világot teremtette, tisztelik

imádják ezt, az ő nevében tartanak ordaliákat, s mégis úgy vélekednek hogy ez istennek a világra annak megteremtése után többé nincs gondja. Sorsuk elleni zugolódás ennek is a fő oka, nem tudnak az isteni bölcesség világ elrendezésének és a gondviselésnek fogalom magaslatára emelkedni. Ők is azt hiszik, hogy isten jobban szereti a fehéreket; de régéjőken megnyugvás ömlik el, mert sorsuk az ő kezökben volt. Az isten, úgy mondják ők, két embert teremtett fehérét és feketét, amaz gyenge, volt ez erősebb. Akkor isten két tele tököt adott elejökbe, egyikben volt a ész, tudomány, és művészet, másikban az arany, a feketének volt választási joga s az arannyal teltet választotta, az ész maradt a gyenge fehérnek s az őt erőssé és hatalmassá tette. Az isten körül úgy hiszik ők, két tömeg, jó és rossz szellem van, ezek gyakorolnak befolyást a világra és az emberekre. Ez utolsók közt legfőbb az ördög, ezt fehérnek ábrázolják, ember alakban, tehén farkkal, óriás szarvakkal, félig egészséges, félig rohadt testtel. Nagyobbára „fetisch imádók,“ azaz nem csak az isteni lényt, hanem az ennek tartózkodásul szolgáló tárgyakat is mint az isteniség jelképeit imádják. Így vannak megkülönböztetett sziklák, magas sziklaesücsök a fellegek székei, fák, térek, állatok, melyek mind fetischek, szentek Isten és a szellemek székhelyei. Az állatok közt van egy kígyófaj, néhol a krokodil, melynek templomot építenek, tápláló papnőket tartanak, néhol csigát, kecskét elefántot tartanak a szellemek tartózkodási helyeinek s az ily tisztelettárgyul szolgáló állatokat meg nem eszik. Magánházaknál is vannak „fetishtárgyak,“ melyeket aranyból a papok készítenek, az ilyeneket felfüggesztik a házban vagy vagy nyakukban hordozzák s tőle oltalmat, segedelmet és áldozatot remélnek. Papjaik külön osztályt képeznek, s pályájukra papok által készíttetnek s mint látszik e méltóság, melylyel sok előjog jár, családokhoz van örökölve, rendes és felszentelt társaság ez, mely nem dolgozik, övök minden rabszolga ki hozzájuk menekül s s testét a fetischnek fölajánlja; nem harcolnak, őket a hívők védelmezik, nem házasodnak, övök az oltárok papnője s minden özvegy, kit férje vagy a ki férjét elhagyta. A házasságkötés az

egy családi fetischben való megegyezésből áll, s épen azért könnyen szétbontható. A nők száma nincs meghatározva. A négereknek vannak imadalaik, nálok van már a költészetnek főleg a népregéknek bizonyos emelkedettsége, de az istentisztelet főrésze mégis az áldozat. Áldoznak állatokat, de néhol embereket, főleg a bűnösök a szellemeknek nevében és tiszteletére fetisch kövön vagy téren áldoztatnak meg. Ünnepeik közt az aratás ünnepe a legszebb jelentőségű („Yam“ és adai), csak hogy megülésében annak jelentőségétől eltávoznak, teljes kicsapongásban, féktelen és nyilvános testi élvezésben, dobzódásban, lopás és verekedés közt. Némely utazók, kik azt az európai műveltség erkölcsi fogalmainak szemével nézték, azt állítják, hogy akkor a test minden élvezése a legbotrányosabban szabad. A „Yam“ ott ünnepeltetik, hol két aratás van, az élő király tisztelete és hatalmának kifejtése, a meghaltak gyászolása is szerepel benne. Hol a papság kezében van a királyi hatalom, ott az ember áldozatok a szegényebb néposztályra is kiterjednek, s gyakoriak főleg az ujholddal kezdődő „Fantih“ ünnepen. Hogy a papság ismereteivel, befolyásával, s a nép vakhitével mennyire visszaél, mutatja a néger bucsu a „Lahode“ ünnepe. Ez ünnepen a főbb templomokba gyűl a nép rendesen augusztus elején, ekkor égi székből leereszkedik a templomba jó szellem az isten követe Chimawong (persze, hogy ezen pap személyében), áldásokat osztogat, beszédet tart képekben és hasonlatosságokban az ősi nyelven, megbünteti és pedig egészen személyesen a roszakat, megjutalmazza a jókat, jósol a kérdezőknek, s elfogadja az oda nyújtott pálinkát, iszik belőle és áldázkodások közt adja vissza; minthogy pedig annyi ezer palackot ki nem ihatik, ott áll hátul egy szolgálatra kész szellem, ki a meg nem ihatott részt nagy edénybe tölti. Chimawong azonban oly udvarias, hogy az összegyűlt nektárból egyrészt hátra hagy, hadd vigadjon rajta a tömeg s felszolgáló lelkekkel hozat néhány fazék édes italt, melybe ujjaikat mártják, hegy azt leszopják a buzgó hivek.

A bűvészek itt is szerepelnek, de a fetisch imádóknál a papok osztályából kivannak zárva, ők, az orvosok azonban a természet

gyógyeszközeinek kezeléséhez épen nem értenek, jóslók, időcsinálók. A betegségeket ők is varázslat, igézetből származtatják. A gyanu rendesen állatra esik, de ha embert talál, annak hibás voltát az ordaliák által határozzák el. Eredeti próbák ezek. Leggyakoribb a veres víz által, egy hajtó ital ez; a megpróbálandó előbb jóllakik rizsszel, pálmadióval. Ha az ital felül hajt, akkor; ártatlan ellenségetben bűnös a gyanu alatt való.

A négerék is hiszik a lélek halhatatlanságát; a jó ember lelke emberekbe, a roszaké az állatokba megy.

Áfrika többi népeinek hitfogalmai ismeretlenek, részint az utazók közéjük nem hatolhattak, részint oly egymással ellentétesnek látszó hitfogalmakat említenek, hogy azokból egy csak némileges rendszert is összeállítani lehetetlen. E részben sokkal szerencsésebbek vagyunk a déltenger szigetlakóinak ismerése által. A Tonga vagy „barátság sziget“ a hollandok után legismeretesebb. Az égalj kellemes volta, a föld áldott gazdagsága e boldog szigetesoport békés lakóit korán a társadalmi és hitészeti művelődés bizonyos fokára emelték. A társadalom és egyház náluk teljesen össze van forrva. Ők több istent hisznek, mondhatni minden családnak külön védistene van; ezek Bolotukban, messze messze ismeretlen helyen laknak. Istenészetök hasonlít a görög hitregészethez, gazdaságnak, iparnak, tudománynak, harcnak, sőt a fáknak, virágoknak, vizeknek, sőt külön istenök van, számszerint mintegy háromszáz; de ezek nem hemzsegnek a halandók körül, nem vétékeznek közöttük, ott élnek örök élvezetben hozzáférhetetlen elzárt helyökön. A földet „Muoi“ isten tartja, ki ha mozdul, megrázkódik a föld, ezért a gyakori földrázkódások alkalmával minden módon csillapítják a megmozdult Muoit. „Tangoló“ a kézmű istene egykor halászott, s im nehéz tárgy akadt a horgán, huzta, sziklák tűntek elő az egész száraz földön, de ekkor elszakadt a horogzsinag, visszapotyant mind csak a Tongu maradt felszínen. Tangoló később a mit lehetett mind ki halászott a tengerből, de még most is van ott lenn elég szárazföld, azonban már többet nem fárad, elég az a mennyi van, erre sincs lakosnak elég ember.

Az istenek valamint papjaik nagy tiszteletben részesülnek, s ha bár hatalmokat „Tinow“ nevű királyok megtörte is, még mindig az istenek nevében ők kormányoznak, s minden intézkedéseiket az istenek nevével hozzák összeköttetésbe. Vannak templomaik, de bálványaik nincsenek, istentiszteletök nagyobbára áldozatokból áll, a nagyobb veszélyek idején még ártatlan csecsemőket is áldoznak.

Különös és egészen a vallási fogalmakból indul ki a nép elosztás. Van négy osztály, legalsók a „Tuahi“k, kiknek nincs lelkek, csak testből állanak, ezek nem közeledhetnek istenhez, nem remélhetik a halbatatlanságot; a „Muahi“knak van lelkek, de hogy ezzel a halál után mi történik, nem bizonyos, a „Matabul“ok lelkei eljutnak ugyan a Bolotukba, de nem élveznek oly nagyszerű boldogságot, mint a nemesek és papok a „Sótá“k, kiknek rangja és hatalma ott is az isteneké után fog következni.

Erkölcsei életökre nézve náluk az ígért szent. A családok védistenei előtt tesznek fogadást a házasok, s azt megtartják, a hűtlenség ritka bűn, ellenben a leánynak és ifjunak minden szabad. Ez erkölcsi fogalom zavar, s a nép különböző rétegeinek igaztalan beosztása végig húzódik egész államszervezeteken. A papok is a nemesekhez tartoznak, míg azoknak minden emberi gyarlósága és tévedése halált érdemlő bűn, ezeknek minden szabad, tetteik nem jöhetnek bírálat alá. A papok hozzák a törvényt, ha senki nem, ők megtartják. A nemesek és király eme jogai „a legszentebb ünnepen a „Tabuh“n tűnnek elő a legélesebb igazságtalanságban. A király és „sótá“k ekkor korlátlan urak a legalsóbb néposztály vagyona, élete, családja felett. A többi ünnepek ezzel ellentétesen szelid színezetűek, s ártatlan örömek közt folynak le. A hála e nép szívében az istenek jótéteményei iránt oly nagyszerűen nyilatkozik, hogy áldozatot hozni azokért semmit nem kimélnek. A betegség itt ritka, ki betegségből meggyógyult, örömmel hozza áldozatul egyik ujját vagy valamely más kijelölt tagját.

Mint az olvasó észrevette, fokozatosan haladtunk. Még eddig nem annyira az isten és istenek, mint a szellemek a rosznak okozói, s az ezektől való félelem miatt mindenütt tisztelet tárgyak, a lélek

halhatatlansága mindenütt sejtetem, de határozottan nincs ki-
mondva, s úgy látszik, hogy úgy a földi mint a jövő élet sorsa nem
az isten, hanem a szellemek kezében van. Az istenség úgy a világ
mint az erkölcsi rend kormányzását a magas észak lakóinál veszi
át. A kamesadalok már két Istent hisznek, s a világot ezek kor-
mányozzák, a férfi isten a jó, a nő isten a rosznak ura és előhozója.
„Kutka“ a földön lakott, itt csinálta a csillagokat, a napot és
végre a holdat, a melyben lakik. Itt lép elő a halhatatlanság,
de egészen fogalom körükből merítve érzéki modorban olyan boldog
tenger part lesz ez, hol nem kell fogni és sütni a halat, hanem
egy üstben készen találják. Az embert isten a földből gyurta, kis
ujjából csinálta az asszonyt. És sajátságos, hogy míg a fennebb
említett népeknél, hol a természetből a természet emberei, mind
istenítő irányban indultak ki, ha bár ez alakzat magaslatára fel
nem emelkedhettek is, bizonyos tiszteletet és félelmet tanusítanak
az isten iránt, és a jót s az erényt ennek nevével kötik össze, ad-
dig itt hol deizmus első csirája, (ha bár dualistikus alakban, is mu-
tatkozik, az istentiszteletnek nyomaira alig találunk, s hitregésze-
tök az égiek tekintélyét elhomályosító adomákból áll. A köztök
legmiveltebbek (p. o. az eszkimók) is inkább a szellemeknek ál-
doznak, ezért hatol köztök oly* nehezen a keresztyén vallás vilá-
gossága. Az erkölcsi és házi élet tisztasága előttök ismeretlen
fogalom. Itt kezd elhalni a varázslat, s a bűvészetnek, melyre ma-
gokat már itt a papok nem aljasítják, helyét az álomlátás foglalja
el. Az eszkimók szerint az ember földből állott elő, a lappok is
ezt hiszik, de ők az eszkimóknál előbbre állanak, az emberi lélek
némileg szabályosabb elemzése által. Az ember, úgy mondják ők,
áll testből, lélekből és szellemből, a test élvez, a lélek érez, a
a szellem gondolkodik. Hát melyik cselekszik? Erre ők nem gon-
doltak, elég ha határozottan állítják a halhatatlanságot, mely sze-
rint a test új alakot vesz, a lélek az állati vér, megtisztul, egyedül
a szellem marad változatlanul, ez örök, halhatatlan. Köztök is, de
főleg az eszkimók képzetében szellemektől hemzseg az ég és föld,
őshitregészetök nagy mértékben az ősnorvéghitből van kölcsö-

nözve. Nálók a főisten volt „Radien Atkie“ (az erő forrása, fia „Radien Kiedde“ az isten, kit imád a világ, mert ő a teremő, körülte szolgálatában fényes szellemek, kik a keresztyénség angyalait helyettesítik. Hasonlóan a görögökhöz az északi hitregészet is megtestesíti a természeti erőket, ezek a „saiwó“k a hegy öregei. A megboldogultak a „Jabme Aims“ba mennek, ez az élők előtt örökre zárt hely, de a papok a „Noaidá“ba meglátogathatják, hogy felkérjék közben járásra a betegek életben maradásáért, vagy beteg írmaikért, s közbenjárássra birhatják a halottak lelkeit.

Itt már helyes világosságban tűnik elő az istentiszteletmód. A „Lango“ (= fürdő) a keresztség helyét pótolta ki, ezt ott nem papok, hanem az asszonyok végzik, s különböző szertartásokkal az új jövevény boldog és szerencsés életre felszenteltetik, ekkor kap nevet is, de a mely minden betegség után mással cseréltetik fel. A lappok ma is oly ellenszenvvel vannak a keresztyénség iránt, hogy nyíltan vagy titkon többnyire az ő hit követői s a megkeresztelnél a lango ismételtetik, s a keresztyének istene („Krist-Ibmel“) mellett ő is istenök a „Radien Atkie“ is tiszteltetik, sőt az uri sz. vacsorában ennek áldoznak, s a Noaidák zajos régi áldozataik általán mindenütt divatoznak. A svéd lappoknál a szent háromság is meg van Tiermes Storjunkara és Baiwe név alatt, de a keresztyén sz. háromságtól egészen különbözőleg. Tiermes a dörgés istene a természet és világ ura, hangja a dörgés fegyvere, a villám a szikrázó kalapács, ő a Radien Atkie, ki uralkodik a gonosz szellemeken, Storjunkare (helyettese) a „Radien Kiedde“ a fiu uristen, ki legközelebb áll az emberekhez, legtöbb jót tesz azokkal, azért különös tiszteletet érdemel, a Baiwe pedig (a nap), a Tiermes lelke minden tenyészetnek és életnek okozója. Ezeknek képeit sziklába vájt barlangokban állítják fel festett vagy faragott minőségben. A téritőktől átvett engesztelő áldozatnak is találunk nyomaira a „Fauk“nak a halál halottak urának élő állatokból hoznak áldozatot, hanem, de sajátságos, hogy nem azért, miszerint magokat a tulvilági kinok alól felmentenék, hanem hogy kopár hegyeik közt kóválygó nyájaik számára azokat az éhhaláltól megmentendő

élelmet kérjenek. Mindezen áldozatok nagy zajjal s az általában nagy szerepet játszóvarázssip zengés eközt vitetik véghez. A varázssip trombita alakú, amennyiben gyűrűkből összealkotott hosszú cső, a végén két egymásba ütköző sima réz lappal. Ennek hangja jelenti a veszélyt vagy szerencsét üzi el a betegséget és tudatja a „Radienkiedde“ minő állatot kíván áldozatul.

Ünnepnapok a vásárnap, vannak szerencsés és szerencsétlen napjaik melyeken való kezdéstől feltételezik a munkasükerét vagy sükertelenségét.

Ugy látszik, hogy a nyugalom eszméje az északi népeknél a főisten vezéreszméje. Az északázsiai népeknél is, minők a Tunguzok, Osztyjakok Burátok a főistenség tökélyei szemlélésének teljes élvezetében örök állandó nyugalomban él. Ez „Boa“ kinek miután a világot előállította, többé arra semmi gondja, mert hisz másként folytonosan teremtene, már pedig a megalkotott világnak úgy kell maradni a mint van. Látszik, hogy nincs tiszta fogalmok az alkotásról s mégis már örömmel köszöntjük pályáján a magasabb eszmékkal már foglalkozni kezdő emberi ész. Épen ily téves az eszme folytatása. Boa a megteremtett világ fentartását az alsóbb Isteneknek adta át. Itt a természet fentartó erőit akarják érteni, s azokra viszik melyek magok is ép ez erők következtében állanak fenn s az alsóbb istenségek alatt értik az égi testeket, a napot (delacoa,) holdat (bega,) tovább a jelenségeket, esőt, jeget, tüzet, van ezenkívül erőnek, egészségnek, állatoknak, embereknek, egészségnek betegségnek védistene, s így az élet és minden mi abban van történik, a földfeletti lények koszorujából van füzve, s mindennek meg van védszelleme.

A rossz szellemeket „Buniknak“ hívják, magyarban is használatban levő (bunyk = rabló zsvány) tatárszó. A Bunik száma végtelen, laknak a földben és a víz alatt, jó viszonyban állanak a varázslókkal, miért ezeket különös tiszteletben részesíti a hívő tömeg, s csak nekik van szabadalmuk különböző anyagokból az istenek bálványszobrai készíteni és árulni, ők a lelkészek az áldozárok, magokat modorban és életmódban földieiktől megkülönböztetik, ta-

nitványok utján szaporitják rendjüket, de tanitványnak csak idegeket s szájon vagy orron vérző gyenge alakokat fogadnak fel. Mondhatni az áldozatkor magokat áldozzák fel. Ha például valakit a Bunik hatalma alól kell felszabadítani: örületes mozgások közt a tűzbe ugranak, orditoznak, ömlik testökről az izzadság, s rövid pipából füstölnek mintakémény. Ha a jó istenekhez folyamodnak, akkor csak nevét kiabálják, kérésöket adják elő s a nép mint kath litanában éneklí „Hegea boa ósitka!“ (halgass meg csillagos főisten!) A téritőktől ha egyébb nem, néhány szentnek neve megmaradt, ezeknek főleg Miklósnak hermelint és drága bőroket áldoznak, hogy jó vadászatuk legyen. Hiszik a lélek halhatatlanságát. A nap nálók a természet éltető szelleme, a jó istenek közül mindeniknek meg van tetteköre, a Boa (az osztjákoknál Turnim) az első teremő most tétlen nyugalomban él, a többi isteneknek adta át a tovább alkotás képzés, fentartás világkormányzati gondjait. Minden háznál sőt minden személynek van védistene, tisztelik ezt, míg dolguk jól megy, eldobják s szégyenteljesen bemocskolják ha a bajoktól meg nem tudják védni. A többi sarktáj-népektől elütőleg itt figyelmet fordítanak a családi élet tisztaságára, az osztják nő három évig férje kis szobor alakjával fekszik.

És most ismét szakaszszuk meg egy percre europai és ázsiai két istenhivők ismertetését, s nézzük a mexikói áztek népet, mely a keresztyén és mahomedan vegy s az első vagy utolsóhoz átmenet közt közép ponton áll. Mint a nép, kihaltak eszméik is már, de megérdemlik figyelmünket, mert kijelentés hívése nélkül a keresztyénség magaslatához oly közel még egy nemzet sem emelkedett. Az áztekék Amerika felfedezése előtt mintegy 4 — 6 századdal foglalhatták el Mexikót; miveltség izlés erkölcsi és hitészeti fogalmaik tisztasága által magokat szomszédaik sőt az egész földrészt felett kitűntették. Vallásukban főjelleg a mind istenítés, azonban fejletlenül, elemistenek a természet erői, de ezek nem önmagokban működők, hanem csak nyilatkozványai a teremő és fentartó isteni szellemnek, ez eddig tisztán mind istenítés de itt hitészetökben habár nem egyedileg is különvált létezéssel három isten emelkedik a világkor-

mányzás színterére: a világ, az előbbkelők és a nép istene. Nem tudták felfogni, hogy lehessen egy istennek kormányozni úgy az egész világot, hogy az áztekekre különös gondja legyen. A „világ istene“ a teremtő és fenntartó erőnek világkormányzati nyilatkozványa, „az előbbkelők istene“ a hadisten, kit a teremtő erő magából az áztekek sorsát intézni bocsátotta ki, ez a harcisten, a kit illet a legfőbb tisztelet és a „népistene“ védője a népnek foglalkozásaiban és jogaiban. Mindezen és több háziisteneknek mivel mind csak azon egy istenség kifolyásai, vasárnapok és ünnepek teljes mellőzésével a szerintök 18 hónapból álló esztendőben csak egyszer volt ünnepük az esztendő végén. Papjaik számosan voltak, tanultak, magokat sanyargatták, tanítottak s szigorú zárdai életet éltek. Volt pápájok, ki Mexikóban a hadisten fényes templomában lakott, voltak nőzárdáik is, a nemi élvezet mindkét részen halállal büntettetett. A papság volt a fiuk és leányok tanítója. Főleg a leányok első gyermekségüktől kezdve a templomban nevedtek, ott voltak férjhez menetelőkig s így tiszta szívet és vallásos érzést vittek a családba. Ez volt a legjobb mód, hogy a vallásosságot a nemzetélet központjává tegyék: a nők szívébe ültették át. A papok viték véghez a kisednek az egyház és társadalomba beavatását, ima éneklés és tűzáldozattal, ők áldották meg a templom ajtajában a kilépő leányt és férjét, ki legelsőbb ekkor látta leendő nejét; az esketés közös áldozatból állott, ők temették el a halottakat egyszerűen gyászénekekkel. A házasság szent dolog volt. A börtön kívül voltak gyónásaik; a pap büntetett, kit ő feloldott, a felett a világi törvénynek többé nem volt hatalma. A főpap az ég küldöttje volt, de ember, mint a többi.

Hitték a lélek halhatatlanságát, jók jutalmát, a roszak büntetését, csak hogy megvoltak határozva azon bűnök, melyeket a halál sem tud kiegyenlíteni; ilyen a hűtlenség, vérgyilkosság, vallástalanság.

Hittek a folytonos erkölcsi tökéletesülésben, mit az istenek az által eszközölnek, hogy néha főleg a királyokba és papokba alakuldik a napországaiban megtisztult lelkeket. Erkölcsstanuk: az embe-

reknek egymást szeretni kell, a szegényeket táplálni, a megbántóknak megbocsátani kötelesség.

Virágzott nálok a tudomány, amit a papok tanítottak, meg kellett mindenkinek tanulni, a több már kárhozatos volt; a melyik pap nem tanult, éhséggel bűnhődött, szabad volt az ipar és művészet, főleg a festészet és szobrászat nagy kitüntetésben részesült.

Ezekből tisztán látszik, hogy e hit, habár a christiánismus és mahomedanizmussal némileg rokonul is, teljesen szabad és önálló gondolatirány, ezt még inkább mutatják az istentisztelet főbb részét tevő zajos vér és terményáldozatok. A mi elveiben a kereszténységhez közeledik, csak emeli ennek dicsőségét, mutatván, hogy a hit és erkölestana annyira az emberiség szellemi igényeiből, lelki szentségérzetéből származik, hogy a nemzeteknek ha művelődés irányba helyes: ide kell jutni.

Ettől eltérőleg a cserkeszek hite a keresztyén és őshit sajátos vegyítéke, mely ott működött térítők félreértéséből eredt. Hisznek egy istent, kinek védelmét kötelességeik hű teljesítése által kell megnyerni, ez alatt áll Ilja vagy Ilyés a menydörgés és tűz istene. Seoseres, az egypt. Osiris a szelek istene, ennek neje az istenek anyja Mária, kitől legmagasabb bérceik egyikén a Sasluk (Saslyuk, sas fészek) tetején született a Krisztus. Nagy tiszteletben részesül nálok a kereszt, szentek a régi keresztyén templomok, áldoznak szent berkeikben, melyeknek közepén kereszt áll, ünneplik a husvétot tó-jáslövessel, templomaikban énekelnek, imádkoznak, viaszgyertyát gyújtanak, a halottak sirjaihoz keresztet tesznek, papjaik tiszteletben állanak de a nemzetéletre nem nagy befolyással vannak s meddő szemlélődésben foly el életök, minden, mint elfátyolzott emlékezet működése a keresztyén életből, mutatva hogy itt a történelem és emlékezet előtt ismeretlen időkben keresztyén térítők működtek.

(Folyt. köv.)

ZOMBORI GEDŐ.

A pásztori levelek helye Pál életében.

(Vége.)

Továbbá megjegyzendő, hogy Timotheus a Korinthusban vett értesítés folytán (1 Kor. 16, 8—11), Pünköszt előtt kevéssel megérkezik Efézusba. Ezt követi Demetrius zendülése (Csel. 19, 23—40). Ezután mindjárt (Csel. 20, 1). elutazik Pál, Timótheus kíséretében reményli, hogy Titust Troásban fogja találni (2 Kor. 2. 12), siet, minthogy ez nem történt, gyorsan, tovább, és összetalálkoznak vele, talán még június közepe előtt, Filippiben. A vett tudósítások által igen megnyugtatta, írja ott az első napokban második korinthusi levelünket, és küldi Titust azzal Korinthusba vissza, hogy a gyülekezetet az ő majdani jövetelére előkészítse, és ez által a szigorú bűnhődéstől megóvja. (2. Kor. 13, 2 és 10). Pál lassankint utazik Titus után, Thessalónikában, Amphipolisban, Beraeában (Csel. 20, 2: διελθὼν τὰ μέρη ἐκεῖνα) valamennyire késlekedve és a gyülekezeteket hitben való állhatatosságra intve. Azután megérkezik, talán július közepe körül Korinthusba. Itt, főképen a mindkét levélben nyilatkozó böles intézkedés következtében, azonnal minden a helyes kerékvégásba tér vissza. Pál augusztus végén szinte szükségesnek találja, hogy Titussal Krétába egy utat tegyen, melyből ő Titus nélkül, ki a gyülekezet ügyei rendezésére (Tit. 1, 5.) ott maradt, september vége felé Korinthusba tér vissza. Itt írja a rómaiakhozi levelet, miután ő már ama korábbi, általában véve csak előlegesen vázolt tervvel, hogy t. i. Korinthusban teljesen felhagyott (Róm. 15, 25: νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ), mivel korinthusbeli jelenlétére többé szükség nincs, és mivel (1 Kor. 16, 3—6) az ottelelést (ἢ καὶ παραχειμάσω, 6. v.) csak arra az esetre határozta el, hogyha a Jeruzsálem számára történt gyűjtés nem eléggé kedvezőleg ütne ki, hogy Pál a fáradságra érdemesnek tarthatná azt, hogy önmaga, mint annak átadója azzal odautazzék. (ἐὰν δε ᾖ ἄξιον τοῦ καὶ πορεύεσθαι etc. 4. v.) Reményli, hogy az egész októberben és november elején, mely idő,

mint még hajózásra alkalmas,¹⁾ előtte áll, tél beállta előtt Jeruzsálembe mehet, és épen ezért egyenesen Syrián át akar utazni (*ἀνάγεισθαι εἰς τὴν Συρίαν*. Csel. 20, 3.) melyhez akkor Fenícia és Judaea is számíttattak.²⁾ Ekkor észrevette a zsidók ellene koholt összeesküvését (*γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων*) hogy a Kenchreába vivő uton leselkednek reá, hogy rajta üssenek, és a jeruzsálemi keresztyének számára gyűjtött igen gazdag adományt tőle elrabolják, Ezért utazási tervét, mely most még valamennyire halasztatik, önmagában oda módosítja, hogy Macedónián át térjen vissza (*ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν δια Μακεδονίας*), az ő hiv gyülekezetéhez Filippibe, minthogy a jeruzsálemi utra már késő az idő, szándéka a kincset őrizés alá adni át, és a telet, Filippiből csak néhány mértföldnyi távolban, a már Thráciához tartozó Nikopolisban tölteni, (Tit. 3, 12.) honnan egy részről, ha szükségét érzene, igen közel érné kedves gyülekezetét, de más részről Thrácia helyiségeiben a keresztyénség terjesztésében foglalatoskodhatik. Mindjárt tervének megváltoztatása után ír Titushoz, hogy az ő szellemében az általa még el nem intézett ügyeket rendezze (Tit. 1, 5.) mire márciusig elég ideje marad. Ekkor szándékszik őt (Tit. 3, 12.) Artemas vagy Tichicus által

¹⁾ Vegetius de re milit. 4, 39 ezt mondja: „ex die III. Id. Novemb usque in diem VI. Id. Mart. maria claudabantur.“ A hajózhatás korábbi beállítására, mint itt előadatik, semmikép nem szabad a Csel. 27, 9-ből következtetést vonni, hanem azon hely csak azt bizonyítja, hogy a nagy engesztelés ünnepe után, a Tisri 10-én szükség volt arra a különös vigyázattal lenni. Az innep után, hogy meddig tart ez: az nem mondatik. Minthogy a Pál Máltában telelése Csel. 28. 11 szerint csak 3 hónapig tartott, és a Rómába utazás március kezdete előtt meg nem történhetett; tehát Pál nehezen jött december előtt Máltába és mivel az utazás Krétából 14 napon át (Csel. 27, 27 és 33). tartott, következik, hogy november közepén tul, midőn körülbelől a Krétába megérkezés történt, vakmerőség nélkül nem kísérelhette meg, hogy a középtengeren hajóra szálljon.

²⁾ Wiener; Realwörterbuch. „Syrien“ cikk.

Nikepolisba hivatni, hogy ázsiai utazásában csatlakozzék hozzá. Apollos, ki a mint Husvétra ígérkezett (1 Kor. 16, 12,) a nyáron elment Korinthusba, és most már a tél beállta előtt lakhelyére Efézusba készül visszatérni; felajánlja magát, Zénással együtt, hogy Krétán át kerülő utat tesz, és a levelet Titusnak kézbesíti. Pál megbizza Titust (Tit. 3. 13.), miszerint gondoskodjék, hogy azok a gyülekezetek költségén minden az efézusi utra megkívántató szükségletekkel elláttassanak, és a szokásos diszkisérettel küldessenek oda. Hogy a lesthányó zsidók rászedessenek, Pál október közepe körül Tróásba hajózásra tétet előkészületeket, a hová kenchreabeli barátjai közül többen (Csel: 20, 4.) oda hajóztak. Azalatt míg a zsidók az uton még mindig Pálra és a kincsre vártak, ő, miután valószínűleg már éjjel több kísérvivel elébb elindult, az országuton már számos mértföldnyi távolra haladt tova Macedónia felé. A külön utazottak között, kiknek ő reá várniok kelle tavaszig Tróásban, (προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι. Csel. 20, 5.), volt Thimótheus is (4. v.) hogy majd a zsidók, ha az apostol kedves barátját megpillantják, annyival bizonyosabban higgyék, hogy ő maga is majd utánok fog jönni. A tél a kicsinált terv szerint telt el. Az 58-ik év husvétja után (μετὰ τὰς ἡμερὰς τῶν ἀζύμων 6. v.) Pál Lukácsesal (ἡμεῖς) és több kísérvökkel Filippibe hajózik. Titus kevéssel előbb a krétai Artemás által elvitetett, mert midőn Pál Titushoz irt, hogy vagy Artemas vagy Tychikus cselekedje ezt (Tit. 3, 12.) épen akkor készült új utiterve és még nem volt szilárdan megállapítva, hogy az ő társai közül, a kik most a Csel. 20, 4 szerint összhangzatban a Tit. 3, 15-el, aránylag sokan gyülekeztek össze körülötte, kik kísérvék őt Filippibe. és kik menjenek előre Tróásba? Az elsők közt volt akkor valószínűleg Artemas, az utóbbiak közt Tychicus, ki Csel. 20, 4-ben névszerint felemlittetik. Ezek kísérték akkor Pált Tróásból, Milétusig, mely célt Lukács (mint más helyeken is), az elbeszélésből eleve kikapva, ἀχρὶ τῆς Αἰολίας által jelz. Mert Miletus volt az első, Ázsiához provinciaként tartozó hely, melyre léptek Ko-

rinthusból hosszabbacska időzés végett, minthogy Tróás, mint colonia iuris italici³⁾ ahhoz nem számíttatott.

Ily módon a legtermészetesebben fejlik ki minden. Azon el-
lenvetés, hogy a thráciai Nikopolis igen jelentéktelen arra nézve,
hogy Pál apostolnak téli szállásul szolgálhatott volna, és sokkal in-
kább az epirusi Nikopolist, mely sokkal fontosabb volt, kell gondolni,
az által veszti erejét, hogy Pálnak a jeruzsálemi gyülekezet szá-
mára gyült igen jelentékeny (2 Kor. 9, 12.) kiútságnak biztonsága
végett el kellett önmagát tökélni a nagy sietségben, hogy ő Filip-
piben azt legbiztosabbnak gondolja, de magának e várost téli la-
kásul nem választá, mivel itt minden a legjobb rendben volt, tehát
reá kevés teendő várt; Thráciában azonban terjedelmes munka-
körre nyílt kilátás, mely mellett talán egy terv, hogy t. i. az
igen jelentékeny Bizáncig, hol ő még nem volt, a tél folyamán elha-
tolhasson, előtte fölmerülhetett. Theodoretus ezt írja: in epp. Pauli
praefatio-ban, miután a Tit. 3, 12-beli szavakat idézte: *Τὴν δὲ
Νικόπολιν Θρακικὴν μὲν πόλιν εἶναι φασί, τῇ δὲ Μακεδονίᾳ πελά-
σειν*, és a Titushoz levélnek azon helyére, melyet ő a korinthusi
második levél után írottak tart, mintegy megjegyzésképen így szól:
*Τῆς Θράκης ἐστὶν ἡ Νικόπολις, τῇ δὲ Μακεδονίᾳ πελάζει, Αἰ-
λὸν τὰνν, ὥς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν, καθ' ὃ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ
καὶ Ἀχαιοὶ διέτριβεν, ἔγραψε τὴν ἐπιστολήν.* Ebből úgy látszik,
hogy az egyház véleménye az 5-ik században általában az általunk
felállított nézetet fejezi ki. A Tit. 2, 15-beli hely: *μηδεὶς σου
περιφρονεῖτω* kifejezéséből Wieseler helytelenül vesz erősséget arra,
hogy a levél a Titus, Korinthusba való kettős küldetés után —
mi által ő már tekintélyt szerzett magának nem irathatott. Kréta-
ban ugyanis, nem tudták azt, hogy ő mit intézett el Korinthusban,
vagy legalább kevésbé figyeltek reá; és midőn Pál, Titussal Kréta-
ba megérkezett, az utóbbi tekintélye, a hirnevesebb Pálé mellett
valamennyire árnyékba süllyedt; a krétabeliek, Pálnak nálok való
hosszasb tartózkodását igen ohajtották volna, és mivel ezen ohajtásuk

³⁾ Wiener Realwörterbuch. „Troas“ cikk.

nem teljesülhetett, Pál attól tarthatott hogy majd nem fognak a Titus predikálására teljes készséggel hallgatni. De ama helyből mindyájan, kiknek Titus a levelet megmutatta, megértették, hogy Pál, az ő barátja iránt tartozó mély tisztelet körüli hiányt nagy visszatetszéssel fogná venni. Ama hely tehát a levélnek teljességgel semmi más iratási idejére nem mint csak az általunk meghatározottra illik. Épen oly kevésbé bármely hely is az. Az egész tartalom az általunk adott történeti összefüggéshez képest a tévtan minőségét is meghatározza, mely egészen az, a mely Efézusba alattomosan belopódzott s a melyet Pál a Timótheushoz írt mindkét levélben ostromlott — mivel az Efézus és Kréta közötti nagy forgalomnál fogva ama nagy városból e szigetre is átalülttetett. Itt erről, valamint kifejezésmódja sajátosságairól az áll egészen, mi a Timotheushoz írt első levélnél. Mindkét levél némi hasonlatosságot mutat, jóllehet a közöttök levő közel 3 évi időköz felett nem szabad megütközni, mivel a körülmények sok hasonlatosságot nyújtottak, és Pál az ő rendeleteiben és tanelveiben egy bizonyos egyenlőn maradó alakot minden gyülekezetre nézve, (v: ö: 1 Kór. 7, 17: οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι) szigoruan megállapított vala, miből a szinte 2 s¹/₂ év alatt egymás után kelt, a Galatákhöz és a Rómaiakhoz írott levelekben is több hasonlatosságok világosan láthatók.

III., A Timotheushoz írt második levél.

Kevesebb nehézség találkozik ez utolsó, mint ama két másik pásztori levélnél, ennek Pál apostol élettörténetébe való beillesztése tekintetében, mert ezt az apostol valószínűleg kevésbé írta az ő halála előtt. Több helyek, mint péld. 4, 6 — 8 a legvilágosabban mutatják, hogy nem sokára megjelenő halálát várta már. Mert az Otto által mesterkéltnél értelmezés, mely szerint *σπένδομαι* az apostol hivatalos működésétől való megszűnést jelent, lehetetlen, hogy azt, ki az egész levelet elfogulatlanul olvassa, kielégíthesse. Igen világosan, és a levél szavaihoz tökéletesen illőleg terjesztette elő Wieseler az

egész tényállást. A 2 Tim. 4, 20 magyarázatának kivételével, mely hely azon értelmezőket, kik a levelet jogosan az apostol első és egyetlen római fogságának legutolsó idejére tették, — sokkal többet foglalkoztatta, mint minden többi hely, mi egészen egyetértve a Wieseler nézetével, értelmezzük azt. Magán a levélen kívül, főként a filippibeliekhez irt levélből fölmerülő körülményeknek csak leggondósabb megfontolása derithet világot e hely felett.

Midőn Pál jeruzsálembeni elfogatása előtt utolszor, mindjárt 58 Husvétja után Tróásban volt (Csel. 20, 6—12), tartván tőle hogy szabadságától megfosztatik, melyet ő mindjárt akkor, (Csel. 20, 23) sőt már hat hónappal előbb is. (Róm. 15, 31) megmondott, nagybecsü ingóságait és könyveit barátjánál Kárpusnál, hol ő azokat biztonságban hitte, hagyta hátra (2 Tim. 4. 13), a végett, hogy miután sorsa el leendett döntve, vitesse utána. Ezt követte 58 pünköstjétől fogva 60. októberig a caesareai fogság, és a nélkül, hogy ő a közben szabad lett volna, a 61 tavaszától 63-ig levő, Lukácstól említett (Csel. 28, 30) *διετία* a római fogságban. Valószínűleg mindjárt a hajózás isméti megnyílása után a 63-dik évben hozta át a filippi gyülekezettől Pálnak küldött segélyt Epafroditus, (Fil. 2, 25—30), ki azután Rómában néhány hétig betegesen feküdt (27 v.) és Ápril előtt nehezen mehetett utra, mely alkalommal ő a Pál levelét a filippibeliekhez magával vivé. E levél világosan mutatja az Apostol helyzetének már rosra fordultát. A nemes és nagy befolyásu Burrus,¹⁾ ki neki sok szabadságot engedett, most meghalt, és helyébe Rufus Fénius és Tigellinus Sofonius léptek, kik közül az utóbbi minden undok tetre képes, és a császárnak természetellenes büntényében segítsége volt. A 62-ik év nyarán eltaszítá Néró az erényes Oktáviát, és egybekelt a bűnös Poppaeával. Ez Flavius J. szerint (Ant. 20, 8, 11.) egy zsidó proselyta nő volt és gyakorta pártját fogta a zsidóknak sikerrel. Miudenesetre felhasználták ezt, az apostol iránt ellenséges indulatu zsidók, főképen (Fl. József szerint több más helyeken) az akkor

¹⁾ Burrus praefectus praetorio volt, *στρατοπεδάρχης*, Csel. 28, 16 szerint Pál mellé rendelve.

Rómában, a Poppaea, Nérónál birt befolyásának felhasználása céljából hosszasb ideig mulató főpap, Ismael, kire elődjétől Ananiastól a Pál elleni perfolym átszállott, — hogy ekként az előttök oly gyűlöletes pogány apostolt elveszítsék. Az ettől tartás mutatkozik már világosan a filippibeliekhez irt levélben (2, 17), de még világosabban a Timotheushoz 2-dik levélben (2, 9) hol Pál már azon panaszt fejezi ki, hogy ő vele úgy bánnak, mint egy gonosztevővel. Öt éve már, hogy elvált macedoniai, achajai s kis-ázsiai gyülekezetektől, s kényszerülve érzé magát abban azon belső kívánság kifejezésére, halálra kilátásával kapcsolatban: vajha még egyszer pontos tudósításokat hallana felőlök! A honnan már Fil. 2, 19—23 azt írja, hogy ő Timotheust részletes tudósítások szerzésére Filippibe fogja küldeni; mihelyt valami bizonyosabbat tudhat sorsa felől. Majd akkor, — talán 63 májusban, midőn észreveszi, hogy ügye még azon évben tárgyalás alá kerülend, ama küldést elintézi, de kiterjeszti ezt egyéb előbb nevezett gyülekezetekre is. Megbizzá tehát Timotheust, hogy utazzon, valószínűleg Illirián át — Filippibe, hogy azon városban más macedoniai gyülekezetek felől is tudósításokat szerezzen, és onnan Efézusba menjen. Kisérői valószínűleg Titus, ki Illyriából Dalmatiába megy (2 Tim. 4, 10) Krescens, ki a Galatákhoz rendeltetett, Trofimusz, ki Efézusban lakik s határozata volt, hogy az egész utat együtt tegyék meg s hogy még a déli, Ázsia tartománya szélein fekvő gyülekezeteket is Miletusig látogassák meg, és azután a lehető leggyorsabban visszatérve, Pálnak jelentést tegyenek; továbbá: Erastus, ki hasonlóan velök megy Efézusba és Trofimussal együtt Miletusból Korinthuson át visszautazik, oly utasítással Korinthus ügyében, — hol ő mint *οικονομος της πόλεως* (Róm. 16, 23) nagy tekintéllyel bír, hogy a gyülekezet állapotát tudakozza ki, azon helyen huzamosban időzzön és Trofimusz s több meg nem nevezett apostolsegédek, talán: Eubulus, Pudens, Linus által (2 Tim. 4, 21). Pált az egész utazás eredménye felől tudósítsa. Ugyanazon utasítást nyerte Timotheus is Efézusra nézve, a melyet Erastus Korinthus illetőleg. Mindkettőjöknek huzamosb tartózkodásra kellett magokat elhatározni, a ne-

kiek kimutatott városban, (2 Tim. 4, 20), hogy a gyülekezet állatát szükségesképen megtudakozzák. Trofimusz azonban megbízatását nem teljesítheti, mivel Milétusba történt megérkezésénél betegségbe esik és kénytelen ott maradni, míg Erastus a többiekkel Korinthusba utazik. Ezt fejezik ki az annyiszor félremagyarázott 2 Tim. 4, 20-beli eme szavak: *Τροφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα* = „Trofimust pedig betegen Miletusban hátrahagyták,“ — melynél csaknem minden magyarázó, Wieseler is, az *ἀπέλιπον*-t hibásan egyes szám első személynek vették és ez által feloldhatatlan nehézségekbe bonyolodtak. Mert Wieseler magyarázata is, hogy Pál a Rómába 60-dik évben tett utjáról beszél, — nem háritja el azon különösséget, hogy a Trofimusz csaknem három év előtt történt betegségét hozza Timotheus előtt emlékezetbe!

Miután most már Pál a többi meg nem nevezett kísérők által kik valószínűleg Timotheustól és Erastustól leveleket hoztak, a gyülekezetek állapotai felől várva várt tudósításokat megkapta, megkezdődnek az ügytárgyalások. A Rómában megjelent vádlók semmit nem mulasztottak el, ami Pál végsorsának veszedelmessé tételére sikeresnek ígérkezett. Ami több, ázsziabeli zsidók is, kik Csel. 21, 27. szerint őt a templomban látták, Rómába mentek, hogy ellene bizonytságot tegyenek, névszerint egy Éfézusban lakó bizonyos ércmíves, Sándor egy elpártolt keresztyén, kit Pál 9 évvel előbb már száműzött (1 Tim. 1, 20) és ez által legelkeseredettebb ellenévé tett. Ez a Sándor, kiváltképen ártott neki nyilvános mentésénél, — hol az övéi közül senki nem állott segélyül mellette (2 Tim. 4, 16), — indulatos vádbeszédével (*λίαν γὰρ ἀνθεστήκει τοῖς ἡμετέροις λόγοις*, 4, 5). Épen az, ki neki sikeres mentő bizonyossága lett volna, a pogány keresztyén Trofimusz, ki Csel. 21. 29 szerint büntelen okozója vala azon hamis vádaskodásnak, hogy Pál pogányokat vitt magával a templomba, — betegsége miatt Miletusban hátramaradt. E körülmények közt ártatlanságának öntudata által támogatott ékesszólása az apostolnak, kivált midőn Néró, Poppaea által megszédítettve, ellene lőn, felmentést teljességgel nem, hanem csak halasztást, egy ugynevezett felfüggesztést

eszközölhetett, melyet minden látszat szerint elítéltetés és halál követ. Valószínűleg volt részére büntetlenség és földi jutalom kilátásba helyezve, azon esetre, ha a Krisztustól elpártol. Bizonyára nem csekély kísértet! Az, ki (1 Pét. 5, 8) mint ordító oroszáln jár körül és keresi, hogy kit nyelhetne el, föltátotta torkát ő ellene is De ő megmenekült az oroszlan torkából (2 Tim. 4, 17); mert Krisztus állott mellette és erősítette őt, és most reménylheti, hogy az őt továbbra is megmenti minden gonosz cselekedettől és megfogja tartani az ő mennyei országára (18 v.). Az „oroszlán“ kifejezés úgy látszik, hogy az ördög jelzésére, az akkori keresztyének családi nyelvén, az 1 Pét 5, 8-ban megvilágosított képhez képest szokásos volt.

Kevéssel nyilvános védelme után, mely neki ellenei hatalmát megmutatta és csak a közel vértanui halálra nyitott kilátást, talán 63. szeptember elején küldi Pál Tychicust a kezünk alatti levéllel Efézusba, (2 Tim. 4, 12) hogy Timotheust gyors visszatérésre birja *σπουδασον ἐλθεῖν πρὸς μὲ ταχέως*. 4, 9.). A levél feladata az, hogy Timotheusnak még egyszer hivatása kötelmeit, az isteni, Krisztus előképe szerint rendezett járásnak felséges példányképét élénken lelke elé állítsa, hogy ha netalán Pál, az ő ifju barátja visszatérésénél többé életben nem lenne, ezen élteutjára nézve biztos utmutató hiányát ne érezze. Vágyton vágyva emlékezett könnyeire, melyeket Timotheus az ő kedves halálveszély által fenyegetett barátjától való elvállaskor hullatott (2 Tim. 1, 4), képmutatás nélküli hitére emlékezve, mely már az ő nagyanyjában Loisban, és az ő anyjában Eunikában élt, és él Timotheusban is (5 v.) inti őt Pál, hogy az isten kegyelmi ajándokát, a szentlélek tüzejét, melyet felavatáskor nyert, élő lángra lobbantsa (6. v.) Minthogy már ez, az apostolnak is ajándékozott lélek, nem gyávaságnak, hanem erőnek, szeretetnek és előre látásnak lelke (7 v.): tehát sem az Urért való bizonyágtételt, sem őt, ki az Ur ügyének foglya, ne szégyenelje, hanem tűrjön vele együtt az evangyliomért, Istentől nyert erejéhez képest (8 v.). Hogy a tudomány tisztán tartva maradjon. Timotheus úgy a mint azt Páltól kapta (2, 2), megbízható férfiaknak adja ál-

tal, kik alkalmasok ismét mások tanítására, és hogy azokat, kiket ő megtanít, a haszontalan szóvitáról intse meg (2, 14), ő maga pedig az Efézusban még mindig hatalmas tévtantól (2, 16—18), mely mint a rákfene köröskörül terjed, a leggondosabban őrizkedjék. Midőn hát Pál a reményről, melyszerint a Krisztus eljövetelét még életben fogja megérni (v. ö. 1 Thess. 4, 17), lemondott, mint-hogy ő az azt megelőző, az erkölcsök teljes megrómlásával egybekötött időn keresztül (2 Thess. 2, 3—12) barátját saját maga nem vezetheti: tehát ama romlottság rövid rajza mellett szükséges intéseket és utasító szabályokat (2 Tim. 3, 1—17). ad neki, melyeknél az ő saját, Krisztus lelkétől vezérelt életét is (10—11 v.) mint szinte a szent iratnak gyermekségétől fogva beszivott tanait (14—17 v.) irányvonal gyanánt tartsa. Végül, részint már idézett tudósításokat közöl, a felől, ami elutazása óta magával az apostollal, az apostolsegédekkel, különösen Timotheus utitársaival történt, részint különböző megbízásokat. A Troásban Kárpusnál ez előtt 5 évvel biztos őrizet végett ott hagyott ingóságokat és könyveket hozza el magával (4, 13), mivel Pál azok fölött élte vége előtt rendelkezni szándékszik; Márkot kívül az apostol már korábban (Koloss. 4, 10) ismét megbarátkozott (v. ö. Csel. 15, 38—39), hozza magával Rómába; Aquilat és Priskillat (2 Tim. 4, 19) üdvözölje, valamint az Onesiphorus családját, ki őt Rómában (1, 16—18), rabláncait nem szégyenelvén, meglátogatta; a legnagyobb erővel rajta legyen, hogy a tél miatt, mint Pál járt (Csel. 28, 11) Rómába utazásánál, utközben fenakadva, semmiképen ne maradjon (2 Tim. 4, 21): de ovakodjék, hogy vele hamarjában, az éremives Sándor, ki Rómából ismét Efézusba utazott vissza, valami álnok csint ne kövessen el (2 Tim. 4, 15, *ὅν καὶ οὐ φυλάσσει*).

Idáig nagy bizonyossággal, részint megértettünk, részint befejeztünk mindent, a mi még következik, az magától kitalálható. Valószínűleg a Tychikus által előszóval is, levélben is Efézusba hozott tudósítások, a vértanui halál elébe menő apostol részére rendkívüli részvét mozgalmat idéztek elő, ugyannyira, hogy Márk, Tychikus-, s az ismét meggyógyult Trofimusz-, és más efézusbelie-

ken kívül, az Efézusban lakó Apollós, valószínűleg a mi több, még az azonközben Babylonból megérkezett, s Márknál szállásoló Péter is a Thimótheus Rómába intézett útjához csatlakoztak. Legáltalább Wieseler nyomozása szerint egészen összevág az idő, midőn Péter Rómába jött, ezen feltétellel. A Pál baráti, kik a legutóbbi tanácskozasnál bizonyára teljes számmal voltak jelen, az Apostol halálát, melyet Néró egykor elvégzett, meg nem gátolhatták. Talán még a tél folyamában kivégeztetett Pál. Péter azok mellett, kiket a Pál iránt ellenséges zsidók el nem keserítettek, szabadon működik Rómában, míg nem 64. júliusban vagy augusztus elején a Néró által indított keresztyén üldözés alkalmával a kereszthalálát szenvedte. Már 64. tavaszán Apollós Rómából Korinthusba utazott, kísértetve Tychikustól, Trofimustól és másoktól, kik hazájokba Ázsiába visszatértek; de most egy ideig Apollóssal együtt Korinthusban maradtak, valószínűleg, hogy annak, mit Pál létrehozott, fentartása és folytatása felett tanácskozzanak és egyszersmind az efézusi atyafiakat Apollós által levélben üdvözöltessék. (Zsid. 13, 24: ἀπαύονται ὑμεῖς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας). Apollós ugyanis Korinthusból írja a zsidókhoz irt levelet, az efézusi igen nagy számu zsidó keresztyénekhez intézve, kiknek a levél végén jelenti (13, 23), hogy Thimótheus, ki Pál elítéltetése alkalmával bebörtönöztetett, ismét szabaddá lőn, hogy ugyanaz Korinthusba jő, és ha ez elég korán történik, egyszersmind Apollóssal együtt Efézusba fog menni. Itt azután felruháztatik Timótheus a monda szerint püspöki hivatallal, és Domitián alatt hal vértanui halált.

A Timótheushoz második levél iratása után következő események itt röviden közlött folyamának valószínűségére nézve, ezen, csak a pásztori leveleknek szánt értekezésben, részletes okokra nem terjeszkedhettünk ki. Vajha ez is járulna valmivel ahoz, hogy e szellemi kincsekben annyira gazdag levelek közönséges elismerésre tegyenek szert.

Märcker után RÁCZ KÁROLY.

Báró Sandau vagy a vegyes házasság.

Egy napjainkbeli történet Brettschneider K. G. tanár után németből
n. Pazar József szalókai ref. pap, egykori ungi esperes.

(Vége.)

X. Fejezet.

Eljött a tavasz, meglangyult a lég, s meghosszabbodtak a napok. Ekkor elkészült az elutazásra az őrnagy is, és el is utazott egész családjával Mainzba miután meghagyta haszonbérelőjének mindent elkészíteni, a mi szükséges vala Eichfeld átadására az új uraságnak.

Ki nem ismeri az ős Mainznak meglepő fekvését? A büszke szélesfolyam, a havasok e hatalmas szülőtte, s a német folyamok legszebbike, a partjaira festőleg oda telepedett város, a bájos Rajnavidek, hol a szőlők istene leghiresebb oltárait birja, a hajóteljes rév, mi egy jelentékeny kereskedő városra mutat, a jövő menő gőzösök megtelve utazókkal a legtávolabb tartományokból, a számos helyőrség, hol az osztrák és poroszsasok Németország közös védelmében békésen egyesülnek, az érdekes kirándulások Bingen, Niederwald, Wiesbaden, Frankfurt, Nierenstein felé; szóval ezen egész gazdag világ telve étellel, jóléttel, kellemmel, az eichfeldi magányból kilépő családra, különösen Augusztára leirhatlan hatást gyakorolt, s az új tavasszal ő új virágzásnak indult, mert szívébe visszatért a nyugalom, és Mainz vala az a hely, mely azt megerősíteni legalkalmasabb vala.

Azon sötét aggasztó egyház gyűlölet, melyet lelkébe Cyriák lehelt az eichfeldi magányban, egészen elenyészett. Az élet maga megcáfolta a szűk keblű nézetet az eretnekek és elkárhoztatók felől. Ott látta a kedélyes osztrákokat, a kik katolikusok valának, az eretnek poroszokkal fraternizálni, a kik között a hitvallási különség csak is vasárnap a templomparádé alkalmával volt észrevehető. A polgári világban is békésen elvegyültek, a katolicus és protestáns polgárok jó barátságban éltek, és becsülték egymást. Mindig világosabb lett előtte, hogy a katolikusok itt nem

osztják Cyriák sötét gondolkozását, és hogy szerfelett kevesen hittek itt a protestansok elkárhozását és ördög urasága alá vettetését. A kölni érsek versengése felett is itt igen mérsékeltlen ítéltek. De igen is feltűnt neki az, hogy itt igen szabadelműen nyilatkoznak azon jesuita izgatások felett, melyek Belgiumból törtek át a Rajnavidékre. Cyriák őt e rendiránt a legmélyebb tiszteletre akarta rábeszélni, s úgy rajzolta őket, mint a katolikus egyház legerősebb oszlopait. Azért igen megütközött azon, midőn egy katolikus előtte így nyilatkozott, miszerint jobb volna, ha semmi jesuita sem volna a világon; mert többet ártottak az egyháznak, mint használtak. Az egyház 15 századen keresztül el volt a jesuiták nélkül, s megállhat nélkülok ezentul is. Az ő céljok soha sem volt más, mint uralkodni, és pedig a fejedelmek által a népekre nyomást gyakorolni, azért ezek igyekeztek a népeket a legmélyebb tudatlanságban és a papságtól való vak függésben fogva tartani. A hol a fejedelem kezeik közé került, ott a korlátlan uralkodás részén állanak, de a hol a fejedelem nekik nem engedelmeskedik, vagy épen protestans, ott a revolutio mellett állanak, s a népet izgatják. Így jártak el Belgiumban Hollandia ellen, s így dolgoznak most a Rajnavidéken Poroszország ellen. Az ily visszaélés a vallás és egyházzal csak vég romlására vezethet a katolikus egyháznak, ha t. i. a római szék s a kath. egyház továbbra is úgy átengedendi magát a Jezuitizmusnak, mint eddig tevő. Minél tovább halad ezen eljárás, annál erősebb és pusztítóbb lesz az ellenhatás, és ha a kath. egyház erősen megálland is, de a római szék meg nem menthetendi magát, sőt ha így megy tovább kivihetlen igényével „fővel a fálnak“, bizonyára minden befolyását elvesztendi, s maga lesz oka annak, ha minden kath. tartományban az egyház élére egy Patriárcha fog állittatni. Ez lesz a játéknak vége.

Az őrnagyné igen óhajtotta titokban, vajha Augusztá elhátározná magát vele egy vasárnapon a prot. istenitiszteletben, melyet ő soha sem hanyagolt el, résztvenni, de erre anyai gyengédségből felszólítani nem akarta. Augusztá pedig arra nem gondolt, hanem a legkomolyabb áhitattal hallgatta a misét a szép mainzi dőmban.

Egy vasárnap reggel azonban az őrnagy arra határozta el magát, hogy a szép tavaszi időben a vidékre ránduland ki, s az öreg Tamás által megüzenteti Augusztának, hogy a kirándulásra gyorsan készüljön el, Augusztá ellenben, ki a misére akart menni, azt találta mondani. „Jó atyám várhatott volna, míg a miséből kijövettem.“

Tamás: Akkor már elkésnénk, miután a prédikáció sokáig tart.

Aug. Én csak a misét akartam hallgatni, s a prédikáció előtt kijönnék.

Tamás. Én pedig szívesebben hallgatnám a prédikációt mint a misét.

Aug. A prédikáció is jó valamit, de a szent mise nélkülözhetlen, mivel akkor a pap az egész községet a miseáldozat által bűnei alól feloldja.

Tamás. Az igen jó lehet, de én így gondolkozom, minél buzgóbban hallgatom a prédikációt, s minél hűségesebben követed, annál inkább javulsz, s annál kevesebbet fogsz vétkezni, s így annál kevésbé fogsz feloldatásra szorulni a szent mise által. Azután pedig azt is gondoltam, miután a jó Isten kegyelmes, tehát a bűnbánó embernek minden hosszú teketória nélkül is megbocsátandja bűneit. Ha én olykor önnek ura atyja ellen hibát követek el, ezt szoktam mondani: Uram, bocsásson meg, ismét egy ostobaságot cselekedtem. Ő pedig azt mondja: Öreg, légy máskor okosabb, s szedd jobban össze eszedet. Azután ismét jó barátok vagyunk. Azt gondolám pedig, hogy a jó Isten még az őrnagy urnál is sokkal jobb.

Aug. De a szent mise ugy van rendelve mint bűn engesztelő áldozat, melyet bűn nélkül elhanyagolni nem lehet.

Tamás. Elhanyagolni? Azt nem. Én is megyek misére, de nem minden nap. Látja kisasszony, azt csak a háboruban tanulhatni (tüzzel). Midőn rohamra vezényeltetünk, s az ember azt sem tudja, melyik percben esik el, akkor nincs ideje misére menni, szentelt vizet venni magához, vagy pedig épen az utolsó kenetet magának feladatni, a mi béke idején szépen megtörténhetik, hanem a becsületes vitéz baka kénytelen a jó Isten irgalmasságára s az ő

Paternoster-ére utalni, a hol az mondatik: „és bocsásd meg nekünk a mi vétkeinket, mint mi is megbocsátunk ellenünk vétőknek.“

Aug. Az történhetik a misénél is. Te itt aztán a kath. prédikációt is hallgathatnád, de te szívesebben mégysz a protestans templomba, ahol te csak hitedet hallod megtámadtatni.

Tamás. Ah. — Ön kisasszony azt gondolja, hogy ott is úgy tesznek mint Cyriák atya, a ki alig nyithatta fel száját a nélkül, hogy eretnekségről ne beszélt volna. Ez utáltatta meg velem a prédikációt. De az itteni prédikátor urtól ily rágalmazásokat nem lehet ám hallani, s a beszédből bizony alig lehet észre venni, hogy nem katolikus. Azután pedig oly szépen prédikál, hogy azt gondolom, lehetetlen nem javulni annak, a kik őt szorgalmasan hallgatják. Oh csak hallgatná meg kisasszonykám őt.

Aug. (mosolyogva) Te talán azt gondolod, hogy bennem talán még van valami a gonosz lélekből, a mit ama prédikáció által kellene kihajtani?

Tamás (őszintén). Kegyed nemtője kedves kisasszonykám, bizonyára jó angyal. Én ismerem kegyedet első gyermekségétől fogva, de — bocsánat — egy kevés Cyriák lappang bizony még ott, ezt nem ártana onnan elhajtani.

Aug. (boszusan) Tamás.

Tamás. Ne haragudjék reám, én nem a kath. hitet értettem, hanem csak azt a könnyű kárhoztatást, eretnekitést, a mit amaz atya oly bőségesen osztogatott.

Aug. Annak vége van már, egészen vége.

Tamás. Hála Istennek. Bizony itt volt ideje.

Nem sokára az őrnagy elhagyá Mainzot, s kijutott a barátságos vidékre, a hol ő az új tavasznak élni s örvendezni akart. Kiszállván a vendéglőben, nem sokára egyesültek a vendégek egy közös sétára. Nehányan teljes vasárnapi öltözetben a templomba akartak menni. Az őrnagyné azt tudakozá, hogy vajjon lehet e még oda menni, s azon feleletet nyeré, hogy épen most kezdődik a prédikáció. Azt is megtudá, hogy a templomba menők evangélicusok, és ezek ugyan nem szoktak menni a misére, de a kath. pre-

dikációt még is meghallgaták, miután itt helyben evangélikus lelkész nem volt. „De hát ti nem félték kath. predikációt hallgatni? kérdé Augusztá. „Miért félnénk — mondá egy éltes nő — miután e pap is a Bibliából beszél“. „Igen de megtörténhetik, hogy ő a ti vallásotokat megtámadhatja? „Azt nem teszi, mert tudja, hogy mi is ott leszünk.“

Az őrnagynőnek kedve jött a prédikációt meghallgatni, s ebbe férje is szívesen beleegyezett. Bemennek tehát a templomba, s az emberek szépen helyet csináltak. Reminiscere vasárnap vala s a textus a kanai asszonyról szólott, a kihez Jézus így szólott: nem kell elvenni a gyermekektől a kenyeret és az ebeknek vetni, de azért segített rajta. — A pap fellépe a szószékbe, igénytelen becsületes öreg. Ilyen vala beszéde is. Ama jelentés, miszerint annak igaz becséről akar beszélni, a mivel mindenki az ő egyházának tartozik, azon aggodalomba ejté az őrnagynét, hogy most egy vita beszédet kell végig hallgatnia, de nem sokára kellemesen csalódott. A nélkül, hogy saját egyházát szem elől elejtené, komolyan inté a két confessio rokonokat, miután tudta, hogy jelen leendenek, egymás közös megbecsülésére. Beszéde oda ment ki: Ismerd meg egyházad előnyét, s ragaszkodj hozzá hűségesen, de becsüld egyszersmind más egyházak becsületes őszinte meggyőződését is, s ismerd el minden pártnézetet mellőzve, mi abban jó és keresztyéni. Igyekezz becsületes magadviseletével egyházadnak tiszteletet szerezni. Őrizkedj minden vallásgyűlölettől. Élj békességben és szeretetben mindenkivel. Erős színekkel rajzolta azon szomorú következményeket, melyeket a vallásgyűlölet a családok kebelében, különösen a vegyes házásokéban már okozott úgy, hogy Augusztá mélyen megilletődve érezte magát, s nem is vette le egy pillanatra sem a szónokról szemeit, de nem sokára megindultak könnyei, s megragadá szeretett anyjának kezeit.

Tíz lépésre tőle állott egy derék fiatal ember, a ki később észrevétlen lépett be a templomba, s tanuja lett a szép Augusztá meghatottságának, s nem is fordította le róla többé szemeit, de midőn könnyeit látta megindulni, hátrább lépett pár lépéssel. Maga

sem tudta miért ohajtotta azt, hogy Augusztá könyvezésének tanujával ne tűnjék fel. De annál inkább gyötörte őt a vágy megtudni, ki légyen ő. Azt tudta, hogy itt apa, anya, és leány együtt jelen vannak, s az apába könnyű volt neki felismerni a régi katonát, de hogy még is kik s honnan legyetek, oda nem tudott magának feleletet adni. Azonban ő csak átutazván itt, sokáig nem időzhet, e családot pedig, midőn az a templomból eltávozott, követni nem látta illendőnek. Nagy vigasztalása vala még is az, hogy a templomból kijövéskor az idegen hölgy által észrevéttetett, mert még ott állott a templom udvarban, midőn a család a templomból kijött s Augusztá a kijövő falunépet nézegetvén, megpillantotta az idegen férfit, a ki egészen elpirult, midőn sötét szemeit reá fordította. Azonban ez tiszteletteljesen idvezelte őt, a mire ismét Augusztá annyira megijedt, hogy majd nem elesett, azután pedig gyermeki ijedelme boszantotta őt mód felett, mind a mellett meg nem állhatta, hogy a templom udvar kapujában fejeeskéjét vissza ne fordítsa, hogy megtekintse, vajjon ott áll-e még azon idegen. Nem látta ott, de midőn visszatekintett és visszafordult alig hat lépésre magától ott látta az idegent a kijövők között, a mi ezután uj s még nagyobb ijedséget okozott neki, és sietve anyja karjaiba fűzte magát, mintha védelmet keresne az idegen tekintete elől. De alig menének ötven lépést, a midőn ismét egy félénk pillantást kockáztatott, hogy kikémelje, vajjon az idegen követi-e őket. Ő nem követ — gondolá magában — no ez jól van! Most már nyugodt lehetek.“ Azonban neki igen unalmasnak tetszett, hogy ők egyedül távoznak, s bátorságot vett magának kíváncsian körül tekinteni, hogy azon idegen-nel nem találkoznának-e? „Vajjon ki lehet az, gondolá ismét, én őt jól megnéztem, s az első pillantásra megismerném ezer között.“ De miután az idegen sehol sem vala látható, a leányka meglehetősen lehangolva, és szótalanná lőn, s nem igen ügyelt nekilelkésült atyjára ki előttök a vidék szépségeit fejtegette, s majdnem boszankodott az idegenre, ki vele nem sokat látszott gondolni.

Ezen kis boszuságát ugyan félre tehetette volna. Az idegen visszasietett a vendéglőbe, hol az öreg Tamást vasárnapi köntösé-

ben a ház előtt ülve és kényelmesen pipázva találta. Ugy gondolta, hogy az lesz a család inasa, rögtön egy üveg bort hozatott, s az öregre ráköszöntötte, s vele magát mint bajor szolgálatban levő tiszt megismertette. Ez jó viz vala az öreg malmára. Nyelvét a bor hamar megoldotta. Táborozásai alkalmával ő is volt Bajorországban, s lehetetlen volt az idegennek őt elbeszéléséből kirántani. Minden uj pohárnál beszédesebb és közlékenyebb lett. Az idegennek pedig végig kelle hallgatni az ő vitéz csatázásait azon csatáig, a hol az öreg az őrnagyot megmentette, és hogy azután mind a ketten odahagyták a katonaságot.

„Ki tehát az az ur?“ kérdé az idegen.

„Sandau őrnagy, Németország legjobb nemes embere, olyan ember nincs ám minden bokorban“.

„Hol lakik“.

„Mainzban [legalább most. Nem sokára Wiesbadenbe megyünk, hol a nagyságos asszony a fürdőt használandja“.

„Vannak-e gyermekei?“

„Egy fija, derék ifju ur, épen olyan mint az atyja, kapitány a porosz hadseregben“.

„Van-e leánya is?“

„Van egy uram“.

„Az is szép, ugy hiszem“.

„Egészen anyja képe, és az szép vala, és minő szép!“

„Jó van öreg — férjhez ment, vagy jegyben jár-e azon kisasszony?“

„Férjhez, az kellene még. Jegyben? az még mehetne, a meny nyibe egy gazdag báró járna körülte, s házassági gondolatokkal foglalkozik is, s azt nem is veszem neki rossz neven. Nem bolond ember az. Magam is ugy tennék. Karcsu, piros, szép fekete hajai, s olyan szemei vannak, hogy alig lehet beléjük tekinteni. Ilyen az én kisasszonyom“.

Az idegen. (magát feledve) Te igen elevenen rajzolsz. Valóban olyan is ő.

Tamás. Ön ismeri őt?

Idegen (zavarodva). Találkoztam vele a templomudvarban.

Tamás. Ugy hát látta is őt, és a lőpor egy kissé fellobbant (nevet). No nem csudálom, épen nem. De hát ha még ismerné. Minő sziv, minő jó, és kegyes. Hogyan aggódott szegény anyja miatt, midőn beteg vala.

Idegen. Hogyan.

Tamás. No hát egy kis bogár volt a fejében, a pater hajtotta biz azt oda. Azt gondolta, hogy édes anyja a ki ágostai hitvallásu, örökre el fog kárhozni. Na hiszen volt bajunk. No de ez is elmúlt.

Ez alatt az idegen kocsiját befogták. Ez köszönt az öregnek, s egy kemény tallért nyomott a markába. Igen örült, hogy oly jól értesült, csak azon boszankodott később, hogy meg se kérdezte, hol lakik az őrnagy.

Tamás, kit harci emlékezetei igen neki lelkesítettek, igen lehangolva érezte magát a prózai kemény tallér érintésére. Elve vala senkitől pénzt el nem fogadni, azt hitte, hogy avval őt megrontani törekszik az adakozó. Csak az vigasztalta, miszerint semmi mást nem mondott, mint a mit ugy is az egész világ tud. De meg azt is gondolta, hogy Mainzban majd fog azon idegennel találkozni, s akkor majd visszaadhatja neki tallérját. Különben az idegen felől épen semmi rosztat sem tett fel. „Minő derék egy uri ember, s minő tűzbe jött a kisasszony egyszeri megpillantására. De vajjon ez látta-e őt? Ezt szeretném tudni. Majd kipuhatalom, s ha látta, majd kérdezősködik.“

Az őrnagy végre sétájából ebédre visszakerült. Augusztá avval hizelgett magának, hogy az idegent majd a vendéglőnél meglátandja, s egészen lehangolódott, midőn ott senkit sem talált. „Ma semmi vendég nincs nálatok?“ kérdezé az ételt a felhozó pincértől. „Egy fiatal ur vala itt, válaszolt ez, de az Mainzba utazott.“ Tovább nem mert Augusztá kérdezősködni. De az őrnagy azt kérdezé tovább, nem tudja-e, ki volt az? „Én nem tudom felelt a pincér, de talán tudja önnek szolgálja, mert sokáig fecsegett az idegennel az ő viselt harci dolgai felől.“ Az őrnagy nevetett, s tovább nem gondolt a dologra. De annál többet Augusztá. Most megtudá leg-

alább azt, hogy az idegen a vendéglőben volt, Mainzba ment, és hogy Tamással beszélt. „Vajjon nem kérdezősködött-e felőlünk“ gondolá magában, szeretett volna e kérdésre feleletet találni, de az öreg Tamást e tárgy felől a világért sem examinálhatta ki. Mit gondolt volna az felőle?

„Te nagyon gondolatokba vagy merülve, mondá az örnagyné, hihetőleg a derék lelkész beszéde hatotta meg szivedet. Valóban szépen beszélt és jól. Azt gondolom, délután meglátogatjuk a derék öregét s közelebbről megismerkedünk vele.“ Az örnagy szívesen beleegyezett, s Augusztá is bár ő asztal után szívesebben rándult volna Mainzba vissza. Tehát elláttak az öreg lelkészhez, s közte s a lelkész családja között kedves barátságos viszony keletkezett. Bucsuzáskor az öreg lelkésznek meg kelle ígérni, hogy Mainzban őket meglátogatandja, s erre az örnagy kocsiját elküldendi.

Ez alatt Tamásnak volt ideje elintézni, hogy mint viselje magát, ha Augusta az idegen felől őt kikérdezni találja.

Másnap reggel reggeli után Tamás vizet vitt Augusztának, a virágokat megönteni ablakaiban.

„Hogy tetszett neked öreg a tegnapi kirándulás.“

„Igen jól nagyságos kisasszony.“

„Gyönyörű nap vala. Körülnéztél-e a helységben?“

„Nem biz én, hiszen ott feküdtünk egykor a táborozás alkalmával, ismerek én ott minden bokrot.“

„Ugy hát te erősen unatkoztál Tamás, mert hiszen a vendéglőben egy árva lélek se vala.“

„Csak egy fiatal uri ember.“

„Ki volt az.“

„Nem tudom.“

(Boszusan) „Miért nem tudod (Elfordulva, s közönyös hangon és a te harci dicsőségedet ugyan jó sokáig rakogattad válaíra, a mint a pincér elmesélé“.)

„Hát tetszett megkérdezni őt?“

(Elpirulva) „Atyám kérdezte.“

„Én ugy gondolom, hogy bizony kegyed is láthatta amaz ide-

gent, ha már ez láthatta kegyedet és ugyan erősen faggatott, s kérdezősködött ura atyja és kegyed felől“.

Augusztá megzavarodva elfordult, s tovább egy szót sem kérdezett, Tamás pedig egy szót sem szólott, miután többet nem is szólhatott.

XI. FEJEZET.

A vendégség.

A mi a két nemnél a házassági választásokat elhatározza, az majd hideg számítás, majd egy hosszabb ismerkedés után keletkezett barátság, majd egy tűnékeny tetszés, a mi nem sokára kialszik. De van oly szerelem is, melynek tüzeit az első pillantat gyújtotta meg, a mely ellenállhatlan hatalommal ragad meg, és csak az utolsó pillanattal alszik ki. Augusztát ezen utóbbi eset érte, a nélkül hogy magát teljesen átértette volna. De ez sem maradhatott el sokáig. Miután rajta kapta magát azon, hogy azért fut oly gyakran ablakához, mert az idegent reményli láthatni, és hogy azért ohajt oly gyakran kísétálni, mivel vele találkozni véli, kezdé egyszersmind magát és helyzetét megérteni. Megkísértette mindazon által az idegennek emlékezetét szívéből kitépni, de csak annyira mehetett, hogy valamivel nyugodtabb lőn. De ez tulajdonképen annak vala tulajdonítható, hogy biztosan hívé, miszerint az idegen előbb utóbb keresni fogja ismeretségét.

Ez azonban nem oly hamar történt meg. Mert az őrnagy Eichfeld átadása végett nem sokára egy hosszabb utat tett, s az őrnagyné ezen idő alatt a legmélyebb visszavonultságban élt. Augusztá pedig sokat olvasott, csak hogy most olvasmányait Cyriák helyett anyja által kíváná meghatároztatni. Olykor pedig anyját elki-sérte a protestans istentiszteletre, a mineki igen megtetszett. Ezt ugyan a kath. mise fölé nem helyezte, de elismerte azt, hogy az evangélikus istentisztelet keresztény, és javító, Istennek tetsző, és hogy a legnagyobb igaztalanság a protestánsokat a Krisztus el-lenségeiül, Istentől elfordultakul, s elkárhozottakul tekinteni.

Végre haza jött az őrnagy. Elbeszélte, miszerint mindent szerencsésen bevégzett, és hogy a báró megígérte, miszerint őt május havában Mainzban vagy Wiesbadenben meglátogatandja, s ekkor Augusztára tekintve, ezt igen megzavarodva találta; mert mióta az ő idegenét látta, boszúság nélkül nem gondolhatott a báróra. „Csak maradjon a báró ott a hol van“ mondá boszusan. „És miért?“ kérdé az őrnagy hirtelen — én azt gondolám, hogy te szívesen látandod.“ „Ha szabad őszintének lennem, megvallom, hogy igen ellenemre van.“

„Ellenedre? mondá az őrnagy. Ugy hiszem, hogy egy derék nemes családból származó férfit, a ki még a mellett oly gazdag, nem minden bokrban lehet találni, és tiz más két kézzel ragadná meg az alkalmat, ha ez nekik adatnék.

„Isten nevében csak ragadják meg. Én őket irigyelni nem fogom mondá Augusztá — szívesebben megyek zárdába, mint a báróhoz.“

Az apa kissé megboszankodott, az őrnagyné sietett őt kiengeztetni s a dolgot kiegyenlíteni.

Az őrnagy elhatározta egy utat tenni Frankfurtba egész családjával, hogy a régi birodalmi várost nekik megmutassa, és egyszersmind, hogy pénzeit állampapirokkal cserélje be, mert öreg napjaiban tőkéje kamatjaiból akart élni, s ott lakni, a hol neki kényelmesebbnek fog tetszeni.

Augusztá nem szívesen vála meg Mainztól; mert ugyan ki keresné őt fel Frankfurtban?

Mielőtt az őrnagy Mainzból elutazott, egy nagy vendégségben kelle résztvennie egyik barátjánál Rx. urnál, hova családjával együtt meghívatott. Az őrnagynénak meg volt azon más jeles nőkel közös tulajdona, hogy a rendes időben öltözetével készen soha sem volt, mivel rendszeren későn kezdett hozzá. Az őrnagy egy kissé elkésett, azaz akkor jött, midőn már mind jelen valának, s a házi urnak nem volt alkalma vendégeit az asztal előtt egymással megismertetni.

Augusztá az asztal végére jutott néhány fiatal urak közé,

a kik igen igyekeztek őt kellemesen mulattatni. Nem sokára azonban egy élénk vita vonta magára egész figyelmét, a mi a tábla közepén két öreges ur között fejlett ki. Egy jól táplált kanonok A-ból és egy sovány jogtudós B-ből, a ki szinte katolikus volt, a függő egyházi bonyodalmak miatt kemény vitába keveredtek. A kanonok mély bariton hangon a római egyház jogait védelmezte, a jogtudós pedig éles áltban a fejedelmek jogait.

„Ha Róma egyszer szóllott — kiáltá tüzzel a kanonok — akkor mindennek vége. Mert Rómában az a nagy, hogy egy ítéletét sem javítja, épen mivel csálthatatlan.“

„Igy tehát bizonyosan lehetlennek tartaná ön. — kérdé csipösen a Dr., — hogy egyik pápa, a másik pápa rendeletét megsemmíti?“

Kanonok: Efélék a fejedelmeknél igen, de a pápáknál nem történhetnek.

Dr. A pápáknál történt ez. Tudja ön, hogy egyik a Jezsuiták rendét eltörlé és hogy Pius Napoleon bukása után azt visszaállítá.

Kanonok. Az az együgyü Ganganelli pápa volt, ki a Jezsuitákat eltörlé. Ezen pápának kora fölvilágosításárai hajlamát maga Görres ur is elismerte hires könyve — Athanasiusában, sezt a pápát azért ama ferde irány „legöszpontosultabb kifejezésének“ nevezte.

Dr. Ezt mondotta Görres? — Nohát így megvallotta, hogy egy pápa is tévuton lehetett egyszer. — Ki kezeskedik már most arról, hogy talán a szent szék jelen birtokosa is nem egy ellenkező hamis iránynak legöszpontosultabb kifejezése, — — mely talán ellenkező szélsőre megyen ki azzal, mit VIII-ik Bonifac pápa képvisel? — Nem szabados-e eszerint, a pápai kibocsátványokat is megtekinten s azoknak oly vaktában nem engedelmeskedni? — De — ezt nem tekintve! Mit mondana. Kanonok ur, ha valamely fejedelem oly parancsokat s kibocsátványokat adott volna ki, hogy utódja kénytelen volna megsemmíteni azokat?

Kanonok. Hogy egyik vagy másiknak nagy igaztalansága van. De mire való ez itt?

Dr. VIII-ik Bonifac pápa kibocsátmányaiiban annyira vétett a

frank király ellen, hogy utódja V-ik Kelemen rábíraték az 1311-ik évi viennei egyházgyűlésen megparancsolni, hogy elődje minden rendeletei, melyek a frank király és koronának gyalázatjára szolgálhatnak, kormánya ügyiratai közül kiszakittatnának és megsemmíttetnének. — Könnyen megtörténhetnék hát az is, hogy egy következő a Péter székén a mostani szent atyának a porosz korona elleni beszédeit és annak a vegyes házasságok feletti rendeleteit megsemmíthetné és hogy azok nem jól cselekedtek volna, kik oly vaktában neki hajtanának most.

Kanonok. Az más dolog! De valamig a pápa maga másat nem rendel, mindaddig minden jó katolicusoknak engedniök kell. Mert ő az egyház főura, kinek kezében van a törvényhozó és végrehajtó hatalom egész teljessége, az egység központja és senki sem tartozik az egyházhoz, ki ezt el nem ismeri.

Dr. Hogy most ez a tana a római udvarnak és minden követőinek épen nem tagadom; de korántsem így volt ez az első ezer esztendőben. — Mert a történet azt a felvilágosítást adja, hogy a római püspökök ugyan korán elsőként ismertettek el rang szerint; de senkinek, maguknak a római püspököknek sem ötlött eszükbe azt állítani, hogy az egész egyházi hatalomnak, a törvényhozó és végrehajtónak teljessége kezükben volna.

Kanonok. (gunynyal) Ön Dr. azaz tanár! de halljuk csak bizonyosságait! Nagyon kíváncsi vagyok, s igen örömet is szeretnék elkapni valamit ezen kor bölcsességéből.

Dr. Az épen nem fog ártani önnek kanonok uram! s ön mégis oly igazi katolikus fog maradni, mint én az vagyok. Tanuljon meg azért ön három időszakot megkülönböztetni a római szék történetében. Az első magában foglalja az első három századot, mikor még a keresztyének nyomatott s gyakran üldözött fél valának. A második kezdődik a negyedik századdal, mikor nagy Konstantin császár keresztyénné, s utódjai alatt a ker. vallás egyedül uralkodóvá vagy a római birodalom államvallásává lőn. Ez tartott a nyugoti római császárság végromlásáig s tovább a tizenegyedik század közepéig. Itt kezdődik VII-ik Gergely pápával (1073 évben) a harmadik idő-

szak, mely a hitjavításig megy. Az első időszakban lettek a római püspökök pátriárákká, azaz főpüspökökké bizonyos számú római tartományokban; a másodikban lettek az egész római birodalom első püspökeivé, rang szerint, és csak a harmadikban lettek pápákká, azaz, az egész egyház főuraivá, kik minden egyházi hatalmat magukban egyesítettek.

Kanonok. Az nem igaz. Azt egy jó kath. sohasem ismeri el.

Dr. Még a kevéssel ez előtt Münchenben elhalt híres tanító Möhler is, kinek kath igazhitősége mindenütt el van ismerve, megvallotta, hogy a pápa egyházfeletti főmagassága csak lassankint képződött ki a századok folytában. De meg is kelle azt vallania, mert azt a történet világosan s ellenmondhatlannal bizonyítja. Az első három században, mikor a császárok még pogányok voltak, először egy tartomány püspökei önként állottak a tartományi főváros püspöke alá, ki metropolitánus püspök (érsek) címet nyert. A metropolitánus püspökök hívták össze tartományuk egyházi zsinatait, melyekkel közösen rendeleteket tettek, s határozataikat más tartományok metropolitáival közölték. Így volt a római püspök is metropolitája az ő különös tartománya egyházainak. De a metropolitánus püspökök között lassanként az nyert nagyobb befolyást, a ki az egész széles területre nézve legfontosabb városban vala püspök és a több metropoliták lassankint mind inkább inkább alája állottak annak. A birodalom három városai multák fölül mind a többieket. Róma Olaszhonban, Alexandria Egyiptomban és a szomszéd tartományokban és Antiochia Kis-Ázsiában. Ezen városok püspöke it patriarcha (főpüspök) tisztelet címmel különböztették meg, kikhez adták még későbbben a császárok a konstantinápolyi püspököt. Így a római püspök patriarcha volt sok latin metropolitánus püspökök fölött; de a patriarchák jogokban mind egyenlők voltak egymással, noha a római a hatalmas főváros nagysága, gazdagsága és hatalma miatt nem sokára a legnevezetesebb s legtiszteltebbé is lön közöttök. De a patriarchák sem rendelhetek semmit az ő megyéikben (kerületeikben), hogy a püspököket össze ne hívták volna, hol a köz megegyezés volt a döntő minden esetnél.

Kanonok. Ezek rég elmúlt idők, melyeket a feledékenységnak kell átadni. Mert hiszen azután csakugyan mindenek megváltoztak.

Dr. Igen is megváltoztak, midőn a császárok ker. vallásra léptek, mert most már nem sokára államvallása, a birodalom kizárólagos vallásává lőn a ker. vallás, s ez által a császárok kikerülhetlenül főuraivá is lőnek az egyháznak, mivel állam és egyház most összeolvadának. — Ugyan mit számít Kanonok ur az egyház főuraságához?

Kanonok. No, — a mi épen most a pápákat illeti, hogy minden püspököket ők rendeljenek és tegyenek le, hogy egy világi uralkodó se ítélhessen vagy büntethessen meg egy püspököt, legkevésbé pedig a pápát, ki mint Krisztus helytartója, minden császárok és királyok felett föl van magasztalva; hogy csak a pápa hirdethet s tarthat egyházi gyűléseket és hogy ezek határozatainak nincs érvényességük, ha ő azokat helyben nem hagyja; hogy rendeletei s parancsai a hit dolgaiban és a fegyelemben a kereszténység minden egyházaira nézve megszeghetlen törvények és hogy egy fejedelemnek sincs joga, a pápai rendeletek kihirdetését valami módó akadályozni.

Dr. Igen helyesen. Mind ezen jogokból egyet sem birtak addig a római püspökök, s mind ezen jogokat a császárok gyakorolták, miután keresztényékké levén, ezzel az egyház élére léptek. Az előtt a püspökök a nép és papságától választattak, majd a császárok határozták el, kivált a nevezetes városokban, ki lenne püspökké, ők döntötték el a peres püspök választásokat, törvényszékük előidézték a püspököket s ha hibásoknak találták azokat, le is tették. Mindezt tették a római püspökök vagy pátriarchákkal is, kik egészen alattvalóik levén, nekik engedelmeskedni taroztak. Nagy Konstantin letette Eusebius nikomediai és Theagnus niceai püspököket, mivel Krisztus istenségéről nem akartak niceailag tanítani, de viszont megkegyelmezvén nekik 328 évben, császári hatalmával újra betette őket. Az alexandriai püspök elleni panaszokat törvényszékieleg megvizsgáltatta, s a tyrusi püspököt Jánost számkivetésbe küldötte. Mindezeket tette a nélkül, hogy Rómát megkérdezte volna, és a

római püspök nem mondott ellent s nem hitte, hogy azzal az ő jogaiba avatkoztak. Midőn 341 évben a konstantinápolyi püspökválasztás peressé lőn, Konstantius császár mind a két jelöltet elvetette, mivel hatósága nélkül választattak, az egyiket (Pált) elűzte, s a másikat (Macedoniust) csak a következő évben igtatá be császári hatalommal. Ugyanez a császár 355-ben egyházgyűlést tartott. Majlandban, a római pápának Liberiusnak jelen volt követeit, mivel nem akarták magukat alávetni a zsinat végzéseinek, számkivetésbe küldötte, Liberiust magát is fogva Rácországba vitette, és csak 358-ban, miután az Athanasius tudományáról lemondott, tette őt ismét hivatalába. I. Valentinian császár megtiltá a római papoknak, az özvegyek és árvák házaiba a bemenetelt s e tilalmat Róma minden templomaiban föl kelle olvasni. Azt is rendelte, hogy minden püspök, ki újra keresztelne, letétessék. Nagy Theodosius császár néhány püspököket rendelt bizottmányul a hit dolgainak megvizsgálására, de kik közt nem volt a római püspök. Honorius császár 410-ben kihallgatta a katolikusokat s Donakistákat egymás ellenében és császári tekintéllyel dönté el a pert. Szintugy midőn Eulalius és Bonifác összekaptak a római püspöki méltóságon, mint bíró az utóbbi részére dönté el a pert s az elsőbbnek engednie kelle. Midőn a püspökök 433-ban az efézusi egyházgyűlésen püspök társukat Flaviánt halálra verték, a császár parancsolt biztosainak, hogy a bujtogatókat fogságra vigyék. Justinian császár törvényeket adott arról, micsoda kellékekkel kell birnia egy papnak, mint viselje magát, melyik törvényhatóság s melyik kerület illesse a püspököket. A császárok joga volt, közönséges egyházi gyűléseket összehívni, az előlülöt kinevezni s a tanácskozásokat igazgatni; a határozatokat pedig az oklevelekkel együtt be kelle nekik küldeni, s azok csak akkor nyertek erőt, midőn ők azokat megerősíték. A hit dolgaiban is bocsátottak ki rendeleteket saját hatalmukból, miként ezt, a mint tudva van, Zenó, Konstáns, Honorius, Justinian cselekedték. Valamig a császárok Róma városa vidéke felett politikai uraságukat megtartották, mind addig a római püspökök is alattvalóik maradtak, s parancsokat kelle elfogadniok tő-

lök és a VI-ik században Vigilius s a VII-ikben I Márton pápák, Konstantinápolyba vitettek, mivel vonakodtak engedelmeskedni a császári parancsoknak.

Kanonok. Végig hallgattam önt. De most már kérem engem is kihallgatni. — A 381 évi konstantinápolyi közönséges egyházgyűlés a római pápát elsőnek nyilatkoztatta.

Dr. Igen helyesen, elsőnek a római birodalomban, de csak rang szerint, nem mivel Krisztus helytartója, hanem hogy Róma birodalmi első főváros volt.

Kanonok. Az antiochiai zsinat 341-ben oly törvényt bocsátott ki, hogy egy pap se vádolja be püspökét, s egy püspök se zsinatját közvetlenül a császárnál.

Dr. Ismét helyes. De a tilalom így hangzék: ne vigye az ügyet a törvényes bíróság kikerülésével a császárhoz; a törvényes bíróság pedig nem a római püspök volt, hanem a papnak az ő püspöke és a püspöknek az ő metropolitája.

Kanonok. Simplicius és Gelasius római püspökök szemükben megmondták a császároknak, hogy az egyháznak semmi szabályokat nem adhatnak.

Dr. Megtörtént igenis; de sem a császárok sem a püspökök ezt nem ismerték, hanem amazok tovább is az egyház főurainak mutatták magukat és senki továbbat ellent nem mondott. Így Pelagius római püspök is azon gondolatra vetemedett 587-ben, miszerint azt állítá, hogy csak ő hívhatna össze egyházi gyűléseket; de senki sem engedte ezt meg neki. Még azzal nem nyerünk jogot, hogy csak igényt kötünk hozzá, hanem az is megkívántatik, hogy az igény közönségesen el is ismertessék.

Kanonok. Ez elismerés nem hiányzott. A sardikai egyházgyűlés vizsgáló bírósággá tévé a pápákat, Valentinian császár 381-ben felszéki bírósággá tévé őket.

Dr. De csak a püspököknek önmagok közti bajaikban és csak a római patriarchai kerületben, nem az egész birodalomban, s annyival inkább nem az egész keresztyénségben, melynek mit sem adhattak.

Kanonok. De III-ik Valentiniancsászár 445-ben a római püspököknek engedte a főhatalmat.

Dr. De ezt csak a szokott császári jogok sérelme nélkül tette, s egyébiránt az ő végzése csak a nyugoti birodalom egyházairanéze állott, hol a római püspök már patriarcha volt, nem a keletibirodalom tartományaira nézve melyek Theodosius társ császár alatt állottak.

Kanonok. De a görög császár Phokas is azt határozta a VII-ik század elein, hogy a szent Péter apostoli széke, a római egyház, minden egyházak feje lenne és hogy a római püspökök, közönséges püspökök címét viselnék.

Dr. Phocas törvénytelen császár volt, ki urát a trónról letaszította s a császári jogokból semmit másnak nem adhatott. De ő is csak az első ranguságot adta az akkori III-ik Bonifác pápának a birodalom püspökei közt, nem pedig a felsőbbiséget s még kevésbé a föld minden egyházai feletti felsőbbiséget.

Kanonok De bár meg kell is engednem önnek, hogy a császároknak maguknak kezeikben voltak a felsőségi jogok az egyház felett ez még sem jog, hanem merészlet volt. Ezen jogok nem a császárokat, hanem a szent széket illették és jogtalanság nem adhat jogot.

Dr. Jogtalanság? — Sőtinkább ők egészen császári jogukban cselekedtek és — ami fődolog — a birodalom püspökei, még a rómaiak is elismerték e jogot. A császárok voltak azok is, kik először a római püspököknek és a papságnak előjogokat ajándékoztak. Ők adták a római püspököknek az első rangot, felszéki birósággá tették őket, a püspöki ügyekben felszabadították a papi jószágokat némely adók alól, különös törvénytörvényes állást és hatóságot adtak a papoknak, úgy hogy azt kell mondanunk, miszerint a római püspökök a császárok által lettek azokká, mik a császárok korában voltak. Mit nekik a császárok adtak, azt igen jól fogadták. Miként mondhatják azért, hogy a császárok a többi jogokat, melyeket elajándékozni nem akartak, jogtalanul birják? — Ha a császárok nem bírták volna az egyházi hatalmat, semmit sem is ajándékozhattak el abból, és a pápának nem kelle elfogadni ezt az ajándékot s nem ezen keresetcímre utalni.

Kanonok. Am legyen az is, hogy a császárok birták mind ezen jogokat; de a császárság rég elenyészett és a királyok eféle jogokat nem igényelhetnek.

Dr. Minthogy Kanonok ur maga hozta fel, hogy a római császárok voltak azok, kik a római püspököknek a birodalomban első rangot adtak s őket más püspökre nézve felszéki birósággá tették; minthogy a császárok ezt nem azért tették, mintha a római püspök Krisztus helytartója s az egyház fejedelme volna, hanem, mert Róma fővárosa volt a birodalomnak; tehát következik, hogy a római püspököknek a császároktól adatott kiváltságaik is csak az ő hatalmuk körében, és így a régi római birodalomban állottak, tehát, és így más királyokat és népeket nem kötelezhettek, hanem inkább a római birodalom elenyészésével magukban eltörlődtek, miként Róma is megszűnt már most a birodalom fővárosa lenni. A többi nemzetek királyai azért teljességgel nem gondoltak azon kiváltságokkal, melyeket a császárok adtak vala a római püspöki székeknek s nem is voltak törvényesen kötelesek, azokkal gondolni. Ők országaik egyházaiban mindazon jogokat gyakorolták, melyekkel a császárok birtak vala, betöltötték a püspökségeket, letették a püspököket, egyházgyűléseket tartottak, azokban előlültek, azok határozatait megerősítésüknek alávetették. — Midőn Lőrinc és Symmachus a római szék birásán pereltek 459-ben Theodorich a keleti góthok királya dönté el a pert az utóbbi részére s Lőrincnek engednie kelle. Ugyanez a király betöltötte a római széket III-ik Bódoggal s utódja Athalrich még azt is meghatározta, mit fizetne a római püspök a királynak mindenkor a megerősítésért, t. i. 3000 solidit. — Épen így cselekedte a frank királyok. Khlodwig megtiltá püspökeinek, hogy a római szék elé vigyék perlekedéseiket. Guntram fogásba tette Theodort a marseillei és Epiphant a fréjusi püspököket. Kildebert 556-ban azt kívánta I. Pelagius pápától, hogy küldje be neki hitvallását és ez beküldte, mivel az irás parancsolja „a királyoknak engedelmesek legyetek.“ A frank király, nagy Károly, ki a nyugoti császárságot újra helyreállítá, valamint utódja is szinte minden császári jogokat gyakorla. Sok egyházgyűléseket tar-

tott, melyekben hittanokról is határoztak, püspökségeket betöltött, megtiltott gyanus szent regéket felolvasni a templomban és új szenteket tisztelni, még predikációs könyvet is szabott az egyházak elébe a felolvasásra; mindezeket Róma megkérdése s onnani ellenmondás nélkül. Károly szaporita ugyan a pápák birtokát, de a pápáknak Róma felett csak haszonvételi uralmuk, vagy hubérnöki jogaik voltak; sőtinkább ő nevezte ki e birtok hercegeit, grófjait és küldöttei által hozott ott ítéletet. Mire nézve 799-ben is bizottmányt küldött Rómába, melynek a III-ik Arszlán pápa elleni pert kelle elintéznie. Minden pápának biztosai jelenlétében kelle választania, s addig nem szabad volt fölszenteltetnie, míg a császári megerősítés meg nem érkezett. Az általa tartatott frankfurti zsinaton 794-ben elvettetett a II-ik niceai egyházgyűléstől s a római püspöktől jóváhagyott képek tisztelete, noha két pápai követek voltak jelen, kik nem mondtak ellent. Pártolta ugyan aztán a pápa a képeket, de I. Lajos egy zsinatot tartott Párisban 825-ben, hol a képek tisztelete ujlag elvettetett. Ily kevés ereje volt akkor Róma szavának. A püspökök sem engedelmeskedtek vaktában Róma parancsainak. Midőn IV-dik Gergely azt írta a frank püspököknek, hogy átok alá vetendi őket, ha nem az ő akaratja szerint cselekednének, ezek azt felelék, hogy ilyesetben átkát viszonzni fogják. — Az első német császárok szintugy a pápák főurainak bizonyíták be magukat. Nagy Ottó levele a papokat és püspököket, ha vétkeseknek találá; XII-ik János pápát 964-ben egy egyházgyűlés elébe idézé, melyet ő hívott össze. I. Konrád levele a brémai püspököt s másat tőn helyébe. III-ik Ottó kétszer tölté be a római széket. II-ik Henrik elüze V. Gergely pápát s ismételve megállapítá, hogy a császárt illesse a római püspökök megerősítési joga. III-ik Henrik 1045-ben levele Guidot a majlandi érseket; nem különben három pápát (IX Bence, III-ik Sylvester, VI Gergely) letévén, II-ik Kelement tévé pápává s ennek nem sokára halála után IX-ik Damasust. — II-ik Lothár határoza II-ik Ince és Péter Arszlán között, kik a római széken összekaptak. Mindezek történeti tények, melyek azt mutatják, hogy a római püspökök a XI-ik századig nyugot első

püspökeiül tekintettek ugyan, de az egyház felett felsőbbbséggel nem birtak, kényük szerint nem parancsolhattak, hanem hogy ők a császárok alatt minden ország püspökei pedig az uralkodó alatt állottak és hogy egy rendeletre, mely érvényes lenne, vagy a törvényhozó hatalomra, a több püspökök s világi uralkodók hozzájárulásuk s megegyezésük szükségelteték. Ezen elvek, melyeket katolikus püspöki rendszernek neveznek, állottak tehát ezer évig a keresztén egyházban.

Kanonok. (törlé az izzadtságot homlokáról). Ha mindezeket megengedem is önnek, mégis meg kell vallania, hogy VII-ik Gergely pápával 1073-ik évtől fogva, mindenek megváltoztak; hogy ekkor a végrehajtó és törvényhozó hatalom egész teljessége s az egyház és püspökök fölötti egész felsőbbbség a pápák kezeibe ment által; hogy most már a szent szék minden határozatai feltétlen érvényességet nyertek, hogy — egyszóval — a kath. püspöki rendszer elenyészett, s a római udvari (curialis) rendszer teljes érvényére lépett. A római udvarnak ezen pápai joga már hét századokon keresztül állott vitatlanul; a pápák törvényszerű birtokában vannak annak. Ez az egyháznak is szükséges volt; szüksége volt egy fejedelemre, ki mint egység pontja mindeneket összetartson, mert e nélkül mindenek szétfoszlanának. Azért ha a római püspökökben egy pápa nem létezett volna, a fejedelmeknek kellett volna egyet állítani.

Dr. Minthogy az egyház ezer évig pápa nélkül fenállott, és a görög egyház még ma is pápa nélkül csakis patriarchák alatt fenáll a nyugoti kath. egyház is felfogott volna állani pápaság nélkül. Igen, magában a katholika egyházban van példánk, hogy az igazhitű katolikusok Rómától elválva önállhatnak. Az utrechti kath. érsekség a deventeri és harlemi püspökségekkel együtt átok alá vettett Rómától a jansenismusi perlekedésekben; de ezen püspökségek és egyházak egy század óta fenállanak, jó állapotnak örvendenek, noha Rómától megátkozvák. — Annak sincs alapja, hogy a most önálló pápai jog semmi ellenmondást nem tapasztalt. Sőt inkább soha azt Róma teljes és törvényes elismerésre nem vihette.

A pápai jognak azon elvét, hogy a pápa főurok legyen a császárok és királyoknak s betölthesse a király székeket, soha sem engedték meg a fejedelmek. Azt is mindig szilárdul megtartották a kath. fejedelmek, hogy helyeslésük nélkül semmi pápai bullák, brevék stb. ki ne hirdettethessenek. A frank egyház mindenkor erősen tartotta azon elvet, hogy minden pápai rendeletek érvényességére előbb a többi püspökök vagy az egyház megegyezése szükséges. Mi több, a katolikus püspöki rendszer ezen nagy elvét két közönséges nagy egyházi gyűlések is kimondták száz évvel a hitujítás előtt, A Kostnici 1414. s következő évi közönséges egyházgyűlés, melyen a császár, a pápa, 26 fejedelmek, 140 grófok, 22 bibornokok, 20 érsekek, 7 patriarchák, 92 püspökök, 124 apáturak, 500 főpapok és tanárok és 3000-nél több papok voltak jelen, XXIII-ik János pápát letette, V-ik Mártont pápává tette s megállapította, hogy a közönséges egyházi gyűlés az egész egyházat ábrázolja, hogy annak hatalma nem a pápától hanem Krisztustól van; hogy a pápák kötelesek egy ily gyűlés határozatainak engedelmeskedni. Még határozottabban kimondta a kath. püspöki rendszer elveit a baseli közönséges egyházgyűlés 1431 s köv. években t. i. a csallhatlanság nem a pápákat hanem a közönséges egyházgyűléseket illeti, melyeknek a pápák is alávetettek, — a pápa nem bir felsőbbiséggel az egyház felett, sem törvényhozó hatalommal, hanem csak végrehajtó feje (caput ministeriale) annak. — Ezen határozatokat elismerték a baseli egyházgyűlésen levő követei is Jenő pápának. Látja tehát Kanonok ur, hogy lehet valaki jó kath. keresztény, ha meg nem engedi is a római székek azon jogokat, melyeket az, udvari rendszere szerint tulajdonit magának, hanem csak azokat, melyek őt a kath. püspöki rendszer szerint illetik.

Kanonok. A baseli végzések nem érvényesek mert hiszen utoljára térthitű (schismaticus) zsinatnak nyilatkoztatta Jenő pápa a baselit.

Dr. Igenis; mert több határozatokat tett, melyek a rómaiszék végtelen pénzesikarásainak véget vetnének. De azt is fogja tudni Kanonok uram, hogy a baseli zsinat a konok Jenő pápát letevő s V-ik Bódogot nevező pápává.

Kanonok. Es ön fogja tudni, hogy V-ik Bódog visszalépett és hogy Némethon az ascheffenburgi egyesség által megbuktatta a baseli határozatokat.

Dr. Itt nagy tévedésben van ön. A tény ez volt. Némethon semlegesen tartá magát nyolc évig a két pápa, Jenő és Bódog közt, míg a választófejedelmek 1446-ban megállapíták azon feltételeket, melyek alatt Jenőt elismerni akarák. A föltételek, melyeket fejedelmi szerződésnek neveznek, ezek voltak: Jenőnek ünnepélyesen el kell ismerni a baseli határozatokat, hogy az egyházgyűlés bir legfőbb hatalommal az egyházban, hogy annak a pápa is alá van vetve, tehát a földolgot; ellenben megígérék neki, hogy azon zsinat néhány határozatait, melyek a némethonbeli pápai jövedelmet megkevesbíték, megkönnyebbitik. A pápa ebbe beleegyezett és így Némethonban a püspöki s nem a pápai udvari rendszer törvényértékű. Mert az aschaffenburgi szerződés viszont megengedé a pápának azon pénznyereményeket, melyeket a baseli végzések tőle elvettek; de érintetlen hagyá a pápai jog korlátozásának baseli határozatait. Egyébiránt az aschaffenburgi egyezkedés nem is kötelezne már minket, minthogy azt maguk a pápák meg nem tartották, hanem minden oldalról áthágták, mi nem keveset tőn a hitjavítás kitörésére a következő évszázadban.

Kanonok. Am legyen ez is, de a pápai jog azon idő óta meg nem támadtatott, hanem hallgatva elismertetett Némethonban.

Dr. Ej, ej! Ön feledi a történetet: Még a hitjavítás századában tartatott nagy kath. tridenti egyházgyűlés sem vitethetett arra, hogy Róma uralmi rendszerének azon főelvét hogy a püspökök hatalma csak a rómaiszek jogainak kifolyása legyen, elismerje. Bármenyire küzde is a mellett Láinez a Jezsuiták vezére, mégis oly állhatatosan ellentmondottak a spanyol és frank püspökök, hogy e tételnek ki kellett maradnia. Sőtinkább kimondták, hogy a püspökök az apostolok utódai legyenek. Mi Némethont illeti, még 1457-ben átadtak a német püspökök és birodalmi rendek a császárnak egy nagy sérelemiratot a római szek ellen és II-ik Lipót császár választási szerződése világosan említi, hogy a császárnak örködnie

kell a fejedelmek szerződésének épségben tartása felett. De legnevezetesebb azon rendszabály, melyet a mainzi, trieri, kölni és salzburgi nagy érsekek magukra nézve és a német püspökök nevében tettek. Kevéssel a frank forradalom kitörése előtt 1786-ban összejöttek e négy német kath. érsekek Bad-Emsben, megállapíták : hogy ők nem helyettesei a pápáknak, hanem hogy őket a püspöki hivatal jogai a püspöki rendszer szerint illetik ; a hűbéri eskü, melylyel a püspökök VII-ik Gergelytől fogva leköteleztettek, többé ne teljesítsék, mivel az a püspökök állam iránti kötelmeikkel ellenkezik ; a barátok, zárdák ismét mint korábban voltak, a püspököknek és nem a pápának legyenek alatta ; végre a szentszék minden bullái és brevői nem előbb érvényesíttetnek, hanem ha a német püspökök és érsekektől helybehagyattak.*) Ez vala utolsó szavuk a német érsekeknek a frank forradalom általi végpusztulásuk előtt. A mostani ismét helyreállított püspököknek tisztükben állott volna, a német egyháznak eldődeiktől örökölt jogaitat újra visszavenni. De mit cselekesznek ? — Mily rabszolgailag hajlongnak a római szék bármely brevje alatt, sőt bármely pápai megszólítás alatt ! — „Róma szólott“ — ez reájuk nézve a rémület szava.

Kanonok. Az emsi határozatok nem ismertettek el Rómától.

Dr. Mint Némethonban a római rendszer nem ismertetett el. Ha az emsi határozatok nem képeznek jogot Róma ellen ; a római határozatok sem Némethon ellen. A pápa egyedül itt nem határozhat, minthogy ő párt, hanem csak közönséges egyházgyűlés határozhatna.

Kanonok (hidegen). Mindezen tudományosságtól megkímélhette volna ön magát. A szentszék egyszer birtokában van jogainak. Birtokában volt jogainak, midőn a rajnamelléki érsek- és püspökségek Poroszországhoz estek. A poroszkoronának azért vagy nem kelle elfogadnia ezen kath. tartományokat, vagy midőn azokat elfogadta hallgatva beleegyezett, hogy a bennök főálló egyházszerkezetet is, — tehát a római szék jogait elismeri.

Dr. Ismét valami új, csakhogy a próbát ki nem állja. El va-

*) Lásd a könyv végén ide mellékelte kivonatát az emsi határozatoknak.

lának-e ismerve a német egyház fölötti azon jogok, melyeket most Róma igénybe vesz, némethonban is? Nem! — Még épen a német birodalom végromlása előestvéjén is óvást tettek azok ellen Német-hon érsekei. Vagy talán a pápa volt azon tartományok birtokosa és Poroszország, kezéből vette azokat? Megint nem, — ezek Frankor-szághoz tartoztak és a bécsi fejedelmi gyűlés határozatai ítélték neki. Vagy talán azon tartományokban, midőn a fejedelmi gyűléstől Poroszország átvévé, a pápai rendszer volt érvényes, körülbelől mint most Belgiumban? Szintén nem; hanem a pápai hatalom rendkívül korlátozva volt a frank szerződés és Frankország törvényei által. A rajnamelléki és Westphaliai kath. egyház azért most általán nem vehet több jogot Poroszország irányában igénybe, mint mennyivel — Frankország törvényei szerint birt. Poroszország meghagyta a Rajna mellékén a frank törvényhatóságot és a rajnamellékiek kíván-ták azt. Meg kell tehát nyugodniok a pápai és püspöki hatalom minden korlátozásán is, melyek azon törvényhatóság alatt vannak,

Kanonok. Ezt egészen megengedném, ha hogy a rómaiszek a westphaliai béke és a bécsi fejedelmi gyűlés határozatai ellen az egyház ügyekben óvást nem tett s ezzel minden törvényszerű kötelezettsé-get meg nem semmitett volna.

Dr. Hogy egy ily nemű óvástétel semmi s életbe nem léphet, nem szükségel bizonyítást. De ha az által a pápa magára nézve a westphaliai békéhez s a fejedelmi gyűlés végzéséhez nem volna is köttetve, mégis a némethoni katolikusok ahoz kötve maradnak. A westphaliai békét minden egyházi fejedelmek aláírták maguk- és alattvalóikért, hozzá vannak tehát ahoz kötve, és hitszegés az ellen cselekedni. A bécsi gyűlés végzése pedig a westphaliai béke elvére igazít az egyházi ügyekben, következőleg annak is kötelezőnek kell lennie minden német katolikusokra nézve.

Kanonok. Úgy de, mégis meg kell engednie önnök, hogy a ve-gyes házasságok iránti pápai rendeleteknek végre kell hajtatniok. Mert ezen házasságokat mindig megvetette a kath. egyház.

Dr. Hiszen az ezen tárgyról pápai bulláknak és brevéknek természetesen nem lehet nagyobb érvényük, mint minden pápai ki-

bocsátványoknak általában. Ha mindezeknek, hogy törvényi erőt nyerjenek, a többi püspökök megegyezésére s az állam helybehagyására van szükségük, a vegyes házasságróliaknak is rá kell erre szorulniok, annyivalinkább minthogy a házasság feletti törvényhozás oly mélyen bevág a polgári életbe. Nehány tartományi zsinatok régi rendeleteinek, melyek a házasságot eretnekekkel tiltották, nincs egyetemes érvényük s ha volna is, teljességgel nem lehetne most azokat az evangélikusokra alkalmazni, mert ezekre ugy illik a régi eretnek fogalom, mint ököl a szemre. A tridenti kath. egyházgyűlés, mely legutolsó és legnevezetesebb a közönséges egyházgyűlések közt, épen nem mondta ki ítéletét a vegyes házasságokról. Tudakozódásra tett egyes pápai határozatok nem képeznek egyetemes szabályt s XIV-ik Bence pápa maga azt mondja erről: hogy „a korábbi pápai végzések csak részletesek, egymással nem egyeztek meg.“* A következő pápai rendelmények is most kedvezőbb majd szigorubbak valának. Engedhetne is itt a római szék, mint-hogy a dolog pusztá fegyelmi. Az a kedvezőbb gyakorlat, melyet a mostani pápa egyszerre kárhoztat, korábban a rajnai Pfalz (Palatinas) felső Pfalzban, felső és alsó Szászországban, Fulda, Báden, Sziléziában stb. is háborítlanul helyet talált. Sőt a római főfeltörvényszék (rota romana) határozatai is kimondják, hogy ez a bevett kedvezőbb gyakorlat, mint szokási jog érvényes és eltűrhető.***) A mit tehát előbb eltűrhettek és szokási jognak tekintettek, azt most is el kellene s lehetne még tűrni. De itt épen nincs szükség a mi türelmünkre, kath. nagylelkűségünkre, mint-

*) Ante acto tempore nonnisi particularia decreta in hac vel illa causa condita erant, quae ne inter se quidem conformia semper fuerant.“

**) Sacrae Rotae Romanae decisiones a Jos. Petto (Luccae 1725) P. 1. p. 507. Agitur de matrimoniis in regionibus, in quibus catholici permixtus cum haereticis vivunt, sibique invicem non infestantur; sed familiariter agunt, et pacifice conjugaliterque cohabitare conveverunt, ideo haec matrimonia ad instar aliorum contractuum civilium ob amicitiae leges et communem pacem et tranquillitatem conservandam tolerantur ab ecclesia jure consuetudinario, quod moribus utentium communiter receptum, habet vim legis et canonum rigorem temperat.

hogy a szövetségi végzés, melynek mi katolikusok szintugy alatta vagyunk, mint a protestansok, mindkét résznek egyenlő jogokat ad. Hogy abban az a jog is benne van, hogy egymásközt házassodjunk s gyermekeinket egyik vagy másik hitvallásban neveltessük, oly világos, hogy azt megmutatni akarni is nevetséges. Hol van még a jogok egyenlősége, ha kath. egyház minden vegyes házasságokat nyereményeül követel és az ily házasságbeli minden gyermekket egyedül magáénak vallja? oly nyereséget kíván az itt-minő van a bankadóknak a kártyajátékban, hol a bankadó nemcsak mindig az utolsó kártyát nyeri, hanem mindazon bukások is övéi, hol hasonló kártyák vannak. Micsoda iszonyu összegeket nyernek ezek ezáltal, mutatja az a tulmagas haszonbér, melyet játszó csarnokaikért adhatnak. És ily nyereséget akarván egyházunk tenni a protestansok irányában, ezek azt tűrnék el, e mellett sziveskednének elhinni, hogy mind a két egyház egyenlő jogokkal birna? — Gyermekek talán hihetnék ezt, de kormányférfiak s jogtudósok nem! — Az államjog elvei szerint nem is szabad Némethon catholicus fejedelmeinek elfogadniok a pápai kíváнатot a vegyesházasságokra nézve, minthogy elfogadták s aláírták a a gyűlés végzéseit, s így a szövetségi határozatok cikkei kezességük alatt állanak, tehát kötelesek is mind a két hitvallás egyenlő jogait épségben tartani saját és más szövetségi tartományokban.

Kanonok. Nem tagadhatom, hogy a kath. egyháznak a pápai brevék végrehajtása által nagy előnyt kell nyernie a protestansok felett. De ez illeti is azt, ez az igaz egyház, mely minden protestansokat eretnekeknek nyilatkoztatott. És eretnekeknek semmi jogaik az egyház ellenében!

Dr. Ha Róma és mi a mostani világra s a protestansokra akarjuk alkalmazni kétes eretneki elméletünket, csak nevetségessé s gyűlöletessé teszszük magunkat. Ez a nézet akkor állott lábra, midőn Róma kis vallásos felekezeteket, melyek itt s ott fölmerültek, elnyomott. Ez könnyen ment, mivel akkor a felsőségek, hatóságok és fejedelmek a római ítéletet végrehajtották. Ezen fele-

kezetek erőszakkal is nyomattak le, vagy csak titokban törvényesen el nem ismert létben maradhattak föl. A hitjavítással pedig egészen más valami jött létre, mi az előtt soha sem történt. Nem csak nagy számu fejedelmek, hanem egész népek s országok is ki léptek a római egyház egységéből s törvényes lételt és elismerést vívtak ki maguknak egész Európa előtt. Ezekkel tehát úgy akarva bánni, mint apró felekezetekkel és mindig egyházi átokkal támadni rájuk, esztelenség.

Kanonok. Róma egyszer eretnekeknek nyilatkoztatván őket, vissza nem léphet, bármi keletkezzék is belőle.

Dr. Vizsgálat nélkül hagyom, ha bölcsesség és keresztyén szeretet beszéd-e ez, és ha nem következetes-e így, hogy a római úgy tekintendő, mint egy rögeszmében szenvedő. Csak arra utasítom önt, hogy maga a pápa sokszor hűtlenné lett eretnektanához.

A római eretnektan szerint egy hívő se társalkodjék, tehát a pápa legkevésbé az eretnekekkel, hanem tagadjon meg tőlök minden segítséget, semmi szövetségre ne lépjen velök; és a szent atya eretnek fejedelmek követeit tartja udvarában, alkudozik egyességre lép velök. A római eretnek nézet szerint, minden fejedelem, ki eretnekségbe esik, tüstént elveszti minden tartományait s alattvalói feloldoztatnak a hűség esküje alól; s mégis elismeri Róma Némethon, Svédország, Dánia és Anglia királyait s fejedelmeit. Amaz eretnektan szerint mindazok, kik eretnekeket védnek, azokkal társalognak és szövetkeznek hasonlag átok alá esnek; és Róma még sem vetette átok alá soha a portugál és spanyol királyokat azért, mivel az eretnek angolokkal szövetkeztek, sem Németország császárárt s kath. fejedelmeit a protestansokkal kötött westphaliai békeért, sem az osztrák császárt és bajor királyt azért, mivel aláírták azon szövetségi végzést, mely az evangélikusoknak egyenlő jogokat ad a katholikusokkal; sőt a pápák maguk mit sem haboztak alkura lépni a keresztyénség halálos ellenségével a törökkel.

— Már nem valami igaztalan és felette gyűlöletes dolog-e valóban egy ily régi elavult eretnektantételt most újra kikeresni s a vegyes házasságokban alkalmazni akarni?

Kanonok. De mindenek felett a kath. fél lelki üdvét kell megtartani a házasságban, ez pedig csak a közönséges kath. egyházzali közösségben érhető el.

Dr. A jövőendő boldogság vagy kárhozat isten dolga, melyet mindnyájunknak, a római szent atyákat is befoglalva, alázatosságban kell várnunk éltünk bírjától. De ha valósággal veszélyezve volna a kath. fél lelkiüdv a vegyes házasságban, tehát, úgy a pápának épen nem kellene megengednie a vegyesházasságokat. De megengedi, s csak azt akarja, hogy minden gyermekek katholikussokká legyenek, hogy tehát a vélt lélekveszélyből még haszon húzassék az egyház növekedésére. Itt csak két teendő van. Ha a vegyesházasság veszélyes a kath. fél üdvének, úgy az soha meg nem engedendő: ha pedig nem az, föltétlen szabadsalom engedtesék annak.

Kanonok. De a szent atya mély belátásu ám. S belátta, hogy a vegyesházasságok azok, melyek által Poroszország a kath. egyháznak aláásni igyekszik.

Dr. Kanonok uram! Önt én becsületes férfinak tartom; de nyíltan és szabadon mondom önnek, hogy most a kath. egyház a szent atyával együtt eszköz a Jézsuiták kezében, kik nem egyebet forrallnak, minthogy a civódások segélyével a hon mostani szerencsés állapotját fölbontsák. a Rajnamellékét Poroszországtól elszakasszák, miként ez nekik Belgiummal sikerült és végre a kath. világot lázadásra izgassák, Mert szabadon kimondom a kath. nép vakbuzgóságának segedelme által forradalomra van célzatuk. Azért csinálják e zajt, azért a vegyes házasságokkali sáporágások!

A Kanonok nem találta jónak erre felelni és minthogy eddig minden vendégek csöndes hallgatói voltak a beszélőknek, ezek hirtelen elhallgatván, oly csönd és szünet állott be, mely a házi urat megzavará. Végre félbeszakittaték a csend egy fiatal tiszt által, ki így szóla a Kanonokhoz: „Önök szintugy mint a szent atya nem gyötrenék annyira a lelkiismereteket a vegyesházasságokkal, ha tudnák, minő mondhatlan szerencsétlenséget terjesztenek el ez

által a különben szerencsés családok keblében, s mily rémitőleg terhelik azzal a katolikus fél lelkiismeretét.

A házi ur azonban, kinek evangélikus vendégei is voltak, elhatározá más fordulatot adni a társalgásnak. „Nagyon köszönjük önöknek Kanonok és Dr. ur, tudós magyarázataikat — monda — de azok nem segítik elő az emésztést. Azért gondolnám mennénk át más tárgyra.“ — S ezzel elkezdte beszélni egy új hercegi kastély munkában levő építéséről Wiesbadenben, és mindnyájan iparkodtak más más tárgyakkal élénkíteni a társalgást.

Augusztá nagy érdekléssel kísérte a Kanonok és Tudor közti vitát. Midőn a fiatal tiszt félbeszakította az aggasztó csöndet, előre hajtá szép fejét, látni a szólót, ki az ő oldalán de más végén üle az asztalnak. — Miként érzé magát, midőn hirtelen fölismerte az idegent, ki oly mélyen hatott reá! Szinte fölkiáltott: „ő az“ de az örömdetes ijedtség megkötötte nyelvét. Mindent elkövetett: hogy fölindulását asztali szomszédjától eltitkolja. S midőn lecsöndesült, nyugodtan kérdezé meg szomszédját, ha ismeri-e azon fiatal tisztet?

„Igen jól, felele az. Az Steinheim kapitány derék cimborám, de kevéssel ez előtt kilépett a bajor szolgálatból. Fájdalom! ő tapasztalásból beszélhete a vegyes házasságokról; mert anyja, egy igen szép de gyarló asszony, lelkiismereti kétsége által, — melyet ev. férfival való házassága okozott, kit meg nem téríthetett, — egészen szerencsétlenné lett. Végre elvált atyjától, de így sem talált nyugalmat, hanem kevéssel ezelőtt bűjában meghalt. Így vesztette el őt a kath. gyóntató atyák vak buzgalma.“

„Oh be szánom szegényt!“ mondá Augusztá a bensőbb részvét hangján, s gondolá magában: „te is ily szerencsétlen lehettél volna.“

De további kérdéseire semmi feleletet sem adhatott szomszédja, minthogy különben is csak kevés idő óta tanulta ismerni a kapitányt. — Hosszu volt ezentúl neki az ebéd! s többször örömetst előrehajlott volna, hogy kedves látványát megújítsa, de a feltűnéstől tartott. Csak egyszer kísérté meg, az asztal közepéről vevén el valamit, s futólagos szemlét tartott az asztalon végig. Ekkor látta, hogy anyja átellenben ül a kapitánynyal s vele beszélget. Anyja

látta s rá szorgalmasan tekinthetett. Mily nagy volt öröme, észrevevén, hogy anyja sokat beszélt a kapitánynyal, s ismeretséget kötött vele.

Midőn ugyanis a kapitány azon nyomorról beszélt, mely a vegyes házasságokban előállhatna elérzékenyült hangja, aztán gondolkodva s szomoruan ülven egy könyvet morzsolászott, mely szeméből gyöngyöze. Ez nem kerülte ki az őrnagyné figyelmét, ki vele szemközt ült. S érdekelvén a fiatal sorsa, miután szomszédjától hallotta nevét beszédbe eredett vele.

„Ki ez az asszonyság!“ kérdezé halkkal a kapitány szomszéd-néját. — „Sandau őrnagyné,“ volt a halk felelet.

E szó villanyütésként hatott a kapitányra. Nem látta ő érkezni az őrnagyot családjával, minthogy belépésükkor, épen beszédben volt egy barátjával az ablakmélyedésben s azért nem is tudta, hogy Augusztá ott volt. Első gondolatja is e volt: itt van ő is? — De nem vehette észre. Annál inkább iparkodék tehát az őrnagynét mulattatni s vele szövetkezni. — Azért nem is volt sietősb teendője, midőn az asztaltól fölálltak, mint folkeresni az őrnagynét. Az őrnagyné, kit e fiatal ember nagyon érdeklett, monda neki: „jőjjön ön, amott áll férjem, majd megismertetem önt vele.“

Ott állott Augusztá is. Ő régen látta a kapitányt, de félelmes örömében nem merészelt anyjához menni, hanem atyjához támaszkodék.

„Kedves férjem, édes Augusztám, Steinheim kapitány ur!“ mondá az őrnagyné, mi alatt a tiszt meghajtá magát. Nagyon szerette Augusztá, hogy atyja ott volt; mert hiszen ennek kelle most szólani, s ő néma meghajlással jött el, mit bosszuságára nagyon ügyetlennek hitt. De nem sokára hozzá is intézé szavait a fiatal férfi, s ő, mulván első szorongása, szintoly könnyűnek mint kellesnek találta a vele való társalgást. Az őrnagynak is felette megtetszett az ifju, — minthogy s általában szerette maga körül az ifjakat, — meghívta elválásuknál, hogy látogassa meg ötét. „A legnagyobb gyönyörrel engedelmeskedem e meghívásnak, — mondá

a kapitány ha őrnagyné asszony megengedi.“ — „Örülni fogok rajta kapitány ur! De az én jó férjem elfeledte megmondani önnek, hogy mi holnap egy kevés időre Frankfurtba utazunk.“ — „Az is igaz — mond az őrnagy, — bocsásson meg ön, hogy az eszembe nem jutott. Látogasson meg ön minket, ha visszajövünk. — Talán mondá a kapitány — szerencsés leszek, meglátni önöket Frankfurtban, mert nem sokára nekem is dolgom leend ott ügyeimben.“

(Vége köv.)

TÁRCA.

Egyházi szertartást (ritualismus) illető törekvések az angol protestáns egyházban.

Jó ideje már, hogy az angol prot. egyházban maguk az angol főegyház számos lelkészei az ugynevezett rituálismusra vagyis a római katolikus egyház szertartásainak a protestáns istenitisztelethez való bevitelére nagy buzgalommal törekednek. Eme törekvések, egyházi jelenségek, a római egyház hívei között, összefüggésben a püspöki egyházból a római egyházba áttértek tetemes számával, a ritualismusnak az angol egyházban nyerendő diadalát, hódítását sokszorosan felébresztették. A dolog természete szerint e mozgalmak heves visszahatást idéztek elő, melyek a ritualismus ellen nemcsak az irodalomban, népgyűlésekben nyilvánultak, hanem egész a parlamenti tanácskozássáig jutottak el.

De miben áll tulajdonképen az angol püspöki egyház ritualisticus törekvése? Maga e név arra mutat, hogy az egyházi szokásokban, szertartásokban bizonyos változások céloztatnak. Nehány év óta hallható, hogy az angol lelkészek ünnepélyes egyházi cselekvényeknél, különösen az urvacsora osztásánál, templomfelolvasásnál stb. mindenféle a római egyháztól kölcsönzött szertartásokat szeretnek használni. Az urasztalának felcifrázása, arannyal hímzett szőnyegek az oltáron, égő gyertyák, virágok, a mellette működő papok sokszínű, jelképes alakokkal kivart öltöneyei, tömjénfüstölők, processiók zászlókkal, melyekre a védszent képe van festve, de különösen az urvacsora kiosztásánál a pap letérdelése az ostya előtt a közönség felé fordított háttal s az ostyának felemelése ezekhez hasonló s valamint másnemű dolgok különösen a legközelebbi években (1866. 1867.) oly nagy számmal ismétlődtek, hogy az angol ujságlapok, minden egyes ily esetről való tudósítás-

sal kénytelenek voltak felhagyni. Az idevonatkozó számos esetek közül a berni „Kirchenfreund“ után, álljon itt példa gyanánt a cleveri kórház felavatása, (nov. 30. 1866.) melylyel egy diakonissza-intézet is van összekötve; „11 órakor a kórház előcsarnoka megtelt fehér ruhába öltözött papokkal, a windsori főegyház gyermekekből álló énekkarával, a bizottmány tagjaival s mintegy 40 diakonisszával, kik az oxfordi püspök belépésénél, ki előtt egy lelkész vitte a püspöki botot, processziót alakítottak. A felavatás állott imák elolvasása és zsoltárok énekléséből a különféle termekben. Ezután megindult a processzió négy zászlóval, melyekre Mária a gyermek Jézussal, szent András (a kórház védszentje), a fészület stb. valának festve, a középterem felé, mely kápolnává vala alakítva. Itt a főoltár himzett, skárlátszinű szőnyeggel volt beterítve s rajta állának: a fészület, virágkoszoruk, különféle aranydrágaságok. E teremben ismét imák mondattak, zsoltárok énekeltek, a szentvacsora kiszolgáltattott s végül a püspök az oltár lépcsőjére állva predikációt tartott. A szentelt vizen kívül tehát itt minden van, mit a római egyház a ceremóniák pompájánál használ.“

Ezen egyházi mozgalomnak, törekvésnek első alapja, mely most már, dacára minden ellenvetésnek oly kifejlődésre s oly megszilárdulásra jutott, hogy ezekben az oxfordi diplomatikus püspök is merészel résztvenni, a dr. Pusey-től megalapított hierarchicus egyházi törekvésekben van megvetve. Ismeretes ugyan, hogy emez iránynak előkelő férfiai, Pusey kivételével, mindnyájan áttértek a római egyházba. Az akkori mozgalom inkább irodalmi és a tant illető volt, de a mostani épen nem az. Ez azon ifju nemzedék, mely Oxfordból kiindulva, hatalmas lépéssel törekszik Róma felé a kultuszban.

De tulajdonképen mi céljuk van ezeknek? Vagy talán nincs is öntudatos céljuk? Vagy csupán képzelgés és az időnek öntudatlan folyása, mely ily képzelgő, homályos elemekkel tölti meg az angol egyház levőjét, mely heves ellenhatást támaszt. Az fel nem tehető. Sőt inkább e mozgalom vezéreinek világos céljuk van, még pedig ez kettős oldalról tekinthető. Az egyik határozottan reakcionarius, még pedig az Angolhonba is behatolt s különösen a művelt, tudós körökben elharapódzott ugynevezett világnézet ellen, mely Angliában nem filozófiai elveken alapszik mint Nemtországon, hanem inkább természettudományi tételekre támaszkodik, irányul. Ezen iránynak szelleműs, theologiai képviselője dr Jowett, oxfordi

tanár. Tudvalevő dolog, hogy épen e férfival szemben az oxfordi ellenzék oly durvaságra emelkedett, hogy ez minden eszközökkel az ellen törekedett hogy részére, kit mint tanárt a törvények értelmében tisztelnie kellett, az idő viszonyai által szükségessé vált s szokásos magas állás biztosítsák. Ha egészben véve az ezen irányhoz tartozó theologusok mérsékeltek is, kikhez a többek között a St. davids-i püspök, dr Thierlwall, Dean Stanley és Maurice tartoznak, de mégis mind a főegyháznak, mind az evangyeliomi pártnak keblében, különböző körülmények alatt, nagy mérvű lehangoltság és visszahatás lépett elő. E tekintetben Colenso püspök nyílt fellépése roszaltatott; a „Times“ban közzé tett levele által az angol egyház orthodoxyájának új rohamát indította saját maga ellen, különösebben e levélben foglalt következő állítása kárhoztattatott: „Krisztus és apostolai számtalan szentírási helyekben intenek ugyan az istenhez, az az atyáistenhez való imádkozásra, de sehol az egész új szövetségben a fiuhoz való imádság nem parancsoltatik és nem hagyatik meg, ha Krisztushoz szokás imádkozni, ez csak későbbi időben fejlődött ki, a nélkül, hogy biblia tekintélyen nyugodnék.“ (L. Times. Nov. 1868.) Colenso püspök ez s több ehhez hasonló nyilatkozatai következtében, lelkész társától Dél-Afrikába bevezettetett, hol eszméi semmi rokonszenvet nem találának.

Továbbá roszaltatik még azon közönségesen ápoltság vélemény ellenére nyilvánvalóvá lett tény, hogy az angol egyház, dacára azon 39-ik cikknek, és világos határozott köteleztetésnek ugyan erre, melyet minden lelkésznek alá kell írni, az eltérő tanok ellen védtelen, s hogy e cikkeknek egyike már régen tényleg tagadtatik. Dr. Wilson esete megmutatta, hogy nem csupán betűi ellenmondás bizonyítható be, bár a törvényszék, szigorú formai eljárás után, minden lelkészt támogat, még ha az egyház tanától való eltérése oly nyilvános lenne is mindennek előtt. De másrésről az egyháziak maguk beismerték a fenálló viszonyok alatt, az egyház tana tisztasága biztosításának lehetetlenségét, s kiindulási pontjuknál azon természetes, de legszerencsétlenebb gondolatra jutottak, hogy az egyházat hierarchikus oldaluk szerint építsék ki. Ezen teljesen ritualis rosznak nincs más célja mint a lelkipásztort hierarchikus pappá tenni és a papot dicsőíteni. E nézetet a Salisbury püspök a „Times“ban világosan kifejezte, erre törekedett Pusey is, midőn nyilatkozataiban a magángyónást és papi feloldozást (absolutio) mint az angol egyház intézményét védelmezi, s érvényesíti. Természetes, hogy nekik nem nehéz ily nézeteket a 16-ik század liturgi-

ájából és egyházi rendeleteiből kimagyarázni. De épen oly bizonyos az is, ha ily nézetek a 17-ik század második felétől fogva az angol nép öntudatában nem találnak termő földre, sőt azok gyökerelesen kiirtattak, és hogy az egyház és vallásos élet felelevenítése ily nézetekkel össze nem függ.

De még más céljuk is van, még pedig békés. De kivel akarnak békét kötni? Dr. Pusey utolsó nagy művében kimondotta: „Béke az ó egyházakkal, Rómával, a görög egyházzal, a keleti egyházakkal.“ Ha ismét hierarchikus papjaik vannak, ha az urvacsorát ismét miseáldozattá teszik, ha gyónást és papi feloldozást, ha gazdag, fényes, jelképes cultust birnak, akkor reménylik, hogy az ó egyházzal való újraegyesülés útját teljesen elkészítették. Ha ehhez még a pápai hatalom közeli bukása bekövetkezik, a pápa ismét „primus inter pares“ lesz, a latin egyház első püspöke, mely épen vele több önálló nemzeti egyházak csoportjává alakittatik; ugy a fő és utolsó akadály is, mely az ó egyházzal való szövetségnek útjában áll, elhárított.

Ha e törekvések lehető eredményeire tekintünk, alig fojthatjuk el azon keserű érzetet, mely e mozgalom közepett keblünkben önkéntelenül feltolódik. Mert hiszen ez által könnyelműen a reformationnak legdrágább kincseit adjuk árul. Az általános papság, minden egyes hívőnek nyílt járulása istenhez a Jézus Krisztus által, minden egyes hívőnek joga istenigéjéhez s ezzel együtt szabadsága függetlensége, az emberi intézményektől, ezek mind feláldoztatnak a hierarchikus egyháziság bálványának. Hogy ezen férfiak át nem lépnek a római egyházba, onnan magyarázható, miszerint az egész angol egyházat magukkal akarják vonni. Egyes áttérés az angol és római egyház közti hézagot csak nagyitaná, okul szolgálna arra, hogy a közeledés lehetetlen. Tehát kénytelenek oda működni, hogy nézeteikkel, rituális gondolataikkal az egész angol egyházat elhalmozzák s a mennyire a törvény szava megengedi, az egyházat kétségbeejtsék, hogy így ne ők magok legyenek az áttérők, hanem az egyház maga térjen át. De valjon kecsegtethetik-e magukat azon vérmes reménnyel, hogy az angol egyházat a római egyház keblén altassák el? A jelek azt mutatják, hogy réményök csalárd. A hirlapok tudósítják, hogy több helyt a lelkész és gyülekezete közt nyílt visszavonás, dacolás, — sőt viharos jelenetek fejlődtek ki. A sajtó, amennyire eddig a mozgalomra figyelmessé lett, a leghatározottabban kelt ki a ritualisták ellen. A romanizáló párt ellen azonban legeldöntöbben magoktól a lelkészekről vezetettett a heves

csata. Közöttük leginkább lord Sydney Osborne lelkész tűnik ki, ki evangyeliomi állásponton állva a „Times”-ban a ritualismust mindenféle fegyverrel, mit neki a biblia, ész, jog és igazságérzet nyujtanak, fáradhatlanul, diadalmasan ostromolja. Legujabban a londoni és St. davids-i püspökök keltek ki pásztori levelükben a ritualismus ellen, utóbbi szomorú belenyugvással vallja meg, hogy e mozgalom ellen csak kevés az, mi tétetik, előbbi öröm nélküli reményét arra építi, hogy parlamenti határozatnak kellene a cultus formaiságát megállapítani. Hasonlag míg az oxfordi püspök is kárhoztatja a ritualisták tulzásait, a londoni egyházmegye lelkészei közül pedig számosan egy oly tartalmu nyilatkozványt irtak alá, melynél fogva az ujtás ellen hivatalos beavatkozásnak látják szükségét. Shaftesbury gróf a „Times”-ban közzétett levelében felhívja a világi elemet, hogy a ritualistikus mozgalom ellen teljes elszánt-sággal lépjenek fel. „Ha ez megtörténik, — mond ő — ugy biztonságban érezhetjük magunkat; ha valami okból elmarad, ugy csak csuda lesz, ha a reformatio Nagy-Britanniában megmentetik.” Shaftesbury szavai nyilván mutatják, mily kiterjedést vett az ujtás oly rövid idő alatt.

Hanbury parlamenti tag már tudtul adá, hogy egy szabad gyűlésre való előkészületek oda működnek, miszerint mindazon szabályok megvitatandók, melyek által „e veszélyes esztelenségnek” az angol egyházban gátat vetni lehet. Az idő mutatja meg majd, vajjon az egészséges evangyeliomi értelemnek, mely az evangyeliomi egyház minden körében uralkodik, sikerül-e ezen esztélytelen mozgalomnak gátat vetni? A csata kimenetele kétségkívül nagy fontosságu az angol egyházra.

RÉTHI PÁL.

A nápolyi gályákra elítélt magyar protestáns lelkészek Apológiája.

A „Sárospataki füzetek” 1861-dik évfolyamának 740—750 lapjain Szilágyi István ur közlötte a nápolyi gályákra hurcolt magyar protestáns papok Apológiáját, de azon közlemény csak egy harmad részét képezi az egész Apológiának, melynek kiegészítéseül, ugy vélem, nem lesz felesleges dolog annak még közvetlen részét, szóról szóra, a maga teljességében e füzetek hasábjain világosságra hozni.

Az „*Apologia ministrorum Evangelicorum Hungariae*“ önállóan megjelent legelőször 1677-ben, hely nélkül, azután ismét megjelent 1678-ban, Utrechtben „*ex officina Guilielmi Clerckii*“ mind a kétszer negyedrében. Az *Apologia* I. §-sa, melyben: „*demonstratur breviter Origo et Occasio modernorum Hungariae motuum*“, „közölve van a Poot Ábrahám 1684-ben Amsterdamban megjelent „*Naaauwkeurig Verhaal van de verfolginge aangerecht tegens de Euangelise Heeraaren in Hungarien*“ című munkája bevezetésében.

Az *Apologia* áll 31 levélből, vagyis 62 lapból, de csak az iverk vannak jegyezve, a lapok nem. Az *apologia* maga 18 levélre terjed, a többit Bethlen Miklós 1675-ik év január 4-én Szent-Miklóson kelt, s a gályarabokhoz intézett levele foglalja el. E levelet szinte felvette Poot Ábrahám a maga művében, még pedig egész terjedelemben, és közli az egészet hollandus nyelven, azonban Vítnyédi Istvánnak 1668. június hó 19-én Eperjesről Bethlen Miklóshoz írt ingerült, kifakadástelyes és meghasonlást előidéző levelét eredeti, az az: magyar nyelven is közli, bár temérdek hibával. Olvasható e levél fent említett mű 147–188. lapjain.

Ezek előrebocsátása után szóljon maga az *Apologia*.

A címlapon ez áll:

In Nomine Domini nostri Jesu Christi, Unici Ecclesiae suae
Judicis et Vindicis *Apologia ministrorum evangelicorum Hungariae*,
ad innocentiam suam Orbi Christiano declarandam, opposita
Judicio Tribunalis Posoniensis, a quo Perduellionis crimine contra
Regiam majestatem iniquissime accusati et condemnati, non modo
toto Regno proscripti sunt, sed exemplo a Pietate et mansuetudine
Christiana prorsus alieno, magnam partem ad Triremis Hispanicas
damnati. Anno Patientiae Sanctorum M. D. C. LXXVII.

A címlap másik oldalán ez áll:

Psal: 44. v. 23—27.

„*Propter te Domine occidimur quotidie, aestimamur ut oves
mactationi destinatae. Evigila, quare dormires Domine! Expergis-
cere, ne rejicias nos in aeternum. Quare faciem tuam absconde-
res?! quare oblivisceris afflictionis nostrae, et oppressionis nostrae.
Nam dejecta est in pulverem vita nostra, adhaeret terrae venter
noster. Surge ad auxilium nobis, et redime nos propter benignita-
tem tuam. Amen!*“

Lotharii II. Imperatoris Symbolum:

„*Audi et alteram partem!*“

Ezután következik az előszó :

Ad Lectorem Candidum et Praejudicio vacuum.

Recte dixit Hieronymus, in suspicione Haereseos (addamus nos et Rebellionis) neminem oportet esse patientem. Est enim Rebellio tam grande crimen, ut illius authores merito apud DEUM, hominesque infames ac scelerati habeantur: si quidem rebelles, quantum possunt, tollunt ordinem illum in humano genere, a DEO institutum, ut omnis Anima potestatibus supereminentibus subjiçitur. At ordine illo sublato, quid forent Regna? Non nisi magna latrocinia: ubi Sacra cum profanis confunduntur, membra a capite dividuntur, Civis in Civem armatur, et hostiliter in mutuam perniciem digladiantur. Ut verbo dicamus, rebellio est vipera illa, quae aliter in lucem venire nequit, nisi propriae matris, id est: Reipublicae alvum et viscera erodat, atque ita illam perimat. Cum itaque atrocis, huius contra Regiam Maiestatem flagitii, nos universos Ecclesiarum in Hungaria Evangelicarum ministros, non modo suspectos reddiderint nostri Adversarii, sed ad Tribunal suum Posoniense evocatos, et iniquissime condemnatos, toto regno proscripserint, et ad infames poenas damnaverint; itane nobis ad hoc tacendum et connivendum erat? Id salvo honore et conscientia fieri non potuit. Fit enim, ut homines tacendo loqui et non inficiando crimen, illud confiteri videantur, ut inquit M. Tullius in oratione Sestiana. Nos quidem conscientiae nostrae testimonium, veluti murum aheneum atroci isti Calumniae opponere possemus; sed qui fidens conscientiae suae, negligit famam suam, crudelis est, inquit S. Augustinus, ad Fratres in Eremo Serm. 52. Huc alludit et Ambrosius in 1 Kor. 4 v. 3—4. Duo tibi sunt necessaria, Conscientia et Fama; conscientia propter DEUM, fama propter proximum. Famam nostram infamia rebellionis denigrare atque ita toti mundo nos exosos reddere laborant Calumniatores nostri; et quidem edito in eum finem libello in quo Secretarius Tribunalis Posoniensis, conatur demonstrare, Ministros evangelicos e Regno Hungariae non Respectu Religionis sed Rebellionis adversus Regiam Maiestatem, esse proscriptos. Nos ad innocentiam nostram Orbi Christiano declarandam opponimus isti Scripto, hanc nostram brevem et simplicem Apologiam: quamsi in timore Domini, et deposito omni praejudicio, expendant, et perpendant Lectores Christiani, confidimus eos aequiores erga nos fore Iudices; et certo sibi persvadebunt nos ex solo religionis odio, quo Antichristus cum sibi complicitibus adversus Ministerium Evangelii, eiusque professores flagrat, esse proscriptos, et ad infames poenas

damnatos. Maturius forte hac Apologia utendum erat, sed quid illi agere valeant, quibus pedes ferro sunt constricti, manus ligatae, ora obtrata, ut vel aërem liberum haurire, vix liceat. Quare adeste Fratres Christiani, ubicunque Gentium, terrarum, et populorum vivitis; si non effectum, saltem affectum, succurrite afflictis, et nostris condolete miseriis. Estote memores Vincitorum, tamquam simul victi, et laborantium, tamquam et ipsi in corpore morantes. Valete in Domino!

§. I.

Demonstratur breviter Origo et Occasio modernorum Hungariae motuum.

Antequam accusatoribus nostris respondeamus, operae pretium nos facturos putamus, si modernorum Hungariae motuum Originem et occasionem cum ingenua veritate describamus. Satis inde cordato Lectori liquebit, num Rebellionis (ut appellant) fundamentum, ab Evangelicis ministris fuerit ortum; uti Secretarius Iudicii posoniensis Johannes quidam Labsantzquius¹⁾ fingit in suo, (ut vocat)

¹⁾ Eredeti nevén Kellio Miklós Jezsuita, művének címe ez: Extractus brevis et verus, quo Candide demonstratur A catholicorum Praedicantium e Regno Hungariae Proscriptio et degradatio facta esse respectu Rebellionis, non autem Religionis; eosdemque Praedicantes non in genere sed in specie convictos, judicatos, ac legitime condemnatos esse. Dedicatus regio delegato iudicio posoniensi, ab eiusdem inelyti iudicii Secretario, actorum singulorum conscio, et ex officio omnibus praesenti. Ann. 1675 Nagy szombatban jelent meg, ugyanott 1721-ben is. 8 rétbén.

Erre felelt Láni György 1676-ban ily művével: Funda Davidis contra Goliath, hoc est: Strigilis mendaciorum jesuiticorum, quibus hinc inde compilatis P. Nicolaus Kellio Jesuita sub larva Joannis Lapsansky, innocentes Ecclesiarum hungaricarum ministros scripto quodam: Extractus brevis et verus etc. contaminare satagit; explicata et in frontem effrontem Gigantis jesuitici projecta a Davide Constante milite gregario Verona — latino Anno Hungariae fatali 1676. 4° 54 lap, melyben Lapsanskynek 30 hazugságát cáfolja meg.

Lapsansky in specie kifejezésére méltán jegyzi meg a „Geschichte der ev. Kirche“ írója (271 lap) hogy: „diese letztere Lüge beweist schon die kurze Zeit! Wie konnten mehr, denn 300 (Simonides János és Láni Gy. szerint csaknem 400) Personen binnen vier Wochen einzeln verhört, überführt und zu ganz gleicher Strafe verdammt werden? Der Canonicus Jordansky (De haeresi abjuranda quid statuatur Ecclesia Catholica? Strigonii, typis Josephi Beimel. Anno 1822) nennt dieses auch in deutscher Sprache mehrmals erschienene Buch, den Auszug, berühmt!“ nun, das ist wahr! durch „Lüge und Verleumdung!“.

Extractu, id est vera et brevi declaratione ejus, A catholicos nempe Praedicantes, e regno Hungariae non respectu Religionis, sed rebellionis fuisse proscriptos et degradatos.

II. Ut vero rem ab ovo ordiamur, necesse est aliquas Regni Hungariae Leges et hungarici Regiminis formam succinete delineare. Ad hoc autem sciendum est ex principiis politicis: duos esse ordines Regum et Principum: alios quidem Potestatis absolutae, seu Majestatis integrae; alios autem ex pactis et conventis inter imperantes et subditos limitatae, et certis conditionibus circumscriptae. Inter regna, quae ex pacto et sub certis conditionibus adunantur, numeratur imperium Romano-germanicum, ad cujus fasces nemo admittitur, nisi prius in Reges et Capitula, in Aurea Bulla Carolina, expressa, solenniter, et in forma juraverit.

III. Hinc (sunt verba Christiani Libenthalii Germani Politici, in Exercit. Polit. Disput. 8. 9. 2.) dubio omni caret, teneri Principem illis legibus, ad quarum observationem publica cum statibus imperii inita conventionione se devinxit. Sic omnes principes, imperatores, et Reges conditionibus, quibus ad imperium vel regnum evecti sunt, ex conventionione quadam, si non expressa, attamen tacita quae ex aequo omnes mortales obligat, obstringuntur; nec ullus nisi per tyrannidem imperium sive Regnum invaserit, sine certis conditionibus ad imperium sive Regnum ascendit. Estque extra Controversiam positum, legibus imperii, quae cum ipsa maiestate conjunctae sunt, eamque immediate concernunt et constituunt, sive tacite, sive expresse Principi datae sint, et olim obligatum fuisse Principem, et etiam nunc firmiter teneri. Si quidem, nihil magis naturae consentaneum, nihil dignitati magis conveniens, quam quae semel placuerunt, servare, etiam cum sui detrimento. Noverat hoc laudatissimae memoriae Imperator Carolus V. apud quem Apophthegmatis loco erat illud: fidem rerum promissarum, etiamsi toto mundo exulet, apud imperatorem tamen consistere oportere; quod et imperator Justinianus insinuat. Leg. 20. Cod. de Transactionibus: Nihil — inquit — fidei humanae magis convenire, quam servare pacta et conventa.

IV. Sed et Regnum Hungariae (ut alia Regna omittamus) a prima fere sui fundatione, ut electionis liberrimae fuit. I. Part. Tit. 3. Juris nostri Tripartiti, ita Reges suos non nisi sub certis legibus et conditionibus ad scepra sua admisit, ad quas priusquam suum Caput sacro diademate coronaretur, Sacramentum praestare solebant et debebant. I. Part. Tit. 9. Quod et ex forma inaugurati-

onis ab antiquo observari solitae, clarissime liquet; de qua videri potest Bonfinius Decad. 4. Lib. 10. ubi de inauguratione Wladislai II. hunc in modum scribit: in frequentissima concione hic ab omnibus postulatum, ut cuncta Regni jura, privilegiaque a divis concessa Principibus, vel maxime ab Andrea Rege, cum caeteris conditionibus inviolata servantur. Et Stephanus Bathoreus, Reipublicae nomine id in pulpito postulavit, ut a legitimo Rege, cuncta magis rata firmaque haberentur. Tunc Rex indicto silentio: Nihil, inquit (Proceres, populi que mei) Reges omnes magis addecere videtur, ut in veritate et aequitate gubernent, quam prae oculis imprimis semper habere Deum, justitiam, integritatemque, ubique retinere, promissa praestare. Quare cum justitiae sit officium, suum cuique jus reddere, Proceres! ultro pollicemur aequam Deo mentem, cultum et honorem, quantum humana facultate fieri potest, Wladislaum omnino praestitutum, divina et humana aequae servaturum, in dicendo jure legitimam cuique impensurum aequitatem miserabilium personarum rationem habiturum. Proinde quod praestanda promissa postulatis, illud scitote omnes qui adestis, nos non ad solvendam legem sed ad implendam ad vos venisse; non ad rescindenda antiquandaque Decreta, privilegiaque vestra, sed instauranda; non ad insolita vectigalia imponenda, sed levandam Rempublicam aere alieno gravatam; non ad propaganda inutilia bella, sed pacem quietemque fundandam, non denique ad violanda vel minima quidem ex parte promissa, sed conservanda pervenimus.

V. Imo et recentiores ex Domo Austriaca Reges, Ferdinandus II. III. IV. et modernus Serenissimus Leopoldus, non nisi certis conditionibus ad Regnum vocati et admissi sunt. Quia vero Conditiones illae (quae legum fundamentalium vice apud nos habentur) forte non omnibus, saltem exteris sunt ita notae, illas ex articulis Soproniensibus Anni 1622, et Posoniensibus Anni 1638. hic adjicere visum est. Conditiones illae in universum sunt septem decim.

Prima Conditio: Quod universas et singulas Regni Libertates, immunitates, privilegia, statuta, jura et consuetudines, simul et Conclusionem Tractatus Viennensis, omnesque Articulos in eodem comprehensos, sua Majestas regia firmiter et sancte observabit, per aliosque omnes inviolabiliter observari faciet.

VI. Secunda Conditio. Quod gravamina Universorum Statuum et Ordinum Regni, quaecunque successu temporis sub regimine suae Majestatis emergerint, ea in singulis Diaetis, quas sua Maies-

tas successivis temporibus, pro commodo et necessitate Regni, quo saepius fieri poterit. ita, ut triennium ne excedat, publicare et celebrare dignabimur, sub eadem Diaeta tollet et effectuat. Tertia Conditio: Quod quando de rebus et negotiis Regni Hungariae, aut partium subjectarum agetur, ea per Hungaros tractare et consultare dignabitur. Quarta Conditio: Quod confinium Praefecturas, Capitaneatus et alia officia, tam in hoc, quam in aliis Regnis annexis, sua Majestas nativo Hungaro, bene meritae personae, sine ullo Religionis discrimine conferat.

VII. Quinta Conditio: Quod pro justitiae administratione, sine qua regna consistere non possunt, secundum laudabilem, et antiquam Regni consuetudinem, Judicia octavalia celebrari faciet, neque Status et Ordines Regni mandatis extra terminos Judiciorum coram Judicibus Regni ordinariis, vel deputatis juri stare, et ad productionem privilegiorum cogere, executionesque legitimas, neque per se impedit, nec per alios suos Officiales impediri patietur: similiter etiam illegitima judicia, et illegitimas executiones fieri non admittet. Sexta Conditio: Quod Religionis negotium inter Universos Status et Ordines Regni, ubique liberum relinquatur; nec quisquam cuiuscunque Status et Conditionis existens, in libero eiusdem usu ac exercitio, a serenitate sua, et aliis quibusvis Dominis terrestribus, quovis modo, aut quovis sub praetextu turbetur aut impediatur.

VIII. Septima Conditio: Palatinus eligatur cum sua dignitate, more antiquitus consveto. Quia vero sua Caes. ac Regia Majestas ob varias Reipublicae Christianae necessitates, in Hungaria residere, nequit, Palatinus non secus ac sua Caes. Regiaque Majestas, praesens esset, audiendi, proponendi, judicandi, concludendi, adendi et disponendi, in omnibus iis, quae ad conservandum Regnum Hungariae ejusdemque regnicolarum quietem et utilitatem videbuntur esse necessaria, plenariam potestatem et facultatem habeat. Octava Conditio: Quod sua Majestas Confiniis paterne providere dignabitur, quandoquidem Salus et permansio non modo afflictae huius Patriae tanquam clypei et ante muralis; sed et aliorum vicinorum Regnorum et Provinciarum ex bona et segura Confiniorum provisione, dependeat.

IX. Nona Conditio: Quod Civitates liberas et Montanas in suis juribus, libertatibus, privilegiis, et immunitatibus conservabit. Decima Conditio: Quod Coronam Regni, ex Regno Hungariae, nulla ex Causa, vel quaesito colore, nulla etiam industria vel arte Majestas sua Regia auferet, aut auferri curabit. Undecima Conditio:

Quod metas Regni Hungariae et partium ei subjectarum, non abalienabit, immo differentias ratione metarum cum Polonis, Silesiis, Moravis et Austriacis exortas ac vigentes, omni studio ac ope, Majestas sua Regia componet, determinabit ac recuperabit. Duodecima Conditió: Quod Confoederationes cum Regno Bohemiae, et aliis vicinis Provinciis, ac Transilvania, juxta Artic. Pacificationis Viennensis in suo vigore maneant, suaeque Majestas eos observabit, et per suos observari faciet. Decima tertia Conditió: Quae de pace publica Regni conservanda, et bello non movendo extraneoque milite non inducendo sancita sunt, ea sua serenitas inviolabiliter observabit, et per alios observari faciet.

X. Decima quarta Conditió: ut Arces quaedam, auxilio et munificentia suae Serenitatis, ab Austriacis gratis eliberentur et Regnicolis, pro animi ipsorum gratitudine, qua Domum Austriacam atque Serenitatem quoque suam prosequuntur, remittantur. Decima quinta conditió: Quod Castrum Lublio, cum suis pertinentiis et tredecim Oppida Scepusiensia, si quidem magno cum damno et incommodo Regni et Regnicolarum a polonis possidentur, sua Maiestas eliberare, Regnoque applicare dignetur, cum non desint modi summam illam inscriptionis per Regnicolas deponendi. Decima sexta Conditió: Quod milites Hajdones, Privilegia, a sua Maiestate habentes, fruantur illis, et temporis Regiminis sui, Serenitas sua confirmare dignabitur. Decima septima Conditió: Assurabit quoque Serenitas sua, quod vivente sacra Caes. Regiaque Maiestate in nullam administrationem Regni se se intromittet, absque suae Caes. Regiaque Majestatis, expressa et specifica benigna voluntate, Regnicolarumque assensu.

XI. Atque hae sunt famosae ille septemdecim Conditiones, in quas Reges nostri ab anno cum primis 1622. jurare solent, et in quas modernus quoque Serenissimus Leopoldus sponte juravit. Eaedem Conditiones in diplomate quoque Regio, 1647. emanato, magnam partem repetuntur, et hunc in modum, Sigillo verboque Regio confirmantur: Nos itaque praescriptas universas et singulas Concessionem et Articulos, ac omnia et singula in eis contenta, prouti ibidem tractati et conclusi sunt, atque hisce literis nostris de verbo ad verbum inserti, acceptamus, approbamus et ratificamus, assurentes Universos et singulos status et ordines Incliti Regni nostri Hungariae in verbo nostro Regio, et bona fide Christiana, quod eos omnes et singulos Articulos, in omnibus eorum punctis, et clausulis, tam nos ipsi sanete et inviolabiliter observabimus,

quam etiam per alios omnes subditos nostros, quorum interest vel intererit, cuiuscunque status et conditionis sint, observari faciemus. Ab quod observandum, etiam successores nostros, legitimos scilicet Hungariae Reges, obligatos esse volumus.

XII. Et re vera, vi suae electionis et iuramenti, tam stricte haec debebant observari a Regibus Hungariae, ut Conditionibus non observatis, citra notam infidelitatis ipsis resistere iura permetterent I. Part. Tit. 9. „quod si quispiam Regum et Principum nostrorum libertatibus Nobilium in generali Decreto Excellentissimi Principis quondam Domini Secundi Andrae Regis, Cognomento Hierosolymitani (ad quod observandum quilibet Regum Hungariae priusquam suum Caput sacro Diademate coronaretur, Sacramentum praestare solet) declaratis et expressis contravenire attentaret; tunc sine nota infidelitatis; liberam illi resistendi et contradicendi habet in perpetuum facultatem.“

XIII. Ita sane Reges, qui per mutuam conventionem electi, Sceptra capessunt ex lege contractuum judicari solent; ut responsum et ab Alciato in Respons. 167. circa tertium Dubium N. 10. „Fidem Domino non servanti, impune non servari, Alexander Carerius Liber 2. de Pot. Cap. 2. Qui per electionem Communitatis instituitur et deponitur per Communitatem, quae illum principaliter instituit: sicut Veneti et Genuenses, qui sibi ducem eligunt, si contra Rempublicam delinquat deponere possunt“ Episcopus Moguntinus, cum ageretur de abdicatione Henrici IV. imperatoris aiebat: quem meritum investivimus, quare immeritum non devestiamus? Ordines Daniae in Libro de justa Christierni Secundi abdicatione, non aliam suae defectionis Causam afferunt, quam quod Christiernus, pactis et conventis cum Ordinibus, initio initis, non steterit. Idem etiam impulit Provincias Belgicas ut a Filippo Secundo Hispaniae Rege deficerent: nempe violatio Privilegiorum, inquisitio Hispaniae, Tyrannis, nova tributa etc. uti refert Hornius Historiae Polit. pag. 431.

XIV. Quare his fundamentis nixi primarii quidam Proceres Hungariae, qui post Regem proxime ad Clavum Reipublicae sedebant, nempe: Georgius Lippai, Archiepiscopus Strigoniensis, Franciscus Veselenyi Regnispalatinus, Franciscus Nádasdi, Iudex Curiae Nicolaus Zrinyi Croatiae Banus, Petrus Zrinyi Generalis Carolostadensis, Franciscus Csáky Generalis Cassoviensis, et alii omnes Romano Catholici, videntes libertatis Patriae, de quarum observantia non semel Regem suum observantissime non modo monebant, sed pene genibus flexis ado-

rabant in dies labefactari et Regnum per tot Annos liberum in servitutem redigi: primo quidem occulte de vindicando a servitute Regno consilia coeperunt; sed quia Equestris ordinis ac Militiae pars maxima Helveticae et Augustanae Confessionis fuerat, nec Procerum illorum consilia inermia per se aliquid valere poterant, necessum esse duxerunt, ut cum Cordatioribus ex mediocri Nobilitate, et per illos militiae Hungaricae sua consilia communicarent; atque ita tandem ad arma quoque deventum est. Breviter occasio et Origo modernorum motuum haec fuit: quam non eo fine descripsimus, ut nos illorum consiliorum vel conscios, vel ulla ratione authores et suggestores fuisse profiteamur, verum ut inde de nostra accusatione vel excusatione, certius ab omnibus Christianis iudicium statui possit.

XV. Sed quia horum tumultuum tali occasione excitatorum, nos Ministros in Hungaria Evangelicos, partim incentores, partim Complices faciunt, Judices et Assessores Tribunalis Poseniensis; eoque nomine evocatos, omnes et singulos, sine discrimine proscipserunt, et magnam partem paucis exceptis, quos providentia Divina illorum furori subduxit, immani barbarie, ad Triremes Hispanicas condemnarunt; ne silentio nostro, jure nos condemnatos fateamur, et crimen non inficiendo, illud confiteri videamur, ad innocentiam nostram Orbi Christiano declarandam, simplicem hanc nostram Apologiam, isti iudicio opponimus, protestantes Coram Deo innocentiae nostrae teste, Iudice et forte tandem aliquando Vindice Coram Universo Coelorum exercitu; et Coram toto Orbe Christiano, nos ab illa culpa prorsus esse, et fuisse immunes.

§. II.

Demonstratur Ministros Evangelicos Hungariae, contra Regiam Maiestatem non fuisse rebelles.

I. Qui vero probabunt nostri Accusatores, ministros Evangelicos fuisse Rebelles et Regiae Maiestati infideles? Secretarius Tribunalis posoniensis supra nominatus Johannes Labsantzki, in suo (ut vocat) Extractu: ex quatuor Principiis seu fundamentis illud demonstrare satagit, I., Ex negata solutione annui stipendii, a Familia Rakociana, ante susceptum Papismum, Ministris Evange-

licis, pendi soliti, et postea subtracti.²⁾ II. Ex litteris quibusdam cujusdam demortui Nobilis Stephani Vithnedii, confessionis Augustanae, in quibus ministeri Evangelici ad Rebellionem disponi et animari enarrantur. III. Ex Accusationibus quibusdam accessoriis. IV. Ex fuga quorundam Ministrorum Evangelicorum, tum in Transylvaniam, tum in Turciam, haud expectata citatione et evocatione ad Tribunal posoniense. Videamus singula, utrum sint vera et talia ex quibus Rebellionis, jure convinci possimus, et consequenter toto Regno proscribi.

II., Sciendum ad primum. Post infoelicem Familiae Rakocianae ab avita religione Apostasiam, cum princeps ille cum sua matre se, et suam conscientiam unice Jesuitis regendam dedisset, omnia et in religione, et in regione (cum antea essent pacatissima) protinus turbari coeperunt. Prima statim occasione nuptiarum Francisci Rakóci, cum filia Comitis Zrinii celebratarum, Jesuitae non tam Epithalamium, quam Epitaphium, id est: ferale Carmen condiderunt, in quo partim Neogamis illis aggratulantur, partim religioni Evangelicae male ominantur, et comminantur, brevi ex Ditionibus Rakocianis Haeresin (ut illi appellabant) extirpatum iri, conjunctione duarum tam illustrium familiarum. Hoc sane erat praesagium tantum futurorum malorum. Postea professores Colegii Patachiensis, quod erat Mater omnium in Hungaria Scholarum Reformatarum, cum universa juventute Scholastica ab aditu templi prohibiti et exculsi sunt; proventus vero qua Ecclesiarum, qua Scholarum hic et illic, a principissa Racociana, illiusque filio, violenter occupari coeperunt; idque contra Legem in Articulis Regni Anni 1647. Art. 14. expressam: Quicumque, sive sint ecclesiasticae, sive Secularis dignitatis, de caetero Tempia, Parochias, Scholas, et proventus, bonaque ad easdem pertinentia occupare comperti fuerint, Status vel plebem in libero Religionis exercitio turbaverint, vel statuta Regni et Diploma Regium super religione violaverint, tales primum et ante omnia, ubi querela ad Vice-Comites delata fuerit, per eosdem admoneantur, ut occupata templa, aliaque restituant ac transgressa complanent; quod si fecerint, nulli poenae subiacebunt: si vero, ne ad eiusmodi quidem admonitionem ea restituant, aut complanaverint, ex tunc in Comitatibus, per Vice-Comites, Judices

²⁾ Báthory Zsófiát és fiát I. Rákóczy Ferencet 1660-ban térítette cath. hitre Lippai György esztergomi érsek, de az adományokat 1664-ig kiszolgáltatták. (Lányi K. II. 127.)

Nobilium, et aequali numero potiores nobiles, per Universitates Comitatum, utriusque Catholicae videlicet et Evangelicae Religionis, deputandos, comperta prius rei veritate, toties quoties, in poena Sexcentorum florenorum Hungaricalium, abscissis omnibus Juridicis remediis, convincantur.

III. Vigore huius Articuli, Proceres et patroni Ecclesiarum Evangelicarum, principissam Rakocianam, illiusque filium, admonere coeperunt, ut a talibus, quae non nisi publicae pacis turbationem, Diplomatisque Regii violationem secum ferrent, sibi caverent et supersederent; sed nihil profectum, imo in dies plura et deteriora tentarunt. Unde Proceres Evangelici, ad regiam maiestatem, tanquam Supremum Libertatum suarum Vindicem, confugientes, iteratis, atque iteratis vicibus, illam quasi numinis instar adorarunt, rogarunt, supplicarunt, ut his malis mederi et insolentiis Familiae Rakocianae, obviam ire dignaretur: sed ab Aula, praeter verba et chartas aliquas nihil retulerunt, juxta illud in Causa Bohemorum Aulae ejusdem Austriacae Apophtegma: Bohemis (Hungaris) chartae et attramenti, quantum volunt, dandum est, sed vicissim captata occasione, totum cum cervice amputandum. Ita sane factum est. Ab Aulae Ministris, Lobcovitzio, et aliis, interdum non tam sincere quam ironice dictum: Domini hungari, habetis leges, procedite contra earum violatores. Habuimus sane, et quidem Diplomate regio confirmatas; sed juxta proverbiale dictum: Lex sine executione est campana sine pistillo.

IV. Judices Comitatum, quos proxime concernebat negotium non semel quidem executionem facere tentarunt, sed semper a Rakocianis repulsi sunt, et quidem interdum Banderio Regio adjutis. Quos certe Regia maiestas impedire, magis quam juvare tenebatur, juxta Articulos pacificationis Viennensis: Sacra Caesarea regiaque Maiestas, Hungaros in sua religione, nusquam et nunquam turbabit, nec per alios turbari aut impedire sinet. Item juxta Diplomatis Regii punctum Quartum: Quaesitiones vero circa gravamina, negotium religionis, et occupationes templorum concernentes, propter regni tranquiliorem permansionem, unionemque animorum, ut amabili Dominorum regnicolarum compositione sopiantur, vel auctoritate Suae majestatis finaliter complanentur, cum satisfactione Evangelicorum. Ac pro quibus usus templorum determinabitur, proventus parochiarum quoque ad eosdem pertineant, nec ultra occupationes templorum (adde et proventus fiant.)

V. Ne vero putes Lector benevole, patronos Evangelicos cum

domo Racociana de solutionibus Personalibus litem habuisse: noverant enim juxta Articulum XI. Articulorum posoniensium Anni 1647. prout evangelicos status Catholicis plebanis, ita et status catholicos, in quorum castra jam Rakocius cum matre sua transierat, ad nullas solutiones pendendas, obligatos esse. Sed controversia erat de proventibus realibus, ad Scholas et parochias Evangelicorum ab antiqua fundatione pertinentibus, partim ab ipsorum majoribus, partim ab aliis patronis evangelicis, collatis et donatis ut sunt: Coloni, Molendina, Terrae Vinae, prata, et id genus alia; ut in praefatis Articulis posoniensibus, Art. XI. declaratur. At ne talium occupationes fierint, expresse in diplomate Regio, paulo ante citato, cautum erat. Sed Rakocius, cum matre sua, nec Rege, nec lege curata, illa omnia occupare coepit. Qua occasione inter Rakocianos et procures evangelicos magni disgustus esse coeperunt: quos cum nec Rex, nec Lex, componere vellet, et valeret, et omnia contentionibus ferverent. Comes Zrinius, Francisci Rakocii socer, autoritate sua interposita, ut placida et amicabili complanatione omnia sopirentur, non mediocriter allaboravit; idque ex fundamento Articulorum posoniensium Art. 14. ubi sic habetur: ubi querela (contra violentos scilicet occupatores) ad Vice-Comites delata fuerit, per eosdem admoneantur; ut occupata restituant ac transgressa complanent; quod si fecerint, nulli poene subjacebunt.

VI. Hoc fundamento legali nixus Comes Zrinius, negotium inter genus Rakocium et evangelicos complanavit, facta transactione, ut Rakocius pro interceptis Scholarum et parochiarum proventibus mille aureos et nonnulla alia solveret; quod et factum. Sed pessime et insulse calumniatur secretarius tribunalis posoniensis in suo (ut vocat) Extractu, pag. 6. Aureos illos in uxores praedicantium splendidius, et sumptuosius vestiendas fuisse in sumptos; cum ne teruncius quidem in manus praedicantium ex pecunia illa unquam venerit. Sed deliberatum erat, ut in sustentationem Collegii Patachiensis, omnis illa summa deputaretur, eroganda mercatoribus, vel aliis, cum solutione Interesse (ut vocant) annualis. Hocne erat fundamentum rebellionis (uti secretarius posoniensis harum rerum ignarus calumniatur) ab acatholicis praedicantibus ponendae? Judicet orbis Christianus! Est regula iuris: Quod quis jure suo facit, in eo nemini injuriam facit. Hac in parte Evangelicis non fuit negotium cum Rege, contra quem fit rebellio: sed cum Domo Rakociana, Praedicantes nullas eo nomine unquam moverunt turbas, sed habuerunt se mere passive, patronis Evange-

licis, uti ex officio et vi professionis suae tenebantur, Religionem cum annexis, tuentibus et defendentibus, contra iniquos illius turbatores.

VII. Quid vero facta Complanatione inter Evangelicos et Rakocium Zrinius cum genero suo et proceribus, de rebus ad politiam pertinentibus, clam, vel palam contulerint et concluderint, nos non magis illarum rerum fuimus gnari, quam magnus Mogul Indiarum novit ea, quae nunc in Hungaria geruntur. Itane ergo fuimus (uti accusamur) complices rebellionis Nadasdiane et Zrinianae? Quasi vero Nadasdius, maximus, dum viveret, persecutor et Zrinius, in cujus ditione nullus tollerabatur praedicans evangelicus, nostra opera vel consilio ad Rebellionem vel movendam vel promovendam usi fuissent. Atque ita non nisi ex puteo inferni extraxit secretarius posoniensis mendacium illud, rebellionis nimirum fundamentum ab Aecatholicis praedicantibus fuisse ortum. Atque hoc de primo rebellionis praetensae fundamento.

VIII. Quod attinet alterum, Literas nempe Vithnedianas, quarum prima sonat ad Ambrosium quendam Ketzer, nobilem in Comitatu Arvensi, dum viveret habitantem; altera ad generosum Nicolaum Bethlen Transylvanum; illarum summa est: Opera nempe Vithnedii jam in partibus Hungariae Cis- et trans-danubianis plebem ad rebellionem per ministros ecclesiarum optime esse dispositam; quare monentur nobiles praefati, ut ipsi quoque suas operas huc conferant, et cum in Transylvania, tum in aliis Hungariae partibus sibi vicinis, reliquum vulgus opera ministrorum ecclesiasticorum, hoc caute et occulte in suis Concionibus insinuantium, ad eandem Rebellionem concipiendam, fovendam et suo tempore promovendam disponere velint.

IX. Epistolas illas, vel alteram illarum, spectabilis ac generosus Dominus Nicolaus Bethlen, gente et habitatione transylvanus, ibidemque Sedis Siculicalis Udvarhelyiensis Supremus Capitaneus (quem etiam ex parte tangebant et calumniae implicabant) excussit, et supposititias esse demonstravit, uti in calce videre licet: nos superpondii loco unum tantum urgemus. Unde probarunt iudices posonienses, literas illas fuisse vere Vithnedianas? Ex duobus criteriis, inquit secretarius posoniensis: 1.) ex manu propria, 2.) ex sigillo. At criteria illa certe non sunt infallibilia. Quasi non sit facile alicui, alterius manus imitari. Sane Titus imperator cum omnia Chirographa posset imitari, professus est, saepe se maximum falsarium esse potuisse; ut scribit de eo Svetonius in

Tito. Augustus vero nihil aeque laborasse dicitur, quam ut ii quos haeredes imperii destinaverat, imitarentur ipsius Chirographum; ut idem Svetonius refert in vita Augusti. Imo imperatore Valerio regnante, fuit quidam scriba, nomine Mnestheus, qui manum imperatoris imitatus, multorum magnorum virorum nomina in Catalogum, quasi in exitium conjecerat, quo nefario suo facinore, et imperatori, in sibi exitium creavit: nam vulgato libello, quasi imperatoris ad necem alios destinantis, is esset, imperator a militibus metu et furore correptis, fuit occisus. Postea tandem, fraude detecta, ipse quoque nefarius scriba in crucem actus est, et bestiis objectus; uti refert Laetus in Compendio Historiae Universalis, pag. 83. Quid praeterea facilius, quam falsa sigilla formare? Famosus vel potius infamis fuit quondam eo nomine apud Hungaros, quidam Gabriel Literatus de Zomlyin, qui post mortem Sigismundi Imperatoris, et Alberti Regis, adulterino sigillo sibi fabricato vel comparato, multa privilegia quasi a Regibus emanata, composuit, subscripsit et aliis vendidit, ut refertur in jure nostro tripartito 2 Part. Tit. 14. Quam fraudem etiam imitati sunt Legati Manuelis Graeci imperatoris; de quo Guntherus, Lib. 5. Gentilibus usi fraudibus, impressas falso, sub imagine Regis mendaces chartas sibi confecere, sigillo. Constat ergo Criteria illa non fuisse tanti momenti, quae litteras illas authenticas reddere et probare potuissent.

X. Sed demus Epistolas illas fuisse vere Vithnedianas, itane ab unius hominis, et quidem iam tum demortui testimonium, tot homines Rebellionis, condemnari poterant? Certe non, si micam aliquam bonae conscientiae Judices illi habuissent. Aliter praescribit Lex Dei, Deuter. 19, v. 15. Non stabit testis unus contra aliquem; quicquid illud peccati aut facinoris fuerit; sed in ore duorum aut trium stabit omne verbum. Aliter Lex Civilis; nam sicut hominem mortuum evocare non licet, 2 Part. Tit. 23, ita illius testimonio in foro legitimo utendum non est; hinc sane oculati, vel auriti requiruntur Testes. Corruit ergo etiam alterum hoc praetensae rebellionis fundamentum.³⁾

³⁾ Vesd össze: Jus trip. Partis II. Titulus: 27. 28 és 29. Bethlen Miklós levele szerint (lásd: a 14. 17 és 19 lapokat) a levelek koholása idejében, 1669-ben már nem élt Vitnyédi István. Kecser Ambrus pedig 1671-ben megöletett. (L: Kösziklán épült ház ostroma. 16. l.) De talán a pozsonyi törvényszék sangvinolenta tagjai nem magyar honpolgárok

XI. Sed dicunt (ut jam ad Tertium in tentatae Rebellionis fundamentum veniamus) accessisse alias quoque accusationes contra Praedicantes. Scilicet! Si accusasse sufficiat, quis demum erit securus et innocens? At quinam sunt, vel fuerunt illi accusatores? Edant circumstantias loci, temporis et persosarum, in tali processu observari solitas. Certe, si millies rumpantur, non possunt, nec unquam potuerunt. Accusationes igitur illae non nisi a Satana profectae sunt, qui accusator fratrum nostrorum esse dicitur. Apoc. 12, 10. et ab illius complicitibus. Nam ille ab initio mendax fuit et ab illo Patre multi didicere mendacium. Joh: 8, 44.

XII. At quanam sunt Capita illarum contra Praedicantes Accusantium? Recenset Secretarius Judicii posoniensis in suo Extractu §. 3. Excutiamus singula: „quod populum contra regiam maiestatem animaverint et armaverint.“ Hoc est mendacium tam nigerrimum, quam, quo scribimus, atramentum. Si omnes quot quot in inferno sunt diaboli, idest: calumniatores, prodeant, hoc adversum nos legitime nunquam probabunt. — „Quod persones regias et Capitulares, publico intentos officio, non tantum cum nota infidelitatis rejecerint, sed et gravi verberatione affecerint.“ Designate boni iudices, quando, ubi, a quibus, et in quibus, tale facinus patratum? Scimus Georgium Bársony episcopum titularem Varadiensem egregie a rusticis quibusdam vapulasse;⁴⁾ verum non publico

voltak, hogy a fentnevezett törvény ellenére ítéltek égrekiáltó igazságtalansággal; vagy ha azok voltak, elfeledték vagy nem tudták a törvényt?

Sajnálatra méltó tény, hogy a „Magyar Sion“ (1866-diki évfolyam 881—913 l. egyik írója nem olvasta az „Apológiát“ és Bethlen Miklós-nak 1675-dik évben a gályarabokhoz intézett terjedelmes levelét, s egyszerűs mind védíratát, vagy ha olvasta, nem követi II. Lothár méltányosságon alapult jelszavát: „audiatur et altera pars“, mert különben lehetetlen feltenni, hogy részrehajlatlan s elfogulatlan gondolkozású egyén, mint a minőnek ama cikk szerzője láttatni akar, oly „συννοφαντικῶς“ irt volna, mint a hogy irt. (Lásd különösen, a „Magyar Sion“ 1866. 883. és 903. lapjait.)

⁴⁾ Lásd: Lányi Károly „Magyarföld egyház történetei“ II. k. 140. l. Bársony György váradi címzetes püspök testvérével Bársony Jánossal, a ki királyi ítélő mester volt, száz sőt több fegyveres zsoldos katona kíséretében megjelent Nyitra megyében, Turalukán, hogy a templomot elfoglalja. A lakosok a templom kerítésébe gyűltek, hogy megvédelmezzék a templomot. A két Bársony először lőtt a templom védőire, (tehát nem lövetett: a kézirat szavai ezek: quod uterque Barsony primi contra justos templi defensores, bombardas, agnita illorum resolutione, explosierint nem pedig: explodi jusserint) a védelmezők közül egy, ki éppen megsebe-

officio, sed potius maleficio intentum, id est in violenta templorum Evangelicorum contra Patriae leges occupatione, versatum. „Quod iudices ac senatores a regia maiestate confirmatos deponi curaverint“ Itane unquam Pastores Evangelici, qui ad nulla politica negotia, in Patria nostra sunt admissi, Regiae maiestati in iudiciis et senatoribus constitutendis aut deponendis, vel praescripserint, vel manus ligaverint? Sed per quos curarunt deponi? An per suos patronos Evangelicos? Certe horum nullus vel admodum exiguus, jam dudum in Aula est respectus.

XIII. Quod rebelles captivos e manibus Praesidii Caesarei eripuerint. Ubi, et quando hoc a ministris factum? Edicite boni viri! Mirum est praesidium illud Caesareum tam imbecille fuisse, ex cuius manibus, miseri praedicantes captivos eripere potuerint. „Quod catholicorum infantibus, excrementa Praedicatorum acatholicorum voranda dederint.“ Hoc est putidissimum Diaboli excrementum, idest mendacium orco dignum. Non nostrum, sed vestrum et vestri similium persecutorum est, immania circa infantes patrare illos ex cunis raptos manibus dilacerare, vivos hastis alligatos ad ignem assare, parietibus allidere, excerebrare, et cerebrum frixum devorare, etc. uti in historia persecutionis a Duce Sabaudiae Anno 1655. in pedemontio procuratae, refert Hornius Hist. eccl. pag. 350.

XIV. „Quoad mortem ministrorum suae maiestatis, cum rebellibus tractaverint.“ Ubi et quando? Nam vestris declamationibus, qui ex livore et odio hoc fingitis, nemo credet cordatus. „Quod frequentes correspondencias cum turcis; aliisque, suae maiestatis inimicis habuerunt; turcas in subsidium data pecunia sollicitave-

sült, haragra lobbanván, lött, s épen a királyi ítélőmestert Bársony János lötte le s a püspököt megsebesítette. A püspök mintegy 200 horvát katonát gyűjtven, rohanta meg a templomot, a lakosokat megkötöztetvén erőszakkal rabságra hurcoltatta s így a következő lázadásoknak alapja vettetett. Ez történt 1672-ben Bársony János 39 éves volt. eltemettetett Szakolcán „in aede parochiali“. (V: ö: A magyarországi Ev. történ. emlékei: II. 218 l.) A kézirat, melynek szavai idézvék, Révész Imre ur feljegyzései szerint találhatik a bécsi cs. könyvtárban: Chmelnél CCCXXIX. Cod. Ms. Nro 8823. Hist. prof. 444 Memorial des holländischen Gesandten Kayser v. Rom und König von Ungarn 1675. Az egri könyvtárban tekintsd meg: Acta processus fisci, contra praedicantes temporibus Georgii Szelepcsényi Archi episcopi strig. agitati. 1674. fol. Hamel Bruininx művét Poot Ábrahám a maga művéhez csatolva kiadta holland nyelven 1685-ben 189—414. lapokon. A turolukai esetet olvasd meg a 237-dik lapon.

rint; turcis et rebellibus Sacerdotes vendiderint; fortalitium flekiense, Jaurinense, Levaiense. et Vesprimiense fortissima Christianitatis propugnacula turcis tradere tentaverint.“ Si haec de nobis vera essent, mille mortibus nos dignos esse, ultro fateremur; quod tamen nullis idoneis testibus, adversum nos probatum ibunt. Illi potius habuerunt correspondentiam cum turcis, qui a purpurato Budensi, dato pretio, licentiam nos persequendi, in illius territorio, sibi mercati sunt.

XV. „Quod ad externos principes contra suam majestatem legationes obierint; rebellibus armati se junxerint, eorumque duces fuerint.“ Vel omnes, vel aliqui tantum hoc fecerunt. Si non omnes, cur sine discrimine omnes proscripsistis, et ad triremes damnastis? Haecine aequitas iudices, propter paucorum culpam luere omnes? Sed vestram principes exteri, compellamus conscientiam, quis unquam nostrum apud vos contra regiam Majestatem legatione functus est? „Quod sacramentum altaris in templis Catholicis, pede calcaverint, turcis sacras catholicorum hostias traderint, in signum serio persequendi fideles romani Caesaris.“ Haec, ut et reliqua alia ex puteo inferni extraxit, in suo (ut appellat) Extractu, Secretarius Judicii posoniensis.

XVI. „Quod praesidiarios suae majestatis trucidare intenderint et non nullos trucidarint; et quod Comariense fortalitium ruinare volentes, tempore quo ventus illuc ferebat, oppidum accenderint, ducentis domibus combustis.“ Novimus ad delirae ejusdam aniculae, mille questionibus tortae et vexatae confessionem, miserum quendam Praedicantem, incendii illius reum fuisse accusatum, eumque, qui nunquam incendiarius fuit, a nostri temporis incendiariis persecutoribus, ad rogam damnatum. Ullos vero praesidiarios suae majestatis, a ministris Evangelicis trucidatos esse, pernegamus. Sed solenne est nostris persecutoribus, quicquid a latronibus, praedonibus et militibus alibi patratum vel patraturum est, Evangelii ministris imputare. — „Quod infames libros contra suam majestatem impresserint, et publicarint.“ Neminem talem novimus, praeter Nicolaum quendam Drabitum, eumque natione non hungarum, sed moravum, cuius scripta enthusiastica nunquam nobis placuerunt sed miserum illum Senecionem, cum suis scriptis, satis superque excarnificastis. Omittimus reliqua mendacia, Diabolo authore, contra innocentes fabricata. Deus videat et judicet! Illae et similes calumniae a procuratoribus quoque causae nostrae legaliter ita sunt confutatae, ut pudeat adversarios illarum vel meminisse. Sed non erat

propositum illis ex lege et ratione agere; verum ex imperio et affectu.

XVII. Sed pene omisserat grande nostrum crimen, degradatione et proscriptione dignum Secretarius posoniensis. Quodnam illud? „Quod impie contra sanctos defunctos, et B. Virginem blasphemae locuti simus in nostris concionibus, et quod Papam et illius Episcopos, diffamaverimus.“ Nam haec quoque a iudicibus tribunalis posoniensis (quamvis reticeat Secretarius) objecta et exprobatata sunt nobis. Hoc sane est verissima causa nostrae persecutionis, proscriptionis, et degradationis, quod nempe creaturas, juxta ipsorum superstitionem non colamus, et quod coronam Papae, ventremque locustarum illius, aliquando ex Evangelio tetigerimus. Atque hoc etiam de tertio praetensae rebellionis fundamento.

XVIII. Sequitur quartum, nempe fuga quorundam ministrorum, tum in Transylvaniam, tum in Turciam, non expectata citatione ad Tribunal posoniense. Ergone rebelles? Rebells ergo David qui furorem Sangvinarii Saulis evitaturus ad Achis Regem Philistaeorum confugit. (1 Sám. 27. r.) Rebells Elias, quem impius Achab ad montes et sylvas fugavit (1 Reg. 19.) Rebells Christus, qui audiens, quod Johannes ab impio Herode in carcerem traditus esset, ex Judea in Galileam secessit (Matth. 4, 12.) Rebelles apostoli, qui tempore persecutionis jussi sunt de una Civitate fugere in aliam. (Matth 10, 23.) Rebelles S. S. Athanasius, Chrysostomos et alii, qui se interdum subdlexerunt a furore persecutorum. Rebells papa Johannes XII. qui metu Othonis magni imperatoris, arreptis ecclesiae thesauris ad Saracenos confugit; ut testis est Dresseus, part. 2. Hist. pap. 420. Si igitur ab aliquibus nostrum id factum est, non sane sceleris et rebellionis conscientia factum; sed a vobis persecutoribus, ante omnem citationem (contra omnia jura) Sedibus suis exturbati, omnibusque bonis privati, solum vertere coacti sunt majorem apud ethnicos (quod non sine providentia Dei factum est), experti humanitatem et misericordiam, quam apud Romano-Catholicos, qui gloriantur se solos esse bonos Christianos.

XIX. Imo, utinam (humanitus loquendo) nemo nostrum, coram Sangvinario vestro tribunali comparuisset; quod non aliud erat, quam ovibus comparere coram lupis: sed ita placuit Domino Deo nostro, filium suum Jesum Christum, ejusque gloriosum Evangelium, exilio et martyrio nostro coronare, cui sit eo nomine aeterna

laus et gloria, qui nos dignos fecit ut non solum crederemus in eo, sed et pateremur pro illo Phil. 1, 30. Atque sic sua sponte ruit Quartum quoque praetensae rebellionis fundamentum.

§. III.

Probatur ex solo religionis odio. illiusque tota Hungaria exterminandae, jam diu praeconcepto proposito, ministros Evangelicos, regno esse proscriptos et ad infames poenas damnatos.

I. Non est hic nostrum culpae Regem, vel proceres políticos sed Archi-Episcopum, cum sua factione Clericali, cum primis jesuitica, qui Evangelii in Hungaria ut et alibi, sunt et semper fuerunt hostes juratissimi⁵⁾ Jam ante modernos motus Archi-flamen ille (rectius Archi-fulmen) egregium suae humanitatis ediderat specimen, qui nullos in suo territorio, Archi-Episcopali, quod late patet tolerabat ministros Evangelicos. Similis farinae fuit Episcopus juriensis et omnes alii pro suo posse, qui nullum non movebant lapidem, ad religionem opprimendam et prorsus extirpandam.

II. Nec aliud ab illis hominibus expectari poterat, vi illius juramenti, quo omnes et singuli, Romano papae, et congregationi Cardinalium de propaganda, (imo extirpanda) fide firmissime sunt obligati. Audiamus formulam illius obligationis: Ego N. N. Episcopus, ab hac hora fidelis ero S. Petro, sanctaeque apostolicae romanae ecclesiae, Dominoque meae papae, ejusque successoribus canonice intrantibus. Non ero, neque in consilio, neque in facto, ut vitam perdat, aut membrum vel caput, vel capiatur mala captione. Consilium quod mihi aut per se, aut per nuncium manifestabit, ad ejus damnum nulli pandam. Papatum romanae ecclesiae et regulas Sanctorum patrum, adjutor ero, ad defendendum et retinendum (salvo ordine) contra omnes homines.

III. In nova autem juramenti formula, juxta pontificale romanum Pii V. et hoc additur: Se omnia quaecunque contra Papam vel deliberantur, vel tractantur, vel suscipiuntur, revelaturos, et pro viribus strenue impedituros. Haereticos etiam NBene, omnesque

⁵⁾ „Omnes catholici saeculares et ecclesiastici sint jurati hostes omnium haereticorum.“ (Veritas toti mundo etc, 1681. 137 lap) Továbbá: V-ik Pius „pontificale romanum“-ában ez áll, a püspökök esküjében: „Haereticos etiam, omnesque rebelles Pontifici' extreme me persecuturum ac infestaturum, juro!

Rebelles pontifici, extreme infestatuos ac persecuturos. Auditis Christiani evangelici! ubicunque gentium terrarum, et populorum vivitis, conjuratum esse ab Episcopis papalibus ad vestri in festationem et persecutionem. Quid ergo ab illis hominibus sperandum? Certe sola executio restat, et ubi differtur, data occasione non aufertur. Jam nos miseri Evangelici hungari, sentimus fructus acerbos sangvinariae illius conjurationis. Quicquid igitur patimur, non rebellionis nostrae adversus Maiestatem (quae est merus praetextus) sed huic imputari debet.

IV. Jesuitas vero hoc maxime urebat, quod cum jam diu in ordinem Statuum cum aliis Praelatis recipi vellent, ab evangelicis proceribus semper fuit reclamatum; et quidem vigore Articulorum anni 1608. regnante Mathia Austriaco, post coronationem editorum. Art. I. Cum itaque regni Hungariae Status et Ordines, ex quatuor Conditionatis regnicolis, nempe praelatis, baronibus seu magnatibus, nobilibus et liberis civitatibus constent, ideo regnicolae sub praesenti generali Dieta, decernunt, ne sua majestas regia, praeter hos ordines, quempiam in generalem Regni dietam, per Regales suas literas advocari faciat. Signanter autem de Jesuitis cautum fuit, ut nulla in regno Hungariae bona stabilia et possessionaria habere et possidere valeant.

V. Et certe nulla pax solida in Christiano orbe sperari potest hac secta grassante, et in Aulis principum Clavum Consiliorum et conscientiarum tenente. Quod enim homines isti in censura Coloniensi ex animo optarint, ut Lutherus statim a principio reformationis e medio sublatus fuisset; hoc etiam num omnibus Evangelicis optant et intentant, eoque turbas, bella, vastationes, et persecutiones, per sibi addictos efficiunt; ac per Maffaeum suum in Commentario super Epistolam Judae, ita decernunt: non videre se alium consilium vindicandae libertatis et authoritatis Ecclesiae romanae, quam ut urbes Haeticorum funditus primum evertantur. Alius vero sic: libertates gentium et rerum publicarum esse latibula haeresium, eoque auferendas, et sic haeticos opprimendos quia non digni sunt, qui solis luce fruantur, quibus Papa inimicus est.

VI. Sanguinaria huius modi consilia, in afflicta nostra patria, quotidie in effectum deduci videmus et dolenter sentimus. Nam quot Urbes moeniis et propugnaculis suis nudatae? Quae libertates mansere intactae? Imo Hungaris nativis quam plurimis etc. (Itt lásd tovább „Sárosp. füzetek: 1861“ 740-ik s következő lapok.)

RÁCZ KÁROLY.

T a r t a l o m:

	Lap.
Kant vallásfilozófiája. Perlaky Sándortól.	651
Kisérletek a vallási bölcselemből. Zombori Gedőtől.	768
A pásztori levelek helye Pál életében. Rácz Károlytól.	783
Báró Sandau vagy a vegyes házasság. Pazar J.-től.	794
T á r c a. Egyházi szertartást illető törekvések az angol protestáns egyházban. Réthi Páltól.	826
— A nápolyi gályákra elítélt magyar protestáns lelkészek apo- logiája. Rácz Károlytól.	830

S a j t ó h i b á k.

165. lap legalul: ältere Reise helyett olvasd — alten Kirche.
 167. l. alulról 3. sorban: Eusebius helyett olvasd — Eusebia.
 174 l. legalul: arian h. o. — arianismus.
 179. l. 5 sor alulról: három szó után felosztott irandó.
 635. l. 15. sor alulról: emlékezett h. o. — emlékeztet.

A

„SÁROSPATAKI FÜZETEK“

XII-dik FOLYAMA

ára, hatvan íven tíz szállítmányban:

Egész évre postán	6 frt. — kr.
Félévre " 	3 " — "
Háztól elvitetve egész évre	5 " — "
" " félévre	2 " 50 "

H. 2443 Dupl...

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

KIADJA

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET.

SZERKESZTI

Dr. HEISZLER JÓZSEF.

„A hol az Urnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság.“

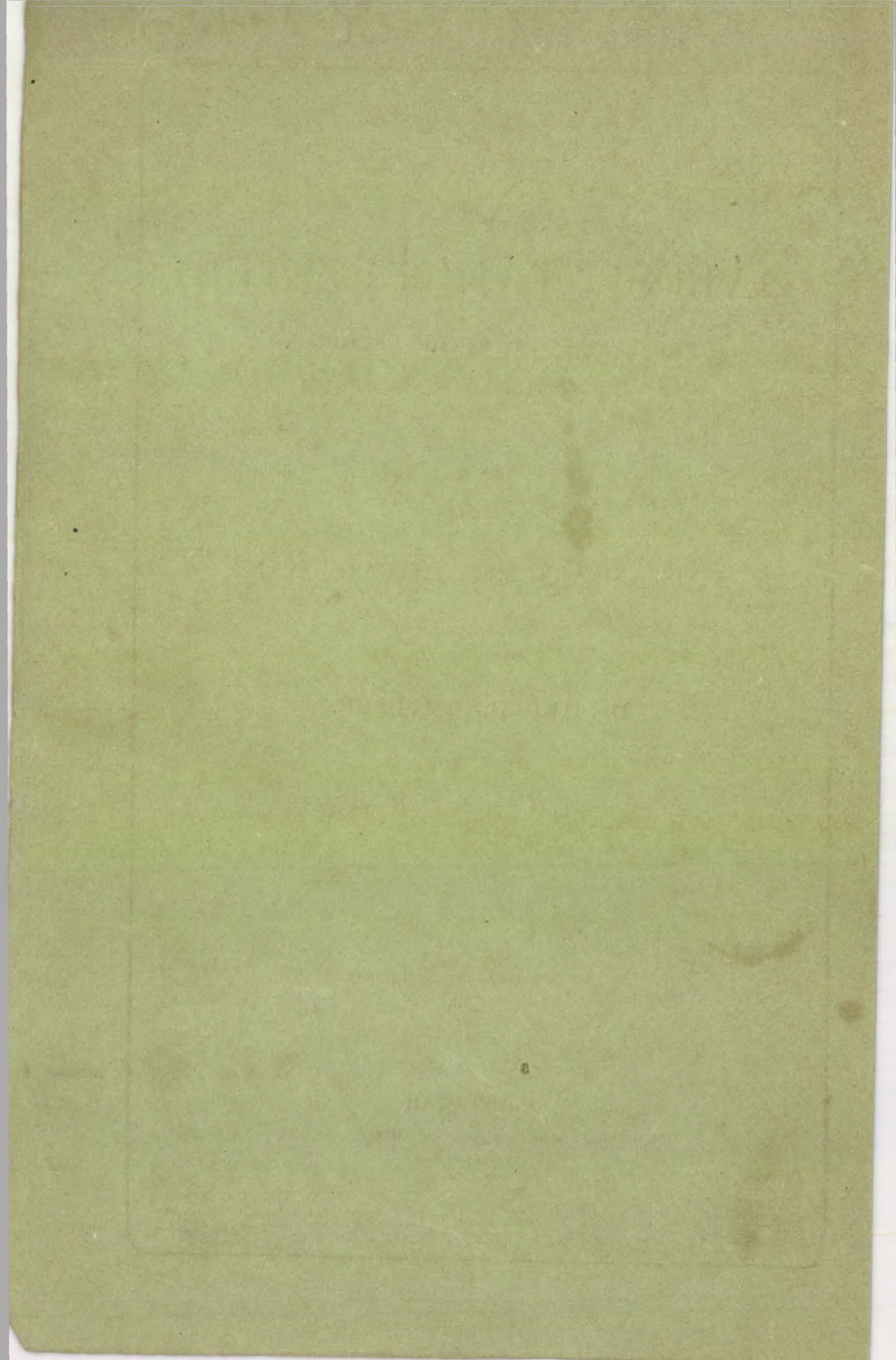
2. Kor. 3. 17.

XII. Évfolyam. X. Szállitmány.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűivel.

1868.

Württemberg paedagogiai viszonyai.

Württemberg ama ritka szerencsés művelt országok egyike, hol a szó szoros értelmében minden egyén teljesen elláttatik a hivatásához szükséges alapismeretekkel. Már 1559-ben, s így legelőször Európában, törvény által szentesítette Kristóf herceg a népiskolákat, itt létesült ugyancsak először a vasárnapi iskolák eszméje, tanítóképezdek s konferenciák rögtön a poroszoniak után szerveztettek s jelenleg épen e kis ország az, hol az állam legtöbbet (1000 frtból 47-et) áldoz a népnevelésre s hol az országgyűlés e tárgyat mindenkor a legfontosabbak közé sorozza. E szerencsés viszonyok s a félszázados béke alatt felvirágzás okozzák, hogy Württemberg átalában Németország legműveltebb tartományai közé számíttatik, sőt tekintélyes hangok nyíltan állítják, hogy e kis ország az e tekintetben oly híres Poroszországot már is tulszárnyalta.

Talán feleslegesnek látszik jelenleg a részletes ajánlás, midőn végre honunkban is felébredt a buzgalom a népnevelés szent ügye körül, midőn nagy elmaradottságunk tudata mindenfelé tükört keres, a mely után teendői megvalósításában magát tájékoztatja.

Én úgy hiszem nem; sőt inkább eme nagy előnyök dacára is kételkedő szemmel kell tekintenünk minden előnkbe tett példányképre. Épen a népnevelés az, hol az egyéniség s a nemzeti jellem jogait leginkább megköveteli. Ha valahol, itt kell tartózkodnunk ama tan feltétlen követésétől, hogy a jót és célszerűt bárhonnán el fogadhatjuk, itt kell ovatosaknak lennünk gyakran még a látszólag csak technikai előnyök utánzásában. Ha a népnevelés csak az egyes ismeretek tudatlanokkal közlésében állana, a mint azt nálunk — fájdalom — legtöbbször tekintik: úgy bármely e téren előhaladott

ország példáját feltétlenül utánozhatnánk; de ha felismerjük azt, hogy a nép organicus kifejlése mindenütt más-más eszközöket s módszert igényel, egy ily rajz legjobb esetben is csak az összehasonlítás által hozhat gyümölcsöket.

S valóban a württembergi s a magyar nép jelleme s így az ezen jellemeknek megfelelő nevelési elvek minden hasonlóságok mellett igen lényegesen különbözök. Württemberg lakossága legnagyobb része, a sváb faj, ősidőktől fogva messze földön ismeretes volt nyíltsága és szívos természetéről. E sajátos jellemvonások jelenleg is meg vannak e népnél s bizonynyal a nagy német földön épen itt található fel leginkább ama „német kedélyességet“, mely le nem írható, de a mely a legtöbb német magaviseletéből teljesen visszasugárzik. A családi élet élénken ki van fejlődve, a társasági szabályok (etiquette) uralma kevésbé tűnik fel s a megszokotthoz szívos ragaszkodással viseltetik e nép. De igen tévedne, ki e gondolkozásmód eredetét főképen az érzelemben keresné. Württemberg népe igen kevésbé képes érezni, az egyed önállósága a családi élet bensőség dacára igen kifejlődött s a kedély uralma felett a döntő szót mindenütt az ész és érdek határozza el. Nem képes e nép tul-emelkedni szűk láthatárán, nem képes mások helyzetében képzelni önmagát: de öncélja, az egy kitűzött pont, melyre tör, feledhetetlen előtte. S épen ezért az ész működése nem a hideg logikai, hanem a phantasia által felzaklatott élénk kedély gondolkozásban áll, mely látszólag oly annyira rokon a benső érzelemmel. Küzd e nép, de küzdelme nem az eszméért, hanem az élénk színekkel festett eredményért van; felkarolja a tudományt, de egyszersmind rab-szolgájává lesz annak s szűk nézkörén felizgatott képzelme nem engedi tultekinteni. Ez legfőbb oka, hogy e családias érzelmű nép oly könnyen elfeledi rokonait az idegen dús, gazdag rónákon; ez az oka, hogy a bámulatosan élénk vallásos élet leginkább az utolsó ítélet s hason ábrándozások kirajzolása hű munkájában fárad s kicsinykedve a legnagyobb vallásos türelmetlenségre emelkedik. Ki csak egy pillantást vet ezzel szemben a magyar nép főjellemvonásaira: csaknem ellentétét találja fel ott.

A kedélyesség nálunk tetterővé változott, a vállalkozásban buzgó kitartást nálunk nem egyéni érdek, de a lelkesedés okozza s a phantasia helyét kedélyes humor foglalta el. Népünk sokkal érzelemteljesebb, az eszme uralma nagyobb, a haza s közjő szeretete élénkebb, mint bárhol a németföldön: másrésről azonban be kell vallanunk, hogy e vonzalmak leginkább csak ösztönszerűek, tudatlanul igen is gyakran cselekszünk jobb sejtelmünk ellen, kitartásunk nem oly erős s ritkán mélyedünk be a tárgyba, holott azt mindenkor melegebb érzellemmel fogadjuk magunkénak, mint a svábfaj hideg képzeletdus fiai.

E nagy különbséget tekintetbe kell vennie e sorok olvasójának mindenkör. Sokat van jogunk elítélni, mi a sváboknál igen helyes s igen sok a követelendő nálunk, mi nálok felesleges, sőt káros is lehetne. Én természetesen hazai viszonyainkra tekintettel igyekeztem e körvonalazást fogalmazni s azért a rajz teljessége s hűsége lehető megtartásával különösen azon pontokat akarom itt kiemelni, a melyek egy évi a helyszínén tett tapasztalataim s hosszas paedagogiai foglalkozásom szerint hazai tanférfainkat is közelebb-ről érdekelhetik. Ismételve kijelentem azonban, hogy e nevelési rendszert csak oly példányként akarom tekintetni, a mely részeiben a csak szigorú vizsgálat után alkalmazható.

Még egy szót a tárgy megkezdése előtt Würtemberg statisztikai viszonyairól. Az egész ország 354 □ mértföld 1,778,000 lakossal. A föld közepszerű, sőt legtöbbször rosz minőségű, egyetlen folyója, a Neckar s az is alig 15 mértföldnyire hajókázható. Tenger, avagy élénk kereskedő nép szomszédságában nincs, az ország egyes részei hegyek által elkülönítettek egymástól s a rendkívüli sűrű népesség a vagyonságnak csaknem ellenállhatlan gátjául szolgál. dacára az igen jó közlekedési eszközök s mindinkább fejlődő iparnak. Szükséges tekintetbe vennünk e viszonyokat s meggondolnunk, hogy csak a szorosabb értelemben vett Magyarország (Érdély, Horvátország s a katonai végvidék nélkül) mintegy 11-szer oly terjedelmű s hatszor nagyobb népességű hon, s hogy a relativ csekély számú lakosság s mindeddig rosz közlekedés miatt oly annyira hát-

ramaradás mellett is földé ritka kincseiben s népe jellemében szebb jövő biztosítékát birhatja. Jelen viszonyainkkal szemben ismételve mondom ezt: ideális képleend az itt rajzolandó, de épen ezért buzdító is; buzdító különösen ama folytonosan szemelőtt tartható ténynél fogva, hogy Württembergben a szűkkeblű nép helyett csaknem mindent maga a kormány tesz, míg nálunk mindazt, mi a népnevelés érdekében s nem csak az evangélikus felekezeteknél jelenleg létezik, sok nyomorúságai dacára büszkén vallhatja a nép önmagáénak, s így a kormány reménylhető kéznyújtása után a szebb jövőre jogosan számolhat.

És most térjünk a dologra.

1. Népnevelési vezérelvek.

1730 óta, midőn Eberhard Lajos herceg 24 törvény alakjában templomokban hirdettette ki a népiskolák javítása kezdetét, folytonos élénkülő mozgalommal fogadtatott itt a népnevelés terén tett minden újabb kísérlet. A hallei pietisták tartós uralma ellenében a philantropisták nem voltak ugyan képesek erős gyökeret verni, de a szomszéd köztársaság lelkes szülötte Pestalozzi nagy elvei annál melegebben karoltattak fel. Tanítványai s illetőleg tovafejtői közt Fröbel, Dinter, Diesterweg rendkívüli befolyást gyakoroltak, különösen a 30—40-es években: de az 1848-iki forradalmakat követő reactio a kormányval szövetkezett új pietisticus irányt hozta e téren is uralomra, mely különben az előtt is nagy fontosságú volt s általában az utóbbi két évszázadban a svábnép gondolkozásmódja elismert képviselője volt.

E württembergi pietismus, ha szinte első kezdetét a Spener-Franckeival hozta' összeköttetésbe, lényegesen különbözik attól. A hallei árvaház bajnokai az érzelem mélységére fektették a fősúlyt s határozott ellentétet képeztek a dogmatica formalitása ellenében. A sváb népnél ez érzelem eleitől fogva hiányzott, de helyette fenállott ama a tárgyba szíves kitartással bemélyedés, mely a phantasia által elősegítette épen a keresztyénség eredete csodás körül-

ményeit, rendkívüli viszonyait s reményeit emelte ki s így sok tekintetben az orthodoxia hatalmas gyámolává lett. A hirneves Bengel chiliasticai álmodozásai, Oettinger, Storr, Hahn s tömérdek mások bibliai rajongásai nem az érzelem, hanem a phantáziából alkották vallásokat. Az európai continensen jelenleg is e nép az, mely theologiai s bibliai fogalmakkal legtöbbet bajlódik, hol a legtöbb felekezet létezik, a bibliát minden társadalmi s political viszonyban legfőbb tekintélyül állítják fel s a tudósok keresztyén logicáról, bibliai lélektanról stb irnak könyveket.

Ezen képzelmi pietisticus irány a vezéradó tulnyomólag jelenleg is a würtembergi népnevelési módban. Honunkban, hol e tekintetben a gondolkodás sokkal higgadtabb, bizonyynyal hiszem, hogy nem fogok félreértetni, ha jelenleg ez irány ellen határozottan felszólalok. Megvetem én is azon felületes rationalismust, mely a vallást erkölestannal identificálja, nem tartozom azok közé sem, kik a mindent megértés üres phrasisából kiindulva a philanthropistákkal minden vallásos oktatást a késő korra tesznek át: sőt inkább ha van valaki, úgy én mélyen érzem a vallásos erkölcsi nevelési elv nagy fontosságát, ohajtom, hogy már a gyenge csemete erősen csatlakozzék a remény e biztos fájához, éltetőrekrvése egy legyen ezzel, sőt a haladó korszellemmel látszólagos ellentétben, épen a vallásos érzelem fejletlensége miatt nem helyeselhetem honunkban a népiszkolák egyházaktól már jelenleg teljesen függetlenné tenni akarátát, de másrésről tudom azt is, hogy a vallás nem csak theologia, s igen gyakran annak ellenkezője is, megtanultam Schleiermachertől, hogy „minden tettünk vallásos legyen, de egy se származzék a vallásból.“ A würtembergi pietistikus irány azonban nem vallást, de dogmatikát tanít a gyermekeknek, nem meleg érzelmet, hanem a csodák és rendkívüli iránt éretlen bámulatot költ fel, mely korán elvonja a gyermeket az élettől s megtanítja őt bűnként kerülni annak szép költészetét, büszke megvetéssel nézni le a napi munkás küzdelmeire. Egy itteni praelat (general superintendent) sétája közben egy a szabadban lakadalmazó nép közt mulató papot megdorgálván, annak válaszára, hogy Krisztus is mulatott Kánában,

sőt a vigadók számára bort is teremtet, ingerülten válaszolta : Jobb lett volna, ha nem teendette. Ez az ösztönszerű nyilatkozata ez iránynak. A philisteri lélek, mely kasztot emelni törekszik, nem érti a magasztos alapítót, ki felkeresi a bűnösöket, ki vigad az életet élvezőkkel ; a phantastikus ábrándozó égben képzelet magát s megvetéssel tekint a földre, melynek szülöttje tétlenül az örökre bámulva elveszti a jelent, feledi a multat. Ne hidjék e sorok t. olvasói, hogy jellemzésem talán tulzott volna. Ki e nép közt csak néhány napig élt. minden tisztelete mellett annak jeles oldalai iránt lehetetlen e ferdeséget rögtön fel nem ismernie. Én, ki minden rétegeiben közelebből megismerkedtem velök, igen is sokszor valék e szomorú beteges világnézet tanuja. Egyik legnevezetesebb paedagogjok a nép számára elegendő olvasmányul tartja a bibliát, egy más, ki mindennemű beteget orvosság nélküi egyedül imával gyógyít, neheztelve kérdezé tőlem : miként utazhatom vasárnap ? s csak nem mindnyájan megbotránkoztak felette, hogy elismert vallásosságom dacára is még a philosophia kedvenc tanulmányom. De nem szükséges sok példát felhoznom. Hol a gyermek Palaestina faluit elébb ismeri, mint hazája fővárosát, hol a számtani példákat, a természetrajzi tárgyakat is a bibliából akarják venni, hol nem az erkölcsi s vallásos igazságok, hanem a csodák a vallásos tanítás fő-tárgyai : azon nevelés önmagát itéli el. Távol van tőlem, hogy ez iránytól minden jó oldalt megtagadjak, a minthogy ily egyoldalúság lehetetlen is volna, sőtinkább elismerem, hogy ez a képzelet s kegyelet kifejtésére legerőteljesebben hat, a mint a nép példája is mutatja : de eltekintve attól, hogy ez is sok sötét oldallal van összekötve, a sok csaknem teljesen mellőzött egyenrangú, sőt fontosabb irány elhanyagolása miatt lehetlen e nézet uralmát határozottan elvetendőnek nem nyilvánítanom. Épen a pedagogica az, mely az egyének s nemzetek történetileg adott jellemén s csak is ezen alapulva azok egyoldalúságát kiegészíteni, őket teljes emberekké tenni igyekszik : ez irány minden józan paedagogia ellenére e főcélal határozottan ellentétesen működik s neveltjeit szűk körökben megerősítvén, képtelenné teszi a haladás nagy eszméje méltó felfogására.

Igen természetesen ez irány ellenében mindenkor létezett ellenzék, ha szinte olykor nagy kisebbségben s inkább magok a practicus tanítók közt, kiknek a legujabb időkig alig volt valami befolyások a hatalmas papság s az általok vezetett közszellem ellenében. Würtemberg e század első felében három legnevezetesebb hazai paedagogja; Denzel, Riecke és Zeller közvetítő irányt követtek, a kitünő praelat Roth inkább hajlott hozzájuk, de teljes practicai ismeretét megóvták tulzásaiktól. A még jelenleg is élő Eisenlohr több másokkal együtt határozottan practicus irányu s vele együtt sokan Schleiermacher, Diestenberg, Benecke a gothai iskola s mások nézeteit terjesztik. Ujabb időben végre az egyes szakokkal foglalkozó tekintélyesebb tanférfiak: Guth, Maier, Dreher s különösen a buzgó katolikus paedagog Haug a még most is igen elhanyagolt realis oktatásnak igyekeznek nagyobb tekintélyt szerezni. A pietismus mérsékelt hirdetői közt is azonban igen sok kitünő férfiú van s köztük a hirneves theolog Palmer, továbbá Wildermuth, Völter, Schmid külföldön is elismerésre találtak s különösen az utóbbi által nagy szorgalommal s a kor több nevezetes paedagogja közreműködésével szerkeztett „Encyclopaedie des gesammten Erziehungs und Unterrichtswesens“ című kitünő mű, melyből eddig betűrendben az 5-ig 7 vastag kötet jelent meg, nagy hiányt pótol a paedagogiai gazdag irodalomban is s különösen történeti-statisticai adatai bőségére nézve bizonynyal sokáig páratlan leend.

Az uralkodó alapgézetnek megfelelőleg leginkább a pietistikus paedagogiai művek vannak elterjedve. Raumer csaknem általánosan döntetlen tekintély, Kellner, Bormann (Berlin) művei s a katolikusoknál Okler (Mainz) szinte ily általánosan tiszteltetnek; a calwi bibliatársaság, Baseli missio egylet, stuttgarti s kaiserswerthi evangelicus társaság stb. kiadványai részint vezérkönyvek, részint népolvasmányokként nagyban terjesztetnek. A helybeli számos paedagogiai s egyházi lapok is ez irányban szerkesztvék; az „evangeliumi paedagogiai lap“ s catholicus részről Haug „Magasin für Paedagogikja“ a legnevezetesebb köztök.

Különben a szász és porosz lapok a tanítók által szorgalmasan olvastatnak s ujabban a gothai irány kezd hatalmasan terjedni különösen Kehr classicus művei által. Valóságos tudományos paedagogiai és pszichologiai alap azonban igen kevésnél van s legtöbbször a „keresztyén nevelés“ határozatlan címe alatt practicus eljárást követnek, igen kevesen Hegel s Benecke lélektanát s néhányan még Gallt is veszik vezérfonalul. A tisztán practikai eljárás üressége azonban már általában tulhaladott álláspont, nem mint mi nálunk. Azon felül, hogy a módszertani főbb nézpontokkal lehetőleg minden tanító tisztában van, a rendszerint önmaga által kidolgozott tanterv által tapasztalatait rendszeresíti, a falukon hetenkint, városokon naponként vezetett tanodai napló a rendszeres munkásság, időbecslésre szoktatja az oktatókat. Ez által lett lehetővé, hogy a rossz elméletet a tapasztalat által erősített practicus eljárás kijavítja s inkább itt van a württembergi nevelés fényoldala, s ezenkívül az utóbbi két év alatt feléledt nagy nemzeti mozgalom, mely a svábfajt általában elismerten a németek közt politicailag leginkább érett néppé emelé, az életbe kilépett tanítókra is nagyszerűen gyakorlotta nevelői hatását, úgy hogy csaknem biztosan állíthatni, hogy a gyakorlat az elmélettel a württembergi népnevelésben nyílt ellentétben áll.

A kormány, mint fentebb említém, jótékony és buzgó hatással bír, áldozata a népnevelésre igen nagy: de intézkedései önállóságát a mindaddig igen hatalmas pietisticus irány ellenében nem képes kivívni, úgy hogy a szellem ritkán ered tőle, csak is a külső rendezés, holott viszonyainkkal ellenkezőleg az anyagi erő az övé s csak kis részben az egyes községeké s még kevésbé az egyházé. Másik lényeges hiánya az állami befolyásnak a burokratiai szellem, a tulzott ellenőrködés s sokszor a viszonyokra tekintet nélküli követelések, melyek mind a mechanizálást, a népnevelés s minden előhaladás ez ősz ellenségét, mozdítják elő. Ez utóbbi vonások különben majd minden kormánynál közesek s míg nálunk s más paedagogiailag kevésbé

előhaladt népeknél mérsékelten alkalmazva rendkívül haszonnal birna, itt, ha a viszonyok másként nem alakulnak s különösen ha a tanítói karnak nagyobb önállóság és önkormányzati jog nem adatik, az egység ez erőszakos követelése rendkívül hátránnyal fog birni a szépen megindult kifejlésre. Egy ily célszerűtlen, sőt káros rendelkezése volt a kormánynak legujabban a minta tanterv kiadása, mely nemcsak hogy a helyi különbségeket oktalantul ignorálja, de a tanítókat a tanterv folytonos készítésében nagy tapasztalattól is megfosztja.

De elég ez általános s speciell württembergi viszonyokról, melyek egész előadásomban folytonosan ki fognak tűnni. Áttérek a részletesre s először is a népnevelés állását legjobban jellemző tanítóképezdékre.

2. Tanító képezdek.

Mint Németországban általában, e képezdek itt is e század elején a tudományos főiskoláktól különválasztva teljesen átalakítottak s mindinkább nagyobb gondban részesítettek, míg nálunk csak a főtanodák egyik mellékes járulékaiknak, a szegények és együgyűek asylumainak tekintettek mindeddig.

Württembergben 2 evangelicus s 1 catholicus, 1 államtanító képezde, ugynevezett Schullehrer-Seminarium van, 7—7 rendes tanárral. Mindenik intézettel azonkívül egy előképző intézet, praeparandia, siketnéma intézet s mintaiskola van összekötve, hol a rendes tanárok s seminariumi növendékek közreműködése mellett 4—5 vidékről behívott s évenként változó segédtanító működik.

A praeparandiákba felvételre 14 év, testi és szellemi épség s dicséretesen betöltött népiskolai folyamról bizonyítvány szükséges. A tanfolyam két év; vallás, németnyelv, fej és betűszámolás, történet, földrajz, természetrajz, ének, zongora, orgona, szépirás, alaktan és rajz a tantárgyak, mind ez azonban még teljesen didactikai és methodikai útmutatások nélkül. Hogy o kívánalmak sokkal helyesebbek, mint nálunk néhány gymnasialis osztály bevégezése:

nem szükség mondanom. Az egész népiskolák folytatása s így részletes tárgyalása felesleges. Épen ezen tisztán objectiv jellemők miatt mindeddig egyes tanítók és papok is fel vannak hatalmazva az előkészítésre, természetesen, e növendékeknek a seminariumba felvételekor szigorubb vizsgát kellvén kiállaniok. Az állami prae-parandiákban a gyermekek közösen laknak, de elkülönítve a seminaristáktól, az állam mindnyája teljes ellátását elősegíti. A két év alatt azonban a növendékektől kissé sok is kívántatik.

A három államseminarium, a mint arról személyesen meggyőződtem, lényegesen nem különbözik egymástól. Általában az evangélikusok és catholicusok paedagogiai viszonyai a vallást természetesen kivéve egyenlőek nagy részben, a catholicusok azonban az egyházi hatóságtól függetlenebbek s tényleg az egyes tanítók-nak nagyobb szabadságok van, a minek azonban sok helyütt hiányai is kitűnnek. A zsidóknak csekély számok miatt külön seminariumbok nincs, sem az állam seminariumbokba fel nem vétetnek, s így iskolájok a rabbini felügyelet alatt sok tekintetben különböző s hátramaradottabb; de csekély számok miatt az ország népnevelési viszonyaira befolyással nincsenek s így e rajzben elmellőztem annyival is inkább, mert inkább csak szóbeli tudósítás s tankönyvek átnézése szerint van rólok tapasztalatom.

Az államseminariumbokba felvétel 16-ik évben történik, a mult év óta az oktatás 3 évig tart s akkor a kormány által rögtön alkalmazást nyernek. A növendékek a director és segédtanítók közvetlen felügyelete alatt közös társaságban élnek, szükségüket nagyrészt az állam pótolja s a többire nézve is alkalmok van stipendiumok által magokon segiteni. Mindenek előtt jónak láttam tájékozás végett ide mellékelni a nürtingeni seminarium e nyári félévéről szóló tanrendét (az essbingeni csaknem ugyanaz a gmündi sokkal szelidebb). E seminarium a hirneves paedagog Dr. Eisenlohr vezetése alatt áll s társait közelismerés szerint csaknem minden tekintetben túlhaladja. A tanrend három osztályra van osztva, melyek gyakran közös oktatásban részesülnek.

Órák	Hétfő			Kedd			Szerda		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
$\frac{3}{4}5-\frac{1}{4}6$		Felke-	lés,	mos-	dás,	ágy-	vetés		
$\frac{1}{4}6-\frac{1}{4}7$	—	Term- rajz	Term- rajz	—	Term- tan	Term- tan	Term- rajz	—	Ortho- grafia
$\frac{1}{4}7-\frac{1}{2}7$				Reg-	geli				
$\frac{1}{2}7-\frac{3}{4}7$				Imád-	kozás				
$\frac{3}{4}7-\frac{3}{4}8$	Minta- iskola	Vallás	Vallás	M. isk.	Vallás	Vallás	M. isk.	Vallás	Vallás
$\frac{3}{4}8-\frac{3}{4}9$	M. isk.	Törté- net	Törté- net	M. isk.	Geogr.	Geogr.	M. isk.	Történ	Történ
$\frac{3}{4}9-\frac{3}{4}10$	M. isk.	Olv. könyv	Olv. könyv	M. isk.	Gram.	Gram.	M. isk.	M. isk.	Harm.
$\frac{3}{4}10-10$				szü- net					
10—11	M. isk.	Harm.	Arith.	M. isk.	Arith.	Clavir Orgona	M. isk.	Geom.	Clavir Orgona
11—12	Német	Tani- gya-	tási korlat	Iskola- isme	Orgona Clavir	—	Tanit. gyakor	Iskola- isme	Iskola- isme
1—2	—	Rajz	Orgon. Clavir	—	—	Rajz Orgona Clavir	—	Geom. Rajz	Clavir Orgona
2—3	Orgona	Rajz	—	Harm.	—	Rajz	Valsás	Clavir Orgona	Geom. Rajz
3—4	Arith.	—	Orgon.	Tört.	Clavir Orgona	—	Fej- számít.	Orgona Clavir	—
4— $\frac{1}{4}5$				szü- net					
$\frac{1}{4}5-\frac{1}{4}6$		Violin	Violin	Clavir Orgona	—	—	Clavir Orgona	—	—
$\frac{1}{4}6-\frac{1}{4}7$		Ének	Ének	Or- ches-	ter	Fate- nyészt.	Tornáz	—	—
$\frac{1}{4}7-\frac{3}{4}8$	Fördés	és ker- tészet	Fördés	és ker- tészet	Ker- tészet	Ker- tészet	té- szet	—	—
$\frac{3}{4}8-\frac{3}{4}9$	Vacso-	ra és	szabad	idő a	szemi- náriu-	mon	belől	—	—
$\frac{3}{4}9$		Esti	áhitat	s az	után	lefek- vés			

Órák	Csütörtök			Péntek			Szombat		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
$\frac{3}{4}5 - \frac{1}{4}6$		Felke-	lés,	Mos-	dás,	ágy-	vetés.		
$\frac{1}{4}6 - \frac{1}{4}7$	—	Term.- rajz	Term.- rajz	Term.- tan	Orth.	—	—	Term.- rajz	Term.- rajz
$\frac{1}{4}7 - \frac{1}{2}7$				Reg-	geli				
$\frac{1}{2}7 - \frac{3}{4}7$				Imád-	kozás				
$\frac{3}{4}7 - \frac{3}{4}8$	M. isk.	Vallás	Vallás	M. isk.	Fejszá- molás	Fejszá- molás	M. isk.	Iskola- isme	Iskola- isme
$\frac{3}{4}8 - \frac{3}{4}9$	M. isk.	—	Geom.	M. isk.	Geogr.	Geogr.	M. isk.	Szép- írás	Geom.
$\frac{3}{4}9 - \frac{3}{4}10$	M. isk.	Olv.- könyv	Olv.- könyv	M. isk.	Fogal- mazás	Szép- írás	M. isk.	Arith.	Fogal- mazás
$\frac{3}{4}10 - 10$				szü-	net				
10—11	M. isk.	Harm.	Orgona Clavir	M. isk.	Orgona Clavir	Arith.	M. isk.	M. isk.	Orgona
11—12	Irodal- tört.	Tani- gya-	tási korlat	Tani- gya-	Orgona Clavir	—	Vallás	Decla-	matiók
1—2	Rajz	—	Orgona Clavir	—	Rajz	—	—	Orgona Clavir	Rajz
2—3	Rajz	Clavir Orgona	—	Orgon.	Rajz	—	—	Orgona	Rajz
3—4	Geogr.	Orgona Clavir	—	Geom.	—	Clavir	Tanit. gyak.	—	Tornáz
4— $\frac{1}{4}5$				szü-	net				
$\frac{1}{4}5 - \frac{1}{4}6$	Violin	Violin	Violin	Violin	Violin	Violin	Heti	repe-	titio
$\frac{1}{4}6 - \frac{1}{4}7$	Ének	Ének	Ének	Összes	ének-	lés	Or-	ches-	ter
$\frac{1}{4}7 - \frac{3}{4}8$	Ker-	té-	szet	Ker-	té-	szet	Fördés	és ker-	tészet
$\frac{3}{4}8 - \frac{3}{4}9$	Vacso-	ra és	szabad	idő a	szemi-	náriu-	mon	belől	
$\frac{3}{4}9$		Esti	áhitat	s az-	után	lefek-	vés		

Vasárnap $\frac{1}{2}$ 6-kor felkelés, $\frac{1}{4}$ 7— $\frac{1}{4}$ 8-ig dolgozás $\frac{1}{4}$ 8 reggeli, $\frac{1}{2}$ 8-kor szemináriumi istenitisztelet, 9-kor városi templom, 2—4 munkaidő, valamint $\frac{1}{4}$ 5—6-ig is, a többi idő $\frac{3}{4}$ 8-ig szabad. — Délben ebéd után $\frac{1}{2}$ 2-től 2-ig, és vasárnap a szabadidő-kön esti $\frac{3}{4}$ 8-ig, a városba is szabad kimenet.

Lehetetlen, hogy e tanterv első átpillantására is a növendékek rendkívüli megterheltetése fel ne tűnjék. A württembergi népnevelés egyik főhibája e sokat kívánás. E követelés valószínűsítésére törekvésből foly azon tulságos ovatosság is, melylyel a növendékeket a városi zajtól (a seminariumok helyesen mind kis városokban vannak) s a politikai élettől elzárni igyekeznek; lapokat nem olvasnak, gyűlésekben részt nem vehetnek, sőt a szakkönyvek olvasása is igen meg van nehezítve. A mi népünknel ily korlátozása az egyéni szabadságnak alig gondolható s valóban paedagogiailag célszerűtlen is. A tanító egyénisége lehetőleg teljes kifejlése legjobb, sőt csaknem egyedüli biztosítóka a népnevelés jóságának, ez okozhatja csak, hogy magasztos hivatását nem kenyérkeresetként tekinte, de szíve mélyéből buzog a reá bizott kisdedek jóvoltáért, avagy legroszabb esetben erőit megfeszítve törekszik hivatásának eleget tenni, legroszabb esetben, mondtam, mert valóban nincs oly drága eszköz sehol, mint itt s bünt követ el, ki nem teljes odaadással de hideg észszzel kezeli a reá bizott kisdedeket. Nem akarom ezzel azonban állítani, hogy tisztán ezen egy hiány által a württembergi néptanítók buzgósága leverettetik, sőt inkább igen sokszor az ellenkezőről volt alkalmam meggyőződni s e hiányt a tanárok lelkesége a seminariumban sokféleképp pótolja, de mindenesetre hiány az s veszélyes eszköz a szorgalom felélesztésére.

Feltűnő továbbá e tantervben s általában a württembergi seminariumokban a zene kiemelése. Talán felesleges a fentebbiek után közelebbről kifejtennem, mily helyes ezen csaknem ösztönszerű tett a württembergi nép jellem és nevelés kiegészítésére, mint az érzelem képviselője s valóban sajnálandó, hogy az akarat iránya még most is háttérbe szorítatva, a tanítójelöltek nem képeztetnek

ki egész emberi jellemök szerint s így a népnél is folytonosan bizonyos egyoldaluságnak kell maradnia. Általában véve is azonban igen fontos nevelési eszköz a zene, nem csak mint a gyermeki figyelem és érdek egyik leghathatósabb felkeltője, de különösen, mint az érzelem nemesítője, s valóban hazai tanodáinkban is több figyelmet érdemelne, mint eddig részeltetett. Igazolja végre előtérbe lépését a seminariumokban főképen azon körülmény, hogy, míg a többi tantárgyakban az előhaladás részben csak később lehető és követeltetik, a zenében mind a tanoda, mind az isteni tisztelet bizonyos megállapodást jogosan igényel.

A tornázás mindeddig kellőleg figyelembe véve nem volt, de most e célból külön csarnokok is építtetnek. Hogy a kertészet inkább botanikai előadás s a mellett a faizás, selyembogár tenyésztés stb. tekintetbe alig vétetik: azt az itteni cultura viszonyok előhaladottsága s részben az éghajlat is teljesen kimentik. Másrészt dicsérendő azon elv figyelemben tartása, hogy a néptanító ne csak a gyermekek, de valóban a nép oktatója is lehessen s ha mint a tapasztalat, földalom, oly sokszor igazolja, a lelkes magas hivatását felfogni nem képes, avagy elég szűklelkűleg magát a néptől elkülöníti, annak vezetője és példaadója a néptanító legyen. E célból intézkedések vannak téve, hogy a jelesb tanítók közt, kiknek hajlamok van reá, alkalmok legyen évenként néhánynak a polytechnicum és gazdasági intézeteket saját terheltevése nélkül meglátogatni. Korántsem történik azonban e tekintetben annyi, mint szükséges volna s a mi viszonyaink közt az itteni intézkedések természetesen még tökéletlenebbeknek látszanának. Mindenesetre ohajtandó volna, hogy a tanítójelöltek az élettel közelebbi érintkezésbe jönnének s tanáraik vezetése alatt gyárakat, intézeteket stb. látogatnának meg, a mely által igen sokszor többet tanulhatnak, mint a tanodákban s mindenesetre a látkör tágultával élénkülne bennök a vágy, felemelni a népet adott viszonyain tul, a mely hit és buzgó törekvés nélkül a néptanító összes működése hiu mechanicus intézkedés leend.

Uj korszakot jelöl a württembergi seminariumok életében bi-

zonnyal a mintaiskolák jelen évben életbeléptetése, a melyek helyét eddig a rendes helyi népiskolákban tett látogatások pótolták. Igen sajátságos, hogy ez intézetek nélkülözhetlenségét csak az újabb kor látta be s még kevéssel ezelőtt is teljesen elegendőnek tartatott a tisztán theoreticus oktatás. Felesleges ez intézkedés életrevalóságát kiemelnem. Közönségesen tudva van, hogy a régibb seminariumok legjelesb növendékei az intézetből kijöve, az ott tanultakat teljesen hasztalanoknak mondták, sőt azt nagy részt mielőbb elfeledni igyekeztek; lélektani igazság, hogy a legjelesebb elmélet is csak a praxissal karöltve nyer mély alapot s hogy a képzeletdus egyéneket kivéve csak az, ki gyakorlatilag látja a tant megtestesülve, buzoghat annak igazságért. Würtembergben a mintaiskolák még jelenleg igen hiányosak, a minek nemcsak a gyermekek még eddig elő nem készíthetése az oka, hanem épen magok a tanítók buzgósága s nagy követelései. Majdnem minden tantárgyat más tanár ad elő s azon kívül nemcsak a seminaristák, de a gyermekek tanításától elszokott tanáraik is részt vesznek az oktatásban, úgy hogy ez által, a mi pedig megbocsáthatlan bűn, a gyermekek csak-lem eszközzé válnak. Hiányos továbbá még az is, hogy a tanítójelölteknek nincs elegendő alkalmok az előadásokról megjegyzéseiket elég részletesen kicserélni. Hogy mindez a kezdetlegességből ered, legalább nagy részt, nem tagadhatni; de, nézetem szerint, hiányos már maga azon főelvök is, hogy e mintaiskolák a néptanodától teljesen különböző berendezéssel bírnak, mert ez által feledve van a seminariumok célja, hogy a tanítójelöltek hivatásokra előkészíttessenek s ezért a jelenlegi népiskolák ideáljai, de nem azoktól különböző, csaknem magasb rendű oktató intézetekben szerezzék meg gyakorlati fogalmaikat.

Kiegészítésül még egy pár vezérkönyvet kellene itt felemlítenem, de azok a kormány által csak javasolva lévén, az egyes intézetekben különbözőleg használtatnak az előbbeni cikkben felemlítették közül.

Az állam által fenntartott seminariumokon kívül még 3 ugynevezett magánseminarium állíttatott fel az evangelicusoknál

ujabb időben. E seminariumok az állam felügyelete alatt állanak s lényegileg nem különböznek az előbbiektől, habár az előkészítés a tanítványok nagyobb szabadsága mellett is, nem oly kielégítő s a hiányosabb berendezés miatt az eredmény nem oly jó. Mintaiskoláik nincsenek, az egyházak segélyét is igénybe veszik s attól lényegesen függenek, mint ezt különösen a Reutlingeniné tapasztaltam. Ez intézetek különben külföldieket is felvesznek, míg az államseminariumok nem.

A törvény által a tanítónők is szentesítettven, néhány év előtt Lugwigsburgban egy magán, tanítónők seminariuma alapítottatott, mely legközelebb valószínűleg államintézetté emeltetik s eddig is tekintélyes államsegélyben részesül. Gmündben hasoncélú magánintézet 5 tanárral sokkal jelentéktelenebb. A ludwigsburgiban 4 tanító s 3 tanítónő működik. A növendékek felvételére csak iskola bevégezése kívántatik a physikai és moralis épség mellett. Az oktatási vezérelvek a zene kevésbé művelése kivételével lényegileg nem különböznek a tanítók seminariumában uralkodóktól; sok tekintetben azonban jobban be van intézetök rendezve, 3 osztályú minta iskolájok régibb, a növendékek nem terheltetnek annyira. Igen természetesen a tantárgyakhoz itt női foglalkozások is járulnak s igen helyesen a növendékek családiás élet és háztartásban megmaradásáról is gondoskodva van. — E sorok írójára nézve emlékezetes marad, hogy a módszeres női munka oktatással itt ismerkedt meg először s azt mindjárt szép eredményeiben volt alkalma láthatni.

Tudomásom szerint honunkban e módszer még nem alkalmaztatik s azért alkalomilag figyelmeztetni bátorodom nőnevelőinket igazgatónőit a következő munkákra, a melyekből e módszert közelebbről megismerhetik. Rosalie Shallenfeld der Handarbeitsunterricht in Schulen. Frankfurt a M. Hermann. 1861.

Joseph Kettiger Arbeitsschulbüchlein. Ein Wegweiser für den Unterricht in weiblichen Handarbeiten. Liestal Walter 1854.

Largiader Weibliche arbeiten (?) Zürich Schulthesz. Ez utolsót magam nem ismerem. Az elsőt leginkább ajánlhatom. A látszó-

lagos mechanizálás ne rettentse vissza senkit, ha szinte nehezebbnek látszik is e modor, mint a megszokott; később könnyűsége, finom pontossága s más előnyei annál inkább szembetűnnek s paedagogicailag is igen fontos a helyérzék elősegítése által, mintegy a rajz előkészítőjeként. E különben kitűnő intézet nagy hiányai azonban a szűk helyiség, a testi nevelés ki nem emelése s végre a növendékek látköre nem kellő tágitása. Mindezen hiányok azonban elismertek s ezért az anyagi erő szaporodtával enyhítésök bizonyynyal várható, sőt tervben van gouvernanteok és társalkodónők kiképzését is összekötni ez intézettel, hogy valjona tanítónőjelöltek előnyére-e, nem merném állítani.

Algymnasiumok és reaktanodák tanárai specialis kiképzéséről mint másutt, itt sincs gondoskodva, holott a kezök alatt levő gyermekek oktatásában nem az ismeret a fődolog, hanem a gyermeki gondolkozásmódhoz alkalmazkodás s azon művészet elsajátítása, mint tegyék a közlöttet a gyermeknél tartóssá, s hogy dacára a praxis nagy fontosságának, e célból az egyetemi nevelési órákon kívül más theoreticus előkészülés is szükséges, nem szükség bizonyitanom. Még a theologusok is csak a mult év óta kötelesek paedagogiából vizsgát tenni.

E cikkben kell még felemlitenem Grossheppachban Cany Vilma magán képzőintézetét a kisedővönök számára. A kisedővők Würtembergben e század második tizedében kezdődtek meg, a midőn az 181 $\frac{6}{7}$ -iki drágaság idején a szülők kisedeiket idősb testvéreikkel az iskolába küldötték, a miből alakultak a falukon néhol még most is fenn levő gyermekápoldák, leginkább a tanítónők felügyelete alatt. 1840 óta Fröbel gyermekkertjei itt is gyorsan terjedtek s 1855-ben már a legtöbb nagyobb helységekben volt hason intézet, a régi egyház és magán kisedővők mellett. Igen helyesen mindenütt nők alkalmaztatnak itt. Oktatást régebben e nők vagy a helybeli nagyobb intézeteknél nyertek gyakorlatilag, vagy nem ritkán a rajna melletti kaiserswerthi s badeni Nonnen weiheri pietisticus irányu intézetekben. 1855-ben az utóbb nevezett intézetből Grossheppach kedvező fekvésű faluban, leginkább egyháziak

gyámolitása folytán alapította Cany a fentebb nevezett intézetet, melynek növendékei különösen 1863 óta az ország minden részében elterjednek. Az intézet Fröbel elvein van berendezve általában, de oly annyira pietisticus színezettel, hogy e módszer csaknem teljesen háttérbe szorul s annak főcélja, az értelem kifejtése, csak esetleges eredmény. Egyedül bibliai történetek, zsoltárok és bibliai mondatok taníttatnak s csak alig valami az ember tagjairól, a különböző életkörükről s semmi a valóságos élet és természetből. Maga az intézettel összekötött óvoda hol a növendékek ott létök második félévében felváltva 2 -- 2 hétig működnek s többször jelen vannak, nincs kellőleg felszerelve s elegendő helyiséggel ellátva; mi egyik legfőbb hiány, sem itt, sem az általános meglátogatott más óvodákban nincs udvar és kert, jöllehet legtöbbszörre „Kindergarten“-nek nevezik intézetöket. Grossheppachban különben a buzgó „Hausmutter“ a theor. és practicus oktatás mellett a legtöbbszörre paraszt leányokból álló jelöltek műveltségi kiképzéséről is gondoskodik s az intézetből kijöttek szelidségük s jóbánásmódjuk, e két megbecsülhetlen kellék által kedvezőleg ajánlják magokat. Vezérkönyvekül a jelöltek számára Hiedner pietisticus tankönyvei, dalai Bormann paedagogiai megjegyzései, Ranke állatmeséi stb. használtatnak. A bibliai elbeszélésekhez csinos képek vannak, de a kézművek, butorok stb. képei nem mindenütt léteznek s a gyümölcsök, magvak, mérges növények, gazdasági állatok stb. megismeréséről nem gondoskodnak. Egyik főhiány továbbá, mi természetesen a női vezetéssel együtt jár, hogy a hegedű teljesen hiányzik. Végre a kert hiánya miatt a tornázás vagy is inkább a szabadban mozgásra nincs kellő gond fordítva.

Az itt említett intézetek megismerése végett következő műveket ajánlhatom különösen:

Süskind Handausgabe des Gestezes über die Volksschulen im Königreich Würt. II-ik kötet (az elsöt megszerezni felesleges) Hung. Metzler 1863*)

*) Blätter aus Süd-Deutschland für das Volks-Erziehung und Volks-Unterrichtswesen Hg. v. Bühner, Eisenlohr, Märklin, Stockmayer. Stuttgart 1837—45.

Riecke u. Hartmann Die Volksschule. Eine paed. Monatsschrift des würt. Volksschullehrervereins Esslingen u. Stuttgart 1841—57.

Hang. Magasin für Paedagogik (catholicus) új folyam 1860 óta Gmündben.

Das Königrei Württemberg, herausgegeben vom stat. Bureau. Stuttgart 1863.

Bofinger. Die Kleinkinderschulen u. Kinderpflegen Württembergs Stuttgart Karl Aue. 1865.

Wilh. Canz. Die Bildungsanstalt für Kleinkinderpflegerinnen in Grosseppach. Évenkénti program Stuttgart. Hasselbrink 1864--68.

Az államintézetekről részletes statistikai tudósítás található évenként a „Staatsanzeiger für Württemberg“ hivatalos lap mellett. Az idei május 23-káról Golther miniszter által.

GYÖRGY ALADÁR.

Báró Sandau, vagy a vegyes házasság.

Egy napjainkbeli történet Brettschneider K. G. tanár után németből n. Pazar József szalókai ref. pap, egykori ungi esperes.

(Vége.)

XII. Fejezet.

A vegyes házasság.

Másnap az őrnagy családja Frankfurtba ment, és minthogy a legközelebbi nap vasárnap volt, megnézték a várost s annak környezeteit, estve meglátogatták a színházat. Az őrnagy vacsora után a fogadóban maradt, hol oly társaság volt, melyben mulatságot talált; az őrnagyné pedig Augusztával szobájába vonult.

*) E becses értekezletnek azon szakasza, a mely tüzetesen a népis-
kolákat teszi vizsgálódása tárgyává, fájdalom, már az idei folyamban
nem adathatik, azonban a mi tanügyeink lassu fejlődését tekintve, úgy hisz-
szük, nem fog későn érkezni, még a jövő évben sem.

Szerk.

*

A nők sokkal élesebb látásuak, a férfiaknál mivel a szokás sokkal szigorubb éberségre szoktatja őket maguk és mások felett. Az őrnagynak semmi sejtelmé sem volt arról, hogy azon csinos fiatal tiszt, ki oly barátságosan látszék hozzá csatlakozni, hón kíváná bizalmát megnyerni, még valami más szándéktól is lelkesítették, azon kitüntetésen kívül, miszerint egy oly régi nemességű családnál tisztelghet, s bejárata lehet. De az őrnagyné azonnal kiolvasta Augusztá magaviseletéből, hogy érdekelve van általa s hogy a kapitány sem volna közönyös leánya kecssei iránt. — Az a sajnálat, melylyel Augusztá Mainzt elhagyá, ismételt kérései atyjához, hogy ne sokáig mulassanak Frankfurtban, megerősíték gyanítását.

„Hogy tetszik neked Frankfurt?“ kérdé Augusztától.

„Csinos város, — felele ez, — de Mainzhoz képest!
Minő patakcsa a Ménus a Rajnához képest!“

„Mégis a Ménuson hasznos hajókázás van“

„De amott a társaság, — — a sok katonaság! — —
(élénken) Jut-e eszébe önnek, mily élénk társaság volt tegnapelőtt estve.

„Ugy bizony!“

„És az érdekes vita a Kanonok és Dr. közt! — (szünet)
— Az is igazán helyes volt mit a fiatal tiszt mondott. (szünet)
— Ugyan hogy tetszett ő édes anyámnak?“

„Nem roszul“ — (szünet)

„Nekem igen tetszett az, hogy ő a kegyed engedelmét is kikéré, midőn atyám meghívá őt, hogy látogasson meg minket.“

„Az rendin volt.“ — (szünet)

„De nem kellett volna-e tőlem is engedélyt kérnie?“

„Nem ! — mert nem téged, hanem atyádat kívánta meglátogatni.“

„Csak azt gondoltam, én is ott lehetnék, mikor atyámhoz jőne (hoszu szünet) — „Ez sokkal jobban tetszett nekem a münsteri bárónál.“

„Hogyan jut eszedbe ezeket egymással összehasonlítani?”

„Mivel — mert épen a báró jutott eszembe.”

„A fiatal kapitány tehát neked jól tetszett?”

„Ugy ugy, anyám. — (élénken) én őt igen megkedveltem.”

„Sok ifjakat fogsz te még látni, kik neked tetszenek.”

„Bizony egy sem jobban mint ez. Azt bizonyosan tudom.”

„Ez nagy szó, — nagyobb mint gondolod. De nem hiszem, hogy te is úgy megtetszettél volna neki, mint ő neked.”

„Ah én oly zavarodott, s oly fa voltam (bizalmasan). És mégis anyám, mégis gondolom, ő engem örömet látott.”

„Az ő szive talán már régen nem szabad.”

„Nem, nem! az szabad! Különben nem tudakozódott volna oly buzgalommal felőlem.”

A mint erre az őrnagyné álmélkodását mutatta, Augusztá elbeszéléle mindazt mi az n-i templomban s a temetőn esett és mi a kapitány s Tamás közt történt. — Most már teljesen tisztán látott s leányát nyájasan kézen fogva, mondá: jól láttam édes gyermekem, hogy szivedet elvesztéd az ifju férfinál; de tegnap mit sem mondtam, mivel látni akartam, ha volna-e bizalmad anyádhoz és magadtól hozzám fordulnál-e. Tedd ezt ezután is! Nincs neked jobb barátnéd anyádnál és ily fontos dologban, tanács és elővigyázat szükséges. Nem ócsárlom érzeteidet; de még nem ismered Steinheimot; ki tudja ha bir-e azon tulajdonokkal, melyek a családi élet boldogságára megkívántatók. Ne add át magadat érzeteidnek, hanem várj előbb, míg őt közelebből megismerjük. Ha komoly vonzalma van, ugy már — majd megjelenvén — társalgásainkat keresni fogja s akkor megvizsgálhatjuk őt.”

Augusztá átérté, hogy anyjának igaza van, de gondolá: csak attól tart, hogy eléggé nem tettetheti magát. Hidegen vagy idegenül tartani magát előtte, lehetetlennek hívé. Ugy tetszék neki, mintha eleitől fogva ismerte volna már őtet. És anyja válaszának, hogy t. i. Steinheim csak mulékony gyönyört érezhet látásán s őt csak elbódíthatja, azon élénk nyilatkozattal

felelt: hogy ha Steinheim rossz lehet s őt megcsalhatja, soha többé egy férfiről sem kíván semmit tudni, s anyja halála után zárdába megyen.

Másnap az őrnagy dolgai után járván, Tamás hivalkodva állott a ház kapujánál s bámulá a zsbongó kereskedő város életét. Ekkor jött egy külön postakocsi, melyből egy ur szálla ki, kiben az öreg első pillanatra fölismeré azon idegent, kinek a tőle kapott erős tallért visszaadni elhatározta, melyet e végre mindig magánál hordott, hogy azonnal kezénél legyen. Sietve utánna ment azért az idegennek és mihelyt a pincér, ki holmiját hozta, eltávozott, azonnal csöndesen kopogtatott ajtaján. A kapitány is azonnal fölismeré az öreget, s láthatása igen megörvendezteté. — „Isten hozott vitéz pajtás! kiáltá neki kezét nyújtva. — Itt van-e uraságod? Egészséges-e, Egészséges-e a kisasszony?”

Az öreg semmit sem válaszolt, zsebébe nyúlt s a porosz tallért az asztalra tette. Aztán monda a csodálkozó idegennek: „Nagyságos uram! N-ben akkor ostoba dolgot cselekedtem, mikor ezt a pénz darabot kezembe nyomni megengedtem. De a palackba kandikáltam, ön engem megigézett, s én beszéltem a kisasszonyról, — s aztán eltűnt ön mintha elfújták volna. De e pénzdarab égette kezemet. Egy becsületes szolga csak urától fogad el pénzt, — ha rossz neven nem veszi ön.” Ezzel katonásan köszönvén, balra fordult.

De a kapitány karjánál fogva visszatartá őt s komolyan rátekintett. „Megállj öreg! — monda, sokkal vitézebb vagy előttem, mintsem hogy mindegy lenne előttem, akármit gondolsz rólam. Értelek! — Azt gondolod, hogy nekem apró szolgálatokat kell tenned, levelkéket hordanod s e féléket. Helyesen teszed, hogy erre esz közl nem adod magadat. De én ezt a tallért nem a jövőendőért, adtam neked, hanem azért, a mit akkor mondtál. Ne busulj! A mi végzendőm van a kisasszonynyal, mind a felől én saját személyemben fogok gondoskodni nála és szüleinél, mint becsületes férfihoz illik. De — viszsza veszem a tallért, hogy téged megnyugtassalak. De ha kívánságom szerint foly dolgom, becsületes öreg! akkor azon napon, mely

vágyamat megkoronázza, száz tallért kapsz. Akkor csak leteszed a fegyvert öreg pajtás, ugy-e?”

„Ha a dolog úgy van — mondá az öreg könnyült szívvél; — akkor meglátja ön, mily örömet beadom fegyveremet.“

„Ugy is jó! — De talán teszesz nekem egy szíveséget öreg! Látom, urad itt van. Menj csak hozzá, add át neki Steinheim kapitány tiszteletét azon tudakozással, ha megengedi-e, hogy tiszteletemet tegyem, s mikor tetszenék az!”

„Igen örömet! Ez becsületes szó, melyet tovább adhatok.“ — viszonzá az öreg, s elment teljesíteni megbízatását.

Minthogy az őrnagy még távol volt, az őrnagynénak adá át bizományát, ki meg volt lepetve, de mégis azonnal elküldé az öreget, megvinni a kapitánynak, hogy félórával ebéd előtt szívesen látják. Aztán ismét behíván az öreget, kikérdezte őt. Ez elbeszélte hiven mindent, a tallérrali történetet is, és a mi közte s a kapitány közt épen most történt. Az őrnagyné megdicsérte az öreget, egy tallért — mit Tamás örömmel vón — ajándékozva neki, elbocsátá őt.

Augusztá a legédesebb gerjedelemben szóla: „Látja anyám mi hamar eljött.“

„Jól látom, — monda az anya nyájasan, de komolyan; látom azt is, hogy a görbe utakat megveti és becsületes céljai vannak. Isten igazgassa jóra a dolgot! De mérsékelj magadat édes gyermekem! próbáld meg előbb, mielőtt átadod magadat. Gondold meg „a választás rövid, a bánat hosszú.“

„Teszem, mi tőlem telik, mondá Augusztá, de én nem csalódom, Steinheim nyílt homlokán hordja, ki és mi ő. Ily vonások nem hazudhatnak.“

„Tizenennyolc éves leánynak arcjeltana nem messziről való,“ viszonzá anyja mosolyogva.

„Anyám kegyed sem csalatkozott atyámban.“

„Hála istennek! az igaz; de nem mindenek oly szerencsések.“

E közben haza jött az őrnagy. Neje kötelességének tartá őt mindenről tudósítani. Ki nem kevésbé csodálkozott, hogy annyi történet a nélkül, hogy észrevette volna. De végitélete Augusztá vágya-

ira nézve eléggé vigasztalólag hangzott. „Én ugyan — úgy mond — úgy gondoltam magamnak a westphaliai bárót, mint vőmet. Ő gazdag és régi nemességű. De időt vesz magának, s ha az alatt más megelőzi, mit tehetek róla. Steinheim nem rosszul tetszik nekem. Szép fiatal ember, becsületes, vitéz arc. De mégis meg kell előbb néznünk mi ő, mije van s ha illik-e Augusztához. Augusztá ne told magadat a nyakára; de begyes és visszasztító se légy, hanem bánj vele tisztelettel. Egy fiatal leánynak egy becsületes ifjút nem kell döllyösen elutasítania. Mai nap nem bővölködünk abban.“

Végre eljött a dél. Steinheim szívesen fogadtaték. Aztán együtt a vendégasztalhoz menvén, a szerelmeseknek szerencséjük volt egymás mellett ülni és most valóban először megismerkedni egymással. A délutánt viszont dolgaikra szentelve az őrnagy s a kapitány, épen csak az estve egyesíté újra őket. Mert az őrnagyné theára kérte Steinheimot, hogy alkalma legyen őt közelebbről tanulmányozni. Az őrnagy helyeslé ezt, mondván: „Céljai lévén egyszer neki Augusztára nézve, azt is természetesnek kell találnia, hogy valamit ki akarunk venni belőle.“

Nem sokáig ültek a theaasztalnál, midőn megkezdé az őrnagy ostromát.

„Kapitány ur nem látszik szeretni a katonai ruhát, minthogy itt polgári öltönyben jár. Igaz! — ez kereskedő város, hol az egyenruha nem épen ajánlat.“

Kapitány. Nem ez az oka őrnagy úr, hanem valósággal nem örömet viselem az egyenruhát s csak ott veszem föl, hol az illem mulhatlanul megkívánja, miként például Mainzban történt, hol szerencsém volt önökkel megismerkedni.“

Őrnagyné. Különben a fiataloknak épen nincs ellenszenyűk az egyenruha iránt s ön ritka kivételt tesz.

Kapitány. Ezt nem számíthatom érdemül, mert az egyenruha igen szomorú emlékeket költ föl bennem.

Őrnagy. Ha ez az oka, sajnálom önt. Mert hiszen mikor szolgálatban van, viselnie kell mégis.

Kapitány. Én már nem vagyok szolgálatban.

Örnagy. (csodálkozva) Micsoda? — Elbúcsúzott ön? — ily fiatal, erődús, már kapitány és ön elhagy ily pályát?

Kapitány. Örnagy ur! nagyon igazságosnak találom megütközését. De ha viszonyaimat ismerné, megvagyok győződve, nem rosszálná eltökélésemet.

Augusztá. Egy háboru előestéjén talán egy tiszt sem búcsúzik el; de atyám, most a legnagyobb békében, bizonyosan mindenkinek szabadságában áll visszavonulni, ha neki állása nem tetszik.

Kapitány. Állásomat ugyan szeretem, de nem az országot, melynek szolgálék. Egészen el akarám hagyni Bajorországot s másutt venni birtokot s így, igen természetesnek találndja ön, hogy ezen ország katonai szolgálatából is visszavonultam. Csak hadnagy voltam, de elbúcsúzásomkor egy sokattehető nagybátyám befolyása által a nélkül, hogy kívántam volna, kapitányi címet nyertem. Atyai örökségemet nem régiben eladtam és most abban foglalkozom, hogy az itteni, vagy a hassiai, badeni, württembergi vidéken ismét megtelepedjem, birtokot véve.

Örnagné. De hát oly könnyű lőn önnek elhagyni hazáját? Hiszen az ember felette ragaszkodik szülőtte hona földjéhez.

Kapitány. Én nem a régi Bajorországból, hanem egy a bajoroktól megszerzett tartományból való vagyok, mely még nem tanulta meg beszívni a régi bajor szellemet, szülőföldemet nem örömet hagytam el, — de Bajorhont igen.

Augusztá. Steinheim uron tehát épen az történt, mint édes atyámon Poroszországgal.

Örnagy. Poroszországgal ugyan az utolsó időben meglehetősen kibékültem, de az egyházi civódások voltak ellenemre.

Kapitány. Így jártam én Bajorhonnal. Az ott uralgó egyházi szellem annyira ellenemre volt, hogy tovább nem maradhattam. Én protestáns vagyok s hálát adok Istennek, hogy az vagyok és holtomig az akarok maradni.

Augusztá: (ijedten) Pro — protestáns? — Azt gondoltam, hogy mivel Bajorországból való ön, tehát . . .

Kapitány. Bajorország kisasszonykám vegyes állam s lakosainak egy negyed része evangélikus.

Augusztá : Ah ! azt jól tudom ! — de mégis úgy képzelődtem.

Kapitány. Nem félek, hogy veszítendek azért kegyednél, mivel oly hitvalláshoz tartozom, mely mint látom, nem a kegyedé, de mégis a kegyed tiszteletre méltó asszonyanyjává.

Örnagy. Ne törődjék azzal kapitány ur. Én is kath. vagyok s az maradok. De nem a hitvallás szerint kell becsülni az embereket, legkevésbé Némethonban, hol a hitvallások oly vegyesen vannak. Mi lenne belőle, ha papjaink türelmetlen szellemét beszívni akarnánk ? Hiszen akkor minden tartományokban és minden zugokban nyakunkat törnők.

Örnagyné. De hogy van az, hogy ön hitvallása miatt hagyja el Bajorhont, holott ott az evangélikusok nincsenek elnyomva, a királyné maga is az evangéli egyházhoz tartozik.

Kapitány. Most, — jó, meglehet ! De a jövő ? Mit várhatnak ott a protestánsok, hol egy Görres rágalom iratot írhat azokra és királynéja hitvallására és azért nagyon tiszteltetik ? hol nyilvános lapok merészen hirdetik a régi rettenetes egyházi gyűlölséget, hol naponkint a Jezsuiták, — gondolja ön, a Jezsuiták behozásának néznek elébe, kikhez küldi ugyis fiait nevelésre a bajor főnemesség. Ha pedig egyszer ezek hatalmasokká lettek, micsoda jövődöt ígérhetnek magoknak Bajorország prot. lakosai ? — Talán mint protestáns térdre hulljak az ostyát tartó pap előtt ? — mert ezen munkálódnak, mint egy kath. pap szájából hallám.

Örnagyné. Nagyon feketén fest kapitány ur. Az ország alkotmánya, a király igazságossága bizonyosan kezesek a protestánsok jövődjére nézve. És mi a szentség előtti letérdepelést illeti, nem hihetem, hogy ezt protestánstól megvárják.

Kapitány. No — ha élünk — majd meglátjuk, mit fog szülni a jövő. — De nemis egyedül ez az ok ösztönze engem más hont keresni. (sohajtvá) még más, szomorú okaim is valának. — (bizalmas hangon) Önök engem oly nagy szívesseggel fogadtak, miszerint kötelezettnek érzem magamat, közölni önökkel, miről én csak

kedvem ellen beszélek, mivel mindenkor keserű fájdalommal áraszt el. Atyám egy buzgó és szilárd protestáns, egy kath. kisasszonyt kedvelvén meg, viszont szeretteték. Vegyes házasságra lépven, kikötötték, hogy minden fiok az atya, minden leányok az anya hitvallását követnék. De az én jó anyámnak még meg kelle ígérnie eskető papjának, miszerint mindent elkövet, hogy férjét a kath. egyházhoz térítse. — Eleinte szerencsésen éltek, de nem sokáig. Szegény anyám szelleme nem volt elég erős lemondani azon balvéleményről, melyszerint minden protestánsoknak pokolba kell menniök, melyet egyháza papjai belevervén, szüntelen szilárdították benne. Szerencsétlenségére igen vakbuzgó gyóntatója volt, ki minden gyónáson s tán azonkívül is sürgette folytatni atyám megtérítési munkáját. A szegény azt hitte, hogy lelkiismereti kötelessége ezt tennie, s így el lőn hintve köztük a meghasonlás magva. Mert bármily szeliden vette is atyám eleinte a dolgot, lassankint mégis türelmetlenné lőn. Boszuságára a hitvallási tanok feletti perlekedések jöven naponkint szőnyegre, mindketten naponkint inkább meghidegedtek egymás iránt. De még ez teljes szakadást nem hozott, de következett az, hogy a két leányok, kiket anyám szült, korán elhaltak s én maradtam élni mint egyetlen gyermekök. Már az a gondolat is, hogy egyetlen gyermeke eretnekké lenne és így — mint ő hibásan vélekedék — örökre elveszne, iszonyuan győtré őt. Még most is megrázkódom a gondolatra, miként ő egyszer kétségbeesőleg és sirva átkarolt engemet és így kiálta föl: Károly, kérlek az Istenért, ha egykor fölnevelkedel, térj az igaz egyházhoz, különben örökre — örökre elveszel!“

Auguszt. (megindultan) Ah! ez rémitő — De gyóntatója mégis segítségére jöhetett s őt megnyugtathatta volna.

Kapitány. A gyóntatója? az kath. pap s egyébiránt szűkkeblű és szellemű volt, ki látván kath. buzgalmát, méginkább ösztönzé őt; sőt végre fenyegetéseket vegyített bele, ha végre nem hajtja a térítés művét. Az atyámmali kocódások mindig csak nagyobakká s keserűbbekké lőnek: és ő épen a katholicizmus ezen türelmetlenségében talált új okot, vas szilárdsággal megmaradni

abban, hogy az ő egyetlen egy fia, — miként ő magát kifejezé: „ne legyen nyomorult papszolgává.“ — Szerencsétlenül az anyám gyóntatója, hogy őt annál hathatósabban ösztönözze, egyszer azon gondolatot vetette oda, hogy bizonyosan leányainak, az igaz egyház ezen juhainak haláluk, büntetés lehet rá nézve, mivel fiát „az ördögnek adta.“ Ez a szerencsétlen és gondolatlan beszéd menyköcsapásként hatott anyámra, — (nagy megindulással) kiméljenek meg önök a továbbtól. Csak végét említem. Anyámnak pokollá lőn háza — elhagyá atyámat s rokonaihoz ment. Szellemé és szíve beteg volt. S már régen megrendült egészsége megtört a bú alatt. — Atyám sem bírta ki; — hat hónap múlva elvesztém őt.

A kapitány elhallgatott s szemeit törle. — Hallgatás keletkezik, mely Augusztá szívet szerfölött szorongatá.

„Az ön szomorú elbeszélése — kezdé végre az őrnagyné, — új bizonyossága annak, mily kétes dolog legyen vegyes házasságra lépni, hanem ha a kath. fél eléggé fölvilágosult és jóakaró, hogy ama gonosz hitelvről az eretnekek elkárhoztatásáról lemondjon és eléggé állhatatos, hogy a vakbuzgó gyóntatók befolyását kerülje.“

Augusztá. Ugy hiszem a kath. fél, ha a protestánsokat teljes hittel eretnekeknek, s elkárhozottaknak tartja, soha sem fog arra állni, legalább nem kellene arra állnia, hogy vegyes házasságot tegyen. Mert lelkiismeretlen fogna lenni, s oly szerelmet hazudni, mely ily hit mellett nem lehetséges.

Kapitány. Mégis hogy lehetséges a szerelem ily esetben is, példák tanítják, tanítja szánakozásra méltó anyám példája. Az igaz azon reménynyel hizelegtek neki, hogy birand annyira férjével, hogy megtérítheti. Az ily remény még segíti a szerelmet. De anélkül rémitőbb aztán a csalódás.

Augusztá: Oh szegény — szegény anyja. Oh! egészen — egészen helyzetébe állithatom magamat. — Tudom, mit szenvedtem. — De hát volt barátja ön asszonyanyjának, ki veszélyes ábrándjából kiragadni, felvilágosítani, megnyugtadni el nem mulasztá?

Kapitány. Ez már késő volt. Atyám eleinte nem mulasztá el az

oktatásokat, de azok nem hatottak szellemére. Gyanakodott rá, hogy őt protestánssá akarja tenni s e gyanu hatástalanná tett mindent, valamit csak mondott. Segélyül vett egy értelmes protestáns lelkészt; ekkor még bizonyosabban hitte, hogy az ő „eretnekségre csábítása“ szövetik. Minthogy oly gyarló volt, hogy a gyónásnál papjának mindent lelkiismeretesen meggyónt, ez megerősíté őt gyanujában, s minden oktatás előtt elfogulttá lett szíve. Rémitő hatalom hálózta körül; — (fájdalmasan) nem volt menekülés rá nézve, nem — csak a halál! — Bárácsak leányait meghagyta volna Isten, talán minden jó leendett.

Örnagyné. Nem lett volna talán oly rossz, de csakugyan jó sem, ily körülmények közt. Ha szellemét leányaiba lehelte volna, ezek nem atyjukat, hanem bátyjukat is, mint eretneket, iszonyodva tekintették volna, a meg hasonlítás minden tagokra elterjedett, és az a fulánk, hogy ön és atyja elkárhoztak legyenek, mindig megmaradt volna szegény anyjában. Azért — (Augusztára tekintve) kivált a kath. félnek, mi előtt vegyes házasságra lép, komolyan meg kell magát vizsgálnia s meggyőződéséről egészen bizonyosnak lennie. De az evang. félnek is jól meg kell gondolnia s magát tökéletesen biztosítania, hogy a kath. féltől térítési kísérletekkel nem gyötörtetik, elkárhozottak nem tekintetik s hogy az nem úgy bánik vele, mint ilyennel.

Örnagy. Ezt tudtad rólam, s a mi vegyes házasságunk szerencsés volt. — De ifju barátom, a házasságban gyermekek is jönnek elő, s ezekkel együtt új veszély. Ha azok a hitvallás szerint felezték, úgy, ha nagyobbakká lesznek, szintén kikerülhetnek köztük a vallási ingerlések, melyek könnyen ellenségeskedéssé s keserű gyűlöléssé fajulnak. A prot. testvérek a katolikusokból tréfát űznek az ő szentjeik, - ünnepeik, - fülbegyónásuk- és miséjükkel; ezek megint eretnekeknek, hitetleneknek, elkárhozottaknak szidják testvérüket, és gyalázzák Luthert, mint amazok rágal-mazzák a pápát. Mi jó származhatik ott? Hol marad itt a családi szeretet?

Kapitány. Ön tehát úgy vélekedik, hogy jobb legyen a gyerme-

keket mind egy hitvallásban növelni, vagy a katolikus vagy az evangélikusban.

Örnagy: Bizonyosan, ez a legjobb. Mert bár a fejedelmi családok vagy uralkodó házakban nem oly könnyen áll is elő ez a gyermekek elválasztásának ártalma, mivel ott a fiuk és leányok úgy is elkülönítve növeltetnek, annál kikerülhetetlenebbül előáll az a nemesség és polgárrendnél, hol a gyermekek egymás közt növekednek föl.

Kapitány. De nem lehetne-e ennek illő oktatás által eleit venni?

Örnagyné: Az igen nehéz Kapitány ur! Hiszen látja, mi nehéz megletteknek türelmet gyakorolni vallási ügyekben; meny-nyivel inkább gyermekeknek. A nehézség abban van, hogy szinte nem lehet őket kölcsönös türelemre bírni, a nélkül, hogy bennök a vallásos hitet általában meg ne gyöngítsék, talán alá ne ássák, mert csakugyan mindkettőjüket serkenteni kellene. hogy különböző hitvallásaik szigorához ne ragaszkodjanak erősen, azon sokfélére, a mit pedig igazságul tekinteni tanítanak, ne tartsanak, ne adjanak oly sokat, ellenben egyebet, a mit pedig tévelygésül vagy hamis hitül terjesztenek elő, szívesen türjenek el. Be kell vallania önnek, hogy gyermekekre nézve csak nem lehetlen ez igen sok és kevés közt az igaz közepet megtartani és hogy veszélyben forog az ember, őket vallásos hitőktől megfosztani. — És most hozzá jó ehhez a kath. részről a papok vak buzgalma. Ha sikerül is a prot. gyermekeket egyházi türelemre szoktatni, mégis gyéren fog ez létesülni a katolikusoknál, mivel ott a papok minden erővel rajta vannak, gyűlölséget s megvetést hinteni a szívre az eretnekek iránt. Lásza ön, miként most is a pápa, brevéiben kötelességül teszi a papoknak, a kath. félt aggodalommal tölteni léleküdvére nézve, s miként a püspökök, mintegy karban készen utánna imádkozzák ezt a minden protestansok kárhozatáróli ítéletet. Lehet-e várni, hogy az alárendelt papok másként gondolkozzanak s beszélendnek mint főnökeik? tehát várni, hogy valaha a kath. gyermekek szeretet-, igazságosság és türelemre utasíttatnának prot. testvéreik iránt.

Örnagy. Még mindig türhetőleg megy a dolog édes Luizám, ha az ifjak katolikusok s a leányok evangélikusok. Az ifjak nem oly könnyen lesznek ábrándozókká; ezek többször kerülnek emberek közé, hol szögletességeik kisimittatnak; ezek olvasnak, tanulnak megtanulják ismerni a világot a mint van, s nem oly könnyen engedik járatni magukat egy gyóntató atyától. De a leányok otthon ülnek, telvék érzetekkel, melyeket gyakran nem észszel mérnek meg; általában vallásosabbak s odaadóbbak mint a férfiak és ezért sokkal inkább ki vannak téve a papi befolyásoknak.

Örnagné. Igazad van édes férjem! Ezt erősíti a tapasztalat. Kevéssé van azért gondoskodva a családok békéjéről, mikor a gyermekeket hitvallások szerint különítik el, kivált ha a leányok katolikusok lesznek.

Örnagy. Azért ismétlem, hogy legjobb: kövessék minden gyermekek atyjuk, mint családfő hitvallását.

Kapitány. Bocsásson meg örnagy úr, hogy megjegyzem, miszerint ezzel csak a gyermekek közti béke van biztosítva, de nincs a szülék és gyermekek közötti. Ha az atya protestáns s az anya katolikus, úgy ez azt ha hitében buzgó és papjától függő, nem fogja tudni elhordozni, hogy gyermekei az ördögnek s pokolba juszanak. — Jusszon eszébe önnek az én anyám!

Augusztá. (élénken) És ha az anya evangélika s gyermekei katolikusok, úgy a gyermek ha buzgóvá tesz hitében s ha az átadja magát a papok sugalminak: anyját elkárhozottnak tartani, megvetni és gyűlölni fogja megtanulni, vagy halálra fogja magát gyötreni anyja elkárkozásán.

Örnagné. Bizonyos tehát, hogy tulajdonkép legbiztosabb, vegyes házasságra épen nem lépni, mivel mind az merész tett s az is marad, melyről előre nem tudhatni, miként fog sikerülni.

Örnagy. Vagy, ha csakugyan ilyen házasságra lép, tehát legalább tanácsos a gyermekeket mind egy hitvallásban nevelni, még pedig az atyáéban.

Augusztá. Legyen szabad nekem is e tárgyban kimondanom nézetemet, bár még leány vagyok; mert hiszen magam éreztem a

mit mondok. A vegyes házasságokban a főveszély azon szeretetlen és veszedelmes tantételből ered, hogy csakis a katolikus idvezülhet, mivel csak az van az igaz egyházban; hogy ellenben minden nem katolikusok eretnekek s örökre elkárhoznak. Valamig e tantétel a katolikus fél lelkében gyökerezik, mindaddig a békétlenség, bú és nyomor örökös forrásai vannak megnyilva a vegyes házasságokban. Mihelyt pedig a katolikus erősen meggyőződve arról, hogy az evangélikusok nem eretnekek s nem elkárhoztak s ők is Krisztus egyházához tartoznak, mely a Krisztusba való hit s a keresztyény élet által alapittatik, biztosítottanak látszik előttem az ő nyugalma és ekkor bizvást léphet a katolikus vegyes házasságra s lelkiismeret készség nélkül megengedheti azt is, hogy minden gyermekei evangéliomlag neveltessenek.

Kapitány. (örvendve) kisaszonykám! meggyőződése ez kegyednek?

Augusztá. Igen is az. — Nehezen tettem ugyan reá szert, sokat szenvedtem érte! — Majd őszintén elbeszélem azt önnek máskor. De épen mivel lassanként és nehezen, s csak vizsgálat után, csak az okok erője által kényszerítette adtam fel ama szomorú tantételt, alaposan is meggyógyultam s minden visszaesés ellen biztosítva vagyok. Ezt érzem és tudom! — Azért áldom azon gonosz civódásokat, melyek most az érsek s a vegyes házasságok miatt keletkeztek, mert ezek tették reám azon leghatalmasabb lökést, hogy a mi papjaink határozataikhoz vak és föltétlen odaadásomból kigyógyuljak s fölébredjek.

Kapitány. Reménylem, ama civódásoknak ezekre nézve lesz még ezen következménye. Ha a katolikus papság elég eszélyes volna, úgy bánnék régi eretnek tanával a protestánsokról, mint valamely titokkal, mely ugys legalább Némethonban sem hitelt nem találhat, sem ki nem vihető. Azzal pedig, hogy ily alaptalan s minden keresztyéni szererettel ellenkező tantételt oly nyíltan kikiált és inkább a világot elveszni s minden fönnálló szerencsés viszonyokat széttepetten látni, mint korábbi hirtelenkedéséről le-

mondani akar, még a katolikusokat is gondolkodásra kényszeríti s magától minden jobbindulatuakat elidegenít.

Örnagy. Valóban önnek ebben igaza van! Én magam is élő bizonyosága vagyok annak. Még egy év előtt oly buzgó voltam egyházunk papsága hatalmának ismételt felállítására nézve, hogy Poroszországot, mivel azt hívéim, hogy az minket károsítani akar, gyűlöltem. Belgiumnak Hollandtól elszakadásán örültem és azon gondolatokkal jártam s keltem, hogy Rajnamelléke is katolikus urat nyerhetne egyszer. Most pedig látom, hová akarnak vezetni minket a papok. Átlátom jesuitikus Cyriakomat. Hogy a pilis (ton-sura) szolgálai legyünk, nem akarunk elcsábíttatni, lázadást kezdeni, a hűséget megszegni, a protestánsokat üldözni, egy második 30 éves háborút kezdetni. A mint én gondolkodom, bizonyosan úgy gondolkodnak minden derék és becsületes katolikusok.

Kapitány. Kétséggel jó volna, ha mindenek így gondolkodnának. De hogy nem így van, látja ön a Rajna vidékén s kivált Bajorországban. Ott minden lapokban a legvadabb hitábrándot találja ön. Inkább attól tartok, hogy addig izgatják a köznépet, míg végre lázadás és vallási háboru keletkezik.

Örnagy. Ha ennyire menne a dolog, mit én nem hihetek, — úgy kétséges sem vagyok a felől, melyik részen lesz a győzelem. A római udvar, mely oly vakmerőn és tekintet nélkül játszsza a trompf kihívást, egészen el fogja veszteni a játékot, s oda megy a dolog, hogy a két egyház viszonyai pontosan s igazságosan meghatározatnak, mit a bécsi gyűlésen kellett volna tenni, de ott fájdalom, elmulasztották. Vajha magukba térnének a rajnamellékiek, mielőtt nagy szerencsétlenség keletkezik. Képzelje ön, sokan elhatárázák, azt mondják, eladni rajnai és vestpháliai birtokukat s Bajorországba menni.

Kapitány. Az olyan, mint ők. De reménylem, nem fogja rossz neven venni tőlem ön, hogy nekem mint protestánsnak nagyon hővé lőn egy állam levegője, mely oly pártot táplál kebelében, mely a katolikus vakbuzgóságot a házak fedezetein hirdeti.

Augusztá. Kivált miután önt ez a hitdüh ifjusága vidámságától, anyjától és atyjától megfosztotta! — Oh mint sajnálom önt!

Kapitány. Ugy van — az igaz, egyedül állok a világon, — eléggé elhagyatva! De még sem egészen! — nem, mióta kegyedet és családját ismerni tanultam, szerencsém van részvétük által megvigasztaltatni.

XIII.

A leánykérő.

Vannak emberek, kikkel hosszasan társaloghatunk a nélkül, hogy velök megismerkednénk, vagy meghittekké lennénk; de vannak olyanok is, kikkel gyorsan bizalmas lábra állunk, mintha sok évekig ismertük volna őket. E volt az eset a kapitány és az őrnagyi család közt. Már az első este kölcsönösen úgy kibeszélték magukat, hogy eléggé megismerték s meghittek egymásnak. Steinheim és Augusztá kölcsönös vonzalmuk oly nyíltan kitünt, miszerint a szülék belátták, hogy itt nem arról van szó, ha ellen dolgozzanak-e ezen vonzalomnak, hanem arról, ha valjon a hitvallás különbsége nem szolgál-e akadályul összekelésüknek. Mig a szülék még az állító vagy tagadó okokat fontolgaták, a két szerelmesek vonzalma csakugyan gyorsan méne a válpont felé, Steinheim három nap maradt Frankfurtban. Minden délből és este Augusztá társaságában ült; az őrnagy családjával theázott s részt vőn mulatságaikban. Regényes szerelmi nyilatkozatokra nem került a dolog; mert a kapitány gyűlölte az eféléket, valamint minden piperköcködést. Az utolsó napon mégis Frankfurtban egy sétán, hol Augusztá az ő karját elfogadta, már holnap szükségessé lett elutazásáról beszélve, panaszkodék egy oly családtóli megválásán, mely annyira kedvessé lett előtte, miként néha azt hiszi, hogy az őrnagy és neijében szüleit viszont feltalálta volna. „De — tevé hozzá, az vigasztal, hogy dolgaik néhány hét alatt elvégződnek és hogy kegyed szülői megengették Mainzban vagy Wiesbadenban viszonti látogatásom folytatását. De kisasszonykám — (megfogván kezét s jelentőleg nézván

tiszta szeméibe) — szabad-e reménylenem, hogy kegyed is megengedi; s örömet megengedi ha előtte újra megjelenek?”

Augusztá megérté a kérdés értelmét s a meleg kézszorítást, melylyel kísérve volt. Pirulva susogá: „örömet!” és a kapitány keze gyöngéd ugyan, — de mégis kézszorítást érze. Ez elég volt arra, hogy teljesen belássa, miben van dolga.

A kapitány másnap elutazott, hogy a Rajna mellékén Mainzon felül egy vásárlatot bevégezvén, magának állandó lakhelyet készítsen; az őrnagy is néhány nap múlva visszatért Mainzba. Néhány hét múlt el, melyek Augusztának végtelenül hosszakká lőnek, amidőn beállván a leggyönyörűbb májusi idő, mindenki a szabadba sietett.

Ki valaha Mainzban volt, az bizonyosan meglátogatta az ugynevezett új ültetményt is, a mainzi világ s a wisbadeni gyógyvendégek gyűlhelyét a szép napokon. E hely megérdemli, hogy megünnepelessék. Egy közepszerű, de jóformán meredek magasságon állva, lábánál van az embernek a hatalmas Rajna folyam, mely zöld vize teljességét felségesen hempelygeti arra s a néző álláspontjával szemközt a jobb parton a szélesen eléfolyó Ménust magába veszi. Nem lesz látszólag nagyobb a szép alpesi (havasi) folyam e nagy öregbedés által, de folyása meggyorsul és mélységbe nem nyer. Csónakok és hajók hasítják keresztül csaknem szünet nélkül a két folyam szendén folyó hullámain. Ha szemeit fölemeli az ember, dus tájéket lát keletre, észak és nyugotra, a természet végtelen kecsével fölkesítve és sok történeti emlékek s emlékezetek által az előkorra kiemeltve.

Az őrnagy is kikocsizott ide családjával a kedves májusi napon, hogy az estvét a szabadban s a társaság tolongásában töltsék el. Augusztá épen azon sétadombon állott, honnét a Rajnába belátnak, midőn egy gőzhajó repült le a Rajnán, födözete sűrűn megpakva utazókkal. A mint ez a sétadomb alatt haladt, a felül álló számos társaságot meglátá, urak és asszonyságok kalapjuk s keszkenőik lobogtatásával köszöntek fölfelé a hajóról barátságosan és felülről le, hasonlóan nyájasan viszonozták. „Ő az!” kiáltá Augusztá

mellette álló anyjának örömpesve. „Ő az, nem csalatkoztam!” s még egyszer lebegteté meg fehér keszkenőjét a légben, meg nem gondolván, hogy egyedül tévé azt. — „Ki hát az?” — kérdé az anyja. „Hát ő, — kit gondolhatnék mást mint Steinheimot?”

Alig telt el félóra, Steinheim is az új ültetményen vala. Ő dolgát szerencsésen bevégezte, a szerelem szárnyain sietett Mainzba, ő is megismeryén Augusztát, semmi fontosabb teendőt nem ismert, mint rögtön az új ültetményre menni.

Az őrnagy és neje nem mulaszták el jó eleve Steinheim felől tudakozódni s a válaszok felette kedvezők voltak neki. Azért örömet engedtek közelebbi bejárást házukhoz s csak azt fontolgaták, mit kellene tenniök, ha valóban megkérné Augusztá kezét.

Ez kevés hetek múlva már meg is történt. Steinheim megismerte, hogy az ő, szinte naponkénti látogatásai az őrnagy házában figyelmet gerjesztettek és hogy Augusztáért nem késhetik tovább egy elhatározó lépéssel. Egy reggel azért, négyszem közti beszélgetésre kérte föl az őrnagynét, mi örömet megadaték.

Kinyilatkoztatta az őrnagynénak, hogy tovább nem folytathatja az ő házávali — előtte oly becses — társalgást a nélkül, hogy Augusztára nézve, céljait nyíltan s őszintén be ne vallja. Hogy főkivánsága legyen ugyan Augusztát birni, mi ha tőle megtagadtatnék, lehetlen volna többé más szövetségre lépnie. Hogy hizeleg ugyan magának Augusztá beleegyezésével, de még vannak némi kétségei a hitvallás miatt. Bár bizonyos arról, hogy Augusztá eléggé fölvilágosult, hogy ne engedje magát a papi befolyásoktól igazgattatni, de házasságuk boldogságára az is megkívántató, hogy minden gyermekeik, kikkel Isten őket megajándékozná, csak egy hitvallást, még pedig az övét követnék, s nem tudja bizonyosan miként gondolkodik erről a kisasszony. Továbbá a jelen körülmények közt nem reménylheti, hogy egy katolikus lelkész, minthogy a gyermekek nem a katholika hithez tartoznának, az esketést teljesítendi, és kérdés, ha ezen esetben Augusztá megelégednék-e egy evangelicus lelkész esketésével. Továbbá várni lehet, hogy a katolikus részről megtagadtatik a gyermekágy utáni ugynevezett

megáldatás, kérdés ha tudná-e azt Augusztá nélkülözni? Végre pedig — és ez a legfontosabb, attól tart, hogy a mostani pápai parancsok s az ezek miatt keletkezett ingerültség következtében oda is mehet a dolog, hogy a papok a katolikus féltől, minthogy gyermekeiket eretnekségben neveli, a gyónszéki fölordást, az utolsó kenetet s a katolikus temetséget megtagadják, sőt talán átok alá is vethetnék. Augusztá lelkiismereti nyugalma, jövődő boldogsága teljes biztosítására tehát kívánia kell, hogy mindezekből előtte semmi el ne titkoltassék, hogy ő mindeneket jól meggondolva csak akkor szerencsésítse kezével, ha érzi, hogy megfelelehet mindannak, mivel őt ostromolhatnák. Kéré azért az őrnagynét fontolóra venni ezeket férjével s Augusztával, ugy határozni sorsáról. Addig pedig megkívánja Augusztá tekintélye, hogy a már rá nézve nélkülözhetlenné vált társalgás elől, bármily nehezére leend is az, félrevonuljon.

Az őrnagyné kegyesen viszonzá: hogy ő annyira megkedvelte őt, miszerint örömmel tekintené fiának. S mostani nyilatkozata bebizonyítja, hogy nem pusztán szenvedélyének igyekszik eleget tenni, hanem arról is gondoskodni kíván, mint nemes férfiú, hogy leánya szerencsés is legyen. Mindeneket jól megfontolnak és ha kedvező lesz az eredmény, meghivandja őt további látogatásra. Hogy pedig magát távol akarja tartani házoktól addig, azt udvariasan köszöni; mert ő is szükségesnek látja, hogy Augusztá és a közönség kedveért társalgása vagy félbeszakittassék, vagy célra vitessék.

Az őrnagyné Steinheim távozása után kinyilatkoztatá férjének a történeteket. Mindketten sokáig határozatlanok valának, mit tennének. Attól tartván, hogy Augusztá Steinheimhozi szerelméből nagyon csekélyeknek vehetné a tárgy nehézségeit, elhatározzák, Steinheim nyilatkozatát most elhalgatni s őt előbb kipuhatolni. Az őrnagyné ujra érzi mint protestáns helyzete nehézségét katolikus leánya ellenében. Ha tulsegitné őt a felállított kétségen, azon szint nyerné, mintha leányába protestáns elveket akarna becsopegtetni, mit mindig gondosan került. S ha leverné őt ezen házasságról, fétette leánya nyugalját Steinheimhozi határozott vonzalma mellett Jól érzi, hogy férje sem bír ágy méltányolni ama nehézségeket,

mint megkivánná. Hosszas tündés után végre azon gondolatra jött, hogy azon n-i öreg érdemes katolikus paptól kér tanácsot, kinek tanítását annyi gyönyörrel hallgatta vala Reminiscere vasárnapján. Az őrnagy jelesnek találván e tanácsot, másnap azonnal befogatott, hogy N-be menjen.

Senkinek sem lőn hosszabb a nap mint Augusztának; — mert Steinheim, ki tegnap óta ott nem volt s kit azért ma biztosan várt, kimaradt. Minél inkább közelge az est, annál nyugtalanabbá lőn. Végre tovább nem hallgathatván, kérdezé anyját: „de hol marad ma a kapitány? Talán csak nem beteg?”

„Talán valami tartóztatja föl“.

„Oh akkor megmondta volna azt nekem! — s mégis eljőne! — (aggodalmasan) Bizonyosan beteg lett! — pedig ő oly egyedül áll a világon s nincs egy embere sem, ki pártját fogja. — Legyen szives kegyed hogy létét megkérdeztetni!”

„Hová gondolsz? — Az illetlen volna!”

„Ugy van az igaz! — de — mégis igazán szivesség volna az tőlünk.“

„Ki tudja, ha kedvelné-e azt? — Hiszen okai is lehetnek, akarva félbeszakítani velünk való viszonyát!”

„Félbeszakítani! Bizonyára nem édes anyám, itt egészen téved kegyed.“

„Ezt azért gondolod, mivel szereted, — azthiszed, kezedet kívánandja.“

(Lesütött szemmel) „Azt bizonyosan teszi.“

„Ki tudja? — tán megütközik abban hogy katolika vagy.“

„Hiszen ezt régen tudta, édes anyám.“

„Ezt igen. De tudhatod-e, ha később nem támadtak-e benne kétségek? — Ő ugyan fiatal, de nagyon előrelátó.“

„Épen azért, nem épen csak ma gondolta azt meg.“

„Beszéljünk nyíltan édes gyermekem. Én is hiszem, hogy Steinheimnak célja van rád, s én örömet köszönténém őt vőmnek, ha hitvallásodon volna. — Hogy te őt soha a katolikus egyházba nem téríted, azt magad beismerheted. Én azért nem örülhetek iga-

zán az ő célján, hanem félek, hogy sok balsorsot készíthetnél magadnak. Most ugyan hozzá való szerelmedből minden kétségen könnyen tudhatsz, de később — megváltozhatnék a dolog!

„Ne busuljon kegyed! Hiszen én egészen ki vagyok gyógyulva azon előítéletekből, melyeket Cyriak belém ültetgetett. És nem szerelmem gyógyított ki, hanem már Eichfeldet elhagyva, szabad valék szellemben.“

„Az igaz édes gyermekem s ez kissé megnyugtató. — De tudod-e, mint lehetne a dolog jövőben? — Hátha egyházad papjai annyira vinnék keménységüket, hogy téled, mint olyan anyától, ki gyermekeit eretnokségben nevelteti, megtagadná a gyontatószékbeni feloldást, a halálszentséget, a katolikus temetséget, — talán még átok alá is vetnének? Elviselhetné-e ezt is?“

(Aggodalmasan) „Ah anyám minő kérdések! Ilyen kegyetlen-ség és szeretetlenségre csak nem viszik a dolgot?“

„De ha mégis megtörténnék?“

„Lehetlen! — és mégis, — ha megtörténnék? — (sohajtván) Még ezt az esetet nem vettem gondolóra!“

(Közünyös hangon) „Talán gondolóra vette Steinheim s fél, hogy nem lenné vele szerencsés. — Egy katolikus férj választása mellett mindezen nyugtalanító gondok elmaradnának!“

(sirva). „Ah mit tehetek én arról, hogy oly türelmetlen hitvalláshoz tartozom, melynek papjai ily irgalmatlanul szakíthatják el a szívet a szívtől?“

„Ne csodáld, ők nem szeretnek, nem házastársak, nem atyák! nekik a legédesb emberi örömek büntetés alatt tiltók. Hogy értenék a szív érzelmeit? — Ez rossz; de már egyszer így van, s Rómától semmi irgalmasság nem reménylhető.“

Augusztus nagy fölindulásban volt. Könyvek folytak arcáin alá s végre kimerülten roskadt egy székre, szomorú gondolatokba mélyedve. Az őrnagyné benső fájdalmat érzett, hogy leánya szívébe ily fulánkját szórta a fájdalomnak; de azt hívé: jobb most érezze, mint valaha, midőn késő.

E közben bejött az öreg Tamás, jelentve, hogy N-i báró ud-

varolni kíván. „A westphaliai?“ kérdé gyorsan a kisasszony. „Ugyanaz ki Eichfeldet megvette“ — viszonzá az öreg. — „Anyám azt nem nézhetem (szóla Augusztá), utasítsa el őt, mondja neki, hogy beteg vagyok!“ És sietve szobájába vonult. Az őrnagyné pedig parancsolá: „mond meg a báró urnak, hogy férjem falura ment, leányom rosszul van; de én örömet látom egy félórára.“

A báró megjelent, nagyon sajnálva a kisasszony rosszullétét, kellően elbeszélé, micsoda intézkedéseket tett az eichfeldi kastély berendezésére, melyet leendő nejének holtiglani rendelkezése alá bocsát és végre Augusztá kezének formászerinti megkérését böfentette ki, meggyőződve lévén, hogy két kézzel fogadnák. Az őrnagyné ugyan meg volt lepette, de hirtelen tájékozva magát; illedelemmel felelé, hogy tökéletesen tudja becsülni s méltányolni tisztességes ajánlatát, de ám az ügy érett meggondolást igényel, melybe férjét fogja tudni bevonni. Azonban nem titkolhatja előtte, hogy kétes előtte az életkor nagy különbsége a báró, Augusztá közt, s tart is tőle, hogy Augusztának semmi vonzalma nincs a báróhoz. Az utolsó nyilatkozatra fölkiálta a báró: Oh nagyságos asszonyom! csupán a kegyed akarata s férje parancsa szükségeltetik s a kisasszony mint engedelmes leány engedni fog. És — (tevé hozzá mosolygva) — igen hamar meg fogja tanulni, az igazi aranyat a pillangó himporától megkülönböztetni. Tudom nagyságos asszonyom! hogy itt egy fiatal suhanc ólálkodik körül, ki talán fejecskejét elbódította. De (zsebjére ütve) van szerem, őt meggyógyítani leverő por!“

„Nem tudom mit gondol báró ur! Itt semmi suhanc nincs, ki Augusztá körül repkedne. Ilyent hamar eltudnék távolítani.“

„Oh nagysád arra igen jó. (gunyos képet mutat) Nem ismer kegyed valamely ugynevezett Steinheim urat?“

Őrnagyné: (meglepetve) Igen ismerek.

Báró (diadalmaskodva) Lássá kegyed mily jól vagyok értesítve! — De kegyed nem ismeri őt oly pontosan mint én. — Az korcs-házasság szülötte.

Őrnagyné: (elámulva.) Hogyan! — mit tesz ez?

Báró: No hiszen tudja kegyed, mi a korcsházasság. Ő tehát fattyu.

Őrnagyné: (gyorsan) Az nem igaz — — (szelídebben) hazugsággal tudósították báró urat.

Báró: Nem, nem! bocsánatot kérek! Továbbá ő minden ok nélkül vett bucsut s azt sottogják, azért kelle eljönnie, mivel valamely becsületi ügyben nem régi nemes, hanem fattyuként viselte magát.

Őrnagyné. Azt sottogják? Én legalább nem tanácslom ezt önnek fenhangon mondani, hogy Steinheim ur meghallja, mert nem kétlem, rögtön megmutatná, hogy önt megcsalták hazugsággal.

Báró: (mosolyogva) Óvakodom is azt fönhangon modani. Ily kalandornak nincs mit veszíteni, ily aljas vér nem kár, ki szerencsáját akarja megkésztetni, annak merni kell valamit. Mert hallja kegyed, ez az ugynevezett Steinheim, azt mondják, vagyonát rövid idő alatt eljátszotta s azért kényszerülve látta magát, bajorhoni szép jószágát eladni, s kevés megmentett filléreivel ide szaladni, hol gazdag házasság által igyekszik üres zsebét uja megtölteni.

Őrnagyné: (sértetve) Báró ur! én és férjem jobban ismerjük önnél Steinheimot és nagytekintetű, előkelő családok ismerik itt eléggé, kik nekünk róla beszéltek. Ezzel nyilvánitom önnek, hogy mindaz, valamit csak mondott hazugság, avagy legbecstelenebb elferdítése az igazságnak. (méltósággal) És önhöz báró ur, nem méltó, ily aljas rágalmakat bebizonyítás nélkül hátmegé mondani.

Báró. (hevesen) Rágalmakat? — Tudósításom tiszteletre méltó egyéntől van, kitől hazugság nem jöhet. — (gúnnyal) Bebizonyítás? Itt van zsebemben! — Itt maga olvashatja kegyed.

Ezzel kihuzott a báró zsebéből egy levelet, melyet durván odanyujtván az őrnagynénak, harag és gunyvegyülettel kiáltá: „Olvassa, olvassa kegyed!”

Az őrnagyné késlekedett, — reszketett, annyira meg volt lepetve. De leánya kedvéért mégis érdekében levén az ügy okára jönni. Elvevén a levelet olvasá:

„A Sandau bárói család inkább szivemen fekszik, mintsem

hogy Mainzba lett elutazása után néhány meghitt barátim által, kik ugyanott vannak, szemmel ne kísértem volna azt. Ezek által tudom, hogy éppen most annak Frankfurtbani tartózkodása közben, egy fiatal suhanc tolakodott ahoz, kinek nyilvános célja a leányt elcsábítani. Ez eretnek, korcs házasságból sarjadzva, melyet eretnek atyja kötött egy jó katolikus nővel, ki férje s eretnek fia szeretetlen magaviselete miatt halálra busulta magát.“

„Igen, — félbeszakítá itt az őrnagyné, most már értem a korcs házasságot. Ez az a keresztnév, melylyel egy müncheni Görres a vegyes házasságokat elnevezte. Így kétségkívül az én Augusztám is fattyu. — (anélkül hogy tovább olvasna, nézi az aláírást) Cyriák? — Tehát Cyriák pater írta e levelet? — Ez valami más! Igen, most minden világos előttem! — (visszaadja a levelet a bárónak) Itt van vegye vissza a báró ur! A ki ezt írta, talán azt gondolta, hogy ön ezt senkinek nem fogná megmutatni és legkevésbé nekünk. Azért lekötöztettnék érzem magamat ezen őszinteségeért. Ennek megköszönésül engedje meg ön egy jó tanácsot adnom. (félíg halkal s ünnepélyesen) Soha sehol ne mutassa ön e rágalmazó levelet! Egy szót se mondjon, hát meg mi abban volt, hanem késedelem nélkül égesse meg. Mert ha foglalatát itt megtudnák, Steinheim kapitány abból csak egy igét is kitanulna, úgy — reszketek a következtől, kivált báró urra nézve.“

Bárá: (megijedve) Ah Istenem! Hiszen én örömet sem szólok arról semmit, de így nagysádnak is esedeznem kell a hallgatásért.

Őrnagyné: Nem rogom fel önnek magaviseletét; mert hinni akarom becsületére, hogy önt a csalatott fél, ki hitt a rágalmazó levélnek. De ez nem védné ön Steinheim kapitánynál. Tőlem ugyan semmit sem tud meg; de félek, oly gondolatlan volt ön, hogy másoknak is elbeszélte e rágalmazakat.

Bárá: (aggályosan) Ah Istenem! Westpháliában ugyan beszéltem azokról, de itt Mainzban nem, mert éppen csak egy órával érkeztem ezelőtt.

Őrnagyné. Ugy sürgetőleg tanácslom, ha lehet, még ma újra távozzék.

Báró (megdöbbenve) Hogyan? — menjek el? — Én? anélkül, hogy a szép Augustának céljaimat kinyilatkoztassam?

Őrnagyné. Báró ur! azután a mi történt, a kötelesség kívánja, hogy őszinte legyek. Menjen el ön ismét Isten nevében. Fájlalom, hogy szerencsém nem lehet, közelebbi összeköttetésbe jönni önnel. Mert leányom szilárdul elhatározta egészen elhárítani, általában el nem fogadni ön ajánlatát.

Báró (sértett büszkeséggel) Mi? — engem? — egy oly régi nemességűt akar-e visszautasítani? — (haragosan) No, ugy is jó, igen jó! Semmitsem tesz, épen semmit! — Vannak több ily tej- és vér arcok! — Más szerencsésnek tartja magát, ha egy ily régi és gazdag nemes megtiszteli.

Őrnagyné: Köszönöm ez új őszinteségét! — Keressen ön másat mielőbb, mert már nem sok időt várhat. — Kérem, most már hagyjon el engem.

A báró dacosan eltávozott. Büszkesége mélyen meg volt sértve. „Várhat [az ostoba izé, mormogá fogai közt, a mint a lépcsőzeten lement, míg jön ismét valaki olyan, mint én.“

„Tamás! kiálta le az őrnagyé a csarnokról! kísérd szállására a báró urat.“

„Igen jól van?“ kiálta fel az öreg s a báróval elindult.

Az ut a vendéglőig jó tova vivén, ideje volt a bárónak lecsilapítani hevét. Boszantá, hogy a kisasszony nem ismeri meg becsét s a megvetés, melylyel őt büntetni gondolá, súlyos boszunak látszék neki. De másfelől Augustá kellemes arca is mind érdekeltbé lőn előtte s hiusága az sugalmazá, hogy végre is csak a prot. anya van ellene. Kevélység, szerelem és reménység ösztönzék a maradásra s még egy próbát, egy kiserletet tenni; de a Steinheim-tóli félelem, mely a levél miatt ijeszté, elutazását parancsolta. — Nem tudá magát elhatározni, gyakran megállott, hadonáza kezeivel s mormoga nyilván. — De buta vagyok, gondolá, hiszen itt ez az öreg inas, ezt kikérdezhetem. — Megállapodván a szemérmesen

utána menő Tamáshoz fordula: „Hüm, hüm — kedves Tamásom, nem lakik-e itt e tájékon bizonyos Steinheim ur?

„Nem!“ mondá az öreg.

Báró: Ismered őt?

Tamás: Igen.

Báró: Gyakran van uradnál?

Tamás: Gyakran.

Báró: Hüm, hüm! — Azt mondják, hogy a kisasszony körül jár? — Ugyan szenvedheti-e az udvarlóját? Talán takaros az?

Tamás: Én ugyan nem vagyok ott, mikor együtt vannak; de hogy egymást majd megeszik úgy szeretik, a vak is látja, nem is rovom fel a kisasszonynak; a kapitány 26 éves s körülbelöl a legszebb férfi. De nem is bolond; a legszebb leányt kereste ki magának az egész Rajna mellékén.

Báró: Hüm, hüm! — Talán féltékeny is a kapitány?

Tamás: (magában) Ide még ki? (fenszóval) Senkinek se tanácslanám, csak nyájasan tekinteni is a kisasszonyra, annak rögtön meggyülne a baja.

Báró: (magában) Istenem mily iszonyu!

Tamás: És nem jó vele tréfálni? Pisztolyával röptiben lelövi a madarat, s ha kardja kezében van, olyan mintha az Isten légy velünk ment volna belé, — kinél müncheni csodapénz nincs, az csak messzire távozzék utjából.

Báró: (magában) Istenem, s én otthon hagytam az enyémet! (fenszóval) Halld meg kedves Tamásom. Ez a kapitány nekem veszedelmes, — felette veszedelmes! — Bizonyos vagyok benne, hogy a kisasszony el fogja küldeni a szellős udvarlót. — Sürgető foglalatosságim kényszerítnek holnap ismét korán elutazni. De nagyon vágnék, tüstént megtudni, mikor a kapitánynak vége lesz. Azért azon megbízással tisztellek meg, hogy azt azonnal ird meg nekem. Nem vallo'd kárát. Érted?

Midőn a báró elbocsátá az öreget, mondá: „Imhol Tamás egy kis borraivaló!“ Ez gondolá, hogy két négygarasost kapna, elfogadá azt, de midőn otthon gyertyánál megnézte, két fridrikarany

volt az. Elijedvén, azonnal visszavinni akará, ha eszébe nem jut, hogy tiszteletlenség volna egy inastól, visszaadni a borravalót.

Mihelyt a báró elment, legott anyjához sietett Augusztá, de a ki nem találta jónak, valamit mondani a rágalmazó levélről, hanem csak azon örvendetes hirt közlé vele, hogy a bárót világos kosárral küldvén el, reményli, hogy vissza nem jövend többé. Azonban férjének, ki késő estve jött vissza utazásából, mindent teljesen elbeszél. Ez egészen helyeslé magaviseletét. A báró, így vélekedék, - - szűkeszü ember, kit már most épen nem szeretne vejének. De Cyriák ellen felette neki volt keseredve. „Minek elegyedik (kiálta haragosan) ez az átkozott pap az én háziügyeimbe? Hát a gyalázatos rágalmak s ártatlan tények elferdítései, melyeket a derék kapitány irányában magának megengedett! — De még ezeket megbocsátanám neki, mert e részben őt is megcsalhaták mások hazugsággal, hanem Luiza! hogy ő minket kémekkel körülállított, hogy minden lépéseinket meglesi! — Ha itt volna, a mennykő szállana a jézsuiták pilisére!”

„És mégis — mondá az őrnagyné — könnyen kitudta volna ő nálad menteni magát azzal, hogy mint pap felelős a lelkekért, őriznie s vezetnie kell azok lelkiismeretét s gondolatait. Látod ebből kedves Albertem, mily veszély az, ha papjaitoknak oly egész átadással alája vetitek magatokat: mily veszélyes lőn ez Augusztá nyugalma nézve, és bocsáss meg, hogy főlemlitem, minő hatalmat gyakorolt eleinte a ravasz páter a te szellemeden is, hogy téged poroszellenes vakbuzgalomra keserítsen?”

„Igazad van Luiza! Valóban akkor én is védelmeztem azt a jézsuitát. — De majd másféle katolikus lelkészt fogsz látni, egy igazi kegyes papot cselszövény és bohózat, s azon irtózatot eretnek gyűlölet nélkül, mely most Rómából a püspökökbe s papokba szállott. Holnapután elhozzatom N-ből az öreg Ehrlich papot, ki megígérte, hogy egy nap körünkben mulat.”

Az őrnagyné most már elbeszélé azt is, mit végzett Augusztá iránt s az őrnagy azon véleményen volt, hogy leánya megnyugtására szükséges vele tudatni Steinheim leánykérését, s hirtelen

kimaradásainak okait. „Hol vegyen — úgy mond a leány szükséges nyugalmat megfontolására a nehézségeknek, melyeket elébe terjesztél, valamig azon gondolattal epesztí magát, hogy kedveltje elhagyta?“ — s azonnal behivatván Augusztát az anyjával tudtára adatá Steinheim ajánlatát. Augusztá megcsókolván kegyes anyja kezét, monda: „Nagyon megnyugtatt engem legkedvesebb anyám. Mert hogy én Steinheim nejévé a hitvallás különbsége miatt nem lehetnék, azt talán el tudtam volna viselni; de e gondolatot, hogy elhagy, talán megvet, — nem viselném el, ily teher alatt le kellene roskadnom. Midőn Tamás az őrnagyot szobájába kíséré, hogy levetkeztesse, elővevén a két darab aranyat, az őrnagy elébe tévé az asztalra s elbeszélé mind azt mit a báró vele végzett. „Itt is ujra görbe utak! kiálta az őrnagy boszusan. Vedd el e pénzt Tamás! borra való volt ez, ezt vissza nem adhatod, De minthogy egyszer a bohó ember meghittjévé tett, érdemeld is meg a pénzt. Megengedem, hogy megird neki, miként ránézve Augusztával semmi sincs a dologban.“ — Tamás ezt nem mondatta kétszer, mert sehogy tűrhette a bárót. Ugyanazon este következőleg irt a bárónak:

„Nekünk öregeknek nincsen szerencsénk az ifjúság ellen. Nagyságod elszalasztotta az időmértéket a kisasszonynál. Más vette be a várat, s nagyságod legyen kegyes hátulról nézni.“

XIV.

A m á t k a - v i z s g á l a t .

Három nap mult el. Augusztával nem szóltak a tárgyról, de saját gondolatira hagytak őt. A szülék észrevevék, hogy ő lassanként nyugodtabbá s végre megint vig s derültté lön.

Negyedik nap, délfelé megjött a várt vendég, az n-i öreg katolikus pap, Ehrlich, kinek tanításán néhány hónappal ez előtt nagy épüléssel volt jelen az őrnagy családjával együtt. Ehrlich korán lépett papi állomásba, de tudományossága dacára nem ment abban főlebb egyszerű papnál, részint mivel korábban a forradalmi háboru kivitte nyereseménydus viszonyai közül, részint mivel mindig őszinte volt rosزالólag nyilatkozni a római udvari rendszerről és az

egyház püspöki rendszert tekinteni egyedül igaznak, üdvösnek s a katolikus egyházban eredetinek. Ő még teljesen azon szellemmel bírt, mely Némethon négy érsekeinek a bad-emszi határozatokat előmondta 1786-ban. Azért elégületlen volt, hogy ez a szellem 1815 óta Némethonból elkiköltözvén, a római udvari rendszer szellemének adott helyet. Hogy még a protestáns kormányok sem voltak hajlandók a püspöki rendszerhez, melyet politikai alkotmányokkal hasonlítottak össze, abból az uralkodókkal elfogadtatott tévelygő véleményből magyarázta ki magának, hogy a birodalom hathatós támaszt nyerend a pápai hatalom viszonti fölállításában. A dicsvágytól ment Ehrlich nem gondolt azzal, hogy a papuralom lajtorjáján a legalsó fokon maradt; sőt inkább szerencsésnek tartá magát, észrevétlenül s távol a political sürgelemtől áldásosan működhetni kis körében, mely őt mint atyját szerette. Plebaniájának kevés protestánsait is bezárván lelkeszsége körébe, nagy békében élt velök. Az isteni ige kenyerével táplálta őket tanításaiban a szentírásból, azért a protestánsok is örömmel hallgatták. Hitőkre nézve békében hagyta őket, de erkölcsükre nézve őket sem hagyta atyai intés nélkül. Tisztelték is őt, jó bizalmuk volt benne s engedelmeskedtek neki; sőt nem keveset közülök annyira érdekléttszelidsége és szeretete, hogy a római községhez csatlakoztak. Türelmetlenségében sem zavarodott meg, midőn más előljárót kapott ki őt a protestánsok, mint eretnekek iránt nagyobb keménységre igyekezett gerjeszteni. Nem tudják, gondolá, mit cselekesznek eretnek gyűlöletükkel. Kényszeríték azzal az evangélikusokat elválni tőlünk, míg egy szeretetteljes testvéri magaviselet lassankint hozzánk vonhatná őket, úgy hogy végre egy akol egy pásztor lenne. De valamig mi oly szembetűnőleg áthágjuk Krisztus első parancsát, nem gyűlölni s átkozni, hanem szeretni s áldani, addig egy protestáns sem fog minket igaz keresztyéneknek tartani, s hozzánk állani.

Az öreg nagy tisztelettel s őszinte szívesseggel fogadtaték az őrnagy házában, leginkább pedig Augusztától. Mert neki igen jól esett, s kíváncsi volt, egyszer egy hitvallásbeli pappal találkozni,

kit mint protestáns anyja ellenségét s megvetőjét, nem kelle szégyenlenie. Ezen öreg véleményét a mostani egyházi zavarokról igen nagyon kíváncsi volt hallani, és ebéd felett önként erre került a beszélgetés. Mert az őrnagy nem tartóztathatá magát megkérdezni az öregtől, ugyan mit gondol, mi lesz még ezen cívódásokból és hová fognának azok vezetni.

„Könnyebb megmondani, szóla a lelkész, mi céluk van ezekben a zavar szerzőinek, minthogy elvégre az isteni gondviselés mit fog szülni az egészből. A szerzők céljaik egészen világosak, mert nem a porosz kormány kezdte el; hiszen ez békével fölállította volna a kölni katolikus székesegyházat; hanem a Belgiumból kiható jesuitai párt kezdette el. Én az egész ügyet jesuitai fondorlat gyümölcsének tartom. Ez a rend bár külsőleg eltöröltetett, titokban mégis fönmaradt. A frank forradalom iszonyait használá, hogy a föld hatalmasait, katolikusokat s protestánsokat rábeszélje a gondolatra, hogy ama forradalom Frankhonban teljességgel elmarad, ha a hatalmas jesuitákat el nem törölték volna; hogy nincs más mód megzabolázni a forradalmi szellemet, mint e rendet ismét helyreállítani s az ifjuság nevelését rábizni. Szerencsétlenségre a felsőbb rendek, kik rendszerint nem sokat adnak a történetre, ráhagyták erre beszéltetni magukat. Pius pápa két kézzel kapott rajta s helyreállította újra a rendet. Én már akkor előre láttam, hogy a békének, melyben a némethoni evangélikusokkal élünk, ideje lejárt, kivált midőn a bécsi congressuson levő kormányférfiak a katolikus s evangélikus egyház, a papság s állam közötti viszonyokat, soha sem menthető módon határozatlanul hagyták. Mert ezek akkor figyelmeztettek erre azon ajánlatok által, melyeket egy tisztelt német főpap a congressushoz juttatott. És ha ez nem történt volna is, mégis a római székeknek a némethoni két egyház egyenlő jogai ellen tett tiltakozása felnyithatta volna szemeket. Az egyházi viszonyok ezen megfoghatlan mulasztása most már megtermi keserű gyümölcsseit. Az új jesuitismus legelőször XVIII-ik Lajos és utódja alatt emelé föl fejét. Emlékeznek önök a frank protestánsok véres üldöztetéseire, kivált Niesmesben és a köröskörül járó ka-

tholikus térítőkre. A juliusi forradalom ugyan lökést adott ezen fondorkodásnak, de csakhamar más kedvező mezőt talált a jesuitismus a belgáknak a németalföldi protestans király elleni fölzen-dítésében. Ott a republikánismusal szövetezék a jesuitismus. Ugyanazt tevé az Frankhonban, hol a hirlap (Gazette de France) és más eféle hirlapok, hogy Lajos Filep trónját aláássák, szinte a forradalmi párthoz csatlakozának, ami több, arra a jesuitáktól már előbb hirdetett tanra léptek, hogy katolikus alattvalóknak igazi joguk volna egy evangélikus fejedelem ellen föllázadni. Ezt az utálatos tant hirdetik már a belga lapok is egy idő óta a Rajnamel-léknek, hogy azt lassanként hozzászoktassák a Poroszország elleni pártütés gondolatához. A mi jó Némethonunkban sem valának ők hivalkodók. Schweicból és Bajorhonból támadák meg Poroszorszá-got. A kölni jelenetek előtt néhány évvel jelentek már meg Ba-jorhonban iratok, melyek a porosz kormányt a leggonoszabbul vá-dolván, abban hibáztaták, hogy élin áll egy protestáns szövetség-nek a catholicismus eltörlésére. Ezen iratok nagy számmal osztattak szét Belgiumból a Rajna mellékén s Westphaliában, hogy azok által a népet fölbujtassák. Szerencsétlenségre sikerült a jesu-itáknak a szentszék mostani urát is egészen hatalmukba keríteni és a kölni érseket, valószínűleg tudta nélkül, eszközükké tenni. Ez által igyekeztek a jesuitáktól idegen bonni theologiai kart felosz-latni s a Rajna mellékén jesuitákat hozni az egyházi hivatalokba. Nem félték a porosz állam kormányayli összeütközéstől, hanem keresték azt, hogy oly rendszabályokra kényszerítsék, melyeket az-tán úgy terjeszthetnének elő a népnek, mint a hit rövidségét, mint a katolikus egyház üldözését. Ezért kezdték meg a vegyeshá-zasságokkali civódást is egyszerre lelkiismeretlennek állítván és nyilvánítván a több német tartományokban oly régen fönnálló sze-lidebb gyakorlatot.

Örnagy: De hogy bizhat magában épen most Róma, hogy ebben boldogul?

Ehrlich. Mit ismeri az a jó öreg ur, ki a pápai trónon ül, a mi Némethonunkat? Talán azzal hitegették, hogy Poroszország,

mivel öt millió katolikus alattvalói vannak, félénken engedend. De a jesuitikus párt legjobban szeretné, ha a katolikus tartományokban lázadásra kelne a dolog az evangélikus fejedelmek ellen. Azon reménynyel hizeleg az magának, hogy ez által kényszerítettnek a katolikus németeket hatolikus urak alá helyezni. Mert járja be csak ön azon német fejedelmi házakat, melyek a szövetségi végzés szerint uralkodók. Katolikusok csak Ausztria, Bajorország, a szász királyi ház, a két Hohenzollern házak, és a jelentéktelen Lichtenstein. A többiek mind evangélikusok. Ez tövis a jesuiták szemében s talán hizelegnek maguknak, hogy ezt a viszonyt maga a katolikus népség által felforgathatják. A legkedvezőbb kiindulási pont a porosz Rajna vidéke. De nem sokára más tartományokra is elhat az.

Örnagy. De hiszi-e hát ön azt biztosan, hogy be hagyják magukat vonatni ezen jesuitai fondorkodásba Németthon más katolikus püspökei is?

Ehrlich. Be fogják hagyni, be kell hagyniok vonatni magukat abba, mivel a római szék a jesuiták hatalmában van, és Németország, a bécsi congressus s a szövetségi végzés fájdalom! Róma ellen, minden védelem nélkül hagyta őket. Rövid időn meg fogja ön látni, hogy minden katolikus püspökök szabályul teendik a pápai brevüket a vegyesházasságokra nézve, noha az igaz és régi német egyházjog szerint egy breve sem kötelező a német püspökök megvizsgálása, helybehagyása és a császár, most a szövetségi gyűlés meg-egyezése nélkül.

Örnagy. De mint megzavarna ez minden viszonyokat Németthonban! A németszövetségi gyűlés lehetlen, hogy ezt megengedhesse a nélkül, hogy be ne ávatkozzék.

Ehrlich. Zavar lesz, lázadás sem fog hiányzani! Én hálát adok Istennek, hogy a sir szélén állok, s nem sokára oly békére jutandok, melyet többé semmi jesuiták és semmi brevék el nem érnek. A mi pedig a szövetségi gyűlést illeti, az mostanig még mit sem tett és tartok tőle, hogy az csak akkor fogja felvenni ez ügyet, mikor az már késő. Kétségkívül épen nem fog másként folyni a dolog

mint a bécsi congressuson. A kormányférfiak gyakran igen járattlanok az egyházi törvények s az egyháztörténetben.

Örnagy. Én pedig nem hiszem, hogy a nép, kivált a Rajna mellett és Westphaliában valamit teend a nemesség nélkül. Ez talán még sem fogja pártolni a népzendüléseket? Hiszen ez által saját végromlása alapját vetné meg.

Ehrlich. Örnagy ur! erre felelnék, ha ön maga is nem a rajnai nemések közé tartoznék.

Örnagy. Szóljon ön tartózkodás nélkül.

Ehrlich. Épen a nemesség van leginkább a jesuiták kezében és ön jól látja, mint dacol az a kormánynyal. A jesuitismus a nemességet is rábeszélte, hogy a középkor régi papuralmát ujra helyre kell állítani a republikanismus ellen védelmül.

Örnagy. (magában) Az igaz! Cyriak mindig ezt a nótát fujta előttem.

Ehrlich. És a protestáns nemesség is rábeszélte magát ama kecssegtetés által, hogy a régi egyházhitet ujra minden oldalról erőre emelvén, a vallásos fölvilágosodást elnyomja.

Örnagy. De mi fog ebből lenni utoljára is?

Ehrlich. Legközelebbi következéseitől rettegek. Mert ezek, zendülés, büntetés és vérontás lesznek; legalább ha a dolog így megy és csakhamar hathatósan be nem avatkoznak. A későbbi következmények az isteni gondviselés titkai. Amennyire emberi ész előre láthat, az egész civódásnak végre is a szentszék legnagyobb kárára kellene kiütni. Ez a legnagyobbat kockáztatja, a papfateralom régi tusáját a világi kormányok feletti teljes főuraságért. Az ily elhatározó rendszabályok vagy győzelem vagy végromlás felett állanak.

Örnagy. Miként hiszi ön a békét ujra helyreállíthatni és Rómát rábírti, középkori magatartásáról lemondani, mely a mostani világba be nem illik és magát a világ jelen s elkerülhetlen politikai viszonyaihoz alkalmazni?

Ehrlich. Egyedül két út vezet erre, de melyek közül az egyiket megengedni; a másikra pedig magukat elhatározni nem akarják. Első t. i. minden rendek közt a vallásos fölvilágosodás azon

csöndes elkifolyását kell megengedni, mely egyedül orvosolhatja meg alaposan és gyökerestől korunk egyházi betegségét. Aztán pedig a világi kormányoknak, különösen a katolikusoknak is szenvedélytelen, de szilárd magatartás által kell épségben fentartaniok az állam jogait Róma és a papság túlzásai ellen.

Örnagy. Én mégis gondolom, hogy Poroszország és a római udvar közt még egyezés jöne létre.

Ehrlich Én nehezen hihetem; mert Poroszország, mely egyszer tényleg eldöntőleg ítelt, nem engedhet, és a pápa, ki még elhatározóbban nyilatkozott, nem akar engedni. Csak ha mind a két igen koros katolikus egyházfejedelmek elhalnak, akkor csendesíthetik le az ügy.

Miután a beszélgetés még sokszorosan forgott a politika körében, délután sétálni vitték az öreg Ehrlichet; ki régóta nem volt Mainzban; s az ősi város minden nevezetességeit megmutatták neki. Az örnagy nagy ékesszólással magasztalá előtte, mily jelentékeny erősség legyen e város, melynek, mint két hajókázható folyam uralkodónéjának s mint minden keletre fekvő német tartományok védőjének, a német szövetség legdrágább kincsének kell lennie. Erre csak félig hallgata az öreg lelkész, mert ő a mit látta, saját módja szerint vizsgálá. Az áldott Rajna megye látására ő így kiálta fel: „Mily kegyes és igazságos az Isten mindenek iránt! Ő e gyönyörű folyam áldásdus áradását Báseleltől fogva az északi tengerig egyenlő módon juttatja a protestánsok és katolikusoknak. És mi gyűlöljük egymást s alig hogy nem irigyeljük egymásnak a levegőt!“ A hajdani érseki lak látása élénken emlékezteté, hogy ötven előtt az akkori érsek oly hatalmasan védte a német egyház kiváltságait, melyeknek még csak emlékével sem látszanak birni Némethon mostani püspökei. A Guttenberg emlékénel megemlíté, hogy az első, mit a könyvnyomtatás feltalálásakor nyomtatni próbáltak, a biblia volt, de melynek mondataival ez óráig még oly keveset gondolnak, miszerint Krisztus parancsát áthágják, hogy pápai brevéknek engedelmeskedhessenek. A poroszok látására élénken mondá az örnagynak. „Megérdemelették a derék poroszok, hogy Némethon diszörsé-

gét birják itt osztrák ország mellett, mert náluk nélkül nem láttuk volna a Katzbach, Dennevit, Lipese, Páris és Watterlő melletti győzelmeket s a szép Rajna mellékét nem hoztuk volna némethoz vissza. Poroszország hatalmas paizsfölemelését akkor a protestáns tartományok, Brandenburg, Pomerania, Poroszország, Szilézia tették; most kapják a Rajna mellékétől és a szent atyától a köszönetet.“ Midőn látá a gőzhajóval érkező angol utazókat, kik költözőmadarakként évenként bejárják az egész szép folyamat bőszejéig a havasokban; megjegyzé: „Az átok, melylyel a rómaiszek az elpártolt Angolhont megátkozta, épen nem látszik, hogy ártott volna ezen országnak és Rómában magában örömebb látják az angolokat az ő ginéikkel (angol arany), mint a jó katolikus münchenieket keresztjeikkel. Tételképen évenként megátkozzák őket zöld csőtörtőkön, gyakorlatban pedig Rómában szeretik és becsülik. A szentszéknek pedig évenként áldania kellene az eretnek angolhont, mert a nélkül nem nyerte volna vissza a pápai birodalmat és követségeit.“

Igy talált az öreg mindenütt anyagot az ő álláspontja szerinti elmélkedésekre. Miután kifáradva viszont haza mentek, a család a thea asztal körül gyült össze.

Örnagy ur! monda az öreg, meg nem mondhatom önnek, mily hálával teljes szívem kegyes meghívásáért. A mit ma itt láttam egészen meglevenit. Csakugyan valami más, a magános tanuló asztalnál gondolkodni, vagy itt az élénk kereskedés mozgalmát szemlélni. A választottakra s elkárhoztakra, menyország és ördög fiára való durva elválás, mely által a népeket egymástól elszakítani akarják, itt az élet vásarán, hol minden hitvallások és népek barátságosan összegyűlnek, egész esztelensége, kivihtelensége, szeretetlensége és veszélyességében tűnik fel.

Örnagy. Igaza van. De épen oly világosan kitündöklök itt az is hogy ugyanez áll a vegyesházasságokról. Minden menydörgő brevék dacára is köttetnek azok, és épen ezzel nyomja a nép a hitvallások egyenlő jogi alaptörvényére az ő hatalmas pecsétjét.

Auguszt. Én erősen meggyőződtem, hogy a katolikusnak

lelkiismereteért semmi oka nincs kerülni a vegyesházasságot, annyira, hogy bár mint katolikus nő, nem késlekedném egy érdemes protestánsnak nyújtani kezemet, — habár szüleim példáján és sok más személyekén nem tapasztaltam volna is, hogy a vegyesházasságok szintugy lehetnek szerencsések mint a tiszták.

Ehrlich. Kétségkívül így lesz, ha az evangélikus fél, a katolikus fél meggyőződését ott is tiszteli s biztosítja, hol az neki tévelygőnek látszik, a katolikus fél pedig egyháza fanyarságát s türelmetlenségét egészen levetkezi. Az ő külalakjukban, miként azok a nyilvános vallástételekben előttünk fekszenek, mind a két hitvallás ellenségesen állanak egymással szemközt. Egy protestáns azért, ki Luther vagy Kálvin szellemében ellenkereszténységnek tartja a katholicismust, szintugy lelkiismeretlenül cselekszik, ha katolika nőt veszen el, mint egy katolikus, ki minden pápai mondatokat vakon hisz, és a protestánsokat ördög fiainak tartja, ha protestáns nővel kel össze. Csak akkor léphetnek jólélekkel vegyesházasságra, mikor átlátják, hogy mind a két egyházban be fogva van a keresztényen vallás lényege, de hogy mind a kettőben vannak oly vélemények és szokások is, melyekre nézve békésen össze lehetne s kellene férniök. — De mind az által jobb az, ha férj és nő ugyanazon egyházhoz tartoznak, ugyanazon istenitiszteletre járnak, ugyanazon módon élvezik a vallás vigasztalását. Ez által több egység és béke jó a házba.

Augusztá. Engedje meg tiszt. Atyám, hogy erről hitvallásmat elébe adhassam. — Krisztus és apostolai oktatásukból tökéletesen és erősen meggyőződtem a felől, hogy minden, valaki az egy igaz istent ismeri s őt lélekben és igazságban tiszteli, valaki Krisztusba, mint urába és megváltójába hiszen és isten-lelke által megjobbul s megszentelődik, keresztényen és Krisztustól övének, az örökélet örökösének ismertetik. Mindaz mi ezentul foly ki a hitvéleményekből a keresztényen vallásban nem lényegesek, hanem valami olyanok, a mikben mindenkinek — nézetem szerint — szellemi szabadságot engedhetünk. A szokások pedig az érzemény, a szívzsükség dolga, melyben különbözök az igények s melyben kiki szíve s

izlése vonzalmát követheti. A vallásbeli vélemények különbözőzése nem hathat akkor háborítólag, mely a tiszta házasságoknál is meg van. Mert gyakran az egy hitvallásban is csakugyan nagyon különböző a férj hite a nőétől és érzeik sem egyeznek mindig a szentszokások tekintetében.

Ehrlich. Ha ugyan kegyed így fölül tud emelkedni a két hitvallás anyagiassága s szükségvisége fölött, úgy szívében hordozza a vegyesházasság családi boldogságának alapföltételét. — De, ha már a házasság gyermekekkel is megáldatik, itt viszont akadály van. A fiak és leányoknak az atya és az anya hitvallásai szerinti elválasztása a legroszabb, mit fölvehetni.

Augusztá. Erről is meg vagyok győződve. Mert miként kívánhatni a gyermekektől, hogy a hitvallások szűkkeblűségén fölülemelkedjenek, holott azt sokszor a meglettek sem tehetik? Ha ezenfölül még nevelőik oly lelkészek, kik a hitvallások darabosságát ki nem simítják és megbocsátható gondoskodásból egyházuk gyermekeit megtartani, azokat a másik hitvallás ellen elkeserítik, úgy a hidegség, meghasonlás s vallási vita kikerülhet a gyermekek között. Azért föltétlenül szilárdul ragaszkodom tisztelt atyám elvéhez, hogy a férj hitvallása legyen uralkodó, mivel ő családfő. Én azért ha protestánsokhoz mennék férjhez, meg sem engedném, hogy gyermekeim más hitvallást követnének, mint atyjukét, bárha nem kíváná is.

Ehrlich. Ugy ugyan ismét egy nagy akadály hárulna el. — De meggondolta-e kegyed azt is, hogy ily körülmények közt a katolikus pap megtagadhatná az esketést és áldást?

Augusztá. Nagyra becsülöm a papi áldást és semmi áron sem tekinteném a házasságot pusztá polgári egyezkedésnek. Mert hiszen az nem valamely dolog, sem jog, sem szolgálattétel, hanem a személy és szív átadása. De valjon egy katolikus pap vagy egy evangelium szolgája keze által történjék-e a megáldás vagy megszentelés is arra nem sokat adnék. Mind a ketten csak imádkozhatnak, kívánhatnak; egyik halandó kezében sincs az áldás, felülről jön az.

Örnagy: (lassan nejéhez) Veszed-e észre Luiza, hová céloz a leány?

Ehrlich. Kétkedéseim még nincsenek kimerítve és a becsületesség kívánja, hogy mindent megmondjak. Hátha azért, hogy gyermekeinek protestáns hitvallásbani nevelésüket megengedné, sőt követelné, megtagadnák kegyedtől a gyónásbeli feloldást? Mert nem titkolhatom el kegyedtől; miként megtörténhetik?

Augusztá (erős hangon) Ugy tudok mást, ki gyónásomat soha meg nem veti, a bocsánatot soha meg nem tagadja tőlem. A pap maga is bűnös ember, ki Isten kegyelmére szorul. Krisztus Istenre utasít. Ő tanít Istennek imádkozni: bocsásd meg bűneinket, mint mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek. Ő igéri (Máté 7: 7) „Kérjétek és megadatik nektek, zörgessetek és megnyitattik nektek.” És a bűnös nőről ezt mondá Luk: 7. 47, az ő sok bűnei megbocsátvák, mivel igen szeretett.” János írja (1 Jan: 3, 22.) Valamit kérendünk Istentől, elveszszük ő tőle.” És Dávid így könyörög (Zsolt. 32. 5.) „Megvallomaz én álnokságomat az urnak és té megbocsátatod az én bűneimnek hamisságát.”

Ehrlich. Boldog kegyed, hogy ily keresztyéni bizalma van a minden kegyelem atyjához. Ugy van! neki magának kell megbocsátania. Mert mi mindnyájan bűnösök vagyunk, az ő kegyelme nélkül szűkölködünk. Mi csak vigasztalhatjuk, csak bátoríthatjuk a bűnöst Isten ígéretének elébe terjesztése által. De hátha a szent sakramentomot tagadnák meg kegyedtől?

Augusztá. Nem bírok-e azon misével, mely mindenekért létezik? nem innepelhetem-e meg évenként az egyházzal a szent napokon az urnak halálát?

Ehrlich. Meg kell mondanom a leggonoszabbat, mert könnyen meglehet. Hátha az egyház átok alá vetné s kicsapná kegyedet társaságából?

Augusztá. Annyira mehetne a dolog? Igen, ez fájna lelkemnek (nemes boszankodással). Ha az egyház valósággal oly kegyetlen és szeretetlen volna, gyermekét ily okért közösségéből kiutasítani. No hát akkor elmennék szomorkodva ugyan, de elmennék és annak,

mint uralkodni vágyó, gőgös és szeretetlen, Krisztus szelleméhez hűtlen közösségnek hátat fordítanék. Es higgye el ön, ily esetben még sokan úgy gondolkodnának mint én, kik Krisztus parancsit főlebb becsülik a papi uralom rendeleteinél.

Ehrlich. Fogná-e kegyed, akarva nélkülözni a halotti szentséget, a katolikus temetséget is? Az életben erős akarat gyakorta gyermekké lesz az örökkévalóság kapuinál!

Augusztá. (megindulással) Köszönet önnek érdemes barátom, hogy ama komoly órára utasít! De az ur mondja: „boldogok akik nek szivük tiszta: mert ők az istent meglátják“ Máté 5, 8. És tanítványa kijelentése írja (Jel: 14, 13.) „boldogok a halottak, kik az urban halnak meg.“ E szavak vigasztaljanak egykor, mint halotti szentség. Mióta én Isten világainak számtalan seregeit, a halhatatlanság széles mezeit megismertem, azt is megismertem, hogy egy halandó pap ítélete, könyörgése és kenete sem nyithatja föl nekem a menyország kapuit, hanem hogy nekem mint Krisztusnak a keresztfán, a mindeneket szerető teremő kezeibe kell ajánlanom lelkemet.

Ehrlich. (ünnepélyes hangon) Ha így áll a dolog, nincs több mondani valóm, az ur amaz ígégénél: bizzál leányom, legyen neked a te hited szerint!

Augusztá nagyon meg volt lepetve. Lehajolt a tiszteletre méltó öreg kezéhez s megcsókolta azt. Egy meleg könnyű szeméből nedvesíté a pap kezét. Az őrnagy és neje hallgattak; de tekintettel igyekeztek magukat kimagyarázni. — Az öreg fölismeré, hogy Augusztá saját szive ügyéről értekezett vele.

„Kegyed meg van indulva kisasszonykám! (monda nyájasan) úgy látszik, mintha tudtom nélkül szive valamely titkát érintettem volna“. Augusztá hallgatott, s kérdő pillantással néze atyja és anyjára.

Őrnagy. Igenis érdemes barátom! a leány magáról beszélt. Ön mindeneket megtudhat: Midőn legelőbb ön egyházában valánk, meglát kijöve telekor leányom egy fiatal férfit s ez is őt. Ez első látás villám volt, mely löporos tonnába hullott.

Ez tehát forma szerint s ünnepélyesen megkérte Augusztát, de mi semmi választ nem adtunk neki, mert ő protestans.

Örnagyné. De Steinheim ur nemes szívű férfin.

Ehrlich. Steinheim? Honnét való? Én ismertem egy ily nevű családot.

Örnagyné. És mit tud ön róla?

Ehrlich. Volt egy Steinheim, jó ismerősöm, ki Bajorhonban élt. Neje katholika s e miatt házassága szerencsétlenné lőn. A szegény Steinheim jobb sorsot érdemelt volna. Neje elvált tőle lelkiismereti kétségből, gazdagsága elpusztult s végre maga is bujában meghalt. Egyetlen fia maradt, ki bár fiatal, mégis takarékosága, jó gazdálkodása által atyja adóságait rövid idő alatt kifizette, de kiről nem tudom, mint folyt tovább dolga. Ő katona volt.

Augusztá. (élénken) Az a mi Steinheimunk! Oh tisztelendő atyám, ugyan nem kétkednék-e megáldani frigyünket, ha én egy evangélikus vőlegénynyel közelitenék ön oltárához?

Ehrlich. (mosolyogva) Hiszen tudja kegyed a szabályt, hogy elébb komolyan kellene intenem kegyedet?

Augusztá. Hát nem cselekedte; nyílt szívvel cselekedte-e már ön ezt?

Ehlich. Az igaz! No hát jó, legyen meg! Én kész leszek megáldani kegyed szövetségét; ha valaha ezt kívánná.

Augusztá. Valaha! Hát ne vegyen a szegény Steinheim minél elébb választ?

Ekkor nem tartóztatá magát tovább Augusztá. Nyakukba esék atyja s anyjának, a nélkül azonban hogy egy szót szólhatna tovább. „Mit gondolsz Luiza?“ monda végre az örnagy nejének. Ekkor a gyöngéd anya megfogván leánya kezét mondá: „én azt vélem, hogy a sziveket melyeket isten összekötött, ne válaszsza el az ember az ő tévelygő hitéért.“ Az örnagy megcsókolván viruló leányát, mondá, megindult hangon: „Isten nevében hát! Isten adja, hogy jól legyen dolgod gyermekem!“

Miután kifejtöztek Augusztá öleléséből, csengete az örnagy. „Tamás! kiáltá belépő öreg inasának, vedd fel gyorsan vasárnapi

öltönyödet, és jöjj be mindjárt, mindjárt! Hallod-e?“ Tamás elsietett s az őrnagy hirtelen egy levelkét irt: „Csakugyan nem kell tovább várakoztatnunk azt a szegény ifjut! Én tudom még édes Luizám! mily kinos az ily várakozás.“

Imé! kiáltá a csakhamar belépő Tamáshoz, vidd e levelet rögtön Steinheim kapitányhoz és add át neki magának s ha otthon nem volna, keresd fel, bárhol legyen is.“ „És én tőlem tevé hozzá élénken a kisasszony, mondj neki barátságos jó estvét és hogy jőne el még ez este! anyám vágyva várja!“

„Igen jól van! (mondá Tamás örömmel) Futok, mennyire vén lábaim bírják!“

Oly sebesen régen nem futott az öreg. Szerencsére hon lelé a kapitányt; mert mióta utóljára az őrnagynénál volt, bezárkózott és nem volt senkinek sem honn. Már a második vagy harmadik nap választ reményelt. Smidőn az még mindig késett, végre elviselhetlenné lőn kedélyhangulata. Korbácsolta a gondolat: inkább most egészen elhagyni Mainzot, ámde azt is érzé, hogy ez lehetlen az eldöntő válasz előtt. Néha csaknem megbánta, hogy maga utasította az őrnagynét ama nehézségekre, melyek Angusztát a vegyesházasságtól visszatarthatnák. De nem bánhatá, hogy becsületes ember módjára cselekedett, kinek minden gondja az volt, hogy szive kedveltje boldog legyen. „Ily kedvvel kell lennie kiáltá, azon fogolynak, ki minden pillanatban várja a bírói ítéletet, mely halálos lehet.

Ekkor kopogtatnak ajtaján s inasa kiáltja: „Nyissa ki kapitány ur! a Sandau őrnagy ur inasa itt van, s egy levelkét akar átadni!“ „Hamar be!“ zajgá a kapitány, s kitépé a levelet az öreg kezéből. Olvasá:

„Kérem, tiszteljen meg ön egy rövid látogatással egy findzsa theára s osonnára ura atyjának egy régi ismerősét kell önnek bemutatnunk.“

Ugy-e? szóla a kapitány meghökkenve. Csak egy régi ismeretséget ujjtsak meg!“ A mikor szóla Tamás: „még szóvali megbizatom is van a kisasszonytól. Hogy barátságos jó estét mond-

jak önnek, s tetszenék mindjárt jöni, az őrnagyné asszony vágyva várja önt.“

„Micsoda!“ kiáltá örömtől zajosan a kapitány, s nyakába esvén az öreg harcfinak, csaknem megfojtá azt. „A száz tallér a tied. Tudod még? Kétszáz tallérod lesz öreg! És ha tuléled uradat, nálam fogsz maradni.“

Függelék.

Néhány határozataik a négy német érsekeknek Bad-Emsben 1786-ban.

Azok a határozatok, melyeket a négy német érsekek, t. i. a mainzi, trieri, kölni és salzburgi magukra s más német püspökökre nézve Bad-Emsben 1786 augusztus 23-án hozának s mint a német püspökségek jogainak szabályát érvényesíteni, Róma ellenében megtartatni akarának, nem egyebek, mint kifolyásai, vagy ismétlésök a baseli zsinattól s a fejedelmi frigy kötésekben felállított elveknek. Ezek képezik a német egyház kiváltságának alapját a római udvari rendszer alul, mely ugyan Némethonban soha törvényes elismerést nem nyert. Ezeknek rövid kivonata itt egészen helyén, és a kor szükségére lehetne. Az emsi pontok kezdetében ez mondatik:

„Ő császári fölsége az 1785 október 12-ről kelt legkegyelmesebb leiratában a német birodalmi négy érsekekhez Mainzban, Trierben, Kölnben és Salzburgban a német egyház összes püspökségének a legkegyelmesebb ígérletét adta, a püspöki jogoknak az ő megyéikben nem csak épségben föntartására, hanem annak is előmozdítására, hogy a püspökök mindazon jogokban, melyeket ők tialmas és az ő rendeltetésükkel ellenkező esetek által elveszítettettek, az eredetileg behozott és századokon keresztül fönálló rend szerint újra behelyeztetnének. Ő császári fölsége egyszersmind kinyilatkoztatta a pápai székeknek, miként ő fölsége soha meg nem engedhetné, hogy az érsekek és püspökök a birodalomban a nekik Istentől és az egyháztól (tehát nem a pápától) engedtetett püspök megyei jogaikban megháboríttatnának. Ezen fölséges ígérlet serkentette föl

és indította a négy érsekeket, ama főpüspöki jogokat, melyeknek önhatalmu (azaz önálló) gyakorlatában ők már századok óta meggátoltattak, összeegyeztetni és ugyanazokat helyes elvek szerint érett megfontolás alá vonatni.

„A római pápa ugyan mindig főfelügyelője, főpapja az egész egyháznak, középpontja az egységnek s az marad és el van látva Istentől az erre megkívántató törvényhatósággal. Minden katolikusok tartoznak neki mindig a törvényes (canonica) engedelmisséget (tehát nem föltétlen) teljes tiszteletadással teljesíteni. De minden egyéb elsőségek és föntartások (reservatiók), melyek ezen főpapsággal nem az első századokban köttettek össze, hanem az utóbbi Isidor féle Dekretalékból (csak a XI-ik században) folytak a püspökök nyilvános rövidségükre, most, midőn ugyanazoknak becsusztatása s hamissága eléggé bebizonyított s egyetemesen elismertetett, nem vonattathatnak ezen törvényhatóság körébe. Sőt inkább ezek a római udvar beavatkozásai közé tartoznak és a püspökök fölhatalmazvák, önmagukat az Istentől nekik adatott hatalom gyakorlatába, kivált midőn semmi ide célzó előterjesztéseknek eddig a pápai széknél hatásuk nem volt, az ő császári fölsége fönséges védelme alatt újra behelyezni.”

„Ezek közé lehet és kell számítani a következő elveket: „Krisztus az apostoloknak és azok utódainak a püspököknek, korlátlan hatalmat adott a megkötözés és megoldásra mindazon esetekre nézve valamikor csak azt az ő egyházaiknak, vagy azokhoz tartozó hiveknek szüksége s haszna megkívánja. Azért tiltva legyen minden püspök megyeieknek, közvetlen papi főpásztorok mellőzésével Rómához folyamodniok. Semmi kivételeknek ezután már helyük nem lehet, mivel azok a püspöki hivatal viselésével ellenkeznek. A zárdai papoknak megtiltatik az ő fejeik vagy főkáptalanjaiktól, vagy más német országon kívül lakó felsőségtől, a kikkeli összeköttetés alól ők most egyszer s utóljára fölmentetnek, rendeleteket vagy utasításokat elfogadni stb. Minden püspök, istentől nyert hatalmánál fogva megkötözhet és föloldozhat, törvényeket adhat s azoktól elegendő okokból fölmenthet. Egyedül ő ismeri

nyája szükségait, és a megkivántató eszközöket azok elhárítására és azért kell, hogy szintugy a különös, mint a közönséges egyházi törvényekben némi kiméletet jóváhagyhasson bizonyos időre, vagy mindaddig is, míg az idő és körülmények azt megkívánják.“ (Egészen alkalmazható a vegyesházasságokra.)

„A római bullák, brevék vagy más pápai rendeletek, a püspököknél megkivántató elfogadása nélkül, nem köteleznek. E nélkül a római gyűlés (congregatio) magyarázatai, utasításai s rendeletei sem ismertetnek el Némethonban, bármint neveztesse is.“ (Tehát egyenes ellentmondás ama tétel ellen: Roma loquuta est. ergo res judicata est) „Szintugy teljesen megszűnnek jövődre a pápai követségek.“

„Valamig a szerződések (concordatumok) (az ugy nevezett fejedelmi alkukötések) még főállanak; és a (német) nemzettől más gondoskodás nem történik, a baseli végzések, miként azok 1439-ben Albért király alatt Mainzban elfogadtattak, a concordatumok sinórmértékeül és az aschaffenburgi egyességben, 1448-ról a pápai széknék ideiglen engedett kiváltságok és jogok, a szabály alul kivételül tartatnak.“

„Hogy a német egyházaktól külföldi előlteket feltartóztassunk, több külhoni egyházak példája szerint, mindazok, kik nem született németek, (tehát például a belga jesuiták) alkalmatlanoknak nyilváníttatnak valamely egyházi adomány megnyerésére.“ (Vajha így gondolkodnék magyar hazánk fejedelmi egyháza.)

„A német egyház alapszabályai felett soha sem lehet helyük római fölmentéseknek. A VII-ik Gergelytől feltalált és IX-ik Gergelytől beigtatott esküjök a püspököknek, mely inkább egy hűbérnök kötelességeire, mint az egyházi törvény szerinti engedelmeségre van célozva, annyival kevésbé tartathatik meg ezután, ugyanint a melyben a német püspökök valósággal arra esküsznek, a mit nekik a birodalommal összeköttetésükre nézve megtartaniok lehetetlen. Innen egy új szintugy a pápai elsőséghez mint a püspöki jogokhoz alkalmazott esküminta behozandó.“

(A berekesztésben mondják meg az érsekek): „Egyébiránt

minthogy az aschaffenburgi szerződés maga is származásától fogva a német nemzet egyik legnagyobb sérelmének tartatott és a püspökök az által eredeti jogaik gyakorlatában valósággal meggátoltattak, ugyan abba csak is ideig, a legközelebb reménylett zsinatig egyeztek belé, a csak egy századdal ezután tartott trienti egyházgyűlésen pedig az ígért segély el nem következett, tehát nem kevésbé sürgetős, mint legájtatosabb kívánsága a német nemzetnek, hogy ő császári felsége, mint fölséges birodalmi fő, erre nézve a pápai széknél magát közbevetni, az említett szerződésben lényeges föltételül ígért zsinatot legfeljebb két esztendő alatt, mind ezen sérelmek végleges elhárítására végrehajtani és, ha erre nézve az eddigi akadályok még most is utban állának, birodalmi alkotmányyszerű előkészületek által az annyira nélkülözhetlen könnyebbulést megszerezni kegyeskednék.

Közli: PAZAR ISTVÁN,
agteleki ref. lelkész.

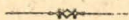
Pótlék „a pásztori levelek helye Pál életében“ című munkálathoz.

— Az 561. laphoz olvasandó. —

„Mindjárt tavasz kezdete után, a Chloé emberei által (1 Kor. 1, 11.) Pál tudósítást kap a korinthusi szakadások- és rendetlenségek felől, midőn ő oda utazni szándékozott, (2 Kor. 1, 15), hogy onnan Macedoniába és azután majd Korinthusba menjen. Ezen terv ama tudósítás miatt abban maradt, (2 Kor. 1, 23 vesd össze: 13, 10), és mivel Pál egyszersmind hallotta, hogy ő majdan a korinthusi gyülekezet küldöttsége által pontosabban fog értesülni, most semmi további lépést nem tesz, minthogy Timotheust és Erastust (Csel: 19, 22) hogy azok közül, miket ő maga obajtana végbe vinni, a legszükségesebből gondoskodjanak, Macedoniába és Korinthusba küldi. Ama küldöttség: István, Fortunatus és Achai-kus (1 Kor. 16, 17.) a gyülekezet iratával érkezik meg kevésse-Husvét előtt (1 Kor. 7, 1.) Efézusba. Pál írja Husvétra a két ko-

rinthusi levél elsőjét, hogy azt a megnevezetteknek együtt adják át. Apollós, kit Pál igen kért a velök való utazásra (1 Kor. 16, 12.) valószínűleg azért, mert igen erőtlennek érezvén magát a végre, hogy a róla nevezett pártra (1 Kor. 1, 12.) és azzal együtt az egész gyülekezetre kedvező hatást gyakorolhasson, az utazásra magát el nem határozhatja, és elhalasztja azt későbbi időre. Majd a levél elküldése után annak szokott, de részben igen kemény hangja miatt Pál nyugtalankodik és Titust Korinthusba küldi a végett, hogy ő annak darabosságát a mennyire szükség, élő szóval szelidítse általában, hogy a levél hatását áldásdussá tegye, és hogy azután erről neki tudósítást hozva, Filippin át jöjjön elébe Troasba.

RÁCZ KÁROLY,
debreceni s. lelkész.

TÁRCA.

Epistola Nicolai Bethlen.¹⁾

Sedis Siculicalis Udvarhely Capitanei Supremi, ad Ministros Exules tam Helveticae quam Augustanae Confessionis, ex Hungaria per hodiernam persecutionem ejectos; et magnam partem, intra et extra regnum, in Carceribus durissimis detentos. In qua est ingenua ejusdem declaratio, super calumnioso quarundam Stephani quondam Wittnyedi, ad ipsum ut fingitur scriptarum litterarum commento, etc.

Tiszteletes, tudós és kegyes férfiak, nékem a Krisztusban szerelmes Atyáim! és testvéreim! üdv nektek, és a világosságok Atyjától minden vigasztalást kívánok teljes szivemből!

Fájdalommal s könyekkel teljes leveleteket, melyet a fejelelem Ő Magassága és Kegyelmességéhez siralmas száműzetésekből intéztetek, és a melyben az ördögnek a magyarhoni egyházak ellen Vitnyédi Istvánnak hozzám és elhunyt Keczer Ambrushoz a mint koholták írott némely leveleiből csalárdsággal szőtt mesterséges vádját leírjátok, olvastam mások között én is, még pedig Ő Magassága különös meghagyásából, úgy mint a mely levelek szövege engem leginkább illete, és bizonyára jöllehet semmi bajban részes nem vagyok, m. a. midőn ama hazugság atyjának kegyetlen patvarkodását (melylyel levelezési összeköttetésemet az egyház annyi nagy bajainak kútfejéül kikürtölte) olvasnám, megvallom, hogy lelkem fájdalom, harag, megrendülés és bámulat között hánykódott ide s tova. Mert engem biztonnal leginkább az kinoz szerfelett,

¹⁾ E levél megjelent 1677-ben, az „Apologia“ mellé csatolva de olvasható Poot Ábrahám 1684-ben Amsterdamban kijött Naaw-keurig Verhaal van de Verfolginge aangerecht tegens de Euangelise Leeraaren in Hungarien etc“ című munkájának 146—188 lapjain is.

hogy látom, miszerint a magyar egyházak között a szomoru pusztulás napról napra növekedik; és midőn e gyászos tragoediát mélyebben megfontolom, és a belgák 80, s a németek 30 éves inséges háboruját szemlélem, s felfogásom szerint ama háboruk kezdete a magyarhoni jelen mozgalmakhoz hasonló, de hasonló előzményekben is: nem tudom, igaz vagy álpróféta képen-e, de előre látom a hasonló rossz következményeket a szomszédos népek vadsága miatt, t. i. kelet és nyugot rettentő összezsapását, a magyar nemzet végzetes korszakát és annyi test és lélek ezer halálát, bizony a hideg fagyos borzadás és bámulat engem kővé dermedt, és úgy veszem észre, hogy egyebek közt még nevemnél fogva is, melyet habár nem épen ismeretlen, de csekély nemből öröklöttem, oly nagy férfiak előtt, kik titeket kinoznak, saját nagy veszedelemmel forgok szóban. Ezen kívül alapos félelem is gyötör, hogy ama főhazug, a mint már felette szerencsésen kezdte, a keresztyén fejedelmeket megcsalja és mind azokkal, mind pedig különösen veletek, ma rostájába téván, elhiteti, hogy az Istenházában ily nagy romlásnak az én, akár gonosz indulatom, akár legalább esztelenségem az oka; az, a mi rajtam jöllehet ártatlan létemre történt, mindazonáltal kegyetlenebb ezer halálnál, ha csak nem tudnám, hogy az volt a sátán rendszere kezdettől fogva minden baj szerzésében, hogy hazugságokat s koholt híreket használjon, és ha előttem ismeretes nem volna, hogy mind a keresztyén fejedelmek, kiknek tudomására jutnak ezek, mind ti annyira jártasok vagytok az észelyességben és keresztyén szeretetben, hogy első tekintetre megítélhetitek, hogy teljességgel nem kielégíthetők két vagy három, Vitnyédi Keczer Ambrus vagy magamfajta s hasonló emberkének akár előszóval tett tanubizonyosságai, akár pedig s annyiaval kevésbé azok nevével, azoknak már boltuk után (hogy valahogy bizonyágtételökkel néktek élve ne használjanak, a koholtakkal pedig legalább is árthassanak) költött hazugságok a végre, hogy az evangyélium egy nemzetből egyetemesen kiirtassék.

De hogy sok előszóval, se nektek, se másoknak, kik ez iratot olvassák, terhökre ne légyek, engedni fogok legméltányosb kérésteknek, és azon lelkiismerettel, melylyel egykor, az ítélet napján isten ítélőszéke előtt megállanom kell, ezekről tiszta fölvilágosítást nyujtok. De mindenesetre azt óhajtottam volna, hogy ama hamis levelek másolatát, mely a mint hallom, sajtó alá is adatott, megküldöttétek volna; mert jöllehet néhány héttel ez előtt a mondott levelek másolata hozzám eljött, mindazáltal magát a nyomtatványt

jobb szerettem volna, azért különösen, mivel az a hír nálunk, hogy még az én Vitnyédihez válaszul intézett levelem is közölve van, melyben t. i. én (a mint koholták) neki azt jelentem, hogy a magyarhoni egyházakban levő lelkészek közt már jól elrendeltem munkámat! (ezt, ha úgy van, akárki által koholtatott, isten, angyalok és az egész keresztyénség színe előtt valóságos merő hazugságnak nyilvánítom!). A másolatok pedig, melyek nálam vannak, egyenlők azokkal, melyeket nem az én nevemmel Vitnyédihez, hanem az ő nevével hozzám intézettekül költöttek; de akár ezek, akár amazok, akár más levelek legyenek, én a mint kevéssel feljebb is ígértem, mindazokat, melyeket e tárgyban tenni tudok, és a melyeket valaha tudtam, őszintén elő fogom adni. Midőn ezt cselekszem, hogy mind őszinteségem tisztában kitűnjék ez ügyben, mind pedig a csalókról az álarc jobban levonassék, úgy vélem, hogy az által munkám becsét emelem, ha

1. Magyarhonban történt megfordulásaimnak és minden nagyobb fontosságú ügyeknek, melyekben részt vettem, szoros elbeszélését adandom, még pedig annyit s oly célból, hogy innen kitűnjék, hogy valjon ama csaló hol vette az okot a patvarkodásra?

2. Ha ama hamis leveleket szóról szóra leírva, egy kevéssé pontosabban megvizsgálandom.

Ezek megtörténtével, egy az illetőkhöz intézett rövid intéssel, mely részemről teljes alázattal történik meg, végét fogom szakasztani az írásnak; hogy pedig ez elégtétel legyen nektek, és mind az egész magyar egyháznak, mind különösen néktek vigasztalásul szolgáljon: cselekedje a vigasztalásnak legkegyelmesebb atyja, ki a kövekből is teremthet fiaikat Ábrahámnak, és a kisdedek s cseceszopók által viszi véghez dicséretét, Amen, Amen!

Köztudomásu tehát, hogy én Némethon, Belgium, Angol- és Frankhonban tett 3 évi utazásom után, e század 64-dik évében, annak pedig junius havában tértem vissza a hazai földre, és mivel akkor egész időben a keresztyén és török hatalom nagy készülétevel had folyt Magyarországon, felgyult bennem a vágy, azon hadra menni, és mivel egyéb vezérek közt a derék gróf Zrinyi Miklósnak volt nagy hirneve, elhatároztam, hogy annak szolgálatába fogok ajánlkozni, és a mondott háboru végeig, ha istennek is úgy tetszik annak kíséretében megmaradni, e szilárd elhatározással első gondom volt a fejedelemtől elbocsátási engedelmet, szüleimtől pedig költséget nyerni, és Erdélyországból eltávozni, és ezt, a lehető legnagyobb serénységgel siettettem, mindazáltal, az én nagy szeren-

csétlenségemre már a lévai és szentgotthardi csaták végével, sőt a fejedelmek közt kötött béke után, September vége körül érkeztem Pozsonyba és onnan Bécsbe. És minthogy gróf Tököly István Erdélybe házasodása és ősi örökség birtoka által Erdélyországban az erdélyi főnemeseikkel és mások között atyámmal is elég jó ismeretségben és barátságban volt; és a ki előtt már magam is néhány év előtt ismeretes voltam, a Magas fejedelemtől és Uramtól, sőt atyámtól is a nevezett grófnak és általa Magyarhon különböző főnemeseinek, különösen pedig Lippai György esztergomi érseknek, Nádasdinak, és mindkét Zrinyinek, és minthogy Vitnyédi gróf Zrinyi Miklósnak igen kedves barátja volt, ennek is ajánlva voltam, különösen a célból, hogy ez által Zrinyi kegyéhez szabadabban s egyenesebben nyilik ut számomra. És bizonylyan e célból nekem, (hogy különböző emberek és tárgyak ismeretébe jussak), ki már néhány évvel előbb hazámon kívül utaztam s egyébként 22 éves ifju voltam, igen örvendetes vala, oly nagy férfiak ismeretébe jutni a minthogy valóban (minden kérdés nélkül mondhatom) engem az esztergomi érsek reményemen felül fogadott és nem csak családi, de titkos társalgásaiba is beavatott, még a modern Szelepcséni érsek is, ki ekkor kancellár volt, engem különös kegygyel és nyájassággal halmozott el. Zrinyi Miklós penig, több kegyben és bizalomban részesíte, mint akár reményleni, akár ohajtani mertem volna annyira, hogy nagy csudálkozásomra, jöllehet kevés ideig volt vele társalgásom, mindazáltal bármely legtitkosabb és legnagyobb fontosságú tárgyakban velem érintkezett, mindaddig, mignem egykor vadászat közben, melyen magam is jelen voltam, egy dühös vadkan fogai által leterítették és az én s néhány mások kezei közt, kik későn azután érkeztünk oda, lelkét kiadta. Halála után én gróf Zrinyi Péter kegyéből, ki irántam barátságos bizalmat és testvérének nagyobb fontosságú dolgokbani közlékenységét öröklötte, Horvátországba és innen Olaszországba mentem, Vitnyédi ez alatt Sopronban ügyelt fel, ahol lakott, ide érkeztek biztos alkalommal mind a költség, mind a levelek számomra, és a levélbeni közlekedést eléggé fentartotta, mignem aztán Olaszhonból visszatérve őt meglátogattam, és ekkor szorosabb barátság szövődött köztünk, mint volt az előtt és rokonai közül kettőt, kik atyám szolgálatába ajánlkoztak, hűségembe s barátságomra bizta, a kiket én, ismét meglátogatván Bécsset és Pozsonyt s itt különösen az érseket, végre hosszas utazással Erdélybe magammal vittem.

Nem tagadom, hogy ez itt-ott való utazásomban mind az ér-

sek, mind Zrinyi, mind maga Vitnyedi velem sokat érintkezett és a Magyarhonban bekövetkezett mozgalmak után általában gyakrabban. Azoknak pedig a melyek felett ezek nagy elkeseredéssel tanácskoztak, összege ez volt: vádolták nem annyira a császárt, mint a ministereket (mert a császárról isten a bizonyság! mindig nagy tisztelettel szólottak) a törökkeli elhamarkodott béke miatt, és mivel a keresztyén fejedelmek igen nagy költségei hasztalanok lettek és mind a győzelmet, mind az Erdély és Magyarország felszabadítására való jó alkalmat kezeikből kisiklani engedték, sőt önként eldobták, még pedig a magyartanács hire nélkül, s e szokatlan dolog annyira sértette őket, előre látták, mi történik, hogy rövid időn meglesz, ha meg nem előzik, hogy Magyarhon, Csehország példájára örökös tartománynyá alakittatik, és ezt főleg abból következtették, hogy a magyarhoni hadsereg külnemzetek előtt elárultatott. Érsek-Ujvár nyomorultul elveszett, a magyartanács titkosabb dolgokban meg nem kérdeztetik, és nem tudom, melyik országgyűlés néhány évvel ezelőtt feloszlattatott, mind a lutherana, mind a reformált vallás üldöztetik és sok más eféléből, melyek ezekhez csatlakoztak. Nádasdi pedig és Vesselényi nádor ezekre siketek és vakok valának, sem az érseknek, sem Zrinyinek azokkal titkosabb egybeköttetések nem volt, a honnan nekem sem volt se a Náddal, se Nádasdival barátkozásom. Megvallom azt is, hogy mind Velencében, mind Bécsben különféle fejedelmek követeivel és azok között a francia udvaréival ismeretségben valék, és mivel ifju létemre kelletlenül jobban is vágytam az új dolgok után, előbb nem tértem vissza, míg mind Bécsben, mind Boroszlóban s Európa némely több részeiben, u. m. Heidelbergben Párizsban, Londonban, Hamburgban, Amsterdamban levelek váltására bizonyos alkalmatosságot és egybeköttetést nem állapítottam meg, még pedig oly móddal, melyet ezekben szem előtt tartani szokás, hogy mind én, mind az én levelezőim, a kiváló leveleket homlokzatukon számjegyekkel jelöljük, és egy különösen a végre készített laistromba mind azon levelek, melyek innen, s onnan érkeznak, bejegyeztessenek, melyből aztán könnyen megtudható, hogy valyon valamelyik, és melyik vagy hány veszett legyen el a levelek közül. Nem hiányzottak a némelyünk által titkosabb írásnemre alkalmazott közönséges számjegyek sem, de a melyekkel aligha éltünk valaha. És ezt én különösen a célból tettem, hogy édes testvéremnek, ki ekkor Franciaországban időzött és egy Angolhonban levő hü barátomnak, Jászberényi Pálnak, a szükséges költ-

ségeket és a hazai ügyek állásáról kívánt tudósítást kézhez juttassam, és viszont az Európában országgyűlésileg folyt dolgok hírül vévése által saját tudvágyamnak eleget tehessek. És bizonyára nyertem ujdonságokat mindenünnen, és igen nagy gyönyörűségem találtam abban, hogy még ha az erdélyi hegyek közé zárkóztam is, gyakran egész Európát bejártam barátimmal való levelezés folytán.

Minthogy pedig Vitnyédi, mint már mondtam, sok név által volt velem egybekötve és lakása eléggé alkalmas helyen is, t. i. a bécsi utvonalba esett, a hozzám jövő levelek nagy részét, tetszés szerint, előbb ő bontotta fel és miután tudvágyát kielégítette, hozzám elküldötte, ez kettőnk megegyezéséből így történt, mind addig, mig nem az 1666-dik évben Fejedelem Ő Magassága és legkegyelmesebb Uramnál levő császári követnek Kászoni Mártonnak, akár itt erdélybeli gonoszakaróimtól, akár magában még Magyarországon valaki által, külföldi folytonos levelezésem értésére adatván, midőn Erdélyből Magyarhonba ment, a hozzám írott levelek egy csomagját Szathmáron a postamesternél lefoglalván, saját irántami bizalma, vagy ugymondjam bizalmatlansága miatt feltörni, elolvasni és azután borítéka alatt és felírásával hozzám küldeni megkísérlötte; e levelezési egybeköttetés, habár ártatlan volt, de bizony megzavart és pedig nem közönségesen! Ehez járult boroszlói levelezőm Schoellen Henrik halála, kivel való levelezésemnek is nagy része megsemmisítettett. Történik pedig, hogy azon évben, részint magyarhoni barátimtól hivattatva, részint valamely nemes leánnyali egybekelés reménye által vezettetve, Magyarországra jöttem és végre boldog emlékezetű Vesselényi Ferenc Nádor várában néhány hónapig tartózkodtam, ki is engemet mint nem különben néhai Zrinyi Miklós igen szívesen látott, hol nem tagadom, hogy én sok és nagyfontosságú tanácskozássokban vettem részt, melyeket akkor a Nádor sok és benső magyar nemes embereivel gyakorta tartott, és úgy vélem, hogy sem ebben nem vagyok hibás, mint a ki nem császári alattvaló voltam, sem abban, ha azokat, melyeket a Nádor cselekedett, igazságosoknak és illendőeknek tartottam. De történik egy napon, hogy nekem Vitnyédivel, magának a Nádornak jelenlétében igen éles összeütközésem lőn és az annyira haladna, hogy azzal fenyegetne, hogy velem való barátságával felhagy, a mi akkor, mégis a nádor tekintélye által valahogy helyre állt, és majd én, a nádor általi bizonyos megbízásokkal Erdélybe visszatérve, Vitnyédivel levelezési egybeköttetésemet szokás szerint folytatom, és ő sem szűnik meg, de mindazáltal veszem

észre, hogy mind sokkal ritkábban,, mind pedig hidegebben ir hozzá, mint az előtt, mig nem végre 1667-ben meghal a nádor, és én Vitnyédit, mint a ki ellenlábas pontra esett vissza, bensőleg elvesztettem, és mivel e barátságban vallott kárt nehezen szenvedtem, és mivel semmiben nem érzém magam hibásnak, a mi az ő annyi éveken át élvezett tiszta barátságát ily elválással feloldozhatta, nem késtem őt hajdani barátságára inteni, de semmit nem válaszolt, hanem az 1668-dik évben, végre agghoz méltó haragja megkettőztetett sürgetéseimre kitörőleg e szavakban, melyeket magyar nyelven szóról szóra leirok, nyilatkozik:

Jó Bethlen uram!

Csufos eleit kegyelmed levelének olvastam, a hol engem kedves régi elveszett barátjának nevez, ha disputálni és választ adni akarnék, sok szókkal lehetne a válasz; mert kegyelmed engem el nem vesztett, hanem elvetett, és a miről magát menti, azzal nem csak engemet, de másokat is és mindnyájunkat is illetett, a mint hire vala; akár mint lett, nekem mint öreg embernek nehezen esett, hogy olyan becstelenítsen, a ki fiam lehetne, a kit szerettem, és érette fáradtam, gyűlölségbe jutottam, és attól még így megmocsoltattam, ha nem úgy volt, én könnyen megnyugszom a kegyelmed mentségével. Én nem ráncorizálok, mert hozzám nem illik, de ha az engemet magától elvetőnek érdeme szerint fizettem, nem lett annak tőlem rövidsége. Ha Bethlen Miklós volnék, ráncorizálnék, de mivel az nem vagyok, nem bolondoskodom. Kegyelmed öröndetes házasságát áldom azzal, hogy a szent isten csendes bé, kességessé és szerencséssé tegye és engedje, hogy valahány nemzetiségig örülhess maradékodon! Én pedig annyi földre hogy mehessek ez előtted mentségem. Ezek után maradok én is egy hitvány Soproni!

Eperjesen, Junius 19-én 1668. évben.

Vitnyédi István.

NB. A kegyelmed atyjának, nekem igen jó akaró uramnak, ajánlom köteles szolgálatomat.

E levél után, a mennyire emlékszem, Vitnyéditől egy levelet sem kaptam, esküszöm a szent Háromságra! pedig a más levele

megtartására oly nagy gondom volt, és mindazon nagy fontosságu ügyeket, melyekben részt vettem, oly nagy serénységgel jegyeztem fel, hogy mind a naptárak, mind e célra készített naplók eféle jegyzésekkel betöltve ez ideig nálam folyvást megvannak, melyeket ismét meg ismét átkutattam, hogy ha valami e felére találhatnék, hogy így mind saját magam, mind mások lelkét e tárgy felett megnyugtatom sikerülne, de semmi effélére bizony nem találok!

Hogy pedig mi oka volt Vitnyédinek arra, hogy ellenem oly heves haragra lobbanjon, röviden nagyobb világosság okáért előadom. Nem tudom, hogy magyar vagy erdélyországi-é, de volt valaki, a ki akár azt, hogy a fejedelem kegyében állottam, és a magyar mozgalmak általi képzelt előmozdittatásomat, mit ily ügyek alkalmával reménylett, megirigyelvén, akár mivel azt hivé, hogy nekem sokkal kevésbé tetszenek most mint az előtt a magyarok e törekvései, volt mondom, a ki a magyarok főbbjei közt azt hiesztelte el, hogy én mindazokat bolond aggoknak neveztem, a mely ugyan, hogy kitől s mi célból történt, nem tudom, azt az egyet tudom csak, hogy mindjárt Vesselényi Ferenc nádor halála után, minden levelezés, melyet az előtt a magyar urak velem folytattak, teljesen megszakadt; jóllehet pedig, oly vastag kifejezéssel semmiképen nem éltem, azt mindazáltal nem tagadom, hogy azok tettei közül nekem sok nem tetszett és mindakkor, midőn a besztercebányai, mind midőn az eperjesi tanácskozás és országgyűlés, (hol a császári biztosok is jelen voltak) izgatott, én levelek és izenetek által tanácsoltam, hogy a zavargást valamennyire csendesítsék le, és mielőtt a saját holttesteikkel megtöltendő árkok fenekére jutnának, annak szájától jókor, míg az ügy köztük forog, lépjenek vissza, és a jó ügyet rossz eljárással még rosszabbá vagy legalább veszélyesebbé ne tegyék.

Ezeket ily bőven azon célból adtam elő, hogy az olvasó megítélhesse, hogy Vitnyédi azon hozzám állítólagosan írt levelének, melyről szó van, mimódon adjon hitelt, melyre nézve igen örülök, hogy az Bécsből ide megérkezett és szóról szóra leirhatom:

A Vitnyédi István által Bethlen Miklóshoz titkos jegyekkel írt levél másolata.²⁾

Ma, május 10-én vettem Kegyelmed levelét Eperjesen: el van határozva szentül, hogy szabadságunkat saját vérünkkel védel-

²⁾ Ezen levelet lásd, eredetiben, számjegyekkel közölve a „Sárospataki füzetek“ 1863 557—559 lapjain.

mezzük, a török császárnak az adót megadjuk, Erdélyországgal egy szív s lélek leszünk. A francia király teljesíti az adót, a francia követ által megígérte. Hogy ha nem teljesíthetné, magunk meg fogjuk fizetni, csak készen legyen! Lobkovicznak semmi bolond beszédét nem kell figyelembe venni, sem az álnok Montecuculiet, de igen jó lenne, ha az erdélyi szent korona titokban leveleket írna a lelkészeknek minden felé, hogy jól szerveznék a népet mind az adó megfizetésére, mind arra, hogy fegyvert is fogjon, mihelyt jel adatik. Az evangélicus státusz jól szervezkedett. A dunántúli részt a soproni és kőszegi jeles predikátorokra bíztuk. A bányavárosokat, Pozsonyt, Kassát, Eperjest, Lőcsét, Trencsént, Árvát, Liptót, Turóczt és a többieket ugyanazon helyek Superintendensei és sénéiorai tartják készen. Mi mindnyájan, Istenért, hazáért és szabadságért fogunk küzdeni és meghalni! És a pápista ebeket megfogjuk tanítani! csak kegyelmelek ne késedelmezzék a Hajdu városokkal és hódoltságokkal. Rákóczi Ferencre rá kell ijeszteni, de lelkesíteni is kell. Ha Isten velünk, ki ellenünk?

Kelt Eperjesen, Május 10-én 1669.

Muzsai Vitnyédi István.

A Vitnyédi István által elhunyt Keczer Ambrushoz irt levél másolata.

Nemzetes uram!

Valamennyire rosszul érzem magam, de még hiv embereim irásával tudtára adom kegyelmednek, hogy én visszajövet X † (3 találkoztam a zólnai, rajczi, liptói, turóczi főpásztorokkal különösen közlöttük mindenütt a dolgot. Superintendens uraimék is mindenütt a legnagyobb titokban szervezik az összes egyházakat. A bányavárosokban a bölcs és tudós F. Z. sénéiorokat megintők, hogy mihelyt Kegyelmed embere, vagy S. megérkezendik, készen legyenek mindnyájan. Siléziai, morva és cseh atyánkfiai a Zólnai predikátorral és vele határosokkal, az austriai és mora fehérhegytőviek pedig a szeniczei és szobotistiakkal értenek egyet, felső Ausztria is komolyan örökdi, a turolukai kerületet, hol legjobb a gyalogság, ugyanazon hely lelkésze rendezi a felkelésre. A pozsonyiak a szabad városokkal már szervezve vannak. Trencsinre vigyázzon Kegyelmed Árva kerületemmel együtt, és a mint előbb megállapítottuk, szükség, hogy ezen ügy az egyházi beszédekbe, de igen eszélyesen beszövevessék, legalább a közjót és szabadságot illetőleg emeltessék

szó! A soproniak és kőszegiek felette igen függenek saját lelki igazgatóiktól és kormányozzák őket tetszésök szerint: ezek is szervezve vannak már. A dunántúli kerület az én gondom. Pápán, Győrött, Komáromban, Veszprémben, azon helyek Superintendensei kötelességöknek megfelelnek, a mint M. N. bővebben írja, kaptunk is levelet a felső részek helvét egyházaitól mindenünnen. Mivel pedig a nép lelkipásztoraitól függ, és az Ur ládája előljár, azok mindenütt, a legjobb módon és alakban, az izgatók. Azok szóval, mi munkával és karddal. Az Isten segíteni fog! Boroszlóba s Danczigba nagy mennyiségű váltó küldetett: ezt mindeneknek megírhatja Kegyelmed. A kakas lassan mozog, na de hiszen hadd vedeljék! mi az alatt nem fogunk késlekedni, Kassát, Epepjest, Lőcsét a lublóí kerülettel Kegyelmed mozgassa. Én itt nem fogok aludni.

Kelt: Pozsonyban. December 30-án 1669-ik évben.

Nemzetes Uraságodnak

jóakaró s őszinte szolgája
Muzsai Vitnyédi István.

A mi ez utóbbit illeti, melyet Keczer Ambrushoz írottak mondanak, kevésbé veszem figyelembe, de a másikat, melyről azt mondják, hogy hozzám íratott, kedvem van egy kissé tudvágyóbban meghányi vetni, és a körülményekből, a felett bizonyos ítéletet hozni; és miután maga a tényállás a hozzám koholt levelet megcáfolandotta, minden becsületes ember hajlandó lesz a Keczer Ambrushoz írtat is hasonlóul koholtnak bélyegezni.

Irod tehát, óh kedves emberem! bár ki vagy e koholmány gyártója: „titkos jegyekkel írt levél másolat Eperjesen. Máj. 10. 1669. stb.“ A mi a titkos jegyeket illeti, nem tagadom, mint fentebb is nyilatkoztattam, hogy én nem csak Vitnyédivel, de másokkal is használtam a titkos írás némely jegyeit, de az 1666-dik év kezdetén történt, azon időben, midőn Kászoni Atyát erdélyi követségéből visszatérve, fentebb említettem, hogy Vitnyédi hozzám ily jegyekkel írott, és a levelek elfogattak, és a Kassai kamarai hivatalnokok kezeihez és onnan Pozsonyba vitettek, mely leveleket ugyan, ha jól emlékszem, akkor maga Vitnyédi az elárult jegyekkel olvashatókká tett és mindennek kihirdtetett. annyira, hogy mindjárt vagy a már visszatérő Kászoni tanácsából, vagy amaz elfogott levelek miatt, Bécsből, különösen a szathmári és más postamestereknek megparancsoltatott, hogy minden hozzám intézett levél súlyos büntetés terhe alatt a kassai kamarához kül-

dessék, honnan tény, hogy a bécsi s eperjesi kereskedőknek, kikre a hozzám intézett levelek szállítását bízam, ez közhirré lőn, és a levelek elfogására adott parancsot megtudták, és ez ujság felett nem kevésbé ütődve meg, kereken kinyilatkoztatták mind nékem mind Vitnyédinek, hogy ők bizony velünk közlekedni soha nem fognak, ha csak e titkos írásnemről le nem teszünk: mert a dolog igen veszélyes, ők pedig nem oly esztelenek, hogy saját szerencséjüket, a mi olyan a milyen ujságvágyunk kedvéért veszélyeztessék. Minthogy pedig sem nekünk teljességgel nem volt biztos, sem ártatlan barátainkat, kiknek művei levelünkben előjöttek, kockáztatni nem kívántuk, elhatároztuk, hogy a jegyeket végképen elvetjük és barátjainkat e felől biztosítjuk: a mi tény is, hogy azután szentül megtartottuk ezt, és bizonyára, könnyű volt azok nélkül el lennünk, mint a kik (ha valami nagy fontosságu közlendő jött elő) a leghivebb küldöttekkel bővölködtünk, egész Magyarországon át Pozsonytól Erdélyig egymástól 5—5 mertföldnél alig valamivel távolabb lakó barátainkban, melynek világosabb bizonyosságára Vitnyédi némely valóságos e tárgy feletti leveleit azokhoz, kiknek ezt tudni leginkább érdekükben volt, elküldöttem. Azok egyikében javasolja nékem, hogy magamat a titkos írástól tartóztassam meg, és a titkosabb érzelmek jelzésére igéri, hogy más módot fog követni (a mit azon időben hozzám írott leveléből, a ki meg akar látni megláthatja), és nem is tudom, hogy azután valaha titkos jegyekkel irt volna hozzám.

De azt mondod, álarcos uram! hogy te leveletem Eperjesen Május 10-én vetted. Általában véve, lehetséges, hogy én amaz ünnepestélyes tárgyalás alkalmával (mely 1669-ben Május hóban a császár teljhatalmu megbízottai, Gróf Rottal és más nagy hirnevű férfiak, és ha nem csalódom, felső Magyarhon rendei között egy részről, más részről fejedelem Ő Magassága és Uram által tanácskozássra teljhatalommal küldött követek között Eperjesen történt) valamint barátaimhoz, kikről kétségkívül reménylém, hogy ama fontos munkálkodásra el fognak menni, és azok között Vitnyédihez is irtam, sőt nem annyira irtam, mint az említett követség fejei: Kapi György, Feleki Mihály és Nemes János verrokonaim, atyámfiái és barátim által, mint a kik velem egybeköttetésben voltak, sok esdeklés közt megüzeném mind Vitnyédinek, mind másoknak, hogy az eperjesi gyűlés arany alkalmát kezeikből kisiklani ne engedjék, sőt újra meg újra fontolják meg, hogy a törököt Káندیában küzdelmes háboru foglalkoztatja, hogy Lippai érsek, Zrinyi Miklós és

a nádor elhaltak, terveik sokak előtt ismereteseek, Rákóczi Ferenc ipával együtt ily óriás munkának még nem felelhet, Nádasdiban sincs elég remény: Erdély a törököktől függ, és hogy úgy szóljak, jégre vitetett az ügy, és akár sikerül, akár nem, a magyar név nagy gyalázatával s az egész keresztyénség veszedelme nélkül utóljára sem haladhat elő: tehát éretten, ha csak a vallás szabad gyakorlata, élők és javaik épen maradása feltétele alatt lehet is, a császárral béküljenek ki. Ezekre tehát a más világból visszatérő, óh Vitnyédi! ha ugyan te vagy az, (mert bizonynyal erősítik, a kik akkor Eperjesen voltak, hogy te még ott sem voltál Eperjesen), de a mint a koholónak tetszik, te énnékem, jóllehet távollétedben, jóllehet halott létedre felelsz és irsz: „hogy el van határozva szentül stb.,” ezt irod-e te nekem most, a mit én 3 évvel ezelőtt irtam? ily elavult ujságot ugyan meg nem köszönök. De folytatod, hogy a „francia király teljesíti az adót stb.” Ezt már a legkeresztyénibb király ministerei jobban tudják, hogy hazudol! De a franciában nem bizol. „Hogyha nem teljesitené, magunk meg fogjuk fizetni. stb.” Igen tréfásan! de van a magyaroknak egy régi meséje egy budai olvajról, ki valami nagy öblü mézzel telt hordót, noha azt a kereskedő csak 2 filléren tartotta, mindazonáltal szerfelett drágált. Hogy-hogy? mivel neki 2 fillére sem volt készletben. „Lobkovicznak semmi bolond beszédét nem kell figyelembe venni stb.” Legalább oh derék férfin! kissé szerényebben oly nagy férfiakról! kiknek bizonyára én, azon időben, még álmomban sem hazudtam, annyival inkább távol van, a mit azokról hozzád irtam. De csak folytasd, folytasd!

Hanem igen jó lenne, ha az erdélyi szent korona titokban leveleket írna stb.” Ha, mint irod, az evangélikus státus jól van szervezve: mit fárasztod hát az erdélyi szent koronát, hogy írjon, és titokban még az se fog maradni, ha az erdélyországi szent koronával minden titkok közöltetnek és ha az Magyarhonba mint javaslod, minden felé ír?! Ne esztelenkedjél kérlek, hanem térj eszedre!

„A dunántuli részt a soproni és kőszegi jeles praedicatorokra bízuk stb.” Tehát miért kell nekünk izgatnunk, ha már készek? de csodállak, hogy a titkos jegyek által való írás e fáradtságos nemében annyira bő beszédű vagy, hogy névszerint minden kiváló ágostai hitvallású várost és tartományt leírsz, ezt kevesebb jegyekkel megtehetted volna, t. i. „minden magyarhoni lutheránusok

már lelkészeik által lázadásra szervezve vannak : ti a kálvinistákat izgassátok !“

„Oh, nem Bethlenem ! nem ! mert így kell nekem, ha lehet írnom, hogy e levél maga minden magyarhoni eretnek lelkészeket mindenünnen kizárjon.“ Hogy hogy Vitnyédi atyám ? vagy már az alvilágban ősi vallásodtól elszakadtál ? ha nem csalódom, ágostai hitvallásu voltál ! Miért nem irtad tehát le a lelkésznek neveit is, hogy legalább az Erdélyből irandó levelek címénél azokat használhattuk volna ; mert az míg saját ítéleted szerint is szükséges vala, ne hogy az általa szervezett lelkészek neveit nem tudván, valami módon másokhoz írjunk, és ily nagy fontosságú titkot eláruljunk.

Nem volt szükség e tanácsra Bethlenem, mert én nem úgy gondolkozom, hogy Magyarhonban csak némely lelkészek büntetése-
senek lázadás miatt, hanem hogy mindnyájan kivettessenek ; sőt megtörténhetik, hogy csak némely pásztorok büntettetvén halállal és száműzetéssel, azok helyébe majd mások, kik a lázadástól egészen tiszták, állíttatnának be ; de az sehogy se tetszik nekem, tehát az egyházak bünhödjének, azok fosztassanak meg lelkészeiktől és épen ez eszme vezérel engem abban, hogy ne a lelkészek, hanem a városok és tartományok neveit jegyezzem fel ; azért is hozzád, reformált Keczer Ambrus ágostai hitvallásu férfiakhoz intézem levelem. hogy hozzád irt levelem alkalmából a helvéthitvallásu, a Keczerhez írott színe alatt pedig az ágostai hitfelekezet Magyarhonból kiküszöböltessék !

„Mi mindnyájan Istenért, hazáért és szabadságért fogunk küzdeni és meghalni !“ Lassabban egy kissé !

„És a pápista ebeket megfognak tanítani !“ Oh Vitnyédim ! ha nem tisztán legalább vigyázva ! Hát Nádasdi, Rákóczi, Zrinyi, Frangepán és más kitűnő jelesei pártotoknak, ha nem csalódom pápisták : hallgass az Isten szerelméért ! nehogy valamiképen ez iratod a pápisták előtt ismeretessé legyen és azokat a császárrali reád és az evangyeliomra nézve veszélyes kibékülésre ösztönözzék : azonkívül emlékezzél magatokra Magyarhonban, és három vallásfelekezetnek Magyarhonban esküvel szentesített szabadságkorlatára Erdély sem nélkülözi a pápistákat, bizony régi és magán tanácskozásokban, melyeket velem életedben tartottál, és a Nádor- és Zrinyiveli tanácskozmányokban ily durva villámokat nem szórtál a pápistákra, csudálkozom most, hogy a más világról, hol bölcsességet és szeretetet kellett vala tanulnod, visszatérsz gorombául agyarkodni !

„Csak kegyelmetek ne késedelmezzék stb.“ Ezen legalább egy évnvi késedelmet türelemmel győzd meg, azon idő reád nézve örök nyugalommá fog válni, mert a mint koholták, rögtön meghaltál, mihelyt e leveleket irtad! 3)

„Rákóczi Ferencre rá kell ijjesztetni, de lelkesíteni is kell!“ A mint látom az öregeknek sem ártanak az ifjak utbaigazításai, most nem nevezi kutyának, holott pápista! De a mi a dologra tartozik: mimódon írod, kérlek, Erdélybe, hogy Rákóczi Ferencet részint rettentsük, részint bátorítsuk: bizony tudod, hogy Rákóczival egy erdélyi sinces barátságban, és az a kibékülés, melyet Zrinyi által Rákóczival készítettetek, az erdélyieknek sőt még neked sem, mint igen gyakorta megbizonyítottad, nem tetszett! No, de csak végezd!

„Ha Isten velünk ki ellenünk?“ Vajha velünk is és azzal is lenne, ki a te neved alatt oly ártalmas leveleket koholni merészelt, hogy az térne észére, minden jók pedig boldogok lennének.

De elsoroltatván e hazugságok, hátramarad neked, hogy ítéletet hozz felettek, bár ki légy óh keresztyén olvasó! hihetőnek látszik-é előtted, hogy Vitnyédi azon időben, t. i. 1669. Május havában titkos vagy rendes jegyekkel is hozzám valamit irt? mivel jelen voltak akkor Eperjesen az erdélyi követek, vallásukra nézve mind reformátusok, és a kik közül némelyek már sok év óta ismerték nem kevésbé, mint én magam, a magyarországiak tanácskozásait és Vitnyédinek legbenső baráti valának: avagy nem önthette-é, ha ott volt Eperjesen, azok keblébe minden titkait? nem ruházhatta-é azokra megbizásait? izenetét? vagy ha irt akár titkos jegyekkel, akár másképen, nem legbiztosabban bizhatta-é azokra a hozzám intézendő levelet? bizonyosan tudta, hogy minden postahivatalnál, minden Magyarhonból Erdélybe jövő levelekre, de főképen magának Vitnyédinek leveleire a legszorgosabban vigyáznak; azt sem feledte, hogy ő 3 évvel ezelőtt efféle jegyü elfogott levelekért veszélyben forgott. A honnan tehát annyira esztelen, hogy ilyen leveleit rendes levélhordókra bizza, különösen akkor, midőn más, a legbiztosabb alkalom volt kezeügyében. És bizonyára ohajtanám tudni, hogy mi alkalommal jutott azon levél idegen kezekre? mert az előzményekből világos, hogy semmi esetre nem

3) Lásd: Lapsánszky „Extractus brevis et verus etc“ II. §, „Vitnyédius in animo male sibi conscio tantopere coepit angi; ut mortem repente turpiterque obiverit!“

bizbatta s nem kellett biznia a levelet rendes levélvivőkre. Ha pedig meghitt barátja által küldé: ki által, mikor és miért nem követek között levő barátjai által, kikkel ő még meghasonlásunk után is a mig csak élt, levelezésben állott? Szeretném tudni, hogy valjon Vitnyédi akkor, midőn levelei elfogattak, élt-e? mert akkor miért nem vetették ezt szemére? Miért, hogy mind ő maga, mind a lelkészek, kikről irt, akkor be nem fogattak s nem bűnhődtek? Miért lappangottak még Vitnyédi halála után is oly soká e levelek? De azt mondhatja valaki: saját szekrényében találtattak az iratok, és az örökösöktől tétettek közzé, és az feltehető, különösen, ha igaz az a hír, mely nálunk keletkezett, hogy t. i. valaki Vitnyédi fiai közül elhagyván atyai vallását, római katolikussá lett;⁴⁾ de ezt félben hagyva, menjünk tovább. Már ama levél vagy eredetiben találtatott ott fel, vagy csak másolatban; ha eredetiben, akkor a soha nem jutott el hozzám, annál fogva nem működhettem, hogy az erdélyi lelkészekhez irjak, s azok sem működhetek sem a magyarhoni lelkészek lázadásra szervezésében, sem a nép izgatásában mivel Vitnyédi levele a szekrényben, molyokkal küzdve, előttünk ismeretlen volt. Ha pedig pusztán másolat találtatott, az néktek kik a protestáns hitfelekezet Magyarhonból kiirtására üldözést kezdtetek, valjon az élő Isten és az egész világ előtt elegendő ok-e? sőt, ha Vitnyédi és Keczer Ambrus ma élnének, és ha én magam is az evangélikus lelkészeket ily váddal gyanusítnám, elég volna-e vádnak? és, hogy egyik vagy másik esztelensége vagy gonoszsága miatt az összes egyház egyetemesen üldöztessék?! Itélje meg a bírák legfőbb bírāja, ítélje meg az egész keresztyénség! Hogy pedig oda, honnan felindulásom elragadt, visszatérjek, ha pusztán másolat találtatott: az eredetinek hozzám kellett jönni. De én soha

⁴⁾ Vagner után azt írja Katona, (Historia Crit. Reg. Hung. Stirp. Austr. 1804. Tom. XV: pag. 167), hogy egy a Bethlen szolgálatában állott ifju lopta el a levelet urától 1674-ben. Lapsánszky pedig (Extr. brev. et verus etc. II. §.) azt mondja, hogy egy Erdélyből Magyarhonba visszatérő ifju, ki egy protestáns lelkész fia volt, a törvényszék előtt kijelenté, hogy ő a leveleket, melyek ura birtokában vannak, előhozta; ezer császári arany ígértetvén neki, és száz azonnal átadatván, Vitnyédinek mind két levelét eredetiben előhozta, melyek közül a titkos jegyűt, néhány ivre terjedő magyarázat után, az Isten csodálatos módon kinyilatkoztatta Gróf Nádasdinak egy benső barátja által, ki a császárral már ki volt engesztelődve. Arról azonban egy szó sincs: hogy valjon a Keczer Ambrushoz írott levél, miképen vagy mikor került a Bethlen birtokába.

ne lássam meg az Isten kegyelmes orcáját! ha ilyes valamit láttam és ha százszor láttam volna is, bizonynyal inkább arra intettem volna mind a lelkészeket, mind a magyar urakat, hogy amazok ilyen tisztökön kívül eső dolgokba ne elegyedjenek, ezek pedig olyanokat ne bizzanak az egyház szolgálaira, melyekből t. i. az egyházak tönkrementése származnék! Ugyanis, a lelkészek között vannak kitűnő tudósok, mindazáltal politikához keveset értenek, vagy ha értenek is, bele nem bocsátkoznak, mint a kik tudják, hogy 1 Kor. 2, 1—2 szerint nem e világ s e világ fejedelmeinek bölcsességét, hanem az elrejtett bölcsességet kell tanulniok s tanítaniok. A honnan alig van valami, ami nékem nagyobb émelygést szülne, mint midőn azt látom, hogy egyházi férfiak, bármely vallásuak legyenek, politikai vetéseknek eresztik a sarlót. Bizony, minden körülmény ellene bizonyít ennek a csalónak; mert én, mint fentebb is esküvéssel erősítettem, amaz utolsó levélen tul egyet sem kaptam, sem magok a követek által hozzám semmit nem írott s nem is írhatott, a mint leghitelreméltóbb férfiaktól tudom, hogy akkor midőn Eperjesről írni koholják, Vitnyédi teljességgel nem volt Eperjesen. De továbbá, ugyan az isten szerelmeért micsoda valószínűség ez? Hogy ő az erdélyországi lelkészek működését akarta volna felhasználni a magyarországi lelkészek szervezésében: hiszen azokról (mint a fentebbi tréfás példabeszédből megtetszik, elfelejtkezék magáról a csaló: „hogy a hazugnak jó emlékező tehetséggel kell birnia!“ már azt írta, hogy el vannak rendezve. De a nép lázadásra igtatásánál mi szükség is lett volna a lelkészek működésére? nemde a nemesség és tisztviselők százszorta jobban véghez vihették azt: és bizony alig hiszek a népben oly vakbuzgóságot és a lelkészektől oly nagy mérvű függést, hogy azok azt véghez vihették volna, sem a lelkészekben oly nagy esztelenséget, hogy azok saját vallásuk ellenére, a szentírásban világosan kifejezett tilalom (Mát: 20, 26;—1 Tim. 3, 3;—Tit. 1, 7.) ellenére és lelkiismeretök ellen ily kötelességnek, még pedig a legveszedelmesebbnek neki mentek volna, mert bizony az evangélikus lelkészek is ismerik a kegyes Ambrózius ama mondatát: az egyház fegyverei a könyörgeések és könyvek. Ezen kívül maga az eredmény eléggé ellene bizonyít, mert valjon és más városok, melyek ott megneveztetnek: lázongottak-é Bizony azon mozgalmak első évében, midőn a Rákóczy zászlók alá kezdtek csoportosulni, mind azon városok s tartományok, melyek a levelekben említetnek, mind nyugodtak és csendesek voltak, sőt végre a városok őrseit kaptak és a tartomá-

nyok a megérkező császári seregnek vetekedve hordták az élelmi szert.

Én, bizonyára, minél mélyebben vizsgálom e koholmányt, annál nagyobb s világosabb jelenségek tűnnek fel előttem, hogy e menykövet ugyanazon Cyclopsok készítették, kik ama vérszomjas iratot létrehozák, melyben „az egész világ előtt nyilvánított igazság“ címe alatt⁵⁾ a szelid lelkületű fejedelmet, Leopold császárt félrevezetni igyekeztek; hogy t. i. nem köteleztetik a magyar király azon eskü által, melyvel koronázáskor magát lekötötte, midőn erőltetve fogadta az ágostai és hetvéthitvallások szabadgyakorlatát Magyarhonban: azok kik a kosztnici zsinattal az eretnekeknek tett hűség meg nem tartását sürgették, azok bizony Vitnyédit a vallás végveszélyére, mintegy második Theseust, t. i. hogy a buja Phodra

⁵⁾ A Bethlen által célzott mű címe ez: „Veritas toti mundo declarata, argumento triplici ostendens, Sac. Caes. Regiamque majestatem non obligari tolerare in Hungaria lutheranam et Calvinianam Sectam. Quam Catholicae religionis zelo concinnavit Georgius Bársony, Episcopus titularis Varadiensis, Presbyter Societatis, Sacrae Caes. Regiaeque Maiestatis Consiliarius. Cassoviae. Anno 1671.“ Másodszor megjelent Bécsben u. a. évben.

Erre 1672-ben megjelent: „Molimen Sisyphum, hoc est: frustraneitas conatus illius, quo Georgius Bársony E. V. reformatos in Hungaria non esse Helv. Confessionis probare, instar Sisyphi saxum frustra volventis, frustra contendit. Ostensa per Georgium Nicolai Thysanodem. Theopoli hyposygiades, Anno 1672.“ Ez csak részben cáfolja Bársonyt.

Ugyancsak 1672-ben jött ki, Antwerpenben, tűzetes cáfolata Bársony művének, ily címmel: Falsitas veritatis toti mundo declaratae, in negatio tolerantiae exercitii publici Religionis protestantium in Hungaria breviter et dilucide ostensa. S. A. S. T. D. E. P. P. H. Anno 1672.“

Ez utóbbi ellenében azonban és a Bársony három erősségének védelmére jelent meg 1681-ben a soproni országgyűlés tartama alatt ily című könyvecske: „Veritas toti mundo declarata: Sacram Caes. Regiamque Majestatem non obligari ad tolerandos in Hungaria lutheranos et Calvinistas. Authore primum Rev. Dom. D. Georg Bársony E. V. P. S. S. C. R. M. C. Impugnata deinde ab haeretico quodam Protestantium fautore, sed praesenti Scripto vindicata. Per Catholicum, Pacis, Patriae, Majestatis Caesareae Regiaeque et antiquae Religionis Catholicae, ac Hungariae Studiosum. Sub ipsis Comitibus Soproniensibus. 1681.“

De ugyancsak erős bírálat alá veszi és cáfolja a Bársony művét Heidegger János Henrik: „Historia Papatus, Novissimo Historiae Lutheranismi et Calvinismi fabro *καταβιβαστο* reposita etc. Amstelaedami 1684.“ című munkájában a „Septima periodusban“ a 480—485 lapokon.. A magyar protestáns egyház üldöztetését tárgyalja a 476—523. lapokon.

gyönyörére, az ártatlan Hippolitus a tengeri csodától megbőszült barmoktól szétszakgattassék, a pokolból felidézték, de
pictoribus atque poëtis

Quidlibet audiendi semper fuit aequa potestas.

De ha nekem, alacsony por szülöttének, hozzátok, óh kegyes, hatalmas, dicső fejedelmek, Istennek európaszerte helytartói beszélni szabad, főképen óh győzhetetlen császár! a te trónod elé borulva, szentséges felséged elébe helyezem Pompejust, valósággal és névvel nagy hadvezérét a rómaiaknak, és az ennél nagyobb Julius Caesárt, azon birodalomnak, melynek legteljesb címeivel a te koronád fénylik oh császár! a római birodalomnak első alapítóját. Hogyan kérlek? miután haladtak ezek a köztársaság szervezésében? Pompejusról Plutarchus ezt írja, in Pompeium: Perpennam ad se pertractum occidit, non ingratus, nec immemor ut quidam exprobrant in Sicilia actorum, sed magna ratione et salubri toti reipublice consilio, siquidem Perpenna cum literas Sertorii in potestate haberet, epistolas protulit potentissimorum in Urbe vivorum, qui praesentem rerum statum movere, et versare Rempublicam cupiebant ac Sertorium acciebant in Italiam. Quae timens Pompejus, ne maiora quam restincta erant, excitarent bella, Perpennam necavit, et literas, ne inspectas quidem concremavit.“ Julius Caesar-ról pedig Plinius Natur. Historiae Lib. 7. Capite 25, hol semmi mást nem, csak Caesar dicsőségét tárgyalja és mintegy a tornyot betetőzőleg e zárszavakat mondja: „Illa fuit vera et incomparabilis invicti animi sublimitas, captis apud Pharsaliam Pompeii magni scriniis epistolarum, iterumque apud Thapsum Scipionis, ea optima cremasse fide, atque non legisse!“

De, kérlek, ama férfiak, azon titkokat, melyeket a szerencse kezökbe adott, valjon miért nem akartak kutatni? Pompejusról ugyan, ki akkor még ifju volt és a nagyok irigységével nem mérközhett, ki gyanithatta, hogy ő ezt némileg azért teszi, hogy azok hajlamát e nemes tette által magához vonhassa, ámbár az erény oly nagy becsülője után, milyen Plutarchus volt, nem tudom hogy valamelyik nemes kebelben támadhat-e Pompejusról visszás ítélet? De adjuk ezt az elfajultaknak, és az ókorbeli nagy férfiak példának csodálását bolond hiúsággal megvető lelkeknek, bizonyára Caesarban, ki a külső és belső győzelmek tetőpontján áll, semmi mást nem találunk, csak azt, hogy kegyelmességét éreztette és az állam lecsendesítésén törekedett buzgón, indulatoskodás nélkül. Ama bölcs és nemes hős azon örült, hogy ellenségeit nem

tudja, és ezen nagylelkű tudomásul nem vétellel általában sokat nyert, t. i. mind kora, mind a következő maradék előtt példánya a nagylelkűségnek; mert megmutatá, hogy ha testét igen, lelkét legalább nem érte a szeszély és irigység nyila, miáltal vetélytársait földhöz verte: megnyerte még azt is, hogy minél kevésbé értesült ellenei terveiről, annál könnyebb volt azt nem tudni, és sem azok, titkaik felfedezésével kétségbe nem estek a kegyelem felől, sem Caesárt azok tudomásul vételében gyanakodóvá nem tehetete, és mindezek mellett a legdicsőségesebb nyeremény volt a közbéke és állam jóléte s magának Caesárnak rendezett ügye. Mert ki az, a ki Caesár elleni legnagyobb sérelmeket nemcsak megbocsátani vagy elfeledni, hanem teljességgel nem tudni kívánó Caesárnak kegyelméhez, mintegy oltárhoz ne futott volna, hogy azt kiérdecelje? és bizonyára akkor sem Róma, sem Caesár meg nem maradhatott volna, ha akár Caesár, uralma megerősítésében más uton haladt volna, akár Róma Caesáron kívül más fejedelmet nyert volna. Hasonlítsd össze most már, óh legfelségesebb császár! egy pogány fejedelemnek ezen minden fejedelmek által különösen csodált, de kevesektől utánozott tettét, Magyarország kormányzatával megbízott ministereid mai eljárásával, az a már előadott tekinteteknél fogva tudni sem akart a titkokról, ezek pedig, hogy téged fejedelmi kegyelmed és bölcsességed jó hírétől, melylyel az ausztriai ház kiválóan dicsekszik és Magyarországotól megfoszszananak, a titkokat nemcsak nyomozgatják, hanem koholják. Caesár, hogy Róma lángba ne boruljon, a leveleket olvasatlanul megégette; ezek, hogy Magyarhon s vele együtt Németország lángba boruljon, a nem irt leveleket mutatják bé neked; Caesar, hogy magának nyugodalmat, az államnak békét, az alattvalóknak örömet és csendeséget biztosítson, az igazat sem akarta tudni, ezek pedig hogy néked hosszas nyughatatlanságot, a keresztyén világnak háborút, a magyaroknak és más alattvalóidnak végveszélyt okozzanak, azon vagynak, hogy te még a hazugságot is tudd és hidd!

Ismét állítok elődbe elődeid közül egy fejedelmet, ama páratlan V-dik Károly császárt, amaz ünnepélyes jelmonddal: „ha az egész világról száműzve volna is az adott szó szentsége: mindazáltal a császárnak azt meg kell tartania!” (Christ. Matth. in Theatro. Histor. Monarch. I. fol. 65.)

Még egyet hozok fel magából a legfelségesebb házból, II-dik Miksa császárt, ki egykor III. Henrik francia királyhoz, a ki Lengyelhonból Ausztrián keresztül sietett a francia korona elnyerése

végett, így szólott: a legóriásibb bűn a lelkiismereten uralkodni akarni, annyi, mint az egek egét ostromolni!“ (Serranus in Henrico III. fol. 564.)

De hogy legcsekélyebb emberke létemre legmagasb felségedet ne terheljem, végezek; és téged legkegyelmesebb császár a halhatatlan Istenre kérlek, munkálkodjál azon, hogy a gyászos hír minden ivadékon keresztül siralmas nyögéssel ne zengje: hogy Magyarország annyi századokon át bástyája a keresztyén világnak és az ausztriai birodalom kitűnő országa I-ső Leopold alatt felforgattatott, vagy a törököknek Némethonba vezető tágas hiddá terrített le.

Kövessd pedig ennek rövid tartalmát: a vallás és más szabadságok békés élvezetét állítsd helyre, a melyekről a magyaroknak ünnepélyes esküvel tettél fogadást, a mit legkegyesebb császár, nem csak hogy megtehetsz, de számtalan okok miatt és különösen a szentségre tett esküdnél fogva teljességgel tenni tartozol, bár mit sürgessenek is a visszafordult tulbuzgó papok erősen, hogy t. i. az eretnekeknek adott hitet nem kell mngtartani; de azokat mind őseidnek, kiket kevéssel előbb felhoztam, dicsőséges, mind különösen a szenttérténelemből a gibeoniták fényes példájával könnyen megcáfolhatod. Legyen tehát, hogy a magyarok eretnekek, de a gibeoniták hitetlenek voltak; mégis az Istentől a kiirtásukra kötelezett hét nemzetség közé számláltattak, (Jozs: 9 r.) Még az esküt is különös csalárdsággal csikarták ki Jozsuétól, és ezen ürügy alatt annyivalinkább elítélhette volna őket, mindazáltal megkegyelmezett nekik, az eskü szentsége miatt, a melyet hogy azután Izráel királya Saul, (2 Sám: 21 rész.) a népkegy megnyerése végett megszegett volna, egyrésről a nép három évi iszonyu éhséggel, maga pedig a Saul családja hét férfiú felakasztásával lakolt meg, még pedig isteni kijelentés parancsából!

Engedtessek meg legalább ma ugyanannyi a magyaroknak, mennyit József engedett a Gibeonitáknak, jóllehet aligha a legbuzgóbb szerzetes a mai keresztyéneket, kik némely hitcikkeken különböznek a római egyháztól, hasonlitaná ama pogányokhoz, vedd ide még azt, hogy a magyarok nem csalárdsággal, hanem a királylyá kenetés ünnepélyes szertartásai és az ország alaptörvényei között nyerték, és a melyek nélkül Magyarhon egyáltalában nem lehet Magyarhon.

Néktek pedig felségek! kik bárhol Európa földjén uralkodtok,

elébetek teszem a belga és cseh háboru kezdetét: vessétek egybe kérlek a magyar mozgalmakkal: bizonyára mind Belgiumban mind Csehországban nem csak a vallás, hanem egyéb szabadság kivívása végett is kelt föl a nép; végre pedig a háboru mind két helyen vallásháboruvá lett, de egész Európának kimondhatatlan vérébe került! Magyarhonban is ezen mozgalmak kezdeményezői t. i. Lippai György, érsek, Vesselényi nádor, a gróf Zrinyiek, Rákóczi Ferenc, Nádasdy, Frangepán és sok mások római katholikusként voltak, eléggé nyilván van, hogy nemcsak a vallás volt az ok, sőt összevetve ezen főemberekkel, az evangélikusok számításba is alig jöhettek. Már pedig a vallás leginkább szenved, de lássátok és gondoskodjatok, hogy a török félhold szomszédsága, ezen zavarokat, a sok háboruval, melyek a keresztyén államok kebelében folynak, az egész Európára és főleg Németországra nézve végveszélythozókká ne tegye!

Néktek pedig, bár kik, protestáns nevezettel dicsekedtek, óh leghatalmasabb királyok, fejedelmek és államok! állítok elébetek mindkét hitvallásu s mindenféle kora ezer meg ezer hiveit a Krisztusnak, kik a lelkiismeret feletti kényuraság kegyetlen járma alatt a börtönök ocsmány büzében, a gályákon vagy az éhhalállal veteledő számkivetésben, kiterjesztett kezekkel és meghajtott térdekkel kérik isten után működésteket, a császár előtti közbenjárást; lássátok meg, legyetek részvéttel, és fountoljátok meg, hogy mi módon fogtok az utolsó napon azokról, a miket a magyar egyházak földre tiprott helyzetében cselekedtetek, vagy elmulasztottatok, Isten előtt számot adni!?

Titeket pedig, kiknek ügyében e nyilatkozat íratott, Szerelmesim! kérlek arra, a mire Péter apostol első levelének, 5. része 6—11 verseiben e szavakkal int: „Alázzátok meg azért magatokat az Istennek hatalmas keze alatt, hogy titeket alkalmas időben felmagasztaljon. Minden gondotokat ő reá vessétek, mert ő neki gondja vagyon ti reátok. Józanok legyetek, vigyázzatok, mert a ti ellenségetek az ördög, mint az ordító oroszlán széllyel jár, keresvén, kit elnyeljen. Kinek ellene álljatok, erősek levén a hitben: tudván, hogy a ti atyátokfiaitól, kik e világon vagynak, ugyanazon nyomorúságok töltetnek bé. A minden kegyelemnek istene pedig, a ki hívott minket az ő örökkévaló dicsőségére a Jézus Krisztusban, titeket, kik egy kevésbé megnyomorítottatok, az tégyen tökéletesekké, erősítsen meg, tégyen állandókká és állhatato-

sokká. Ő néki legyen dicsőség és birodalom, örökkön örökké. Amen, Amen!”

Irárm: Szent-Miklóson. Január hava 4-én, az 1675-dik esztendőben.

Néktek, a Krisztusban

fiatok és lekötölezett testvéretek
BETHLEN MIKLÓS.

**Nagytiszteletű Tóth Ferenc h.-m.-vásárhelyi lelkész,
nyugalmozott esperes aranymenyegzőjekor 1868. aug.
2-án mondott beszéd.**

Keresztyén gyülekezet! Fél századon¹ keresztül legeltetni a Krisztus nyáját, vezetni az erkölcsi tökéletesedés útján az örök élet felé a szent gyülekezetet, már magában véve is nagy ajándéka Istennek; ha pedig még ezen kívül ezen fél század alatt a szent nyáj pásztorának sértetlenül megmarad azon házassági szövetsége is, melyet az emberek számára kezdetben Isten szerzett, még nagyobb áldása Istennek.

Ime ily nagy boldogságnak vagyunk most szemtanúi, midőn azon férfit látjuk most előttünk szeretett nejével gyermekeitől, unokáitól környeztetve aranymenyegzőjét ünnepelni, ki fölött, mint fél százados lelkipásztor fölött a főpásztori áldás épen most hangzott el.

Megőszült és tisztetreméltó házaspár! Ti e szerint a vallás szent oltárához közel töltöttétek el házasságtoknak 50 éveit; a vallás isteni fénye melengette kebleiteknek hő szerelmét; a vallás mennyei ereje, melyet hirdettél Nagytiszteletű férfin fél századon keresztül e szent gyülekezetnek, mondom, a keresztyén vallás ereje szentelte meg házassági szövetségteket, és bizonyosan segitette is, hogy annak szent láncait a halál fél századon keresztül sem törhette el.

Épen e gondolat, hogy a ti házasságtokat a vallás kétszeresen is megszentelte, és annak tartósságát minden esetre segitette is: ösztönöz engem most e nagyszerű kettős örömnünnepély alkalmával e szent házban isten és emberek előtt vallást tenni arról, hogy

A házasságkötés nem csupán polgári, hanem egyszersmind vallásos intézmény, vallásos cselekmény.

¹ -ször azért, mert a házasság természeti szövetség, a meny-

nyiben a házassági szövetségre való hajlamot az emberi szivben nem a polgári törvények, hanem az emberi természet szerelmének lángja gerjeszti fel.

Már pedig a természetnek, s ennek törvényeinek megszentelésére nem a polgári állam, hanem egyedül csak a vallás van képesítve.

A vallás nem kívülöttünk, hanem bennünk van, velünk születik; a mennyből alaküldött isteni kijelentés csak lángra gyújtja bennünk a természeti vallást, s azt az igével mintegy szent olajjal éleszti, táplálja, és tökéletesíti. Mi pedig a bennünk lángoló vallásos érzésekkel, mintegy szent tűzzel, megkereszteljük a körülöttünk lévő természetet.

A vallás megszenteli a köveket, mihelyt azok templomokká alakíttatnak, megszenteli a növények, állatok országát s magukat az embereket, mint arról az egyiptomi, görög és római pogányok bizonyosságot tesznek, kik növényeket, állatokat, embereket tartottak Isteneknek; megszenteli a vallás a földet és az eget, mint ezt a csillagimádók cselekedték és cselekszik.

Ha hát a házasság természeti szövetség, úgy azt nem az állami törvények, hanem a vallás törvényei teszik szentté, becsületessé, tiszteletessé.

A mit pedig a vallás mint szellemi erő leng körül, éleszt és táplál; az a tapasztalás szerint erősebb és tartósabb is. Ezért hiszem én előttünk álló tiszteletre méltó házaspár, hogy a ti házassági szövetségtek valamint a vallás oltára előtt elmondott házassági eskü, úgy azon oltárról azóta reátok közletről sugárzó vallás melege által is nyert tartósságot.

2-or. A házasságkötés nem csupán polgári, hanem egyszersmind vallásos intézmény továbbá azért, mert a családi élet, melynek alapja a házasság, nemcsak a földi polgároknak, nemcsak a nemzet életének bölcsője, hanem bölcsője egyszersmind a mennyi polgároknak, a szentek seregének, bölcsője az örök életnek.

Már pedig a polgári törvényeknek semmi köze az éghez, semmi köze az örökélethez: csak egyedül a vallás képes az eget és a földet összekötni, csak a vallás készít minket az örök élethez. Az államnak csak földi célja, a családnak, a házasságkötésnek pedig mennyi célja is van: következésképen a házasságkötésnek elmaradhatlan kelléke a vallás általi fölszenteltetés.

Tiszteletre méltó házaspár! a ti félszázados házasságokat

is e fölszenteltetés kísérte, s tette fénylővé mind eddig s kísérendi majd a sirig, sőt a siron túl az örök életre.

3-or. A házasságkötés nem csupán polgári, hanem egyszersmind vallásos intézmény végezetre azért, mert a házasság alapja a szeretet, ezt pedig csak az egyház, és vallás hirdeti, ápolja: a polgári társadalom pedig csak az egyenlőséget, és szabadságot védelmezi.

Nagy figyelemre méltó igazság ez Keresztyén gyülekezet!

Mert ki ne tudná azt, hogy Isten Ádámnak egyik oldalcsontjából formálta annak feleségét Évát, s így Isten a szív érzelmére a szeretetre építette a házasságnak szent templomát.

Ki ne tudná, hogy a polgári állam magáénak vallja ugyan az egyenlőség, szabadság és testvéri szeretet eszméit, de ezek közül tulajdonképen csak az egyenlőséget, és szabadságot védelmezi, a szeretet pedig különösen az egyház kebelében a vallásból nyeri táplálékát. Ezért mondá Jézus: erről ismernek meg titeket, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek. Valóban a keresztyén vallás lelke a szeretet!

Ha hát a házasságkötés alapja a szeretet, és ha a szeretet csak is a vallás emlőiből táplálkozik: ki kételkedhetnék a felől, hogy a házasság nem csupán polgári, hanem egyszersmind vallásos intézmény? Sőt kétségtelen igazságnak kell azt tartani, hogy a ki csupán polgári házasságot akar létre hozni: az a házasság valódi alapját a szívből fakadó forró szerelmet érzéketlenül kidobja az állam rideg karjai közzé, hol az ily házasság csak jégvirágokat hoz, melyek még a földön hamar elhervadnak, a nélkül, hogy az örök életre kedves ízű gyümölcsöt teremnének.

Nem ily világokat, nem ily gyümölcsöket hoztatok ti tiszteletre méltó házaspár! a ti házasságtok a vallás kebelén nőtt és félszázadon át a vallás által táplált szereteten alapszik; s így e szeretet közöttetek ezentul is élni, sőt a földi életen túl is fenn fog maradni mindörökké, mert a szereteten nincsen a halálnak diadalma, s azon gyümölcsökben, tudniillik gyermekeitekben, unokáitokban, kiket ezen szeretet szült, gyönyörködni fog szívetek.

Mindezekre nézve, hogy Isten a maga kegyelmét, segedelmét adja: imádkozzunk e tisztességben megőszült házaspárért.

Az imádságot főtisztelendő szuperintendens Balogh Péter ur végezte.

SZALAI ISTVÁN.

szentesi református lelkész.

Kérő felhívás.

A moldva-oláh-törökországi első protestáns evang. reform. magyar misszió, melynek segélyzését mélyen tisztelt hitrokonainktól esedezni bátor vagyok: 1861. január havában kezdetett: azon elszórtan élő testvérekért, kik idő és körülmények által hajtatra, magyar hazánkból részint az 1849-iki szabadságharcig, részint annak gyászos sorsa után mint menekültek nevezett országokba kibujdostak. Nemzetileg, vallásilag megmenteni ezen bánatos testvéreket, dult lelkökben reményt ápolni, s a pusztító hideg napokban a hit tevékenységének új mezőt nyitni: volt a misszió célja, mely csak úgy létesülhetett, ha azon elszórtan élő hit- és vérrokonok közt egyházak szerveztetnek, iskolák állíttatnak, s így kicsinyek és nagyok vallási nemzeti fennmaradása biztosittatik. Istennek tetszett s megáldotta a törekvést. Magyar anyaszentegyházunk folytonos pártolása, egyes kitűnő áldozatok s az angol térítői egyletek olykori segédelmzéséből templomok, iskolák épültek, idegen vallású és nemzetiségű nép között evangéliumi egyházunk jelvényeivel, s az örök igének magyar nyelven predikálásával. Az alakult és iskola- imaház templommal beépített egyházak a **pitesti, ploesti, szászskuti, galaczi,** mely még kívülről készületlen s ha Isten segít, tavasszal végeztetik be. Épülő a **kalarási;** bérelt házban van iskola s istenitisztelet **Braila, Foksán, Giurgevóban;** a több helyen mint **Turnu, Szeverin, Krajova, Tirgovest, Búzó, Jassi, Szulina, Tulcsa, Konstantinápoly,** részint a hivek kevesebb száma, részint az anyagi erő kicsisége, s míg **Kecskemét, Debrecen, Patak** a példás áldozattal onnan hozatott fiukat felnövelheti, igehirdetők hiánya miatt, egyházi élet nem állandósodhatott. Kicsinynek látszó, de szent s reánk különösen fontos ezen misszió-ügy, melynek feladata legközelebb, **Brailában** a Duna partján, a fekete tengerhez 7 órányira fekvő 58 ezer népességű városban templom s parochiális hely vétele, iskola imaház építése, mely legkevesebb tízezer forintba kerül, s így a most bérelt helyiségben szálaló egyházi iskola élet állandósítása. Ezért e kérő felhívás!

Nemes lelkű hitrokonok! Mint az Úr kegyelméből ezen misszió-ügy kezdője, s nyolc esztendő óta jó és rossz napokban munkása: esedezem hozzátok! Segéljétek magyar anyaszentegyházunk ezen első, Isten kegyelméből sikerrel

munkáló misszióját, hittérítési szent ügyét, hogy nevetek áldással legyen beírva azon buzgók diszes koszorujába, kik a vallás szent ügyeért áldozni nemcsak itthon, de idegen országokra kihatólag is lelkesülnek; s így az evangéliom s Isten országa terjesztésének pártolásával rokonulnak azon hitben dicső testvérekkel, kik Amerika partjaitól egész a Dunáig ragyogtatják lelkök áldozatkészségét, s munkálják az evangéliomi erkölcs, világosság, hit, szabadság diadalmait!

A jóltevőn és áldozón legyen az Urnak kegyelme örökké!

Moldvában Galacson, november 14-én 1868.

CZELDER MÁRTON.

első prot. ev. ref. magyar misszionárius
s a misszió vezetője.

Tiszáninneni ev. ref. egyházkerületünk küldöttei által kime-
ritő ismeretet szereztén magának a misszió ügy állásáról; meggyő-
ződven különösen arról, hogy nt. Czelder Márton misszionárius úr,
a misszió céljának előmozdítására kezéhez folyt könyöradományokat
célszerű építkezésekre, egyházak s iskolák alapítására fordította,
e kérésben íven kijelelt vállalatát, t. i. a brailai egyházban célba vett
építkezést, a misszió ügyének további előbbvitale szempontjából
hitrokonaink buzgó részvételére ajánlom.

Kelt Miskolcon, 1868. november 20-án.

KUN BERTALAN,
szuperintendens.

Szerkesztői nyilatkozat.

Miután tanári állomásomat a sárospataki főiskola theologiai
szakában kilenc év mulva egyszerű lelkészi állomással cseréltem
fel, e folyóirat szerkesztőségéről is, melylyel a nevezett főiskola ta-
nári kara által bizattam meg, három év mulva le kelle mondanom.
De kedves kötelességemnek tartom e véglapon még hálás köszöne-
temet ünnepélyesen kijelenteni mindazoknak, kik a protestantizmus
és a tudomány iránt komoly érdekeltséggel viseltetvén, e folyóira-
tot, a mely ez ideig egyetlen anyagi és szellemi támogatással fen-
tartani igyekeztek.

Ezeknek benső örömmel jelentem, hogy jövőre a Sárospataki Füzetek sorsát a főiskolai tanári kar vette kezébe, s további kiadatása terheit nagylelkűen magára vállalta, s a további szerkesztéssel köréből Bihari Imre tanár urat bízta meg.

A sárospataki főiskola tanári kart, midőn egy nem csak szellemi, de komoly anyagi fedezést és követelő vállalatot fentartani igyekszik, a protestáns név szentsége által vagyon áthatva, s méltán várhatja, hogy a hazai protestantismus és olvasó közönség figyelme vállalatát kedvezően támogassa.

Beküldetett az „**Altöldi Hírlap**“ 1869. évi programja. Kedves kötelességünknek tartjuk e becses lapot olvasó közönségünknek tisztelettel ajánlani; mert a mellett, hogy a helyi érdekeket teljesen fedezi, a közérdekűeket is oly ügyes kivonatban szokta előadni, hogy azok javára, kik a költséges hírlapokat ohajtásaik szerint nem hordathatják, ezeknek hiányát pótolhatja.

E hetenként 3-szor megjelenő lap előfizetési ára egész évre **csak 4 frt. 80 kr.**

Szerk.

Ezen szállitmányhoz a jövő évi előfizetési felhívás van csatolva.

A magyar vasuti kölcsön.

Párisból értesítettünk azon mély benyomásról, melyet ottani mérvadó pénzügyi körökben ama hir keltett, hogy a magyar vasuti kölcsön eddig kiadatlan részét egy bécsi bankházakból alakult társaság a hitelintézettel egyetemben átvette. A magyar pénzügy-miniszternek a bécsi haute finance-al kötött eme békefrigye nemcsak azért méltatandó figyelemre, mert ez által a magyar vasuti kölcsön állása kétségtelenül és közvetlenül erősbül a pénzpiacon, hanem mert egyáltalán befolyást gyakorol a magyar vállalatok és pénzügyi műveletekre is, melyeknek lendülete és felvirágzása a magyar királyság első állampapirja értékét csak növelheti. Nem lesz tehát meglepő, ha legrövidebb időn a magyar vasuti kölcsön iránt Párisban ujjalag nyilatkozó érdekelttség számokban felismerhetőleg fog mutatkozni. Ama veszély, hogy a piacon rögtön nagy kölcsönbeli tételek fognak jelentkezni, elhárítottak tekintendő, és szem elől nem tévesztendő, hogy a magyar kölcsön jelen árfolyama szerint 7%-et kamatoz és az államjavak zálogleveleihez viszonyítva, ezeknél árban 25 frankkal alantabb áll, már pedig ez utóbbiak a magyar kölcsönnel szemben csak azon előnnyel bírnak hogy visszafizetésök 46 év alatt eszközözlendő, holott az utóbbi 50 év alatt törlesztetik. Mindkettő 15 frankot vagy 6 ezüst forintot kamatoz és a magyar kölcsön hasonlóképp teljes biztosságot nyújt az által, hogy az ország vasutai és csatornái különféle zálogául szolgálnak.

A magyar vasuti kölcsön Bécsben is 11 frttal kisebb árfolyammal bír, mint az államjavak záloglevelei, mely árbani különbözőség bizonyára már legközelebb itt ép úgy mint Párisban a tőke és speculationak figyelmét egyaránt magára fogja vonni.

 Ezen kötvények legjutányosabb áron **I. I. Kohén** pesti banküzletében értesülésünk szerint kaphatók.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

KIADJA

A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLET.

SZERKESZTI

Dr. HEISZLER JÓZSEF.

„A hol az Urnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság.“

2. Kor. 3. 17.

XII. Évfolyam. X. Szállítmány.

SÁROSPATAK.

Nyomtatta Steinfeld Béla a ref. főiskola betűivel.

1868.

ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

THE ARTIST AT THE CENTER

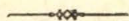
THE ARTIST AT THE CENTER

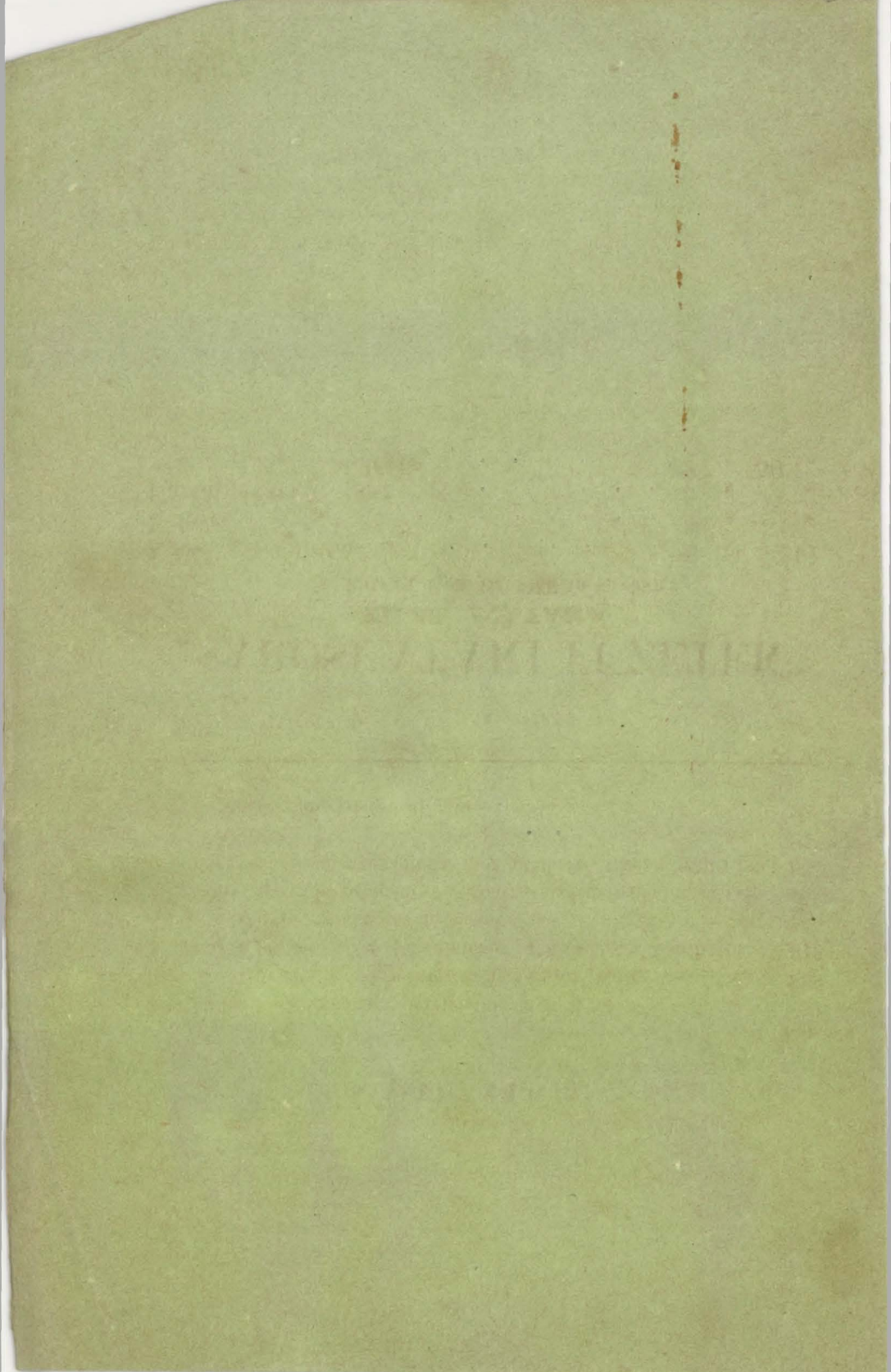
THE ARTIST AT THE CENTER

TARTALOM:

	Lap
Árvay József. Igazgatói jelentés	433
Fábián Mihály. Lykurg és Solon törvényszerzése	109. 266
György Aladár. Württemberg paedagogiai viszonyai	851
Dr. Heiszler J. Adatok a jezsuiták történelméhez 58. 206. 377.	624
Az ágostai és helvét Krisztologia és kritikája	158
Janka Gyula. Pál Korinthusban	38
A háboru erkölcsi jelentősége	500
Kiss Áron. Szózat a bibliafordítás ügyében	651
Kiss Kálmán. Széles Andrásnak a szathmári ref. egyházmegye történetére vonatkozó jegyzetei	93. 240. 418
Gr. Eszterházi Károly egri érsek körlevele	432
Kozma Ferenc. A francia forradalom és az egyház	519
Liszkai József. A 13 felvidéki megyék folyamodványa	81
Peremartoni jegyzőkönyv 1736-ban	216
A győri egyház jelene	392
Kenessey-Szondi végrendelete	636
Nagy József. Igénytelen nézetek	122
Mahomed	285
Perlaki Sándor. A positiv tanok és a kritika közötti viszony	1
A francia forradalom	97
A jogfilozófia Hegeltől	251
Kant vallásfilozófiája	651
Pazar J. Sandau vagy a vegyes házasság	314. 561. 794. 869
Közlés az A. K. Z-ből	131
Puritán. Észlelések a tan- és énekügy felett	236
Réthy Pál. Athanasius élete	162
A Lutheremlék leleplezése Wormsban	627
Egyházi szertartást illető törekvések Angliában	826
Rácz Károly. A pásztori levelek helye Pál életében	540. 783 913
A nápolyi gályákra ítelt prot. lelkészek apologiája	830
Bethlen Miklós levele	915

Dr. Soltész János. A szellem megerősítése	303
A világegyetem mint észország	459
Szalai István. A mai időben előforduló örültségek legfőbb okai .	27
Nagytiszteletű Tóth Ferenc h.-m.-vásárhelyi lelkész, nyugalmazott esperes aranymenyegzőjekor 1868. aug. 2-án mondott beszéd.	937
Vámbéri Armin. Vándorlásaim és élményeim Persiában	71
Zombori Gedő. Kísérletek a vallás-bölcslelemből 198.	768
V e g y e s k ö z l e m é n y e k . A tiszáninneni h. h. egyház- kerület véleménye az 1848. XX. t. c. 3. és 4. §.-ai folytán teendő törvényhozási intézkedésre nézve . .	221
KOSSUTH LAJOS a közoktatásról	236

T a r t a l o m :

	Lap.
Würtemberg paedagogiai viszonyai. György Aladártól.	851
Báró Sandau vagy a vegyes házasság. Pazar J.-tól.	869
A pásztori levelek helye Pál életében. Pótlék Rácz Károlytól. . .	913
T á r c a. Bethlen Miklós levele	915
— Nt. Tóth Ferenc h.-m.-vásárhelyi lelkész, nyugalmazott es-	
peres aranymenyegzőjekor mondott beszéd. Közli Szalai Ist.	937
— Kérő felhívás	937
— Szerkesztői nyilatkozat	939

A

„SÁROSPATAKI FÜZETEK“

XII-dik FOLYAMA

ára, hatvan íven tiz szállítmányban :

Egész évre postán	6 frt. — kr.
Félévre „	3 „ — „
Háztól elvitetve egész évre	5 „ — „
„ „ félévre	2 „ 50 „